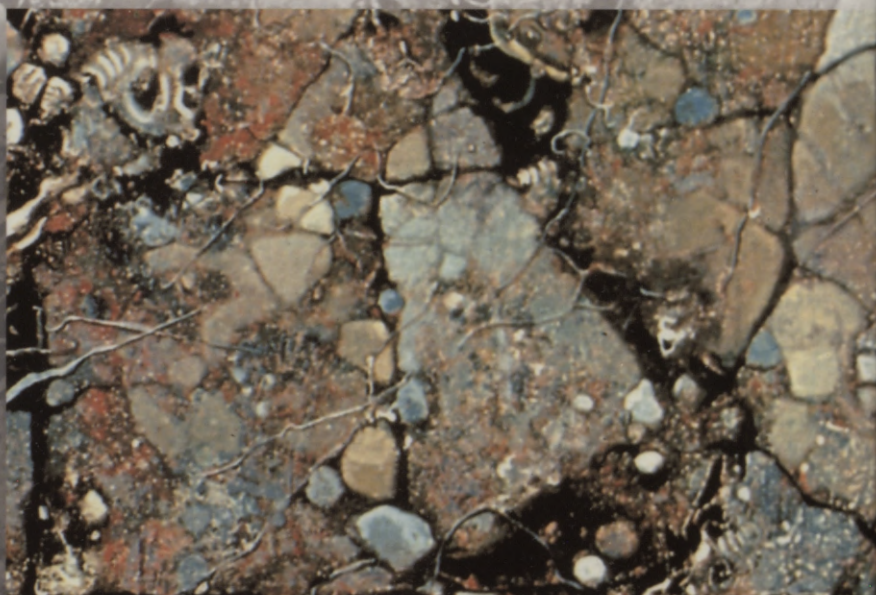

LATVIJAS

KULTŪRAS VĒSTURE

Prospect der Kreisstadt Wolmar A^o 1791
nach einem von dem Pastor auf Ruinen der comuncierten
Irisierung.

Austra Avotiņa
Daina Blūma
Asja Līdaka
Ināra Nefedova
Edvarda Šmite

LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURE

2003-5

171

L
9

Austra Avotiņa
Daina Blūma
Asja Līdaka
Ināra Nefedova
Edvarda Šmite

LATVIJAS

KULTŪRAS VĒSTURE

ZVAIGZNE ABC

0304037742

Grāmatas autores

- AUSTRA AVOTIŅA – mākslas zinātniece, pedagogijas maģistre, Latvijas Universitātes Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes lektore (autoru kolektīva zinātniskā vadītāja)
DAINA BLŪMA – mākslas zinātniece, pedagogijas maģistre, Jelgavas 1. ģimnāzijas kultūras vēstures skolotāja
ASJA LĪDAKA – Latvijas Kultūras vēstures skolotāju asociācijas priekšsēdētāja, Rīgas 31. vidusskolas kultūras vēstures skolotāja
INĀRA NEFEDOVA – mākslas zinātniece, mākslas maģistre, bijusī Mākslas muzeju un izstāžu apvienotās direkcijas direktore
EDVARDA ŠMITE – mākslas zinātniece, mākslas maģistre, Valsts Mākslas muzeja galvenā speciāliste

Nodaļas "Senlatvija" zīmējumu autore – ILZE SILIŅA, Latvijas Universitātes Latvijas Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas galvenā māksliniece

Recenzenti

- JĀNIS GRAUDONIS – hab. vēstures doktors, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis
VLADIMIRS KINCĀNS – filozofijas doktors, Latvijas Universitātes asociētais profesors
OJĀRS SPĀRĪTIS – hab. mākslas doktors, Latvijas Mākslas akadēmijas profesors
AUSMA ŠPONA – hab. pedagogijas doktore, Latvijas Universitātes profesore

Redaktors

ANDRIS VILSONS

Par sadarbību grāmatas tapšanā apgāds pateicas ILMAI GRAUZDIŅAI, mākslas doktorei, Latvijas Mūzikas akadēmijas profesorei.

Grāmatā izmantoti Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja, Arhitektūras muzeja, laikraksta "Diena", žurnāla "Mūzikas Saule", apgāda Zvaigzne ABC arhīvu materiāli, Ilmāra Apkalna, Austras Avotiņas, Leona Baloža, Gunāra Bindes, Gunāra Birkmaņa, Ulda Brieža, Jāņa Gleizda, Jāņa Gžibovska, Ināras Iesalnieces, Ata Ieviņa, Gunāra Janaiša, Ojāra Jansona, Jāņa Krastiņa, Jāņa Lerha, Aivara Liepiņa, Inta Lūša, Zigurda Mežavilka, Ulda Pāžes, Imanta Prēdeļa, Raita Puriņa, Viļa Ridzenieka, Indriķa Stūrmaņa fotogrāfijas, kā arī I. Nefedovas personīgā arhīva fotoattēli. Grāmatas mākslinieciskajā noformējumā izmantots Reiņa Zustersa gleznas fragments.

SATURS

IEVADS	7
---------------------	---

1. SENLATVIJA (9000. g. pr. Kr.–12. gs. pēc Kr.) <i>A. Līdaka, I. Siliņa</i>	9
---	---

1.1. Dabas apstākļi un iedzīvotāji no akmens laikmeta līdz dzelzs laikmetam	10
1.2. Mitoloģija	18
1.3. Kalendārās ieražas un gadskārtas	21
1.4. Senču svētvietas	23
1.5. Apbedīšanas tradīcijas	24
1.6. Sakari ar kaimiņu zemēm	26
1.7. Celtniecība	28
1.8. Senlatviešu apģērbs	31
1.9. Rotaslietas	33
1.10. Ornamenti	36
1.11. Mūzika	37

2. LIVONIJA (12.–16. gs.) <i>A. Avotiņa</i>	39
--	----

2.1. Krusta karu laiks Latvijas teritorijā	41
2.2. Senākās mūra celtnes Latvijā	50
2.3. Pilsētas gaiss dara brīvu	53
2.4. "Brīvības pils" – Rīga	55
2.5. Livonija 16. gadsimtā	66

3. POĻU UN ZVIEDRU LAIKI (16.–18. gs.) <i>E. Šmite, D. Blūma</i>	73
--	----

3.1. Baltija pēc Livonijas kara	75
3.2. Izglītība	76
3.3. Kultūra Latgalē	78
3.4. Vidzeme 17. gs. sākumā	79
3.5. Zviedru laiki Vidzemē	79
3.6. Kurzemes hercogiste	86
3.7. Māksla un arhitektūra	95
3.8. Kurzemes baznīcas baroka laikmetā	109
3.9. Mūzika	115

4. LATVIJA KRIEVIJAS IMPĒRIJAS SASTĀVĀ (18.–19. gs.) <i>E. Šmite, D. Blūma</i> ...	117
---	-----

4.1. Logs uz Eiropu	118
4.2. Hernhūtisms Latvijā	120
4.3. 18. gs. apgaismotāji Latvijā	128
4.4. Teātris	131
4.5. Prese	135
4.6. Grāmatniecība	135
4.7. Bibliotēkas	135
4.8. Muzeju pirmsākumi	136
4.9. Izglītība	136
4.10. Arhitektūra un tēlotājmāksla	142

5. TAUTAS ATMODAS LAIKMETS (19. gs. vidus–1918) <i>D. Blūma</i>	149
--	-----

5.1. Jaunlatviešu kustības sākums	150
5.2. Izglītība	151
5.3. Prese	156
5.4. Rīgas Latviešu biedrība	158
5.5. Latviešu dziesmusvētku sākotne	160
5.6. Teātris 1860–1890	162
5.7. Kultūras dzīve Latvijā 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā	167
5.8. Grāmatniecība	170
5.9. Arhitektūra	174
5.10. Tēlotājmāksla un dekoratīvi lietišķā māksla	187
5.11. Latviešu teātris gadsimtu mijā	207
5.12. Mūzika	211

6. LATVIJAS REPUBLIKA (1918–1940) <i>A. Avotiņa</i>	219
---	-----

6.1. Jauna valsts, jauna dzīve	220
6.2. Izglītība	222
6.3. Izdevējdarbība un grāmatniecība	226
6.4. Prese un bibliotēkas	232

6.5. Kultūras fonda darbība	236
6.6. Filozofiskā doma	237
6.7. Pilsētībūvniecība un arhitektūra	239
6.8. Māksla	246
6.9. Baznīca un ticības dzīve	263
6.10. Kultūras attīstība pēc 1934. gada 15. maija	267

7. LATVIJAS KULTŪRA OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ (1939–1945) D. Blūma

7.1. Baigais gads	270
7.2. Latvijas kultūra vācu okupācijas laikā	272
7.3. PSRS okupācijas varas atjaunošana	279

8. TRIMDAS KULTŪRA (1944–1990)

<i>I. Nefedova</i>	281
--------------------------	-----

8.1. Latviešu izceļošana	282
8.2. Vācija	284
8.3. Anglija	296
8.4. Zviedrija	300
8.5. Latvieši ASV un Kanādā	306
8.6. Austrālija	324
8.7. Trimdas rakstniecība	331
8.8. Divi krasti savienojas	347

9. LATVIJA PSRS OKUPĀCIJAS GADOS

(1945–1990) A. Avotiņa	349
-------------------------------------	-----

9.1. Okupācijas režīma kultūras politika ...	350
9.2. Izglītība	353
9.3. Baznīca Padomju Latvijā	357
9.4. Grāmatniecība un prese	360
9.5. Pilsētībūvniecība un arhitektūra	366
9.6. Tēlotājmāksla	378
9.7. Mūzika un balets	397
9.8. Teātris un kino	408
9.9. Fotomāksla	416

10. KULTŪRA ATJAUNOTAJĀ LATVIJAS

REPUBLIKĀ (1990–2001) A. Avotiņa	421
---	-----

10.1. Trešā atmoda	422
10.2. Kultūras mantojuma atdzimšana	424
10.3. Arhitektūra un pilsētībūvniecība	427
10.4. Tēlotājmāksla	430
10.5. Rakstniecība	435
10.6. Teātris un kino	437
10.7. Mūzika	439

IZSKAŅA. Gadsimtu mijas kultūras hronika

Personu rādītājs	463
Izmantotā literatūra	491
Laika skala	496

IEVADS

Lasītāju vērtējumam tiek nodota grāmata, kas paredzēta visplašākajam lasītāju lokam. Izdevums noderēs kā uzzīņu avots skolēniem, studentiem, skolotājiem, tāpat ikvienam, kas interesējas par kultūras vēsturi. Bagātīgi ilustrētais teksts ir papildināts ar jautājumiem, kas paredzēti rosināt lasītāju veidot savu attieksmi pret aplūkotojām problēmām, iegūt plašu vielu pārdomām un impulsus turpmākām studijām.

"Latvijas kultūras vēsturē" pirmo reizi vienā grāmatā ir aptverts materiāls no vissenākajiem laikiem Baltijā līdz pat 2001. gada augustam, kad tika svinēta Rīgas 800 gadu jubileja. Grāmatas autoru uzdevums bija izcelt Baltijas jūras piekrastes mazās zemes burvību un pastāstīt par cilvēkiem, kas te tik ilgi dzīvojuši, sapņojuši un guvuši dvēseles piepildījumu.

Literatūrzinātnieks Teodors Zeiferts "Latviešu rakstniecības vēsturē" mēģina noskaidrot, kādi tad īsti ir latvieši, un tāpēc citē dažādu pētnieku secinājumus. Līdzās raksturīgāko labo īpašību – strādīguma, viesmīlības un pacietības – uzskaitījumam, protams, bieži tiek minētas arī visiem labi zināmas sliktās iezīmes. Interesants un aktuāls arī šodien liekas 1916. gadā izteikts secinājums: "(...) latvieši ir lieli individuālisti, kas grib palikt un rīkoties katrs par sevi. Viņi nedzīvo sādžās, bet atsevišķās mājās. Šis individuālisms kaitē latviešu kopdarbībai un veicina viņu vidū aristokrātismu. Tas parādās šķiru starpībās. Plaisma starp saimnieku un kalpu ir ārkārtīgi liela; nabags saimnieks šķietas lielāks esam par turīgu kalpu. Šai ziņā latvieši līdzinās angļiem, kam plaismas kārtu starpā pašas par sevi saprotamas, dabiskas. Bet starp angļiem un latviešiem liela izšķirība tai ziņā, ka angļiem prāts valda pār jūtām un fantāziju, bet latviešiem jūtas un fantāzija ieņem pirmo vietu. Ar šo savu īpatnību latvieši nostājas blakām senajiem grieķiem. Ka latvieši nav kultūrā tik tālu tikuši kā grieķi, izskaidrojams ar Latvijas ģeogrāfiskiem apstākļiem un klimatu. Iespēsti lielu tautu vidū, savā starpā sadalījušies, latvieši drīz krita par laupījumu citiem. Ka viņi tomēr pastāvējuši, uzglabājuši savu valodu un savas gara mantas, jāpateicas latviešu izturībai, sīkstumam. Visnelabvēlīgākos apstākļos viņi palikuši nesalaukti un izturējuši līdz galam, vienumēr ticēdami, ka gaisma pārvarēs tumsu, labs jaunu."¹

Ticība tam, ka gaisma pārvarēs tumsu, latviešu tautu ir ievedusi 21. gadsimtā. Šobrīd aktuāla ir vēlēšanās pārdomāt kopīgi pārdzīvoto, akcentēt svarīgāko noietajā ceļā, tāpēc grāmata stāsta par laikmetu griežos liektu un locītu, bet nesalauztu tautu.

Kultūras vēstures būtiskākā atšķirība no pārējām vēstures zinātnēm ir tā, ka tiek meklēti cēloņi procesiem, kas vēlāk skaidri parādās kā politiska darbība. Šie garīgie iemesli – mūsu eksistences veids, iespēja un forma – ir meklējami individuālajos

¹ Velme J. Par latviešu tautas dvēseli // Varavīksne, 1916, 7. nr.

raksturos, personību kopās un interešu jomās. Tāpēc šī grāmata nav enciklopēdiska rakstura uzziņu avots un apkopotais materiāls nav tikai politiskās vēstures fons. "Latvijas kultūras vēsturē" dažādu autoru redzējumā ir akcentētas katra perioda galvenās tendences. Tas bija grūts uzdevums. Kultūras vēsture ir kā netverama realitāte, kas arvien pastāv starp cilvēka redzamo darbību un neredzamajiem darbības cēloņiem. Tā ir pasaules uztveres un cilvēku savstarpējo attiecību vēsture. Tādu vēsturi ir grūti uzrakstīt un ietvert ierobežotā apjomā. Arī piecu dažādo autoru veidotajos tekstos atspoguļojas individuālā attieksme, kas ir daļa no Latvijas kultūras vēstures un veido raksturīgu 20. gs. nogales ainu.

Katras daļas apjoms ir atšķirīgs. To attiecības nepretendē uz pilnīgu kopsakarību atklāšanu. Šo samēru drīzāk ir noteicis gan pieejamo vēsturisko materiālu daudzums, gan to trūkums. Samērā maz tiek pieminēta rakstniecības vēsture, jo tā tiek apgūta skolā kā atsevišķs mācību priekšmets. Arī nodaļa, kas veltīta aizvēstures periodam, ir salīdzinoši īsāka, jo ļoti sasauca ar vēstures grāmatās minētajiem faktiem. Šīs nodaļas unikalitāte ir ilustrācijās. Tie ir oriģinālzīmējumi, kas tapuši tieši arheoloģisko ekspedīciju laikā, un to autore ir Latvijas Vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas galvenā māksliniece Ilze Siliņa.

Savukārt daļa, kas veltīta trimdas kultūrai, ir vienreizīgs materiāls, jo apkopots pirmo reizi un būtu neapšaubāmi daudz plašāks, ja grāmatas apjoms to atļautu. Strādājot pie šī materiāla un uzturot personiskus kontaktus ar trimdinieku pēcnācējiem, lielu, unikālu darbu ir paveikusi mākslas zinātniece Ināra Nefedova.

Grāmatas autores izsaka pateicību visiem daudzajiem konsultantiem un atbalstītājiem, kas sniedza nesavtīgu palīdzību, strādājot ar ļoti plašo Latvijas vēstures materiālu. Izsakām pateicību hab. vēstures doktoram, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Jānim Graudonim par sniegto konsultāciju un atļauju izmantot arheoloģisko materiālu. Īpašs paldies jāizsaka Rakstniecības, teātra un mūzikas muzejam un galvenā krājuma glabātājai Annai Eglienai, Valsts Mākslas muzejam, kā arī visiem Latvijas zinātniekiem, bez kuru unikālajiem zinātniskajiem pētījumiem nebūtu iespējams izveidot šādu izdevumu.

Rīgā 2002. gada 18. novembrī

Austra Avotiņa

SENLATVIJA (9000. g. pr. Kr.– 12. gs. pēc Kr.)

8500.–1500. g. pr. Kr.

① akmens laikmets

1500.–500. g. pr. Kr.

② agro metālu
un bronzas laikmets500. g. pr. Kr.–
12. gs. pēc Kr.③ dzelzs
laikmets

Senās pasaules
periodizācija Latvijas
teritorijā

*Kultūrslānis – zemes slānis
dzīvesvietās un kapulaukos,
kas sniedz arheoloģiskas
liecības par cilvēku dzīvi.*

Latvijas vēstures un kultūras aizsākumi meklējami 10 tūkstoš gadu senā pagātnē, kad tagadējās Latvijas teritorijā uz dzīvi apmetās pirmie cilvēki. Latviešu tautas izcelsme ir saistīta ar indoeiropiešu pirmtautu, kuras ļoti sens atzars ir baltī. Mūsdienās vienīgie baltu pēcteči ir latvieši un lietuvieši.

Rakstītajos avotos atrodamas liecības tikai par nule pagājušā gadu tūkstoša pēdējiem 800 gadiem. Par mūsu priekšteču dzīvi un kultūru iepriekšējos gadu tūkstošos rakstītu avotu nav, un tikai mūsu ēras pirmajos gadsimtos nedaudzas fragmentāras liecības atrodamas ceļojumu aprakstos, hronikās un skandināvu sāgās.

Lietisko materiālu par senāko periodu glabā zemes kultūrslānis, tādēļ ar Latvijas senvēstures restaurēšanu nodarbojas arheologi, valodnieki, etnogrāfi un antropologi. Tiek meklētas arī analogijas citu Eiropas tautu attiecīgā laika kultūrā.

Laiku līdz 12. gadsimtam vēsturnieki iedala akmens, agro metālu un bronzas un dzelzs laikmetā, vadoties pēc materiāla, no kā tika izgatavoti darbarīki un ieroči.

1.1. DABAS APSTĀKĻI UN IEDZĪVOTĀJI NO AKMENS LAIKMETA LĪDZ DZELZS LAIKMETAM

Atkāpjoties Skandināvijas ledājam, pirms **Baltijas ledus ezera** izveidošanās Latvijas klimats kļuva siltāks, un pakāpeniski no ledus brīvajās teritorijās attīstījās savdabīga augu valsts. Tie bija salīdzināmi un gaismu mīloši Arktikas, Alpu kalnu un stepju augi, kas veidoja biezu un augstu zāļu segu, bet vietumis augs arī kārklū krūmu un pundurbērzu audzes. Latvijas teritorijā šajā laikā ienāca ziemeļbrieži, tiem līdzīgi arī lūši, vilki un lapsas. Dzīvniekiem pa pēdām sekoja pirmie iedzīvotāji – ziemeļbriežu mednieki. Tie bija eiropēidās rases pārstāvji, kas apdzīvoja Vidus-eiropu un Ziemeļeiropu. Viņi ienāca Latvijas teritorijā no dienvidiem un dienvidaustrumiem, virzīdamies uz priekšu gar lielo upju krastiem. Cilvēki apmetās uz dzīvi ūdenstilpju tuvumā, viņu nodarbošanās bija medības un zveja. **Joldijas jūras** periodā Latvijas teritoriju pārklāja bērzu audzes. Šajā laikā vietējo faunu bagātināja suns. Paceļoties zemei, jūras ziemeļu

piekrastē tika pārrauta saikne ar Ziemeļjūru un okeānu, izveidojās **Ancilus ezers**. Perioda sākumā sāka augt priedes, vēlāk, klimatam kļūstot siltākam un mitrākam, parādījās alkšņi un lazdas. Ieceļoja jaunas dzīvnieku sugas: tauris, stirna, mežacūka, staltbriedis. **Litorīnas jūras** periodā klimats kļuva vēl siltāks nekā mūsdienās, ieviesās ozols, liepa, skābardis, īve, purva mirte, efeja, ezerrieksts, perioda beigās parādījās egle. Labie klimatiskie apstākļi veicināja mednieku, zvejnieku un augu vācēju saimniecības attīstību, kas savukārt sekmēja cilvēku skaita pieaugumu. Dzīvnieku valsti parādījās arī savvaļas zirgs. Ap 3300. g. pirms Kristus klimats pakāpeniski kļuva vēsāks, mainījās Baltijas jūras aprises, tagadējos apjomus tā ieguva tikai ap 2000. g. pirms Kristus, samazinājās platlapu koku audzes, pieauga egļu mežu platības, izzuda siltummīloši augi – efeja, īve, skābardis. Savvaļas dzīvnieku valsti papildināja alnis, bebrs, tauris, lācis. Vēl vairāk palielinājās iedzīvotāju skaits – no dienvidiem, dienvidrietumiem un dienvidaustrumiem ienāca jaunas iedzīvotāju ciltis. Parādījās pirmie mājlopi – cūkas, aitas, kazas, kā arī liellopi. Cilvēki sāka nodarboties ar zemkopību.

Akmens laikmets bija garākais periods cilvēces attīstības vēsturē. Latvijā tas aptvēra laikposmu no 9. g. t. līdz 2. gadu tūkstoša vidum pirms Kristus. Darbarīkus un ieročus šajā laikā izgatavoja no akmens, kaula un koka. Iecienīts materiāls bija krams, jo no tā bija vieglāk izveidot asas griežamās malas, kādas nepieciešamas bultu un šķēpu uzgaļiem, kasīkļiem, nažiem. Krams bija tik parocīgs materiāls, ka to izmantoja vēl bronzas un dzelzs laikmetā. No kaula izgatavoja īlenus, adatas, kaltus, kapļus, bultas, šķēpu uzgaļus, harpūnas un āķus zivju ķeršanai. No akmens izgatavoja cirvjus un kaltus. 5. g. t. vidū pirms Kristus Latvijā parādījās pirmie keramikas izstrādājumi. Traukus veidoja no māla, kam piejauca organiskas vielas un akmens zvīrgzdzus un apdedzināja augstā temperatūrā. Māla trauki pēc formas, ornamenta un veidmasas sastāva katram laikmetam un tautībai bija atšķirīgi, pēc tiem arheologi var noteikt, kādas tautības pārstāvji attiecīgā laika periodā dzīvojuši konkrētajā vietā.

Akmens laikmetā cilvēki dzīvoja noslēgtos kolektīvos, paleolītā un mezolītā tās bija nelielas, mobilas cilvēku grupas, kas sastāvēja no pāru ģimenēm ar bērniem; grupu priekšgalā bija lideris, kurš atbildēja par medību norisi, rūpējās par savas grupas nodrošināšanu ar pārtiku un risināja sadzīves problēmas un konfliktu situācijas.

Neolītā sabiedrības pamatā jau bija dzimtas kopiena – tie bija asinsradinieki, ko vienoja kopīgs darbs.

Pirmie iedzīvotāji bieži pārvietoja savas apmetnes, meklējot labākas zvejas un medību vietas, tādēļ kultūrlānis izrakumos grūti konstatējams.

Senākā arheologu atrastā dzīvesvieta ir vēlā paleolīta laika apmetne Salaspils Laukskolā augstajā Daugavas krastā. Šajā

Baltijas ledus ezers – Baltijas jūras pirmā attīstības fāze pirms 14 000–13 000 gadiem.

Joldijas jūra – Baltijas jūras otrā attīstības fāze, nosaukta pēc jūras nogulumos visvairāk izplatītā moluska *Yoldia arctica* (8200.–7000. g. pr. Kr.).

Ancilus ezera periods – laiks, kad Baltijas jūra kļuva par saldūdens ezeru, – no 7000. g. līdz 6000. g. pr. Kr.; nosaukts pēc moluska *Ancylus fluviatilis*.

Litorīnas jūras periods – laiks, kad *Ancilus ezers* pārrāva zemes aizsprostu starp tag. Zviedriju un Dāniju un savienojās ar Ziemeļjūru (6. g. t. pr. Kr.); nosaukts pēc moluska *Litorina litorea*.

Akmens laikmets – senākais cilvēces attīstības periods, kad darbarīki un ieroči bija darināti no akmens, kaula un koka. Akmens laikmetu iedala agrajā (**paleolīts** – 3 milj. g.–9. gadu tūkstošis pr. Kr.), vidējā (**mezolīts**, Eiropā – 9.–4. gadu tūkstošis pr. Kr.) un vēlajā (**neolīts** – 4.–2. gadu tūkstošis pr. Kr.).

Savrupatradumi – senlietas, kuras atrastas ārpus apbedījuma vai dzīvošanas vietas.

"Apbedītais vīrietis atrasts apmetnes kultūrslāņa apakšējā horizontā 1,1–1,2 m dziļumā.

Vīrietis bijis apmēram 25 gadus vecs, gara auguma (172,54 cm), ar izteikti masīvu, garu, vidēji platu un samērā augstu galvaskausu, kas pēc formas atbilst dolihokrāno (gargalvaino) antropoloģisko formu lokam. Seja viņam bijusi pat neparasti plata (148 mm) un augsta (180 mm), stipri profilēta, tātad – eiropēida."

(Vasks A. u.c. Latvijas aizvēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1997, 15. lpp.)

apmetnē celtnu vietas ir maz saglabājušās. Tās var noteikt galvenokārt pēc krama senlietu un šķembu koncentrācijas noteiktās vietās. Savrupatradumi liecina, ka paleolīta laika pārstāvji dzīvojuši arī citās Latvijas vietās.

Labāk saglabājušās ir mezolīta laika apmetnes pie Burtnieku, Lielā Ludzas, Greivu, Durbes, Lubāna ezera. Pētījumi zvejnieku apmetnē pie Burtnieku ezera ļauj konstatēt, ka šeit cilvēki dzīvojuši ilgāku laika periodu – no agrā mezolīta līdz neolītam. Laika gaitā, pieaugot iedzīvotāju skaitam, apmetne paplašinājusies. Šajā laikā dominējošā saimniecības nozare bija zvejniecība, tādēļ apmetnes koncentrējās pie ezeriem, kaut savu nozīmi saglabāja

Krama senlietas

medniecība un augu vākšana. Te atrasts arī senākais apbedījums Latvijas teritorijā. Pēc antropologu datiem, mirušais ir bijis ziemeļeiropēidās rases pārstāvis.

Vidējā neolītā (4. g.t. otrajā pusē pirms Kristus) Latvijas teritorijā ienāca jauni iedzīvotāji: tie bija ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras pārstāvji, kuri jau vidējā neolītā bija izplatījušies visā Latvijas teritorijā. Šīs kultūras nosaukums radies no māla traukiem, kas rotāti ar ķemmes un bedrīšu iespaidumu ornamentu (sk. att. 13. lpp. un paskaidrojumus malējā slejā). Tie bija somugru tautu pārstāvji, kuri Latvijas teritorijā ienāca no austrumiem. To sākotnējā dzīvesvieta bijusi Urālos starp Volgu un Oku. Ienācējiem, tāpat kā pamatiedzīvotājiem, galvenā nodarbošanās bija medības un zveja. Tie ierīkoja savas apmetnes brīvajās vietās upju un ezeru krastos vai blakus vietējiem iedzīvotājiem, un tas veicināja kultūru mijiedarbību.

Jaunas izmaiņas Latvijas iedzīvotāju sastāvā notika vēlajā neolītā (3. gadu tūkstoša beigās–2. gadu tūkstoša sākumā pirms Kristus), kad šajā teritorijā no dienvidiem, dienvidrietumiem un

Kaula harpūna

dienvidaustriem ienāca auklas keramikas jeb laivas formas kaujas cirvju kultūras pārstāvji. Nosaukums cēlies no māla traukiem, rotātiem ar auklas nospiedumu, un laivas formas akmens cirvjiem. Tā bija pie indoeiropiešu valodu saimes piederoša patstāvīga etnolingvistiska tautību grupa, kas 3. gadu tūkstoša beigās un 2. gadu tūkstoša sākumā pirms Kristus apdzīvoja plašu teritoriju no Reinas rietumos līdz Vidusvolgai austrumos, no Dienvidskandināvijas un Somijas ziemeļos līdz Piekarpātiem dienvidos. Par indoeiropiešu izplatību šajā teritorijā liecina vēl joprojām tur sastopamie hidronīmi, kā arī arheoloģiskais materiāls.

Šo iedzīvotāju nodarbošanās bija medības, lopkopība un primitīva zemkopība. Apmetnes atrastas Matkules Tojātos, Garozas Ruteniekos, Jūrmalas Vārnaskrogā, Aizkraukles Lejasbitēnos. Šie ienācēji tiek uzskatīti par pirmbaltiem un antropoloģiski pieskaitīti pie eiropēidā masīvā tipa ar samērā augstu un platu seju.

Senākās rakstītās ziņas par baltiem sniedz Hērodots, aprakstot tautu, kas dzīvo pie Baltijas jūras uz rietumiem no mordviem un uz ziemeļiem no skitiem, un nosaucot to par neuriem. Romiešu vēsturnieks Tacits tautu, kas dzīvoja tur, kur atrod dzintaru, dēvēja par aistiem. 19. gs. valodnieki tos nosauca par baltiem, aizgūstot šo vārdu no Baltijas jūras nosaukuma.

"Vārds **balti** tiek lietots, lai apzīmētu cilvēkus, kuri runā vai pagātnē ir runājuši baltu valodās, – prūšus, lietuviešus, kuršus, zemgaļus, latviešus (t. i., senos latgaļus, letgaļus, letus) un sēļus. No lielās šo valodu grupas šodien ir palikušas tikai lietuviešu un latviešu tautas."¹

Bronzas laikmets

Bronza un pirmie bronzas priekšmeti maiņas ceļā Latvijas teritorijā nonāca 2. gadu tūkstoša vidū pirms Kristus no Vislas apgabala, kur bija izveidojies spēcīgs bronzas laikmeta kultūras centrs. Šo laiku līdz 500. gadam pēc Kristus sauc par agro metālu un bronzas laikmetu. No bronzas, atlejoj to speciāli izgatavotās akmens un māla veidnēs, izgatavoja darbarīkus, ieročus un

Ķemmes-bedrīšu keramikas kultūras nesēji pārstāvēja

Baltijas somugru antropoloģisko metīso tipu ar mongoloīdām iezīmēm – ieplakana sejas forma tās augšdaļā un vidusdaļā un maz izvirzīts deguns.

Ķemmes-bedrīšu keramika

Hērodots (ap 484–424 pr. Kr.) – sengrieķu vēsturnieks.

Tacits Pūblijs Kornēlijs (ap 55–120) – romiešu vēsturnieks

Auklas keramika

Laivas cirvis

Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskajos laikos. – R.: Zinātne, 1994, 4. lpp.

Baltu apdzīvotā teritorija

"3. gadu tūkstoši pirms Kristus Divupē atklāja bronzu: vara un alvas sakausējumu. Bronzas zemā kušanas temperatūra (700–900 °C) (...) deva iespēju atliet visdažādākās formas priekšmetus, kā arī bojātos priekšmetus pārkausēt, turklāt bronzas priekšmeti izcēlās ar lielu izturību pret koroziju. Visas šīs īpašības veicināja strauju bronzas izplatību."

(Apals J. u.c.
Latvijas PSR
arheoloģija. – R.:
Zinātne, 1974,
61. lpp.)

**Tēva ģints
kopienai**
raksturīgais:

- 1) izcelšanos saistīt ar tēva līniju;
- 2) galvenie materiālo vērtību ražotāji bija jaunākie vīrieši, bet noteicošā loma bija kopienas vecākajam – patriarham.

Bronzas cirvis,
lejamā veidne

rotaslietas. Viens no nozīmīgākajiem darbarīkiem bija cirvis. Arheoloģiskajos izrakumos atrasti vairāki šādi bronzas cirvīši un veidnes, kurās tie atlieti. Bronza bija dārga, tāpēc cirvīši bija mazi, ar speciālu osiņu, aiz kuras tos varēja piesiet pie kāta. Bronzas cirvju mazais skaits liecina, ka par galveno darbarīku vēl joprojām izmantoja akmens cirvi.

Bronzas laikmetā straujāk sāka attīstīties ražotājsaimniecība. No ezeru krastiem cilvēki pārcēlās dzīvot uz vietām pie mežiem, kur bija izdevīgāk nodarboties ar lopkopību un labības audzē-

šanu. 1. gadu tūkstoša sākumā pirms Kristus Latvijā jau sāka nodarboties ar tīrumu zemkopību un izmantoja lopu vilcējspēku. Palielinājās iedzīvotāju skaits. Zemkopība izplatījās visā Latvijas teritorijā. Par zemkopības attīstību liecina atrastie darbarīki – kapļi, sirpji, arkla lemeši, kā arī graudi – mieži, kvieši, prosa un pupas. Izrakumos atrastie dzīvnieku kauli ļauj secināt, ka cilvēki uzturā pārsvarā lietoja mājdzīvnieku gaļu (70–80 %). Bronzas laikmetā sabiedrība jau pilnībā bija pārgājusi uz tēva ģints kopienu, no kuras pamazām sāka izdalīties mazās saimes.

Bronzas laikmetā turpinājās etnisko grupu stabilizācija. Baltu ciltis bija apmetušās uz dzīvi Latvijas dienviddaļā, ziemeļdaļu apdzīvoja somugri. Arheoloģiskais materiāls un somugru un baltu hidronīmu izplatība norāda, ka abas etniskās pamatgrupas Latvijas teritorijā saskārušās joslā Venta–Abava, Gaujas lejtece, Vidzemes centrālās augstienes mala, Lubānas līdzenums. Bronzas laikmeta beigās Latvijas teritorijas iedzīvotāji iepazinās ar dzelzs izstrādājumiem – maiņas ceļā nelielos daudzumos tika ieviesta dzelzsrūda vai atsevišķi priekšmeti no dzelzs, bet sākumā to bija tik maz, ka šie ievēdumi neradīja īpašas izmaiņas ražotājsaimniecībā.

“Latviešu valoda, tāpat kā baltu valodas vispār, pieder pie indoeiropiešu valodu satemgrupas, kurā ietilpst arī slāvu, indoirāņu, armēņu un albāņu valoda. Baltu valodas starp citām indoeiropiešu valodām uzrāda vissenākās iezīmes. Baltu valodas savā starpā ir bijušas atšķirīgas. Senkrievu 12. gs. avots “Pagājušo laiku stāsts” liecina, ka kuršiem, zemgaļiem, latgaļiem, lībiešiem – katrai tautai bijusi sava valoda.” (Apals J., Mugarēvičs E. Vēlais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 360. lpp.)

Baltu un somugru tautību apdzīvotās teritorijas 1. gadu tūkstoši pirms Kristus

Tautību veidošanās un sabiedrības diferenciācija

Par dzelzs laikmetu sauc laiku no 5. gs. pr. Kr. līdz 12. gs. pēc Kr. Tomēr vadošo vietu ieroču un darbarīku ražošanā dzelzs ieņēma tikai ar 2. gs. pēc Kr., kad iedzīvotāji iemācījās dzelzi iegūt no vietējās purva rūdas – to kausēja speciālās dzelzs kausēšanas krāsnīs. Tas radīja veselu apvērsumu ražošanā, jo ar dzelzs cirvi, kapli, arkla lemesi, izkapti darbs veicās ātrāk un kvalitatīvāk. Šai laikā strauji attīstījās zemkopība: ierīkoja jaunus laukus, novāca augstākas ražas. Dzelzs laikmeta senlietu atradumu augstā kvalitāte liecina, ka zemnieku vidū bija izveidojušies īsti amatnieki – sava aroda meistari.

Ražošanas strauji attīstība dzelzs laikmeta vidū un – īpaši – beigās radīja sabiedrības noslāņošanos pēc sociālā ranga. Par to liecina kapu inventārs, jo atsevišķi kapi atšķiras ar līdzī dotām ļoti greznām un bagātīgām rotaslietām un ieročiem, bet citiem to ir ļoti maz.

Vēlā dzelzs laikmeta sabiedrību arheologi iedala četrās kārtās: pirmā bija augstākā jeb dižciltīgo kārtā. Tai piederīgie tika apbedīti ar lielu godu, līdzī dodot bagātīgas piedevas – kaujas nažus bronzas makstis, grezni apkaltas ādas jostas, ar bronzu rotātu apģērbu, divpusēji cērtamu zobenu, šķēpu. Pie otrās kārtas pieskaitāmi tā sauktie bajāri, kam kapā līdzī dota karavīra aproce, šķēps, kaujas nazis, sakta, gredzeni. Pie trešās kārtas piederēja brīvie cilvēki, kuriem bija tiesības nēsāt ieročus. Tiem kapā līdzī dots ievērojami mazāk senlietu – cirvis, šķēps, kaujas nazis. Pie ceturtās kārtas pieskaitāmi cilvēki, kuriem kapā līdzī nedeva neko vai deva tikai dzelzs nazi. Tie bija nebrīvie iedzīvotāji – kalpi, gūstekņi, vergi.

Sabiedrības pamats bija **lielģimene – dzimta**, no kuras jau agrajā dzelzs laikmetā bija izdalījušās atsevišķas mazās saimes, kas meklēja sev jaunas apmešanās vietas un ierīkoja viensētas. Mazās saimes veidoja teritoriālu kopību – ciemus, kuri savukārt apvienojās zemēs un novados. Par novadu centriem kļuva labi nocietinātas dižciltīgo pilis. Novadu priekšgalā bija vēlēt virsaitis, kas kopā ar piederīgajiem un tuvākajiem palīgiem veidoja dižciltīgo slāni. Pils uzturējās arī karadraudzes, jo šim laikmetam bija raksturīgi kari un militāras sadursmes. Radās privātīpašums (ražošanas līdzekļi, ēkas un zeme), kas pārgāja mantojumā nākamajām paaudzēm. Par to, ka mantojams bija ne tikai īpašums, bet arī sociālais statuss, liecina tradīcija mirušajiem bērniem dot līdzī kapā pieaugušajiem raksturīgas un viņu sociālajam stāvoklim atbilstošas senlietas. Uz mantošanas tiesībām norāda arī vairāki 13. gadsimta dokumenti.

Ieroči: šķēps, zobens;
darbarīki:
kaplis, sirpis

Tautību etniskais
izvietojums vēlajā dzelzs
laikmetā

Atšķirības materiālajā kultūrā un apbedīšanas tradīcijās ļauj secināt, ka 1. gadu tūkstoši jau sākušas konsolidēties somugru un baltu etniskās grupas, iezīmējot tautību: **somugru** – libiešu, **baltu** – latgaļu, sēļu, zemgaļu, kuršu veidošanos. Arheoloģiskais materiāls liecina, ka šajā laikā Latvijas teritorijā dzīvojušās tautības ieņēmušas katra savu etnisko teritoriju.

Sabiedrības noslāņošanās un mantojuma tiesību pastāvēšana apstiprina pieņēmumu, ka vēlajā dzelzs laikmetā pakāpeniski radušās feodālās attiecības un valstiski veidojumi. 13. gs. dokumentos minēti deviņi novadi **Kurzēmē**: Vanema, Ventava, Bandava, Piemare, Duvzare, zeme starp Skrundu un Zemgali, Ceklis, Megava, Pilsāts. Katrā no šīm zemēm bijušas vairākas **kilīgundas** (libiešu ciema kopienas) vai ciemi. **Zemgalē** bijuši šādi novadi: Tērvete, Mežotne, Dobeļe, Spārnene, Silene, Rakte un Upmale. Apstiprinājumu šīm zemēm kā valstiskiem veidojumiem varam

"Kursas dalīšanas aktā 1253. g. ir sacīts, ka kurši nekādā ziņā nav izslēgti no saviem mantojumiem kā uz laukiem, tā arī uz noteiktām zivju zvejas vietām, uz mežiem, izņemot svētbirzes, un uz bišukokiem. Arī Jersikas valdnieka Visvalža agrākās tiesības uz pili un novadu 1209. g. līgumā ar bīskapu Albertu ir nosauktas par "mantojuma tiesībām", paturot sev uz mantojuma tiesībām piederošo Jersikas pili ar zemi un visām šai pilij piederošām mantām. Indriķa hronikā šie paši Visvalža īpašumi nosaukti arī par tēva mantojumu – "Manu tēvu mantojums". "

(Vasks A. u.c. Latvijas
aizvēsture. – R.: Zvaigzne
ABC, 1997, 180. lpp.)

Valstiskie
veidojumi
Latvijas teritorijā
12. gs.

030403442

rast Indriķa "Livonijas hronikā" (1224–1227), kur tiek minēti cilšu vecākie – *kņazi*. **Jersikas valdnieks Visvaldis** un **Kokneses valdnieks Vetseke** tiek saukti par *rex* (karalis), **zemgaļu vadonis Tērvetē** – par *maiornatu* (vecākais). Tiek lietoti arī apzīmējumi *princeps* (virsaitis), *dux* (vadonis). **Tālavas valdnieks Tālivaldis** saukts par *senior* (vecākais). Līdzās dižciltīgajiem min arī vergus – nebrīvos ļaudis, brīvos zemniekus un bajārus.

Par Zemgales centieniem apvienoties vienā valstī varētu liecināt tas, ka **Namejs** nosaukts par **Zemgales valdnieku** (*rex Semigaliai*). Latgaļi līdz 13. gadsimtam jau bija apvienojušies *kņazistēs*. **Jersikas kņazistē** ietilpa Autīne, Cesvaine, Lepene, Asote, Bebernine, Alene, Gardene, Negeste un Mārciena. Vēl jāmin **Kokneses kņaziste** un **Tālava** ar Beverīnas pili. Tomēr līdz 13. gadsimtam šie militāri demokrātiskie valstiskie veidojumi nespēja apvienoties vienotā valstī, bet lībiešu zemēs tādu vēl nebija.

"Arheoloģiskajā materiālā garīgās sfēras izpausmes rod atspoguļojumu ornamenta un rotu formu simbolikā, kā arī apbedīšanas tradīcijās. Par to liecina arī kulta vietas. Protams, daudz konkrētākus norādījumus sniedz rakstītie avoti, taču tie attiecas uz samērā vēlu laikposmu – viduslaikiem, kad reliģija jau, domājams, bija citāda nekā agrajā dzelzs laikmetā, turklāt kristietības ietekmēta. Bagāta seno mitoloģisko uzskatu krātuve ir mūsu folklorā, taču tur atspoguļotās norises un priekšstati ir dažādos laikposmos radušies, tāpēc tikai retos gadījumos folkloras sižetus izdodas piesaistīt laika skalai." (Vasks A. Agraais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture 9. g.t. pr. Kr. – 1200. g. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 229. lpp.)

Totēmisms – koku pielūgšana, tos identificējot ar noteiktiem dzimumiem (ozolu – ar vīrieti, liepu ar sievieti) vai funkcijām (ābeli – ar māti).

Animisms – ticība, ka itin visam, vai tas būtu dzīvās vai nedzīvās, piemīt dvēsele vai gars.

1.2. MITOLOĢIJA

Latviešu mitoloģija sakņojas indoeiropiešu un somugru tautu senatnē. Vācu iebrukums 13. gadsimtā un latviešu tautas pievēršana kristīgajai ticībai traucēja seno tradīciju un mītu tālāku attīstību. Tika izpostītas svētvietas, pārtrauktas senās apbedīšanas tradīcijas, aizliegts mirušajiem dot līdzī viņiem piederušas mantas. Tādēļ 20. gadsimtā nācās restaurēt priekšstatus par senču mitoloģiju, ņemot palīgā nedaudzās rakstītās ziņas un šifrējot lietisko arheoloģisko materiālu.

Ziņas par mūsu senču ticējumiem varam izlasīt 12. gs. un turpmāko gadsimtu hronikās, dažādos mūku ziņojumos, baznīcu vizitāciju protokolos.

Īpašs izziņas materiāls ir folklorā – tautasdziesmas, teikas un pasakas, sakāmvardi, buramvardi. Šī materiāla rūpīga izvērtēšana ļauj atšķirt senākās izcelsmes mitoloģiskos ticējumus no jaunākiem veidojumiem. Liecības par mitoloģiju var atrast arī etnogrāfiskajā materiālā – gadskārtu tradīcijās, ornamentu simbolikā. Vēl viens pētniecības virziens ir valodniecība. Tā dod iespēju noteikt mitoloģisko tēlu piederību indoeiropiešu vai somugru cilmei. Mitoloģiskie priekšstati ļāva senajam cilvēkam sakārtot pasaules telpu, atrast savu vietu tajā, saprasties ar citiem cilvēkiem, rast saikni ar dabu.

"Latvijas pirmiedzīvotājiem jau bija dievība, līdzīga Lielajai Mātei – visa dzīvā radītājam un sargātājam, kuras klātbūtnei var nojaust Eiropas paleolīta kultūrās un kuras tēls saglabāties ziemeļu tautu folklorā."¹ Vissenākie mitoloģiskie priekšstati saistās ar somugru totēmismu, animismu, fetišismu un **Lielās Mātes kultu**. Šiem jēdzieniem latviešu valodā nav analoģu nosaukumu. Lielās Mātes kults Latvijas teritorijā ienāca kopā ar pirmajiem

¹ Vasks A. u.c. Latvijas aizvēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1997, 57. lpp.

iedzīvotājiem, kas bija ziemeļbriežu mednieki un godāja Lielo Māti kā visa radītāju un sargātāju. Šo kultu piekopa senākie Eiropas vidusdaļas un ziemeļdaļas iedzīvotāji.

Koku pielūgsmē latviešiem saglabājušās arī animisma pēdas, proti, priekšstati par to, ka dvēsele pārmiesojas kokā. Tāpēc arī saglabāties diezgan daudz pasaku un citu sižetu par cilvēku pārvēršanu vai pārvēršanos kokā.

"Māšu kulta tagadējā Baltijas teritorijā pastāvējis izsenis, un tā saknes, cieši savijoties, aiziet tādā dziļumā un tālumā no Baltijas, kur nav vēl ne indoeiropiešu, ne somugru, bet kāda plašāka kopība, kas citu vidū apvieno arī šīs abas. Hronoloģiski senākā liecība par māšu kultu Baltijā ir romiešu vēsturnieka Pūblija Kornēlija Tacita darbā "*Germania*" (ap 98. g. pēc Kristus) minētā ziņa, ka aistu cilts pielūdzo *matrem deum*."¹

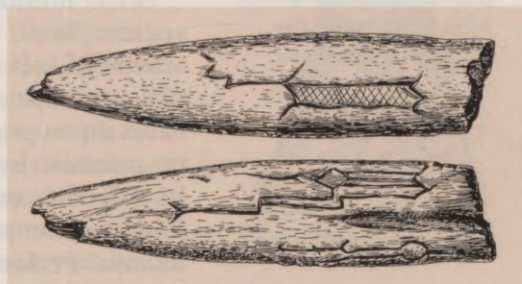
Fetiši, amuleti, talismani apzīmē dažādus priekšmetus, kam piemīt īpašības aizsargāt no jauniem gariem, jaunas acs vai dot cilvēkam spēku, izveicību, veselību. Tā bija rotaslietu nēsāšanas dziļākā būtība un aizsākumi. Cilvēks pakāra kaklā kādu simbolisku priekšmetu, kura spēkam ticēja. Pārsvārā tās bija no koka vai kaula izgrieztas dzīvnieku vai cilvēku figūriņas, bebra zobi, mežacūkas vai lāča ilkņi, dzintara gabaliņi, slānekļa riņķīši. Ļoti izplatīts talismans bija suņu zobu virtenes, ko nēsāja kā krelles.

Baltu zemkopju kultūras patriarhālās tradīcijas saskatāmas indoeiropiešu tautām kopīgajos mitoloģiskajos uzskatos par pasaules kārtību. Baltiem augstākā dievība bija **Dievs** (*Djaus* – sanskr.) – kosmiskās kārtības uzturētājs un debess simbols. Latviešu tautasdziesmās Dievs parādās kā personificēta būtne, kā paralēltēls Saulei un Pērkonam, tas nes svētību zemei, aktīvi piedalās Saules un Mēness strīdos, kārtot attiecības starp Dieva dēliem un Saules meitām, nosaka debess spīdekļu gaitu un ritmu. Par Dievu kā radītāju varam spriest no frazeoloģismiem tautasdziesmās ("Dieva dots, Dieva laists"). Tajā pašā laikā Dievs kā vecs, sirms, nabadzīgi ģērbies vīrs sastopams arī uz Zemes starp cilvēkiem un ir kā cilvēka sirdsapziņa, kas mudina uz labiem darbiem un nosoda slinkumu.

Par Dieva pavadoņiem pieņemts uzskatīt **Laimu** un **Māru**, kaut gan Laima ir patstāvīga dievība, kas nosaka cilvēka likteni un pavada viņu visu mūžu no dzimšanas līdz kapam. Laima ir cilvēka garīgās dzīves vadītāja. Viņas līdzgaitnieces ir **Dēkla** un **Kārta**. Tomēr tās folklorā minētas mazāk un darbojas līdzīgi Laimai. Laimas tēls iemieso ētisko skaidrību, tas ir kaut kas gaišs, balts, skaists, labs.

Māras tēls ir grūtāk skaidrojams. Tas folklorā minēts daudz retāk nekā Laima. Kristieši centās Māru identificēt ar Jaunavu

Fetišisms (antropoloģijā) – nedzīvu objektu, piemēram, amuletu vai talismanu, pielūgsmē. Tiem tika piedēvētas maģiskas vai pārdabiskas īpašības.

Mezolīta kaula duncis ar briežu mātes attēlu

Lielā Māte – visa radītāja un sargātāja. To attēloja briežu vai aļņu mātes izskatā.

"Vispārējās Visuma inteliģences un kārtības pārstāvis ir Dievs, kura vārds (gluži kā sengrieķu *Zevam*) nāk no indoeiropiešu saknes, kas nozīmē "mirdzošs gaišums". Dievs pārstāv makrokosma likumību un sakarību, to, ko sengrieķi apzīmēja ar vārdu "*logos*", un daļēji personificējas Olimpa valdnieka *Zeva* tēlā. Gluži kā debesis stāv pāri zemei, tā Dieva padoms stāv augstāk par jebkuru cilvēka prātam aptveramu gudrību:

Augstāk dzied cīruliť's
Aiz visiem putniņiem;
Dievam gudris padomiņš
Par šo visu pasauliť.

33648"

(Viķe-Freiberga V. Dzintara kalnā. – R.: Zvaigzne, 1993, 91. lpp.)

¹ Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – R.: Zinātne, 1999, 30. lpp.

*Kādu Laima mūžu lika,
Tāds bij' manim jādzīvo;
Es nevaru pāri kāpti
Par Laimiņas likumiņu.*
54816

*Gosniņ, mana raibaliņa,
Kas tev' raibu norakstīja?
Mīļā Māra norakstīja,
Svētu ritu gaidīdama.*
29167

*Lunula – Mēness simbols.
Tora cirvītis – Pērkona
simbols.*

Mariju, tomēr pētījumi liecina, ka viņa saistāma ar zemākajam limenim piederīgām auglības dievībām. Māras pārziņā bija jaundzimušā un mātes veselība un īpaša līdzdalība sērdienes dzīvē. Dainās Māra bieži minēta saistībā ar govīm, to ganīšanu. Viņas godināšanā ir kāda līdzība ar indiešu svēto govju un piena kultu.

Senās hronikās minēts, ka latvieši pielūguši dažādus dabas spēkus: Sauli, Mēnesi, zvaigznes, Pērkonu. Par to liecina arī arheoloģiskais materiāls, dažādi kulta priekšmeti, kas nēsāti kā piekariņi: apaļi saules simboli, lunulas, Tora cirvīši. Pērkonam baltu dievu pulkā ir īpaša vieta. Zemkopju dzīve bija atkarīga no gadalaiku maiņām un dabas spēku iedarbības. Pērkons minēts kā galvenais senlatviešu cilšu dievs; tas sasauca ar lietuviešu **Perkūnu**, senprūšu **Perkunu**, slāvu **Perunu**, senindiešu **Par-džanju**. Pērkons tautasdziesmās nosaukts par debesu kalēju līdzīgi grieķu Hēfaistam, bet folklorā tas reizēm saplūst ar Dieva tēlu: kad pērkons rūc, tad Dieviņš baras. Pērkons ir attēlots arī kā ļauno garu vajātājs. Pērkona kulta baltu tradīcijās saistās ar ražas novākšanu: tam ziedoja apiņu ražu izbrūvēta alus veidā.

**Piekariņi –
Sauls un
Mēness simboli**

Arheolģiskajos izrakumos atrasti plienakmens un kaula cirviši, kas uzskatāmi par kulta priekšmetiem – Pērkona simboliem.

Dabā viss bija saistīts ar dažādām dievībām, kas katra darbojās savā jomā. Par visu, kas notika uz Zemes, atbildīga bija kāda no mātēm (kā atspulgs no Lielās Mātes kulta) – **Zemes māte, Vēja māte, Uguns māte, Jūras māte, Meža māte, Piena māte, Veļu māte.**

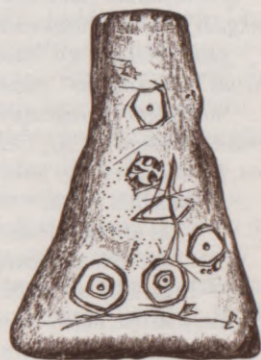
Kad cilvēks bija beidzis savas gaitas šaisaulē, viņš kļuva par veli un pa vārtiņiem iegāja aizsaulē, kur viņu sagaidīja Veļu māte un ievadīja veļu valstības dzīvē, kuras norises bieži vien tēlo līdzīgas zemes dzīves norisēm – arī tur ganīja lopus, cepa maizi u.tml. Senči ticēja, ka cilvēka dzīve pēc nāves nebeidzas, velis turpināja dzīvot savā valstībā un periodiski apmeklēja dzīvos. Baltu ticējumos pastāv dualisms: bez veļa vēl eksistē dvēsele, kas ir mūžīgais dzīvības spēks un pēc cilvēka nāves iemiesojas kokos, puķēs, putnos.

Ar pazemi un veļu valstību bija saistīts arī **Velns kā Dieva pretpols** un līdzgaitnieks. Velnam latviešu folklorā piemita gan milzu spēks, gan arī vientiesība un muļķība kopā ar spilgti izteiktu ļaunumu un viltību, tomēr cilvēks vienmēr izrādījās par viņu gudrāks.

Mājas dievības – gari, gan labi, gan ļauni, mājoja visur, tie varēja izskatīties kā putni, zvēri, rāpuļi, ēna, gaisa vēsma. Tos varēja pielabināt ar ziedojumiem, piemēram, noliekot tiem ēdienu, naudu, dažādus priekšmetus, lai tie nestu svētību mājai. Senlatviešu mītiskā pasaule bija pilna ar skauģiem, burvjiem un raganām, pret kuriem bija jāprot cīnīties ar īpašiem buramiem vārdiem.

Senākajā mednieku, zvejnieku un augu vācēju sabiedrībā valdīja binārais pasaules uzskats, ko veidoja pretstatu pāri: debesis – zeme, vīrišķais – sievišķais, labais – kreisais.

Zemkopju kultūrām bija raksturīgs trīsdalīgs pasaules modelis, kura simbols bija **Pasaules koks**, saukts arī par **Austras koku**. Tas pasauli iedalīja trīs sfērās: saknes – pazeme, stumbrs – zeme, galotne – debesis. Grupēta tika arī dzīvnieku pasaule: rāpuļi, zvēri, putni. Kokam latviešu dzīvē bija liela loma; parasti svētvietās stādīja ozolu vai liepu. Pie kokiem ziedoja dieviem, lai izlūgtos palīdzību, to tuvumā svinēja svētkus. Pasaules koka motīvs sastopams senlietās, arī rotaslietu ornamentikā.

Kulta vajadzībām lietotais kaula cirvītis

Austras koks – bronzas piekariņš

1.3. KALENDĀRĀS IERAŽAS UN GADSKĀRTAS

Senajiem zemkopjiem nebija rakstīta kalendāra, tomēr viņi spēja orientēties laika ritumā. Mūsu senču zemkopju dzīve bija cieši saistīta ar dabas norisēm. Raža bija atkarīga no laikapstākļiem, tādēļ rūpīgi tika novērota Saules un Mēness gaita debesis. Līdzīgi kā citas senās tautas, latvieši izveidoja arī savu

"Pats vārds "svētki" ir aizguvums no slāviem. Tas aizstājis senākos latviskos apzīmējumus "laikmeti", "laikgadi", "laiki" lielākajiem gada svētkiem un "laika dienas", "laikdienas" mazāk nozīmīgām svinamajām dienām: "Ziemas svētki, Liela diena, tie Dievam dārgi laiki."

"Mikālīts bagāts vīrs,
Tas atnāca zābakos,
Šādi tādi laikgadīni
Nāca kārkla vīzītēs."

"Nāc, māsiņa, laikos sērst,
Laikos gaida bāleliņi,
Laikos cepa baltu maizi,
Brūvē saldu alutiņu".

(Mitoloģijas enciklopēdija,
II d. – R.: Latvijas
enciklopēdija, 1994,
182. lpp.)

Mēnešu latviskie nosaukumi

janvāris – ziemas mēnesis
februāris – sveču mēnesis
marts – sērsnu jeb baložu mēnesis
aprīlis – sulu mēnesis
maijs – lapu jeb sējas mēnesis
jūnijs – ziedu mēnesis
jūlijs – liepu mēnesis
augusts – suņu mēnesis
septembris – silu jeb veselo mēnesis
oktobris – veļu jeb zemliku mēnesis
novembris – salnas mēnesis
decembris – vilku mēnesis
(Pēc P. Einhorna "Historia Lettica", 1649: Latviešu konversācijas vārdnīca, VIII. – R.: A. Gulbja apg., 1927–1940, 15042. lpp.)

kalendāru, kas visu gadu sadalīja noteiktos ciklos. Par vecāko senlatviešu cilšu kalendāru tiek uzskatīts **Mēness kalendārs**. Laiku skaitīja pēc Mēness fāzēm. Senajiem latviešiem bija piecu dienu nedēļa. Tikai ar kristietības ieviešanu latvieši pārgāja uz septiņu dienu nedēļu. Tā kā piektdiena bija pēdējā nedēļas diena, tad ceturtdienas vakars bija svinams un nedrīkstēja strādāt nekādus darbus. Mēness kalendāra svētku apzīmējums bija laikgadi, arī laikmeti, laiki vai laika dienas. Pēc **Saules kalendāra** gads tika sadalīts divos lielos ciklos – ziemā un vasarā – un saimniecisko gadu sāka skaitīt no Miķeļiem vai Mārtiņiem līdz ar ziemas iestāšanos. Vēlāks paradums bija skaitīt saimniecisko gadu no Jurgiem. Viss gads tika iedalīts darba posmos, kuru starplaikā tika svinēti svētki.

Svētku norise bija divējāda – praktiskā un mitoloģiskā. Gadskārtu lielajos svētkos tika godināta Saule. Svētkiem bija savi simboli: **Ziemassvētkiem** – blūķis, **Liieldienām** – olas, šūpoles, **Jāņiem** – siera ritulis, vainags, ugunskurs. Pirms svētkiem tīrīja un posa māju, cepa maizi, darīja alu. Telpas tika dekorētas ar dabas materiāliem, piemēram, puzuriem, Liieldienās no olām un putnu spalvām veidoja putniņus.

Ziemassvētki – saulgriežu svētki, tos svinēja laikā, kad iestājās isākā diena un garākā nakts. Ziemassvētkos bija paraža vilkt blūķi no mājas uz māju kā zīmi par gada darbu nobeigumu un visa ļaunā aizbaidīšanu; beigās blūķi sadedzināja. Ziemassvētki saistījās arī ar masku gājieniem – ķekatām, budēļiem jeb čigāņiem. Ķekatniekiem bija noteiktas rituālas maskas: lācis, dzērve, āzis, nāve, tiem vajadzēja skaļi trokšņot, lai aizbaidītu ļaunumu, savukārt saimniekiem vajadzēja viņus kārtīgi pacienāt, lai nākamajā gadā būtu laba raža. Ziemassvētki bija laiks zīlēšanai un burvestībām. Ziemassvētkos bija jāklāj bagātīgs galds un deviņas reizes jāēd, lai nākamais gads būtu bagāts. Ziemassvētkos latvieši eglīti nepušķoja, tas ir vēlāku laiku aizguvums no vāciešiem.

Metēņus svinēja devītajā piecdienu nedēļā pēc Ziemassvētkiem, tos uzskatīja par Saules gada sākumu. Metēņu dienas paraža bija laišanās ar ragavām no kalna, kā arī ķekatās iešana.

Liieldienas – pavasara atnākšanas svētkus, kad diena kļūst garāka par nakti, – svinēja devītajā piecdienu nedēļā pēc Metēņiem. Liieldienas saistījās ar šūpošanos un olu krāsošanu. Svētku ritā, saulei lecot, jāiet strautā mazgāties, lai būtu skaists un čakls.

Ūsiņa diena bija devītajā piecdienu nedēļā pēc Liieldienām. Ūsiņš piederēja pie kosmiskā mīta dievībām, viņš atnesa sauli, jādams zirga mugurā, tāpēc to sauca par zirgu dievu. Vietām Ūsiņu sauca par bišu dievu un ziedoja tam karašas, uzliekot tās uz bišu stropiem. Vēlāk Ūsiņa diena saplūda ar kristiešu Jura dienu, kad saimnieki un kalpi slēdz līgumu.

Jāņi ir Saules kulta un mistēriju svētki, senči tos svinēja 21. jūnijā, kad ir visīsākā nakts un visgarākā diena. Tad daba

sasniedz savu kulmināciju. Zāļu dienā un Jāņu naktī bija jāvāc ārstnieciskie augi – tad tie ir visiedarbīgākie. Naktī iededza rituālos ugunsurus, kuros meta ziedojumu, izlūdzoties laukiem auglību un lopiem veselību.

Jēkaba dienu svinēja desmitajā piecdienē nedēļā pēc Jāņiem. Ar Jēkaba dienu sākās ražas novākšana.

Devītajā piecdienē nedēļā pēc Jēkabiem svinēja **Miķeļa dienu**. Miķelis iezīmēja rudens sākumu. Tad arī sākās **veļu laiks**, kas turpinājās 4 nedēļas. To uzskatīja par svētu laiku, kad mājā nāk mirušo gari (veļi), kurus sauc arī par iļģiem, ļauķiem, pauriem. Senos laikos saimnieks lika rijā klāt galdu, lai pacienātu veļus, kuri nāca aplūkot savus piederīgos.

Mārtiņa diena. Mārtiņš, tāpat kā Ūsiņš, Jānis, Jēkabs un Miķelis, bija kosmiskā mīta tēls, kurš noteiktā dienā ieradās apraudzīt cilvēkus. Mārtiņos sākās istā ziema, lācis uzsāka ziemas guļu, beidzās arī veļu laiks.

1.4. SENČU SVĒTVIETAS

Senlatviešiem svētvietas nesaistījās ar tādu noslēgtu telpu kā baznīca. Parasti svētvietas vai kulta vietas tika ierīkotas brīvā dabā. Folklorā sastopam nosaukumus: **svētkalns, svētbirzs, svētala, svētavots**. Tie norāda vietu, kur notikuši reliģiskie rituāli. Svētvietā varēja atrasties blakus dzīvesvietai vai arī tālāk, tur sanāca cilvēki no apkārtnes, lai nodotos rituāliem un lūgšanām. **Senākā svētvietā konstatēta Sārnates purva apmetnē.** Tā bijusi ar sētu norobežota teritorija. Tur koka elka priekšā kurināta uguns. Folkloras materiāls liecina, ka šādā svētvietā parasti audzis koks, pie kura nesti ziedojumi.

Interesantas kulta vietas ir Kurzemē – tā sauktie **elku kalni** un **baznīckalni**. Elku kalni pārsvarā atrodas Kurzemes dienvidu daļā, atstātus no apdzīvotām vietām, un to uzbūve atšķiras no vēlā dzelzs laikmeta pilskalniem. Elku kalna apaļo plakumu puslokā ietver lēzenī vaļņi un grāvji, nocietinājumā ir vairākas ieejas. Elku kalnus uzskata par kulta vai tiesu un sapulču vietām. Baznīckalni atrodas vairāk Kurzemes ziemeļu daļā. Izrakumos Strazdes baznīckalnā atsegta vairākas **ziedojumu bedres**, kas ļauj domāt, ka šādas vietas izmantotas kulta vajadzībām. Par svētiem tika uzskatīti arī atsevišķi avoti, kuru ūdenim piedēvēja dziednieciskas spējas. Avotos arī tika mesti ziedojumi. Pie Krotas Brūveriem arheologi atraka aizbīrušu upuravotu, kurā atrada 16 aproces, kakla riņķa fragmentu, pakavsaktu un spirālgredzenu.

Daudz nostāstu ir par tādām svētvietām kā **Zilaiskalns Vidzemē** un **Sauleskalns Latgalē**. Tās izsenis ir bijušas tautas pulcēšanās vietas. Zilajā kalnā, pēc tautas nostāstiem, atradusies svētbirzs un avots, kura ūdenim bijušas dziednieciskas īpašības. Arī daudzos pilskalnus to plakumā bijušas svētvietas. Bez svētā koka,

“Latviešu tautas tradīcijās Lieldienas iezīmējušas pavasara punktu, kad diena kļūst liela, t. i., garāka par nakti. Lieldienās, saulei lecot un rietot, tās ēna iet pa vienu līniju: rietumi–austrumi. Šo līniju sauc par saules taku, un dabā to iezīmē Lieldienu rītā pret sauli tekošs strauts. Latvieši šī strausta ūdenim piedēvē maģisku, veselību un skaistumu vairojošu spēku.” (Šterna M. Senā gadskārta. – R.: Zinātne, 1998, 92. lpp.)

“1606. g. jezuīts Stribings ziņojumā jezuītu kolēģijai raksta par Rēzeknes un Ludzas latviešiem, ka tie saviem dieviem upurē pie kokiem: “Upuri, kurus tiem nes, ir dažādi – citiem dieviem lielāki, citiem mazāki atkarībā no dievu vērtības. Un visas šīs dāvanas ziedo kokiem zināmās birzīs, un sauc šos kokus par svētiem. Citiem (dieviem) ir īpatnēji koki, viens no tiem ir ozols, otrs – liepa. Ozolu sauc par vīrieti, pie kura (stumbra) noliek zināmos laikos divas olas; liepu sauc par sievieti, tai ziedo sviestu, pienu, sieru, taukus savējo un bērnu veselības un drošības dēļ. Un, ja kāds no ģimenes paliek slim, tūdaļ sūta garīdznieku pie kokiem, kas lai tiem prasa, kādēļ tie viņam atļaujot slimot, reiz viņi tiem devuši visu pienācīgo. Ja slimnieki tūdaļ neatveselojas, garīdznieks nes kokiem minēto ziedu divkārsu, tad viņi tiek no slimības atsvabināti.” (Kursīte J. Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – R.: Zinātne, 1999, 182. lpp.)

*Pilskalņa plakums –
pilskalņa līdzenā virsma.*

*"Par kultakmeni uzlūkojams
tāds akmens, kuru izmantoja
kā pielūgšanas vietu
(piemēram, altāris) vai kurš
pats simbolizēja kādu
pārdabisku būtni. Kultakmeņu
atšķiršanai no citiem
akmeņiem izmantojamas trīs
pazīmju kopas: 1) raksturīgie
tautas nostāsti un teikas,
akmens nosaukums;
2) rakstītie avoti, kas apliecina
kultisko raksturu, un
3) arheoloģiskās liecības un
atrādumi."*

(Urtāns J. Pēdakmeņi,
robežakmeņi,
muldakmeņi. – R.: Avots,
1990, 4. lpp.)

ziedojuma bedres un ugunsкура šādā vietā bieži atradies arī kāds kultakmens. Latvijā ir apzināti 350 kultakmeņi. Pēc sava veida tos var iedalīt elktēlos, akmeņos ar iekaltām zīmēm, dobumakmeņos, pēdakmeņos un neapstrādātos akmeņos.

1.5. APBEDIŠANAS TRADĪCIJAS

Apbedīšanas tradīcijas mainījās laika gaitā, un dažādām etniskām grupām tās bija atšķirīgas. Akmens laikmetā bija raksturīgi **līdzenie skeletkapi** – mirušie parasti tika guldīti pamatzemē ieraktās kapu bedrēs pa vienam izstieptā stāvoklī uz muguras. Sastopami arī pāru un grupu apbedījumi. Pāru apbedījumos mirušie guldīti ar galvu pretējos virzienos. **Mezolītā** kapu orientācijā dominē D–ZA, ZA–DR virziens. Parasti apbedījumi bija apbērti ar **okeru**¹. Okera sarkanā krāsa varētu simbolizēt asinis. **Neolīta** laika apbedījumos samazinājās okera lietojums, orientācija pārsvarā bija A–R virzienā. Vēlā neolīta apbedījumos Aboras apmetnē Lubānā **mirušie guldīti arī saliektā un sēdus stāvoklī**. Tiem līdzī dotas dzintara un kaula rotas, krama bultas, šķēpu gali, harpūnas, īleni, kalti.

Bronzas laikmetā raksturīgi bija **uzkalniņkapi**. Tie bija vienas kopienas vai dzimtas apbedījumi, kuri veidojās ilgākā laika periodā. Labi izsekojamas ir apbedīšanas tradīcijas Ķivutkalna, Limbažu Buļļumuižas, Reznas kapulauku arheoloģiskajā materiālā. Šie kapulauki sastāv no vairākiem uzkalniņiem, kuru dia-

Akmeņu
krāvuma kaps
Limbažu
Buļļumuižā

¹ *Okers* (grieķu *ōchros* – bāls, iedzeltens) – dabiska minerālkrāsa. Sastāv no dzelzs oksīdiem un māla. Var variēt no gaiši dzeltena līdz brūnam, bet nereti sastopams arī sarkanbrūns.

metrs ir apmēram 20 m un augstums – 1,75 m. Izpētot kapu uzkalniņus to augšanas virzienā, var izsekot apbedīšanas tradīciju maiņai. Ierīkojot kapu vietu, notikuši uguns rituāli – kapu vietā dedzināts ugunskurs; par to liecina uz pamatzemes atrastais ogļu slānis. Aplī izkrauti akmeņi apzīmē uzkalniņa robežu. Apakšējā slānī tikuši ierīkoti līdzinie **skeletkapi**, kur mirušie apglabāti blūķa zārkos 0,20–1,20 m dziļās kapu bedrēs. Slānī virs skeletkapiem ierīkoti **ugunskapi**, kas liecina par izmaiņām apbedīšanas tradīcijās. Ugunskapus sāka ierīkot vēlāk. Mirušie dedzināti ārpus kapulauka, sadegušie kauli un senlietas kopā ar ogļēm un pelniem tika apbedīti kapu laukā ovālās bedrītēs. Bronzas laikmetā ugunskapu tradīcijas nepastāvēja ilgi, tās nomainīja **akmeņu krāvuma kapi**. Virsējā kārtā bija radiāli, ar galvgalu uz centrālo apbedījumu izvietoti rūpīgi izkrauti akmens šķirsti. Beigās uzkalniņš tika pārklāts ar akmens krāvuma kārtu un zemes slāni.

Savas pēdas Kurzemes jūrmalā bronzas laikmetā atstājuši arī skandināvi – tur atrodamas tā sauktās velna laivas, kas ir skandināvu apbedījumi. Virszemē tur saglabājušies lieli akmens krāvumi laivas formā. Izdarot izrakumus, laivas centrā atrastas keramikas urnas ar kalcinētiem cilvēku kauliem.

Agrajā un vidējā dzelzs laikmetā Latvijas teritorijā no kolektīviem apbedījumiem pamazām pārgāja uz **individuālajiem līdzinie kapiem**. Mirušos apbedīja pamatzemē ieraktās kapu bedrēs, guldītus koka šķirstā izstieptā stāvoklī, pārsvarā uz muguras. Mirušajiem līdzī dotas kapu piedevas: sievietēm tās galvenokārt bijušas rotas, vīriešiem – ieroči un darbarīki.

Vēlajā dzelzs laikmetā apbedīšanas tradīcijās parādījās etniska rakstura atšķirības. **Kurzemē** šajā periodā sastopama vislielākā apbedīšanas tradīciju dažādība. Sākumā pastāvēja līdzinie **skeletkapi**, vēlāk – **ugunskapi** un **individuālie uzkalniņi**. Visizplatītākie bija ugunskapi, tie saistāmi ar kuršu tradīcijām. Mirušie parasti sadedzināti ārpus kapa bedres, pēc tam sadegušās atliekas novietotas kapa bedrītē, līdzī dodot senlietas, kuras iepriekš tika salauztas. Interesantas piedevas kuršu ugunskapos bija nelieli priekšmeti: ieroču, rotaslietu, darbarīku un māla trauku atdarinājumi. Kurzemē vēl pastāvēja tradīcija mirušo sadedzināt uz pļosta un ielaist ezerā. Talsos Vilukumuižas ezerā atrasts ap 3000 senlietu, kas, šķiet, ir bijušas ugunskapiem piederošas. Kurzemē vēl sastopami individuālie uzkalniņi, kas atbilst somugrūlbiešu tradīcijām. Uzkalniņi ir neliela izmēra, 0,5–2,0 m diametrā. Tādi sastopami **Sabiles Krievu kapos** un **Tojātos**. Tādos uzkalniņos parasti atrod pa vienam skeletkapam, retāk – ugunskapam, tajos maz kapa piedevu.

Zemgaļi apbedīšanas tradīcijas vēlajā dzelzs laikmetā pārstāvēja līdzinie kapulauki. Mirušie tika guldīti 25–130 cm dziļās kapu bedrēs, sieviešu apbedījumi tika orientēti ZR–DA vai Z–D virzienā, vīriešu – pretēji. Ugunsituāliem nebija tik izteiktas nozīmes.

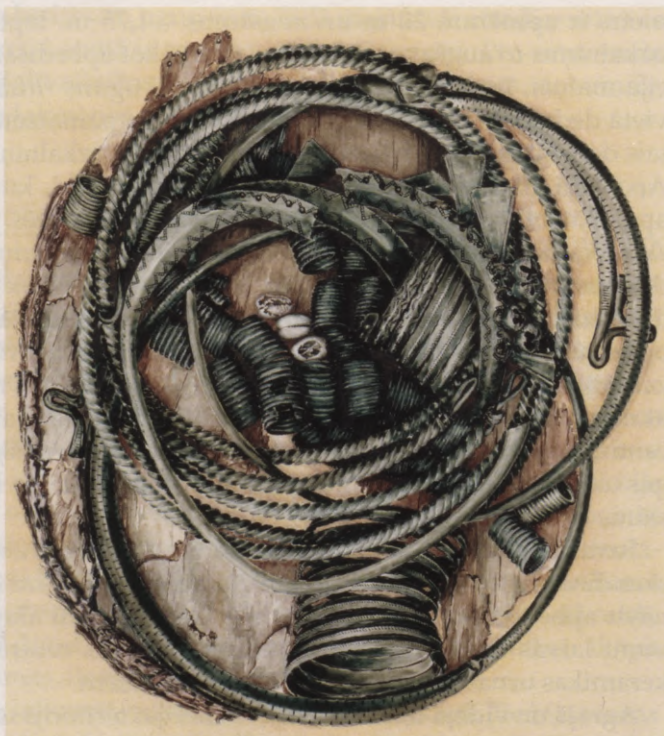

Skeletkaps Ķivutkalnā

Uguns kaps Jaunākēnu
kapulaukā

Sievietes rotaslietu
ziedojums vīrieša kapā
Jaunākēnu kapulaukā

Latgaļiem vēlajā dzelzs laikmetā dominēja līdzenie kapi. Mirušie tika guldīti vienkoča šķirstā, oglītes kapa bedrēs liecina par ugunsrituāliem; sievietēm zem galvas tika liktas papardes. Konsekventi tika ievērota vīriešu un sieviešu diametrāli pretēja orientācija. Latgaļu apdzīvotās teritorijas austrumu pusē sastopami arī uzkalniņkapi ar individuāliem apbedījumiem.

Sēļu apdzīvotajā teritorijā līdzās līdzeniem kapulaukiem vēlajā dzelzs laikmetā saglabājušies kolektīvo apbedījumu uzkalniņi, tomēr tie atšķiras no bronzas laikmeta uzkalniņiem. Mirušos guldīja kapu bedrēs vienkoča šķirstos, virs kuriem uzbērts smilšu uzkalniņš.

Apbedīšanas tradīciju kopējās iezīmes – mirušie bija tērpti svētku tērpos, par to liecina bagātīgi līdzī dotās rotaslietas un ieroči. Kapu piedevas raksturo sabiedrības uzskatus par aizkapa dzīvi. Nereti mirušajam līdzī doti ziedojumi: vācelītē salikti amatnieka piederumi, ieroči, rotaslietas.

1.6. SAKARI AR KAIMIŅU ZEMĒM

Sakari ar citiem reģioniem un tautām Latvijas iedzīvotājiem bijuši jau no akmens laikmeta. Par to liecina krama senlietas. Izejmateriāls maiņas ceļā ievests no krama ieguves rajoniem Lietuvā, Baltkrievijā un Vislas baseinā. Turpretī slānekļa riņķi,

kalti un bultu gali nākuši no **Karēlijas** un **Somijas**. Kā maiņas priekšmets noderējis dzintars. Jau akmens laikmetā cilvēki prata apstrādāt dzintaru un izgatavot rotaslietas. Izrakumos Lubānā atrasti apstrādāti un vēl neapstrādāti dzintara krājumi, kas tur nonākuši no jūras piekrastes. Īpaša nozīme dzintaram bijusi bronzas laikmetā, kad tas tika vests tālu prom no Baltijas apmaiņā pret bronzu. Eiropā izveidojās dzintara ceļi uz Itāliju, Grieķiju un Kaukāza zemēm.

Dzintara rotaslietas –
piekariņi

“Daudz dzintara parādās 17.–16. gs. priekš Kristus Mikēnu kultūras kapos Grieķijā. Par Viduseiropā un Grieķijā atrastā dzintara baltisko izcelsmi šaubas nerodas, jo Baltijas dzintars atšķiras no citur atrodamā dzintara – tas satur 3–8% sukcinīnskābes. Analīze pierādījusi, ka šis dzintars importēts no Baltijas piekrastes. Pēc tā atrašanās un izplatības var secināt, ka dzintara ceļš no Sembas pussalas, Kuršu nērijas un Aistmares gājis Vislas grīvas virzienā un no turienes caur Rietumpoliju vai Austrumvāciju tālāk uz dienvidiem līdz Adrijas jūrai un laikam pa jūru līdz Peloponēsei.”¹

Skandināvu sāgas stāsta par biežajiem vikingu sirojumiem Kurzemē, kā arī par kuršu uzbrukumiem Gotlandei. Grobiņā, tagadējās Liepājas tuvumā, 7. gs. gotlandieši nodibināja savu koloniju, kas pastāvēja divus gadsimtus. Par sakariem ar skandināviem liecina senlietu atradumi: zobenu maksts galu apkalumi, ar sudrabu un zeltu inkrustētie šķēpu gali, bruņurupuču saktas. 9., 10. gs. no franku zemēm ievesti Karolingu damascētie divasmeņu zobeni.

Galvenie satiksmes ceļi cauri Latvijas teritorijai no rietumiem uz austrumiem gāja pa Daugavu, Gauju un Lielupi. Vēlajā dzelzs laikmetā bija izveidojies arī plašs sauszemes ceļu tīkls, kas veicināja tirdzniecības attīstību. Apbedījumos atrastie sviriņi liecina, ka tirdzniecība jau bija kļuvusi par profesionālu nodarbošanos. Caur austrumslāvu zemēm Latviju sasniedza arābu un bizantiešu eksports: dirhemi, stikla krelles, brokāts, kauri gliemežvāki, kurus sākotnēji, jādoma, lietoja kā maksāšanas līdzekli, vēlāk – kā krelles. Kauri gliemežvāki līdz mums atkļuvuši no tālās Indijas. Maiņas un tirdzniecības sakari veicināja materiālās un garīgās kultūras mijiedarbību. 11. gs. kļuva ciešāki sakari ar Seno Krievzemi, no kurienes kristīgās Eiropas simbolika jau sen pirms kristīgās ticības ienāca Latvijā krusta zīmes veidā. Krustiņš tika nēsāts kā piekariņš vai krellju virtene kopā ar stikla pērlītēm, kuru izcelsme savukārt meklējama Austrumu zemēs. Par sakariem ar Rietumu zemēm liecina depozītos atrastās Rietumeiropas monētas un sudraba naudas stienīši, kas 10.–11. gs. tika lietoti Latvijā lielā daudzumā.

Brūņurupuču sakta

Arheoloģiskais depozīts – kādā vietā (visbiežāk zemē) noglabātu senlietu kopums (monētu, rotu, ieroču, darbarīku depozīts).

¹ Gimbutiene M. Balti aizvēsturiskos laikos. – R.: Zinātne, 1994, 65. lpp.

1.7. CELTNIECĪBA

Cilvēka dzīvē noteicošā loma vienmēr ir bijusi mājoklim, vietai, kur paslēpties no aukstuma un meža zvēriem. Pieejamākais celtniecības materiāls Latvijā senatnē bija koks, to deva bagātās meža audzes. Līdz 13. gs. iedzīvotāji neprata būvniecībā izmantot akmeņus, nepazīna saistmateriālus. Izsekot senāko celtnu attīstībai Latvijas teritorijā ir iespējams tikai daļēji. Rakstītas ziņas vai tālaika aculiecinieku veidoti zīmējumi saglabājušies no 17. līdz 19. gs. Arī arheologi par senākajām celtnēm var dot tikai nepilnīgu ieskatu, jo parasti tās bija vieglas virszemes būves, no kurām gandrīz nekas nav saglabājies. Par ēku plānojumu var spriest pēc zemē ieraktajām stabu vietām, kas iezīmējas kā tumšāki plankumi gaišajā pamatzemē, vai mitrā konservējošā vidē atrastiem apdegušiem vai daļēji satrunējušiem baļķiem viena vai divu vainagu augstumā. Tādēļ jebkura seno celtnu rekonstrukcija galvenokārt ir pieņēmums. Ziemeļeiropā un Viduseiropā jau 100 gadus praktizē seno būvju rekonstruēšanu, balstoties uz analogijām etnogrāfijā un veicot eksperimentus ar arheoloģisko materiālu.

Vissenāko Latvijas iedzīvotāju mājoklis, vadoties pēc līdzīgām austriešu, dāņu, franču un vācu arheologu rekonstrukcijām, ir bijis **teltsveida slietnis**.

Laika gaitā celtniecības paņēmieni pilnveidojās. **Akmens laikmeta beigās** cilvēki jau bija iemācījušies veidot 4×5 līdz 4×10 m lielas, 2,6–3 m augstas **četrstūra celtnes stāvkoku konstrukcijā**. Tās bija vientelpas vai divtelpu ēkas, kuru apdzīvojamā

"(..) vissenākos Latvijas mājokļus varam attēlot kā apaļas, konusveidīgas briežādas teltis ar vaļēja pavarda apkuri. To izmēri varēja būt dažādi, taču liekas, ka vidējais caurmērs pie pamatnes bijis ap 4 metri, bet augstums – 3–3,5 m. Telšu karkasu veidoja vairākas 6–8 cm resnas, līdz 5 m garas, augšā savienotas bērza koka kārtis. Lielākās un konstruktīvi sarežģītākās teltis karkasa vidū atradās koka stabs, kas balstījās zemē vai uz plakana akmens."

(Apals J. Senie mājokļi Latvijā. – R.: RaKa, 1996, 8. lpp.)

**Teltsveida
slietnis**

platība bija 40–50 m². Ēkām bijusi pavarda apkure un no zariem veidots divslīpju jumts, pārklāts ar augu stiebriem, koku mizām un meldriem.

Bronzas laikmetā konstatētas divu veidu apmetnes: **atklātās jeb lauku apmetnes** un **nocietinātās apmetnes jeb pilskalni**. Lauku apmetnē ēku grupu apjoza žogs un grāvis. Celtnu tips varēja būt līdzīgs iepriekš minētajām stāvkoku konstrukcijas celtnēm.

Nocietinātās apmetnes – pilskalni tika ierīkoti morēnu augstieņu malās, uz zemes mēlēm, ko no trim pusēm norobežoja stāvas kraujas. Pilskalnu forma un izmēri bija atkarīgi no dabas apstākļiem, to platība bija neliela – no 1550 m² līdz 4200 m². Pils apbūvi no ārpuses apsargāja stabos balstītas guļkoku aizsargsienas, kam no iekšpuses pieklāvās dzīvojamās ēkas, bet vidū atradās neapbūvēts laukums – pagalms. Šādi pilskalni turpināja pastāvēt arī agrajā dzelzs laikmetā. Tā beigās par galveno dzīvesvietu kļuva lauku apmetnes, bet pilskalni saglabāja patvēruma funkcijas.

Vēlajā dzelzs laikmetā veidojās **pilsnovadi** un pilskalnu nozīme atkal pieauga, jo tie kļuva par novadu centriem. Šai laikā pilskalni tika īpaši nostiprināti, pastāvinātas kalna nogāzes, ap kalnu izveidotas terases, uzbūrti augsti zemes vaļņi, virs kuriem pacēlās guļbaļķu aizsargsienas. Ieejas vārtu abās pusēs pacēlās augsti torņi. Guļbaļķu sēta aizsargāja arī terases. Apkārt pilskalnam ierīkoja dziļus un platus grāvjus. Pilskalna plakuma apbūve īpaši neatšķīrās no citām apbūvētām vietām. Ēkas bija nelielas vientelpas vai divtelpu celtnes 20–40 m² platībā, izvietotas gar nocietinājuma malām, atstājot plakuma vidū brīvu laukumu. Pilskalna pakājē vai kalna turpinājuma nedaudz zemākajā daļā atradās priekšpils, kur dzīvoja karadraudzes locekļi un amatnieki. Arī priekšpils teritorija bija nocietināta ar guļkoku žogu vai palisādi – stāvus cita pie cita zemē iedzītus baļķus – un atdalīta no pils ar grāvi. Priekšpils teritorijā atradās vairākas guļbūves dzīvojamās ēkas. Latvijā apzināti vairāk nekā 460 pilskalni, no kuriem puse radušies vēlajā dzelzs laikmetā. Lielākie arheologu pētītie pilskalni ir **Talsu, Mežotnes, Tērvetes, Aizkraukles, Daugmales, Sēlpils, Kokneses**.

Pie pilskalniem sāka veidoties **senpilsētas** kā tirgotāju un amatnieku apmetņu vietas. Tas faktiski nozīmēja pilsētu rašanās sākumu Latvijas teritorijā. Šādas senpilsētas atradušās pie Talsu, Tērvetes, Mežotnes, Sabiles pilskalniem u.c. Vairāk pētītas ir Talsu un Sabiles senpilsētas. Tās bijušas apdzīvotas 11.–17. gadsimtā.

Vēlajā dzelzs laikmetā pastāvēja arī **viensētas** un **ciemi**. Latviešiem raksturīgā viensēta bija vienas ģimenes apdzīvots ēku kopums, kas veidojies vēlajā dzelzs laikmetā, pastāvējis viduslaikos un gadsimtu gaitā saglabājies līdz mūsdienām. Tās bija guļbūves tehnikā būvētas koka celtnes, kur dzīvojamā ēka sastāvēja no centrālās telpas ar pavardu vai krāsnī un tai piebūvētām palīgtelpām: slēgtu priekšnamu un saimniecības telpu. Ēku

“Vēsturisko apstākļu dēļ latviešu tautas lielākā daļa līdz pat 19. gs. otrajai pusei dzīvoja viensētās laukos. Tādēļ sēta kļuva par latviskā dzīvesveida simbolu, kura sākumus centās saskatīt pēc iespējas tālākā pagātnē.”
(Apals J., Mugurēvičs Ē. Vēlais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture. 9. g.t. pr. Kr.–1200. g. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 344. lpp.)

Lubas – koka skaidas, no kurām gatavoja jumta segumu.

Akmens krāvējs

"Novadu un zemju centros cēla jaunas un paplašināja vecās pils, pārvēršot tās par jauno varas nesēju rezidencēm – cietokšņiem. Ap šiem cietokšņiem veidojās apmetnes – senpilsētas, kuras viduslaiku rakstītajos avotos apzīmētas ar vārdu "pilsāts"."

(Apals J. Senie mājokļi Latvijā. – R.: RaKa, 1996, 78.–79. lpp.)

Režģogs – no balķiem veidota platforma, pamats visai pils teritorijai.

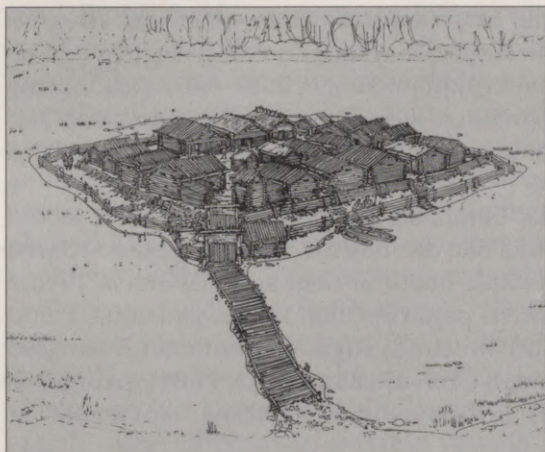
kompleksā vēl ietilpa dažādas saimniecības ēkas: klēts, kūts, pirtiņa. Ēkas nosedza divslīpju salmu vai niedru, vēlāk – lubu jumti.

Ēku apkurei izmantoja atklātus pavardus, kas bija no nelieliem akmeņiem izlikta pavarda vieta. Nereti tā bija zemē iedziļināta, ar akmeņiem izkrauta bedre, virs kuras karājās katls ēdiena gatavošanai. Vēlāk cilvēki iemācījās būvēt akmens krāvējus, kas bija ērtākas telpu apsildīšanai un ilgāk uzturēja siltumu. Sastopamas bija arī māla kleķa krāsnis, kas sastāvēja no pamatnes, izliktas ar akmeņiem un pārklātas ar māliem un māla velvi. Šādās krāsnīs gatavoja arī ēdienu. Tā kā nebija skursteņu, dūmi izplūda pa durvīm un speciālām lūkām jumtā.

Īpašu vietu koka celtniecībā 9.–10. gs. ieņēma **ezerpilis**. Par vairākiem Latvijas ezeriem teikās stāstīts, ka senos laikos tur nogrimušas pils. Šie nostāsti ieinteresēja arheologus. Āraišu ezerā arheologu pūliņi vainagojās panākumiem. Nelielajā, ar kokiem un krūmiem apaugušajā salīnā arheologi uzgāja celtņu paliekas. Ilgu gadu darba rezultātā izdevās atsegt Āraišu ezerpils pamatus. Gulbūves bija saglabājušās vairāku vainagu augstumā. Bija saglabājušās arī atsevišķas jumtu konstrukciju detaļas, kas, ēkām sabrūkot, bija nogāzušās grīdas līmenī. Mitrajā konservējošajā zemē bija saglabājušies dažādi koka priekšmeti: trauki, pienesas, vērpjamā vārpstiņa, lūku sandale u.c. Uz salīņas bija ierīkots taisnstūra apaļu gulbalku režģogs 28×35 m platībā, kas pacēlās metru virs ūdens. Uz tā cieši blakus pa perimetru izvietotas 16 nelielas gulbūves tehnikā celtas (no $2,7 \times 3,5$ m līdz $4,5 \times 5,5$ m) vientelpas ēkas. Ēku jumti bija veidoti no apaļkokiem, kas pārsegti ar egļu mizām un bērzu tāsīm. Apkurei telpas vidū bija novietota māla krāsnis, uz kuras gatavoja arī ēdienu. Gar sienām apakšējā līmenī atradās lāviņas gulēšanai un soli. Grīdu sedza zemes vai māla klons. Tās bija dūmistabas – kurināšanas laikā dūmi izplūda pa durvīm un dūmu lūkām. Āraišu ezerpils laika gaitā vairākkārt pārbūvēta, tādēļ ēkas paplašinātas, piebūvējot dzīvojamai telpai slēgtu priekšnamu un sānmalā saimniecības

Pilskaļns

telpu. Ēkas ieskāva guļbaļķu žogs. Ar krastu ezerpili savienoja uzberts dambis, noklāts ar apaļkokiem. Labi saglabājies bagātais arheoloģiskais materiāls sniedz ieskatu vēlā dzelzs laikmeta koka ēku celtniecībā un paver iespējas šīs pils rekonstrukcijai.

**Āraišu ezerpils
rekonstrukcija**

1.8. SENLATVIEŠU APĢĒRBS

Par senāko akmens laikmeta iedzīvotāju apģērbu grūti spriest; iespējams, ka pārsvarā tika izmantotas nometīto dzīvnieku ādas, kuras sākumā sasprauda, bet vēlāk sašuva ar ādas sloksnītēm, izmantojot kaula adatas. Būtiska tautas kultūras vēstures sastāvdaļa ir tautastērps, kurā saskatāmi sava laika kultūrvēsturiskie slāņojumi un tradīcijas. Muzejos glabājas etnogrāfiskie tautastērpi no 19. gadsimta. Tie ir spilgti, krāsaini un dažādos novados atšķirīgi krāsu un rotājumu ziņā. Rakstītas ziņas par senlatviešu apģērbu parādījās tikai 13. gs. "Atskaņu hronikā". Senākie apģērbu zīmējumi saglabājušies no 16. gs., tādēļ svarīga loma apģērba pētniecībā ir arheoloģiskajam materiālam. Arheologi konstatējuši auduma paliekas apbedījumos, sākot ar bronzas laikmetu. Bronzas konservējošās īpašības ļāvušas saglabāties atsevišķiem auduma fragmentiem no 2.–4. gadsimta. Tie ir lina un vilnas audumu fragmenti, kas atradušies pie bronzas rotaslietām. Labāk saglabājušies fragmenti ar audumā iestrādātiem bronzas gredzentiņiem, riņķīšiem, spirālītēm, kas veido noteiktu rakstu. Šādi rotājumi raksturīgi baltu tautām – latgaļiem, sēļiem, zemgaļiem, kuršiem. Tomēr tie sastopami arī Gaujas un Daugavas lībiešu arheoloģiskajā materiālā. Vispilnīgāk izpētīts 7.–13. gs. latgaļu un 10.–13. gs. lībiešu apģērbs. Kuršiem šai laikā pastāvēja ugunskaņi, tādēļ audums nav saglabājies. Līdzība rotu komplektācijā un dažādu priekšmetu izgatavošanā liek domāt, ka arī tērpu darināšanā bijusi zināma analogija. Audumu analīze ļauj konstatēt, ka tie izgatavoti no vietējo aitu vilnas (vēlāk audumu arī ievada), kā arī noteikt auduma krāsu. Izplatītākā bijusi indigo

"Vertikālo aužamo stāvu vietā kopš 12. gs. ieviesās horizontālie stāvi. Līdz 12. gs. audumi darināti vienkārtnī vai trīsnišu trīnītī, bet ar horizontālo stāvu ieviešanos bija iespējams aust četrnīšu trīnītī. Šajā tehnikā austie vilnas audumi bija augstākas kvalitātes, blīvāki, uzveltī, un tie noderēja virsdrānu šūšanai. Kaut arī šai laikā vērojams audēja kā amatnieka darbs, tomēr apģērba darināšana palika mājamatniecības nozare." (Apals J., Mugurēvičs Ē. Vēlais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 347. lpp.)

Vārpstiņa ar skriemeli

Adatas pinums – ar adatas palīdzību no dziļām veidots pinums.

zilā. To ieguva no zilo krāsu saturoša auga – mēlenes. Arī citas krāsas tika iegūtas no augiem. Sarkanās nokrāsas ieguva no mādārām, dzeltenās – no krūkļu mizām, brūnās – no ozola mizām. Šķiedras vērpsšanai izmantoja koka vārpstiņu, kurai lejasdaļā bija uzmaukts kaula, māla vai slānekļa skriemelis, kas palīdzēja vārpstiņai griezties.

Apģērbā plaši tika lietoti dažādi pinumi – aukliņas, jostas. Adatas pinuma tehnikā tika darināti arī cimdi un zeķes. Šī darba veikšanai izmantoja kaula adatu ar lielu aci. Adīšana ar divām un vairāk adatām Latvijā parādījās tikai 14.–15. gadsimtā. Par to liecina arheologu atrastie cimdi Rīgas izrakumos un sieviešu adītas cepures fragmenti Greivuļu kapulaukā. Plaši izplatīta bija celaiņu darināšana, arī pavedienu savīšana, apvienota ar aušanu.

Latgaļu un lībiešu sieviešu apģērba galvenās sastāvdaļas bija **kreklis, apliekamie brunči, virsējais apģērbs – jaka, villaine**. Kreklis tika darināts no lina auduma. Tā kā audumu atradumi ir fragmentāri un saglabājušies tikai vietās, kur audumu aizsargājušas rotas, krekla piegriezums nav nosakāms. Spriežot pēc 18.–19. gs. darināto kreklu senajiem piegriežumiem, tas varētu būt bijis tunikveida, piegriezts no viena gabala, bez plecu vilēm, ar T veida kakla iegriezumu un piešūtām garām piedurknēm, ap kurām apliktas bronzas aproces. Atšķirības bija brunču darināšanā. Baltu sievietēm tie bija veidoti no vilnas četrstūra auduma gabala, nedaudz iekrokoti, vaļējās malas tika pārliktas pāri viena

Lībiete un lībietis

otrai. Brunčus vidū apjoza josta. Lībiešu uz pleciem saspaužamos brunčus saturēja rotadatas vai ovālās bruņurupuču saktas. Jostai bija svarīga loma apģērbā, pie tās tika piekārti dažādi nepieciešami priekšmeti, piemēram, ķemme, atslēgas, nazis, vārpstiņas skriemelis. Virs krekla un brunčiem valkāja jaku; to audumu fragmenti atrasti kā lībiešu, tā latgaļu sieviešu apbedījumos. Villaine bija iegarens, taisns auduma gabals, ko nēsāja ap pleciem kā apmetni, uz krūtīm saspauztu ar saktu. Sievietes šo apģērbu valkāja līdz 20. gs. sākumam. Izrakumos atrastās villaines krāsotas lielākoties tumši zilā vai brūnā krāsā un izdaiļotas ar bronzas plāksnišu kompozīciju, ko veidoja dažādi ornamenta elementi – saulītes, ugunskrusti, likloči. Ornamenti klāja visu villaini vai bija izvietoti tikai villaines galos. No galvassegām saglabājušies galvenokārt **sieviešu vainagi**, darināti no bronzas spirālītēm. Vainaga mugurpusē nereti bija piestiprināts rotājums piekara veidā, ko sauc par bizi. Domājams, ka baltu sievietes, tāpat kā lībietes un igauņietes, nēsājušas arī **galvasautus**. Klaipēdas novadā kuršu sievietes apbedījumā atrasta ovālas formas gluda, galvai pieguloša cepure, kas rotāta ar alvas podziņām.

Vīrieša apģērbs sastāvēja no **krekla, biksēm, svārkiem un apmetņa**. Krekls tika darināts no lina auduma tunikas veida piegriezumā ar piešūtām garām piedurknēm, T veida kakla iegriezumam, kura malas tika saspaušanas vai sasietas ar aukliņām. Pāri kreklam valkāja pār galvu velkama vilnas auduma virsjaka pelēkā, indigo zilā vai brūnā krāsā. Bikšu garums varēja būt dažāds – līdz ceļiem un garāks. Raksturīga apģērba sastāvdaļa bija roku un kāju auti, ar kuriem aptīti apakšdelmi un kāju stilbi līdz ceļiem. Apbedījumos saglabājušies tie auti, kas bijuši rotāti ar bronzas plāksnītēm. Apmetnis tika darināts no rupja vilnas auduma, nēsāts ap pleciem, saspausts uz krūtīm vai pleca ar saktu. Galvassegas bijušas pieklāvīgas vilnas auduma vai kažokādas cepures, kas rotātas ar bronzas piekariņiem. Svārki bija apjozti ar ādas vai celaiņu jostu, rotātu ar bronzas apkalumiem un sprādzi. Apavi tika darināti no ādas un auduma. Āraišu ezerpili atrasta arī lūku sandale.

Rotadata

1.9. ROTASLIETAS

Apģērba svarīga piedeva no seniem laikiem ir rotaslietas. Apbedījumi liecina, ka cilvēki rotājušies jau akmens laikmetā. Sākotnēji rotām piemita maģisku simbolu nozīme un tās tika nēsātas kā talismani vai amuleti. Senie akmens laikmeta mednieki savu apģērbu rotājuši ar dzīvnieku zobiem vai nēsājuši tos kā krelles virtenē ap kaklu. Tas nodrošināja veiksmi medībās. Visvairāk sastopami mežacūkas, aļņa, savvaļas zirga, brieža, vēlajā neolītā – arī suņa un lāča zobu piekariņi. Pie rotaslietām pieskaitāmi arī šifera un kaļķakmens riņķīši. Neolīta periodā izplatītas rotaslietas bija dzintara piekariņi, krelles un figūrrotas.

Prasme apstrādāt dzintaru konstatēta Sārnotes, Purvciema, Siliņupes un Lubānas zemienes apmetnēs.

Laika gaitā rotu darināšana pilnveidojās, mainījās izejmateriāls un rotu forma, mainījās mode, tomēr tās saglabāja savu simbolisko nozīmi pasargāt valkātāju no dažādām nelaimēm, slimībām un ļauniem gariem. Rotas lietoja tērpa izdaiļošanai un arī praktiskām vajadzībām – tērpa saspraušanai, piemēram, saktas, rotadatas. Daudzveidību rotaslietu darināšanā ienesa bronzas laikmets, kad tās varēja atliet visdažādākajās formās.

7.–12. gs. baltu sieviešu izplatītākās rotas bija kaklariņķi, važiņas, rotadatas, stikla un kauri gliemežvāku krelles, saktas, aproces un gredzeni. Rotas parasti tika darinātas no bronzas vai sudraba. Kaut arī tās raksturīgas visām baltu sievietēm, to forma un ornamenti ir atšķirīgi un ļauj noteikt etnisko piederību kuršiem, zemgaļiem, sēļiem vai latgaļiem. Visspilgtāk šīs atšķirības parādījās vēlajā dzelzs laikmetā. Kuršu sievietēm raksturīgas rotas šai laikā bija aproces – **lentveida aproces, aproces ar zvērgalvu galiem un spirālaproces**. Krāšņākās bija lentveida aproces, vienāda platuma visā garumā. To virspuse noklāta ar daudzveidīgu, abos galos simetrisku ornamentu, tomēr divas vienādi rotātas aproces nav atrastas. Tās nēsātas pa sešām vai astoņām uz katras rokas. Kurzemē un Zemgalē vēlajā dzelzs laikmetā raksturīgas apaļas un četrstūrveida formas **plākšņu saktas** ar sudraba vai zelta platējumu. Zemgalties nēsājušas **važiņu rotas**, piestiprinātas pie apģērba ar krāšņām rotadatām. Īpaši atšķirīgas bija lībiešu sieviešu rotas, kaut gan arī tajās bieži jūtama baltu un citu tautu ietekme. Lībietēm raksturīgas važiņu rotas, ko plecu daļā pie tērpa piesprauda ar bruņurupuču saktām, nereti važiņu rota sniedzās līdz ceļiem. Bruņurupuču saktas sākumā importētas no Skandināvijas, vēlāk tās izgatavotas uz vietas, tikai mazākas un formas ziņā vienkāršākas. Lībietes nēsāja arī dažādus zoomorfos piekariņus – amuletus: putniņu, zirdziņu atveidojumus, mēness un saules simbolus. Ļoti izplatīti bija dažāda veida zvārguliši.

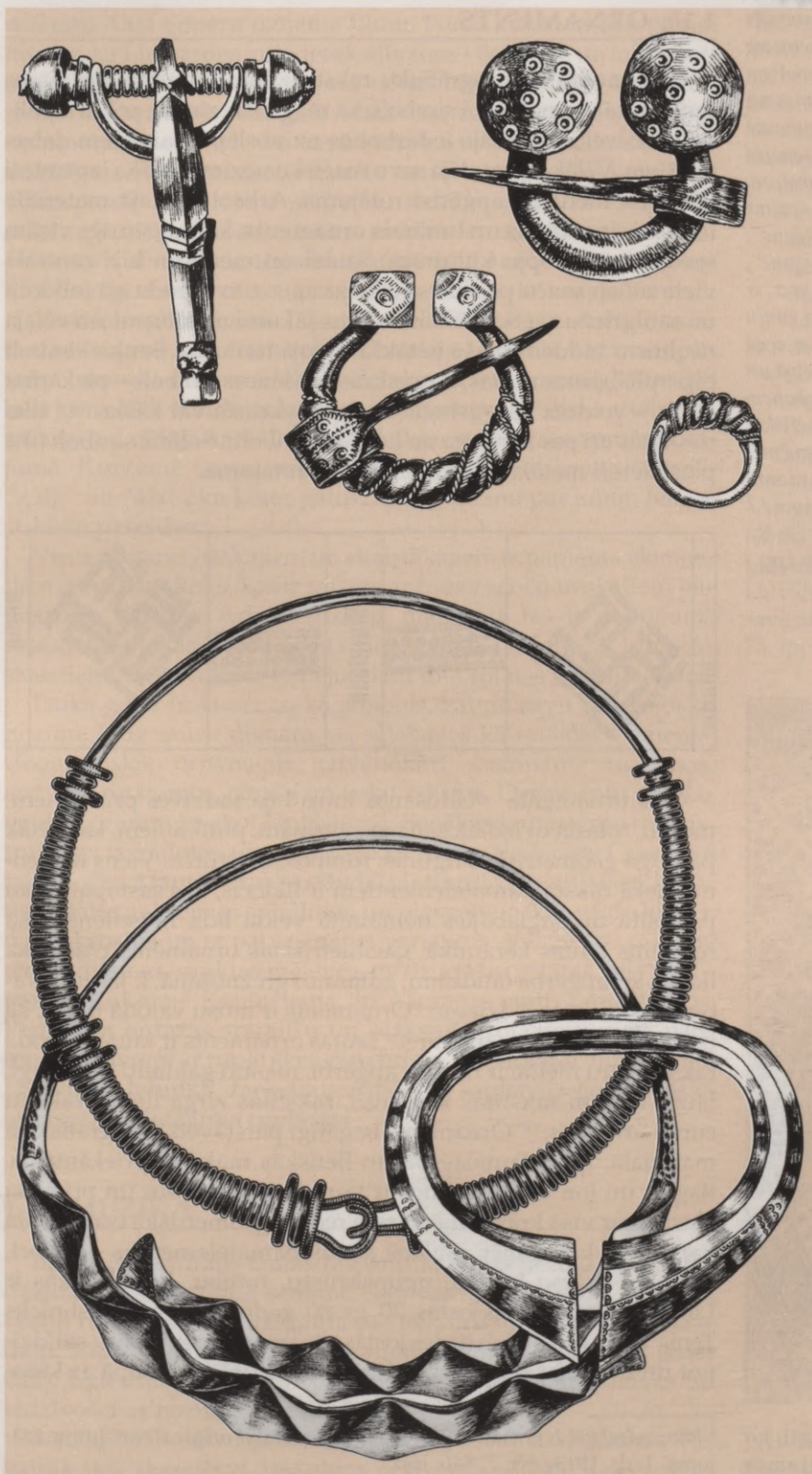
Manšetaproce

Laika gaitā no 13. līdz 17. gs. rotaslietu formas kļuva vienkāršākas, vienkāršojās ornamenti, samazinājās apbedījumos līdzīgi doto rotu skaits. Kļuva jūtama Rietumeiropas modes ietekme, parādījās stikla pērliņu rotājumi tērpā, stikla krelles, krustiņi un monētu piekariņi.

Vīrieši rotas nēsājuši mazāk nekā sievietes. Vidējā dzelzs laikmetā raksturīgas vīriešu rotas bija bronzas vai sudraba **kaklariņķi, pūcessaktas, stopsaktas, pakavsaktas**, masīvas **karavīra aproces, gredzeni**.

Vēlā dzelzs laikmeta vīriešu apbedījumos konstatēts mazāk rotu; galvenokārt tās bija masīvas spirālaproces un masīvas aproces ar zvērgalvu galiem.

"Rotkaļi 5.–8. gs. izmantoja liešanas, kalšanas, gravešanas, cilpošanas, vilšanas, caurumošanas, tordēšanas, lodēšanas, inkrustēšanas, kniedēšanas, griešanas tehnikas. Retāk lietoja apzeltīšanu un apsudrabošanu. Izmantoja arī speciālus gravējamus un trīsinājuma instrumentus, pincetes, dažādus spiedogus ornamenta izveidošanai. Vidējā dzelzs laikmetā pieauga to bronzas priekšmetu skaits, kuru izgatavošanā izmantota kalšanas tehnika. Kaltās rotas bija vieglākas, elastīgākas un izturīgākas par lietajām." (Atgāzis M. Vidējais dzelzs laikmets // Latvijas senākā vēsture. 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001, 260. lpp.)

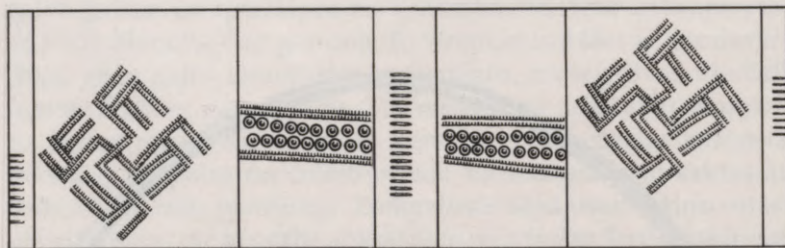
Stopsakta,
pakavsakta,
gredzens,
karavīra
kaklariņķi,
aproce

".. arheoloģiskais materiāls kalpo par vienu no nozīmīgākajiem pirmavotiem ornamenta izcelsmes un semantikas ziņā. Ornamenta pamatmotīviem senajās kultūrās ir zīmju raksturs. Vairākām zīmēm, kas apzīmē jēdzienus "kalns", "ūdens", "uguns", "saule", "zvaigzne", "zemes virsma" u.c., ir universāls raksturs. Šo zīmju izcelsme saistīta ar senā cilvēka orientēšanos telpā un laikā, viņa kosmogoniskajiem priekšstatiem, arī estētiskās izjūtas izpausmēm." (Kučinska V. Ornamenta pētišanas virzieni // Ornamenti Latvijā. R.: Zinātne, 1994, 14. lpp.)

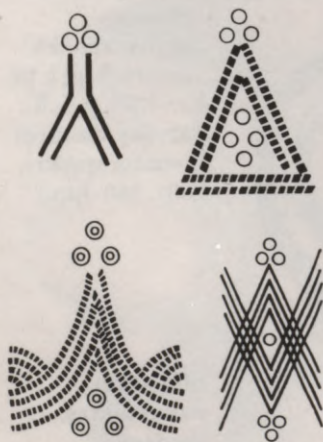
Manšetproces
ornamenta izklājums

1.10. ORNAMENTS

Ornaments ir etnogrāfisku rakstu zīmju kopums. Šis zīmes radušās tālā senatnē kā simboli, kā maģiskās zīmes, ar kuru palīdzību cilvēki mēģināja iedarboties uz noslēpumainajiem dabas spēkiem. Vēlāk tie zaudēja savu maģisko nozīmi un tika izmantoti kā priekšmetu un apģērba rotājums. Arheoloģiskajā materiālā senākais ir **solārais** un **lunārais ornaments**, kas raksturīgs visām senajām zemkopju kultūrām. Saulei un mēnesim bija centrālā vieta mūsu senču pasaules redzējumā, uz to norāda arī folklorā un saulgriežu svētki. Šis simbolikas sākumi meklējami jau vēlajā neolītā ar indoeiropiešu ienākšanu šajā teritorijā. Saules simboli bija aplis, disks, ritenis, ugunskrusts. Mēness simbols – piekariņa attēls – veidots kā pusmēness. Ugunskrusts vai kāškrusts tika uzskatīts arī par Pērkona un Laimas simbolu. Solārie simboli tika plaši lietoti metāla rotaslietu virsmu rotājumā.

Otra ornamenta veidošanas līnija bija sadzīves priekšmetu, trauku, rotaslietu izdailošana ar svītriņām, punktiņiem, kas vēlāk pārauga ģeometriskās figūrās: rombos, trīsstūros. Viens no ģeometriskā raksta pamatelementiem ir līkločis, kas sastopams jau paleolītā un saglabāties nemainītā veidā līdz mūsdienām kā rotājums tautas keramikā. Ģeometriskais ornaments plaši tika lietots arī apģērba (audumu, adījumu) greznošanā. J. Jaunsudrabiņš raksturo šo jēdzienu: "Ornaments ir mūsu valodā tikpat kā izrotājums, kā izgreznojums.. Tautas ornaments ir tautas valodā raksts. Tutu meitai ir rakstīti apģērbi, rakstīti galdauti un palagi, tautu dēliem rakstītas kamanas, rakstītas zirga lietas, rakstīti cimdi un jostas."¹ Ornaments bagātīgi pārstāvēts etnogrāfiskajā materiālā, īpaši tautastērpā un lietišķās mākslas priekšmetos. Bagāts un ļoti daudzveidīgs ir tautisko austu jostu un prievīšu klāsts, kur visā krāšņumā varam redzēt ģeometriskā ornamenta variācijas, kas tomēr saglabā savus pamatelementus – līkločus, taisos un šķērso krustu, ugunskrustu, rombu. Populārākās ir Lielvārdes apkārtnes jostas. 20. gs. 80. gados igauņu mākslinieks Tenis Vints veica Lielvārdes jostas ornamentu pētījumus, salīdzinot un meklējot paralēles citu tautu kultūrās, un kopā ar kino-

Jumtiņa varianti, ko
izmantoja rotājumos

¹ Jaunsudrabiņš J. Ornamenti: Jūlija Madernieka oriģinālzīmējumu krājums. 1. d., 1913., Nr. 7, 846. lpp.

režisoru Ansi Epneru uzņēma filmu. Filmā autori izsaka pieņēmumu, ka Lielvārdes jostā ierakstīts sens vēstījums un tai piemīt maģisks spēks. Lielvārdes jostā raksts izvietots trijās lentveida joslās. Centrālā platākā josla sastāv no dažādiem ģeometriskā ornamenta motīviem, ko savā starpā saista starpelementi. Ar atšķirīgu ornamenta motīvu un to variāciju dažādām kombinācijām panāk lielu raksta elementu daudzveidību. Katrai šādai raksta elementu kopai ir dots savs īpašs apzīmējums. Jostās un prievītēs visbiežāk sastopama skujiņa jeb Laimas slotiņa, Māras liklocis, šķērsais krusts, uguns krusts zalkša un krupja simboli.

Visai komplicēta zīme ir jumtiņš jeb Dievazīme – trīsstūris ar tā smailei preti novietotu aplīti, klasiskajā variantā – ar trim aplīšiem. Jumts kā debesu simbols. Zemkopju kultūras auglības simbols jumis tiek skaidrots kā divžuburu vārpas grafisks attēls. Tas sastopams vidējā un vēlā dzelzs laikmeta bronzas aproču rotājumā. Kurzemē tautas celtniecībā bija izplatīti jumta “zirgi”, “gaili” un “āži” ēku kores galos, tie uzskatāmi par jumju tēlnieciskiem paveidiem.

Viens no sarežģītākajiem un skaistākajiem ornamenta elementiem ir Austras koks, kas ir saistīts ar mūsu senču uzskatiem par pasaules kārtību. Arheoloģiskajā materiālā tas ir sastopams rotaslietās piekariņā vai raksta zīmes veidā (sk. att. 21. lpp.). Ar skaistiem Austras koka zīmējumiem tika rotātas arī pūra lādes.

Laika gaitā ornamenti, kā simbols, zaudē savu mitoloģisko nozīmi. Līdz mūsu dienām tas sglabājies kā rotājošs elements. Ģeometriskie ornamenti galvenokārt sastopami audumos, apģērba rotājumos, cimdu un zeķu rakstos. Ornamentu daudzveidībai varam izsekot tautastērpā. Senākās tautastērpa rekonstrukcijas izveidotas uz arheoloģiskā materiāla bāzes. Greznākā arheoloģiskā tautastērpa sastāvdaļa ir tumši zilās villaines, bagātīgi rotātas ar bronzas spirālītēm un plāksnītēm, kas veido likloci, ugunskrustus un tā paplašinātus variantus. Vēl 20. gs. sākumā tādas villaines, sauktas mēlenes, ne tik krāšņi rotātas, bija sastopamas Kurzemē Ķoniņciema un Alsungas suitu tautastērpos. Pamazām bronzas spirālišu un plāksnišu rotājumu vietā nāca modē izšuvumi ar rupju šķeterētu brūnu vai sarkanu vilnas dziju. Izšuvuma tehnikā darinātais rotājums saglabāja ģeometriskā ornamenta zīmējuma tradīcijas.

1.11. MŪZIKA

Bagātais dainu un tautasdziesmu krājums liecina par tautas dziedātprieku jau tālā senatnē. Vēl vairāk – dziesma, deja un skaņu riku spēle tika uzskatīta par neatņemamu rituālu sastāvdaļu. To mērķis bija nodrošināt auglību zemei, lopiem un pašai ciltij. Dziesmu neuzskatīja tikai par izklaidi. Tā bija dzīves un izdzīvošanas nozīmīga sastāvdaļa.

Senākais latviešu dziedāšanas veids ir teicamās dziesmas. Tās vairāk tiek skandētas, izsauktas nekā izdziedātas. Raksturīgas

“Izvērtējot latviešu tēlotāja raksta formas un meklējot tā nozīmes skaidrojumus latviešu folklorā un jo sevišķi dainās, pārskatāmākais un loģiskākais raksta sakārtojums rodas, ņemot par pamatu tā saturu.

1) Dievestības krusti un

zīmes:

* Dievs

* Māra

* Laima

2) Debesu spīdekļu zīmes:

* Saule

* Mēness

* Saules koks

3) Dabas tēlojumu zīmes:

* Jumis

* Sauļotais stabs.”

(Grīns M., Grīna M.

Latviešu lietiskā daiļrade.

Latviešu daiļamatnieku

savienība ASV, 1990,

78. lpp.).

Lielvārdes josta.
Fragments

■ Kādu laikposmu mēs saucam par senāko Latvijas vēsturē? Pēc kādiem principiem un kādos periodos tas tiek iedalīts?

■ Kā, mainoties klimatam, izmainījās augu un dzīvnieku valsts?

■ Kad un pa kādiem ceļiem tagadējā Latvijas teritorijā ienāca pirmie iedzīvotāji, kur viņi ierīkoja savas apmetnes, ar ko nodarbojās?

■ Kā arheologi var atšķirt somugrus no baltiem?

■ Kur senie iedzīvotāji ieguva bronzu, un kā no tās izgatavoja ieročus un darbarīkus?

■ Pastāstiet par dzelzsruudas ieguvī Latvijas teritorijā!

■ Kas izmainījās cilvēku dzīvē, kad viņi apguva prasmi apstrādāt zemi un audzēt labību?

■ Kā līdz ar zemkopības attīstību mainījās cilvēku pasaules uzskats?

■ Kāda sabiedriskā iekārta varēja pastāvēt vēlajā dzelzs laikmetā? Ko nozīmē patriarhāts?

■ Kā un kādēļ mainījās apbedīšanas tradīcijas laika gaitā?

■ Kur atradās mūsu senču svētvietas, un kā tās bija ierīkotas?

■ Salīdziniet arheoloģisko tautastērpu ar mūsdienu etnogrāfisko tautastērpu! Kas tajos kopīgs, kas – atšķirīgs?

■ Salīdziniet kultūru Senās Romas impērijā un senajā Latvijā tajā pašā periodā!

■ Kā lielā tautu staigāšana iespaidoja dzīvi senās Latvijas teritorijā?

burdona daudz balsības dziesmas ar teicējas locītājas un vilcēju lomu sadalījumā. Latviešu dziedāšanas tradīcijās izdalāmi divi cikli – gadskārtu un ģimenes godu ieražu dziesmas. No gadskārtu dziesmām raksturīgākās ir Mārtiņos, ziemas saulgriežos, Vastlāvjos ķekatu (budēļu) iešanas laikā dziedamās un ligo un Jāņu dziesmas. Tās ir kopīgi dziedamas dziesmas, saistītas ar rituālām izdarībām, parasti tiek izmantota viena vai vairākas melodijas, ar kurām tad dzied attiecīgai situācijai piemērotus tekstus. Dziesmu piederību gadalaikiem var noteikt arī pēc dziedājumiem. Jāņu dziesmām ir raksturīgs "līgo" vai "rūto", ziemas saulgriežiem – "kaladū", "toldarā". Vislielākā skaitā ir saglabājušās līgo dziesmas. Līgot sāk divas nedēļas pirms Jāņiem un beidz Pēteros.

Svarīgu vietu dziedāšana ieņem arī cilvēka mūža nozīmīgos posmos, kas saistās ar dzimšanu, kristībām, precībām, kāzām un nāvi. Tradicionālā dziedāšana saistīta ar kustībām, īpašiem tērpiem, maskām un tautas instrumentu pavadījumu.

Viens no senākajiem mūzikas instrumentiem ir stabule. Par to liecina arheoloģiskajos izrakumos atrastie instrumenti un stabulētāja attēls uz Tērvetes pilskalna sienas apmetuma fragmentiem. Vispopulārākais latviešu tautas instruments ir kokle. Kokle Latvijā pazīstama visos novados, tā tika uzskatīta par svētu instrumentu, kam piemīt maģisks spēks. "Gadskārtu ieražu dziesmas dziedāja velnabungu, dūdu, ģīgas, robdēļa pavadībā. Dančiem piespēlēja bungas, stabules, sietiņš, pūšļa vijole. Par signālinstrumentiem noderēja āžarags, klabata, govju zvans. Kāzu godos "līdzī darbojās" eglīte, trīdeksnis, zvārguļu josta."¹

¹ Grauzdiņa I., Siliņš Ē. Mūzika 9.–12. kl. – R.: Zvaigzne ABC, 1998, 26. lpp.

LIVONIJA (12.–16. gs.)

“Tūkstošiem upju un ezeru dzidri spoguļojas debesīs, ziemeļnieciskās gaismas vēsie zibšņi rotaļājas lapotnē un zāles stiebrs. Galvaspilsēta Rīga spēj pārsteigt ciemiņu no kādas pasaules megapoles ar nomales senatnīgo koka namiņu poētisko mājīgumu un bitēm ābeļdārzos, arī ar baznīcu un pils torņu rakstu Daugavas viļņojumā. Daudzi varbūt teiktu – tāla nomale. Bet dzintara ceļš no Donavas ielejas gar Baltijas jūras krastiem veda šurp jau Romas impērijas sudraba denārijus, jūras ceļš atvēra skatu pat uz Gallijas provincēm, un Daugava, kas ne velti dēvēta par latviešu tautas likteņupi, saiknē ar Dņepru vienoja ar Melnās jūras piekrastes grieķu pilsētām.

Bauskas pilsdrupas.
Pils celta 1443.–1456. g.,
pārbūvēta 16.–17. gs.

Sendienu saiknes pārtapušas tirdzniecības un informācijas apritē, intelekta slāņojumā. Latvija ir šo ceļu krustpunktā un ceļā uz Eiropas Savienību.”¹

¹ Monētas. – R.: Latvijas Banka, 2000, 1. lpp.

2.1. KRUSTA KARU LAIKS LATVIJAS TERITORIJĀ

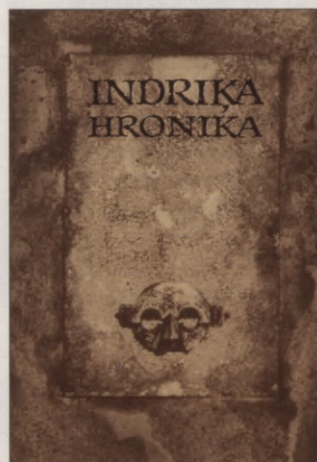
*"Daudzas slavenas lietas ir notikušas Livonijā,
atgriežot pagānus."*

Indriķa hronika

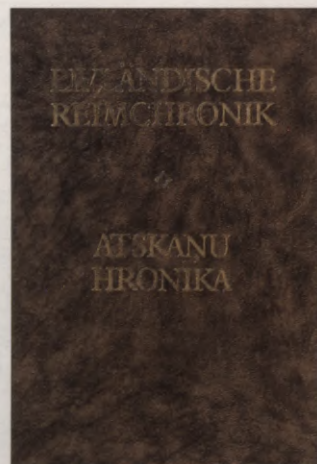
Visplašāko informāciju par šo sarežģīto laiku sniedz "Indriķa hronika" un "Atskaņu hronika". Šo hroniku materiāls gan formas, gan informācijas ziņā ir savdabīgs un kultūrvēsturiski ļoti vērtīgs. Tie ir divi nozīmīgākie rakstītie vēstures avoti par krusta kariem Baltijā 13. gs., kuru mērķi nebija tikai kristietības izplatīšana vai jaunkristīto aizsardzība, bet arī cīņa par politisku un ekonomisku varu. Hronikās sniegtas samērā ticamas ziņas par vēsturiskajiem notikumiem, un reizēm pieminētie fakti ir vienīgā pieejamā informācija. Atsevišķos gadījumos ziņu ticamību ir izdevies pierādīt ar arheoloģiskiem materiāliem. Hronikās minētie fakti ļauj labāk izprast vienu no mūsu tautas senās vēstures sarežģītākajiem laikmetiem. Par laiku līdz 1227. gadam stāsta "Indriķa hronika", bet par laiku no 1228. gada līdz 1279. gadam – "Atskaņu hronika". Minētas tikai lielākās šā laikposma kaujas – Saules un Durbes, tāpēc hronoloģija varētu būt tikai aptuvena. Procesi bija līdzīgi gan tagadējā Latvijas, gan Igaunijas teritorijā, tāpēc notikumi šajā reģionā jāaplūko kompleksi.

Vēl šodien aktuāls un neatbildēts ir jautājums, kā un kad mūsu zemē izplatījās kristietība. Pētot pirmā bīskapa darbību Baltijā, "jāatzīst, ka iesākumā patiešām bija mēģinājumi kristīgo ticību izplatīt mierīgā misijas ceļā"¹. Ziņas par kristietību bija sasniegušas Baltijas krastus jau krietni pirms vācu krustnešu ienākšanas. Par to liecina gan arheoloģiskajos izrakumos atrastie krustiņi, gan arī ugunskaņu izžušana Ziemeļkurzemē un Daugavas lejteces apgabalā. Tāpat ir arī pierādīts, ka jau 11. gs. no Bizantijas caur Krievzemi ieplūdušas ziņas par pareizticību. Šīs konfesijas kristīgās ticības izplatīšanas centri atradušies pie Daugavas ceļa – Jersikā un Koknesē. Pamatojoties uz lingvistiskajām izpēti metodēm, par pareizticības ietekmi pārliecinoši runā arī J. Endzelīns, pētot dažādu senkrievu reliģisko terminu parādīšanos latviešu valodā. Arī Skandināvijā Romas katoļu ticība jau bija nostiprinājusies. Par mēģinājumu to izplatīt tagadējās Baltijas rietumdaļā stāsta Brēmenes Ādams Hamburgas arhibīskapijas baznīcas vēsturē: "Kursa esot bagāta ar zeltu un raženiem zirgiem. Tauta pārliecīgi kalpojot elkiem. Visur darbojoties pareģi un zilnieki, kas valkājot īpašu tērpu. No visas pasaules lūdzot viņu pareģojumus, bet visvairāk spānieši un grieķi. Kāds dāņu tirgotājs nule ar Dānijas karaļa atbalstu esot uzcēlis Kursā vienu baznīcu."

"Brēmenes Ādams dod miglainu, bet tomēr dziļi pievilcīgu ainavu par tautu attiecībām un kariem mūsu piejūrā (...)"²

Indriķa hronika.
1993. gada izdevums

Atskaņu hronika.
1998. gada izdevums

¹ Mugurēvičs Ē. Priekšvārds // Atskaņu hronika. – R.: Zinātne, 1998, 9. lpp.

² Spekke A. Latvju kultūra ārzemju avotu gaismā // Latvju kultūra. – Ludvigsburga: Klāvsona apgāds, 1948, 114. lpp.

Nāciet, laudis, skatīties,
Cik sarkana debess mala!
Tur cīnās bāleliņi,
Tēvu zemi aizstāvēt.

Man pieder tēvu zeme
Ar visiem līdumiem.
Man pašam kungam būt,
Man pašam arājam!

Kungu kungi karus cēle,
Man tā kara nevajdzēja:
Pajems manus bālelīnus,
Kas kungiem maizi dos?

Miera, miera šī zemīte,
Nava vairs ienaidnieka:
Nu varam savas bruņas
Lemešos kaldināt.

- Analizējiet tautasdziesmās
izteikto attieksmi pret karu
un darbu!

13. gs. visā Rietumeiropā
norisinājās pakāpeniska
zemnieku atbrīvošana no senās
(antikā tipa) verdzības. Pirmo
reizi Eiropas vēsturē tika
pieminēta cilvēku vienlīdzība
un tas, ka visi cilvēki ir
dzimuši brīvi. Nodibinoties
vecākajai Eiropas universitātei
Boloņā, sākās seno Justiniāna
likumu kodeksu pētišana. Tajos
mācīts, ka visi cilvēki no dabas
ir vienlīdzīgi un ka viņiem ir
tiesības uz brīvību. Verdzības
atcelšanu panāca tolaik ļoti
ietekmīgā un varenā
garīdzniecība. Par to īpaši
rūpējās arī pāvests, jo
1167. gadā Romas koncils
nolēma, ka kristīgajā pasaulē
verdība vairs nedrīkst
pastāvēt.

Vēstures avoti ļoti daudz stāsta par bezgalīgām kaujām. Var droši teikt, ka 13. gadsimts Baltijā ir karu laikmets, par to liecina ne tikai minētās hronikas, bet arī citi, mazāk zināmi arhīvu teksti un arheoloģiskie izrakumi. Lai noskaidrotu, kādi tolaik bijuši mūsu zemes iedzīvotāji, viņu identitāte, atbildi var meklēt ne tikai hronikās, bet arī tautasdziesmās. Zinātnieki uzskata, ka lielākā daļa dainu ir radušās tieši Livonijas laikā. Tajās tiešām vispilnīgākajā veidā ir izteikta pasaules uztvere un tautas dzīves apziņa. Pašas raksturīgākās ir divas šķietami nesavienojamas īpašības.

Pirmkārt, mūsu zemes iedzīvotāji bija labi apbruņoti un ļoti drosmīgi kareivji, kas bija gatavi iet cīņā jebkurā brīdī un aizstāvēt savas un savas zemes tiesības. Pretinieki bija igauņi, krievi, leiši, dāņi un zviedri, bet savā starpā cīnījās arī zemgaļi un Turaidas libieši, latgaļi un lietuvieši, libieši un igauņi. Gandrīz šķiet, ka karošana ir bijusi viss tautas dzīves saturs. No visām ciltīm vislielākie un labākie karotāji bija zemgaļi, tomēr viņus grūti salīdzināt, piemēram, ar senajiem romiešiem, par kuru kara mākslu liecina viņu plašie iekarojumi. Vai varam izteikt hipotēzi, ka baltieši bijuši tikai labi karotāji? Tautasdziesmas un citi seni teksti apliecina ko citu. **Otrkārt**, līdzās karošanai senos tekstos īpaši tiek izcelts seno cilšu darba tikums.

Tās ir galvenās īpatnības, kas raksturo seno baltu cilšu pārstāvjus. Zinot šīs pazīmes, ir grūti iedomāties, ka ātri un vienkārši bija iespējams "ar uguni un zobenu" uzspiest kristīgo ticību un pakļaut seno baltu brīvās ciltis.

Iemesli, kāpēc tomēr tā notika, drīzāk ir jāmeklē tajās iezīmēs, kas no senseniem laikiem līdz pat mūsdienām raksturo mūsu zemes pamatiedzīvotājus. Tā ir īpaši spēcīga patstāvības apziņa, kas bieži izpaužas kā nespēja vienoties savā starpā un kā vēlēšanās visu izdarīt labāk, nekā to dara kaimiņš. Tomēr, parādoties ārējam ienaidniekam, kaimiņi ir gatavi cīnīties kopīgi un vienoti – bet tikai līdz uzvarai. Tas ir sacensības gars, kas vēl arvien ir latviešu ikdienas neatņemama sastāvdaļa. Ja senajām baltu ciltīm būtu bijis vairāk vienprātības un vēlēšanās kopīgi cīnīties pret īsto ienaidnieku, rezultāts noteikti būtu bijis citāds. Nevēlēšanās apvienoties līdz mūsdienām izpaužas kā vissenākā tradīcija un dzīvesveids: vislabāk būt atšķirtam no pārējiem – atsevišķā mājā, viensētā. Līdz ar to nav veidojušās tās saites, kas varētu cieši vienot atsevišķas ciltis un tautas. Tieši šī iemesla dēļ apvienošanās process mūsu zemē arvien ir noritējis ļoti smagos apstākļos un reizēm ir izraisījis īstas politiskas katastrofas.

Sevišķi bieži Baltijas zemēs iebruka Austrumu kaimiņi. No 11. gs. simt sešdesmit gadu laikā novgorodieši devušies 15 karagājienos pret Austrumbaltijas tautām. Pēc Polockas kņazu Vseslaviču neveiksmīga iebrukuma Zemgalē 1106. gadā novgorodiešu karaspēks zaudēja 9000 karavīru. Līdz ar to kareivīgā kaimiņa agresijas briesmas vienā Baltijas daļā bija novērstas. Bet mūsu zemes austrumdaļā uzbrukumi turpinājās.

"Indriķa hronikā", kas kopumā attaisno Katoļu baznīcas darbību, ir teikts, ka kareivji no Pleskavas bija ieradušies un kristījuši savus kaimiņus – Tālavas letgaļus un ka tie viņiem aizvien bija kārtīgi maksājuši nodevas. Vēsturnieki uzskata, ka tas varējis notikt tieši 1210. gadā. "Novadā pie Otepē pils kristījuši dažus igauņus un ievākuši nodevas naudā. Viņi arī solījuši atsūtīt savus priesterus, bet, kad tie neieradās, kristīšanu pabeidza vācieši un jaunkristītie tika pieskaitīti pie Rīgas bīskapijas, kas šajā

Hronikas autors Indriķis darbojies Livonijā kā uzticīgs bīskapa Alberta priesteris un tiek minēts arī kā Modēnas Vilhelma pavadonis. Viņš ir pratis gan latviešu, gan lībiešu valodu. Daži vēsturnieki pat uzskata, ka viņš ir pirmais latvietis, kas apguvis kristīgo kultūru. Viņš ir bijis labi izglītots – hronika sarakstīta viduslaiku latīņu valodā ar biežām atsaucēm uz Bībeles tekstiem un lielāko Katoļu baznīcas teoloģijas autoritāti tajā laikā – Sv. Aurēliju Augustīnu (354–430).

Otepē pilskalns
20. gs. beigās

F. L. Maidels.
Līvu kristīšana
Ikšķiles baznīcā
1186. gadā.
19. gs. 1. puse

Bīskaps Meinards.
Attēls uz 14. gs.
kapa plāksnes

Zobenbrāļu ordeņa
mestra zīmogs

gadījumā konkurē ar pareizticīgo Novgorodas bīskapiju (IH 1993, 382).“ Taču turpat hronists arī apgalvo (varbūt Katoļu baznīcas interesēs?), ka “krievu kņazi raduši, pieveicot kādu pagāntautu, nepakļaut to kristīgai ticībai, bet piespiest maksāt meslus un naudu (IH XVI, 2).”¹

Tomēr konkrētu ziņu par šiem notikumiem nav. No skopajiem hroniku faktiem izriet, ka bruņotie meslu savākšanas iebrukumi tikai dažkārt bijuši savienoti ar misionāru darbību.

Pirmo bīskapu darbība

Pirmā Ikšķiles bīskapa Meinarda (ap 1125–1196) darbība pie Daugavas lībiešiem (ap 1186–1196) tiešām liecina, ka sākumā bijuši mēģinājumi kristīgo ticību izplatīt mierīgā misijas ceļā. Tas pieminēts arī “Indriķa hronikā”. Bet pārāk dažādas bija jaunkristīto un atnācēju intereses. Viņiem radās gan garīga, gan ekonomiska rakstura domstarpības. Jaunkristītie bieži atteicās no jaunās reliģijas un mēģināja kristību “nomazgāt” Daugavas ūdeņos. Kad viņi atsacījās arī no citām saistībām, katoļticības sludinātāji nolēma organizēt krusta karu. Tika motivēta tā nepieciešamība – bija jāaizstāv tie, kas gribēja palikt piederīgi kristietībai. To ļoti skaidri apliecina “Indriķa hronikas” Trešās grāmatas 10. nodaļa:

“Bet turaidieši, kad bij pieņēmuši svētās kristības mistērijas ar visām garīgām tiesībām, lūdza savu priesteri Alobrandu, lai viņš, tāpat kā pēc garīgām tiesībām, arī laicīgās lietas, kuras mēs minam laicīgās tiesībās, viņiem izšķirtu saskaņā ar kristīgo tiesībām. Jo lībiešu tauta bij agrāk ļoti neuzticama, un katrs atņēma savam tuvākajam, kas viņam bija, un tāpēc pie kristības šāda veida lietas tika aizliegtas, kā varmācība, laupīšana, zagšana un šām līdzīgas. Bet, kas pirms kristīšanas bij apzagti un bēdājās par savu lietu pazaudēšanu, tāpēc ka neiedrošinājās pēc kristīšanas atņemt savu ar varu, tie lūdza laicīgu tiesnesi nokārtot šāda veida lietas. Tāpēc priesterim Alobrandam tika uzlikts uzklaut kā garīgas, tā civillietas. Un viņam uzlikto amatu kā Dieva dēļ, tā savu grēku dēļ viņš godīgi izpildīja, zagšanu un laupīšanu apturēja, netaisnīgi atņemto atdeva atpakaļ, rādīja lībiešiem taisnīgas dzīvošanas ceļu.”²

Lai turpinātu kristianizāciju, ar pāvesta Celestīna III (darb. l. 1191–1198) lēmumu krusta karš pret Austrumbaltijas tautām bija iecerēts jau 1195./1196. gadā. Tas bija vēl bīskapa Meinarda laikā, tomēr krusta karu darbību uzsāka Bertolds, otrais bīskaps Ikšķilē (1196–1198). Viņš bija cisterciešu klostera abats, bet lībieši jauno bīskapu uzņēma ļoti naidīgi, un kaujā pie Rīgas viņš tika nogalināts. Bertolds krita vietā, ko jau toreiz sauca par Rīgu. Tas

¹ Ē. Mugurēvičs. Priekšvārds // Atskaņu hronika. – R.: Zinātne, 1998, 9. lpp.

² Ideju vēsture Latvijā. – R.: Zvaigzne ABC, 1995, 47. lpp.

bija izdevīgs tirdzniecisko sakaru centrs pie lielākā ūdensceļa, turklāt aizsardzībai izdevīgākā vietā nekā Ikšķile.

Par Rīgas dibināšanas laiku vācieši vēlāk pieņēma 1201. gadu, un trešais bīskaps Alberts vēl mūsdienās tiek uzskatīts par pilsētas dibinātāju. Taču pilsētas parasti nemēdz dibināt. Tās izaug pamazām pie senām, izdevīgām tirgus vietām pie ūdens vai zemes ceļiem vai arī pie senām nocietinājumu vietām. Tāpat tas bija ar Rīgu. Šī vieta, kas atradās tuvu jūrai pussalā pie Daugavas, izsenis jau bija piedēvējusi lībiešiem, bet kā izdevīgs centrs šķita iekārojama daudziem kaimiņiem. 13. gs. sākumā atklāti parādījās interešu konflikts, ko pastiprināja ticības atšķirības. Līdz tam mierīgo līdzāspastāvēšanu, tāpat kā tas bija daudzos Eiropas galmos, nodrošināja dažādu valdnieku namu pārstāvju savstarpējās laulības. Gotlandē un Novgorodā darbojās jauktas tirgotāju kopienas, kurās ietilpa abu Baznīcu pārstāvji. Vācu aktīva iesašanās apdraudēja gan krievu hegemoniju, gan Gotlandes tiesības atsevišķās teritorijās.

Tā kā Alberts bija panācis, ka visus, kas apmeklēs Zemgaļu ostu, pāvests izslēgs no Baznīcas, bija vajadzīgs karaspēks, kas šo kārtību uzturētu. 1202. gadā mūks Teodoris nodibināja **Kristus bruņinieku brālību**, kam pāvests Innocents III apstiprināja vecākā garīgā bruņinieku ordeņa brāļu – templiešu statūtus. Tiem bija jācīnās ar neticīgajiem un jādzīvo pēc mūku regulas – paklausībā, šķīstībā, nabadzībā un lēnprātībā. Šie noteikumi nozīmēja mūka un bruņinieka darbības sintēzi. Īpaši spilgti tas redzams "Atskaņu hronikā" pieminētajos ordeņa mestru tēlojumos. Tiem uz baltā apmetņa bija sarkana krusta un zobena attēls – daļēji tāpēc tos iesauca par zobenbrāļiem, bet viņu organizāciju – par **Zobenbrāļu ordeni**. Bīskaps Alberts sadarbibā ar Zobenbrāļu ordeni slēdza iesaucīgus līgumus ar vietējiem valdniekiem. Lībiešu galveno spēku sakāve notika Salaspils Mārtiņsalā un Turaidā. 1207. gadā lībiešu teritorija tika sadalīta: bīskaps dabūja 2/3, bet ordenis – 1/3 no pakļautajām zemēm. 1208. gadā tika uzvarēts Kokneses pils pareizticīgo valdnieks Vjačko (*rex Vetseke*). Arī pareizticīgo valdnieks

Bīskaps Alberts.
Doma baznīcas vitrāža.
19. gs. beigas

**L. Liberts. Jersikas
valdnieks Visvaldis.
13. gs. sākums**

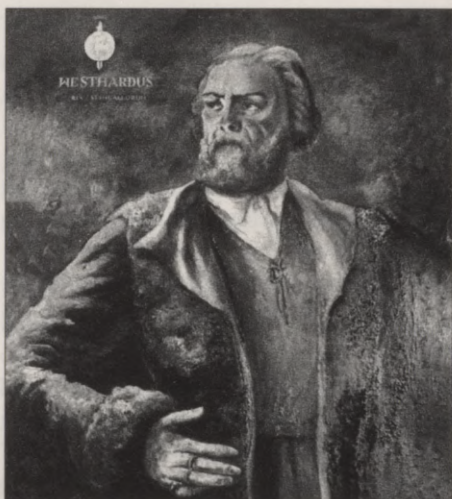

■ Kopš 2000. gada
22. septembra tiek svinēta
Baltu vienības diena.
Pamatojiet ar faktiem šīs
dienas svarīgumu!

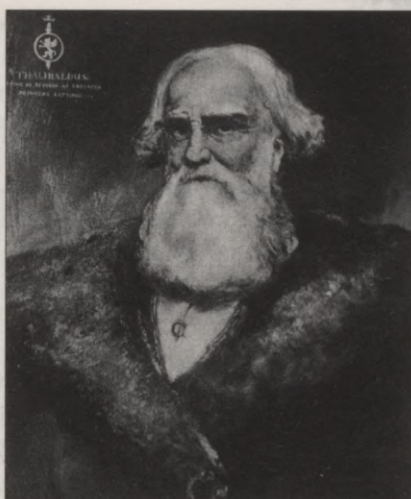
V. Plūdons attēlo zobenbrāļu
gājienu pretī nāvei:
"Un, kad dienas jau sešas bij
steidzīgi iets,
Tie nonāk pie Saules, tai vietā,
Kur Mēmeles upe lielu likumu
liec,
Zirgi putās, stāv saule jau
rietā."

Visvaldis (*rex Vissewalde*), kad 1209. gadā krustneši nopostīja Jersiku un tās baznīcas, bija spiests kļūt par bīskapa Alberta vasali. Viņš saņēma lēņos atpakaļ pusi zemes, bet viņam bija jādod uzticības zvērests bīskapam un jāpārtrauc draudzēties ar lietuvjiem (viņa sieva bija kunigaiša Daugerūta meita – IH XIII, 4).

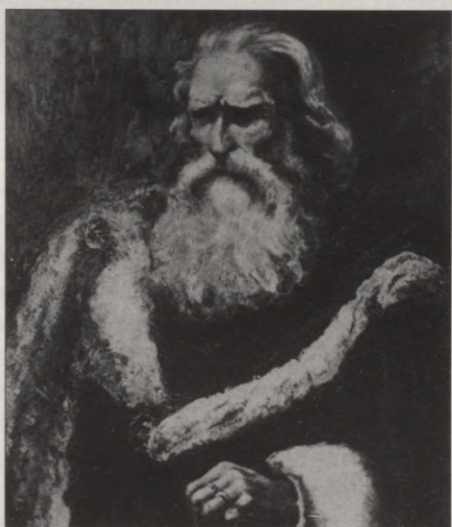
1212. gadā Alberts viegli panāca izlīgumu ar Polockas kņazu Vladimiru. Starp vāciešiem un krieviem tika noslēgts "mūžīgs miers", kas abām pusēm, nevis pamatiedzīvotājiem deva savas priekšrocības – brīvu Daugavas ceļu un drošu aizmuguri vāciešiem cīņā pret pārējiem pagāniem, bet krieviem saglabāja meslu kundzību. Viss bija kārtībā līdz Saules kaujai 1236. gadā (nav zināms, vai tie ir Šauļi vai Vecsaule), kad tika sakauts Zobenbrāļu ordenis un Rietumlatvijas neatkarība tika atjaunota. Tomēr tās bija tikai epizodes – kopumā arvien lielākas teritorijas nonāca iekarotāju rokās.

L. Liberts.
Tērvetes
valdnieks
Viestards.
13. gs. sākums

L. Liberts.
Tālavas
valdnieks
Tālivaldis.
13. gs. sākums

L. Liberts.
Tērvetes
valdnieks
Nameisis.
13. gs. beigas

L. Liberts.
Kuršu valdnieks
Lamekins. 13. gs.

Portretu sērija ir tapusi 20. gs. 30. gados, kad jūsma par senās Latvijas vēsturi radīja priekšstatus par to, kādi varēja izskatīties seno cilšu valdnieki.

Māras zeme

Pāvests Innocents III (darb. l. 1198–1216) priecājās par tālās ziemeļu zemes iegūšanu. Viņam tā likās tik vērtīga, ka viņš to nosauca par **Dievmātes Sv. Marijas (jeb Māras) zemi**. Austrumbaltijai bija izrādīts īpašs gods, tāds pats kā tālajai Palestīnai – Dieva Dēla kapa vietai –, kas bija **Kristus zeme**. Jaunavas Marijas vārds tika piešķirts arī vairākām pilīm – Alūksnē (*Marienburg*), Viļakā (*Marienhhausen*), Saldū (*Frauenburg*) u.c. Pāvests gribēja vietējiem kristiešiem piešķirt tādas pašas tiesības kā ienācējiem – zeme tiktu atdota pašpārvaldē, kas pakļauta revidentu kontrolei. Šis pāvests bija lieliski izglītots mūks, ideālists, kas neko necentās iegūt ne sev, ne saviem radniekiem. Viņš ilgojās izplatīt gaišo Kristus žēlastības un grēku piedošanas vēsti visā pasaulē.

Lai to veiktu, pāvests bija spiests pieņemt dienestā politiķus un karotājus. Tie bieži izrādījās nežēlīgi un alkātīgi cilvēki.

Mestrs teica savējiem:
*"Būs padomāt jums, varoņiem,
 kādēļ mums Leišzemē bij iet;
 to jūs vēl šodien parādiet!
 Ja jūs no kauna traipiem tīri
 gribat atgriezties kā vīri,
 tad nedrīkstat jūs bailēm
 ļauties.*
 Mums šeit nāksies nikni
 kauties
 ar Dieva un ar pašu spēku."
 Viņš atbildam dzird karaspēku:
*"Nu gana runāts, mums tūlīt
 būs pirmo cīņu izcīnīt
 ar šķēpiem un ar zobeniem!"*
 Prāts nestin nesās kauties tiem
 kā izsalkušiem vanagiem.
 Tik liels bij spīvums igauņiem,
 ka pagānu daudz apkauts tika;
 ir leti kaunā nepalika,
 tie cīnījās it centīgi;
 bij līvi krietni varoņi,
 tie labi sevi parādīja,
 līdz cīņa izcīnīta bija.
 (Atskaņu hronika. – R.:
 Zinātne, 1998, 1811.–
 1832. r.)

Bīskaps Alberts – t.s. Livonijas Jūlijs Cēzars jeb Napoleons – pāvestu Innocentu III uzskatīja par naivu un sentimentālu ideālistu. Alberts krusta karam uz Baltiju pulcēja dēkaiņus un pārdrošniekus, bruņinieku jaunākos dēlus, kuriem nebija lēņu tiesību. Sapulcētie nebija ne misionāri, ne skolotāji, ne sludinātāji. Bieži starp viņiem bija laupītāji un noziedznieki, kuriem par piedalīšanos krusta karā tika solīta pārkāpumu atlaide. Vislabāko ieskatu par to sniedz otra 13. gs. hronika.

"Atskaņu hronikas" (*Reimchronik*) autora dzimtene ir bijusi Vidusvācija. Viņš bijis Vācu ordeņa brālis, kas pavadījis ordeņa mestru gan miera, gan kara laikā un reizēm veicis diplomātiskus uzdevumus. Hronikas autora valodu bija ietekmējusi tālaika laicīgā literatūra, piemēram, vācu minnezengera Volframa fon Ešenbaha (1170–1220) romāns dzejā *"Parcifals"*, kurā apdziedāti garīgo bruņinieku ordeņu ideāli. *"Atskaņu hronikas"* autora galvenais mērķis ir bijis uzrakstīt darbu priekšālasīšanai ordeņa konventos Livonijā un ārzemēs, lai ordeņbrāļus iepazīstinātu ar cīņām Livonijā. Rokrakstos tā izplatījās daudzās bruņinieku ordeņu bibliotēkās. Vēlākajā laikā uz *"Atskaņu hronikā"* sniegto informāciju savus vēsturiskos tekstus balstīja arī 16. gs. hronisti – Baltazars Rusovs (1542–1602) un Johans Renners (1525–1583).

Šajā hronikā tiek attaisnota vācu krustnešu darbība. Ordenis tēlojumā parādās kā varens, nepārspējams spēks, kas stāv visa centrā. Sižetiski pastāv stingrs dalījums labajos un ļaunajos – *"Dieva bērnos"* un *"Velna bērnos"*. Pirmie ir varonīgi, vīrišķīgi, paklausīgi un uzticīgi. Viņi nedzenas pēc laicīgās varas. Otrie – iedomīgi, lepni, pieķeras neīstiem dieviem, ienīst kristīgo ticību, rikoja mulķīgi, jo upurē ieročus un zirgus.

Tomēr, raksturojot vietējās tautas, hronists izceļ zemgaļu militāro spēku, varonību, pat stūrgalvību. Arī kurši tēloti kā brīvību mīloši un pārgalvīgi.

Pēc tādiem karagājieniem attīstījās nedzirdēti plaša vergu tirdzniecība, tāpēc Brēmenes, Lībekas un citiem vācu tirgotājiem un kuģu īpašniekiem bija plašas iespējas iegūt lielas bagātības. Sūdzības par šādiem gadījumiem nonāca pat līdz pāvestam Honorijam III (darb. l. 1216–1227), un viņš atsūtīja savu legātu – **Modēnas bīskapu Vilhelmu** (ap 1184–1251) ieviest šeit kārtību. Bīskaps ieradās 1225. gadā:

"Tā kā jūs kā Dieva dēli aicināti brīvībai, kristīti ar ūdeni un Svēto Garu – bet, kur Dieva gars, tur arī brīvība –, tad tas ir pilnīgi necienīgi, ja jūs pēc īstas ticības pieņemšanas nokļūtu ļaunākā stāvoklī, nekā esat bijuši iepriekš, būdami vēl neticīgi. Tādēļ mēs uzņemam Svētā Pētera un mūsu aizbildnībā jūs pašus un tāpat visus tos citus, ko no jūsu vai kādas citas cilts ar Dieva žēlastību izdosies piegriezt kristīgai ticībai. Mēs nosakām, ka jums jāpaliek brīviem, ka jūs nedrīkstat piederēt nevienam citam kā tikai Kristum, par kura tautu jūs esat sevi nosaukuši, un ka jums jābūt pakļautiem Romas baznīcai."

Viņam iebilst neuzdrošinājās neviens, pat varaskārais Alberts ne, tas būtu draudējis ar izslēgšanu no Baznīcas. Pāvesta legāts metās darbā: mežiem un purviem klāto zemi viņš apbraukāja krustu šķērsu – no lībiešu zemes Metsepolē un Idumejā līdz letgaļu zemei Tālavā. Viņš bija arī Trikātā, Cēsīs, Koknesē un lielākajā daļā Igaunijas. Visur Modēnas bīskaps Vilhelms lēma taisnīgu tiesu, arī Rīgā. Viņš ieguva ļoti lielu popularitāti.

Tomēr pēc viņa aizbraukšanas drīz vien atjaunojās vietējā bīskapa ieviestā kārtība. Tālo Baltiju nebija iespējams pārvaldīt no Romas. Pēdējais nesavtīgais un askētiskais pāvests, kas to centās darīt, bija Gregors IX (darb. l. 1227–1241). Livonijā izveidojās bagāts bīskapa galms. Rīgas bīskaps vairs nebija vienīgais valdnieks, tika iecelti vēl četri. Pāvesti vairs neiejaucās Livonijas lietās. Tomēr iedzīvotāju sociālais un ekonomiskais stāvoklis saglabājās samērā labs. Ienācēji īpaši nevēlējās saimniekot – viņi to vienkārši nemācēja, dzīvoja savās nocietinātajās pilis un torņos un pārtika no nodevām.

Bruņinieku tiesības

Bruņinieku tiesības un pienākumus noteica slavenais Dienvidvācijas likumu un paražu krājums – **Eikes fon Repgoves Sakšu spogulis** (*Sachsenspiegel*), 1235. g. Šim krājumam bija ļoti liela nozīme latvju zemes tiesību vēsturē. Pēc tā parauga tika sastādīts Livonijas bruņinieku likums *Ritterrecht*. Šajās bruņinieku tiesībās bija noteikts, ka viņu galvenais uzdevums ir ceļot, kur sirds aicina, un uzturēties tur, kur viņi būtu vajadzīgi vietējiem iedzīvotājiem. Ciemi savukārt par šo aizgādību viņiem maksāja desmito tiesu, bet nekādu darba klaušu vispār nebija.

Bruņinieku tiesībās ietilpa arī solījums sargāt lauku neaizskaramību. Lauki tika brīvi un patstāvīgi pārvaldīti, bet strīdus izšķīra bīskapa sūtni. Par latviešu stāvokli 13. gs. un arī 14. gs. raksta vēsturnieks F. Zālītis: “No noslēgtiem līgumiem un citiem senrakstiem redzams, ka vācu kungi ir atstājuši senlatviešiem personīgo brīvību: pēc savas patīkšanas viņi varēja izvēlēties dzīves un darba vietu ne tikai uz laukiem, bet arī pilsētās. Tāpat senlatviešiem bija atstātas arī īpašuma tiesības tikpat uz kustamo, kā arī nekustamo mantu (t. i., apstrādājamo zemi un mājām). Savas mājas un zemi senlatvieši varēja atstāt mantiniekiem, varēja pārdot, iznomāt, iekļāt, apgrūtināt parādiem utt.”¹

Protams, no tā visa redzams, kā vajadzēja būt, nevis kā bija. Tomēr krustnešu vadoņi no Vācijas nevarēja šeit ieviest dzimtbūšanu – viņu laikā Vācijā notika zemnieku atbrīvošana. Verdzību šajā laikā bargi kritizēja un noliedza arī Baznīca, un, kaut arī Latvija bija zaudējusi politisko brīvību, tās iedzīvotāji saglabāja savu personisko brīvību, kas nodrošināja turpmāko kultūras attīstību.

Bruņinieku tiesību

167. nodaļā teikts:

“Mājlopi, sīklopi nododami Vasarsvētku sestdienā, sviests – Jāņu dienā, 24. jūnijā, rudzu desmitā tiesa – Jēkaba dienā, 25. jūlijā, saknes, apiņi, audumi – Bērtuļa dienā, 24. augustā, visas pārējās nodevas, kas maksājamās no viena arkla, nododamas Miķeļos, 29. septembrī.”

Krusta karu rezultāti

1290. gadā tika ieņemtas pēdējās zemgaļu pilis Dobelē, Raktē un Sidrabenē. Tā 13. gs. laikā visa mūsu zeme bija nonākusi svešā varā un iekļauta Rietumu kultūras lokā. Latvijā sākās t.s. “vācu laiki” jeb Latvijas viduslaiki, kad konsolidējošais spēks, tāpat kā visā Eiropā, bija katolīcība. Izveidojās Livonijas ordeņa un bīskapu valstu konfederācija. Zeme bija sadalīta četrās diezgan autonomi pārvaldītās teritorijās – Rīgas arhibīskapijā, Livonijas ordeņa valstī, nelielajā Piltenes bīskapijā un Rīgas pilsētā. Rodas jautājums: kā vairāk nekā 2 gadu simteņus (1290.–1562. g.) varēja pastāvēt tik vāja valstiska organizācija? Tas izskaidrojams nevis ar šīs valsts stiprumu, bet gan ar kaimiņu vājumu.” (Vīksniņš N. Latvijas vēsture jaunā gaismā. – Čikāga: Krolla kultūras birojs, 1968, 81. lpp.)

¹ Zālītis F. Latvijas vēsture vidusskolām. – R.: Zvaigzne ABC, 1996, 80. lpp.

- Raksturojiet 13. un 14. gs. politiskos un vēsturiskos notikumus!
- Analizējiet "Indriķa hroniku" un "Atskaņu hroniku", izmantojot kauju aprakstus!
- Salīdziniet mūku ordeņu un bruņinieku ordeņu tiesību un pienākumu uzskaitījumu! Kādas ir atšķirības?

Lasot dažādus avotus, var iedomāties kādu senu vīziju:
 "(...) plašos mežus, plašos purvus – "zemi, kas glābjas uz pakalniem", kā dzejnieks teic – auglīgās druvas "līdumos", senās koka pils pie zilo upju līkumiem u.tml. Un kāda dziļi īpatnēja harmonija liekas valdām šīs zemes krāsās un līnijās, kaut kas sevī kluss, neskaļš, bet organiski savs. Koka pils, bronzas ieroči un rotas, baltie, zilie apģērbi utt. Šo vienību lauza ienākušās dzelzs un zemes organisma visjutīgākajās vietās iesistās akmens piļu celtnes."
 (Spekke A. Latvju kultūra ārzemju avotu gaismā // Latvju kultūra. – Ludvigsburga: Klāvsona apg., 1948, 117. lpp.)

Latvijas iedzīvotāju stāvoklis pasliktinājās tikai kopš 15. gs. beigām, kad strauji pieauga nodevu lielums un līdz ar to arvien vairāk iedzīvotāju nespēja tās sagādāt. Tālaika tekstos arī atrodama skaidras norādes par dzimtcilvēku eksistenci un parādu atkarību no sava kunga. Bet 18. gs. muižnieki jau bija pilnīgi pārliecināti, ka cilvēku cilts uz laiku laikiem sadalīta kungos un zemniekos (dzimtcilvēkos).

2.2. SENĀKĀS MŪRA CELTNES LATVIJĀ

Mūsu zemes veidols 13. gs. sāka strauji mainīties. Rietumeiropas arhitektūrā jau valdīja gotikas stils. Ziemeļeiropā tas bija pazīstams specifiski atturīgā, salīdzinoši askētiskā variantā. Latvijā senākajām mūra celtnēm vēl bija skaidras romānikas konstruktīvās iezīmes. Tā kā šī stila laiks bija pagājis, tad bieži romānikas pamatprincipi tika izmantoti tikai celtniecības sākumposmā. Tos var saskatīt tikai plānojumā, celtnu izmēros un to masīvajās būvformās. Parasti jau pēc dažiem celtniecības gadiem uzsāktās būves (bieži arī tāpēc, ka karos tika nopostītas) tika pārplānotas un piemērotas vismodernākajām tālaika prasībām, kādas valdīja Vācijas arhitektūrā. Kaut arī senākās mūra celtnes ir no akmens – Latvijas laukakmeņiem un plienakmeņiem –, jau 13. gs. par izplatītāko celtniecības materiālu kļuva vietējā sarkanā māla ķieģeļi, ko saistīja ar kaļķa javu. Sarkanais ķieģelis, kuru sākumā lietoja tikai atsevišķu detaļu izveidošanai, 13. gs. plaši tika izmantots visā Ziemeļeiropā, tāpēc šo stilu bieži sauc par "ķieģeļu gotiku". Latvijā gotikas stils bija noteicošais visus viduslaikus līdz pat Livonijas sabrukumam – apmēram 300 gadus.

Senākās mūra celtnes bija aizsardzībai domātās pils, kuras parasti cēla nopostīto pilskalnu vietā. Tās bija svarīgas fortifikācijas būves – plaši nocietinājumu kompleksi, kuru arhitektūrā nav lielas atšķirības starp romāniku un gotiku. Atsevišķas stilistiskas iezīmes redzamas tikai detaļās. Šodien par seno celtnu varenumu var spriest tikai pēc mūru fragmentiem, kuri saglabājušies vairākās Latvijas vietās.

Ikšķiles komplekss

Par vienu no senākajām akmens celtnēm Baltijā tiek uzskatīta baznīca un pils nelielajā Ikšķiles kompleksā. "Indriķa hronikas" I grāmatas 1. nodaļā par Ikšķiles pils celtniecību teikts: "Šai laikā kaimiņi, pagāni zemgaļi, izdzirduši par akmeņu būvi un nezinādami, ka tos (akmeņus) savstarpēji nostiprina ar kaļķiem, atnāca ar lielām kuģu tauvām un domāja savā muļķa prātā ievilkāt pili Daugavā. (...) Pili lika uzcelt lībiešu zemju bīskaps Meinards jau 1185. gadā. (2000. gadā nelielajai saliņai, kas saglabājusies Daugavā pie Ikšķiles, tika piešķirts bīskapa Meinarda vārds.) Šo seno celtnu drupas liecina, ka celtniecībā tikuši izmantoti romānikas stila konstruktīvie pamatprincipi.

**Ikšķiles baznīcas
rekonstrukcija.**

V. L. N. Bokslafa zīmējums

Ikšķiles baznīcas drupas

Visas aizsardzības celtņu ēkas zinātnieki iedala trīs dažādos piļu tipos – pēc aizsardzības principiem, to ārējā veidola un ēku izvietojuma. Tās ir torņveida (jeb donžona), konventa un kastelas tipa pils.

Torņveida nocietinājumu pils

Nopostītās lībiešu virsaiša Kaupo pils vietā Rīgas bīskapam tika celts aizsardzības komplekss Turaidā (sākts 1214. gadā). Svarīgākās aizsardzības funkcijas pildīja senākā un galvenā būve – 30 metrus augstais apaļais dzīvojamais tornis. Līdz pat šodienai tā ir varenākā arhitektūras dominante Gaujas senlejā.

**Aizsardzības
komplekss Turaidā**

*Torņveida pils – Turaidā,
Lielstraupē un Ludzā
Konventa pils – Cēsīs, Rīgā,
Kuldīgā, Gaujienā, Ēdolē,
Alūksnē, Siguldā, Dundagā,
Ventspilī un Jaunpilī
Kastelas pils – Alsungā,
Koknesē, Āraišos un Aizputē*

Konventa nocietinājumu pils

Izcils konventa nocietinājumu pils (pagalms, ap kuru pa perimetru kārtoti būvķermeņi) paraugs Latvijā ir Cēsu pils, kuras celtniecības sākumposms tiek datēts no 1207. gada līdz 1236. gadam. Tas ir konventa tipa celtnu komplekss, ko ieskauj nocietinājuma grāvji. Pils izceļas arī ar daudziem vēsturiski ļoti nozīmīgiem notikumiem. Periodiski visus 300 gadus tā bija Livonijas ordeņa mestra rezidence, bet 1577. gadā Ivana Bargā aplenkuma laikā pils aizstāvji uzspridzināja ziemeļaustrumu korpusu un kapelu.

*"1451. g. pilī dzīvoja 15 brāļi
bruņinieki, 3 priesteri un
2 pusbrāļi; 4 brāļiem kopā bija
10 bruņas. Bez tam vēl pils
noliktavās atradās važu un
plāksņu bruņas 900 vīriem,
un pils pulvera tornī –*

*2 1/2 mucas
pulvera, 1/2 mucas
sēra, 6 kramenīcas,
10 svīna ložu
šautenes,
40 šaujāmie stopi
un 5 mucas bultu.*

*Tikpat iespaidīgi
bija pārtikas
krājumi: 105 šķiņķi,
60 sālītu liellopu,
250 žāvētu aitu,
14 žāvētu vēršu
utt."*

(Šterns I. Latvijas
vēsture. –
Stokholma:
Daugava, 1997,
117. lpp.)

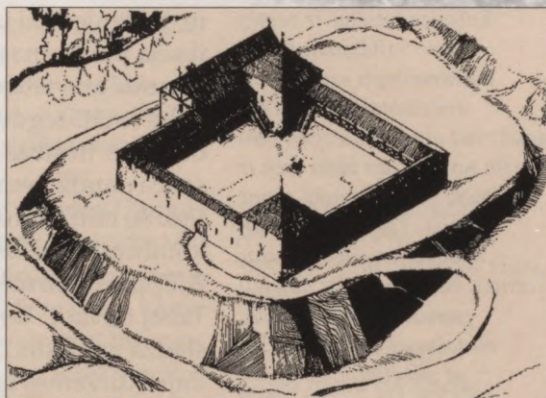

Cēsu pilsdrupas

Kastelas nocietinājumi

Vienkāršākais un visātrāk izveidojamais aizsardzības nocietinājumu veids ir kastelas tipa komplekss. To izmantoja jau Romas impērijas kareivji īsai atpūtai karagājienu laikā. Tie ir nocietinājumi (reizēm pat tikai ātri uzvesti zemes vaļņi), kas no četrām pusēm ieskauj nelielu laukumu. Tajā tika izvietots viss īslaicīgai dzīvošanai nepieciešamais. Kastelas tipa nocietinājumi kļuva populāri arī Baltijā. Šādas celtnes bija ļoti vienkāršas, arheoloģiskās ziņas pat liecina, ka sākumā būves ir bijušas no koka. Bet jau

15. gs. arī šis veids kļuva par ievērojamu ēku kompleksu būvprincipu. Lielisks piemērs kastelas tipa pilij ir Aizputē, Tebras labajā krastā – tagadējā Baznīcas kalnā. Par pils celtniecības sākumposmu zinātnieki nav vienojušies, jo par šo laiku vienīgie informācijas avoti ir hronikas un arheoloģiskie izrakumi. Tie droši ļauj apgalvot, ka pils ir celta jau 13. gs., kad pēc Kurzemes dalīšanas 1253. gadā Aizputes novads nonācis bīskapa valdījumā.

2.3. PILSĒTAS GAISS DARA BRĪVU

Latvijas īpatnā seja, tā, kuru tik ļoti mīlam, nav iedomājama bez mazajām, skaistajām pilsētām. Tās kā pērles plašo mežu un pļavu ielokā vislabāk liecina par mūsu patieso identitāti. Tajās savienojas visos gadsimtos pārdzīvotie notikumi un cilvēku likteņi. Tās liecina gan par specifiski latvisko, gan multikulturālo garu, kāds arvien ir jūtams pilsētās. Šis gars padara labāk saprotamu mūsu vēsturi – mūsu ilgas un ciešanas, iegribas un bagātību, nelokāmo un stingro apņemšanos saglabāt savu identitāti.

Kaut arī latviešu valodā vārds “pilsēta” skaidri norāda uz savu izcelsmi no vārda “pils”, tomēr akadēmiķis Jānis Stradiņš raksta: “Jēdziens “pilsēta” Latvijā tapis kā viduslaiku Rietumeiropas kategorija, kas veidojās līdz ar vācu ienākšanu, ar tirgotājiem, amatniekiem, krustnešiem, garīdzniekiem, ar viduslaiku pilsētu tiesību aktiem (piemēram, Magdeburgas tiesībām). Tā 13. gs. tapusi Rīga, Cēsis, Kuldīga, Piltene, Aizpute, vēlāk – Valmiera, Ventspils, Limbaži, Bauska, Jelgava.”¹

Vēlo viduslaiku kultūru Eiropā reizēm sauc par pilsētu kultūru. Tieši pilsētas liecināja par reģiona bagātību un par īpatno skaistuma izpratni, kas izpaudās pilsētas celtnēs un laukumos un līdz pat šodienai veido katras pilsētas specifisko seju. Veidošanās faktori ietekmēja pilsētu vizuālo tēlu. Visbiežāk pilsētas veidojās izdevīgās vietās – tirdzniecības vai kara ceļu krustpunktos un ostu tuvumā. 13. gs. ļoti lielu nozīmi ieguva lielais Prūsijas–Livonijas tranzitceļš. Tajā virzienā arī veidojās senākās pilsētas ar nocietinājumiem.

Vairākas pilsētas Latvijā veidojās senu apmetņu vietās. Trīs senām, patstāvīgām apmetnēm saplūstot vienā pilsētbūvnieciskā veidolā, pie Ventas – lielas kuģojamas upes – izveidojās Kuldīga (sākumā *Jesusburg*, vēlāk *Goldingen*). Tā kļuva par svarīgu Livonijas ordeņa administratīvi politisku centru, un vēl līdz mūsdienām Kuldīga ir viena no skaistākajām Kurzemes pilsētām. Bagātais

Aizputes pils rekonstrukcija

- Kuras ir senākās mūra celtnes Baltijā?
- Kādi trīs principi tika izmantoti aizsargbūvēs?
- Izvēlieties kādu nocietinātu pili Latvijā, izpētiet tās vēsturi un uzrakstiet par to nelielu eseju!

Aizputes pils tiek pieminēta “Atskaņu hronikas”

5979. rindā:

“Kad pils bij nodedzināta, tad karapulks tālāk aizgāja, līdz nonāca pie Aizputes. Tad klusi tā kā pelītes bij tie, kas pili atradās. No skaļuma tie vairījās, jo zināms bija tiem it viss, cik neveiksmīgi izgājis Dzintarē bij lietuvjiem.”

(Atskaņu hronika. – R.: Zinātne, 1998, 171. lpp.)

¹ Enciklopēdija “Latvijas pilsētas”. – R.: Apgāds Preses nams, 1999, 11. lpp.

"Latvijas pilsētas ir zemes rotas. Salīdzinājumā ar Rietumeiropu samērā reti apdzīvotajā Latvijā tās daudzviet atrodas diezgan tālu cita no citas un bieži vien ir daudz mazākas nekā ciems Vācijā. Tās ir garīgās un mākslinieciskās kultūras centri, kur iemiesojas daudzu paaudžu veikums vides veidošanas mākslā – sākot ar pilsēt būvniecību un arhitektūru un beidzot ar vienkāršām ikdienā izmantojamām lietām. Laikmetu pārvērtībās pilsētas plaukušas un panīkušas, dažas (Bauska, Daugavpils) mainījušas savu atrašanās vietu, dažas (Straupe, Rauna, Koknese) pazudušas kā pilsētas, vēl citas (Jelgava) pārvērtušas līdz nepazīšanai vai samērā nesenā pagātnē radušās no jauna līdz tam gandrīz tukšā vietā (Gulbene, Olaine, Aizkraukle). Daudzas pilsētas glabā dziļas senatnes liecības, kas gadsimtu gaitā uzslāņojušās cita uz citas un kopā ar pagātnē radīto veido dzīvu būvmākslas vēstures un cilvēku likteņstāstu spoguļi."

(Enciklopēdija

"Latvijas pilsētas". – R.:

Apgāds Preses nams, 1999,

13. lpp.)

■ Kādi ir pilsētu veidošanas principi?

■ Kuras ir seno pilsētu kopīgās iezīmes?

■ Izpētiet savas dzimtās vai, jūsuprāt, skaistākās pilsētas vēsturi!

un tirdznieciski izdevīgais Ventas un Abavas novads 13. gs. interesēja pat Romas pāvestu. Sūtņi kuršu zemē noslēdza izdevīgu līgumu ar vietējo valdnieku Lamekinu (*Lammechinus rex*), un iedzīvotāji ieguva t.s. brīvības grāmatu, kurā bija paredzētas dažādas tiesības un apsoluta aizsardzība. Brīvības grāmata izsauca daudz nesaskaņu, un pat slavenā Saules kauja notika daļēji tieši šo notikumu dēļ. Livonijas ordenim, ko pārstāvēja Kuldīgas komturs, izdevās atgūt pārvaldi pār šo apgabalu, kurā ietilpa Aizputes, Alsungas, Durbes, Gramzdas, Saldus, Skrundas un Talsu novadi. Kopš 1252. gada Livonijas ordeņa mestrs regulāri slēdza vairākus līgumus ar Rīgas bīskapu, kas pārvaldīja lielāko daļu Kurzemes teritorijas, par robežām, par ietekmes zonām, par ostu izveidi un pār piļu, baznīcu un pilsētu celtniecību.

Jaunajām pilsētām ļoti svarīgi bija iegūt pilsētas tiesības. Faktiski tās noteica visu ekonomisko un tāpat arī sociālo dzīvi. Kuldīga jau 1355. gadā tika dēvēta par pilsētu, bet tikai 1378. gadā tai bija piešķirtas pilsētas tiesības. Svarīgāks tomēr bija 1398. gads, kad Kuldīga kļuva par Hanzas savienības locekli. Kopš šī laika sākās pilsētas uzplaukums, bet no 1596. gada līdz 1616. gadam Kuldīga kļuva par Kurzemes hercogu galma rezidenci un tiešu tirdzniecības partneri vairākām Holandes un Francijas ostām.

Aizpute (sākumā *Asenputte*, vēlāk *Hasenpoth*) arī bija svarīgs Livonijas ordeņa centrs. Abās pilsētās 1252. gadā sāka celt dievnamus. Tagad Kuldīgā tā ir Sv. Katrīnas ev.-lut. baznīca un Aizputē – Sv. Jāņa ev.-lut. baznīca. Tāpat kā gandrīz visām Latvijas baznīcām, arī šīm ir sarežģīta un ilga būvvēsture. Līdz pat 15. gadsimtam lielākā daļa Latvijas baznīcu tika celtas no koka, tāpēc vēlākajos gadsimtos tās bieži nodega un vairākkārtīgi tika pārbūvētas. Kaut arī sākumā tās bija ļoti vienkāršas vienjoma celtnes, to raksturīgākā iezīme – slaidais tornis jau no liela attāluma ir labi redzams vēl mūsdienās.

No senākajām pilsētām vēl varētu pieminēt Valmieru un Cēsis (abām pilsētas tiesības kopš 1323. gada), Ventspili (1378), Limbažus (1385), Piltēni (1557), Jelgavu (1573), Daugavpili (1582), Bausku (1609), Liepāju (1625), Jaunjelgavu (1647), Jēkabpili (1670), Grobiņu (1695), Ludzu (1777) utt. Protams, pilsētas tiesību iegūšana ir ļoti svarīga, bet tas nav vienīgais pilsētu nozīmes un vecuma rādītājs. Daudzi ļoti svarīgi centri izveidojās spēcīgu seno pilskalnu vietās, kur Zobenbrāļu ordenis un bīskaps jau 13. gs. cēla savus nocietinājumus, kā tas bija minēts jau iepriekš. No tādas nozīmes centriem vēl jāpiemin Kandava un Rūjiena. Pēdējo reizi Kandavas kuršu pils minēta 1231. gada līgumā, ko ar pāvesta sūtņi Alnas Balduīnu noslēdza kurši. Rūjienas teritorija, kas bija igauņu valsts Sakalas sastāvā un kur bija sena lībiešu pils, par Zobenbrāļu ordeņa īpašumu kļuva 1217. gadā pēc valdnieka Lembita sakāves.

2.4. "BRĪVĪBAS PILS" – RĪGA

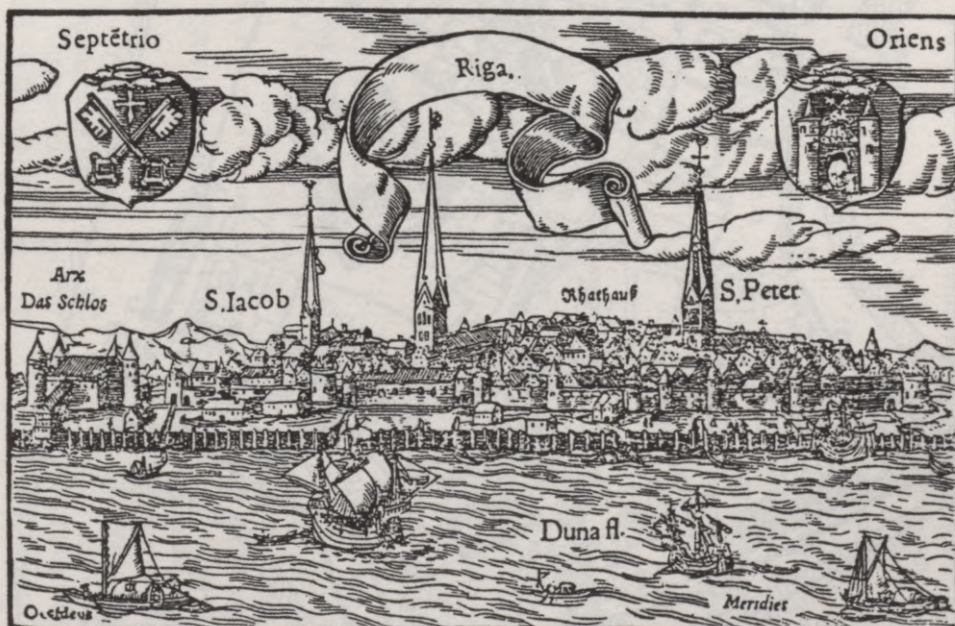
*"Rīgas stratēģiski un ģeopolitiski izdevīgais novietojums ļāva bīskapam Albertam ātri izveidot vienu no lielākajiem kristīgās ticības izplatības centriem Baltijas jūras austrumu piekrastē."*¹

Rīgas pirmsākums ir senas lībiešu un kuršu apmetnes Daugavas grīvā. Parasti par pilsētas dibināšanas gadu tiek uzskatīts tas, kad tā pirmo reizi pieminēta rakstos. Rīgas vārds pirmo reizi minēts 1198. gadā, kad notika "Indriķa hronikā" aprakstītā kauja pie Rīgas upes. Vispārpieņemts ir par svarīgāku uzskatīt bīskapa Alberta darbību. Jau 13. gs. sākumā Rīga kļuva par ietekmīgāko pilsētu Livonijā. Ilgu laiku (līdz pat 1492. gada lēmumam par izbēgušo zemnieku izdošanu) Rīga daudziem latviešiem bija patvēruma vieta, kur viņi varēja pasargāt savu personisko brīvību. Zemnieki uzskatīja Rīgu par "brīvības pili", kur bagātību var iegūt vieglāk nekā laukos. Turība savukārt deva iespēju paaugstināt sociālo statusu. Jau no senseniem laikiem tautā veidojies priekšstats par vilinošo, kārdinošo un iespēju pilno Rīgu. 1225. gadā tai tika piešķirtas Visbijas (Gotlandes) tiesības, bet 1282. gadā Rīga kļuva par Hanzas savienības locekli. Hanzas savienība bija viduslaiku spēcīgākā organizācija Ziemeļeiropā, kuru nodibināja Lībeka, Hamburga un Brēmene. Piederība šai savienībai nodrošināja īpašas tiesības Baltijas jūrā. Rīgai un vēl 11 Latvijas un Igaunijas pilsētām tas bija nozīmīgs politisks un

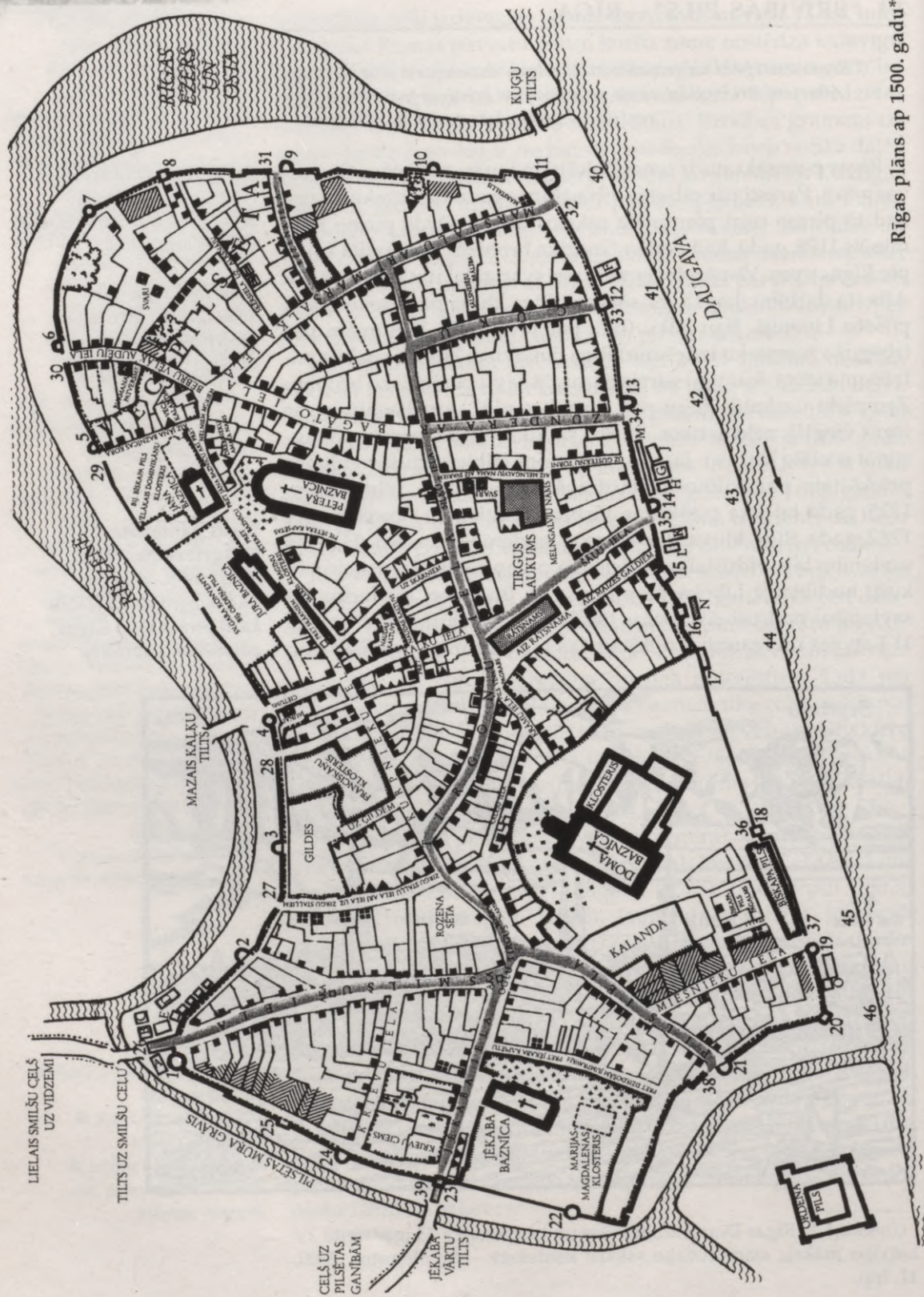
Sen to Rīgu daudzina, Nu es biju, nu redzēju: Stūrs pie stūra, mūrs pie mūra, Caunes aste galiņā.

Gana liela Rīgas pils, Salmu juntu neredzēju: Ķieģeļiem, dakstiņiem, Ozoliņa galdiņiem.

Rīgas panorāma.
Kokgriezums. 1547.
Skats no S. Minstera
"Kosmogrāfijas" (1550),
kurā pirmo reizi Rīgas
panorāma publicēta

¹ Grosmane E. Rīgas Doma arhitektūra un būvplastika 13. gadsimtā // Latvijas māksla starptautisko sakaru kontekstā. – R.: Neputns, 2000, 11. lpp.

Rīgas plāns ap 1500. gadu*

Viduslaiku aizsargmūris

- 1 Pulvera (Smilšu) tornis
- 2 Pelēkais tornis
- 3 Ģilžu vārtu tornis
- 4 Kaļķu (Budes) tornis
- 5 Ludviķa (Melno mūku) tornis
- 6 Audēju (Bebru) tornis
- 7 Alkšņu (Šakmaņa) tornis
- 8 Mazais Alkšņu tornis
- 9 Rēzēna (Rēzes) tornis
- 10 Rīgemundes (Muzikantu) tornis
- 11 Mārstaļu (Maršalka) tornis
- 12 Peldu ielas vārtu tornis
- 13 Grēcinieku (Zundera) tornis
- 14 Šaļu (Svērtuves) tornis
- 15 Libekas (Sievu jeb Mūku) tornis
- 16 Tornis bez nosaukuma
- 17 Mēmeļa (Prāvesta) tornis
- 18 Biskapa vārtu tornis
- 19 Miesnieku tornis
- 20 Vīlku bedres tornis

- 21 Pils ielas tornis
- 22 Jaunavu tornis
- 23 Jēkaba vārtu tornis
- 24 Jurgēna tornis
- 25 Rāmera tornis

Rīgas galvenie vārti

- 26 Smilšu vārti – uz Vidzemes ceļu
- 27 Ģilžu vārti
- 28 Kaļķu vārti – uz Pārrīdzenes sakņu dārziem
- 29 Melno mūku vārti
- 30 Bebru (Audēju) vārti
- 31 Rēzēna vārti – uz Pārrīdzenes salu
- 32 Mārstaļu vārti – uz Pārrīdzenes salu un Daugavu
- 33 Cūku (Peldu) vārti – uz Daugavu
- 34 Zundera vārti – uz Daugavu
- 35 Šaļu vārti – galvenie vārti uz Daugavu
- 36 Biskapa vārti – uz Daugavu
- 37 Miesnieku vārti – uz Daugavu un lopkautuvi
- 38 Pils vārti – uz Daugavu
- 39 Jēkaba vārti – uz pilsētas ganībām

Daugavas pārceltuves

- 40 Mārstaļu ielas pārceltuve
- 41 Cūku ielas pārceltuve
- 42 Zundera ielas pārceltuve
- 43 Šaļu ielas pārceltuve
- 44 Prāvesta torņa pārceltuve
- 45 Miesnieku ielas pārceltuve
- 46 Vīlku bedres torņa pārceltuve

Rīgas tilti

- Tilts uz Smilšu ceļu
Mazais Kaļķu tilts
Kuģu tilts
Jēkaba vārtu tilts

Ēkas ārpus pilsētas mūriem

- A Ādu mītuve
- B Jostnieku ādu mītuve
- C Kurpnieku ādu mītuve
- D Zirgu pirts
- E Koka mājas
- F Noliktavas
- G Noliktavas
- H Ādu mītuve
- J Tautu kausētava
- K Linu kulsītītava
- L Vaska kausētava
- M Tautu vītuve
- N Pilsētas ateja Daugavmalā
- O Pilsētas lopkautuve

Rīgas galvenās satiksmes ielas

- Sabiedriskās ēkas
Mūra dzīvojamās ēkas
Koka dzīvojamās ēkas
Veikali
Saimniecības ēkas
Stalji
Sabiedrisko īpašumu robežas
Garīdzniecības un ordeņa īpašumu robežas
Bijušo garīdzniecības un ordeņa īpašumu robežas
Apstādījumi – dārzi – laukumi

* Izmantota karte no I. Šterna grāmatas "Latvijas vēsture. 1290–1500".

*Lielās (tirgotāju) ģildes
veltījums līdzpilsoņiem,
kurš bija rakstīts uz ģildes
vārtiem 18. gs. vidū (tagad
akmens plāksne ir iemūrēta
ēkas eksterjera fasādē):
"Jel raugāt, cienījamie pilsoņi,
vienmēr šo akmeni,
Kad pa šiem vārtiem vēlaties
ienākt vai iziet,
Lieciet vērā: lai jūsu
labklājībai būtu stiprs pamats,
Tās pamatakmeni liekama
Dievbijība.
Padzeniet Savtību
un tās meitu –
Skaudību,
Izraidiet no savām
sienām Izšķērdību
un Lepnību,
Kopiet Čaklumu,
Vienprātību un
Mērenību,
Kas derīgi
birģeriem un ļauj
pastāvēt mūžīgi ar
Dieva svētību."*

Lielās ģildes ēka
ar 1697. gadā
veidotu fasādi.
J. K. Broces
zīmējums.
18. gs. beigas

ekonomiskas nozīmes fakts. 14. gadsimtā, kad Hanzas savienība apvienoja apmēram 200 pilsētu, Rīga izvērsās par aktīvu tirdzniecības centru.

Tas ir ļoti nozīmīgs fakts Rīgas vēsturē. Rīga kļuva par vienu no galvenajiem starpniekiem starp Austrumiem un Rietumiem – eksportēja vasku, zvērādas, kaņepājus, medu, rudzus un linus, bet importēja audumus, silķes, sāli, tabaku un metālu. Tirdzniecībā starp Rietumeiropu un Krievzemi Rīga bija starpnieks, kas bieži arī kļuva par traucēkli. "1354. gadā Rīgas tirgotāji izveidoja Svētās Marijas ģildi, kura līdz pat 19. gadsimtam monopolizēja Rīgas tirdzniecību. Tā nodrošināja Rīgas tirgotājiem piešķirtās privilēģijas būt par starpniekiem Austrumu un Rietumu tirdzniecībā. Organizācijas apzīmēšanai biežāk tika lietots Lielās ģildes nosaukums, jo tirgotāju sapulču nams bija lielāks par amatnieku ģildes namu. Lielā ģilde bija vāciska organizācija, kurā neuzņēma

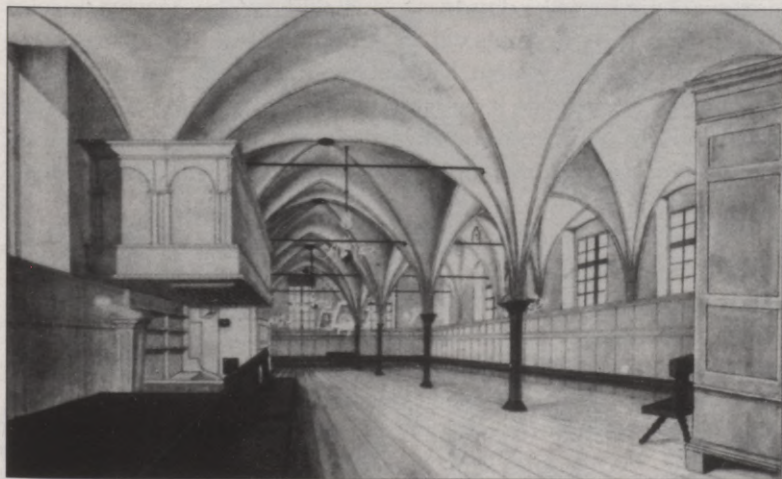

Lielās gildes
Līgavas kambaris.
F. Nikelsa
zīmējums. 1844

t.s. nevācus. Tās locekļi pat sadzīvē norobežojās no amatniekiem un citiem pilsētas iedzīvotājiem, kuri par savu darbu saņēma algu.”¹

Ekonomisko apstākļu dēļ saasinājās arī politiskā situācija. Bija jāievēro pārāk daudz dažādu daudzpusēju līgumu. Būtiska loma tajā bija arī garīdzniekiem. Cīņā pret Livonijas ordeni Rīgas pilsēta par savu sabiedroto izvēlējās Rīgas arhibīskapu. Cīņa par varu jaunajā pilsētā bija ilga un nežēlīga. Kaujās tika nopostīta pirmā ordeņa pils Rīgas upes krastos. No tās līdz mūsdienām ir saglabājusies Sv. Jura kapela, kurā tagad atrodas Dekoratīvi lietīšķās mākslas muzejs. Tā tiek uzskatīta par senāko akmens

“Zeltkaļu amata šrāga apstiprināta 1360. gadā, un tā ir pirmā zināmā cunftē Rīgā. Tās locekļi veidoja Rīgas amatnieku bagātāko un aristokrātiskāko slāni. Kā “brīvie mākslinieki” viņi vienīgie no amatniekiem tika uzņemti Sv. Marijas ģildē.” (Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. – R.: Liesma, 1990, 66. lpp.)

Lielās gildes sanāksmju
telpa ar muzikantu luktu.
19. gs. 1. puse

¹ Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. – R.: Liesma, 1990, 35. lpp.)

*Sv. Jura baznīca.
Detaļa, kas labi raksturo
akmens celtniecības
sākumposmu Rīgā un
demonstrē romānikas stila
pazīmes*

Rāmera tornis.
20. gs. rekonstrukcija

celtni Rīgā. Tikai 1304. gadā tika noslēgts miers starp Livonijas ordeni un pilsētu.

Senākā pilsētu funkcija no antīkiem laikiem līdz pat 19. gs. vidum bija iedzīvotāju aizsardzība. Tieši tā arī noteica senāko pilsētas veidolu, kurā galvenais bija aizsargmūris. Rīgā līdzās tam tika celta ordeņa pils, bīskapa pils, klosteri un baznīcas, amatnieku un tirgotāju nami un noliktavas. Jau 13. gadsimtā Rīga ieguva Rietumeiropai raksturīgu, etniski daudzveidīgu un vizuāli skaistu veidolu. Aizsargmūris ar torņiem, Sv. Pētera atslēgas, kas simbolizēja pāvesta kūrijas aizgādību, un krusta spieķis, kas simbolizēja pilsētas pakļautību bīskapam, bija attēlots jau 1226. gada Rīgas rātes zīmogā. Pamazām vizuāli pārveidojoties, šie simboli kļuva par pilsētas ģerboni, kurā jau kopš 14. gadsimta bija redzams lauva, kas simbolizē pilsētnieku drošsirdību. Šie simboli izmantoti arī senākajās Rīgas monētās.

Pilsētas mūris bija arī labākais orientieris. Torņiem un vārtiem katram bija dots savs vārds, no kuriem daži saglabājušies vēl līdz mūsdienām. Piemēram, varena Smilšu ielas tornis, ko tagad sauc par Pulvertorni, atradās uz ļoti nozīmīgā Smilšu ceļa no Vidzemes. Tātad tur bija gan tornis, gan vārti – tas norāda, ka tā bijusi ļoti svarīga Rīgas artērija. Savukārt atjaunotais Rāmera tornis tagadējā Torņa ielā bija t.s. otrās pakāpes tornis, jo pie tā nebija pilsētas vārtu. Mūris apkārt pilsētai vairākkārt tika paaugstināts, īpaši pēc tam, kad Eiropā sākās ugunsieroču lietošana. Atjaunotajā mūra daļā pie Rāmera torņa to var labi saskatīt.

Par pilsētas veidolu pirms 1293. gada ir samērā maz ziņu, jo togad Rīga piedzīvoja postošāko ugunsgrēku savā vēsturē. Pēc tā tika aizliegts mūra iekšienē (t.s. Iekšrīgā) būvēt koka celtnes. Pilsētas daļā, ko sargāja mūris, 14. gadsimtā bija jau 40 ielu. Tās savus nosaukumus, tāpat kā daudzas viduslaiku pilsētas, ieguva no ielas iedzīvotāju nodarbošanās vai arī pēc kāda konkrētās ielas svarīga objekta. Piemēram, Kalēju, Miesnieku, Tirgoņu, Klostera, Jāņa vai Jēkaba iela. Kalēju iela ir viena no interesantākajām, kā arī visgarākā Vecrīgas iela. Tās konfigurācija vēl šodien liecina par Rīdzenes upes tecējumu un ļauj lieliski noteikt senākās pilsētas daļas veidolu.

Uz pili veda Pils ielas – Lielā un Mazā. M. Pils iela ir nozīmīga ar to, ka tajā ir saglabājusies visnenāk dzīvojamā apbūve. Nelīdza viduslaiku ēku kvartāls ir nozīmīgs ar vairākām atsevišķām ēkām. Trīs celtnes, kuras pēc restaurācijas 20. gs. 60. gados nosauca par "Trīs brāļiem", katram apmeklētājam ļauj ielūkoties viduslaiku tirgotāja prātīgajā saimniecībā. Saimnieka istabas bija izvietotas siltākajā mājas daļā – otrajā stāvā pie varenā mantel-skursteņa. Noliktavas bija paceltas augstajā zelmaņa daļā – bēniņos. Tām neviens nevarēja tikt klāt bez saimnieka ziņas. Bet apakšstāvā reizēm atradās tikai viena telpa, kas bija samērā liela

un kalpoja gan kā saimniecības – virtuves telpa, gan kā sabiedriska telpa, kurā tika slēgti dažādi darījumi.

Pilsētas senais centrs atradās teritorijā starp Kalēju-Kungu un Tirgoņu-Audēju ielām. Tā bija viduslaiku Rīgas sirds, kur norisinājās visi svarīgākie notikumi, atradās Rātsnams, Jaunais nams (vēlāk – Melngalvju brālības nams) un pilsētas galvenā – Sv. Pētera baznīca. Svētais Pēteris bija Rīgas aizstāvis un sargs, tāpēc pilsētnieki viņam veltīja savu galveno dievnamu.

Jauno namu 1334. gadā pilsēta cēla, domājot par gilžu vajadzībām, bet jau 15. gadsimtā to sāka izmantot Melngalvju brālība. Šīs organizācijas, kura apvienoja pilsētā iebrukušos neprecētos tirgotājus, aizstāvis bija Sv. Juris, kuram par godu tika uzstādīta arī Kārļa Lielā brāļadēla bruņinieka Rolanda statuja. Vēlāk seno bruņinieku aizstāvi aizvietoja Sv. Maurīcijs, kura tumšā galva ir attēlota Melngalvju brālības ģerbonī. Tā kā šī brālība organizēja pilsētas sabiedrisko dzīvi, tās nama atrašanās pašā centrā bija likumsakarīga. Nams bija celts atbilstoši gotikas laika sabiedriskās ēkas tradīcijām, bet vēlākajos gadsimtos, iegūstot arvien greznāku fasādi un iekšējo apdari, tika uzskatīts par skaistāko namu Rīgā. Tagad tas ir uzcelts no jauna un ridzinieki var lepoties ar šo celtni, kas demonstrē 20. gs. beigu Latvijas amatnieku meistarību.

Ēku komplekss
"Trīs brāļi". 15.–17. gs.

Melngalvju nams.
19. gs. beigu fotogrāfija

"Viduslaikos katram Rīgas namniekam vajadzēja sagādāt apbruojumu, lai varētu piedalīties karagājienos un uzbrukuma gadījumā iesaistīties pilsētas aizsardzībā.

Tādēļ kopš 13. gadsimta beigām atsevišķi kalēji specializējās bruņu, vairogu, zobenu, nažu, stopu un bultu darināšanā. 16. gadsimtā no kalēju brālības atdalījās bišu kalēji, kuri ar atslēdzniekiem veidoja atsevišķu cunfti. Cunftīgie ieroču meistari Rīgā darbojās līdz 20. gadsimta sākumam, kad darbnīcās gatavotos ieročus pilnībā aizstāja fabriku ražojumi."

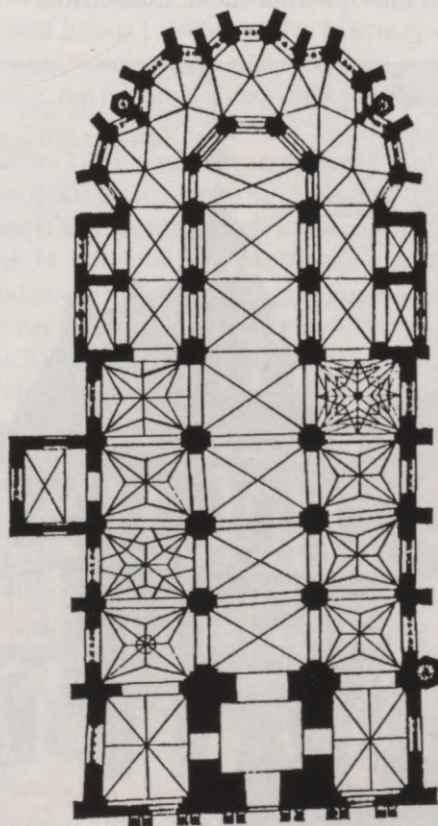
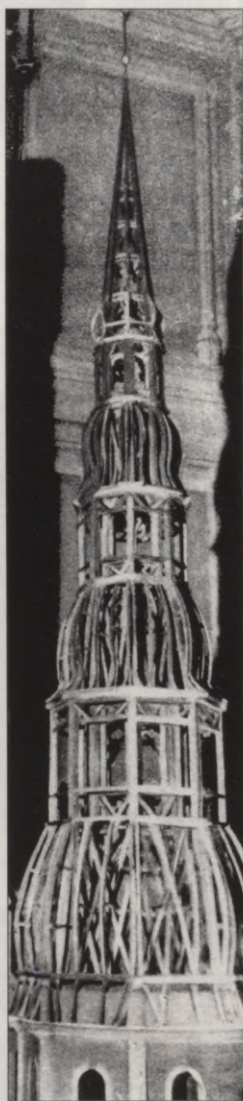
(Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. – R.: Liesma, 1990, 146. lpp.)

Atjaunošanai svarīgs informācijas avots bija 3 metrus augsts Sv. Pētera baznīcas torņa modelis. To bija izveidojuši Rīgas Valsts tehnikuma kokapstrādes nodaļas audzēkņi (sk. 6.2. daļu). Tas bija precīzs modelis un viens no svarīgākajiem izziņas materiāliem periodā, kad tika veidota jaunā torņa dzelzs konstrukcija.

**Sv. Pētera baznīcas torņa konstrukcijas makets.
20. gs. 30. gadi**

Sv. Pētera baznīcas plāns

Sv. Pētera baznīca līdz pat mūsdienām ir viens no skaistākajiem gotiskajiem dievnamiem. Tā ir lielākā gotiskā celtne Baltijā. Brīnumainā kārtā kara laikā, kad cieta viss Rātslaukums, šī baznīca zaudēja tikai pusi – torni un centrālā joma pārsegumu. Diemžēl pilnīgi gāja bojā visa iekārta. Tomēr tas, ka saglabājās sānu jomu konstrukcijas, tiešām ir brīnums – gotiskai celtnei tās ir daudz svarīgākas, jo satur visu konstrukciju. To nopostīšanas gadījumā būtu sabrukusi visa celtne. Tagad varam lepoties ar rūpīgi restaurētām zvaigžņu velvēm sānu jomos. Sv. Pētera baznīca ir ievērojama arī ar to, ka tai ir liela, plaša austrumu daļa, kurā izvietota apeja aiz altāra – vienīgais deambulatorijs Baltijā. Tāds Rietumeiropā raksturīgs tikai ļoti lielām, svētceļnieku iemīļotām baznīcām. Tā bija baznīca, ar kuru pilsētnieki ļoti lepojās, – tai vajadzēja liecināt par viņu bagātību un ietekmi. Liela uzmanība tika pievērsta ārējam veidolam. Tāpat kā visas Rīgas baznīcas, arī šī lieliski demonstrē vairāku arhitektūras stilu sintēzi. Varenais gotiskais apjoms apvienojas ar atturīgo barokālo rietumu fasādi. Bet tornis, ko pagājušā gadsimta 70. gados atjaunoja pēc saglabātiem paraugiem, ir Rīgas panorāmas rota.

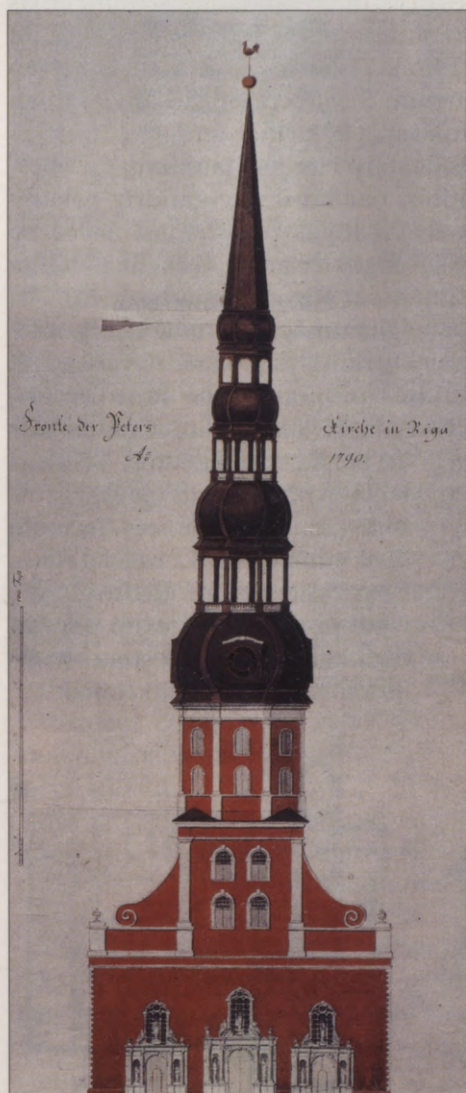

Sv. Pētera baznīcā kā pilsētas katedrālē īpaša vērība tika veltīta arī iekšelpai. Tā tika bagātīgi rotāta. Atbilstoši katoļu tradīcijai tajā atradās daudzi altāri, arī Melngalvju brālības altāris, kuru viņi pirmo nopostīja kaislīgajā sociālo nemieru burzmā – 16. gadsimtā reformācijas sākumā.

Līdzās pilsētas baznīcai atradās bīskapa pils kapela – **Sv. Jāņa Kristītāja baznīca**, vienīgā no senajām Vecrīgas baznīcām, kurai nekad nav bijis liels tornis. Šo kompleksu jau 14. gadsimtā bīskaps Nikolajs atdāvināja dominikāņu mūku ordenim, un nelielā vienjoma kapela tika pārvērsta par baznīcu. Tika izveidots rietumu portāls – izcils gotikas paraugs. Tādus vēl varam ieraudzīt dažās atturīgās un nelielās Tallinas baznīcās. 15. gs. beigās rietumu fasāde ieguva augsto pakāpienveida zelmini ar horizontālām cementētām joslām, kas bija raksturīga Ziemeļvācijas,

Rīgas Sv. Pētera baznīcas fasāde. J. K. Broces zīmējums. 18. gs. beigas

Sv. Jāņa Kristītāja baznīcas rietumu fasāde pēc pārbūves ap 1500. gadu

"Rīgas pirmās lielākās ērģeles uzbūvētas Domā 16. un 17. gs. mijā. Pēc 1547. gada ugunsgrēka iekštelpas drīz vien ir atjaunotas tiktāl, ka tajās var notikt dievkalpojumi. Torņa atjaunošanas darbi sākas tikai gadsimta pēdējā ceturksnī. 1571. gadā nākamais birģermeistars F. Nienstede ziedo torņa smailes būvei 100 mārkas un Doma ērģeļu būvei lielu ozolkoka planku – tik varenu, kādas otras Rīgā neesot bijis. Makus ver vaļā arī citi turīgie pilsoņi, un 1595. gadā ar bumbas un gaiļa svinīgu uzlikšanu smailē tiek pabeigta torņa atjaunošana. Nu var domāt par ērģelēm. Jaunā gadsimta sākumā, 1601. gadā (šo gadu lasām uz Doma ērģeļu prospekta), Rīga saņem ērģeles ar trim manuāliem, pedāli, 42 reģistriem. Tās izmaksājušas 5685 dālderus 3 mārkas. Gan daudzkārt labotas, vairākkārt pārbūvētas un paplašinātas, šīs ērģeles kalpoja rīdziniekiem 280 gadus. Bet meistara Jakoba Rāba veidotajam ērģelprospektam, kurš pašlaik aizņem Doma ērģeļu fasādes centrālo daļu, drīz apritēs jau [nu jau ir apritējuši – A. A.] četri gadu simti." (Grauzdiņa I. Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē. – R.: Liesma, 1987, 25. lpp.)

Rīgas Doma
baznīca.
J. K. Broces
zīmējums.
18. gs. beigas

Rīgas Doma
plāns

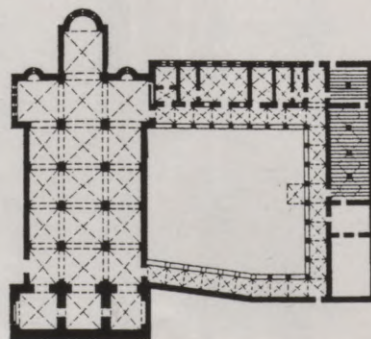

Polijas, Prūsijas un Pomerānijas iezīme. Celtnes austrumu daļa tika pārbūvēta 16. gs. beigās, kad to ieguva spēcīga latviešu draudze, kurā bija 10 000 locekļu. Tas bija viens no pirmajiem protestantu dievnamiem Eiropā.

Pārbūves darbus vadīja holandietis **Gerts Frēze**, kuru uzaicināja hercoga G. Ketlera atraitne Anna, lai viņš vadītu Jelgavas Sv. Trīsvienības baznīcas būvniecību (nav saglabājusies). Gerts Frēze bija Rīgas pilsētas būvmeistars no 1576. līdz 1602. gadam.

Sv. Jāņa baznīca pārbūvē ieguva jaunu trīsjomu pagarinājumu ar poligonālu – renesansei raksturīgu apsidu. Centrālās daļas garums pēc pārbūves ir gandrīz 60 m. Kora daļas velves uztur augstas puscilindriskas arkas, kas balstās uz toskāniskā ordera kolonnām. Sv. Jāņa baznīcā lieliski sintezējas daudzi arhitektūras stili – gotika, renesanse un baroks (altāra retabls, 1769), tomēr dominē nīderlandiešu renesanse. Interesanta ir austrumu daļas fasāde. Nišās atrodas divas skulptūras – Sv. Jānis Kristītājs un Salome. Interjerā ir lieliski restaurēts altāra retabls: centrā atveidota Golgāta, līdzās – apustuļu Sv. Pētera un Sv. Pāvila apaļskulptūras. Tas ir izcils baroka stila koka meistardarbs.

Otra bīskapa pils atradusies starp Herdera laukumu un Miesnieku ielu. Tās ārējais veidols, par kuru nav gandrīz nekādu sīkāku ziņu, ir redzams senajās Rīgas panorāmās. Sākot no 1211. gada, tika celta lielākā Rīgas baznīca, kas tika veltīta Sv. Marijai (vēlāk tika nosaukta par Rīgas Doma baznīcu). Arī šīs baznīcas būvvesture ir sarežģīta un ilga. Sākumā tā bija iecerēta kā halles tipa bazilika. Austrumu daļā skaidri var redzēt romānikai raksturīgas, skaidras proporcijas un līdzsvarotus, monumentālus apjomus. Romāniski skaidrs un vienkāršs ir arī baznīcas plānojums. Vēlākajā laikā to pārbūvējot, vidējais joms tika paaugstināts, bet iecerēto divu torņu vietā tika uzcelts viens. Pētot celtnes arhitektūru, var iegūt pilnīgu priekšstatu par tradicionāla veida klostera kompleksa izskatu un funkcionalitāti.

**Rīgas Doma
baznīcas ziemeļu
portāls**

**Rīgas Doma
krusteja no
Domskolas puses**

- Salīdziniet divas Hanzas savienības pilsētas!
- Noskaidrojiet, kādi un cik torņi un vārti ir bijuši Rīgas mūrī!
- Noskaidrojiet, kas un kad veica pārbūvi Sv. Pētera baznīcas rietumu daļā un tornim piešķīra barokālu veidolu!
- Pārdomājiet un uzrakstiet, jūsuprāt,

Šeit atrodami tipiski romānikas stila elementi – kora daļas plānā, apsīdās, krustējā, kolonnu kapiteļos un velvju pārsegumos. Raksturīga gotiskās arhitektūras detaļa ir baznīcas ziemeļu portāls: tā ir dziļa, baltā akmenī griezta, vienkārša un līdzsvarota smail-arka ar profilētu arhivoltu. Visu bīskapa pils pastāvēšanas laiku tas rotāja galveno ieeju, pa kuru dievnāmā nāca tauta. Doma baznīcas ziemeļu portāls skaidri demonstrē Gotlandes gotikas ietekmi. Brīnišķīgas ir Doma vitrāžas, kas stāsta par svarīgiem notikumiem Rīgas vēsturē (sk. attēlu 43. lpp.). Tagad tā ir Evaņģēliski luteriskās baznīcas galvenā katedrāle.

Interesanta ir **Sv. Jēkaba baznīcas** vēsture. Tas ir dievnams, kuram vairākkārt mainījušies saimnieki. Īpaši sarežģīts ir reformācijas laiks, kad Sv. Jēkaba baznīca kļuva par latviešu luterāņu draudzes dievnamu. 16. gs. beigās tas atkal tika atdots katoļu draudzei. Arī šīs baznīcas arhitektūra kopumā atbilst gotikas tradīcijām. Zīmīgi ir tas, ka Sv. Jēkaba baznīcai vienīgajai ir izdevies gandrīz nemainīgā veidolā saglabāt gotikai raksturīgo slaido torņa siluetu.

Mūsu senās galvaspilsētas panorāma gadsimtu gaitā vairākkārt ir stipri mainījusies, tomēr lielo baznīcu torņi pilsētas siluetā paliek nemainīgi un liek ikvienam priecāties, vērojot tos no Dau-gavas tiltiem.

Livonijā, tāpat kā citās Eiropas zemēs, viduslaikos un renesanses posmā par profesionālās mūzikas attīstības centriem kļuva baznīcas. Te darbojās dziedātāju kapelas, te skanēja ērģeles. Te ar mūzikas mākslu saskārās ne vien bagātie, dižciltīgie, bet arī vienkāršā tauta.

10 svarīgākos notikumus Rīgas vēsturē!

- Apmeklējiet Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeju un izpētiet kādu pilsētnieku dzīves aspektu, uzrakstiet par to eseju!
- Kādi arhitektūras stili apvienojas Sv. Pētera, Doma un Sv. Jāņa Kristītāja baznīcas celtnēs?

**Sv. Jēkaba baznīca. Tornis
pārbūvēts 1756. gadā**

1501.–1502. g. – mestrs
Valters fon Pletenbergs
sakauj krievu karaspēku un
atvairā iebrukumu Livonijā.

1522. g. – **A. Knopkens**
sprediķo Sv. Pētera baznīcā.

1523. g. – **M. Luters** sūta
vēstījumu rīdziniekiem.

1524. g. – sākas **reformācija**
Livonijā.

1525. g. – **Valters fon**
Pletenbergs dāvā **ticības**
brīvību Rīgas pilsētai.

1530. g. – Rostokā tiek izdota
pirmā **Rīgas Eвангелискās**
baznīcas kārtība.

1558. g. – sākas **Livonijas**
karš (iebrūk **Ivans Bargaiss**).

1561. g. – **Livonija beidz**
pastāvēt, izveidojas Kurzemes
un Zemgales hercogiste.

1583. g. – beidzas **Livonijas**
karš, Polijas-Lietuvas
kundzības sākums.

1584. g. – **Kalendāra nemieri**.

1600.–1629. g. – **poļu-**
zviedru karš, Vidzeme nonāk
Zviedrijas pakļautībā.

1700.–1721. g. – **Ziemeļu**
karš, Vidzeme nonāk Krievijas
pakļautībā (Latgale – 1772. g.).

Valtera fon Pletenberga
kapa plāksne Sv. Jāņa
baznīcā Cēsīs.
J. K. Broces zīmējums

2.5. LIVONIJA 16. GADSIMTĀ

Livonijas karš

Livonijas kara laikā tauta pienāca vistuvāk savas, patstāvīgas valsts ideālam. Bija pat cerības izveidot latviešu-igauņu valsti hercoga G. H. Magnusa vadībā, tomēr neatkarīgas valsts ideja aizgāja bojā līdz ar Livoniju vēl uz ilgiem gadsimtiem. Aizgāja bojā arī iekārta, kas visus viduslaikus bija nodrošinājusi latviešiem samērā plašas pašvaldības tiesības.

Nacionālais naidis pret vāciešiem nevarēja rasties, kamēr viņi neiejaucās latviešu dzīvē. Tas sākās tikai no klaušu muižu dibināšanas laikiem, kas īpaši pastiprinājās Livonijas kara laikā. Liecību par naidīgo izturēšanos pret vāciešiem pirms Livonijas kara nav. Vēlākajos gadsimtos Zviedrijas pārvaldījumā nonākusi Vidzeme kļuva par *tiesisku ostu* plašajā beztiesības pasaulē.

Jau no 1477. gada notika nežēlīgas iekšējās cīņas starp Livonijas ordeni un Rīgas pilsētu. Zināmu atslābumu šajā cīņā radīja **Valtera fon Pletenberga** (1450–1535) darbība. 1494. gadā viņš kļuva par Livonijas ordeņa mestru, kas bija augstākais amats ordenī.

Par mestra rezidenci turpināja kalpot Cēsu pils, kura tieši V. fon Pletenberga laikā ieguva jaunu veidolu un kļuva par nozīmīgāko militāro objektu Vidzemē. Tas bija stratēģiski nozīmīgi, jo par galveno ienaidnieku šajā laikā atkal kļuva aktīvie austrumu kaimiņi. Viņi nostiprināja savas pozīcijas Narvā, kur 1492. gadā tika uzcelts Ivangorodas cietoksnis. Valtera fon Pletenberga darbība panāca nosacītu miera izlīgumu pēc tam, kad no 1501. gada faktiski jau bija sākusies aktīva karadarbība. Mestra gudrā un aktīvā politika panāca, ka šis pamiera līgums nodrošināja nosacīti stabilu politisko situāciju līdz pat 1558. gadam, kad sākās Livonijas karš.

Ko šis karš nozīmēja, izsaka kāds dziļā reliģiskā pārdzīvojumā radīts dzejolis. Tas ir "**Rēzeknes rekviēms**". Nošu pieraksti nav saglabājušies, bet dzejas vārdi ir zināmi. Pasaules literatūrā "**Rēzeknes rekviēms**" pazīstams Ludviga Ūlanda (1787–1862) atdzejojumā, kura senākais pieraksts glabājas Cīrihes Universitātes bibliotēkā. Rekviēma saturs un nosaukums – "Jo pacels Dievs uz savām rokām mūs tad, kad mūsu diena nāks" izsaka latviešu tautas noskaņojumu 16. gs. beigu posmā.

Livonijas karš kļuva par traģisku lappusi Latvijas vēsturē. Tā rezultātā zeme tika pilnīgi izpostīta, bet tauta pārdzīvoja neapraķstāmas ciešanas.

Ordeņa pēdējais mestrs bija Gothards Ketlers, kurš kara rezultātā kļuva par Polijas karaļa vasali un Kurzemes un Zemgales hercogu.

Reformācija

Otrs notikums ar lielu ietekmi uz 16. gs. Latvijas kultūru bija reformācija un tās izraisītās pārmaiņas. Sākusies Vācijā 1517. gadā, reformācija jau pēc dažiem gadiem, agrāk nekā daudzviet Vācijā, skāra arī Rīgu. Cīņa pret Katoļu baznīcu Rīgas pilsētai vienlaikus nozīmēja arī cīņu pret ordeni un arhibīskapu. 1523. gadā reformācija Rīgā jau bija guvusi plašu ievēribu. Rīgas rāte sāka atbalstīt mācītājus, kuri pirmie sludināja **Mārtiņa Lutera** (1483–1546) mācību. "Lutera iesāktā darba ietekme uz latviešu tautu ir grūti pārvērtējama. Tā bija misija latviešu tautā, tās valodā. Tieši reformācija izraisīja latviešu rakstu valodas un grāmatu iespēšanas attīstību – pirmās Tēvreizes, garīgās dziesmas, korāļi, katķismi, sprediķu grāmatas – N. Ramms, J. Eks, G. Mancelis, K. Fīrekers."¹ Šo izcilo cilvēku darbība veidoja latviešus par patiesi kristīgu tautu, kuras evaņģēlijam atbilstošo Dieva atziņu pauž arī daudzas tautasdziesmas.

Par Livonijas reformācijas galvenajām personām zinātnieki uzskata Andreasu Knopkeni un Silvestru Tegetmeijeru. Viens sludināja Sv. Pētera, bet otrs – Sv. Jēkaba baznīcā. **Silvestrs Tegetmeijers** (ap 1495–1552), kurš dzimis Hamburgā, studējis gan Rostokā, gan Vitenbergā, ieradās Rīgā pašā reformācijas sākumā, jau 1522. gadā. Šajā laikā, daudzu piekritēju atbalstīts, viņš kļuva par ļoti radikālu luterisma sludinātāju un būtisku sociālo un politisko izmaiņu un notikumu organizētāju.

Gandrīz vienlaikus (nedaudz pirms) ar S. Tegetmeijeru arī **Andreass Knopkens** (1468–1539) pārcēlās uz Rīgu, "kur viņa brālis Jēkabs jau ir Sv. Pētera baznīcas domkungs. A. Knopkens ilgstoši sarakstījies ar Roterdamas Erasmu; uz Rīgu viņš pārnāk ar F. Melanhtona un J. Būgenhāgena ieteikumu."² Īpaši interesanti ir, ka vēl mūsdienās viena no Andreasa Knopkena viduslejasvācu valodā sacerētajām Baznīcas dziesmām ir iekļauta Evaņģēliskās baznīcas Dziesmu grāmatā ar Nr. 295. Tā ir viena no biežāk dziedātajām grēksūdzes dziesmām "Es savus grēkus sūdu...", ko ir tulkojis Kristofs Fīrekers no Neretas draudzes. Viņa atdzejota ir arī Evaņģēliski luteriskās baznīcas himna "Dievs Kungs ir mūsu stiprā pils".

1525. gadā Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs piešķīra Rīgai ticības brīvību, bet jau ap 1550. gadu luterisms bija arī valdošo kārtu galvenā ticība. 1554. gadā arī Valmieras landtāgā tika akceptēta ticības brīvība – Augsбургas konfesija tika atzīta par valdošo.

Kopumā reformācijas rezultātā Latvijā notika ļoti lielas pārmaiņas, kurām kultūras vēstures kontekstā bija pozitīva ietekme.

Vācijas reformators M. Luters jau 1523. gadā raksta "Vēstule kristiešiem Rīgā, Rēvelē un Dorpatā": "Ši ticība dod mums liksmu, mierpilnu sirdi attiecībās ar Dievu, un tai Viņš jāiemīl, tāpēc ka tā redz, ka tas ir Dieva prāts un Viņa labestības žēlsirdīga pievēršanās mums, ka Kristus tā rīkojas ar mums. Tad tas nozīmē, ka mēs nākam pie Tēva caur Kristu un ka Tēvs mūs velk pie sevis, ka mums ir miers ar Dievu, ka varam droši un priecīgi sagaidīt nāvi un visas nelaimes. Kur šādas ticības nav, tur ir aklums, tur nav nekādas kristietības, tur nav ne dzirkstelītes no Dieva darba vai patikšanas."

Pirmais M. Lutera vēstījums rīdziniekiem. Vitenberga. 1523

¹ Stradiņš J. Mārtiņš Luters un Reformācijas ietekmes Latvijas vēsturē // Ceļš. – 1996. – Nr. 48. – 11. lpp.

² Zanders O. Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kop-sakarā. – R.: Zinātne, 2000, 121. lpp.

Izglītība

Interesants ir kāds fakts no Rīgas Domskolas vēstures, kas liecina par skolas aktivitāti un ietekmi: "Viens no piemēriem ir t. s. Kalendāra nemieri

16. gadsimta beigās. Tolaik Rīgā, aktivizējoties katoliskajai pretreformācijas kustībai, tā mēģināja ieviest jauno Gregora kalendāru, taču Rīgas pilsoņi par šo katoļu jaunievedumu negribēja ne dzirdēt. Kad saskaņā ar jauno kalendāru bija jāsvin Ziemassvētki, baznīcas bija tukšas, bet ļaudis gāja savās ierastajās gaitās. Bet vakarā grupa pilsoņu iebruka Jēkaba baznīcā, kas bija atdota katoļiem. Starp

"nemierniekiem" bijuši arī domskolēni. Domskolas rektoru Heinrihu Melleru Rīgas rāte brīdinājusi, lai savalda skolēnus. Ziemassvētkos pēc vecā stila baznīcas bijušas pilnas ar dievlūdžējiem, arī jaungads svinēts pēc vecā stila. Tad birģermeistars Nikolauss Eks atcerējies, ka Domskolas rektors Mellers aktīvi protestējis pret jezuītu kolēģijas dibināšanu Rīgā (1583), un pavēlējis viņu arestēt. Melleru apsūdzēja arī par Polijas karaļa apvainošanu. Pilsoņos tas izraisīja lielu neapmierinātību.

Pilsētā izplatījās ziņa, ka Melleram draudot nāvēssods. Pilsoņi griezās pēc palīdzības pie Mārtiņa Gīzes (Rīgas namnieku opozīcijas vadītāja Kalendāra nemieros – aut. piez.). Nemiernieki ieņēma Rātsnamu, un atbrīvoto Melleru skolēni iznesa laukā

no ieslodzījuma uz rokām." (Grudulis L. Reformācija un Rīgas Domskola / Rīgas 800 gadi. 1998, III)

Par skolas izglītību 16. gs. pirmajā pusē ir ļoti maz ziņu. Droši zināms, ka tā bija pieejama Rīgā. Piemēram, pie Sv. Jēkaba un Sv. Ģertrūdes baznīcas bija latviešu draudzes skolas. "Jāatzīmē, ka skolu pie Ģertrūdes baznīcas organizēja pēc draudzes iniciatīvas vietējais ķesteris Mārtiņš Baķītis. Jāņa baznīcas skolā 17. gs. par skolotājiem strādāja ķesteris Jānis Viktors, Jānis Cigners, Boriss Blūms, Miķelis Gertsons, Jānis Bade. Viņiem nebija speciālas izglītības. Prasmi mācīt šie skolotāji apguva no saviem vecākiem – skolotājiem."¹ Nozīmīga ir Sv. Pētera draudzes skolas darbība, par kuru interesantas ziņas sniedz vēsturnieka Ojāra Zandera pētījums. Viņš raksta: "Pētera skolas uzplaukums sākas ar 1600. gadu, kad tās priekšgalā stājas Morics Lange (miris 1630. gadā). M. Lange Pētera skolu pārvērš par tā saukto rēķinu skolu, kur apgūst jau elementāru grāmatvedību. M. Lange ir arī mācību grāmatu autors."²

Pēc reformācijas par pirmo luterisko mācību iestādi Livonijā tika pārveidota Rīgas Domskola, kurā ir bijuši arī latviešu skolotāji. Piemēram, no 1593. līdz 1618. gadam viens no skolotājiem ir bijis latvietis Toms Briedis. Domskolai mūsu izglītības vēsturē bija ļoti liela nozīme, no 1631. gada uz Domskolas bāzes izveidojās arī ģimnāzija, kura aizvietoja universitātes trūkumu. Domskola pastāvēja jau no 1211. gada un līdz 1528. gadam bija katoļu klostera skola. 16. gadsimta sākumā par tās rektoru pēc M. Luteru un F. Melanhtona ieteikuma tika iecelts zinātnieks Jēkabs Bats. Viņš bija antīko valodu speciālists. Vēlāk īpaša uzmanība tika pievērsta arī skolas muzikālajai dzīvei. Skolas koris katru svētdienu dziedāja dievkalpojumos Doma baznīcā. Mūzikas izglītībai tika pievērsta tikpat liela uzmanība kā, piemēram, matemātikai. Dziedāšana ir neatņemama dievkalpojuma sastāvdaļa, tāpēc skolu programmās praktiskā muzicēšana bija ļoti būtiska. Muzicēšanā lietoti arī dažādi gan metāla, gan koka pūšaminstrumenti. Protams, sacerētas arī mesas, motetes un himnas. Domskolas mūzikas skolotājs jeb kantors ir bijis **Pauls Bukēns** (?–1586), kura 1578. gadā sacerētā "Pasija" sešbalsīgam korim ir saglabājusies līdz mūsdienām.

Saprātīgs un ļoti auglīgs bija Rīgas Domskolā ieviestais trīsdalīgais pedagoģiskais princips. Sākumskolā liela vērība tika pievērsta audzēkņu ārējai uzvedībai skolā, uz ielas un pat mājās. Otrajā mācību daļā tika akcentēti ētiskās uzvedības aspekti – sirdsapziņa, godaprāts, nevainība. Bet trešajā līmenī – augstākajās klasēs, kur lielāka uzmanība tika pievērsta seno valodu studijām, abi iepriekš apgūtie uzvedības aspekti bija jāsavieno

¹ Žukovs L., Kopeloviča A. Skolotāju izglītība un pedagoģiskā doma Latvijā. – R.: RaKa, 1997, 13. lpp.

² Zanders O. Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kop-sakarā. – R.: Zinātne, 2000, 151. lpp.

un katram audzēknim pārlicinoši jādemonstrē savā ikdienas dzīvē. Apmēram šādus mācību principus Rīgas Domskola saglabāja līdz pat Pirmajam pasaules karam (no 1894. gada tā bija klasiskā ģimnāzija ar krievu mācību valodu).

Problēmas bija ar lauku skolām. Ir uzskats, ka laukos šajā periodā skolu nav bijis. Tomēr Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera programmā (sk. 3. daļu) ietilpa ne tikai baznīcas, bet arī skolas. 1565. gadā viņš uzdeva veikt revīziju, lai pārliecinātos par tautas garīgās dzīves patieso stāvokli. To veica S. Bilovs, A. Einhorns un Z. Hennings, un pēc viņu ziņojuma var secināt, ka kopumā stāvoklis Kurzēmē tiešām bijis slikts. Daudzās vietās nebija pat baznīcu. Tieši Gotharda Ketlera īpašās ieinteresētības dēļ Kurzēmē daudz kas mainījās. Tika celtas baznīcas, izstrādāta baznīcas liturģiskā kārtība un pie daudzām jaunajām draudzēm tika atvērtas arī t. s. pamatskolas. Latīņu skolas tika atvērtas Jelgavā, Bauskā, Kuldīgā, Ventspilī, Liepājā. Pētot dažādu ievērojamu personību biogrāfijas, droši var secināt, ka apskatāmajā laikmetā skolu lietas pedagoģiskajā literatūrā attēlotas drūmāk, nekā patiesībā bija.

Pirmie latviski iespiestie literārie darbi

16. gs. bija laiks, kad Eiropā līdzās itāliešiem instinktīvi, intuitīvi, bet valdonīgi sāka apliecināt sevi arī citas tautas. Process bija sācies, kaut arī nacionālisma politiskās teorijas parādās daudz vēlāk (piemēram, Lielās franču revolūcijas laikā). Literāro darbu tapšanā, kas ir pirmais tautas pašapziņas rādītājs, visā Eiropā bija līdzīgas problēmas. Pirmā bija cīņa ar visvareno un vienīgo latīņu valodu. Otrā – valdošo valodu cīņa ar lokālajām valodām. Renesanses humānisms iezīmēja vietējās tautas valodas cīņu par neatkarību no latīņu valodas. Izcilais Itālijas dzejnieks Dante jau 14. gs. sākumā pirmais pateica, ka arī vienkāršās tautas valodai ir sava literāra misija.

Latvijā reformācija radīja t. s. valodu karu pret Katoļu baznīcas universālo izteiksmes līdzekli. Šis "karš" bija divkārt auglīgs, jo tekstus latviešu valodā sāka izplatīt gan reformācijas piekritēji, gan viņu pretinieki, tā sacenšoties par ietekmi tautas lielākajā daļā. Kaut arī teksti bija elementāri ievadi attiecīgo konfesiju mācību skaidrošanā, tomēr tie bija ļoti nozīmīgi, jo padarīja iespējamu literāru tekstu publicēšanu latviski. Dažus tekstus 1530. gadā bija uzrakstījis pirmais latviešu luterāņu Sv. Jēkaba draudzes mācītājs **Nikolajs Ramms** (dzimis Rīgā, gads nav zināms–1532), kurš, būdams augustiniešu mūks, viens no pirmajiem bija uzdrošinājies uzsākt polemisku diskusiju ar katoļu garīdzniekiem par reformācijas idejām. "1530. gadā viņš sacerējis dziesmu latviešu valodā par Dieva desmit baušļiem. Viņš ir viens no pirmajiem garīgo rakstu tulkotājiem latviešu valodā, un ar viņa vārdu saistāma līdz šim neatrastā, 1525. gadā Vācijā iespiestā

"Livonijas landtāgs 1442. gadā pieņēma nolikumu, kurš lika mācītājiem būt tā sagatavotiem, lai spētu strādāt ar vietējiem iedzīvotājiem, vai arī pieņemt šim nolūkam īpašu palīgu (kapelānu, vikāru). Tomēr līdz pat reformācijai Livonijā galvenie garīgo tekstu veidotāji bija nevis draudžu mācītāji, bet latviešu valodu apguvušie dominikāņu un franciskāņu ordeņu mūki. Arī viņu veiktais pastorizācijas darbs, apmeklējot zemnieku sētas, nav iedomājams bez varbūtējiem pierakstiem, jo baznīcas tekstos un formulāros bija nepieciešama rituāla vienotība." (Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1998, I d., 14. lpp.)

Sebastiāns Minsters

grāmata latviešu valodā. Par viņa valodas prasmi nevar šaubīties, jo N. Ramms bijis arī rakstvedis Latviešu krāvēju un latviešu alus nesēju brālībā.¹ N. Ramma pēctecis Sv. Jēkaba baznīcā ir **Johans Eks** (?–1552), kurš aktīvi turpina iesākto darbu tekstu tulkošanā un precizēšanā.

Īpaša nozīme Latvijas vēstures pētniecībā ir S. Minstera grāmatai “Kosmogrāfija jeb visu zemju apraksts”, kas no 1544. līdz 1650. gadam tika izdota sešās valodās un 46 izdevumos. Bāzeles hronists, ģeogrāfs un zinātnieks **Sebastiāns Minsters** (1489–1552) 1550. gada izdevumā pirmo reizi publicē Rīgas panorāmu un Tēvreizes tekstu latviešu valodā. To līdz ar citām ziņām par Livoniju viņam piegādājis vācu literāts un grafiķis **Hanss Hāzen-tēters**. Šis teksts arī vēlākajos gados ir vairākkārtīgi publicēts vēl citos dažādos izdevumos.

Arhīvu dokumenti liecina, ka latviešu valoda samērā daudz un ne tikai garīga rakstura tekstos ir lietota jau no 16. gs. vidus. Kopš 1590. gada ir jau norādes par to, ka latviešu valoda tikusi lietota valdības iestāžu oficiālajos paziņojumos, protams, līdzās poļu un vācu valodai.

Jāpiemin arī citu Livonijas pilsētu mācītāju aktīva darbība: tekstus tulkoja Dobeles mācītājs Johans Rīvijs, Iecavas mācītājs Kristiāns Mike, Tukuma mācītājs Baltazars Lembreks, Bauskas mācītājs Gothards Reimers un Saldus mācītājs Johans Vegmanis. Tieši no tādiem nedrošiem paraugiem izauga mūsu literatūras valoda, kuras auglīgais spēks parādās **Georga Mancela** (1593–1654) rakstos nākamajā gadsimtā.

Grāmatniecības zinātnieks Aleksejs Apinis raksta, ka Georgs Mancelis bija izcils teologs un pedagogs, mācījies Rīgas Domskolā. Tad, pavadījis vairākus studiju gadus Frankfurtē un Rostokā, viņš kļuva par prorektoru Tērbatas Akadēmiskajā ģimnāzijā, kur bija grieķu valodas profesors. Vēlāk viņš piedalījās Tērbatas Universitātes (*Academia Gustaviana*) dibināšanā un no 1632. līdz 1638. gadam bija teoloģijas profesors tajā, bet pēc tam kļuva par Kurzemes galma mācītāju Jelgavā. “Dziesmās Mancelis izkopa augstākā pakāpē tīri tonisko pantmēru. Viscaur Mancelis ieviesa jaunu rakstību. Tā diezgan pareizi atveidoja latviešu valodas skaņas, kaut arī pēc vācu ortogrāfijas principiem. Tādā kārtā Mancelis šai grāmatā (“*Lettisch Vademecum*”) kļuva par dibinātāju rakstībai, kas latviešu valodā valdīja 300 gadu un tagad tiek dēvēta par “vecu ortogrāfiju”.² G. Mancelis savos sprediķos, runājot latviski un izmantojot labi saprotamus salīdzinājumus, centās draudzes locekļu ikdienā ieaudzināt patiesas kristietības tradīcijas – svētdienas svētišanu, dievpalīga došanu, kristīgu laulības dzīvi un asi kritizēja dažādus netikumus – dzeršanu, slinkošanu, izvirtību.

¹ Zanders O. Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kop-sakarā. – R.: Zinātne, 2000, 134. lpp.

² Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija. – R.: Zvaigzne ABC, 1995, 79. lpp.

Pirmais grāmatu iespiedējs Rīgā bija Nikolauss Mollīns (1550–1625). Viņš bija holandietis no Antverpenes un jau 1588. gadā sāka izdot dažādus tekstus latīņu, vācu, zviedru un latviešu valodā. Nozīmīgākie iespieddarbi bija vēsturiski apcerējumi, kalendāri, mācību grāmatas un Luterāņu baznīcas rokasgrāmata, kas izdota 1615. gadā un ir pirmā Rīgā iespiestā grāmata latviešu valodā. Tas ir fakts, kas jau pierāda īpaša veida garīgo tiesību došanu latviešu tautai (sk. arī nākamo daļu).

1615. gadā Rīgā
N. Mollina
latviski iespiestā
Evanģēlija
titullapa

Basilijs Plīnijs Rīgu sauc par
Vidzemes ķēniņieni, kuru pat
Vergilijam būtu grūti
apdziedāt:

"Lūk, skaties augstos torņus
vara klātiem galiem.
Tie draud skart skaidro debesu
tālās zvaigznes.

Tu vari vērot plašu būvi vai
ēkas lielo grēdu,

Ka stipri tā stāv, ciešāki kā
dimanta (pamatiem);

Laika riets (ritums) un debesu
niknums nekaitē torņiem,
Tie stāv jau nebojāti četri vai
pieci simti gadu.

Tie mirdz sava vara sārtumā
un jumta galos svina blāvumā
Un uzskata par rotaļu vēju
draudus.

Slaidie torņi redzami
jūrniekiem jūrā,

Kad kuģis vēl simts stadiju no
pilsētas tālu."

(No latīņu valodas atdzejojis
A. Spekke. Ideju vēsture
Latvijā. Antoloģija. – R.:
Zvaigzne ABC, 1995, 51. lpp.)

■ Komentējiet Livonijas
sabrukuma iemeslus!

■ Raksturojiet reformācijas
nozīmi Latvijā!

■ Izvēlieties kādu no
reformācijai Livonijā
nozīmīgām personām
un papildiniet savas
zināšanas par viņa
darbību!

■ Salīdziniet
Domskolas darbības
principus ar šodienas
izglītības principiem!
Nosakiet būtiskākās
atšķirības!

■ Izvēlieties kādu
Rīgai veltītu dzeju un
salīdziniet to ar
Basilija Plīnija tekstu!

Hermanis Samsons

Viduslaiku elite – bruņniecība – kā Katoļu baznīcas aizstāve nopietni pretojās reformācijas tiešajām sekām, piemēram, klosteru slēgšanai. Pateicoties šiem protestiem, no 27 Livonijas klosteriem tika slēgti tikai 15. Bruņniecība sevišķi aizstāvēja franciskāņu klosterus, kuru iemītnieki bija ļoti centīgi latviešu un igauņu iedzīvotāju aprūpes organizētāji. Tāpēc arī pēc reformācijas turpināja darboties klosteri Limbažos, Koknesē un Aizputē, un to galvenā funkcija bija nespējīgo un nabadzīgo iedzīvotāju aprūpe.

Zinātnieku aktivitāte

16. gs. beigās Rīgā darbojās vairāki izcili zinātnieki. Īpaši jāpiemin medicīnas doktors Basilijs Plīnijs un pedagogs un teologs **Hermanis Samsons** (1579–1643). H. Samsons 1630. gadā kļuva par Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas rektoru un profesoru. Viņš bija aktīvs luteriskās ortodoksijas pārstāvis un sarakstīja vairāk nekā sešdesmit dažādu publikāciju. Tajās viņš pauda jaunās, luteriskās teoloģijas būtību, meklējot teorētisku atbalstu visdažādāko autoru darbos. Kopumā Hermana Samsona darbība ir uztverama kā tieša reformācijas ietekmes lieciniece Latvijā.

Par **Basiliju Plīniju** (16. gs. 2. puse–1605) akadēmīķis Jānis Stradiņš ir teicis, ka "varam sacīt – tas ir mums pirmais rīdzinieks, kas pievērsies zinātnei, turklāt dzejā, – Plīnija dzejojumi par dabu, pilsētu, cilvēkiem ir kā mazas poētiskas disertācijas vēl pirms oficiālās zinātnes dzimšanas Rīgā". B. Plīnija uzskati bija ļoti nozīmīgi, jo lieliski demonstrē patiesu renesanses garu, kura iedvesmas avots noteikti ir bijis straujais pārmaiņu laiks Latvijā pēc reformācijas. Savā daudzpusīgajā darbībā un rakstos viņš pauda plašo renesanses domātāja vērienu. Vitenbergas Universitātē viņš bija ieguvis medicīnas doktora grādu, bet no 1604. gada bija Rīgas pilsētas ārsts. B. Plīnijs aicināja saudzēt dabu un nosodīja karus kā politisku izrēķināšanos, kurā cieš ne-

vainīgi iedzīvotāji. Lielisks un Rīgas vēsturei ļoti nozīmīgs ir viņa 1595. gadā tapušais dzejojums "Slavenās Rīgas pilsētas, Livonijas metropoles, cildinājums" (*Encomium inclytæ civitatis Rigæ, metropolis Livoniae*), kurā viņš idealizētā formā latīniski apraksta dzīvi Rīgā un savas dzimtas pilsētas skaistumu.

Das Hertzogthum
 Thron hiesse sonder Thron vnde
 sonder Thron gantz Ka thron labbe fl
 pas vnd tu flac gnto inuerfion Semites.

Kai gnto t
 2000.

Nume hiesse Detechpates vnde mo
 lecth / la mbe musie ierqafes vnde Kun
 ges mbe pulgopam / nedej apfapenapam
 Beti thbe etfan Gode thuram / themi
 f apopam pacfoufiam / impleam / vno
 genapm.

— 24 —

POĻU UN ZVIEDRU LAIKI (16.–18. gs.)

Kultūras jēdziens, vai tā būtu garīgā vai materiālā kultūra, ietver sevī ne tikai dažādas zināšanas un prasmes, ko cilvēks apgūst savas dzīves laikā, ne tikai iepriekšējo paaudžu veidoto vidi, kurā cilvēks pavada savu mūžu, bet arī cilvēka iespēju iegūt iepriekšminētās prasmes un tās izmantot. Latvijā gadsimtiem ilgi šīs iespējas tika strikti nodalītas, un dalījuma raksturu noteica vispirms cilvēka vieta sabiedrības struktūrā, viņa **kārta**, ko Latvijā savukārt lielā mērā noteica **nacionālā piederība**.

Ievērojot to, ka zemniecība tās darba un dzīvesveida dēļ tradicionāli pieder pie tiem sabiedrības slāņiem, kas ir visvairāk piesaistīti savai dzīvesvietai, ir saprotams, cik ierobežotas bija latviešu zemnieku iespējas iegūt informāciju. Šādā kontekstā nepārvērtējama loma bija avīzēm un grāmatām, un līdz ar to arī lasītprasmei. Tāpēc arī Latvijas kultūras vēstures apskatā kā īpaši nozīmīgi tiek izcelti fakti un norises, kas saistītas ar izglītības un grāmatniecības vēsturi.

Šajā aspektā Latvijas kultūras vēsturē laikā no 16. gadsimta beigām līdz 19. gadsimta vidum iezīmējās divi nozīmīgākie problēmu loki: viens ietvēra Eiropas laikmetīgās garīgās un materiālās kultūras eksistenci Latvijas teritorijā, otrs – zemes pamatiedzīvotāju tradicionālo kultūru. Šīs kultūras pastāvēja paralēli, taču divkāršais – kārtu un nacionālās piederības žogs kavēja kultūras apmaiņu un mijiedarbību.

■ *Kāda ir iespieddarbu vispār un grāmatas vieta mūsdienu pasaulē?*

Kāda būs to nozīme nākotnē?

Ar tautas pasaku, ar dainu sākās latvieša pirmie soļi pār mājas sliekšni pagalmā, bet **ar lasītprasmi, ar grāmatu sākās latvieša ceļš pasaulē**.

Laikā no Livonijas valsts likvidācijas (16. gs. otrā puse) līdz 18. gs. sākumam, kad sākās bijušās Livonijas valsts teritorijas iekļaušana Krievijas impērijas robežās, turpat 70 gadus Latvijas teritorijā notika nežēlīgi un postoši kari. Par kādu kultūru te gan varēja būt runa? Taču situācija nebija tik viennozīmīga. Tieši laikā no 16. gs. vidus līdz 18. gs. beigām tika likti pamati tām Latvijas novadu atšķirībām, kas saglabājušās līdz pat mūsdienām. Tās veidojušās, dažādām Latvijas daļām nonākot dažādu valstu ietekmes sfērās.

Vidzemē, kas tika izpostīta 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā, kariem sekojošais t.s. *zviedru laiks* iezīmējās ar jūtamu progresu. Savukārt Kurzemi šajā laikā kari saudzēja, un tādējādi šajā reģionā dzīve veidojās atšķirīgi. Savu patstāvību un līdz ar to īpatnības saglabāja Rīga.

16. gadsimta 2. puses nozīmīgākie notikumi Latvijas vēsturē bija Livonijas karš un no tā izrietošā Livonijas valsts likvidācija,

kas juridiski notika 1562. gadā. Livonijas karam (1558–1583) sekoja Polijas-Zviedrijas karš (1600–1629), Mazais ziemeļu karš (1655–1661), Lielais ziemeļu karš (1700–1721).

Karadarbība toreiz, tāpat kā mūsdienās, nozīmēja postu kara piemeklētajai zemei. Jau pirmais – Livonijas karš nāca Vidzemē ar neiedomājamu nežēlību un iznīcību.

3.1. BALTIJA PĒC LIVONIJAS KARA

Livonijas kara rezultātā Livonija tika sadalīta. Igaunņu ziemeļu zemes pārvaldīja Zviedrija, Pārdaugavas hercogisti jeb Vidzemi un Latgali ieguva Polija un Lietuva, Sāmsalu un Pilteni – dāņu hercogs. Rīga līdz 1581. gadam pastāvēja kā Vācijas sastāvdaļa. Kurzeme un Zemgale kļuva par poļu karalim pakļautu hercogisti. Taču parakstītie līgumi un Livonijas sadalīšana nenozīmēja jaunas atīstības sākumu. Livonijas karā bija tikai iestāties īss pārtraukums, un drīzumā karadarbība atsākās no jauna. Livonijā par tās zemi, ietekmi un pieeju Baltijas jūrai atkal cīnījās visas tur ietekmi guvušās valstis. 1577. gadā Krievijas karaspēks izpostīja gandrīz visu Pārdaugavas hercogisti, taču pēc tam, saskaņojot Polijas-Lietuvas un Zviedrijas karaspēku darbību, tika panākts lūzums kara gaitā, un saskaņā ar Krievijas un Polijas miera līgumu (1582. g.) Krievija zaudēja visas iekarotās teritorijas Livonijā, izņemot Abrenes novadu. 1581. gadā Polijai padevās bezizejas stāvoklī nonākusī Rīga, saglabājot tomēr tirdzniecības privilēģijas, ticības brīvību un pilsētas pārvaldi.

Livonijas sadalīšanas rezultātā dažādas tās daļas nonāca atšķirīgās ietekmes sfērās, un tas būtiski iespaidoja arī latviešu tautas turpmāko likteni un attīstības gaitu. Faktiski šīs atšķirības iezīmējās jau agrāk, kad Livonijas kara laikā un pēc tam Polijas-Zviedrijas kara laikā tika izpostīta Vidzeme, bet Kurzemi šie kari saudzēja.

Līdz 1629. gadam, kad beidzās Polijas-Zviedrijas karš, praktiski visā pašreizējā Latvijas teritorijā savus noteikumus un kārtību diktēja Polija.

Bijušajā Livonijā tika uzsākta rekatolizācija. Par galvenajiem šī procesa vadītājiem bijušajā Livonijā kļuva jezuīti.

Ignacija Lojolas (1491–1556) 1534. g. Parīzē dibinātā jezuītu ordeņa locekļi bija pilnībā pakļauti dienestam Baznīcai. Viņu galvenais uzdevums bija sludināt un veikt misijas darbu, kas pirmām kārtām bija orientēts uz kristiešiem, kuri bija atkrituši no Katoļu baznīcas.

Polija nepildīja vācu muižniekiem doto solījumu par ticības brīvību un pašpārvaldes tiesībām, līdz ar to Vidzemē un Latgalē no jauna (kaut arī tikai uz laiku) tika ieviesta katoļticība. (Vēsturisko apstākļu ietekmē Latgalē katoļticība saglabājusi savu iespaidu līdz pat mūsdienām.) Lai atjaunotu un nostiprinātu Katoļu baznīcas ietekmi, tika veidotas Katoļu draudzes un dibinātas skolas ne tikai Vidzemē un Latgalē.

"Nu ir palikuši sešdesmit un pieci gadi, kamēr mūsu cienīga lielakunga un zemestēva tēva tēvs pavēlējis ir par visu šo zemi šo dienu ik gadskārtā Dievam par godu slavēt. Aiz to tie lieli krievi to Vidzemi ne vien gauži izpostīja, bet ir tos ļaudis, zemniekus, vāciešus, jā, ir muižniekus un zeltnešus mocīja, piņķēja, dīrāja, svilināja un cepa, iesmā uzdurtus kā cūkas, ar pātagām acis no pieres izkapāja, sievas, gaspažas un jumpravas kaunā lika un apsmēja, citus nokāva, citus par mūžīgiem vergiem krievu zemē noveda, citus turpat plikus, kā no mātes dzimušus, uz tiltu veda, ar nūju jeb bozi priekš pieres svieda un lika tad tos upē iepult, apslīkt un no zivīm un putniem apēst."
(Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955, 70.–71. lpp.)

"Es ticu, ka baltais, ko es redzu, ir melns, ja hierarhiskā Baznīca to tā definē."
(Ignacijs Lojola)

3.2. IZGLĪTĪBA

Par vienu no laikmeta pazīmēm, kāda bija raksturīga visā Eiropā reformācijas un kontrreformācijas laikā, kļuva **skolu sistēmas attīstība**. Protestantisko skolu organizāciju noteica F. Melanhtona (1497–1560) un viņa skolnieku idejas, katolisko – jezuītu audzināšanas sistēma.

Ar Kristīgo baznīcu saistās daudzas 16.–17. gs. kultūras problēmas, kas tieši vai netieši, uz īsāku vai ilgāku laiku ietekmēja arī latviešu kultūru. Katolicisma un luterānisma sacensība par latviešu piesaistīšanu savai ticībai 16. gs. beigās zināmā mērā veicināja izglītības izplatību latviešu vidū.

Rīgā katoļiem tika atdots latviešu draudzes dievnams – Jēkaba baznīca, 1582. g. tika nodibināta bezmaksas **katoļu skola** ar internātu, kas bija paredzēta galvenokārt latviešu bērniem. Pieaugot Rīgas pilsoņu protestam pret kontrreformāciju, sākās pilsētas vācu un latviešu skolu reorganizācija un paplašināšana. Rīgas rāte aizliedza pilsoņiem sūtīt bērnus jezuītu skolās.

Ievērojama Rīgas iedzīvotāju daļa bija latvieši. Salīdzinājumā ar dzimtcilvēkiem viņiem bija lielāka brīvība un tiesības; tas deva iespēju vairāk rūpēties par savu bērnu izglītošanu un audzināšanu. Skolu rašanos veicināja tirdzniecības un dažādu amatu attīstība, kam bija nepieciešams noteikts zināšanu minimums, tāpēc Rīgas rāte bija spiesta domāt arī par pilsētas zemāko slāņu izglītību. Tādējādi latviešu izglītība Rīgā jau 16. un 17. gadsimtā bija daudz labāka nekā pārējā Latvijas teritorijā.

Baznīcas dziesmu un lūgšanu mācīšana Rīgas luterāņu baznīcās 16. gs. otrajā pusē bija pirmais solis skolu izveidošanā latviešu bērniem.

Laika gaitā Luteriskā baznīca pārskatīja arī Luteru uzskatu, ka kristietim pietiek vienīgi ar katehisma zināšanām. Garīgo dziesmu un katehisma mācīšana bez lasītprasmes pārvērtās par iekalšanu, un mācītais drīz aizmirsās. Tāpēc 17. gs. **Jāņa skolā** (latviešu skola, kas darbojās Rīgā Jāņa baznīcas pārziņā) sāka mācīt arī lasīt. 17. gs. pirmajā pusē Rīgā bija tikai dažas skolas latviešu bērniem, kas darbojās pilsētas centrā, taču gadsimta beigās to skaits tuvojās desmitam, turklāt daļa no tām bija radusies pēc pašu latviešu iniciatīvas. Visvairāk latviešu dzīvoja Pārdaugavā, un tie visi piederēja pie Jāņa draudzes. Tā kā ceļš uz Jāņa skolu bija visai neizdevīgs, jo nācās šķērsot Daugavu, tad 17. gs. otrajā pusē tika atvērtas skolas latviešu bērniem Ilģuciemā (1667), Torņakalnā un Āgenskalnā (80. gados).

Latviešu skolās mācīja lasīt (pēc burtošanas metodes), katehismu, Bībeles stāstus, Evanģēliju, garīgas dziesmas. Rēķināšanas mācīšana plašāk ieviesās tikai 17. gs. beigās.

Protams, tajā laikā netika lietots apzīmējums *latviešu skolas*: vāciskā Rīga nepazīna citu dalījumu nacionalitātēs kā *vācieši* un *nevāci*, tāpēc nosaukums varēja būt, piemēram, *nevācu skola* pie *Jāņa baznīcas* u.tml.

Tas Eſt Bouſſis.

Thōw nhe buus loulbe pārkaapt.

Kas girs tas?

Abilde.

Mums buus Deive hyates vnde myleeth / Ka mhes ſkyſie vnde kounige czi woyam / eſlan Bārdims vnde Darbims Vnde ka nckwens ſhouwe loulathe Drou ge myle thur / vnde gode.

Tas

Tas Eſt Bouſſis.

Thōw nhe buus Sacſt.

Kas girs tas?

Abilde.

Mums buus Deive hyates vnde myleeth / Ka mhes muſe Tuwafe Roude ieb paddeme rhe nymmam / Needtē ar twiſtge Preetēze ieb predtēzeſchenne py mums whelfam / Beth tham twinge paddome vnde vſturreſchen pallydētjam peaugleeth vnde paſſargath.

Ds:

Tas

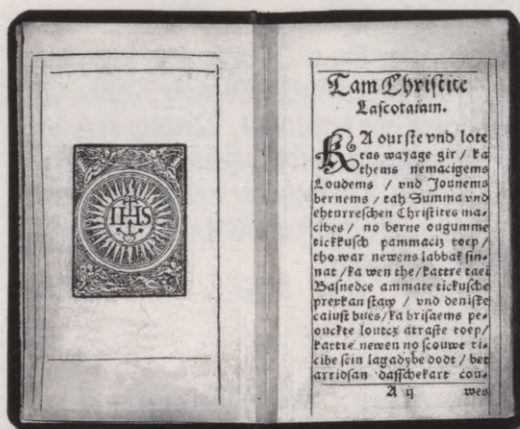
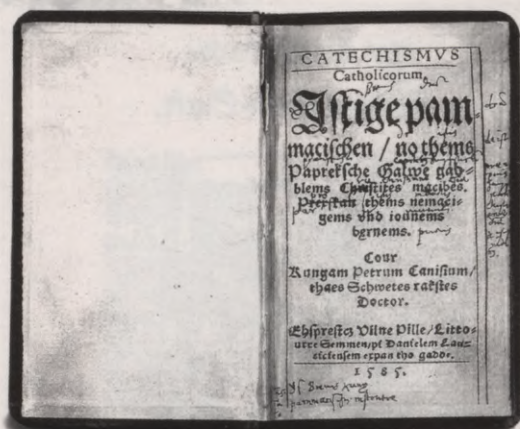
Skolotājs kā vācu, tā latviešu skolās tika dēvēts par šulmeistaru, jo labam amata pratējam, tāpat kā amatnieku cunftēs, pienācās meistara vārds. Latviešu skolu skolotāju tautība, tāpat kā daudzu citu rīdzinieku (un ne tikai rīdzinieku) tautība, bija grūti nosakāma, jo to neraksturoja ne uzvārds (vācisks uzvārds varēja būt arī latviskas izcelsmes personai), ne piederība pie draudzes.

Kādā valodā mācījās latviešu skolās? Ir konstatēts, ka 17. gs. beigās Rīgas nevācu skolās vācu valoda tika mācīta vairāk nekā latviešu. Par vācu valodas vietu *nevācu skolās* tolaik nebija vienota viedokļa. Vācu mācītāji uzstājās pret latviešu bērnu mācīšanu vācu valodā, jo, apguvuši vācu valodu, nevāci kļūstot augstprātīgi. Latvieši savukārt varēja vēlēties apgūt vācu valodu – to noteica laikmeta vēsturiskie apstākļi, jo vācu valodas prašana deva iespēju veikt ar sarežģītākiem uzdevumiem saistītu un tārad labāk apmaksātu darbu, izpildīt turīgāku pilsētnieku pasūtījumus. Arī Rīgas uzņēmējiem bija izdevīgi nodarbināt izglītotus nevāciešus, kuriem varēja maksāt zemāku algu nekā vāciešiem.

Vācu valodas apguve, kas pavēra plašākas perspektīvas Rīgas latviešiem, bija pieejama tikai turīgāko vecāku bērniem, savukārt vācu valodas prasme varēja veicināt un arī veicināja pārvācošanos, tādējādi padziļinot Rīgas latviešu tautības iedzīvotāju sociālo diferenciāciju un sašķelšanos.

Mazais katehisms ar
baušļu ilustrācijām
kokgriezuma tehnikā.
1615. gada izdevums

■ Kādi bija izglītības mērķi dažādām kārtām dažādos Latvijas novados? Ko nozīmēja *burtošanas* metode (senāk grāmatās lietots arī vārds *boksterēšana*)? Izlasiet kādu no attēlos redzamā teksta teikumiem vai no cita teksta pēc minētās metodes!

1585. gadā Viļņā izdotsis
katoļu katehisms

"Ertmani Tolgsdorfu, kas
dzimis Prūsijā un jezuītu
ordenī saistījies trim svinīgiem
solījumiem, Vidzemes bīskaps
Oto Šenkings dēvēja par šīs
zemes tēvu un apustuļi. Kad
Polijas karalis Stefans atguva
šo provinci no maskaviešiem,
Vārmijas bīskaps Mārtiņš
Kromers nosūtīja turp
priesterus, lai atjaunotu
50 gadus ilgi apspiesto ticību.
Starp tiem atradās arī
Ertmanis no Gutstates, rosīgs
dvēseļu gans, kam uzdeva
aprupēt Valmieras draudzi.

Izglītība – tā vispirms ir lasītprasme. Lai va-
rētu attīstīt un izmantot šo prasmi, bija vaja-
dzīgas grāmatas un avīzes. Pirmā latviešu
valodā iespiestā grāmata bija 1525. gadā izdotā
luterāņu dievkalpojumu grāmata, kas bija iz-
veidota ar trim paralēliem tekstiem – "parastā
livoniešu, latviešu un igauņu valodā" (pati
grāmata nav saglabājusies). Vecākais līdz šim
saglabājies latviešu valodā iespiestais teksts ir
1550. gadā **Sebastiāna Minstera** grāmātā
"**Kosmogrāfija**" (Bāzelē) iespiests Tēvreizes
teksts latviešu valodā. Vecākā latviešu valodā
izdotā grāmata ir saglabājusies Upsalas Uni-
versitātes bibliotēkā. Tas ir 1585. gadā Viļņā
izdotsis **katoļu katehisms**, ko tulkojis Ertma-
nis Tolgsdorfs (1550–1620).

3.3. KULTŪRA LATGALE

Īpatnēja situācija izveidojās Latgalē. Līdz
Latgales nonākšanai Polijas-Lietuvas atkarībā
vietējie vācu muižnieki bija protestanti. Poļu
valdība īpašas priekšrocības ekonomiskajā un
politiskajā ziņā piešķīra poļu un lietuviešu
muižniekiem, tādēļ Latgales vācu muižnieki
pakāpeniski pieņēma katoļticību, poļu kultūru
un sāka sevi uzskatīt par poļiem. Liela daļa
latviešu pamatiedzīvotāju kara gados (Livo-
nijas karā, Polijas-Zviedrijas karā) bija gājuši bojā. Latgales zem-
nieki tolaik pret reliģiju izturējušies visai vienaldzīgi un vairāk
nekā citos Latvijas novados pielūguši senos pagānu dievus un
ievērojuši vecās tradīcijas.

Latgalē ieplūda jauni iedzīvotāji no kaimiņvalstīm – krievu
vecticībnieki, kas bēga no vajāšanām Krievijā, baltkrievi, ebreji,
katoļticībai piederošie poļi un lietuvieši. Rezultātā Latgalē vei-
dojās visai īpatnēja garīgā vide, ko noteica vairākas savstarpēji
norobežotas, atšķirīgas, konservatīvas un ļoti stabilas konfesi-
jas – katoļticība, pareizticība, vecticība, jūdaisms.

Tā kā karos Latgale bija stipri izpostīta, tad 17. gadsimtā tur
pat Katoļu baznīcas paspārnē nebija iespējama lielu dievnamu
celtniecība, tādus sāka būvēt tikai 18. gadsimtā.

Poļu valdība Latgalē centās nostiprināt katoļticību. Lai saga-
tavotu misionārus, garīdzniekus un amatpersonas vietējām vāja-
dzībām, 17. gs. 20. gadu beigās Daugavpili tika atvērta **jezuītu
skola**. Tā bija pirmā skola Latgalē. Bez teoloģijas te sniedza arī
laicīga satura zināšanas, mācīja ģeogrāfiju un matemātiku. Skola
bija domāta muižnieku un mācītāju bērniem, taču pirmajos
darbības gadu desmitos tur mācījušies arī daži latviešu jaunekļi.

Latgales pirmā skola visu 17. gadsimteni palika tur arī vienīgā. Zemnieki un viņu bērni tika pulcināti 2–3 reizes nedēļā tā saucamajās tautas misijās, kur mācīja katehismu un gatavoja bērnus pirmajai grēksūdzei, taču saglabājās arī senās tautas paražas un tradīcijas. Lasītprasme bija reta māka. Latviešu mātes turpināja audzināt savus bērnus ar tautasdziesmām, pasakām, miklām un sakāmvārdiem.

3.4. VIDZEME 17. GS. SĀKUMĀ

Kopš 1600. gada Latvijā atkal karoja – ritēja Polijas-Zviedrijas karš, kas postīja Vidzemi, kura vēl nemaz nebija īsti atkopusies pēc iepriekšējā kara. 1601.–1603. gadā stāvokli Vidzemē vēl pasliktināja mēra epidēmija un katastrofālā neraža.

Francs Nīenstede (1540–1622), Baltijas vācu hronists, rakstīja: "Nabaga iedzīvotājus kazaki un poļi spīdzināja un ar uguni cepināja, un lielo moku dēļ viņi bija spiesti izrakt noslēpto labību. Jā, maize no krāsns un pat no mutes ēdējiem tika izrauta, un drēbes iedzīvotājiem noplēsa no miesas. Viņiem nepameta nedz podu, nedz katlu, kur vārīt ēst. Tādēļ viņi plaucēja zaļumus ar karstiem akmeņiem muldās un abrās un aprija tos bez sāls, klāt piedzerot ūdeni. Iedzīvotājiem bija kailiem jāguļ sniegā! Karotāji viņiem neatstāja pat cirvi, lai varētu pārskaldīt šķilu malkas. Ļaudis (no bada) uztūka kā bluķi, un mājās, ciemos un uz lielceļiem gulēja vīru, sievu un bērnu līķi, ko nespēja novākt nedz klejojošie suņi, nedz putni, nedz plēsīgie zvēri. Daži tirgotāji uz Rīgas un Valmieras lielceļa satikuši bēgļus, kas pulcinos pa 15, 20 un 30 plūduši uz Rīgu. Jautāti, kurp viņi bēg, tie atbildējuši: "Uz Rīgu, uz Rīgu!" Kad tirgotāji tad teikuši, ka Rīgai nebūs iespējams visus bēgļus izmitināt, tie atbildējuši, ka viņiem esot vienalga, kur viņi aiz bada nobeigšoties. Viņiem pietiekot ar apziņu, ka Rīgā viņus mazākais apraks, jo citādi viņus aprišot suņi un vilki."

Postu palielināja nedzirdēti bargs sals 1601./1602. gada ziemā, kad gāja bojā daudz zemnieku, kuri bija palikuši bez mājām un silta apģērba. Nāves plauju vēl papildināja bads.

3.5. ZVIEDRU LAIKI VIDZEMĒ

Kad Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs ieņēma Rīgu (1621) un beidzot arī uzvarēja Polijas-Zviedrijas karā (1629), Rīga un Vidzeme nonāca Zviedrijas pakļautībā. Rīgā jaunais stāvoklis būtiskas izmaiņas neradīja, jo 1621. gadā Gustavs II Ādolfs apstiprināja tai visas tiesības.

Citādi bija ar Vidzemi. Tā kara beigās bija tukša un izpostīta. Poļu pārvaldīšanas laikā tur bija iedibināta dzimtbūšana, bet, Vidzemei nonākot Zviedrijas pakļautībā, tika ieviesti Zviedrijas tiesiskie principi, iedibinot šeit jaunu tiesu iekārtu. Tā paredzēja

Viņš arī to lieliski uzkopa. Īsā laikā iemācījās šīs zemes ļaužu valodu un izgatavoja derīgas grāmatas."
(Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955, 74.–75. lpp.)

"Arī šai gadā bieži apmeklēja Daugavpils, Rēzeknes, Rušonas un Ludzas apkārtni, tumšos ļaudis, kas pie (Maskavijas) krievu robežām apdzīvo mežu biežokņus un purvus. Ļaudis tur nodevušies elkudievībai, burvībām un pagāniskām māņticībām, tā ka, izņemot kristību, viņos nav nekā, kas būtu kristīgā vārda cienīgs. Nedaudzi tur ievēro (kristīgo) laulību – daudzi ap Daugavpili, Rušonu un Rēzekni ik gadus pārmaina sievu. Tur neviens nemāk mest krusta zīmi un retais prot Tēvreizī un "Esi sveicināta". Viņi uzskata par svētiem zināmus akmeņus un tos uzglabā namā, šķūņos un klētīs."
(Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955, 79. lpp.)

No kāda oficiāla ziņojuma 1602. gada 8. oktobrī: "Viss bez izņēmuma ir nopostīts, nodedzināts, nokauts, tā ka daudz jūdžu garā ceļā nevar sastapt neviena cilvēka, un par dažām vietām nevar zināt, vai tur jebkad dzīvojuši ļaudis; kas nav nogalināti, tie no bada tiktāl pagrīnuši, ka zemnieki ne vien nokauj viens otru un apēd, bet pat zog zagļus no karātavām un slepkavas no bendes rata, lai aprītu viņu līķus."
(Karlsons Ž. Zviedru laiki Vidzemē. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1935, 14. lpp.)

Sēdermanlandes hercoga
(Kārļa IX) ierosinājums
Livonijas kārtām (1601. g.):
“(..) Ceturtkārt, dižciltīgie un
pārējie, kas šeit dzīvo,

lai palīdz un ceļ
baznīcas,
akadēmijas, skolas
un slimnīcas, lai
šais lietās rastos
zināma kārtība.
Piektkārt, lai
dižciltīgo
zemniekiem un
pārējiem šai zemē
būtu atļauts brīvi
sūtīt savus bērnus
skolās mācīties
grāmatu gudrības.
Lai viņiem būtu arī
atļauts mācīties
noderīgus amatus.

Tas nepieciešams
tādēļ, ka
zemniekiem ir
vairāk bērnu, nekā
vajadzīgs, lai
apdzīvotu un
apkoptu lauku
sētas, kādēļ
pārējiem lai atļauts
mācīties, ko vien
viņi vēlas. Tos turēt
kā vergus un
drellus neklājas
kristīgā pasaulē un
- tur, kur valda laba
kārtība. (..)”

(Dunsdorfs E.
Senie stāsti.

Latvijas vēstures
lasāmgrāmata. –

Melburna:
Austrālijas
latvietis, 1955,
76.–77. lpp.)

muižnieku patvaļas ierobežošanu un iezīmēja arī zemnieku tiesības. Zviedru likumu priekšā arī zemnieks bija cilvēks. Zviedrijā nebija dzimtbūšanas, tāpēc, sperot pirmos soļus Vidzemē, zviedri sāka runāt par zemnieku atsvabināšanu. Diemžēl labi iecerētie likumi dzīvē realizējās visai ierobežotā apjomā.

Gustavs II Ādolfs (pirmais no
kreisās) sarokojas ar Rīgas
Sv. Pētera baznīcas mācītāju
Hermani Samsonu. Rīgas
Doma vitrāža. 19. gs. beigas

Vidzemes muižniecības pretdarbība zemnieku stāvokļa uzlabošanai bija tik sīksta un izveicīga, ka pat pieticīgās zemnieku tiesības visu zviedru valdīšanas laiku bija apdraudētas. 1671. gadā apstiprinātie t.s. *Polijas noteikumi* bija pirmais oficiālais dzimtbūšanas atzišanas dokuments.

Pirmās grāmatu spiestuves Rīgā

Pirmā grāmatu spiestuve Rīgā sāka darbu 1588. gadā, kad pilsētas rāte ataicināja no Vācijas iespiedēju **Nikolausu Mollīnu**. 16. gadsimta pirmajā pusē iespiestuvju tīkls jau bija apņēmis gandrīz visu Eiropu, bet Rīgā grāmatu iespīšana tikai sāka attīstīties. Mollīna spiestuve bija vienīgā visā Vidzemē, tāpēc viņa stāvoklis bija sevišķi privilēģēts. Pēc diviem gadiem N. Mollīnu pieņēma par oficiālo Rīgas pilsētas grāmatu iespiedēju. Pēc N. Mollīna nāves spiestuvi mantoja viņa atraitle, kuru, paklausot Rīgas rātes uzaicinājumam, apprecēja iespiedējs G. Šrēders, līdz ar to kļūstot par tipogrāfijas īpašnieku un vienīgo iespiedēju Rīgā (1625–1657).

Mollīna tipogrāfijā 1590. gadā tika izdots pirmais Rīgā iespiestais kalendārs. 38 gados, kamēr N. Mollīns strādāja Rīgā, viņš iespieda ap 160 grāmatu, starp tām tikai 3 grāmatas latviešu valodā (luterāņu rokasgrāmatas trīs daļas – “Psalmi un garīgās dziesmas vai dziedājumi”, “Enhiridijs. Mazais katehisms” un “Evanģēliji un epistulas”; 1615. gads). Tās saglabājušās tikai divos eksemplāros, viens no tiem – Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Priekšvārdā N. Mollīns rakstījis, ka Rīgas rāte viņam pavēlējusi rokasgrāmatu izdot “nevācu valodā mājas ļaudīm un šīs zemes vienkāršajiem zemnieku ļaudīm”, pieminot “bīstamos, jaunos laikus”, kad grāmata izdota.

Izglītība

Gustavs II Ādolfs atbalstīja izglītību un skolas. Jau pirms Rīgas ieņemšanas viņš bija dibinājis pirmās ģimnāzijas Zviedrijā un rūpējies par Upsalas Universitāti. Izglītības veicināšanas politiku viņš bija gatavs attiecināt arī uz iekaroto Vidzemi. Kaut arī muižniecība kavēja zemnieku izglītošanu, tomēr palēnām kaut kas tika darīts. 1630. gadā **Tērbatā** tika atvērta **pirmā ģimnāzija Livonijā**, gadu vēlāk tādu pašu nodibināja Rīgā. Bija jā mācā arī latviešu un igauņu valoda, tāpēc zviedru valdība domāja arī par vietējiem iedzīvotājiem. Atklājot **Tērbatas Universitāti** (1632), oficiālā runā tika skaidri pateikts, ka tā domāta visiem, kas grib un var mācīties, lai pēc tam varētu kalpot karalim un valstij.

Rīgā 1675. gadā tika nodibināts licejs (sākotnējais nosaukums – *Schola Carolina*, Kārļa skola), kura uzdevums bija sagatavot valstij darbiniekus. Rīgā sāka darboties arī divas bezmaksas skolas nabadzīgo vecāku bērniem. Tika atvērtas divas garnizona skolas – Daugavgrīvā un Koknesē, lai varētu mācīties arī karavīru bērni. Alūksnes mācītājs **Ernsts Gliks** (1652–1705), saprotot, ka skolu atvēršanai nav nozīmes, ja trūkst skolotāju, 1683. gadā ierīkoja trīs skolas skolotāju sagatavošanai. Viņa mācītie skolotāji darba gaitās izklīda pa visu Vidzemi. Jauns pavērsiens iezīmējās 1687. gadā, kad ģenerālgubernators J. J. Hastfērs (1647–1695) izdeva rīkojumu, ka jādibina skolas pie katras baznīcas, bet

Grāmatu spiestuve

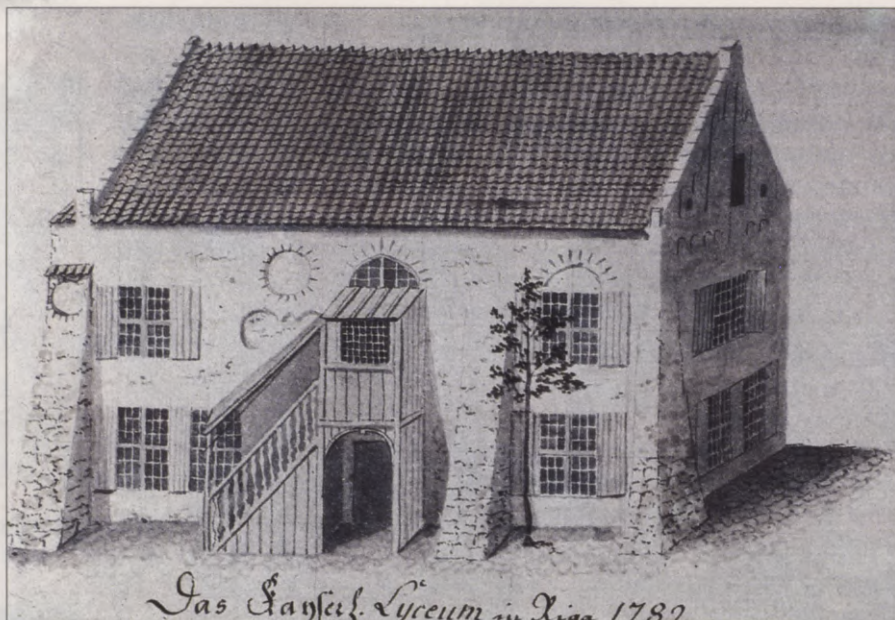

Papīrdzirnavas

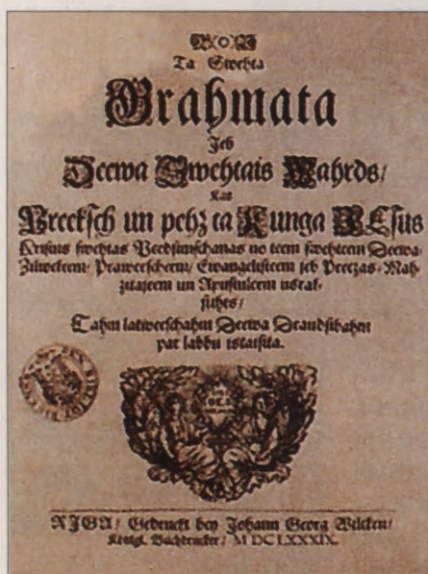

Burtu lējējs

Schola Carolina
ēka. J. K. Broces
zīmējums. 1782

Pirmā latviešu valodā
izdotā Bībele. Titullapa.
1689

skolotājs jāapgādā ar zemi un cita veida atalgojumu. Viņš teica, ka zemnieku bērniem visu ziemu jāapmeklē skola, – faktiski tas nozīmēja obligātās tautskolas ieviešanu.

Daudzām skolām trūka savu ēku, un mācības notika labāk vai sliktāk pielāgotās telpās, piemēram, rijās. Daudzi tautskolu skolotāji bija īsti izglītības un sava darba entuziasti. Tā Mālpils skolotājs Jānis Roze 1693. gadā pats par saviem līdzekļiem, bez jebkādas palīdzības no draudzes, sāka celt skolas namu. Tas sastāvēja no mācību telpas (klases), divām blakustelpām un priekšnama. Centīgi skolotāji bijuši arī citur, un vietām latviešu lauku skolās mācību kvalitāte bijusi augstāka nekā vācu skolās.

Zviedri rūpējās arī par latviešu garīgās dzīves attīstību. To cerēja panākt ar skolu un baznīcu palīdzību. Tur latvietis smeltos garīgos spēkus, kļūstot par kristīgu cilvēku arī pēc dziļākās dzīves uztveres, ne tikai ārēji. Zviedrijā valdīja protestantisms, un Vidzemē, tāpat kā Rīgā, luterānisms 17. gadsimtā atkal kļuva par noteicošo, kā tas jau bija pirms poļu laikiem.

Bībeles tulkojums

Vidzemē ticības izplatīšanā un nostiprināšanā liela nozīme tika piešķirta reliģiskās literatūras tulkošanai un izdošanai latviešu valodā. Te zviedru laikā tika gūti lieli panākumi, no tiem nozīmīgākais – **Bībeles tulkojums**, kas uz pāris gadsimtiem noteica latviešu Baznīcas valodu. Kopā ar palīgiem to veica E. Gliks (1652–1705). Bībele latviešu valodā pirmo reizi tika izdota laikā no 1685. līdz 1694. gadam.

Jau vācu valodnieks un mācītājs **Johans Georgs Rēehūzens** (?–pirms 1650) **pamatoja nepieciešamību tulkot reliģisko literatūru latviešu valodā:**

“Ir bēdīgi, ja mācītājam, kas amata darīšanās apmeklē slimnieku un interesējas par viņa dvēseles svētlaimību, jāatzīst, ka slimnieks gandrīz nekā nezina par savu Pestītāju Jēzu Kristu. Atbildes, ko mācītājs saņem, liek nodrebēt ikviena dievbijīga kristieša sirdij. Jo sevišķi tas tā, ja apdomā, ka šai pasaulē viņi dzīvo verdzībā un bēdās un ka šai dzīvei sekos mūžīgas mocības tādēļ, ka viņi nav mācījušies atzīt Dievu un kristietību, ko visu redzēs pastarās tiesas lielajā sapulcē. Nemeloju, apgalvojot, ka no 100 nevāciem pie Dieva nonāks tikai pieci un tie jaunie cilvēki, kas kristīti un miruši nevainībā.

Šis bēdīgais apstāklis un šo nabaga ļaužu sodība radusies šādu apstākļu dēļ:

1. Dzimtkungu, nomnieku un muižkungu nolaidības dēļ. Tie nepalīdz mācītājiem, nemudina sev pakļautos zemniekus apmeklēt baznīcu un nepietur viņus pie Dieva vārda. (..) Tā kā zemnieks neprot nedz lasīt, nedz rakstīt un to mūžam nedomā iemācīties, tad nav cita ceļa viņam palīdzēt Kristu atzīt kā ar mutvārdu pamācību. Bet kā lai cilvēku māca, ja viņu nemudina nākt baznīcā? Tāpat kā muižkungs var zemnieku ik dienu izdzīt darbos, tā viņš varētu to arī ik svētdienu mudināt uz baznīcu.

2. Kungu skopuma dēļ. Kur divu jūdžu attālumā no galvenās baznīcas ir uzcelta palīgbaznīca zemniekiem, kungi negrib maksāt izdevumus un tādēļ vienojas ar mācītāju, lai tas ik trešo vai ceturto nedēļu rīkotu dievkalpojumu palīgbaznīcā. Lai spriež ikviens prātīgs cilvēks, vai zemnieki var iemācīties Tēvreizi, nemaz nerunājot par katehismu, ja viņi to dzird tikai pa četrām nedēļām. Dzimtkungiem būtu jāpadomā, ka viņiem kā dievbijīgiem vīriem ir pienākums rūpēties, lai šie nabaga ļaudis par savu smago laicīgo vergošanu (sagādājot kungiem laicīgo mantu) iegūtu mūžīgo debesu prieku.

3. Ir liels trūkums, ka attieksmē pret zemniekiem ratus jūdz zirgiem priekšā un šiem neizglītotajiem ļaudīm katehismu neizskaidro vienkāršā veidā (..), bet gan sprediķo augstas lietas. Šie vienkāršie cilvēki, no baznīcas izejot, tad saka: “Ta bie labba paszaka.” Jaunie mācītāji bieži neprot valodu un savās svētrunās tādēļ lieto latviešu vārdus, kam ne vien nav nekādas jēgas, bet kas bieži vien ir gluži aplami un pat ķecerīgi. Pat krietni piedzīvojušiem mācītājiem jāatzīst, ka viena paša vārda dēļ reizēm jāatstāj neiztirzāts kāds ticības gabals tādēļ, ka šī valoda ir ļoti kodolīga un īpatnēja. (..)

No teiktā secinu, ka nabaga nevāciem pestīšanai visderīgākās būtu katehisms īsos izskaidrojumos, jautājumos un atbildēs mācībai un remdinājumam. To pēc pirmās baznīcas parauga ik svētdienu varētu celt priekšā un uzteikt tik ilgi, kamēr šie reliģijas pamati (klausītājos) nostiprinātos. Saprātīgs mācītājs varētu tad Evaņģēliju izskaidrot, izejot no katehisma jautājumiem, un ar piemēriem un citādi to plašāk apgaismot. (..)

Ernesta Glika stādītie ozoli Alūksnē

E. Glika latviešu valodā iztulkotā Jaunā Derība iznāca 1685., Vecā Derība (kopā ar Jauno Derību) – 1689., bet visa Bībele ar apokrifiem – 1694. gadā. Bībeles tulkojumam Glikis izmantoja dažus jau agrāk tulkotus fragmentus, tulkojuma rediģēšanā piedalījās arī Kurzemes hercogistes mācītāji. Par piemiņu Bībeles tulkošanai Glikis Alūksnē iestādīja divus ozolus – pirmo 1685., otru – 1689. gadā.

Nezināms mākslinieks.
Johans Fišers. Fragments.
1699

Ar šo visā padevībā pasniedzu savu isā sakopojumā sastādīto nevācu, kā arī vācu valodā vienu blakus otram rakstītu katehisma izskaidrojumu. Pazemīgi lūdzu karalisko majestāti attiecīgo vācu tekstu vai nu pašai pārlasīt, vai uzdot to darīt galma mācītājam. Ja to atzītu par derīgu, tad lūdzu to likt iesiet Rīgā uz karalienes konta, jo iespiedējs Rīgā saprot (latviešu) valodu un es pats varētu lasīt korektūru. Pats nevaru izdot katehismu tādēļ, ka Bota nodevīgajā iebrukumā esmu zaudējis visu savu mantu. (..)"

Johans Fišers (1636–1705), Vidzemes hercogistes ģenerālsuperintendents, 1689. gadā raksturoja **Bībeles latviskā tulkojuma nozīmi**:

"To, ko žēlīgais Dievs savā žēlastībā pagāniem ir solījis, viņš savā laikā ir izpildījis ar to, ka Evaņģēlija skaņas visās zemēs ar apustuļiem ir izplatījušās. Apustuļu vārds (Rom. 10, 18) un pēc tam Svētie Raksti, uz ko

apustuļi vienmēr norādījuši, ir pārtulkoti daudzu tautu valodās visā pasaulē. (..)

Šīs zemes nabaga iezemnieki līdz šim likās aizmirsti. Kaut gan drīz pēc šīs zemes iekarošanas viņi daudz maz iepazīnās ar Kristus vārdu, tomēr pāvesta iekārtas elkdievība, māņticība un maldi Evaņģēlija mācību tā aptumšojuši, ka pagānu kultu (kristietība) maz traucēja. Pēc tam kad slavenākā ķēniņa Gustava Ādolfa uzvara kaujās Vidzemi pakļāva Zviedrijas varenajam kronim, iedzīvotājiem gan cēla priekšā no minētajiem maldiem attīrītu Evaņģēliju. Tomēr, kad bija jāatsaucas uz Svētajiem Rakstiem, vajadzēja apmierināties un uzskatīt par Dieva vārdu to, ko minēja jebkurš mācītājs. Bieži vien šie mācītāji neprata nedz Svēto Rakstu pamatvalodu, nedz izprata to īsto jēgu, nedz arī pareizi un pilnīgi prata šīs zemes valodu. Ar to radās neapraķstāmas neērtības. Jo sevišķi šī nabaga tauta (kas rāda ievērojamu saprātu un spējas, kad Dieva žēlastība to kaut mazliet pamodina) dievišķīgās lietās palika dzīvniekiem līdzīgā nezināšanā, bezdievībā un pagāniskā māņticībā. (..)

Vēl priekš dažiem gadiem visur izsmēja un uzskatīja par neiespējamu (daži, kas sevi šķita gudrus, pat domāja, ka nebūtu vēlams), ka šejienes tautai skolā mācītu lasīt. Tai pašā laikā arī pati maldinātā tauta ne mazumu pretojās šādiem derīgiem nodomiem. Tomēr, tik tikko roka bija pielikta Bībeles tulkošanas darbam, žēlīgais Dievs, gandrīz kā žēlastības brīnumā, noskaņoja tautas sirdi gribīgu mācībām un turklāt vērtā to (šo tautu) tik ļoti spējīgu, ka tas, kas pats to nav redzējis, nemaz labi nevarēs ticēt.

(..) No savas un manu līdzstrādnieku kungu puses varu liecināt, ka visu, ko šajā darbā varējām darīt, to, piesaucot Dievu un viņa žēlastību, esam darījuši, lietojot visu cilvēkam iespējamo uzmanību, lai Svētā Gara vārdus un domu izteiktu tīrā latviešu valodā un lai paturētu ticības līdzību. Tomēr, kā visās lietās, arī šoreiz tam, kas lauž pirmo ledu, ir visvairāk darba un tas vis-

vairāk pakļauts pelšanai. (..) Tādēļ vai būtu kāds brīnums, ja arī šai latviskā tulkojumā viena otra vieta atrastos, ko vēlāk varētu skaidrāk izteikt? Jo sevišķi tādēļ, ka latviešu valoda vēl maz izkopta un abstraktās lietās tai maz vārdu, kurus tomēr tulkotājam vajaga bagātīgā krājumā, lai izvēlētos piemēroto (kā to Luters pareizi aizrāda), jo viens un tas pats vārds visās vietās labi neskan (..)."

Preses aizsākumi Latvijā

Zviedrija rūpējās ne tikai par garīgās literatūras izdošanu, bet šajā laikā Rīgā aizsākās arī Latvijas žurnālistikas un preses vēsture. Pirmā avīze Rīgā – "*Rigische Montags (Donnerstags) ordinari Postzeitung*" ("*Rīgas Pirmdienas (Ceturtdienas) Parastā Pasta Avīze*") – bija pagaidu izdevums, tā iznākusi 17. gs. 70. gadu beigās un nav saglabājusies. 1681. gada maijā avīze mainīja nosaukumu un kā "*Rigische Novellen*" ("*Rīgas Jaunākās Ziņas*") iznākusi līdz 1710. gadam divas reizes nedēļā uz 4 lappusēm, avīzes formāts 168 x 198 cm. Avīze iznāca vācu valodā un kalpoja Rīgas augstāko vācu aprindu un zviedru interesēm. Jāņem vērā, ka tolaik lasīt prata tikai nedaudzi latvieši, tādēļ izdot avīzi latviešu valodā nebūtu atmaksājies. Tajā tika publicēta galvenokārt ārzemju informācija – ziņas par kariem, par kaimiņvalstu augstākajām personām (Zviedrijas karali Kārli XII, Krievijas caru Pēteri I), galmu dzīvi; tur sīki tika aprakstītas vietējās neparastās dabas parādības – Saules aptumsums 1706. gadā un citas.

Oficiālā Baznīca un latviešu senās garīgās vērtības

Arī zviedru laikos latvietis palika uzticīgs savām sensenajām garīgajām vērtībām. Šo spēku, šo spēju pretoties svešajiem iespajdiem var tikai apbrīnot. Daudzajos verdzības gadsimtos esam palikuši latvieši, jo mūsu priekšteči saglabāja uzticību sensenajām ētiskajām, reliģiskajām un sabiedriskajām normām.

Zviedru laikos oficiālā Baznīca īsti latviska nevarēja kļūt jau tāpēc vien, ka mācītāji bija cittautieši, visbiežāk – vācieši un, tāpat kā iepriekšējos gadsimtos, centās iznīdēt tautas kalpošanu elku dieviem. Valdība uzdeva amatpersonām, kroņa un privāto muižu īpašniekiem par pienākumu atturēt zemniekus no elku pielūgšanas.

Bet arī šim bargajam rīkojumam nebija iecerēto panākumu. Ja arī iznīcināja vienu otru zīmi – nocirta birzi, novāca akmeni, tad pati vieta tomēr palika. Ļaudis, tāpat kā agrāk, slepus tomēr

Pirmais laikraksts Rīgā

"Tad tomēr ar nepatiku jāatzīst, ka vēl daudzās vietās atrodami tādi piedauzīgi krusti, koki un citas lietas, kur daži gara tumsībā smokoši zemnieki svētku un apustuļu dienās noliek savus elku upurus: naudu, vasku, dzīparus utt. un dzen pa daļai pagāniskas, pa daļai mānītīgas nebūšanas. (..) nosodāmai mānītībai un elku kalpībai kalpojošās un veltītās lietas, krustus, birzis, krūmus, kokus, akmeņus un tamlīdzīgu nojaukt, sacirst, sadedzināt kopā ar upuriem, izpostīt un visnoderīgākā kārtā tā iznīcināt, ka nepaliktu pāri ne mazākās zīmītes, kas varētu būt lietojamas tālākai mānītībai (..)"

(No ģenerālgubernatora Hastfēra rīkojuma 1693. gada 4. oktobrī)

Sawadi Karra-Teesas Likkumi
(19.10.1696)

No muhso Augsta un Warrena
Kehniņa no Sweedro-Semmes
Karra-Teesas-Lohcekļeem
ismeklehti / pahr tahm
Leetahm / ko teem slihteem
(t. i., vienkāršiem – aut. piez.)
Saldateem jadarr / un
paklausigi ja-panahk / ik-
Dienās pee Waktes-
noleeseschanu no teem Under-
Offzeereem eeksch teem
Cortegardeem teem Karra-
Kalpeem preeksch-lassami / ka
ne weens war aisebildinatees /
to ne sinnaijs / jeb ne dsirdejis.

36. §

Ikkurram Saldaham buhs
turretees pretti saweem
Under-Offzeereem wissur /
arridsan eeksch Dsihrehm un
Sa-eeschanahm / kaunigi un
ka klahjahs, zittadi taps
winsch sodihts.

47. §

Kas pretti Patrul jeb Rundes-
gahjeem dusmodams Sohbinu
iswelk jeb Skahdu teem darra /
jeb ka tohs aiskawe / tam buhs
nomaitatam tapt.

56. §

Kas bes Wirsneeka
Sinnaschanas pahr Nakti no
Pills-Weetas aran paleek / tam
buh mirrt.

(Karlsons Ž. Zviedru laiki
Vidzemē. – R.: Valtera un
Rapas a/s, 1935,
67.–68. lpp.)

■ Iepazīstieties ar dažādu
autoru viedokļiem par zviedru
laikiem! Kādi ir to atšķirību
cēloņi?

turpināja savu dievu piesaukšanu vecajās vietās. Bija vietas, kur par svētajiem priekšmetiem ne mācītājs, ne muižnieks nekad neuzzināja, un tie saglabājās. Tāpat grūti nācās cīnīties ar paražu apbedīt savus mirušos sensenās apbedījumu vietās, nevis kristīgos kapos. Arī no katoļu laikiem bija saglabājušās dažas zviedriem nepieņemamas un tādēļ apkarojamas paražas, piemēram, krustu, svētbilžu un dažu nelielo lūgšanas namiņu – kapelu – sevišķa cienišana un pielūgšana, kas vietumis Vidzemē turpinājās vēl 18. gadsimtā.

Latviešu tiesiskā stāvokļa uzlabošanās

Zviedru laiku īpatnība Vidzemē bija valsts virzība uz muižnieku tiesību ierobežošanu un zemnieku dzīves stabilizācija, viņu tiesiskā, materiālā un izglītības stāvokļa uzlabošanās. Latvieši kopš Gustava Ādolda laikiem dienēja zviedru armijā, bija tur ne tikai kareivji, bet arī virsnieki, Ziemeļu karā cīnījās pret krievu karaspēku. Latviešu skaits zviedru armijā bija tik liels, ka armijas noteikumi izdoti arī latviski. Karavīram bija jābūt dievbijīgam, baznīcā jāizturas kā pienākas, tika prasīta arī paklausība priekšniecībai; karavīram bija aizliegts "bēgt no karoga", postenī gulēt, aizskart privāttiedzīvotājus utt.

3.6. KURZEMES HERCOGISTE

Livonijas karš un Polijas-Zviedrijas karš nopostīja Vidzemi, bet Kurzeme tikpat kā netika skarta. Līdz ar to Kurzemes hercogistē jau 16. gs. 2. pusē veidojās no Vidzemes atšķirīgi apstākļi, kas 17. gadsimta gaitā iezīmējās vēl krasāk, izpaužoties visās nozīmīgākajās sadzīves un kultūras jomās.

Kurzemes hercogistē tās pirmā hercoga **Gotharda Ketlera** valdīšanas laikā (1562–1587) stāvoklis bija ļoti smags. Hercogam nebija ne naudas, ne karaspēka, hercogistei trūka lielu pilsētu un ostu. Jelgava ieguva pilsētas tiesības tikai 1576. gadā, kad arī tā kļuva par Kurzemes galvaspilsētu. Kurzemes valsts visā tās pastāvēšanas laikā faktiski bija muižnieku republika pretēji Vidzemei, kur muižnieku tiesības tika ierobežotas.

Eiropas kultūras izpausmes

Tāpat kā pārējā bijušās Livonijas teritorijā, arī Kurzemes hercogistē līdzās pastāvēja gan ievestā Rietumeiropas kultūra, gan latviešu un lībiešu tautas kultūra ar pirmkristietības tradīcijām. Eiropas kultūru Kurzemē pārstāvēja vācu, holandiešu, franču, poļu, angļu un skandināvu iestrāvojumi. Vācu ietekme valdīja skolā, zinātnē, amatniecībā, daļēji arī rūpniecībā; holandiešu – kuģniecībā, tirdzniecībā, tehnikā un lauksaimniecībā; franču – karamāslā, pedagogijā, sabiedrībā; skandināvu – daļēji

tehnikā; angļu – pa daļai tirdzniecībā; poļu – daļēji karamākslā, politikā, tieslietās. Tātad šie kultūras elementi nāca no dažādām zemēm un sevišķi ietekmēja Kurzemes hercogistes nelatviešus. Turpretim savdabīgā latviešu kultūra bija viengabalaināka, kaut arī novados bija atšķirības.

Kultūrā varam nodalīt tās garīgo daļu (zinātne un atziņas) un kultūras materiālo pusi ar zināšanu izlietošanu cilvēka dzīves ērtību radīšanai. **Kurzemes hercogistē (kā visā Eiropā) izteikti dominēja kultūras materiālā puse.**

Gotharda privilēģija

Kurzemes muižnieku tiesības noteica t.s. **Gotharda privilēģija** (1570), kas atbrīvoja viņus no visām klaušām un nodevām, atstājot tikai karaklausības pienākumus. Tā arī nostiprināja neierobežotu muižnieku varu pār zemniekiem. 1617. gadā pēc muižnieku pieprasījuma Kurzemes hercogistei tika izstrādāti jauni satversmes likumi, t.s. *Valdības kārtība*. Hercoga tiesības tika vēl vairāk ierobežotas, bet zemniekus 1617. gadā izdotie Kurzemes statūti pielīdzināja romiešu vergiem, jo dzimtcilvēks ar visiem saviem pēcnācējiem un visu mantību tagad piederēja kungam. Muižnieks bija sava muižas novada pilnīgs valdnieks, un zemnieks nekur nevarēja sūdzēties par viņam nodarītām pārestībām. Vienīgā paš aizsargāšanās iespēja bija bēgšana, bet zemnieki par to tika ļoti bargi sodīti. Kurzemes pilsētās arī netika atzīts princips, ka *pilsētas gaiss dara brīvu*, un pastāvēja ļoti stingri noteikumi par bēgļu izdošanu.

Gotharda privilēģija – dokuments, ko 1570. g. izdevis Kurzemes un Zemgales hercogs Gothards Ketlers. Gotharda privilēģija lēna muižas pasludināja par neierobežotu muižniecības privilēģiju.

Kristīgās ticības nostiprināšanās

Politiskajā dzīvē hercoga Gotharda iespējas bija mazas, toties viņa laikā valstī zināmā mērā tika sakārtotas ticības lietas. Pats Ketlers un lielākā daļa Kurzemes muižnieku bija luterticīgi, tādēļ viņu darbība šajā jomā gan apliecināja viņu ticību, gan palīdzēja saglabāt zināmu distanci no Polijas. Lai pretotos kontrreformācijai, Ketlers izmantoja divus ceļus – Luterāņu baznīcu un skolas.

Kurzēmē, tāpat kā Vidzemē un Latgalē, latviešu zemnieki vēl joprojām saglabāja daudz ticējumu un paražu no pirmkristietības laikiem. Zemniekiem pienācās būt tajā pašā ticībā, kurai piederēja viņu kungs. Līdz ar to zemnieku attiecības ar kristīgo ticību nereti bija tīri formālas. Vēl viens no iemesliem, kādēļ kristīgā ticība Kurzemes latviešos iesakņojās tik lēnām, bija tas, ka tur trūka mācītāju, kas labi prastu latviešu valodu un varētu tuvoties tautai.

Ketlera valdīšanas sākumā baznīcu bija maz. Laukos tās lielākoties bija vecas, bieži vien – pussabrukušas. 1567. gadā Kurzemes landtāgs pieņēma lēmumu dibināt Kurzēmē 70 baznīcas draudzes un uzcelt vai atjaunot tur baznīcas. Tas arī tika paveikts. Daudzas no šīm baznīcām ir saglabājušās līdz mūsdienām un ir valsts nozīmes kultūras pieminekļi.

Nezināms
mākslinieks.
Hercoga
Gotharda
un hercogienes
Annas portreti.
Ap 16. gs.
80. gadiem

Kaut arī hercogs Gothards kopā ar vācu muižniecību bija nolēmis Kurzemē atzīt vienīgi evaņģēliski luterisko ticību un reģistrēja visus savus pavalstniekus šajā ticībā, Kurzeme tomēr nekļuva par vienas ticības valsti.

Šeit darbojās dažādas kristīgās baznīcas un draudzes, kuru savstarpējās attiecības bija naidīgas, jo katra no tām uzskatīja sevi par vienīgo pareizo.

Jau drīz pēc Kurzemes hercogistes nodibināšanas sākās konflikti ar Romas Katoļu baznīcu, kas Polijā bija atzīta par valsts Baznīcu (Kurzemes hercogs atradās Polijas pakļautībā), un hercogi (Gothards, Frīdrihs un Vilhelms) bija spiesti dot Katoļu baznīcas piekritējiem tās pašas tiesības, ko luterticīgajiem. Arī hercoga Jēkaba laikā Kurzemes hercogistē nedarbojās luterāņi vien. Attiecības ar katoļu mācītājiem kļuva arvien saspīlētākas, jo aiz viņiem stāvēja Polija, kas vienmēr mēģināja politiski pabalstīt pāvesta piekritējus. Jezuītu ietekmētie muižnieki ne tikai paši pārgāja katoļticībā, bet ar varu sagrāba arī luterāņu baznīcas un pierakstīja savus zemniekus katoļu draudzēs. Latviešu zemniekam nejautāja, kādu ticību viņš izvēlēšies, jo kungu un Baznīcas acīs viņš vēl arvien bija tikai objekts, nevis patstāvīgi domājošs cilvēks. Hercoga Jēkaba nāves gadā Kurzemes hercogistē Katoļu baznīca jau bija ievērojams spēks ar saviem 25 tūkstošiem piekritēju, deviņām baznīcām, klosteri Skaistkalnē (katoļu skaits Kurzemē divkārsējās pēc 1709. gada lielā mēra).

Kristīgo baznīcu Kurzemē pārstāvēja ne tikai luterāņi un katoļi. Kad hercogs Jēkabs 1645. gadā parakstīja laulības līgumu ar reformātu (Kalvina mācības) piekritēju Luīzi Šarloti, hercogistē

nodibinājās Reformātu baznīca. Draudze nebija liela, sākumā tā sastāvēja tikai no hercogienes un viņas galminiekiem un galminiecēm, tiem pievienojās Rīgā vajātie Kalvina mācības piekritēji. Reformātu ticībā pārgāja arī daži muižnieki.

Visā Augšzemē gar Daugavu dzīvoja grieķu-katoļu ticībai piederšie jeb pareizticīgie. Samērā nedaudz Kurzemē bija arī vec ticībnieku.

Galma dzīve

17. gadsimtā Eiropas valdnieku galmos – gan lielvalstīs, gan mazās hercogistēs – valdīja izšķērdīga greznība un stingra etikete. 16. gs. nogalē, kad hercogistes tronī nāca Gothards Ketlers, Kurzemē paražas bija daudz vienkāršākas un brīvākas, mantotas no ordeņa laikiem. Sākumā hercogistei nebija pat savas galvaspilsētas un skaitā nelielais galms bija tur, kur uzturējās hercogs vai viņa ģimenes locekļi.

Kad 1642. gadā **Jelgava** kļuva par hercoga pastāvīgu rezidenci, kurā viņam bija jāuzturas ar ģimeni un galmu, mainījās viss galma dzīvesveids. Ilgstošā pāreja no bruņinieku ordeņa pieticīgās, skarbās dzīves kārtības uz eiropēiska valdnieka dzīvesveidu noslēdzās tikai **hercoga Jēkaba** (1610–1682) valdīšanas laikā (1642–1682), kad viņa galms bija savā ziņā mazs izsmalcinātu Rietumeiropas galma atdarinājums. Ir vērts nedaudz ieskatīties šī galma dzīvē, lai novērtētu tālaika sabiedrībā valdošos pretstatus.

Visu galma dzīvi un galminieku savstarpējās attiecības noteica **galma maršals**. Galmu veidoja vairākas grupas: galma kungi un dāmas; galma jaunekļi un jaunas; galma ierēdņi un ierēdnes no pilsoņu kārtas; galma sulaiņi un sulaines; galma kalpi un kalpones; galma puisi un ormaņi. Katrai no minētajām grupām bija stingri noteikti pienākumi un tiesības. Robežas starp šīm grupām vilka sabiedrība, nevis hercogs personiski. Ja hercogs kādam nedižciltīgam galma ierēdnim pievērsa vairāk vērības, nekā

Nezināms mākslinieks.
Kurzemes hercogs Jēkabs
un hercogiene Luīze
Šarlote. 17. gs. 40.–50. gadi

dižciltīgā sabiedrība to atļāva, tad tūlīt sekoja attiecīgs galma maršala padevīgs, bet noteikts aizrādījums. Tātad etiķetes jautājumos hercoga rīcība tika stingri ierobežota.

Pie galma ierēdņiem piederēja arī **galma mūziķis**, ko parasti sauca par mūzikas direktoru. Viņš izpildīja ērģelnieka pienākumus dievkalpojumos, iestudēja atsevišķus priekšnesumus svinībām. Arī galma **grāmatu iespiedējs** piederēja pie ierēdņiem. To hercogs Jēkabs iecēla 1660. gadā, līdz tam vajadzīgās instrukcijas un citi dokumenti tika iespiesti Rīgā, bet Rīgas naidīgās izturēšanās dēļ Jelgavai bija nepieciešama sava grāmatspiestuve. 1675. gadā tika iecelts arī galma grāmatnieks, kuram piederēja monopoltiesības tirdzniecībai ar grāmatām Jelgavā un sevišķas tiesības visos gadatirgos. Galmā dzīvoja arī **vara gravētājs**, kurš reizē bija arī monētu kaltuves meistars. Bija arī **galma mākslinieki**, kuri gleznoja portretus un paraugus audumiem, galma galdnieki, piemēram, kokgriezējs Johans Heincs nodarbojās ar hercoga mēbeļu, baznīcas iekārtu un pat epitāfiju izgatavošanu.

17. gs. 2. pusē galmā bija līdz 300–400 cilvēku. Izpriecas hercogs rīkoja pats vai dažreiz atļāva tās rīkot saviem galminiekiem atbilstoši viņu sabiedriskajam stāvoklim. Vasarā sevišķi iemīļotas bija šķēpnieku sacīkstes, kur jaunekļi, dažreiz arī vecāki vīri, pat hercogs pats jāšus mēģināja ar šķēpu uzdurt lielus un mazus gredzenus, kas brīvi karājās pie saites. Jelgavā hercoga parkā bija arī no dzīvžogiem izveidots labirints, sacīkšu hipodroms. Bija arī *zvēru dārzs*, kur mitinājās dažādi dzīvnieki, piemēram, pērtiķi, kamieļi, lāči, brieži, ērgļi, papagaiļi.

Pazīstami izklaides veidi Jelgavas galmā bija arī vizināšanās laivās un ūdensmedības, bet ziemā – braucieni kamanās.

Galvenās izpriecas galminiekiem sagādāja medības. Pēc to izziņošanas un pienācīgas sagatavošanās uz pieteikto medību vietu no Jelgavas devās mednieku procesija, kas dažreiz bija pat ceturtdaļkilometru gara jātnieku kolonna. Ārpus Jelgavas hercogs bija uzcēlis vairākas medību pilis, viņam bija arī diezgan daudz medību suņu (Kalnamuižā, kur bija galvenā suņu mītne, pastāvīgi mitinājās 90 suņu). Visā Eiropā bija slaveni hercoga Jēkaba medību piekūni (jāpiebilst, ka senāk, 16. gs., klasiska piekūnu un vanagu medību zeme bija Francija).

Tomēr hercogs Jēkabs uzskatīja, ka galms nav pašmērķis, un bija pārmērību pretinieks, tādēļ viņa valdīšanas laikā valsts līdzekļu pietika arī citām vajadzībām, tomēr viņa dēla **Frīdriha Kazimira** laikā galms vārda tiešā nozīmē izsūca visus zemes spēkus. Hercoga Jēkaba attieksmi pret dēlu un uzskatus par pedagogu raksturo viņa norādījumi prinča audzinātājam:

“Pirmkārt, tā kā visiem cilvēku darbiem pirmsākumā ir jāsaņem Debesvaldnieka žēlastība un bez Dieva palīdzības nav iespējams ne uzsākt, ne turpināt nevienu miesas vai gara lietu, – audzinātāja kunga pienākums būs mantinieka prinča, mūsu dārgā un ļoti mīļotā vecākā dēla audzināšana tai kristīgā reliģijā, kuru Mūsu priekšteči apliecinājuši un kuru arī Mēs atzīstam par savēju; tāpat dievbijībā un Dieva svēto baušļu izpildīšanā, lai viņš kļūtu par

pilnīgu kristīgo. Tāpat viņam jāieaudzina uzticība un padevība pret Polijas karali un karalieni, cienība un bijība pret Mums un pret viņa mātes kundzi, neviltota mīlestība pret viņa brāļu kunģiem un viņa māsu kundzēm, uzmanība, drošsirdība un taisnība visā viņa darbībā. Šai nolūkā viņam jādod attiecīgas grāmatas lasīšanai, jāuzdod zināmi dienas uzdevumi un raksti, jāved labas sarunas un viņš jāuzmudina uz visādiem tikumiem un slaveniem darbiem, kādi vien viņa varētu nostiprināt teicamu dzīvesveidu. (..)

Otrkārt, neatļaujot nekādas sarunas ar zemākas šķiras ļaudīm, izsargājot viņu no sliktā piemēra un straujiem rakstura untumiem, audzinātājs, cerams, panāks, ka viņš savai dzimtai un audzināšanai kaunu nedarīs. Tā kā visas sliktās tieksmes, uz kurām daba noved, parasti izceļas no audzinātāja nevīžības, audzinātājam jārikojas gudri un apdomīgi, rādot labu priekšzīmi pieticībā un visos labos tikumos. Viņam jādzīvo uzmanīgi, ietekmējot sava audzēkņa garu uz labu.

Treškārt, katrs zina, ka sekmīgai dzīvei kādā valstī, kur kāds cer atrast dienišķo labklājību, ir nepieciešams pārvaldīt svešas valodas, un galvenā kārtā to, kas liekas būt visvairāk lietošanā tāpēc, ka daudz rakstnieku to lietojuši valsts dzīves aprakstos. Minētais audzinātāja kungs piegriezīs sevišķu vērību tam, ka audzēknis uzrādītu sekmes latīņu, franču un poļu valodā. (..) Ir nepieciešams, ka viņš prastu labāk sastādīt domrakstus un varētu pats taisīt galaslēdzienus, kas kopā ar ikdienišķām pārrunām attīstītu prātu un darītu viņam saprotamu visu, kas būtu vajadzīgs viņa audzināšanas papildināšanai. Rotaļājoties viņš no skolotāja Langnera var piesavināties poļu valodu.

Ceturtkārt, attiecoties uz ķermeņa kustībām, jāievēro, lai mūsu dārgais dēls būtu pieradināts vienmēr skaisti un patīkami saskatīt visas sava ķermeņa kustības, lai ejot tas neturētu vienu plecu augstāk par otru (nepatīkama lieta), neietu saliektu muguru, ar nokārtu galvu vai izrādot savos vaibstos sliktu omu vai tml. (..).

Piektkārt, attiecoties uz viņa uzvešanos pie galda, audzinātāja kungs novēros, ka viņš neuzkristu ar runāšanu, kliegšanu, nepaceltu balsi, neatbalstītu galvu elkoņiem uz galda, neēstu ar atvērtu muti vai pārāk ilgi, nerotaļātos ar nazi un nebakstītu ar to, nesavilktu muti runādams, nesaviebtu seju vai nešūpotu kājas, kas viss runā pret labiem tikumiem. (..)

Sestkārt, tā kā Mūsu dārgais dēls pēc dabas ir diezgan trausls, tad, lai darbiem viņu nepārpūlētu un viņš nenaslimtu, audzinātāja kunga pienākums ir stingri ievērot, ko viņš ik dienas ir ēdis un dzēris, tāpat gādāt par to, lai viņa ikdienišķie uzdevumi nebūtu pārmērīgi un viņš darītu tikai to, kas viņam pienākas pēc viņa prinča kārtas. (..)

Septītkārt, ja minētais audzinātājs atrod prinča prātu par kautrīgu un bailīgu, tad viņš to ierosinās uz drošiem darbiem, ņemot attiecīgus piemērus no vēstures kā atzinumu pamatus. Tāpat viņam jāpasniedz pilnīgs fortifikācijas mācības kurss (..), nedrīkst lietot negodīgus vārdus, kā arī lamāties vai lādēties, bet vienmēr jāievēro pieklājība un godīgums.

Nezināms mākslinieks.
Kurzemes hercoga
Vilhelma portrets.
Fragments. 1615

Astotkārt, lai princis, Mūsu dārgais dēls, nepierastu pie nelieterīgiem izdevumiem, bet pie tīrības, viņam jābūt vienmēr labi apģērbtam, ar spodru veļu, viņa uzvalks nedrīkst būt ne par īsu, ne par šauru, lai viņš slikti neizskatītos un viņa augums netiktu bojāts.

Devītkārt, beidzot minētam audzinātāja kungam, ievērojot šo pamācību, piekritis tas gods audzināt princi, kas gan iecelts ar Dieva gādību par tādu, bet kas arī nedrīkst aizmirst, ka viņam šo godu arī pienākas izpelnīt.

Jelgavā, 1664. gada 10. maijā. Jēkabs (pašr.)¹

Hercoga galma dzīves kārtība kļuva par paraugu Kurzemes muižniekiem un arī turīgākajiem pilsoņiem. No vienas puses, tika rosināta greznība, pat izšķērdība, ko gan mēģināja ierobežot, bet, no otras puses, hercoga piemērs rosināja muižniekus gan

¹ Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzēmē. – R.: Valstspapīru spiestuves izdevums, 1931, 59.–60. lpp.

L. Šorers.
Kurzemes
hercoga
E. J. Birona
portrets.
18. gs. vidus

nopietnāk pievērsties saimnieciskajai darbībai, gan zināmu daļu līdzekļu ieguldīt mākslās.

17. gadsimts bija portretistu laikmets, un arī hercogs Jēkabs un viņa pēcnācējs algoja savus **galma gleznotājus**. Portretus, gleznotus eļļas tehnikā, pasūtīja ne tikai hercogs, bet arī muižnieki un pat pilsoņi. Tos izkāra dzīvojamās telpās, dāvināja gan radniekiem un paziņām, gan baznīcām. Portretu mode Kurzemē deva maizi gan iebraukušiem, gan vietējas izcelsmes māksliniekiem. Te pastāvēja arī gleznotāju cunftē, kurai netrūka darba arī hercogu Bironu laikā 18. gadsimtā. Kā savdabīgs Kurzemes hercogistes mantojums portretu glezniecības popularitāte Kurzemē saglabājās vēl 19. gadsimtā.

Visā Kurzemē – hercoga galmā, muižās, zemnieku mājās un pilsētās – nodarbojās ar mūziku. Galmā bija orķestris, koris, taurētāji, pie skolām pastāvēja skolnieku kori. Vācu aprindās iemīļoti instrumenti bija lauta un vijole, latvieši lietoja govju un āžu ragus, kokles un dūdas.

"No Klaipēdas caur Kurzemi
nonācu pie kuršu ķoniņiem,
kur mēs noskatījāmies viņu
pagāniskajā mātīcībā. Tā kā
bija Ziemsvētku diena, viņi
devās medībās savā svētajā
mežā, kur citādi visu gadu viņi
nenogalina nevienu dzīvnieku,
nedz cērt kādu nūju.

Samedītām stirnām, briežiem
un zaķiem novilkā ādu, gaļu
izcepa un novietoja uz gara
galda. Ap galdu salīpināja
daudz vaska svečīšu par savu
vecāku, senču, bērnu un
radnieku dvēselēm un pēc
tam, stāvēdami un uz priekšu
un atpakaļ iedami, ēda un
dzēra un piedāvāja arī mums.
(Ķoniņu medību skats attēlots
uz 1678. g. lietā Lipaiķu
baznīcas zvana, ko viņi
baznīcai bija dāvājuši.)"

(Dunsdorfs E. Senie stāsti.
Latvijas vēstures
lasāmgrāmata. – Melburna:
Austrālijas latvietis, 1955,
76. lpp.)

■ Kā hercoga Jēkaba
norādījumos atklājas tālaika
labas uzvedības noteikumi?

Lappuse no vecākās
latviešu ābece (ap 1685)

Heinrihs Ādolfijs
(1622–1686), garīgo dziesmu
tulkotājs, 1685. gadā latviski
sarakstīja veltījuma dzejoli
Kurzemes hercogam,
apliecinot vācu mācītāju
latviešu valodas prasmi:
"Zemīga paklanišana tam
cienīgam iekš Vidzemes pār
Kurzemi un Zemgali lielam
kungam Frīderikam Kazimīram,
kad viņa augsta vārda diena
priecīgi bija atspīdējusi.

Garīgā literatūra

Kaut arī Kurzemes hercogs bija kļuvis par Polijas karaļa vasali
un arī uz Kurzemi attiecās Polijas politika par katoļticības nostip-
rināšanu, tomēr 16. gs. beigās hercogs Gothards Ketlers lika pār-
tulkot latviešu valodā un izdot Luterāņu baznīcas rokasgrāma-
tas – "Lutera katehismu" (1586), "Nevācu psalmus" (1587) un
"Evaņģēlijus un epistulas" (1587). Grāmatas uz hercoga rēķina
iespieda Kēnigsbergā, kur spiestuve darbojās jau no 1523. gada,
un par brīvu izdalīja visiem mācītājiem.

Rokasgrāmata bija domāta ne tikai mācītājiem kā palīgs diev-
kalpojamos, bet arī draudzes locekļu vajadzībām. To apliecina
grāmatas priekšvārdā teiktais: "Lai arī tie, kas tālu no savas baznī-
cas mājā un nelāga ceļā vai vecuma, vai neveselības dēļ nevienu
svētdienu nevar Dieva namā aizklūt, sprediķa vietā savai saimei
katķismu un svētdienas lekciju, un Evaņģēliju līdz ar tām paras-
tajām dziesmām varētu priekšā lasīt un izdziedāt."

Arī Kurzemē, neraugoties uz hercoga Gotharda centieniem,
kristīgās ticības un luterānisma mācības tautā iesakņojās lēnām.
Latvieši sīkstī turējās pie savas senču ticības. Bērniem deva vār-
dus pašu ģimenē, izvairoties no Baznīcas kristības, laulības slēdza
pēc senajām paražām un mirušos apglabāja senču kapsētās, nevis
iesvētītos kristīgos kapos. Dievainēs latvieši mieloja senču dvēse-
les. Visām šīm senajām ticības paražām jaucās klāt arī dažādi
katoļticības elementi.

Skolas

Grāmatu izplatībai draudzes locekļu vidū ir nozīme tikai tādā
gadījumā, ja vairāk vai mazāk izplatīta ir vismaz **lasītprasme**.
1567. gadā hercogs bija devis rīkojumu dibināt skolas Sēlpilī,
Ilūkstē, Bauskā, Kalnciemā, Dobelē, Ventspilī un Sabilē (ne visas
no šīm skolām tika atvērtas). Šo gadu pieņem par Kurzemes skolu

Lappuse no
vecākās
latviešu ābece
(ap 1685)

Spīguļo, saulīte,
rādī to dienu,
Kas mums jo
saldā ne medus
ar pienu,
Kurā mēs
liksmojam,
dziedam un
dejam,
Kur vien mēs
staigājam,
stāvam un ejam.
Pūtiēt ar
trumetēm, sitiet
ar bungām,
Klanaities
cienīgam zemītes
kungam,
Sieneta pušķiūs,
krāsītes taisiet,

sākotnī. Tomēr 16. gs. 2. pusē un arī 17. gadsimtā skolas Kurzemē bija samērā reta parādība, jo muižnieki baidījās, ka lasītprasmes izplatīšanās zemnieku vidū veicinās viņu nepakļaušanos muižai. Vecākā Kurzemes skola, kurā mācījās latviešu bērni, bija 1633. gadā Jelgavā atvērta Annas skola. Lasītprasmes ziņā Kurzeme atpalika gan no Rīgas, gan arī no Vidzemes, tomēr šī māka pakāpeniski izplatījās arī zemnieku vidū, pateicoties māj-skolām.

3.7. MĀKSLA UN ARHITEKTŪRA

Eiropā 16. gadsimta otrajā pusē tēlotājā mākslā iezīmējās pār-orientācija no mākslas sakrālās ievirzes uz laicīgo. Šo periodu raksturo kontrreformācijas kustības uzspiestā ideoloģija un spē- cīgo kaimiņvalstu galmu politiskā ietekmē. "Šī laika nogriežņa robežās (līdz 1610. g.) vairākos Latvijas vizuālo mākslu veidos – celtniecībā, tēlotājā mākslā izpaužas tālaika ziemeļu renesanses stilistisko formu adaptācija, kurām līdzās un paralēli konstatē- jama arī manierisma un pēcgotikas pazīmju parādīšanās."¹

¹ Spārītis O. Renesanses stilistiskais diapazons vizuālajā mākslā Lat- vijā XVI–XVII gadsimtā. – R., 1998, 27. lpp.

Bārstieta rozītes, puķītes
kaisiet.
Teicieta, sveicieta, vēlējiēt labu,
Labu no sirds un ar priecīgu
dabu.
Cienīgam lielkungam labi lai
klājas.
Labums un svētums pār viņu
lai krājas.
Dieviņ, dod piedzīvot, lūdziet
arvieni,
Viņam šo dienīņu daždažu dienu.

No paklausīgas un visu labu
vēlēdamas sirds parādīta no
nabagas un līdz šim niecītas
zemnieka valodas."
(Dunsdorfs E. Senie stāsti.
Latvijas vēstures
lasāmgrāmata. – Melburna:
Austrālijas latvietis, 1955,
101. lpp.)

■ Kādas atšķirības no
mūsdienu literārās valodas
atrodamas tekstā?
Kāpēc tās radušās?

Portretu glezniecība

Tēlotājai mākslai kļūstot pārsvarā laicīgai, Latvijas mākslā parādījās jauni žanri, sevišķu nozīmi ieguva portretu glezniecība. Tolaik pastāvēs darbs bija tikai atsevišķiem izcilākajiem māksliniekiem, kuri gleznoja lielāko valstu valdniekiem. Pārējie mākslinieki bieži ceļoja no vienas vietas uz citu, meklējot darbu īsākam vai ilgākam laikam. Tas veicināja radošo ideju izplatību Eiropā. Visu 17. gadsimtu Latvijas mākslā bija konstatējama svārstīšanās starp sekošanu 16. gs. manierisma samākslotajai tradīcijai un holandiešu baroka reālistiskajam glezniecības veidam.

Arī Kurzemes hercogistē jau 16. gs. otrajā pusē strādāja ieceļojuši mākslinieki. No nedaudzajiem darbiem, kas saglabājušies līdz mūsdienām, jāmin nezināma mākslinieka gleznotais Kurzemes hercoga Vilhelma portrets (1615), kas ir ziemeļu manierisma parādes portreta paraugs.

Rīgā gleznotāju cunftē tika dibināta 1638. gadā. Atšķirībā no Kurzemes portretiem, kur dominēja hercoga dzimtas un Kurzemes muižnieku attēli, Rīgā 17. gs. tika gleznoti trešās kārtas pārstāvji, piemēram, amatnieki – **Mazās gildes eltermāni** (t. i., vecākie), mācītāji, tika akcentēta portretējamā individualitāte, viņa nozīmīgums, nopietnība, ko izcēla izteiksmīgi žesti un vērīgi, reizēm pat caururbjoši skatieni (K. Gerkena, H. Velša, K. Rušebuša portreti, Rīgas garīdznieku H. Samsona un J. Dolmana portreti, 17. gs. 2. ceturksnis).

17. gadsimta vidū un otrajā pusē Latvijas portretglezniecībā ienāca **baroks**. Šī stila iezīmes parādījās arī Rīgas gleznotāju cunftes darinātajos rīdzinieku portretos (H. Frībena portrets, 1663). Diemžēl maz saglabājies šī perioda augstmaņu parādes portretu, zināmu priekšstatu par tiem sniedz Johana Patkula portrets (nezināms mākslinieks, ap 1700).

Nezināms
mākslinieks.
K. Rušebuša
portrets.
Fragments. 1629

Dītrihs fon Ceics.
E. M. Vitigas
portrets.
Fragments. 1672

Nezināms
mākslinieks.
Sanāksme
Rīgas rātsnamā.
17. gs. 30. gadi

F. H. Barizjens.
Kurzemes hercogs
Pēteris Bīrons. 1775

Viens no tipiskākajiem baroka laikmeta gleznotājiem bija **F. H. Barizjens** (1724–1796), kurš dzimis Vācijā, strādājis Krievijā (Astrahaņā, 1750–1767), tad pārcēlies uz Rīgu, bet no 1770. gada bijis Kurzemes hercoga Pētera Bīrona galma gleznotājs. Barizjens gleznojis Kurzemes hercogienes, atraitnes Beningas Gotlības portretu (1778?), Kurzemes hercoga Ernsta Johana portretu (1778).

Baroka arhitektūra Latvijā

17. gadsimta beigās Latvijā no Holandes, Ziemeļvācijas, Polijas un Zviedrijas ienāca jaunas vēsmas pilsētībūvniecībā un līdz ar to – arī **baroka stils**.

1639. gadā Iekšrīgas galvenos vārtus un ieeju pārcēla uz **Kaļķu ielu**. Pa maģistrālo Kaļķu ielu taisnā virzienā varēja nokļūt līdz Rātslaukumam un līdz galvenajiem vārtiem Daugavas pusē – Svērtuves vārtiem.

1663. gadā tika atklāta **Rīgas dzeramā ūdens iekārta**, kas pa koka caurulēm novadīja ūdeni uz dažādiem pilsētas rajoniem. Šī iekārta darbojās 200 gadus. 1743. gadā Rīgas nami ieguva **nakts apgaismojumu – lukturus ar svecēm**, lai gan vēl joprojām rīdizniekiem bija aizliegts vēlās nakts stundās iziet ielās bez savām rokas laternām.

Ēkas Iekšrīgā sāka celt simetriski gar ielas malu. Šo regularitāti papildinot ar dekoratīvajiem elementiem, Rīgā ienāk **baroka stils**.

Bagātie pilsētas vīri sev lika celt nu jau trīsstāvu ēkas, kurās galvenie apartamenti atradās 2. stāvā, pirmais stāvs tika atvēlēts dienesta vajadzībām, bet pagrabs, zemais 3. stāvs un bēniņi tika izmantoti noliktavu vajadzībām. Ar laiku arī 3. stāvā tika būvētas dzīvojamās telpas.

“Namu fasādēs iezīmējās simetrisks dalījums, kas loģisko turpinājumu ieguva iekštelpu izveidē. Savu nozīmi zaudēja agrāk izplatītā halle ar atklāto pavardu, toties palielinājās dzīvojamo telpu skaits un izmēri. Interjerus sāka izgreznot ar monumentāliem gleznojumiem. Fasādē plaši izmantoja pilastrus, jaunu dekoratīvu izveidi ieguva portāli. Modē nāca no kaļķakmens cirstu akanta lapu savijums un augļu vītnes, vāzes, kā arī alegoriski cilvēku un figūru atveidojumi.”¹

1688. gadā tika pabeigts bagātajam Rīgas rātskungam **Johanam Reiternam** celtais nams ar fasādi, ko veidoja pēc joniskā ordera parauga. (Savulaik Rīgas rāte sodījusi J. Reiteru par nepiere dzētu izšķērdību: viņš braukājis kariatē ar stiklotiem logiem.)

Nama frīzē attēloti dažādi dzīvnieki, bet vidū –, kā zviedru lauva pieveic krievu lāci. Interesanti, ka virs šīs frīzes līdzās nama celšanas gadskaitlim redzami nama īpašnieka iniciāļi “J. R.”, tikai spoguļattēlā.

*“Latvijā baroka ietekmei atsevišķos reģionos ir noteiktas atšķirības, tomēr kopumā nosacīti var izdalīt trīs galvenos baroka mākslas evolūcijas posmus: **agrīno** (no 17. gs. 50. gadiem līdz 18. gs. 30. gadiem), kad baroka arhitektonisko kompozīciju sistēmā vēl jūtama viduslaiku arhitektūras ietekme; **attīstīto** baroku (18. gs. 30.–60. gadi), kad šī stila formas sasniedz māksliniecisko briedumu, bet interjeros pāriet rokoko gaisīgajā ekspresijā, un **vēlīno** (18. gs. 60.–80. gadi), kad vērojama barokālo kompozīcijas paņēmieni un dekoratīvo formu vispārēja transformēšanās gan izsmalcināti greznajā rokoko ievirzē, gan arī klasicisma iespaidotā vispārinātās vienkāršošanās virzienā.”*
(Krastiņš J. u. c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 50. lpp.)

¹ Cielava S. Arhitektūras stili Latvijā. – R.: Mācību apgāds, 1998, 39. lpp.

Izcilo baroka portālu ierobežo lielā ordera pilastri ar joniskiem kapitējiem un ļoti grezni ornamentāli cilņi.

Uzskata, ka portālu veidojis H. V. Šmīselis, bet skulpturālo dekoru – H. J. Herolds. Portāls ir ievērojams arī ar to, ka virs korintiskajiem kolonnu kapitējiem skatāmi ēkas īpašnieka un viņa dzīvesbiedres portreti.

■ Īsi raksturojiet
baroka stilu
Rietumeiropas
arhitektūrā!

Reiterna nams.
Arhitekts
R. Bindenšū.
1684–1688

Ruperts Bindenšū

(Bindenschu, 1645–1698) – Strasbūras namdāris, būvmeistars. Līdz 1671. gadam piedalījies Tāllinas Olava baznīcas torņa atjaunošanā, tad pārcēlies uz Rīgu un kļuvis par pilsētas galvenā būvmeistara J. Jostena palīgu.

No 1675. gada, aizvietojot J. Jostenu, vadīja ūdensvada un citu inženiertehnisko celtnu būvdarbus, pēc 1677. gada ugunsgrēka atjaunojis Rīgas Sv. Pētera baznīcu, 1690. gadā pēc viņa projekta atjaunota baznīcas torņa smaile. R. Bindenšū ir cēlis vai pārbūvējis vairākas celtnes, to vidū: Jēzus baznīcu Rīgā (1686–1688), Sv. Bērtuļa baznīcu Limbažos (1679–1680), Sv. Jāņa baznīcu Salas pagastā (1693–1694), Sv. Annas baznīcu Piņķos (1691). Rīgā būvmeistars uzcēlis 2 ugunsbākas, svērtuves, vējdzirnavas, Kalkbrennera namu (1678), Frīzena namu (1684) un Dannenšterna namu (1694–1698). Bindenšū ir piedalījies arī Reiterņa nama (1684–1688) un Dannenšterna namu (1694–1698) celtniecībā.

- Cik stāvu ir Dannenšterna namam?
- Atsauciet atmiņā grieķu klasiskā ordena pamatelementus!
- Kāda tiem ir nozīme Reiterņa nama un Dannenšterna nama arhitektoniskajā risinājumā?

**Dannenšterna nams Rīgā.
1694–1698**

Viena no ievērojamākajām baroka celtnēm Latvijā ir holandiešu tirgotāja un kuģu īpašnieka **Ernesta Metsū Dannenšterna** nams Rīgā, Mārstaļu ielā. Dīvos barokālajos portālos (tēlnieks D. Valters) redzams īpašnieka ģerbonis ar egles un zvaigznes attēlu, atzīmējot Zviedrijas karaļa piešķirto titulu "fon Dannenšterns". Virs dzegas redzami divi nelieli dekoratīvi frontoni. Portālu rotājumos izmantota barokam raksturīgā lauztā arka ar pusgulus novietotām alegoriskām figūrām un akanta lapu savijumiem.

Nams sastāv no trim savienotiem būvobjektiem – galvenā korpusa un divām pagalma piebūvēm. Zīmīgi, ka baroka elementu izmantojums ēkas fasādes apdarē (lielais orderis, portāli) nav bijis šķērslis gotiskās tradīcijas saglabāšanai ēkas struktūrā, jo zem augstā, stāvā divslīpju jumta bija iekārtotas telpas noliktavām. Tas, domājams, saistīts ar akūtu telpu trūkumu mūru ierobežotajā vecpilsētā.

1736. gadā Kurzemes hercogs E. J. Bīrons ataicināja uz Rundāli vienu no izcilākajiem tālaika Krievijas arhitektiem **Frančesko Bartolomeo Rastrelli** (1700–1771), lai plašajā Zemgales līdzenumā sāktu būvēt Kurzemes hercogu vasaras rezidenci. **Rundāles pils** celta divos būvperiodos (1736–1740, 1763–1768) kā tipisks baroka ansamblis ar t.s. franču parku, kanālu, pils korpusu, manēžu, saimniecības ēkām, stalliem, dārznieka māju un medību mežu. No pagalma uz pils trim centrālajiem korpusiem ved 7 kāpnes. Ēkai noslēgtību piešķir divi ziemeļu puses šķērskorpusi.

“Viss ansamblis arhitektoniskais kopveidols labi harmonē ar Zemgales līdzenuma mierīgo ainavu. Arhitekts te atteicies no barokam raksturīgo formu vētrainās dinamikas, klusinājis to, akcentējot galvenokārt horizontālās līnijas.”¹

Frančesko Bartolomeo Rastrelli (1700–1771) – ievērojams baroka arhitektūras meistars, Krievijas galma arhitekts (1738–1763).

Ievērojamākās celtnes: Smolnija klosteris (1748), M. Voroncova pils (1749–1757), S. Stroganova pils (1752–1754), Ziemas pils (1754–1762) Pēterburgā un Katrīnas pils Puškinā (1752–1757).

Rundāles pils.
Arhitekts
F. B. Rastrelli.
1736–1740,
1763–1768

Rundāles pils
Zelta zāle

¹ Cielava S. Arhitektūras stili Latvijā. – R.: Mācību apgāds, 1998, 42. lpp.

Iekštelpu plānojumu raksturo *anfilādes princips* – telpas savieno durvis (citkārt arī arkas), kas izvietotas cita aiz citas uz vienas ass.

Rundāles pils stuka dekoru no 1765. g. līdz 1768. g. darinājis tēlnieks **J. M. Grafs**. Īpaši bagātīga apdare veidota t.s. Baltajai zālei. Plafona gleznojumus (1766–1767) veidojuši itāliešu mākslinieki **F. Martīni** un **K. Cuki**.

Stuks – mākslīgs materiāls, no kā veido dekoratīvās tēlniecības darbus un arhitektūras detaļas. Stuku veido no gīpša un kaļķa masas ar piedevām.

Rundāles pils
kāpnes

Severins Jensens (Gensin, 1723–pēc 1809) – dāņu arhitekts, no 1763. gada – Kurzemes galma arhitekts. Pēc Kurzemes pievienošanas Krievijas impērijai (1796–1804) nozīmēts par Kurzemes guberņas arhitektu. Izcilākais vēlā baroka pārstāvis Latvijā: Pētera Akadēmija Jelgavā (1733–1775), Svētes pils (1774–1775), Zaļenieku muiža (1768–1774), Kroņvircavas muižas pārbūve (1781, 1785). Jensens veidojis Rundāles pils pusloka stāļus un ārējos vārtus.

**Rundāles pils
Rožu istaba**

**Zaļenieku muiža.
Arhitekts S. Jensens.
1768–1774**

1737. gadā Jelgavā pēc hercoga E. J. Bīrona pavēles tika uzspriecināta vecā Jelgavas ordeņa pils, lai Rastrelli Lielupes un Driksas sateces salā sāktu būvēt Kurzemes valdnieku jauno rezidenci.

Pētera akadēmija Jelgavā.
Arhitekts *S. Jensens.*
1733–1775

Jelgavas pils ir vismonumentālākā šāda tipa celtnē Latvijā. *Pirmajā būvperiodā* (1737–1741) tika izveidoti grandiozie baroka stila korpusi un sagatavoti materiāli telpu apdarei.

“Pils ēkas fasādes joprojām saglabā savu barokālo noformējumu – simetriski izvietotus rizalitus, bagātīgi profilētas dzegas, kā arī pilastrus, ko rotā čuguna kapitēļi.”¹

Laikā no 1764. līdz 1772. gadam *otrajā būvperiodā* pēc Rastrelli ieceres faktiskais darbu vadītājs bija S. Jensens, kurš celtnes stilu tuvināja klasicismam.

Jelgavas pils pārdzīvojusi gan izcilu franču karaļnama atvašu kāzas Lielās franču revolūcijas laikā, gan vairākkārt cietusi ugunsgrēkos, gan tikusi piemērota kara vajadzībām – ar lazareti sākot un ģenerālštābu beidzot. Diemžēl iekštelpu skulpturālie rotājumi un sienu gleznojumi nav saglabājušies.

Jelgavas pili dekorējis **J. M. Grafs** (1768–1774), bet griestu gleznojumus te veicis **A. d’Andželi** (1768–1771), vēlāk – arī **F. H. Barizjens**.

Jelgavas pils.
Arhitekts
F. B. Rastrelli.
1737–1741

■ Izlasiet *Imanta Lancmaņa* grāmatas par Jelgavas un Rundāles pilīm!

Daudzo baroka baznīcu iekštelpu noformējumam Kuldīgā, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā, Limbažos visbiežāk tika izmantoti **koktēlniecības darbi** no Kurzemes hercogistes **Sēfrensu darbnīcas Ventspilī**. Viens no pirmajiem nozīmīgajiem šīs darbnīcas kokgriezumiem bija Kuldīgas Sv. Katrīnas baznīcas altāris un kancele, ko būvējis **Nikolass (Nikolajs) Sēfrenss vecākais** (dz. g. n. – 1694), viņam palīdzējis Ventspils galdnieks E. Tisens. Ievērojamākais Ventspils koktēlniecības skolas pārstāvis un hercoga galma tēlnieks bija **Nikolajs Sēfrenss jaunākais** (1662–1710),

¹ Cielava S. Arhitektūras stili Latvijā. – R.: Mācību apgāds, 1998, 43. lpp.

kura izcilāko darbu klāstā ir Sv. Annas baznīcas altāris Liepājā (1697), Ugāles baznīcas ērģeļu prospekts (1697–1704) un Lestenes baznīcas (1704–1709) iekštelpas iekārtojums.

Īpatnēji veidojās **Latgales baroks**. Katoļu baznīca uzskatīja mākslu par ietekmīgu cīņas un audzināšanas līdzekli, un gleznām bija jāatklāj gan svētuma vēsture kopumā, gan tās atsevišķie motīvi – Dievmātes svētums, Svētā Vakarēdiena realitāte utt. Šīs ikonogrāfiskās tēmas izplatījās pa visu Eiropu. Polemizējot ar grezno dievnamu un svētbilžu pretiniekiem protestantiem, Katoļu baznīca gribēja celt skaistākos dievnamus uz zemes. Tā kā Katoļu baznīcas un jezuītu darbība visnoteiktāk realizējās Latgalē, tad ir saprotams, ka tieši tur tika celti vislielākie un greznākie dievnami Latvijā.

Rietumeiropas vēsturiskie stili Latgalē nonāca ļoti vēlu un no gluži citiem pirmavotiem nekā Kurzemē un Vidzemē. Kad 18. gs. pirmajā pusē Latgalē sāka izplatīties vēlā baroka ieskaņas, tās ieplūda no dienvidiem – no Itālijas, caur Dienvidvāciju, Austriju un Poliju (šai sakarībā tiek lietots termins “jezuītu baroks”). Latgalē nav romānikas un gotikas arhitektūras pieminekļu, nav bijis šo stilu tradīciju. Vēlīnais baroks, ienākot Latgalē, te sastapās neskartu zemnieku tautiskās amatniecības vidi.

Nozīmīgi baroka arhitektūras pieminekļi saglabājušies **Krāslavā**. Pils un parka ansamblis ir vērtējams kā izcilākais baroka laikmeta magnāta rezidences paraugs Latgalē. **Krāslavas baznīca**

N. Sēfrenss jaunākais.
Liepājas Sv. Annas
baznīcas altāris. 1697

Liepājas Sv. Trīsvienības
baznīcas interjers.
1742–1758

(1676, pārbūvēta 1763) ir raksturīgs piemērs vienam no Latgalē izplatītajiem baznīcu tiptiem. Tā ir trīsjomu baznīca bez torņiem, un baznīcas vidusjoms ir daudz augstāks par sānjomiem. Šā tipa izcelsme meklējama Itālijā (II Džezū baznīca Romā) un arī Polijā un Ukrainā. Krāslavas baznīcas monumentālais altāris pieder vienam no Latgalē izplatītākajiem altāru tiptiem (paraugi – Romā, Dž. L. Bernīni un A. Poco darbi). Tā ir svinīgi reprezentatīva lielu izmēru polihroma kompozīcija. Varenas kolonnas, kas imitē krāsainu marmoru, ietver poļu gleznotāja J. Matejko darinātu altārgleznu. Baznīcas altāris saplūst vienā veselumā ar baznīcas arhitektoniku, koncentrējot sevī visu tās dinamiku.

Dagdas baznīca (1741) ir kā sava veida pārejas posms starp beztorņu un torņu baznīcu. Dagdas baznīcas torņi ir zemi, bet tās vidusjoms tikai nedaudz paceļas pār sānjomiem. Dagdas baznīcā, tāpat kā nereti citās Latgales baznīcās, vērojamas vienlaikus katoļu un pareizticīgo kulta pazīmes, piemēram, baznīcas plāns ir krustenisks, bet ēkas centrālbūves raksturu maskē fasādes torņi. Ievērojot novada vēstures īpatnības, to, ka šeit gadsimtiem ilgi līdzās pastāvējusi pareizticība, vecticība un katoļticība, šādu iezīmi varētu uzskatīt par lokāli latgalisku iezīmi.

Pasienas baznīca (1761, Ludzas rajonā) pieder citam, Latgalē visizplatītākajam baznīcas tipam. Tā ir trīsjomu bazilika ar diviem augstiem torņiem fasādē. Tā kā Pasienas baznīca celta samērā vēlu, te izpaužas arī nepārprotamas rokoko ietekmes. Arī šī tipa baznīcu pirmveidi rodami Itālijā, galvenokārt Pjemontas baznīcas celtniecībā, no kurienes tie izplatījās uz Dienvidvāciju, Austriju, Poliju, bet ar jezuītu ordeņa starpniecību rada atbalsi visās Eiropas malās. Ar šā tipa baznīcām sevišķi bagāta Viļņa, kur savulaik strādāja daudz Austrijas un Itālijas arhitektu, un Viļņā rodamas analogijas gan Pasienas baznīcai, gan dažām citām šā tipa baznīcām.

Ievēribas cienīgs ir Pasienas baznīcas interjers. Šāda tipa baznīcas iekārtas varianta izcelsme meklējama Dienvidvācijā un Austrijā. Tā mērķis bija iespējami spēcīgāk iedarboties uz dievlūdzēja jūtām, modināt viņa dvēselē mistisku bijību, satraukt viņa fantāziju ar noslēpumainiem iracionāliem optiskiem efektiem. Raksturīga pazīme – dekoratīvo elementu pavairojuma paņēmiens. Pasienas baznīcas galveno altāri atbalso vairāki blakusaltāri. Altāru un kanceles kompozīcijā, bagātīgajos rotājumos vērojamas Rietumeiropas rokoko ietekmes.

Latgale ir katolicisma izplatības ziemeļu robeža šajā reģionā, savukārt Eiropas ziemeļaustrumos ziemeļu virzienā pēdējā (un Latvijā vienīgā) svētceļojuma vieta ir **Aglona**. 1993. gadā Aglonu apmeklēja pāvests Jānis Pāvils II.

Kā baltu apdzīvots centrs Aglona (vietas vārds cēlies no vārda "eglaine", jo tur bijuši lieli egļu meži) pazīstama kopš 1800. g. pr. Kr. Lietuvas vēstures pētnieki min Aglonu kā iespējamo karaļa Mindauga un viņa dēlu nogalināšanas un apbedījuma vietu

(1263). 17. gadsimta beigās no Viļņas tika ataicināti dominikāņu mūki, lai uzceltu baznīcu, klosteri un ierīkotu skolu. Klosters vajadzībām tika novēlēta liela muiža. Tanī laikā bārenītei Annai reiz 15. augustā lūgšanas laikā parādījusies Dievmāte ar Jēzusbērniņu uz labās rokas. Viļņas tuvumā (Trāķos) gleznoto Aglonas Dievmātes gleznu katoļticīgie godā kā brīnumdarītāju. Aglonas baznīca ir celta par godu Jaunavas Marijas uzņemšanai debesīs, un Debesbraukšanas diena – 15. augusts (tātad – arī tā diena, kad Dievmāte reiz parādījās nabaga bārenītei) ir tas laiks, kad Aglonā pulcējas dievlūdēju tūkstoši.

Pasienes baznīcas interjers.
18. gs. 60. gadi

Sv. Marijas
Debesbraukšanas
bazilika Aglonā.
1768–1800

Aglonas bazilikas
interjers

Pirmā Aglonas baznīca bija celta no koka un ir nodegusi (1766). Tagadējo mūra baznīcu ar diviem augstiem torņiem fasādē 18. gs. otrajā pusē (1768–1800) cēluši dominikāņu mūki. Baznīca celta baroka stilā, bet fasādes vienkāršajās masās un nepārtrauktajās līnijās, kā arī interjera dekoratīvajos motīvos jau jūtama klasicisma ietekme. Celtne rekonstruēta 1991–1993.

Kurzemes baroks

Kurzemes baznīcām baroka laikmetā ir vairākas raksturīgas īpašības, kas vispirms konstatējamās baznīcu ārskatā. Baroka laikmeta dievnamiem ir raksturīgas masīvas sienas ar retām logu ailām, kas darinātas gotiskās vai romāniskās formās. Galvenajam jomam cieši pieslejas izvirzītais kvadrātveida tornis, apsīda ir poligonāla. Tās parasti ir vienjoma vai trīsjomu bazilikas (vidusjoms ir ievērojami platāks par sānu jomiem). Kurzemes baznīcu īpatnība ir arī vienkāršā, smagnējā ārējā noformējuma kontrasts ar grezno, izdomas bagāto interjeru.

3.8. KURZEMES BAZNĪCAS BAROKA LAIKMETĀ

Baznīcas nosaukums, pasūtītājs, arhitekts, datējums	Celtnes raksturojums	Baznīcas iekārtas raksturojums
APRIĶU luterāņu baznīca (Liepājas raj.) Pirmo reizi minēta 1640. g.; pārbūvēta 17. gs. 2. pusē; 1710. g. pārbūvēts tornis, piebūvēts ģērbkambaris un konfrorss; ap 1720. g. iebūvēta luktā; 1742.–1755. g. atjaunots interjers (apgleznoti griesti, nomainīta iekārta – kokā griezts altāris, kancele, bīktsols); 1856. g. iebūvētas ērģeles; 1938. g. veikts remonts, atjaunoti griestu gleznojumi.	Tipisks 17.–18. gs. Kurzemes baznīcas paraugs. Taisnstūra celtnē (35 × 11 m) ar sašaurinātu poligonālu altārdaļu un izvirzītu torni rietumu fasādē. Ārējā arhitektūra askētiska. Biezas apmetas un krāsotas sienas (laukakmens-ķieģeļu mūris). Logiem pusloka arku noslēgums. Rets telpas pārseguma veids – trisjomu koka velves.	Greznā baznīcas iekārta ir viens no izcilākajiem vēlā baroka stila paraugiem Latvijas mākslā. Iekārtas priekšmeti ir valsts nozīmes mākslas pieminekļi. Baznīcas interjera materiāls – griezts koks; krāsojums – zils ar baltu un zeltu. Kanceli balsta ēģeļa figūra. Lukta (ap 1710. g.) pildīnos apustuļu, evaņģēlistu un Kristus figūras. Interjera kokgriezumus darinājuši Joahims Kreicfelds u.c. Griestos alegoriski gleznojumi (18. gs. 40. gadi), kur attēloti kristīgie tūkumi – ticība, cerība, mīlestība u.c. (gleznotājs – Johans Rode).
ĒDOLES luterāņu baznīca (Kuldīgas raj.) Celta 17. gs. vidū pēc Ēdoles muižnieka barona fon Bēra pasūtījuma. Pārbūvēta 1697. g. Interjers veidots laikā no 17. gs. vidus līdz 18. gs. 2. pusei. 1850.–1852. g. – kapitālais remonts. 1925.–1936. g. – remonts.	Tradicionāla Kurzemes baznīca – vienkāršs taisnstūra būvķermenis (26 × 13 m) ar poligonālu apsīdu un izvirzītu masīvu taisnstūrveida torni. Ārsienas – neapmests sarkanu ķieģeļu mūris ar spēcīgi profilētu barokālu dzegu. Perspektīvais ieejas portāls un logu ailes noslēdzas ar smailloka arku. Iekšējā sienas apmetas, balti krāsotas. Trisjomu koka velves.	Baznīcā saglabājušies sākotnējie interjera elementi – kokā griezts altāris un kancele –, kas veido vienotu agrīnā baroka ansambli. Kanceli balsta ēģeļa figūra, uz kanceles korpusa un kāpņu margām – Kristus un apustuļu figūras. Raksturīgs ornamenta pārsvars pār skulptūru. Luktas rotā "Kristus ciešanu" cikls, kas darināts vēlā rokoko stilā. Interjera krāsojumā dominē melns un zelts. Ēdoles baznīcas ērģeles. Ērģeles būvējis Kristofs Braveleits no Prūsijas (18. gs. 80. gados). Šīs nelielās ērģeles (1 manuālis, pedālis, 8 registri) ir vienas no nedaudzajām 18. gs. ērģelēm, kas Latvijā saglabājušās. Piemērotas tieši baroka ērģelmūzikas atskaņošanai. Vienā laikā ar ērģelēm darināts to prospekts (J. Slavičeks), tā veidots un saglabājies vienots ansamblis.

Baznīcas nosaukums, pasūtītājs, arhitekts, datējums	Celtnes raksturojums	Baznīcas iekārtas raksturojums
LANDZES luterāņu baznīca (Piltene, Ventspils raj.). Ap 1700. g.	Tradicionāla Kurzemes baznīca – taisnstūra būvķermenis ar izvirzītu torni. Ķieģeļu sienas, no ārpusē apmestas un balsinātas. Logi ar smailloku arkas noslēgumu un vitrāžām.	Landzes baznīcas interjers pieder pie nozīmīgākā attīstītā baroka snieguma Latvijas teritorijā – autora vārds un precīzais datējums tam piešķir īpašu nozīmi. Altāra kokgriezumus darinājis N. Sēfrenss jaunākais ap 1700.–1701. g.; kancele un lasāmā pulsts stilistiski tuva altārim. Altāra retabls būvēts tektoniski, sastāv no diviem stāviem un noslēdzošā frontona. Krucifikss altāra centrā ievietots remonta laikā 19. gs. 40. gados. Sānu nišās starp korintiskā ordena kolonnām pa labi no altāra centra – Mozus ar bauslības galdiņiem, pa kreisi – Jānis Kristītājs. Otrajā stāvā – četras evaņģēlistu figūras – sēdošs Lūka un Jānis, stāvošs Matejs un Marks. Frontons augsts, taisns un lauzts, tā centrā ovāls medaljons, aiz kura <i>Salvator Mundi</i> (Kristus – Pasaules glābēja) figūra, frontona pakājē eņģeļu figūras.
LESTENES baznīca (Tukuma raj.). Celta 1670.–1709. g. Lestenes muiža tad piederēja baroniem Fiksiem. Iespējams, ka baznīcu celis būvmeistars Hanss Šrēders. Otrajā pasaules karā cietusi maz, bet pēc kara pilnīgi izpostīta. Baznīcas iekārtu 1704.–1709. g. darinājis N. Sēfrenss jaunākais, tā daļēji glabājas Rundāles pils muzejā. Tas ir N. Sēfrensa pēdējais lielais darbs, jo viņš nomira 1710. g., kad Kurzemē plosījās mēris.	Baznīcas ārējais veidols atbilst tālaika Kurzemes baznīcu tipiskām formām. Tornis stipri izvirzīts uz priekšu. Sienas un tornis celts no laukakmeņiem, sienas ir gandrīz 2 m biezās. Iekšējā telpa augsta un šaura, proporcijās jūtams gotikas iespaids, bet visumā telpa veidota pēc Ziemeļeiropas baroka parauga.	Baznīcas interjers pamatā tika veidots līdz ar tās celšanu, tādēļ tam ir īpaša vieta Latvijas kultūras vēsturē. Interjera kokgriezumus autors ir N. Sēfrenss jaunākais, tā priekšmeti (kancele, altāris, ērģeles) veidoja vienotu ansambli. Baznīcas altāra retabls gandrīz pilnīgi atkārtoja Liepājas Sv. Annas baznīcas altāra retablu, bija bagātīgi rotāts ar svēto, apustuļu, eņģeļu figūrām. Stilistiski atšķirīgais kanceles kāpņu margu cilņu veidojums, kur reālistiska dabas uztvere savdabīgi apvienojas ar simbolisku un dekoratīvu stilizāciju, ļauj izteikt pieņēmumu, ka šos cilņus par <i>dzīves ceļu</i> tēmu varētu būt darinājis kāds latviešu amatnieks, Sēfrensa skolnieks. Ērģeles būvētas 1709. g., tās bija ievērojamas arī ar figūrām, kas kustējās spēlēšanas laikā (Dāvids ar arfu, ērglis u.c.).

LIEPĀJAS SV. ANNAS baznīca – vecākais dievnams Liepājā. Rakstos minēts jau 1508. gadā. Trešais zināmais 1597. gadā celtais koka nams ir apšūts ar ķieģeļiem 17. gadsimtā. 1892. gadā tika ielikts pamatakmens jaunajai ķieģeļu neogotiskai baznīcai. Arhitekts M. P. Berči.

LIEPĀJAS SV. TRĪSVIENĪBAS baznīca, celta 1742.–1758. g. Literatūrā kā projekta autors minēts arhitekts **J. K. Dorns** (Kēnigsberga). Celtni būvējis mūrniekmeistars J. M. Frēlihs.

Baznīcas arhitektūras elementi raksturīgi pārejas periodam no baroka stila uz klasicismu. Taisnstūra (48 × 21 m) būvķermenis. Galvenajā fasādē atrodas 43 m augsts tornis. Baznīcas ārējās sienas mūrētas no laukakmeņiem vai ķieģeļiem, apšūtas ar smilšakmens plāksnēm. Pilastrī, dzegas, logu apmales un portāli kalti no Gotlandes smilšakmens, darbus veikuši Prūsijas tēlnieki. Galvenais portāls atrodas rietumu pusē, torņa pakāpē; abpus ieejai divas alegoriskas sievietu figūras, kas simbolizē Ticību un Mīlestību. Lauztā frontona vidū Liepājas ģerbonis. Slaidas korintiskās kolonnas iekšējai daļai 3 jomas.

N. Sēfrensa jaunākā altāris (1697. g.). Altāris 10 m augsts, sadalīts trijos galvenajos stāvos. 1. stāva vidusdaļā "Krustā sistais", abās pusēs pa 4 gludām kolonnām ar korintiskiem kapiteļiem, starp kolonnām svēto un apustuļu figūras. 2. stāva vidusdaļā "Krustus apraudāšana", katrā pusē pa 3 korintiskām vītām kolonnām, starp tām eņģeļu figūras. 3. stāva vidusdaļā medalljonā "Krustus augšamcelšanās", abpus medalljonam skulptūras un pa vienai vītai kolonnai. Retabla augšdaļu noslēdz divas volūtas. Baznīcas mācītāju portreti (18. gs.).

Baznīcas interjera priekšmeti darināti dažādos laikos, to stils nav viengabals. Baznīcas kokgriezuma altāra retabls (13 m augsts) ir lielākais Latvijā. Altāris datēts ar 18. gs. vidu, tā kompozīcija ir tradicionāla. Četras kolonnas balsta antablementu, kura centrā izvietota Sv. Trīsvienība saules staru vainagā. Altārā centrā Kristus pie krusta, abās pusēs evaņģēlisti, viņu figūrās saskatāmas baroka iezīmes. Altāra dekorā daudzveidīgi rokoko ornamentī. Kokgriezumam autori – tēlnieki no Polijas vai Bohēmijas. Sv. Trīsvienības baznīcas pirmās ērģeles 18. gs. 50. gados darinājis Kurzemes hercoga privilēģētais ērģelbūvētājs **Johans Joahims**. Bet jau 70. gados uzsākta jaunu ērģeļu būve – to veicis **Heinrihs Andreass Konciuss** (līdz tam darbojies Hallē; ir saglabājusies Johana Sebastiana Baha ļoti atzinīga atsauksme par Konciusa darbu ērģeļu izgatavošanā). Laikā no 1760. g. līdz 1783. gadam Konciusam uzticēti visatbildīgākie ērģeļu būves un pārbūves darbi visā Baltijā, vienlaikus ar Liepājas Sv. Trīsvienības baznīcas ērģeļiem viņš pārbūvējis Rīgas Doma ērģeles. 1840.–1860. g. ērģeles labojis, pārbūvējis un paplašinājis Kurzemes ērģelbūvētājs **Kārlis Hermanis** (1807–1868). Tomēr Liepājas Sv. Trīsvienības baznīcas ērģeļes vēl skan arī Konciusa darinātās balss. Savukārt prospekts tur palicis no Joahima ērģeļiem.

Baznīcas nosaukums, pasūtītājs, arhitekts, datējums	Celtnes raksturojums	Baznīcas iekārtas raksturojums
PILTENES luterāņu baznīca (Piltene, Ventspils raj.). 18. gs. sākums.	Taisnstūra baznīca ar izvirzītu kvadrātveida torni. Apmestas, krāsotas ķieģeļu ārsienas. Logu noslēgums ar smailloku arku.	Koktēlniecības darbi baznīcas interjerā pieder pie ievērojamākajiem Kurzemes 18. gs. tēlniecības pieminekļiem, taču tie darināti dažādos laikos un neveido vienotu ansambli. Interjeru vieno kokgriezumu krāsojums; dominē balta krāsa un zeltījums. Ērģeļu prospekts (18. gs. 20. gadi) kopējā siluetā līdzīgs Ugāles baznīcas ērģelēm. Altāra retabls (18. gs. beigas) ar korintiskām kolonnām, malās rokaila ornaments. Augšdaļā to noslēdz Sv. Trīsvienības simbols – trīsstūris staru gloriājā. Retabla centrā glezna "Kristus pie krusta" (autors – A. fon Renne). Koktēlniecības darbos vērojamas rokoko iezīmes.
UGĀLES luterāņu baznīca (Venstpils raj.). 1693.–1697. g.	Viena no raksturīgākajām Kurzemes 17. gs. beigu–18. gs. sākuma baznīcām.	Altāra retabla, kanceles, biktskola autors – Johans Daniels Šauss (ap 1697. gadu). Šie interjera priekšmeti raksturo Rīgas dekoratīvās tēlniecības skolu. Retabla centrā – Krustā Sistais ar Sv. Mariju un Sv. Magdalēnu. Abpus centram pa 3 korintiskām kolonnām, starp tām Kristus figūras. Pirmo stāvu noslēdz profilēta, lauza dzega, tās malās Kristus figūras (kreisajā pusē tās papildina krusts, labajā pusē tām ir uz priekšu izstieptas rokas). Otrā stāva centrā – "staru vainags", retablu noslēdz laužts frontons ar gulošām ērģeļu figūrām, frontona lauzumā <i>Salvator Mundi</i> statuļa. Krāsojums melns, kolonnas un ornamentālās daļas zeltītas, figūras miesas krāsā. Interjera īpatnība – Kristus tēla daudzkārtīgā atkārtošana. Kanceles balsta figūra – Mozus ar bauslības galdiņu. Kanceles korpusu un kāpņu margas rotā vītas kolonnas, starp tām pildīnos nišas, tajās apustuļu figūras. Virs kanceles jumtiņa akanta lapas un volūtas, kas veido

VALDEMĀRPILS (SASMAKAS) luterāņu baznīca (Talsu raj.). 1646. g.	Raksturīga Kurzemes baznīca – taisnstūra būvķermenis, polygonāla apsīda, tornis galvenajā fasādē, divi kontrforsī. Apmestas, krāsotas ķieģeļu ārsienas. Logi ar pusaploces arkas pārsegumu.	patatni noslēdzošai figūrai – Pasaules Radītājam ar zemeslodi. Ērģeles būvējis Kornēliuss Rāneuss (pabeigta 1701. g.), ērģeļu prospektu vienlaikus ar ērģelēm būvējis N. Sēfrensa jaunākā palīgs Mihaels Markvarts. Greznajā prospektā virtuozī grieztas akantu lapas, augļu, ziedu un pumpuru vitnes, ērģeļu figūras.
ZLĒKU baznīca (Ventspils raj.). Fon Bēru dzimtas pasūtījums. 1645. g. Zibens divreiz nodedzinājis baznīcas torni (1725. un 1833. g.), tagadējais uzbūvēts 1834. g.	Veiksmīgs telpiskais risinājums ainavā. Baznīca ir trīsjomu celtnē, tornis četrstūra, izvirzīts galvenajā fasādē. Baznīcas joma logi ar smailloka noslēgumu, sakristejas logiem taisnstūra forma. Draudzes telpas pārsegumā krusta velve un masīvas pusaploces arkas. Altārdala pārsegta ar ribotu velvi.	Valdemārpils baznīcas iekārta ir ievērojams monumentāli dekoratīvās mākslas piemineklis ar ziemeļu renesanses pazīmēm. Altāra mensa taisnstūrainā, predella ļoti šaura, rotāta ar zvaigžņu joslu, retabls neliels un gracioss (arī retablā zvaigžņu rotājums). Retabla pirmajā stāvā divas ar gleznotu vitni apvītas kolonnas, starp tām glezna "Svētais Vakarēdiens". Ārpus kolonnām altāra spārni, tajos nelielas taisnstūra gleznas. Otrajā stāvā tievākas un mazākas kolonnas, centrā uzraksts. Retablu noslēdz krucifikss, krāsojums melns, nedaudzas detaļas baltas, izmantots arī zeltījums. Polygonālo kancele balsta tievs stabs, kas novietots uz akmens pamatnes. Kanceles korpusu un kāpņu margas rotā gleznojumi – uz margām pravieši Elija, Ārons un Mozs, uz kanceles evaņģēlisti Jānis, Lūka un Marks.
		Baznīcas interjerā noteicošās ir manierismam raksturīgās formas. Baznīcas soli (16. gs. b.–17. gs. sāk.), domājams, saglabājušies no pirmās Zleku baznīcas. Soli rotāti ar kokgriezumiem, uz solu durvīm figurāli (Bībeles sižeti), ornamentāli gleznojumi un klusās dabas, kas ir savdabīgs rustikālās glezniecības paraugs. Altāra retablu un kancele ap 1645. g. izgatavojusi Kurzemes hercoga kokačelnieku grupa, vadošais no tiem bijis brēmenietis F. Hopenštets. Krāsojums polihroms, dominē zelts, melns, sarkans. Retabla

Baznīcas nosaukums, pasūtītājs, arhitekts, datējums	Celtnes raksturojums	Baznīcas iekārtas raksturojums
		pirmajā stāvā divi polihromi cilņi ("Svētais Vakarēdiens" un "Kristus Ģetzemes darzā"), ko ietver grezni rotātas kolonnas. Ārpus kolonnām nišās Mozus un Ārona figūras. Otrā stāva centrā glezna "Kristus zaimošana", bet sānu nišās pa vienai apustuļa figūrai. Altāra kompozīciju noslēdz krucifiksa grupa – Krustā Sistais, Dievmāte un apustulis Jānis. Bagātīgs ornamentējums, izmantoti manierismam raksturīgi motīvi – <i>moreska</i>, <i>auss skrimstala</i> u.c. Grezni rotāta arī kancele (kolonnas, Jāņa Kristītāja, Dievmātes un apustuļu, eņģeļu figūras, maskas, drapērijas). Kanceles balstam kalpo eņģeļa figūra. Eņģeļa apģērbs košs (ar kailām rokām, vienu atsegtu kāju).

3.9. MŪZIKA

16.–18. gadsimtā Latvijas teritorijā joprojām valdīja feodālas attiecības, kas lielā mērā ietekmēja mūzikas dzīvi. Latviešu zemnieku mūzika un vācu muižnieku mūzika bija kā divas pasaules, kas pastāvēja katra par sevi. 16.–17. gadsimtā zemnieku vidē siksti dzīvotspējīgi ir pagānisma rituāli, tiem atbilstošā mūzika. Zemnieki cieši turējās pie savām tēvutēvu tradīcijām, bet vācu muižniecība centās tuvināties Rietumeiropas muzikālajiem strāvojumiem. Saskarsme un mijiedarbība starp abiem mūzikas veidiem šajos gadsimtos vēl ir nebūtiska, epizodiska.

Runājot par tautas mūziku, it kā visbiežāk domājam par tautsdziesmām, kas dziedātas gan individuāli, gan kopīgi. Johans Gotfrīds Herders publikācijā "Latviešu dziesmas un mīklas" (1764) latviešu tautas mūziku raksturojis šādi: "Viņu mūzika ir primitīva un nav attīstīta. Viņi izrauga vienu vai divas meitenes, kas dzied tekstu, bet pārējie velk vienu toni, apmēram kā balsojumu somu dūdās. Dziedātājas nepaceļ balsi pāri tercās robežai, un šī litānija ilgst, kamēr teksts beidzas. Tad vilcēji paņem pamattoņa oktāvu, un ziņģe beigusies."¹ Nav šaubu, – te aprakstīta burdona daudz balsība, kas zemnieku vidē bijusi ierasta un izplatīta, bet izglītotajiem Eiropas apgaismotājiem likusies "tīrā eksotika"! Taču jāpiebilst, ka līdzās šīm teicamajām jeb teiktajām dziesmām, kuras aprakstījis J. G. Herders, attīstījās arī t. s. dziedamās dziesmas, kam bija salīdzinoši plašs diapazons.

Latviešu sadzīvē baznīcas dziesmas un no vāciešiem aizgūtas "jaunlaiku ziņģes" maz pamazām sāka ieviesties caur baznīcu un skolu. Bet šis process aizsākās tikai 18. gadsimta vidū, kas jau pieder nākamajam vēsturiskajam periodam.

17. gadsimtā Latvijas teritorijā kā pilsētās, tā laukos ievērojami attīstījās instrumentālā mūzika. Daudzos rakstiskos avotos figurē lauku spēlmaņi – koklētāji, dūdinieki u. c., kā arī pilsētu muzikanti – taurētāji, bazūnisti, bundzinieki. Laiku pa laikam pilsētās muzicēja arī ceļojošu vācu, poļu vai čehu muzikantu grupas (t. s. prāģeri, t. i., muzikanti no Prāgas). Ceļoja gan paši mūziķi un komponisti, gan viņu darbu partitūras.

Dažādu mākslas veidu pārstāvju un mākslas darbu koncentrēšanos vienā vai otrā valstī vai pilsētā noteica mākslas mecenātu vai vismaz maksātspējīgu mākslas patērētāju klātbūtne.

Tādējādi par ievērojamu kultūras, arī mūzikas dzīves centru izveidojās Kurzemes hercogiste un tās galvaspilsēta Jelgava, hercoga pastāvīgā dzīvesvieta. Hercoga galmā vistiešāk atspoguļojās baroka laikmetam raksturīgās galma mūzikas formas. Visu mūzikas dzīvi vadīja mūzikas direktors. Viņa pienākums bija gan pārzināt mūziku baznīcā, gan arī galma sadzīvē, piemēram, muzicēt un dziedāt pie hercoga galda. Tātad viņam bija jāprot

Stabules

Kokles

Āžrags

Trijeksnis

¹ Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955, 125. lpp.

Atzīmējot šī perioda pārsvarā praktisko ievirzi, Ž. Karlsons raksta: "Vispār valdība necieš dīku apkārtklaiņošanu. Tādēļ noliedz staigāšanu arī dažādiem dziesminiekiem, kas gājuši dziedādami no mājas uz māju, saņemot dāvanas." (Karlsons Ž. Zviedru laiki Viszemē. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1935, 43. lpp.)

Dūdas

Rīgas Doma ērģeļu prospekts.
Meistars J. Rābs. 1601

komponēt, dziedāt, spēlēt dažādus mūzikas instrumentus, arī ērģeles. Pastāvēja hercogu galma teātris, kura uzplaukums vērojams 17. gs. beigās. Tā kā hercoga galmā notika arī muzikālas izrādes, kurās piedalījās Kurzemes dižciltīgie, mūzikas direktoram bija jābūt arī mūzikas skolotājam, lai sagatavotu dziedātājus izrādēm. Hercoga Frīdriha Kazimira valdīšanas laikā (1682–1698) notika hercoga subsidēti koncerti un izrādes, darbojās itāliešu opera. Par mūzikas direktoriem tika pieaicināti slaveni Eiropas mūziķi, vairākus gadus te darbojies vācu vijolnieks un komponists Johans Fišers (1646–1721).

Savs mūzikas direktors bijis arī Kuldīgai (no 1621. līdz 1658. gadam – Heizo Raudens). 1645. gadā Kuldīgā hercoga Jēkaba ierašanās esot sagaidīta ar 12 taurētājiem un 1 bundzinieku.

Kurzemes hercoga galma mūzikai bijusi laba slava. Par to liecina kaut vai fakts, ka Krievijas cars 1672. gadā hercoga Jēkaba muzikantus gribējis pārvilināt savā dienestā.

Daudziem muižniekiem galvenais izklaides veids bija medības. Jāpiebilst, ka dažādiem medību signāliem lietoja mūzikas instrumentus, kopš 17. gs. šim nolūkam sevišķi populārs bija t. s. pusmēness tipa mežrags (bez ventiļiem).

Kurzemes mūzikas dzīves nozīmīgākie notikumi saistīti ar hercoga galmu Jelgavā, kur, kā jau minēts, valdīja Eiropas valdnieku namiem tuva aristokrātiska gaisotne, savukārt Vidzemē, kur galma nebija, nebija arī šāda spožuma. Karu nopostītajā Vidzemē t. s. *zviedru laiki* nozīmēja vispirms juridisko un ekonomisko jautājumu sakārtošanu. Protams, arī tur gan kungi, gan zemnieki un amatnieki ne tikai strādāja, bet arī atpūtās un svinēja svētkus, bet par šo dzīves pusi zināms mazāk. Ž. Karlsona pētījumā par zviedru laikiem Vidzemē pieminēti noteikumi, kas izdoti ar mērķi ierobežot zemnieku kāzu svinēšanu – aizliegts dzīrot ilgāk par divām dienām, noteikts maksimālais viesu skaits, dzērienu daudzums, dāvanu raksturs u.c.¹

Savu īpatnēju kultūras dzīvi gadsimtiem pieredzējuši Rīga, un sava vieta tur tradicionāli pieder arī mūzikai.

Baznīcās un Domskolā tika kopta garīgā mūzika. Jau kopš 15. gs. Rīgas baznīcās tika spēlētas ērģeles. 16. un 17. gs. mijā Rīgas Domā iebūvētas pirmās lielākās ērģeles, tām bija trīs manuāļi, pedālis un 42 reģistri.

Iedzīvotāju pieplūšana Rīgā izraisīja arī lielāku pieprasījumu pēc mūziķiem. 17. gadsimtā Rīgas pilsētas muzikantos, kas bija privileģēts vācu amats, sāka iekļūt arī nevāci – poļi, čehi, latvieši. Muzikantu amats piederēja pie Rīgas pilsētas Mazās ģildes, kopā ar visiem citiem amatiem. Rīgai, kā jau tipiskai Hanzas savienības pilsētai, piemita visas tās pašas iezīmes, kas Rietumeiropas vēlo viduslaiku un baroka kultūrai.

¹ Karlsons Ž. Zviedru laiki Vidzemē. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1935, 43. lpp.

IV

LATVIJA KRIEVIJAS IMPĒRIJAS SASTĀVĀ (18.–19. gs.)

4.1. LOGS UZ EIROPU

*"Zaudētas kaujas pie
Mētraines nozīmēja Vidzemes
bojā eju, jo cars novēlēja visu
zemi ugunij un zobenam. Viņš
savām barbariskajām ordām, jo
nevaram tos saukt par
kareivjiem, lika postīt tik
efektīvi, ka tādu postu Eiropa
nebija pieredzējusi kopš
mūžiem. Slepkaņības,
laupīšana, cietsirdība un
necilvēcīgums, ko cieta nabaga
Vidzemes iedzīvotāji, nevar
tikt izteikti un aprakstīti. Un
kad viss, ko vien cilvēks spēj
izciest, bij pārdzīvots,
barbarisks ienaidnieks lika
viņus saslēgt važās, un viņi
bez žēlastības tika dzīti caur
plašo valsti un pārdoti
turkiem."*

(Dunsdorfs E. Senie stāsti.
Latvijas vēstures
lasāmgrāmata. – Melburna:
Austrālijas latvietis, 1955,
106. lpp.)

Vēsturiski 18. gadsimtu un 19. gadsimta pirmo pusi iezīmē Latvijas teritorijas pakāpeniska iekļaušana Krievijas impērijā. Šis posms plaši un vispusīgi raksturots Andreja Johansona apjomīgajā pētījumā *"Latvijas kultūras vēsture. 1710–1800"*, kas 1975. gadā izdots Stokholmā.

Ja atceramies seno izteicienu par to, ka Pēteris I Krievijai izcirtis logu uz Eiropu, tad, turpinot šo domu, nākas atzīt, ka Igaunija, Vidzeme un Kurzeme tolaik Krievijas valdniekam nozīmēja tikai "sienu", kurā šis logs izcērtams.

Pētera I piemineklis Rīgā.
G. Šmits-Kasels. 1910.
Pirmā Pasaules kara laikā
piemineklis demontēts.

18. gadsimta 1. puse visai Latvijai bija posta un stagnācijas laiks. Vidzemē vēl desmitiem gadu pēc Ziemeļu kara 1. posma dzīvoja koka ēkās ar salmu jumtu, valkāja pašaustas un mājās šūtas drānas. Kurzemei lielu postu nodarīja mēra epidēmija (1709–1711). Tās upuru skaits bija apmēram 200 000, un lielākā daļa mirušo bija latvieši. Arī Latgali 18. gs. pirmajā pusē piemeklēja karš, bads un epidēmijas, novadiem gar Daugavu lielu postu nodarīja plūdi. Rīgā posta bija mazāk, taču te dzīvi noteica cunftes un kārtu separātisms. Pēc Ziemeļu kara iestājās ilgstošs miera periods.

Pēc kara vērojamā stagnācija tika pārvarēta ap 18. gs. vidu, un tas labvēlīgi ietekmēja saimniecības attīstību. Pieaugot iedzīvotāju labklājības līmenim, attīstījās arī kultūra, taču pozitīvās tendences neattiecās uz latviešu zemniekiem, kuri uz veselu gadsimtu (Latgalē vēl ilgāk) nonāca dzimtļaužu stāvoklī, zaudējot personisko brīvību. Tas nenoliedzami ir atstājis negatīvas pēdas tautas turpmākajā attīstībā.

Šajā periodā, vismaz 18. gadsimtā, Latvija vēl nebija vienota teritorija, un apstākļi dažādos novados bija atšķirīgi. Vidzeme un Rīga nonāca Krievijas pakļautībā jau 1710. gadā. Kurzemes hercogiste, kaut arī tai bija cieši sakari ar Krieviju, visu 18. gadsimtu vēl bija padota Polijas karalim, bet Latgale (līdz tam atradās Polijas ietekmē) tika pievienota Krievijai 1772. gadā. Līdz ar to katrā teritorijā lielā mērā saglabājās senāk, iepriekšējos gadsimtos iedibinājušās atšķirības reliģijā, likumdošanā, kultūrā. Atšķīrās ne tikai novadi un to pamatiedzīvotāji. Ilgstoši uzturoties Baltijā, arī cittautieši ieguva atšķirīgas iezīmes. Kurzemes vācietis atšķīrās no vācieša vidzemnieka, latviešu Vidzemes vācieši atšķīrās no igauņu Vidzemes vāciešiem; kurzemniekus uzskatīja par labāk izglītotiem, bet Vidzemes vācieši pārmeta viņiem nenošvērtību un nesavaldību, savukārt abas šīs grupas necienīja Igaunijas vāciešus. Kurzemes un Vidzemes vācieši uzturēja ciešus kontaktus ar Vāciju, turpretī Latgales kungi bija katoļticīgi, pārpoļoti vācieši vai poļi, kuru intereses saistījās galvenokārt ar Dienvideiropas katoliskajām zemēm. Baltijas vācieši, ilgstoši dzīvojot līdzās latviešiem un igauņiem, daudz bija pārņēmuši no viņu valodas un ieražām. Tātad svešautiešu kultūrā ieplūda kādi latviešu elementi, bet latvieši ietekmējās no sava novada svešautiešiem. Šo sarežģīto mijattiecību noteiktās kultūras atšķirības ir jūtamas vēl mūsdienās un izpaužas Latvijas novadu iedzīvotāju savstarpējās attiecībās.

Dzimtbūšanai raksturīgā zemnieku piesaiste kunga zemei izraisīja noslēgtību šaurākos novados, kas savukārt ietekmēja lokālu atšķirību (piemēram, izlokšņu) saglabāšanos.

1701. gadā Ziemeļu kara laikā uzspridzinātā bīskapa pils Koknesē

Krievijas provinču – Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes ģerboņi

4.2. HERNHŪTISMS LATVIJĀ

Vidzemes latviešu sadzīvi un kultūru 18. gadsimtā visnozīmīgāk ietekmēja **hernhūtisms** jeb **Brāļu draudzes**. Tā bija vienīgā Eiropas 18. gs. garīgā strāva, kas tieši sasniedza latviešus.

Brāļu draudzes mācībai nebija sevišķu īpatnību, tai bija vispārēji evaņģēliska ievirze, tikai bagātīgāka, piemēram, dziedāšanas stundas, liturģijas, mīlestības mielasti ar tēju un cepumiem, Liel-dienu rīta svētīšana kapsētā u.c. Brāļu darbības būtiska iezīme bija vienkāršība un pašaieliedzība.

Brāļu draudžu darbības hronoloģija Vidzemē

1729. g. – Valmierā ieradās pirmie sludinātāji.

1737. g. – Valmierā nodibināja skolotāju semināru latviešu sludinātāju sagatavošanai.

1743. g. – ķeizariene Elizabete aizliedza brāļu draudžu darbību.

1744.–1770. g. – tā sauktais “klusais gājieni”, kad brāļu draudzes darbojās slepeni.

1764. g. – Katrīna II atļāva brāļu draudzēm darboties Krievijā.

Apmēram no 1770. g. – brāļu draudžu atklāta darbība, kas stipri paplašinājās 18. un 19. gs. mijā.

1832. g. – jauni Baznīcas likumi, kuros visi lielākie dievkalpojumi un sakramenti tika nodoti konsistorijas ziņā, brāļu draudzes nonāca Luterāņu baznīcas pārraudzībā.

1860. g. – pēc ilgām cīņām brāļu draudzes beidzot pakļāvās un saplūda ar Luterāņu baznīcu.

Husītu kustība

Brāļu draudžu kustības sākumi meklējami jau 15. gadsimtā **husītu** kustībā. Pēteris Halcickis 1467. g. nodibināja **Bohēmijas brāļu** pulciņu, kura nosaukums radies, viņiem apmetoties Bohēmijā. Bohēmijas brāļu draudžu darbības pamatā tika likta doma, ka saskaņā ar Svētajiem Rakstiem pasaulē jāvalda mīlestībai un brālībai. Viņi darbojās Evaņģēlija garā, lai gan atzina katoļu sakramentus. Pēc pirmkristīgo draudžu parauga viņi savā starpā lietoja uzrunas “brālīs” un “māsa”. Bohēmijas brāļu priekšgalā bija bīskaps. Pēdējais no tiem bijis pazīstamais rakstnieks un pedagogs **Jans Amoss Komenskis** (1592–1670). Vajāšanas izkaisījušas Bohēmijas brāļus pa kaimiņvalstīm. 18. gs. sākumā, meklējot savu ticību, ar brāļu draudzi Morāvijā iepazinās Kristiāns Dāvids un uzsāka tās atjaunošanu. Arī Morāvijā draudzes locekļi tika vajāti, un Kristiāns Dāvids izlēma meklēt vietu, kur brāļu draudze varētu dzīvot kopā. Nonācis Drēzdenē, viņš tikās ar **grāfu N. L. fon Cincendorfu** (1700–1760), kas 1722. g. uzņēma draudzes locekļus savā muižā Bertelsdorfā, netālu no Drēzdenes. Brāļu draudzes ciematam draudze deva vārdu **Hernhūte**; tam bija jāizsaka, ka viņi te var dzīvot drošībā kā zem Tā Kunga cepures. Grāfa Cin-

Grāfs Nikolajs Ludvigs
fon Cincendorfs

cendorfa radītā Hernhūtes brāļu draudze tiek uzskatīta par vācu piētisma atzaru. **Piētisms** (no latīņu valodas *pietas* – godbijība, dievbijība) izveidojās 17. gs. Vācijā kā luterānisma reformu kustība, vēršoties pret dogmatisku sastingumu, pret Baznīcas pār-mēra pievēršanos pasaulīgām lietām. Kustības mērķis bija izveidot Baznīcu par patiesi reliģiski tikumisku organizāciju.

Tā kā brāļu draudzei neizdevās uzturēt sakarus ar Saksijas valsts Baznīcu, tā attīstījās par neatkarīgu ticību.

1735. gadā viens no Morāvijas brāļiem tika iesvētīts par bīskapu. Kļuvusi neatkarīga, brāļu draudzes ticība ātri izplatījās, brāļiem pieslējās arī luterāņi, reformāti un citi.

Brāļu draudze pievērsās arī savas ticības izplatīšanai un sludināšanai. Draudzes darbojās Rietumindijā, Grenlandē, Anglijā, arī Ziemeļamerikā un citur, bet vislabāk šis darbs sekmējās pie latviešiem un igauņiem.

Hernhūtiešu uzskati bija cieši saistīti ar piētismu, kuru Latvijā jau zviedru laikos (t. i., 17. gs. beigās–18. gs. pirmajos gados) bija sākuši popularizēt Halles Universitātes absolventi. Šajā laikā Vidzemē vācu kultūras ietekme bija sevišķi spēcīga. Daudzo no Vācijas ieceļojušo mājskolotāju dēļ var pat runāt par 18. gadsimtam zīmīgo vācu ieceļotāju otro vilni (ar pirmo domājot zemes iekarošanu). Taču ietekmi nesa ne tikai ieceļotāji. No 1700. g. līdz 1799. gadam Vācijas universitātēs mācījušies pavisam 1642 Vidzemē, Kurzemē un Igaunijā dzimuši studenti, no tiem – Hallē 235, Leipcigā 421, Jēnā 508, bet pārējie – mazāk iecienītās augstskolās Rostokā, Karaļaučos, Getingenē u.c.

Pēc 1710. gada piētisti pieņēma vairākas mācītāju vietas Rīgā un Vidzemē, bet pirmie aicināja šurp citus.

Piētistu uzskatiem bija pievienojies arī Valmiermuižas un citu muižu īpašnieks ģenerālis L. N. fon Hallarts ar sievu, un tieši Valmiermuižai vēlāk bija liela loma brāļu draudžu darbībā Vidzemē. Piētistu nopelns Vidzemē bija gādība par latviešu reliģisko izglītību, tā saukto muižas skolu dibināšanu, Bībeles un dziesmu grāmatu izplatīšanu, arī lielākas rūpes par zemnieku materiālo un sociālo stāvokli.

Hernhūtisms un zemnieku stāvoklis Latvijā

Vidzemes zemnieku pievēršanos brāļu draudzēm noteica vairāki iemesli. Vispirms jāmin zviedru laiki, t. i., 17. gadsimts, kad Vidzemes zemnieks sāka dzīvot daudz brīvāk nekā līdz tam.

Tad nāca Ziemeļu karš (1700–1721), kas noslēdzās ar Nīstades miera līgumu, pēc kura Zviedrija atteicās no Vidzemes par labu Krievijai “uz mūžīgiem laikiem”. Faktiski Krievijas varā Vidzeme atradās jau kopš 1710. gada – izlaupīta un nopostīta.

Taču Ziemeļu kara laikā 10 gadus Vidzemes latviešu zemnieki faktiski bija brīvi. Piecas sestdaļas latviešu zemnieku sētu piederēja pie reducētajām kroņa muižām, un dzimtbūšana šeit bija samērā maiga. Kara apstākļi bija vājinājuši dzimtkungu varu arī

Kristiāns Dāvids

pār atlikušo sestdaļu. Zemnieku iesaukšana karadienestā vēl vairāk nostiprināja latviešos apziņu, ka viņi ir brīvi. Karam beidzoties, kļuva skaidri redzama krievu valdības politika – padarīt brīvos latviešus par dzimtilvēkiem. Vienīgi tos, kuri pēc karošanas bija no zaldātiem atpirkušies, vairs nevarēja uzskatīt par dzimtilvēkiem.

Krievu valdīšanas laikā abolūti Vidzemes zemnieku stāvoklis jūtami pasliktinājās kā materiālajā, tā tiesiskajā ziņā. Ap 18. gs. vidū Vidzemes latviešu zemnieki jau bija beztiesīgi dzimtļaudis, kas ar savu ģimeni un mantu atradās pilnīgā kungu varā.

Oficiālās Luterāņu baznīcas prasība tolaik bija apmeklēt dievkalpojumus, kristīt bērnus, laulāties baznīcā, regulāri skaitīt pātarus utt., tātad – tika kopta ticības dzīves formālā puse. Luterāņu mācītāji atbalstīja muižnieku tiesības. Mācītāja izglītība un morālā stāja nereti bija neatbilstoša ieņemamajam amatam. Tradicionālais sprediķis luterāņu baznīcā bija rājošs, biedējošs, klaji pamācošs, atgādinot par to sociālo atšķirību, kāda pastāvēja starp kungu un zemnieku kārtu.

Minētie iemesli bija pietiekami, lai latviešu zemnieka attiecības ar valsti un oficiālo Luterāņu baznīcu būtu atturīgas.

Šādā situācijā Vidzemē 1729. gadā ienāca hernhūtieši. Valmiermuižā, Magdalēnas fon Hallartes aizbildniecībā izveidojās **Vidzemes Hernhūte**. Drīz pēc tam Vidzemē ieradās pulciņš Hernhūtes brāļu, kas dedzīgi stājās pie darba. Vidzemē izveidojās latviešu tautas Baznīca.

Valmiermuižas skolotāju seminārs

Ne pēc Vidzemes oficiālo iestāžu iniciatīvas, bet gan pēc hernhūtiešu ierosinājuma 1737. g. tika nodibināts Valmiermuižas skolotāju seminārs, kas sāka darboties īpaši celtā ēkā t. s. Valmiermuižas diakonāta robežās. To vadīja N. L. fon Cincendorfa sūtitais Jēnas teologs **Magnuss Frīdrihs Buntebarts**. Semināra izveides mērķis bija sagatavot latviešu skolotājus, kas mācītu brāļu draudzes garā. Pirmajā gadā bija tikai 8 audzēkņi, bet 1740. gadā to skaits jau tuvojās simtam. Te mācīja burtot, lasīt, rakstīt, dziedāt pēc notīm, programmā bija arī katehizācija pēc M. Luteru katehisma un Bībeles pantiem. Mācības notika visu gadu, bija kopmītne un kopgalds. Magdalēna fon Hallarte deva brīvu uzturu, apģērbus un grāmatas tiem audzēkņiem, kas nāca no viņas muižām, atbalstot arī pārējos nepietiekami apgādātos audzēkņus.

Skolas

Pastāvēja arī t.s. **muižas skolas**. Magdalēnas fon Hallartes 1725. g. dibinātā muižas skola izveidojās par lielāko latviešu zemnieku skolu Vidzemē, un 30. gadu otrajā pusē tur bija vairāk

nekā simt audzēkņu. 18. gs. 20.–40. gados Vidzemē bija samērā daudz muižas skolu – galvenokārt Valmieras, Cēsu, Raunas un Straupes draudzēs, tātad novados, ko spēcīgāk skāra hernhūtisms. Jāatzīmē, ka brāļu draudzēs liela vērība tika veltīta bērniem, tika rīkoti pat bērnu svētki. Tajos viņi skaitīja vai dziedāja uzdotos mājasdarbus un sagatavotos tekstus.

Brāļu draudzes sanāksmes

Sākot ar 1739. gadu, Hernhūtes brāļi, iemācījušies latviešu valodu, organizēja Valmieras latviešiem sapulces, kur sludināja brāļu draudzes mācības. Viņu sludināšana jau no paša sākuma guva latviešos lielu atsaucību. Zemnieki labprāt uzklausa brāļus, kad tie vienkāršos vārdos mācīja par Kristus mīlestību un skubināja arī viņus šo mīlestību parādīt savā dzīvē un darbā. Arī pašu latviešu vidū drīz radās spēcīgi un dedzīgi brāļu draudzes sludinātāji – brīvzemnieku Zemeļu un Vaitiņu ģimenes, skolotājs Šķesteris Pēteris, Gavēņa Andžs u.c. Brāļu draudzes sanāksmes sāka apmeklēt ne tikai tuvākās apkārtnes, bet arī tālāku novadu ļaudis. Daudziem jau sestdienas vakaros nācās iziet no mājām, lai svētdienas rītā agri nokļūtu dievkalpojumā. Pa ceļam dziedot brāļu draudzei raksturīgās jūsmīgās dziesmas, viņi vairs nejutās noguruši, bet drīzāk gan pacilāti. Savukārt semināru beigušie skolotāji, kas izpildīja arī mācītāju pienākumus brāļu draudzēs, izplatīja brāļu draudzes idejas tālākā apkaimē – Raunā, Smiltēnē, Trikātā, Cēsīs un citur, tādējādi brāļu draudžu iespaidu tautā vēl paplašinot. Vidzemes brāļu draudzes priekšgalā bija prezbiteris jeb **Lielais tētiņš** ar 12 palīgiem **diakoniem** jeb **tētiņiem**. Tā kā tētiņi nāca no Vācijas, viņus parasti sauca par **vācbrāļiem**. Viņu uzdevums bija uzraudzīt Vidzemes brāļu draudzi. Īstie rīkotāji un darītāji bija paši latvieši. Brāļu draudzes piekritēji bija apvienojušies **pulciņos**. Katra pulciņa darbības vadīšanai izvēlējās **mazpulciņu**, no kura vidus nāca galvenie pulciņa dalībnieki un saiešanu turētāji. Viņus parasti arī sauca par **tētiņiem** vai **mācītājiem**. Bija arī citi amati, kurus uzticēja latviešiem, – **vecākais**, **vecākā palīgs**, **uzraugs**, **paskubinātājs**, **slimo kopējs** u.c.

Dievkalpošanas notika **saiešanas namos**. Valmierā šāds nams brāļu draudzes vajadzībām tika uzcelts jau 1739. gadā. Jaunajā sapulču telpā bija vietas ap 1000 personām, kas sēdēja uz koka soliņiem – vīrieši vienā, sievietes otrā pusē. Priekšā bija dievkalpojuma vadītāja galds un sols. Dievkalpojumu laikā trijžuburu kroņlukturos aizdedza sveces.

Ārpus Valmieras dievkalpojumus noturēja īpašos kambaros, ko šim nolūkam piebūvēja pie rijām. Vēlāk sāka celt, pēc Valmieras parauga, īpašus saiešanas namus. Ievērojot draudzes struktūru un kulta īpatnības, saiešanas namiem parasti paredzēja piecas telpas: dievvārdu zāli jeb lūgšanu kambari, sacitāja (dievkalpojumu vadītāja) istabu, vīriešu pieeju jeb uzgaidāmo telpu, sieviešu pieeju un priekšnamu. Atdalījies no rijas, saiešanas nams

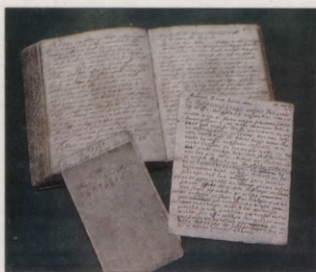

Jēzus upura un uzvaras simbols, ko izmantoja arī brāļu draudzes

savās aprisēs saglabāja tuvību šai Vidzemes tautas arhitektūrai tik raksturīgai celtni. Nereti nama iekšējo balstu un ārējo lieveņa stabu raksturīga iezīme ir kāds plastisks ģeometrisks elements (parasti lode) staba vidusdaļā, pret kuru abi staba gali vienmērīgi nosmailināti, aptēsti slaidas astoņstūru piramīdas veidā u. tml.

Brāļu draudzes
saiešanas nams.
1765

Hernhūtiešu grāmatas

Dievkalpojumu apmeklētāji dalījās vairākās šķirās: **pulks** (arī – lielais pulks), **gaidītāji** un **draudze**. Pulks bija visi, kas apmeklēja dievkalpojumus. Sevišķi cītīgus apmeklētājus, ko ņēma pārbaudīšanā (uzņemšanai draudzē), sauca par gaidītājiem. Pēc pārbaudes, pārklausīšanas un sagatavošanas viņus uzņēma draudzē. Ievērojot sagatavošanas un uzņemšanas pakāpenību, ir saprotams, ka "lielais pulks" varēja sniegties daudzos tūkstošos, turpretī organizēto brāļu un māsu skaits bija ierobežots. Piemēram, Valmierā 1743. gadā minēti 2700 īstie latviešu draudzes brāļi un māsas.

Brāļu draudzes un Luterāņu baznīca

Augot brāļu draudzēm, auga arī to nelabvēļu skaits, vairojās sūdzības par tām, un 1742. gadā sūdzību jau bija tik daudz, ka Vidzemes ģenerālsuperintendentam Fišeram nācās ierosināt, lai virskonsistorija ieceļ izmeklēšanas komisiju.

Labvēlība pret brāļu draudzēm sāka zust, kad draudžu saiešanas namos sāka plūst vairāk ļaužu nekā luterāņu baznīcās (t. i., kad zuda gan kontrole un ietekme pār zemniekiem, gan arī ienākumi par baznīcas ceremoniju izpildi). Vismaz formāli brāļu draudzes nebija "atkritušas" no Luterāņu baznīcas, un tīri teorētiski draudžu "tētiņiem" un "mācītājiem" nebija tiesību ne kristīt,

ne laulāt, ne izdalīt sakramentus, bet tas brāļu draudzēs tomēr tika darīts. Ieviesās arī tādi pārspilējumi kā parādību redzēšana, ekstāzes. Brāļu draudzes un pulciņu locekļi sāka sevi uzskatīt par izredzētiem un noslēdzās no pārējās sabiedrības, tāpēc viņiem pamatoti pārmeta sektantismu.

Vajāšana

Muižniekiem nebija pa prātam, ka zemnieki sanāca kopā, ka tiem brāļu draudzēs radās pašiem savi vadoņi un ka sāka sadarboties pat dažādu novadu zemnieki.

1743. gadā iznāca ķeizarienes Elizabetes pavēle, kas aizliedza brāļu draudzes darbību. Tika slēgts gan Valmieras skolotāju seminārs, gan saiešanas nami, sapulces tika aizliegta. Savāca un sadedzināja vairākus tūkstošus hernhūtiešu grāmatu. Vācbrāļus izraidīt neizdevās, kā sākumā bija domāts, bet latvieši turpināja slepeni sastapties mazākos pulciņos. Vidzemē hernhūtiešu vajāšana nerealizējās tik nesaudzīgi, kā tas notika Igaunijā. Vajāšanas laikā, kas guvusi apzīmējumu "klusais gājiens", brāļu draudzes bijušas tik nemanāmas, ka 1760. gadā ģenerālgubernatora kanceleja ziņojusi, ka no hernhūtiešiem nav palicis ne miņas. Bet hernhūtiešu pārskati liecina, ka īstenībā Vidzemē tolaik bijis ap 2500 reģistrētu brāļu un māsu, tos atbalstījuši 25 muižnieki, 1 prāvests un 3 mācītāji, saiešanas notikušas 16 lauku draudzēs, pavisam 55 vietās.

"Tolerances manifests"

Katrīnas II laikā brāļu draudzes situācija Vidzemē mainījās. To noteica vispirms 1763. gadā izdots "tolerances manifests", kas garantēja ārzemniekiem iecelšanas un ticības brīvību Krievijā, un manifesta 1764. gada papildinājums, kas atļāva Krievijā darboties brāļu draudzei. Vispirms Vidzemē aktivizējās vācbrāļi, pēc tam – latvieši, un 1770. gadu jau uzskata par "klusā gājiena" beigām.

18. gs. pēdējā ceturksnī Vidzemē bija ap 5000 organizētu pieaugušo hernhūtiešu un 2000 bērnu, bet "lielajā pulkā" ietilpa vēl vismaz 4000 dalībnieku. Tika dibināti jauni centri, cēla jaunus saiešanas namus, un brāļu draudze tuvojās saviem ziedu laikiem, kuru kulminācija iezīmējās 19. gs. pirmajā pusē.

Aleksandrs I ar manifestu 1817. gadā oficiāli atzina Vidzemes un Igaunijas brāļu draudžu apvienības par patstāvīgu unitātei pakļautu Baznīcu ar tiesībām dibināt draudzes. Tolaik Latvijā un Igaunijā bijušas 144 draudzes ar 31 tūkst. brāļu.

Protams, šāds stāvoklis radīja nemieru Luterāņu baznīcā, un tā no jauna uzsāka brāļu draudzes apkarošanu.

1832. gadā iznāca jaunie Baznīcas likumi, kuros visi lielākie dievkalpojumi un sakramenti tika nodoti konsistorijai, un visiem, kas nebija par garīdzniekiem iesvētīti, tika aizliegts dievkalpojumos runāt no galvas. Šo likumu ievērojot, brāļu draudzēm bija

jānonāk Luterāņu baznīcas pārraudzībā. Pēc ilgām cīņām 1860. gadā (dažos avotos – 1861. g.) brāļu draudzes beidzot pakļāvās. Lielākā daļa brāļu un māsu pievienojās Luterāņu baznīcai. Saiešanas vēl vietām turpinājās, kaut jaunu locekļu uzņemšana vairs nenotika. Vēl pēc Pirmā pasaules kara Vidzemē darbojušies apmēram 3000 brāļu.

Protams, ir vēltīgi meklēt brāļu draudzes katoliskajā Latgalē. Tāpat brāļu draudžu ietekme maz vērojama Kurzemē, jo tur lielākā daļa mācītāju nāca no Kēnigsbergas, kur piētisma tradīcijas bija vājas.

Brāļu draudzes Rīgā

Toties svarīga loma brāļu draudzei bija Rīgas latviešu sabiedrībā. Jēkaba baznīcas mācītājs **F. B. Blaufüss** ap 1740. gadu oficiāli piebiedrojās hernhūtiešiem, tomēr turpināja darboties Jēkaba baznīcā. Hernhūtiešiem simpatizēja arī Rīgas latviešu Jāņa draudzes mācītājs **Kaspars Elverss**. Nozīmīgs bija fakts, ka spēcīgs brāļu draudzes centrs izveidojās latviešu bagātnieku Šteinhauera namā (ši centra radītājs ir 1734. g. mirušais **Matīss Šteinhauers**, bet viņa dēls Jānis pat vadījis sanāksmes). Šo pulciņu neskāra vajāšanas, un tas atklāti darbojās arī "klusā gājiena" laikā. Šteinhauera nams izvērtās arī par Rīgas latviešu vienotāju saimnieciskās un tiesiskās cīņās.

Ar Rīgas brāļu draudzi saistīts vēl viens nozīmīgs notikums 19. gs. vidū – **pāriešana pareizticībā**. Brāļu draudze, kas 1845. g. noturēja saiešanas Jāņa baznīcā Rīgā, nonāca konfliktā ar virsmācītāju, un **Dāvja Baloža** (1809–1864) vadītās brāļu draudzes saiešanas tika aizliegtas. Tad D. Balodis griezās pie Rīgas pareizticīgo bīskapa, lūgdams, lai tas ņem viņu savā aizsardzībā. Bīskaps šo lūgumu uzklausīja, bet pēc kāda laika pieprasīja, lai brāļu draudzes locekļi pāriet pareizticībā, un daļa no brāļiem (ar D. Balodi priekšgalā) to arī izdarīja. Informācija par to izplatījās laukos, apaugot ar visdažādākajām baumām. Par pāriešanu pareizticībā toreiz bija cerība saņemt no Krievijas ķeizara nez kādus labumus (it sevišķi, kad 1845. g. uz laukiem izcēlās bads). 1848. g. šī kustība sāka pierimt, bet tad jau pareizticībā bija pārgājuši vairāki desmiti tūkstoši latviešu zemnieku. Būtībā šo procesu noteica gandrīz vai tie paši apstākļi, kas savā laikā izraisīja pievēršanos brāļu draudzēm, proti, neapmierinātība ar Luterāņu baznīcu, grūtais saimnieciskais stāvoklis, vēlēšanās atbrīvoties no vācu muižnieku kundzības un aizbildniecības.

Hernhūtiešu kustības nozīme

Brāļu draudzes loma un vieta latviešu tautas vēsturē nav vērtējama viennozīmīgi. Hernhūtieši jau 18. gs. spēcīgi ietekmēja Vidzemes latviešus ne vien reliģijas, ētikas un izglītības novadā, bet stimulēja arī viņu sabiedrisko dzīvi. Hernhūtes vācbrāji,

nodibinādami cilvēciski tuvas attiecības ar dzimtajaudīm, īsā laikā panāca kristiānisma interesēs to, kas nebija panākts ne gadsimtos pirms, ne pēc reformācijas: kustības skartajos apvidos kristietība tautā bija dziļi iesakņojusies. Hernhūtisma uzplūdus pirmo reizi, kopš vācieši spēruši kāju latviešu un igauņu zemēs, kāda vācu ievadīta kustība bija šais tautās kļuvusi tiešām nacionāla un populāra.

Bet latviešu brāļu draudze uzsāka cīņu pret joprojām dzīvajiem tautas ticējumiem un izdeldēja tos spēcīgāk, nekā to spējuši vācu mācītāji un muižnieki. Nesaudzīga bija arī brāļu draudzes attieksme pret latviešu tautasdziesmām un latviskajām tradīcijām vispār. Hernhūtiešu rīcība "pagānisma" apkarošanā nevarēja būt citāda, taču viņu krasi noliedzošā attieksme pret latviešu folkloru ir izrādījusies postoša mūsu folkloras mantojuma saglabāšanā un attīstībā.

Hernhūtisma galvenais vēsturiskais nopelns meklējams pasaulīgās atziņās: atzīstama bija brāļu un māsu tieksme dzīvot tikumīgi, mācīties un mērķtiecīgi saimniekot. Nenoliedzami ir hernhūtiešu nopelni latviešu zemnieku izglītības jomā Vidzemē. Izglītības sākums bija analfabētisma pārvarēšana. Brāļi sevišķu uzmanību veltīja prasmei rakstīt un lasīt – lai katrs varētu lasīt ne tikai Svētos Rakstus, bet arī brāļu apcerējumus, lai varētu izpildīt brāļu paražu aprakstīt savu grēcīgo dzīvi un lai brāļi un māsas varētu sarakstīties.

Brāļu draudzēs zemnieki pirmo reizi apguva sabiedriskās organizācijas formas, un 18. gadsimta otrās puses zemnieku nemieros tautas lielākā vienotība izpaudās tieši tajās muižās, kur brāļu draudzes bija vispopulārākās.

Hernhūtisma jeb brāļu draudzes nozīmi Latvijas kultūrā raksturo apstākļi, ka no divām 17. gs. beigū un 18. gs. sākuma Eiropas garīgajām strāvām – agrīnā racionālisma (kas pārauga apgaismībā) un piētismā – līdz latviešu zemniekam un vispār līdz latvietim nonāca tikai piētisms, kā jau minēts, caur brāļu draudžu kustību.

Kopš latviešu zemnieks bija zaudējis brīvību, brāļu draudzēs pirmo reizi varēja izpausties zemnieku aktivitāte, demokrātisma elementi. Nav mazsvarīgs arī apstākļi, ka brāļu draudzēs zemnieki un muižnieki, latvieši un nelatvieši bija tiesībās un pienākumos vienlīdzīgi. Latvietis mācījās sevi cienīt, mācījās nebūt vergs.

Spilgtu un dzīvu liecību par brāļu draudzes ietekmi latviešu zemnieku vidē sniedz brāļu Kaudzišu romāns "Mērnīku laiki", kas lasītājam veido priekšstatu gan par hernhūtisma rosināto praktisko aktivitāti un izglītību, gan arī par jau pieminēto "tētiņu" paštaisnību un citiem brāļu draudzes aspektiem.

Domājams, ka hernhūtisma rosinātā tieksme pēc izglītības un cilvēciskās pašcieņas modināšana bija būtiska arī vēlāk, 19. gs., kad Piebalga, viens no brāļu draudžu centriem, deva tik daudz latviešu kultūras darbinieku kā neviens cits novads.

Piemineklis grāfam
Nikolajam Ludvigam
fon Cincendorfam
Hernhūtē, Vācijā

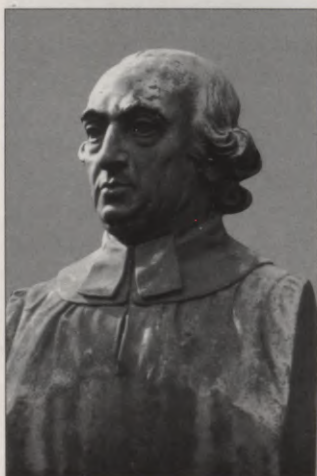
4.3. 18. GS. APGAISMOTĀJI LATVIJĀ

18. gadsimtu Eiropā mēdz dēvēt par apgaismības jeb racionālisma gadsimtu. Ticību cilvēka prāta (lat. *ratio*) visspēcībai sekmeja sasniegumi zinātnēs iepriekšējos gadsimtos. Paužot anti-feodālu ideoloģiju, apgaismotāji kritizēja kārtu priekšrocības: dzimstot visi cilvēki ir vienlīdzīgi. Audzināšanā galvenais ir izkopt prātu. Lai koncentrētā veidā sniegtu zināšanas, apgaismotāji izstrādāja enciklopēdijas. Laikā no 1751. līdz 1780. gadam franču filozofa apgaismotāja Denī Didro vadībā iznāca "Enciklopēdija jeb Zinātņu, mākslu un amatu skaidrojošā vārdnīca" 35 sējumos, kurai bija milzīga nozīme sabiedriskās domas attīstībā visā Eiropā. Apgaismotāji sagatavoja cilvēku prātus Lielajai franču revolūcijai (1789).

Latvijā apgaismības idejas pauda galvenokārt no Vācijas ieceļojušie inteliģences pārstāvji, kas nepiederēja muižnieku kārtai. Par pirmo apgaismības ideju izplatītāju un attīstītāju Latvijā uzskatāms vācu mācītājs Johans Georgs Eizens (1717–1779), kas jau 18. gadsimta vidū prasīja dzimtbūšanas atcelšanu. Stipri mērenāks zemnieku atbrīvošanas jautājumā bija mācītājs Heinrihs Johans Jannavs (1752–1821), mājskolotājs Vilhelms Fribe (1762–1811), Rīgas Domskolas rektors Kārlis Filips Mihaēls Snells (1753–1806). Apgaismības ideju ietekmē mainījās mācītāju uzskati par latviešu tautasdziesmām; īpaša nozīme te bija vācu filozofam un rakstniekam Johanam Gotfrīdam Herderam.

Johans Gotfrīds Herders

Ikvienā nozīmīgā apcerējumā par Rīgas kultūrvēsturi 18. gs. 2. pusē sastopams jēdziens "Bērensu aprindas", kas tālaika izpratnē nozīmēja inteliģenci. Vietējie un no ārzemēm iebrāukušie literāti un mākslinieki pulcējās ap brāļiem Bērensiem – Johanu Kristofu, Kārli, Ārendu un Reinholdu. K. Bērensa plašajā Mārstaļu ielas dzīvoklī vai Pārdaugavas īpašumā arī notika "Bērensu aprindu" sanāksmes. Kad 1764. gadā Rīgā pēc rātes aicinājuma ieradās **Johans Gotfrīds Herders** (1744–1803), nākamais Domskolas skolotājs, rakstnieks un filozofs, viņš visai drīz labi iejutās arī Bērensu pulciņā. Draugi viņam palīdzēja kļūt par Rīgas priekšpilsētas baznīcu (Ģertrūdes un Jēzus baznīcas) adjunktu, bet, tā kā latviešu valodu viņš neprata, no dievkalpojumiem tika atbrīvots, un tas izraisīja mācītāja Bernhofa neapmierinātību. 1769. gadā J. G. Herders bija spiests atstāt Latviju cerībā kādreiz atgriezties un būt daudz noderīgākam, taču tas nenotika, lai gan viņš uzturēja draudzīgus kontaktus ar vairākiem "bērensiem". Ilgu laiku materiālajā ziņā būdams atkarīgs no izdevēja J. F. Hartknoha, J. G. Herders lielu daļu rakstu pirmizdevumu iespieda tieši Rīgā: "Par jaunāko vācu literatūru" (1767), "Kritisks apskats par zinātņi un daiļo mākslu" (1769), "Idejas par cilvēces vēstures filozofiju" (1784–1791). J. G. Herdera agrīnie apcerē-

Johans Gotfrīds Herders

jumi 18. gs. 60. g. tika publicēti tālaika preses izdevumā "*Rigische Anzeigen*", to skaitā arī viņa apcerējumi par latviešu dzīvi. Tieši šajā laikā sāka publicēt J. G. Herdera "**Vidzemes vēsturisko ģeogrāfiju**". Domskolā J. G. Herders mācīja dabaszinības, matemātiku, franču valodu un stilistiku, kā arī atsevišķu zemju vēsturi. Jau aizbraucis no Rīgas, J. G. Herders, nebūdams apmierināts ar Domskolas oficiālo programmu, uzrakstīja apcerējumu "*Ideal einer Schule*", kurā vērsās pret pārspilējumiem latīņu valodas mācīšanā, aicinot mācīt dzīvās valodas, sevišķi – franču.

Jāņu svinēšanas ietekmē J. G. Herders sāka pētīt latviešu tautas tradīcijas. Jāņus J. G. Herders bija svinējis Šteinhaueru ģimenes īpašumā Pārdaugavā (J. K. Broce savos akvareļos bieži attēlo šo svētku svinēšanu tieši Pārdaugavā). Liels skaits Jāņu dziesmu savāktis J. G. Herdera izveidotajā tautasdziesmu krājumā. Viņš bija pirmais, kurš sāka lietot jēdzienu "tautasdziesma". Vārds "folklorā" 18. gadsimtā vispār vēl nebija pazīstams (to sāka lietot tikai 19. gadsimtā). J. G. Herdera dziļā interese par tautas mutvārdu daiļradi radās jau Kēnigsbergas Universitātē (tagad Kaļiņingrada), kur viņu uz to pamudināja skolotājs J. G. Hāmanis. Neapšaubāmi, J. G. Herders bija pirmais, kas nosauca tautasdziesmas par dainām – iespējams tāpēc, ka savu pētījumu sākumposmā viņš neatšķīra latviešu tautasdziesmas no lietuviešu "dainām". Pirmo reizi zemnieku dziesmu apzīmējumam vārdu *Volkslied* J. G. Herders lietoja savās "**Vēstulēs par Osianu**" (1773).

1778./1779. gadā iznākušās antoloģijas "**Tautasdziesmas**" 2. daļā J. G. Herders publicēja 11 latviešu tautasdziesmu vācu variantus. Piecas tautasdziesmas viņš nosaucis par "pavasara dziesmām", lai gan šīm četrindēm trūkst savstarpējās kopības, tomēr divas no tām – "Bite liela draveniece" un "Nāc nākdama, lakstīgala" – sastopamas arī K. Barona krājumā.

Par spīti kļūdām un trūkumiem, J. G. Herdera apkopotās tautasdziesmas, kuras 1807. gadā iznāca ar nosaukumu "**Tautu balsis dziesmās**", radīja lielu interesi par latviešu tautasdziesmām Eiropā.

Garlībs Merķelis

Sevišķi nozīmīga bija **Garlība Merķeļa**, pilnā vārdā **Garlība Helviga Merķeļa** (1769–1850), personība un darbība. 1788. gadā Merķelis devās uz Liepupi mājskolotāja darbā, un te aizsākās viņa draudzība ar Liepupes muižas mantinieku Frīdrihu fon Meku, izglītotu, liberāli noskaņotu jaunekli. Jaunajam baronam bija tiem laikiem neparastas attiecības ar latviešu zemniekiem, kas arī Merķeli, iespējams, tuvinājušas latviešu problēmu izpratnei. Atgriezies Rīgā, Merķelis iekļāvās citā pulciņā: tie bija izglītoti cilvēki, kas pulcējās ap mākslinieku un dzejnieku Karlu Gothardu Grasu, kas bija Jēnā studējis teoloģiju. Šī pulciņa dalībnieki pārrunāja sava laika politikas aktualitātes, no kurām nozīmīgākā bija Lielā franču revolūcija, kuras atskaņas K. G. Grass bija piedzīvojis Jēnā. Tika pārrunāta arī dzimtbūšana Baltijā. Šeit arī

■ Kuru latviešu rakstnieku darbos jūtama G. Merķeļa ideju ietekme?

Garlībs Merķelis

nobrieda G. Merķeļa apņēmība "kļūt par soģi nevis atsevišķām personām, bet visai attiecību sistēmai, kas pieļauj šausmīgo netaisnību un divu tautu vispārējo postu". Lai varētu savu nodomu realizēt, G. Merķelis salīga par mājskolotāju Annas muižā Nītaurē, un tur viņš apmēram divos gados sarakstīja grāmatu *"Latvieši, galvenokārt Vidzemē, filozofiskā gadsimta beigās"*. K. G. Grass bija viens no nedaudzajiem, kas zināja par grāmatas tapšanu. Kādu laiku aizzīmogotais manuskripts pie viņa arī glabājies. Grāmata iznāca Leipcīgā 1796. gadā. Liberālās aprindas Vācijā un daļa baltiešu grāmatas iznākšanu apsveica, reakcionārie baltiešu muiž-

nieki to uzskatīja par skandālu un G. Merķeli nosauca par meli. 1821. gadā autors atzīmēja, ka pret viņu publicēti 250 raksti. G. Merķeļa nopelns ir tas, ka viņš cīnījās ne tikai pret atsevišķām necilvēcības izpausmēm, bet arī pret dzimtbūšanu kā sistēmu, kas šādu stāvokli pieļāva, un šī mērķa vārdā vispārināja un sasasināja Vidzemes zemnieku stāvokļa vērtējumu. Otrs, ne mazāk cildināms G. Merķeļa nopelns bija tas, ka viņš atzina latviešus par līdzvērtīgu tautu. G. Merķeļa darbi par Latvijas senatni spēcīgi ietekmējuši latviešu nacionālo ideju attīstību un tautiskā romantisma literatūru.

Gothards Frīdrihs Stenders

Gothards Frīdrihs Stenders

Nozīmīga loma apgaismības ideju īstenošanā pieder Baltijas vācu mācītājam, valodniekam un rakstniekam **Gothardam Frīdriham Stenderam** jeb **Vecajam Stenderam** (1714–1796). Apgaismības ideju ietekmē viņš sarakstījis "Augstas gudrības grāmatu no pasaules un dabas" (1774), kas ir pirmā populārzinātniskā grāmata latviešu valodā par ģeoloģijas, ģeogrāfijas, fizikas, astronomijas un citiem zinātniskiem jautājumiem. G. F. Stenders ir latviešu laicīgās daiļliteratūras aizsācējs. Viņš sacerējis vai pārtulkojis latviešu valodā daudz pasaku, dzejoļu ("Jaukas pasakas in stāsti", 1766; "Zinģu lustes", I–II, 1783, 1789), sarakstījis latviešu ābece (arī pirmo ilustrēto latviešu ābeci – "Bildu ābeci", 1787). Latviešu valodu G. F. Stenders apguvis tik labi, ka spējis izstrādāt pirmo plašāko latviešu gramatiku ("Jauna pilnīgāka latviešu gramatika", 1761) un latviešu-vācu un vācu-latviešu vārdnīcu (1789), kas vēl ilgi palika nepārspēti sasniegumi. Viņa iedibinātās tradīcijas latviešu literatūrā jūtas līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei.

4.4. TEĀTRIS

No 18. gs. 80. gadiem Rīgā bija sava teātra ēka. Līdz tam teātra izrādēm ne tikai Rīgā, bet visā pašreizējā Latvijas teritorijā bija gadījuma raksturs. Un tomēr Rīgai bija ļoti senas teātra mākslas tradīcijas. Jau 1205./1206. gada ziemā tur tika uzvesta Indriķa hronikā aprakstītā "**praviešu spēle**", kas izraisījusi paniku skatītājos libiešos. Vēlāk baznīcās izrādītas **masku spēles**, kas aizliegtas 1428. gadā, tad – **meteņu spēles** u.c. 17. gadsimtā Rīgā viesojušies vācu, holandiešu, angļu ceļojošie aktieri, kas snieguši komēdiju un traģēdiju izrādes. Tolaiku komēdijās joki parasti bija rupji un mulķīgi, bet traģēdiju izrādēs publiku biedēja ar šausmām un rēgiem.

Izrāžu pamatā tika izmantoti slaveni autoru (Moljēra, V. Šekspīra) lugu sižeti, taču lugas oriģinālu bieži aizstāja dažādas improvizācijas. 18. gadsimta sākumā vācu komediantu izrādes Rīgā noskatījās arī Pēteris I (1711, 1716) un Katrīna I (1721).

Teātra pirmsākumi Rīgā

18. gs. 40. gados Baltijas teātra vēsturē parādās Johana Zigmunda vārds. Cariene Elizabete 1742. g. viņam devusi privilēģiju rīkot vācu teātra izrādes Pēterburgā, Maskavā, Rīgā un citās pilsētās. Rīgā J. Zigmunds uzveda vairākas pastorāles u.c.

Par teātra izrādēm Rīgā atzinīgi izteicies J. G. Herders (1766), atzīstot, ka izrāžu līmenis te bieži pārsniedzot vidusmēru. Šajā laikā vācu teātra dzīvi Rīgā lielā mērā veicināja bagātā un ietekmīgā Vidzemes muižnieka, par *Vidzemes puskarali* dēvētā **Oto Hermana fon Fitinghofa** (1722–1792) atbalsts. 1772. gadā viņš

Rīgas pilsētas
(Vācu) teātris
(tag. Vāgnera
zāle) Lielajā
Kēniņa ielā.
Arhitekts
Kristofs
Hāberlands.
1782

R. Vāgners šādi raksturo
savas darbības laiku Rīgā un
Jelgavā (1838–1839):

*"Pēc bēdīgajiem
piedzīvojumiem ar maziem
vācu teātrišiem mani
nomierināja Rīgas teātra
apstākļi. Lielāks skaits turīgu
draugu un bagāti tirgotāji bija
nodibinājuši biedrību, kas no
brīva prāta apgādāja līdzekļus,
lai būtu pamats labai teātra
vadībai. Direkcija bija nodota
pazīstamajam, iecienītajam
teātra rakstniekam Kārlim fon
Holtejam. Šis vīrs bija ļoti
sabiedrīks un pazina visas
pēdējo divdesmit gadu teātra
personības. Tomēr viņš
piederēja grupai (...), kuri (...)
uz teātri raudzījās kā uz
frivola ekscentriskuma rotaļu
lauku (...). Mani viņš teātri
pieņēma tādēļ, ka biju vēl
jauns un viņš nevēlējās teātri
vecus, saskābušus pedantus.
Viņam bija pieticis ar to, ka
esmu kādas viņam pazīstamas
ģimenes loceklis un ka biju
dedzīgi pievērsies modernajām
itāliešu un franču operām.
Viņš bija pasūtījis visas
Bellīni, Doniceti, Adāna un
Obēra operu partitūras un
tagad gaidīja, lai es
tās gludi un fiksi
(...) ceļu priekšā
labajiem
rīdziniekiem."*

(Dunsdorfs E.
Senie stāsti.

Latvijas vēstures
lasāmgrāmata. –
Melburna:
Austrālijas
latvietis, 1955,
151.–153. lpp.)

Rihards Vāgners

uzņēmās teātra vadību un nolēma, ka repertuārā lielāka vieta ierādāma operai un baletam, tāpēc viņš uzaicināja jaunus trupas dalībniekus no Vācijas. Viņa darbības laikā izrādes notika 4 reizes nedēļā, rādīja V. Šekspīra, Moljēra, G. E. Lesinga, J. V. Gētes darbus. O. H. fon Fitinghofs ievada teātra ļaudis sabiedrībā, kas mēdza pulcēties viņa mājās, tādējādi aktieri, kas līdz tam Rīgā tika uzskatīti par apšaubāmām personām, sāka kļūt par cienijamiem Rīgas sabiedrības locekļiem.

1782. gadā par O. H. fon Fitinghofa līdzekļiem **Kristofs Hāberlands** (1750–1803) uzcēla Rīgā pirmo teātra vajadzībām paredzēto ēku ar 500 skatītāju vietām Lielajā Ķēniņu (tag. R. Vāgnera) ielā 4. Šis gads tiek uzskatīts par pastāvīgā teātra īsto sākumu Rīgā. Teātra darbība tika atklāta ar svinīgu prologu, baletu un G. E. Lesinga traģēdiju "Emīlija Galoti". Teātra trupā bija 40 aktieri, dziedātāji, baletdejojāji, darbojās arī statisti. Katru mēnesi tika iestudētas 4–6 jaunas izrādes, jo citādi neesot bijis iespējams saistīt publikas uzmanību. 1784. gada pavasarī O. H. fon Fitinghofs teātra direktora posteni atstāja.

Taču teātris saglabāja O. H. fon Fitinghofa iedibinātās tradīcijas, piemēram, operas izrāžu daudzumu. Iecienītākās izrādes repertuārā saglabājušās ilgi, pat gadu desmitiem. Tā pirmā šajā teātrī uzvestā opera – A. E. M. Gretrī "Zemīrs un Azors" – izrādīta no 1782. g. līdz 1806. gadam, J. Bendas melodrāma "Ariadne Naksā" – no 1782. g. līdz 1811. gadam. Tik ilga mūža izrādēs, protams, laika gaitā nomainījās izpildītāju sastāvs. Teātra repertuārs atbilda Eiropas aktualitātēm, piemēram, laika posmā no 1785. g. līdz 1815. gadam tika uzvestas sešas V. A. Mocarta operas.

Rīgas pilsētas teātrī koncertējis ungāru komponists un pianists Ferencs Lists (1842), vācu pianiste un komponiste Klāra Šūmane un komponists Roberts Aleksandrs Šūmans (1844), franču komponists un diriģents Hektors Luijs Berliozs (1847).

Rihards Vāgners un Rīga

Nozīmīga epizode Rīgas pilsētas kultūras vēsturē bija **Riharda Vāgnera** (1813–1883) darbība Rīgas pilsētas teātrī (1837–1839). Arī šajā laikā mūzika un teātra māksla atradās Rīgas pilsoņu interešu centrā. Teātrī uzveda gan vodeviļas, gan operas. R. Vāgners Rīgā diriģējis ap 20 operuzvedumu – V. A. Mocarta "Burvju flautu", L. van Bēthovena "Fidelio", Dž. Rosīni "Seviljas bārdzini" un citas. R. Vāgners ar orķestri koncertējis arī Melngalvju namā, Pētera baznīcā. Rīgas periodā R. Vāgners sarakstījis tikai nedaudzus darbus,

Nams Rīgā, kur dzīvojis
Rihards Vāgners.
Ēka atradās Dzirnau
un tag. Brīvības ielas stūrī.

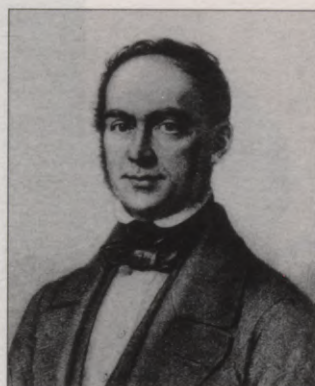
un viņa vēlāko gadu izteikumos attieksme pret Rīgu ir visai noraidoša. Taču šis laiks atstājis pēdas komponista daiļradē. Jūras brauciena iespaidi, dodoties prom no Rīgas, atspoguļoti operā "Klīstošais holandiešis". Rīgas periodā, iespējams, pastiprinājās un padziļinājās R. Vāgnera interese par mitoloģiskām un vēsturiskām tēmām.

■ Kāpēc R. Vāgners noraidīti
izteicies par Rīgā pavadīto
laiku?

Heinrihs Dorns Rīgā

Laikā no 1832. g. līdz 1843. gadam Rīgā – un ne tikai saistībā ar teātri – darbojās komponists un diriģents **Heinrihs Dorns**. 1833. gadā H. Dorns nodibināja Krievijā pirmo dziedāšanas biedrību "Liedertafel", kas gan izkopa muzicēšanas tradīcijas, apvienojot profesionāļus un mūzikas mīļotājus, gan bija nozīmīga kā Rīgas baltvācu inteliģences pulcēšanās un domu apmaiņas vieta. Nākamajos gadu desmitos dziedāšanas biedrības veidojās arī citās Vidzemes un Kurzemes pilsētās, un gadsimta pēdējā trešdaļā līdzās vācu biedrībām nostājās arī latviešu kori un dziedāšanas biedrības.

Nozīmīgs notikums Rīgas mūzikas dzīvē bija H. Dorna rīkoti **Daugavas Mūzikas svētki** 1836. gada 19., 20. un 21. jūlijā, kas noslēdzās ar plašu brīvdabas koncertu.

Heinrihs Dorns

Ērģeļu būve un baznīcas mūzika

Ap 18. gs. vidu ērģeļu būvētājs Heinrihs Andreass Konciuss papildinājis Doma baznīcas ērģeles, kā arī uzbūvējis Sv. Jēkaba baznīcas ērģeles ar diviem manuāļiem, pedāli un 35 reģistriem. Sv. Pētera baznīcā ērģeles nopostīja 1721. gada ugunsgrēks, tur jaunas ērģeles ar 43 reģistriem uzbūvēja Gotfrīds Kloss 1734. gadā. 18. gs. Rīgā atbalsojās vācu ērģeļu mūzikas augstie sasniegumi. No Rīgas ērģelniekiem atzīmējams J. S. Baha skolnieks Johans Gotfrīds Mītels un pazīstamā vācu komponista Georga Filipa Tēlemaņa mazdēls Georgs Mihaels Tēlemanis (1748–1831), kas

Rīgā darbojies no 1773. gada. G. M. Tēlemani daudz komponējis baznīcas mūziku, izdevis mācību grāmatas mūzikā un citos priekšmetos.

Galma teātris

Kurzemes hercogistē savs galma teātris bija Pēterim Bironam. Te liela vērība tika veltīta dziesmuspēlēm; vairākām mūziku tika komponējis galma koncertmeistars **Francis Ādams Feihtners** (1742–1822). Pirmajās dziesmuspēlēs piedalījās neprofesionāli, piemēram, 1779. gadā kādā uzvedumā galveno lomu dziedājusi Doroteja fon Mēdema, vēlākā Kurzemes hercogiene, bet 1781. gada dokumentos parādījās “galma dziedātāja” nosaukums, tātad darbā sāka angažēt profesionāļus. Teātris darbojās, kamēr pastāvēja Kurzemes hercogiste.

Hercoga Pētera laikā Jelgavā līdzās galma teātra aktivitātēm notika arī pilsoniskā teātra izrādes. Te uzstājušies viesaktieri, notikušas arī Rīgas trupu izrādes.

F. H. Barizjens.
Kurzemes
hercogienes
Dorotejas
fon Mēdemas
portrets.
18. gs. 80. gadi

4.5. PRESE

18. gadsimtā turpinājās izdevniecību darbība, laikrakstu un grāmatu iespiešana. Kopš 1761. gada iznāca "*Rigische Anzeigen*" ("Rīgas Ziņas"), kur galvenokārt tika publicēti sludinājumi, bet avīzes pielikumā (1761–1767) parādījās J. G. Herdera agrīnie apcerējumi, dzejnieka J. M. Lenca pirmais iespiestais dzejolis; tur tika publicētas arī vairākas apceres, kas bija veltītas latviešu problēmām. Ar plašāku interešu loku, kas ietvēra arī pasaules politisko notikumu apskatu, kopš 1778. gada iznāca avīze "*Rigische Politische Zeitung*" ("Rīgas Politiskā Avīze"), ko vēlāk pārdēvēja par "*Rigische Zeitung*" (tā pastāvēja līdz 1913. g.). Šī avīze daudz rakstīja par Lielo franču revolūciju, un, kaut arī to galvenokārt lasīja muižnieki, tā nepalika sveša arī muižās nodarbinātajiem latviešiem, kas prata lasīt vāciski, tā ka var uzskatīt, ka ar laikraksta starpniecību arī latvieši tika informēti par Eiropas politiskajām aktivitātēm.

18. gs. beigās kā augstvērtīga periodika parādījās sērijas "*Nordische Miscellaneen*" (1781–1791, 28 daļas) un "*Neue Nordische Miscellaneen*" (1792–1798, 18 daļas). Šajos izdevumos dominēja raksti par Baltijas pagātņi un arī par aktuāliem jautājumiem. Daudzas no publikācijām, piemēram, par Baltijas bruņniecību, tās ģenealogiju, heraldiku u.c., tiek izmantotas pētniecībā arī mūsdienās.

4.6. GRĀMATNIECĪBA

"*Nordische Miscellaneen*" iespieda Johana Frīdriha Hartknoha (1740–1789) spiestuvē, kura darbojās Rīgā no 1767. gada. Te tika iespiesti daudzi Baltijas problēmām veltīti darbi. Hartknohs izdeva sava jaunības drauga J. G. Herdera, I. Kanta, J. G. Hāmaņa filozofiskos sacerējumus u.c. Līdzās grāmatām šeit izdeva arī kartes, varā grebtus attēlus u.c. Vērienīgais izdevējs kļuva arī par pirmo nozīmīgo grāmatu tirgotāju Rīgā, un viņa darbība ietekmēja grāmatu izplatību ne tikai Rīgā, bet arī Vidzemē, Kurzemē, Igaunijā, vēlāk – arī Pēterburgā, Maskavā un citās Krievijas pilsētās. Grāmatu izdošanai un tirdzniecībai lielu postu nodarīja Pāvila I noteiktā stingrā cenzūra (1797) no ārzemēm ievadamām grāmatām: bez cenzora atļaujas Rīgā vairs nedrīkstēja iespiest kartes, notis vai Rīgas teātru repertuāru. Pēc Pāvila I nāves cenzūra turpināja pastāvēt, bet nedaudz saudzīgākā formā.

Latgalē 18. gadsimtā nebija ne spiestuvju, ne grāmatu tirgotavu.

Johans Frīdrihs Hartknohs.
J. K. Broces siluetgriezums.
18. gs. 2. puse

4.7. BIBLIOTĒKAS

Veidojās grāmatu krātuves. Kopš 16. gadsimta vidus pastāvēja Rīgas pilsētas bibliotēka, kas vairāk nekā 300 gadus (1553–1891) darbojās Doma baznīcas krustejā. 18. gs. 30. gados bibliotēkā bijis

ap 5000 grāmatu, 1743. gadā – 6000 sējumu, 8000 nosaukumu, jo bieži bijušas iesietas kopā 2–4 grāmatas. Tolaik bibliotēka bija pieejama interesentiem divas stundas nedēļā. Par bibliotekāra palīgu savā Rīgas periodā četrus gadus strādājis arī J. G. Herders. Bibliotēkas krājums papildinājies tikai ar dāvinājumiem. Atzīmējams Nikolaja Himzeļa novēlējums – 3400 sējumu (1787). Atkarībā no bibliotekāru aktivitātes vai neuzņēmības bibliotēka pārdzīvojusi gan uzplaukuma, gan pagrimuma periodus. Daudzās Rīgas patriciešu un mācītāju mājās bija privātās bibliotēkas, bet 18. gs. beigās radās t.s. *lasāmbibliotēkas*, kur grāmatas izsniedza interesentiem pret zināmu atlīdzību.

Kurzemes hercogistē nozīmīgākā bija *Academia Petrina bibliotēka Jelgavā*, kuras veidošanu Pēteris Bīrons un viņa tuvinieki uzsāka 1773. gadā. 1776. gadā šajā bibliotēkā bija ap 15 000 sējumu. Publiska lasāmbibliotēka Jelgavā nodibināta 1785. gadā.

Latgalē 18. gadsimtā ir zināmas tikai klosteru bibliotēkas. Iespējams, ka viena no lielākajām bija Daugavpils jezuītu rezidencē, kur 19. gadsimta sākumā bija vairāk nekā 4000 sējumu. Krāslavā liela bibliotēka bija Plāteru dzimtai (ap 20 000) un pēc Plāteru iniciatīvas nodibinātajā garīgajā seminārā (1815. g. – 1500 sējumu).

4.8. MUZEJU PIRMSĀKUMI

Līdzās grāmatu krātuvēm 18. gadsimtā Latvijā jau bija rodas arī entuziastu veidotas mākslas priekšmetu un retumu kolekcijas. Izcilu kolekciju (mākslas priekšmeti, minerāli, fosilijas, spirtā ievietoti dzīvnieki) Rīgā bija izstādījis ārsts un ceļotājs **Nikolajs Himzelis** (1729–1764). Savā testamentā viņš šo kolekciju bija novēlējis Rīgas pilsētai. Laika gaitā uz šī mantojuma pamata izveidojās **Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs**, **Dabas muzejs**, bet kolekcijas mākslas priekšmetu krājuma vērtīgākā daļa 19. gs. otrajā pusē nonāca jaundibinātajā Rīgas Pilsētas gleznu galerijā (mūsdienās – **Valsts Mākslas muzejā** un **Ārzemju mākslas muzejā**).

Naturāliju kabinets un mākslas priekšmetu kolekcija bija arī Kurzemes hercogistē, bet 1818. gadā Kurzemes Literatūras un mākslas biedrība Jelgavā nodibināja Kurzemes provinces muzeju ar mērķi sakopot materiālus par Kurzemes dabu, vēsturi un kultūras dzīvi. Lielāko daļu no fondiem veidoja arheoloģijas un vēstures pieminekļi, taču muzejā veidojās arī nozīmīga mākslas priekšmetu kolekcija.

Nikolajs Himzelis

4.9. IZGLĪTĪBA

Izglītības ceļi dažādos Latvijas novados veidojās atšķirīgi. Vienīgi Vidzemē, turpinot zviedru laikā iesākto, 18. gadsimtā vērojami centieni radīt izglītības sistēmu zemniekiem. Kara gados

nopostītās skolas daļēji atjaunoja, cēla arī jaunas ēkas, taču 1740. gadā vismaz 12 vietās bērni vēl mācījušies rijās. Draudžu skolās mācīja lasīšanu, katehismu, no 19. gs. 30. gadiem – arī dziedāšanu. Lasīt parasti iemācījās 2 vai 3 ziemās, iemācīt lasīt vienā ziemā spēja tikai reti skolotāji. Draudzes skolu skolotāji lielākoties nāca no t.s. *mazvāciešiem* – vācu amatniekiem, ķesteriem, kas bieži bija mazizglītoti. Vairākās Vidzemes skolās jau 18. gs. pirmajā pusē bija latviešu tautības skolotāji. Laikā no 1736. g. līdz 1743. gadam latviešu skolotājus sagatavoja hernhūtiešu atvērtais **Valmieras seminārs**.

Vidzemes muižnieku bērnus skoloja galvenokārt mājskolotāji (tā sauktie *aumeisteri* – no vācu *Hofmeister*). Daudzi mājskolotāji bija ieceļojuši no Rietumeiropas, ar viņiem Baltijā ieplūda Rietumeiropas laikmetīgie strāvojumi.

Vēlamsais mājās apgūstamais izglītības līmenis bērniem līdz 10 gadu vecumam bija prasme lasīt un rakstīt, ticības pamati, pēc tam divus gadus mājskolotājs mācīja vēstures un ģeogrāfijas pamatus, latīņu valodu, ģenealoģiju. Turpmākajos gados atkārtoja apgūto, mācīja franču valodu, loģiku un ētiku. Kā mācību priekšmets tika ieviesta arī zīmēšana un mūzika. Kad jauniešs sasniedza 16 gadu vecumu, mācību kursu papildināja Baznīcas vēsture un matemātika (papildus jau apgūtajam elementārkursam). Protams, ne visi mājskolotāji to spēja iemācīt, ne visi bērni to gribēja mācīties. Minētā programma attiecās tikai uz zēniem. Meiteņu mācības tika virzītas citādi. Daudzi muižnieki uzskatīja, ka viņu meitām galvenais ir prast smalki ģērbties, uzvesties sabiedrībā, pārzināt mājturību, bet no grāmatu gudrībām pietiek ar lasītprasmi un mazo katehismu.

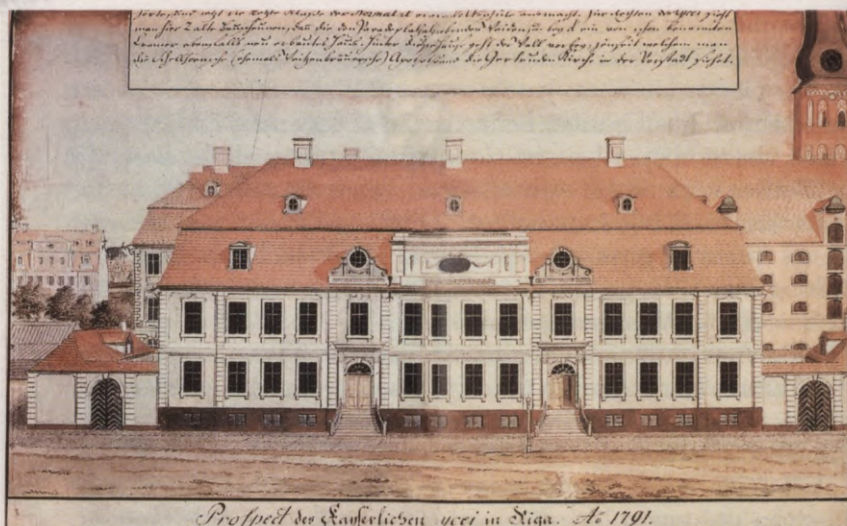
No 1765. gada, kad tika pieņemti noteikumi par Vidzemes zemnieku izglītību, tika akcentēta t.s. *mājmācības* nozīme. Tā jau iepriekšējos gadsimtos bija latviešu zemnieku izglītības galvenais veids un tika organizēta gan vienas ģimenes, gan vairāku māju bērniem. Mācības vadīja *grāmatnieki* – cilvēki, kuriem pietika zināšanu, lai iemācītu citus lasīt. Sevišķi mājmācību atbalstīja hernhūtiski noskaņotie latvieši. Mājās apgūto lasītprasmi pavaros pārbaudīja mācītājs.

Gadsimta gaitā lasītpratēju skaits pieauga, un 1800. gadā Vidzemē (bez Rīgas) bija 125 000 latviešu lasītpratēju un 73 000 lasītnepratēju (kā nozīmīgākais lasītprasmes avots tiek minēta mājmācība).

Domskola un Rīgas Licejs

Rīgā turpināja darboties **Domskola**, kur izglitojās galvenokārt rīdzinieki. 18. gs. 60. gados tur strādāja **Johans Gotfrīds Herders**. Muižnieku un lauku mācītāju dēliem bija domāts **Rīgas Licejs** (dibināts 1675. g.); te 46 gadus strādāja **Johans Kristofs Broce**. Izglītības līmeņa un sabiedriskās autoritātes ziņā Licejs nesasniedza Domskolas līmeni.

**Rīgas Ķeizariskais
licejs.
J. K. Broces zīmējums.
Ap 1791**

G. Merķeļa raksturojums par Rīgas Bāriņskolu:
"Še pie plata galda sēdēja liels, plecīgs vīrs, kas ar saniknota runča skatienu raudzījās zālē. Viņu uzlūkojot, mani allaž pārņēma šermuļi. Viņam priekšā gulēja vesela kaudze spalvu, kuras viņš lieliski prata uzasināt un iztīrīt un ar kurām viņš mēdza tirgoties. Bez tam uz galda vēl atradās papīri un veikala grāmatas.
(..) Pašā vidū rēgojās rīkste un pātaga. (..) Trijās rindās zālē stāvēja izvietoti gari galdi ar soliem abās pusēs. Astondesmit līdz simts bērnu ik dienas še nonīka pa sešām septiņām stundām, dažkārt tā ilguš gadus vadīdami nomāktībā, nospiestībā un briesmīgās bailēs no katedras tirāna. (..) Par laimi, jau pēc pusgada es aizgāju no šīs bērnu elles, protams, neiemācījies ne rakstīt, ne lasīt."

Luijs XVIII 1798. gadā
iepazīna Jelgavu:
"Es ierados Jelgavā 20. martā.
Man bija sagatavojuši kaut ko
līdzīgu karaliskai uzņemšanai.

Elementārā izglītība

Zemākās skolas dažkārt bija ļoti sliktas. Piemēram, neko labu par savām skolas gaitām Rīgā (1776) nespēja atcerēties Garlibs Merķelis. Pat ja viņš arī būtu ko pārspilējis, mācību apstākļi bijuši briesmīgi. Visā Eiropā pamatizglītībā valdīja pārmērīga stingrība un izdomas trūkums metožu izvēlē.

Rīgā darbojās arī diezgan daudzi privātskolotāji un privātās mācību iestādes.

Zviedru laikā Rīgā un priekšpilsētās pastāvēja apmēram astoņas elementārskolas, kur mācības vismaz daļēji notika latviešu valodā, turpreti pēc Ziemeļu kara skolu skaits samazinājās – daļa tika likvidētas, daļa pārgāja uz vācu mācību valodu. 18. gs. 70. gados likvidēja arī atlikušās divas latviešu elementārskolas Pārdaugavā.

Latviešu skolu iznīkšanā vainojami arī paši Rīgas latvieši. Viņu primārais mērķis 18. gadsimtā bija sasniegt vienādu turību ar vāciešiem, un tas nebija panākams ar tām pieticīgajām zināšanām, ko deva latviešu skola. Oficiālā Rīga bija vāciska, un ar to nācās rēķināties katram, kas vēlējas kaut ko sasniegt.

Kurzemes lielākajās pilsētās 18. gadsimtā bija pilsētas jeb t.s. **latīņu skolas un elementārās rakstu un rēķinu skolas**. Tās visas bija paredzētas vāciešiem. Lauku muižnieki algoja mājskolotājus. Augstākā sabiedrība runāja vācu valodā, bet 18. un 19. gs. mijā, kad Jelgavā bija apmetušies franču emigranti (arī Luijs XVIII), nāca modē franču valoda. Studēt gribošie jaunieši devās uz Vāciju; kurzemnieku vidū bija iecienīta Austrumprūsija, galvenokārt Karaļauču (Kēnigsbergas) Universitāte. Tajā studēja arī hercogs Ernsts Johans Bīrons. Savukārt Baltijā darbu un karjeras iespējas meklēja un atrada daudzi šajā universitātē studējušie – J. G. Herders un J. G. Hāmanis, jau minētais izdevējs J. F. Hartknohs, filozofa Imanuela Kanta brālis Johans Kants.

Academia Petrina

Nozīmīgākā mācību iestāde Kurzemē 18. gs. bija hercoga Pētera dibinātā *Academia Petrina* (darbu uzsāka 1775. g.), kas bija akadēmiskā ģimnāzija, kur vairākus priekšmetus mācīja universitātes kursa apjomā, bet kur nebija atļauts piešķirt akadēmiskos grādus. Pēc Kurzemes hercogistes pievienošanas Krievijai Pāvila I laikā bija doma par šīs mācību iestādes pārveidošanu par universitāti, taču tas netika realizēts, bet tika atjaunota Tērbatas augstskolas darbība.

Skolas novados

Latviešu izglītībai Kurzemē 18. gs. tika veltīts mazāk vērības, šo skolu liktenis bija atkarīgs no atsevišķu iniciatoru labvēlības. Par labāko Kurzemē latvieši atzinuši Kabiles skolu. Latviešu skola 1741. g. tika nodibināta Apriķos, un līdz 1758. gadam to bija beiguši 92 saimnieku un kalpu dēli. Kā latviešu izglītības atbalstītāji Kurzemē tiek minēti Pēteris Bīrons (ar viņa gādību dibināta skola Jaunvircavā), fon Osteni-Sakeni (Apriķu skola), fon Korfi (Priekules un Gricgales skola), fon Bolšvings (Vārnavas skola). Jelgavā latviešu skola pastāvējusi pie Sv. Annas baznīcas.

Latgalē 18. gadsimtā latviešu izglītībā tika darīts vēl mazāk. No 1755. gada Dagdā 30 gadus darbojies un bērnus mācījis **Mihaels Rots**. Lasīt un dziedāt mācīja visiem zēniem un meitenēm, bet rakstīt – tikai apdāvinātākajiem. Pēc Latgales pievienošanas Krievijai skolu dzīvē būtiskas izmaiņas nenotika. Nedaudzie zemnieku bērni lasītprasmi ieguva galvenokārt mājniecības ceļā, bet tā šajā novadā nebija tik izplatīta kā Vidzemē. Krievijas valdība bija ieinteresēta jaunpievienotajā Latgalē atvērt skolas ar krievu mācību valodu. Tas savukārt aktivizēja katoļu draudzes darbību izglītības laukā. Tika organizētas draudzes skolas, kur varētu mācīties vietējo iedzīvotāju bērni. Tā 1784. gadā darbojās skola Rēzeknē, bet 1786. gadā atvēra divas skolas Krāslavā.

18. gadsimta pirmajā pusē tika izdotas pirmās grāmatas augšzemnieku dialektā – tā bija garīgā literatūra: lūgšanu, baznīcas dziesmu grāmatas, evaņģēliji, – bet gadsimta otrajā pusē – Latgales vietējiem iedzīvotājiem domātās ābece. Šajā periodā latgaliešu grāmatas sāka iespiest antikvas burtiem, kas tika lietoti poļu grāmatniecībā.

(..) Šī ievēriba, kādu es ilgi nebiju pieredzējis, saldināja manu nelaimi (..). Jelgava, Kurzemes un Jelgavas hercogistes agrāko valdnieku galvaspilsēta, ir vidēji liela, ar apmēram 12 000–13 000 iedzīvotājiem (..). Pils, kurā jādzīvo, atradās Jelgavas nomalē lauku pusē. Tā bija diezgan plaša, un tai daļā, kas nebija cietusi ugunsgrēkā, diezgan labi saglabājusies celtnē. Pēdējā laikā tur bija paredzēts ierīkot kazarmas, kas sabojāja pils nopietno diženumu. Nesen tur dzīvoja hercogs Bīrons, šis tik daudzū likteņa pārvērtību upuris. (..) Šai milzīgajā pilī, kas ir iegarena četrstūra veidā ar pagalmu centrā, mēs neatradām nekā cita, kā vienīgi četras sienas. (..) Vajadzēja iegādāt visu pirmām vajadzībām nepieciešamo par manas kases līdzekļiem. Pagāja vairāki mēneši, kopš nokārtoja manu miesassargu algu, un bez Jelgavas iedzīvotāju cildenās viesmīlības te nebūtu bijis iespējams dzīvot.” (Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures

lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955, 138.–139. lpp.)

J. L. Eginks.
Fabiāna Gotlība
Ostena-Sakena
portrets. 1842

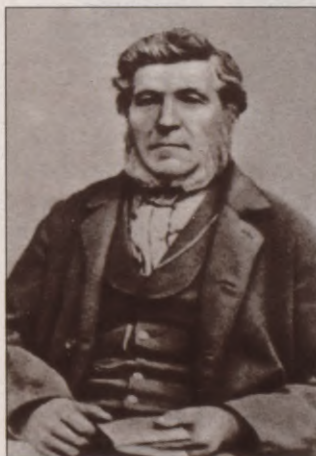
19. gadsimta pirmajā ceturksnī izdotie Baltijas zemnieku brīv-laišanas likumi noteica zināmas izmaiņas arī zemnieku izglītībā. Noteikumi par zemnieku skolām sevišķi plaši bija izstrādāti Vidzemei. Katrā pagastā, kurā bija 500 vīriešu kārtas iedzīvotāju, bija jāiekārto pagastskola. Materiālās rūpes par pagastskolu tika uzliktas pašiem zemniekiem, bet mācību darbu kontrolēja un vadīja skolas konvents, kurā ietilpa draudzes muižnieki un mācītājs. Konvents arī iecēla skolotājus, noteica viņu dzīves apstākļus, atalgojumu.

Pagastskolā bija jāiemāca skaidri lasīt, kā arī katehisms un biežāk dziedamās baznīcas dziesmas. Skolā bija jāuzņem 10 gadu veci bērni, kuriem jāamācās, līdz mācītājs atzīst, ka zināšanas apgūtas. Saglabājās arī mājmacība, un mācītājam katru ceturto nedēļu bija jāpārbauda mājmacības bērni. Bija noteikts, ka tie bērni, kas sekmīgi mācās mājās, var skolu neapmeklēt. Pagastskolu un mājmacības mērķis bija sagatavot bērnus iesvētīšanai, tāpēc var secināt, ka mājmacība praktiski tika pielīdzināta pagastskolai.

Andrejs Spāģis

Nākamā pakāpe izglītības sistēmā bija **draudzes skola**. Tāda bija ierīkojama katrā draudzē, kurā bija 2000 vīriešu. Ja draudzes bija mazākas, ierīkoja vienu draudzes skolu kopīgi vairākām draudzēm (šis princips attiecās arī uz pagastskolām). Mācību gads kā pagastskolā, tā draudzes skolā ilga četrus mēnešus – no 10. novembra līdz 10. martam. Draudzes skolu uzdevums bija gatavot skolotājus pagastskolām, rakstvežus pagasta valdēm un muižām. Draudzes skolā vajadzēja mācīt lasīšanu, rēķināšanu, katehismu, dziedāt baznīcas dziesmas. Skolas aptvēra tikai nelielu daļu latviešu bērnu. Tā 1825. gadā Vidzemes guberņas latviešu apdzīvotajā daļā no 63 450 skolas vecuma bērniem (8–17 gadu vecumā) tikai 850 mācījās 14 muižu skolās un 590 – 33 draudzes skolās. Kurzemē zemnieku bērnu izglītības iespējas 19. gadsimta sākumā bija vēl ierobežotākas, jo trūka to zemnieku izglītības pamatu, kas Vidzemē tika ielikti zviedru laikā. Taču Kurzemē 19. gs. sākumā kroņa muižās radās pēc zemnieku iniciatīvas veidotas skolas (Rucavā – 1804, Mazzalvē – 1810, Piltenes muižā un Bērmuižā – 1823 un 1824, Pērkones muižā – 1827, Durbē – 1829).

Ernests Dinsbergs

Skolotāju sagatavošana

Kopīga problēma Kurzemē un Vidzemē bija speciāli sagatavotu skolotāju trūkums. Jautājums par skolotāju sagatavošanu zemnieku skolām laiku pa laikam tika izvirzīts, taču netika atrisināts.

Kurzemē skolotāju sagatavošanu uzsāka Cīravas draudzes mācītājs J. Volters. Pēc viņa iniciatīvas Cīravas-Dzērves skolā laikā no 1833. g. līdz 1840. g. tika sagatavoti apmēram 25 skolotāji, starp tiem arī **A. Spāģis**, **E. Dinsbergs**. Vairākus gadus semināru vadīja **Andrejs Bergmanis** (1810–1869). Mācību kurss bija trīs-

gadīgs, vienlaikus apmācīja 33 jaunekļus (pēc draudžu skaita Kurzemē), katru gadu uzņēma 11 audzēkņus. Semināra mācību plānā ietilpa ticības mācība, lasīšana, rakstīšana, aritmētika, latviešu valoda, vācu valoda, dziedāšana, ērģeļu spēle, dabaszinības, vēsture, ģeogrāfija, zīmēšana, mācīšanas un audzināšanas metodika un praktiskā dārzkopība. 1840. gadā skolotāju seminārs tika atvērts Irlavā, kas laika gaitā kļuva par nozīmīgāko skolotāju sagatavošanas centru Kurzemē. Ilgāku laiku tā direktors bija ērģelnieks Karls Sadovskis. Semināru beidzis un tajā par pedagogu strādājis ievērojamais diriģents un ērģelnieks **Jānis Bētiņš** (1830–1920). Vidzemē lēmums par skolotāju semināra atvēršanu tika pieņemts 1838. gadā. Tā vadīšanu uzticēja **Jānim Cimzem** (1814–1881), kurš vispirms bija mācīties Raunas draudzes skolā, tad strādājis par skolotāju Valmieras draudzes skolā, kur viņa spējas bija ievērojis Vidzemes superintendents Ferdinands Valters un, domājot par J. Cimzi kā iespējamo skolotāju semināra darbinieku, nosūtījis viņu mācīties uz Weisenfelsas skolotāju semināru. Mācību kursu apguvis divos gados, J. Cimze Rietumeiropā pavadīja vēl vienu gadu, iepazīstoties ar vairākiem citiem skolotāju semināriem un Rietumeiropas pedagoģiskās skolas pieredzi, kā arī klausoties ievērojamu vācu pedagogu, kā arī citu valstu speciālistu lekcijas.

Ievērojot to, ka J. Cimze bija ieguvis izglītību Vācijā, ir saprotams, ka viņa darbība balstījās uz Rietumeiropas pieredzi, kas savukārt tika nodota tālāk viņa audzēkņiem un lielākā vai mazākā mērā arī realizēta praksē Vidzemes skolās.

Abiem semināriem bija liela loma skolu un izglītības turpmākajā attīstībā Kurzemē un Vidzemē.

Vidzemes un Kurzemes lauku skolās apguva galvenokārt vispārizglītojošās zināšanas, taču, pieaugot pieprasījumam pēc kvalificētiem strādniekiem, tika atvērtas praktiskas ievirzes skolas, kur amatnieku un trūcīgo ļaužu bērni blakus elementārajām zināšanām apguva arī kādas praktiskas iemaņas un prasmes. Tā 1808. gadā Rīgā sāka darboties **K. A. Jakobi Celtniecības un mākslas vakarskola**, kur gatavoja tehniķus, būvmeistarus un ekonomistus; šajā skolā darbdienu vakaros (pa 2 stundām) un svētdienās audzēkņiem mācīja rakstīt, vācu un krievu valodu, matemātiku, zīmēšanu un modelēšanu. Kopš 1817. gada Rīgā darbojās svētdienas skola mācekļiem un zeļļiem, kur mācīja lasīt, rakstīt, rēķināt, zīmēt, ticības mācību un ar amatniecību saistītus mācību priekšmetus. 1829. gadā Rīgas rāte atvēra navigācijas skolu, tā gatavoja speciālistus tirdzniecības flotei. Vairākās mācību iestādēs amatam tika sagatavotas arī meitenes. Tā 1843. gadā atvēra Bāriņu skolu, kur meitenes apguva rokdarbus; no 1846. gada tā darbojās ar nosaukumu **Olgas rūpniecības skola** un funkcionēja līdz 20. gs. sākumam.

Jānis Cimze

■ Atrodiet, kā J. Kalniņš romānā "Auseklis" raksturo Valkas skolotāju semināru! Par ko liecina šis raksturojums?

■ Izveidojiet pārskatu par skolu sistēmu Latvijā 18. gadsimtā un 19. gs. sākumā!

■ Salīdziniet to ar 20. gs. skolu sistēmu!

4.10. ARHITEKTŪRA UN TĒLOTĀJMĀKSLA

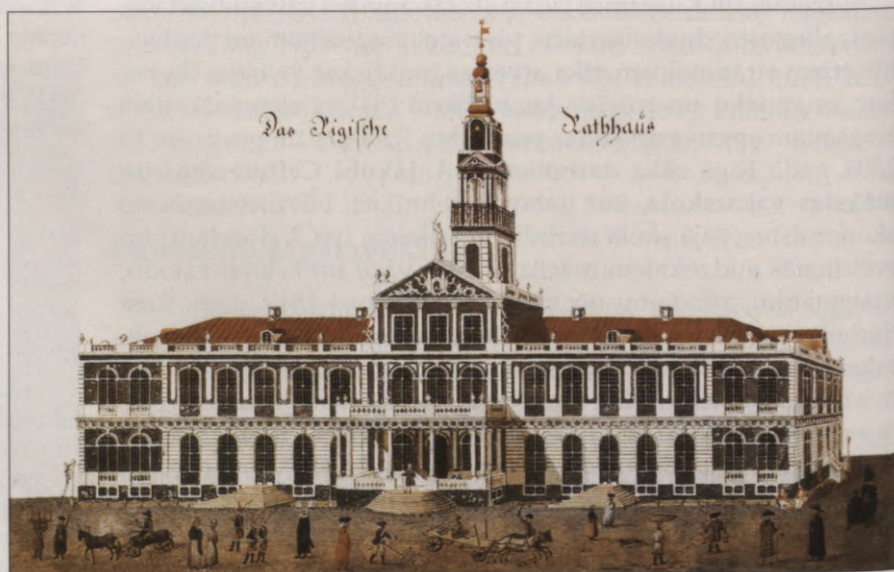
18. gadsimtā pazīstamākie arhitektūras sasniegumi saistījās ar pilīm un dievnamiem. 19. gadsimts visā Eiropā iezīmējās ar pilsetu izaugsmi, un līdz ar to arī civilajā arhitektūrā tika celtas galvenokārt plašai pilsoņu sabiedrībai nepieciešamas celtnes – dzīvojamie nami, arī lieli īres nami, skolas, teātri, slimnīcas u.tml.

Rīgā jau 18. gadsimtā bija izveidojusies pietiekami spēcīga buržuāzija, tāpēc īstu baroka arhitektūras paraugu te mazāk, toties populārāki ir **klasicisma estētiskie ideāli**.

Klasicisma priekšvēstnesis, kura arhitektūrā vēl izmantoti rokoko dekoratīvie elementi, Rīgā 18. gs. vidū bija **Rātsnams**. Namu plānojis kara inženieris J. F. Etingers, kas pirms tam piedalījies Kopenhāgenas un Frederiksborgas pils celtniecībā: tas izskaidro Ziemeļvācijas un Dānijas arhitektūras atskaņas Rātsnamā.

Izcilākais Rīgas pilsētas būvmeistars 18. gadsimtā bijis **Kristofs Hāberlands** (1750–1803). K. Hāberlands dzimis Rīgā, vispirms no tēva apguvis mūrnieka amatu, tad mācījies pie Rīgas pilsētas būvmeistara, vēlāk (1770–1776) devies mācību ceļojumā uz Vāciju (Berlīne, Drēzdene), pēc atgriešanās Rīgā izturējis mūrnieku meistarību pārbaudījumu, kļuvis par pilsētas būvmeistara palīgu, pēc tam par pilsētas būvmeistaru (1789–1797). Ar K. Hāberlanda vārdu saistīts Rīgai 18. gs. 80.–90. gados raksturīgais **pilsoņu jeb birģeru klasicisms**, kas izpaudās gan dzīvojamo ēku plānojumā, gan īpatnēji veidotajās fasādēs, ko raksturoja simetrija un bagātīgs dekors, bet dekoratīvie elementi, kas pārmantoti no baroka arhitektūras, tika interpretēti sīkāk un plaņāk nekā barokā. Viens no Hāberlanda arhitektūras pamatprincipiem ir lietderīgums. Dzīvojamās telpas tika diferencētas atkarībā no to uzdevumiem. Ornamentālie motīvi fasādēs lietoti atturīgi, portāli veidoja vienotu ansambli ar fasādes centrālo logu

Rīgas Rātsnams
ap 1780. gadu.
J. K. Broces
zīmējums

Pētera un Pāvila
baznīca Rīgā.
1785

Alūksnes
baznīca. Arhitekts
K. Hāberlands.
1788

un balkonu. Hāberlands vadījis **Pētera un Pāvila baznīcas celtniecību** Rīgas citadelē, kuras arhitektūrā vērojama pāreja no baroka uz klasicismu (būvēta 1781–1785 pēc arhit. Laurenberga Sigismunda fon Zēges projekta).

Vairākus dievnamus Latvijā K. Hāberlands cēlis pēc saviem projektiem, arī tur nereti klasicismu vēl pavada jūtamas baroka atskaņas (Suntažu baznīca, Alūksnes baznīca, Sv. Jāņa baznīca Valkā).

No K. Hāberlanda projektētajiem un celtajiem dievnamiem ievērojamākais ar uzbūves vienkāršību un samērīgumu ir **Katla-kalna baznīca** (1791–1792), neliela centrālā plāna celtnē, kur viss barokālais atmests. Iekšēlpā soli kārtojas gredzenveidā ap altāri, dodot iespēju mācītājam būt draudzei tuvāk un sarunāties ar to (šāds princips Latvijā lietots pirmo reizi).

K. Hāberlands projektējis arī vairākus pilsoņu dzīvojamus namus, izmantojot t.s. **zelta griezuma** proporcijas (Smilšu ielā 5 un Kalnciema ielā 30).

Ievērojot Latvijas iekļaušanu Krievijas impērijas sastāvā un Krievijas vēlmi apliecināt savu varu Baltijā, kā arī krievu kultūras iestrāvojumu pieaugumu, ir saprotamas tās krievu klasicisma ietekmes, kas parādījās 18. gs. otrajā pusē un 19. gs. sākumā gan vairākās nozīmīgās celtnēs (Pētera un Pāvila baznīca Rīgas citadelē, Jēzus baznīcas un Arsenāla ēkas Rīgā, Daugavpils cietoksnis), gan arī muižnieku pils (Kazdangā, Durbē u.c.).

19. gadsimta sākumā Aleksandra I valdīšanas laikā par oficiālo arhitektūras stilu Krievijā kļuva **ampīrs**, kas jūtami ietekmēja celtniecību arī Latvijā. Saskaņā ar valdības rīkojumu visās Krievijas pilsētās visām jaunbūvēm bija jābūt ar līdzīgām, guberņas arhitektu aprobētām fasādēm, bija noteikti arī namu sienu krāsojumi (iekšēlpā iekārtojums bija atstāts namīpašnieka ziņā).

"Pat realizējot cita autora (...) projektu Pētera un Pāvila baznīcai citadelē, K. Hāberlands, pēc pētnieku domām, pielicis daudz radošā darba, izkopjot proporcijas un klasiskās detaļas."

(Vītola T. Hartmaņa muižiņa Āgenskalnā // Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1998, 225. lpp.)

**Rīgas Arsenāls. Arhitekti
I. Lukini un A. Nellingers.
1828–1832**

*Jau 18. gs. 60.–70. gados
daudzi pētnieki Rietumeiropā
pievērsās arhitektūras
proporciju analīzei un izpētei,
izmantojot Vitruvija
traktātu "Par arhitektūru",
kurā uzsvērts, ka, tikai
ievērojot noteiktas
matemātiskās sakarības,
iespējams panākt acij
tikamu harmoniju.
Zelta griezum (nosaukumu
devis Leonardo da Vinči) –
ideāls samērs starp veselo un
atsevišķo, starp veselo un tā
daļām.*

**Jēzus baznīca Rīgā.
Arhitekts K. F. Breitkreics.
1818–1822**

**Aleksandra vārti Rīgā.
Projekta autors nezināms.
1815–1817**

Kā zīmīgs reglamentētās arhitektūras paraugs minams **Rīgas Arsenāls** (bijusi muitas noliktava; celta 1828–1832 nojauktā zviedru arsenāla vietā, no kura arī radies šis nosaukums), iespaidīga Nikolaja I laikmeta klasicisma celtne, kas tapusi Rīgas un Pēterburgas arhitektu sadarbībā.

Jēzus baznīca Rīgā (arhitekts K. F. Breitkreics, 1818–1822) ir lielākā koka monumentālceltne Latvijā, tur apvienotas ampīra formas un tautas celtniecības tradīcijas.

Izcili klasicisma paraugi Latvijā bija **Elejas pils** (arhitekts Dž. Kvarengi, ap 1800, nav saglabājusies), **Kazdangas pils** (arhitekts J. G. Berlics, ap 1800, nav saglabājusies), **Mežotnes pils** (Elejas pils atkārtojums ar zināmām atšķirībām).

Tipisks klasicisma piemineklis savā vienkāršībā un monumentālajā izjūtā ir t. s. **Aleksandra vārti** (celti 1815–1817 būvmeistara J. D. Gotfrīda vadībā; projekta autors nezināms), kas pēc vairākkārtīgas pārvietošanas tagad atrodas pie ieejas Viesturdārzā (agrāk – Dziesmu svētku parks, pirms tam – Viesturdārzs, Ķeizardārzs).

18. gadsimta un 19. gadsimta pirmās puses tēlotājmākslā nav lielu sasniegumu. Vēl 19. gadsimta pirmajā pusē Kurzeme un Vidzeme turpināja vilināt un uzņemt ieceļojošos māksliniekus, kuriem Baltijas provinces bieži vien nebija galamērķis, bet tikai posms ceļā uz karjeru un peļņu Krievijas galvaspilsētā Pēterburgā. Tā caur Rīgu un Igauniju Pēterburgā nonāca **brāļi Kīgelgeni** un kļuva tur par galma gleznotājiem.

Kā zināms Kurzemes hercogistes tradīciju mantojums vērtējams arī tas, ka Jelgavas ģimnāzijā zīmēšanas skolotāja pienākumu visu 19. gadsimtu veica profesionāli mākslinieki (J. D. Ēkss, J. L. Eginks, J. J. Dēringi), nodrošinot zināmu prasību un, domājams, arī mākslas izpratnes un vērtējuma kritēriju pārmantojamību. Savukārt Rīga 19. gadsimta gaitā pakāpeniski izauga par arhitektūras un tēlotājmākslas centru Latvijā.

18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā darbojās daudzi zīmētāji un akvarelisti, kurus apvienoja vēlme 18. gadsimta apgaismības garā izpētīt un dokumentēt dabu un sadzīvi. Viņi to realizēja pārsvarā amatieru prasmei atbilstošā kvalitātē. Šiem darbiem mūsdienās ir liela kultūrvēsturiska nozīme.

Ievērojams tālaika novadpētnieks, vēsturnieks, zīmētājs un akvarelists bija **Johans Kristofs Broce** (1742–1823). Studējis Leipcigā teoloģiju un Vitenbergā filozofiju, J. K. Broce 1768. gadā apmetās Rīgā un palika tur līdz mūža galam. Būdams Rīgas Liceja (kopš 1804. gada – ģimnāzijas) rektors, viņš darbojās arī daudzās kultūras jomās. J. K. Broce publicējis daudzus rakstus par Baltijas un Rīgas vēsturi. Viņa savāktie vēstures materiāli pēc viņa nāves tika apkopoti 36 sējumos.

Viens no viņa savdabīgākajiem un populārākajiem kultūrvēsturisko pētījumu virzieniem bija novērotā fikšēšana zīmējumos un akvareļos. J. K. Broces galvenā tēma ir Vidzeme. Unikāli ir zīmējumi ar Rīgas priekšpilsētas skaatiem. Bieži J. K. Broce rādīja latviešu zemniekus darbā. Sevišķi vērtīga ir viņa dažādu tautību tautastērpu zīmējumu kolekcija. J. K. Broces darbu krājumā ir arī kartes un plāni, monētu un ģerboņu attēli.

J. K. Broces akvareļi mākslinieciskajā ziņā nav pati pilnība, bet darbu kultūrvēsturiskās kvalitātes nav pārvērtējamas.

K. V. Zēligers. Johana Kristofa Broces portrets

J. K. Broces zīmējums. 18. gs. 2. puse

K. G. Grass.
Karači
ūdenskritums
pie Aderno
Etnas apkārtnē.
Ap 1809

Pie spilgtākajām baltvācu personībām 18. un 19. gadsimta mijā pieder Broces skolnieks Rīgas Licejā, literāts un gleznotājs **Karls Gothards Grass** (1767–1814). Vairāki K. G. Grassa darbi, ieskaitot "Zemnieku laulības Dzērbenes draudzē", "Talkas aina Vidzemē", "Vasaras virtuve Liepas muižas zemnieku sētā", iekļauti J. K. Broces krājumā "Monumente" (8 oriģināli un 15 kopijas).

"K. G. Grass ar cilvēku figūrām rīkojas atraisīti, demonstrējot jau noteiktu profesionālu varēšanu un rokas vingrumu."¹

Kaut arī K. G. Grass ieguva teologa grādu Jēnas Universitātē, viņš nekļuva par mācītāju. 1796. gadā viņš devās uz Šveici, pēc tam – uz Itāliju un Latvijā vairs neatgriezās (miris un apglabāts Romā). Itālijā tapusi viņa glezna "**Karači ūdenskritums pie Aderno Etnas tuvumā**" (ap 1809), kura tagad atrodas Valsts Mākslas muzejā un atklāj zināmu romantisma un klasicisma mijiedarbību.

Populāra sava laika personība bija gleznotājs un literāts **Johans Heinrihs Baumanis** (1753–1832). Kurzemes superintendenta Joahima Baumaņa dēls dzimis Jelgavā, studējis Erfurtē. No 1776. gada J. H. Baumanis pārmaiņus dzīvoja Kurzemē, Vidzemē un Rīgā. Viņš ir pētījis latviešu valodu, nedaudz rakstījis, bet dzīves lielāko daļu pavadījis, vai nu gleznojot, vai medijot un pārstāvēt savam laikam raksturīgo ceļojoša mākslinieka tipu. J. H. Baumaņa vairāk nekā 1700 eļļas gleznās dominē dzīvnieku un medību ainas, bet viņš ir darinājis arī portretus. Pēc viņa

¹ Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simt gados. – R.: Zinātne, 1984, 57. lpp.

J. H. Baumanis.
Tirgotāja
G. K. Nestora
portrets

darbiem bija tik liels pieprasījums, ka viņš bieži tos arī kopēja, pats sevi dēvējot par "medijumu mālderī". J. H. Baumanis pievērsies arī literārajai darbībai, vairākus rakstus un lugas publicējis latviešu valodā.

Visciešākie kontakti ar vācu romantismu nācariešu garā saskatāmi **Johana Lēberehta Eginka** (1784–1867) daiļradē. Viņš mācījies Jelgavas ģimnāzijā un Tērbatas Universitātē, bet jau tad domājis par mākslu, līdz beidzot uzsācis studijas Vīnes Mākslas akadēmijā.

1882. gadā J. L. Eginks Romā uzgleznoja darbu "**Vladimirs I 988. gadā izvēlas reliģiju**" un saņēma Aleksandra I pabalstu un līdz ar to arī iespēju uzturēties Itālijā vēl 5 gadus. Šeit tapa arī viņa slavenā glezna "**Odisejs un Nausikaja**" (viens no nozīmīgākajiem Latvijas mākslinieku darbiem šajā laikā) un Latvijas vēsturei būtisks darbs "**Aleksandrs I atceļ dzimtbūšanu Vidzemē, Igaunijā un Kurzemē 1817. gadā**". Itālijas darbi un skices nepārprotami liecina par Eginka tuvību ar nācariešiem, sevišķi antīkās mitoloģijas un literatūras tēmu izmantojumā, bet jo sevišķi – dabas studiju rūpībā un precizitātē.

1834. gadā Romas Sv. Lūkas akadēmijas korespondētājloceklis J. L. Eginks kļuva arī par Pēterburgas Mākslas akadēmijas akadēmiķi, bet 1837. gadā viņš sāka strādāt Jelgavā par zīmēšanas skolotāju un pavadīja šeit mūža atlikušo daļu. Šeit darināti vairāki Baznīcas pasūtījumi, no kuriem viens otrs tapis pēc ievērojamāko Rietumeiropas mākslas meistaru paraugiem – "**Kristus Elļas kalnā**" Daugavpils baznīcai, "**Kristus**" Grobiņas baznīcai (pēc B. Torvaldsena oriģināla), "**Svētais Vakarēdiens**" (pēc Leonardo da Vinči oriģināla) Jēkabpils baznīcai.

Eginka daiļrades amplitūda sniedzas no akadēmiska romantisma līdz bīdermeiera stilam.

■ Ko jūs zināt par 19. gs. sākuma romantisma tendencēm Eiropas glezniecībā, un kāda loma tajā ir nācariešiem?

J. L. Eginks. Odisejs
un Nausikaja. 1824

Rīgas birģermeistara dēls **Georgs Vilhelms Timms** (1820–1895) glezniecību apguva Pēterburgas Mākslas akadēmijas batāliju klasē, papildinājās pie romantiķa batālista H. Vernē Parīzē. Kopā ar H. Vernē viņš ceļojis uz Alžīru; tur tapušajos darbos apvienojas romantiska jūsma par eksotisko dabu un ļaudīm ar rūpīgi fiksētu realitātes vērojumu. Krievijā viņš kļuva populārs ar lito-grafētiem aktuālu notikumu tēlojumiem (Krimas kara ainas u.c.), izdeva populāru ilustrētu žurnālu (*“Русский художественный листок”*, 1851–1863). Pasliktinoties redzei, G. V. Timms bija spiests pārtraukt žurnāla izdošanu. Viņš pārcēlās dzīvot uz Vāciju un vēlāk strādāja Berlīnē Ķeizariskajā porcelāna manufaktūrā (majolikas izgatavošanas un apgleznošanas tehnoloģijas pilnveidošana, apgleznojuma meti).

Viesojoties pie piederīgajiem Latvijā, gleznojis arī Latvijas ainavas, taču šī tēma viņa daiļradē nav izvērstā.

19. gadsimta vidū pieprasījums pēc tēlotājmākslas Latvijā bija pieticīgs. Gan talantīgākie baltvācu mākslinieki (J. K. Bērs u.c.), gan pirmie latviešu tautības mākslinieki (K. Hūns, J. Feders) sev darbam un dzīvei bija spiesti izvēlēties vietas ārpus Latvijas – Krievijā vai arī Rietumeiropā.

Latviešu mākslinieks, kas spēj nodrošināt sev kaut cik stabilu eksistenci dzimtenē, ir parādība, kas pieder jau 20. gadsimtam.

V

Пира — Riga
Вид из парка — Wöhrmanns Park

TAUTAS ATMODAS LAIKMETS 19.gs. vidus–1918

5.1. JAUNLATVIEŠU KUSTĪBAS SĀKUMS

*"Ap 1862. gadu sāka izcelties
nosaukums jaunlatvieši
priekš tiem, kas ārpus vācu
aizgādniecības gribēja vilkt
savas tautas locekļus tālāk un
augstāk – vairāk uz
patstāvību. Jaunlatviešu
nosaukums tad nodibinājās
par bīstamu zīmi priekš tiem,
kam to uzspieda.
Kas, vāciski prazdams, citu
tādu pratēju vidū gribēja
runāt latviski, tas bija
jaunlatvietis."
(M. Kaudzīte)*

*"Tikai no jūsu tautas, mīlie
latvieši, daži ir, kas nedz savu
tautu, nedz savu valodu
mīlo... Kaunies jel savas
liekulības, bet savas dzimtenes,
savu vecāku un savu tēvu
valodas nekaunies vis."
(J. Treijs, Sv. Jāņa baznīcas
mācītājs)*

Jaunlatviešu kustības jeb pirmās atmodas spēks 19. gs. 50.–80. gados Latvijā rodams nacionālās intelligences apbrīnojama aktivitatē. Izplatoties plašākos tautas slāņos, atmodas centri radija tūlītēju Baltijas vācu muižnieku reakciju. Spēki vēl bija tik nevienādi. Vienā pusē – Krišjānis Valdemārs un viņa domubiedri, līdzās – garīgi un saimnieciski nospiebtā zemniecība, bet pretī – stipri, bagāti, labi izglītoti cittautieši.

"Pozitīvu ietekmi uz kultūrsituāciju Latvijā izrādīja apstākļi, ka Baltija šajā laikā bija ne tikai tirdzniecības un rūpniecības, bet arī kultūras tranzītzona starp Vāciju un Krieviju (...). Krievu kultūras pozitīvo ietekmi mazināja piespiedu rusifikācija, kas raksturīga Aleksandra III valdīšanas laikam un izraisīja pretreakciju latviešu un vācu sabiedrībā. Zināmā mērā tas pats sakāms par vācbaltiešu kultūras politiku, kas centās bremsēt latviešu nacionālās kultūras augšupeju un palielināja spriedzi. Šī sociālā un nacionālā spriedze, dubultjūgs, nostādīja latviešu tautu starp diviem dzirnakmeņiem."¹

Kustības sākumposmā jaunlatviešiem bija neiedomājami grūti. Ne tikai Baltijas pārvaldes iestādēs, bet pat Krievijas valsts augstākajos amatos bija vācieši. Tas bija Krievijas impērijas apzinātas politikas rezultāts. Jau no Pētera I laikiem Baltijas provinces bija Krievijas civilizācijas avots: diplomāti un militārie audzinātāji, birokrāti un skolotāji, kas veidoja intelektuālo virsslāni, galvenokārt bija Baltijas vācieši. Jaunlatviešu kustība veidojās kā sava veida aizsargreakcija.

Jāņem vērā arī tas fakts, ka latvieši cīnījās galvenokārt ar kultūras ieročiem, turpretī svešautībnieki izmantoja arī varu. Baltijas ģenerālgubernatoram V. H. Livenam 1863. gadā pēc "Pēterburgas Avīžu" iznākšanas pat izdevās dabūt pilnvaru K. Valdemāra izsūtīšanai:

"Tādus cilvēkus kā K. Valdemārs, kas no ārienes iespiežas Baltijā un nodibina ar zemniekiem draudošus sakarus (...), izsūtīt uz Iekšējās Krievijas guberņām." Tiesa, K. Valdemāram Pēterburgā bija tik liela ietekme, ka Baltijas ģenerālgubernators pret viņu savas pilnvaras izmantot nevarēja, bet K. Valdemārs Latviju gan

¹ Stradiņš J. Latvijas kultūrsituācijas attīstība 20. gadsimtā // Kultūrpolitika Latvijā. – R.: Council of Europe; LR Kultūras ministrija, 1998, 29.–30. lpp.

apmeklēt nedrīkstēja. Viņš Pēterburgā, Maskavā bija labi pasargāts no vācu muižniecības, bet citi atmodas dalībnieki gan tika izsūtīti.

Vissmagāk izsūtīšana skāra Dundagas skolotāju, dzejnieku Ernestu Dinsbergu. Patieso izsūtīšanas iemeslu neatklāj nedz Līgotņu Jēkaba sarakstītais E. Dinsberga dzīves gājums, nedz paša dzejnieka autobiogrāfija, pat F. Adamoviča dzejojums "Dinsbergis trimdā" ne. Šķiet, ka vainīgais pats nav zinājis izsūtīšanas patiesos cēloņus. E. Dinsberga vajāšanai varēja būt trīs iemesli:

- 1) viņa līdzdalība "Pēterburgas Avīzēs";
- 2) personiska pazīšanās un sarakste ar K. Valdemāru;
- 3) Dundagas zemnieku nemieri, kuros muižniecība vainoja arī E. Dinsbergu.

1889. gada vasarā E. Dinsberga skolotāja darba 50. jubileju svinot, tautskolu inspektors F. Brīvzemnieks iedrošinājās ierosināt skolu padomniekam M. Kapustinam apbalvot E. Dinsbergu par viņam nodarītajām pārestībām. Ar M. Kapustina gādību skolotājs tika apbalvots ar Staņislava III šķiras bruņinieka ordeni.

5.2. IZGLĪTĪBA

"Pusgadsimtu agrāk nekā pārējā Krievijā Baltijas guberņās, izņemot Latgali, tika atcelta dzimtbūšana, te bija daudz senākas skolu un izglītības tradīcijas, viens no augstākajiem lasītprasmes indeksiem Krievijas impērijā."¹

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē un Igaunijā latvietim pavērās cerība būt latvietim, cerība, ka latviešu kultūra ar izglītības, mākslas, grāmatu un mūzikas palīdzību spēs attīstīties un pastāvēt. Dzimtbūšanas laikā tikai retais ģimenes tēvs spēja nedaudz paskolot savu vistalantīgāko dēlu. Lauku zēniem radās iespēja nokļūt Rīgā, pārtapt par amatniekiem un nopelnīt.

Viens no pašiem svarīgākajiem tautiskās atmodas stūrakmeņiem bija **skolas**, kuras Vidzemē un Kurzemē faktiski sāka parādīties tikai 19. gadsimta vidū kā zemnieku skolas. To dibinātāji bija Kursišu un Zvārdes mācītājs F. N. Pauflers, Cīravas mācītājs J. K. Volters, Jelgavas mācītājs un "Latviešu Avīžu" redaktors V. K. Panteniuss.

Meldzeres dzimtskungs G. D. fon Dortēzens lūdzis **Andreju Spāģi** (1820–1871) pedagoga paša mājās izveidot skolu zemnieku bērniem. Lai gan vietējie saimnieki bija neapmierināti, ka bērni iet skolā, kad vajadzīgi mājās saimniecības darbos, Dortēzens stingri raudzījās, lai tieši zemnieku bērniem skola būtu obligāta. Bērni pat vasarās reizi četrās nedēļās nākuši atkārtot ziemā iemācīto.

Andrejs Spāģis – Meldzeres muižas skolotājs (1838–1853) – aizstāvēja zemnieku intereses un, nonācis konfliktā ar muižniekiem, pameta skolu un aizbrauca uz Krieviju. 1860. gadā Leipcigā viņš slepus izdeva grāmatu "Brīvās zemnieku kārtas stāvoklis Kurzemē", kas izraisīja sašutumu baltvācu presē. 1867.–1869. gadā Maskavā palīdzējis F. Brīvzemniekam sagatavot latviešu-krievu-vācu vārdnīcu.

¹ Stradiņš J. Latvijas kultūrsituācijas attīstība 20. gadsimtā // Kultūrpolitika Latvijā. – R.: Council of Europe; LR Kultūras ministrija, 1998, 29. lpp.

"Kas grib, lai latvieši bojā neietu, tam ar visiem spēkiem jāgādā, lai skolas no iesāktā ceļa grieztos, lai latviešu skolās mācītu latviešus kā latviešus, viņu īpašā valodā."
 ("Baltijas Vēstnesis", 1870, 20. nr.)

"Nesmādējiet vis citas, svešas valodas, sevišķi vācu valodu iemācīties, bet, tās iemācījušies, arī nekaunieties būt īsti latvieši."
 (A. Spāģis)

Rakstnieks **Reinis Kaudzīte** (1839–1920) bija skolotājs Vecpiebalgā (1868–1904), Vecpiebalgas pagasta vecākais 70. un 80. gados. Arī viņa brālis rakstnieks **Matīss Kaudzīte** (1848–1926) bija skolotājs Vecpiebalgā (1868–1911). 1868. gadā iestājās Rīgas Latviešu biedrībā un darbojās tajā visu mūžu, bija Vecpiebalgas dziedāšanas biedrības valdes priekšsēdētājs, aktīvi veicināja pagasta kultūras dzīvi.

"Valstij būtu jāpiegriež sevišķa vērība tautskolām, lai tās, līdzīgi kā citās valstīs, paceltu tādā augstumā, kā to prasa laika gars. Šinī nolūkā valstij būtu jāuzņemas skolotāju sagatavošana uz valsts rēķina un vēlāk jānodrošina viņu stāvoklis ar likumu un ar attiecīgām iestādēm, kam viņi padoti, lai tādā ceļā aizsargātu no muižniecības un garīdzniecības, citiem vārdiem – no "vācu elementa" īpatnēja iespaida."
 ("Rigaische Zeitung", 1862, 218. nr.)

19. gadsimta vidū Prūsijā bija viena skola uz 657 iedzīvotājiem, Austrijā – viena uz 800 iedzīvotājiem, turpreti Kurzemē – tikai viena skola uz 1556 iedzīvotājiem, turklāt 137 skolās mācīja tikai lasīt un "galvenos lūgšanas gabalus".

Latviešu mācību grāmatu skaits Kurzemē un Vidzemē bija pietiekams, tomēr satura ziņā tās bija ļoti nabadzīgas. Ābece un katehismi bija uzrakstīti tik nemākulīgā latviešu valodā, ka atņēma bērniem katru prieku mācīties. Dziesmu grāmatas mācītājs Braže nosaucis par "ūdeņainu produktu". Rēķināšanas, rakstīšanas un dziedāšanas mācību grāmatas bija vēl visai apmierinošas, bet citos mācību priekšmetos grāmatu vispār nebija. Skolotājus sevišķi uztrauca vēstures un ģeogrāfijas mācību grāmatu trūkums.

Jau 1839. gadā Valmierā tika nodibināts **Vidzemes skolotāju seminārs**, 1849.–1890. gadā tas darbojās Valkā. Tajā valdīja vācu gars, mācības notika vācu valodā. Daudzi audzēkņi ātri vien pārvērtās par t.s. "kaunīgajiem latviešiem". Eglītis pārvērtās par "Tanneri", Zvaigznītis – par "Stern", Strautiņš – par "Bach". No 1839. g. līdz 1881. gadam semināru vadīja **Jānis Cimze** (1814–1881). Audzēkņi ieguva labu pedagoģisko un muzikālo izglītību.

Pēc A. Kronvalda nāves 1875. gadā "vācināšanas" politika kļuva vēl bargāka. Vācu skolu valdes gribēja nobīdīt pie malas katru tautskolotāju, kas darbojās A. Kronvalda ideju garā, piemēram, 1879. gadā no darba atlaida Alūksnes draudzes Kalnamuižas skolotāju.

1881. gada maijā skolu padomnieks Heinrihs Johans Guleke iesniedza Vidzemes skolu virsvaldei īpašu ziņojumu, kurā lūdza skolu revidentus un draudžu mācītājus stingri uzraudzīt katru nacionālajā ziņā "aizdomīgu" skolotāju, īpaši tos, kas publicējās 80. gados latviešu sabiedrībā ļoti populārajos laikrakstos "Balss" un "Baltijas Zemkopis". Arī skolotāji, romāna "Mērnieku laiki" autori brāļi Kaudzītes Vecpiebalgā vairākkārt tika saukti "uz izrunāšanos" par savu darbību. Tomēr, jo stingrākas bija augstākās vadības prasības, jo inteliģencē un avižniecībā aizvien vairāk dzirdēja neapmierinātas balsis – nacionālā kustība auga plašumā.

Visās latviešu tautskolās bija jāmaca arī vācu valoda. Tomēr skolas laiks bija pārāk īss, lai iemācītos valodu, tāpēc skolēniem lika mācīties tikai atsevišķus vārdus jeb, kā toreiz teica, "vokābuļus". Pret šādu praksi iebilda "Baltijas Vēstnesis", un tam bija arī panākumi – skolās sāka mācīt "dzīvu" valodu, nevis tikai "vokābuļus" vien.

Un latvietis jau kopš 19. gadsimta vidus līdz pat mūsdienām sūri grūti pelnīto naudiņu vispirms izlieto savu bērnu izglītošanai. Dažiem pavērās arī ceļš uz augstskolu, bet tikai caur vācisko vidi. Tērbata un Pēterburga bija tās vietas, kur, lai arī ar grūtībām, latvietis vai igauņis nepārvācojoties un arī nepārkrievojoties varēja palikt savas tautas dēls.

19. gs. sākumā **Tērbatas Universitātē** igauņu un latviešu studentu bija visai maz.

Tērbatas
Universitāte.
1803–1809

Tērbatas
Universitātes
bibliotēkas telpa

Viens no pirmajiem latviešu studentiem Tērbatā bija Lugažu muižas atslēdznieka Viļuma dēls **Kārlis Viljams**, kurš ar stipendijas un mecenātu palīdzību Tērbatā 1803.–1806. gadā studēja filozofiju, matemātiku un astronomiju. Viņš bija viens no tiem izcili apdāvinātajiem jaunekļiem, kurus Vidzemē laiku pa laikam dzimtkungi laida brīvībā.

Par pirmo 19. gs. 50. gadu studentu Tērbatā jāuzskata **Juris Neikens** (1826–1868), kurš kļuva par mācītāju un 1864. gadā organizēja Pirmos latviešu dziesmu un rakstnieku svētkus Dikļos. Kad uz Tērbatas Universitāti 1854. g. studēt kamerālās zinātnes (tautsaimniecību) devās **Krišjānis Valdemārs** (1825–1891), kurš nekautrējās no savas zemnieku izcelsmes, tajā jau bija iestājušies ap 50 latviešu.

1860. gada almanahā “Sēta, daba, pasaule” J. Alunāns rakstīja:

“Tērpas augstā skolā jeb universitātē gadu no gada vairāk nekā 40 latviešu jaunekļu ar dažādām zināšanām pūlējās.”

Latviešu studentu biedrību “**Pīpkalonija**” Tērbatā izveidoja **Kārlis Kasparsons** (1865–1962), kurš 20. gs. 20. gados bija pirmais Latvijas Republikas izglītības ministrs. Latvieši Tērbatā izdeva arī mēnešrakstu “Pūrs”. K. Valdemārs kopā ar J. Alunānu un K. Baronu Tērbatā noorganizēja latviešu studentu pulciņu. Pie savām durvīm viņš ar lepnumu piestiprināja uzrakstu “LATVIE-TIS”. Par studiju konkursa darbu, kurā viņš stāstīja par amatniecības panīkšanu un tās cēloņiem, viņš saņēma sudraba medaļu. Lai arī lielāko daļu savas turpmākās dzīves K. Valdemārs pavadīja Krievijā, viņš darbojās laikrakstā “Pēterburgas Avīzes”, tā sekmējot kultūras un tautsaimniecības attīstību Latvijā, piemēram, 1864. gadā Ainažos nodibināja pirmo jūrskolu. Tērbatā tautsaimniecību studēja arī viens no izcilākajiem jaunlatviešiem **Juris Alunāns** (1832–1864), bet astronomiju un matemātiku – **Krišjānis Barons** (1835–1923). Viņu studiju biedrs **Jānis Jurjāns** (1830–1879) bija pirmais par pagasta lidzekļiem algotais ārsts Latvijā, lai gan latviešu ārstiem šajā laikā klājās sevišķi smagi, ja vien viņi nepār-vācojās. Rīgas vācu aptiekāri pat atteicās izsniegt zāles, ja tās bija izrakstījis latviešu ārsts. Vecpiebalgā ļoti populāri bija J. Jurjāna literārie vakari, kuros labprāt piedalījās arī nākamie dzejnieki

“Tērbata bija galvenais augstākās izglītības un zinātnes centrs visā Baltijā. Pirmie studējošie latvieši ir nākuši no šīs slavenās augstskolas, un visa latviešu kultūras vēsture 19. gadsimtā lielā mērā veidojusies zem Tērbatas zīmes.”

(Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. – R.: Latvijas Kultūras ministrija, 1982, 25. lpp.)

Juris Neikens

Krišjānis Valdemārs.
K. Brencēna vitrāža.
1912

Laba liecība tam, kāds bija latviešu jauneklā ceļš uz augstajām zinībām 19. gs. beigās, ir vēlākā profesora Ernesta Felsberga dzīvesstāsts.

Pirmās zināšanas, protams, tika iegūtas no mātes, pēc tam sekoja mācības pagasta un draudzes skolā. Būtiski bija Cēsu apriņķa skolā pavadītie gadi, kuru laikā skolasnauda tika saņemta vasarās lauku darbos. Tad sekoja palīgskolotāja un mājskolotāja gadi. Lai šo darbu varētu darīt, vispirms bija krievu valodā jānokārto palīgskolotāja un pēc tam arī speciāli pilsētas draudzes skolotāja eksāmeni. Tiem sekoja speciāli skolotāju kursi, un tikai 32 gadu vecumā

E. Felsbergs uzsāka sistemātiskas akadēmiskas studijas Tērbatā. Vispirms tas bija sagatavošanās gads pie tolaik jau studenta J. Endzelīna, un no 1897. gada Ernests Felsbergs kļuva par pilntiesīgu klasiskās filoloģijas studentu. Tikai 1901. gadā viņš ieguva kandidāta grādu un turpmākām studijām tika iesaistīts Pēterburgas Universitātē. Tad sekoja studijas Berlīnē, un beidzot tikai 1905. gadā tika iegūts maģistra grāds. Pēc īpaša priekšlasījuma viņš ieguva tiesības strādāt universitātē – lasīt kursus grieķu un romiešu vēsturē un mākslā. 1910. gadā E. Felsbergs aizstāvēja doktora disertāciju, kļuva par profesoru un Tērbatas Universitātes mākslas muzeja direktoru.

1917. gadā viņš aktīvi piedalījās Latvijas Augstskolas projekta izstrādē un vēlāk kļuva par Latvijas Universitātes pirmo rektoru.

Auseklis (1850–1879) un **Andrejs Pumpurs** (1841–1902), tomēr par novada zemnieku tiesību aizstāvēšanu cara valdība J. Jurjānu vajāja.

Tērbatas Universitātē 19. gs. 70.–80. gados pastāvēja arī latviešu valodas ārstata lektora vieta. 1878. gadā šo vietu ieņēma latvietis **Jēkabs Lautenbahs** (1847–1928), kurš Tērbatā nostrādāja 40 gadus. Viņa nozīmīgākais veikums latviešu kultūrā saistīts ar folkloristiku un gramatiku. No 1889. g. līdz 1918. gadam Tērbatā filozofijas profesors bija **Jēkabs Osis** (1860–1920); klasiskās filoloģijas profesors un antīkās mākslas muzeja direktors no 1910. gada – **Ernests Felsbergs** (1866–1928), kurš lasīja lekcijas grieķu un romiešu vēsturē un mākslā.

Tērbatā studēja vēlākais Maskavas Matemātiķu biedrības dibinātājs **Kārlis Pētersons** (1828–1881), kurš lika pamatus diferenciālģeometrijai, Pēterburgas un Varšavas universitātes klasiskās filoloģijas profesors **Kārlis Tress** (1849–1886), svešvalodu profesors Kijevā **Konstantīns Ramats** (1867–1922), ķirurģijas profesors Petrogradā un Tartu **Rūdolfs Vannahs** (1862–1931) un viņa brālis, Strasbūras un Potsdamas astronoms **Bernhards Vannahs** (1867–1928).

1862. gadā tika nodibināta pirmā augstskola Latvijā – **Rīgas Politehnikums**, 1896. gadā pārdēvēts par Politehnisko institūtu,

(1992. gadā – par Rīgas Tehnisko universitāti). Daudzi Tērbatas augstskolas mācību spēki pārgāja strādāt uz šo augstskolu, bet latviska cilme bija tikai vienam no viņiem – Anša Līventāla dēlam Augustam Līventālam, kurš bija komerczinību profesors. Augstskola izvietojās namā, kurš celts 1866.–1869. gadā Troņmantnieka (tagad Raiņa) bulvārī; šobrīd tajā pašā ēkā atrodas Latvijas Universitāte.

Lūk, tikai daži izcilākie sasniegumi zinātnē, kurus kaldinājuši Rīgas Politehniskā institūta absolventi. Jaunajā augstskolā 1896. gada sākumā, tikai dažus mēnešus pēc Vilhelma Rentgena atklājuma, fizikas adjunktprofesors **Hermanis Pflaums** (1862–1912) veica pirmos eksperimentus Krievijā ar rentgenstariem un ieguva rentgenogrammas.

Profesors **Alfrēds Meders** (1873–1944) atklājis teorēmu par funkciju vērtībām izolēta pārtraukuma punkta apkārtnē un pētījis varbūtības teorijas jautājumus. Lauksaimniecības profesors **Jegors Zīverss** (1823–1879) veicis ceļojumu uz Vidusameriku un publicējis 23 grāmatas, bet Ķemeru dūņu pirmo analīzi 1878. gadā veicis **Georgs Tomss** (1843–1902). Tie ir tikai daži piemēri par Latvijas zinātnes un kultūras tālajām atskaņām pasaules ceļos jau 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā.

Straujā Rīgas attīstība 19. gadsimta 2. pusē radīja nepieciešamību pēc vietējiem arhitektiem un celtniekiem. No Krēfeldes Rīgā ieradās būvmākslas profesors **Gustavs Ferdinands Aleksandrs Hilbigis** (1822–1887) un kļuva gan par Latvijas pirmās

Kādu atklājumu un kad izdārīja Vilhelms Rentgens? Kāda ir viņa atklājuma nozīme mūsdienās?

Augstskolā no 1875. g. līdz 1905. gadam pastāvēja karceris: "Rīgas Politehniskais institūts bija tehniska rakstura augstskola, kurā studēja vienīgi vīrieši. (...) Institūta karcerī sodu izcīti par kaušanos, smēķēšanu, pārmērīgu alkohola lietošanu, personas goda un cieņas aizskaršanu, necenzētu vārdu lietošanu." (Ondzule I. Karceris – unikāls pagājušā gadsimta studentu sadzīves liecinieks // Latvijas Universitātei – 80. – R.: LU, 6. lpp.)

■ *Kādi pārkāpumi būtu mūsdienu augstskolu "karceru" cienīgi, kādi – ne? Kāpēc?*

Rīgas Politehnikums.
Arhitekts G. F. A. Hilbigis.
1866–1885

RIGA, Polytechnicum.

augstskolas (tagadējās LU ēkas) projekta autoru, gan arī par **Arhitektūras fakultātes** dekānu. Kaut arī 1869. gadā studēt arhitektūru bija pieteikušies tikai 2 studenti, Politehnikuma Padomes plenārkonference vienbalsīgi atzina, ka jāuzsāk mācības. Gan Arhitektūras, gan Inženieru nodaļā mācību programmas tika veidotas pēc Vācijas un Šveices tehnisko augstskolu programmu parauga. Lekcijas būvmākslā un nodarbības arhitektūras projektēšanā vadīja pats G. F. A. Hilbig. Par pedagogiem strādāja pazīstamie arhitekti R. Pflūgs un K. Felsko. Pirmais RP Arhitektūras nodaļas absolvents bija O. Bārs, bet līdz reorganizācijai 1896. gadā to bija beiguši A. Reinbergs (1882), K. Pēkšēns un V. L. N. Bokslafs (1885). Strauji studentu skaits Arhitektūras nodaļā palielinājās 20. gs. sākumā. 1906. gadā to beidza E. Laube, A. Malvess un V. Krūmiņš. 90. gados Rīgā praktizēja ap 40 arhitektu, bet Pirmā pasaules kara priekšvakarā – jau 70.

5.3. PRESE

1858. gadā K. Valdemārs beidza Tērbatas Universitātes kame-rāliju (tautsaimniecības) nodaļu un pārcēlās uz dzīvi Pēterburgā. Arī Juris Alunāns sāka studēt mežsaimniecību netālu no Pēterburgas. K. Valdemārs rakstīja par kuģniecības jautājumiem, vēlāk nodibināja labas attiecības ar Pēterburgas cenzūras iestādēm. Viņš kļuva par visu Pēterburgā latviešu valodā izdoto materiālu cenzoru. Gaidāmās preses reformas dēļ tobrīd neļāva izdot jaunus periodiskos izdevumus latviešu valodā. Tikai K. Valdemāra ietekmīgais stāvoklis radīja Jura Alunāna pieteiktajām **"Pēterburgas Avīzēm"** izņēmuma statusu. Tiesa, J. Alunāns jau ilgāku laiku slimoja ar tuberkulozi un viņam par palīgu tika uzaicināts dundadznieks K. Barons. 1862. gadā K. Barons kļuva par fak-tisko **"Pēterburgas Avīžu"** redaktoru.

1862. gadā laikrakstā **"Kronšates Vēstnesis"** A. Vasiļjevs rakstīja: "Tikko iznāca jaunais latviešu laikraksts (**"Pēterburgas Avīzes"**). – Red. piez.), kas iesāka runāt ar saviem lasītājiem labi izkoptā latviešu valodā un runāja ar viņiem kā ar attīstītiem, *inteliģentiem* cilvēkiem, kuru starp latviešiem vairs nav mazums, kā pret viņu tūliņ sarīkoja uzbrukumus (..) vācu laikrakstos, kuri uzņēmās pūles pierādīt, ka labs latviešu laikraksts latviešiem ir nevajadzīgs un lieks un ka viņi (..) var būt ar mieru ar to, ko viņiem dod vācu laikraksti. (..) Izglītotie latvieši lai lasot vācu laikrakstus. Tiklīdz latvietis esot izglītots, viņam pieklājoties sevi uzskatīt par vācieti."

"Tā ar savu savtīgo un tuvdredzīgo politiku vācu muižniecība un pilsonība spieda jaunlatviešus kļūt par rusofiliem. Nekāds trešais viedoklis toreizējos apstākļos nebija iespējams, jo, izņemot Krieviju un Vāciju, nevienai citai Eiropas valstij nebija nekādu politisku interešu Baltijas telpā."
(A. Švābe)

A. Vasiļjevs atgādināja, ka nepilna gada ceturkšņa laikā laikraksts ieguvis 4000 abonentu un ka viena trešdaļa Vidzemes un Kurzemes iedzīvotāju, kuri nepieder pie vācu muižniecības un kuras Krievijā kļūdaini uzskata par vāciešiem, ir latvieši. Krievu žurnālists nespēja saprast, kāpēc 20 tūkstošiem latviešu, kuri dzīvo Rīgā (skolotāji, tirgotāji, ierēdņi), būtu jālasa tikai vācu

Baltijas wehstnesis.

№ 0. Pēterburgā, 25. Oktobrī. 1868.

Pašcavā siņnas.

Latvianization of the text in the image:
 Pēterburgas Avīžu redakcija. 1862.
 (Prekšes numurs.)
 Baltijas wehstnesis.
 Nr. 0. Pēterburgā, 25. Oktobrī. 1868.
 Pašcavā siņnas.
 Mahjas Weefa
 № 1. 1895
 Mehneschraksts.
 Drubats un dabujams (Krusta Plats) drukatam Rīgā.

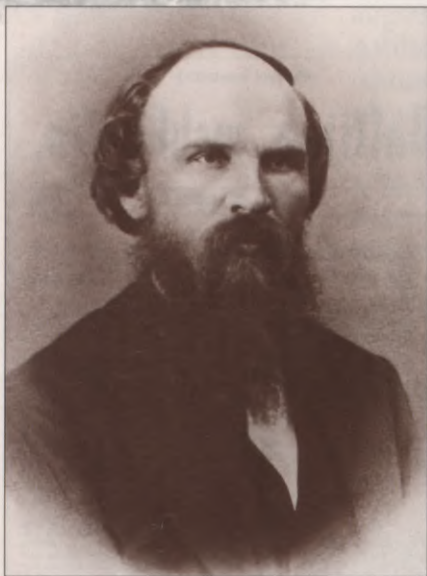
Populārākie
izdevumi
latviešu valodā
19. gs. 2. pusē

laikraksti un kāpēc lai viņiem nebūtu pieejama prese arī dzimtajā valodā.

Nebija jau tā, ka Kurzemē nebūtu bijuši laikraksti latviešu valodā. Jau kopš 1822. gada Jelgavas ģimnāzija (*Academia Petrina*) iznomāja firmai "J. Stefenhāgens un dēls" atļauju izdot periodisko izdevumu "*Latviešu Avīzes*". Lai arī redaktors **Kārlis Vatsons** (1777–1826) laikrakstā vēlas "piepalīdzēt pie arāju tautas ļaužu prāta cilāšanas un labklāšanas", tomēr tā vairāk bija palīdzība vācu muižniecībai un Baznīcai, lai vajadzīgā informācija nonāktu arī līdz latviešiem. Kurzemes pārvalde 1823. gadā izdeva rīkojumu, ka visām pagastu tiesām obligāti jāabonē "*Latviešu Avīzes*", jo tur tikšot izsludināti valdības likumi un rīkojumi. Abonēšanai atļāva no pagasta kases ņemt 2 sudraba rubļus. Daudzus gadus laikraksts saņēma 1500 rubļu pabalstu no Kurzemes Bruņniecības komitejas. 80. gados laikrakstu atbalstīja arī Kurzemes Landrātu kolēģija.

1864. gada "*Pēterburgas Avīžu*" februāra numurā bija ievietots kāda rūjienieša T. Siliņa raksts, kurā viņš stāsta: "Viena daļa būtu ņēmuši "*Pēterburgas Avīzes*", bet tie mācītāji draudzei aizliedz, cik spēdami uz kanceles, un lūdz savu draudzi ņemt Šulca avīzes (*Rihards Šulcs bija "Latviešu Avīžu" redaktors kopš 1849. gada. – Red. piez.*). "*Pēterburgas Avīzes*" skubinot ļaudis uz nemieru, un katram esot ar riebumu jāuzskata tā zobgaļa smiedama bilde.

"Prieks liels, kad atkal latvieši
No augsta ķeizara tik žēlīgi
ieraudzīti,
Ka žēlīgi vaļa vēlēta
No paša galvas pilsēta,
Lai ziņas, kādas vajaga,
Tās viņiem mājās nes."
(E. Dinsberga apsveikuma
dzejolis "*Pēterburgas Avīžu*"
1. nr.)

Pedagogs, valodnieks un publicists Atis Kronvalds

■ *Sagatavojiet patstāvīgo darbu par K. Valdemāra pulciņu Tērbatā un latviešu inteliģences kustību Pēterburgā, kā arī par "Pēterburgas Avīzēm"! Darbam varat izmantot T. Zeiferta "Latviešu rakstniecības vēsturi", M. Kaudzītes "Atmiņas no tautiskā laikmeta" vai kādu citu izdevumu.*

■ *Vai K. Valdemāra uzturēšanās Krievijā bija labprātīga vai tas bija izsūtījums?*

Pamatojiet savu domu!

■ *Kāds bija patiesais E. Dinsberga izsūtīšanas iemesls?*

■ *Raksturojiet svarīgākās jaunlatviešu programmas daļas:*

- *nacionālās pašapziņas kopšana,*
- *savas valodas pilnveide,*
 - *izglītības attīstība,*
- *materiālās turības pacelšana!*

Bet visu vairāk tie trin savas bultas uz Valdemāra kungu, tam to grūtāko sodu uzliktu, ja viņi iekš saviem nagiem dabūt varētu, kad tik lielu gaismas uguni iededzinājis latviešu tautai, kas līdz šim nav bijusi." Kāds cits "Pēterburgas Avīžu" lasītājs 1863. gada decembrī rakstīja: "Latviešu Avīzes" vairs neņemsim, lai viņš to slavē, cik grib. (..)"

"Pēterburgas Avīžu" tradīcijas pārņēma "Baltijas Vēstnesis", kuru 1869. gadā sāka izdot **Bernhards Dīriķis** (1831–1892). Sākumā avīzei nebija sevišķi liels lasītāju skaits un tās veidotāji bija spiesti to izdot tikai reizi nedēļā, tomēr, kad tajā sāka parādīties jaunlatviešu raksti, avīzes popularitāte strauji pieauga. K. Valdemārs rakstīja par kuģošanas amata vērtībām, tomēr "visstraujāko popularitātes vilni laikraksts uzsita" 1869. gadā pēc Ata Kronvalda raksta par **1869. gada skolotāju konferenci** "Divi svētku dienas Turaidā". Kad A. Kronvalds šajā pasākumā bija sajūsminājis skolotājus un aicinājis aizstāvēt latviešu valodas tiesības, skolu padomnieks

(t.s. *šūlrāts*) Oto Roberts Klots (1808–1876) pasludināja konferences par slēgta tipa pasākumiem, un turpmāk tajās drīkstēja piedalīties tikai Vidzemes draudzes skolu skolotāji, bet A. Kronvalds tāds nebija. A. Kronvalds kopā ar R. Tomsonu vēl noorganizēja skolotāju konferences Pirmo un Otro dziesmusvētku laikā, tomēr muižniecība panāca, ka latviešu skolotāju konferences tika slēgtas. Kopš 70. gadiem latviešu skolotāji drīkstēja piedalīties tikai vācu mācītāju un skolu padomnieku konferencēs.

Vēl tā īsti nesaredzot pārkrievošanas draudus, 80. gados Baltijas vācieši jau sāka nervozēt par krievu lielo ietekmi Baltijā, un vācu presē aizvien biežāk parādījās tendenciozi raksti, ka latviešiem un igauņiem nav nākotnes, ka viņi pārvācosies. Tā domāja arī ne viens vien latvietis. Paļaudamies uz savu veco kultūru, stipro iespaidu Krievijas valdībā un cara namā, vācieši bija pārliecināti, ka nekādas briesmas vēl nedraud. Skolu padomnieks Johans Heinrihs Guleke kādā ziņojumā skolu virsvaldei teica nekautrēdamies: "Rīkste vēl mūsu rokās."

5.4. RĪGAS LATVIEŠU BIEDRĪBA

1867./1868. g. Somijā un Igaunijā bija bads, Kurzemē – tuvu tam. Dažādas sabiedriskas organizācijas vāca ziedojumus trūkcietējiem. Šādas palīdzības biedrības nebija tikai latviešiem. Bads deva iemeslu dibināt sabiedrisku organizāciju.

1868. gadā beidzot apstiprināja "Latvisko palīdzības biedrību priekš trūkumu ciešdamiem igauņiem". Likumsakarīgi, ka tā dibināta ar vācieša Ivana Himillera palīdzību.

Drīz pēc tam tika nodibināta Dāmu komiteja, no kuras pakāpeniski izauga Rīgas Latviešu labdarības biedrība. Aizvien vairāk un vairāk Rīgas inteliģences vidū nostiprinājās pārliecība par

Rīgas Latviešu
biedrības
pirmais nams
(uzcelts 1870. g.
pēc J. F. Baumaņa
projekta; nav
saglabājies)

Latviešu biedrības dibināšanas nepieciešamību. 1868. gada Mārtiņos Vingrošanas biedrības telpās notika topošās organizācijas dibināšanas sapulce, kurā ievēlēja runasvīrus un apsprieda kārtības rulli. Rīgas Latviešu biedrība kļuva par latviešu nacionālo un arī kultūras centru un nākamos gadu desmitos bija vienīgā latviešu aizstāve un latvietības pārstāvniecība.

Merķeļa ielā 13 (toreiz – Lielā Parka, vēlāk – Pauluči iela) 1870. gadā tika atklāts Rīgas Latviešu biedrības nams. Tas 1908. gadā nodega, un 1909.–1910. g. to atjaunoja (arhit. E. Laubes un E. Poles proj.), taču mūsdienu izskatu nams ieguva tikai 1939. g. (arhit. E. Laubes proj.).

1870. gadā biedrības priekšsēdētājs bija Rihards Tomsons, bet 1871. gadā – Frīdrihs Veinbergs. Viņa vadības laikā tika dibināta Zinību komisija, kura tiecās likt pamatus latvju zinātnei. Rīgas Latviešu biedrībā darbojās pirmie latviešu advokāti – J. Einbergs, F. Veinbergs, K. Kalniņš, I. Zaķītis, A. Veinbergs. Biedrības biedri bija skolotāji, tirgotāji, amatnieki, strādnieki, arī vācu ierēdņi.

Visai raibais biedrības kontingents ar laiku sadalījās divās grupās:

- 1) literāti jeb zinātnieki (vadītājs – F. Veinbergs),
- 2) tautsaimnieki (vadītājs – J. F. Baumanis).

Zinātnieku un tautsaimnieku vidū bieži radās nesaprašanās par biedrības prioritātēm. Ar ko tad biedrībai būtu jānodarbojas? Zinātnieki par svarīgāko uzskatīja kultūras dzīvi, bet J. F. Baumaņa vīri – tautsaimniecību. Tautsaimnieki šajā strīdā guva virsroku, tāpēc no biedrības izslēdza B. Dīriķi, bet citi literāti aizgāja paši.

Biedru skaits samazinājās, bet kreditori prasīja atpakaļ biedrības nama celtniecībā ieguldīto naudu. 1873. gadā B. Dīriķi tomēr uzņēma atpakaļ, atgriezās arī citi. Tas bija īsti laikā, jo visi saprata, ka iecerētie Pirmie vispārējie latviešu dziesmusvētki neizdosies, ja nebūs atrasta samierināšanās iespēja.

"Ar Rīgas Latviešu biedrības dibināšanu ir ne vien dots sākums plašam biedrību dibināšanas laikmetam visā tautā (...), bet arī laikmeta sākums stiprāk un skaidrāk nodibinātai tautības sajūtu pašapziņai."

(M. Kaudzīte)

Biedrību no 1872. g. līdz 1875. gadam vadīja arhitekts J. F. Baumanis, bet no 1875. g. līdz 1885. gadam – advokāts K. Kalniņš, kura vadībā biedrība nostabilizējās. Biedru skaits palielinājās, 1878. gadā sasniedzot vairāk nekā 1000. Biedrība organizēja teātra izrādes, citus sarīkojumus, arī t. s. jautājumu izskaidrošanas vakarus, kuros piedalījās ap 200 klausītāju.

Baumaņš Kārlis

■ Vai jūsu ģimenē nav saglabāties kāds sens nostāsts par piedalīšanos dziesmusvētkos? Varbūt ir saglabāties kāds tautas tērpa piederums, kas savulaik lietots dziesmusvētkos?

Dziesmusvētku karogs

5.5. LATVIEŠU DZIESMUSVĒTKU SĀKOTNE

Augstāku pakāpi latvietības centieni sasniedza 70. gados. Latvieši laikrakstā "Baltijas Vēstnesis" aicināja pagastskolās un skolotāju semināros visus mācību priekšmetus mācīt latviski, bet vācu ģimnāzijās un Tērbatas Universitātē ieviest latviešu valodu kā mācību priekšmetu.

1869. gadā tika nodibināta Vecpiebalgas Dziedāšanas biedrība, kur aktīvi darbojās A. Kronvalds, J. Pilsātnieks, brāļi Kaudzītes. 1870. gadā izveidoja Vietalvas Dziedāšanas biedrību. Biedrības uzturēja ciešus kontaktus ar Rīgu.

Pirmo vispārējo dziesmusvētku sagatavošanas darbos nozīmīga loma bija dziedāšanas svētkiem Vidzemē un Kurzemē.

Gads	Vieta	Kori
1864	Dikļi	6 kori
1865	Bauņi	7 kori
1868	Valka	7 kori
1870	Dobeļe	17 kori

"Atšķirībā no kādreiz paustā šauri nacionālistiskā viedokļa, ka latviešu zemnieku kultūra un vācu pilsētnieku kultūra attīstījās kā divas neatkarīgas straumes un lielā mērā palika viena otrai svešas, šodien Latvijā tiek atzīta šo kultūru mijiedarbība. Tā latviešu tautai ļoti raksturīgā koru kultūras un dziesmu svētku tradīcija (...), kam visā latviešu nācijas pastāvēšanas gaitā bija izcila vienojoša loma, lielā mērā sakņojas vācu ietekmēs, īpaši vācu dibināto tautskolotāju semināru ietekmē (piemēram, J. Cimzes skolotāju seminārs)."¹

Rīgas Latviešu biedrība 1873. gada jūnijā sarīkoja **Pirmos vispārējos latviešu dziesmusvētkus**. Tajos piedalījās 34 kori no Vidzemes un 13 no Kurzemes ar 1000 dziedātājiem. Dziesmusvētku virsdiriģenti bija Jānis Bētiņš un Indriķis Zīle.

Svētku atklāšanas akts notika Rīgas Latviešu biedrības zālē. Apsveikuma runu teica J. F. Baumanis, bet Baltijas skolotāju semināra koris J. Dreiberģa vadībā dziedāja **Baumaņš Kārļa** (1835–1905) "Dievs, svētī Latviju!". To autors kopā ar vairākiem citiem vokāliem skaņdarbiem bija atsūtījis svētku rīkotājiem, kuri nākamā valsts himnu tomēr kopkora repertuārā vēl neiekļāva. Pirmo reizi "Dievs, svētī Latviju!" kopkora izpildījumā izskanēja tikai 1895. gadā Jelgavā Ceturtajos

¹ Stradiņš J. Latvijas kultūrsituācijas attīstība 20. gadsimtā // Kultūrpolitika Latvijā. – R.: Council of Europe; LR Kultūras ministrija, 1998, 29. lpp.

dziesmusvētkos. Nākamajā dienā Rīgas Domā notika garīgās mūzikas koncerts, bet trešajā dienā – svētku gājieni tautastērpos no Latviešu biedrības nama uz Ķeizara (Viestura) dārzu, kur izskanēja laicīgās mūzikas koncerts. Pēdējā dienā notika sacensības starp atsevišķiem koriem – t. s. kora kari par labāko izpildījumu.

Dziesmusvētkos bija ap 20 tūkst. skatītāju.

Repertuārā līdzās Baumaņu Kārļa kompozīcijām, kā arī pasaules mūzikas klasiķu darbiem tika iekļautas Jāņa Cimzes latviešu tautasdziesmu apdares, kas izpelnījās klausītāju īpašu atsaucību. Tāpat kā Baumaņu Kārlis uzskatāms par pirmo latviešu kora un solo dziesmu autoru, tāpat J. Cimze bija pirmais latviešu tautasdziesmu vācējs un apdarinātājs, latviešu kora kultūras pamatlicējs.

Par kārtību rūpējās Tērbatas un Pēterburgas latviešu studenti, kuru atšķirības zīme bija sarkanbaltas nozīmes.

1880. gada jūnija beigās un jūlija sākumā notika Otrie vispārējie latviešu dziesmusvētki: 70 kori ar 1653 dziedātājiem uzstājās īpašā koka hallē starp tagadējo "Arsenālu" un K. Valdemāra ielu. Tur speciāli dziesmusvētkiem tika iebūvētas ērģeles. Svētku garīgais vadītājs bija tautā tik ļoti mīlētais Rīgas Latviešu biedrības priekšsēdētājs **Krišjānis Kalniņš**. Virsdiriģenti, tāpat kā pirmajos svētkos, bija J. Bētiņš un I. Zīle.

1888. gada jūnija beigās un jūlija sākumā tika rīkoti **Trešie vispārējie latviešu dziesmusvētki**, kuros piedalījās 110 kori ar 2600 dziedātājiem, bet kopīgais svētku dalībnieku skaits bija aptuveni 58 tūkstoši. Svētki noritēja koka hallē (tagadējās Latvijas Mākslas akadēmijas un Valsts Mākslas muzeja vietā). Līdztekus jau zināmajiem J. Bētiņam un I. Zīlem par svētku virsdiriģentiem tika izraudzīti **Jurjānu Andrejs** un **Vigneru Ernests**. Pirmo reizi notika arī vokāli instrumentālās mūzikas koncerts ar vācu operas orķestra piedalīšanos, kurā izskanēja Jurjānu Andreja "Dziesmusvētku maršs" un kantāte "Tēvijai".

Trešie dziesmusvētki pārliecinoši vainago tautas atmodas laiku. Tie apliecina latviešu profesionālās mūzikas strauju izaugsmi: pirmo reizi programmās iespējams ietvert tik daudzus latviešu autoru skaņdarbus (no 33 kora darbiem 22 ir latviešu skaņražu kompozīcijas). Tie paceļ slavas zenītā Jurjānu Andreju un Vigneru Ernestu, kam ir izšķiroša nozīme jaunā komponista Jāzepa Vītola turpmākajā jaunradē.

Kopš 19. gs. beigām dziesmusvētku tradīcija ir saglabājusies cauri visiem laikiem un visas valdošās varas ar šo tradīciju bijušas spiestas rēķināties. Ar atsevišķiem pārtraukumiem pēc 4 un 5 gadiem lielie dziedāšanas svētki ir notikuši līdz pat mūsdienām. Latviešu tautas vēsturē tiem ir īpaša nozīme, jo, kā teica izcilais kordiriģents Haralds Mednis: "Ja nebūtu dziesmusvētku, nebūtu arī Latvijas."

Vispārējo latviešu dziesmusvētku plakāts

1888. gadā A. Pumpurs pabeidza Trešajiem vispārējiem latviešu dziesmusvētkiem veltīto eposu "Lāčplēsis". Eposā izmantoto materiālu – latviešu folkloras tēlus un motīvus un 13. gs. latviešu cīņas pret vācu iebrucējiem – A. Pumpurs bija meistarīgi pakļāvis 19. gs. nacionālās un valstiskās atbrīvošanās centieniem, paužot ticību tautas nemirstībai un brīvībai.

"..Ko lai jums pārvedam no Rīgas?" jautājuši Dziesmusvētku dalībnieki mājās palicējiem – tēviem un mātēm. "Nevedat, bērni, cita nekā, kā vien to pašu, pēc kā tik daudz esat staigājuši, brizdami gan lietū, gan slapjdranķī, gan dziļā sniegā, gan bargā aukstumā, gan pavasara laikā, – tautas slavu un godu!.." (M. Kaudzīte pēc Trešajiem dziesmusvētkiem)

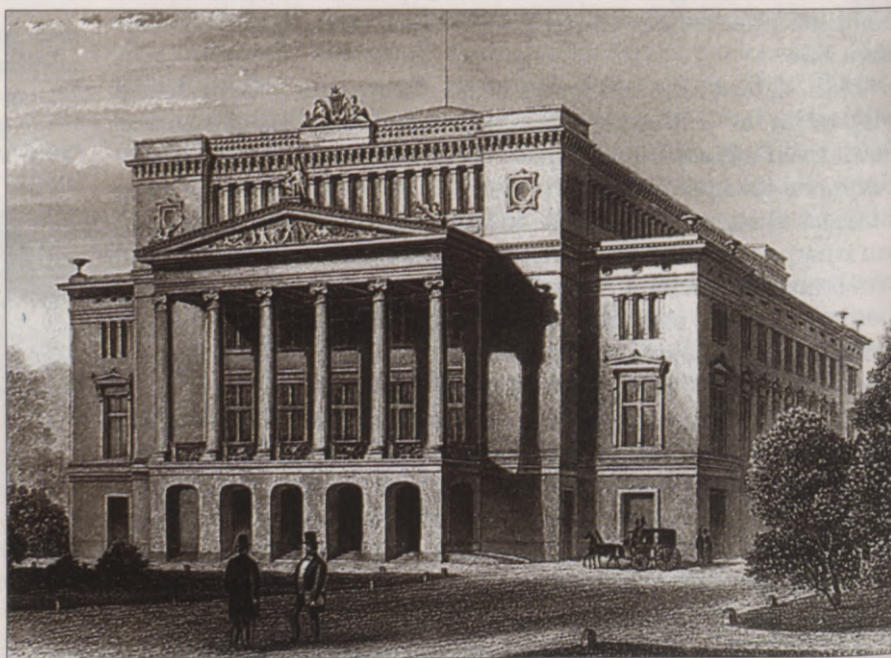
5.6. TEĀTRIS 1860–1890

Pirmais Rīgas pilsētas (Vācu) teātris

Rīgas pilsētas (Vācu) teātris no 1782. gada atradās mecenāta O. H. fon Fitinghofa uzceltajā namā (tag. Vāgnera zāle) Iekšrīgā, Lielajā Ķēniņa ielā. Teātris bija pirmais, kuram pēc cietokšņa vaļņu nojaukšanas 19. gs. 60. gados bijušā Pankūku bastiona vietā tika uzcelts jauns teātra nams, kuru nodēvēja par **Pirmo Rīgas pilsētas (Vācu) teātri** (tag. Latvijas Nacionālā opera). Atklāšanas svētkos atskaņoja kapelmeistara K. Dimona svētku uvertīru, tika spēlēta baltvācieša V. Gērcas svētku spēle "Apollona balva".

Līdz pat Pirmajam pasaules karam Pirmais Rīgas pilsētas (Vācu) teātris saglabāja muzikālā teātra iezīmes. Šeit izrādīja ne tikai dramatiskus iestudējumus, bet arī operas, operetes un bale-tus. Daudzi aktieri tika speciāli "izrakstīti" no Vācijas vai Austrijas un, nostrādājuši līguma laiku, atkal atgriezās dzimtenē. Viens no slavenākajiem tālaika uzaicinātajiem aktieriem bija vēlākais Berlīnes teātra vadītājs **Ludvigs Barnajs** (1841–1924). Pirmajā Rīgas profesionālajā teātrī bija lieliski aktieri, bet to nebūt nevarēja sacīt par šī teātra uzvedumiem, jo publika pieprasīja banālas operetes, lai teātrī omulīgi pavadītu laiku.

Pirmais Rīgas pilsētas
(Vācu) teātris (tag. Latvijas
Nacionālā opera).
Arhitekts **Ludvigs Bonštets**.
1863.
R. Borharda grafika

Rīgas Krievu teātris

19. gadsimta 60. gados Rīgā bija ap 20 tūkst. krievu tautības iedzīvotāju, kuri nodibināja vairākas krievu kultūras biedrības: "Bajan", "Lado", dziedāšanas biedrības, labdarības biedrības.

Jau vairākus gadus Rīgā notika amatieru izrādes, kuras palīdzēja organizēt bijusī Pēterburgas Aleksandra teātra aktrise N. Samoilova, kas pēc apprecēšanās ar valsts padomnieku V. Makšejevu bija apmetusies uz dzīvi Rīgā. Bet Rīgas krievu amatiereteātrim nebija savas skatuves, līdz beidzot 1882. gadā akciju sabiedrība "Uļej" uzcēla krievu teātra namu (tag. Rīgas Krievu drāmas teātris Kaļķu ielā 16). Par Rīgas Krievu teātra pirmsākumu jāuzskata J. Lavrova trupas pirmās izrādes 1883. gada oktobrī. Teātris pārsvarā iestudēja krievu klasiku – A. Ostrovska un A. Gribojedova lugas.

80.–90. gados interesi par krievu teātri sāka izrādīt arī latviešu publika.

Rīgas Latviešu teātris

Pēc mūsu rīcībā esošajām ziņām, pirmā latviešu sarīkotā izrāde notikusi ap 1818. gadu Dikļu muižas šķūnī, kur muižas kalpotāja J. Peitāna uzvedumā, piedaloties muižas kalpiem, izrādīta F. Šillera luga "Laupītāji" (J. Peitāns šo lugu no vācu valodas pats arī iztulkojis). Pirmā latviešu teātra izrāde Rīgā – A. J. Stendera lokalizētā komēdija "Žūpu Bērtulis" –, ar kuru sākās latviešu teātra vēsture, sarīkota 1868. gada 2. jūnijā.

1869. gada 24. jūnijā lika pamatakmeni jaunuzceļamajam Rīgas Latviešu biedrības namam. Šim notikumam par godu izrādīja Ādolfa Alunāna (1848–1912) sarakstīto un iestudēto viencēliena komēdiju "Paša audzināts" (vēlāk "Pašu audzināts").

Pirmo izrāžu organizētāji it bieži bija arī aktieru sastāvā. Tomēr viņi bija sabiedrībā pazīstami cilvēki, un senā tradīcija (vēl no antikajiem laikiem) noteica, ka organizēt teātri ir labi, bet spēlēt – ne. Vēl 10 gadus pēc teātra dibināšanas sabiedrība tā arī nezināja pirmo aktieru vārdus, un diez vai lielākā to daļa kādreiz tiks izzināta. Zināmi ir tikai kādi 2 vai 3 vadošie teātra aktieri, kuru vārdi nejausi ir "iesprukuši" "Baltijas Vēstneša", "Mājas Viesa" un citu izdevumu ziņās.

Par Rīgas Latviešu teātra pirmsākumiem tiek uzskatīts 1870. gada rudens, kad Rīgas Latviešu biedrība pieņēma Ādolfu Alunānu par teātra vadītāju. Izrāžu biežums gan bija neregulārs, trupa bieži vien darbojās epizodiski. Rīgas Latviešu biedrības statūtos nekas nebija teikts par teātra spēlēšanu. Bija gadījumi, kad vajadzēja rīkot izrādes labdarības biedrību vārdā, jo to statūtos bija runa par teātra izrāžu organizēšanu. Tikai 1872. gada pavasarī tika mainīti statūti, lai varētu spēlēt teātri. Bagātie latviešu pilsoņi, biedrības balsts, teātri neuzskatīja par nopietnu nodarbi. Un tā vietā, lai Ā. Alunānam pienācīgi maksātu algu, trupa bija spiesta no biedrības par zināmu samaksu irēt telpas. Teātris nīkuļoja, Ā. Alunānam radās aizvien lielāki parādi, līdz beidzot 1874. gadā viņš bija spiests no teātra aiziet. Ā. Alunāns sāka iestudēt lugas vācu Amatnieku biedrības telpās. Tas nepatika biedrības runasvīriem, jo mazās biedrības ļoti aktīvi izrādīja

"Teātris ir kā spieģelis, kurā mēs paši savus labus un nelabus darbus, savu dzīvošanu redzam. (...) Vai nu nav labāki, ka svētdien vakarā pāri kapeikas izdod un iet uz teāteri jeb ka kaut kādā traktierī sēd un diezin cik naudas iztērē. (...) Teātera apmeklēšana cilvēku apgaismo. Ikkatrai tautai, kura ātri uz priekšu un pie gaismas grib tikt, vajag teātera."
(Ā. Alunāns)

"Ādolfs Alunāns ar latviešu teātri un latviešu teātris ar Ādolfu Alunānu ir savstarpīgi saauguši gandrīz par vienu pašu jēdzienu. Kam nāk prātā latviešu teātra pirmie laiki, tas nespēj nedomāt tūlīt līdz ar par Ādolfu Alunānu."
(Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laimmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994, 274.–275. lpp.)

■ *Kāpēc senāk pastāvējis uzskats, ka teātri organizēt ir labi, bet spēlēt – ne?*

Ādolfs Alunāns

"Teātera komisija iecelta priekš teātera izrādīšanas. Tādēļ viņai piekrit gādāšana, ka teāteris labi un kārtīgi tiktu izrādīts, ka būtu aizvien derīgs lugu skaits, ka lugu izrādīšana tiktu atļauta no valdības (...) tāpat arī lugu bibliotēka un ka viss pēc vajadzības un kārtības tiktu izrādīts."
(No Rīgas Latviešu biedrības Teātra komisijas "kārtības ruļļa")

teātri visā Latvijā, bet Rīgas biedrībai sava teātra nebija. 1875. gadā Rīgas Latviešu biedrībā tika atjaunota teātra komisija, bet 1876. gada sākumā Ā. Alunāns atkal sāka vadīt trupu.

Pārsvarā izrādīja viencēlienus – t.s. poses – vācu tipa vodevīļas, un tikai paretam kādu garāku lugu vai komēdiju. Dažbrīd Ā. Alunāns pats tulkojis lugas, dažbrīd viņam palīdzējis tēvs Teodors Alunāns un brālis Pēteris, tomēr visvairāk (ap 20) lugu pārtulkojis Pāvuls Pļavenieks.

Ādolfs Alunāns pats bija gan tulkoto lugu lokalizētājs, gan vairāku visai dažāda amplituā lomu tēlotājs; nereti viņš arī rakstīja dažādus lugu prologus vai iestarpinājumus. 1870. gadā pirmo reizi uz latviešu skatuves tika parādīts nopietns klasikas darbs – N. Gogoļa "Revidents", kuru tulkoja Ādolfa Alunāna tēvabrālis, Jura Alunāna brālis Indriķis Alunāns. Visi aktieri, izņemot pašu Ā. Alunānu, uzstājās ar skatuves vārdiem. Tikai 70. gadu beigās daži aktieri, nebaudoties sabiedrības nosodījuma, atklāja savu īsto vārdu. Protams, to nedarija aktrises jaunkundzes. (Pēc sadērināšanās sievietes parasti teātri pameta.)

Par Ā. Alunāna lugām daudz rakstīja gan "Baltijas Vēstnesī", gan "Latviešu Avīzēs" un citos tālaika periodikas izdevumos, kuros sastopam daudzus šodien aizmirstus, bet tolaik lietotus teātra terminus. Tomēr jau 60. gadu beigās ar jaunlatviešu palīdzību parādījās jauni vārdi.

Vecais vārds vai vārdi	Jaunais vārds	Jaunieveduma autors vai preses izdevums
stiķis, kumēdiņi, skatāmā spēle	luga	A. Kronvalds
joku spēle, lustes spēle	komēdija	"Latviešu Avīzes"
bīne, skatava	skatuve	
kumēdiņu rādītājs, rādītāja	aktieris, aktrise	"Pēterburgas Avīzes"
	cēlens (ar nozīmi "cēliens")	Jaunais Stenders
rolle	loma	A. Kronvalds
skunste	māksla	
aizkarājamais (lietoja Alunāns), priekškaramais auts (Efverfelds), deķis (Dinsbergs)	priekšgars	
	kostīms	
	kulise	
	programma	

Lūk, daži no pašiem pirmajiem Rīgas Latviešu teātra aktieriem.

Skatuves vārds, teātrī pavadītie gadi	Īstais vārds, pamatnodarbošanās	Labākās lomas
Voldemārs Švarcs (1870–1880, ar pārtraukumiem)	Voldemārs Veiss, tirgus komisārs	Bobčinskis N. Gogoļa "Revidentā", Lejnieks Ā. Alunāna "Priekos un bēdās"
Otilija Kleine (1870–1881)	Otilija Ziemeļe, šuvēja, vēlāk – šūšanas darbnīcas īpašniece	Labākās no 48 lomām: Made R. Tomsona lokalizējumā "Mika", Līze A. Millera "Rūķīti"
... (1868–1877)	Georgs (Juris) Mihelsons	Abukalns Ā. Alunāna "Icīgā Mozes", Aizpurvis A. Millera "Rūķīti"
Vilhelmīne Magone (1871–1874, ar pārtr. līdz 1889)	Vilhelmīne Zvirgzdiņa, dziedātāja	Grietiņa Ā. Alunāna "Muceniekā un muceniecē", Adele "Icīgā Mozes", Anniņa "Priekos un bēdās"
Obdovs (1870–1874)	Kārlis Vēgners, Baltijas domēņu pārvaldes ierēdnis	Dobčinskis N. Gogoļa "Revidentā", Strautnieks "Priekos un bēdās", Ansis "Pašu audzinātā"

Pārkrievošanās draudi

Vēl 19. gadsimta 80. gados ne vācieši, ne krievi neticēja, ka latviešu tauta un tās valoda varētu attīstīties patstāvīgi. 1888. gadā Aleksandrs III īpašā apspriedē līcis pārdomāt spaidu līdzekļus, lai padarītu krievu valodu par darījumu valodu Baltijā. Sākās Baltijas valstu rusifikācija, un nereti to veicināja paši latvieši. Jau 19. gadsimta beigās, no pārvācošanas bēgdami, viņi iekļuva rusifikācijas tīklos. Tā J. Sproģis Viļņā sāka izdot latvju bērnu grāmatas ar krievu burtiem, bet Aleksandra ģimnāzijas skolotājs J. Krauklis šādi pat uzrakstīja latviešu ābeci. Par laimi, šis pasākums palika tikai eksperimenta līmenī.

Jau 80. gadu sākumā pārkrievošanās paātrinājās, visās šīs procesi skāra skolas. Tērbatas Universitātes vāciskā orientācija ātri vien pārtapa krieviskajā. Skolotājus, kuri neprata krieviski, atlaida no darba. Visredzamākās pārkrievošanās sekas bija tādas, ka līdz 1905. gadam Vidzemē strauji saruka skolēnu skaits.

Aleksandrs III 1885. gadā Baltijas skolas nodeva Tautas apgaismošanas ministrijas virspārvaldīšanā. "Balss" 36. numurā rakstīts, ka tagad skolotājiem būs jāzina krievu valoda. Tiesa, "Baltijas Vēstnesis" 1885. g. 5. numurā vēl mierināja tautskolotājus:

"Krievu valoda gan tiks stiprāki mācīta, un tas nāks mums par labu. Bet valodas mācībai laukskolās ir savs dabisks mērs, un varam droši palaisties, ka ministrija prātīs šo mēru ieturēt."

Igaņu preses izdevums "Olevik" 1885. gada 57. numurā mierināja baltiešus, ka zināmai rusifikācijas tendencei būs arī savas pozitīvās iezīmes: "Amatā iestājoties, skolotājs vairs nebūs

"Visas tagadējās latviešu inteliģences zvaigznes strādā pie tās enciklopēdiskās okroškas. Šāda literatūra palīdz izplatīt starp latviešiem ļoti "skādīgu" izglītību, proti, pusizglītību. Pirmajam un vienīgajam centienam visiem prātīgiem latviešiem vajaga būt – piesavināt sevīm krievu valodu un garu, bez kuriem latviešiem nav nekādas nākamības."

("Рижский Вестник", 1891, 21. martā)

"Visaugstākā krieivinājuma sadzīšanas laikā pirmziemnieki jau ap ziemas vidu runāja arī savā starpā tikai krieviski un atbildēja krieviski, ja skolotājs viņam ko vaicāja latviski."
(Matiss Kaudzīte)

No K. Valdemāra vēstules
F. Brīvēzemniekam:
"“Московские
ведомости” apgalvojums ir
šāds: Baltijas latviešu skolās
parādījusies “латышская
тенденция” un notiekot
“олатышивание школ”,
vajagot šē ko darīt un
“положить конец
деятельности лиц –
волков в овечьей
шкуре”. Pēdējie vārdi,
redzams, zīmējas uz
Brīvēzemnieku un Grāvīti.”

■ Vai Kapustins, jūsuprāt,
zināja par neseno
E. Dinsberga izsūtījumu?
■ Daži vācu laikraksti
pārkrievošanas laikā aicināja
latviešus izovairīties gan no
pārvācošanas, gan
pārkrievošanas un uzturēt
savu tautību. Krievu prese to
dēvēja par liekulību. Vai jūs
šim apgalvojumam piekrtāt?
Kāpēc?

■ Raksturojiet svarīgākās
latviešu biedrības un
apvienības pirmās atmodas
laikā!
■ Raksturojiet nozīmīgākos
19. gs. 60.–80. gadu preses
izdevumus Latvijā!
■ Salīdziniet vāciešu un
krievu attieksmi pret latviešu
tautas kultūras centieniem
19. gadsimta 60.–70. gados
un 80. gados!
■ “Latviska izglītība nav
iespējama. Tie ir tikai tukši
vārdi.” Kas varēja teikt šos
vārdus 19. gs. 50.–60. gados?
Kas tos varēja teikt
19. gs. 80. gados?
■ Kāpēc latvieši vēl 19. gs.
80. gadu sākumā vairāk
uzticējās krievu nekā vācu
politikai Baltijā?
■ Kāpēc vācieši 19. gs.
80. gados tik ļoti aizstāvēja
latviešu kultūras centienus?

muižnieku un mācītāju kalps, bet gan valsts strādnieks. Skolo-
tāju no amata atlaist nebūs muižnieku un mācītāju varā.”

Sākotnējās baltiešu cerības visumā attaisnojās ar Rīgas un Tēr-
batas mācību apgabala skolu padomnieka M. Kapustina ieraša-
nos Kurzemē. Latvieši viņu sauca vienkārši par Kāpostiņu, jo no
tiesas domāja, ka viņš ir latvietis. No 1885. g. līdz 1889. gadam
bija t.s. gaišais “Kāpostiņa” laika uz mirdzējums pirms draudīgā-
kajiem pārkrievošanās mākoņiem. Jaunais kurators aicināja par
inspektoru latvieti **Frici Brīvēzemnieku** (1846–1907). Pēc viņa
iecelšanas K. Valdemārs 1888. gada februārī saņēma sajūsmas
pilnu vēstuli: “Priekš 1½ nedēļas revidēju Ventspils apgabala
skolas kopā ar turienes “pirmajiem” – baronu Bēru no Ēdoles (...),
mācītāju A. K. fon Janau no Piltenes, mācītāju Berndtu no Vents-
pils. Un kas to būtu domājis, ka vienīgais revidents visur biju es,
visur citi klātbūdamie kungi paklausīgi noklausījās manās riko-
šanās, manās runās, ko es turēju skolēniem un pagasta aizstāvjiem
mūsu gaismas garā.”

1884. gadā, šādu pavērsienu spārnota, vietējā pagasta sabied-
rība Lielezeres pagasta skolu pārveidoja par ministrijas skolu ar
krievu valodas lielu ietekmi tajā. Jaunajā mācību gadā skolu ap-
meklēja 216 skolēnu. Tāds skaitlis pagasta skolās vēl nekad
nebija redzēts.

Skolu padomnieks M. Kapustins 1885. gadā noteica, ka visās
Rīgas pilsētas elementārskolās, kur mācījās latviešu bērni, ticības
mācība jā māca nevis vācu, bet gan dzimtajā valodā. M. Kapustina
rīkojums gan tika ievērots tikai valdības skolās. Atcerieties para-
doksālo faktu par E. Dinsberga izsūtījumu un apbalvojumu!

K. Valdemārs vairākās vēstulēs gan bija F. Brīvēzemnieku brīdi-
nājis, ka pirmais sajūsmības laiks par izglītības sistēmas pārveidi
drīz beigsies. Viņa vārdi piepildījās 1889. gadā, kad Krievijas
valdībā pieauga cara Aleksandra III tuvākā palīga Pobedonos-
ceva vara. Krievijas nostāja pret Baltijas valstīm krasi mainījās.
1890. gadā M. Kapustina vietā nāca Tveras Garīgo semināru un
Pēterburgas Pedagoģisko virsinstitūtu beigušais Nikolajs Lav-
rovskis. Viņa “valdīšanas” sākuma posmā sarosījās Rīgas krievu
prese. 1891. gada 21. martā “Рижский Вестник” ar nievām un
izsmieklu paziņoja, ka J. Dravnieks izdevis konversācijas vārdnīcu.
Krievu avīze žēlojas, ka vietējās drukātavas nekā cita nedarot,
kā vien katru mēnesi apbalvojot pasauli ar jauniem vācu un lat-
viešu literatūras ražojumiem.

Tērbatas vāciski orientētā universitāte ļoti īsā laikā pārvērtās
par krievu mācību iestādi. Profesorus, kuri neprata krieviski,
vienkārši padzina. Rīgas Politehnikumā 19. gs. 80. gados lekcijas
sāka lasīt krievu valodā. Valsts vidusskolās vācu kā mācībvalodu
aizliedza. Jau 1887. gadā slēdza Valkas skolotāju semināru.
1881. gadā dažādās skolās bija mācījušies 98 % Kurzemes un Vid-
zemes bērnu, bet 1899. gadā šis skaitlis saruka līdz 78 %.

80. gadu beigās Rīgas pilsētas domē sāka lietot krievu valodu.
Aizliedza skolotāju konferences, sarīkojumus, slēdza pat biblio-
tēkas. Tomēr latvju atmodu nekas vairs nespēja aizkavēt. Pār-

krievu valodā un iznāca 9 laikraksti, bet 1904. gadā – jau 816 grāmatas un 10 laikraksti.

5.7. KULTŪRAS DZĪVE 19. GS. BEIGĀS UN 20. GS. SĀKUMĀ

Latvijas kultūras vēsturē 19. gadsimta beigas un 20. gadsimta sākums ir ļoti straujas attīstības posms.

Šis laiks devis latviešu kultūrai vairāk nekā visi iepriekšējie gadsimti. R. Blaumanis un Rainis, J. Misiņš un A. Gulbis, J. Rozentāls un V. Purvītis, V. L. N. Bokslafs un E. Laube, G. Kūfalts un A. Zeidaks, J. Vītols un E. Melngailis, Ā. Alunāns un A. Mierlauks ir tikai dažas spilgtākās tālaika virsotnes.

Gadsimtu mijā inteliģence vairs akli nesevoja ne jaunlatviešiem, ne jaunstrāvnikiem, bet gan meklēja ko pilnīgi jaunu, neatkarīgu, meklēja citās kultūrās to vērtīgo, kas var bagātināt latviešu kultūru, protams, neaizmirstot latvisko mentalitāti un savdabību. (Atcerēsimies kaut vai Ellijas Forseles-Rozentāles, somu lakstīgalas, ieguldījumu kultūras apmaiņā starp somu un latviešu tautu!)

20. gadsimta sākumā nostiprinājās latvju vidusšķira un lauku mazgruntniecība, auga latviešu turība un reizē ar to sarosījās arī kultūras dzīve. Literatūrā notika jaunās dzejnieku grupas (t.s. dekadentu) cīņas ar reālistiem. Tieši šajā laikā radās Jaunais Rīgas teātris. Tika rīkotas mākslas izstādes, koncerti.

Inteliģencē veidojās ļoti nopietna, vērā ņemama un savdabīgi dziļa interese par kultūru, iekšēja prasība pēc tās ikdienas dzīvē. Jaņa un Ellijas Rozentālu dzīvoklī Alberta ielā dzīvoja arī R. Blaumanis, pulcējās tālaika gaišākie un izcilākie kultūras darbinieki. Šeit uzauga Rozentālu bērni; gleznotājs Miķelis Rozentāls vēlāk šo kultūras kopiespaidu tā vislabākajā nozīmē nodots nākamajām latviešu mākslas un inteliģences paaudzēm.

Latviešu literārā sabiedrība – 19. un 20. gadsimta mijas kultūras spogulis

Literatūras nozīme un kopiespaids kultūrvēsturiskajos procesos ir nepārvērtējams. Ne tikai literatūrā, bet arī kultūras vēsturē vispār 19. un 20. gadsimta mijā Latvijā iezīmējās divi atšķirīgi posmi. Pirmais saistīts ar Rīgas Latviešu biedrības aktivitātēm līdz pat 1905. gadam.

Pēc revolūcijas, kura latviešiem varbūt nacionālajā ziņā nozīmēja kaut ko vairāk nekā zemnieku sacelšanos, iezīmējās vairāki literārie stili un virzieni, kuri daudzējādā ziņā bija saistīti.

Gadsimta sākumā īpaša nozīme bija Raiņa darbībai. Viņu ar Latvijas kultūru vienoja nesaraujamās saites, ko nodrošināja inteliģences pārstāvju sarakste ar dzejnieku un viņa apciemojumi trimdā Šveicē. Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja un

■ Kas latviešu tautiskajai kustībai nodarīja lielāku ļaunumu – pārvācošana vai rusifikācija? Raksturojiet abu šo parādību plusus un mīnus!

■ Salīdziniet pirmo atmodu ar t.s. trešo atmodu Latvijā 20. gadsimta 90. gados! Kas tām kopīgs, kas – atšķirīgs?

J. Rozentāls.
E. Forseles-Rozentāles
portrets. 1906

■ Kādas svarīgas kultūras un zinātnes attīstības norises jūs zināt Eiropā 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā?

■ Vai šo posmu kultūras vēsturē var saukt par intensīvu? Kāpēc?

■ Raksturojiet 1905. gada revolūciju kultūrvēsturiskā kontekstā! Kāpēc var apgalvot, ka 1905. gada revolūcija Latvijā nenozīmēja tikai zemnieku sacelšanos?

"Neviena darbības puse, kas vien tautai par labu un par godu, nav palikusi neievērota vai aizmirsta. Bet par visām lietām plašāka vēriba ir piegriezta tikai rakstniecībai vispārī kā vienai no pašām svarīgākajām vispārīgās apgaismības nesējām, tāpat, cik iespējams, skolu jeb audzināšanas lietai, valodas izkopšanai un viņas kuplināšanai, pareizrakstības pārļabojumiem, arī vēsturei, palīdzības gādībai centīgiem, bet trūcīgiem augstskolu mācekļiem."

(Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994, 341. lpp.)

■ Kura kultūras joma ir kultūras vēstures dominante? Kāpēc?

Matīss Kaudzīte

citu krātuvju saglabātās bagātības sniedz spilgtu priekšstatu par šī laika kultūras auru, bez kuras ir daudz grūtāk uztvert kultūras vēstures kopsakarības.

1884. gada vasarā Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisija sāka organizēt savas vasaras sapulces. Šeit pulcējās visdažādāko kultūras jomu pārstāvji: gan rakstnieki un izdevniecību darbinieki, gan aktieri un režisori, gan zinātnieki un valodnieki. Sevišķi aktīvi dalībnieki bija skolotāji pēc tautskolotāju sapulču aizliegšanas.

Gadsimtu mijā vasaras sapulcēs visbiežāk tika organizēti priekšlasījumi par latviešu vēstures, mitoloģijas un folkloras tematiem, bet ar 1903.–1904. gadu – jau nopietni referāti par visdažādākajām literatūras norisēm. Šajās sapulcēs par prozu allaž runāja Matīss Kaudzīte, dzeju vērtēja Aspazija, T. Zeiferts vai V. Dreimanis, bet Zeltmatis (īst. vārdā Ernests Kārklīšs), A. Bērziņš un E. Veinbergs uzstājās ar dramaturģijas un iestudējumu vērtējumu.

Uz Zinību komisijas sapulcēm brauca cilvēki ne tikai no visiem Latvijas novadiem, bet arī latvieši, kuri darbojās ārpus dzimtenes, sevišķi – no Pēterburgas un Maskavas. Jābrīnās, ka laikā, kad daudzas sapulces Vidzemes un Kurzemes guberņās jau bija aizliegtas, tās vēl netika aizliegtas Zinību komisijai, lai arī Matīss Kaudzīte bija pārliecināts, ka slepenpolicisti bija klāt vai ikkatrā reizē. Lai mūsdienās saprastu, cik tas bija politiski ļoti nopietni, var citēt tikai dažus Matīsa Kaudzītes izteikumus:

"(..) kad dzelzceļa *biļetu* nevarēja dabūt vis uz Cēsīm, Jelgavu vai Liepāju, bet tik uz Вендень, Митава, Либаву, kad visām izkārtņēm un visām izrīkojumu programmām vajadzēja būt *visgalā* krieviskām, tad šajās sapulcēs varēja vēl ikkurš justies uz brīdi brīvi atlaists no šiem valodas aprobežojumiem, kā izkļuvis no nebrīvības un kā iepeldējis savā dārgā tautības gara gaisā."¹

Pēc vecā biedrības nama nodegšanas sapulces ritēja dažādās vietās, bet pēdējās pirms Pirmā pasaules kara notika jau jaunajā Latviešu biedrības namā.

1887. gada 24. janvārī laikrakstā "Dienas Lapa" sniegts pārskats par Rīgas Latviešu biedrības darbību 1886. gadā:

"(..) Zinību komisija sarīkojusi 23 jautājumu izskaidrošanas vakarus, kur piedalījušies pāri par 4200 klausītāju. Biedrības Vispārējā bibliotēkā ir 797 grāmatas, bet Zinību komisijas bibliotēkā – 380 grāmatas. Uz lasāmā galda pieejami 25 laikraksti – 10 latviešu, 9 vācu, 4 krievu, 2 "jauktā" valodā (..)"

Par šīm vasaras sapulcēm toreizējā Rīgas inteliģences, bet jo sevišķi literārajā sabiedrībā dzirdēja ne tikai Matīsa Kaudzītes cildinošos vērtējumus. Viesturs Zanders min arī kritiskas atsauksmes:

"Vienmēr egocentriskais V. Eglītis 1910. gadā iznākušās poēmas "Pelēkais barons" komentāros sūrojas, ka vasaras sapulču

¹ Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994, 343. lpp.

Rīgas Latviešu
biedrības nams
19. gs. beigās

“apspriedējos aizvien ievēlēti invalīdi vai pārāk zaļi zēni, bet ne svarīgākie darbinieki.”¹

Latvijas grāmatattirgotājiem bija senas un plašas tirdzniecības saites ar Vāciju un Franciju. Tikko grāmata bija iznākusi Parīzē vai Berlīnē, to jau pēc dažām dienām varēja lasīt arī Rīgā. Aktīvākais šajā ziņā bija grāmatattirgotājs E. Brūns, pie kura varēja nopirkt vai abonēt apmēram 100 vācu periodisko izdevumu par visdažādākajiem kultūras jautājumiem. Sevišķi populāras latviešu literārajā sabiedrībā bija grāmatas no Leipcigā izdotās sērijas “*Universal Bibliothek*”.

1898. gada rudenī Rīgas Latviešu biedrība dibināja **Literatūras fondu**, kuram bija paredzēts finansiāli pabalstīt rakstniekus, kā arī piešķirt godalgas labākajām grāmatām. Pirmie literatūras fonda prēmiju laureāti bija Rainis par Gētes “Fausta” tulkojumu un A. Niedra par romānu “Līduma dūmos”. Finansiāli fonds palīdzēja rakstniekiem A. Pumpuram, Doku Atim un J. Pura-puķem. Pēc 1905. gada revolūcijas Literatūras fonda rīkotajos literārajos vakaros pašu autoru lasījumā bieži skanēja R. Blaumaņa, J. Jaunsudrabiņa, Aspazijas, J. Akuratera darbi. 1913. gadā fonds piešķīra prēmijas Raiņa dzejoļu krājumam “Gals un sākums”, K. Skalbes “Ziemas pasakām” un A. Ķeniņa dzejoļu krājumam “Potrimpa zemē”.

Bet vēl pēc 100 gadiem A. Apīnis rakstīja:

“Strauji, gandrīz lavīnveidīgi 19. gs. 70. gados ir sākusi vērsties plašumā latviešu grāmatniecība. Vēl nesen bija tikai tāds mazumiņš savējo graudu un svešu roku pabērtās žēlastības druskas, bet nu – laikā no 1867. g. līdz 1885. gadam – iznācis vairāk nekā tūkstošis daļēji literatūras grāmatu un avīzēs, mēnešrakstos, kalendāros tiek drukāts daudz stāstu, romānu, dzejoļu.”²

¹ Zanders V. Latviešu literāti un Rīgas Latviešu biedrība // Rīgas kultūrvidē 19. gadsimtā. – R.: Pētergailis, 1999, 94. lpp.

² Apīnis A. Latviešu grāmatniecība. – R., 1977, 240.–241. lpp.

5.8. GRĀMATNIECĪBA

"Grāmatu uzrakstīt viegli,
ja spalvu tu saturēt proti,
Papīra, tintes ja daudz.
Bet jau daudz grūtāk būs
Burtlicim rokrakstu salikt,
ģēnijs ja neraksta skaidri.
Grāmatu izlasīt ar' grūti,
jo lasot nāk miegs.
Bet vēl ar grūtākām pūlēm
mirstīgam cilvēkam nākas
Grāmatu pārdot, lai tā
nenoguļ plauktā mūždien."
(Nezināms 19. gadsimta beigu
dzejnieks//Lejnieks K.
Grāmata, tās vēsture un
nozīme. – R.: Valtera un
Rapas a/s, 1935, 44. lpp.)

■ Kādi bija Kārļa Stālberga
un kādi – Kārļa Buša
bankrota galvenie iemesli?

■ Kā jūs domājat, vai
mūsdienu izdevēji arī saskaras
ar līdzīga rakstura kļūmēm?

Ar tautiskās atmodas laikmetu Latvijā pavērās jauna lappuse latviešu grāmatniecībā, sāka darboties latviešu grāmatrūpnieki. Kā pirmais šeit minams jelgavnieks **Kārlis Stālbergs** (arī Stālbergis, Štālbergs, 1837–1895), kurš par burtlici, iespējams, bija mācījies Kurzemes guberņas spiestuvē, jo dzimtās Jelgavas lielajā Stefenhāģenu spiestuves burtliču sarakstā viņš nav atrodams, tomēr sāka strādāt tieši pie Stefenhāģeniem.

1869. gadā K. Stālbergs devās uz Rīgu, kur izveidoja savu grāmatu un bilžu spiestuvi un grāmatu tirgotavu Dzirnau ielā un izdeva tikai augstvērtīgas grāmatas, kas tajā laikā iznāca mazā eksemplāru skaitā un bija salīdzinoši dārgas. Jelgavā viņš bija aizsācis sērijas "Citu tautu rakstnieki" izdošanu, kuru vēlāk turpināja Rīgā – jau savā izdevniecībā. Tur iznāca Dž. G. Bairona "Manfreds" un F. Šillera "Pulksteņa dziesma".

1869. gadā šeit tika iespiests laikraksts "Baltijas Vēstnesis", bet jau pēc gada laikraksta redaktors B. Dīriķis to sāka izdot citur, aizbildinoties, ka pie K. Stālberga tas iznākot pārāk dārgi.

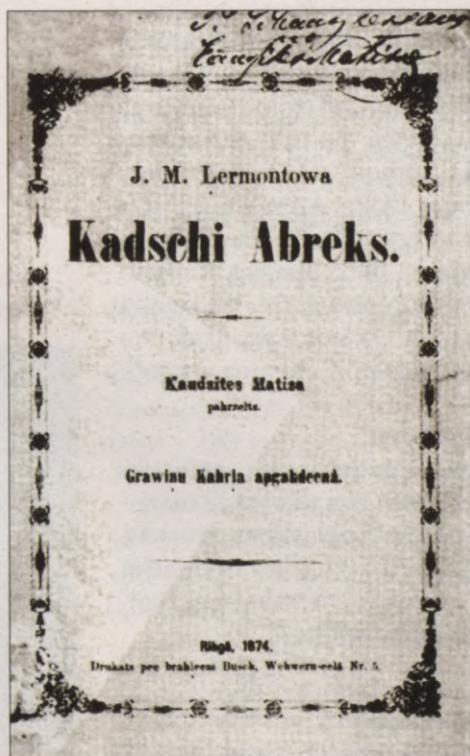
Savā spiestuvē K. Stālbergs iespieda arī gleznu reprodukcijas un kultūras darbinieku portretus. 1872. gadā iespieda K. Biezbarža, K. Valdemāra un A. Spāģa ģimenes.

1875. gadā spiestuve bankrotēja, jo klasikas darbus latviešu lasītājs pirka nelabprāt. K. Stālbergam gan vēl piederēja grāmatu tirgotava Audēju ielā, bet visai neilgu laiku. 1880. gadā to turpi-

nāja vadīt viņa brālis Ansis Stālbergs, bet viņš pats atgriezās Jelgavā un sāka strādāt E. Zislaka spiestuvē.

Ap 1870. gadu Rīgā ieradās brāļi Kārlis un Miķelis Buši no Straupes un kopā atvēra pārtikas tirgotavu, bet vēlāk **Kārlis Bušs** (1841–1900) pievērsās grāmatniecībai. Sākumā viņš iekārtoja grāmatu tirgotavas Lāčplēša ielā un Daugavas tirgū, turklāt Lāčplēša ielā vēl arī bibliotēku. Ap 1874. gadu Kārlis Bušs atpirka Kārļa Stālberga uzņēmumu.

K. Bušs iesāka ļoti enerģiski un cerīgi – ar tautā populārajiem Lapas Mārtiņa stāstiem un dzejoļiem, Ādolfā Alunāna lugu "Priekos un bēdās". Diemžēl arī Kārļa Buša izdevniecības pastāvēšanas laiks bija īss, lai arī K. Bušam bija pavisam citas problēmas nekā K. Stālbergam. Gribēdams iz-

Brāļu Bušu
izdevuma
titullapa. 1874

konkurēt J. K. D. Millera apgādā izdoto "Dziesmu grāmatu", K. Bušs sāka to iespiest uz tik plāna papīra, ka krāsa spiedās cauri grāmatas lapām. Ātrumā grāmatizdevēji nepamanīja daudzās iespiedklūdas. Grāmatas iespiedkvalitāte bija tik slikta un klūdu tik daudz, ka Vidzemes superintendents A. F. Kristiani "Baltijas Vēstneša" 1876. gada janvāra 3. numurā paziņoja, ka Kārļa Buša izdotā "Dziesmu grāmata" vairs netiks pārdota un tās vietā tiks gatavota cita. Satīriskajā presē nelaimīgajam K. Buša izdevumam tika piedēvētas pat tādas klūdas, kādu tur nemaz nebija. Tas bija viņa grāmatizdevēja karjeras gals.

Gadsimtu mijā darbojās arī ievērojamais Jelgavas grāmatizdevējs **Indriķis Alunāns** (1835–1904), Jura Alunāna brālis. Jau 60. gados, studējams Pēterburgā, Indriķis Alunāns sadarbojās ar K. Valdemāru, bet 1873. gadā Jelgavā atvēra apgādu, kā arī grāmatu veikalu un maksas bibliotēku, bet 1892. gadā kļuva arī par spiestuves īpašnieku.

Jaunās grāmatu tirgotavas pastāvēšanas pirmajā dienā par pazeminātām cenām tikušas pārdotas grāmatas kopsummā par 1 rbl. 5 kap. Visas grāmatas dienas garumā tika pārdotas vienā eksemplārā. Jaunā Derība – par 17 kap., trīs F. Mēkona izdevumi "Latviešu valodas katķisms" – par 15 kap., "Mellā grāmata" – par 12 kap., "Laika grāmata uz 1874. gadu" – par 10 kap. Un virkne "ejošu stāstu" – par 10 kap.: "Vasilijs un Olga", "Veln Stepahē", "Velna Roberts", arī "Vācu teika" un "Bruņinieks Teobalds". Acīmredzot stāsts "Toms un Anna" bijis sevišķs "bestsellers", jo tas ticis pārdots par 15 kap.

Atšķirībā no K. Stālberga labajām, bet dārgajām grāmatām un K. Buša lētajiem un neveiksmīgajiem izdevumiem Indriķis Alunāns konsekventi ievēroja grāmatu tirgotāju paradumu sākumā tirgot "ejošas" grāmatas par zemu cenu. Tā viņš ar laiku spēja izveidot vienu no vadošajiem grāmatu apgādiem. Jelgavā varēja iegādāties patiešām labas grāmatas. Alunāns bija aktīvs Jelgavas un Rīgas Latviešu biedrības biedrs, tāpēc nav brīnums, ka Jelgavā, kā jau kultūras dzīves un teātra pilsētā, viņa izdevniecība kļuva sevišķi slavēta ar teātra lugu un cittautu literatūras tulkojumu izdevumiem. Indriķis Alunāns izdevis arī A. Lerha-Puškaiša "Pasakas" un M. Kaudzītes "Dzejnieku labdienas". Šajā apgādā nāca klajā arī K. Milēnbaha izdevumi par valodniecību un K. Valdemāra "Krievu-latviešu vārdnīca", šeit iespieda laikrakstus "Jaunās Latviešu Avīzes" un "Tēvija".

K. Lejnieks izdevumā "Grāmata, tās vēsture un nozīme" citējis arī lielā vācu grāmatu apgāda *S. Fischer Verlag* vadītāja vārdus, kas rakstīti apgāda 25 gadu jubilejā 1911. gadā:

"Ar vienu aci lūkojoties uz rakstnieku, ar otru – uz lasītāju, izdevējam ir sava patstāvīga loma grāmatu veidošanā. Ja izdevējs izdod tikai tādu grāmatu, no kuras sagaidāma droša peļņa, tad viņš ir tāds pats veikalnieks kā kurš katrs tirgotājs. Bet, ja viņš

Indriķis Alunāns

■ Iepazīstieties ar Indriķa Alunāna Jelgavā atvērtās grāmatu tirgotavas pirmās dienas pirkumiem! Kā jūs raksturotu tālaika pircēju un lasītāju?

Jānis Ozols ar latviešu literātiem (otrajā rindā otrais no kreisās puses)

J. Madernieks.
Mēnešraksta "Zalktis"
vāka darinājums. 1908

izdod ne vien to, ko publika prasa, bet turas pie zināma uzskata, kas sabiedrībai vajadzīgs, tad **izdevējs ir kultūras darbinieks, kas organizē un vada sabiedrību tāpat kā rakstnieks.** "

Arī latviešu grāmatniecībā minami vairāki piemēri, kad izdevējs bijis tas, kurš faktiski noteicis literārā darba turpmāko likteni. "Mājas Viesa Mēnešraksta" redaktors P. Zālīte ieteica Aspazijai tulkot J. V. Gētes "Faustu", tiesa, to izdarīja Rainis; A. Gulbis ierosināja Rainim tulkot arī citus klasikas darbus, un tā radās "Universālā bibliotēka"; A. Jesens ierosināja E. Birzniekam-Upītim sarakstīt triloģiju par Pastariņu.

Latviešu grāmatniecībā lielu kultūras darbu veicis cēsinieks **Jānis Ozols** (1859–1906), kas 1885. gadā atvēra grāmatu veikalu Kūrēnos, bet 1893. gadā – Cēsīs. Vēl pēc pāris gadiem viņš pats pārcēlās uz dzīvi Cēsīs un iekārtoja arī grāmatu spiestuvi. Kopš 1901. gada viņam piederēja grāmatu veikals arī Alūksnē. Jānis Ozols pirmais sāka izdot G. Merķeļa rakstus un Raiņa pirmos dzejoļu krājumus. Tieši Ozols "atklāja" tādu talantu kā Kārlis Skalbe un izdeva brāļu Kaudzīšu krājumu "Vija" (1893–1904), M. Kaudzītes sastādīto dzejas antoloģiju "Smaidi un asaras", kā arī jaunākās literatūras almanahu "Jaunā raža" (1898–1904).

Jāņa Ozola spiestuvē nedrukāja ilustrētas grāmatas. Tomēr daudz bija izdevumu ar tipogrāfiskā salikumā rūpīgi veidotiem vākiem un atturīgām vinjetēm, arī grāmatas ādas iesējumā.

Jānis Ozols bija viens no tiem kultūras darbiniekiem, kurš aktīvi piedalījās 1905. gada notikumos, reakcijas laikā bija spiests slēpties, tomēr ticis apcietināts un pie Cēsu stacijas nošauts.

1904. gadā rakstnieku un mākslinieku grupa izveidoja izdevniecību "**Zalktis**", kurā lielu uzmanību pievērsa grāmatu mākslinieciskajam noformējumam. Izdevniecība konsekventi raudzījās, lai grāmatu ilustrēšanā tiktu pieaicināti mākslinieki, kuri spēj saskaņot teksta salikumu ar ilustrācijām. Atbilstoši mēnešraksta nosaukumam gan vāka zīmējumā, gan priekštitula emblēmā J. Madernieks izmantoja zalkša tēlu, tomēr saviem ornamentālajiem zīmējumiem viņš nepiešķīra tik eksaltētu nokrāsu, kā tas bija pierasts tālaika jūgendstila darbos.

"Zalkša" izdevumos pārsvarā tika ievērotas jūgendstila tradīcijas grāmatu mākslā. Šeit strādāja gan J. Rozentāls un J. Madernieks, gan V. Purvītis un G. Šķilters, kas bieži burtu formas papildināja ar fantastiska rakstura ornamentiem, bet līniju salikumos variēja gan vijīgas, plūstošas līnijas, gan dekoratīvu laukumu grupas.

Liela loma Latvijas kultūras dzīvē bija grāmatizdevējam **Ansim Gulbim** (1873–1936). 19. gadsimta beigās no mācekļa veikalā viņš kļuva par vadītāju K. Jozesa grāmatu tirgotavā Daugavpili, bet 1903. gadā Ansis Gulbis nodibināja savu izdevniecību un tūlīt Zinību komisijas vasaras sapulcēs aizsāka plašas diskusijas un priekšlasījumus par latviešu grāmatniecības turpmāko attīstību. 1903. gadā tika nodibināta Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība, kuras tapšanā liela nozīme bija arī A. Gulbim.

Ap šo pašu laiku aktivizējās **Derīgu grāmatu nodaļas darbs**, kura vienlaikus bija gan apgāds, gan Rīgas Latviešu biedrības nodaļa. 20. gadu literatūrkritikā bieži gan dzirdēti asi vārdi par šo biedrību, un, nezinot tās pirmsākumus un pirmo gadu aktivitātes, kritikas var radīt pilnīgi aplamu priekšstatu par biedrības darbību.

Gadsimtu mijā šai nodaļai bija nepārvērtējama nozīme latviešu tautas izglītošanā, kurā visspēcīgākais ierocis vienmēr ir bijusi grāmata. Derīgu grāmatu nodaļa no 1886. g. līdz 1940. gadam laidusi klajā ap 350 grāmatu. 1887.–1889. gadā iznāca Vispārīgo rakstu virkne (pirmā sērija), bet no 1889. gada tika izdota arī Bērnu un jaunatnes literatūra (otrā sērija). Līdz 1914. gadam abās sērijās izdeva 295 grāmatas. Savus izdevumus Derīgu grāmatu nodaļa pārsvarā izplatīja ar abonementu, aicinot ziedot un arī saņemot ziedojumus no latviešu kredītsabiedrībām. Nodaļa izdeva Raiņa tulkotās V. Šekspīra un F. Šillera lugas, V. Zāliša (rakstnieka Valda) P. Merimē noveļu tulkojumus.

1912.–1914. gadā Derīgu grāmatu nodaļas paspārnē iznāca mēnešraksts "**Druva**", kurā regulāri tika publicēti A. Brigaderes, J. Jaunsudrabiņa, K. Skalbes darbi. Īsi pirms Pirmā pasaules kara mēnešraksts finansiālu apstākļu dēļ tika slēgts.

Izcila vieta Latvijas kultūras vēsturē ir grāmatnieka **Jāņa Misiņa** (1862–1945) darbībai.

Jānis Misiņš dzimis Tirzas "Krācēs", bija saimnieka dēls. Viņš jau bērnībā iemīloja grāmatas un sāka veidot bibliotēku. Pirmās grāmatas viņam dāvāja tēvs un krusttēvs Jānis Sausais, vēlāk viņš pats tās par lētu naudu pirka gadatirgos. Visspilgtākie bērnības iespaidi J. Misiņam saistījās ar E. Dinsberga latviskoto "Valentīnu Divālu". 1885. gadā ar oficiālu gubernatora atļauju J. Misiņš atvēra savās tēva mājās bibliotēku, kurā bija 1000 grāmatu, iesietu 500 sējumos. Jau toreiz krājumā bija vērtīgi izdevumi: G. F. Stendera "*Lettische Grammatik*" (1783), "*Lettisches Lexicon*" (1789), "Augstas gudrības grāmata" (1796).

1892. gadā J. Misiņš ar savu bibliotēku un veikalu pārcēlās uz Lejasciemu (tur grāmatu skaits pieauga līdz 5000), bet 1906. gadā – uz Rīgu. Galvaspilsētā viņa bibliotēka strauji palielinājās, un līdz Pirmajam pasaules karam tajā jau bija apmēram 20 000 sējumu – gandrīz

Ansis Gulbis

Derīgu grāmatu nodaļas izdevuma titullapa. 1905

*"Varbūt pēc seniem
rakstiem
arī šodien Misiņš
meklē svētku telpā
un runātājos
klausās, ko vēstīs tie
šai nemierīgā
gadusimta elpā."
(Andrejs Eglītis.
Veltījums Misiņa
bibliotēkai
110 gadu
jubilejā. –
Stokholma,
1995. g. 19. sept.)*

*R. Zariņš.
J. Misiņa
grāmatzīme.
20. gs. sāk.*

viss, kas rakstīts par Latviju un latviešiem. Kara laikā J. Misiņš kategoriski atteicās bibliotēku evakuēt uz Krieviju, viņam izdevās sapakotās grāmatu kastes novietot Sv. Jura hospitāļa pagrabā telpās. 1919. gada sākumā J. Misiņa bibliotēku pārvietoja uz Skolas ielu. Tās krājumi ievērojami papildinājās kara juku laikos, kad krāmu tirgi bija pārpilni ar grāmatām. Tikai 20. gados J. Misiņa bibliotēka izveidojās par nozīmīgu kultūras krātuvi. 1924. gadā iznāca arī **"Latviešu rakstniecības rādītāja"** I daļa; šo milzu darbu J. Misiņš jau bija aizsācis 19. gadsimta 80. gados. 1891. gada 28. martā viņš E. Dinsbergam rakstīja:

"Esmu aizsācis strādāt pie tāda vispārīga Latviešu grāmatu rādītāja. Gribu katru grāmatu jo sīki apzīmēt – oriģināla sacerētāju, kādā valodā ori-

ģināls, pārcēlēju, apgādnieku utt. līdz ar īsu pārspriedumu par katru grāmatu."

1909. gada 29. maijā Latviešu grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrības valdes sēdē J. Misiņš ziņoja par sava rādītāja, kā viņš toreiz to sauca – **"Latviešu grāmatu kataloga"**, pabeigšanu. Daudzos tālaika periodiskajos izdevumos parādījās J. Misiņa aicinājumi palīdzēt šajā darbā, sūtot viņam grāmatas vai to aprakstus, ar piebildi, ka viss pēc darba pabeigšanas tiks atsūtīts atpakaļ. Tomēr latviešu toreizējā sabiedrībā tas diemžēl vēl neguva atsaucību. Vajadzēja paiet vairākiem gadu desmitiem, lai tautieši saprastu, ko latviešu kultūrā nozīmē J. Misiņa veikums.

■ Kas ir vārdu *"Meklējiet rakstos!"* autors?

5.9. ARHITEKTŪRA

Latvijas arhitektūras vēsturē nav nozīmīgāka posma par 19. gs. beigām un 20. gs. sākumu. Bet sākums tam bija 19. gadsimta 50. gadi. 1857. gada 15. novembris bija vēsturiska diena. Baltijas ģenerālgubernators kņazs Aleksandrs Suvorovs izdarīja pirmo simbolisko lāpstas dūrienu, lai sāktu likvidēt Vecrīgas aizsargvalni. Tika realizēts arhitektu J. D. Felsko un O. Dīces projekts. Saskaņā ar to, nojaucot vaļņus, cietokšņa grāvji bija jāpārveido par kanālu ar tekošu ūdeni, jāveido vienots pilsēt būvnieciskais ansamblis ar plašām ielām un vienotu apstādījumu modeli. Nocietinājumu likvidēšanas darbi ritēja no 1857. g. līdz 1863. gadam. No bijušo vaļņu zemes tika uzbērts Bastejkalns, vaļņu vietā tika izveidota apzaļumota plaša, vienota zona. 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā kanālmalas apzaļumošanu un bulvāru

ansambļa izveidi veica Rīgas pilsētas dārzu un parku direktors **Georgs Kūfalts** (1853–1938). Ielu malās tika izveidoti trotuāri, gar gājēju celiņiem – apstādījumi. Lielākā daļa četrriņņu liepu aleju stādītas 1863. gadā. Rīga neticami īsā laikā kļuva par vienu no skaistākajām Eiropas dārzu un parku pilsētām, bet tās kanālmalas apstādījumiem un plašajam bulvāru ansamblim nav analoga. 250 m platajā kanālmalas zaļumu joslā bija paredzēts celt brīvstāvošas sabiedriskas ēkas – pilsētas teātri, ģimnāziju, administratīvās un kultūras iestādes, arī dzelzceļa staciju. Vienlaikus vajadzēja radīt arī laikmetam atbilstošu ūdensvadu un kanalizāciju. 1861. gada vasarā un rudenī no Daugavas pa Kalēju un Minsterejas ielu līdz Smilšu ielai un no turienes atpakaļ uz Daugavu izbūvēja t.s. kanalizācijas kolektoru jeb Rīdziņas kanālu.

Gadsimtu mijā Rīga kļuva it kā par “valsti valstī”. Dzimtībušanas atcelšanas rezultātā aizvien vairāk un vairāk bezzemnieku devās uz pilsētu. 19. gadsimta beigās Rīgā dzīvoja 45 % latviešu, tikai 23 % vāciešu, 16 % krievu un 6 % ebreju. Ārrīgā amatnieki namsaimnieku divstāvu mājās varēja noīrēt lētus dzīvokļus un doties peļņā uz lielajām būvēm pilsētas centrā, kur tika celti moderni nami ar 6–11 istabu dzīvokļiem, plašām un gaišām telpām. 1860. gadā Basteja bulvārī pēc arhitekta H. Šēla projekta uzcēla pirmo dzīvojamo namu bulvāru ansamblī. Līdz gadsimta beigām tika apbūvēti visi bulvāri un savienojošās ielas. Viens no dārgākajiem rajoniem bija Troņmantnieka (tagad Raiņa) bulvāris, kurā būvēja daudzstāvu īres namus un nozīmīgas sabiedriskas ēkas.

Vecākā šī apbūves kvartāla sabiedriskā ēka ir **Politehnikums** (1866–1869). Arhitekta **Gustava Ferdinanda Aleksandra Hilbiga** (1822–1887) t.s. “ķieģeļu stilā” projektētajai celtni ir eklektiskas romānikas un bizantiešu formas, cokola apakšstāvu veidoja no Bornholmas granīta, bet dzeltenās logaiņu apmales veda no Anglijas. Celtnes fasādē redzami Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas ģerboņi, kā arī fakultāšu emblēmas.

Īsā laikā Rīga kļuva par Baltijas rūpniecības, finanšu un kultūras centru. Tā bija pirmā pilsēta cariskajā Krievijā, kurā tika izveidota telegrāfa līnija, bet 1861. gadā tika atklāts Rīgas–Daugavpils dzelzceļš, kas savienoja Rīgu ar Krievijas dzelzceļu tīklu. 1960. gadā izbūvētā stacijas ēka un dažbrīd tās priekšpusē uz laiku izvietotais skaļais un krāsainais atpūtas komplekss ar karuseļiem neliecina, ka gadsimtu mijā šeit atradies vienots un organisks ansamblis – skaista eklektiskā manierē celta **stacijas ēka**, bet tās priekšplānā — 1888. gadā uzceltā Pateicības kapela, kura tika veltīta laimīgajam gadījumam, kad cara ģimene izglābās dzelzceļa katastrofā pie Borkiem.

Jau 1721. gadā starp Daugavu, Fosa salu un Pētera salu tika izveidots **Pirmais ķezardārzs**, kuru vēlāk pārdēvēja par Viestura dārzu, bet 20. gs. 70. gadu sākumā – par Dziesmusvētku parku; šeit 1861. gadā notika Baltijas dziesmusvētki, 1873. gadā – Pirmie vispārējie latviešu dziesmusvētki, bet 1973. gadā – latviešu

**Pateicības kapela
un Stacijas ēka.
19. gs. 2. puse**

- Atkārtojiet un papildiniet savas zināšanas par arhitektūras stiliem, kuri Rietumeiropā dominēja 19. gs. beigās!
- Cik lielā mērā tie ietekmēja arī Latvijas tālaika arhitektūru?

"Rudeņos Esplanādē rīkoja "Umurkumura" svētkus, kas saistījās ar bada gadu atceri Vidzemē, drīz tie pieņēma jastru tradīciju formu."
(Sosnovskis U. Rīga – parku pilsēta. – R.: Latvijas Institūts, 1999, 27. lpp.)

"Romantiskais Vērmanes dārzs savos sākuma gados bija rīdzinieku iemīļota atpūtas vieta ar valšiem, pastaigām un visādu citādu skaistu izrādīšanos."
(Turpat, 17. lpp.)

- Izpētiet literatūrā un apskatiet dabā Esplanādi un Vērmanes dārzu!
- Kādu laikmetu pēdas jūs tajos saskatāt mūsdienās?

Rīgas 700 gadu jubilejas izstādes kopskats Esplanādē. 1901

dziesmusvētku simtgades pasākumi. Parku 19. gs. vidū projektēja pēc franču dārzu meistara Ž. Leblona shēmas, galvenokārt veidojot koku un krūmu alejas, bosketus, kanālus un diķus. 19. gs. beigās parku Georga Kūfalta vadībā pārveidoja par ainavisku atpūtas vietu, bet 1936. gadā parka galvenās ieejas priekšā novietoja Aleksandra vārtus (triumfa arku), kuri līdz tam bija atradušies uz Rīgas robežas.

1783.–1784. gadā noraka Kubes kalnu un tā vietā Katrīna II pavēlēja izveidot **Esplanādi**. 1901. gadā te notika Rīgas septiņsimtgadei veltītā Rūpniecības un mākslas amatniecības izstāde, 1884. gadā šeit uzcēla Pareizticīgo katedrāli, 1903.–1905. gadā –

Vērmānes dārzs.
19. gs. 2. puse

■ Kas tagad atrodas Pirmā Rīgas pilsētas (Vācu) teātra telpās?
■ Noskaidrojiet, cik ilgi kalpoja 19. gadsimta beigās tapušais pilsētas ūdensvads, un raksturojiet mūsdienų ūdensvadu Rīgas centrā!

■ Tie, kuri padziļināti interesējas par arhitektūru, var mēģināt apkopot stilu dažādo nosaukumu variantus un padiskutēt par tiem.

E. G. Bose.
Annas Ģertrūdes
Vērmānes portrets.
Ap 1820

Rīgas Biržas komitejas komercskolu un Valsts mākslas muzeju (toreiz – Rīgas Pilsētas mākslas muzeju).

Par pirmo Rīgas sabiedrisko dārzu uzskatāms **Vērmānes dārzs**, kuru sāka veidot 1816. gadā un kurš nosaukts parka mecenātes Annas Ģertrūdes Vērmānes vārdā. Lieli pārveidojumi parkā notika 1859. gadā, kad nocirta vecos kokus un iestādīja jaunus. 1899. gadā pēc G. Kūfalta jaunā plānojuma tur izveidoja pirmo rozāriju Rīgā.

Latvieši šajā laikā pārsvarā dzīvoja Pārdaugavā – Āgenskalnā, Torņakalnā, Ilģuciemā, bet pilsētas dzīve ritēja galvenokārt tikai Iekšrīgā (tagadējā Vecrīgā). Šis laiks, kad Rīga gribēja “atgūt savu otro elpu”, pleties plašumā un augt augumā, precīzi sakrita ar šādu pašu tendenci daudzās Eiropas pilsētās. Jau 18. gs. cietokšņus nojauca Bonnā, Berlīnē un Leipcīgā, 19. gs. sākumā – Frankfurtē pie Mainas, Diseldorfā, Hamburgā, gadsimta vidū – Ģēteborgā, Brno, Vīnē, Ķīrihē, Ženēvā, Kopenhāgenā, Barselonā, Amsterdamā, gadsimta beigās – Ķelnē un Gdaņskā. Tās no viduslaiku amatnieku un tirgotāju pilsētiņām neaptverami ātri pārvērtās par industriālām lielpilsētām.

Viena no svarīgākajām Iekšrīgas cietokšņa sastāvdaļām bija t.s. *Pankūku bastions*, kura vietā 1860.–1863. gadā tika uzcelts **Pirmais Rīgas pilsētas (Vācu) teātris**, kam jau sen meklēja vietu Iekšrīgā, bet tā arī neatrada. Arhitekts **Ludvigs Bonštets** (1822–1885) celtni veidoja *klasicisma* tradīcijās. Galvenajā fasādē iezīmējās sešas monumentālas joniskā ordera kolonnas un alegoriskas skulptūras frontonā.

Par nozīmīgākajiem
arhitektūras stilu Latvijā
rakstījuši daudzi arhitekti un
mākslas vēsturnieki:

I. Lancmanis, J. Krastiņš,
A. Holcmanis, S. Cielava,
J. Dripe, D. Bruģis,
O. Spārītis u.c., arī rakstnieks
Gunārs Priede. Līdz ar autoru
daudzveidību radusies arī
terminu un stilu nosaukumu
dažādība. Kas ir eklektisms?

Ko nozīmē historisms un
neogotika? Kāda ir jūgendstila
un nacionālā romantisma
saistība? Lai nerastos
pārpratumi, šīs grāmatas
ietvaros tiks izmantota
J. Krastiņa ieviestā
terminoloģija.

"Tādi apzīmējumi kā
neogotika, neorenesanse,
neobaroks nozīmē nevis
dažādus stilus, bet gan vienīgi
tris dekoratīvo formu
iespējamības vienā vienotā
mākslas izpratnē."

(Schädlich
Chr. Stilbestrebungen in der
deutschen Architektur des
19. Jahrhunderts. – Weimar,
1973, H. 2, S.147)

Vilhelms Neimanis

Eklektisms

19. gs. otrajā pusē straujšais ekonomiskā un kultūras līmeņa kāpums veicināja dažāda tipa celtnu intensīvu būvniecību. Par arhitektu iedvesmas avotu kļuva vēsturiskais mantojums, kas deva neizsmejamu formu krājumu. Vēsturisko stilu formas izvēlēās atkarībā no pilsētībūvnieciskās situācijas un vides īpatnībām, celtnes funkcijām un citiem faktoriem. Visbiežāk celtnes arhitektoniskajā izveidē vienlaikus tika izmantoti dažādu stilu formālie elementi. Eklektisma paveids ir arī neogotika, neorenesanse, neobaroks u. c. neostili, tomēr jebkurā eklektisma paveidā vērojami tikai eklektismam raksturīgi kompozicionāli paņēmieni – vienmērīgs ritms, plastiskās apdares piesātinātība un elementu jēdzieniskā nepārprotamība. Starp celtnes funkciju un formu nebija tieša sakara, bet tikai asociatīva saikne, un šī asociatīvā valoda visiem bija ļoti labi saprotama (piemēram, renesanses palaco elementi pauda plaukstošu bagātību, augstu pašapziņu). "Zīmīgi, ka arī pats stila nosaukums "eklektisms" (tas nāk no grieķu valodas un nozīmē "tāds, kas izvēlas" jeb "ir spējīgs izvēlēties") saistās ar izvēles jēdzienu. 19. gs. pirmajā pusē to saprata vienīgi šādā nozīmē. Šodien 19. gs. arhitektūras stilu dažkārt dēvē arī par historismu. Tomēr šis apzīmējums šķiet nedaudz vienpusīgs, jo tā jēdzieniskais saturs uzsver vienīgi uz pagātni vērsto māksliniecisko valodu un it kā nomaskē stila oriģinālvērtību."¹

Vēl pirms aizsargvalņu nojaukšanas Vecrīgā Amatu ielā pār-būvēja Sv. Māras Tirgotāju **Lielo ģildi**, kuras stils uzskatāms par tipisku *neogotiku*. Lielā ģilde no ārpuses atgādina 13. gadsimta angļu pili. Pēc arhitekta K. Beines projekta 1854.–1857. gadā dar-bus vadīja H. Šēls. Viņš saglabāja 14. gadsimta sanāksmju telpu – t. s. Minsteres istabu un 15. gadsimtā būvēto Līgavas istabu. 1864.–1866. gadā pēc J. D. Felsko projekta cēla **Mazo ģildi**, pilnībā nojaucot 14. gadsimta ēku ar divjomu istabu, t. s. Zostas zāli, bet 20. gadsimta sākumā V. L. N. Bokslafs (1858–1945) uzcēla ēku Amatu ielā 4, tā pārvēršot seno ansambli par jaunu, tam laikam modernu veidojumu.

Visraksturīgākā un populārākā Vecrīgas *neorenesanses* celtnē ir Vidzemes Bruņniecības jeb Vidzemes Muižnieku landtāga nams Jēkaba ielā. Tās arhitekts bija toreiz vēl Pēterburgas MA eksterns Jānis Frīdrihs Baumanis, bet būvdarbus vadīja Roberts Pflūgs (1832–1885). Celtnē neapšaubāmi atgādina Florences rene-sanses laika pili.

1905. gadā Esplanādē uzcēla ilgi gaidīto **Rīgas Pilsētas mākslas muzeja ēku**. Diemžēl vēl līdz pat 21. gadsimta sākumam tā ir vienīgā celtnē Rīgā, kura būvēta speciāli mākslas muzeja vajadzībām ar plašām ekspozīcijas anfilādēm, tiešo griestu apgaismojumu u. tml. Pēc iekšējā plānojuma (telpas izstāžu eks-

¹ Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 99. lpp.

Lielās gildes ēka.
1854–1857

J. S. Roze. Arhitekta
J. F. Baumaņa portrets

JĀNIS FRĪDRIHS BAUMANIS (1834–1891)

Pirmais profesionālais latviešu arhitekts ar akadēmisku izglītību. Pēc J. F. Baumaņa projektiem Rīgas bulvāru apbūvē uzceltas 54 ēkas. Pirmās Rīgas Latviešu biedrības ēkas (1869–1872) un Amatnieku biedrības nama Vaļņu un Audēju ielas stūrī (1868) autors. (Abas nav saglabājušās.) Arhitekts projektējis arī vairākus pareizticīgo dievnamus Vidzemes guberņas ziemeļu daļā.

pozīcijām), apgaismojuma un mitruma režīma regulēšanas iespējām muzeja ēka atbilda tālaika Eiropas labāko mākslas krātuvju prasībām. *Neobaroka* celtnes projektu izstrādāja mākslas vēsturnieks un arhitekts **Vilhelms Neimanis** (1849–1919), kurš tika iecelts par jaunā muzeja direktoru.

Jaunajā muzeja ēkā ar majestātiskajām kāpnēm tika izvietota Rīgas Pilsētas gleznu galerija. Līdz Pirmajam pasaules karam muzeja fondus veidoja ārzemju mākslinieku darbi, bet pēc 1919. gada tie tika papildināti ar latviešu autoru gleznām un skulptūrām. 1908. gadā muzeja krātuvēs bija 440 gleznu. Šobrīd muzeja pamatfondā ir vairāk nekā 20 000 eksponātu.

Ejot pa K. Valdemāra ielu gar Valsts Mākslas muzeju un nogriežoties pa kreisi uz O. Kalpaka bulvāri, skatam paveras

■ Kas tagad atrodas bijušajā Vidzemes Bruņniecības namā? Vai esat bijuši ēkas iekšienē? Varbūt jums ir pazīstams kāds, kas ir bijis šajā ēkā?
■ Vai tajā vēl ir saglabāti neorenesanses elementi? Kādi?

Rīgas Pilsētas
mākslas muzejs
(tag. Valsts
Mākslas muzejs).
Arhitekts
V. Neimanis. 1905

**Rīgas Pilsētas
mākslas muzeja
interjers**

■ Vai arī jūs uzskatāt, ka Valsts Mākslas muzeja ēka ir celta neobaroka stilā? Kāpēc?

■ Kādus stilus varat saskatīt V. L. N. Bokslafa projektētās Biržas komitejas komercskolas arhitektoniskajā veidolā?

“Tuvplānā Biržas komercskolas fasāde piesaista ar izdomu detaļās, ar precīzo izpildījumu un ar kādu vārdos grūti

tveramu starojumu jeb autora humānās, cilvēcei draudzīgās un labvēlīgās personības klātbūtni.”

(Priēde G. Arhitekts Vilhelms Bokslafs un Rīga. – R.: Jāņa sēta, 1997, 38. lpp.)

**Biržas komitejas komercskola (tag. Latvijas Mākslas akadēmija).
Arhitekts
V. L. N. Bokslafs.
1902–1905**

V. L. N. Bokslafa meistardarbs – kādreizējā **Biržas komitejas komercskola**. Lai arī tapusi apmēram vienā laikā ar Pilsētas mākslas muzeju, tā ir pavisam cita stila celtnē, un abu pastāvēšana tik tuvu nereti izraisījusi neizpratni. Biržas komercskola no ārpuses ir tipiska eklektisma celtnē ar sarkanā ķieģeļa akcentu un bagātīgu neogotikas dekoru. Iegājuši tagadējās Mākslas akadēmijas telpās, redzam jau citu – jūgendstila celtni; par to liecina iekštelpu skaidrais, racionālais mācību auditoriju plānojums.

19. gs. otrajā pusē uzņēmīgi cilvēki meklēja izdevību dažādot rīdzinieku atpūtas iespējas. Ar umurkumuru Esplanādē un izrādīšanos Vērmanītī vairs nepietika. Vajadzēja kaut ko jaunu.

Varbūt cirku – tāpat kā Berlīnē un citur Eiropas lielpilsētās? Vai daudzi no mums, apmeklējot cirka izrādes Merķeļa ielā, ir iedomājušies, ka **Salamonska cirks** ir viena no retajām 19. gs. beigu cirka celtnēm Eiropā, kura darbojas vēl šodien?

Alberts Salamonskis (1839–1913) 19. gs. beigās strādāja Berlīnes cirkā un vienlaikus bija arī Cirka jātnieku biedrības priekšsēdētājs, bet viņu interesēja arī Maskava un Rīga.

Projektu Salamonska cirka būvei Rīgā, Pauluči, tagad Merķeļa ielā 4, izstrādāja J. F. Baumanis, un Rīgas pilsētas būvvalde visumā akceptēja to jau 1880. gadā, bet celtniecība tika uzsākta tikai 1886. gadā. Pats Salamonskis pa šo laiku jau bija paspējis uzbūvēt cirku Maskavā, bet Rīgas pilsētas būvvalde bija piesardzīga, jo pārāk daudz pēdējā laikā bija nācies dzirdēt par nelaimes gadījumiem cirka vai teātra ēkās. Vēl 1888. gada septembrī būvvalde kritizēja jauncelāmās cirka ēkas konstrukcijas. Veidojot cirka kupolu, Baumanis par būvmateriālu izmantoja... dzelzceļa slīdes, jo tradicionālie velmētie profil-dzelži Rīgā nebija dabūjami. Vēl 1888. gada vēlā rudenī Rīgas būvvaldes revidenti ar satraukumu atzīmēja, ka jauncelāmās ēkas sienas ir tikai 1,5, nevis 2 m biezas un ka jumta konstrukcijas ir savienotas nevis ar kniedēm, bet gan ar skrūvēm. Pirmā izrāde vēl nepabeigtajā cirka ēkā notika jau 1888. gada Ziemassvētkos, lai gan A. Salamonskis bija solījis izrādes rīkot tikai pavasara, vasaras un rudens mēnešos. 1892. gadā pēc civilinženiera Jūliusa Pfeifera projekta cirkam tika uzbūvēti arī zirgu stalli, jauns amfiteātris un galerija ar ārējām dzelzs kāpnēm.

Jūgendstils

20. gadsimta sākums Latvijas arhitektūrā ienāk ar **jūgendstilu**:

“Būve nav jākonstruē no ārienes uz iekšieni, kā darīja agrāk, kad rūpējās tikai par impozantu fasādi, lai iekštelpu kārtība iznāktu kāda iznākdamā, bet ir jākonstruē no iekšienes uz ārieni, jāierīko iekštelpas pilnīgi lietderīgas un daiļas un to kārtībai tad jāpiemēro nama ārējais veids. Iekštelpām un nevis fasādei ir jābūt par izejas punktu.”¹

40 % no Rīgas centra apbūves veido jūgendstila celtnes. Otrajā lielākajā jūgendstila metropolē Vīnē to ir tikai 15 %. Jūgendstila ziedu laiki bija arī latviešu lielgruntniecības laiki. 1910. gadā jau 45 % visu Rīgas namīpašnieku bija latvieši. Gadsimta sākumā Rīgā strādāja 10 latviešu arhitekti. Tas ir ļoti daudz tik mazai zemei kā Latvija un ļoti maz, ja ņem vērā, ka tieši viņi radīja 40 % no visa, kas šajā laikā tapa Rīgā.

¹ Asars J. Mākslas amatniecība // J. Asars. Kopoti raksti. – 1910, 1. sēj., 26. lpp.

Salamonska cirka ēka.
Arhitekts J. F. Baumanis.
1888–1889

“Eiropas pilsētās 19. gs. otrajā pusē aizvien vairāk tika būvētas stacionāras cirka ēkas, kas darbojās visu gadu. Sāka izrādīt programmas, kas atbilda masu gaumei. Tās veidoja dresētu dzīvnieku, akrobātu, cirkstoņu, klaunu priekšnesumi. (...) Demonstrējot cilvēka uzvaru pār mežonīgiem zvēriem, cirks masu apziņā kļuva par savdabīgu cilvēces uzvaras pār dabu un tās progresu simbolu.”
(Kvasovska V.)

A. Salamonska cirks Rīgā // Latvijas Arhīvi. I. – R.: Latvijas Valsts Arhīvu ģenerāldirekcija, 1999, 47. lpp.)

1908. gadā pēc arhitekta Heinrihsa Devendrusa projekta cirka ēkā tika izbūvēts viens no pirmajiem kino-teātriem Rīgā. Tiesa, pirmais kinoseanss Salamonska cirkā esot noticis jau 1896. gadā. 1908.–1914. gadā Latvijā sāka darboties vairāk nekā 20 kinoteātru, piemēram, “The Royal Vio” (vēlāk “Moulin Rouge”), “Elektroteātris Mourepi” un “Grand Marino” (vēlāk “Cepelins”).

■ Iepazīstieties ar izcilo austriešu, vācu, skotu, beļģu, krievu, franču un citu tautu jūgendstila meistaru darbiem!

■ Kā šo meistaru darbi ir ietekmējuši Rīgas jūgendstilu?

■ Kādā UNESCO sarakstā 1999. gadā tika iekļauta Rīgas vecpilsētas un jūgendstila apbūve?

■ Kāpēc tas Latvijas kultūrai ir nozīmīgi?

Konstantīns Pēkšēns

KONSTANTĪNS PĒKŠĒNS (1859–1928)

Viens no pirmajiem latviešu profesionālajiem arhitektiem.

Līdz 1913. gadam Rīgā pēc viņa projektiem uzcelti ap 230 namu. Veidojis ēku kompleksu – t.s. Berga bazāru (1887–1888), kas bija viens no pirmajiem mēģinājumiem aktīvi izmantotajam pilsēttelpu no ielas ievirzīt kvartāla dziļumā. K. Pēkšēna daiļrade ir tas posms Latvijas kultūras vēsturē, kas vieno mūsdienu arhitektūru ar vēsturisko stilu laikmetu.

Aplūkojot jūgendstila ēku, rodas pacilājošs noskaņojums. To izraisa augu valsts ornamentika, fantastisku būtnu figūras, vijīgas līnijas un dažbrīd pat drosmīgas krāsu rotaļas, iluzoriski logi un stāvi, tomēr tā vēl ne tuvu nav jūgendstila būtība. Amerikāņu jūgendstila ornamenta meistars arhitekts Lūiss Salivans (1856–1924), formulējot jūgendstila prasmi lietišķo padarīt skaistu, izvirzīja vēlāk tik ļoti populāro tēzi “**Forma seko funkcijai**”.

Rīgā jūgendstila ietvaros vispirms attīstījās t.s. **eklektiskais jūgendstils**.

“Arhitektūras darinājumu un telpu vispār cilvēks uztver vizuāli, tieši caur ārējo formu, tāpēc ārkārtīgi viegli varēja krist kārdinājumā un ar ārējā arhitektoniskā ietērpma maiņu vien censties pārkāpt sliekšni, kas šķir *eklektismu no jūgendstila*. Vēl jo vairāk tāpēc, ka jūgendstils mantoja no eklektisma zināmu dekoratīvismu, tieksmi pēc telpiskas piesātinātības, ko diktēja stila evolūcijas vēsturiskais pēctecīgums. Ornamenti vēl joprojām bija sinonīms skaistuma jēdzienam.”¹

Raksturīgākās eklektiskā jūgendstila celtnes Rīgā ir K. Pēkšēna 1901. gadā celtais īres nams Baznīcas ielā 4a, H. Šēla 1902. gadā celtais īres nams Ģertrūdes ielā 10/12 un 1903. gadā celtais nams Teātra ielā 9, K. Felsko 1903. gadā celtais īres nams Blaumaņa ielā 28. Eklektiskā jūgendstila ēkas bija populāras arī Liepājā (arhitekts L. Melvins, Tīrģoņu ielā 5, 1905) un Ventspilī (arhitekts R. Frišs, Pils ielā 40, 1905).

Viena no pirmajām jūgendstila ēkām Rīgas bijušajās priekšpilsētās ir V. Neimaņa 1900. gadā projektētais īres nams Brīvības un Ģertrūdes ielas stūrī, kas ir tipisks **romantiskā jūgendstila** paraugs. Ēkas fasādē izmantotas Berlīnes arhitektu romantiski stilizētās skices.

Ap 1903. gadu Rīgā sāka parādīties Vācijā izdotie jūgendstila fasāžu rasējumu albumi. Tas bija arī laiks, kad Rīgā ieradās civilinženieris **Mihails Eizenšteins** (1867–1921). Kā tikai nav saukti Eizenšteina realizētie projekti Rīgā! “Dekoratīvais efektīgums”, “jūgendstila pārspilējumi”, “gaisīgi ugunīga spēle ar visnegaidītākajām jūgendstila rotājumu kombinācijām” u. tml. Eizenšteina fantāzijas radītie jūgendstila dekoratīvie elementi ir pārvērtuši līdz nepazīšanai Alberta, Strēlnieku, Elizabetes ielas namus. M. Eizenšteina celtnu eksterjeru bagātina ne vien ornamenti un skulptūras, bet arī krāsaina keramika, stikla un metāla plāksnītes.

Katram, kas kaut nedaudz interesējas par būvmākslu un Latvijas kultūru, kaut reizi mūžā būtu jādodas uz **Alberta ielu**, kurai nav analoga pasaules kultūrā.

1904. gadā arhitekti E. Laube un A. Vanags devās uz Somiju, lai iepazītos ar slavenā E. Sārinenā (1873–1950) un A. Lindgrēna (1874–1929) dzimteni un mācītos no somu kolēģiem jauno stilu, ar kuru viņus jau bija iepazīstinājis latviešu gleznotājs Janis

¹ Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 125.–126. lpp.

Rozentāls un viņa dzīvesbiedre, somu dziedātāja Ellija Forsele-Rozentāle. Latviešu arhitektus ne tikai interesēja gaišpelēkais somu granīts, tumšais apmetums, smagnējās būvmasas, jo tās bija savdabīgi tuvas arī latviskajai mentalitātei, bet arī racionālais iekštelpu plānojums, labais telpu apgaismojums u.tml. Atgriezušies Latvijā, šie arhitekti mēģināja somu nacionālo romantismu saistīt ar latviskās koka arhitektūras motīviem – ar nacionālā ornamenta elementiem dekorā. Logailes augšdaļā tika slīpinātas, un tas jau bija tiešs koka arhitektūras motīva atkārtojums.

Galvenais nacionālā romantisma iedvesmotājs un izcilāko darbu radītājs Latvijā bija **Eižens Laube** (1880–1967). Viena no

M. Eizenšteina projektētie nami. 1903–1905

“Nacionālais romantisms – jūgendstila mākslinieciskais novirziens, kas citu šī stila ārkārtīgi daudzveidīgo strāvojumu vidū izceļas ar spilgtu savdabību, kā arī ar īpašu nozīmību nacionālās kultūras attīstības pēctecībā un materiālo kultūrvērtību uzkrājumā.”

(Krastiņš J.

Latvijas arhitektūras nacionālā identitāte//

Latvijas arhitektūra. – R.: Latvijas Arhitektu savienība, 1989, 8. lpp.)

Ata Ķeniņa skola.

Arhitekts E. Laube. 1905

A. Krastkalna nams ar veikaliem.
Arhitekts E. Laube. 1908

Eižens Laube

EIŽENS LAUBE (1880–1967)

Beidzis Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras nodaļu.

Strādājis K. Pēkšēna arhitektūras birojā. 1907. gadā atvēra Rīgā pats savu biroju un kļuva par Rīgas Politehniskā institūta Arhitektūras nodaļas

docentu. Rīgā ir realizēti ap 200 E. Laubes projektu.

Latvijas Republikas laikā viņš bija LU docētājs, bet

1944. gadā devās emigrācijā, kur bija Baltijas

Universitātes dekāns Hamburgā.

50. gados viņš strādāja arhitektūras birojā Olimpijā (ASV).

Dvīņuēka
Mežaparkā,
Stokholmas ielā
61/63. Arhitekts
G. fon
Tīzenhauzens.
1911

pirmajām un izcilākajām nacionālā romantisma celtnēm Rīgā ir K. Pēkšēna un E. Laubes 1905. gadā būvētā **A. Ķeniņa skola** Tērbatas ielā 15/17. Ēkai ir koka arhitektūrai raksturīgais logaiņu augšējās daļas slīpinājums jeb nošļaupums, atturīga ornamentika, akcentētas jumta plaknes un dažādi apdares materiāli to dabiskajā nokrāsā. Viens no pazīstamākajiem nacionālā romantisma darbiem ir E. Laubes projektētais **A. Krastkalna nams** ar veikaliem Brīvības ielā 47 (1908). Ēkas atturīgajā apjomā izmantotas baltu tautām raksturīgās koka celtniecības formas. Tomēr visnozīmīgākais ir iekštelpu plānojums: plašas veikalu un biroju telpas, racionāls dzīvokļu plānojums. Vairs netika būvētas vienmuļas milzu istabas, kas iedzīvotājiem bija neērtas. E. Laube sāka veidot nelielas un funkcionālas telpas. Protams, jaunajās jūgendstila ēkās obligāts nosacījums bija **lifts**. Viena no pirmajām ēkām Rīgā, kurā tika iebūvēts šis jauninājums, bija nams Brīvības ielā 68, kuru 1903. gadā cēla pēc A. Šmēlinga projekta.

19. gadsimta nogalē jūgendstils sāka parādīties arī **Otrā ķeizardārza** jeb **Mežaparka villu rajonā**. Mežaparks ir viens no pirmajiem Eiropā apjūsmotajiem, bet visumā maz realizētajiem pilsētas dārzu rajoniem. Jau 19. gadsimta 90. gados parādījās projekti Meža kapu ierīkošanai un Mežaparka villu kompleksa izveidei. Mežaparka izbūves projekta autors bija **Georgs Kūfalts**. Ielas Mežaparkā būvēja laikposmā no 1910. g. līdz 1914. gadam, ievērojot vietējo skaisto, ar mežu apaugušo pauguru ainavu.

1902. gadā Rīgas būvvalde izdeva rīkojumu, kas aizliedza Mežaparkā atvērt rūpniecības uzņēmumus. Meža kapus sāka būvēt 1909. gadā. Apbūves gabala un villas iekārtošana prestižajā ķeizara mežā bija dārga, tomēr ap 1910. gadu šeit jau bija aptuveni 40 māju, kuras visas tika celtas pēc individuāliem projektiem, un šai ziņā Mežaparkam nav līdzīga Eiropā, kur parasti šādās vietās cēla mājas pēc viena parauga. Paugurainās zemes netālu no Zoologiskā dārza un Ķīsezera tika nolemts vispār neapbūvēt. Līdz 1910. gadam Mežaparkā kursēja zirgu tramvajs, to elektrificēja vienu no pēdējiem Rīgā.

Ap 1908.–1910. gadu romantizētais jūgendstils pazuda no jaunajiem ēku projektiem un tā vietā nāca stateniskas jeb vertikālas līnijas un akcenti. Sākās īss, bet spilgts t.s. *vertikālā jūgendstila* laiks. Ēku stateniskumu izcēla nedaudz uz āru izvīzīti rīzalīti visas fasādes garumā, tomēr viens no būtiskākajiem funkcionālas dabas jauninājumiem bija plašās biroja telpas virs veikaliem nama otrajā stāvā. Vairākas šādas celtnes atrodas Brīvības ielā, piemēram, elegantais J. Niedres tirdzniecības un īres dzīvokļu nams Brīvības ielā 85 (arhitekts E. Laube, 1912) un atturīgi veidotais īres nams Brīvības ielā 170/172 (arhitekts K. Pēkšēns, 1911).

Ar 1907. gadu Rīgā kļūst aktuāls eklektisma laikā iedibinātais t.s. *sarkano ķieģeļu stils*, tiesa gan, nu jau citā variantā. Viens no konsekvēntākajiem šī stila kopējiem bija **Reinholds Šmēlings** (1840–1917), kura projekts sarkanais ķieģelis mijas ar baltu apmetumu. Šo stilu raksturo arī skulpturālu skursteņu pārbagātība. Viena no raksturīgākajām šajā ziņā ir skolas ēka Rīgā, Telts ielā 2a (R. Šmēlings, 1910).

Ap 1910. gadu Latvijas arhitektūrā notika acīmredzamas pārmaiņas. Savā daudzveidībā spožais, krāšņais, neatkārtojamais jūgendstils bija iemūžināts neskaitāmās Rīgas celtnēs, bet savu laiku jau bija pārdzīvojis. Visur Eiropā, tomēr viskonsekvēntāk Krievijā, radās ilgas pēc lielā ordera varenības, kolonāžu variācijām un portiku motīviem. Viena no pirmajām celtnēm Rīgā, kas celta **neoklasicisma** stilā ar jūgendstila elementiem, ir **Rīgas Latviešu biedrības ēka**, kurai vislabāk piestāvētu nacionālā romantisma stils, kā tas arī bija paredzēts šīs ēkas E. Laubes un E. Poles pirmajā projekta variantā. 1909. gadā celtā ēka ir tipiska neoklasicisma celtnē, tomēr kupoli virs rīzalītiem un Jaņa Rozentāla slavenās fasādes mozaīkas ir ne tikai izcils monumentālās mākslas paraugs, bet arī patīkamas atmiņas par jūgendstilu. Rozentāla mozaīkas skices vispirms bija apskatāmas Baltijas mākslinieku savienības pirmajā izstādē 1910. gada janvārī. Tālaika presē izraisījās plašas debates un diskusijas par šo mozaīku, tāpēc H. Asars laikrakstā "Latvija" sniedza J. Rozentāla motīvu skaidrojumu.

"Pazīstamie mitoloģiskie tēli (uz Rīgas Latviešu biedrības nama fasādes) simbolizē spēku, gudrību un skaistumu. Pašā vidū, starp abām kolonnām, atrodas **Pērkons – spēka simbols**. (..) Viņam liesmu vesers rokā (..), otrā rokā balts gulbis kā debesu un jūras simbols (..), katrā pusē divi tēli: viens fiziskais, otrs garīgais

Kā veiksmīgs raksturojums Mežaparka pievilcībai ir arhitekta Bernharda Bilenšteina vārdi: "Mani draugi domāja, ka esmu jūcis, izraudzīdamies šo smilšu krūmāju un būvēdams tur māju ar četrpadsmit istabām, lai gan man būtu jāceļ īres māja pilsētā. Viņi bija pilsētnieki, bet es biju dzimis un izaudzis laukos, un maniem bērniem vajadzēja laist saknes. Īres nams taču ir vairāk tirdzniecības objekts un daudz bezpersoniskāks par ģimenes māju. Te ir radīšanas un stādīšanas prieks, prieks par plaukšanu un ziedēšanu, miers un atpūta no darba, no lielpilsētas nemiera un kņadas." (Bilenšteins B. Bet mājas palika. – R.: Jumava, 1998, 56. lpp.)

Rīgas Latviešu
biedrības
otrā ēka.
Arhitekti
E. Laube, E. Pole.
1909

■ *Kāds sakars 2000. gadā pabeigtajai Rīgas Latviešu biedrības nama restaurācijai ar Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības banku?*

spēks. Apkārt stāv tauta, kas sacenšas ar spēku. Pa labi atrodas **Potrimps – gaismas un skaistuma dievs**, viņš brauc pāri jūrai ar Saules kumeļiem. Malā stāv jaunava un jauneklis (tā cilvēce) un, rokas izstiepuši, ekstatiskā priekā tvīkst pēc gaismas un skaistuma. (..) Debess virs galvām, svētīta zeme zem kājām, priekšā bezgalīga jūra, un zemes virsū zied puķes. (..) Kā **gudrības simbols** ir ņemts nekas cits kā **Pīkols**. Parasti to tur par Nāves dievu, kas visu iznīcina. Bet mēs zinām, ka ir mūžīgā

Bankas ēka
Brīvības ielā 38.
Arhitekts E. Pole.
1911

atjaunošanās un atgriešanās. Nekas nepazūd, tikai pārvēršas un atgriežas atpakaļ citādākā veidā.”¹

Rīgā neoklasicisms visvairāk attīstījās sabiedrisko celtnu, pārsvarā **banku** arhitektūrā. Visraksturīgākā šajā ziņā ir 1911. gadā celtā Rīgas savstarpējās kredītsabiedrības bankas ēka Brīvības ielā 38, kā arī Rīgas Amatnieku **krājaizdevu sabiedrības kases nams** K. Barona ielā 14, tagadējā Nacionālās bibliotēkas centrālā ēka (arhitekts – E. Pole). Citur Latvijā šis stils neieviesās.

5.10. TĒLOTĀJMĀKSĻA UN DEKORATĪVI LIETIŠKĀ MĀKSĻA

Par 17. gadsimta holandiešiem mēdz teikt: “Katrs ceturtais no viņiem noteikti bija gleznotājs.” Lai arī par latviešiem saka, ka gandrīz katrs no viņiem ir dzejnieks, tomēr arī gleznotāju mūsu vidū ir ne mazums.

Vēl 19. gs. 60. gados latviešu glezniecība snauduļoja un nekā neliecināja, ka nepaies pat ne 35 gadi un glezniecība kļūs par latviešu mākslas noteicošo nozari, nostājoties līdzās latviešu kultūrā tik nozīmīgiem fenomeniem kā dzeja un dziesmu-svētki.

Tikai 1871. gadā Rīgas Mākslas veicināšanas biedrība organizēja pirmo glezniecības izstādi, turklāt tajā parādījās tikai viena latvieša – K. Pētersona darbs “Rekrūšu iesaukšana Vidzemē”.

Glezniecība Latvijā tomēr kā ietekmīga mākslas skola neradās tukšā vietā. Pirmie latviešu profesionālie mākslinieki bija mācījušies Pēterburgas Mākslas akadēmijā un, lai arī nekad neaizmirsa dzimteni, parasti ilgstoši uzturējās (nereti pat visu savu dzīvi) ārpus Latvijas. Līdzīgs liktenis piemēklēja arī latviešu mūziķus: J. Vitolu, A. Kalniņu un E. Melngaili. Latvijā inteliģence, kas spētu uztvert un saprast patiesas mākslas vērtības, vēl tikai veidojās.

1896. gadā gan Esplanādē, gan Jēkaba laukumā un kanālmalā tika organizēta **Etnogrāfiskā izstāde** ar kurzemnieku un vidzemnieku senlaiku istabām, rijām, pirti un saimnieku istabām. Pasākuma ietvaros bija paredzēta arī latviešu glezniecības izstāde. Tajā piedalījās septiņi Pēterburgas Mākslas akadēmijas studenti, mākslinieku grupas “Rūķi” dalībnieki. J. Rozentāls piedalījās ar gleznām “No baznīcas”, “No kapsētas”, “Krogā”, “Pātari”. Diemžēl latviešu publika nenopirka nevienu latviešu gleznotāju darbu.

Par vienu no pirmajiem profesionālajiem latviešu gleznotājiem jāuzskata portretists **Jānis Staņislavs Roze** (1823–1897). Ieguvis brīvmākslinieka nosaukumu Pēterburgas Mākslas akadēmijā, viņš daudzus gadus pavadīja ārzemēs – Parīzē, Drēzdenē, Minhenē.

Kādā vēstulē, kura rakstīta 19. gs. 90. gadu sākumā, J. Rozentāls teicis: “Māksla pastāv pati sevis dēļ.” – Kāds aprobežots aizspriedums! Vai mēs zinām, kālab pastāv zeme, – jā, visa radība? Vai tad arī tā pastāv pati sevis dēļ? Vai arī kāda augstāka vara to radījusi kādam nenoteiktam vai varbūt noteiktam mērķim? (...) Visas cilvēku izdarības tāpat vispirmām kārtām ir vajadzīgas cilvēku dēļ. Jeb vai tad reliģija, zinātne, rūpniecība, zemkopība pastāv pašas sevis dēļ? Kā tad māksla būtu nokļuvusi šinī īpašajā stāvoklī? Vai varbūt ar to ir gribēts teikt, ka tā pastāvēs izpildoša mākslinieka dēļ? – Nē, mākslinieks pastāv tādēļ, lai palīdzētu cilvēcei veidoties un noskaidroties, un tālab viņa pienākums ir to darīt cik vien iespējams iedarbīgi.”

¹ Asars H. Latvija. – 1910, 31. jūl., 2. nr.

J. S. Roze.
Filipa Johana
Šulca portrets.
1861

*Ceturtie
vispārējie
latviešu
dziesmusvētki ir
gadsimta sākumā
vienīgie, kuri
notika ārpus
Rīgas – Jelgavā
1895. gada jūnijā.
Koka halle toreiz
esot bijusi lielākā
šāda veida būve
pasaulē. Pirmo reizi
tika realizēta ideja
par apvienotā
simfoniskā orķestra
līdzdalību.*

*“Iejaucies publikā, Rozentāls
vēro un klausās: ko ļaudis
saka, kā saprot viņa darbus?
– Diez kāpēc zemniekus vien
samālējis? – kāds augstprātīgi
nosaka.*

*– Mans papā ar’ saka, ka vācu
žurnālos daudz smukākas
bildes!*

*– Bet vācu žurnālos tak nav
latviešu bildes! – Rozentāls
iejaucas valodā.*

*– Ah, vācu vai latviešu, tas
vienalga, bet bildēm jābūt
smukām!*

*– Tad jums, jaunkundz, patīk
tādas, kurā viņš un viņa –
mēnesnīca – ilgošanās –
lapenē nozagts skūpsts –
amoriņš ar bultām?*

*– Jūs saprotat gan, kas ir
smukums. Un, ja nu cilvēkam
ir smalkāka jušana, kā tad
viņam var patīkt šitās
zemnieku bildes?”*

*(Dziļleja K.
Janis Rozentāls. – R.:
Signe, 1996, 67. lpp.)*

Piedienīgā laipnība kopā ar sadzīvskoto pozu ļauj runāt par bīdermeieriskā portreta atskaņām, kuras varēja saglabāties kā Mīnhenes skolas ietekme noteikta ranga portretos; tas nebija pret-runā arī ar vietējām prasībām.”¹

Viens no pirmajiem lielākajiem latviešu gleznotājiem bija **Kārlis Hūns** (1830–1877). Pēterburgas Mākslas akadēmijā Hūns studēja no 1852. g. līdz 1861. gadam un beidza studijas ar zelta medaļu un tiesībām uz ārzemju komandējumu Parīzē (1863–1871). Kaut arī mākslas metropolē savas darbības uzplaukumu piedzīvoja gan impresionists E. Manē, gan reālists G. Kurbē, K. Hūns intere-sējās par pārbauditām akadēmiskām vērtībām.

19. gadsimta 60. gados Hūns bija pazīstams gan Pēterburgas akadēmiskajās aprindās, gan pervedvižņiku izstādēs. Hūns kļuva slavens ar gleznu **“Bērtuļa nakts priekšvakarā”**, kura bija glez-nota labāko akadēmisko paņēmieni garā, lai arī krievu mākslas krītiķis V. Stasovs šo gleznu slavēja kā reālisma meistardarbu. Hūns strādāja visos glezniecības žanros, un viņa māksla uzskatāma par vienu no augstākajiem sava laika sasniegumiem.

Jūlijs Feders (1838–1909) bija pirmais latviešu mākslinieks, kas eļļas gleznās iedziļinīgi spēja attēlot Koknesi un Siguldu, un Līgatni – skaistākās Latvijas vietas, lai arī Latvijā iegriezās paretam. Viņa darbos pirmo reizi Latvijas daba atklājās reālis-tiski pārliecinošā glezniecības formā. Daiļrades sākuma periodā J. Feders, tāpat kā K. Hūns, savās kompozīcijās nebija brīvs no

1858. gadā, kad J. S. Roze pa-meta Mīnheni un devās atpakaļ uz Pēterburgu, viņš vairākus mēnešus pavadīja Rīgā, un tas kļuva par ļoti nozīmīgu posmu viņa daiļradē. Rīgā viņš glez-noja vairākas sabiedrībā pazīs-tamas personas, arī Rīgas bir-germeisteru O. Milleru un viņa kundzi. Tomēr vispopulārākais un gleznieciski arī vismeistarī-gākais tālaika darbs ir muižnie-cības augstās amatpersonas – landrāta **Filipa Johana Šulca portrets** (Valsts Mākslas mu-zejs). Mākslas zinātnieks E. Kļa-viņš par šo portretu saka:

“Rozes portretā Šulcs traktēts ne tikai kā cienīgs un nozīmīgs, bet arī kā smalks un vēlīgi smai-došs augstmanis, kura pozai piemīt dozēta atbrīvotība. (...)”

¹ Kļaviņš E. Latviešu portreta glezniecība. 1850–1916. – R.: Zinātne, 1996, 36. lpp.

K. Hüns. Bērtuļa nakts
priekšvakarā. 1868

"Gan K. Hüns, gan J. Feders ne ar ko neizrādīja savu latvisko izcelšanos. Hūna zalona romantisms ar mazliet provinciālu nokrāsu ir tipisks vispāreuropeiskā akadēmiskā žanra produkts. (...) Federa ainavas veltītas Baltijas dabai, bet mākslinieks tvēris šos dabas iespaidus ar diseldorfieša dvēseli." (Vipers B. Latvju māksla. – R.: Leta, 1927, 17. lpp.)

"Nemot vērā latviešu mākslinieku sociālos apstākļus, **akadēmiskais elements** viņu darbos ir likumsakarīgs un iegūst citu nozīmi un jēgu nekā vecāku mākslas skolu vēsturē. Akadēmiskā kultūra, kas blakus radikālām franču, vācu un krievu skolu novitātēm tagad mums var likties kā atpalcības zīme, tālaika latviešu māksliniekiem nozīmēja progresu."

(Kļaviņš E.
Latviešu portreta
glezniecība.
1850–1916. – R.:
Zinātne, 1996,
23. lpp.)

J. Feders.
Kokneses
pilsdrupas.
Ap 1891

■ Raksturojiet latviešu glezniecības pirmsākumus 18. gadsimtā un 19. gadsimta sākumā!

■ Kāpēc izcilais krievu mākslas vēsturnieks, Latvijas Mākslas akadēmijas docētājs B. Vipers J. Federu nosaucis par diseldorfieti?

■ Kurš tiek uzskatīts par fotogrāfijas izgudrotāju? Kurā gadā viņš izdārīja pirmo fotouzņēmumu?

"Latviešu profesionālā glezniecībā, kuras noietais ceļš ir tik īss, salīdzinot ar Vakareiropu, bija radušās tādas pārles, kuras staro cauri gadsimtiem un tālāk. Tā Rozentāls turpinās. Viņa glezniecībā, īpaši tais darbos, kuros viņš ir absolūti brīvs, nesaistīts un atraisīts, īsts Radītājs, tajos jau ir ielikta liela paredzēšana par glezniecības pašas tālāko ceļu un atradumiem."
(Skulme Dž. Dzīves palete. – R.: Pils, 151. lpp.)

"(..) Aizgāju šovakar pie "Rūķiem" uz Modernieka atvaidīšanās vakaru. (..) Dārziņš – viens no labākajiem konservatorijas audzēkņiem – spēlēja Bēthovena "Egmonta" uvertīru. Kalniņš, arī konservatorists, – Bēthovena 5. simfoniju. Bija ļoti skaists vakars."
(Ūders T. Vēstule rindas // Māksla, 1962, 2. nr., 10.–11. lpp.)

akadēmisma. 60.–70. gados J. Feders dzīvoja Jelgavā un strādāja par zīmēšanas skolotāju reālskolā. 70. gadi bija J. Federa meistarības augstāko sasniegumu laiks, kad viņa ainavas kļuva tonāli bagātākas; viņš daudz strādāja plenērā – ar to saistāma darbu pelēcīgi sudrabainā nokrāsa.

Ar 19. gadsimta 1. pusi var datēt arī fotogrāfijas pirmsākumus.

Pirmie dagerotipi Rīgā parādījās 1842. gadā, bet jau pēc gada Jelgavas litogrāfs Ernsts Šāberts pats sāka izgatavot dagerotipus un pārdeva aparatūru to izgatavošanai. Vecākais zināmais fotogrāfs Rīgā ir A. Bērmanis. Pirmos uzņēmumus viņš izdārījis 1854. gadā. 1868. gadā savu fotodarbnīcu atvēra arī Jūlijs Feders, bet 1897. gadā Siguldā – arī **Mārtiņš Buclers** (1866–1944). 1903. gadā viņš nodibināja fotorūpnīcu, bet 1906. gadā – pirmo latviešu fotogrāfu biedrību. Viņš publicējis grāmatu "Fotogrāfija" (1904).

Jelgavnieks **Jānis Valters** (1869–1932) uzskatāms par vienu no izcilākajiem žanristiem latviešu glezniecībā. Viņš ir arī viens no pirmajiem latviešu gleznotājiem. Savulaik mācījies pie Jelgavas gleznotāja J. J. Dēringa, J. Valters Pēterburgas Mākslas akadēmijā iestājās labi sagatavots. Pabeidzis akadēmiju, viņš atgriezās Jelgavā, uzsākot ļoti rosīgu pedagoga un kultūras dzīves aktivizētāja darbību, kā arī daudz un raženi gleznojot. Viņa darbnīcā pulcējās vietējā jaunatne, kas interesējās par mākslu, šeit notika arī mūzikas vakari. Jelgavas Amatnieku biedrībā J. Valters lasīja lekcijas par mākslu, ilustrējams tās ar savām gleznām.

J. Valters kopā ar V. Purvīti Jelgavā sarīkoja darbu izstādi, kur mākslinieki parādīja savus diplomdarbus (J. Valters – "Tirgus Jelgavā", V. Purvītis – "Pēdējie stari"), dažus portretus interjerā, kā arī vairākus Jelgavas apkārtnes motīvus. Jelgavnieki izstādē apbrīvoja abu mākslinieku drosmi gleznot drošā, reālistiski impresionistiskā manierē, gaišā krāsu gammā.

Diplomdarbu "**Tirgus Jelgavā**" (1897) J. Valters gleznojis labāko impresionisma tradīciju garā. Gleznā gaisma plūst aumajām. Žilbina karsta pēcpusdienas saule, tā sākumā apspīd ēkas pie tirgus laukuma, bet ar divkāršu spēku ielīst divu jaunu, elegantu dāmu gaišajos vasaras tērpos.

1906. gadā Jānis Valters negaidīti pameta Latviju un devās uz ārzemēm, dzīvoja Drēzdenē un Berlīnē un dzimtenē vairs neatgriezās. Iemesls viņa pēkšņajai aizbraukšanai bija gan konflikts un šķiršanās no sievas Metas Feldmanes, gan arī liberālās sabiedrības naidīgā noskaņa pret viņu un V. Purvīti, jo abi mākslinieki neparakstīja petīciju caram par pilsoņu minimālajām tiesībām.

Ar milzu mantojumu glezniecībā, grafikā, mākslas kritikā Saldus kalējdēls **Janis Rozentāls** (1866–1917) iezīmē vienu no latviešu glezniecības augstākajām virsotnēm.

Kārlis Dziļleja 1936. gadā biogrāfiskajā romānā par Jani Rozentālu ir teicis:

"Ceļš no lauku kalēja smēdītes līdz Pēterpils Mākslas akadēmijai, latviskas mākslas radīšana sabiedrībā bez mākslas kultūras

tradīcijām un sabiedrības indifērētisma, jaunu apvāršņu meklēšana, degšana darbā un beidzot – dzimtenes izpostīšana pasaules karā un pēkšņā nāve Somijā – “otrā dzimtenē” – tie visi ir svarīgi etapi Jaņa Rozentāla dzīves stāstā.”¹

Savukārt E. Kļaviņš raksta:

“Janis Rozentāls bija visdaudzpusīgākais gadsimtu mijas mākslinieks. Viņš sāka kā provinciāls diletants, kurš, saskāries ar lokālo amatnieku tradīciju, apguva akadēmisko skolu, pievērsās 19. gs. reālismam, vēlāk lietoja impresionistisko metodi, kas apvienoja arī jūgendstila dekoratīvismu.”²

Pēterburgas Mākslas akadēmijai J. Rozentāla dzīvē bija būtiska nozīme – tāpat kā daudzu tālaika latviešu gleznotāju, valodnieku, mūziķu dzīvē. Ar Pēterburgu saistījās jau par leģendu kļuvisais “Rūķis”. Gadu pēc J. Rozentāla akadēmijā iestājās Jānis Valters, vēl pēc gada – Vilhelms Purvītis. Kādu laiku J. Rozentāls dzīvoja Vasilija salā, bet tad J. Valters, J. Rozentāls un V. Purvītis apmetās vienā darbnīcā *Sodovoje koļco* 49, pretī kņaza Jusupova dārziem. Šeit gleznoja, runāja par mākslu, studēja vecmeistaros. Vēlāk šeit apmetās arī no Rūjienas atbraukušais Ā. Alksnis un ātri vien kļuva par brālības vadītāju, viņam bija lieliskas zināšanas Rietumeiropas mākslas vēsturē. Uz *Sodovoje koļco* nāca arī latvieši

J. Valters. Tirgus Jelgavā.
1897

“Saldus jaunkundzes Rozentāls grib rādīt mazliet pārvērstā veidā. Ne tā, kā viņas nāk baznīcā, – gariem svārkkiem, uzpūstām piedurknēm un cepurēm galvā, bet tā, kā viņas dzied kori zaļumballē: baltās blūzītēs un ģiebus. Tas būs latviskāks akcents kurzemnieku tipu kopainā. Un viņš aicina Saldus daiļavas uz savu darbnīcu Dzīrnāvu ielā, kur tās savos tautiskajos tērpos uzzied kā puķes uz lielā audekla.” (Dzīlleja K. Janis Rozentāls. – R.: Signe, 1996, 5. lpp.)

¹ Dzīlleja K. Janis Rozentāls. – R.: Signe, 1996, 5. lpp.

² Kļaviņš E. Latviešu portreta glezniecība. 1850–1916. – R.: Zinātne, 1996, 94. lpp.

J. Rozentāls. No baznīcas.
1894

"Pievēršanās mūžīgajai mātes un bērna tēmai skaidrojama ne tikai ar Jāņa Rozentāla personisko aizrautību, tā saistāma arī ar laikmetam raksturīgo neoromantisko interesi par dzīves bioloģiskajiem pamatiem, cilvēka fizioloģiskajiem veidošanās procesiem un ar tiem saistītām emocijām."

(Kļaviņš E. Latviešu portreta glezniecība. 1850–1916. – R.: Zinātne, 1996, 121. lpp.)

no Štiglica skolas – R. Zariņš, J. Madernieks, G. Šķilters, T. Grīnbergs (Zaļkalns). Skumji bija tad, ja "rūķiem" bija jāpavada atpakaļ uz dzimteni kāds no biedriem, kuram studijas, visbiežāk – materiālo apstākļu dēļ, bija jāpamet. Toties it priecīgs prāts bija tad, ja kāds savējais bija ieguvis ārzemju stipendiju (piemēram, štiglicietis J. Madernieks). Tas bija prieks par latviešu kultūru vispār.

Tieši "Rūķa" biedru sanāksšanas reizēs J. Rozentālam radās doma, ka diplomdarbs **"No baznīcas"** (1894) jāglezno Latvijā. 1894. gada pavasarī viņš devās uz Saldu, noīrēja dzīvokli Dzīrnavu ielā un katru svētdienu devās uz baznīcu, lai skicētu un fotografētu baznīcēnus: saimniekus, skolotājus, šuvējas, skrīverus, jaunkundzes, ubagus.

Diplomdarbu augstu novērtēja gan A. Kuindži, gan I. Repins, pirmās pakāpes mākslinieka grādu māksliniekam piešķirot gan par spēju tipizēt tēlus, par ko liecina reālistiskie mātes un tēva portreti gleznas priekšplānā, gan arī par saulainās vasaras dienas kolorītu gleznas koptoni.

"Rūķu" nodomi pēc augstskolas apmesties uz dzīvi dzimtenē bija visai nopietni, un J. Rozentāls patiešām sākumā apmetās Saldū. Ar laiku viņš tomēr saprata, ka provinces dzīve viņam ir daudz par šauru.

Dažus gadus pēc precībām ar somu dziedātāju Elliju Forseli J. Rozentāls apmetas uz dzīvi Rīgā, kur toreiz slavenais arhitekts K. Pēkšēns savā mājā Alberta ielā speciāli J. Rozentālam izbūvēja darbnīcu. Vēlāk šeit apmetās uz dzīvi arī R. Blaumanis (draugu lokā saukts par Bauli), bet Rozentālu dzīvoklis kļuva par latviešu inteliģences tikšanās centru. Sevišķi bieži te viesojās komponists Emīls Dārziņš, kurš interesējās par somu mūziku, un Anna Brigadere, kuras grāmatai "Sprīdītis" vāku zīmējis J. Rozentāls. Savukārt A. Brigadere veltījusi gleznotājam dzejoli "J. Rozentāla audekli", mākslinieks ir prototips R. Lejas tēlam viņas romānā "Kvēlošā lokā".

Kontrastainām gaismēm un spēcīgiem triepieniem, akcentējot gribasspēku, J. Rozentāls ap 1900. gadu attēlo pats sevi gleznā "**Pašportrets**" (Valsts Mākslas muzejs).

Viens no populārākajiem mātes un bērna ikonogrāfiskā attēlojuma variantiem ir bērna zīdīšanas aina. Impresionistiskie toņi, elēģiskais kopnoskaņojums, nedaudz asimetriskā kompozīcija populārajā gleznā "**Māte ar bērnu**" (Valsts Mākslas muzejs, 1904)

J. Rozentāls. Pašportrets.
Ap 1900

Īsumā raksturojiet mātes un bērna tēmu Rietumeiropas 15. gs. renesanses un 19. gs. neoromantisma laikmeta mākslā!

Īsumā raksturojiet pašportreta attīstību Eiropas glezniecībā no A. Dīrera līdz...!

"(..) Jau no paša sākuma mani ļoti iepriecināja, ka mana Ellija varēs veidot **tiltu starp divām nācijām**, kas atrodas vienādā stāvoklī pret carismu, kurš uzkundzējies pār mums. Jums, latviešiem, būtu šis tas ko pamācīties no mums, bet mums vajadzētu no Jums pamācīties, ka dzīvespriecīga nācija var saglabāt savu nacionalitāti arī ļoti grūtos ārējos apstākļos."

(T. Forsels savam nākamajam znotam J. Rozentālam 1902. gada 1. decembrī)

J. Rozentāls. Māte ar bērnu.
1904

J. Rozentāls. Princese
un pērtiķis. Ap 1906

J. Rozentāls. Malvīnes
Vigneres-Grinbergas
portrets. 1916

it kā ienes šajā tēmā ne gluži klasisku stereotipu, tomēr mākslinieka lielā aizrautība un glezniecības piesātinātība ļauj šo darbu uzskatīt par latviešu glezniecības šedevru.

“Esmu tik priecīga par tām Jana gleznām. Visi apbrīno to bildi, kur Tu esi kopā ar Lailu. Mākslas zinātāji slavē “Frischheit” (svaigums. – *Red. piez.*) un gaisu, kas tur ir.”¹

1913. gadā J. Rozentāls atradās Pēterburgā, kur gatavojās Starptautiskajai mākslas izstādei Minhenes Stikla pili. Tai viņš izvēlējās savu gleznu “Princese un pērtiķis”, kuru pats augstu vērtēja. Princese 20. gadsimta romantiskajā dzejā bija iemīļots tēls, skaistuma un dailes simbols. Gleznā izmantots simbolisma un jūgendstila motīvs: sieviete tiek attēlota kopā ar kādu dzīvnieku. Zilie, sārtie un intensīvi brūngansarkanie toņi rada tonāli smalku gleznojumu. Kāda vācu izdevniecība nopirka gleznas reproducēšanas tiesības, bet Rīgas skatītāji gleznu ieraudzīja II Baltijas mākslinieku savienības izstādē.

¹ Anna Forsele vēstulē Ellijai Rozentālei no Minhenes 1906. gada novembrī

Pēc 1913. gada J. Rozentāla portreti kļuva psiholoģiski dziļāki. Džemma Skulme par dziedātājas **Malvīnes Vignerēs-Grīnbergas portretu** (Valsts Mākslas muzejs, 1916) saka: "Ilgstošā glezniecības procesā to panākt gandrīz ir neiespējami – tas nāk ar spontanitāti, zināmu iekšēju ātrumu, nervu un reizē absolūtu trāpīgumu."

J. Rozentāls, gleznodams kultūras darbiniekus (arī P. Federu, R. Blaumani, V. Purvīti), radīja aktīvu, vitālu latviešu inteliģences personību portretu galeriju.

Viens no populārākajiem latviešu māksliniekiem ir **Vilhelms Purvītis** (1872–1945). Daiļrades harmonijai un pabeigtībai līdzinās arī gleznotāja mierīgā, līdzsvarotā dzīves gaita, izņemot, protams, traģiskos notikumus dzīves beigu posma likteņšķirtnē starp dzimteni un trimdu. Atšķirībā no visiem pārējiem "rūķiem" V. Purvītim bieži smaidījusi veiksmē. Sākot ar "*Prix de Rome*", ko viņam piešķīra vēl kā Pēterburgas Mākslas akadēmijas audzēknim, kā vienam no Kuindži talantīgākajiem skolniekiem, Purvīša dzīvē veiksmē sekoja veiksmē, panākums – panākumam. No 1900. g. līdz 1903. gadam viņa darbi tika izstādīti Parīzē un Berlīnē, Drēzdenē un Diseldorfā, Londonā un Vīnē, Ķelnē un Leipigā.

1900. gadā Vispasaules izstādē Parīzē Purvītis saņēma bronzas medaļu par gleznu "**Pēdējie stari**" (1897), 1901. gadā starptautiskajā mākslas izstādē Minhenē – zelta medaļu par gleznu "**Marta sniegs**" (ap 1900), bet par gleznām "**Marta saule**" un "**Ziemeļu nakts**" (ap 1900) starptautiskajā mākslas izstādē Lionā – lielo zelta medaļu un *Grand Prix*.

Tomēr ne jau viss, it īpaši pirmajos gados dzimtenē, Purvīša dzīvē risinājies bez sarežģījumiem.

V. Purvītis.
Marta vakars.
Ap 1900

"1905. gadā latviešu inteliģence cara valdībai nosūtīja Raiņa sarakstītu petīciju, kurā ierosina Latvijā vēlamās reformas. (..) Cenzūra bija aizliegusi iespiest petīciju Rīgas laikrakstos. To izdevās publicēt tikai Pēterburgā (..) laikrakstā "Сын отечества", ko parasti necenzēja, un Ducmaņa latviešu tulkojumā "Pēterburgas Avīzēs" (1905, 29. nr.), kas arī iznāca bez cenzūras.

No latviešu māksliniekiem to bija parakstījis Rozentāls. Tomēr Rīgā sāka klist baumas, ka arī Valters un Purvītis parakstījuši petīciju, kaut gan abi mākslinieki īstenībā bija norobežojušies no latviešu inteliģences (..), šīs baumas nonāca līdz apvienības "Kunstverein" valdei un izsauca tur ārkārtīgu sašutumu. (..) Biedrības locekļi sāka vainot Purvīti divkosībā, jo viņš it kā esot parakstījis petīciju, bet gribot to noslēpt, lai nezaudētu priekšrocības, ko nodrošina viņa piederība šai biedrībai. Purvītim draudēja izslēgšana no biedrības. Būtu bijis zaudēts tas pamats, ar kuru Purvītis bija rēķinājies, kad nolēma izvēlēties Rīgu par savu pastāvīgo dzīvesvietu."¹

1905. gada 19. augustā V. Purvītis rakstīja J. Rozentālam:

"Ar šo paziņoju Jums, ka pēc tā, kas pieredzēts sakarā ar jaunā muzeja atklāšanas izstādes iekārtošanu, es uzskatu mūsu savstarpējos bīstamos sakarus par pārtrauktiem un visas attiecības starp mums par izbeigtām."

Lai arī nav zināms patiesais V. Purviša dusmu iemesls, visvairāk ticams, ka J. Rozentāls bija "kaut kur izplāpājies" par V. Purviša iespējamo saistību ar petīciju: tas varēja būt viens no izskaidrojumiem, kāpēc notika šī pilnīgā attiecību saraušana.

Kā īstens impresionists V. Purvītis daudz gleznoja plenērā. Arī pavasara sniegu attēlojumos jūtams, ka uzmetumi ir tapuši dabā, citādi šajās gleznās nebūtu tik spožu saules staru atblāzmu sniegā ("Marta diena", "Marta saule", ap 1900). V. Purvītis jau gadsimta sākumā tika uzskatīts par vienu no virtuozākajiem ziemas un agra pavasara, sevišķi – kūstoša sniega attēlotājiem Eiropā.

Ap 1906. gadu V. Purvītis pēc daudzajiem sarežģījumiem izlēma uz kādu laiku pamest Rīgu. Viņš sāka zīmēšanas skolotāja darbu Rēveles (Tallinas) reālskolā. Pirmo reizi V. Purviša daiļradē parādījās pilsētas skati ("Rēvele miglā", "Rēveles stūrītis", 1906). Pirms un pēc Rēveles laika V. Purvītis pilsētā galvenokārt gleznoja parkus un dārzus ("Agra pavasaris Viesturdārzā", 1914).

1909. gadā beidzās V. Purviša pašizsūtīšanas laiks. Viņš labprāt pieņēma uzaicinājumu strādāt par Rīgas Pilsētas mākslas (agrāk – E. Jungas-Štillingas) skolas direktoru. V. Purvītis ievērojami paplašināja skolas programmu un panāca tās mākslinieciskā līmeņa celšanos. Trūcīgajiem audzēkņiem sāka maksāt stipendijas, un tas radīja iespēju apmeklēt skolu katram, kuram bija talants. Šeit jaunus ceļus mākslā iesāka Aleksandrs Drēviņš (1889–1938), Romans Suta (1896–1944), Jēkabs Kazaks (1895–1920), Valdemārs Tone (1892–1958).

¹ Kačalova T. Vilhelms Purvītis. – R.: Liesma, 1971, 61. lpp.

V. Purvītis. Atkusnis.
Ap 1907

Ap 1910. gadu V. Purvītis gleznoja lielas, pabeigtas kompozīcijas, kurās jūtama vēlme atklāt dabas atmodu, palu ūdeņu spēku (*"Palu ūdeņi"*, ap 1911).

Purvītis ir viens no *"tīrākajiem"* ainavistiem latviešu glezniecībā. Viņš ir viens no pirmajiem, kas viskonsekventāk ainavā atklāja tīri gleznieciskas lietas. Purvītis bija īsts formas meistars, viņa darbos nebija nekā diletantiska. Viņš spēja tēlojuma "uzskatāmību" savienot ar lineāro ritmiku, darīt to dekoratīvi vērienīgi un gleznieciski pārliecinoši.

"(..) dabā viss plūst un viļņo (..), gaisma un atmosfēra izplūcina visas asās kontūras un caur gaisa un ķermeņa savstarpējiem refleksiem rada to diženo harmoniju, kādu nu sāka novērot dabā (..), caur ātru kustēšanās momentu notveršanu un caur gaismas un atmosfēras viļņu satricinātām linijām radīt gleznā vairāk dzīvības un kustības, ātri notvert tikai galveno iespaidu, noturot tikai tā sauktās dzīvās punktes liela harmoniska kopiespaida labad."¹

1904. gada vasarā notika *tēlotājmākslas izstāde Koknesē*, kura jāuzskata par pirmo šāda veida izstādi Latvijas kultūrā ne tikai plašuma ziņā (18 mākslinieki ar 226 gleznām), bet arī tāpēc, ka tajā gleznotājus neatlasīja pēc tautības principa. Acīmredzot it

¹ Rozentāls J. Par V. Purvīti un viņa mākslu // Vērotājs. – 1903, 1. nr. 113.–114. lpp.

"Tautas uzvalku grozīt nedrīkst, jo tad viņš vairs nav tautas uzvalks."

(Zariņš R. Tautas uzvalka lietā: atbilde J. Madernieka kungam / Rīgas Avīzes. – 1904. g. 9. februārī)

"R. Zariņa kunga pieprasījums, lai pie apģērbiem un rakstiem nekas netiktu grozīts, nav dibināts vai arī neesot vajadzīgs skatīties vienīgi uz vecām atliekām un pagatavot tikpat neveikla griezumā neveiklus vamiņus un kamzoļus ar tādām pat uzšuvēm un šīpiņām, uz mata margot pakaļ vecos rakstu raibumus."
(Aspazija. Mūsu mākslinieki un tautiskais uzvalks / Mājas Viesis. – 1904. g. 11. februārī)

"Tautiskie apģērbi nav modernizējami, nav tur nekas pārliedzams vai pārgrozāms, tam, vārdu sakot, jāpaliek pilnīgā oriģinālā. (...) Tautiskie apģērbi izauguši, nevienam nezinot, nemanot, kā un kad: līdzīgi tautas valodai, tautasdziesmām. (...) Tagadējie "modernizētie" apģērbi nosaucami gan par dziesmu-svētku apģērbiem, bet nekad vairs par tautiskiem apģērbiem."

(Kaudzīte R. Jauno tautas apģērbu lietā / Rīgas Avīzes. – 1904. gada 17. februārī)

- Kura kultūras darbinieka uzskati par tautastērpa autentiskumu, jūsuprāt, ir pareizākie?
- Varbūt taisnība ir visiem?
Kāpēc?

kā gaidāmo revolucionāro nemieru ietekmē sabiedrībā šis notikums bija uzjundījis lielu interesi. Izstādes apmeklētāju skaits (2500) bija absolūti nedzirdēts tiem laikiem. 1905. gadā daļa no izstādes aizceļoja arī uz Tukumu un Ventspili.

1904.–1906. gadā mākslinieku pūliņi apvienoties savās biedrībās vai arī pievienoties vāciskajai Mākslas veicināšanas biedrībai cieta neveiksmi. Jautājums no jauna kļuva aktuāls 1909.–1910. gadā, kad pēc 1905. gada revolūcijas reakcijas laika vietējā kultūras dzīve sāka atjaunoties. 1910. gadā tika izveidota **Baltijas Mākslinieku savienība**, apvienojot Baltijas provinces māksliniekus un popularizējot viņu daiļradi. Diemžēl no četrdesmit tobrīd aktīviem māksliniekiem biedrībā iesaistīties aicināja tikai deviņus, bet uz izstādēm – galvenokārt tikai J. Rozentālu un V. Purvīti. Līdz ar to latviešu mākslinieki pamazām no šīs biedrības novērsās.

Jau 1910. gada pavasarī sāka darboties **Latviešu mākslas veicināšanas biedrība**, lai gan statūti tika apstiprināti tikai 1911. gadā. Piekto vispārējo latviešu dziesmusvētku (1910) programmas ietvaros pilsētas reālskolas telpās Valdemāra ielā (toreiz Nikolaja bulv.) tika sarīkota latviešu mākslas izstāde, kurā piedalījās 33 autori ar 416 darbiem. Pirms dziesmusvētkiem un svētku laikā izraisījās plaša diskusija par tautastērpu jeb, kā toreiz teica, *tautas uzvalku*, kurā piedalījās daudzi kultūras darbinieki, bet viskonsekventāk savas domas aizstāvēja J. Madernieks un R. Zariņš. J. Madernieks iestājās par tautas tērpa brīvu stilizāciju, viņam piekrita daudzi kultūras darbinieki, arī A. Brigadere un J. Rozentāls. R. Zariņš nikni uzbruka jebkuram, kas mēģināja pārveidot *tautas uzvalka* autentiskumu, viņam visai aktīvi piebalsoja Reinis Kaudzīte.

II Latviešu mākslas veicināšanas biedrības rīkotā izstāde notika 1912./1913. g. mijā, III – 1913./1914. g. mijā, IV – 1914. g. Pēcnaves izstādes tika sarīkotas A. Romanam (1911), P. Kalvem (1913), V. Matvejam (1914).

1915. gada aprīlī un maijā Rīgas Pilsētas mākslas muzejā Sarkanā Krusta māsu vienība rīkoja labdarības izstādi. Tajā tika eksponēti 285 mākslas darbi un 111 amatniecības darbi.

Pirmais pasaules karš latviešu tautai deva milzīgu satricinājumu. 30 % latviešu bija devušies bēgļu gaitās, bet latviešu kultūra bija dzīva.

Petrogradā un Maskavā izveidojās divi latviešu mākslas centri. Petrogradā, kur dzīvoja T. Zaļkalns, atbildīgu darbu Valsts papīru spiestuvē veica R. Zariņš. Šeit jau mācījās N. Strunke un U. Skulme, ieradās arī K. Zāle, V. Purvītis, J. Grosvalds u.c. Petrogradā tika organizēta latviešu mākslas izstāde, bet ar Maskavas Latviešu bēgļu apgādāšanas organizācijas Kultūras biroja atbalstu tā tika eksponēta arī Maskavā. Visvairāk darbu bija Rozentālam un Purvītim, arī Tilbergam un Zariņam. Tomēr vislielākā uzmanība tika pievērsta J. Grosvalda "Bēgļu ciklam".

Laikmeta smagās noskaņas, brīvības cīņu drāma, bēgļu likteņi atbalsojās latvju mākslā. Tas radīja latviešu tēlotājmākslā īpašu auru un noskaņojumu. Spilgtākie un nozīmīgākie šī posma gleznotāji bija Jāzeps Grosvalds un Jēkabs Kazaks.

Jāzeps Grosvalds (1891–1920) neapšaubāmi ir bēgļu un strēlnieku tēmas iedibinātājs latviešu mākslā.

J. Grosvalda talantu pirmais pamanīja grafiķis R. Zariņš un ieteica jauneklīm iestāties Štiglica skolā Pēterburgā, bet viņš izlēma par labu Minhenei, kur jau studēja viņa brālis. Brāļi Grosvaldi to varēja atļauties. Viņu tēvs Frīdrihs Grosvalds bija ietekmīgs Rīgas advokāts, Rīgas pilsētas domnieks un ilggadējs Latviešu biedrības priekšsēdētājs. Grosvaldi ievērojami atšķīrās no tālaika jaunbagātņieku ģimenēm, jo lielu uzmanību veltīja garīgajai kultūrai. Grosvaldu bērni zīmēja un gleznoja, interesējās par mūziku un literatūru, apguva svešvalodas.

Pasaules kara priekšvakarā Grosvalds atgriezās Rīgā un strauji iesaistījās mākslas dzīvē. Nodibinātā **Latviešu mākslas veicināšanas biedrība** rūpējās par latviešu mākslinieku izstāžu organizēšanu, rosināja domāt par mākslas vērtībām, organizēja lekcijas un disputus. Ap 1914.–1915. gadu, kad Grosvalds atgriezās dzimtenē, bija beidzies tas uzbangojums latviešu literatūrā, kas saistīts ar simbolistu un pirmām kārtām Viktora Eglīša vēlmi dzejā redzēt stingri būvētu ritmu un melodiskumu. Pasaules kara priekšvakarā rakstniecībā, lai arī no tālienes, arvien noteiktāku vārdu teica Raiņa lietīšķi stingrie klasiskie dzejas principi. Laikā, kad Grosvalds atgriezās dzimtenē, notika savdabīga dzejas un tēlotājmākslas tuvināšanās. Gan dzejnieki, gan gleznotāji aizvien noteiktāk sāka interesēties par romāņu tautu kultūru, kas nebija sveša arī Grosvaldam.

"Mūsu tauta tagad izkaisīta un kļīst pa visu Krievzemi kā jūdi tuksnesī, un viss iesāktais un viss iecerētais, kas pēdējos desmit gados tik daudz solīja kultūras uzplaukumam, tagad viss iznīcināts, bet galvenais – atrauta augsne, uz kuras par jaunu varētu celt kultūras darbību."

(J. Rozentāls *Mailai Talvio*, Forsā 1915. gada 12. septembrī)

"Grosvalds ar savām spējām artikulēti izteikt to, kas bija jauniešu dvēselē, visskaidrāk formulējis šī posma heroiskā ideālisma noskaņas."

(Siliņš J. *Latvijas māksla 1915–1940*, I d. – Stokholma: Daugava, 1988, 14. lpp.)

J. Grosvalds.
Triju mākslinieku portrets.
1915

■ Atrodiet 19. gs. romantiskajā Rietumeiropas glezniecībā trejportretus un raksturojiet tos!

■ Raksturojiet Latvijas vēstures notikumus Pirmā pasaules kara priekšvakarā!

J. Grosvalds. Vecais bēglis.
No cikla "Bēgļi". 1917

Viņš sāka ap sevi pulcināt Pilsētas mākslas skolas audzēkņus: K. Ubānu, V. Toni, tēlnieku K. Johansonu. Grosvalds nodibināja Rīgā mākslinieku apvienību "**Zaļā puķe**" pēc tālaika populārāko mākslinieku apvienību parauga ("Zilais jātnieks" Minhenē, "Kārava kalps" un "Zilā roze" Maskavā).

1915. gadā tapa neparastais, savdabīgais trejportrets "**Triju mākslinieku portrets**".

Grosvalds par vienu no jaunekļiem, V. Toni, savā dienasgrāmatā rakstīja:

"(..) viņš tāda smalka parādība – blonds un mierīgs, bez iedomības, bet lepns. (..) Izrādās par lielu vijolnieku."

Aleksandra Drēviņa figūra atgādina domātāja tēlu, kurš aizņemts ar sevi un mehāniski uz galda darbojas ar tabakas maisiņu, bet Konrāds Ubāns šajā trijotnē ir visromantiskākais.

1915. gada vasarā pa lielceļiem plūda nebeidzamas bēgļu rindas, tomēr Grosvalds palika Rīgā. Radās cikls "**Bēgļi**" (1915–1917). Viens no spilgtākajiem šī cikla darbiem ir kompozīcija "**Vecais bēglis**", kuru mākslinieks veidojis vairākos variantos; gandrīz visi tie atrodas Valsts Mākslas muzejā.

"Vecā bēgļa" ekspresiju var salīdzināt ja nu vienīgi ar Goijas dedzīgiem aicinājumiem un apsūdzībām, kuras līdz ar to apskaidro zemnieka klusā gudrība. Šeit skaidri izpaužas Grosvalda mākslinieciskās saceres apbrīnojamā sintēze. Viņa stilā pilnīgi saplūst asā dzīves izjūta, cīnītāja aktualitāte ar dzejisko un simbolisko saceri."¹

1916. gada aprīlī Grosvaldu nozīmēja latviešu strēlnieku 6. Tukuma pulkā par jātnieku izlūku nodaļas vadītāju. Un sākās visparadoksālākais, kas varēja notikt tikai ar Grosvaldu, proti, visražīgākais posms viņa mākslinieka dzīvē. Tā radās lielais "**Strēlnieku cikls**" jeb "**Latviešu strēlnieki**" (1916–1917). Zemnīcas un ierakumi mijas ar ievainoto ēnām, baltajiem krustiņiem un krietušo kapiem. Grosvalds strādāja savdabīgā tehnikā. Viņš jauca temperu ar akvareļkrāsām, padarot gleznas virsmu ļoti plūstošu, taču vietām jūtami arī ļoti īsi otas vilcieni. Horizontālo un vertikālo līniju pretstatījumā dominē melnizilie un pelēkbrūnie toņi. Viens no izcilākajiem darbiem ir "**Mirstošais kareivis**", kuru viņš veidojis divos variantos. Šeit tikai Grosvaldam vien piemītošie ritmi apvienojas ar neparasti siltiem toņiem.

¹ Vipera B. J. Grosvalds. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1938, 30. lpp.

Otrs ievērojamākais kara un bēgļu laika latviešu gleznotājs ir **Jēkabs Kazaks** (1895–1920). Dzimis sētnieka ģimenē, sākotnējo māksliniecisko izglītību ieguvis J. Madernieka studijā. Vēlāk mācījies Rīgas Mākslas skolā (1913–1915) un Penzas Mākslas skolā (1915–1917). Maskavā Kazaks iepazīna vecmeistaru darbus, kas veidoti psiholoģiskā reālisma garā, kā arī franču impresionistu darbus un vēlējas gleznot, izmantojot gaismēnu efektus. 1915.–1916. g. tapa viņa slavenais **“Pašportrets melnā”** (Valsts Mākslas muzejs), kurš ir ļoti populārs “vecmeistaru” perioda portrets. Atšķirībā no viņa draugu tālaika ierastajiem darbiem tas ir lieliski veidots parādes tipa portrets.

“Jaunais gleznotājs sevi atveido tā paša jutekliskā reālisma garā, kas atrodams viņa draugu portretos. Viņš pietiekami skaidri, bet mīksti izmodelē un iezīmē kalsno, iegareno seju ar iekritušajiem vaigiem, slīpo pieri, palielo degunu, biezās lūpas, lielās, smagās rokas ar gariem pirkstiem.”¹

Ap 1916. gadu Kazaka daiļradē notika spējš pagrieziena. Lokālo toņu glezniecības vietā viņš sāka izmantot lineāras, vienkāršotas formas un ekspresīvu kolorītu. Vairs netapa reālistiskas, īstenību atdarinošas kompozīcijas triju dimensiju dziļumā, patiesība atklājās pārsvarā tikai divās dimensijās. Straujāk un ekspresīvāk.

Maskavā Kazaks redzēja arī Grosvalda bēgļu ciklu. Sākumā viņš daudz ietekmējās no tā, taču visumā abu gleznieciskie paņēmieni ir atšķirīgi.

1916./1917. g. tapa J. Kazaka cikls **“Bēgļi”**. Traģisku noskaņu pauz darbs **“Bēgļu bēres”**. Lineāro efektu un krāsu pretstatus nemazina arī simetriskais figūru kārtojums. Gleznā **“Trīs sievietes”** (1916) bēgļu ciešanas pastiprina nosacītais, sarkanais fons un lokālie krāsu laukumi. Ciklā ievērojamākais ir monumentālais darbs **“Bēgļi”**. Leonardo da Vinči **“atklātais”** trijstūris šeit pastiprina kompozīcijas varenumu. Līniju laužums un ēnu asie raksti atklāj lielo atšķirību starp Grosvalda un Kazaka bēgļiem. Grosvaldam viņi ir cerību un spīta pilni. Kazaka mākslinieciskajā izteiksmē ir vairāk traģiskas un vispārinājuma.

No 1916. g. līdz 1918. gadam tapa arī pašportretu sērija, kurā vispopulārākais un arī viskvalitatīvākais ir **“Pašportrets ar sarkano kaklautu”** (1918). Agrākās grafiskās izteiksmes vietā tajā skaidri saskatāmi ekspresijas daudzveidības meklējumi.

“Formu diženums un krāszieda pretstati telpā ir reizē garīguma izpausme. Ir kas savāds šajā sejā ar sastingušo skatu, vēstījot bargumu, lepnu pašapziņu un iekšējo smeldzi.”²

J. Kazaks.
Pašportrets melnā.
1915–1916

“Grosvalds kā dzimis komponētājs, dekoratīvā vienkāršojuma meistars ir tuvu klasiskai tradīcijai ar tās statiku un līdzsvarojumu. Kazaks pēc savas dabas ir dinamisks, ar savu īpato “gotisko” skanējumu, kolorists, kaut gan arī zīmējumā sasniedz respektējamu izteiksmību.”
(Siliņš J. Latvijas māksla 1915–1940, I d. – Stokholma: Daugava, 1988, 55. lpp.)

¹ Kļaviņš E. Latviešu portreta glezniecība. 1850–1916. – R.: Zinātne, 1996, 214. lpp.

² Siliņš J. Latvijas māksla 1915–1940, I d. – Stokholma: Daugava, 1988, 55. lpp.

**J. Kazaks.
Bēgļi. 1915–1917**

- Iepazīstiet un raksturojiet
20. gs. sākuma portretu
galeriju Valsts Mākslas
muzejā!
- Salīdziniet J. Grosvalda
un J. Kazaka bēgļu ciklus!
Kas tajos kopīgs, kas –
atšķirīgs?

Grafika

1914. gadā sarīkotā Pirmā latviešu grafikas izstādē (13 autoru ar 104 darbiem) bija apliecinājums tam, ka arī **stājgrafika** līdzās vēlākos gados sarakstītajā padomju mākslas vēsturē tik ļoti apjūsmotajai politiskajai grafikai ieņēma latviešu kultūrā svarīgu un nozīmīgu vietu. 20. gs. 60.–70. gadu mākslas kritiķi plaši un sajūsmināti rakstīja gan par satīriskajiem žurnāliem "Nirga" un "Vērotājs", gan par "Zvārguļa Zobgaļa kalendāru", gan par 1907. gadā Pēterburgā iznākušajiem satīriskajiem izdevumiem "Pēriens", "Spēriens", "Kēriens" utt. Taisnība šī žanra apjūsmotājiem ir tajā ziņā, ka satīriskā grafika, lai arī vienpusīgi, visā visumā atspoguļo laikmeta vēsturiskos un arī politiskos notikumus. Tomēr minētās iezīmes nomāc mākslinieciskās vērtības.

Daudz lielāka nozīme latviešu kultūrā šajā laikā bija stājgrafikai. Gan R. Zariņa, E. Zīverta, A. Plītes-Pleitas un citu radošās veiksmes oforta attīstībā, gan gadsimta sākumā populārais kokgriezums (A. Cīrulis, I. Zeberīnš), gan 20.–30. gados P. Upīša attīstītais kokdzelums latviešu grafiķiem vienmēr bijis sevišķi mīļš. Gadsimta sākumā populāra kļuva arī litogrāfija, parādījās aizvien vairāk litogrāfijas darbnīcu, kurās savulaik darbojās tādi mākslinieki kā R. Zariņš, J. R. Tilbergs, J. Rozentāls.

Vienmēr ļoti populārs, ar kaut kādu īpašu auru apveltīts latviešu kultūrā ir bijis **ekslibris** (arī *exlibris*). Latvieši izsenis ir mīlējuši un saudzējuši grāmatu, tā allaž ir bijusi tautas kultūras zīme. Izmēros tik nelielais, bet saturiski tik piepildītais ekslibris laikam visvairāk piestāv tieši latviešiem, šai mazajai, sīkstajai kultūras tautai. Par ekslibra pamatlicēju latviešu grafikā jāuzskata **Rihards Zariņš** (1869–1939) ar 1897. gadā litogrāfijas tehnikā izgatavoto grāmatzīmi savai kundzei Evai. R. Zariņš ir gatavojis grāmatzīmes J. Rozentālam, V. Purvītim (1900), komponistam J. Vitolam, grāmatniekam J. Misiņam (1904), kā arī vairākām kultūras iestādēm. R. Zariņa ekslibra centrā parasti ir kāda figūra, reizēm arī ainava vai klusā daba. Kompozīciju noslēdz ornamentāla apmale. Tēlojumi veiksmīgi saliedēti ar gotu, latīņu vai angļu rondo rakstā veidotajiem uzrakstiem. 20. gs. 60.–80. gados mākslas kritikā bieži parādījās uzskats, ka R. Zariņa ekslibri tapuši spēcīgā jūgendstila ietekmē. Daži gadsimta sākumā veidotie ekslibri tādi arī šķiet, kaut arī viņš pats jau 1904. gadā un arī vēlāk krasi vērsās pret jūgendstilu grafikā un lietīšķajā mākslā:

"Mani uzskati par ārzemēs moderno puķu stilizēšanu ir tādi, ka mums nav nekāda vajadzība šo stilizēšanu tāpat taisīt pakal, kā to dara ārzemēs. No jaunās mākslas kustības lai ievērojam tikai to, ka katrs strādā pēc paša uzskatiem, bet lai šie uzskati būtu individuāli, nevis dzimuši pēc kāda ārzemju žurnāla."¹

■ Raksturojiet 20. gs. sākuma satīrisko grafiku!

■ Vai piekřitat šajā grāmatā paustajam viedoklim, ka satīriskā grafika tikai vienpusīgi atspoguļo laikmeta notikumus?

■ Īsi raksturojiet svarīgākās grafikas tehnikas (oforts, kokgriezums un kokdzelums, litogrāfija)!

R. Zariņš. Evas Zariņas grāmatzīme. 1897

Patiesi nozīmīgs ir šī perioda devums grāmatu grafikā.

Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa izdod "Latviešu tautas pasakas" (1903, 1909) ar R. Zariņa ilustrācijām; "Balto grāmatu" (1912–1915) ar paša autora Jāņa Jaunsudrabiņa bērniības tēlojumu lieliskajām ilustrācijām; brāļu Kaudzišu "Mērnīku laiku"

4. izdevumu (1913) ar unikālajām E. Brenčēna Piebalgā no dabas zīmēto tēlu precīzajām interpretācijām. Šie izdevumi ir kļuvuši par latviešu grāmatu vēstures neatņemamu sastāvdaļu, par teksta un ilustrāciju sintēzes paraugu.

¹ No R. Zariņa vēstules J. Rozentālam 1904. g. 24. aprīlī

Tēlniecība

Laiku laikos tēlniecība varējusi attīstīties tikai tad, ja tā tikusi materiāli atbalstīta un ir bijuši pircēji. Tieši tāpēc latviešu tēlniecība attīstījās samērā vēlu. Viens no 19. un 20. gs. mijas populārākajiem tēlniekiem bija **Augusts Folcs** (1851–1926), kura darbība nesaraujami saistīta ar būvniecības pasūtījumiem. Jaunais Magdeburgas tēlnieks A. Folcs ieradās Rīgā ar veselu brigādi Berlīnes arhitektu, lai strādātu pie nama K. Barona ielā 12 (Latvijā to pazīst kā Benjamiņu namu, padomju laikā šeit ilgus gadus atradās Latvijas radošās savienības – Rakstnieku, Mākslinieku un Komponistu savienība). 1876. gadā Folcs nodibināja Rīgā akmens apstrādes un tēlniecības firmu, kura pieņēma pasūtījumus namu fasāžu un iekštelpu dekoratīvajai apdarei.

Rolanda statuja.
A. Folcs. 1897–1898

Sadarbībā ar arhitektu V. Neimani A. Folcs smilšakmenī veidojis **Rolanda statuju** pie Melngalvju nama (1897–1898), kā arī Nacionālās operas apstādījumos novietoto strūklakas metāla skulptūru "**Nimfa**" (1887), kas tik bieži padomju gados simbolizēja "dzintara pilsētu Rīgu".

1903. gadā V. L. N. Bokslafs veidoja vienu no saviem šedevriem – namu Amatu ielā 4, kura skulpturālais dekors tika pasūtīts A. Folcam. Slavenos **Nacionālā teātra** (toreiz Otrā Rīgas pilsētas jeb Krievu teātra ēkas) **atlantus** A. Folcs izveidoja 1900.–1902. g., bet **skulpturālo grupu Valsts Mākslas muzeja ēkai** – 1903.–1905. g.

Pirmie latviešu profesionālie tēlnieki **Gustavs Šķilters** (1874–1954), **Teodors Zaļkalns** (līdz 1930 – Teodors Grīnbergs; 1876–1972) un **Burkards Dzenis** (1879–1966) radošo darbību sāka 20. gs. sākumā. Viņi visi bija beigusi Pēterburgas Štiglica Centrālo tehniskās zīmēšanas skolu un papildinājušies Parīzē. Sākotnēji latviešu tēlniecībā attīstījās galvenokārt stājformas – portrets un figurālas kompozīcijas. G. Šķiltera darinātie portreti (galvenokārt kultūras darbinieku skulptūras) izceļas ar rūpīgu veidojumu un korektu personības raksturojumu ("Rakstnieka R. Kaudzītes portrets", 1902). G. Šķilters pirmais no latviešu tēlniekiem pievērsās arī vienkāršā darba darītāju atveidošanai ("Vecais sētnieks", 1913). Figurālajās kompozīcijās, to modelējumā un pozās G. Šķilters tiecās atveidot dažādus psiholoģiskus stāvokļus ("Izmisums", 1909; "Skumjas", 1912). Arī B. Dzenis pievērsās galvenokārt portretam ("Sievas portrets", 1904; "Rakstnieces A. Brigaderes portrets", 1911). Arī T. Zaļkalns sākotnēji daudz darbojās portreta žanrā ("Adeļīda", 1908). Viņa agrīnajos darbos izsvārotā plastiskā uzbūve apvienojās ar glezniecisku virsmas apdari.

"Vai izteiksmīgais stūra erkers ar tornīti nav kopējās kompozīcijas centrālā ass? Un augšā, virs dzegas – kādu jauku radošās domas atbrīvotības piesitienu dod amata māceklis ar grāmatu, nosēdināts vidū starp pasauso nopietnību abās kaimiņu ēkās!" (Priēde G. Arhitekts Vilhelms Bokslafs un Rīga. – R.: Jāņa sēta, 1997, 38. lpp.)

Gulbju jaunava. G. Šķilters. 1911

Dekoratīvi lietišķā māksla

19. gs. beigās lietišķās mākslas attīstību neapšaubāmi virzīja arī jūgendstila popularitāte Latvijā ne tikai arhitektūrā, bet arī interjera dizainā un grafikā. 1883. gadā Londonā tika nodibināta Mākslas ģilde, kas regulāri rīkoja izstādes "Māksla un amats". Rīgā, tāpat kā citos Eiropas jūgendstila centros (Amsterdamā, Parīzē, Vīnē, Minhenē, Londonā), ļoti populārs bija žurnāls "Studio".

Nozīmīgu impulsu šīs nozares attīstībai neapšaubāmi deva 1872. gadā nodibinātā Rīgas (vācu) Amatniecības skola, kurā savu meistarību apguva ne viens vien topošais latviešu

Jūlijs Madernieks

*"Reizē ar šo vēstuli piesūtu
Tev mākslas biedrības statūtus
(Pēterburgas latviešu izveidotā
biedrība "Māksla un amats". –*

*Red. piez.) dēļ paraksta. (...) Es
esī nu laipns un paraksti, un
noej tāpat arī pie Purviša, lai
tas arī paraksta, tāpat
Madernieks, un tad laid
statūtus atpakaļ šurp uz
Pēterburgu. (...) Telpas priekš
izstādes man jau ir rokā ar
pilsētas galvas atļauju. Tagad
tikai vajag arī strādāt. (...) Es
jūniju pavadīju Vecpiebalgā
ļoti omulīgi, zīmēju un
fotografēju, un krāju vecus
latviešu ornamentus no
jostām, durvju atslēgu
caurumu apkalumiem pie
klētīm (...), zīmēju no vecu
pūra lādu izgriezumiem,
cimdiem. (...) Tāpat krāju
zīmējumus no veciem skapjiem
un krēsliem. (...) Vecpiebalgā es
tām jumpravām noturēju
vienu sprediķi, lai krāj, cik
vien var, vecās lietas un
audumus un lai palīdz izkopt
nacionālo mākslu uz veco
izgriezumu pamata."
(R. Zariņš J. Rozentālam no
Pēterburgas 1903. g. 6. jūlijā)*

mēbeļnieks, kalējs, namdaris, gravieris, zeltkalis, grāmatcējējs, pat nākamie gleznotāji un tēlnieki. 20. gs. sākumā nozīmīga loma nozares attīstībā bija Pēterburgas Štiglica Centrālajai tehniskās zīmēšanas skolai, kuru absolvēja arī R. Zariņš un J. Madernieks. **Rihards Zariņš** bija daudzpusīga radoša personība, viņš allaž aicināja māksliniekus piedalīties izstādēs, kolekcionēja etnogrāfiskās mākslas priekšmetus.

Izcilais lietišķās mākslas meistars, gleznotājs, grafiķis, pedagogs un mākslas kritiķis **Jūlijs Madernieks** (1870–1955) mācījies Rīgas (vācu) Amatniecības skolā (1891–1892) un Štiglica Centrālajā tehniskās zīmēšanas skolā (1892–1898). Ieguvis dizainera un grafiķa stipendiju studijām ārzemēs, J. Madernieks devās uz Berlīni, Drēzdeni un Parīzi. Londonā viņš iepazinās ar angļu jūgendstilu, izcilā Viljama Morisa darbiem, toreiz populārā grafiķa G. Vaita daiļradi, interjeristiem Čārlzu Reniju Makintošu un Čārlzu Voiseju, 18. gs. mēbeļnieka Tomasa Čipendeila darbiem, japāņu krāsaino kokgriezumu.

Pēc studijām ārzemēs Madernieks īsu laiku dzīvoja Pēterburgā, bet tad pārcēlās uz Rīgu.

1904. gadā Madernieks izveidoja savu mākslas studiju, kurā mācījās A. Cīrulis, J. Liepiņš, R. Suta, N. Strunke, K. Miesnieks u.c.

Līdztekus pedagoģiskajam darbam J. Madernieks vienmēr darbojās arī stājgrafikā un grāmatu grafikā. 1908.–1909. gadā spalvas tehnikā tapa reālistiski D. Akmentiņas, J. Vītola, K. Barona un citu kultūras darbinieku portreti.

1913. gadā iznāca J. Madernieka rakstu krājums **"Ornaments"**. Neraugoties uz atšķirīgajām tālaika atsauksmēm par krājumu (līdzās slavējumiem bija arī nopēlumi), jāatzīst tā milzīgā nozīme gan latviešu dekoratīvi lietišķās mākslas, gan daiļamatniecības attīstībā. Tas bija pirmais šāda veida izdevums latviešu lietišķajā mākslā. Pārsvārā krājumā ievietoti audumu un tapešu rotājumi, bet tie sniedz arī zināmu vispārīnājumu.

"Ornaments Madernieka zīmējumos nepārvērtās par grafiski sausu shēmu, pārāk cieša ir ornamentālā raksta saikne ar dabas izjūtu, ar dabas uztvērumu. Mākslinieks tuvojas tai dabas atklāsmei un pielūgsmei, kas tāpat vērojama citu laikabiedru, piemēram, Jāņa Jaunsudrabiņa, daiļradē. Tā ir ziemeļu dabas poēzija, paskarba, bet ar tai piemītošo poēziju."¹

J. Madernieka "Ornamentu" krājumā ietvertās idejas iezīmē pāreju uz 20. gadu gleznieciski piesātinātajiem darbiem.

¹ Novadniece I. Jūlijs Madernieks. – R.: Zinātne, 1982, 65. lpp.

5.11. LATVIEŠU TEĀTRIS GADSIMTU MIJĀ

Gadsimtu mijā Latvijā bija tikai viens profesionālais teātris – **Rīgas Latviešu teātris**, kurš piederēja Rīgas Latviešu biedrībai. Lai arī skatītāju skaits pēdējos gados bija samazinājies, tomēr trupa un režisori bija uzkrājuši vērā ņemamu pieredzi. Tieši šajā teātrī Pēteris Ozoliņš iestudēja pirmās R. Blaumaņa komēdijas – “No saldenās pudeles” un “Skroderdienas Silmačos”. 1904. gadā tām sekoja drāma “Indrāni” un 1905. gadā – “Ugunī”. 1903. gada nogalē tika parādīta A. Brigaderes luga “Sprīdītis”.

Par teātra tālaika labāko iestudējumu publika uzskatīja “Indrānus” ar **Jēkabu Duburu** (1866–1916) galvenajā lomā. Indrānu tēvs neapšaubāmi bija Dubura labākā loma, savukārt Indrānu mātes loma kļuva par izcilāko **Bertas Rūmnieces** (1865–1953) veikumu, bet Kristīni “Ugunī” R. Blaumanis esot rakstījis tieši **Dacei Akmentiņai** (īst. v. Doroteja Šteinberga; 1858–1936). D. Šteinberga skatuves gaitas uzsāka kā koriste M. Gļinkas operas “Dzīvība par caru” izrādē ar pieņemto Daces Akmentiņas skatuves vārdu. Viņas mīļākā loma bija Mirdza **Aspazijas** “Vaidelotē”, kuru teātris 1902. gadā rādīja arī viesizrādēs Pēterburgā.

■ Kādiem svētkiem

A. Brigadere īpaši sacerēja pasaku lugu “Sprīdītis?” Par kāda žanra iedibinātāju šī luga uzskatāma?

J. Rozentāls. Skatuves priekšskara mets Aspazijas lugai “Vaidelote”. Rīgas Latviešu teātris. 1909

Dace Akmentiņa.
20. gs. sākums.

Biruta Skujeniece
Laimdotas lomā Raiņa
lugā "Uguns un nakts".
J. Kugas kostīms. 1911

"Svētdien, 1902. gada 8. decembrī, ērtajā Pavlovas zālē notiks Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības teātra izrāde. Uzvedīs Aspazijas 5 cēlienu drāmu no leišu senatnes "Vaidelote". Galvenajā, Mirdzas lomā uzstāsies Rīgas Latviešu teātra slavenā aktrise Dace Akmentiņa."¹

1902. gadā Latviešu amatnieku palīdzības biedrība nolēma dibināt Rīgas Latviešu sabiedrību, kura darbotos kultūras jomā, sevišķi pievēršot uzmanību teātrim. Amatnieku palīdzības biedrība 1902. gadā Romanova (tagad Lāčplēša) ielā 25 pabeidza būvēt sev namu, teātra zāli iznomāja Rīgas Latviešu sabiedrībai. Tā tapa **Jaunais latviešu teātris**. Pirmajā sezonā publikas mīlule bija **Tija Banga** (toreiz Bangaite; 1882–1957), 1904. gadā teātrī debitēja **Biruta Skujeniece** (1888–1931), vēl pēc gada no Liepājas teātra pārnāca **Gustavs Žibalts** (1873–1938).

Rīgas Jaunā latviešu teātra pirmā izrāde bija K. Kreicera opera "Naktsmājas Granādā" ar pirmizrādi 1902. gada 10. novembrī, bet 1903./1904. g. sezonā teātrī viesojās Jelgavas teātra vadītājs Ādolfs Alunāns ar paša lugām "Kas tie tādi, kas dziedāja" un "Džons Neilands". Abas šīs lugas vēl 20. gs. 80. gados Jelgavas Ā. Alunāna Tautas teātrī pulcināja daudz skatītāju.

1903. gada 20. aprīlī teātrī notika Raiņa "Pusideālista" pirmizrāde. Diemžēl sagatavošanās laiks bija pārāk īss, Raiņa uzskati – pārprasti un pārpildītā zāle – vilusies. Kad 1903. gada maijā Rainis atgriezās no Slobodskas izsūtījuma, teātris gatavojās atkal rādīt "Pusideālistu". Diemžēl izrāde nenotika. Valdībai bija pamats uztraukties, ka skatītāji nedomās vis par izrādi, bet gan par sodu izcietušā dzejnieka sagaidīšanu un godināšanu.

■ Kuras no tikko minētajām izrādēm vēl sastopamas 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma teātru repertuāros?

■ Kādi teātri ir strādājuši Rīgā, Lāčplēša ielā 25?

"Kad dzīves maiņā laiki pušu lūst
Un gadu simteņi kā plaisas šķiras."

■ Kas un kurā izrādē saka šos vārdus?

■ Kā tie sabalsojas ar tālaika notikumiem?

¹ "Pēterburgas Avīzes", 1902, 1. decembrī.

Panākumus teātris piedzīvoja ar Aspazijas lugām. Luga **"Sidraba šķidrāts"** tika uzrakstīta 1901. gadā un iecerēta izrādīt 1903. gadā, bet to parādīja tikai 1905. gadā. Šī luga ir viens no tiem spilgtajiem latviešu kultūras vēstures fenomeniem, kas pierāda, ka 1905. gada revolūcija bija ne tikai zemnieku cīņa par savu brīvību. Galvenās varones tēlojums atnesa slavu aktrisei **Otīlijai Muceniecei** (1871–1951).

"Visas izrādes izpārdotas." Šādus vārdus tajā laikā nevarēja teikt neviens Rīgas teātris, bet 16. oktobrī visas izrādes citos teātros bija pat atceltas. Tā bija diena pirms ģenerālstreika. "Dienas Lapa" 1905. gadā rakstīja:

"Jaunajā latviešu teātra **"Sidraba šķidrauta"** izrādē kāds demonstrants melnā maskā otrā cēliena sākumā piecēlās un paziņoja, ka diezgan runājis **"baltais šķidrāts"** – tagad runāšot **"melnašs šķidrāts"**. Pēc tam sākās mītiņš."

14. decembrī teātrī notika dzelzceļnieku sapulce, karaspēka daļas ielenca ēku, pārtrauca mītiņu un izdarīja kratīšanu. Daudzus apcietināja. Pēc dažām dienām Rīgas Latviešu sabiedrība tika slēgta, līdz ar to Jaunais latviešu teātris pārstāja eksistēt.

1908. gada 28. jūlijā Ķēniņa skolas zālē tika nodibināta Latviešu skatuves biedrība un arī jauns teātris – **Jaunais Rīgas teātris**. Jaunā skatuves biedrība teātra vadību uzticēja J. Duburam. 1908. gada 7. septembrī biedrības **"Uļej"** (tagad Krievu drāmas teātris) telpās notika nesen Somijā mirušā R. Blaumaņa lugas **"Indrāni"** izrāde. 1905. gada beigās Rīgas Latviešu amatnieku biedrība pēc revolucionārajiem notikumiem bija atguvusi savu namu, kuru tā labprāt iznomāja Jaunajam Rīgas teātrim.

Sākums bija grūts. Darbu bija atsācis arī Rīgas Latviešu teātris, un, iespējams, tajā brīdī pat skatuves mākslai labvēlīgā Rīga diviem profesionāliem teātriem vēl nebija gatava. Panākumus Jaunajam Rīgas teātrim palīdzēja kaldināt teātra skatuves mākslinieciskais iekārtotājs **Jānis Kuga** (1878–1969). Viņš bija tas, kurš ar jaunajām dekorācijām Aspazijas lugai **"Vaidelote"** (1909), **Raiņa** lugām **"Uguns un nakts"** (1911) un **"Indulis un Ārija"** (1912) uzjundīja publikā jaunus pārdzīvojumus. Līdz tam teātri dažādām izrādēm izmantoja vienas un tās pašas, nedaudz palabotas dekorācijas. Bez tam Rīgas Latviešu kultūras sabiedrība ar interesi vēroja Jāņa Kugas un režisora Alekša Mierlauka saraksti ar Raini un Aspaziju un viesošanos Kastaņolā. Rainis it kā pats vadīja mākslinieciskā ietērpā izveidi.

"**"Vaidelotes"** izrādē jauni un neparasti bija arī kostīmi. Pirmo reizi skatītājs vēroja, ka mūsu un lietuvju senču tērpi nav jāveido lācīgi smagi, bet ka pat karavīru mēteļi var būt viegli. Ka katru kostīmu apstaro īsts krāsu prieks."¹

Tērpu rotājumiem tika izmantots tautas ornamentu stilizējums, zalkša raksta variācijas, Austras koka motīvi.

1910. gada jūnijā A. Mierlauks brauca uz Kastaņolu, lai vienos par **"Uguns un nakts"** uzvedumu.

Tija Banga
Ārijas lomā Raiņa lugā
"Indulis un Ārija".
J. Kugas kostīms.
Jaunais teātris. 1911

"Tāds svētīgs un kvēloša darba pilns laiks, kādu mēs pavadījām toreiz, gan nekad nav bijis! Gan bārāties, gan raudājām visi trīs, gan smējāmies, galva kūpēja, un sviedri lija, bet darbs auga. (...) Kad atļāvāmies kaut cik atpūtas, tad Mierlauks skraidīja apkārt pa kalniem."
(Birkerts A. Raiņa sarakste ar Jaunā teātra darbiniekiem / Jaunais Rīgas teātris. – R., 1958, 91. lpp.)

¹ "Teātra Vēstnesis", 1937/1938, 1. nr., 8. lpp.

J. Kugas dekorāciju mets
Aspazijas "Vaidelotei".
1909

Arī J. Kuga saņēma no Raiņa vēstuli ar sīku aprakstu, kādām jābūt katra cēliena detaļām. Bet 1910. gada augustā A. Mierlauks rakstīja Rainim:

"Kuga ar dekorācijām jau ir tiktāl, ka atliek vienīgi nogrimušās pils dekorācijas. Bet to varu sacīt – tik krāšņas dekorācijas es ne pie mums Rīgā, ne arī ārzemēs neesmu redzējis." J. Kuga bija izdarījis neiespējamo. Skatuves nelielie izmēri bija darījuši šaubīgu arī Raini, bet mākslinieks dekorāciju monumentalitāti panāca ar kāpinātu gleznotu perspektīvu.

Uz skatuves pavērās monumentāli senu piļu interjeri, kuru radīšanai mākslinieks bija izmantojis apgleznotas dažādos plānos iekarinātas dekorācijas, kā arī prospektus, kas stiepās no skatuves augšmalas līdz grīdas segumam, radot plašas un dziļas, ar arhitektoniskām formām veidotas reālas telpas ilūziju. J. Kuga prata šos piļu interjerus organiski sasaistīt ar poētiski izjustu Latvijas dabas tēlu."¹

¹ Cielava S. J. Kuga. – R.: Zinātne, 1992, 36. lpp.

1908. gadā Jaunais Rīgas teātris spēja skatītājiem parādīt četras izrādes, turpretī ar "Uguns un nakts" iestudējumu – jau piecas, dažbrīd pat sešas izrādes nedēļā.

"Ik vakaru pārpildītā zāle atradās brīnišķīgās varoņizrādes sugstējošā varā. Vairāk nekā simt pārpildītu izrāžu – tā bija milzīga garīga spēka plūsma, kas no skatuves iestaroja tautas dvēselē. Tā bija uzvara Rainim, Mierlaukam, Kugam, galveno lomu tēlotājiem un Jaunajam Rīgas teātrim, latviešu skatuves mākslai kopumā."¹

Ir pilnīgi skaidrs, ka šai izrādei ir bijusi nozīme Romanova ielas pārtapšanā par Lāčplēša ielu.

1912. gada 3. aprīlī Jaunais Rīgas teātris parādīja Raiņa "Induli un Āriju". Teodora Amtmaņa režijā un ar Jāņa Kugas dekorācijām veidotā izrāde guva tikpat lielus panākumus kā "Uguns un nakts". Sevišķi pārliecinošs bija Alfrēds Amtmanis-Briedītis Induļa lomā, Ārija bija Tija Banga, Uģis – Teodors Amtmanis, arī Eduards Smilģis, Vizbulīte – Biruta Skujeniece, arī Mirdza Šmitene.

"Mirdzas Šmitenes Vizbulīte. Maza, necila meitenīte. Čikstošas pastaliņas, pelēks vadmalas lindraciņš, linu blūzīte. Gludi nosukāti mati, ciešās bizēs sapīti. Acis – divas lielas vizbules. (..) Dvēsele ir rasas dzidrumā (..) katrā vārdā, katrā kustībā."²

5.12. MŪZIKA

Koru kultūras izaugsme, Pirmo vispārējo dziesmusvētku ietekme, Jāņa un Dāvida Cimžu, Vigneru Ernesta, Baumaņu Kārļa, Oskara Šepska veiksmīgās latviešu tautasdziesmu apdares koriem uz vispārējā tautas atmodas fona radīja labvēlīgus apstākļus latviešu mūzikas turpmākajai attīstībai. Septiņdesmitajos gados nodibinātie sakari ar Pēterburgas, kā arī Maskavas Konservatoriju deva iespēju jaunajiem mūziķiem iegūt profesionālo izglītību. Tādā vidē auga **Jurjānu Andrejs** (1856–1922), kura darbība iezīmēja veselu laikmetu latviešu mūzikas attīstībā.

Veicot plašu latviešu tautasdziesmu vākšanas un zinātniskās izpētes darbu, viņš licis pamatus latviešu mūzikas folkloristikai ("Latviešu tautas mūzikas materiāli", 6 burtnīcas, 1894–1925). Trešajiem vispārējiem latviešu dziesmusvētkiem sarakstītais maršs un kantāte "Tēvijai", kā arī vēlākie vokāli instrumentālie skaņdarbi "Garīgā kantāte", "Līgojiet, liksmojiet!" liek Jurjānu Andreju uzlūkot arī kā latviešu klasiskās mūzikas aizsācēju. Kad trešās atmodas sākumā latvieši vēl neuzdrīkstējās dziedāt Baumaņu Kārļa "Dievs, svētī Latviju!",

"Pēc Trešiem vispārējiem dziesmu svētkiem 1888. gada jūlija mēnesī Jurjānu Andrejs bija uzaicināts Majoros turienes peldu laika mūzikas korī vadīt divus savus komponētos gabalus – jandāliņu un nezin kādu otru. Viņam ierodoties priekšpusdienā uz mēģinājumu, viss kora sastāvs līdz 45 vīriem piecēlās, kā atbildēdams viņa sveicieniem. Tas radīja, cik viņš mūziķu aprindās bija ļoti godināts." (Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994, 436.–437. lpp.)

Jurjānu Andrejs

¹ Kundziņš K. Latviešu teātra vēsture. II. – R., 1972, 120. lpp.

² Dzene L. Labais mūžs. – R., 1964, 54. lpp.

*"Auseklis kā dzejnieks dzīvos
ilgāku mūžu Vītola dziesmās
nekā patstāvīgi."*

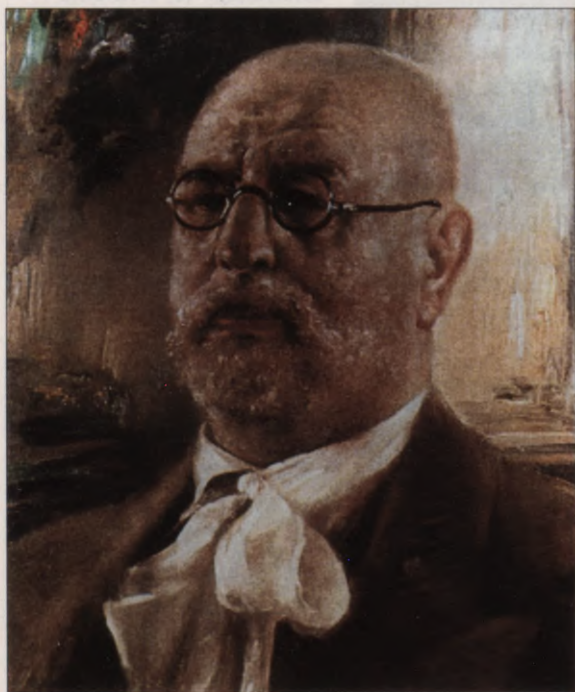
(Lesiņš K. Problēmas un sejas
latviešu mūzikā. – R.:
A. Gulbja apg., 1939, 20. lpp.)

■ *Vai, jūsuprāt, 20. gs.
30. gadu mūzikas kritiķim bija
taisnība? Kāpēc?*

*"Vokālmūzikā (...) biju neveikls
tekstu izvēlē. Viss pēkšņi
mainījās, kad iepazinos ar
Ausekļa tekstiem (...) Tūlīņ
pirmais metiens deva Beverīnas
dziedoni. Dziesmu nospēlēju
savam draugam, konservatorijas
audzēknim, vēlākam Rīgas
Latviešu teātra un Dziedāšanas
biedrības diriģentam Jēkabam
Ozolam, kurš, no krēsla augšā
lēkdams, sauca: "Skrietu no
Pēterpils līdz Rīgai, ja varētu
tādu dziesmu uzrakstīt.""*

(Vītols J. Mana
koradziesma. – R., 1933,
37.–38. lpp.)

L. Liberts. Jāzeps Vītols

viņi ar ciešu apņēmību dziedāja Jurjānu Andreja "Nevis slinkojot un pūstot".

19. gadsimta beigās latviešu vidū aizvien vairāk izplatījās kora dziesma, protams, vislielāko un krāšņāko izpausmi rodot dziesmu-svētkos. Komponisti rakstīja koriem, izstrādāja dziesmu raksti-šanas tehniku, tādēļ tieši kora dziesma bija tā, kurā vispirms atklājās latviešu mūzikas nacionālā stila elementi.

Par Jurjānu Andreja devuma tiešiem pārmantotājiem uzskatāmi Jāzeps Vītols un Emīlis Melngailis.

Jāzeps Vītols (1863–1948) līdz pat 1920. gadam dzīvoja Krievijā. Tam ir savi plusi un minusi. Vācijā "vāgnerisms" bija apsīcis, un par mūzikas dzīves centru aizvien vairāk un vairāk sevi pieteica Krievija, galvenokārt jau ar lielisko Pēterburgas Konservatoriju. Tā bija augstskola ar otro lielāko latviešu "koloniju" tūlīt aiz gleznotāju "Rūķa"; arī mūziķi nereti līdzdarbojās Rozen-tāla pulciņā. J. Vītols 1901. gadā Pēterburgas Konservatorijā kļuva par profesoru, bet 1911. gadā – par vecāko profesoru. Viņa izcilais sabiedriskais stāvoklis un garīgās saites ar krievu mūzikas eliti, pirmām kārtām jau ar N. Rimski-Korsakovu, pasargāja J. Vītolu no provinciālisma, kāds dažkārt tika attiecināts uz Rīgas mūzikas dzīvi. Vītola muzikālos sacerējumus iespieda viņa draugs, tā-laika lielākais krievu nošu izdevējs M. Beļajevs. Tomēr krievu mūzikas skola kopumā uz Vītola daiļradi atstāja visai mazu iespaidu. Jāzepu Vītolu iespaidoja skandināvu komponisti J. S. Svensens un E. Grīgs, tomēr visiem viņa darbiem ir indivi-duāls stils. Visbrīvāk un skaistāk tas ir atklājies viņa kora dziesmā, tajā jaunajā episkajā balādes žanrā ("Beverīnas dziedonis",

"Gaismas pils", "Karaļmeita"), kuru viņš izveidoja, būdams pilnīgi brīvs no jebkādiem paraugiem. Auseklis, kura vārdus Vītols izmantoja savām dziesmām, brīžam ir sentimentāls, turpreti Vītols ir īsts meis-tars, kuram sveša sentimentālisma salka-nība.

1889. gada vasarā, pēc mūzikas komi-sijas izsludinātā konkursa, Vītols mitinājās Zarečjē pie sava brāļa, zemstes ārsta, kur "Gaismas pili" uzrakstīja ļoti viegli, ātri un it kā starp citu.

"Gaismas pili, ilgi ar savu sirdsapziņu kaulējies, upurēju vienu Ausekļa dzejoļa pantiņu. Nepratu citādi muzikālo formu glābt. Šo noziegumu, cik man zināms, pa-manīja tikai viens pats Ausekļa darbu cienī-tājs – kāds Gaujienas zemes rūķis, kas no manis, gan visai draudzīgā formā, prasīja "paskaidrojumus."¹

¹ Vītols J. Mana koradziesma. – R., 1933, 38. lpp.

Pēc Ausekļa dzejas izsmelšanas J. Vītola vokālajā daiļradē iestājās acīmredzama krīze. Tieši šajā laikā latviešu dzejā ienāca K. Skalbe, J. Poruks, Aspazija, Rainis un F. Bārda. Bet tā bija ļoti subjektīva lirika, kas gaidīja citus mūziķus, tādus kā Emīls Dārziņš un Alfrēds Kalniņš. Starp citu, E. Dārziņa dziesmu "Mēness starus stīgo", "Sapņu tūlumā" un "Minjona" tekstu izvēle Vitolam likās liels "estētisks pārpratums".

J. Vītols savos mokošajos tekstu meklējumos beidzot nonāca pie Raiņa "Karaļmeitas" un F. Brīvzemnieka "Krīvu krīva". Dzejnieku romantiķu darbus viņš izmantoja savās solodziesmās. Tās nenoliedzami ir liela vērtība latvju mūzikas kultūrā, tomēr Vītola kora dziesmu līmeni sasniegt nespēj.

J. Vītols radījis arī kolorītus, gleznainus, formas un izteiksmes līdzekļu ziņā profesionāli meistarīgus simfoniskus darbus, galvenokārt poētiski programmatiskas kompozīcijas un svītas filigrāni individualizētā instrumentācijā (simfonisks tēlojums "Dramatiskā uvertūra", "Līgo svētki", uvertūra "Sprīdītis", svītas "Septiņas latviešu tautasdziesmas"). J. Vītols licis pamatus arī latviešu klaviermūzikai.

No jauniešiem komponistiem, kas sāka darboties 20. gs. sākumā, par vienu no izcilākajām personībām uzskatāms **Emīlis Melngailis** (1874–1954), kas bija skolojies Drēzdenes un Pēterburgas konservatorijā. "Ar viņa vārdu saistāms pilnīgi jauns posms latviešu tautasdziesmu apdares žanrā, jo nevienam citam latviešu komponistam neizdevās tik spilgti atsegt latviešu tautas mūzikas nacionālo specifiku."¹

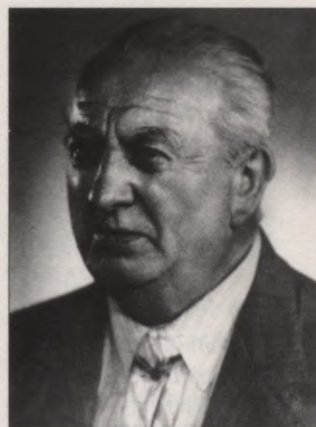
E. Melngailis ir pierakstījis ap 5000 latviešu (tostarp arī lietuvišu, kirgīzu, ebreju) tautasdziesmu. Visplašāk komponists un mūzikas foklorists izkopiis kora dziesmas žanru, sevišķi tautasdziesmu apdares korim, izveidojot īpatnēju, stingri diatonisku stilu ("Bārenītes slavināšana", "Spēlē jel, spēlmani!", "Jāņu vakars"). Arī viņa oriģināldziesmas korim ir dziļi sakņotas tautas mūzikā. Tās ir polifoniskas, nereti harmoniskā ziņā netradicionālas, tām raksturīga vīru un sieviešu balsu sadziedāšanās un to apvienojums pēdējos pantos.

E. Melngailis ar tādu aizrautību vāca un harmonizēja tautasdziesmas, tik ļoti "saaugot" ar tām, ka brīžam pats savas kompozīcijas nespēja atšķirt no tautasdziesmām. Sakopotajā tautasdziesmu krājumā "Birzīs i norās" pie vienas no dziesmām E. Melngailis pierakstījis: "Liekas, nav tautasdziesma."

E. Melngailis bija īpatnējs cīnītājs par latviešu valodas neatkārtājamo savdabību, bieži lietodams pareizrakstību, kura viņam likās mūsu valodai vairāk piemērota. Piemēram, vārda "un" vietā E. Melngailis konsekventi lietoja "i", lai gan grāmatu izdevēji viņa krājumos dažkārt šo savdabību neņēma vērā.

Latviešu solodziesmas uzplaukumu iezīmē divi komponisti – Alfrēds Kalniņš un Emīls Dārziņš.

■ Kāpēc J. Vitolam E. Dārziņa liriski romantisko dziesmu tekstu izvēle likās "estētisks pārpratums"?

Emīlis Melngailis

■ Kā, jūsuprāt, vērtēt Melngaila aizraušanos ar tautasdziesmām tādā mērā, ka autors pats brīžam nav spējis atšķirt personīgās kompozīcijas no tautas melodijām?

"Melngailis ir sfinksa – reizē noslēpumaini pievilcīgs un arī noslēpumaini atbaidošs. Pievilcīgs ir tas dzīvais spēks, mākslinieciskā pirmatnība un straujums, kas kūsā Melngaili, atbaidošā – nenosvērtība, nesavaldība, savu materiālo interešu izsvēršana vietā un nevietā." (Graubiņš J. // Ilustrēts Žurnāls, 1926, 8. nr. 269. lpp.)

■ Vai ir pamats apgalvot, ka mūzikas dzīve rit it kā paralēli laikmeta notikumiem? Kāpēc?

¹ Vitolaiņš J., Krasinska L. Latviešu mūzikas vēsture. – R., 1972, 330. lpp.

Alfrēds Kalniņš

J. Madernieks.
A. Kalniņa solodziesmu
izdevuma vāks

"A. Kalniņš jau gluži ārēji nodeva individuālista un lirika dvēseli. Viņš bija kluss jauneklis, kas lielpilsētas dzīvē nepēma gandrīz nekādu dalību, bet gan labprāt sagājās ar saviem kolēģiem un citiem studiju laika biedriem, latviešiem no citām mākslas skolām."

(Dārziņš E. Alfrēds Kalniņš // Zalktis, 1907, 2. nr.)

"Kalniņš izdeva savas dziesmas pats, un drīz vien tās kļuva par mūsu dziedātāju "dzelzs repertuāru". Dziesmas bija gājušas tautā bez jebkādas starpniecības, bez reklāmas, kritikai nebija jānopūlas iestāstīt, ka tās ir labas dziesmas, jo tām piemīt tā melodiskā burvestība, par ko allaž tā priecājas diletanti, un arī tā mākslinieciskā īpatnība, vienreizība, kas viņas padara tikpat iekārojamas īstam māksliniekam."

(Lesiņš K. Problēmas un sejas latviešu mūzikā. – R.: A. Gulbja apg., 1939, 214. lpp.)

Alfrēds Kalniņš (1879–1951), tāpat kā Jāzeps Vītols, studēja mūziku Pēterburgas Konservatorijā. Tur viņš apguva ērģeļu spēli (pie L. Homiliusa) un kompozīciju (pie A. Ļadova). Jaunajam mūziķim vistuvākā bija E. Grīga mūzika, bet viņa sirds piederēja Latvijai.

A. Kalniņa daiļrades mantojums aptver ap 900 darbu dažādos žanros un ir visplašākais latviešu mūzikā. Sevišķi nozīmīgs ir komponista devums solodziesmas žanrā (apmēram 250 dziesmu). Viņa solodziesmas ir izteikti melodiskas, tēlainas. Gandrīz katrā dziesmā ietverta dziļi pārdzīvota dabas izjūta, kas piešķir tām spilgtu nacionālo kolorītu. Visvairāk tas izjūtams izteismīgajos, gleznainajos klavieru pavadījumos. E. Dārziņš "Zalkša" 1907. gada 2. numurā teicis: "Dabas attēlošana ir līdz šim Kalniņa stiprākā puse." Ļoti patstāvīgi, ne no viena neiespaidojies, Kalniņš radīja dziļi latvisku un reizē viņam vienam raksturīgu mūzikas valodu.

Viņa pirmās dziesmas, kas uzreiz guva publikas atzinību, komponētas ar Andrieva Niedras tekstiem: "Bez ceļa", "Brīnos es", "Dažu skaistu ziedu" u.c., vēlāk jau ar Kārļa Skalbes vārdiem: "Mans namiņš", "Pie pēdējā plāvuma" u.c. J. Vītols bieži vien mokoši meklēja piemērotus tekstus, turpretī A. Kalniņš izmantoja turpat vai visu ievērojamāko tālaika dzejnieku – Raiņa, J. Akuratera, V. Plūdoņa un citu dzejnieku darbus. Tomēr par "visistāko" A. Kalniņa dzejnieku kļuva K. Skalbe.

A. Kalniņa dzīve Rīgā bija ļoti smaga. Skolēnu skaits bija neliels, bet koncertu – maz, un tie paši bija neveiksmīgi. E. Dārziņš vairākkārt gan "Zalktī", gan "Dzimtenes Vēstnesī" un "Pēterburgas Avīzēs" visai nicinoši raksturoja Rīgas tālaika sabiedrības vienaldzīgo attieksmi pret vietējiem māksliniekiem. Beigās Kalniņš neizturēja un pieņēma ērģelnieka vietu Pērnavas vācu draudzē. Reizēm viņš iegriezās Rīgā, piedalījās garīgajos koncertos, un aizvien biežāk prese un publika izteica viņam atzinību kā ērģeļu

virtuozam. 1911. gadā A. Kalniņš kļuva par Sv. Annas draudzes ērģelnieku Liepājā, bet Rīgā viņa dziesmas jau dziedāja Pauls Sakss un Malvīne Vignere-Grīnberga. Ap 1910. gadu mūzikas žurnālī Vācijā līdzās ziemeļniekiem E. Grīgam, J. Sibēliusam, J. S. Svensenam minēja arī latvieti A. Kalniņu. Viņš bija neparasti darbīgs, un, lai arī vācieši Kalniņu sevišķi uzteica par klavierdarbiem un solodziesmām, viņš guva panākumus turpat vai visos mūzikas žanros: viņa sacerējumu vidū bija ne tikai solodziesmas un kordziesmas, bet arī mūzika ērģelēm, klavierēm un vijolei, nelieli simfoniski skaņdarbi. To emocionālā skala sniedzas no sirsnīgas lirikas līdz episkam varenam un ekspresīvai traģikai; sastopami arī gaiši, idilliski, pastorāli, humora caurausti tēli. Daiļrades saturā dominējošā ir patriotiskā tematika, daudz filozofisku un sociāla rakstura skaņdarbu, kā arī mīlas lirikas cauraustu kompozīciju.

Līdzās A. Kalniņam par otru izcilāko latviešu dziesmas meistaru uzskatāms **Emīls Dārziņš** (1875–1910).

E. Dārziņš bija ne tikai mūziķis, bet arī mūzikas kritiķis, viņš vienmēr interesējās par literatūru, bija garīgi tuvs J. Porukam, vienmēr izmantoja izdevību viņu Rīgā apciemot. Tas, ka abiem bija traģisks liktenis, protams, ir sagādīšanās, taču ļoti zīmīga. Abu dvēselēs bija kāda neatrisināta iekšēja pretruna, kāds vārdos neizsakāms jūtu trauslums un liela nepatika pret visu brutālo un varmācīgo dzīvī. Abus raksturo arī kāda izteikta nepabeigtība viņu mākslā. Pusei no E. Dārziņa dziesmām ir J. Poruka vārdi.

Protams, E. Dārziņš pirmām kārtām bija dziesmu meistars, kaut pats klusībā sapņoja par operu. Viņa dziesmu spēks slēpās to vienkāršajā, dabiskajā, dziļi izjustajā melodijā. E. Dārziņa dziesmas iztika bez sarežģīta pavadījuma, kāds nereti ir A. Kalniņa dziesmām. E. Dārziņa klavieru partijas allaž bija vienkāršas, tās nekad neaizēnoja melodiju, bet tikai bagātināja mūzikas tēlu. Komponists vairījās no ārišķības un melodijas lielo iespaidu panāca ar ļoti minimāliem līdzekļiem. Jau J. V. Gēte savulaik ir teicis, ka meistaru var pazīt pēc viņa ierobežošanās izteiksmes līdzekļu ziņā. Tas pilnā mērā attiecināms arī uz E. Dārziņu.

E. Dārziņa vokālās mūzikas mantojums ir pavisam neliels – tikai 19 solodziesmu ("Kā zagšus", "Vēl tu rozes plūc", "Mana laime", "Kad būs as'ras izraudātas", "Teici to stundu, to brīdi", "Aizver aciņas un smaidi") un 17 kora dziesmu ("Mēness starus stīgo", "Sapņu tālumā", "Mūžam zili ir Latvijas kalni", "Lauztās priedes"), taču tās visas ar savu sirsnīgumu, melodiskumu un siltumu ir ieguvušas augstāko novērtējumu – nedaļu tautas atzinību.

E. Dārziņa mūziku var raksturot arī vienā vārdā – romantisms. Auseklis romantisms nozīmēja patriotismu, bet E. Dārziņš un J. Poruks, arī Aspazija un F. Bārda romantismu bagātināja ar individuālu dvēseles noskaņu.

■ Kas, jūsprāt, mūzikas vēsturē īpaši, bet kultūras vēsturē kopumā ir svarīgāks – neprofesionālo skatītāju atzinība vai mūziķu un kritikas vērtējums? Kāpēc?

"(..) Uz nevienu citu kapu apmeklētāju teka nav stāvējusi vismaz pirmajos gados tik iemīdīta kā uz viņa kapu un īpaši vēl pirmajās dienās un nedēļās. Nav arī nevienam citam, neatskaitot pat Valdemāru, apgādāts tik ātri un samērā dārgs kapa piemineklis kā Emīlam Dārziņam. (...) Saprotais, ka tāda cienišana un mīlestība nevar būt bijusi bez pamata, bez cēloņa un nozīmes. Viņa dod drošu liecību par to, cik jaunais aizgājējs bija tautai dārgs, ka tā tālab sajutusi tik visai dziļi viņa piepešo un agro aiziešanu. Bēdas pavairoja ne vien viņa pēkšņā, neizskaidrotā un neizskaidrojamā, bet arī šausmīgā nāve uz dzelzceļa." (Kaudzītes Matīss. Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994, 353. lpp.)

Emīls Dārziņš

"Līdztekus visām laikmeta pārvērtībām dzejā, tāpat kā mūzikā, iet kāda stīga, kas nekad neapklus, – **romantisms**, kas atklātākā vai slēptākā veidā skan cauri visiem virzieniem un visiem laikmetiem. Romantisms dzejā un vēl lielākā mērā mūzikā ir būtiska sastāvdaļa, bez kuras šīs mākslas līdzinātos bezkrāsainām puķēm. Tas gan pārveidojas, pieņem laikmeta seju un reizēm iznirst tādā veidā, ka mēs to it kā nepazīstam un dodam jaunu vārdu (impresionisms), taču vienmēr tas kaut kur atrodams."

(Lesiņš K. Problēmas un sejas latviešu mūzikā. – R.: A. Gulbja apg., 1939, 37. lpp.)

■ Īsi raksturojiet romantismu 19. gadsimta Eiropas literatūrā un mūzikā! Sasaistiet 19. gadsimta romantiskās noskaņas ar vispārējo laikmeta raksturojumu!

■ Kā notiek romantisma pāreja citos mākslas stilos un virzienos?

■ Vai jūs piekřitat E. Dārziņa vārdiem par Rīgu 20. gadsimta sākumā?

■ Argumentējiet savus "par" un "pret" E. Dārziņa izteikumiem!

"Dārziņam avīzēs pārmet, ka viņš savu kompozīciju "Priedes" esot nošpikojis no Sibēliusa (Tuonelas gulbis), un viņš tālab gribēja braukt uz Helsinkiem, lai runātu ar Sibēliusu, vai arī aizrakstīt viņam un aizsūtīt savu partitūru, lai viņš par to nodotu atsaukumi. Šodien ļoti uztraukts atnāca pie manis un prasīja, vai Sibēliuss pašlaik esot Helsinkos. Atbildi."

(Jaņa Rozentāla vēstule Ellijai Rozentālei 1908. gada 4. februārī)

Janis Rozentāls nebija vienīgais latvietis, kurš pie lepnajiem Pēterburgas namīpašniekiem krāsoja reklāmu plakātus un Liel-dienu olas. E. Dārziņš, kurš klusā sirds stūrītī sapņoja par Parīzi un Drēzdeni, izmisīgi meklēja Pēterburgā privātsiņas, lai nopelnītu iztikai. Toties no visiem latviešu jauniešiem censoņiem, kas ziemeļu Palmirā sapņoja lielus un skaistus sapņus, E. Dārziņš laikam bija arī vislepnākais. Viņš nekad negāja strādāt uz tādām mājām, kur pret viņu izturējās nicinoši, drīzāk viņš pats nicināja cilvēkus par viņu gara tumsonību. Toties viņš aizrautīgi mīlēja graciozos Ņevas tiltus un dievnamu mirdzošos kupolus. Bibliotēku bagātības un darbs konservatorijā lika aizmirst trūkumu un strādāt vēl aizrautīgāk. Pirmā lielākā vilšanās draugos un labvēļos radās tad, kad materiālo apstākļu dēļ E. Dārziņš vairs nevarēja studēt konservatorijā.

Ar skumīgiem vārdiem – "Bez konservatorijas man nav sevišķi spožas perspektīvas" – E. Dārziņš atgriezās Rīgā, kur viņu sagaidīja vēl lielāka vilšanās. Sīkumi, nejaušības, sabiedriskās domas ērmodība, pasaules uztveres ierobežotība, saviesīgā apmierinātība kaitināja E. Dārziņu. Šķiet, arī viņš brīžam bijis netaisns pret dzimto pilsētu, pārspīlētā paštaisnībā cenšoties iedzelt vietā un nevietā. Savā grāmatā "Ceļa jūtīs" E. Dārziņš raksta:

"Neiecietība pret Garu ir mūsu Rīgas lozungs. NOST AR GARU! Šos trīs vārdus vajadzētu ar milzīgiem melniem burtiem uzkrāsot uz visiem Rīgas vārtiem, tiltiem un dzelzceļa stacijām, lai svešinieki, kas ie brauc Rīgā, zinātu, ar kādiem ļaudīm viņiem darišana."

Ne jau visu E. Dārziņš redzēja tikai melnās krāsās. Viņam pieder arī šādi aizrautīgi vārdi:

"Starp visām mākslām mūzika ir tā, kas vistuvāk latviešu psihei. To liecina skaistās tautas melodijas, kuras līdzīgas nevar uzrādīt neviena Eiropas tauta. Latviešu kulturālajai darbībai vajag tikt virzītai visvairāk uz mākslas pusi. Nav jāaizmirst, ka mūsu dzejnieki, rakstnieki, mākslinieki būs tie, kas ne vien radīs latviešu kultūru, bet reiz nēsīs savas dzimtenes slavu arī tālu pār viņas robežām."¹

E. Dārziņš kritizēja latviešu garīgo seju, vēlēdamies to redzēt skaistāku un apgarotāku, bet viņu pārprata, saņēma kā svešu, no Pēterburgas atskrējušu viesi, kas ieradies ar ļauniem nolūkiem.

Smagāko, morāliski vissāpīgāko triecienu E. Dārziņam deva Pāvuls Jurjāns, apvainojot komponistu muzikālā zādībā. Viņš pārmeta, ka simfoniskā glezna "**Vientuļā priede**" nav nekas cits kā slavenā komponista J. Sibēliusa leģendas "Tuonelas gulbis" pārstrādājums, kuram mainīts arī ritms.

Bet kādā recenzijā P. Jurjāns it kā starp citu piebilst:

"Tā paša komponista "Valse melancolique", kura pirmie takti stipri atgādina vienu no Čaikovska kompozīcijām, varēja labāk neatskaņot, jo tā paviršā mūzika nepavisam neiederēja nopietnai vakara mūzikai."²

¹ "Dzimtenes Vēstnesis", 1908, 22. nr.

² "Rīgas Avīzes", 1908, 26. nr.

E. Dārziņu bija piemeklējis atklāti muzikālajā zādzībā apsūdzētā A. Skrjabina un K. A. Debišī liktenis. Trauslo latviešu komponistu neizsakāmi sāpināja šie apvainojumi, radīja neuzticību cilvēkiem, un viņš noslēdzās vientulībā. Apvainojumu un sāpju izmocīts, E. Dārziņš izmānīja no diriģenta Artūra Bobkovica **"Vientuļās priedes"**, **"Mazās svītas"** un **"Liriskās fantāzijas"** partitūras un iznīcināja tās, arī **"Melanholisko valsi"**, bet, par laimi, A. Bobkovicam bija valša otrais eksemplārs.

Jau 1904. gada sākumā E. Dārziņš rakstīja A. Kalniņam:

"Vispār es domāju, ka es daudz neuzrakstīšu. Man arī nav tās fantāzijas viegluma un tehniskās vijības, resp., lokanības, ko pie Tevis katrā lappusē mana. Pie īstas kontrapunktiskas tehnikas šīnī vecumā grūti tikt. Toties es jūtu, ka vēl daudz ko varu iegūt instrumentācijā."

Tomēr E. Dārziņš atkal un atkal vēlējās strādāt, izkopjot tautas gaumi. **"Zalkša"** 1906. g. 1. numurā E. Dārziņš raksta: "(...) latviešiem būs savs simfoniskais orķestris, savs operu nams, savi (...) komponisti – tad izlikšies jocīgi, ka mēs, šolaiku paaudze, varējām priecāties par tādu "nieku" kā pirmais latviešu simfoniskais orķestris," – bet **"Dzimtenes Vēstneša"** 1908. gada 23. numurā E. Dārziņš saka vārdus, kas ir vienlīdz aktuāli arī 21. gadsimtā: "(...) par ko Bobkovics var angažēt lielu simfonisko orķestri un izriktot vienu koncertu pēc otra, arvienu klāt piemaksājot? (...) Ar ko mēs būsim lieli, ja ne ar mākslu? (...) **ja latvieši jebkad varēs spēlēt lomu citu tautu starpā, tad tikai ar savu literatūru un mākslu. Tikai kultūras, vairāk kultūras!**" Bet vēl 20. gs. sākumā Emīls Dārziņš, pats sapņodams par operas sacerēšanu, tomēr piezīmēja:

"(...) lai komponētu operu (...), vajaga būt ļoti godkārigam, tik godkārigam (...), kad es iedomājos Rimska-Korsakova smalko instrumentāciju un mūsu teātra muzikantus, tad man tas it kā atņem dūšu domāt par operu..."¹

Latviešu operas trupa, sākusi attīstīties tik vēlu, nokļuva spēcīgā konkurencē, un tas, ka tā laiku lokos tomēr ir izturējusi, jau ir viens no dzīvotspējas pierādījumiem.

Pirmie mēģinājumi uzvest Latvijā operas saskatāmi Latviešu biedrības teātrī 19. gadsimta 80. gados, kad to sāka vadīt profesionāls aktieris un režisors **H. Rode-Ēbelings** (1846–1890). Par pirmo profesionālo operdziedoni uzskatāma **Malvīne Vignere-Grīnberga**. Par pirmo operas iestudējumu latviešu teātrī jāuzskata M. Gļinkas pārveidotā dziesmuspēle **"Dzīvību par caru"** (1886).

Gadsimta sākumā T. Podnieka vadītajā Jaunajā Rīgas teātrī ar panākumiem iestudēja ne tikai Ž. Bizē **"Karmenu"**, Š. Guno **"Faustu"** un Dž. Verdi **"Trubadūru"**, bet arī vienu no sarežģītākajām operām – Dž. Verdi **"Falstafu"**.

Daudzu latviešu seno sapni par opertrupu realizēja Jurjānu Andreja brālis **Pāvuls Jurjāns**. Līdz tam latviešu teātra dziedātāji

"Uz Dārziņa kapa es noliku lielu lauru vainagu no latviešu māksliniekiem un teicu nelielu uzrunu. (...) Vakarā sapulcējāmies Vērmaņa parkā, kur spēlēja kaut ko no Dārziņa un Čaikovska 6. simfoniju. Tur bija visas latviešu slavenības – Niedra, Puroīts, Viktors Eglītis, Nukšs, Dr. Skuja, visi Grīnbergi (Vigneri), pie cita galdiņa kopā ar Madernieku etc. daudz tika runāts par mākslu, līdz pēdīgi mēs ar Puroīti palikām vieni."
(Jaņa Rozentāla vēstule E. Rozentālei 1910. gada 29. augustā)

"Tā bija dzīve, no kuras latviešu kultūra ieguvusi tik daudz, bet tik neizsakāmi daudz arī neieguvusi. 1910. gada 17. augusta naktī pie Zasulauka stacijas Dārziņu pārsteidza nāve. Kādi bija iemesli, kāpēc, mēs to nezinām un droši vien arī nekad neuzzināsim. Jāsamierinās vien ar skumjo patiesību: "... Nava atkal viena, kas bija – vienīgais."
(K. Krūza)

■ Raksturojiet R. Vāgnera darbību Rīgā!
■ Kā sauc M. Gļinkas operu, pēc kuras motīviem Rīgā iestudēja dziesmuspēli **"Dzīvību par caru"**? Kāds bija tās liktenis uz krievu operas skatuvē?

■ Nosauciet un raksturojiet latviešu mūziķu slavenākās dzimtas!

¹ Vēstule Alfrēdam Kalniņam, 1904. gada 16. aprīlī.

- Iepazīstieties ar bagātīgo literatūras klāstu par 19.–20. gadsimta mijas kultūru savas pilsētas (novada) bibliotēkā!
- Apmeklējiet **Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeju!**
- Ar muzeja speciālistu palīdzību ielūkojieties rakstnieku u.c. kultūras darbinieku sarakstē!
- Kādas laikmeta liecības jums sniedz šī sarakste?
- Apmeklējiet **Valsts Mākslas muzeju!**
- Raksturojiet V. Neimaņa projektēto neobaroka celtni!
- Apskatiet muzeja ekspozīciju un raksturojiet tā devumu Latvijas 19. gs. beigū un 20. gs. sākuma kultūrā!
- Raksturojiet dzimtās pilsētas vai apkārtnes spilgtākās eklektisma vai jūgendstila celtnes!
- Izstrādājiet ekskursijas plānu **"Jūgendstila Rīga"**!
- Dodieties ekskursijā un esiet gidi paši sev!
- Uzrakstiet nelielu eseju **"Alberta iela Rīgā"**!
- Iepazīstieties ar savas pilsētas vai tuvākās apkārtnes parkiem un dārziem!
- Kuri no tiem aizsākti veidot 19. gadsimta beigās? Kādā stāvoklī tie ir tagad?
- Apmeklējot **Nacionālo operu**, pirms izrādes iepazīstieties ar klasicisma stilā veidoto celtni!

tika sapulcināti no malu malām, bet viņš pirmo reizi mēģināja izveidot patstāvīgu operas ansambli. Aktīvi par operas dibināšanu P. Jurjāns sāka domāt 1912. gada pavasarī.

P. Jurjāns ierosināja P. Līcītei pārtulkot P. Čaikovska operas "Jevgeņijs Ņegins" A. Puškina tekstu. Izrāde tika organizēta Latviešu biedrības namā Merķeļa ielā. Orķestrantus sameklēja diriģents J. Pārups, diriģēja pats P. Jurjāns, bet korī dziedāja galvenokārt viņa skolēni. Režisora izvēle nebija veiksmīga. Lai arī profesionālis, vācu teātra režisors Pecolds mācīja pārspīlētas un nedabiskas kustības. Par spīti visām grūtībām, 1912. gada Ziemassvētkos latviešiem tika dāvāta operas **"Jevgeņijs Ņegins"** izrāde, kura izraisīja ļoti lielu interesi latviešu sabiedrībā. Drīz vien repertuārā parādījās arī otra opera – A. Rubinšteina "Dēmons".

1913. gadā ļoti būtiski mainījās operas materiālais stāvoklis. Ar Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības palīdzību tika nodibināta operas garantu biedrība. Līdz tam mūziķi saņēma tikai honorārus, no kuriem daļa tika segta ar P. Jurjāna personiskajiem līdzekļiem, bet tagad māksliniekiem varēja maksāt regulāras algas.

1913./1914. gada sezona operai bija ļoti veiksmīga. Par režisoru tika pieaicināts J. Duburs, par diriģentu – Jānis Mediņš. Tika iestudēta P. Maskanji opera "Zemnieka gods", Dž. Verdi "Traviata" un R. Leonkavallo "Pajaci". Trupā bez Ādolfa Kaktiņa un Adas Benefeldes iesaistījās arī Elza un Oskars Žubiši.

1914. gadā operas attīstību negatīvi ietekmēja karš. Rīgas Latviešu biedrības telpās tika iekārtota lazarete. Nācās meklēt citas telpas. Ātrumā atrastais teātris "Kazino" bija auksts un operai nepiemērots, turklāt garantu sabiedrība atteicās operu atbalstīt. Mākslinieki burtiski par velti vēl nostrādāja līdz 1915. gada vasarai, uzvedot Dž. Verdi "Rigoletto" un P. Čaikovska "Piķa dāmu". Karš strauji tuvojās, un daudzi devās bēgļu gaitās uz Krieviju.

Tomēr P. Jurjāna darbība pierādīja latviešu operas dzīvotspēju, tajā nobrieda un saliedējās tas kolektīvs, kas vēlāk kļuva par pamatu Latvijas Nacionālajai operai.

Opera ir viena no augstākajām katras tautas muzikālās kultūras izpausmēm. Tā neraksturo tikai komponista sacerējumu. Tā atklāj tautas kultūras tradīcijas, tā ir arī skatuves, režijas un dekoratīvā māksla, tas ir labs orķestris, koris, dziedātāju un instrumentālistu kadri. **Priekšnoteikums operai ir arī augsts tautas garīgās un materiālās kultūras līmenis. To uztverot, pieņemot, izjūtot, mēs paši esam tās līdzradītāji, tāpēc arī sapratīsim, ka par latvju operu īstā šī vārda nozīmē varam runāt tikai Latvijas neatkarības laikā.**

VI

LATVIJAS REPUBLIKA (1918–1940)

Satversmes pirmajos pantos
tika noteikts:

- 1) Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika,
- 2) Latvijas Valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai,
- 3) Latvijas Valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās veido Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale.

"Latvijas kultūras centieniem vajadzēja tapt par Latvijas neatkarības centieniem, lai mūsu nacionālā kultūra varētu uzplaukt visā pilnībā.

Tikai tāpēc mums bija vajadzīga valsts."

(K. Skalbe, 1920. gadā)

6.1. JAUNA VALSTS, JAUNA DZĪVE

Ideja par latviešu tautas administratīvu apvienošanu un neatkarību bija radusies jau 19. gs. beigās. Mēģinot konkretizēt nacionālos mērķus, to loloja gan jaunlatvieši, gan inteliģence. Kaut arī politiski un teritoriāli sašķeltu, tomēr saimnieciskā ziņā aktīvu mūsu zemes attīstību pārtrauca Pirmais pasaules karš. Pēc kara pasaulē sākās revolūciju laiks, kad bruka impērijas un dibinājās jaunas nacionālas, neatkarīgas valstis, arī Latvija. Paradoksāli skan, bet tieši Pirmā pasaules kara rezultāti radīja apstākļus un reālu iespēju piepildīt seno sapni par neatkarīgas Latvijas valsts izveidošanu. Kaut arī politisko un militāro interešu ziņā nebija vienprātības un brīvības cīņas ilga vairākus gadus, tomēr process bija sācies, un, strauji mainoties vietējiem politiskajiem apstākļiem, sapnis sāka īstenoties.

"Nešaubīgi ticēdams Latvijas nākotnei, Ulmanis uzņēmās valsts vadību ārkārtīgi grūtos apstākļos. Šī ticība viņu neatstāja arī viskritiskākos valsts brīžos. Tā apgarots, viņš ar lielu dedzību un izturību vācis, vienojis un stiprinājis cīņai pret ienaidniekiem visus tautas dzīvos spēkus. Tikai pateicoties šādai viņa darbībai, bija iespējama brīvības cīņu novadīšana līdz laimīgām beigām."

(Zālītis F. Latvijas vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1996, 314. lpp.)

Latvijas Valsts karogs un
Latvijas Valsts ģerbonis

Neatkarības ideja kļuva par tautas vienprātības pamatu.

1918. gada novembrī tika izveidots pagaidu parlaments – Latvijas Tautas padome. Pirmajā sēdē, kas slepeni notika 17. novembrī, tā pasludināja Latviju par neatkarīgu un demokrātisku republiku un sāka veidot jaunu valdību. Nākamajā dienā – **1918. gada 18. novembrī** – tagadējā Nacionālā teātra telpās notika svinīga sēde, kurā oficiāli tika pasludināti pieņemtie lēmumi. **Pirmo reizi Latvijas vēsturē vienā valstī tika apvienotas visas latviešu zemes**, kas līdz tam bija sadalītas trīs daļās (Kurzemes, Vidzemes un Inflantijas jeb Latgales daļā) un faktiski bija Krievijas impērijas dažādas guberņas. Tomēr tas bija tikai sākums ceļā uz neatkarību. Bija jāatbrīvo Latvijas teritorija no svešzemju karaspēkiem. Brīvības cīņas ilga divus gadus ļoti bezcerīgos apstākļos un beidzās ar **1920. gada 11. augusta** miera līgumu ar Krieviju. Šo grūto un ilgo cīņu svarīgākais ieguvums bija ticība savai valstij, tās eksistences iespējamībai. Jau šajā laikā tieši Kārlis Ulmanis uzņēmās sarežģītāko un grūtāko uzdevumu. Būdams Ministru prezidents, viņš bija paveicis brīnumu – pirmo reizi vēsturē bija izveidojusies patiesi latviska, neatkarīga valsts.

Vēl bija jāpanāk starptautiska Latvijas valsts atzīšana, kā arī steidzīgi jārealizē svarīgas tautsaimnieciskas reformas. Tas bija grūts un sarežģīts laiks. Politiski svarīgākie notikumi risinājās ārpus Latvijas – ārlietu ministra Z. A. Meierovica vadībā notika aktīva diplomātiska darbība. Daudzās ārzemju vizītes pierādīja, ka Rietumi ir gatavi atzīt Latvijas neatkarību. To apliecināja arī 1920. gada notikumi Krievijā. **1921. gada 26. janvārī** Parīzē Sabiedroto Augstākā Padome, kurā ietilpa Anglijas, Francijas, Itālijas un Japānas valdību pārstāvji, atzina Latvijas neatkarību *de jure* (lat. – juridiski, tiesiski, oficiāli).

Jānis Čakste

Tautas ievēlētais Satversmes sapulces atklāšanas sēde notika 1920. gada 1. maijā bijušajā Brupniecības namā (tagadējais Saeimas nams). Par Satversmes sapulces prezidentu ar 83 balsīm ievēlēja Jāni Čaksti, (sociāldemokrātu kandidāts Rainis ieguva tikai 48 balsis), kas savā runā teica: "Mēs visi cerēsim un būsīm pārliecībā, ka šī Satversme mums līdzēs galīgi nodibināt Latvijā likumību un taisnību un līdz ar to tautas labklājību un kārtību. Lai šī Satversme padara Latviju laimīgu un stipru!" Šī notikuma 80. gadskārtā, 2000. gada 1. maijā, citējot J. Čakstes runu, Latvijas prezidente V. Vīķe-Freiberga atzina, ka tie varētu būt arī mūsdienās teikti vārdi. Satversmes sapulci kā likumdevēju orgānu pēc vēlēšanām nosauca par Saeimu. Satversmes sapulce noteica Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtību un sastādīja valdību, kuru vadīja Ministru prezidents Kārlis Ulmanis.

Otrais Rīgas pilsētas (Krievu) teātris (tag. Latvijas Nacionālais teātris), kurā 1918. g. 18. novembrī notika svinīgā sēde

6.2. IZGLĪTĪBA

1919. gada 8. decembrī Tautas padome pieņēma likumu par Latvijas izglītības iestādēm un mazākumtautību skolām. Tika izveidotas speciālas vācu, krievu, ebreju, poļu un baltkrievu Izglītības pārvaldes. Saskaņā ar jauno likumu katram Latvijas pilsonim bija obligāti jāmacās un vispārējai apmācībai bija jānotiek samērā augstā līmenī. Šo obligāto mācību varēja iedalīt trīs posmos: 1) pirmsskola (7.–8. mūža gads), 2) pamatskola (9.–14. mūža gads) un 3) papildskola – ģimnāzija vai arodapmācības iestāde (15.–16. mūža gads). Kaut arī likums noteica desmitgadīgo izglītību, tomēr izglītības sistēmas pamatā bija sešgadīgā pamatskola. Tas bija liels ieguvums salīdzinājumā ar gadsimta sākumā pieejamo trīs zienu skolu. Lai nodrošinātu šo prasību izpildi, tika dibinātas daudzas jaunas pamatskolas, speciālas skolas un veikti dažādi citi vispārējo izglītību veicinoši pasākumi, piemēram, rūpes par mācību grāmatām, lai varētu iegūt izglītību dzimtajā valodā. Strauji auga arī skolotāju skaits – pirmajos 10 gados tas dubultojās.

Trīsdesmitajos gados palielinājās Rīgas nozīme izglītības procesā. Strauji pieauga skolēnu skaits galvaspilsētas **vidējās mācību iestādēs** – īpaši ģimnāzijās (audzēkņu kopskaits bija 13 495). Plašs bija speciālo mācību iestāžu klāsts – 16 komercskolas (2334), 8 skolotāju institūti (1279), 25 zemākās arodskolas (3052), kā arī Lietišķās mākslas vidusskola, Pasta un telegrāfa vidusskola, Dārzkopības vidusskola, 2 jūrskolas u.c. Liela nozīme bija 6 tehnikumu darbībai (audzēkņu skaits – 1404), no tiem ievērojamākais bija Rīgas Valsts tehnikums, kas sāka darboties bijušās Nikolaja ģimnāzijas telpās. Šajā tehnikumā bija vairākas nodaļas – Elektrotehnikas, Mehānikas, Ķīmijas u. c. Disciplīna bija stingri noteikta. Ik rītu bija kopīgas lūgšanas, kuras vadīja ievērojami garīdznieki, piemēram, E. Rozītis (pašreizējās Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas ārpus Latvijas arhibīskapa Elmāra Ernsta Roziša tēvs) un J. Rozentāls, kurš vēlāk Amerikā ieguva teoloģijas doktora grādu. Tehnikuma vadība pievērsa lielu uzmanību ne tikai teorētiskai izglītībai, bet arī praktiskai apmācībai. Šeit bija lieliskas laboratorijas un metālapstrādes darbgaldi. Vasaras prakses laikā turpat tehnikuma darbnīcās tika apgūta pat čuguna liešana. Valsts tehnikuma mācību augstā kvalitāte bija līdzvērtīga vidēja līmeņa augstskolai, īpaši – tā direktora Ādolfa Vickopfa laikā. Savas senās tradīcijas Valsts tehnikums ir saglabājis un veiksmīgi darbojas arī mūsdienās.

Kopumā jaunajās mācību iestādēs, ieskaitot dažādas pamatskolas, 12 000 pedagogu vienlaikus apmācīja vairāk nekā 250 000 tūkstošus Latvijas iedzīvotāju. Tam laikam tas bija ļoti ievērojams sasniegums. Izglītības ministrija konstatēja, ka skolēnu skaits Latvijā tiešām ir liels, jo, pēc statistikas datiem, tas bija viens no lielākajiem Eiropā.

Ļoti svarīgs bija darbs vienotas pareizrakstības likumu izstrādāšanā. To jau bija aizsākusi Jāņa Endzelīna vadītā Rīgas Latviešu biedrības Pareizrakstības komisija 1908. gadā. Tomēr līdz pat 1930. gadam tika lietots gotiskais šrifts un sarežģīti mīkstinājumu, garo patskaņu un šņāceņu apzīmējumi. Rīkojums par pāreju uz latīņu burtiem tika izdots jau 1920. gadā, bet tā pilnīgai realizēšanai vajadzēja gandrīz desmit gadus, tas sarežģīja arī mācību procesu.

Latvijas Mākslas
akadēmija Dzelzceļa
virsvaldes ēkā

Pirmajā valsts pastāvēšanas gadā tika nodibinātas trīs augstskolas, kurās 1933. gadā jau bija ievērojams audzēkņu skaits, – **Konservatorija** (295), **Mākslas akadēmija** (211) un **Universitāte** (8638). Visām trijām augstskolām bija īpaša nozīme Latvijas sabiedrībā un kultūras vēsturē.

1919. gada 20. augustā Ministru kabinets iecēla mākslas augstskolu rektorus. Profesors Jāzeps Vītols kļuva par Konservatorijas rektoru, bet akadēmiķis Vilhelms Purvītis – par Mākslas akadēmijas rektoru.

Līdz ar Jāzepu Vītolu jaunās augstskolas veidošanā aktīvi piedalījās Alfrēds Kalniņš, Jānis Lazdiņš, Pauls Šūberts un Jānis Zālītis. Konservatorija ieguva lieliskas, piemērotas telpas K. Barona ielā 1 – bijušajā Aleksandra ģimnāzijas ēkā. Interessants, bet neizskaidrojams ir fakts, ka Konservatorijas pastāvēšanas pirmajos gados tur mācījās gandrīz tikai sievietes, savukārt Mākslas akadēmiju līdz pat 1929./1930. mācību gadam nebija beigusi

Filistru biedrības savienības izdevumā ir teikts, ka "katra aktīva kommitoņa un filistra pienākums ir veicināt latviskas apziņas un pašcieņas izveidošanos un nostiprināšanos sabiedrībā, kā arī sekmēt Latvijas Valsts izbūvi nacionāli pilsoniskā garā, izkopt un lietot sarunā un rakstos pareizu latviešu valodu, gādāt, lai latviešu valoda būtu sarunu valoda arī tādā sabiedrībā, kurā atrodas arī nelatviešu tautības Latvijas pilsoņi, iegūt zināšanas latviešu tautas un nacionālās valsts tapšanas vēsturē..."

Latvijas Mūzikas
akadēmija
(bij. Aleksandra
ģimnāzija).
Arhitekts
J. F. Baumanis.
1873–1875

Vilhelms Purvītis

Ernests Felsbergs

Pirmo Latvijas Universitātes rektora amatā ievēlēja profesoru Ernestu Felsbergu (1866–1928).

E. Felsbergs bija studējis klasisko filoloģiju Tērbatas Universitātē, papildinājis Pēterburgas un Berlīnes universitātēs. No 1910. g. līdz 1920. gadam viņš bija profesors Tērbatas Universitātē.

Kā Latvijas Izglītības komisijas priekšsēdētājs viņš labāk nekā jebkurš cits varēja sekmēt LU izveidošanu un vēlāk arī tās darbību, būdams Saeimas deputāts un Latvijas izglītības ministrs.

neviena sieviete. Akadēmiķa V. Purvīša tuvākie palīgi bija Rihards Zariņš, Jānis Roberts Tilbergs, Jānis Kuga, Ernests Felsbergs u.c. Jaunajai mācību iestādei V. Purvītis bija iecerējis iegūt lieliskās Biržas komercskolas telpas, tomēr šī ideja piepildījās tikai daudz vēlāk. Sākumā Mākslas akadēmija izvietojās bijušajā Pētera I vidusskolā, bet no 1922. g. līdz 1940. gadam mācības noritēja bijušajā Dzelzceļa virsvaldes ēkā Gogoļa ielā 3.

Par šo mācību iestāžu ikdienu ir sarakstīti daudzi, reizēm dēku pilni romāni. Tomēr tajos arvien ir jūtams tālaika jaunatnei raksturīgais – milzīga zinātkāre, sacensības gars, lielisko profesoru augsts novērtējums un stingra ikdienas kārtība. Studentu dzīves neatņemama sastāvdaļa bija sabiedriskā aktivitāte, kas īpaši izpaudās daudzo studentu organizāciju, apvienību, biedrību un korporāciju darbībā un savstarpējā sacensībā. Katrai bija savs mērķis un bieži arī diezgan dažādi uzdevumi. Senākajām organizācijām daudzas tradīcijas bija veidojušās jau 19. gadsimtā Tērbatas Universitātē. Kopumā tās vienoja tautiski centieni un nacionālas intereses.

1921. gadā Rīgā tika nodibināta pirmā studenšu **korporācija "Daugaviete"**, kas ir pirmā no astoņām neatkarības gados izveidotajām akadēmiskajām sieviešu organizācijām. Latviešu studentu korporācijas bija slavenas ar to, ka tajās augstu vērtēja kopdziedāšanas prieku un regulāri rīkoja literāros vakarus, kas bija vēl no tautas atmodas laikiem mantota tradīcija. Pamazām sāka dibināt arī studentu korus, no kuriem vairāki kļuva ļoti populāri (piemēram, Alfrēda Kalniņa un Ādolfa Ābeles koris "Dziesmuvara"). No citām organizācijām īpaši ievērojama bija **studentu biedrība "Austrums"** (tā tika dibināta jau 1883. gadā Maskavā), kuras aktivitātēs lieli nopelni ir Jānim Čakstem. "Austrums" 1924. gadā vien noorganizēja 25 dažādiem jautājumiem veltītus vakarus, bieži iesaistot tajos daudzus ievērojamus politiķus, māksliniekus un zinātniekus.

Jau sen gan Tērbatā, gan Maskavā, gan Rīgā tika apspriesta augstskolas izveidošanas iespēja Latvijā. Pirmais ideju par nacionālas universitātes dibināšanu publiski izteica toreiz vēl jaunais filozofs Pauls Dāle kādā no referātu vakariem Maskavas Politehniskā muzeja lielajā auditorijā, referējot par savu Latvijas Augstskolas projektu.

Nedaudz vēlāk patstāvīgas augstskolas dibināšanas nepieciešamību principiāli izstrādāja un aizstāvēja **Jēkabs Osis** (1860–1920) – pirmais akadēmiski izglītais latviešu filozofs. J. Osis bija filoloģijas fakultātes dekāns Tērbatas Universitātē un periodiski veica arī rektora pienākumus šajā izcilajā augstskolā. Pirmā pasaules kara gados J. Osis kopā ar E. Felsbergu, J. Lautenbahu un citiem latviešu inteliģentiem organizēja kultūras un politiskās aktivitātes bēgļiem Krievijā.

Pirmo publisko deklarāciju par apvienotas latviešu augstskolas nepieciešamību latviešu inteliģenti pasludināja tieši Tērbatā. Jau 1917. gada 13. jūnijā Otrais latviešu skolotāju kongress pieņēma

augstskolas sekcijas rezolūciju "Par latviešu augstskolu", bet tikai 1919. gadā reāli sākās Politehniskā institūta reorganizācijas darbs. P. Dāle kļuva par Izglītības ministrijas pārstāvi augstskolas lietās. Tika nodibināta Latvijas Augstskolas Organizācijas padome, kurā ietilpa visu fakultāšu organizācijas apakškomitejas. Tika ievēlēti dekāni un arī mācībspēki. **1919. gada 28. septembrī** bijušajā Rīgas Politehniskā institūta ēkā svinīgi atklāja jauno Latvijas Augstskolu. Šis datums ir Universitātes dzimšanas diena un tiek svinēts katru gadu vēl arvien. Gada laikā tika izstrādāts satversmes projekts, kurš pēc pieņemšanas Saeimā noteica, ka **Latvijas Universitāte** ir augstākā zinātnes un izglītības iestāde valstī, kuras uzdevums ir veicināt zinātnes pētīšanu un zinātnes izplatīšanu tautā un gatavot Latvijas vajadzībām darbiniekus ar augstāko izglītību.

Latvijas Universitāte ir pirmā klasisko universitāšu tipa mācību iestāde Latvijas vēsturē, kas uzsāka mācības latviešu valodā. Universitātes dibināšana kļuva par būtisku latviešu tautas brīvības apliecinājumu, jo viens no galvenajiem noteikumiem, lai varētu rasties, nostiprināties un pastāvēt patstāvīga, neatkarīga valsts, ir pietiekams skaits akadēmiski izglītotu pilsoņu.

No 1919. gada līdz pat mūsdienām LU ir Latvijā lielākais augstākās izglītības, zinātnes un kultūras centrs, kurā veidojas un izglītojas inteliģence.

"Cenšoties radīt klasiska tipa (plaša spektra) universitāti, bija nepieciešams praktiski no jauna veidot visas citas šāda tipa universitātes klasiskās pamatsastāvdaļas: filozofiju (plašā nozīmē, ieskaitot vēsturi, valodniecību u.c.), dabaszinātnes, medicīnu, tieslietas un teoloģiju. Piesaistot darbam LU Latvijas un ārvalstu zinātnes izcilākos speciālistus šajās jomās, apmēram līdz 1923. gada sākumam šis uzdevums pamatā bija veikts."¹ Sākumā deviņās, bet vēlāk divpadsmit fakultātēs varēja studēt humanitārās, tehniskās, eksaktās un dabaszinātnes. Latvijas Valsts augstu vērtēja izglītību, atbalstot to gan morāli, gan finansiāli. Laba izglītība pavēra daudzas iespējas. Piemēram, no kopējā valsts budžeta izdevumiem 1937./38. m. g. izglītībai bija paredzēti 14,7 % (citur Eiropā – 12,1 %). Izglītība ieņēma trešo vietu aiz saimnieciskās dzīves veicināšanas un aizsardzības izdevumiem.

"Pirmās universitātes pasaulē tika veidotas galvenokārt kā dažādu reģionu (pilsētu, grāfistu, valstiņu, valstu) vietējo varu spēka un varenības simboli. Tāpēc arī to nosaukumos bija atsauces uz "šīs pasaules varenajiem":

Academia Albertina, Academia Gustaviana u. tml. Arī tagadējās Latvijas teritorijā pirmā, kaut arī īslaicīgā augstākā mācību iestāde bija Academia Petrina (Jelgavā, 1775–1806). Tikai impērijām sākot brukt un dzimstot neatkarīgām nacionālām valstīm, parādījās jaunas tendences augstskolu nosaukumu veidošanā."

(Latvijas Universitātei 75. – R.: Latvijas Universitāte, 1994, 7.–8. lpp.)

Latvijas
Universitātes
karogs

¹ Latvijas Universitātei 75. – R.: Latvijas Universitāte, 1994, 8.–9. lpp.

Kristaps Morbergs

1928. gada 8. aprīlī LU saņēma Kristapa Morberga vairāk nekā divu miljonu latu vērtu dāvinājumu. Galvenā vērtība bija 6 daudzstāvu nami Rīgā (arī Romas viesnīca), vasarnīca Jūrmalā, daudzi mākslas darbi un grāmatas, kā arī 600 000 latu skaidras naudas. Testamentā bija paredzēta nauda stipendijām, bibliotēkai, kā arī Mākslas akadēmijas un Konservatorijas audzēkņu atbalstīšanai. Kristaps Morbergs bija būvuzņēmējs, kas, līdzīgi otram lielākajam latviešu filantropam Augustam Dombrovskim, bija sācis savas gaitas kā strādnieks, tad studējis Berlīnē, bet vēlāk ar apbrīnojamu centību un saimniecisku talantu ieguvis ievērojamu bagātību.

- Kādi bija izglītības darba principi jaunajā valstī?
- Nosauciet trīs lielākās problēmas, kuras bija jārisina jaunajai valdībai izglītības jomā!
- Kādas bija Latvijas Universitātes 12 fakultātes, un cik to ir šobrīd?

LU zinātniekiem un mācībspēkiem obligāti bija jāstrādā valsts darbā savā specialitātē. Piemēram, valsts pirmais prezidents Jānis Čakste bija arī LU profesors, Romas Katoļu baznīcas bīskaps J. Rancāns bija ne tikai LU profesors, bet rosīgi darbojās arī Saeimā; J. Auškāps bija LU rektors, kā arī viens no ievērojamākajiem izglītības ministriem šajā periodā. Par universitātē iegūstamās izglītības vispusību liecina tās absolventu darbība – A. Būmanis, profesionāls jurists, sacerēja dziesmu melodijas R. Blaumaņa lugām (piem., "Skrorderdienas Silmačos"), A. Krūmiņš, profesionāls arhitekts, uzrakstīja libretu A. Kalniņa operai "Baņuta".

Pieprasītākās specialitātes bija ārsti, juristi, tautsaimnieki un inženierzinātnieki. Valsts arhīvā ir saglabājušies dokumenti, kuri liecina par darba piedāvājumiem LU absolventiem. Galvenokārt tas bija skolotāju un ārstu darbs dažādos Latvijas novados. Daļa absolventu palika universitātē, lai sagatavotos mācībspēku pienākumiem. Daudzi no viņiem kļuva par izciliem zinātniekiem, un viņu aktīvā darbība veicināja Latvijas iekļaušanos starptautiskās zinātnes apritē.

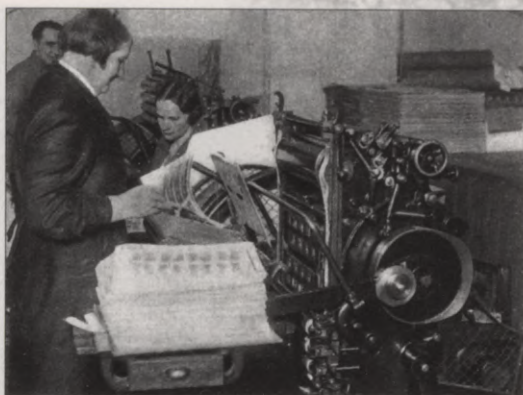
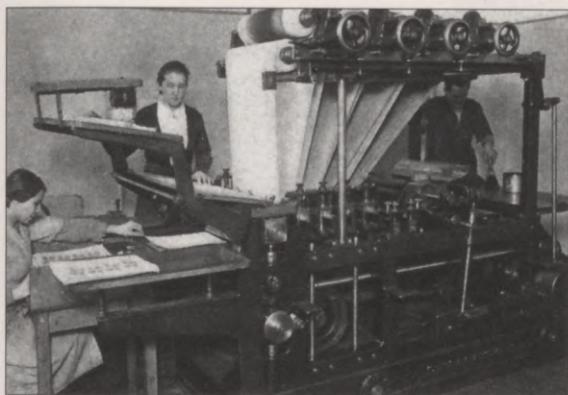
Universitātē darbību nepārtrauca arī no 1940. g. līdz 1944. gadam, kaut arī šajā laikā augstskola zaudēja, pēc E. Dunsdorfa arhīva ziņām, 68 % mācībspēku un lielāko daļu studentu.

Laika gaitā no LU atdalījās un par ievērojamiem mācību un zinātnes centriem izveidojās tagad plaši pazīstamas augstskolas – Latvijas Lauksaimniecības universitāte (dib. 1939 – Jelgavas Lauksaimniecības akadēmija), Rīgas Tehniskā universitāte (1958 – Rīgas Politehniskais institūts) un Rīgas Stradiņa universitāte (1950 – Rīgas Medicīnas institūts). Bet no 1999. gada Latvijas Universitātē atkal ir atjaunota Medicīnas fakultāte.

6.3. IZDEVĒJDARBĪBA UN GRĀMATNIECĪBA

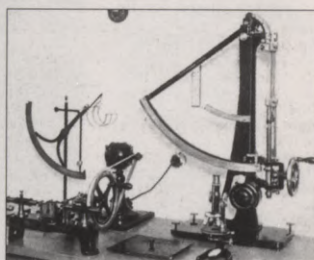
Jaunās valsts izglītības sistēmai bija nepieciešamas daudzas jaunas mācību grāmatas, jo līdz šim Latvijas vēsturē nekad vēl nebija bijusi iespēja iegūt augstāko izglītību latviešu valodā. Tāpēc visas nepieciešamās grāmatas bija steidzīgi jāraksta vai jātulko. Tas bija saspringts un samērā ilgstošs process. Sākumā nebija arī mācībspēku, kas varētu mācīt latviski. Lai skolotāji varētu tam sagatavoties, viņiem tika dots konkrēts termiņš. Piemēram, universitātē 1923. gadā jau 69 % visu lekciju notika latviski. Salīdzinājumā ar situāciju Somijā un Igaunijā šajā gadā tas ir ievērojami vairāk. Šādu limeni tik īsā laikā bija iespējams sasniegt, tikai pateicoties ārkārtīgi enerģiskai un patriotiski noskaņotai inteliģencei.

Milzīga nozīme izglītības darba panākumos bija arī grāmatizdevējiem – līdzās Izglītības ministrijas Mācību līdzekļu nodaļai aktīvi darbojās dažādi privātie apgādi. No 1919. g. līdz 1929. gadam tika izdotas 2284 mācību grāmatas latviešu valodā, bet pavisam to bija tik, cik visos iepriekšējos 330 gados kopā. Pēc

statistikas datiem, iespiesto grāmatu skaita ziņā Latvija bija ierindojusies otrajā vietā Eiropā aiz Dānijas. Grāmatu izgatavošanai izmantoja tikai Latvijā – Līgatnē un Jaunciemā ražotu papīru.

Ļoti augstā poligrāfiskā līmenī darbojās divas tipogrāfijas – profesora un grafiķa Riharda Zariņa izveidotā **Valstspapīru spiestuve**, kas vēlāk kļuva par “Paraugtipogrāfiju”, un akciju sabiedrība “Rota” (vēlākā “Cīņa”). No 1935. gada Valstspapīru spiestuves un naudas kaltuves vadītājs bija izcilais mākslinieks Ludolfs Liberts. Viņš bija labs organizators un valsts labākajai poligrāfijas produkcijai spēja piešķirt augstu, izsmalcināti estētisku līmeni. Pateicoties L. Liberta darbībai, tika izdoti augstvērtīgi latviešu glezniecības albumi un Brīvības cīņām veltīta oriģinālofortu sērija.

Rīgas Valstspapīru spiestuves darbdiens

Neatkarības gados izveidojās daudzi jauni apgādi un aktīvāk sāka strādāt tie, kas bija dibināti iepriekš. Tāds bija **Anša Gulbja** apgāds, kas darbojās Pēterburgā jau no 1910. gada. Lielu pieredzi apgāds ieguva, izdodot sērijas “Romānu bibliotēka” un “Stāstu bibliotēka”. No 1927. gada šis apgāds sāka realizēt vienu no pašiem nozīmīgākajiem kultūras projektiem – slavenās **Konversācijas vārdnīcas** izdošanu.

Valstspapīru spiestuves direktors – mākslinieks Ludolfs Liberts

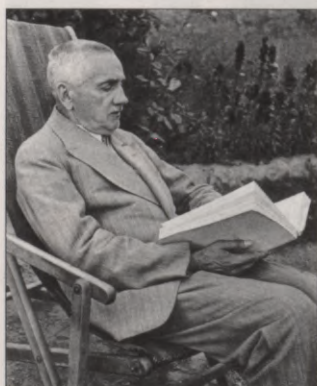
Tagad ir atjaunota un savā vēsturiskajā vietā turpina darboties toreiz lielākā privātā grāmatniecības akciju sabiedrība “**Valters un Rapa**”. Jau 1912. gadā to nodibināja Jānis Rapa (1885–1941) un Arturs Valters (1870–1924). Dibinātāju vidū bija arī Krišjānis Barons, skolu inspektors F. Adamovičs u.c. No 1920. gada 1. augusta apgāds darbojās jaunās telpās Teātra ielā 11. Jānis Rapa veiksmīgi un ilgi vadīja šo uzņēmumu. Apvienojot E. Plātesa spiestuvi Rīgā un J. F. Stefenhāgena spiestuvi Jelgavā, viņš izveidoja plašu un modernu poligrāfijas uzņēmumu Brīvības gatvē 129/133. Jānis Rapa bija ilggadīgs (no 1922. g. līdz 1936. gadam) Grāmatattirgotāju un izdevēju biedrības priekšsēdētājs. Kaut arī

**Jānis Rapa
ar kundzi Elfrīdu
un māti Annu**

*"Atsevišķi vēl
minams Aleksandra
Ošiņa un Pētera
Mantnieka
Kartogrāfiskais
institūts Rīgā.
Uzsākot 1921. gadā
darbu, tie septiņu
gadu laikā bija
guvuši tik labus
panākumus, ka šis
bija lielākais
kartogrāfijas
institūts visās
Baltijas valstīs.
Institūts apgādāja
skolas ar ģeogrāfijas
kartēm un atlantiem.
Tā izdotā Latvijas
karte lielā mērogā
parādījās arī vācu,
angļu un franču
valodā. Ošiņš un
Mantnieks izdeva
bez tam plašu*

*Latvijas atlantu ar sīkākām
kartēm un apdzīvoto vietu
plāniem. (...) Ošiņa un
Mantnieka Kartogrāfijas
institūts ar Latvijas ģeogrāfijas
materiālu popularizēja valsti
arī ārzemēs. (Šilde Ā. Latvijas
vēsture 1914–1940. –
Stokholma: Daugava, 1976,
512. lpp.)*

Jānis Endzelīns

Arturs Valters mira jau 1924. gadā, tomēr vēl šodien apgādu sauc abu tā dibinātāju vārdā. Šajā apgādā līdzās daiļliteratūrai un mācību grāmatām tika izdoti nozīmīgi latviešu valodai veltīti darbi – **K. Milēnbaha** (1853–1916) iesāktā "Latviešu valodas vārdnīca" 4 sējumos, kuru no 1923. g. līdz 1942. gadam turpināja papildināt un kārtot latviešu izcilais valodnieks **J. Endzelīns** (1873–1961), un Latvijas Universitātes profesora **J. Plāķa** (1869–1942) "Latviešu valodas rokasgrāmata". Ļoti nozīmīgi izdevumi bija K. Barona "Latvju Dainas" 8 grāmatās un folklorista un etnogrāfa, LU profesora **P. Šmita** (1869–1938) sakārtotās "Latviešu pasakas un teikas" 15 sējumos. Līdzās nosauktajiem tika izdoti svarīgi pētījumi arheoloģijā, mākslas vēsturē, kā arī daudzās citās zinātnēs.

1926. gadā **Helmars Rudzītis** (1903–2001) nodibināja apgādu "Grāmatu draugs". Sašutumu visos konkurentos radīja H. Rudzīša aicinājums parakstīties uz grāmatām "par brīvu" – tika solītas 24 grāmatas gadā, no kurām puse būšot visjaunākā ārzemju literatūra un klasika. Tika piedāvāti B. Kellermana, F. Dos-tojevska, O. de Balzaka, H. Zūdermana, V. Igo, A. Strindberga, R. Rolāna, G. de Mopasāna, D. Merežkovska u.c. autoru darbi. Tika solīts, ka visas jaunās grāmatas maksās tikai vienu latu (pasta izdevumiem ar pēcapmaksu un Rīgā pat ar piegādi mājās!). Tas tiešām bija kaut kas nedzirdēts, un tomēr šis piedāvājums pastāvēja vairākus gadus. Šo notikumu savās atmiņu grāmatās lieliski

apraksta daudzi ievērojami cilvēki, arī Rudziša draugs, slavenais operdziedātājs Mariss Vētra: "Pēdējās nedēļās lāga zēns ar aktīvām, bet nereālām idejām bija pāršāvis pār strīpu. No Pēterbazznīcas laukuma (kur kādā ēkā bija noīrētas telpas jaunajam apgādam – *autores piezīme*) viņš mēģināja iebrukt Rīgas grāmatrūpniecībā tikpat negaidīti un pārgalvīgi, kā Zviedrijas karalis Gustavs II Ādolfs bija iebrucis Rīgā no Mīlgrāvja. Viņš palaida tādu zibeni, ka aizdegās visa Rīga un pērkons rūca jau otro nedēļu. Pēteris Lielais bija miris. Uguns dzēšanas darbus viņa vietā pie Pēterbazznīcas ar avižu sludinājumiem uzņēmās Latvijas Grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība. Tracis bija tik impozants...

Sesto dziesmusvētku laikā un ilgi pirms tam Rīgā bija labs skaits godīgu grāmatu apgādu un izdevēju, bet maz grāmatu pircēju. Helmars Rudzītis bija sagudrojis, ka cilvēki grāmatas pirkto un lasītu daudz biežāk, ja grāmatas būtu lētākas. Nez kā viņš bija aizņēmis dažus simtus latu ... un palaida "Jaunākajās Ziņās" tik lielus sludinājumus kā Pēteris Zālīte ar savu Saeimas deputāta algu. Helmars Rudzītis pieteica jaunu grāmatu apgādu un solīja katram gribētājam "par brīvu" piesūtīt jaunā apgāda izdotās grāmatas, ja saņēmējs samaksāšot vienu vienīgu latu grāmatas iesaiņošanai un piesūtīšanai.

Saprotams, ka tas bija jauna cilvēka neapdomāts aktivitātes izsāpņojums."¹

Rudziša darbība tomēr izrādījās tik tālredzīga un no ekonomiskā viedokļa ģeniāla, ka radija apvērsumu grāmatu apgādu darbībā. "Grāmatu drauga" grāmatas bija viegli pieejamas visiem – tās bija vienkāršā iesējumā, tam laikam lielā metienā un tāpēc lētas. Apgāda grāmatu zīmi ar burtiem "GD" bija zīmējis Sigismunds Vidbergs, un tai bija lemts rotāt daudzus miljonus grāmatu visus daudzus darbības gadus Latvijā un pēc tam trimdā. Operatīvi tika tulkota visjaunākā literatūra.

H. Rudzītis ir vēl kāda cita interesanta un svarīga pasākuma autors. 1931. gadā kādā sarunā ar savu senu draugu, Nacionālās operas kora solistu Robertu Vizbuli dzima ideja par to, ka arī Latvijā ir vajadzīga sava skaņuplašu ieskaņošanas studija. Līdz tam plates tika importētas no Vācijas vai Anglijas, kur arī tika ieskaņotas. Rudzītim doma, ka arī Rīgai vajag tādu iespēju, likās tikpat aizraujoša kā ideja par lata grāmatām. Drīz vien viņš atrada iespēju Vācijā iepirkt kādu nelielu, bankrotējušu šīs nozares fabriku *Vox*. Visas iekārtas tika pārvestas uz Rīgu un tika iepirkta vismodernākā ieskaņošanas aparatūra. Tā Kalnciema ielā 40 tapa H. Rudziša skaņuplašu fabrika, kas bija spējīga ražot visu, kas nepieciešams skaņuplatēm. Jau pēc dažiem gadiem *Bellacord*

"Grāmatu drauga" veikals Rīgā, Pēterbazznīcas laukumā 37, kur sāka darboties arī apgāds

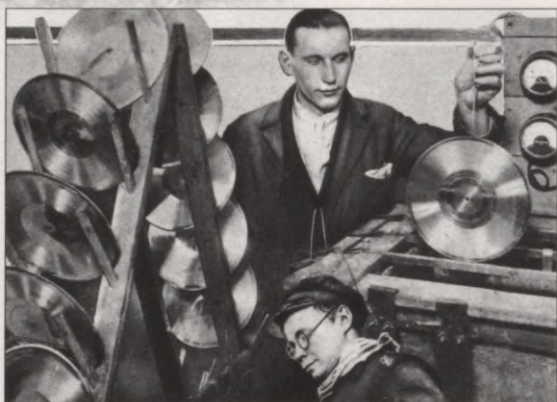

"Grāmatu drauga" grāmatu zīme.
Autors S. Vidbergs

Sigismunds Vidbergs

¹ Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984, 71. lpp.

**Bellacord Electro
darbadiena; pa labi: J. Āre
un viņa iedziedātā plate**

"Fabrikai devu daiļskanīgu vārdu: Bellacord Electro... Pirmajam vārdam vajadzēja nozīmēt, ka šai fabrikā ražotās plates būs ar labu skaņu. Otrajam –, ka tās uzņemtas ar elektronisku iekārtu atšķirībā no vēl nesen lietotām akustiskām iekārtām... Viena no pirmajām platēm, kas tūlīt ieguva lielu popularitāti, bija Jāņa Āres iedziedātā "Ak, kaut man Dāliņa kājas būtu". Dāliņš tobrīd bija varonis. Viņš guva uzvaras sportā, un tie, kam nebija tieksmes vai spējas šoļot līdzīgi Dāliņam, vismaz uz dejas grīdas gribēja izmēģināt "Dāliņa soļus". (Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984, 144.–145. lpp.)

Electro piedalījās starptautiskās izstādēs Stokholmā un Briselē, kur daudziem tas bija liels pārsteigums, ka mazajā Latvijā ir tāda rūpniecības nozare. Pēc Otrā pasaules kara H. Rudzīša *Bellacord Electro* pārtapa skaņuplašu rūpnīcā "Melodija".

Par pirmo "Grāmatu Drauga" viena lata grāmatu kļuva Bernharda Kellermana romāns "Idiots" (*Der Tor*). Šo grāmatu tulkoja Valdemārs Kārklīšs, kuram bija īpašs talants un veiksmē izgudrot labus nosaukumus. Arī šai grāmatai vajadzēja saukties citādi, bet svarīgs bija tāds zīmīgi piesaistošs nosaukums. Romāna varonis Grauss nav idiots, viņš ir ideālists un, kā uzskatīja pats H. Rudzītis, viens no gaišākajiem tēliem vācu literatūrā. Šī grāmata bija 250 lappušu bieza un piedzīvoja 18 000 lielu metienu! Tas bija necerēts panākums. Pats izdevējs šo panākumu komentēja šādi:

"Tā bija nepieredzēta un necerēta, bet acīmredzot nepieciešama un gaidīta revolūcija latviešu grāmatniecībā. Grāmata piepeši iespiedās pat tur, kur gadiem bija valdījusi vienīgi dziesmu grāmata, Bībele un kalendārs. Vislielākā nozīme lata grāmatu pasākumam, manuprāt, ir tā, ka viens otrs, kas bija tikai aiz ziņkārības pieteicies, tagad pievērsās grāmatu lasīšanai. Un daži, kas pirmo reizi krita par upuri grāmatai, no šīs slimības vairs nekad neatlaba. To pierādīja turpmākie gadi. Lata grāmatu iznākšana pavēra grāmatām ceļu pie visplašākajām masām. Latviešu lasītājiem – svešvalodu nepratējiem – pavērās pasaules literatūras durvis."¹

Arī visus turpmākos gadus šī apgāda darbībā liela uzmanība tika pievērsta ārzemju, īpaši skandināvu literatūras tulkošanai un izdošanai. Tādi klasiķi kā K. Hamsuns un S. Lāgerlēva Latvijā kļuva ļoti populāri, un jau trīsdesmitajos gados lasītāji varēja iepazīties ar viņu kopotajiem rakstiem (katram 15 sējumos). "Grāmatu Draugs" izdeva arī enciklopēdijas, piemēram, "Pasaules kultūra un tikumi", "Zemes un tautas", "Mākslas vēsture", "Teātra vēsture" un "Mūzikas vēsture". Šiem izdevumiem H. Rudzītis gādāja redaktorus, kuru vārds jau bija kļuvis par autoritāti, – Aleksandru Grīnu, Vilhelmu Purvīti, Olģertu Kroderu un Jāzepu Vītolu.

¹ Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984, 68.–69. lpp.

Īpaši jāatzīmē "Mākslas vēstures" izdevums. Vilhelms Purvītis bija atzīta autoritāte un stingrs un prasīgs redaktors. Pie šī trīsdalīgā izdevuma strādāja daudzi ievērojami tālaika mākslinieki – K. Zemdega, J. Bīne, A. Eglītis, Ģ. Eliass, J. Kuga, P. Kundziņš, E. Laube u.c. Tapa viens no greznākajiem un vērtīgākajiem trīsdesmito gadu izdevumiem.

Darbojās vēl citi apgādi – "Latvju Kultūra", "Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa", apgāds "Vainags", "Leta" (Latvijas Telegrāfa aģentūras izdevniecība) un citi. Šodien ir atjaunots arī **Jāņa Rozes apgāds**, kas ar lielu neatlaidību izdeva lielisko vidzemnieku – Antona Austriņa, Kārļa Skalbes un Jāņa Poruka kopotos rakstus. Pie Poruka kopoto rakstu sastādīšanas

Mākslas vēsturnieks Hugo Vītols V. Purviša rediģētajai "Mākslas vēsturei" veltī šādus atsaucīgus vārdus: "Kopš pirmā mākslas apcerējuma latviešu valodā, kas bija veltīts Kārlim Hūnam "Baltijas Vēstnesī" (91. nr.) ar nosaukumu "Latviešu skulpturālis", bija pagājuši tikai 66 gadi. Un tagad latviešiem bija sava "Mākslas vēsture", kas varēja mērīties ar labākiem šāda veida sacerējumiem pasaulē. Tas bija nozīmīgākais un līdz šim nepārspētais latviešu devums mākslām veltītajai literatūrai. To bija veicis latviešu grāmatnieks, latviešu mākslinieki un mākslas apcerētāji lielākā latviešu ainavista aizgādībā." (Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984, 125. lpp.)

Jānis Roze
ar ģimeni

Rūdolfs Egle

■ Izpētiet grāmatas savā grāmatplauktā! Kur un kad tās ir izdotas, kādās tipogrāfijās un uz kāda papīra tās ir drukātas?

■ Raksturojiet to māksliniecisko noformējumu!

■ Sameklējiet visvecāko pieejamo grāmatu un formulējiet tās atšķirību no visjaunākā izdevuma, kāds jums ir pieejams!

"Neatkarības laiku prese neuzskatīja par savu galveno uzdevumu vienīgi aktuālas informācijas sagādāšanu saviem lasītājiem, bet arī tautas audzināšanu. Šī tautas audzināšana izpaudās kā kultūras izplatīšanā, tā valsts dzīves jautājumu un demokrātisko principu apspriešanā. Arī dailliteratūra bija cieņā.

Ikviens dienas laikraksts centās arvienu turpinājumos iespiest kādu romānu, un kā latviešu preses īpatnība atzīmējama kāda dzejoļa ievietošana jebkurā numurā."

(Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976, 515. lpp.)

strādāja Rūdolfs Egle, kurš pusotra gada laikā tos apkopoja 20 sējumos. Īpašu vietu Latvijas grāmatniecībā ieņēma tajā laikā jaunākais apgāds *"Zelta ābele"*, kas Miķeļa Goppera vadībā no 1935. gada izdeva grāmatas nelielos metienos (500–800) ar ļoti augstu māksliniecisko vērtību. Šo grāmatu māksliniecisko apdari veidoja labākie Latvijas grafiķi. Ilustrācijas kā oriģinālgrafikas veidoja A. Junkers, O. Ābelīte, J. Plēpis u.c. Tika lietots augstākās kvalitātes papīrs un veidoti ļoti smalki iesējumi.

Grūtāk veicās ar zinātnisku grāmatu izdošanu. Par intereses trūkumu nevarēja sūdzēties, tomēr Latvijai, tāpat kā citām mazažām tautām, nebija iespējams šiem izdevumiem veidot lielus metienus. Šo darbu lasītāji labi prata arī vairākas svešvalodas, un tas mazināja vajadzību pēc specializētiem izdevumiem latviešu valodā.

6.4. PRESE UN BIBLIOTĒKAS

Ļoti aktīva bija arī preses darbība. Līdz 1924. gadam darbojās cariskās Krievijas 1889. gada preses un cenzūras likums, kurā nopietni papildinājumi bija izdarīti 1912. un 1917. gadā. Jaunais likums bija ļoti demokrātisks – tas noteica, ka izdevējs var būt jebkurš Latvijas pilsonis, kas sasniedzis 25 gadu vecumu (piemēram, Helmars Rudzītis izdevēja atļauju sagādāja uz mātes vārda, jo pašam vēl nebija 25 gadi). Likumā bija paredzēti arī dažādi sodi par likuma neievērošanu, piemēram, numura apķīlāšana, apgāda konfiscēšana un pat slēgšana. Šis likums darbojās desmit gadus arī Latvijas brīvvalsts parlamentārajā periodā, kad izdeva daudz dažādiem lasītājiem domātu laikrakstu un žurnālu. Tie bija ļoti atšķirīgi izdevumi, kurus varētu diferencēt pēc partijiskā principa, pēc reģionālā tipa vai profesionāla un konfesjonāla rakstura. Tomēr visi tie rūpējās par plašu lasītāju loku. Visaugstākais izdevumu skaits bija 1931. gadā, kad iznāca 168 laikraksti (126 – latviski) un 125 žurnāli.

Kad 1922. gadā tika svinēta Latvijas preses simts gadu pastāvēšanas jubileja, daudz kas bija atjaunots un uzsākts. 1919. gadā iznāca žurnāls *"Latvijas Rīts"*, ko pēc tam pārdēvēja par *"Vainagu"*. Tas bija tikai sākums, jo 1920. gadā jau bija izveidoti vēl 22 laikraksti un 45 žurnāli. Kopējā žurnālu izdevēju aktivitāte bija ļoti liela – iznāca vairāk nekā 30 reliģiskiem jautājumiem veltītu regulāru izdevumu, 11 mākslas žurnālu un vairāki literārie žurnāli – K. Skalbes rediģētā *"Piesaule"*, redaktora R. Egles *"Latvju Grāmata"* un P. Roziša *"Ritums"*. J. Grīna vadītā *"Daugava"* bija ļoti nozīmīgs dailliteratūras izdevums – tajā darbojās daudzi jau labi pazīstami un arī pavisam jauni autori, kā arī tika publicēta laba literatūras kritika. Plašs bija jaunatnei veltīto regulāro izdevumu klāsts – Andrejs Jesens izdeva *"Jaunības Tekas"* jaunatnei un *"Mazās Jaunības Tekas"* mazajiem lasītājiem, pazīstams bija arī žurnāls *"Latvijas Jaunatne"*, *"Cīrulitis"*, skautu

žurnāls "Ugunskurs", vēlāk "Mazpulks". 1920. gadā Teodora Zeiferta redakcijā sāka iznākt "Izglītības Ministrijas Mēnešraksts", kur apskatu daļā plašu kultūrvēsturisku informāciju sniedza raksti par Latvijas vēsturi, filozofiju un pedagogiju. Par Latvijas tiesību kultūru rūpējās "Tieslietu Ministrijas Vēstnesis", kas, tāpat kā citi līdzīgi izdevumi, iznāca reizi mēnesī. Vērtīgs ieguvums ļoti plašai sabiedrības daļai bija izdevniecības "Leta" izdots mēnešraksts "Ilustrēts Žurnāls", kurš atzinību ieguva ar teicamas kvalitātes mākslas darbu reprodukcijām.

No jebkādu partiju interesēm neatkarīgu un demokrātisku nostāju konsekventi deklarēja lielākais dienas laikraksts "**Jaunākās Ziņas**". Tas visnotaļ pauda pilsonības intereses, kas šim izdevumam nodrošināja milzīgu popularitāti. "**Jaunākās Ziņas**" jau 1911. gadā bija dibinājis **Antons Benjamiņš** (1860–1939). Viņš tiešām kļuva par tālaika "preses karali" un uzaicināja daudzus lieliskus profesionāļus redaktora amatā – Jāni Kārkliņu, Ādolfu Ģērsonu, Jāni Porieti un Nikolaju Siliņu. Divdesmit gadu laikā laikraksta metiens pieauga desmitkārtīgi – no 20 000 1920. gadā līdz gandrīz 200 000 lielam metienam 1938. gadā (pašreiz lielākajam dienas laikrakstam "**Diena**" ir aptuveni 70 000 liels metiens). Šajā laikrakstā tika publicēta plaša, bagātīga un operatīva informācija. "**Jaunākās Ziņas**" bija pirmais laikraksts ar speciālkorespondentiem ārzemēs, kas piegādāja pašas jaunākās ziņas no visām pasaules malām. "**Jaunākajām Ziņām**" bija vairāki regulāri pielikumi. Šis laikraksts bija arī ļoti lēts – tas maksāja tikai 6 santīmus, bet sestdienās un svētku dienās, kad tā apjoms bija pat 46 lappuses, – 10 santīmus. Otrs ļoti populārs A. Benjamiņa izdevums bija nedēļas žurnāls "**Atpūta**". Tajā jebkurš lasītājs varēja atrast savu iemīļoto, tieši sev domāto lappusi. Tas bija bagātīgi ilustrēts izdevums ar interesantiem materiāliem, kas aptvēra visas dzīves jomas – izglītību, jaunākos sasniegumus rūpniecībā un zinātnē, mākslu, modi un māsaimniecību. Arī bērniem vienmēr bija kāds speciāli sagatavots materiāls. Tas bija žurnāls visai ģimenei, kas acīmredzot bija galvenais kritērijs tā popularitātei.

Vairāki lieli laikraksti piederēja politiskām partijām, piemēram, "**Sociāldemokrāts**" un "**Strādnieku Avīze**" bija sociāldemokrātu avīzes, demokrātu partijai piederēja izdevumi "**Jaunā Latvija**" un "**Jaunais Vārds**" u.c. Bezpartijiskā nacionālā centra izdevums bija "**Latvis**", kas bija ļoti nozīmīgs inteliģencei domāts laikraksts. Kultūras daļā šeit aktīvi darbojās gan A. Dauge, gan A. Grīns. "**Brīvā Zeme**" bija Zemnieku savienības laikraksts.

**Antons
Benjamiņš**

"Paruna saka: tautas balss – Dieva balss. Avīzes vadītāja un publicista uzdevums – sadzirdēt šo tautas balsi, likt tai atskanēt avīzes slejās, lai varētu teikt: tautas balss – preses balss. Antons Benjamiņš prata saklausīt tautas balsi, pat tautas sirdspukstus. Viņš gāja pie ļaudīm, aprunājās ar katru, kam vien bija kas sakāms, viņš klausījās tautas bēdas un priekus, lai ļautu tiem izpausties savas avīzes slejās. Savās pastaigās viņš arvien apciemoja avīžu pārdevējus ielu stūros, aprunājās ar tiem, lai dzirdētu, ko lasītāji saka par avīzi."

(Lācis J. Antona Benjamiņa piemiņai / **Atpūta**, nr. 764, 12. lpp.)

Aleksandrs Dauge

"Iknedēļas rotācijas mašīnas izmet ap 3 miljoni laikrakstu numuru tautā un ikmēnešus ap 300 000 žurnālu numuru, kas pie 1,9 miljoni iedzīvotāju skaita ir diezgan daudz.

Latvija tagad jau pati ražo papīru, krāsas un lej burtus. Tāpēc arī izskaidrojama lētā avižu maksa: 6–10 santīmu par numuru, tātad lētāki par tramvaja biļeti."

(Bilmanis A. Latviešu avižniecība // Latvieši II. – R., 1932, 345.–374. lpp.)

Aleksandrs Grīns

"Tā kā Zemnieku savienība deva vairāk nekā jebkura partija valdības galvu un tai visā parlamentārajā laikā bija liela nozīme politikas galveno stīgu nospraušanā, tad *Brīvā Zeme* ieguva lielu politisku svaru un izvērtās par valdības galveno domu paudēju."¹

"*Brīvā Zeme*" regulāri izdeva arī speciālu lauksaimniecībai veltītu pielikumu "*Zemes Spēks*", ko rediģēja Kārlis Ulmanis, jo viņam bija agronoma izglītība.

1927. gadā no jauna dibināto un izdoto laikrakstu skaits sasniedza rekordu. Trīsdesmitajos gados laikrakstu skaits strauji samazinājās, piemēram, Rīgā savu darbību pārtrauca 31 laikraksts. Tādu izmaiņu iemesli bija dažādi – gan ekonomiski, gan politiski. Politiskas izmaiņas notika pēc valsts apvērsuma 1934. gadā un autoritārās iekārtas izveidošanas – tika aizliegta dažu politisko partiju preses izdošana. Kopumā laikrakstu skaits samazinājās līdz 47, no tiem tikai 10 bija dienas laikraksti (6 latviešu, 2 vācu un pa vienam krievu un ebreju). Tika pieņemts jauns preses likums, kurš valsts līmenī formulēja preses uzdevumus un nedaudz vēlāk noteica Sabiedrisko lietu ministrijas kontroli pār visiem (ne tikai periodiskajiem) izdevumiem. 1936. gadā savas gaitas sāka arī jauni izdevumi, piemēram, Pieminekļu valdes izdevums "*Senatne un Māksla*", ko rediģēja Francis Balodis un Ludolfs Liberts, un "*Sējējs*" – mēnešraksts jaunas latviskas dzīves veidošanai, kurā darbojās aktīvi kultūras dzīves veidotāji un arī valsts vadītājs K. Ulmanis.

Jaunas kultūrapziņas veidošanas procesā bija ļoti svarīgi ne tikai izdot dažāda veida literatūru, bet arī krāt, apkopot un sistematizēt visu izdoto. Jau 1923. gadā notika pirmā grāmatu izstāde.

Divdesmit gados strauji pieauga **bibliotēku skaits** – to bija gandrīz trīs tūkstoši. **Nacionālās bibliotēkas** veidošanās Latvijā sākās jau 1919. gada 29. augustā, kad Ministru kabinets pieņēma lēmumu par Latvijas Valsts bibliotēkas dibināšanu. Likumdošanā tika paredzēts, ka bibliotēka saņem no katra jauna izdevuma t.s. obligātos eksemplārus – pa sešiem eksemplāriem gan no periodiskajiem, gan neperiodiskajiem izdevumiem. Tas nodrošināja pilnīgu izdevumu pārskatu (tā tas ir vēl mūsdienās). Vecākā no visām bibliotēkām bija 1924. gadā dibinātā Rīgas pilsētas **Centrālā bibliotēka**. Darbojās arī **Jāņa Misiņa bibliotēka**, kuru Rīgas pilsētas valde atpirka 1927. gadā. Līdz pat mūsdienām tā ir lielākā un pilnīgākā latviešu izdevumu krātuve. Par tās vadītāju tika izraudzīts Kārlis Egle, kuru ļoti atbalstīja arī pats Jānis Misiņš.

Arī Rīgas Latviešu biedrībai bija liela bibliotēka, kas apvienojās ar Zinību komisijas bibliotēku. Nodibinoties Latvijas Universitātei, tika iekārtota tās vispārējā jeb

¹ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976, 513. lpp.

Centrālā bibliotēka, arī katra fakultāte sāka veidot savu speciālo grāmatu krātuvi.

Bibliotēku tīkla izveidošanā un attīstībā lieli nopelni bija Kultūras fonda darbībai. Kultūras fondā tika pieņemts ļoti svarīgs kultūrpolitiskais lēmums – izveidot 300 tautas bibliotēkas izpostītākajos Latvijas novados. Bija jāsastāda nepieciešamāko grāmatu katalogs. Pie tā izveidošanas strādāja dažādu nozaru speciālisti, piemēram, bibliogrāfi J. Misiņš un R. Egle, izdevējs A. Gulbis, skolotāji V. Zālītis un K. Dēķens, augstskolu zinātnieki P. Dāle un M. Bīmanis, rakstnieki K. Skalbe un Aspazija. Grāmatu sarakstā bija 479 grāmatas. Bibliotēku fondu savākšanu un sakārtošanu uzdeva speciālai Valsts bibliotēkas nodaļai, kas izstrādāja katalogu, nodrošināja grāmatu savākšanu, šķirošanu un iesiešanu. Šī aktīvā KF darbība iezīmēja jaunas kultūras kvalitātes.

Trīsdesmitajos gados šo darbu vajadzēja turpināt. Tāpēc prezidents K. Ulmanis 1935. gada 28. janvārī izteica savu vēsturisko "Draudzīgo aicinājumu". Viņš aicināja katru atcerēties savu bijušo skolu un dāvināt tai dažādas kultūras dzīvei nepieciešamas lietas – gleznas, grāmatas, mūzikas instrumentus. Šis aicinājums izsauca lielu patriotisma vilni, jo tajā piedalīties varēja katrs, ne tikai rakstnieks vai mākslinieks. Kopumā četru gadu laikā tika ziedoti vairāk nekā 1,6 miljoni grāmatu. Šī unikālā aicinājuma nozīme ir redzama vēl šodien, jo svētīgā tradīcija turpinās.

K. Ulmaņa
"Draudzīgajam
aicinājumam" –
60. Pirmās dienas
aploksne.
08.09.1995

"Jau pēc diviem
gadiem Jānis
Celms, kas bija

redzams latviešu kultūras
lietu kārtotājs, varēja
konstatēt: "Draudzīgais
aicinājums
nav vienreizējs ziedojumu
vākšanas veids, bet tas ir
ilgstošas, lielas, latviskas
kultūras tradīcijas sākums,
kuras pamatā likta dziļa
pienākuma apziņa, karsta
dzimtās zemes mīlestība un
vienots gars un kuras mērķis
ir – līdz augstai pilnībai izkopt
mūsu kultūras galvenos
balstus: skolu, baznīcu,
latviešu sabiedrību.""
(Šilde Ā. Latvijas vēsture
1914–1940. – Stokholma:
Daugava, 1976, 671. lpp.)

"Tūkstošiem grāmatu
mazājo un lielo lasītāju
rokās veido latvju tautas
garu..." (K. Ulmanis)

- Kāda ir preses nozīme
sabiedrības dzīvē (salīdziniet
Latvijas I republikas laiku un
mūsdienas)?
- Raksturojiet Draudzīgā
aicinājuma nozīmi un iespējas
mūsdienās!
- Izpētiet Benjamiņu
uzņēmuma darbības principus
un mēģiniet noteikt iespējamās
veiksmes cēloņus!
- Noskaidrojiet, kas un kad ir
dibinājis bibliotēku, kas atrodas
vistuvāk jūsu dzīvesvietai!
- Formulējiet bibliotēkas reālo
nozīmi savā dzīvē!

6.5. KULTŪRAS FONDA DARBĪBA

"Brīdinājums, ka kultūras atbalstīšanā būtu jāpievērš lielāka uzmanība tieši radošiem māksliniekiem, bija skaņraža Alfrēda Kalniņa rīcība, kas atstāja Latviju un meklēja darbu Amerikā. Viņš piederēja mūsu skaņražu galotnēm, un viņu dēvēja par latviešu Grīgu, tomēr latviešu tauta pat savā neatkarīgajā valstī nevarēja tam nodrošināt iespēju nodoties tikai komponēšanai, kā to bija darījuši somi, sagādādami iespēju saviem galvenajiem gara pārstāvjiem nodoties tikai radītājam darbam."
(Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976, 482. lpp.)

Tomēr Alfrēds Kalniņš laikā no 1920. g. līdz 1928. gadam bija saņēmis dažādas naudas summas no KF – kopumā 4500 latu, kas uz kopējo piešķirumu fona bija samērā daudz vienai personai.

■ Kādas bija divas Kultūras fonda darbības jomas?

■ Kā jaunās valsts kultūrpolitiku raksturo tekstā dotie fakti par naudas piešķirumiem? Salīdziniet ar mūsdienām!

Līdzās politiskajai un ekonomiskajai, sociālajai un izglītības sfērai strauji notika pārmaiņas arī kultūras dzīvē. Jau 1920. gada 18. novembrī Kārļa Ulmaņa valdība nodibināja Kultūras fondu. No pirmās dienas šis fonds veica plānveidīgu garīgās kultūras veicināšanas un atbalstīšanas darbu. Kultūras fonda likuma 4. paragrāfs noteica, ka Kultūras fondā ienākušās summas izlietojamas zinātnes un izglītības izkopšanai un izplatīšanai, kā arī pabalstiem kultūras darbiniekiem un iestādēm, prēmijām par atzītiem darbiem, izgudrojumiem un atradumiem, stipendijām izglītības turpināšanai. Kultūras fonda Domē darbojās arī attiecīgā laika izglītības ministri, piemēram, J. Plāķis, E. Felsbergs, A. Dauge, P. Gailītis, A. Kalniņš, Rainis u.c.

Kultūras fonda darbības spektrs bija ļoti plašs. Rūpīgi tika izstrādāti precīzi vērtēšanas un naudas sadales kritēriji. Kultūras fonda ienākumus veidoja 3 % piemaksas pie tarifa par preču, bagāžas un pasažieru pārvadāšanu pa visiem Latvijas dzelzceļiem, 3 % piemaksas no alkoholisko dzērienu cenām, kā arī ziedojumi un testamentu novēlējumi.

Galvenās Kultūras fonda darbības jomas var iedalīt divās lielās grupās. **Pirmā** bija tautas izglītošana un kultūras attīstības veicināšana: visu limeņu mācību iestādēm bija iespējams saņemt pabalstus, bet augstskolu studentiem – stipendijas. Piemēram, Latvijas Universitātē studējošo stipendijām līdz 1927./1928. m. g. bija izsniegti vairāk nekā 350 000 lati. Ļoti plaša tautas izglītošanas programma bija paredzēta laukiem – tika organizētas lekcijas un kursi, teātra izrādes, svētki un dažādas ārpuskolas aktivitātes. Līdzekļi tika iedalīti tautas namu būvniecībai, bibliotēku iekārtošanai, lasītavu uzturēšanai un apgādei.

Otrā Kultūras fonda darbības joma bija vairāk zinātniska – tika atbalstīta un veicināta Latvijas vēstures pētniecība, grāmatu izdošana, un dažādu kultūras jomu zinātnieki varēja saņemt personālos pabalstus speciālu pētījumu veikšanai un izdošanai.

Analizējot KF finanšu atskaites, redzams, ka šajā periodā lielākos privātpiešķirumus saņēmis profesors un valodnieks J. Endzelīns latviešu valodas un tās izloksņu pētišanai un vietvārdu vārdnīcas izdošanai, profesors P. Šmits – etnogrāfijas pētījumiem un komponists A. Jurjāns – latviešu tautas mūzikas materiālu izdošanai. Tie ir nozīmīgi valsts kultūrpolitikas virzieni, kuri jaunajā valstī jau no pirmajiem pastāvēšanas gadiem tika uzskatīti par patiesi svarīgiem un īpaši atbalstāmiem.

Kopējās izmaksu summas 1929. gadā jau pārsniedza 2 miljonus latu, bet līdz 1934./1935. saimnieciskajam gadam vispār bija izsniegti vairāk nekā 13 miljoni latu. Tas ir ļoti ievērojams rādītājs tālaika Latvijai, un šāda palīdzība kultūras dzīves veicināšanai bija ļoti svarīga.

6.6. FILOZOFISKĀ DOMA

Sistemātiski ar filozofiju kā ar zinātņi Latvijā varēja sākt nodarboties tikai tāpēc, ka LU tika izveidota Filoloģijas un filozofijas fakultāte ar speciālu Filozofijas nodaļu. Šis nodaļas idejas autors bija Tērbatas Universitātes profesors Jēkabs Osis (1860–1920), kuram diemžēl nebija lemts strādāt jaunajā nodaļā. Viņa iesākto darbu turpināja bijušie audzēkņi **Pauls Dāle** (1889–1968) un **Pauls Jurevičs** (1891–1981), kā arī Teodors Celms, Francis Balodis, Ernests Blese, Kārlis Straubergs un Pēteris Šmits.

Filozofijas nodaļas pirmais organizētājs bija Pauls Dāle. Savās lekcijās viņš arvien lielu uzmanību pievērsa filozofijas saiknei ar citām zinātnēm un mākslām. 1927. gadā P. Dāle ieguva filozofijas doktora grādu un ar aktīvu līdzdalību ārzemju kongresos un dažādās komisijās kļuva par starptautiski atzītu autoritāti. Viņa filozofisko uzskatu pamatu veidoja divu līdzās stāvošu principu loģiska analīze – forma un matērija, enerģija un ideja, iespējamība un izvēle. Šajos pāros ir ietvertas it kā divas pretējības – kaut kas konkrēts, reāls, kas ir neitrālais minimums, un kaut kas transcendentāls, iespējamība, pirmspēks. Šī pirmspēka būtību P. Dāle saskatīja Dievā, bet vienība ar Viņu pastāv kā jebkura cilvēka darbības iespējamība, izvēle slēpjas cilvēkā pašā, kas ir vēstures veidotājs. Lēmums ir individuāls. To nosaka daudzi psiholoģiski faktori. No vēsturiskā viedokļa šie uzskati ir tuvi grieķu filozofa Platona ideālismam un franču 20. gs. filozofa A. Bergsona uzskatiem par intuīcijas nozīmi. Paula Dāles uzskati turpina profesora Jēkaba Oša filozofisko koncepciju. Tieši par šiem jautājumiem viņš ir sarakstījis vairākas grāmatas un veicis specifiskus pētījumus Eksperimentālās psiholoģijas laboratorijā.

Lekcijas filozofijas vēsturē lasīja filozofs un žurnālists, profesors **Pēteris Zālīte** (1864–1939). Latvijā viņš bija galvenais I. Kanta filozofiskās skolas pārstāvis un mēģināja I. Kanta uzskatus attiecināt uz sava laika politiskajiem apstākļiem. Savas analīzes pamatā viņš arvien lika zinātnisko metodi un meklēja tās savienojuma iespējas ar morāles pamatprincipiem. Taisnības un vispārējā labuma filozofiskās idejas viņš personiski iedzīvināja kā izdevuma "Mājas Viesis" redaktors, reāli palīdzot ar honorāriem J. Porukam, Rainim un citiem, reizēm pats nesāņemot atalgojumu. Viņš sarakstījis arī monogrāfijas par R. Blaumani, F. Niči un F. Bēkonu.

Plašāku sakaru uzturēšana mūsu zinātniekiem bija ļoti svarīga, tāpēc to visādos veidos mēģināja atbalstīt arī dažādi fondi un finansiāli projekti. Lielu daļu studiju ceļojumu un piedalīšanos kongresos atvieglāja Kultūras fonds un Kristapa Morberga fonds, 10 latviešu zinātnieki saņēma Rokfelleras stipendijas, bet 13 – Humbolta stipendijas. Ar aktīvu darbību un starptautiski svarīgu tēmu pētniecību mūsu zinātnieki guva pasaules atzinību. Piemēram, Pauls Jurevičs bija A. Bergsona (1859–1941) filozofisko uzskatu pētnieks. Par A. Bergsona intuitīvisma filozofiju viņš uzrakstīja doktora disertāciju un ar to kļuva pazīstams Eiropas

Pauls Dāle

"Ja cilvēks sāk pārdomāt par tādiem jautājumiem kā dzīvība un nāve, matērija un gars, laicīgais un mūžīgais, labais un ļaunais, brīvība un liktenis, pienākums un laime, skaistums, patiesība un maldī, īpatnis un kopība, ja viņš apcer dzīves un pasaules jēgu un būtību, tad viņš ir sācis filozofēt. Cilvēks grib ne tikai dzīvot, bet arī saprast pasauli, jo cilvēkam, kas pacēlies pāri veģetatīvās eksistences lokam, vajadzīgs dzīves un pasaules uzskats. Vieni atbildes meklē pozitīvās zinātnēs, citi cer tās atrast reliģijā, vēl citi – filozofijā. Dažiem pilnīga patiesība šķiet paveramies filozofijas un reliģijas sintēzē, bet vēl citiem patiesības augstākā atklāsme ir mākslā... Filozofija un māksla tomēr ir māsas, kas būtībā redz vienu un to pašu, apzinās un izjūt kopīgu pasaules mistēriju, bet runā par to dažādās valodās." (Dāle P. Vērojumi un pārdomas. – R., 1994, 149.–157. lpp.)

Teodors Celms

"Dzīves filosofija atšķirībā no klasiskās filosofijas cenšas aplūkot pasauli un kultūru laika horizontā, traktēt dzīvi kā procesu. Cilvēku kā izzinošu subjektu tā saista ar noteiktu vietu un laiku, cilvēka dzīve – pieredze – izteic noteiktu attieksmi pret pasauli, ietver sevī vēsturiski radušos nozīmju kopumu, jēgu, kurā mīt cilvēks.

Dzīves filosofija tiecas radīt universālu gara zinātņu teoriju, kura spētu kalpot visām tām cilvēka darbības sfērām, kurās realizējas gars."

(Kūle M., Kūlis R. Filosofija. – R.: Zvaigzne ABC, 1996, 362. lpp.)

Milda Paleviča

filozofu aprindās. Nozīmīgi bija arī viņa pētījumi par sofistu un Platona dialektiku, B. Spinozas dzīves gudrību un stoicismu, filozofijas nozīmi izglītībā un daudzi citi.

Kultūrfilozofijai, loģikai un izziņas teorijai visvairāk uzmanības pievērša **Teodors Celms** (1893–1989). Pētidams izziņas teoriju (gnozeoloģiju), viņš pierādīja, ka tā nav visa filozofija. Tā ir tikai viena daļa ne tikai ētikā, estētikā un reliģijas filozofijā, bet pat teorētiskajā filozofijā. Izziņas teorijai līdzvērtīgi svarīga ir esamības teorija (ontoloģija). T. Celms pārstāvēja zinātniskās filozofijas virzienu, neizslēdzot intuīcijas nozīmi, un brīdināja no loģiska formālisma, kas varētu pakļauties dogmatismam. T. Celms interesējās arī par dzīves filozofiju un tās pārspilējumu cēloņus saskatīja sava laikmeta kultūras krīzē. No zinātniskās filozofijas pārstāvjiem visaugstāk viņš vērtēja savu skolotāju – vācu filozofu, fenomenoloģijas dibinātāju Edmundu Huserlu (1859–1938), bet no dzīves filozofijas pārstāvjiem līdzās A. Bergsonam arī vācu filozofu Vilhelmu Dilteju (1833–1911), kas devis ievērojamu ieguldījumu hermeneitikā, tās sfērā ietverdams visu cilvēces vēsturi un kultūru kopumā.

Trīsdesmitajos gados dzīves filozofija ļoti ietekmēja Eiropas zinātnisko un filozofisko domu. Arī Latvijā šīm idejām bija aktuāla nozīme, īpaši pēc spāņu filozofa un kritiķa Hosē Ortegasa i Gaseta (1883–1955) darba "Masu sacelšanās" publicēšanas. Šī filozofa koncepciju, kuru viņš pats nosauc par "raciovitālismu", Latvijā popularizēja Zenta Mauriņa un Konstantīns Raudive. Ortegasa i Gaseta idejas kļuva populāras, jo bija līdzīgas vācu filozofa Osvalda Špenglera (1880–1936) monumentālajā darbā "Vakarzemes noriets" (1918) paustajām idejām, kas jau bija labi pazīstamas Latvijā. Trīsdesmitajos gados tās atkal bija satraukušas daudzu cilvēku prātus visā Eiropā.

Estētikas kā filozofijas kategorijas jautājumus ir pētījuši latviešu filozofe Milda Paleviča (1889–1972), kurai pēc Otrā pasaules kara politisku represiju rezultātā tika aizliegta darbība specialitātē. Latvijas brīvvalsts periodā viņa ir nodarbojusies ar mākslinieciskās intuīcijas jautājumu zinātnisku pētniecību, analizējusi prāta un intuīcijas kopdarbību atziņas meklējumos. Darbā, kas veltīts mākslas filozofijas jautājumiem, viņa raksta: "Citādā ceļā nekā zinātne un filozofija – fantāzijas, tēlu un jūtu pārdzīvojumu ceļā – māksla skar un atver lietu būtības. Katrs īsts mākslas darbs, ja mēs tikai esam spējīgi to uztvert, kā īpatnējs, individuāls un vienreizējs dod mums kaut kā absolūta nojautu, modina arī mūsos bezgalības, mūžības ideju, vairāk neapzinīgi nekā apzinīgi esam pievērsti absolūtajam. Cilvēkam ir īpatnējs meklēšanas gars, mūžīgs dvēseles nemiers, savos dvēseles dziļumos cilvēks tiecas pēc kaut kā īsta, būtiska un absolūta. Un tajā mērā, cik viņš ir spējīgs un apdāvināts, viņš no šī iekšējā nemiera nebēg, bet attīsta to un ved pie zināma garīga ieguvuma."¹

¹ Paleviča M. Aistētikas problēmas. – R.: A. Gulbja apg., 1936, 77. lpp.

Prāta atziņu nepilnību un spēcīgu intuitīvisma ideju ietekmi literatūras zinātnieki saskata arī Friča Bārdas daiļradē. Gan dzejā, gan savos teorētiskajos darbos viņš, līdzīgi kā iepriekšminētie filozofi prāta atziņu nepilnībai pretstata jūtas un intuīciju.

Tā ir globāla eksistenciālu jautājumu dialektika, ko atklāj arī vairāki latviešu rakstnieki, kuri diezin vai domāja par filozofijas zinātnes attīstību. Jānis Poruks, Kārlis Skalbe, Jānis Akuraters, Anna Brigadere un Edvarts Virza savos darbos pauda visu to estētisko un emocionālo dzīves saturu, kas bija latviešu filozofiskās domas pamatelements.

6.7. PILSĒTBŪVNIECĪBA UN ARHITEKTŪRA

Tāpat kā visām citām jomām, arī celtniecībai jau pirmajos valsts pastāvēšanas gados tika pievērsta īpaša uzmanība. Divdesmitajos gados sākās kvalitatīvi jauna attīstības pakāpe visā Latvijas būvniecībā un arī arhitektūras teorijā. Liela nozīme tajā bija Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātei. Tā pulcēja visus profesionālos arhitektus, kuri paralēli pedagoģiskajam darbam risināja svarīgus arhitektūras teorijas un pilsētbūvniecības jautājumus. Kārlis Ulmanis jaunajiem arhitektiem novēlēja: "Arī Rīgai jāaug, jāizaug jaunai Rīgai. Un aug un arī izaugs nākotnes Rīga, nākotnes zeme un valsts, un reizē ar to izaugs arī pieminēkli tam, kas ir bijis un kas ir."

Stilistiski arhitektūrā šajos gados dominēja divas tendences: t.s. **funkcionālisms** – lietišķa, racionāla arhitektūra, kuru Latvijā sauca par "jaunās lietišķības" stilu (būvinženieris T. Hermanovskis, arhitekts K. Bikše, arhitekta A. Karra un inženiera K. Betges būvfirma), un retrospektīvās arhitektūras tendence, ko mēdza saukt par **neoelektismu**. Tieši šim virzienam bija jārisina tālāk

■ Kādi bija filozofijas darbības pamatprincipi un nozīme jaunajā valstī?

■ Atkārtotiet dzīves filozofijas pamatatziņas un nosakiet, kāpēc tās kļūst svarīgas tieši 30. gados!

■ Izvēlieties kādu P. Dāles formulēto dzīves un pasaules jēgas principu pāri (no citāta) un uzrakstiet par to filozofisku eseju!

■ Noskaidrojiet filozofisko virzienu apzīmējumu precīzus formulējumus!

"20. un 30. gadu arhitektūra mākslinieciski stilistiskā ziņā ir vismazāk pētītais Latvijas būvmākslas vēstures periods, un tam arī visgrūtāk ir dot izsmelšu novērtējumu. Tajā ir tikpat bagāta formālo ieviržu daudzveidība kā 20. gs. sākumā, lai gan kopumā dominē divas galvenās tendences – lietišķi racionāla arhitektūra, analoga jaunākajiem strāvotajiem tālaika Eiropas būvmākslā, un romantizēti retrospektīva, pārsvarā uz klasisko formu interpretāciju balstīta arhitektūra."

(Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 159. lpp.)

Latvijas Grāmatrūpnieku arodu nams.

Arhitekts A. Karrs
un inženieris K. Betge. 1930

Rīgas Pilsētas centrālais telefonu mezgls.

Arhitekts D. Zariņš. 1935

*Ievērojamākie
funkcionālisma objekti:*

- 1) Tautas nams Bruņinieku ielā 29/31 (A. Kars un K. Betge, 1929);
- 2) Latvijas Grāmatrūpnieku arodu nams Lāčplēša ielā 43/45 (A. Kars un K. Betge, 1930);
- 3) bankas ēka Vaļņu ielā 13 (A. Kars un K. Betge, 1931);
- 4) kinoteātris un dzīvojamā ēka Vaļņu ielā 9 (A. Kars un K. Betge, 1935);
- 5) grāmatspiestuve "Rota" Blaumaņa ielā 38/40 (A. Birkhāns, 1934–1936);
- 6) Rīgas Pilsētas centrālais telefonu mezgls Audēju ielā 15 (D. Zariņš, 1935);
- 7) Ortopēdiskā darbnīca Pērnavas ielā 62 (A. Klinklāvs, 1933);
- 8) slimnīcas Jelgavā, Limbažos un Rēzeknē (A. Klinklāvs, 1935, 1936, 1933);
- 9) fabrikas "Laima" korpuss Miera ielā 22 (S. Borbals, 1939);
- 10) cukurfabrikas Jelgavā (E. Laube, 1925), Krustpīlī (A. Krūmiņš, 1932) un Liepājā (K. Bikše, 1933);
- 11) Ķeguma hidroelektrostacija (E. Laube, 1936).

nacionālās arhitektūras attīstības stilistiskās problēmas – jāturpina nacionālā romantisma virziens, veidojot jaunu, reģionāli specifisku, nacionālu arhitektūru.

Gadsimta sākuma straujo būvniecības tempu pārspēt neizdevās, tomēr Latvijas arhitektiem vajadzēja ne tikai teorētiski, bet arī praktiski atrisināt ļoti svarīgus pilsētu attīstības jautājumus. Ļoti īsā laikā tika pārstrādāti daudzu pilsētu būvnoteikumi. Tapa dažādi normatīvi dokumenti, kas limitēja gan apbūves blīvumu, gan ēku augstumu un stāvu skaitu. Pirmās pilsētas, kas ieguva jaunus būvnoteikumus, bija Sabile, Madona, Balvi, Dobeles, Jaunjelgava, Ventspils, Jūrmala, Cēsis un Valmiera.

Rīgā līdz pat 1940. gadam bija spēkā 1904. gada būvnoteikumi – tajos tika saglabāti galvenie pilsētas būvniecības principi, kuri visus 40 gadus tika regulāri koriģēti. Rīgai kā lielai pilsētai jau no 1293. gada ugunsgrēka (sk. 2. nodaļu) arvien ir bijis svarīgs jautājums par koka ēku būvniecību. Arī 20. gs. 20. gados tika pieņemti noteikumi, kas aizliedza koka ēkas no jauna būvēt gruntsgabalos, kuri atrodas pie lielām satiksmes ielām – Duntess, Bauskas, Biķernieku, Kalnciema, Slokas un Daugavgrīvas. Jaunas rūpniecības zonas tika veidotas vietās, kur tās pēc iespējas mazāk traucētu iedzīvotājiem, – piemēram, Sarkandaugavā. Bija jānosaka rajoni privāto dārzu un vasarnīcu izveidošanai. Tiem tika paredzētas plašas teritorijas apkārt Rīgai, īpaši – Baltezers pusē.

Rīgas pilsētas arhitektūras turpmākās attīstības jautājumus risināja 1923. gadā dibinātais Rīgas pilsētas Jaunizbūves birojs. Tajā Latvijas pilsētubūvniecības zinātnes pamatlicēja, arhitekta **Arnolda Lamzes** (1889–1945) vadībā tika izstrādāts jauns Rīgas ģenerālpilns, kurā tika paredzēta intensīva, divos īpaši svarīgos virzienos vērsta būvniecība.

Pirmkārt, bija jārisina dzīvokļu jautājums. Rīgas pilsēta finansēja daudzdzīvokļu namu būvniecību. Tuvu centram tika celtas blokmājas, četru vai piecu stāvu celtnes, kurās tika izmantota vismodernākā celtniecības tehnoloģija – palīgtelpās betona pār-

Blokmāja
J. Asara ielā 15.
Arhitekts O. Tīlmanis.
1929

segumi, skaidu ķieģeļu starpsienas, speciāls segums virtuves un vannasistabas grīdām un īpašas skaņu izolējošas ārdurvis, kas bija pildītas ar 3 cm biezām korķa plātīm. Šādās mājās varēja nodrošināt labus sadzīves apstākļus – tur bija apsildāma kāpņu telpa, siltais ūdens, vannasistaba un iebūvētās mēbeles virtuvē. Šo racionāli būvēto ēku ārējais veidols pilnībā atspoguļoja to funkciju. Labi paraugi tapa, piemēram, Ausekļa ielā 3 (P. Dreijmanis, 1927), J. Asara ielā 15 (O. Tilmanis, 1929) un Lomonosova ielā 15 (E. Štālbergs, 1929). Vislielākā blokēka atradās J. Asara ielā 15. 187 dzīvokļi tika izvietoti trijos korpusos ar U veida plānu, tā radot plašu iekšējo pagalmu, kas bija atklāts pret dienvidrietumiem. Pagalmā bija paredzēts iekārtot sporta laukumu.

Otrs ēku tips bija t.s. rindu ēkas. Tās projektēja arhitekts **Pāvils Dreijmanis** (1895–1953) kā atsevišķu divos stāvos izvietotu dzīvokļu rindu. Tādas ēkas tika uzbūvētas vienīgi Ropažu un Liepājas ielā, bet projekts kopumā netika pabeigts. Rīgā šī ideja neieguva popularitāti, kaut arī citur Eiropā tādu ēku bija ļoti daudz. (Pašreiz tādas atkal tiek celtas Ķīpsalā.) Lielie dzīvojamo ēku projekti tikai daļēji tika realizēti, jo 1928. gadā sākusies pasaules ekonomiskā krīze ietekmēja arī Latvijas saimniecisko stāvokli, tāpēc valsts līdzekļus dzīvokļu būvniecībai iedalīja daudz mazāk. Sākās intensīvāka individuālo ēku būvniecība. Tās būvēja pilsoņi, kuri gribēja kļūt neatkarīgi un dzīvot savā mājā, jo to atļāva viņu ienākumi. Katrs, kam pietika uzņēmības uzsākt mājas būvniecību, varēja dabūt hipotēku aizdevumu. 1928. gadā ļoti intensīva kļuva savrupmāju (nereti arī divģimeņu ēku) būvniecība Mežaparka jaunākajā – ziemeļu daļā. Četru gadu laikā šeit tika uzceltas 170 jaunas, galvenokārt dzīvojamās ēkas. Pilsētas plānošanā liela uzmanība tika pievērsta arī jaunu dzīvojamo rajonu veidošanai pilsētas nomalēs, piemēram, Teikas rajonā, kur būvdarbus veica kooperatīvs “Savs stūritis”. Izplatītākais dzīvojamās ēkas tips bija neliela divstāvu māja, ko varēja samērā ātri un lēti uzbūvēt. Realizējot devīzi “Būvē sev un vēl vienai

Pāvils Dreijmanis

“Arhitekts Pāvils Dreijmanis bija tirgus projekta izbūves konkursa uzvarētājs un tā būvniecības konsultants. Konkursa noteikumi paredzēja, ka kompleksa būvē jāizmanto Pirmā pasaules kara laikā Vainodē būvēto cepelīnu angāru konstrukcijas. “1930. gadā Rīgas Centrālo tirgu nodeva ekspluatācijā. Grandiozais tirgus komplekss sastāv no 5 paviljoniem ar kopējo platību 16 000 m². Lielākais (tagad gaļas) paviljons, kura lietderīgā platība ir 5000 m², bija domāts vairumtirdzniecībai. Preču piegādei tajā bija paredzēts arī dzelzceļa atzarojums, kas pienāktu ēkai uz estakādes otrā stāva līmenī (līdz galam netika realizēts). Zem visiem paviljoniem ir pagrabi, tie savienoti ar tuneļiem, kas iziet arī uz kanālmalu, no kurienes preces ērti, tieši pagrabu līmenī nogādāt uz tajos ierīkotajām noliktavām un saldētavām. Viss komplekss bija apgādāts ar savā laikā visai modernu inženiertehnisko aprīkojumu.” (Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 163. lpp.)

Rīgas Centrālais tirgus.
Arhitekts **P. Dreijmanis.**
1924–1930

2. Valsts ģimnāzija
Āgenskalnā. Arhitekts
I. Blankenburgs. 1931

Tiesu pils. Arhitekts
F. Skujiņš.
1936–1938

Pauls Kundziņš (1888–1983)
aktīvi darbojās Arhitektūras
fakultātē jau kopš tās
dibināšanas. 1933. gadā viņš
aizstāvēja doktora disertāciju
“Dzīvojamā rija Latvija”.
Viņš bija viens no Latvijas
Pieminekļu valdes (1923) un
Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja
(1924–1932) dibinātājiem un
iekārtotājiem. Koka
arhitektūras principi un
elementi ir izmantoti visās
P. Kundziņa celtnēs – tās ir
masīvas būvformas, samērā
stāvi jumti un lieveņi zem
jumta platajam pārkarēm. Kā
koka arhitektūras speciālists
P. Kundziņš ir Allažu (1927)
un Ikšķiles (1932)

luterāņu baznīcu
arhitekts, kā arī
Latvijas lielākās
koka baznīcas –
Jēzus baznīcas
kapitālremonta
projekta autors
(1938). Izstrādājis
divstāvu koka
dzīvojamo ēku
standartprojektus,
bet daudzu skolu
projektēšanā
izmantojis funkcionālisma principus.

Armijas ekono-
miskais veikals
(tag. universāl-
veikals “Centrs”).
Arhitekts
A. Galindoms.
1936–1940

ģimenei” pēc tipveida jeb t.s. normālprojekta, izmantojot pieļaujamos un pasūtītāja pieprasītos variantus, ātri tapa samērā lieli diezgan līdzīgu privātmāju rajoni.

Plaša jaunas apbūves programma bija paredzēta arī teritorijām ārpus Rīgas administratīvajām robežām. Arhitekts A. Lamze bija aprēķinājis, ka Rīgas vistiešākajā tuvumā varētu dzīvot aptuveni 1 miljons iedzīvotāju. Saskaņā ar jauno pilsētas ģenerālplānu nelieli administratīvi centri veidotos Priedainē, Babītē, Juglā, Baltezerā, Salaspilī, Dolē un Vecāķos. Bija paredzēts uzsākt plašu apbūvi, kas atbilstu modernākajām Eiropas arhitektūras atziņām par “dārzu pilsētu” veidošanu.

Tā valstiskā mērogā veiksmīgi risinājās dzīvokļu krīzes jautājums, kas bija ļoti svarīgs jau no gadsimta sākuma, kad Rīgas iedzīvotāju skaits bija sasniedzis pusmiljonu (1920. gadā Rīgā no tiem bija palikuši tikai 181 000 iedzīvotāju).

Otrkārt, īpaša uzmanība tika veltīta skolu celtniecībai: faktiski tā bija grandioza celtniecības programma. Gandrīz katrs Latvijas

arhitekts šajos gados ir projektējis kādu skolu. Īpaši daudz mācību iestāžu ir uzbūvēts pēc arhitektu **Indriķa Blankenburga** (1887–1944) un **Paula Kundziņa** projektiem. Skolu ēku arhitektūrā dominēja savdabīga internacionāla funkcionālisma vietējā interpretācija. Skolas bija plašas, gaišas un labi piemērotas praktiskajām vajadzībām. Arhitektoniski ir akcentēta fasādes centrālā daļa, kurā redzami lielie augšējā stāva skolas zāles logi. Tādas skolas tika uzceltas Dobelē, Mellužos, Rucavā, Smiltēnē, Zilupē u.c. Kopumā divdesmit gados tika uzcelts 870 lielu skolu.

Daugavpils Vienības nams. Arhitekts V. Vitands. 1936

Avīzes "Segodņa" izdevniecība un tipogrāfija. Arhitekts A. Birkhāns. 1939

Līdzās šiem sociāli svarīgajiem jautājumiem, protams, uzmanība tika pievērsta arī Rīgas centra turpmākai attīstībai, īpaši – trīsdesmitajos gados un pēc autoritārās valsts iekārtas nodibināšanas. Starpnacionālais "lietišķās arhitektūras" (funkcionālisma) virziens zaudēja savu nozīmi. Tā vietā tika izvirzītas jaunas estētiskas prasības, kuru realizācijā par nacionālā elementa simbolu kļuva klasiskās arhitektūras formas. Tās visas bija ļoti kvalitatīvas un profesionāli perfekti funkcionālas celtnes, un gandrīz katrai bija liels, kolonnām rotāts portiks. "Jāpiebilst, ka lielākā daļa šo celtnu izceļas ar augstu detaļu kultūras līmeni un perfektu izpildījumu. Projektu autori paši vadīja visus būvdarbus un to gaitā atrisināja vissīkākās problēmas. Tiesu pils ēkā pēc F. Skujiņa zīmējumiem izgatavots viss – pat mēbeļu tapsējuma nagliņas. Interesanti, ka šīs ēkas fasāžu apdarē izmantots granīts, kas iegūts Latvijā – Tūjā, Vitrupē un Salacgrīvā. Vienīgi ieeju portiku kolonnām granīts atvests no Zviedrijas.

Plaši izmantoja savā laikā jaunus un modernus būvtechniskos paņēmienus. Piemēram, Armijas ekonomiskā veikala ēkai pamati bija monolīta dzelzsbetona plāksne, bet pirmajā stāvā iebūvēta staru apkures sistēma. Ēkā daļēji tika izmantota gaisa kondicionēšana."¹

"...no jauna uzplaukušais neoklasicisms bija visuzskatāmākais pretstats un noliegums "nacionālajam" funkcionālismam, tāpat kā savā laikā renesanse viduslaiku mākslai, stingrais klasicisms – barokam, 20. gs. sākumā neoklasicisms – jūgendstilam vai mūsdienu postmodernisms ekstrēmi klasicizētā formālajā ievirzē – t.s. modernajai arhitektūrai." (Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 176. lpp.)

¹ Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 178. lpp.

Tirgus laukums Daugavmalā

Trīsdesmito gadu otrajā pusē visas nozīmīgākās sabiedriskās ēkas tika celtas **neoelektiskā** manierē:

- 1) Armijas ekonomiskais veikals, tagad – universālveikals "Centrs" (A. Galindoms, 1936–1940);
- 2) Kara muzejs (A. Galindoms, 1937–1939);
- 3) avīzes "Segodņa" izdevniecība un tipogrāfija Dzirnavu ielā 57 (A. Birkhāns, 1939);
- 4) Tiesu pils, tagad Ministru kabineta ēka (F. Skujiņš, 1936–1938);
- 5) Daugavpils Vienības nams (V. Vītands, 1936);
- 6) viesnīcas Jelgavā (A. Laukirbe, 1939), Cēsis (Ā. Vilmanis, 1939), Valmierā (K. Cīnāts, 1939).

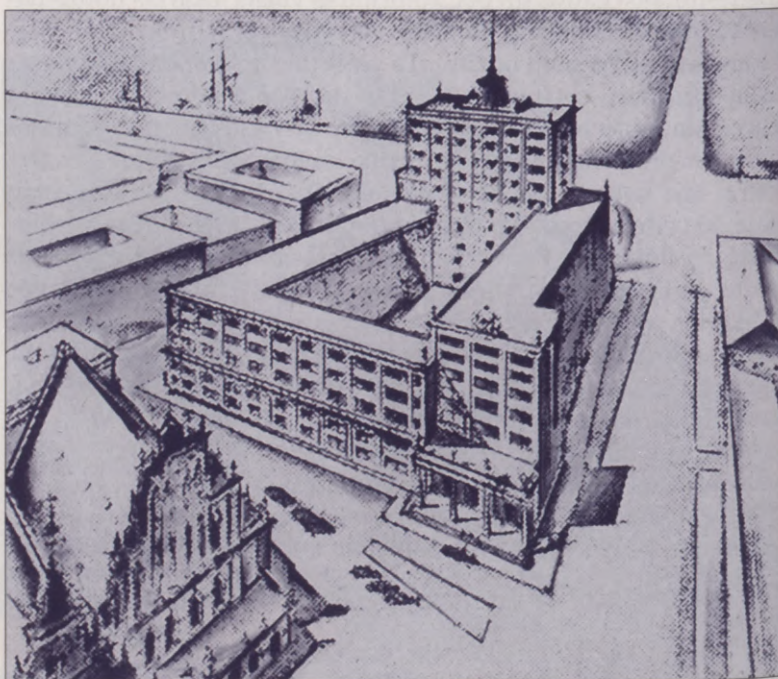
Arhitekta S. Antonova projekts pilsētas valdes namam Daugavmalā

**Finansu ministrijas ēka.
Arhitekts A. Klinklāvs.
1940**

Grandioza pārbūve notika Vecrīgas teritorijā. Tika veidoti laukumi, atbrīvots skats uz svarīgiem objektiem, nojauktas dažādas gadsimtu gaitā izveidotas piebūves. Kopumā desmit gadu laikā Vecrīgā nojauca gandrīz simt ēku: tas bija drosmīgs plāns, kuru proporcionāli var salīdzināt tikai ar lielo Eiropas pilsētu Romas un Parīzes rekonstrukcijām.

Pirmais lielais projekts bija saistīts ar Daugavmalu, kur 1930. gadā tika likvidēts senais, 1571. gadā ierīkotais tirgus laukums. Krastmalu no Rīgas pils līdz dzelzceļa tiltam pārvērtā krāšņos apstādījumos. Apbūve starp Melngalvju namu un upes krastu tika nojaukta. Tajā vietā bija paredzēts būvēt jaunu,

grandiozu pilsētas valdes namu pēc konkursā uzvarējušā LU profesora **Sergeja Antonova** (1884–1956) projekta, kas bija iecerējis šim kompleksam augstu torņveida dominanti. Daži speciālisti uzskata, ka iedvesmu tādas torņotas pilsētas silueta turpmākā pilnveidošanā S. Antonovs bija smēlies Itālijas ceļojuma laikā Sandžiminjano pilsētiņā. Arī K. Ulmanis vēlējās, lai pilsētas siluets tiktu papildināts ar trim jauniem torņiem. Šis projekts netika realizēts. Šodien ir grūti spriest par tā nozīmi, tomēr laukuma rekonstrukcija atkal ir aktuāla.

Otrs kardināls Vecrīgas plānojuma izmaiņu projekts paredzēja izveidot plašu laukumu pie Doma baznīcas. Projekts tika īstenots 1936.–1937. gadā, nojaucot kvartālus Doma laukuma ziemeļu pusē līdz Šķūņu ielai. Tika izveidots senai viduslaiku pilsētai neparasti liels laukums, ko nosauca par **15. maija laukumu**. Jaunradītā pilsētas telpa bija paredzēta daudzu tūkstošu cilvēku sanāksmēm un svētku uzrunām. Par tribīni K. Ulmanis izmantoja Kredītbankas (tagadējā Radionama) balkonu. 1999. gada 18. novembrī no šī balkona atkal tautu uzrunāja Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga. Šis projekts, kaut arī ļoti drosmīgs (tā dēļ K. Ulmanis esot saņēmis pat iesauku “namplēsis”), tomēr ir sevi attaisnojis. Laukuma vieta ir tik veiksmīga, ka šķiet pilnīgi organiska, jau ļoti sena. Tas ir tādēļ, ka no Doma laukuma staru veidā it kā izplūst 7 ielas, padarot visu apkārtējo Vecrīgas telpu par vienotu veselumu.

Vēl viens drosmīgs projekts, kas pārveidoja Vecrīgas seju, bija jaunās Finanšu ministrijas ēkas būvniecība (arhitekts **Aleksandrs Klinklāvs**, 1899–1982). Tā realizācija prasīja daudzu ēku nojaukšanu. No jauna tapa lielu, modernu ēku komplekss, kas aizņēma plašu kvartālu starp Smilšu, Mazo Smilšu, Meistaru un Zirgu ielu. Valsts prezidents K. Ulmanis, liekot pamatakmeni jaunajai celtnī, teica:

“Ne šī ēka, ne ēkas pamati lai netiktu aizskarti vai nobīdīti no šīs vietas. Tiem jāpaliek še uz visiem laikiem.”

Svarīgs objekts bija arī Prezidenta pils pārbūve. Pēc arhitekta E. Laubes projekta Rīgas pils ieguva **Trīszvaigžņu torni** un tika pabeigta 200 gadus ieilgusi Rīgas pils ceturtā stāva pārbūve un rekonstrukcija. Tika izveidota Svētku zāle, kuras iekārtojumā E. Laube izmantoja senlatviešu celtniecības un tautas mākslas motīvus.

“E. Laube neapšaubāmi bija Latvijas arhitekts Nr. 1, viņa personība būtiski iespaidoja visas Latvijas būvmākslas attīstību. Viņa daiļradē klasisko formu elementi jaušami jau 20. gados. (...) Latviešu biedrības ēkas piebūvē (Merķeļa ielā 13, 1935. g.) meistars pats izstrādājis vissīkākos interjera apdares un iekārtas elementus, pats projektējis arī mēbeles. Klasisko formu tēma interpretēta bezgalīgi dažādās variācijās, cauraužot to ar etnogrāfiska rakstura ornamentiku. Varenā, majestātiski cēlā, bet tajā pašā laikā aicinoši omulīgā, neikdienišķā talanta rokas veidotā Ķemeru viesnīcas ēka (1933–1935) ar savu ekspresīvo apjomu plastiku, meistarīgo detaļu kompozīciju un izkoptajām detaļām laikam gan ir pats augstākais sasniegums E. Laubes šī laika

posma daiļradē, būvmākslas šedevrs ar izcilu vietu visas Latvijas arhitektūrā.”
(Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 174.–176. lpp.)

**Rīgas pils
Trīszvaigžņu
tornis.
Arhitekts
E. Laube. 1938**

Ķemeru viesnīca.
Arhitekts E. Laube.
1933–1935

- Kādi divi svarīgi jautājumi bija jārisina Rīgas pilsēt būvniekiem jau divdesmitajos gados?
- Izpētiet funkcionālisma tendences un mēģiniet tās formulēt saviem vārdiem!
- Izvēlieties piemērus un salīdziniet funkcionālisma un neoelektisma arhitektūru!
- Izpētiet savas skolas būvniecības projektu, ja iespējams – celtniecības vēsturi un raksturojiet to!
- Uzrakstiet eseju par pilsētvides veidošanas problēmām un nozīmi, izvēloties konkrētu piemēru – laukumu, pieminekli, parku, jaunu dzīvojamo ēku rajonu!

Visi šeit minētie sasniegumi liecina, ka Latvijas arhitektūrā divdesmit gados veiksmīgi tikuši risināti svarīgi pilsēt būvnieciski jautājumi. Demonstrējot nacionālo tradīciju un reģionālo specifiku, Latvijas arhitektu darbi lieliski iekļāvās kopējās Eiropas būvmākslas tendencēs.

6.8. MĀKSLA

Šajos Latvijas brīvības gados tapa divi grandiozas nozīmes un mēroga projekti, kurus ir grūti ierobežot konkrētā žanrā un attiecināt uz kādu sasniegumu grupu. Pāri visam, kas tapa atsevišķos mākslas veidos, stāv **Kārļa Zāles** (1888–1942) divu kultūrpolitiski ļoti svarīgu projektu realizācija – tie ir **Brāļu kapi** un **Brīvības piemineklis**.

Katras tautas svētākā vieta ir kapi – piemiņas un atceres vieta labākajiem tautas dēliem. Pēc Pirmā pasaules kara sūrajām atbrīvošanās cīņām un neatkarības iegūšanas tādas piemiņas vietas izveidošana kļuva par nacionāli svarīgu uzdevumu. Pirmie apbedījumi Brāļu kapu teritorijā tika veikti jau 1915. gadā, bet kopumā te guldīti vairāk nekā 2000 varoņu. No 1915. g. līdz 1923. gadam tika izveidota kapu ainaviskā daļa atbilstoši Rīgas dārzu direktora Andreja Zeidaka priekšlikumiem. Kompleksā projekta realizācija sākās jau 1920. gadā, kad tika nodibināta Brāļu kapu komiteja. Otrajā periodā, līdz 1936. gada Lāčplēša dienai, kad ansamblis tika iesvētīts, Brāļu kapi kļuva par izcilāko un lielāko

Māte Latvija
 ar kritušajiem
 dēliem.
 Skulptūra no
 Brāļu kapu
 ansambļa.
K. Zāle.
1920–1936

1988. gada oktobrī, apliecinot cieņu un atzinību Kārļa Zāles – latviešu monumentālās tēlniecības izcilākā pārstāvja – talantam, plaši un sirsnīgi izskanēja tēlnieka simtgadei veltītie pasākumi. K. Zāle bija dziļš dzīves izpratējs, stiprs savā pārliecībā, akmens tēlos atveidojot tautas likteņus. Viņš bija Mākslas akadēmijas profesors un Monumentālās tēlniecības meistardarbnīcas vadītājs, talantīgs skolotājs jaunajai tēlnieku paaudzei. Līdzās izcilajiem ansambļiem viņš ir arī daudzu pieminekļu autors – Oskaram Kalpakam (Meirānos, 1927), Andrejam Pumpuram (Lielajos kapos, Rīgā, 1929), Rīgas atbrīvotājiem cīņās pret bermontiešiem (kopā ar arhitektu E. Štālbergu, Sudrabkalniņā, 1937) u.c.

Kārlis Zāle ar ģimeni

Latvijas memoriālo ansambli – latviešu tautas svētceļojumu vietu. Šeit arhitektoniskā, tēlnieciskā un ainaviskā daļa sintezējas unikālā kompleksā. Tas pauž tautas pateicību kritušajiem varoņiem. Tautas klātbūtni šajā ansambli izsaka trīs elementi.

Pirmo veido ainava, kurā izmantoti Latvijas ainavai, lauku sētai un folklorai raksturīgie elementi – liepas, ozoli, bērzi, mežrozītes u.c.

Otrais elements ir tēlniecība. Tā ienes ansambli heroizētus senlatviešu karavīru tēlus, kuri papildināti ar heraldiku, kas atspoguļo Latvijas (1936. g.) administratīvo iedalījumu: četrus valsts apgabalus – Kurzemi, Zemgali, Vidzemi, Latgali, 19 apriņķus un 59 pilsētas. Urnā zem Mātes Latvijas tēla sabērtas 517 rieķšavas zemes – no katra Latvijas pagasta pa vienai.

Trešais ir arhitektūra. Par būvmateriālu lietots vietējais, no Latvijas zemes dzīlēm (Allažos) izceltais šūnakmens.

Visdemokrātiskākā no visām tēlotājmākslas nozarēm – monumentālā tēlniecība – K. Zāles labākajos darbos turpina dzīvot latviešu kultūrā. Tā liek atcerēties tautas folkloras doto, neizsmejamo spēku, neaizmirst izcīnītās brīvības vērtību, turēt godā darba tikumu un ticēt nākotnei. Ideja par tāda monumenta

nepieciešamību bija dzimusi jau 1922. gadā, kad notika pirmais projektu konkurss, tad – 1923. un 1925. gadā, bet nevienprātības dēļ nekas netika uzsākts. 1928. gadā tika nodibināta īpaša

*Pieminekļa augšējo
daļu vainago
Brīvības figūra ar
simbolisku trīs
zvaigžņu
kārtotumu. To
simbolika atspoguļo
kādreizējo Latvijas
teritorijas
administratīvo
dalījumu, ko savā
dzejā piemin arī
Rainis:*

*"Viena zvaigzne
Kurzemīte,
Otra zvaigzne
Vidzemīte,
Trešā zvaigzne
zvaigznājā –
Tā bij mīlā
Latgalīte."*

**Brīvības
piemineklis.
K. Žāle.
1931–1935**

Brīvības pieminekļa komiteja, sākās plaša ziedojumu vākšana celtniecībai, un 1930. gadā tika izsludināts vēl viens konkurss – jau ceturtais. No 32 piedāvājumiem par labākajiem tika atzīti K. Zāles, T. Zaļkalna un K. Baumaņa (no 1935. g. Kārlis Zemdega) projekti. Pieminekļa celtniecību uzticēja Kārlim Zālem. Kad 1931. gadā sākās tā veidošana, tēlnieks pieaicināja arhitektu E. Štālbergu. Viņam bija lieli nopelni šī ansambļa realizācijā. Vēl pēc tam vairākkārt pārlabotais mets tika īstenots četru gadu laikā. Pieminekli atklāja Valsts prezidents A. Kviesis 1935. gada 18. novembrī.

Tēlnieciskā valoda šajā ansamblī ir vispārināta, lielu un cēlu ideju piesātināta un ietver sevī tādus vispārcilvēciskus simbolus kā Dzimtene, Brīvība, Darbs, Kultūra, Prāts, Ģimene, Dziesma, Sapņi – pagātnes ilgas un nākotnes cerības. Šie simboli ir izteikti gan K. Skalbes vārdos “Tēvzemei un Brīvībai”, gan 13 skulpturālās grupās un ciļņos. Tēlnieciskie veidojumi akcentē 41 metru augstās smailes dinamiku, kuru pastiprina attiecīgais skulptūru mērogs un tēlniecībā reti izmantotais kolorīts. Skulptūras tika veidotas atturīgā krāsu gammā no gaišā Itālijas travertīna un skarbā Somijas granīta. Brīvības piemineklis lieliski iekļaujas apkārtējā vidē un, tāpat kā Brāļu kapu memoriālais ansamblis, veido savdabīgu ainavas, arhitektūras un monumentālās tēlniecības sintēzi.

Otrs izcils latviešu tēlniecības meistars bija **Teodors Zaļkalns** (līdz 1930. g. – T. Grīnbergs, 1876–1972). Salīdzinot abu meistarū labākos darbus, var secināt, ka Zāle skulptūras idejisko jēgu veiksmīgāk spēja izteikt cilnī, bet Zaļkalns – apaļskulptūrā. Kārlis Zāle savienoja cilni ar sienas plakni tādā veidā, ka pati plakne kļuva par tēla un apkārtnes aktīvo dominanti un saikni ar debesīm. T. Zaļkalns to pašu efektu panāca, veidojot apaļskulptūras un plastiski akcentējot to saikni ar pamatni, zemi un apkārtējo ainavu. Šādos viņa darbos jūtams klusināts miers un neuzsvērtā simboliska tēlainība. Tādi ir T. Zaļkalna veidotie pieminekļi R. Blaumanim (1929) un A. Kronvaldam (1938), kapa pieminekļi J. Porukam (1930), F. Bārdam (1933) un A. Gulbim (1939).

Trešais meistars, kas darbojās memoriālajā skulptūrā, bija Kārlis Baumanis, kurš arī nomainīja savu uzvārdu un 1935. gadā kļuva par **Kārli Zemdegu** (1894–1963). Ļoti veiksmīgi uzsācis savu radošo darbību pēc K. Rončevska vadītās tēlniecības meistardarbnīcas beigšanas, viņš pieteica sevi kā savdabīgs meistars. Galvenais viņa darbos bija apbrīnojama materiāla un kompozīcijas tektoniskā vienotība. 1932. gadā viņš ieguva pirmo vietu Raiņa kapa pieminekļa projektu konkursā un realizēja to 1935. gadā. Šajā tēlā tika izmantota alegoriska, gara rosmes caurstrāvota jaunekļa figūra.

Celtne Brīvības bulvārī,
kur kala Brīvības
pieminekli

Piemineklis rakstniekam
Rūdfam Blaumanim.
T. Zaļkalns. 1929

Kapa piemineklis Rainim.
K. Zemdega. 1935

Kapa piemineklis
A. Deglavam.
K. Jansons. 1929

K. Zemdega, gandrīz kā visi tālaika tēlnieki, veidoja arī vairākus piemiņas monumentus Pirmajā pasaules karā kritušajiem (Rūjienā, 1937; Dobelē, 1940) un Brīvības cīņu upuriem (Tukumā, 1940).

Kaut arī memoriāla tēma bija ļoti svarīga, tā, protams, nebija vienīgā, ar ko nodarbojās tēlnieki. Vairāki ievērojami tēlnieki pievērsās portretam (piemēram, **Gustavs Šķilters**, 1874–1954) un plaši pieprasītajām dekoratīvajām kompozīcijām (piemēram, **Rihards Maurs**, 1888–1966), kā arī mazo formu tēlniecībai. Mākslas akadēmijā jauno tēlnieku paaudzi skoloja profesori **Konstantīns Rončevskis** (1875–1935), **Burkards Dzenis** (1879–1966), jau nosauktie T. Zaļkalns, K. Zāle un daudzi citi pedagogi. Kopš 30. gadu otrās puses nenoliedzami liela ietekme bija **Kārļa**

Jansona (1896–1986) pedagoģiskajai darbībai. Jaunajiem māksliniekiem tika dota iespēja strādāt viņa darbnīcā "Silķu" mājās pie Cēsīm.

Droši var apgalvot, ka šajos divdesmit gados latviešu profesionālā māksla izveidojās par patstāvīgu un neatkarīgu, specifiski latvisku mākslu. Tā kļuva tāda, kādu mēs to varam neklūdīgi pazīt starp daudzu citu tautu māksliniecišķajiem sniegiem. Tēlniecībā tas bija īpašs nacionāls gars – nedaudz sentimentāls, skumjš un tomēr savā vispārinājumā izteikti tautisks. Tēlnieki atrada vairākus domubiedrus Eiropas mākslā. Piemēram, nozīmīga ir kubisma un futūrisma ietekme gan K. Zāles un T. Zaļkalna atsevišķos darbos, gan **Emīla Meldera** (1889–1979) skulptūrās. Īpašu autoritāti šajā tēlnieciskajā pasaulē ieguva franču mākslinieks Ogists Rodēns.

Arī gleznotāji meklēja saskarsmes un domu vienprātības avotus, tomēr daudz emocionālāk nekā tēlnieki. Gadsimta sākumā galvenā ietekme bija krievu un vācu glezniecības skolām, turpretī jau kopš Jāzepa Grosvalda noteicošā loma piederēja franču, bet trīsdesmitajos gados – beļģu mākslai.

"Tie individuālie pētījumi, kādus latviešu jaunie gleznotāji ir paši taisījuši, tomēr ļauj jau runāt par to, ka mūsu tautas mākslā valda tā pati likumība, kāda novērojama kaut grieķu mākslā. Ievērojot senlatviskas glezniecības trūkumu, tas neļauj nožēlot to, ka mēs mācāmies pie frančiem, klasisko tradīciju tiešiem mantiniekiem. Neaizmirsīsim, ka latviešu tautas radošā potence vēl nav izsīkusī, ka franču kultūra patlaban no barbariem tiek iekarota un mūsu cerības var tikai plaukt..."¹

Eiropas mākslas daudzveidība tiešām strauji mainīja situāciju Latvijas mākslas dzīvē. No jaunās Mākslas akadēmijas tika pra-

¹ *Skulme U. Sakarā ar "Rīgas Mākslinieku izstādi" / Ilustrēts Žurnāls. – R.: Leta, 1923, 50., 526. lpp.*

sīts, lai tā ātri reaģētu uz visu jauno un aktuālo. Tomēr augstskolas studiju sistēmas pamatā bija klasisko akadēmiju princips, kurā liela nozīme ir dabas studijām un klasiskā mantojuma izvērtējumam. Tas likās novecojis un konservatīvs princips, daudzi ar to bija neapmierināti. Samērā liberālais vadības stils, kādu realizēja Vilhelms Purvītis, izsauca negatīvus iebildumus. Purvītis, būdams lielisks diplomāts, dedzīgākos akadēmijas ienaidniekus uzaicināja par pedagogiem.

Pirmo no savu uzskatu pretiniekiem par pedagogu Mākslas akadēmijā V. Purvītis uzaicināja L. Libertu. **Ludolfs Liberts** (1895–1959) bija viens no interesantākajiem un daudzpusīgākajiem tālaika māksliniekiem "nemierniekiem". Viņa enerģiskā personība arvien tiecās pēc efektīviem pārsieģumiem visā, ko viņš darīja. Pēc veiksmīgas izstādes Rīgas Pilsētas mākslas muzejā kopā ar K. Ubānu viņš tika uzaicināts strādāt Mākslas akadēmijā un arī Nacionālajā operā pie dekorāciju veidošanas. No tā laika viņš regulāri nodarbojās ar dekoratīvo glezniecību un veidoja skatuvisko ietēru daudzām izrādēm vairākās Eiropas operās. Dažos gados tapa inscenējumu dekorācijas vairāk nekā 20 uzvedumiem Latvijā, 6 – Lietuvā, kā arī vairākiem Bulgārijā, Zviedrijā un Somijā.

Starptautiskajā izstādē Parīzē 1937. gadā L. Liberts saņēma *Grand Prix* un zelta medaļu. Liberts aktīvi gleznoja, viņu interesēja viss jaunais – gan stilistiski, gan tehniski.

"Tāds ir Ludolfs Liberts – krietns un izcils teātra dekorators, izcils portretists, apbrīnojams ziedu tēlotājs un smalkjūtīgs ainavu gleznotājs. Pēc savas dabas dzejnieks un romantiķis, viņš nekad nav varējis dot redzētā fotogrāfiskus attēlus, bet gan līdzās reālās

Vilhelms Purvītis

(1872–1945) ir īpaša figūra Latvijas mākslas dzīvē, un iepriekšējās nodaļās izcilais profesors jau ir vairākkārt pieminēts. Viņa loma gan Rīgas Pilsētas mākslas skolas izveidošanā (1909–1916), gan Mākslas muzeja organizēšanā un vadīšanā (1919–1944), kā arī Mākslas akadēmijas dibināšanā un tās nozīmes uzturēšanā nav pārvērtējama. V. Purviša lielais ieguldījums latviešu ainavu glezniecībā vislabāk saprotams, ja pieminam viņa izcilos audzēkņus. Tie ir Eduards Kalniņš, Ārijs Skride, Ansis Artums, Valdis Kalnroze u.c.

1937. gadā Starptautiskajā mākslas un tehnikas izstādē Parīzē Baltijas valstīm bija vienots paviljons. Latvijas daļa presē raksturota šādi: "Vienā telpas galā gleznotāja Ludolfa Liberta darinātais Kārļa Ulmaņa portrets, kam abās pusēs reljefi veidoti Vadoņa teicieni, tam pretī – vēl viena Liberta glezna – liela izmēra figurāla kompozīcija "Latvi vienoti darbā". Ekspozīcijā – arī Zāles skulptūras "Jātnieks" un Brīvības pieminekļa skulpturālo grupu maketi. (...) Atsevišķā stendā – sudraba rotaslietas, kas darinātas pēc seniem paraugiem. Telpu grezno trīs lielas Kuzņecova fabrikas vāzes. (...) Mēbeles pēc arhitekta Kundziņa zīmējuma izgatavotas no bērza. (...) Apskatei stendā izlikti visi VEF ražojumi, arī tam laikam moderns šaurfilmu projektoris. Pie griestiem piekārts šīs rūpnīcas ražotās lidmašīnas makets."

L. Liberts. Ziema pilsētas nomalē. 1922

K. Ubāns.
Mūkslas ainava.
1925

"(..) blakus
populārajam un
akadēmiju
impresionistiskajam
reālismam mūsu
moderni ievirzīto
mākslinieku darbos
pakāpeniski izkopās
ekspresīvais vai arī
strukturālais
reālisms kā
mākslinieciski brīva
izteiksme, pārejot

no lineāras un plakšainas
uztveres, kā arī no dekoratīvas
stilizācijas uz tonālu
krāsainību. Par šādas norises
dažādiem aspektiem un
individuālu veikumu stāvokli
jau deva ieskatu Latvijas
desmit gadu jubilejas mākslas
izstādē, māksliniekiem gan
sākot ar primitivitātes uztveri,
gan citam pārvēršot dabu
ģeometrizētos pusabstraktos
veidos, gan atkal pievēršoties
skaļai, pretstatībai
krāsainībai. Bija arī vērojama
tieksme uz plašu, dzienu
kompozīciju ar simbolisku
jēgu. Tādi smagnēji, heroiski
izjusti cīnītāju stāvi iezīmē
mākslinieku tālāko ceļu un
tonāli artikulētus veikumus
jau nākamās trīsdesmitajos
gados."

(Siliņš J. Latvijas māksla
1915–1940, I d. –
Stokholma: Daugava, 1988,
449. lpp.)

īstenības skicēm vienmēr mūs pārsteidz ar savu bagāto fantāziju un apgaroto izdomu. Viņš pēc savas būtības īsteni vienmēr ir reālists; viņš mīl dabu – Dieva radīto lielo, skaisto pasauli."¹ Pētot L. Liberta daiļradi, varam izsekot visai Latvijas mākslas dzīvei šajos gados, izprast tās problēmas un atklāt slēptākos sapņus. J. Siliņš to ietver dažos vārdos: "Ekspresīva un vizionāra, tā fantāzijas rotaļā savij īstenību ar teiksmu, pārkāusējot aizgūto savā personīgā izjūtā un personīgā skatījumā." Tādi ir L. Liberta daudzie portreti, piemēram, K. Zāles, K. Ulmaņa, F. Baloža. Viņš veiksmīgi sadzīvo ar jaunā laika prasībām pēc valsts apvērsuma un glezno interesantus, drosmīgus latviešu seno valdnieku tēlus – Viestardu, Visvaldi, Tālivaldi u.c., kuri bija paredzēti prezidenta pils telpām (skatīt 2. nod.). Gleznieciski brīnišķīgākās ir viņa ainavas, kas tapušas daudzajos ceļojumos. Tādi ir Parīzes, Berlīnes, Vīnes un Ņujorkas skati, bet pie Venēcijas īpašajām noskaņām viņš atgriezās arvien no jauna.

Darbā Mākslas akadēmijā L. Libertam pievienojās arī K. Ubāns, V. Tone, K. Brencēns, Ģ. Eliass, J. Kuga un B. Dzenis. Meistardarbnīcas vadīja labākie meistari. Figurālās glezniecības meistardarbnīcu līdz 1932. gadam vadīja Jānis Roberts Tilbergs, bet pēc tam – Ģederts Eliass, dabasskatu darbnīcu vadīja Vilhelms Purvītis, grafikas – Rihards Zariņš, dekoratīvās mākslas – Jānis Kuga. Nozīmīgu pedagoģisko darbu veica arī Augusts Annuss, Konrāds Ubāns, Valdemārs Tone un Kārlis Miesnieks.

¹ Balodis F. Ludolfs Liberts. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1938, 44. lpp.

Mākslas akadēmijas darbība tomēr bija auglīga. Jau pirmajos valsts pastāvēšanas gados bija jūtama tās ietekme. Mākslas dzīve kļuva ļoti daudzveidīga un jaunās brīvības apstākļos īpaši radoša. Izveidojās vairākas mākslinieku grupas, kurās, tāpat kā citur Eiropā, iesaistījās gan literāti, gan teorētiķi. Viņi bieži deklarēja samērā kardinālas mākslas tendences un vienlaikus meklēja arī to demonstrēšanas iespējas. Šeit var minēt tikai svarīgākās no šīm radošajām apvienībām.

Rīgas Mākslinieku grupa, līdz 1920. g. t.s. Ekspresionistu grupa: ekspresionisms nav nekas jaunais, nekas izolēts, bet gan ir dabisks rezultāts jaunākās mākslas attīstībā, tā mērķis nav attēlot objektīvo ārējo dabu, bet gan savu individuālo un garīgo būtību (Ģ. Eliass, L. Svemps, V. Tone, O. Skulme, U. Skulme, N. Strunke, R. Suta, S. Vidbergs u.c.).

Neatkarīgo mākslinieku vienība: katrs virziens un katrs izteiksmes līdzeklis ir labs, ciktāl tas sevī ietver patiesas mākslas vērtības (E. Brencēns, E. Brastiņš, P. Kundziņš, H. Vika u.c.).

Mākslinieku biedrība "Sadarbs". Tajā darbojās akadēmiskā tradicionālisma un modernisma dažādu paaudžu pārstāvji (K. Zāle, J. Madernieks, L. Liberts, K. Miesnieks, K. Rončevskis, K. Zemdega u.c.).

"Zaļā Vārna": vairāk dzīvības mākslā, vairāk mākslas dzīvē! (Topošie mākslas gari – K. Baltgailis, F. Varšlavāns, V. Kalnroze, A. Zvirbule, O. Ābelīte, A. Junkers u.c.)

Radīgars: mākslu visiem. Radi, gars! (Jauno mākslinieku, studentu kopa – Ž. Sūniņš, K. Padegs, V. Vimba u.c.)

Mūksalas Mākslinieku biedrība: latviskās mākslas tradīciju ceļš (jauni mākslinieki – A. Artums, K. Neilis, J. Kalmīte u.c., kas

V. Purvītis savā radošajā ceļā bieži tikās ar vairākiem saviem studiju biedriem no Pēterburgas Mākslas akadēmijas. Viens no aktīvākajiem 1897. gada A. Kuindži meistardarbnīcas absolventiem bija **Nikolajs Rērihs** (1874–1947), kuru kā pedagogu Pēterburgas Mākslas veicināšanas biedrības skolā bija iepazinusi daudzi latviešu mākslinieki – K. Miesnieks, U. Skulme, M. Skulme, F. Varšlavāns, I. Zeberīņš, A. Kronenbergs u.c. Rērihs ir pasaules kultūras pieminekļu aizsardzības kustības dibinātājs. Viņš izstrādāja garīgās kultūras mantojuma aizsardzības pakta projektu – Rēriha Paktu un Miera karogu. Interesi par to līdz pat šodienai izrāda daudzas valstis. Arī Latvija nepalika vienaldzīga – 1927. gadā Rīgā tika nodibināta Rēriha biedrība. Tās statūtos bija paredzēts rūpēties par garīgās kultūras turpmāko attīstību un veicināt sadarbību starp dažādām tautām.

Biedrība veica publicistisku darbību un pat izdeva grāmatas. 1937. gadā tika nodibināts muzejs. Tā pastāvīgajā ekspozīcijā ietilpa vairāk nekā 40 N. Rēriha dāvināto darbu, kas bija tapuši Himalajos no 1932. g. līdz 1937. gadam. Vēl šobrīd biedrības darbs Latvijā ir diezgan aktīvs, atvērta arī grāmatnīca.

Ģ. Eliass. Lauku skats. 1931

N. Strunke.
Pašportrets ar lelli.
20. gs. 20. gadi

V. Tone. Pie loga. 1932

"Tone visvairāk gleznojis sieviešu portretus, un viņa iecienītā modeļa laikmetīgās pilsētnieces, Mākslas akadēmijas studentes Annas tēls kļuvis par simbolu visai latviešu 30. gadu glezniecībai. Leo Svempam, klusās dabas aizsācējam latviešu glezniecībā, piemita dabas dotas spilgtas gleznotāja spējas un svaiga krāsas uztvere. 1935. gadā starptautiskā izstādē Briselē, kur latvieši izstādījās blakus Pablo Pikaso, Anri Matisam, Džeimsam Ensoram un Izidoram Opsomeram,

par saviem garīgajiem patroniem izvēlējās V. Toni, K. Ubānu, T. Zaļkalnu, E. Brastiņu, E. Virzu, V. Eglīti u.c.).

Interesants bija **Valdemāra Tones** (1892–1958) ceļš glezniecības noslēpumu dziļumā. Daudz strādājot klusās dabas žanrā, viņš pamazām ieguva īsto gleznotāja neatkarību – brīvu, dabisku glezniecisko līdzekļu un elementu saskaņu. Idejas realizācijā process sākas iekšienē, dvēselē. Ārējie impulsi – ceļojumi un studijas, kas ceļa sākumā arvien māksliniekam ir tik svarīgi, briduma gados pakārtojas psiholoģiskām, intuitīvām emocijām. Mākslinieks sāka gleznot savas izjūtas, domas, atklāt savu pasaules skatījumu. Mākslinieka būtības būtība un uzdevums, vienalga, vai viņš pats to apzinās vai ne, ir izvērst savas personības saturu uz āru. Reizē veidojas pati personība un arī spējas to izpaust.

"Tones ceļš bijis no lietu ārienes uz iekšieni. Viņš vēlas redzēt savu pasauli arvienu bagātāku, teiksmaināku, neizdibināmu un noslēpumainu kā pati esība. Dziļā nopietnība dveš no tās un arī dziļā latviskā, rāma un svinīga iekšējā skaidrība."¹

Visas mākslinieku grupas, kuru sastāvs itin bieži mainījās, aktīvi iesaistījās mākslas dzīvē un radīja labvēlīgus apstākļus radošai sacensībai. Dažādās mākslinieku grupas savā starpā mēģināja sacensties pat izstāžu organizēšanā. Tika rīkotas arī daudzas personālizstādes. Bieži mākslinieki paši organizēja savas izstādes dažās Eiropas izstāžu zālēs (piemēram, L. Liberts), bet vislielākā nozīme bija kopizstādēm. Piemēram, ar Izglītības ministrijas atbalstu 1928. gadā valsts 10 gadu jubilejai veltītajā izstādē kopīgi piedalījās visas dažādās mākslinieku apvienības.

¹ Eglītis A. Valdemārs Tone. – R.: Latvju grāmata, 1944, 54. lpp.

lietpratēji esot
izteikušies, ka
Svempa dēļ vien
jāredz visa
Latvijas nodaļa,
un Briseles
Karaliskais
Mākslas muzejs
nopirka viņa kluso
dabu, darot godu
visai mūsu
glezniecībai."
(Lamberga D.
Laikmets un
māksla //
Latvijas māksla.
20. gadsimts. –
R.: Neputns,
2002, 12. lpp.).

J. Liepiņš.
Vendzele. 1935

L. Svemps.
Augļi. 1926

J. Tīdemanis.
Pavasaris. 1932

Konstrukcija. Šķīvis.
R. Suta. 1926.

Maskas. Šķīvis. A. Beļcova.
1925.

Jānis Kuga

"Trīsdesmito gadu pirmajā pusē Latvijā bija 83 kinoteātri. 1934. gadā tajos reģistrēti 4 806 480 apmeklētāji. (...) Respektablākās un ietilpīgākās kinozāles Latvijā šajā laikā bija "Forums", "Palladium", "Splendid Palace" Rīgā, kā arī "Palass" un "Kamergaisma" Liepājā." Loti nozīmīgs notikums šī perioda kino vēsturē ir pilnmetrāžas filmas "Zvejnieka dēls" uzņemšana (režisors V. Lapenieks). "(...) tās pirmizrāde pārvērtās par īstiem nacionāliem svētkiem. Kinoteātris "Splendid Palace" (tag. "Rīga") nekad nebija redzējis tik daudz skatītāju kā "Zvejnieka dēla" demonstrēšanas laikā.

Kopskates tika sarīkotas Varšavā, Budapeštā, Kopenhāgenā, Parīzē, Briselē, Londonā u.c. Lieli un nozīmīgi panākumi māksliniekiem bija 1939. gada izstādē Parīzē. Viņu iegūto starptautisko atzinību augstu novērtēja arī valsts, kas īpaši 30. gados kļuva par lielāko latviešu mākslas darbu pircēju. Māksliniekus atbalstīja arī Kultūras fonds.

Ekonomiskās krīzes laikā, 20. gadu beigās, mākslas dzīve mainījās. Mākslas akadēmijas finansiālais stāvoklis tik ļoti pasliktinājās, ka tika runāts par akadēmijas slēgšanu, par pamatojumu minot akadēmijas nespēju sniegt vajadzīgo atbalstu nacionālās mākslas stiprināšanai. Šī neapmierinātība auga, tāpēc akadēmijā tika veiktas plašas reformas, un 1934. gadā par rektoru kļuva Jānis Kuga. Šādās krīzes situācijās mākslas dzīve nereti kļūst aktīvāka, arī Latvijā šajos gados kopumā sākās mākslas dzīves uzplaukums. Pie aktīvākajiem māksliniekiem var pieskaitīt lielos modernistus – Romanu Sutu, Niklāvu Strunki, Aleksandru Beļcovu, Francisku Varslavānu un vēl daudzus citus. Viņu daiļradē galvenais bija meklējumu un radošu eksperimentu gars. Mākslinieki izmantoja dažādas tehnikas un paņēmienus, vēloties panākt iespējami lielāku emocionālu iedarbību.

"Pat 30. gados mūsu mākslinieki nekļuva par literāra naturālisma piekritējiem. Ja arī izstādēs parādījās tamlīdzīgi idealizēti tautiskā gara un vēstures slavinājumi, ārzemju skatēs tie netika iekļauti. Tātad laikā, kad vairumā Eiropas valstu plauka jaunreālisma tendences ar valsts iekārtu slavinošu saturu, latviešu glezniecībā, ko tomēr jāuzskata par diezgan izolētu Eiropas nomales kultūras parādību, attīstījās tieši gleznieciskās vērtības. Izteiktākie realisti K. Miesnieks, J. R. Tilbergs, J. Bīne, A. Štrāls Parīzes skatē palika mazākumā, un viņu sniegumu vispār nevar pielīdzināt līdzīgām tendencēm vācu vai itāļu mākslā, jo Latvijā pat prezidenta K. Ulmaņa autoritārās valdīšanas laikā valsts ideoloģija gan izvirzīja savas prasības, taču tās māksliniekiem neuzspieda."¹

¹ Lamberga D. Latviešu glezniecība Eiropas mākslas kontekstā // Latvijas kultūra 1920–1940. – R.: LMMA, 1990, 24.–25. lpp.

1932. gadā notika I mākslinieku kongress, kurā piedalījās ne tikai tēlotājas mākslas meistari, bet arī rakstnieki, žurnālisti, aktieri, operdziedātāji, baletdejojotāji un mūziķi. Tika risināti daudzi sasāpējuši kultūras dzīves jautājumi, radās arī doma par Mākslinieku savienības dibināšanu.

Svarīga mākslas nozare bija **kino**. Iedibināt šajā jomā tradīcijas bija visai grūti. Vairākkārt tika dibinātas aktieru studijas un presē akcentēta kino perspektīva un nozīme. 1920. g. tika nodibināta pat akciju sabiedrība "Latvijas filma" (pastāvēja līdz 1923. g.), kas paspēja uzņemt vairākas filmas (1920. g. filmā "Psihe" kino debitēja Lilita Bērziņa).

1936. gadā bija uzņemta jau 121 filma. Un, kaut arī lielākā daļa bija kinožurnāli un hronikas, Latvijas publika jau bija novērtējusi šī mākslas veida nozīmi. 1934. gadā parādījās arī pirmās skaņufilmas. Piemēram, filmas "Daugava" (pirmizrāde 1934. gada 28. aprīlī) uzņemšanā piedalījās Leonīds Leimanis, kurš vēlākajos gados kļuva par izcilu Latvijas kinorežisoru.

Ne mazāk raiba un interesanta bija **teātru un mūzikas dzīve**. Šajā laikā Rīga kļuva par teātru pilsētu. Tika iedibinātas spēcīgas tradīcijas, kuras bija nozīmīgas arī visus padomju okupācijas gadus, jo teātris bija vienīgā vieta, kur mākslinieks tieši un emocionāli iedarbīgi varēja kontaktēties ar publiku. Par teātriem aktīvi rūpējās valsts, pašvaldības un Kultūras fonds. Tika nodibināta Mākslas departamenta Teātra padome.

Nozīmīgākais bija **Nacionālais teātris**, par teātra direktoru tika izraudzīts Aleksis Mierlauks, bet par scenogrāfu – Oto Skulme. Teātra darbību atklāja 1919. gada 30. novembrī ar Rūdolfa Blaumaņa izrādi "Uguni"; nākamās izrādes bija Raiņa poēma

Oskars (P. Lūcis).
Kadrs no filmas
Zvejnieka dēls.
1939

*Pazīstami un garā
tuvi V. Lāča
romāna varoņi,
demokrātisks
sižets, ievērojamu
dramatisko
aktieru
piedalīšanās,
oriģināla
J. Mediņa mūzika,
Latvijas ainavu
vizuālais tēls – tas
viss ir filmas
toreizējo
panākumu
pamatā. Tas ļauj*

*runāt par "Zvejnieka dēlu"
kā par veiksmīgāko latviešu
kino bērnības darbu, kas nav
novecojis arī tagad. Tas ļauj
iedomāties augšupeju, kādu
būtu piedzīvojis mūsu tautas
nacionālais kino, ja
turpmākos gadu desmitus
nebūtu pavadījis staļiniskā
romantisma toanā."
(Baltauss J. Kino sākumi
Latvijā / Latvijas kultūra
1920–1940. – R.: LMMA,
1990, 100. lpp.)*

Skats no izrādes *Trīnes*
grēki Nacionālajā teātrī.
1923

Skats no izrādes
Vecais pilskungs
Dailes teātrī. 1935

K. Miesnieks.
Aleksa Mierlauka portrets.
1935

"Daugava" un luga "Zelta zirgs". Ļoti iecienītas bija Annas Brigaderes lugas, kas visas bija Nacionālā teātra lepnums, – "Sprīdītis", "Maija un Paija", "Lolitas brīnumputns" u.c. Repertuārā bija arī Ā. Alunāna, J. Akuratera, Aspazijas un A. Upīša lugas. No aktieriem īpaši jāmin Alekss Mierlauks, Alfrēds Amtmanis-Briedītis, Rodrigo Kalniņš, Jānis Osis, Berta Rūmniece, Mirdza Šmithene, Lilija Ērika, Anta Klints un daudzi, daudzi citi. Vēl šodien vecākās paaudzes cilvēki stāsta leģendas par šiem izciliem aktieriem.

Dailes teātris vēl aizvien atceras savu režisoru **Eduardu Smilģi** (1886–1966). Viņš bija modernā teātra aizsācējs Latvijā un kopā ar savu tuvāko domubiedru scenogrāfu un mākslas teorētiķi Jāni Munci (1886–1955) bija aktīvi krievu teātra novatora un eksperimentētāja Vsevoloda Meierholda (1874–1940) piekritēji. E. Smilģis sevišķu vērību veltīja uzvedumu formai, tiecās pēc monumentalitātes; izrādēs valdīja teatrāli pacīlāts, romantisks, dinamisks spēles veids, aizrautība, dzīvesprieks. Savu darbību teātris uzsāka ar Raiņa traģēdiju "Indulis un Ārija", pēc tam ļoti lielu skatītāju atsaucību ieguva "Uguns un nakts". 1925. gada dekoratīvo mākslu izstādē Parīzē Jāņa Munča scenogrāfijas meti izrādēm ieguva *Grand Prix*.

Dailes teātris par noteicošo izvirzīja filozofisko vispārinājumu, kas ir visa galvenais saturs. Tam jāpakļauj literārais teksts, telpa, skaņa, gaisma. Visam jāizceļ galvenais – aktieris un viņa žesti, kustība, mīmika. E. Smilģis prasīja no aktiera dabiskumu un izkoptu meistarību. To spēja pats Eduards Smilģis, Lilīta Bērziņa, Emīls Mačs, Lilija Žvīgule, Arveds Mihelsons. Viņi bija neaizmirstami gan V. Šekspīra, E. T. A. Hofmaņa un Mol-

jēra komēdijās, gan S. Lāgerlēvas "Gesta Berlingā" vai J. Janševska "Dzimtenē".

Rūpējoties par jaunu aktieru paaudzi, Dailes teātris nodibināja pats savu dramatisko studiju.

Visā Latvijā aktīvi darbojās arī 1922. gadā dibinātais Ceļojošais teātris, kurā dažus gadus pat bija četras trupas – trīs dramatiskās un viena operetes. Jāpiemin arī 1926. gadā dibinātais Strādnieku teātris un 8 minoritāšu teātri, no kuriem īpaša nozīme bija Krievu drāmas teātrim. No amatieru teātriem jāpiemin Pārdaugavas teātris, Ziemeļblāzmas tautas teātris u.c. Katrā lielākajā pilsētā – Valmierā, Liepājā, Jelgavā, Ventspilī – bija savs teātris. Līdzīgi

kā gadsimtu mijā, teātra māksla bija populāra katrā skolā un katrā organizācijā. Lasot Latvijas teātra vēsturi, reizēm šķiet, ka aktieru ir bijis vairāk nekā skatītāju, – tomēr skatītāju zāles arvien bija pārpildītas. Nebija otras tādas jomas, kas būtu varējusi sacensties ar skatuves mākslu nacionālā gara un tautas pašapziņas stiprināšanā.

Mūzikas dzīvē liela nozīme bija latviešu koru dziedāšanas tradīcijai. Pēc 1910. gada dziesmusvētku organizēšanā bija liels pārtraukums līdz pat 1926. gadam, kad notika Sestie dziesmusvētki. Daudzie kori demonstrēja jaunu, daudz augstāku dziedāšanas kvalitāti. Pamatus tai bija ielikusi gan aktīvā Latvijas Konservatorijas darbība, gan daudzās Tautas konservatorijas Rīgā, Jelgavā, Ventspilī, Tukumā, Daugavpilī un Liepājā, gan 1923. gada Dziesmu dienas. Tā bija milzīga ierosme. Visur sāka dibināt jaunus korus, un pēc trim gadiem jau varēja notikt Sestie dziedāšanas svētki. Septītie dziesmusvētki izskanēja 1931. gadā, bet 1933. gadā tika organizēti Astotie dziesmusvētki, kas tika veltīti 1873. gadā notikušo Pirmo vispārējo dziesmusvētku 60 gadu atcerei.

Nākamajos – Devītajos vispārējos dziesmusvētkos 1938. gadā jau piedalījās 400 kori ar 17 000 dziedātājiem. Tie bija pēdējie un visgrandiozākie neatkarīgās Latvijas Republikas dziesmusvētki pirms Otrā pasaules kara. Komponisti aktīvi sacerēja jaunus skaņdarbus: līdzās Jāzepam Vitolam, Jānim Mediņam un Alfrēdam Kalniņam var minēt tādus dziesmu autorus kā Jāni Kalniņu, Jāni Norvili, Ādolfu Ābeli u.c. Lielu ievēribu izpelnījās dziesmusvētku virsdiriģenta **Emiļa Melngaiļa** (1874–1954) latviešu tautasdziesmu apdaru atskaņojums. "Kopējā dziesmu devumā varēja vērot trīs galvenos virzienus: 1) *objektīvi nacionālo*, kas meklēja ciešu saistību ar muzikāli etnogrāfisko pagātņi, 2) *subjektīvi nacionālo*, kas, sašķetinādamies ar tautas izjūtu pasauli,

Lilita Bērziņa
Grietiņas lomā
Fausta
iestudējumā
Dailes teātrī.
1940

Devīto vispārējo
dziesmusvētku kopskats
Uzvaras laukumā. 1938

Teodors Reiters

- Izvēlieties trīs, jūsuprāt, galvenos sasniegumus dažādās mākslas jomās un komentējiet tos!
- Salīdziniet vairāku tēlnieku radošās darbības principus!
- Apmeklējiet kapus un izpētiet memoriālo pieminekļu tēlnieciskās kvalitātes – veidošanas principus un tendences!
- Apmeklējot Valsts Mākslas muzeju, noskaidrojiet V. Purviša nozīmi tā ekspozīcijas tapšanā!
- Kas radīja apstākļus dažādu mākslinieku grupējumu aktīvai darbībai?

nevairījās individuālas pieskaņas, 3) *jaunklasisko*, kur vēlamā līdzsvarā apvienojās vairāki muzikālā satura un formas elementi. Pirmā virziena ievadītājs bija savā laikā Jurjānu Andrejs, bet neatkarības laikā šī ceļa turpinātājs bija Emīlis Melngailis. Otrā virziena spilgts pārstāvis bija Alfrēds Kalniņš, kura spēks bija meklējams viņa īpatnā, subjektīvi nacionālā mūzikas uztverē un nemaldīgā intuīcijā. Trešo virzienu suverēni pārstāvēja kompozīcijā Jāzeps Vītols un virkne viņa apdāvinātāko mācekļu.¹

Šīs dziesmas sastādīja lielu repertuāra daļu mūsu ievērojamāko koru koncertdarbībā. Īpašu atzinību starptautiskās koru skatēs arvien ieguva Teodora Reitera vadītais koris, Ā. Ābeles vadītais Universitātes koris "Dziesmuvara" un Teodora Kalniņa Operas koris. "Nacionālās operas kora sasniegumi P. P. Jozuus un T. Kalniņa vadībā un solistu spēcīgais vokālais ansamblis atklājās arī itāļu, franču, vācu un krievu komponistu skatuves darbos. Īpaši 20. gadu otrajā pusē N. Rimski-Korsakova un M. Musorgska monumentālajos sacerējumos, ko iestudēja E. Kupers un P. Melņikovs, radošu atbalsi gūstot L. Liberta skatuviskā risinājumā. Kā uzsvēra J. Zālītis, minētajā "trejsavienībā bija meklējams izrāžu stiprums un spožums".²

Latviešu Nacionālās operas izveidošanā liela nozīme bija tam, ka tika radīti latviešu operas oriģināldarbi. Pirmās latviešu operas tika iestudētas jau 1920. un 1921. gadā. Tās bija komponista Alfrēda Kalniņa (1879–1951) "Baņuta" un Jāņa Mediņa (1890–1966) "Uguns un nakts". Abas šīs operas guva lielus panākumus, apmeklētāju netrūka. "Uguns un nakts" izrāde bija dielģija – paredzēta diviem vakariem. Vēlāk gan pats autors atzina, ka tas operai ir nepiemēroti, un ievērojami īsināja Raiņa drāmas tekstu,

¹ Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – R.: Daugava, 1976, 541. lpp.

² Purva D. Mūzikas kultūra Latvijā / Latvijas kultūra 1920–1940. – R.: LMMA, 1990, 89. lpp.

pārveidojot to viena vakara uzvedumam. Jānis Mediņš ir četru operu, baleta, 13 simfonisko darbu, koncertu un 200 solodziesmu autors.

Jāzeps Mediņa (1877–1947, Jāņa Mediņa brālis) liriski romantiskā opera "Vaidelote" (1927) tapa pēc Aspazijas drāmas. Publikai tā ļoti patika, bija skaidra un saprotama. Lieli nopelni operas straujā izaugsmē bija lieliskajiem solistiem, kuru pamatsastāvā bija 26 dziedātāji – vesela opermākslinieku paaudze: Ada Benefelde, Pauls Sakss, Herta Lūse, Milda Brehmane-Štengele, Ādolfs Kaktiņš, Mariss Vētra, Arturs Priednieks-Kavarra u.c.

Ļoti ievērojama persona Latvijas mūzikas vēsturē ir Nacionālās operas pirmais direktors **Jānis Zālītis** (1884–1943). Komponists, kritiķis, mūziķis un aktīvs mūzikas dzīves organizētājs – šajās darbības jomās J. Zālīša talants izpaudās visā pilnībā. J. Zālīša kora dziesmas ir liriski apgarotas, melodiski trauslas un brīnumainas ("Birztaliņa", "Kad nakts" u.c.). Tās vēl šodien ir koru repertuāros. Šīs dziesmas labi raksturo pašu komponistu. Draudzīgais raksturs, laipnība, līdzsvarota harmonija un liels garīgs dziļums ir tikai dažas no tām pozitīvajām īpašībām, ar kurām savās atmiņās viņu raksturo domubiedri un draugi. J. Zālītis kopā ar A. Kalniņu, Jāni Mediņu, E. Melngaili un, protams, J. Vitolu izdeva mēnešrakstu "Mūzika", rūpējās par slaveno mākslinieku viesizrāžu organizēšanu, latviešu komponistu jaunāko skaņdarbu pirmatskaņojumiem un pārdomātu, sistemātisku Latvijas muzikālās kultūras līmeņa celšanu.

Nozīmīga ir latviešu komponistu darbība tautas mūzikas atdzīvināšanā. Latviešu tautasdziesmu apdares kā jaunas oriģinālkompozīcijas rakstīja E. Melngailis, Ā. Ābele, Jānis Kalniņš, V. Dārziņš, J. Graubiņš u.c. Līdzīgi kā Jānis Zālītis, arī **Jēkabs Graubiņš** (1886–1961) ir aktīvs kritiķis, komponists, zinātnieks un arī mūzikas pedagogs. "1940. gada janvārī Latvijas Konservatorija atskatās uz aizvadītajiem divdesmit darba gadiem. Šajā

Teodors Kalniņš

■ Izvēlieties trīs dažādu grupu māksliniekus un salīdziniet viņu daiļrades principus!

■ Apmeklējiet pastāvīgo ekspozīciju Dekoratīvi lietišķās mākslas muzejā un raksturojiet divu autoru darbus (pēc izvēles)!

■ Raksturojiet teātra dzīves aktualitātes toreiz un tagad!

■ Kādas latviešu komponistu operas jūs varat nosaukt, un kad tās ir sarakstītas?

■ Izpētiet dziesmusvētku vēsturi no 1873. gada līdz mūsdienām!

■ Raksturojiet to mākslinieku sasniegumus, kas saņēmuši Tēvzemes balvu!

Milda Brehmane-Štengele Salomes lomā R. Štrausa operā "Salome".
1923

Milda Brehmane-Štengele (1893–1981, dramatiskais soprāns) atceras, ka pēc nelielas lomas A. Kalniņa operā "Baņuta" nāca galvenā – Spīdolas loma Jāņa Mediņa "Uguns un nakts" uzvedumā. "Tajā biju jaunākā līdzās tālaika redzamākajiem dziedātājiem – A. Benefeldei, Ā. Kaktiņam u.c.

Muzikālo iestudējumu un diriģēšanu bija uzņēmis pats autors Jānis Mediņš, režisors Ērihs Lauberts jāva mums pašiem meklēt savu tēlu raksturus un veidot to attiecības viņa dotajās skatuviskajās situācijās. Monumentālas dekorācijas izrādei gatavoja Oto Skulme. Jāņa Mediņa operas "Uguns un nakts" mūzikas īpatnējo skaistumu uzreiz bija grūti uztvert, tomēr tā neatgādina neviena cita komponista stilu. Spīdola man iemācīja pa īstam strādāt pie lomas, nepieļaudama ne mazākās paviršības ne dziedājumā, ne tēlojumā, ne ietērpā. "Uguns un nakts" repertuārā noturējās sešas sezonas. Šajā laikā mana Spīdola auga un veidojās, kļuva drošāka un izteiksmīgāka. Un tomēr jutu, ka neesmu vēl visu viņas būtību izteikusi. Domās arvien pie šīs lomas atgriezās arī tad, kad to vairs nedziedāju."

(Brehmane-Štengele M.

Laime. – R.: Liesma, 1986, 40.–42. lpp.)

laikā konservatorija Latvijai ir devusi apmēram piecus simtus mūziķu ar augstāko profesionālo muzikālo izglītību. Viņu darbs ieguldīts visas tautas muzikālajā audzināšanā, kultūras limeņa paaugstināšanā. Ir piepildījusies Jāzepa Vītola vēlme: "Latvju zemei vajag būt muzikāli tik nobriedušai, lai tā tiktu vispār pielaista starptautiskā cīņā, lai tā drīkstētu savu balsi pacelt pasaules koncertā, netiktu no estrādes noraidīta."¹

Kopumā kultūras dzīve īsā laikā kļuva ļoti aktīva. 1937. gada 1. martā pēc Kultūras fonda sēdes Kārlis Ulmanis ierosināja jauna fonda dibināšanu, dodot tam nosaukumu – Tēvzemes balva. Tā bija īpaša valsts atzinība, ko piešķīra par izciliem nopelniem valsts un tautas labā, to varēja iegūt par atsevišķiem nozīmīgiem sasniegumiem, kā arī par nopelniem ilgākā darbības laikā zinātnes, mākslas, rakstniecības, celtniecības, saimniecības un citās nozarēs. Vienas balvas vērtība nedrīkstēja būt mazāka par 3000 latiem. Šādas summas tika savāktas no valsts, pašvaldību un Kultūras fonda piešķirtajiem līdzekļiem. Tos ieguva no nodokļiem apliktā importēto preču apgrozījuma, un īpaši nodokļi bija paredzēti radiofonam, ārzemju laikrakstiem, skaņuplatēm utt.

No Latvijas kultūras darbiniekiem Tēvzemes balvu saņēma Jāzeps Vītols, Kārlis Zāle, Jānis Endzelins, Jānis Akuraters, Aspazija, Vilhelms Purvītis, Pēteris Šmits, Milda Brehmane-Štengele, Ādolfs Kaktiņš, Alfrēds Kalniņš, Eižens Laube, Edvarts Virza, Vilis Plūdonis, Aleksis Mierlauks u.c.

¹ Grauzdiņa I., Siliņš Ē. Mūzika 9.–12. klasei. – R.: Zvaigzne ABC, 1998, 225. lpp.

6.9. BAZNĪCA UN TICĪBAS DZĪVE

Apstākļi, kādi bija izveidojušies pēc Pirmā pasaules kara, bija ļoti nelabvēlīgi visai kultūras dzīvei. Dzimtenes mīlestība lika cilvēkiem ar lielu entuziasmu atjaunot sagrauto saimniecību. To varēja paveikt visai ātri, jo skaidri bija redzams darāmais. Savukārt garīgās dzīves atjaunošana neveicās tik ātri un viegli. Līdzās aktīvai izglītības iestāžu darbībai šajā darbā iesaistījās Baznīca. Reliģija neatkarīgajā Latvijā tika uzskatīta par kultūras faktoru un tikumības labāko veicinātāju. Kārlis Irbe, Teodors Grīnbergs, Antonijs Springovičs un Jānis Pommers – izcilas personības, kas bija Baznīcas vadības priekšgalā, – uzskatīja Baznīcas un valsts kopā turēšanos par dabisku simbiozi. Latvijas garīgās dzīves uzturēšanā liela nozīme bija jau 20. gados pieņemtajiem valdības lēmumiem. Būtisks bija likums, kas paredzēja, ka Latvijā Baznīca ir šķirta no valsts. Tomēr tas nenozīmēja valdības neieieinteresētību. Svarīgs lēmums tika pieņemts Izglītības ministrijā – tas bija likums par reliģijas mācības ieviešanu skolu programmās (vecākiem bija iespējams izlemt, un bērni varēja atteikties no tās).

Ievērojamākā un daudzskaitlīgākā (55,1 %) valsts konfesija bija luterticība. 1922. gada 23. februārī par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas bīskapu ievēlēja **Kārli Irbi** (1861–1934). No 1888. g. līdz 1905. gadam viņš bija Dzērbenes un Drustu draudzes mācītājs. Neatkarīgās Latvijas pirmos desmit gadus Evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsturē varam saukt par bīskapa K. Irbes laikmetu. Viņš bija ļoti izcila personība.

“Bīskaps Kārlis Irbe bija liels teologs un patiesi kristietis, Dieva vārds viņam bija svēts un dārgs. Dieva vārdā bīskaps saskatīja ne tikai mūžīgo patiesību, bet arī paša Dieva gribas atklāsmi. Tādēļ viņš, lai arī bija gaiša prāta cienītājs, neļāva prātam lemt par Dieva noslēpumiem, brīnumiem un pēdējo patiesību.”¹

Ļoti nozīmīgs notikums Evaņģēliski luteriskās baznīcas vēsturē bija jaunas “Dziesmu grāmatas” izdošana 1922. gadā. Tajā tika apkopotas 690 dziesmas. Pēc gada draudzes saņēma arī ar to saskaņoto “Meldiju grāmatu”, kuras sastādītājs un līdzautors bija Jāzeps Vītols (tajā ietverti 10 viņa komponēti korāļi). Tāda vienota “Dziesmu grāmata” bija svarīga, jo paātrināja Latvijas dažādo novadu integrāciju, stiprināja Vidzemes un Kurzemes viengabalainību. Tas bija ļoti svarīgs uzdevums valsts stiprināšanā. Līdzīga nozīme bija “Lūgšanu grāmatai”, ko sakārtoja Apsīšu Jēkabs.

Pirmā pasaules kara politisko notikumu rezultātā strauji samazinājās mācītāju skaits. Salīdzinājumā ar 1914. gadu tas bija sarucis divkārt. Tāpēc svarīga bija

Bīskaps Kārlis Irbe

¹ Mesters Ē. Kārlis Irbe. – R.: Svētdienas rīts, 1994, 36. lpp.

jaunu mācītāju sagatavošana. Tika nodibināta Teoloģijas fakultāte, Romas katoļu teoloģijas fakultāte un vēl Praktiskās teoloģijas institūts. Katram bija jāpilda savs garīgais pienākums.

"Viss aizies bojā, ja tautas audzinātāji nedarīs savu pienākumu, – atbildība gulstas uz mācītājiem – katrai runai jābūt saprotamai un no Dieva izlūgtai. Mums ir tautas baznīca, tāpēc no draudzes jānāk stipriem palīgiem un gudriem, dievbijīgiem vecākiem. Tēvs un māte ir pirmie palīgi – bērnu pirmie skolotāji un svētības nesēji mājās. Jaunatnei jādibina kristīgas jaunatnes biedrības, kurās darbojas jaunie iesvētītie draudzes locekļi, – ir apgrēcīgi un aplami, ja tādu tiesību dodam cilvēkam, kas, lai gan miesā pieaudzis, garīgā ziņā atrodas vēl bērnu autos.

Liela atbildība ir skolotājiem – no tiem vecāki sagaida, ka bērni tiks ne vien mācīti, bet arī audzināti kristīgā garā.

Tautas baznīcā ikkatram ir līdz jādarbojas, īpaši jaunu ceļu zinātājiem."¹

No 1919. līdz 1926. gadam tika pieņemti jauni likumi un to grozījumi, kas noteica kristīgo draudžu konfesiju un Latvijas valsts attiecību un sadarbības kārtību. Tika nolemts lielākajām kristīgajām konfesijām uzbūvēt katedrāles. Luterisko Sv. Jēkaba baznīcu 1923. gada 23. aprīlī ar valdības likumu nodeva katoļu bīskapa rīcībā, bet Doma baznīcas lietošanas tiesības piešķīra Latvijas latviešu evaņģēliski luteriskajai baznīcai.

Šāda rīcība un jautājuma politizācija izraisīja protestu gan Latvijas sabiedrībā, gan vairākās ārvalstīs, īpaši Vācijā, jo Doma baznīca līdz tam bija luterticīgo vācbaltu katedrāle.

"Doma baznīcas jautājums izvērtās par politisku jautājumu, kam bīskaps Irbe nepiekrīta un atteicās no amata. Doma baznīcas gadījumā 1931. gadā notika pat tautas nobalsojums, kas prasīja šīs katedrāles atsavināšanu un nodošanu valsts īpašumā (nodotās 31,26 % balsu bija par maz, lai referendumā ceļā izšķirtu jautājumu). 1931. g. oktobrī Ministru kabinets izstrādāja likuma papildinājumu, noteicot Doma baznīcu par Evaņģēliski luteriskās baznīcas bīskapa katedrāli."²

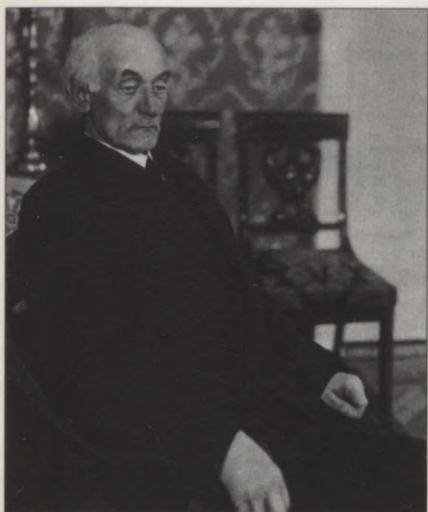
1932. gadā par Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapu ievēlēja Kurzemes draudžu mācītāju **Teodoru Grīnbergu** (1870–1962). No šī laika, īpaši pēc 1934. gada, līdzās Sinodes (garīdznieku un laicīgo personu padome) pilnvaru paplašināšanai mainījās arhibīskapa autonomās pilnvaras vairākos tiesību likuma pantos. Tas bija būtiski, un vēlāk trimdas Baznīcā tas tika novērtēts tieši kā T. Grīnberga sasniegums.

1920. gadā, pateicoties profesora Jāzepa Rancāna gādībai un diplomāta Zigrīda Meierovica aktīvajai politiskajai darbībai, Romas Katoļu baznīca Latvijā ieguva pilnīgu autonomiju. Par bīskapu tika iecelts kanoniķis **Antonijs Springovičs** (1876–1958). Tajā

1922. gadā tika noslēgts Latvijas valsts un Vatikāna konkordāts, ar kuru "Latvijas katoļu baznīcai tika garantēta ticības un kulta brīvība, kā arī piešķirtas juridiskas tiesības. Savukārt valdība uzņēmās arhibīskapa rīcībā nodot piemērotu katedrāli, katoļu garīdzniekus atbrīvot no karaklausības, atļaut dibināt katoļu skolas, seminārus, kā arī katoļu organizācijas." (Runce I. Valsts un Baznīcas attiecību aspekti parlamentārisma periodā 1920.–1934. g. // Latvijas vēsture. – R.: Latvijas Universitāte – 2001. Nr. 4., 46. lpp.)

¹ Irbe K. Tautas baznīca. – R.: Latvijas Iekšējās Misijas biedrība, 1922, 4.–5. lpp.

² Šilde Ā. Pirmā republika. – R.: Elpa, 1993, 273. lpp.

Arhibīskaps
Teodors
Grīnbergs

Bīskaps
Antonijs
Springovičs

pašā gadā Aglonā dominikāņu klosterī tika atklāts Katoļu garīgais seminārs. Tas kļuva par Katoļu baznīcas garīgo centru, īpaši kopš arhibīskaps A. Springovičs to izvēlējās par savu mājokli.

Kaut arī skaitliski visnelielākā (8,9 %), tomēr spēcīga bija Pareizticīgo baznīca. Izcila un neparasta personība bija arhibīskaps **Jānis Pommers** (1876–1934). Pareizticīgo baznīcas bīskapa amatā viņš bija jau no 1912. gada, bet no 1918. gada pildīja Penzas arhibīskapa pienākumus. No Krievijas Rīgā Jānis Pommers ieradās tikai 1921. gada 22. jūlijā, uzņemoties arhibīskapa pienākumus, un pildīja tos līdz 1934. gada 11. oktobrim, kad mīklainos apstākļos tika noslepkavots. Tā kā Padomju Savienībā Pareizticīgo baznīca tika vajāta, Jāņa Pommera darbība bija konsekventa. Tika panākta vienošanās ar Konstantinopoles patriarhātu, kas atzina Latvijas Pareizticīgo baznīcas autonomiju, juridiskās saites ar Maskavu tika sarautas. Vēl mūsu dienās lielā Kristus dzimšanas katedrālē Rīgas centrā ir arhibīskapa Jāņa Pommera, kurš ilgus gadus dzīvoja tās pagrābtelpās, piemiņas lieciniece. 1921. gadā katedrālē atradās katastrofālā stāvoklī – logi bez stikliem, iekārta izpostīta, svētbildes un gleznojumi bija sabojāti. Dažu gadu laikā viss bija atjaunots, un dievkalpojumi tika vadīti krievu, latviešu, igauņu un vācu valodā.

Arhibīskaps
Jānis Pommers

Līdzās aktīvai tradicionālo konfesiju darbībai notika sanāksmes tiem, kas uzskatīja, ka tradicionālās kristīgās konfesijas ir svešas latviešu tautas garam. Radās nodoms atdzīvināt seno latviešu pagānisko ticību. 1926. gadā Garīgo lietu pārvaldē tika reģistrēta dievturu draudze. To vadīja dižvadonis **Ernests Brastiņš** (1892–1940). Viņš bija vēsturnieks un, līdzīgi kā viņa domubiedri Valdemārs Dambergs, Viktors Eglītis un Jēkabs Bīne, arī senatnes pētnieks. Pamatprincipos dievturi daudz ko aizguva no kristīgās ticības, bet Dieva jēdziens bija samērā īpatnējs – tajā apvienojās Dieva, Māras un Laimas funkcijas un tika piešķirtas aktīvas iedarbības spējas uz cilvēku likteņiem. Īpatnēji

J. Bīne. Māra,
Dievs, Laima

interpretējot tautasdziesmas un mitoloģiju, viņi meklēja īpašu nacionālas ētikas un kultūras identitāti. Tika pasludināti individuālie tikumi – gudrība, darbība, prieks, daiļums – un sociālie tikumi – mīlestība, saderība, devība un taisnība.

Šīs kustības aktivitāti var izskaidrot ar ieilgušu diskusiju par patiesi latviskas Baznīcas iespējamību. Vislabāk stāvokli raksturoja Pasaules baznīcu konference Oksfordā, kas notika no 1937. gada 12. līdz 26. jūlijam un bija veltīta praktiskai kristietībai (*Life and Work*). Šajā konferencē tika risinātas nacionālisma un kristietības attiecības. Šai problēmai runu veltīja Upsalas Uni-

Voldemārs Maldonis

versitātes profesors A. Runeštams, atzīmējot, ka šim nacionālismam ir jauns, pozitīvs un agresīvs gars un to apgāro jauns, pagāniskais optimisms. No Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas konferencē piedalījās arhibīskaps T. Grīnbergs un profesors **Voldemārs Maldonis** (1870–1941). Drīz pēc tam Latvijā tika izdota konferencei veltīta V. Maldoņa grāmata "Praktiskā kristietība", kurā bija sagrupētas galvenās konferences tēmas: a) Baznīca ir brīva cilvēku kopība; b) cilvēks ir grēcīgs, un katrai kultūrai ir labi un jauni elementi; c) Baznīca ir pārnacionāla kopība, jo tās locekļi ir no visām tautām; d) Baznīca ir kopība, kas stāv pāri visām tautas šķirām un rasēm; e) Baznīca ir mūžīga kopība un f) Baznīca ir Kristus organizācija, jo ir pēc Dieva gribas un prāta.

Latvijas situācijai īpaši svarīgas bija V. Maldona atziņas:

"Valsts un baznīcas attiecības nosakāmas tautai, jo tauta vienlaikus ir valsts un baznīcas pamats: tautā mīt dinamiskais spēks izmainīt apriori reliģiskās un tikumiskās patiesības, tiesu un taisnību, kas nav fiksējamas ne rakstos, ne likumos. V. Maldonis secināja, ka baznīcas īstais uzdevums ir paust tautā un valstī mīlestības un jābūtības, tas ir, evaņģēlija garu. Ar to noteiktas abu – valsts un baznīcas – attiecības. Baznīca top valsts un tautas sirdsapziņā. Tāda baznīca grūti realizējama empīriskā pasaulē. Tā daudzreiz nestāv savu uzdevumu augstumos, tāpat kā valsts vara. Tādēļ baznīcai un valstij jāsadarbojas savu pienākumu pildīšanā pazemīgi, bet vīrišķīgi."¹

6.10. KULTŪRAS ATTĪSTĪBA PĒC 1934. GADA 15. MAIJĀ

Parlamentāri demokrātiskā valsts iekārta, kas tika daudz kritizēta, Latvijā bija noturīgāka nekā daudzās citās Eiropas zemēs. Latvijā pēc valsts apvērsuma 1934. gada 15. maijā (Lietuvā un Polijā ceļš uz autoritāru iekārtu sākās jau 1926. gadā) radikāli mainījās ne tikai valsts, bet arī sabiedriskā iekārta. Kārlis Ulmanis vienpersonīgi bija augstākais likumdevējs un valdības darba noteicējs. Daudzi tajā saskatīja dažādas nenoliedzami negatīvas iezīmes – varas absolūtismu, centralizāciju, birokratizāciju, izvērstu propagandu, manipulāciju ar ideoloģiskām frāzēm. Kultūras dzīves aina neapšaubāmi rāda šo situāciju. Kopumā gan tautas dzīve un noskaņa diezgan kardināli mainījās. Tieši šajā laikā tika slēgts Strādnieku teātris. Garīgajā un sabiedriskajā dzīvē aizvien vairāk atzina stiprā varoņa slavināšanu un akcentēja zemniecības nozīmi tautas attīstībā. Uzplauka tautiskais romantisms un tautas vēstures idealizēšana. (Sk. 2. nod., kur ievietoti L. Liberta idealizētie senlatviešu vadoņu portreti.) Vislabāk šo jauno attieksmi var just, lasot mazpulku vadītāja mācītāja Arnolda Lūša, vēlākā Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas arhibīskapa novēlējumus 1938. gada skolu beidzējiem.

"Zināms – būtu maldīgi iedomāties, ka viss tas, kas derēja vakardienai, ir piemērots šaidienai. Pasaulē viss mainās un tiecas caur šīm maiņām pretim lielākai pilnībai. Tāpat kā upe nekad nespēj tecēt atpakaļ, arī cilvēki savā gara dzīvē nekad nespēj pilnīgi iejusties savu senču garīgajā mantojumā, jo vienmēr starp bijušajām un nākamajām paaudzēm paliek kāda plaīsa, kuru rada mūžīgā vērtību pārvērtēšanas tieksme. Cilvēka gars aug slāpēs pēc pilnības un skaidrības. Un tas būtu velts mēģinājums, ja mēs vēlētos, piemēram, atdzīvināt senču reliģiju, pilnīgi piešķaņoties viņu dzīvesveidam un paražām. Par daudz tālu mēs

■ Raksturojiet tradicionālo konfesiju darbību Latvijā! Kāds ir dievturības rašanās cēlonis?

■ Noskaidrojiet, kādas ir Baznīcas un valsts juridiskās attiecības 21. gs. sākumā Latvijā! Formulējiet šo attiecību nozīmi!

■ Formulējiet reliģijas mācības nozīmi skolā!

"Par spīti ierobežojumiem, latvju kultūras dzīve šajā laikā attīstījās samērā brīva un daudzkrāsaina. Pirmā vietā nāca vadonības principu sludinātāji, kā Edvarts Virza, Jānis Medenis un Vilis Plūdonis, kuri gan rakstīja ne konjunktūras skubināti, bet aiz dziļākas iekšējas pārliecības. (...) ..lielais gleznotāju vairums turpināja savu iesāktu attīstības ceļu, un viņu darba augļi vainagojās 1939. gada izstādē Parīzē, par kuru laikraksts "Le Temps" rakstīja: "Lūk, pēc iedzīvotāju skaita mazā, bet pēc savām tieksmēm lielā nācija atvedusi Parīzē savas ievērojamās mākslinieciskās darbības sintēzi un savu spēcīgo ideālismu.""

(Staprāns R. Brīvības skurbumā // Latvijas kultūra 1920–1940. – R.: LMMA, 1990, 8. lpp.)

¹ Gills N. Baznīca un valsts Latvijā 1918–1940 // Ceļš. – R.: Latvijas Universitāte, 1996, 48. nr., 91.–114. lpp.

Valsts prezidents Kārlis
Ulmanis tautas vidū.
"15. maijs ir devis un
atdevis mūsu skolai
viņas skolotāju, bērniem
audzinātāju un ceļa
rādītāju, uzticamu
draugu. Vēl vairāk: tas ir
atdevis tautai skolotāju,
bērnus vecākiem,
vecākus bērniem,
jaunatni tautai, brāļi
brālim," teica
prezidents.

no tā laika esam aizgājuši, lai varētu atgriezties tajā atpakaļ, lai bijušo varētu vērst par nebijušu. Un tas arī nemaz nav vajadzīgs. Labais ir jāstāda augstāk par to, kas vēl tikai nes sevī labā iezīmes. Pirmais un galvenais kultūras uzplaukuma priekšnoteikums ir jaunu vērtību radīšana un atzišana un tikai tad – veco vērtību sargāšana no iznīcības un bojāejas.

Bet vienu lietu mēs tomēr nedrīkstam aizmirst. Mēs nedrīkstam aizmirst to, ka ceļš uz latvisko Latviju ir ceļš uz latvieti pašu. Latviskās Latvijas stiprākie pamati – un arī drošākie pamati – nav ārpus mums, bet mūsu sirdīs.

Un katrai upei ir jāpieņem savas zemes krāsa. Tikai tad viņas ūdeņos pareizi atspīdēs mūsu tēvu zemes debesis un, tur raugoties, piemīlīgs mums liksies mūsu pašu vaigs.

Jums, skolu beigušajiem, būs jāizdomā līdz galam vecās paaudzes vēl neizdomātās domas, būs jāveic darbi, kurus tā nav paspējusi padarīt vai atstājusi pusdarītus. Reiz arī jums būs jāatzīst, ka dzīve ir cīņa. Skarba un daudzkārt nežēlīga cīņa. Bet tas, kas savā rokā nes senču gara tēraudcieta un mirdzošo vairogu, vienmēr ir uzvarējis un uzvarēs. Tam pieder nākotne."¹

- Pārlasiet grāmatas sesto nodaļu un izrakstiet visus kultūras dzīves faktus, kas attiecas uz laiku pēc 1934. gada! Analizējiet tos!
- Uzrakstiet nelielu uzrunu saviem klasesbiedriem, viņiem skolas gaitas beidzot!
- Noskaidrojiet savu viedokli par šo sarežģīto un komplicēto Latvijas uzplaukuma laika periodu, izsakiet to esejā!

¹ Lūsis A. Viņš necinījās pasaulīgi. Arhibīskapa Arnolda Lūša piemiņai. – R.: LELBAS apgāds, 1997, 111.–113. lpp.

VII

LATVIJAS KULTŪRA OTRĀ PASAULES KARA LAIKĀ (1939–1945)

*"Ar 17. jūniju viss arī sākās.
(..) Viss risinājās pēc Maskavā
rakstītā scenārija labu
importētu un vietējo režisoru
vadībā. (..) Kas gan viņu
pirmajās vadīšanas dienās
Kirhenšteinu, Blauu, divus
Lāčus varēja noturēt par
komunistiem vai to
līdzskrējējiem? Un pats
prezidents arī teicās palikt
savā vietā. Bet tas bija tikai
pirmais cēliens. (..) Nebija arī
ilgi jāgaida uz lugas "laimīgo
noslēgumu", kad kupla
delegācija, kurā piedalījās pat
kāda latviete tautas tērpā,
devās uz Maskavu pie "Tautu
tēva" lūgt mūs uzņemt viņa
nabagmājā. Un, pēdējā cēliena
priekškarā nolaižoties,
latviešu tautai vajadzēja
"gavilēt", ka viņa uzņemta
"laimīgo tautu saimē"."
(Rudzītis H. Manas dzīves
dēkas. – Grāmatu draugs,
1984, 161. lpp.)*

1940. gada
6. augustā
ridzinieki
piedalījās
demonstrācijā
par godu
Padomju Latvijas
"uzņemšanai"
PSRS.

■ Nosauciet precīzi
laika posmu, kuru
Latvijas vēsturē
dēvē par Baigo
gadu! Raksturojiet
šo laiku!

7.1. BAIGAIS GADS

1940. gadā pēc PSRS un Vācijas slepenās vienošanās Latvija tika iekļauta PSRS sastāvā. Sākās laiks, kuru Latvijā vēl šodien dēvē par Baigo gadu. Rīgā pēc 100 000 vīru lielas padomju armijas ienākšanas Latvijā ieradās Staļina sūtītais PSRS Tautas komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Višinskis, kurš 20. jūnijā panāca, ka prezidents Kārlis Ulmanis bija spiests apstiprināt jau iepriekš Maskavā sagatavotu jaunās valdības sastāvu. Vienlaikus ar privātīpašuma atsavināšanu valsts labā, zemes pasludināšanu par visas tautas īpašumu sākās cilvēku masveida apcietināšana un neskaitāmas nogalināšanas akcijas. 1940. un 1941. gadā cietumos ieslodzīja apmēram 10 000 cilvēku (no tiem vismaz 1500 tika nogalināti). Taču visvairāk latviešu tautas pastāvēšanu apdraudēja cilvēku masveida izvešana. 1941. g. naktī no 13. uz 14. jūniju pēc Vissavienības Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās Komitejas un PSRS Tautas komisāru padomes lēmuma par sociāli svešu elementu izsūtīšanu no Baltijas republikām 662 aizrestotos lopu vagonos bez tiesas sprieduma no Latvijas izveda ne mazāk kā 15 000 cilvēku. Gandrīz 500 no tiem bija skolotāji. Vairāk nekā 3000 bērnu bija jaunāki par 16 gadiem, apmēram 300 – zīdaiņi, kuri gandrīz visi ilgajā un mokošajā ceļā gāja bojā.

Rīgas
Rātslaukums
1941. gadā

Izglītība

Jaunizveidotais Izglītības tautas komisariāts (vadītājs Jūlijs Lācis, vēlāk – Pēteris Valeskalns) likvidēja dažāda tipa ģimnāzijas, sešgadīgo pamatskolu sistēmu un visas privātās skolas, to vietā izveidojot t.s. septiņgadīgo vidusskolu laukos un obligāto vidusskolu pilsētās. To vidusskolēnu vecākiem, kuri tika ieskaitīti “eksploatatoru šķirā”, vajadzēja maksāt skolas naudu.

Vecās mācību programmas likvidēja un to vietā ieviesa PSRS mācību programmas. Izdeva jaunas mācību grāmatas, kuru lielākā daļa bija tulkota no krievu valodas. Tajās sagrozītā veidā tika atspoguļota latviešu tautas vēsture, kultūras virzība, tautas mentalitāte, toties nemitīgi tika cildināta “lielā krievu tauta” un komunistiskā partija, kas visā pasaulē cīnoties par apspiesto tautu brīvību.

Latvijas neatkarības gados veidotā izglītības sistēma, kas bija pazīstama arī Eiropā, tika sagrauta.

■ Kuri varēja būt tie latviešu rakstnieku darbi, ko izsvītroja no skolu programmām? Kā, pēc jūsu domām, mainoties valdībām, tiek pārskatīta vēsture?

Izdevniecību nacionalizācija

Jau dažas dienas pēc Latvijas iekļaušanas PSRS nacionalizēja vairākas izdevniecības: “Grāmatu draugs”, “Valters un Rapa”, A. Gulbja apgādu. Visas apvienoja Valsts apgādā VAPP “Valtera un Rapas” telpās Teātra ielā netālu no operas nama. Jaunizveidoto apgādu uzticēja vadīt Jānim Niedrem, bet vadošos amatos strādāja režīma līdzskrējēji, kuri izdevniecībās līdz šim bija strādājuši neilgu laiku par tulkotājiem vai kolportieriem.

Literatūra un māksla

Lai gan literatūra un māksla visos laikos kaut kādā mērā kalpojusi ideoloģiskiem un politiskiem mērķiem, jaunā padomju režīma apstākļos Latvijā tas izpaudās nepieredzēti spilgti.

Jau 1940. gadā darbību uzsāka Galvenā literatūras pārvalde, kuras viena no svarīgākajām darba funkcijām bija "kaitīgās" literatūras izņemšana no bibliotēkām un grāmatu tirdzniecības tīkla. Komunistiskās partijas funkcionāri, vēršoties pret "kontrevolucionāro", "pretpadomju", reliģisko literatūru, 1940.–1941. g. jau paspēja sastādīt trīs aizliegto grāmatu un brošūru sarakstus. Pirmajā sarakstā, kurā tika iekļauti gandrīz divi tūkstoši nosaukumu, visvairāk vietas aizņēma daiļliteratūras izdevumi. Kā "viskaitīgākie" latviešu padomju lasītājam tika kvalificēti Aleksandra Grīna vēsturiskā žanra darbi (tika aizliegtas 34 šī rakstnieka grāmatas).

Tendence nodot aizmirstībai latviešu daiļliteratūras spožāko daļu ar katru nākamo sarakstu bija izjūtama aizvien krasāk.

"Otrajā sarakstā bija vesela rinda latviešu literatūras un sabiedrisko darbinieku vārdu, pie kuru darbiem lasāma piezīme "jāizņem visi darbi". Tie bija Leonīds Breikšs, Līgotņū Jēkabs, Andrievs Niedra, Jānis Sārts, Augusts Saulietis, Skuju Frīdis, Alberts Sprūdžs, Jānis Veselis, Edvarts Virza, Voldemārs Zonbergs. Līdzās kristīgajai tika nīdēta arī dievturu literatūra (visi dievturu vadītāja Ernesta Brastiņa darbi), arī jogas mācība, dažādi okulto zinātņu (hiromantijas, hipnozes, spiritisma) izdevumi. Par aizliegtām kļuva arī psiholoģija, dzimumattiecības u.c. tēmas."¹

Lai straujāk un veiksmīgāk noritētu mākslas ideoloģizācija, 1940. un 1941. gadā tika nodibinātas Rakstnieku, Mākslinieku un Arhitektu savienības un Revolūcijas muzejs. Abus galvenos Rīgas mākslas muzejus reorganizēja: Rīgas pilsētas mākslas muzejs (K. Valdemāra ielā 10^a) tika pārdēvēts par LPSR Padomju mākslas muzeju (no 1945. g. – LPSR Valsts latviešu un krievu mākslas muzejs; no 1964. g. – LPSR Valsts Mākslas muzejs), bet Latvijas Valsts mākslas muzejs (Rīgas pili) – par LPSR Vakarēiropas mākslas muzeju. (Pēc 1945. gada visu mākslas muzeju darbā tika ieviesta krievu valoda.) No Maskavas tika saņemtas sīki izstrādātas reglamentācijas un instrukcijas, kuru īstenošanas mērķis bija latviešu nacionālās mākslas skolas savdabības iznīcināšana un sociālistiskā realisma kā vienīgās pareizās daiļrades metodes uzspiešana, mākslas unificēšana.

7.2. LATVIJAS KULTŪRA VĀCU OKUPĀCIJAS LAIKĀ

1941. gada 22. jūnijā Vācijas karaspēks pārgāja PSRS robežu, bet 1. jūlijā ienāca Rīgā.

¹ Štrāle A. Galvenās literatūras pārvaldes darbība Latvijā 1940.–1941. gadā // Karogs, 1999, 8. nr., 151.–160. lpp.

Baigajā gadā pārmocītie latvieši vācu karaspēku sagaidīja kā atbrīvotājus. Atkal Rīgas radiofonā atskanēja Latvijas Valsts himna, ielās parādījās Latvijas nacionālie karogi. Visu viet latvieši steidzās atjaunot savas pārvaldes iestādes un karaspēka vienības. Visi cerēja, ka jaunā vara neliegs Latvijai atjaunot savu patstāvību, kaut arī Vācijas protektorātā.

Tomēr nekas tamlīdzīgs nenotika, jo vāciešiem bija citi plāni attiecībā uz pakļautajām nevācu tautām. Vācija Latviju, kas kopā ar Igauniju, Lietuvu un Baltkrieviju ietilpa Ostlandē (Austrumzemē), uzskatīja par iekarotu zemi, turklāt par PSRS sastāvdaļu. Iekaroto teritoriju pārvaldīšanai jau 1941. g. 17. jūlijā tika nodibināta īpaša ministrija. Viena Ostlandes iedzīvotāju daļa bija lemta pārvācošanai, otra daļa – izsūtīšanai uz Krieviju, paverdzināšanai vai iznīcināšanai. Baltijas valstu nacionalizētie īpašumi netika atdoti, bet tika uzskatīti par Vācijas valsts īpašumu. Lai radītu iespaidu, ka latviešu tautai tomēr ir sava patstāvīga pārvalde, tika izveidotas pašpārvaldes – ģenerāldirektorijas. To kompetencē diemžēl neietilpa politisku jautājumu lemšana. Ģenerāldirektoriju pārziņā bija visdažādākās saimniecības nozares un arī kultūras dzīvē, kas daļēji bija atstāta pašplūsmā, visus trīs vācu okupācijas gadus valdīja vērā ņemama rosme.

Izglītība un grāmatniecība

Visai strauji atjaunojās skolu darbība. Taču vācu ierēdņi atlaida no darba vai pat apcietināja daudzus skolotājus tikai tāpēc, ka viņi Baigajā gadā strādājuši skolā. Tā skolas zaudēja ap 3000 skolotāju.

Skolās nedrīkstēja lietot ne tikai mācību grāmatas, kas bija tulkotas no krievu valodas, bet arī tās, kurās vāciešus dēvēja par apspiedējiem. Vācu okupācijas vara nespēja dot Latvijas izglītības sistēmai jaunus mācību līdzekļus. Laba liecība par haosu, kāds valdīja izglītības iestādēs sarežģītajos kara apstākļos, ir Mākslas akadēmijas darbības apraksts:

“Latvijas Mākslas akadēmijā izvietoja lazareti, tāpēc tika nolemts, ka Tēlniecības darbnīca izvietosies pie profesora K. Zāles Satekles ielā 11, Dekoratīvā darbnīca – bijušās Roziša daiļkrāsotāju telpās Lāčplēša ielā 52/54, bet Figurālās un Dabasskatu darbnīcas audzēkņiem jāstrādā mājās vai darbnīcu vadītāju un mācību spēku dzīvokļos.”¹

Tomēr, neraugoties uz smagajiem okupācijas apstākļiem, grāmatniecībā bija vērojama samērā liela aktivitāte. 1943. gadā Latvijā darbojās gandrīz 50 grāmatu apgādu. Viena no ražīgākajām izdevniecībām bija “Latvju grāmata”, kas galvenokārt nodarbojās ar latviešu literatūras klasikas, kā arī jaunākās latviešu prozas un dzejas popularizēšanu. Ar augstvērtīgu māksliniecisko ietērpumu izcēlās apgāda “Zelta ābele” grāmatas, kas izstāžu zālēs spēja

“Un tad piepeši – 22. jūnijā – radio vēstīja, ka sācies karš starp Vāciju un Padomiju. Vācija iebrukusi Padomju Savienībā. Tas radija tādu kā cerību staru. Vajadzēja IZTURĒT. Vēl nedrīkstēja doties čekas rokās (...). Mežonīgās aizvešanas naidu pret Staļina režīmu bija sakāpinājušas visaugstākajā pakāpē. Pie Brīvības pieminekļa auga puķu kalni. (...) Laukumā pie Nacionālās operas bija novietājušās vairākas vācu bruņu mašīnas. Slaidi, gaišmataini, atlētiski, smaidoši puisi stāvēja pie mašīnām. No operas nama, tērpusies tautas tērpā, iznāca Milda Brehmane-Štengēle. (...) Teātra ielā pie Valtera un Rapas nama no Valsts apgāda uz ielas bija izmestas Ļeņina un Staļina bildes.”
(Rudzītis H. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984, 178, 182. lpp.)

¹ Lapiņa M. Mākslas dzīve Latvijā vācu okupācijas laikā // Doma. – R.: Latvijas Mākslas muzeju apvienība, 1994, 55. lpp.

konkurēt ar pasaules labākajiem izdevumiem. "Zelta ābele" savu izdevumu veidošanā piepulcināja tādus ievērojamus māksliniekus kā Jānis Plēpis, Voldemārs Krastiņš, Oskars Norītis. Kā trešais ievērojamākais grāmatu apgāds jāatzīmē Helmara Rudziša vadītā izdevniecība "Grāmatu draugs", kas no 1926. g. līdz 1944. g. izdeva 1500 nosaukumu grāmatu, no kurām 23 bija kvalitatīvs māksliniecisks ietērs.

Trijos okupācijas gados Rīgā izdoti apmēram 30 jauni romāni, kuru autori bija Aīda Niedra, Jānis Sārts, Jānis Veselis, Kārlis Zariņš, Zenta Mauriņa, Eriks Ādamsons un citi ievērojami latviešu literāti, un apmēram tikpat daudz dzejas grāmatu (Kārļa Skalbes, Viktora Eglīša, Erika Ādamsona, Elzas Stērstes, Aleksandra Čaka, Bruno Sauliša, Jāņa Grota dzejoli). Tika atļauta visu padomju okupācijas laikā aizliegto grāmatu publicēšana, savukārt aizliegta to autoru darbu izdošana, kuri bija evakuējušies uz Padomju Savienību (Andrejs Upīts, Jānis Sudrabkalns, Arvīds Grigulis u.c.).

Izglītības un kultūras ģenerāldirekcijas ziņojumos tika uzsvērts, ka skolai nav jāaudzina tautas patrioti, bet gan "Jaunās Eiropas" pārstāvji. Kas tā par Eiropu, pilnībā kļūst skaidrs, uzzinot, ka vācu valoda no 2. klases bija jāmacās 6 stundas nedēļā, bet 1943. gada vidusskolas absolventiem, kuri vēlējās studēt, viens gads bija jāpavada darba dienestā Vācijā.

Nelegālā prese

Kad Otrā pasaules kara laikā kļuva skaidrs, ka nacistiskā Vācija nav Latviju atbrīvojusi, bet gan iekarojusi, lai pārvācotu, radās nacionālā pretestības kustība un nelegālā prese, sākumā gan tikai skrejlapu un proklamāciju veidā. 1941. gada novembrī tika izveidots Latvijas Nacionālās savienības biļetens "**Tautas Balss**", kas no 1942. gada iznāca divas reizes mēnesī 5000 eksemplāros. Biļetens sniedza pārskatu par okupācijas laika situāciju, publicēja BBC raidītās ziņas. 1942. gada oktobrī SD¹ apcietināja redakcijas darbiniekus un biļetens pārstāja iznākt. 1943. gada pavasarī Gustavs Celmiņš sāka izdot laikrakstu "**Brīvā Latvija**", kas 2000 eksemplāros iznāca divas reizes mēnesī. 14 numuros reportieri paguva publicēt Rietumu sabiedroto un neitrālo valstu ziņas par stāvokli frontē un šo zemju nostāju pret fašistisko Vāciju. Laikrakstu pavairoja vairākos nelegālos dzīvokļos, bet, vāciešu terorā pastiprinoties, izdevniecību pārcēla uz Jelgavu. Daļu laikraksta darbinieku apcietināja šajā laikā, bet pārējos – vēlāk un ieslodzīja Salaspils koncentrācijas nometnē. Drīz pēc tam iznāca laikraksts "**Lāčplēsis**", VEF darbinieku "**Latvijas Ceļš**", Jelgavā sāka iznākt "**Brīvais Vanags**". Šie laikraksti aicināja cīnīties pret fašismu. Bija daži izdevumi rokas novilkumā, piemēram, "**Melnā Čūska**". 1944. gadā no Zviedrijas Latvijā nonāca laikraksts "**Neatkarīgā Latvija**", kuru piegādāja zviedru jūrniki: uz Zviedriju ceļoja materiāli, atpakaļ – laikraksti.

¹ SD (vācu *Sicherheitsdienst*) – Drošības dienests nacistiskajā Vācijā.

Arhīvi un bibliotēkas

1939.–1940. gadā **Latvijas arhīvs** bija spiests vācu repatriantiem nodot daļu materiālu, un tos aizveda uz Poznaņu; 1940. gada 22. augustā arhīvus pārņēma padomju valdība. Vācu okupantu vara 1941. gada 9. jūlijā pārņēma un aizīmogoja Latvijā palikušos arhīvu materiālus. 1942. un 1943. gadā papīrfabrikās tika iznīcināti ap 160 t dokumentu. 1943. gada martā atlikušos arhīvus sāka sūtīt uz Vāciju, pa ceļam pazuda Kurzemes hercogu 15.–18. gs. arhīvi: Kurzemes muižniecības dokumenti, Vidzemes landtāga protokoli.

1940. gada jūnijā daļu dokumentu izveda uz Orenburgu PSRS, bet daudzus no tiem 1945. gada martā atveda atpakaļ uz Rīgu.

1941. gada vasarā **Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas** (toreiz Rīgas Pilsētas bibliotēkas) fondi atradās Rātsnama ēkā, un ugunsgrēkā gāja bojā 400 tūkstoši iespieddarbu. Izglābt izdevās tikai 46 tūkstošus.

■ *Kāpēc dažādām varām ir tik svarīgi saglabāt vai iznīcināt arhīvus? Vai arhīvi ir kultūras liecinieki? Kāpēc?*

Muzeji un mākslas darbu krātuves

1941. gada vasarā Rīgas pilsētas mākslas muzejs (K. Valdemāra ielā 10^a), kas 1940. g. pārtapa par LPSR Padomju mākslas muzeju, ieguva **Vācu muzeja** nosaukumu. Tajā tika izstādītas Rīgas Melngalvju ģildes dārglietas un 19. gs. vācu gleznotāju darbi. Atsevišķa ekspozīcija vēstīja par 13. gadsimtu, kad lībiešu un baltu cilšu apdzīvotā zeme nonāca vācu kultūras lokā. Lai būtu kur sakoncentrēt un uzglabāt latviešu tautas senās un jaunradītās kultūras vērtības, Rīgas pilī tika ierīkots **Latviešu tautas muzejs**.

Tā kā vācieši centās atbrīvot lielos muzejus no latviešu mākslas darbiem un pateicoties latviešu mākslinieku un kultūras darbinieku neatlaidīgajām rūpēm par savas tautas kultūras vērtību saglabāšanu, vairākās Latvijas pilsētās izveidojās ievērojamas mākslas darbu krātuves. Tā, piemēram, 1942. gadā **Kuldīgas muzejā** atklāja mākslas nodaļu. No Valsts Mākslas muzeja uz turieni tika pārvesti 70 darbi, kuru vidū bija Jaņa Rozentāla, Valda Kalnrozes, Jāņa Tīdemaņa, Ludolfa Liberta kompozīcijas. 1943. gadā Jelgavā tika sakārtota un ar Pētera Upīša, Anšlava Eglīša, Anša Artuma darbiem papildināta **Zemgales mākslas muzeja** ekspozīcija, augstvērtīgas mākslas darbu kolekcijas tika izveidotas arī Irlavas, Madonas, Piebalgas un vairākos citos muzejos.

Jau kopš 1941. gada visā vācu okupētajā teritorijā pastāvēja oficiāls būvniecības aizliegums (*Bauverbot*), visu pakļaujot kara vajadzībām, tomēr tēlotājmākslai šādu aizliegumu piemērot nevarēja.

1942. gada janvārī un februārī Rīgas Vācu muzejā notika **Vispārējā vietējo mākslinieku darbu izstāde**, kurā piedalījās 166 autori ar 319 darbiem. Gleznniecības ekspozīcijā tika parādīti

"Nav nekāda pamata uzskatīt, ka nacistu kultūrpolitika Latvijā būtu bijusi labvēlīga attieksmē pret latviešu tautu, tomēr, objektīvi novērtējot varas iestāžu rīcību konkrētajā laika posmā, tā kopumā atzīstama par salīdzinoši tolerantu, par ko liecina tikai atsevišķi darbi ar režīmu slavinošu tematiku, kā arī tādas mākslas formas kā plakāti un politiskā karikatūra."

(Kalnačs J. Daži tēlotājas mākslas dzīves aspekti nacistu okupētajā Latvijā (1941–1945) – II Pasaules latviešu zinātnieku kongress, R., 2001. g. 14.–15. aug.)

L. Liberts.
Buru laivas pie Rīgas.
1942

A. Annusa, Ā. Skrides, K. Miesnieka, V. Tones u.c. mākslinieku darbi. Skaitliski visvairāk tika eksponētas ainavas un klusās dabas. Kara laikā attālināšanās no politikas, no dzīves īstenības bija saprotama. Pārsteidzoši, ka samērā plaša bija tēlniecības ekspozīcija ar T. Zaļkalna, A. Briedes, K. Zemdegas, B. Dzeņa, E. Meldera, M. Skulmes un citu autoru darbiem. Tēlniekiem strādāt bija sevišķi grūti, jo materiāli bija dārgi, tos nevarēja dabūt. Interesanti bija P. Upīša, J. Plēpja un A. Junkera grafikas darbi.

“Viņi centās ar mākslas līdzekļiem izteikt to, ko nedrīkstēja paust klajos vārdos, – viņi tiecās stiprināt, drošināt tautas apziņu, uzturēt ticību drīzai uzvarai. Par vienu no veiksmīgākajām šādu ideju izpaušmēm izvērsās Latviešu I kokgrebuma izstāde 1944. gadā. Šai izstādei smagā okupācijas režīma apstākļos bija sevišķa nozīme kā tautas nesalaužamā gara un sīkstā spēka apliecinājumam. Uz izstādi tauta nāca smelties spēku un optimismu.”¹

¹ V. Lapacinska. Aleksanrs Junkers. – R.: Zinātne, 1988, 64. lpp.

J. Kuga.
Ilustrācija
A. Brigaderes
lugai *Lolitas*
brīnumputns.
1942. Litogrāfija

1942. gada 29. martā Vācu muzejā Rīgā tika atklāta V. Purviša 70. dzimšanas dienai veltītā jubilejas izstāde, kurā tika eksponēti 300 darbi, no tiem 134 bija gleznas.

"Skatītājiem atklājās dabas neizsmeļamā krāsu pasaule, ko bija uztvērušas liela kolorista acis un atveidojusi droša un neklūdīga gleznotāja roka. (...) Neiedomājami dažāds un tai pašā laikā tomēr viens un tas pats – dabai tuvs, tās balsij paklausīgs."¹

Iezīmīga nacistu okupācijas laika parādība bija tādu mākslas salonu rašanās Rīgā, kuros tika apvienotas gan mākslas darbu eksponēšanas, gan tirdzniecības funkcijas. Ar īpašu aktivitāti izcēlās Zelmā Mierkalnes vadītais salons "Zinta" un Tēlotājas mākslas kooperatīva salons.

Izstāžu dzīve turpinājās arī citās Latvijas pilsētās. Tā, piemēram, 1942. gadā samērā plaša latviešu mākslinieku darbu izstāde tika sarīkota Tukumā, 1943. gadā – Rēzeknē, Cēsīs, Bauskā.

1943. gadā Kultūras fonds piešķīra godalgas 12 māksliniekiem. Īpaša uzmanība tika pievērsta tam, lai prēmētajos darbos netiktu skarta politika un skarba kara laiks. Apbalvots tika J. Plēpis par ilustrācijām E. Virzas

A. Junkers. Kuldīgā. 1943.
Kokgrebums

¹ Kačalova T. Vilhelms Purvītis. – R.: Liesma, 1971, 122. lpp.

"Straumēniem", A. Cīrulis – par 1942. gada veikumu lietišķajā mākslā, P. Upītis – par "Tukuma ciklu", P. Rožlapa – par dekorācijām J. Kalniņa operai "Hamlets", J. Viļumainis – par "Kluso dabu ar sēnēm", F. Milts – par gleznu "Puķes" un citi mākslinieki.

Teātris

Jau pašā vācu okupācijas perioda sākumā tika slēgts 1941. g. janvārī nodibinātais Rīgas Jaunatnes teātris. 1941. gada rudenī latviešu skatuves citadeles – Nacionālā teātra telpās tika iekārtots vācu "Soldatentheater", kas sniedza izklaides programmas armijai. Tikai ar lielām grūtībām latviešu teātra darbiniekiem izdevās teātri atgūt. Par **Rīgas Dramatisko teātri** pārdēvētajā teātri nozīmīgus iestudējumus radījis Alfrēds Amtmanis-Briedītis (1885–1966): A. Brigaderes "Raudupieti" (1942), Aspazijas "Vaideloti" un M. Zīverta "Naudu" (1943), A. Eglīša "Par purna tiesu" (1944).

Dailes teātris 1942. gadā iestudēja G. Hauptmaņa "Elgu", bet 1943. gadā – F. Šillera "Mariju Stjuarti". Viens no izcilākajiem kara laika uzvedumiem bija V. Šekspīra "Romeo un Džuljeta" E. Smiļģa (1886–1966) un F. Ertneres (1891–1975) iestudējumā 1943. gadā. Šajās izrādēs galvenās lomas spīdoši tēloja Lilita Bērziņa.

1942. gada vasarā Aleksandrs Kunrāts ierosināja noorganizēt **Latviešu frontes teātri**. 1943. gadā tam bija 3 aktieru sastāvi ar 83 aktieriem un 20 baleta solisti. 1944. gadā teātris jau darbojās Dancigā, bet 1945. g. – Zaksenbergā-Georgientālē. Uz fronti Latviešu frontes teātris devās 1942. gada pavasarī. Tajā spēlēja izcili latviešu aktieri, to vidū arī Lilita Bērziņa un Anta Klints.

Mūzika

Pārmaiņas mūzikas dzīvē neviesa optimismu. 1941. gadā vācu okupācijas vara Nacionālo operu pārdēvēja par **Rīgas operu** (*Das Rigaer Opernhaus*), kas pilnībā atbilda reihā zemju vienotajai kultūrpolitikai. Repertuārā nozīmīgākā vieta tika ierādīta vācu komponistu operām (Riharda Vāgnera "Tanheizers", "Klīstošais holandietis"; Ludviga van Bēthovena "Fidēlio" u.c.). Tika iestudēta arī cittautu klasika (Žorža Bizē, Džuzepes Verdi, Volfganga Amadeja Mocarta, Džoakīno Rosīni, Pētera Čaikovska sacerējumi), pat latviešu komponistu darbi (Alfrēda Kalniņa "Baņuta"). "Operas klasika bija kā tīrs avota ūdens, kurā mākslinieki smēlās spēku un, iespējams, arī meklēja "labāku pasauli".¹

Izcils notikums kara laika mūzikas dzīvē bija **Lūcijas Garūtas kantātes "Dievs, Tava zeme deg!"** (Andreja Eglīša vārdi) pirmatskaņojums. Šis Lūcijas Garūtas darbs, ko 1944. gada 15. martā

¹ Fūrmane L. Latvijas Nacionālā opera. – R.: Jumava, 2000, 134. lpp.

Vecajā Ģertrūdes baznīcā un vēlāk arī citos dievnamos atskaņoja solisti Ādolfs Kaktiņš, Mariss Vētra un Teodora Reitera koris autores ērģelpavadījumā, uzskatāms par emocionāli spēcīgāko, skaudrāko kara gadu kompozīciju.

7.3. PSRS OKUPĀCIJAS VARAS ATJAUNOŠANA

"Abi totalitārie režīmi ienesti Baltijā ar karaspēku (sarkanais trīs reizes – 1919., 1940., 1944.–1945. gadā, fašistu brūnais – 1941. gadā), jau ar slepenībā iepriekš sagatavotu genocīdu ideju un ar lielu iepriekšēju genocīdisko pieredzi katrs savā zemē.

Jau iedzīvotāju masveidīga bēgšana, totalitārā režīma karaspēkam tuvojoties, mainīja Baltijas valstu iedzīvotāju sastāvu. Piemēram, tuvojoties Hitlera armijai, 1941. gadā savas dzīves vietas atstāja ap 150 000 Latvijas iedzīvotāju, tai skaitā ap 20 000 ebreju. Ap 53 000 iedzīvotāju palika PSRS."¹

Krievu aviācijas uzlidojumi Tallinai 1944. gada martā lika domāt par to, ka šāds liktenis drīz piemeklēs arī Rīgu. Tas pamudināja Pilsētas mākslas muzeja direktoru **V. Purvīti** pārvest lielāko daļu savas kolekcijas uz Jelgavu. Šis labi domātais solis latviešu kultūrai izvērtās par traģēdiju. Lielākā daļa V. Purviša darbu sadega Jelgavā 1944. gada vasarā. Pārējās Rīgas Pilsētas muzeja fondos palikušās gleznas 1944. gada oktobrī tika sagatavotas evakuācijai, un V. Purvītis, kurš līdz pēdējam brīdim bija pārliecināts, ka nepametīs Latviju, bezspēcībā aizbrauca saviem darbiem līdz un mira Hesenē 1945. gada sākumā.

Jelgava
1944. gadā

¹ Strods H. Brūnais genocīds un sarkanais genocīds Baltijā 1940.–1990: kopīgais un atšķirīgais // Latvijas Vēsture. – 1995, Nr. 4, 37. lpp.

Piemiņas vieta pie
Tornakalna stacijas
1941. gada 14. jūnijā
deportētajiem. Akmeni ar
uzrakstu uzstādījis
O. Feldbergs. 1990

*"Septembra pēdējā dienā
atvadījies no Rīgas, atvadījies
no pilsētas, kurā biju pavadījis
lielāko daļu sava mūža un
kuru tā milēju. Atvadījies un
tomēr cerēju,
ka tas tikai uz laiku. Naivas
cerības! Bet kam gan tādu
toreiz nebija? Kurš, atstājot
Latviju, domāja, ka ilgu,
ilgu gadus vai pat nekad
vairs to neredzēs?"*
(Rudzītis H. Manas dzīves
dēkas. – Grāmatu draugs,
1984, 193. lpp.)

1941. gada Pētera dienā – 29. jūnijā – padomju armijas diversi atkāpjoties nodedzināja Sv. Pētera baznīcas torni. (1973. gadā to atjaunoja sākotnējā izskatā, tikai koka konstrukcijas tika aizstātas ar metāla karkasu.) Kara beigās arī Rātsnams un Melngalvju nams bija sagrauts. 1954. gadā drupas tika novāktas, un reālā iespēja atjaunot abas šīs unikālās celtnes bija zudusi uz ilgiem gadiem.

Bet jelgavnieki 1944. gada jūniju un jūliju atcerēsies vēl paaudžu paaudzēs. 90 % no visiem Jelgavas namiem tika pārvērsti drupās.

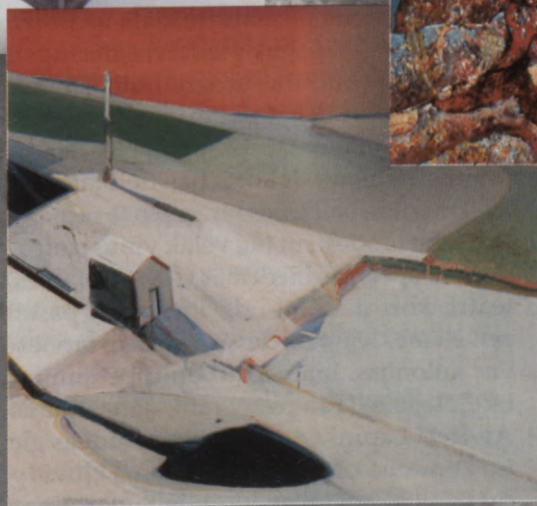
Latvijas iedzīvotāju skaits kara gados samazinājās par pusmiljonu. 1939. gadā uz Vāciju izceļoja vācbaltieši, vairums Latvijas ebreju tika iznīcināti holokaustā, daudzi latviešu inteliģenti gāja bojā totalitāro režīmu represijās, bet Latvijas inteliģences vairākums kara beigās devās trimdā. Kara rezultātā bija sagrautas pilsētas, nedarbojās elektrostacijas, nebija tiltu un dzelzceļu, nedarbojās ūdensapgāde un kanalizācija.

Drupās bija pārvērsta ne tikai Jelgava, bet arī Rēzekne. Ļoti lieli zaudējumi bija nodarīti Rīgas vēsturiskajam centram, Valmierai, Liepājai, Daugavpilij.

Latvijā tika atjaunota PSRS okupācijas vara. Tika zaudēta neatkarība un turpmākos 45 gadus Latvija bija viena no Padomju Savienības republikām.

VIII

TRIMDAS KULTŪRA (1944–1990)

Kas ir mēraukla, pēc kuras tiek noteikta kādas tautas vieta un pozīcija pasaules telpā? Nenoliedzami – politiskās varas stabilitāte un ekonomiskais spēks un potenciāls. Taču, dziļāk raugoties, šo faktoru pozitīvu ievirzi ir veicinājusi kultūra. Tādēļ **kultūras vēsturei cilvēces attīstības, savstarpējo attiecību un sadzīves izpētes jomā ir pat lielāka nozīme nekā karu un iekarojumu uzskaitēi, naudas un pārtikas mērīšanai.** Pasaules vēsture ir pierādījusi, ka skaitliski un teritoriāli mazās tautas lielvalstu iegribu un varaskāres dēļ tiek plosītas, sadalītas un tādēļ ne vienmēr tām savas kultūras vērtības ir iespējams saglabāt un saglabāt. Lai gan dažkārt tiek uzskatīts, ka mākslinieciska izjūta un talants ir daļēji iedzimti faktori (latviešu skaistuma un harmonijas izpratne folklorā, mūzikā, lietišķajā mākslā), nav noliedzams, ka tos ietekmē laikmets, sabiedrība un vide. Tāpēc dažādu vienas tautas savstarpēji nošķirtu grupu kultūrā vienmēr var atrast daudz kopīgā, bet daudz arī atšķirīgā. Tomēr abu apvienojums rada gan vienu veselumu, gan paver dažādības iespējas.

8.1. LATVIEŠU IZCEĻOŠANA

Piespiedu vai brīvprātīga latviešu izceļošana no dzimtenes ir notikusi jau visu 20. gadsimtu. Diemžēl tā atsevišķos vēstures avotos ir fiksēta kā politisks un ekonomisks fakts, bet pārlietu maz ir ziņu par izceļotāju kultūras dzīvi un sasniegumiem. Tā reliģisku un daļēji ekonomisku iemeslu dēļ 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā trešdaļā uz Brazīliju devās vairākas latviešu grupas. Smagajos izdzīvošanas apstākļos tās nedomāja par kādu īpašu "kultūras programmu", tomēr **cēla baznīcas un klubus** (tātad var runāt par arhitektūru), **dibināja korus** (mūzikas kultūra), samērā daudz **spēlēja teātri** (teātra māksla), **izmantojot kostīmus un dekorācijas** (tēlotājmāksla). Gadsimta sākumā uz Ameriku, baidoties no "melnās sotņas", devās politiskie bēgļi. Arī šiem tautiešiem (kā vēlāk viņus sauca – "veclatviešiem") bija samērā spēcīgas biedrības (sevišķi Bostonā), pie kurām darbojās teātri, kori u.c. Vēl līdz Pirmajam pasaules karam uz Sibīriju zemes meklējumos devās simtiem latviešu un nodibināja tur savas kolonijas. Interesanti būtu pētījumi arī par individuālajiem izceļotājiem. Tā, piemēram, Jāņa Staņislava Rozes skolnieks **Andrejs Lapīņš** (*Andrē Lapinē*) studējis glezniecību Amsterdamā un Londonā un gadsimta sākumā kļuvis par Kanādas Karaliskās mākslas akadēmijas locekli. Tagad viņa darbi atrodas Toronto

Mākslas muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā. Vidzemnieks **Eduards Liedskalniņš**, kurš 1912. g. nelaimīgas mīlestības dēļ (atteikums kāzu rītā) izceļoja uz Kanādu, vēlāk nokļuva Floridā (ASV) un tur savai mīlestībai uzcēla Korallu pili, kas katru gadu pulcē tūkstošiem tūristu. Liedskalniņš ir rakstījis dzejoļus, traktātus par filozofiju un astronomiju.

1938. gadā **Vilberts Krasnais** izdeva plašu pētījumu "Latviešu kolonijas" (atkārtojums Melburnā 1980. g., Kārļa Zariņa fonds), kurā aprakstīta mūsu tautiešu dzīve un nodarbošanās visdažādākajās pasaules malās: Krievijā, Turkestanā, Sibīrijā, ASV, Kanādā, Brazīlijā, Argentīnā, Austrālijā, Dienvidāfrikā, Birmā, Japānā, Ķīnā, Tunisijā, Marokā, Abesīnijā, Meksikā utt. Diemžēl autors galvenokārt raksta par ekonomiskajiem apstākļiem un draudžu dzīvi. Viņš piemin arī rošīgo teātru un koru darbību, bet sīkāk to neanalizē.

Sevišķi nozīmīgs trimdas kultūras vēsturē ir posms no **1944. gada līdz 90. gadiem**, par kuru var meklēt materiālus tālaika presē, periodikā, Edgara Dunsdorfa izcilajā bibliotēkā – krātuvē Melburnā, Benjamiņa Jēgera apkopotajās bibliogrāfijas grāmatās, enciklopēdijās, monogrāfijās, memuāros un laikabiedru atmiņās.

Tikai kopumā aplūkotas, "šajā pusē" un "tajā pusē" radītās kultūras vērtības atklāj tautas garīgo spēku un lielumu traģiskajos gados.

Lai izprastu latviešu kultūras daudzveidības cēloņus, ir nepieciešams zināt abu pušu sasniegumus un to veidošanās apstākļus. Mākslinieki, kuri dzīvoja Latvijā, bija materiāli nodrošināti, bet ar stingri ierobežotu iespēju brīvi izteikties un apgūt pasaules mākslu. Tālumā esošajiem, kas dzīvoja brīvajā pasaulē, nebija iespējams pilnībā izbaudīt savas dzimtās zemes kultūras mantojumu, bet viņi varēja apgūt visplašākos kultūras slāņojumus un brīvi attīstīt savu radošo domu, taču nereti bija visai atkarīgi no materiālajiem apstākļiem.

Lai saprastu trimdas kultūras sarežģītās problēmas, ir jāzina vairāki politiskie, ekonomiskie un psiholoģiskie notikumu aspekti. Iespējams, ka daudzi pārskatā uzrādītie dati ir aptuveni, jo dažkārt tos nevar pilnībā restaurēt un dažādos avotos tie ir atšķirīgi.

*E. Liedskalniņš.
Korallu pils dārzs Floridā*

1944.–1945. gadā, tātad nepilnu divu gadu laikā, Latviju atstāj apmēram 150–200 tūkstoši cilvēku. Emigrē gandrīz trešdaļa inteliģences – dažādu nozaru kultūras un mākslas darbinieki, zinātnieki, augstskolu mācību spēki, skolotāji, ārsti, inženieri u.c. Svešumā dodas vairāk nekā puse dažādu konfesiju mācītāju un reliģisko iestāžu darbinieku.

Galvenie dzimtenes atstāšanas iemesli

1. Bailes no "Baigā gada" atkārtošanās (izsūtīšanas, spīdzināšanas čekas pagrabos u.c.).
2. Bailes no kara pēdējā posma (frontes darbība, bombardēšana).
3. Ziņas, ka 1941. gadā bija sastādīti papildu deportējamo saraksti.
4. Vēlme paglābties mierīgākās vietās un atgriezties Latvijā pēc kara beigām, naivi cerot, ka Padomju Savienība neuzvarēs.

■ Kurš izceļošanas iemesls, jūsuprāt, ir pats svarīgākais?

5. Vispārēja kara laika panika.

6. Nenozīmīgai jaunatnes daļai – piedzīvojumu meklēšanas kāre.

Daudzus ievērojamus kultūras un zinātnes darbiniekus (piem., prof. V. Purvīti) aizbraukt pierunāja vācu iestādes. Daļu cilvēku, aizturot uz ielas (piem., prof. A. Annusu), aizveda ar varu. Bija ļaudis, kas evakuējās kopā ar savām darbavietām u.tml. Atsevišķi cilvēki (diplomāti, politiķi) Latviju atstāja jau 1943. gadā un apmetās Zviedrijā, Itālijā, Anglijā, ASV. Tomēr lielākā bēgļu pārvietošanās notika 1944. gada otrajā pusē un – no Kurzemes – vēl 1945. gadā (pat pēc miera noslēgšanas).

1944. gadā bēgļi uz Vāciju devās galvenokārt ar zemes transportu, taču, tuvojoties kara beigām, cilvēki tika vesti ar kuģiem, no kuriem bombardēšanas dēļ ne viens vien nogrima dzelmē. 1944./1945. gada ziemā un jo sevišķi pavasarī tie, kam likās, ka jāpaliek tuvāk Latvijai, lai varētu ātrāk atgriezties, nelegāli ar zvejnieku motorlaivām vai pat airu laivām devās uz Zviedriju. Oficiāls bēgļu uzņemšanas līgums ar šo valsti nebija noslēgts, tomēr Gotlandē "laivotāji" tika sagaidīti, labi uzņemti un izvietoti bēgļu nometnēs.

8.2. VĀCIJA

Ieceļojuši Vācijā, bēgļi sastapās ar neiedomājamu haosu. Viņi kļida apkārt vai tika novietoti neiekārtotās nometnēs. Trūka pārtikas. Bija jāstrādā kara rūpnīcās vai lauksaimniecībā. Mācītājs (vēlākais arhibīskaps) Arnolds Lūsis dienasgrāmatā 1944. gada oktobrī rakstīja: "Kur mēs esam nokļuvuši? Mēs cerējām nokļūt brīvībā. Un tagad atrodamies aiz dzeloņdrātīm, bijušā krievu karagūstekņu nometnē Stargardē (..) Vienā samērā nelielā telpā esam nometināti sešdesmit četri bēgļi, bērnus un zīdaiņus ieskaitot. Kā putni, kas iesprostoti šaurā krātinā."

Vācieši pret iebrucējiem bija rezervēti, pat naidīgi. Nereti izcēlās konflikti.

Lielākajai daļai ieceļotāju bija vājas vācu vai angļu valodas zināšanas vai pat vispār to nebija. Daudziem vecākās paaudzes cilvēkiem likās, ka nav vērts mācīties, jo "drīz būsīm mājās", citiem bija princips palikt pie latviešu valodas. Līdz ar to darba atrašana kļuva vēl sarežģītāka. Cilvēkus nomāca melnholija, depresija, izmisums.

Zināma kārtība nometnēs tika ieviesta 1945. gadā, kad pēc miera noslēgšanas Jaltas konferencē Vāciju sadalīja noteiktos apgabalos un vairāk sāka just UNRRA darbību. Bija amerikāņu, angļu, franču un krievu zona. Lai gan teorētiski līdz ar to atrisinājās pārtikas un apģērba jautājums (sevišķi amerikāņu zonā), noteikumi trimdiniekiem tika izvirzīti stingrāki – jādzīvo noteiktajā nometnē, iziet drīkst tikai ar komandanta atļauju, nav atļauts strādāt. Bija jādzīvo nemitīgās bailēs, ka var tikt izdoti krievu

■ Kāpēc daļa bēgļu bija pārliecināti par drīzu atgriešanos?

UNRRA – Apvienoto Nāciju palīdzības aģentūra. Darbojās Vācijā 1943.–1946. gadā.

virsniekiem, kas, ierodoties zonā, aģitēja par braukšanu mājās. Uz atteikšanos amerikāņi skatījās stipri aizdomīgi – karš beidzies, Latvija no vāciešiem atbrīvota, negribēšana braukt mājās varēja nozīmēt, ka esi fašists vai kara noziedznieks. Zonu robežas nepārtraukti mainījās, tādēļ nereti notika paniska bēgšana, kas cilvēkus psiholoģiski smagi iespaidoja.

Sākot ar 1946. gadu, nometņu režīms kļuva brīvāks. Daļai cilvēku radās iespēja strādāt. Atšķirīgs veidojās tautiešu materiālais stāvoklis. Tie, kam bija noguldījumi ārzemju bankās, agri izkļuva no "ierindas" bēgļu rindām un izceļoja uz neitrālākām valstīm. Apdomīgie ļaudis bija paņēmuši līdzi no mājām vērtības, kas viņiem Vācijā noderēja, lai uzsāktu kādu darījumu. Tomēr daudzi, un jo sevišķi kultūras darbinieki, bija devuši priekšroku nepārdodamām lietām: fotogrāfijām, dokumentiem, notīm, grāmatām, gleznām u.tml., kas vēlāk kļuva par nepārvērtējamu pamatu latviešu trimdas kultūras veidošanai. Vissmagāk bija tiem kultūras darbiniekiem, kuri morāli nespēja sevi piedāvāt darba tirgū, jo neatkarīgās Latvijas laikā dzimtenē un arī ārzemēs tikuši augstu vērtēti un cienīti (M. Vētra, Ā. Kaktiņš, S. Vidbergs). Bija arī tādi, kas, grimstot bezcerībā, paši aizgāja no dzīves. Šķiet, ka kultūras dzīves veidošanai šie apstākļi nevarēja būt labvēlīgi.

Kultūras dzīves veidošanās

Savdabīgi, ka šajā posmā nozīmīga trimdiniekiem bija piedēriba tautai – nacionalitāte un valoda, bet nesvarīgs bija sociālais stāvoklis, vecums, dzimums. Jebkurā vietā satikts cilvēks, kas runāja latviski, kļuva "mūsējais". Šā posma gaisotni varētu saukt "MĒS VISI".

Tomēr pamazām veidojās grupas – gan pēc specialitātēm (ārsti, lauksaimnieki, skolotāji, studenti u.c.), gan pēc sociālā un mantiskā stāvokļa (turīgākie, tirgotāji, augstākus amatus ieņemošie u.tml.). Šo posmu raksturo dalījums "MĒS UN CITI". *Lai nepazustu kopība svešatnes ļaužu masās, kā vienotāja nāk palīgā kultūra, kas prasa kopā sanākšanu.*

Pirmie kopā aicināšanas darbu uzņēmās reliģisko konfesiju pārstāvji, mācītāji un baznīcu darbinieki. Svētdienās bēgļi pulcējās tuvākajās baznīcās, valsts un reliģisko svētku reizēs te uzstājās arī ievērojami mūziķi. Jau 1944. gada 18. novembrī Cvinglija baznīcā Berlīnē notika valsts svētku dievkalpojums, kurā pēc prāvestu E. Berga un K. Kundziņa sprediķiem dziedāja agrākie Latvijas Nacionālās operas solisti Herta Lūse un Ādolfs Kaktiņš. Vēlāk mītņū zemēs tika celtas savas baznīcas un draudžu nami.

Dziesmusvētki

Vācijas posmā, kuru vēlāk dēvē par "mazo Latviju", kopības akcents bija izteiktāks kordziedāšanā.

Rūta Skujiņa savā autobiogrāfiskajā romānā "Vējš svaids kaijas" (1964) par šo posmu saka: "Kas esam bijuši, kas būsīm? Dievs vien zina. Pašreiz sēdam vienā laivā, kaut kur starp divām mūžībām, starp diviem okeāna krastiem. Vienu vairs neredzam. Otru vēl neredzam."

Herta Lūse

Ādolfs Kaktiņš

Hanavas koris.
Dirigēnte –
M. Vīgnere-
Muižarāja.
Frankfurte. 1947

Žurnāliste M. Pālīte-Bebrupe žurnālā "Ceļa Zīmes" (1954, 23. nr.), atceroties trimdas sākuma gadus, rakstīja: "Ievērojami latviešu zinātnieki un mākslinieki atzinušies, ka šis latviešu dziesmu spēks ir bijis tas, kas neredzamām saitēm piesējis viņus pie Latvijas un latvietības."

E. Dunsdorfs uzskatīja, ka Vācijā lielākas vai mazākas dziedātāju grupas isāku vai garāku laiku bijušas katrā nometnē un tur darbojušies apmēram 95 pastāvīgi kori un ansambļi. Vairākiem lielajiem korim saknes meklējamas jau Latvijā. 1944. gada septembrī Dundagā no Rīgas pulka 2. bataljona karavīriem **Roberts Zuika** dibināja leģendāro **vīru kori**, kas, Latviju atstājis, apmetās Tornas apkārtnē Pozemsdorfā un ļoti sarežģītos apstākļos turpināja muzicēšanu. Dziedātājiem nokļūstot gūstā Putlosā, kora mēģinājumi turpinājās. Arī gūstam beidzoties, lielākā vīru daļa palika kopā, un, pārcēlušies uz Neištati, Lībeku un citur, viņi latviešu centros sniedza vairāk nekā 200 koncertus barakās, baznīcās, koncertzālēs.

1947. gadā R. Zuikas vīru kora dalībnieku lielākā daļa aizbrauca uz mītnes zemi Anglijā, strādāja ļoti smagos apstākļos akmeņlauztuvēs un metālrūpniecās, tomēr dziedāšanu nepameta. Sešdesmitajos gados gan Anglijas koru, gan starptautiskās sacensībās latviešu vīri guva vairākas pirmās vietas un angļu prese kori ierindoja valsts spēcīgāko koru skaitā.

Rosīgu darbību nometnē netālu no Nirnbergas uzsāka arī koris "**Dziesmu vairogs**" (tā pamatā – dziedātāji no bijušā T. Reitera kora un Prezidija konventa vīru kora). Dirigenta **Arnolda Kalnāja** vadībā līdz 1949. gadam tika sniegti 33 koncerti un iestudētas 100 dziesmas. Savu darbību koris turpināja ASV.

Jāatzīmē arī 1944. gadā Šverīnes tuvumā dibinātais koris "**Daugava**" ar vairāk nekā 100 dziedātājiem, ko vadīja **Eduards Ramats**. Koris dziedājis vairāk nekā 60 koncertos, Hamburgas radiofonā ierakstījis 26 latviešu komponistu dziesmas. E. Ramats

bijis virsdiriģents dziesmusvētkos Gēsthahtē (pie Hamburgas), Lībekā, palīdzējis organizēt Pirmos latviešu dziesmusvētkus Čikāgā un bijis to virsdiriģents.

Mūzikas novadā spēcīgs bija arī Ernesta Brusubārža koris ar 70 dziedātājiem, Eslingenes nometnes kamerkoris (diriģents – A. Berķis) un jauktais koris (diriģents – H. Lindemanis, vēlāk E. Dambis un J. Austrums).

1946. gada janvārī radās doma par **novadu dziesmu dienu organizēšanu**. Dziesmu dienas aktivizēja ne vien diriģentus un dziedātājus, bet visu trimdas latviešu sabiedrību.

Dziesmu dienas notika 30. jūnijā Fišbahā, 7. jūlijā Baireitā, 21. jūlijā Ansbahā, 4. augustā Eihštētē, 25. augustā Augsburgā. Pirms svētku koncertiem notika luterāņu, katoļu un baptistu dievkalpojumi ar garīgajiem koncertiem. Kopkoru laicīgās programmas goda virsdiriģents bija prof. Ā. Ābele, virsdiriģenti – A. Kalnājs un F. Valdmanis, koncertmeistars – J. Ūdris. Kopējais apmeklētāju skaits sasniedza 30 000, un tas liecināja, ka klausītāji bija ne vien Bavārijā nometinātie latvieši, bet arī tautieši no citiem lielākajiem bēgļu centriem. Vēlāk šos svētkus nosauks kopējā vārdā par **Franku novada latviešu dziesmu dienām**.

Šis paraugs lika sarosīties arī pārējo zonu un apgabalu koriem. 1946. gada jūnijā Gēsthahtē notika **Elbas novada dziesmu diena** (virsdiriģenti – E. Brusubārdis, P. Kunstmanis, M. Vīgnere-Muižarāja). Dziesmu dienu laikā gandrīz visur notika arī teātra izrādes, rakstnieku cēlieni, mākslas izstādes.

Lielākās nometnes – Eslingenes Latviešu kolonijas valde 1947. gada janvārī atbalstīja koru diriģentu ierosinājumu vasarā sarīkot **Latviešu dziesmusvētkus Eslingenē** pie Nekāras. Šoreiz tika izdots arī dziesmusvētku "Vadonis" – 16 lappušu bieza programma, kur atzīmēts gan goda prezidijs, gan goda diriģenta (prof. Ā. Ābele) un virsdiriģentu (P. Banders, J. A. Dūmiņš, J. Austrums, H. Lindemanis) vārdi. Lielu programmas daļu aizņēma koru un koristu saraksti. Dziesmusvētkos piedalījās 19 jauktie kori ar 900 dziedātājiem, 5 vīru kori (tostarp arī R. Zuikas vīru koris) un dubultkvartets "Tēvija".

1948. gadā sākās visai rosīga izbraukšana uz mītņu zemēm, tāpēc Pirmo vispārējo latviešu dziesmusvētku 75 gadu atceri nolēma atzīmēt vēl Vācijā 27. jūlijā ar **Bavārijas apgabala dziesmu dienu**. Piedalījās 17 kori ar 674 dziedātājiem. Svētku programmā bija vairāki jaundarbi un nesen mirušā izcilā latviešu komponista Jāzepa Vītola solodziesmu vakars. Nākamās lielās tikšanās jau notika jaunajās mītņu zemēs. Trimdas kultūras dzīvē piedalījās arī neatkarīgajā Latvijā nodibinātais **stīgu kvartets** (A. Norītis, V. Ruševics, E. Vīners, A. Teihmanis). Tas sniedza koncertus ne vien Vācijā, bet arī Zviedrijā un Anglijā. **Knuts Lesiņš** apcerējuma "Zem svešām zvaigznēm" (1956) min ansambli ar nosaukumu "*The Latvian Trio*", kurā spēlējis vijolnieks V. Ziedonis, čellists Dz. Treimanis un pianists E. Treimanis. 1945. gadā trio muzicējis amerikāņu armijas virsniekiem, vēlāk arī vācu

Komponists prof. Jēkabs Poruks, rezumējot Franku novada latviešu dziesmu dienas, žurnālā "Sauksme" 1946. gada augusta numurā rakstīja: "No paša gala, no nekā esam atkal sākuši, un jau pirmais mēģinājums rāda, ka **arī šī saujiņa ir tauta, viengabalaina un cieta kā krams savā gribā un patstāvībā**. Lai cik nepraktiska lieta mūsu praktiskajā dzīvē šķiet latviskā dziesma, tā blakus mūsu tēvu valodai ir mūsu stiprākais un nekur citur neatrodamais siržu cements."

Tālivaldis Ķeniņš

- Kādi, jūsuprāt, ir latviešu teātra fenomena cēloņi?
- Uzrakstiet eseju "Latvieši atkal spēlē teātri"!

publikai un vācu radiofonā. Apmēram 400 koncertu tas sniedzis ASV un bijis komponista **Tālivalža Ķeniņa** kompozīciju pirmatskaņotājs Čikāgā.

Mūzikas valoda saprotama ikvienam, tādēļ latviešu trimdnieku dziesmusvētki tuvināja mūsu tautu vietējiem iedzīvotājiem, atklājot latviešu kultūras sasniegumus un savdabību.

Teātris

Mūsu tauta no senčiem ir mantojusi ne tikai mīlestību uz dziesmu, bet arī teātra spēlētprīeku. Viena no neatkarīgās Latvijas un vēlāk trimdas ievērojamām teātra zinātniecēm Paula Jēger-Freimane savā grāmatā "Cilvēks domā – Dievs dara" (1963) raksta: "Laikam gan tā būs, ka spēles priekam latviešu tautas mentalitātē ir neizraujamas saknes. Lai cik postīgi vēstures apstākļi ir brāzušies pāri mums, no postažas atkal un atkal zel jauni dzinumi, un raugi – latvieši atkal spēlē teātri. Nu viņi to dara visā brīvajā pasaulē."

Kādi trimdas sākumā bija teātra spēlēšanas iemesli? Brīvā laika lietderīga izmantošana? Spēles prieks un vēlme priecināt citus? Aizmirst ikdienas pelēcību, postu, iejusties citos apstākļos un citā tēlā? Apzināta griba saglabāt un parādīt latviešu drāmas sasniegumus? Runāt bagātā, nepiesārņotā latviešu valodā? Būt kopā kolektīvā? Cēloņus var meklēt vēl un arī rast, taču pareizā atbilde laikam tomēr būs – daudzu iemeslu sakausējums.

Vācijas posmā teātri (lugas, skečus, parodijas) spēlēja gandrīz visās nometnēs. Tādu teātra kopu, kas darbojās vairākus gadus, iestudējot 4–8 lugas, bija apmēram 30, ap 60 kopu darbojušās īsāku laiku. Lai gan te nebija profesionālu aktieru, reti pie iestudējumiem strādāja pazīstami režisori un dekoratori, uzvedumi bija pietiekami kvalitatīvi, lai tos rādītu arī pārējās nometnēs. Pašdarbības teātru izrādes parasti nebija tehniski sarežģītas, tomēr jābrīnās, kur varēja rast dekorācijas, rekvizītus, kad viss jāsāk no sīkākās kniepadatiņas. Spriežot pēc nedaudzajām saglabātajām fotogrāfijām, lugu ietērps pārsteidz ar izdomu un iekārtojuma daudzveidību.

Rosīga nometņu teātra kopu dibināšanās sākās jau ar 1944. gadu.

Šodien grūti noteikt, kas trimdas apstākļos pirmie iestudēja kādu lugu. Maz zināmais latviešu rakstnieks, dramaturgs un režisors **Egīls Kalme** atceras, ka 1944. gada drēgnajā rudenī atradies Pomerānijas frontes karavīru apmācību nometnē. Plāni apgērbtie, pusbadā iznīkušie un nosalušie latviešu zēni pēc garajām un bezjēdzīgajām militārajām mācībām vakaros sēdējuši neapkurinātajās dēļu barakās, būdami tuvu fiziskam un garīgam sabrukumam. Lai izrautu puišus no baismā sastinguma, Kalme steigā rakstījis lugu "**Zelts**", kur darbojušies tikai vīrieši karavīru tērpos un ko vēl nepabeigtu sācis iestudēt **Valdemārs Kārklīņš**. Ar šo lugu, kuras mākslinieciskā vērtība nav bijusi visai augsta,

viņš tomēr spējis kaut daļēji izklaidēt un atgriezt dzīvē kā "aktierus", tā skatītājus. Izrāde pārpildītā zālē tika spēlēta 7 reizes, līdz kaujās krita gan vairāki aktieri, gan daudzi no skatītājiem.

1945. gadā E. Kalmes "Zeltu" Zedelgemas karagūstekņu nometnē un bēgļu baraku pilsētiņā iestudēja A. Banders, un tā piedzīvoja 18 izrādes. Kad 1946. gadā no gūsta atbrīvotos 4000 latviešu karavīrus izvietoja no pārējām nometnēm tālajā Grosenbrodē, izdzīvošanas garu atkal uzturēja Kalmes "Zelts" (7 izrādes) un "Ielas muzikanti" (6 izrādes).

Ar 1945. gadu sāka darboties teātru kopas, kur daļa aktieru bija profesionāļi.

Tāds bija arī **Blombergas teātris**, kas pastāvēja gan tikai nepilnus divus gadus, taču iestudēja 8 lugas, no kurām 7 režisēja V. Pūce, bet vienu – kinorežisors V. Lapenieks. **Rēgensburgas amatieru dramatiskais ansamblis** (1945–1949) iestudēja 20 lugas (režisori V. Liepa, P. Kalniņš), **Ķīles latviešu nometnes teātris** (1945–1948) režisores E. Tikmanes vadībā iestudēja 13 lugas, bet **Oldenburgas Tērvetes nometnes teātris** (1947) – 7 lugas.

Galvenokārt tika uzvestas latviešu autoru lugas, jo tajās spēlētājiem bija ierastāka vide. Svešautiešu sarakstītās lugas būtu bijis jātulko un jāpiemēro apstākļiem. Visieciņākais tolaik bija R. Blaumanis: "Indrāni" Vācijas posmā tika iestudēti 4 teātros, "No saldenās pudeles", "Trīnes grēki" – 14 teātros, "Zagli" – 13 teātros, "Sestdienas vakars" – 8 teātros, "Ļaunais gars", "Skroderdienas Silmačos" – 7 teātros. Samērā daudz tika uzvesta Raiņa luga "Pūt, vējiņi!", J. Pētersona "Pieklidušais kaķēns", E. Vulfa, K. Miķelsones, V. Rihtera, V. Kārklīņa, H. Krūmiņa, J. Lejiņa sarakstītās lugas.

Anšlavs Eglītis Vācijas posmā sarakstīja 3 lugas. Viņa satīrisko komēdiju "**Labāki cilvēki**", kas sākotnēji izraisīja lielas diskusijas, 1946. gadā uzveda **Augsburgas (Haunštētenes) latviešu teātris**, kurā darbojās tādi profesionāļi kā režisors A. Mitrēvics, režisors un dekorators J. Muncis.

Latviešu dramaturģijas korifejs **Mārtiņš Zīverts** emigrēja uz Zviedriju, tomēr Vācijā tika uzvestas viņa "Minhauzena precības", "Ķīnas vāze", "Karātavu komēdija", "Kāds, kura nav", "Partizāni", "Riebeklis" u.c. Visjūsmīgākās atsauksmes izpelnījās 1936. gadā uzrakstītā drāma "Tīrelpurvs".

Nopietni strādāja **Lībekas teātris**, no 1946. g. līdz 1949. gadam sagatavojot 26 iestudējumus. Kā viens no emocionāli spēcīgākajiem presē tika atzīmēts M. Zīverta lugas "**Kāds, kura nav**" uzvedums 1948. gadā. Trimdas sākumposmā tā ir vienīgā luga, kurā runāts par bēgļu traģēdiju un sarežģītajām nākotnes izredzēm. Paula Jēger-Freimane grāmatā "Cilvēks domā – Dievs dara" rakstīja: "Mūsu uztvērumā, šī Zīverta drāma pārkāpj individuālās psiholoģiskās drāmas robežas un iegūst simbolisku nozīmi, jo mēs visi, savā tautas kopībā, esam tie, kuru nav. Un mums visiem autors dod solījumu, ka "mēs nāksim ārā no kapa tad, kad būsīm savas nākotnes cienīgi"."

Lai gan mainīt nometnes to iemītniekiem nebija viegli, profesionālie aktieri pamazām pārcēlās uz diviem lielākajiem centriem – amerikāņu zonu Eslingenē un angļu zonu Mērbekā. Tika uzskatīts, ka Eslingenes teātris (režisori – **K. Veics** un **J. Lejiņš**, viesrežisori – **A. Mitrēvics**, **L. Štengele**, **V. Streips**, dekorators **J. Kuga**) vairāk līdzinās Latvijas Dailes teātrim, bet Mērbekas teātris (režisori – **O. Uršteins** un **J. Zariņš**) pārņēmis Nacionālā teātra tradīcijas. Žurnālā "Ceļš" 1945. gada 1./2. nr. bija lasāms: "Režisora Kārļa Veica un Jāņa Lejiņa nodibinātais Latviešu teātris par savu pastāvīgo sēdekli izvēlējās Ambergu, vēlāk – Eslingeni. Teātra ansambļa sastāvs ir pietiekami spēcīgs, lai varētu ķerties pie atbildīgiem iestudējumiem. Aktieru vidū ir **Nina Melbārde**, **Maiga Damroze**, **Skaidrīte Pence**, **Vilhelmīne Veica-Kope**, **Kārlis Lagzdiņš**, **Reinis Birzgalis**, **Jānis Neimanis**. Teātra repertuārā pirmais iestudējums – **R. Blaumaņa** "No saldenās pudeles"."

1950. gada 15. aprīlī laikraksts "Latvija" rakstā "Svētdien Eslingenes Latviešu teātra pēdējā izrāde" par noieto ceļu sniedza zināmu rezumējumu: "Ansamblis, sākot ar 1945. gada 18. jūliju, iestudējis un izrādījis 16 inscenējumus (19 inscenējumi pēc E. Dunsdorfa "Arhīva" datiem. – *I. N.*), sniedzot pavisam 551 izrādi. Pagājušajā vasarā (t.i., 1949) teātris varēja atskatīties uz 500 izrādēm, no kurām Eslingenē vien notikušas 178, ko apmeklējuši 62 000 skatītāju (...). Caurmērā apmeklētāju skaits izrādēs bijis ap 400, bet līdz darbības beigām pavisam Eslingenes teātra mākslinieku sniegumu dažādās Vācijas nometnēs noskatījušies 239 080 apmeklētāju."

Lai gan UNRRA iespēju robežās katrā zonā atbalstīja kultūras pasākumus, lielāku uzmanību tā pievērsa angļu zonā dibinātajam **Mērbekas teātrim** (1945–1950). Teātra organizēšanas iniciatori bija **J. Roze**, **O. Uršteins**, **M. Skrastiņš** un **K. Lietiņš**. Režisori – **J. Zariņš** un **O. Uršteins**, dekorators – **Ē. Dajevskis**, mūzikas konsultants – **K. Lietiņš**. Lomās galvenokārt bija Nacionālā teātra aktieri, taču to sastāvs papildinājās arī ar jauniem talantiem.

Teātra kolektīvs 1945. gada oktobrī atklāja savu pirmo sezonu ar **R. Blaumaņa** "Pazudušo dēlu" un **M. Ziverta** "Ķīnas vāzi", novembrī aktieri jau devās pirmajā 6 nedēļu ilgajā turnejā un apmeklēja gandrīz vai visas latviešu nometnes angļu zonā. Spēlēts tika kazarmās, kinoteātru telpās, skolās, koncertzālēs.

1947. gadā Mērbekas teātris devās uz viesizrādēm arī amerikāņu zonā. Augusta vidū Vircburgā tika izrādīta **V. Šekspīra** "Divpadsmitā nakts", kas vietējā presē tika atzīmēta kā dzirkstoša, asprātīga un lieliski uzvesta jautra pasaka. Otra luga bija Anšl. Eglīša "Kazanovas mētelis". Pēteris Ērmanis žurnālā "Ceļš" (1947, 10. nr.), sīki analizējot lugu saturu, daudz cildinošu vārdu veltīja arī inscenējumiem un aktieriem: "Osvalda Uršteina režijā abām lugām bija atrasts īstais, dzirkstīgi vieglais komēdijas ritms, ansamblis apbrīnojami saliedēts, un nebija neviena vāja tēlojuma. Ēvalda Dajevska dekorācijas pieskaņotas abām lugām. Šekspīra

Pirms izbraukšanas uz pirmajām viesizrādēm Mērbekas teātra valdes priekšsēdētājs Jūlijs Roze kolektīvam veltīja šādus vārdus: "Šodien jūs braucat pie sava karaļa, lai viņš redzētu, ka jūs arvien vēl esat viņa uzticamie pavalstnieki un kalpojat tam. Viņš ir vislabākais karalis, bet viņš ir trimdā. Jūsu karalis ir jūsu tauta."
(*"Ceļš"*, 1946, 4. nr.)

komēdijas daudzās ainas mainījās gandrīz vai veiklāk nekā citkārt Dailes teātrī, un jāapbrīno Mērbekas aktieri arī kā skatuves tehniskie izrīkotāji: šis darbs jāveic tēlotājiem pašiem(..)."

Pēc pieciem ražieniem darba gadiem Mērbekas teātris devās uz mītnes zemi ASV. 1945. gadā tika veikti arī pirmie pasākumi Latviešu operas teātra organizēšanai Oldenburgā. J. Zariņa režijā uzveda operas "Zemnieka gods" un "Madame Butterfly".

Diemžēl par Virčburgas latviešu operu, kas darbojās 1947.–1948. gadā un iestudēja Rosīni "Seviljas bārd dzini" un Verdi "Traviatu", sīkākas ziņas vēl būtu meklējamas. Tāpat būtu pētāmi materiāli par latviešu baletu trimdā; presē tie pāvīd tikai fragmentāri.

Tēlotājmāksla

Bēgļu gaitās Latviju atstāja apmēram trešā daļa tēlotājmākslas pārstāvju. Kurā pusē palika spožākie, nevar pateikt, jo tas būtu visai subjektīvs spriedums. Tomēr ir objektīvi faktori, kas apliecina atšķirīgo daiļrades attīstības ceļu.

Lai izprastu sarežģītos procesus tālaika mākslā, ir jāveic zināms meistarību grupējums.

Pirmajā grupā ierindojami meistari, kas neatkarīgās Latvijas laikā jau bija savā zemē nostabilizējušies, ieguvuši noteiktu vietu mūsu mākslas vēsturē, bijuši mācību spēki Valsts Mākslas akadēmijā (A. Annuss, L. Liberts, S. Vidbergs, V. Tone u.c.), arī N. Strunke (Zviedrija), kas nebija Mākslas akadēmijas pedagogs. Diemžēl V. Purvītis mira 1945. gada 14. janvārī Nauheimā. Vecākās paaudzes konservatīvisms bija pamats nacionālo tradīciju saglabāšanai mākslā, bet traucēja droši atraisīties jaunaļiem talantiem.

Pie otrās grupas jāpieskaita tie meistari, kas mākslas izglītību bija guvuši Latvijas Mākslas akadēmijā, 30. gados piedalījušies izstādēs, lasījuši lekcijas, strādājuši par pedagogiem (kā aktīvākie minami – J. Gailis, M. Krūmiņš, F. Milts [visi ASV], K. Neilis [Austrija], E. Geistaute [Dānija], J. Cīrulis, A. Dārziņa u.c.).

Trešais grupējums veidojās no tiem, kas mākslas izglītību bija sākuši kara gados Latvijā un trimdā to turpināja (J. Soikans [Vācija], U. Aboliņš [Austrālija], L. J. Briedītis [Zviedrija] u.c.) vai arī mākslas studijas uzsāka trimdā.

Kaut arī katra mākslinieka attieksme pret savu daiļradi bija dziļi individuāla un katrs vēlējās palikt suverēna personība, šajā posmā "grožus" rokās ņēma "vecie", nereti izraisot "jaunajos" zināmu pretestību.

Lietišķā māksla

Lietišķās mākslas jomā aktivitātes tika uzsāktas visagrāk. Zināms pamatojums tam arī ir – bija praktiska nepieciešamība pēc cimdām, šallēm, zeķēm, turklāt radās vēlme pelēcīgajā vidē ienest

"Liela mākslinieka vienīgais kritērijs, nedefinējams un nereti visai grūti apjaušamais vārds ir talants." (V. Tone)

Valdemārs Tone

savu atšķirību, savu latvisko identitāti. Bet pats galvenais pamudinājums bija latviešu sieviešu (arī vīriešu) iedzimtā darbošanās gribā, kas tika likta lietā garajās, vienmuļajās nometņu stundās.

Pirmās **lietišķās mākslas izstādes** vairākās nometnēs notika jau 1944. gada beigās. Līdzās komercprecei – ar dzintaru rotātām cigarešu un sērkokociņu kārbiņām, pūra lādītēm, pseidonacionāliem koka svečturiem, kas ornamentēti ar auseklišiem, saulītēm un likločiem, – bija arī lieliski adījumi, baltie darbi, prievēs, jostas, greznas tautiskās blūzes u.c. Šie darbi bija galvenokārt 30. gadu lietišķās mākslas amatieru un profesionāļu darba tradīciju veiksmīgs vai mazāk veiksmīgs turpinājums, taču tajos bija maz īstu jaunrades vēsmu.

1946. gadā (pēc dažiem avotiem, 1945. gadā) Eslingenē nodibinājās **Latviešu daiļamatnieku savienība**, kas apvienoja lietišķās mākslas meistarus no visām zonām un rīkoja ne vien izstādes, bet arī kursus, seminārus, lekcijas. Par savienības priekšsēdētāju tika ievēlēts Latvijā jau pazīstamais metāla un koka tēlniecības mākslinieks **Hugo Mercs**; kad viņš aizceļoja uz Kanādu, priekšsēdētāja vietu pārņēma gleznotājs **A. Annuss**.

Lai gan vietējā latviešu prese izstāžu apskatos neskopojās ar labiem vārdiem, nopietnākie mākslas vērtētāji norādīja arī uz bezgaumību, tautas mākslas likumību nepārzināšanu, pseidonacionālu priekšmetu izstādīšanu.

Nepārvērtējama nozīme Daiļamatnieku savienībai bija Mākslas skolas dibināšanā Eslingenē (1946). Lietišķās mākslas meistaru **A. Dzērvītes** un **A. Šampiņas** vadībā sāka strādāt aušanas darbnīcas, metāla, ādas un koka apstrādes nodaļas. Izcilu daiļamatnieku gan radās samērā maz. Taču mērķtiecīgās nodarbības kļuva par nozīmīgu faktoru depresijas un nometņu smagās gaisotnes klīdināšanai.

■ Uzrakstiet eseju "Mākslas aktivitātes – nometņu depresijas klīdināšanai"!

Profesionālā tēlotājmāksla

Profesionālajiem māksliniekiem darbības uzsākšana bija sarežģīta. Dzimtenē ievērojamākie no viņiem bija izteiktas individualitātes, nereti pat leģendām apvītas. Tagad viņi bija it kā līdzīgi starp līdzīgiem, bet radošā doma atradās iekšējā izolētībā. Pretēji sirdsapziņai viņi bija spiesti ražot "precī", tīkamu pircējam. No dzimtenes līdzī ņemtā ceļamaize lielākajai daļai bija romantisks dzīves skatījums un atturīga, nedaudz ziemeļnieciska mentalitāte, kas nesaskanēja ar fašistiskās Vācijas oficiālo, pompozo un brīžam naturāli uzspēlēto mākslas izpratni. Diemžēl latviskais skatījums bija pasvešs arī ekspresīvajiem strāvojumiem, kuri rāvās ārā no ilgāku laiku hitleriskās Vācijas režīma aizturētajām mākslas slūžām. Nebija vienkārši realizēt svešumā gūto atziņu par mākslas nozīmi sava laika vēstures veidošanā un attēlošanā. Radišanas procesā māksliniekam vajadzīgs miers, noskaņojums, koncentrēšanās, ko nometņu šaurībā nevarēja iegūt. Tādēļ daļa centās apmesties privātmājokļos, taču tad viņi nesaņēma bēgļu

pārtikas kartītes. Bija grūtības arī ar materiālu – audeklu, otu, krāsu, mālu u.c. – iegādi. **Augusts Annuss** (1893–1984), piemēram, gleznojis uz pergamenta, veciem maisiem, saplākšņiem, vecām kartēm. Nereti par saistvielu ticis izmantots piena pulveris un eļļas krāsu vietā nācies izlīdzēties ar apšaubāmas kvalitātes krītu, pasteljiem un akvareļiem. Sliktās tehnoloģijas dēļ daudzas gleznas laikazobs ir sagrauzis, bet liels skaits ir aizgājis bojā.

1947. gadā notika **panno kompozīciju** konkurss latviešu kafejnīcai “Lido” (Eslingenē). Darbu, kā atceras Anna Annusa-Hāgena, viņas tēvs izpildījis uz milzīgiem papīriem. Par kompozīciju grandiozitāti liecina vienīgi kāds fragments A. Egliša romānā “Laimīgie” un Annas saglabātās tēva runas uzmetums.

Atklājot kafejnīcu, vecmeistars pauda iecerēs galveno ideju: “Šajā teltī mēs parādām mūsu tautas paražas, iemūžinām sevi savas tautas paaudžu paaudzēs. Parādām mūsu Daugavu un Rīgu, parādām pilsētu Liepāju un lēnīgo Lielupes Jelgavas krastu.”

Vecākās paaudzes meistari visus Vācijas posma gadus bija pārliecināti par drīzu atgriešanos dzimtenē. Viņu mākslas uzskati bija stabili, un tādēļ nepieņemama bija savas individualitātes, domāšanas veida un rokraksta maiņa. Bet tas zināmā mērā bremzēja daiļrades attīstību.

Teritoriālās un psiholoģiskās pārmaiņas vissmagāk pārdzīvoja vidējās paaudzes mākslinieki. Profesijas pamatus apguvuši VMA stingrajās tradīcijās, savu daiļradi uzsākuši pozitīvi akcentētā dzīves skatījumā, viņi, cenšoties iepazīties ar Eiropas lielākajiem mākslas centriem un sastapušies ar daudzveidīgajiem pasaules mākslas virzieniem, jutās apmulsuši.

Jaunajiem māksliniekiem bija vieglāk. Daudzi mācījās pie mūsu vecmeistariem, patiesi apgūstot amata prasmi – kompozīciju, zīmēšanu, anatomiju. Profesionālās zināšanas viņi spēja apvienot ar jauniegūtām atziņām, tā veidojot savu individualitāti atbilstoši apkārtējai videi un laikam.

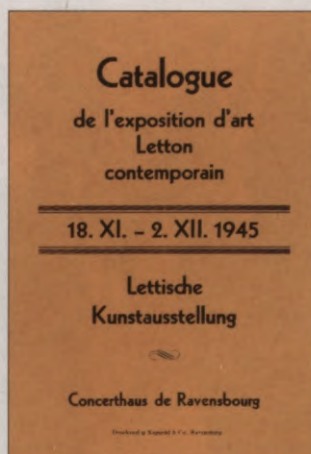
Pirmā mākslinieku kopa tapa franču zonā Rāvensburgā, kur bija nokļuvis prof. Augusts Annuss, Uga Alberts (studējis arhitektūru LVU un mācījies glezniecību privāstudijās), Sigurds Kalniņš un Jānis Kalniņš (vēlāk rakstnieks Austrālijā ar pseidonīmu J. Sarma), tēlnieks Rihards Maurs. Netālu no viņiem Bīberahā mitinājās Jānis Strods un Jānis Kalmīte, Freiburgā dzīvoja Harijs Ēberšteins, Tailfingenē – Veronika Janelsiņa. Apvienojoties kopīgam mērķim, viņi A. Annusa vadībā nodibināja Izpildītāju un radītāju mākslinieku kopu, kas vēlāk kļuva par pamatu Mākslinieku apvienībai Eslingenē. Jau 1945. gada 18. novembrī Rāvensburgas koncertzālē notika pirmā trimdas latviešu mākslinieku darbu izstāde.

1945./1946. gadu mijā “rāvensburgieši” tika pārcelti uz amerikāņu zonas nometni Eslingenē, kas trimdiniekiem turpmāk kļuva par lielāko mākslas centru. Nākamā izstāde notika jau ar UNRRA atbalstu. Vērienīgāko recenziju par šo darbu skati žurnālā “Laiks”

Augusts Annuss

“Šī telpa ir telts, kuru mēs kā ceļinieki esam uzslējuši Eiropas krustceļos. Mēs nezinām, cik ilgi mēs šajā teltī patversimies, bet vai tāpēc lai tā paliek nesakopta? Te kavējas latvju rakstnieks, dzejnieks, te arlekīns un teātra vīrs. Te mūzikas templis, no kura mūsu pašu mūzika apskalo mūsu garu. Un šeit latvju gleznotājs, tēlnieks, grafīķis. Tie neiziet plašajā pasaulē, neparādot savu savdabīgo pasaules skatījumu.”
(A. Annuss)

Latviešu mākslas izstāde Rāvensburgā. Katalogs

(1946, 1. nr.) uzrakstīja Anšl. Eglītis, kā nozīmīgākos izstādes dalībniekus viņš minēja A. Annusu, J. Kugu, L. Libertu un S. Vidbergu.

Liela nozīme bija darbu skatēm, kuras izdevās sarīkot visu Austrumeiropas zemju – Lietuvas, Latvijas, Igaunijas, Polijas un Ukrainas – bēgļu māksliniekiem Bādenbādenē 1946. gadā, Hāgā – 1947., Amsterdamā – 1948., Parīzē – 1949. gadā.

Lai gan ļoti daudziem māksliniekiem bija savas privātstudijas (L. Libertam, P. Puzinam, S. Vidbergam, A. Treibergam, J. Kugam, J. Matisonam), kur mācījās ne tikai latviešu, bet arī vācu un citu tautību mākslas entuziasti, 1945. gadā Eslingenē tika nodibināta **Latviešu mākslas skola**, kuras vadību uzņēmās J. Kuga. Par mācību spēkiem strādāja L. Liberts, J. Matisons, F. Bange, H. Mercs u.c. Skola darbojās pēc Latvijas Mākslas akadēmijas programmas un deva nopietnus pamatus vēlāko paaudžu māksliniekiem trimdā. Daudzi autori strādāja grāmatu ilustrāciju jomā – S. Vidbergs, E. Geistaute, E. Hermanovskis, V. Janeliņa, H. Sils, J. Soikans, H. Gricēvičs, E. Ābele, E. Dzenis, M. Kovaļevska u.c.

Pamatojoties uz savu augsto prestižu Latvijā, morālo klimatu un praktisko dzīvi Vācijā galvenokārt tomēr noteica vecākie mākslinieki. Tāpēc mūžīgās “tēvu un dēlu” problēmas uzvirda arī šeit. Presē dažkārt atskanēja spēcīgāki vai vājāki protesti, ka jaunajiem tiek uzspiesti novecojuši mākslas principi, ka izstādes ir neinteresantas, ka netiek domāts par latviešu mākslas pēctecību.

Par šo nozīmīgāko problēmu, kas pastāvēja jau Vācijas periodā, bet vēl jo vairāk piecdesmitajos gados, rakstā “Tukšumam pretī” viedokli puda gleznotājs un mākslas teorētiķis **Juris Soikans**: “Ja savas neatkarības laikā priecājamies par katra iezīmīga talanta parādīšanos mūsu izstāžu zālēs, jo nesaprotamāka šķiet vienaldzība un ignorance iepretim visjaunākās paaudzes gleznotājiem trimdā, ar kādu nereti pret tiem izturas vecākās paaudzes *kollēgas*.”

Juris Soikans, tāpat arī Zviedrijā dzīvojošais Niklāvs Strunke presē daudz rakstīja par bēgļu laika pārdzīvojumu attēlošanu latviešu mākslā. J. Soikans uzsvēra, ka mākslinieki iegrimuši letarģiskā miegā un izstādes liecina, ka šai nozīmīgajai tēmai ir pievērsies vienīgi A. Annuss, radot nelielu figurālu kompozīciju “Bēgļi Kemptenes nometnē”, un A. Ogule gleznā “Bēgļi”. Ainavās un portretos pārdzīvojumu noskaņas izteic V. Janeliņa (“Bēgļu māte”), N. Drapče (“Vecmāmiņa trimdā”), E. Grundšteins (“Fišbahas nometne”), J. Zuntaks (“Bēgļi”). Tomēr darbiem neesot traģisma un monumentalitātes, kas raksturotu tautas likteņgaitas.

1948. gadā N. Strunke rakstīja: “Mums nav jāglezno tikai mūsu pašu tautas bēgļi – nē, mums jāglezno arī pasaules bēglis – vecās Eiropas bēglis –, jo arī tas

J. Soikans.
Latgales Msadonna

izteiks mūsu kopīgo likteni. Bet gleznojiet to ar visu savu latvisko mentalitāti, ar latvisko garu, kas piemīt jums. Ar to jūs radīsiet sava laika izcilus dokumentus. Tā gleznojot, mūsu mākslu sapratis visi, visa izpostītā Eiropa, kā arī jaunā kontinenta bijušie kareivji.”¹

N. Strunke un J. Soikans šajā laikā asi vērsās pret abstrakcionismu, uzsverot, ka tas nav tuvs ne latviešu mākslas tradīcijām, ne tautas mentalitātei.

Šīm diskusijām bija ļoti liela nozīme latviešu tēlotājmākslas toreizējās koncepcijas veidošanā, jo bija sācis plaukt tā sauktais “restaurācijas” laiks mākslā, kad daudzi gan nostalgijas un atmiņu, gan arī tīri komercijas dēļ bija sākuši gleznot tautumeitas Jāņu naktī, klētiņas, akas, rudzu statņus un bērzu birztaliņas.

Ar sev raksturīgo spīvumu N. Strunke norādīja, ka ir pienācis pēdējais laiks visās trimdinieku koptajās mākslas nozarēs uzsākt karu pret diletantisma uzplūdiem.

No 1948. g. līdz 1951. gadam lielākā mākslinieku daļa devās uz savām mītnu zemēm: Angliju, ASV, Kanādu, Austrāliju. Ciešā kopība, kas bija “mazās Latvijas” laikā, uz vairākiem gadiem izjuka, jo sākās cīņa par eksistenci un individualitātes saglabāšanu.

Grāmatniecība

Viens no nozīmīgākajiem katras zemes kultūras līmeņa rādītājiem ir grāmatniecība, jo tā liecina par tautas garīgajām interesēm. Grāmatniecība ietver ne vien daīlliteratūras, mākslas, mūzikas darbu iespiešanu un izdošanu, bet arī izdevumus par zinātņi, tehniku, matemātiku u.tml.

Viens no trimdas grāmatniecības ievērojamākajiem entuziasmiem **Leons Rumaks** 1948. gadā izdeva trimdas literatūras rādītāju par 1945.–1948. gadu, bet valodnieks **Benjamiņš Jēgers** ir izdevis latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfiju 5 sējumos un turpina pie tās vēl strādāt.

Latviešu grāmatniecībai trimdā bija jāsākas gandrīz bez pamata – nebija papīra, iespiedmašīnu, iesiešanas ierīču un citu tehnisko līdzekļu. Nebija arī redaktoru, korektoru, honorāru potenciālajiem autoriem.

Trimdas grāmatniecības tukšais posms bija 1944. gada otrā puse un 1945. gada sākums, kad sabiedriskajā un ekonomiskajā dzīvē valdīja nesakārtotība un neskaidrība. Jau 1946. gadā tika izdotas 392 grāmatas, bet 1947. gadā – 299. Jāņem vērā, ka tie ir grāmatu nosaukumi, bet viens nosaukums var aptvert arī kopotus rakstus vai vairākdaļu grāmatas. 1945.–1948. gadā vairāk tika izdots daīlliteratūras darbu – 274, bet 1948.–1955. gadā – 262. Tirāžas bija neparasti lielas. Pēc E. Dunsdorfa aplēsēm, izdoto grāmatu skaits trimdā bija ievērojami lielāks nekā okupētajā Latvijā.

Anšlavs Eglītis 1946. gadā rakstīja: “Kaut gan kritiķiem patiesi “neceļas roka” skarbākam vārdam, kritikai vajadzētu kļūt daudz stingrākai un asākai nekā dzimtenē. Svešumā mūsu mākslas uzdevums ir vēl lielāks un nopietnāks – bieži vien māksla ir vienīgā, kas spēj mūsu tautu reprezentēt uz ārieni.”

¹ Strunke N. Trimdas grāmata. – B.v., 1971, 56. lpp.

Helmars Rudzītis

Grāmatnieki par savu pirmo uzdevumu uzskatīja atjaunot neatkarīgās Latvijas zelta fondu – klasiku. Galvenokārt to pārspieda no trimdinieku līdz atvestajām grāmatām. Līdz 1948. gadam bija izdotas 15 J. Jaunsudrabiņa grāmatas, 15 K. Skalbes, 9 Raiņa, 7 R. Blaumaņa, 7 J. Poruka, 6 A. Brigaderes, 4 E. Virzas grāmatas. No vidējās paaudzes autoriem pirmajā posmā tika izdoti Anšl. Egliša, Z. Lazdas, Z. Mauriņas, P. Ērmaņa, R. Skujiņas, K. Zāles, A. Dziļuma, K. Miķelsones, J. Klīdzēja u.c. autoru darbi, no mazāk pazīstamiem autoriem – Ģ. Salnā, T. Tomsona, I. Grebzes un citu grāmatas.

Pēc 1948. gada ekonomiskā dzīve strauji pārkārtojās, jo trūka naudas. Dīvainā kārtā grāmatniecība nepanika. Tieši pēc valūtas reformas sākās grāmatu "bums". Daudzi, kas pirms tam bija visai lēti iepirkuši papīru, tagad ar grāmatu izdošanu varēja nopelnīt.

Pēc L. Rumaka sniegtajām ziņām, trimdā 1945.–1951. gadā bijušas apmēram 80 grāmatu izdevniecības, kas darbojušās regulāri, un aptuveni 160 gadījuma rakstura izdevniecības, kas pēc viena vai dažu iespieddarbu izdošanas "pazudušas".

Ievērojamākie grāmatu izdevēji šajā laikā bija H. Rudzītis ("Grāmatu draugs", specializējās daiļliteratūrā), O. Krolls (mūzika, izdeva arī rotaprintā un fototehnikā iespīstus nošu krājumus), T. Dārziņš (praktiska satura grāmatas), K. Rabācs (Fišbahas nometņu Latviešu komitejas literatūras apgāds "Latvija") u.c.

Ap 1952. gadu izbraukšana no Vācijas beidzās un aplusa arī kultūras dzīve. Tika vēl rīkoti Eiropas dziesmusvētki, dažkārt Jura Soikana vadībā tika organizētas Eiropas mākslinieku darbu izstādes, atsevišķās reizēs ar izrādēm viesojās Anglijas un Zviedrijas dramatiskās kopas, notika rakstnieku saieti, bet kopumā latviešu trimdas kultūras dzīve Vācijā bija beigusies. Mākslas aktivitātes risinājās galvenokārt Anglijā un Zviedrijā.

8.3. ANGLIJA

Sākot ar 1946. gadu, baltiešu bēgļus uzņēma Anglija, tai bija nepieciešams lēts darbaspēks. Ieceļošanas akcija *Balt Cygnet* (1946–1948) aicināja sievietes darbam medicīnā, bet Latvijas laika diplomu ārstiem un medmāsām netika atzīti un bija jāstrādā vienkāršākie darbi slimnīcās. Otrā akcija – *Westward Ho* (1947–1950) vervēja galvenokārt vīriešus smagam fiziskam darbam. Trimdinieku sākuma gadi Anglijā nebija viegli. Mākslinieks Nikolajs Soikans brālim Jurim uz Vāciju 1951. gadā rakstīja: "Viņu acīs es esmu zemcilvēks, kas atbraucis no kādiem džungļiem nezināmā malā, un tāpēc to nevar ierindot iedzimto starpā un dot līdzīgas tiesības uz dzīvi un darbu."¹

Smago darba apstākļu dēļ ļoti daudz latviešu no Anglijas aizbrauca.

¹ Soikans J. Mākslas kritikas un esejas. – 1983, 381. lpp.

"Daugavas Vanagu" nams
"Straumēni" Anglijā

Tomēr sabiedriskais un kultūras darbs nākamajos gadu desmitos Anglijā vērsās plašumā, gandrīz katrā latviešu centrā nodibinoties "Daugavas Vanagu" grupai, korim, deju kolektīvam un daudzviet arī teātra trupām.

Sevišķi plaši šādi centri izveidojās ap Londonu, Mančestru, Lesteru, Notingemu, Korbu, bet visaktīvākie bija Bredfordā un netāla Lidsā, tur iznāca vairāki preses izdevumi, darbojās latviešu skolas un bērnudārzi, **teātra ansamblis** (dib. 1949), **deju kopas "Auseklītis"** un **"Kamoliņš"** (1956), **deju kopas "Sakta"** (1949–1982) un **"Dižie"** (1982), **koklētāju ansamblis "Sakta"** (1982), **jauktais koris "Līgo"**, **vīru koris "Daugava"**, **sieviešu koris**, vairāki deju orķestri, mūzikas ansambļi, sporta kopas, Bredfordas Latviešu mākslas salons.

Mūzika

Kamēr citās mītņu zemēs domas par kādu lielāku mūzikas sarīkojumu bija vēl tikai aizmetnī, 1949. gada jūnijā Londonā notika **Pirmās dziesmu dienas**, kurās piedalījās 21 koris ar apmēram 400 dziedātājiem (tajā skaitā jau iepriekšminētais R. Zuikas vīru koris). Īpašs koncerts tika veltīts J. Vītola skaņdarbiem. Dziesmu dienas sākumā rīkoja katru gadu (II – 1950,

R. Zuikas vadītais vīru
koris Anglijā 1951. gada
aprīlī ceļā uz koru
sacensībām

*"Daugavas Vanagi" –
latviešu organizācija. Dibināta
1945. gadā Beļģijā. Aprūpēja
invalidus un vecus cilvēkus.*

Helmers Pavasars

III – 1951), vēlāk – retāk. Viens no iemesliem bija svētku norises laika saskaņošana ar tādiem pašiem sarīkojumiem Vācijā un Zviedrijā, otrs – spiedīgie materiālie apstākļi.

Dziesmu dienām tika īrētas Anglijas lielākās zāles, piemēram, **Karaliskā Alberta zāle Londonā**, kur 1951. gadā pulcējās 440 dziedātāju un aptuveni 5000 klausītāju. Visērtāk sasniedzamā un visbiežāk izmantotā bija **Demonforta aula Lesterā**, kas dažreiz tomēr izrādījās par mazu, jo spēja uzņemt tikai aptuveni 3000 klausītāju.

Anglijas dziesmu dienās parasti notika arī daudz citu sarīkojumu – tautas deju demonstrējumi, pirmatskaņojumu koncerti, rakstnieku rīti un jauniešu sanāksmes.

Gaidot Pirmo vispārējo latviešu dziesmusvētku 80. gadadienu, P. Irbe žurnālā “Ceļa Zīmes” 1953. gada 23. nr. rakstīja: “Pagājušā gadā Anglijas latvieši sevi aplaimoja ar plašāko pasākumu sēriju, kas šajos laikos varētu būt iespējama, noorganizējot kultūras dienas ar kādiem divdesmit pieciem sarīkojumiem pusotra mēneša laikā 12 000 cilvēkiem.”

No 1954. gada Anglijā dzīvojis komponists **Helmers Pavasars**. Komponista dziesmas daudzkārt skanējušas arī dziesmusvētkos Latvijā.

Tēlotājmāksla

Otrā pasaules kara beigu posms Anglijas mākslā bija sarežģīts. Konservatīvo angļu mākslu bija sākuši plūnīt no dažādām malām ieplūstošie starptautiskie modernās mākslas vēji; jauninājumus ienesa iebraucēji, dažkārt tie parādījās arī vietējos jaunākās mākslas paraugos. Latviešu mākslinieki tolaik galvenokārt orientējās uz tautiski tradicionālo vai uz Eiropas moderno mākslu.

1944. gadā no Vācijas Anglijā ieceļoja keramiķis un tēlnieks **Viktors Prīms** (1925–1989).

No Latvijas viņš izbrauca jau 1938. gadā, jo viņa māte bija baltvāciete. Pats sevi V. Prīms uzskatīja par latvieti; viņš palīdzēja latviešiem iekārtoties, rīkot mākslas izstādes un arī pats tajās regulāri piedalījās. V. Prīms bija pedagogs Riponas Mākslas koledžā un kā izcils modernisma pārstāvis ieņēma noteiktu vietu arī angļu keramiķu pēckara paaudzē. Meistara jaunrades amplitūda bija plaša – no lietišķi virpotām formām līdz apjomīgiem dekoratīvās keramikas darbiem, kuri tika novietoti sabiedriskās vietās. Vēlāk Prīma uzmanību saistīja reliģiskā filozofija, ko savos darbos viņš puda ar ornamentu un formu.

Ievērojamākais vecākās paaudzes gleznotājs Anglijā bija **Valdemārs Tone** (1892–1958). Lai gan radošā individualitāte mainījusies nebija, taču viņa darbos bija nedaudz zudusi smalkā apdare, lielais iekšējais miers, kompozīcijās dažkārt bija jūtams Tonem neraksturīgs lietu pārblīvējums. Mākslinieks sarīkoja personālizstādes Londonā (1952) un Stokholmā (1953), apgāds “Zelta ābele” izdeva viņa darbu reprodukciju mapi.

Viktors Prīms

V. Prīms. Kompozīcija

Zināmā mērā Tones sekotājs bija vecmeistars **Arnolds Mazītis**. No vecākās paaudzes meistariem vēl minami A. Kalniņš, Ē. Žilinskis, I. Ciesnieks, A. Mihailovskis, K. Smiltēnis, A. Krūka, karikatūrists E. Rirdāns u.c.

Savrupš ir **Nikolajs Soikans** (1926–1980). Lai gan ļoti daudz mācījies no sava Vācijā dzīvojošā brāļa Jura, viņš uzskatāms par autodidaktu. Mākslinieka melnbaltajos, lielāko tiesu linogriezuma tehnikā izpildītajos darbos dominēja atmiņas par krievu okupācijas laika zvēribām 1940.–1941. gadā Latvijā, sociālās netaisnības atainojumi Anglijā.

Dzīves pēdējā posmā mākslinieks strādāja īpatnējā tehnikā ar japāņu paletes nazi, radot savdabīgas nosacītas realitātes ainavas.

Viens no ievērojamākajiem tēlniekiem latviešu vidū bija **Zigurds Sapietis** (1924–1983). Profesionālo izglītību viņš bija guvis Karaliskajā mākslas akadēmijā Kopenhāgenā un papildinājis Mākslas koledžā Edinburgā (Skotijā), kur strādājis arī par mākslas skolotāju. Piedalījies izstādēs ārzemēs. Tēlniecībā viņam bija tendence uz vienkāršotām, smagnējām, arhaiskām formām, darbiem izmantots koks un akmens masa.

Pazīstams arī angļu mākslinieku vidū ir **Laimonis Mieriņš** (dz. 1929) – gleznotājs, pedagogs un mākslas kritiķis, pasniedzējs Lidsas Mākslas un dizaina koledžā. Nozīmīgs latviešu opārta mākslas pārstāvis, kurš, ekspresīvi balansējot ar mijiedarbīgiem krāsu laukumiem, radījis emocionālus noskaņu stāvokļus.

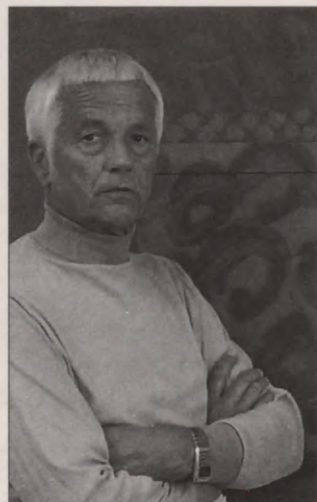
Izcili ir L. Mieriņa spalvas zīmējumi. Viņu saista pārlaicīgais, cilvēks kā dabas fenomens – mūžīgais brīnums.

No jaunākās paaudzes gleznotājiem un grafiķiem jāatzīmē **Māra Sarkane**, kas strādā stiprā modernistu ietekmē. Viņas vīrs mākslinieks Vitālijs Sarkans ieguvis plašu atzinību ar savām karikatūrām Anglijas presē (pseidonīms – SAX).

Jaunākās paaudzes latviešu izcelsmes mākslinieki, ieguvuši izglītību angļu un Eiropas mākslas skolās, ir stipri internacionālizējušies, un par pārmantojamību gandrīz nav iespējams runāt.

L. Mieriņš. Kompozīcija.
1993

Laimonis Mieriņš

Teātris

Anglija inteliģentos bezdarbniekus neuzņēma – ievērojami neatkarīgās Latvijas aktieri tādēļ uz šo mītnes zemi neaizbrauca.

Pēc Londonas "Daugavas Vanagu" aicinājuma 1951. gadā uz Lielbritāniju pārcēlās **Jānis Zariņš**. Lai gan meistars bija galvenais režisors Londonas "Daugavas Vanagu" drāmas teātri, viņš bieži viesojās Notingemas dramatiskās kopas jauniešu pulciņā un Boltonas dramatiskajā kopā. Apvienojot Staņislavska psiholoģiskā teātra principus ar latviešu skatuves tradīcijām un dažiem modernisma paņēmieniem, J. Zariņš vadīja teātra mākslinieku studiju. Skatuves mākslas pamatus studijā apguva arī **Ligita Andersone**, kas līdz 1954. gadam spēlēja Londonas Latviešu

teātrī, pēc tam Karaliskās drāmas ansamblī Londonā, vairākos Londonas teātros, uzstājusies BBC televīzijā, bijusi Sanfrancisko teātra aktrise (1958–1961).

Nozīmīgs bija J. Zariņa režisētais uzvedums 1954. gada Dziesmu dienās Anglijā. "Par teātra izrādi gādāja tuvējās Boltonas dramatiskās kopas amatieri, jo Anglijā profesionāļu nav, bet ir entuziasti, kuros noslēpts spēlēšanas prieks un krietni daudz vēlīgi dalīta dabiska talanta. Šo materiālu Jāņa Zariņa zinātāja roka bija smagi pārbaudījusi, un rezultāts bija gluda, spraiga E. Vulfa "Svētku Skangalē" izrāde. Zariņš šeit ir līdumnieka darbā, kas grūts, bet meistaram tuvs."¹

Anglijā latviešu teātru repertuārs bija stipri raibs – lielāko tiesu salona komēdijas, arī A. Čehova un N. Gogoļa lugu uzvedumi.

Visražīgākā uzvedumu ziņā bija Bredfordas Latviešu biedrības dramatiskā kopa, Boltonas dramatiskā kopa un Londonas "Daugavas Vanagu" drāma, kas diemžēl pēc 1962. gada, kad J. Zariņš atgriezās Latvijā, iestudējumu kvalitāti zaudēja.

8.4. ZVIEDRIJA

Zviedrija jau 1940. gadā samierinājās ar Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā, taču Latvijas sūtņa Voldemāra Salnā vadībā tika organizēta **latviešu bēgļu pārbraukšana no Kurzemes krasta uz Gotlandi**. Daļu laivu pārtvēra vācu patruļas, un šie cilvēki tika pārsūtīti uz Vāciju vai gāja bojā, tomēr, pēc aptuveniem aprēķiniem, Zviedrijā ieradās ap 5,6 tūkstoši bēgļu. Skaitis strauji samazinājās pēc latviešu leģionāru izdošanas Padomju Savienībai 1946. gada janvārī, jo pēc šī notikuma daudzi latviešu trimdinieki devās uz drošību garantējošām valstīm.

Uz Zviedriju emigrēja liels skaits latviešu intelligences – politiķi, diplomāti, rakstnieki, žurnālisti, un, iespējams, tas bija viens no iemesliem mūsu tautiešu sašķeltībai Zviedrijā – dibinājās un juka partijas, komitejas, grupas un nogrupējumi. Tomēr 1951. gadā tika nodibināts Kultūras centrs, kas koordinēja līdz tam diezgan stihiskos trimdinieku kultūras pasākumus.

Mūzika

Zviedrijā pirmie darbu uzsāka kori. 1945. gadā K. Kauļa vadībā tika nodibināts **Gēteborgas latviešu koris**, tajā pašā gadā darbu sāka T. Reitera koris (vēlāk nosaukts par Stokholmas latviešu kori). Pēc slavenā diriģenta nāves kori vadīja A. Vītoliņš, pēc tam – prof. A. Norītis, J. Brēdemanis, A. Šalts u.c. Abi kori piedalījušies visos Eiropas dziesmusvētkos un daļā Anglijas dziesmusvētku.

1952. gadā Stokholmas Karaliskajā operā notika igauņu un latviešu kopuzvedums – Ežēna d'Albēra opera "Teleja", diriģēja Teodors Reiters.

"Tā bija pirmā reize pēc
astoņiem svešniecības gadiem,
kad baltiešu augstvērtīgajai
operas mākslai bija dota
vienreizēja iespēja atklāti
izpausties, gūstot ļoti
atzinīgas atsauksmes
zviedru presē."
("Ceļa Zīmes", – 1952,
10. nr.)

¹ "Ceļa Zīmes", 1954, 20. nr., 319. lpp.

Eiropā palikušo latviešu bija samērā maz, tāpēc dziesmusvētki turpmāk tika rīkoti, piedaloties tautiešiem no Anglijas, Vācijas, Zviedrijas un dažkārt arī mazākām kopām – no Beļģijas un Dānijas. **Pirmie Eiropas latviešu dziesmusvētki notika 1964. gadā Hamburgā, Otrie – Hannoverē (1969), Trešie – Ķelnē (1973), Ceturtie – Londonā (1977), Piektie – Līdsā (1982).**

Lielākais notikums mūzikas dzīvē bija 1979. gadā no 19. līdz 22. jūnijam rīkotās **Pasaules Brīvo Latviešu dziesmu dienas Visbijā Gotlandē**, ko izvēlējās kā vistuvāko vietu (140 km jūras ceļš) Kurzemes krastam. Šīs Dziesmu dienas pulcēja apmēram piecus tūkstošus latviešu no Rietumeiropas, Ziemeļamerikas un Austrālijas. Līdzās dziesmām, dejām, referātiem un citiem pasākumiem notika arī vairākas jauniešu politiskās akcijas ar prasību atbrīvot Latviju no okupācijas.

Pirmo Eiropas latviešu dziesmusvētku plakāts

Periodika un grāmatniecība

Zviedrijā bija nopietnākie trimdas periodikas un grāmatniecības aizsākumi. 1945. gadā Stokholmā tika atjaunota literārā žurnāla **"Daugava"** izdošana, diemžēl lasītāju trūkuma dēļ 1947. gadā šo darbu pārtrauca. Nozīmīgs bija arī žurnāls **"Ceļa Vārdi"** (1948–1952) un laikraksts **"Latvju Vārds"** (1944–1966). No 1966. gada Vācijā un Zviedrijā tika izdots laikraksts "Latvija". No 1956. gada sāka iznākt Eiropas latviešu emigrācijas kopīgs laikraksts "Brīvā Latvija", tā redakcija atrodas Stokholmā. 90. gados vēl darbojās Georga Šleiera apgāds **"Daugava"**, kas dibināts 1945. gadā. Ar 1949. gadu apgāds sāka izdot izcilākos pasaules rakstnieku darbus, bet ar 1950. gadu – K. Skalbes, E. Ādamsona, A. Saulieša rakstus, P. Kundziņa "Latvju sētu", E. Dunsdorfa "Kārli Ulmani", A. Platbārža "Latvijas naudu", B. Jēgera "Latviešu trimdas izdevumu bibliogrāfiju", "Latvijas vēstures sēriju" un J. Siliņa "Latvijas mākslu" (diemžēl nepabeigta; izdoti 5 sējumi). Kopš 1967. gada apgādu vadīja Dagnija Šleiere.

1945. gadā ar "Universālās bibliotēkas" sēriju darbību atjaunoja Miķeļa Goppera apgāds **"Zelta ābele"**. Nozīmīgs bija apgāds **"Trīs zvaigznes"** (1950) un Jāņa Abuča apgāds **"Ziemeļblāzma"** (dib. 1948. g. Vācijā, no 1950. g. Zviedrijā), kas izdeva latvju dainas, Raiņa Kopotos rakstus, A. Dziļuma, K. Lesiņa, J. Jaunsudrabiņa, Anšl. Egliša, J. Grīna romānus un stāstus, V. Strēlertes, E. Ādamsona, E. Virzas, E. Ķezberes dzejoļus. Līdztekus grāmatām īsāku vai ilgāku laiku iznāca dažādu konfesiju reliģiska satura avīzes un apkārtraksti.

Teātris

Latvijas izcilo skatuves mākslinieku Zviedrijā bija maz. Visai drīz Zviedriju pameta pazīstamais operdziedonis **Mariss Vētra**. Zviedrijā dzīvoja **Elza Daugaviete**, kas bija spēlējusi Dailes teātri, **Laima Dzilna-Cekule**, kas tēlojusi Tautas teātri Rīgā,

Milda Karpa – Dailes teātra mazā ansambļa dalībiece, **Zenta Ore**, kas spēlējusi galveno lomu (Ievīņu) latviešu mākslas filmā “Aizsprosts” (1940). Pazīstamākais no aktieriem bija Nacionālā teātra zvaigzne **Juris Gūtmanis**, taču slimības dēļ aktiera gaitas viņš beidza jau 1949. gadā.

Aktieri un režisori Zviedrijā meistarību lielāko tiesu apguva pašmācības ceļā, līdztekus maizes darbam. **Andris Blekte** lekcijas teātra vēsturē apmeklēja kā brīvklaušitājs, vēlākajos gados viņš bija režisors vairākos Stokholmas zviedru teātros un iestudēja daudz moderno autoru lugu.

Nozīmīgākās bija **Upsalas** un **Gēteborgas dramatiskās kopas**, kas veiksmīgi strādāja vēl 90. gados. “Arhīva” 19. sējumā ir uzskaitīti teātri, kas dažādos gados darbojušies Stokholmā. Trāpīgi situācija raksturota žurnālā “Skatuve” (1982, nr. 7, 19. lpp.): “Gadu plūsmā gan aktieru kodolam daudz nemainoties, pati **Stokholmas latviešu skatuve** labprāt maina savu ārējo vizītkarti, dažreiz saucoties par Dramatisko kopu, citreiz Komediantu trupu vai pārmaiņas pēc – par Kamerteātri.”

No vecajiem klasiķiem Zviedrijā visvairāk spēlēts Rūdolfs Blaumanis, no toreiz jaunākajiem – Mārtiņš Zīverts.

Nozīmīgi bija vairāki lieluzvedumi: Stokholmas Latviešu teātri 1954. gadā **Raiņa** luga “**Pūt, vējiņi!**” (ar viesrežisoru J. Zariņu no Anglijas), no Upsalas pārnākušā režisora O. Murjāna vadībā uzvestās **R. Blaumaņa** “**Skroderdienas Silmačos**” un 1958. gadā uzvestā **Ā. Alunāna** luga “**Seši mazi bundzinieki**”.

Viens no spilgtākajiem uzvedumiem, kurā dominēja vienots aktieru darbs, kustības, dekorācijas, kostīmi, krāsu un gaismu nozīmīgums un detaļu savdabīgs akcentējums, bija **Jāņa Viesiena** (Gulbīša) lugas “**Jānis Reiters**” uzvedums 1977. gadā.

Septiņdesmito gadu beigās Stokholmas Latviešu teātrim radās otrs atzars, kuru veidoja Māra un Juris Roziši, kas uz Stokholmu bija pārcēlušies no Austrālijas.

Šī Stokholmas latviešu teātra trupa ceļojusi ar viesizrādēm uz Vāciju, Angliju, Austrāliju un Latviju.

Tēlotājmāksla

Pēc kara Zviedrijas tēlotājmākslā bija divas ievirzes: vecākās paaudzes meistari joprojām aizstāvēja tradicionālo reālismu un impresionismu, bet jaunie tiecās pēc modernās mākslas virzieniem, kas pamazām pārņēma Eiropu un ASV.

Zviedrijā spilgtākā un daudzšķautņainākā personība bija **Niklāvs Strunke** (1894–1966). Jau neatkarīgajā Latvijā, neatzīdams abstrakcionismu mākslā un noliedzams toreizējās mākslas konservatīvismu, autors tiecās meklēt ceļus jaunas, mūsdienīgas latviešu mākslas radīšanai.

Zviedrijas skarbajā, klinšainajā vidē N. Strunke nespēja gleznot no dabas, tāpēc aizvien biežāk pievērsās vispārcilvēciskiem un filozofiskiem tematiem, tā radot ciklu “**Dievs, Tava zeme**

*Pirmajās iestudētajās lugās –
L. Muižnieces “Pēdas” un
S. Beneta “Godo gaidot” –
režisori atklāja dzīves
problēmas. Lai panāktu lielāku
efektu, viņi izmantoja
pantomīmu, pauzes,
iedarbīgu zemtekstus un ļāva
izzust robežai starp skatuvi un
skatītāju zāli.*

deg", kur vairs neizjūtam vienas tautas postu, bet gan gadsimta bēgļu izmisumu.

Nepārvērtējams trimdā bija N. Strunkes darbs **Raiņa Kopoto rakstu ilustrēšanā**; dramatisma kalngalus sasniedza sērdieņu dziesmas "Daugava" ilustrācijas. Meistars zīmēja arī titulus un vākus daudzām citām grāmatām un žurnāliem, ar ogli un sanguinu darināja izcilus portretus. N. Strunkes raksti presē bija asi, pārliecinoši un pamatoti. Mākslinieka esejas apkopotas krājumos "Svētā birzs" (1964) un "Trimdas grāmata" (1971).

No 1935. g. līdz 1944. gadam Latvijas Mākslas akadēmijā un pēc tam Zviedrijas Karaliskajā mākslas akadēmijā Stokholmā studēja tēlnieks **Voldemārs Balutis** (1914–1984). Viņš strādājis portretu (izcils N. Strunkes portrets!), figurālās tēlniecības un animālistiskajā žanrā. Savā smagnējā, askētiskajā tēlniecībā meistarš bija suverēns. Izsekojot viņa daiļrades attīstībai, darbos varam sajūst latviešu tēlniecībai raksturīgo skopo valodu un skaidro siluetu.

N. Strunke. Pašportrets

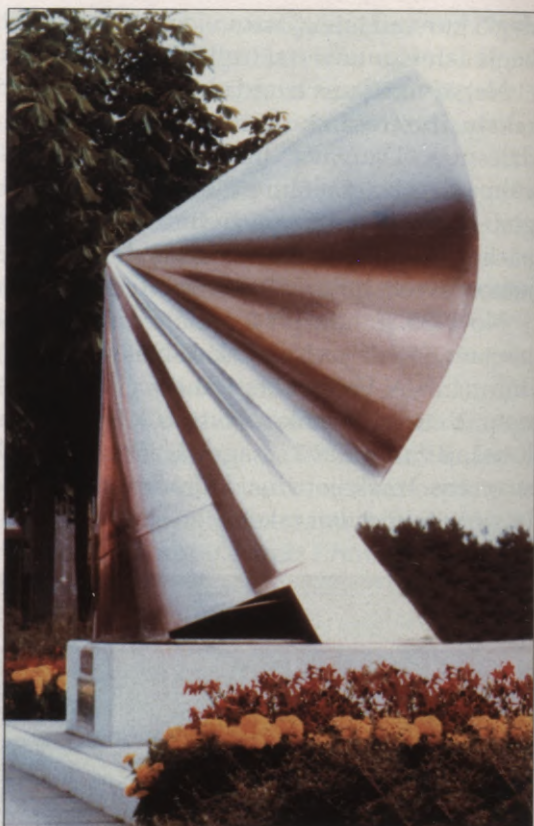
Niklāvs Strunke noliedza pseidotautiskumu tāpat kā bezpriekšmetiskumu mākslā, akcentēdams, ka māksla šajā traģiskajā laikā nedrīkst būt lokālnacionālu parādību attēlotāja, bet tai jāatspoguļo pasaules lielās problēmas.

N. Strunke. Izpostītie

Leo Jans. Viļņa rotaļa

Leo Jans. Nike

Leo Jānis Briedītis

No šīs paaudzes vēl minams **Rūdolfs Kronbergs** (1911–1977) – gleznotājs, scenogrāfs, arī aktieris, kas daudz eksperimentējis ar dažādām tehnikām. Viņš, iepazīnies ar jaunākajiem sasniegumiem krāsu tehnoloģijā, izstrādājis pastolakas tehniku, “(..) kā arī, izmantodams fluorescējošo gaismu un pigmentus, iegājis pasaules glezniecībā kā novators, saņemdam par savām izstādēm Parīzē un Londonā izcilas preses atsauksmes”.¹ No Latvijas Mākslas akadēmijas absolventiem jāatzīmē arī gleznotājs **Jānis Induss** (1907–1996) un viņa sieva grafiķe **Marija Muceniece-Induse** (1904–1974).

Zviedrijā panākumus guva nākamās paaudzes mākslinieki. **Leo Jānis Briedītis** (pseidonīms – Leo Jans) – dzimis 1922. gadā, studējis glezniecību VMA. Rīkojis personālizstādes, ar kurām ieguvis popularitāti. 1956. gadā tika uzņemts par biedru Zviedrijas Mākslinieku organizācijā un nedaudz vēlāk – Upsalas Mākslinieku klubā. Viņa savdabīgās strūklakas un monumentālie tēlniecības darbi ir uzstādīti Stokholmā, Upsalā, Sundbībergā, Franosā, Jenčepingā, Okselēsundā, Kalmarā, Falkenbergā, Halstavinā un citās Zviedrijas vietās, parkos un dārzos.

Dailradei mākslinieks ierosmi rod dabā, noteiktās situācijās un transformē tās savas izteiles prizmā, par galveno uzskatot kustību,

¹ Latvju enciklopēdija. – 1985, 2. sēj., 201. lpp.

L. Strunke. Ainava

"Tēlniecība ir sapnis formā, iespaids, kuru pēkšņi redz, kuru sāk pārdomāt, varbūt novērtēt, un pēkšņi redzi priekšstatu, kas ir forma tam darbam, ko gribi darīt."

(Leo Jans. Personālizstādes katalogs. – Latvijas Valsts Mākslas muzejs, 1997)

Laris Strunke

ritmu, estētisku formu. Dekoratīvie monumenti lielāko tiesu veidoti tēraudā. Visus darbus, arī tehniskos, arhitektoniskos, iekļaušanu ainavā, veic viņš pats.

Leo Jans nestrādā ar kompakto masu, bet drīzāk – ar tērauda lentveida plāksnēm, radīdams vijīgus ornamentus, aplūš un formas, ar kurām kopā darbojas apkārtējā ainava. Lai saprastu šo mijiedarbību, ir jāskata viņa darbs *"Viļņa rotaļa"* un jāmēģina izprast meistara pamatojumu: "Kad skatāmies pret gaismu, tad spīdumi ir tā slēgtā forma, arī atvērumi. Mēs jūtam sakarību ar gaisu apkārt skulptūrai un skulptūras iekšienē."

Viens no tiešām lieliski veiktajiem darbiem ir skulptūra *"Nike"* Jenčepingā pretī Rihovas slimnīcas galvenajai ieejai. Krokots piltuvveidīgs aplis ar smaili uz augšu un lielu dinamiku, pat lidojumu. Pulētajā metālā spoguļojas apkārtnes ainava un atkarībā no saules vai ēnas maina gaismas refleksus, liekot dinamisko kustību ieraudzīt vienmēr citādu.

Zviedrijā un ārpus tās ir pazīstams Laris Strunke (dz. 1931), Niklāva Strunkes dēls. Pēdējā dzimtenē pavadītajā gadā viņš apmeklēja Leo Svempa mākslas studiju. 1959. gadā beidza Stokholmas Mākslas akadēmiju, kā stipendiāts pēc tam studēja Romā. Pretēji tēvam, kuram nepatika Zviedrijas skarbais klimats, Larim Strunkem tā ir stihija. Viņa daiļrades sākuma gadi Zviedrijā bija laiks, kad daudzu skatītāju simpātijas piederēja mierīgām,

M. Eiziņa. Opijs

"Kad zīmējums jeb glezna ir gatava, es saredzu to kā jautājumu skatītājam. Vai šī ir arī Tava īstenība – vai Tu vari saprast manējo? Gleznas var būt arī papildinājums teiktajam vai uzrakstītajam vārdam. Iespēja vairākdimensiju īstenībai."
(Eiziņa M. Latviešu mākslas veicinātāju 1974. gada darbības pārskats)

harmoniskām, dramatiskām vai liriskām dabas ainavām, bet Laris Strunke tās saredzēja šīs zemes skarajos vējos, monumentālajā dabā, pavasara un rudens aukās. Viņš gleznojis lielus darbus drūmās noskaņās, kad mākslas tirgū vismazāk pēc tādiem bijis pieprasījums. Atzīti tie kļuva vēlāk. Savās mākslas gaitās meistars ir spītīgs un neatlaidīgs.

L. Strunki interesē arī interjera gleznojumi: tukša siena, logs, durvis, galdi, kas visi saplūst vienā krāsu laukā, – saskatīt visas šīs mākslinieciskās nianšes spēj vienīgi Strunkes mākslā iemīļījes speciālists. Motīvus savai glezniecībai mākslinieks atrod it kā nejauši: nereti – dabā, bet nereti – arī nejaušos priekšmetos. It kā saskaņā ar paša lielo augumu meistara audekli ir lieli, kompozīcijas – varenas. Raksturīga ir tumšo krāsu harmonija, gleznošana ar tušu, ko viņš apguvis pie kāda ķīniešu kaligrāfijas meistara.

Laris Strunke ir individualitāte, personība, kurš atzīst savu tēvu zemi ar tikpat lielu patriotismu kā zemi, kurā uzaudzis. To pierādīja arī 1997. gadā notikusī personālizstāde Austrālijā.

Maz ziņu ir par izcilo zviedru gobelēnisti latvieti **Sandru Ikši-Bergmani** (dz. 1945), Zviedrijas Valsts mūža stipendijas ieguvēju. Viņas tekstildarbos vairākkārt parādās paaudžu pārmantojamības motīvi un latviešu tautas likteņgaitas.

Visai savdabīga personība ir **Maija Eiziņa** – dzimusi 1946. gadā, studējusi Stokholmas Mākslas akadēmijā.

Māksliniece ir mūžīgā meklētāja gan tematikā, gan tehnikā un ir izstrādājusi īpatnēju stilu savas domas izteikšanai. Liela nozīme bijusi studijām Tokijas Mākslas universitātē, kur viņa nākusi pie atziņas – japāņu kaligrāfija ir šķietami spontāna, acumirkļa radīta kompozīcija virtuozā tehnikā, taču šis acumirkļis, spontānums top ar milzu disciplīnu, lielām zināšanām, skaidru domu. Maija Eiziņa pēdējā laikā, bieži izmantodama citātus (detaļas) no citu mākslinieku darbiem, pretstata tos simboliskiem motīviem, lai parādītu lietu divdabību.

Izmantojot fotogrāfijas un datortehnikas iespējas, viņa veido darbu sēriju, kurā var parādīties esošā iznīcība, skaistā pārvēršanās par neglīto, dzīvās dabas sasaiste ar cilvēka izdomāto.

Maijai Eiziņai ir savrupa vieta zviedru mākslā, viņas darbi rosina skatītāja iztēli.

8.5. LATVIEŠI ASV UN KANĀDĀ

Otrā pasaules kara trimdinieki, ar laiku gan apzinoties, ka iemīļotais teiciens "Jauno gadu gaidīsim Latvijā" attiecināms uz nenosakāmu nākotni, tomēr devās uz savām mītnes zemēm ar pilnu apņēmību Latvijas suverenitāti atgūt. ASV valdība Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā neatzina, Vašingtonā turpināja darboties Latvijas sūtniecība, kas bija zināms atbalsts un bēgļu likteņu koordinatore.

Sākot jau ar 1941. gadu, ar bezpeļņas organizācijas (iniciators – veclatvietis **Harijs Lielnavs**) *Latvian Relief* gādību uzturēšanās atļauju ASV ieguva vairāki tūkstoši latviešu. Tomēr lielākais bēgļu daudzums (apm. 40–45 tūkst.) Amerikas Savienotajās Valstīs iebrauca no 1948. g. līdz 1952. gadam, kad ASV Kongress bija pieņēmis lēmumu par lielāku bēgļu skaita uzņemšanu, nekā paredzēja valsts imigrācijas kvotas. Bēgļiem gan tika prasīts izsaukums, ko galvenokārt sagādāja 1947. gadā atjaunotā Amerikas latviešu luterāņu draudze (vēlāk – LELBA) un patriotiski noskaņotie veclatvieši.

Izsaukumā bija jāuzrāda darba nodrošinājums, ziņas, ka attiecīgais cilvēks nav kara noziedznieks, nav nedziedināmi slim un ģimenē ir vismaz viens darbspējīgs cilvēks. Izsaukumā norādītais laiks (1,5–2 gadi) bija jānostrādā lauksaimniecībā, rūpniecībā, slimnīcās u.tml. Šo ļaužu atlasīšanu (kā latvieši paši teica, “skrīnēšanu”) bēgļi pielīdzināja vergu tirgum un atceras kā vienu no pazemojošākajiem procesiem visā trimdas vēsturē. Vairāki rakstnieki kā “melno humoru” attēlojuši to savos stāstos un romānos.

Amerikas mērogos latviešu bēgļi dzīvoja diezgan izkaisīti, lielākās latviešu kolonijas veidojās galvenokārt tajās vietās, kur jau bija uzņēmīgi veclatvieši vai enerģiski jau agrāk iebraukuši mācītāji, kas veidoja savas draudzes. Pirmos gadus pēc iebraukšanas notika rosīga iekārtošanās darbā, bet vakarus cilvēki pavadīja angļu valodas kursos, koros, deju kolektīvos. Tika dibinātas latviešu biedrības un draudzes, kas daļēji pamazām apvienojās 1951. gadā izveidotajā Amerikas Latviešu apvienībā (ALA), kurā ietilpa gan kolektīvie biedri (draudzes, biedrības, korporācijas, kredītsabiedrības, “Daugavas Vanagi”), gan individuālie locekļi. ALA kompetencē pamazām nonāca politiskie, ekonomiskie, kultūras, izglītības un citi jautājumi.

“2 × 2” kustība un Garezers

“2 × 2” ir latviešu jaunatnes gadskārtējs 1–2 nedēļu seminārs latviskā vidē latvisko zināšanu apguvei; no metne, no kuras pēc iespējas pilnīgi tiek izslēgta vietējās sabiedrības ietekme. Īpatnējais nosaukums – “2 × 2” – atvasināts no reizrēķina. Šī kustība sniedz vairāk nekā vismazākās, t.i., 1 × 1, latviskās pamatzināšanas.

“2 × 2” nozīmē arī to, ka kustībā piedalās divas latviešu paaudzes. 20. gs. 90. gados un 21. gadsimta sākumā Latvijā risinās “2 × 2” jaunākās māsas – “3 × 3” no metnes ietvaros organizētie dzimtenes un trimdas latviešu kopīgie saieti, kas simbolizē jau triju paaudžu piedalīšanos.

Doma par “2 × 2” rīkošanu veidojās pēc Otrajiem jaunatnes svētkiem Čikāgā, kur bija dienu nodarbības jaunākajiem svētku apmeklētājiem četros nodarbību puduros. Idejas autors – Bruno

LELBA – Latvijas Evaņģēliski luteriskās baznīcas trimdā Amerikas nodaļa.

ALA – Amerikas Latviešu apvienība.

“2 × 2” mērķis ir veidot dedzīgu, apzinīgu, latvisku jaunatnes saimi. “2 × 2” simbols ir stopa sakta un tautasdziesma “Kalnā kāpu lūkoties”.

Uzaicinājums uz nometni
"3x3"

*Kultūras vērtības –
rakstnieku darbi, mūzika,
tēlotājmāksla – ir daudz
ietekmīgāki ieroči par politiska
satura rezolūcijām.*

Rietummičiganas
Universitātes
latviešu studentu
mītne.
Arhitekts
A. Vinters

Rubess. Pirmā nometne notika Ohaijo pavalstī 1964. gada augustā. Nemainīgi visos semināros bijuši **tautiskā mantojuma, latviešu literatūras un latviešu mūzikas puduri** jeb interešu grupas. Kopš 1974. gada daļa programmas veltīta praktiskām nodarbēm, piemēram, rotu kalšanai, rokdarbiem, keramikai, latviskajai virtuvei, kordziedāšanai, koklēšanai.

1964. gadā Čikāgas amerikāņu gaidu vienība piedāvāja latviešiem pirkt nometni **Mičiganas** pavalstī netālu no **Trīriversas** pie Garā ezera (*Long Lake*). To nopirka **Detroitas Latviešu ev. lut. Kristus draudze**, dāvāja trimdas latviešiem un deva nosaukumu **Latviešu centrs "Garezers"**. 1965. gadā sāka darboties Garezera pirmā vasaras vidusskola un nometne bērniem. Pieaugušo nometnē "Dzintars" varēja atpūsties (un to arī darija) latvieši no visas pasaules. Pulcēšanās vietām "Garezerā" tika doti latviski nosaukumi: meitenes dzīvoja "Indrānos", zēni – "Krikšos", mazie – "Sprīdišos", personāls – "Straumēnos". Nodarbības Vēja kalna pakājē notika piecās ēkās: "Saulgriežos", "Ziemeļblāzmā", "Kārkliņos", "Kalniņos" un "Zemitānos". "Garezers" pastāv vēl joprojām.

Pirmajos gados mītņu zemē Amerikā lielākie **kopīgie sarīkojumi** bija **dievkalpojumi, valsts svētku atzīmēšana, Ziemas svētki** un **Jāņi**, pasākumi tika organizēti irētās telpās. Programmā galvenokārt bija referāts, uzstājās kāds koris vai teātra kopa un beigās – balle. 50. gadu sākumā, rocībai paplašinoties (bija uzceltas latviešu baznīcas, draudzes nami, latviešu biedrību mājas), kļuva skaidrs, ka svarīgākais kļūst tautas kopības un identitātes saglabāšanas jautājums.

Apskatot šo posmu trimdas vēsturē, daudzi sabiedriskie darbinieki uzsver, ka tālaika politiskie apstākļi rosināja ieguldīt enerģiju pirmām kārtām latviešu kultūras kopšanā un jaunradīšanā, jo trimdas liktenis bija atkarīgs no tā, cik intensīva būs latviskā kultūras vide.

Dziesmusvētki un mūzika

Lielākie latviešu kopā sanākšanas sarīkojumi ir dziesmusvētki Amerikā. Par tiem sāka domāt 1950. gadā, kad komponists Bruno Skulte, kam tajā laikā bija jau viens no spēcīgākajiem koriem, ierosināja rīkot dziesmusvētkus 1951. gada Jāņos. Organizatorisko un materiālo sarežģījumu dēļ šie svētki nenotika, taču impulss tika dots.

Pirmie vispārējie Amerikas latviešu dziesmusvētki notika 1953. gadā Čikāgā, turpmākie – 1958. gadā Ņujorkā, 1963., 1968., 1973. g. Klīvlendā, 1978. g. Bostonā, 1983. g. Klīvlendā, 1988. g. Indianapolīsā. Jāatzīmē, ka kopš neatkarības atjaunošanas Latvijā trimdas dziesmusvētku pastāvēšana kļuvusi problemātiska, jo daudzi dalībnieki un kori brauc uz Latviju, bet piedalīšanās divos svētkos gadā ir materiāli sarežģīta.

1953. gada dziesmusvētkiem Čikāgā stimulu deva Pirmo vispārējo latviešu dziesmusvētku 80. gadadienas atceres noskaņojums.

Svētki notika 30. un 31. maijā ar koru **kopkoncertu Čikāgas arēnā** virsdiriģenta Ā. Ābeles un diriģentu A. Kalnāja, V. Ozoliņa, E. Ramata, B. Skultes vadībā. Piedalījās vairāk nekā 20 korus un apmēram 650 dziedātāju. Ne visi kori spēja sagatavot samērā grūtās tradicionālās latviešu dziesmusvētku kompozīcijas, līdz ar to atsevišķas dziesmas izpildīja tikai daži kori, tika atskaņotas A. Jurjāna "Mūsu Tēvs" un "Tēvijai" (solo – izcilā dziedātāja Herta Lūse), J. Vītola "Gaismas pils" un "Mežezers", E. Melngaiļa "Senatne" un "Jāņuvakars", E. Dārziņa "Lauztās priedes" un "Mūžam zili ir Latvijas kalni". Bija arī tautasdziesmu apdares un vairāki pirmatskaņojumi. Svētkus papildināja deju kolektīvu uzstāšanās, mākslas izstāde, Čikāgas Latviešu teātra iestudētā Ā. Alunāna luga "Kas tie tādi, kas dziedāja" (režisors – E. Upmanis) un kultūras pēcpusdiena, kur ar referātiem uzstājās profesori L. Bērziņš un T. Celms, dzejnieki J. Veselis un Z. Lazda.

Svētku otro dienu ievadīja **dievkalpojumi dažādu konfesiju baznīcās Čikāgā**, un vēlāk tie kļuva par skaistu tradīciju visos dziesmusvētkos.

Dziesmusvētkos arvien vairāk iekļāva dažādus pasākumus. Gandrīz katrā reizē klasiskais repertuārs tika nedaudz mainīts, bet **nemainīgs bija sākums – ASV un Latvijas himna**.

Mūzikas dzīve trimdā neattīstījās bez iekšējiem sarežģījumiem. Dziesmusvētku repertuārā galvenokārt tika iekļautas dziesmas, kuras kori jau prata. Jaunās dziesmas, ko komponēja Ā. Ābele, V. Dārziņš, J. Norvilis, B. Skulte un V. Ozoliņš, bija visai tuvas spektram, kas sakņojās J. Vītola izveidotajās tradīcijās. Tomēr ļoti aktīvi trimdā veidojās cita komponistu paaudze – J. Poruks, A. Tīrums, E. Šēnfelds, T. Ķeniņš, A. Šturms, A. Pone –, ko daļa mūziķu uzskatīja par interesantāku un progresīvāku, bet kuras darbus neuzņēma repertuārā galvenokārt to sarežģītības dēļ. Tas bija bremzējošs faktors trimdas korus mūzikas attīstībā.

Bruno Skulte

Dziesmusvētku kopdoma izskanēja prof. T. Celma teiktajā: "Tautas pašas spēkos ir tās nākotne, kas, trimdai ieilgstot, var būt apdraudēta, jo zūd eksistences pamati – valoda, gara kultūra un vēsturisko likteņu kopība."

- Kāpēc jaunās paaudzes komponistu darbu neiekļaušana dziesmusvētku repertuārā tika uzskatīta par bremzējošu faktoru trimdas korus mūzikas attīstībā?
- Uzrakstiet eseju par tēmu "Dziesmusvētku repertuārs – laikmeta savdabības spoguļis"!

Dziesmusvētki
Indianapolisā 1988. gadā

Indianapolisas
dziesmusvētki.
Mainīgā reklāma

Jaunie mūzikas spēki savu vietu ieņēma 80. gadu sākumā, sevišķi **Jaunatnes dziesmusvētkos**. **Astotajos vispārējos latviešu dziesmusvētkos Indianapolisā 1988. gadā** pirmo reizi atbalsojās lielās politiskās pārmaiņas Latvijā.

"Apspiestā tauta ir pacēlusi savu balsi apsūdzībai par tās iznīcināšanu un prasībām pēc savas suverenitātes. Un te ir vajadzīga sadarbība starp tautu Latvijā un tautas daļu brīvajā pasaulē." (K. Sventeckis – dziesmusvētku rīcības komitejas priekšsēdētājs.)

Svētkos piedalījās 46 koru kolektīvi no ASV un Kanādas, vairāki desmiti deju kolektīvu un citi dažāda veida ansambļi. Dziesmusvētku pasākumos iekļāvās ekumēniskais dievkalpojums, garīgās mūzikas koncerts, instrumentālās mūzikas pēcpusdiena, baleta izrādes, muzikālais teātris, latvisko jaunrades deju skate, rakstnieku cēliens, vairāku estrādes ansambļu, arī "Čikāgas piecīšu" koncerti, sporta spēles un sacensības. Apbrīnas vērts bija entuziasms, ar kādu strādāja visi svētku dalībnieki.

Visu pasākumu centrā, protams, bija **kopkoru koncerts**, tajā līdzās klasiķiem skanēja H. Pavasara, Ā. Ābeles, A. Jēruma, B. Skultes, L. Ritmanes, V. Bērzkalna un citu vidējās un jaunākās paaudzes autoru kompozīcijas un tautasdziesmu apdares.

Spēcīgu iespaidu atstāja augsti profesionālā režisora **Māra Ubāna** (kopš 1959. g. teātra mākslas profesors un departamenta vadītājs Kalifornijas Universitātē), diriģenta **Andreja Jansona** un scenogrāfa **Ēvalda Dajevska** izcilais kopdarbs – muzikālā izrāde "Gundega", kurai libretu pēc A. Brigaderes lugas "Princese Gundega un karalis Brusubārda" bija veidojis V. Baumanis.

Šajos dziesmusvētkos bija iespēja iepazīties ar skatuves māksliniekiem, kas bija kļuvuši pazīstami amerikāņu sabiedrībā. **Aktrise Laila Robiņa** (spēlēja Gundegu) darbojusies Jēlas teātrī, arī Plimutas teātrī Brodvejā, piedalījusies Viljamstonas Teātra festivālā. **Dziedātājs Pauls Berkholds** uzstājies dažādās operās, ieguvis godalgas jauno mākslinieku koncertos Sanfrancisko, Filadelfijā, Vašingtonā un citur. Bass – baritons Jānis Kļaviņš bijis solists Klīvlendas Operas teātrī Linkolna centrā, Ņujorkā dziedājis kopā ar izciliem amerikāņu mūziķiem. Šūberta dziesmu

koncertu 1986. gadā pārraidīja Parīzes radiofonā, tā paša gada beigās mākslinieks koncertēja Austrālijā. Par Šūberta dziesmu interpretāciju viņš saņēmis Vīnes Šūberta apvienības augstāko apbalvojumu – Lielo Šūberta zelta medaļu. **Ērģelniece Anita Rundāne** ir Kanādas Karaliskās ērģelnieku apvienības locekle. Diriģents, komponists, **režisors Ralfs Augstroze** ir vairākkārt godalgots amerikāņu televīzijas producents. Starptautiski atzītais **pianists Arturs Ozoliņš** piedalījies daudzās koncertturnejās Kanādā, ASV, Lielbritānijā, Zviedrijā, Norvēģijā un citur, Mannesa Mūzikas koledžu Ņujorkā 1967. g. beidzis kā izcilākais students koledžas vēsturē. **Komponista Arnolda Šturma** darbi ir vairākkārt atskaņoti *Carnegie Recital* zālē Ņujorkā, meistara klavierkompozīcijas un kameramūzika ierakstīta skaņuplatēs. **Dace Dindone** ilgus gadus bijusi **baletdejojāja**, pēc tam – horeogrāfe un balettrupas vadītāja Indianapolisas Baleta teātrī. **Balerīna Ilze Kļaviņa** bijusi soliste Ņujorkas Kamerbaleta ansambli, Kanādas baleta trupās, dejojusi atbildīgas lomas Ziemeļkarolīnas Valsts baletā, Amerikas Kamerbaletā, televīzijas uzvedumos un citur.

Vijolniece Rasma Lielmane koncertējusi visos kontinentos.

Lielākajos latviešu kultūras centros 60.–80. gados mūzikas dzīvi organizēja **koncertapvienības**, kas darbojās pie latviešu biedrībām vai "Daugavas Vanagu" organizācijās. Koncertapvienības rīkoja solistu un kameramūziķu uzstāšanos, iepazīstināja klausītājus ar trimdas jaunajiem komponistiem.

Iespējams, daudziem liekas, ka trimdas latviešu sarīkojumi ASV ir spožāki salīdzinājumā ar pasākumiem Kanādā.

Kanādas dziesmusvētku (1953, 1957, 1961, 1965, 1970, 1976, 1981) programma vienmēr bijusi bagāta, taču nedaudz atšķirīga dziesmu repertuāra un solistu ziņā. Nav brīnums, ka ASV trimdinieki vienmēr bijuši viesu ievērojamākā daļa. Jāuzsver, ka latvietības uzturēšanai Kanādā rīkoti ļoti mērķtiecīgi izglītības, kultūras un politiskie pasākumi, regulāri atzīmēti 18. Novembris, Jāņi. **Latviešu kultūras dienas** Kanādā notiek no 1952. gada. Toronto ir mūzikas apvienība, latviešu mākslas saloni un mākslas firmas.

Teātris

40. un 50. gadu mija ieskandināja trauksmi arī Vācijas trimdas latviešu aktieru saimē. Sākumā daudzi it kā nosliecās par došanos uz Angliju, taču, saņēmuši ziņas par ļoti smagajiem fiziskā darba apstākļiem, atteicās no saliedētās izbraukšanas idejas. Lielākā aktieru daļa par nākamo mītnes zemi izvēlējās Amerikas kontinentu – ASV vai Kanādu. Šis kontinents bija krietni lielāks, sabiedriskā dzīve – aktīvāka nekā citur, vairākās vietās, jo sevišķi Bostonā, jau bija veclatviešu radītās teātra dzīves tradīcijas.

Vispirms jāatzīmē nerimtīgais **latviešu spēlētprieks neprofesionālo teātru jomā**. No 1950. g. līdz 1975. gadam ASV bija vairāk nekā 60 teātru, dramatisko kopu un teātra ansambļu, kuru

Arturs Ozoliņš

Rasma Lielmane

Visiem kontinenta dziesmusvētkiem bijusi viena doma – ar kultūras palīdzību tiekties pēc Latvijas neatkarības un trimdas tautiešu vienotības.

režisori bija gan profesionāli, gan pašdarbības aktieri. Mazie ansambļi materiālo apstākļu (un arī neprofesionalitātes dēļ) izjuka, bet lielie ansambļi bija spiesti apvienoties. 70. gadu pirmajā pusē izdevums "Arhīvs" uzskaitīja vairs tikai 28 ansambļus, turpmākajos gados to skaits vēl samazinājās.

Domstarpības pastāvēja lugu repertuāra jautājumos. Vairākums skatītāju gribēja redzēt latviešu klasiku darbus un komēdiju iestudējumus. Jaunākajai paaudzei vairāk patika lugas ar filozofisku saturu. Neprofesionālie trimdas teātri gan sekmēja latviešu dramaturģijas izzināšanu, valodas izkopšanu un kopānākšanu, tomēr bija arī negatīvās ietekmes, par kurām brīdināja teātra kritiķe Paula Jēger-Freimane 1953. gadā žurnālā "Ceļa Zīmes", 13. nr.: "Cik apvienojama un veicināma parādība ir latviešu iemīļotā teātra spēlēšana un skatīšanās no nacionālpolitiskā viedokļa, tikpat bīstama ir starpības nonivelēšana starp nacionāli patikamo un noderīgo un mākslinieciski augstvērtīgo. Tādas jēdzienu sajaukšanas galējās konsekvencēs gan tad būtu saskatāma latviešu teātra mākslas nāve."

Vai jūs piekrītat P. Jēger-Freimanes teiktajam? Kāpēc?

No profesionālajiem teātru ansambļiem ASV sāka darboties **Amerikas Latviešu teātra Ņujorkas ansamblis** (1949), kas Mārtiņa Ziverta lugu "Ķīnas vāze" izrādīja jau 1950. gada janvārī, un **Amerikas Latviešu teātra Bostonas ansamblis** (dibināts 1950. gada septembrī).

Abi šie teātri tika dibināti ar domu, ka tie izveidosies kā profesionāli kolektīvi, kuru aktieriem nebūs jāstrādā blakusdarbi un kas ar uzvedumiem apbraukās mītnu zemes latviešu centrus.

1959. gadā nodibinājās **Amerikas Latviešu teātra Vašingtonas ansamblis**, kas galvenokārt strādāja kā ceļojošais teātris, apbraukājot ne tikai austrumkrastu un vidieni, bet arī viesojoties rietumkrastā un pat Eiropā.

Kārlis Veics

Visi trīs Amerikas latviešu teātra ansambļi – Ņujorkā, Bostonā un Vašingtonā – jau pašā darbības sākumā vienojās par principu izrādīt latviešu autoru darbus, jo latviešu skatītājiem tos nav iespējams redzēt amerikāņu teātrī. Turpretī daļa latviešu jaunās inteliģences domāja, ka teātri sastinguši tradīciju žņaugos, atpalikuši no modernās mākslas un ka tādejādi trimdiniekiem, kas ne visi pārvalda angļu valodas nianšes, iepazīšanās ar citautu dramaturģijas sasniegumiem ir liegta.

Bostonas ansamblī par režisoriem sākumā strādāja bijušais Dailies teātra aktieris **Kārlis Veics** un Nacionālā teātra aktieris, plašas amplitūdas lomu tēlotājs **Jānis Lejiņš**. 1951. gadā K. Veics uzņēmās "Daugavas Vanagu" Latviešu jaunā teātra studijas vadīšanu un no režisora darba aizgāja. Tādēļ par viņa galveno devumu jāuzskata Bostonas teātra atklāšanas iestudējums – R. Blaumaņa "No saldenās pudeles", ko skatītāji uzņēma ar neviltotu atsaucību. Pēc Veica aiziešanas no Bostonas ansambļa par režisoru tajā sāka strādāt ļoti prasīgais, replikās asais,

bet ar labu humora izjūtu apveltītais **Reinis Birzgalis**, kas savu laik mācījies arī LMA un bijis viens no labākajiem latviešu karikatūristiem. Lai gan bija jāuzved tautā iemīļotās "vienkāršās" lugas, R. Birzgalis tiecās pēc plašiem filozofiskiem uzvedumiem. Izcils sasniegums bija J. Birzgaļa režisētais, neatkarīgās Latvijas 40. gadadienai veltītais "**Uguns un nakts**" uzvedums 1958. gadā Ņujorkas dziesmusvētkos, kuru noskatījās ap 3000 skatītāju.

Pie Bostonas ansambļa savdabīgajiem sniegumiem jāmin **lugu uzvedumi – lasījumi**, kuros bija minimālas dekorācijas, skopi aksesuāri un kustības, aktieri sava laika tērpos veidoja it kā modificētu koncertizrādi.

Galvenie aktieri bija A. Mitrevics, M. Lagzdīnš, Ņ. Melbārde, S. Pence, J. Neimanis, J. Miķelsons, A. Rozīte, R. Birzgale, E. Pūce u.c. Ar labām dekorācijām izrādes bagātināja prof. J. Kuga, A. Vinklers un pats R. Birzgalis.

Bostonas teātra uzplaukuma gadi mērāmi apmēram trīs gadu desmitos. Diemžēl ar Reiņa Birzgaļa aiziešanu mūžībā teātra darbība apsīka. Izrādes vēlāk atsākās, tomēr teātris maz papildinājās ar jauniem aktieriem, un tas vairs neliecināja par stabilu profesionalitāti.

Ņujorkas ansamblis darbību uzsāka ar lielām cerībām. 1949. gadā ASV ieceļoja Nacionālā teātra bijušais aktieris **Osvālds Uršteins**, kas, uzņemies galvenā režisora pienākumus, gādāja izsaukumus vai visiem Mērbekas teātra aktieriem, tādēļ sākumā ansamblī strādāja galvenokārt profesionāļi.

1952. gadā O. Uršteins nodibināja teātra studiju pārliecībā, ka arī trimdā ir iespējams izaudzīnāt jaunu aktieru paaudzi. 1955. gadā izcilais režisors tika uzaicināts strādāt radio "Amerikas Balss" redakcijā Vācijā. Ņujorkas teātra darbs apsīka.

Teātra režiju pārņēma Ņ. Melbārde, J. Zaķis un J. Neimanis. Ievērojamākais notikums bija Ņ. Melbārdes iestudētā **A. Brigaderes** pasaku luga "**Princese Gundega un karalis Brusubārda**", kas tika veltīta dziesmusvētkiem un Amerikas Latviešu teātra 25 gadu jubilejai. Milzīgais darbs, lai izkārtotu lielo ansamblī noteiktās grupās, lai akcentētu katra tēla individualitāti, latviešu pasakas fantastisko tēlainību un galveno lugas domu – cilvēku skaidrības un sirds siltuma uzvaru, vainagojās ar spožiem panākumiem, tos vairoja **Ēvalda Dajevska dekorācijas**, kas vēl joprojām tiek uzskatītas par augstāko sasniegumu A. Brigaderes lugu interpretācijā.

1959. gadā, atgriezies no Vācijas, O. Uršteins nodibināja **Amerikas Latviešu teātra ansamblī Vašingtonā**, kas katru iestudēto lugu izrādīja 15–20 reizes. Vašingtonā profesionālo aktieru bija maz, un reizēm nācās pieaicināt atsevišķus "ņujorkiešus".

Latviešu teātru ansamblī gan centās apbraukāt austrumkrastu un zemes vidieni, tomēr pamatoti radās doma par ceļojošā teātra trupas radīšanu, lai ar latviešu teātra sasniegumiem varētu iepazīstināt visus trimdā esošos tautiešus. No 1954. g. līdz 1958. gadam radās t.s. **Ceļojošais teātris**, bet no 1960. gada – Amerikas

"Mēs, trimdas maisā dzīvodami, esam izslēguši apkārtējo pasauli (...) dažreiz, lasot latviešu uzskatus par mūsu tautu, rodas doma, ka mēs esam vienīgie visā pasaulē, kam ir kultūra (...). Cik ilgi varam darboties ar vienkāršām lauku problēmām, neatjautīgām komēdijām un Zīvertu?"

(Andersone L. "Jaunā Gaita")

"Liekas gluži nesaprotami, ka ir vēl cilvēki, kas tik daudz laika, spēka un nervu spēj atdot tādai šķietami gandrīz vai zaudētai lietai kā latviešu teātrim svešumā. Bet, ja tad redz, ka jaunākie darbinieki ar cieņu un mīlestību atalgo vecāko kolēģu pašaieliedzību skatuves darbā (...), tad ir prieks par tādu sadarbību un saskaņu un rodas atkal it kā pamats cerībai uz mūsu teātra pastāvēšanu trimdā."

(Jēger-Freimane P. Cilvēks domā)

Amerikas Balss – ASV Informācijas pārvaldes radiostacija (līdz 1953. gada augustam – ASV Ārlietu ministrijas pārziņā), kura raida arī latviešu valodā Latvijai. To dara kopš 1951. gada jūnija no Ņujorkas un kopš 1954. gada turpina no Vašingtonas. No 1956. gada augusta līdz 1958. gada rudenim latviešu nodaļa darbojās arī Minhenē Aleksandra Lauberta un Osvālda Uršteina vadībā.

Ceļojošais teātris. Lai gan pirmās trupas komplektēšana ilga vairākus gadus, tās mūžs bija īss – pēc trim turnejām ar M. Ziverta lugu “Pēdējā laiva” teātris beidza eksistēt.

Ceļojošā teātra otro “tūri” 1960. gadā atjaunoja Nacionālā teātra bijušais aktieris **Jānis Šāberts**. Viņš apbraukāja visus lielākos latviešu centrus no austrumu līdz dienvidu krastam, un 1961. gadā pa šo pašu maršrutu veiksmīgi izbrauca ceļojošā trupa.

Amerikas rietumu un dienvidu krasts ilgu laiku bija bez sava profesionālā teātra. 1966. gadā darbību uzsāka Sanfrancisko “Daugavas Vanagu” Mazais teātris. Tā dibinātājs bija aktieris, režisors, poligrāfs **Laimonis Siliņš**, kas pēc ieceļošanas ASV bija viens no Sanfrancisko teātra vadītājiem, strādāja par aktieri, režisoru un producentu.

Intervijā “Jaunajai Gaitai” (1973, 96. nr., 3. lpp.) L. Siliņš sacīja, ka viņa vēlēšanās ir nojaukt vecos priekšstatus par jau agrāk redzēto, “atbrīvot skatītājus no sastinguma, tuvinot viņus laikmetīgākām un savdabīgākām skatuves mākslas formu izpausmēm”.

Par Sanfrancisko Mazā teātra “uzdrīkstēšanos” liecināja R. Staprāna 1980. gadā uzrakstītās lugas “**Sasalšana**” uzvedums. Šī bija pirmā luga latviešu dramaturģijā, kas risināja seksualitātes problēmas. Skatītājus tā šokēja un izsauca diskusijas. Sanfrancisko teātra repertuārā ir gan latviešu, gan cittautu autoru lugas. L. Siliņš bija pirmais, kas izrādīja arī padomju Latvijā uzrakstītos darbus. Jau 1978. gadā tika iestudēta **H. Gulbja** “**Kamīnā kļu dzied vējš**”, 1984. gadā – **L. Stumbres** “**Andersons**” un “**Ipolits**”, 1986. gadā – **M. Zālītes** “**Pilna Māras istabiņa**”. Mazais teātris Hartoga lugu “**Debessgulta**” 1972. gadā parādīja arī Latvijā (ierobežotam skatītāju skaitam), bet vēlāk L. Siliņš kā viesaktieris spēlēja Nacionālajā teātrī un Dailes teātrī.

Sanfrancisko Mazais teātris darbojas arī pašlaik.

“Savos iestudējumos L. Siliņš netiecas pēc inscenējuma efektiem, vairās no ārišķības, viņa izrādēs valda aktieri, vienkāršība, zināma intimitāte, mazliet mālēts humors, tēlu darbībai režisors vienmēr meklējis psiholoģisku pamatojumu.”

(Hausmanis V. Latviešu aktieri trimdā)

Teātris Kanādā

Teātra dienas un kursi vēl joprojām vieno ASV un Kanādas teātra spēlētājus un skatītājus, šo abu valstu latviešu teātri zināmā mērā vienoti jau kopš trimdas sākuma – gan aktieri, gan režisori strādājuši vienā vai otrā no šīm valstīm. No 1950. g. līdz 1978. gadam Kanādā bija reģistrētas 29 dramatiskās kopas, teātri un ansambļi, lai gan uz šo zemi no Vācijas atbrauca nepilns desmits profesionālo Dailes un Nacionālā teātra aktieru. Dīvaini nevienmērīgs bija teātru izvietojums: Toronto – 12 ansambļu, Monreālā – tikai viens.

Ingrīda Vīksna jau 1952. gada 14. jūnijā laikrakstā “Latvija Amerikā” rakstīja, ka katrā no trim četriem teātriem ir pāris vairāk vai mazāk profesionālu spēlētāju, kas “diletantisko līdzās spēlētāju vidū grozās kā mazi pāvēni, uz saviem pleciem izvelkot katras izrādes smagumu”.

Teātru skaits ar laiku strauji saruka. Astoņdesmitajos gados galvenā nozīme bija **Toronto apvienotajam teātrim**, kas darbojās

Demonstrācija
Vispasaules
latviešu
jaunatnes
kongresa laikā
Otavā, 1986. gadā

“Daugavas Vanagu” paspārnē. Režisoru vidū bija Osvalds Uršteins, Reinis Birzgalis, Alfreds Strautmanis u.c. Monreālā, kur iestudēja dažas izrādes gadā, visvairāk režisējuši **Irma Graudiņa** un **Gunārs Vērenieks**. Kanādas teātri jau no sākuma līdzās Ziverta (mazāk Blaumaņa) lugām samērā daudz spēlēja arī cit-tautu dramaturgu sacerējumus.

1952. gadā **Mariss Vētra** Halifaksā nodibināja operu. Tāli-valdis Ķeniņš trimdas izdevumā “Latvija Amerikā” 1952. g. 29. martā rakstīja: “Mariss Vētra tiešām sasniedzis brīnumus, izveidojot zemē bez kādām operas vai pat teātra tradīcijām ope-ras zvaigznes no ikdienas ļaudīm.” Operas darbība bija īslaicīga.

80. gadu beigās Toronto un Monreālas teātru darbība apsīka; tie neuzveda vairāk par vienu lugu gadā (galvenokārt dziesmu-svētku laikā), jo nebija izdevies izaudzināt jaunu aktieru paaudzi.

1965. gadā Čikāgā sanāca kopā latviešu teātra darbinieki no ASV un Kanādas, lai radītu jaunu tradīciju – teātra dienas. Šo dienu iniciatore bija Toronto dzīvojošā sabiedriskā darbiniece **Inta Purva**. Lai gan pēc profesijas ģeokīmiķe, viņa tēlojusi rak-sturlomas teātra izrādēs, sacerējusi skečus un scenārijus Līgo svētku uzvedumiem.

Teātra dienu mērķis bija ļaut vaļu latviskajam garam, veicināt latviešu teātra kustības pastāvēšanu un parādīt teātru jaunradi. Šo mērķu īstenošanai teātra dienās tika vērtēti uzvedumi, izrādes, piešķirta **Ā. Alunāna ceļojošā piemiņas balva**.

Bērnu un jauniešu teātru kopas Kanādā un ASV pastāvēja gal-venokārt pie draudzēm, latviešu skolām un vasaras nometnēm.

Bērnu teātru kopās strādāja ne vien režisori un scenogrāfi, bet arī valodas konsultanti. Ļoti bieži tika iestudētas lugas ar plašu personāžu, lai uzvedumā masu skatos darbotos pēc iespējas vai-rāk bērnu, izkopjot ne vien talantu, bet bagātinot valodu un mācoties izprast latviešu tradīcijas.

Kanādā 1964./1965. gadā bija 15 latviešu skolas ar 892 skolēniem un 110 skolotājiem, kuras lielākoties pastāvēja pie luterāņu draudzēm. Vēl 60. gados latviešu ģimenēm trimdā nebija šaubu par latviešu skolu nepieciešamību un nozīmi, lai gan pārsvarā tās strādāja tikai vienu dienu nedēļā. Kopš 70. gadiem latviešu pamatskolu un to skolēnu skaits ir pamazām, bet nepārtraukti samazinājies, toties ģimnāziju un to audzēkņu skaits pat nedaudz palielinājies. 1954. gadā Toronto darbu uzsāka **literatūras krātuve “Skolas klēts”**, kura krāj materiālus visiem mācību priekšmetiem. Latviešu skolas Kanādā finansē gan skolēnu vecāki, gan trimdas organizācijas, bet kopš 70. gadiem – arī vietējās pašvaldības.

Tēlotājmāksla

Pakāpeniski no Vācijas uz citām mītņu zemēm aizbrauca tēlotājmākslas meistari. No vecākās paaudzes uz Kanādu devās E. Dzenis, Z. Jurševskis, A. Nulītis, J. Tīdemanis. Ievērojamākie mākslinieki izbrauca uz ASV; tur apmetās vecmeistari **A. Annuss, L. Liberts, S. Vidbergs**, tālaika vidējās paaudzes mākslinieki **J. Cieļava, J. Gailis, J. Kalmīte, F. Milts, M. Krūmiņš, P. Puzins** u.c.

Mākslinieki dzīvoja izklaidus, viņiem bija grūti iekārtoties darbā un smagi sadzīves apstākļi. Vairāki būtiski aspekti gadu desmitus neļāva māksliniekiem apvienoties, bet piespieda atrasties **ALA Kultūras fonda** aprūpē. Vecākā paaudze, kuras rokās bija mākslas dzīves groži Vācijā, nespēja piemēroties mākslas daudzveidībai un tempiem Amerikā. Viņi palika pie pirmskara latviešu mākslas romantiskā reālisma tradīcijas. Var to uzskatīt par izpatikšanu trimdinieku gaumei, tomēr tā bija zināma uzticība J. Grosvalda un T. Ūdera teorijām par tautas dzīves attēlošanu. Daļai mākslinieku tā bija it kā pagātnes restaurēšana, daļai – vēlēšanās vairāk vai mazāk izteiktos latviskos simbolos atklāt dzimtenes zaudēšanas traģismu un rosināt skatītājos patriotisku pārliecību par tās atgūšanu. Šie darbi diemžēl nebija tik spēcīgi, lai spētu sajūsmināt internacionālo skatītāju.

Vidējās paaudzes mākslinieki, kas bija apguvuši meistarību un tehnisko varēšanu gan Latvijas MA, gan arī pie vecajiem meistariem Eslingenē, ar lielu profesionālu interesi apmeklēja Eiropas modernās mākslas centrus, vācu un starptautiskās mākslas izstādes, rūpīgi strādāja pie savas, nereti no iepriekšējās koncepcijas atšķirīgas mākslas izpratnes un sava rokraksta veidošanas. Līdz ar to radās interešu sadursme, ko jūta arī latviešu presē, izstāžu recenzijās un diskusijās.

1951. gada rudenī tika nodibināta **Ņujorkas Latviešu mākslinieku grupa**, kuras nolūks bija apvienot apkārtnē dzīvojošos profesionālos mākslniekus. Kopas darbība bija samērā konservatīva, un sarīkotās 34 izstādes nozīmīgu ievirzi trimdas mākslinieku jaunrades gaitās nedeķa. 1951. gadā tika nodibināta **Amerikas**

Latviešu apvienība, kurā darbojās arī Kultūras fonds, tā ietvaros tika rīkotas mākslas izstādes dziesmusvētkos.

Samērā liels bija personālizstāžu skaits. Tā **Ludolfs Liberts** (1895–1959) 1950., 1953. un 1954. gadā sarīkoja personālizstādes, kur tika parādītas Parīzes ainavas, atmiņas par Latvijas dabu un Amerikas dabasskati. Jo sevišķi tika atzīmēts meistara jaunievedums – it kā dubulti fotografētā ainavā aiz Manhatenas panorāmas iezīmējās Rīgas siluete. Viena šāda glezna 18. Novembrī tika uzdāvināta ASV prezidentam Eizenhaueram.

Nenoliedzot mākslinieka tehnisko varēšanu un otas meistarību, jāatzīst, ka Ņujorkas skati zināmā mērā atkārtāja Romas un Parīzes barokālo ainavu noskaņas. Ar panākumiem L. Liberts regulāri rīkoja savu gleznu izstādes – loterijas.

A. Annuss. Koklētājs.
20. gs. 50. gadi

Augusts Annuss (1893–1984) ASV nonāca 1949. gada beigās un bija viens no retajiem māksliniekiem, kam maizes darbu izdevās atrast mākslas jomā.

A. Annuss vispirms strādāja stikla glezniecības darbnīcā Pensilvānijā, pēc tam bija vitrāžu nozares mācību spēks Ņujorkas pilsētas Mākslas koledžā.

Annuss strādāja ļoti daudz. Darbu retrospektīvās skates viņš sarīkoja savā 70. un 80. dzimšanas dienā. Annusa attēlotais bēglis bija bēdu sagrauzts, gandrīz nemanāmu cerību un sāpju pilns. Vitalitātes un optimisma vietā stājās filozofisku atziņu simboli ("Baibiņa", "Apsnigšana", "Pēdas sniegā"), vizuālojošās krāsas, iekšējā pārliecība un spēks kļuva klusināts – pat tādā traģiskā, varoņeposa garu nesošā triptihā kā "Zeme pie Baltijas jūras". Nav nejaušība, ka vairāk dinamiskas un monumentālas bija A. Annusa altārglezņas, kur dramatismu caurauž ticība par izglābšanos, iznīcības noliegums. Viņa altārglezņas ir latviešu draudzēs Grandrepidsā, Filadelfijā, Bruklinā, Bukskauntijā, Senatobijā, Bostonā un vairākās amerikāņu baznīcās.

Sigismunds Vidbergs (1890–1970) ASV iebrauca 1948. gadā. Sākumā viņš strādāja par mākslinieku kaklaisu firmā, tad kļuva par audumu zīmētāju lielā tekstilfabrikā. Līdztekus maizes darbam mākslinieks turpināja Vācijā aizsāktu ciklu "Sāpju ceļš", kam 1953. gadā pievienojās darbu sērija "Aiz dzelzs priekškara"; nedaudz vēlāk viņš uzsāka trešo lielo ciklu – "Baigais gads". Šajās politiski nozīmīgajās kompozīcijās S. Vidbergs vairāk izjūtams kā traģisks dokumentētājs; lai gan mākslinieciskā meistarība nav mazinājusies, "vidberģiskais" nervs tomēr ir mazāk iedarbīgs nekā savulaik viņa "Bermontiādes" zīmējumos.

A. Annusa, L. Liberta un S. Vidberga mākslas izcilākie sasniegumi saistīti ar daiļradi Latvijā. Aktīvas jaunrades dzīves pārtraukums un dzimtenes ierastās vides zaudējums mākslinieku daiļradē atstāja neizdzēšamas pēdas.

1957. gadā, gleznotājiem **A. Annusam**, **F. Miltam**, **J. Gailim** un **M. Krūmiņam** apvienojoties, izveidojās tā sauktā "četrinieka grupa", kas ar izstādēm apbraukāja mākslas centrus dažādos ASV novados, Kanādā un iekārtoja ekspozīciju arī Zviedrijā.

Lielu popularitāti no LMA beigušajiem guva gleznotājs **Fridrihs Milts** (1906–1993). Pievēršoties gan portretam, gan figurālajiem un kluso dabu gleznojumiem mākslinieka daiļradē, kritiķe E. Šturma uzsvēra, ka F. Milta gleznotie īpatnējie līniju un formu liekumi allaž atrod attaisnojumu kompozīcijas veidojumā.¹

Visai augstu tika novērtēts arī meistars **Jānis Kalmīte**. Galvenais akcents viņa kompozīcijās – latviešu rija, asociācija par lauku mājām Latvijā. Kalmītes kompozīcijas izstaro īpašu gaismu un monumentalitāti. Viņa meita Lelde, rakstot maģistra darbu par tēva daiļradi, uzsvēra: "Latviešu kritika mēdz pasvītrot

S. Vidbergs. Bēglis

■ Raksturojiet L. Liberta, A. Annusa un S. Vidberga daiļradi neatkarīgās Latvijas laikā!

¹ "Latvju Māksla", 1975, 2. nr.

latviskumu viņa darbos, un daudzi uzskata, ka viņa rijas ir kā sava veida ikonas, un Kalmīte pats deklarē, ka gleznošana viņam ir dievlūgšana.¹

Par izciliem nopelniem jūras gleznojumos tika atzīmēts **Jānis Gailis** (1903–1975). Jau “mazās Latvijas” periodā viņš rīkoja savas personālizstādes ne vien daudzās vietās Vācijā, bet arī Beļģijā un Holandē. Glezniecībā būdams visai ekspresīvs, izmantojams temperamentīgus krāsu klājumus, J. Gailis piederēja pie tālaika latviešu avangardistiem – abstrakcionistiem, kas ierosmi savām izjūtām tomēr guva dabā.

Par savu daiļradi J. Gailis 1974. gadā tika apbalvots ar Beļģu nopelnu ordeni ar zelta palmām, bet 1975. gadā viņš ieguva *Grand Prix Humanitaire de France* sudraba medaļu.

Diezgan daudz ārpus latviešu sabiedrības strādāja prof. V. Purviša meistarklases absolvents lietuvietis **Pauls Puzins** (1907–1967). Longailendā viņš atvēra savu studiju. Mākslinieks ieguva daudz ārzemju apbalvojumu.

Apjaušot trimdas latviešu mākslinieku vecākās paaudzes daiļrades kvalitātes, rodas jautājums – kādēļ tomēr neviens no viņiem nav kļuvis savā mītnes zemē ievērojams? Iemeslu ir daudz, un tie nebūt nav jāmeklē mākslinieciskajās vērtībās.

Pēckara posmā ASV bija ļoti daudz dažādu tautību mākslinieku. Materiālo apstākļu dēļ latviešiem nebija iespējams izstādīties populārās galerijās. Tātad arī starptautiskajiem mākslas kritiķiem nebija iespējas iepazīties ar šiem darbiem un salīdzināt tos starptautiskā mērogā. Būtisks bija apstāklis, ka vecākā paaudze

mākslā augstu vērtēja tradicionālo, klasisko garu, bet Amerikā tajā laikā uzplaukumu piedzīvoja oriģinalitāte un abstrakcionisms.

Tiem, kas savu galveno daiļrades posmu veidojuši mītnes zemēs, tēlainība ir plašāka, vairāk vispārināta, jo viņi meklēja situācijas, kas radītu noteiktas asociācijas vai atklātu iecerēto filozofisko domu. Viņi vēlējās gleznot to, ko nevar vārdos pasacīt.

Viens no pirmajiem, kas guva atzinību ārpus latviešu trimdas sabiedrības, bija **Jānis Annuss** (dz. 1935). 1959. gadā viņš saņēma *Prix de Rome* stipendiju radošam darbam Amerikāņu Romas akadēmijā un vēlāk kļuva arī par tās akadēmiķi. Viņš ir nosacītais ainavas meistars, kura darbos parādās mistiskas celtnes, klintis, drupas, dabas elementu spēka atveidojumi, sakāpināti gaismas kontrasti.

Šajā laikā darbojas arī tādi ievērojami gleznotāji kā **S. Vidzirkste**, **V. Avens**, **D. Dagnija**, **L. Eglītis**, **R. Kaņeps**, **S. Lūkins** u.c.

P. Puzins.
20. gadsimta Madonna.
1956

¹ “Jaunā Gaita”, 1977, 14. nr., 8. lpp.

E. Strautmanis.
Akmens dziesma

E. Strautmanis.
Acis pelni
(Veltījums O. Vācietim)

Pazīstamākais no tālaika Čikāgas grupas dalībniekiem bija **Edvīns Strautmanis** (1933–1992), kas drīz pārcēlās uz Ņujorku. Mākslinieks līdz mūža beigām strādāja abstraktā ekspresionisma ievirzē, meklējot pārdzīvojuma vērtības spēcīgās kompozīcijas uzbūvēs, plašos otas triepienos. Viņš radīja arī lielformāta monotipijas – rēgainus pusabstraktus tēlus (Goijas galvaskauss, pašportrets), ironiskus un filozofiskus pasaules uztverē. E. Strautmanim bijušas lielas personālizstādes arī Čikāgā un Berlīnē.

No Čikāgas skolas jaunākās paaudzes pārstāvjiem minams visai savdabīgais **Ģirts Puriņš** (dz. 1937). Apvienojot līmlentes

Ģ. Puriņš. Alamagordo

līnijas un krāsu triepiena uzlikšanu ar "špakteļa" palīdzību, mākslinieks spēja radīt spilgtus, vitrāžiskus gaismēnu efektus, kas iztālis asociējas ar saules stariem. Nereti mākslinieks savās kompozīcijās izmanto arī dabā atrastus materiālus, piemēram, koku saknes, akmeni, kas savdabīgi papildina glezniecisko efektu.

Ar 1975. gadu sākās trimdas mākslinieku saieti. Pirmais notika Klivlendā, nākamais – 1976. gadā Toronto. Iespējams, ka šie saieti bija rosinājums 1980. gadā beidzot nodibināt **Amerikas latviešu mākslinieku apvienību (ALMA)**. Līdz 1998. gadam to vadīja Ģ. Puriņš. Saieti ik gadu tika rīkoti Ņujorkas ev. lut. baznīcas īpašumā "Katskiļos", daži saieti notika arī "Garezera". Saietos tīcis debatēts arī par mākslu Latvijā un par palīdzību latviešu māksliniekiem dzimtenē.

A. Ozols.
Studijā – pašportrets

Raimonds Staprāns

Viens no izcilākajiem latviešu trimdas reālistiskās glezniecības pārstāvjiem ir **Auseklis Ozols** (dz. 1941), kas strādā ļoti rūpīgi, pārdomājams katru kompozīcijas detaļu, it kā iedziļinoties renesanses un vēlāko gadsimtu holandiešu un franču izcilo kluso dabu kompozīcijās, kas bagātas ar ziediem, gaismēnu attiecībām, sīkdetaļu smalkajiem attēliem. 1978. gadā Auseklis Ozols nodibina savu privāto mācību iestādi – *New Orleans Academy of Fine Arts* – ar izciliem pasniedzējiem un 250–300 studentiem.

Sarežģītu, bet ļoti mērķtiecīgu daiļrades ceļu ir nogājis kalifornietis **Raimonds Staprāns** (dz. 1926). Viņa glezniecībā galvenā ir krāsu harmonija un stingri akcentētas konturētas formas.

Staprāna reālismam nav svarīgs saturs (dažkārt skatījums pat atsvešināts no realitātes), bet gan noskaņojums, mākslas nervs.

Viena no ievērojamākajām latviešu izcelsmes māksliniecēm ir **Vija Celmiņa** (dz. 1939). Pēc ierašanās mītnes zemē kopā ar vecākiem viņa apmetās Indiānas pavalstī. Beigusi *John Herron* mākslas skolu Indianapolisā, pēc tam ieguvusi maģistres grādu Kalifornijas Universitātē Losandželosā. Par savas mākslas kredo izvirza uzdevumu pietuvoties dabas tēlam patiesāk, nekā to spēj fotogrāfija. Grafita tehnikā viņa zīmē jūru, zvaigžņotas nakts bezgalību,

Mēness virsmu, tuksneša smiltis, zirnekļa tīmekļa smalkumu, fiksē lidmašīnas traukšanos gaisā, automašīnas kustību pa nakts ceļiem u.tml., apzināti savā mākslā izslēdzot personiskā rokraksta īpatnības un kļūstot it kā par anonīmu situācijas liecinieci. Māksliniece strādājusi arī eļļas tehnikā, no dažādiem materiāliem veidojusi sadzīves un dabas objektus, maksimāli pietuvinātus realitātei.

Vija Celmiņa ir Ņujorkas Mākslas akadēmijas akadēmiķe un Amerikas mūža stipendijas ieguvēja. Vienā no slavenākajām Ņujorkas izstāžu zālēm – Vitneja galerijā notika viņas personāl-

A. Ozols. Rosko

R. Staprāns. Devenporta

V. Celmiņa. Māja nr. 2

izstāde, bet no 1996. g. līdz 1997. gadam viņas personālizstāde ceļoja pa Eiropas lielākajiem mākslas centriem.

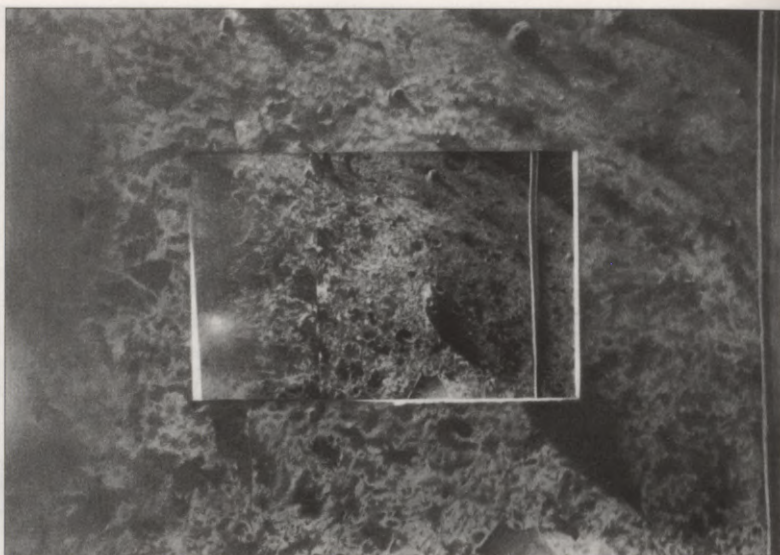
Vairāk amerikāņu aprindās pazīstama ir izcilā tēlniece **Minka** (īstajā vārdā Minjona Kļaviņa), kas savas mākslas augstienes sasniedz tīru formu abstraktās kompozīcijās marmorā un citos vērtīgos materiālos.

■ Kas, jūsuprāt, spēj labāk pietuvoties dabas tēlam – fotogrāfija vai gleznojums? Kāpēc?

■ Nofotografējiet un uzgleznojiet vienu un to pašu dabas tēlu! Kādas asociācijas jums rodas, analizējot savus darbus?

■ Uzrakstiet eseju "Manas pārdomas, raugoties V. Celmiņas darbā..."!

V. Celmiņa. Mēness skats
(Luna 9)

No 1974. gada Amerikā iznāk žurnāls "Latvju Māksla", kas sniedz pārskatus par gada novitātēm un atsevišķu mākslinieku daiļradi. Redaktors – A. Sildegis, autori – E. Šturma, Ē. Kronberga, V. Šimanis, V. Avens u.c.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas ir notikušas jau divas plašas **Pasaules latviešu mākslas izstādes Rīgā**, kurās parādās arī jauni mākslinieki, bet tas jau ir cita ceļa sākums.

Tēlotājmāksla Kanādā

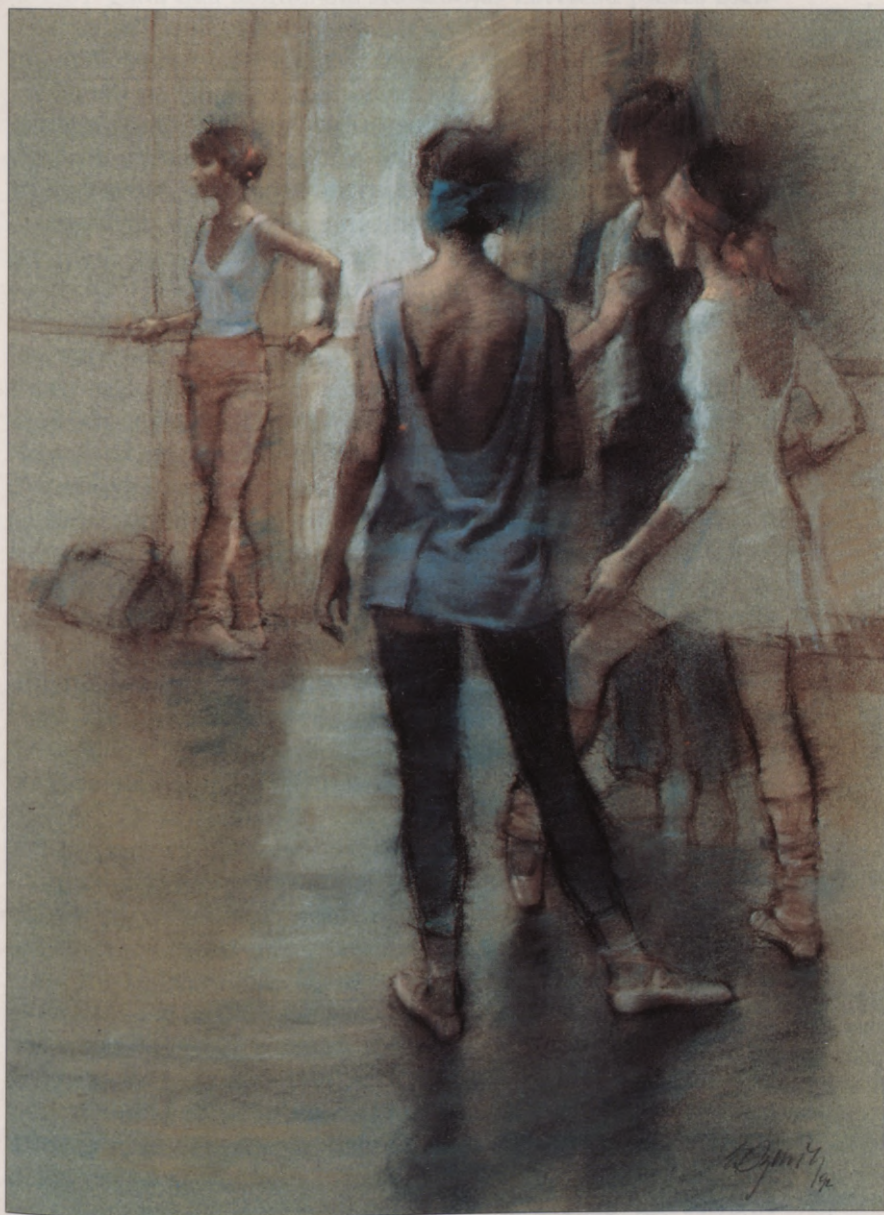
Samērā maza daļa latviešu mākslinieku par savu mītnes zemi izvēlējās Kanādu; šī ir zeme bez senām mākslas tradīcijām. Iebraucēju vidū bija gan Latvijas Mākslas akadēmijas absolventi, gan dzimtenē jau pazīstami mākslinieki, tomēr latviešu mākslas elite neradās, ja vien par tādu neuzskata "mūžīgo klaidoni" **Jāni Tidemani** (1897–1964), kurš jau 1953. gadā ar zināmu pompu sarīkoja pirmo latviešu personālizstādi. Viņš neignorēja latviešu sabiedrību, taču nebija arī tās dvēsele. Vai glezniecības izteiksmē viņš bija mainījies? Varbūt nedaudz bija pieklusinājis krāsu skalu un otas triepiena temperamentu, vairāk gleznojis ziedus, bet kopumā palicis tas pats spēcīgais Tidemanis.

V. Purviša audzēkņa Oto Grebžes vadībā 1952. gadā radās trimdas latviešu mākslinieku studija, bet 1954. gada decembrī nodibināja **Kanādas Latviešu mākslinieku apvienību**. 1963. gadā tā ieguva nosaukumu "**Latvis**" un sekmīgi pastāv vēl šodien. Tiek rīkotas individuālas, grupu izstādes un kopizstādes, mākslinieki regulāri piedalās ALMA gadskārtējos saietos "Katskiļos". "Latvis" ir viena no grupām, kur vismazāk bijis sadursmju un šķelšanās.

Mākslinieki Kanādā, savā mītnes zemē, samērā ātri guva panākumus. Ar lieliskajiem zirgu zīmējumiem un monumentālajiem

zvejnieku sadzīves gleznajumiem **Ēriks Dzenis** (dz. 1925) drīz kļuva par Ontario Mākslinieku savienības biedru un ieguva zelta medaļu kanādiešu kopizstādē Parīzē, sarīkoja personālizstādes Kanādā un ASV. Viņa elegantie, brīvās līnijās radītie baletdejo-tāju tēli ir mūsdienīgi un sasaucas ar Degā spožajām kompo-zīcijām.

Par vienu no trimdas latviešu izteiktākajiem abstrakcionistiem jāuzskata **Kārlis Kronbergs** (dz. 1923), kurš saviem darbiem ierosmi meklējis "mazās Latvijas" posmā, bieži apmeklējot Parīzi. No kubisma viņš pārgājis uz bezpriekšmetu glezniecību, ska-tītājus valdzinot ar savu emocionālo pārdzīvojumu.

Ē. Dzenis.
Dejotāji

K. Kronbergs.
Kompozīcija 60

Noteiktu vietu nelielajā trimdas tēlnieku saimē ieņem Zigfrīds Jurševskis, Augusts Kopmanis un Ludvigs Kalniņš.

70., 80. gados arvien lielāku interesi rada Rutas Grāvēļas māksla, viņa sevi galvenokārt izsaka instalācijās, un savdabīgais Dzintars Mežulis, kura tēlnieciskie darbi saista ar ironiju un zemtekstiem. Mierīgs un līdzsvarots glezniecībā, bet ekscentrisks lietišķajā mākslā ir Visvaldis Reinholds. Elegants jaunrades domas izteiksmē ir vitrāžists Gundars Robežgruntnieks.

8.6. AUSTRĀLIJA

Austrālija ir tālākais kontinents, uz kuru pēc Otrā pasaules kara devās latviešu emigranti. Salīdzinājumā ar Eiropu un Ameriku Austrālija ekonomiski bija krietni atpalikusi, tādēļ valdība mazapdzīvotajā teritorijā labprāt integrēja svaigu darbaspēku, solot labus darba apstākļus.

Lielāks latviešu pieplūdums Austrālijā bija pēc 1905. gada revolūcijas, kad tur meklēja patvērumu tie, kuri bēga no soda ekspedīcijām. No 1905. gada līdz Otrajam pasaules karam Austrālijā bija apmēram 250–300 latviešu. Sidnejā bija pat latviešu bibliotēka; tā kā latvieši tomēr dzīvoja stipri izkaisīti, tā nīkuļoja.

Bēgļus Austrālija pieņēma bez sevišķas atlases, piedāvājot noslēgt līgumu uz diviem gadiem valsts norādītā darbā. Nometnēs līdzās latviešiem bija poļi, ungāri, ukraiņi un citu tautu pārstāvji.

1953. gadā, kad lielākais ieceļošanas vilnis beidzās, Austrālijā bija apmēram 22 000 mūsu tautiešu. Galvenās bēgļu nometnes izveidojās netālu no Sidnejas un Adelaidas, kā arī ogļraktuvju pilsētā Ņūkāslā.

Bēgļi sākotnēji dzīvoja karavīru pamestās barakās un teltīs, viņus biedēja ziema ar aukstumu un vasara ar karstumu, lauki ar vienmuļo, izdegušo ainavu, pilsētas ar savu bezpersoniskumu. Vietējie cilvēki, kas bija noslēgušies sevī, jaunatnācējus uzņēma rezervēti.

Sākumā bija tā sauktās pagaidu grūtības – valodas nezināšana, pārtikas un apģērba problēmas (lai gan daudzās nometnēs tās bija labāk atrisinātas nekā Vācijā), darbavieta atrašanās tālu no nometnēm, bet satiksme – slikta, pastāvēja zināma savstarpēja atsvešinātība.

Tomēr līdzās materiālajām rūpēm asnus lēnām, bet neatlaidīgi dzina kultūra (sākās ar 18. Novembra kopīgas svinēšanas tradīciju; pēc oficiālā referāta sekoja priekšnesumi).

Baterstas nometnes pārskatā ir teikts, ka 1948. gadā nometnē ieradies koris ar diriģentu K. Freimani un solisti O. Skudru. Sarīkojumu laikā dažkārt koncertējuši bijušie Latvijas mūziķi – solists E. Petrēvics un pianiste M. Stūre, notikuši A. Ezergailes un

"Austrālija ir province "pašā pasaules malā", (...) Tē nav vai ir vēl pārāk maz vietēju vēsturiski izveidotu un saglabātu kultūras tradīciju. (...) Austrālija ir vēl jauna un lielā savā daļā vēl pavisam primitīva zeme."
(Jurevičs P. Latvieši Austrālijā)

A. Fībiga baleta vakari. Nometnēs bija arī literāri sarīkojumi, rakstnieku K. Skalbes, A. Brigaderes, R. Blaumaņa piemiņas vakari. Lai gan nereti minēts, ka pasākumi ir "naivi un primitīvi", tomēr tie bija kultūras saglabāšanas centienu apliecinājums.

1947. gadā daži entuziasti – veclatvieši K. Šics, K. Nīcis un F. Brūvelis – nodibināja pirmo Austrālijas Latviešu labdarības biedrību, 1959. gadā tika nodibināta **Austrālijas Latviešu apvienība**. Tās lielākais veikums bija **Pirmo latviešu kultūras dienu** sarīkojums Sidnejā, kas vēlāk kļuva par tradīciju un Austrālijas latviešu kultūras kopsaucēju līdzīgi dziesmusvētkiem citos kontinentos.

1951. gadā tika nodibināta **Austrālijas Latviešu preses biedrība**, kas sākumā apvienoja apmēram 40 rakstniekus, žurnālistus un publicistus. Viņi organizēja literārus vakarus, piedalījās kultūras dienās un citos sarīkojumos. Nedaudz vēlāk sāka dibināties arī "Daugavas Vanagu" organizācijas un nodaļas, kurās bija arī kultūras daļas (vai fondi), kas organizēja koru un tautisko deju kopu darbību.

Kultūras dienas

Lielākais Austrālijas latviešu sabiedriskās dzīves notikums bija Kultūras dienas, kas ar maziem izņēmumiem (Pērtā 1964., 1968., Kraistčerčā 1966. g.) notika rotācijas kārtībā – Sidnejā, Melburnā, Adelaidā, Brisbenā. Kapitālajos izdevumos "Latviešu Kultūras dienas Austrālijā" (1951–1970 un 1971–1990) ir iespējams daudz uzzināt par šī fenomena tapšanu, norisi, programmām, dalībniekiem un rīkotājiem.

Pirmās kultūras dienas bija iecerētas kā plašāks pasākums Sidnejā un notika 1951. gadā no 28. līdz 30. decembrim. Piedalījās Latviešu labdarības biedrības un Skaivilas kori, dubultkvartets "Imanta", solisti – soprāns E. Ārona, tenors E. Māršans, baritons K. Liedags, kā arī pianists E. Freimanis.

Rakstnieku dienā, 29. decembrī, uzstājās filozofs P. Jurevičs, dramaturgs, reliģiski filozofisku dzejoļu un balāžu autors K. Ābele, rakstnieks M. Eglītis un jaunais, taču jau ievērotais dzejnieks T. Tomsons.

Pēdējā diena, 30. decembris, tika veltīta teātrim. Bija paredzēts iestudēt M. Ziverta lugu "Cenzūra", taču tās tekstu neizdevās laikā saņemt no Zviedrijas un nācās parādīt Dž. B. Prīstlija lugu.

I kultūras dienu panākumi un samērā plašais to atspoguļojums Austrālijas presē radīja ierosmi šādus sarīkojumus organizēt katru gadu lielākajos latviešu kultūras centros un nosaukt tos par **Austrālijas Latviešu kultūras dienām**, kurās īpaša vērība jāvelta kora dziesmām.

II Austrālijas Latviešu kultūras dienas (1952) sākās ar luterāņu un katoļu dievkalpojumiem. Pēc tam tika atklātas mākslas un daiļamatniecības izstādes, kuras ar dziesmām kuplināja vīru dubultkvartets "Imanta". Interesanti, ka laikraksta "The Herald"

recenzijā kāds austrāliešu kritiķis kā spēcīgākās atzīmējis prof. V. Purviša audzēknes Ludmilas Krastiņas-Meilertes krāsu bagātās impresionistiskās kompozīcijas, bet ar zināmu piesardzību runājis par gleznotāju akadēmismu, kas tajā laikā Austrālijas mākslai bija vēl tik raksturīgs.

Svētku centrālais notikums bija kopkoncerts, kurā piedalījās kori no Melburnas, Sidnejas, Adelaidas un Alberijas. Iespaidīgs izvērtās **A. Brigaderes pasaku lugas "Princese Gundega un karalis Brusubārda"** uzvedums L. Kalniņas un S. Plakana režijā, kurā piedalījās aktieri arī no abiem Melburnas teātriem. Tā kā Austrālijā nedzīvoja gandrīz neviens no bijušajiem profesionālajiem aktieriem un režisoriem, tad uzveduma panākumi uzskatāmi par liela darba un entuziasma rezultātu.

Ar III kultūras dienām Adelaidā (1953) sākās latviešu tautas deju kopu uzvedumi un sacensības. Notika arī privāto gleznu kolekciju izstāde, kur tika parādīti izcilo autoru A. Annusa, L. Liberta, J. Valtera, V. Tones, I. Zeberiņa no dzimtenes līdzpaņemtie darbi. Viens no Kultūras dienu uzdevumiem bija iesaistīt jaunatni, un šajā reizē radās tradīcija programmā iekļaut jaunatnes organizāciju sanāksmes un diskusijas.

Visu Kultūras dienu programmās nemainīgi palika **kopkoru koncerti**, tautas deju sarīkojumi, teātra izrādes, tēlotājmākslas un daiļamatnieku darbu izstādes. Tomēr katriem svētkiem bija arī kāda sava īpatnība, piemēram, plakātu izstāde ar latvisku tematiku, fotogrāfiju un arhīvu materiālu ekspozīcija, etnogrāfiski pareizāko tautas tērpu vērtēšana, dažādu speciālistu sanāksmes utt.

Ne mazāk nozīmīga bija agrāk nezināmu vai mazāk pazīstamu komponistu darbu atskaņošana kopkoru un solo koncertos. Liekāko tiesu komponisti bija kādreizējie Latvijas Konservatorijas mācību spēki un absolventi, kas tieši šajos gados atradās radošo spēku briedumā: Ā. Ābele, V. Baštiks, E. Freimane, A. Jērums, V. Ozoliņš. Strauji pieauga arī izpildītāju skaits.

Īpaši jāatzīmē XXI kultūras dienas, kad ievērojami tika paplašināta **dievkalpojumu muzikālā programma**, un XXIII kultūras dienas, kas bija veltītas latviešu dziesmusvētku 100. gadadienas atcerei un notika jaunuzceltajā Sidnejas Operas namā. Atklāšanas koncertā lielu atzinību guva H. Pavasaram speciāli pasūtītā **kantāte "Sasauc dziesma"** ar Andreja Egliša vārdiem.

Kultūras dienas parādīja, ka aug jauna kopkoru diriģentu paaudze: līdzās K. Svennem, A. Vallem un citiem stājās H. Rutups, S. Līmanis, V. Bendrups, V. Roga, A. Purvs. XXXIII kultūras dienu atklāšanas koncerts Melburnā tika veltīts prof. Jāzepa Vītola 120. dzimšanas dienai, izpildot gan viņa kompozīcijas, gan arī koncertizvilkumu A. Kalniņa operai "Baņuta". Piedalījās arī Austrālijas Filharmonijas orķestris.

70. gados tika nodibināts deju ansamblis **"Saules josta"**, kurā darbojās Sidnejas un Melburnas teātru aktieri, dziedātāji un dejotāji. Ansamblis veidoja lielus horeogrāfiskus uzvedumus,

"Tūdaļ pēc dievkalpojuma dalībnieki un viesi kārtojās Kultūras dienu gājienam no katedrāles uz Sidneja Meiena mūzikas estrādi. (...) Jauki mirdzēja koristu un deju dalībnieku krāšņie tērpi. KD Austrālijā bija radusies jauna, iespaidīga tradīcija, kas lika atcerēties seno Latvijas dziesmu svētku parašu."
(No pārskata par Latviešu kultūras dienām 1941–1990)

viesojās ne vien lielākajos Austrālijas centros, bet arī ASV, Eiropā, piedalījās dziesmusvētkos Latvijā.

Līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanu Kultūras dienu nozīme Austrālijā nav mazinājusies; Austrālijas latvieši piedalījušies dziesmusvētkos Latvijā, savukārt Latvijas kori un ansambļi viesojušies sarīkojumos tālajā tautiešu mītnē.

Lielie muzikālie pasākumi Austrālijā nebūtu varējuši notikt, ja aktīva sabiedriskā darbinieka **Ērika Biezaiša** vadībā Adelaidā nebūtu nodibināta **Mūzikas krātuve**, kas jau ar 1961. gadu centās apkopot visus latviešu komponistu darbus, skaņuplates, notis, rokrakstus, koncertu ieskaņojumus un citus materiālus, izsūtīt arī nošu materiālu. Šajā unikālajā krātuvē ir gandrīz 2000 skaņdarbu – no latviešu mūzikas celmlauža J. Cimzes līdz mūsdienu autoru darbiem. Tagad šie materiāli atrodas Latvijā un glabājas Nacionālās bibliotēkas Mūzikas nodaļā.

Teātris

Uz Austrāliju galvenokārt devās tie aktieri, kas bija mācījušies Latvju dramatiskajosursos Rīgā (K. Ābeltiņš, O. Brutāne, M. Ansule, E. Lēmane u.c.), arī bijušie "dailenieši" (R. Eriņa, L. Gailīte, Z. Saliņa, V. Štāls, L. Zemgale), bet no Nacionālā teātra – J. Lepne, A. Mača.

Pirmā oficiālā izrāde datēta ar 1950. gada 31. martu, kad **Melburnas Latviešu teātris** uzveda R. Blaumaņa komēdiju "Trīnes grēki". Pie šī ansambļa drīz sāka darboties drāmas studija, kur par lektoriem strādāja profesionāli aktieri, mācot gan teorētiskos, gan praktiskos priekšmetus un sevišķu uzmanību pievēršot pareizai valodai. 1951. gadā tika nodibinātas teātra kopas Pērtā un Brisbenā, bet nākamajā gadā darbību uzsāka Adelaidas un Sidnejas ansambļi. 1951. gadā Melburnā tika nodibināts arī otrs teātra ansamblis, vēl 1951. gadā līdz ar studiju dzima jauna trupa Balaretā un – apmēram tajā pašā laikā – teātris Nūkāslā, Hobārtā un Džilongā. Ierobežotā aktieru skaita un pieticīgo dekorāciju dēļ ansambļi galvenokārt izvēlējās lugas ar nelielu personāžu un sadzīvisku skatuves iekārtojumu. Tās bija R. Blaumaņa "Trīnes grēki", "Zagli", "Indrāni", E. Zālītes "Maldu Mildas sapņojums" un "Svešas asinis", J. Akuratera komēdija "Priecīgais saimnieks".

Populārs Austrālijas latviešu teātra cienītāju vidū bija **Mārtiņš Zīverts**. Apskatā "Latvieši Austrālijā" (1953) rakstīts: "M. Zīverta lugas popularitātes ziņā stāv uzvedumu saraksta galvgalā. Liekas, iemesls tam nav tālu jāmeklē. Zīverta popularitāti vispirms nosaka viņa drāmu augstvērtīgā mākslinieciskā vērtība un apstākļi, ka šīs lugas neprasa sarežģītu uzvedumu skatuvisko tehniku. Līdz šim Austrālijā uzvestas septiņas Zīverta lugas: "Ķīnas vāze" (Balaretā un Melburnā), "Divkauja" (Melburnā), "Tireļpurvs" (Pērtā un Sidnejā), "Tvans" (Melburnā un Sidnejā), "Zaļā krūze" (Sidnejā). (...) Austrālijas Latviešu kultūras fonds izdevis arī M. Zīverta 30 lugu krājumu."

Mārtiņš Zīverts Austrālijā
1957. gadā
(pirmais no kreisās)

No latviešu vecākās un vidējās paaudzes aktieriem neviens neieies Austrālijas teātra mākslas vēsturē, turpreti no Austrālijā dzimušajiem tas būs **Ivars Kants** (dz. 1949), kurš tiek uzskatīts par vienu no spilgtākajiem Šekspīra lugu tēlu atveidotājiem Austrālijā, guvis atsaucību angļu teātros Londonā un ir pazīstams arī kā filmaktieris. Darbojies arī Latvijā – tēlojis galveno lomu Anša Epnera filmā “Būris”.

Lai veicinātu latviešu teātra attīstību Austrālijā, katru gadu tiek regulāri organizēti **teātru festivāli** un no 1950. gada darbojas **Sidnejas Latviešu teātra Literārā sekcija** (līdz 1980. gadam vadīja S. Klauverts, bet pēc viņa nāves – E. Rodze-Ķisele).

Tēlotājmāksla

Ne tikai agrīnie, bet arī mūsu gadsimta iecerotāji Austrālijā nebija ne tik izglītoti, ne arī tik turīgi, lai kontinentā ievestu vērtīgus mākslas darbus, veidotu muzejus un kolekcijas. Tādēļ daudzi mākslas vēsturnieki uzskata, ka Eiropas (ne tikai latviešu) bēgļu ieplūšana Austrālijā 40./50. gadu mijā bijusi gandrīz vai revolucionārs pagrieziena punkts mākslas ieviržu ziņā.

No Latvijas profesionālajiem māksliniekiem (Latvijas Mākslas akadēmijas audzēkņiem un absolventiem) 1947.–1953. gadā Austrālijā iecerēja samērā daudzi – **Erna Bērziņa-Dzelme**, **Gunārs Jurjāns**, **Jānis Kalniņš (Sarma)**, **Sigurds Kalniņš (agri miris)**, **Laimonis Lauva**, **Verners Linde**, **Arvīds Mednis**, **Margarita Stīpniece**, **Kārlis Trumpis**, **Kārlis Veinbergs**. Lai gan neatkarīgās Latvijas laikā viņi strādāja ar mākslu saistītās jomās, neviens no viņiem nebija sasniedzis tādu popularitāti, lai pārtiktu no “tīrās” mākslas. Viņiem bija noteiktas profesionālas prasības pret

sevi, bet pārslodzes dēļ maizes darbā Austrālijā tās realizēt bija grūti. Brīvajā laikā viņi gleznoja un zīmēja, piedalījās reģionālajās un latviešu mākslas izstādēs, taču trūka līdzekļu un arī pašpārlicības, lai pierādītu sevi un izvirzītos austrāliešu mākslinieku vidū.

No vecākās paaudzes māksliniekiem atzinību guva prof. V. Purviša skolniece, LMA absolvente **Ludmila Meilerte-Krastiņa** (1908–1997). Sākumā viņa šķita tipiska impresionistu pārstāve, bet, iespējams, Austrālijas košās saules ietekmē, drīz vien darbi gan kolorītā, gan otas triepienā kļuva ekspresīvāki. L. Meilertes darbus iegādājās Viktorijas Nacionālā galerija Melburnā, mākslas galerijas Tasmānijā, Hobārtā, Bendingo, Portlandē, Sidnejā u.c. Gleznotāja saņēmusi **Dunlopa balvu** (1952), **Viktorijas Mākslinieku apvienības Zelta medaļu** u.c.

H. Norītis. Prana. 1970

1953. gadā Melburnā nodibinājās Latviešu mākslinieku apvienība **"Zilā ota"** (pastāvēja līdz 1964. g.), tās dalībnieki G. Jurjāns, K. Mednis, G. Saliņš, L. Sviķeris, K. Trumpis, O. Bisenieks, E. Vilka rīkoja regulāras izstādes.

1975. gadā tika nodibināta **Austrālijas Latviešu mākslinieku apvienība**. Formāli tā apvienoja latviešu māksliniekus no visa kontinenta, bet iespēju satīties, apspriest mākslinieciskās un praktiskās problēmas bija maz. Organizācijas nepārvērtējams nopelns ir biogrāfiju un attēlu apkopojums grāmatā **"Latviešu mākslinieki Austrālijā"**, kas izdota 1979. gadā.

Liela nozīme Austrālijas latviešu mākslinieku dzīves organizēšanā bija **Gunāram Jurjānam** (dz. 1922). Pamatzglītību mākslā viņš bija ieguvis Kopenhāgenas Dekoratīvās mākslas skolā. G. Jurjāna glezniecība bija savdabīgi plaknes, formas, kolorīta (nereti arī kustības!) sintēzes meklējumi dažādās tehnikās. Mākslinieks rūpīgi sekoja latviešu kultūras attīstības norisēm Austrālijā (un arī Latvijā), rakstīja recenzijas un kritikas.

Haralda Norīša (dz. 1927) monumentālās glezniecības darbi nereti tapa kopā ar arhitektu kādam noteiktam objektam. Kopā ar dažiem austrāliešu modernistiem nodibinot Sidnejā galeriju un bieži piedaloties mūsdienīgās mākslas izstādēs, viņš bija viens no tiem, kas popularizēja pasaules abstraktās mākslas sasniegumus Austrālijā.

Pazīstams un arī austrāliešu vidū atzīts bija **Reinis Zusters** (1918–1999). Enerģisks un savu mākslas talantu attīstījis patsāvēģās studijās pasaules labākajos mākslas centros Eiropā, viņš savu pirmo personālizstādi sarīkoja jau drīz pēc ierašanās Austrālijā.

Sākumā R. Zusters, izmantojot bagātu krāsu skalu, attēloja galvenokārt Sidnejas seno arhitektūru un tipiskas lauku ainavas, vēlākos gados galveno ierosmi smēlās dabas fenomenos – iežos, akmeņos, klintīs –,

Reinis Zusters

kompozīciju pārveidoja līdz abstraktai gleznai, kurā izmantoja visdažādākos tehniskos paņēmienus. Dažkārt šādā abstraktā fonā jūtami cilvēku vai zvēru silueti. Mākslinieks nereti gleznojis arī psiholoģiskus portretus, fonam izmantojot interesantus akse-
suārus. Par saviem darbiem R. Zusters ir saņēmis apbalvojumus arī starptautiskās izstādēs.

Viens no savdabīgākajiem un iespaidīgākajiem Austrālijas mākslā ir latvietis **Imants Tillers** (dz. 1950). Mākslinieka darbi saņēmuši augstus apbalvojumus pasaules lielākajās izstādēs. Domubiedrus mākslā un sev tuvus mākslas virzienus viņš rod visā pasaulē.

Diemžēl no latviešu vides gandrīz ir aizgājis **Jānis Šēnbergs** (dz. 1939), kura savdabīgie darbi ir daudzu Austrālijas un ASV ievērojamu galeriju īpašumā. J. Šēnbergs, mākslā priekšmetus

I. Tillers.
Devītais šāviens

attēlodams reālistiski, iesaista tos savas fantāzijas laukā, radīdams ar jauniem zemtekstiem pilnu pasauli. Darbos viņš risina urbanizācijas un dabas bojāejas problēmas. J. Šēnbergs bijis mācību spēks Melburnas Karaliskajā tehnoloģijas institūtā un vairākus gadus viesprofesors ASV Hārvarda Universitātē.

Spilgta personība mākslā ir kopš 80. gadiem Pērtā dzīvojošā **Lidija Dombrovska-Larsena** (dz. 1925), kas lielāko radošā mūža daļu pavadījusi Eiropā. Lai gan mākslinieci var uzskatīt par abstrakto ekspresionisti, ierosmi darbiem viņa meklē dabas norisēs, iespējamās un neiespējamās dzīves konfliktsituācijās, retāk – arī harmonijā. Austrālijas periodā māksliniece turpina eksperimentēt, izmantojot ne vien visdažādākos materiālus, bet arī zinātnes sasniegumus telpas un kustības izpētē. L. Dombrovska-Larsena ir vairāku grāmatu autore, sevišķi interesants ir **apcerējums “Uz darbnīcas sliekšņa”** (1967), kurā risinātas latviešu etnogrāfijas un mūsdienu abstraktās mākslas problēmas.

1965. gadā **Lidijas Beklešovas** vadībā nodibinājās **Austrālijas Latviešu daiļamatnieku apvienība**. Kopš 1966. gada viņas vadībā sāka iznākt žurnāls “Latviešu Lietišķā Māksla”. Kopā ar vīru Sergeju māksliniece organizējusi tautas mākslas izstādes Austrālijā un ASV.

Nozīmīgu ieguldījumu devis grafiķis **Mārtiņš Gauja**, kurš ir daudzveidīgu aprakstu sniedzējs žurnālā “Latvju Māksla”, rakstījis mākslinieku portretintervijas. Austrālijā ir arī spožu akvarelistu saime: G. Krūmiņš, U. Āboliņš, Dž. Krīvs, K. Mednis, A. Nicmane, B. Klārka-Apene u.c.

“Ja es tanī momentā atrodu atbalsi savai domai kāda mana līdzinieka darbā, tikai citā formā, es aizņemos šo darbu un to papildīnu, piemēroju un tur iestrādāju savu ideju un domu. Tādā veidā rodas mijiedarbe, divu mākslinieku vienādas domas pārnesums vizuālajā plāksnē.”
(Tillers I. Latvju Māksla)

L. Dombrovska-Larsena.
Agrs rīts

8.7. TRIMDAS RAKSTNIECĪBA

Uz Vāciju un Zviedriju izbrauca gandrīz trīs ceturtdaļas mūsu radošā vārda meistaru. Viņu vidū bija latviešu literatūras klasiķi **Kārlis Skalbe** (1879–1945), **Jānis Jaunsudrabiņš** (1877–1962) un **Pēteris Ērmanis** (1893–1969). Nākamā paaudze, kura bija guvusi atzinību jau neatkarīgās Latvijas laikā, trimdā nereti tika saukta par “sliekšņa paaudzi”: prozā – Ernests Aistars, Anšlavs Eglītis, Jānis Klīdzējs, Ilona Leimane, Knuts Lesiņš, Zenta Mauriņa, Konstantīns Raudive, Jānis Sarma, Jānis Širmanis u.c., dzejā – Andrejs Eglītis, Zinaīda Lazda, Elza Kezbera, Veronika Strēlerte u.c., drāmā – Anšlavs Eglītis, Mārtiņš Zīverts u.c.

Par pazīstamiem vārda meistariem kļuvuši toreizējie “jaunie”, kas savu darbību uzsāka kara laikā vai trimdas sākuma gados: prozā – Irma Grebzde, Indra Gubiņa, Uldis Ģermanis, Andrejs Johansons, Jānis Krēsliņš, Velta Sniķere, Dzintars Sodums, Ilze Šķipsna, Guntis Zariņš, Teodors Zeltiņš, dzejā – Rita Gāle, Astrīde Ivaska, Gunars Saliņš, Linards Tauns, Velta Toma, Teodors Tomsons u.c. Šīm trijām paaudzēm seko ceturtais – tie, kas dzimuši

- Kas, jūsuprāt, var (un kas nevar) kļūt par divu mākslinieku mijiedarbi?
- Kā, jūsuprāt, notiek “divu mākslinieku domas pārnesums vizuālajā plāksnē”?

■ *Kāpēc, jūsuprāt, literātus, kuri guvuši atzinību neatkarīgās Latvijas laikā, dēvēja par "sliedīšiem paudzi"?*

■ *Kas, jūsuprāt, kavēja lielu dramatisku notikumu iemūžināšanu romānos un poēmās "mazās Latvijas" periodā?*

Jānis Jaunsudrabiņš

trimdā, kam Latvija ir tikai nostāstu zeme, it kā varavīksne, kas savieno tēvu dzimteni ar dzīvesvietu.

Rakstnieku situācija trimdā bija visai sarežģīta. Tēlotājmākslas un mūzikas meistari savus sasniegumus pilnībā var reprezentēt arī cittautiešiem, turpretī rakstniecība ir garīgi pieejama tikai valodas pratējiem. Savukārt rakstītais vārds, autoritatīvas personas doma ir viens no ietekmīgākajiem līdzekļiem tautas gara uzturēšanai, sabiedriskās domas veidošanai, atmiņas restaurēšanai un valodas saglabāšanai. Lai literātus darītu tuvākus lasītājiem, nometnēs tika rīkoti rakstnieku vakari. Angļu zonā Oldenburgas nometnē 1945. gada decembrī viesojās J. Veselis, V. Kārklīšs, Z. Lazda un J. Širmanis, 1946. gada augustā Eslingenē Rakstnieku dienās ieradās lielākā daļa Vācijā dzīvojošo rakstnieku un dzejnieku – P. Ērmanis, Aīda Niedra, Anšlavs Eglītis, I. Leimane, Ģ. Salnais, R. Skujiņa, V. Toma, J. Miesnieks, I. Liepsala, I. Grebzde, K. Zāle, E. Skujenieks, Z. Liepa, T. Zeltiņš. Nebija nometnes, kur vismaz divas trīs reizes gadā nebūtu notikušas Rakstnieku dienas. Visskaistākā liecība par to dota emigrantu vēstulēs J. Jaunsudrabiņam (krājums "Tā mums iet", 1956).

Lielākā daļa **Jāņa Jaunsudrabiņa** darbu bija pārpublicējumi, tomēr radās arī plašs jaunu darbu klāsts: "Balle aplokā" (1946), "Zaļā grāmata" (1950–1952), "Liktenis" (1946), "Piemini Latviju!" (1948, 1949, 1963), "Es stāstu savai sievai" (1946, 1951), "Bez dzimtenes" (1957), J. Jaunsudrabiņa un viņam veltīto rakstu apkopojums "Sirmā grāmata" (1972). Viņa darbi ir tulkoti arī vācu un franču valodā. Tomēr tik specifiski nacionāla rakstnieka darbus pārtulkot ir pa spēkam tikai retajam, tāpēc cittautiešos tie nav guvuši ievēribu. **Kārlis Skalbe** trimdā agri mira, tāpēc Zviedrijā iznāca tikai viņa darbu pārpublicējumi, apceres un rakstu apkopojumi, kā arī Kopoto rakstu pieci sējumi "Daugavas" apgādā. Jāatzīmē, ka K. Skalbes literārā pasaka "Kaķīša dzirnavas" ir tulkota franču, vācu, angļu un dāņu valodā.

Kas kavēja lielu dramatisku to dienu notikumu iemūžināšanu prozā?

Mēdz teikt, ka rakstnieka iedvesmas avots ir tas, ko viņš patiesi emocionāli ir jutis un pārdzīvojis, bet tolaik šādu faktoru netrūka. Vaina tāpat jāmeklē citur. Var attaisnoties ar ārējiem apstākļiem – lieli darbi nevar dzimt nometņu baraku smacējošā biezumā, nemitīgās domās par pārcelšanos vai pat pārbēgšanu uz citu nometni. Taču tie vairāk ir ārējas dabas iemesli, kas nevarētu traucēt, lai rastos plāni, uzmetumi, skices. Knuts Lesiņš ("Zem svešām zvaigznēm", 1956) rakstīja, ka viens no priekšnoteikumiem liela darba radīšanai ir iekšējā brīvība un pilnīga pārliecība par savas nostājas patiesīgumu. Bet kā atrast vēstures notikumu pretrunīgumā lielo laikmeta patiesību, kura nav atrasta vēl mūsdienās? Lesiņš uzsvēra – ja

Veronika Strēlerte

■ Raksturojiet un citējiet kādu V. Strēlertes dzejoli vai kādas Latvijā dzīvojošas dzejnieces darbu, "kurā greznā, simboliem bagātā valodā" tiek runāts par "puķi un pļavu, par kaķi un suni, kas biežāk tuvāki par cilvēkiem"!

Zinaīda Lazda

un pļavu, par kaķi un suni, kas biežāk tuvāki par cilvēkiem". Tā ir savstarpējo attiecību dzeja: cilvēks un daba, cilvēks un laiks, vēlāk – cilvēks un Dievs, cilvēka esamības būtība un jēga.

1951. gadā iznāca V. Strēlertes dzejoļu grāmata "**Gaismas tukšneši**" un J. Klīdzējs rakstīja:

"(..) Strēlertes dzeja pieder tiem, kas distancējas uz dvēseles vienpatnību."¹

Dzejniece rakstīja lēnām un paškritiski, tāpēc pagāja 10 gadu, līdz radās jaunais dzejoļu krājums "**Žēlastības gadi**" (1961); tajā distancēšanās no konkrētības un laika bija vēl lielāka.

Un atkal pagāja gadi, līdz lasītājs ieguva dzeju un atdzejojumu grāmatu "**Pusvārdi**" (1982). Dzeja bija kļuvusi vēl askētiskāka un lakoniskāka.

V. Strēlertes dzeja ir tulkota franču un zviedru valodā. Pati viņa tulkojusi no franču valodas klasiku un apceres periodikā.

Visai ražīga trimdas gados bija dzejniece **Elza Ķezbere** (dz. 1911), kas 30. gados kļuva populāra ar krājumu "**Vēstules Pēram Gintam**" (1938). Dzejnieces darbi ir bieži publicēti presē. Viņas dzejoļu izlasēs "**Krēslainie spoguļi**" (1949), "**Ilūzijas**" (1950) un "**Koncerts**" (1956) dominē dzimtenes mīlestības tēma, kas atklāta krāšņās metaforās un alegorijās.

Nelielu, bet krāšņu dzejas pasauli lasītājiem pavērusi **Zinaīda Lazda** (1902–1957), kas pamatoti tiek uzskatīta par vienu no latviskākajām dzejniecēm. Daiļrades aizsākumā viņai bija raksturīgs romantiski lirisks dabas vērojums, viegli ietonēta mīlestības dzeja ("**Zaļie vārti**", 1936, "**Staru viesulis**", 1941), tomēr, sākoties Otrajam pasaules karam, viņas daiļradē ienāca arī patriotisma tēma, tā jūtama zemtekstos par saknēm, kurās mīlst dzīvības spēks, par jūru, kuras olis guļ plaukstā, par rudzu druvi, kas zied tikai dzimtenē.

Vācijā 1946. gadā iznāca Z. Lazdas dzejoļu krājums "**Tālais dārzs**", kur pretstatā nemierīgajam laikam māksliniece pasauli skata harmoniskā skaistumā – brīnums ir gan nokritusi lapa, atspīdums ūdenī, mūžības jausma, gan kosmiskā telpas un laika izjūta. Iekšējā brīvība, morālais skaistums, dabas mirdzums ūdeņos, saulē, mākoņos vieno Z. Lazdas pasaules uztveri ar tautasdziesmu noskaņām. Turpmākajās dzeju grāmatās – "**Bēgle**" (1949) un "**Saules koks**" (1956) – ieskanas arī dzimtenes zaudējuma un personīgo sāpju izjūtas, tomēr dzejniece ir stipra savā ticībā labajam.

Ar nepārvaramo tieksmi pēc dzimtenes, ar trimdinieku naidīgo attieksmi pret viņas braucieniem uz okupēto Latviju un pret draudzību ar latviešu rakstniekiem savrup stāv Kanādā dzīvojušī **Velta Toma** (1912–1999).

Jau no 1936. gada Velta Toma publicējās Latvijas presē.

1946. gadā iznāca viņas dzejoļu krājums "**Latvieša sieva**", kas pieskaitāms pie tālaika patriotiskās dzejas, tomēr tika uzņemts

¹ "Laiks", 1951, 22. dec.

atturīgi, jo tajā bija izcelta latviešu sievietē, kas, pacēlusies pāri ikdienišķas "mājsaimnieces" lomai, sevi apzinās kā māti, sievu, māsu savai zemei un brīvības cīnītājiem.

Tradicionālajiem dzejas cienītājiem un kritiķiem V. Tomas nostāja bija grūti pieņemama, un šis arī bija viens no iemesliem, kas viņai vēl kvēlāk lika mīlēt dzimteni. Tikai pamazām, visai negribīgi V. Tomas dzeju sāka atzīt; šo pagrieziena gan vairāk noteica paaudžu maiņa.

Toreiz vēl jaunākās paaudzes rakstnieks Tālvāldis Ķīka "Jaunās Gaitas" 1976. gada 109. numurā, raksturojot dzejoļu krājumu **"Pēc uguns. Dzejoļi 1969–1975"**, rakstīja:

"Vēlā Toma ir gājusi cauri savai personiskajai tveices kveldei un ir degusi ar liesmu savā personiskajā Golgātas ceļā, kad trimdinieki viņu piesita krustā (...)"

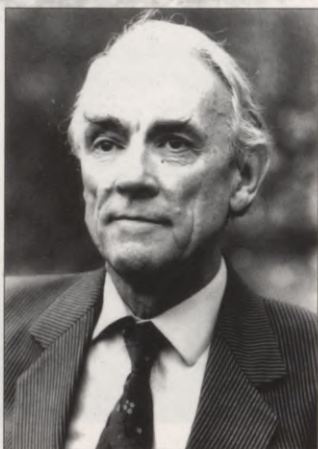
Nākamās paaudzes dzejas loks paplašinājās ar svaigiem pasaules literatūras iespādiem, ar attālināšanos no atmiņām par Latviju un izvairīšanos no provinciālisma.

Tā bija paaudze, kas savu daiļradi uzsāka, pulcējoties ap slaveno tā saukto **"Elles ķēķi"**, toreiz nabadzīgo Ņujorkas rajonu, kur mazas, lētas istabeles īrēja vairāki desmiti latviešu, it kā veidojot pārceļotāju "mazo nometni". Tur nelielajā dzejnieka **Linarda Tauna** (1922–1963, īstajā vārdā Arnolds Mikus Bērzs-Bērziņš) istabiņā vai katru vakaru un nakti pulcējās radošā jaunatne, lai bieži līdz pat rītam runātu par dzeju, bet visbiežāk – par dzīvi. Pēc L. Tauna aiziešanas "Elles ķēķa" rosme apsīka, lai gan ne vienreiz vien atskaņas bija jūtamas gleznotāja F. Milta nelielajā darbnīcā. Tauna "Elles ķēķi" viesojies ļoti daudz literātu; no biežāk sastopamajiem būtu minami Gunars Salīņš, Dzintars Sodums, Mudīte Austrīņa, Dzintars Freimanis. Mājas dvēsele bija pats Linards Tauns – kluss, bieži pat nerunīgs, bet jau toreiz par talantīgu īpatni uzskatīts jauneklis. Viņa pirmais dzejolis parādījās "Bavārijas Latviešu Vēstnesī" 1946. gadā, un jau drīz pēc tam tika atzīts, ka šim "jaunajam" dzejoļos ir kāda "sava skaņa". 1958. gadā Ņujorkā iznāca krājums **"Mūžīgais mākonis"**, kas ir L. Tauna dzejas tapšanas intensitātes kulminācija, vēlāk viņš uzrakstījis tikai pāris dzejoļu gadā. Tiek lēsts, ka 18 gadu ilgajā dzejnieka mūžā viņš pilnībā pabeidzis apmēram 120 dzejoļus. Otrs L. Tauna dzeju apkopojums iznāca Gunara Salīņa sakārtojumā pēc dzejnieka nāves ar nosaukumu **"Laulības ar pilsētu"** (1964). Dzejoļi ir ar urbānistisku ievirzi, tādēļ nereti mēdz teikt, ka Tauns ir rada Čakam un Ādamsonam. Tomēr Tauns neapdzejoja konkrētu pilsētu, bet runāja par laikmetu, par atsvešinātību no pirmsatnējā, par vēlmi neko neprast un nevēlēties, par dzīvi un nāvi, cilvēka esības īslaicīgumu.

Kritiķis J. Rudzītis rakstā "Dzejnieks iedomu jūklī" rakstīja: "Tā ir vērtīga, pat ļoti vērtīga dzeja ar apbrīnojamo dzejisko fantāziju detaļās, atsevišķās gleznās, visdažādākajās, vispārsteidzošākajās metaforās. (...) Dzejiska ir visa tā skaidri jūtamā smeldze, kas valda Tauna krājumā, arī kaut kādas skaidrības alkas, dažbrīd gluži reliģiski iekrāsots humānisms (...)"

*"Uz tevi, Latvija,
iet visas mūsu domas,
Par tevi liepas lūgsnu
vārdus liek,
Kad vakarā un
tumsā jāiestieg."
(Strēlerte V. "Latvijai")*

■ Kādi bija V. Tomas
"neatzišanas" iemesli, un kā
tie raksturo trimdas kultūras
dzīvi vispār?

Gunars Saliņš

■ *Kāda, jūsuprāt, bija "Elles ķēķa" nozīme latviešu trimdas kultūrā?*

Liela nozīme Baltijas valstu literatūras popularizēšanā ir arī A. Ivaskas dzīvesbiedram igauņu dzejniekam, kritiķim un literatūrvēsturniekam Ivaram Ivaskam (1921–1992), kas rakstījis apceres dažādu valstu periodikā, enciklopēdijās, rokasgrāmatās. Viņš bijis arī galvenais redaktors izdevumam "Books Abroad – World Literature Today" (1967–1991).

1972. gadā iznāca L. Tauna dzejoļu krājums *"Iesim pie manas mīļās"*.

Jāpiebilst, ka 1988. gadā Linarda Tauna dzejoļu izlasi *"Plīvošana ar pilsētu"* O. Vācieša sakārtojumā izdeva Rīgā (sākumā gan šī iespēja tika noraidīta).

Viens no L. Tauna tuvākajiem draugiem bija **Gunars Saliņš** (dz. 1924). Viņš dzejot sācis jau bērnībā, bet patiesā ienākšana dzejā saistās ar trimdas gadiem. G. Saliņa dzejoļu grāmata *"Miglas krogs"* (1957) tika atzīmēta kā ievērojams notikums un jauna talanta ienākšana latviešu dzejā.

Visai interesants liekas Valdas Dreimanis dotais Saliņa un Tauna salīdzinājums pretmetos: Taunam ir dārzs, Saliņam – pļava, zāle, siens; Tauns kāro, ilgojas, Saliņam viss ir dzīvs, viss mainās, viss kūsā.¹

G. Saliņa lietotie pretnostatījumi trimdinieka sāpes izteikšanai ir negaidīti: torņu miers un vecais bruģis, kam pretstatā ir bails, "Laimas" pulkstenis un baltie gulbji kanālā, Brīvības piemineklis, bet netālu – bronzas Ļeņins.

1955. gadā sāka iznākt žurnāls *"Jaunā Gaita"*, kas ne vien publicēja literātu devumu, bet tiecās arī raisīt diskusijas par neierastākajām aktualitātēm sabiedriskajā un kultūras dzīvē, par kurām jau iepriekš bija spriests "Elles ķēķa" naktīs. Žurnālā publicējās Andrejs Irbe, Valdis Krāslavietis, Lalita Muižniece, Dzintars Sodums, Olafs Stumbrs, Astrīde Ivaska, Baiba Bičole. Jāatzīmē, ka, neraugoties uz daudzu konservatīvu cilvēku iebildēm, "Jaunā Gaita" publicēja arī okupētās Latvijas literātu sniegumu.

Astrīdes Ivaskas (dz. 1926) pirmais dzejoļu krājums iznāca samērā vēlu, taču viņa ātri kļuva par izcilu dzejnieci, atdzejotāju, tulkotāju un latviešu literatūras popularizētāju angļu valodā. A. Ivaskas dzeja publicēta franču, igauņu, īru, islandiešu, itāliešu, lietuviešu, somu, spāņu, vācu un zviedru valodā.

Viņa izdevusi dzejoļu krājumus *"Ezera kristības"* (1966), *"Ziemas tiesa"* (1968), *"Solis silos"* (1973), *"Gaisma ievainoja"* (1982) un izlasi *"Vārdojums"* (1987). Dzejoļos ir apbrīnojami bagāta latviešu valoda, nesamākslotas un tomēr neparastas vārdu formas, lieliski salikteni, savdabīgas metaforas un alegorijas. Lieliskas ir autore novērotājas spējas un tēlainība prozā. Izcils aprakstu krājums un grezns tipogrāfisks izdevums ir Astrīdes Ivaskas grāmata *"Liču loki"* (1981), kur aprakstīti personiskie ceļojumu iespaidi Eiropas zemēs.

Jaunu satura un formas meklējumu izkopšanā nozīmīga vieta trimdā ir **Baibai Bičolei** (dz. 1931). Viņas pūrā ir šādas dzejoļu grāmatas: *"Atrita"* (1966), *"Ceļos"* (1969), *"Burot"* (1976), *"Griežos"* (1981). B. Bičoles dzeja rakstīta it kā ar atkailinātiem nerviem, ļaujoties emociju izvirdumam, kad daba saplūst ar cilvēku, vīzija – ar realitāti.

¹ "Jaunā Gaita", 1960, 70, nr., 3. lpp.

B. Bičoles dzejai kritika nereti piedēvē tuvību ar tautasdziesmu, taču tā izpaužas vienīgi dzīves apliecinājumā, jo formas aspektā māksliniece ir meklētāja – brīžiem parādās impresionistiski gaiši mirkļa uzliesmojumi, nereti – sarežģīti metaforu labirinti.

Olafs Stumbrs (1931–1996) raksta arī angliiski, tā sniedzot svešzemju lasītājam nepastarpinātu emocionālu pārdzīvojumu. Dzejā un dzīvē viņš ir polemists un mūžīgais meklētājs. Dzejā valda pretpoli – sāpes un pārļācīga laimes izjūta, kas var sasniegt visdažādākās gradācijas, pat katarsi. Mazāk atmiņu – vairāk tagadnes filozofiskā izjūta un nākotnes vīziju ieaudumi.

Rita Gāle (dz. 1925) ar savu pirmo dzejoļu krājumu *"Kas lietu sauks"* (1965) ienāk kā nobriedusi māksliniece ar noteiktu tēmu loku. To apliecina arī turpmākās grāmatas: *"Atkala"* (1977), *"Atšķirtā"* (1990) un dzejas izlase *"Gara rinda sudraba naglu"* (1995). Viņa ir situāciju gleznotāja dzejā, kam ierosmi sniedz vide, ko dzejniece skata neparastā redzējumā.

Talantīga, bet samērā maz rakstoša ir **Maija Meirāne** (Šlesere) (dz. 1934). Spēcīgās alegorijās viņa uzbūvē vīzijas, kas atklāj pagātnes, dzimtenes un tradīciju nozīmi svešumā mītošajam cilvēkam.

Amerikas latviešu trimdas dzejnieku trešā, 40.–60. gados dzimuši paaudze ir tā, kura ģimenē uzņēma latviskuma garu, bet kuras dzīves uzskatus veidoja svešatne. **Baiba Kaugara** (dz. 1945), **Ilze Skupšķele** (dz. 1945), **Sniedze Ruņģe** (dz. 1951), **Zinta Aistara** (dz. 1957), **Sarma Muižniece** (dz. 1960) nāk no patiesi latviskām, galvenokārt literātu ģimenēm. Viņām visām ir lieliska latviešu valoda, noteiktas zināšanas par Latviju, bet apkārtējā vide un apstākļi – citi. Viņas atrodas it kā "uzgaidāmajā telpā", kur divāši dažādi vēji. Apmeklējot tēvu zemi, viņas tomēr jūtas tai svešas. Margita Gūtmane saka: "Es braucu atpakaļ uz turieni, no kurienes esmu nākusi. Es atgriežos trimdā." Tā ir sajūta, ka cilvēks nevar atrast piederību, svešums to tur ciet, bet nedod arī īstu mājas izjūtu. Kaut arī šīs paaudzes dzejā jūtams traģisms, jaunie talanti pauž savu pārliecību, un rodas dzeja ar plašu pasaules redzējumu, noteiktu filozofiju un tomēr – arī latvietības apjēgumu.

Mārtiņš Zīverts (1903–1990) ir viens no nedaudzajiem radošajiem darbiniekiem, par kuru bez pārspilējuma var teikt: lugu rakstīšana bija viņa misija, domāšanas veids un pašizteiksme. Viņa lugu centrā ir cilvēks – bagāts, nabags, bēglis vai pamatiedzīvotājs, bet vienmēr personība. Cilvēka pārdzīvojumi, attieksme pret sevi un līdzcilvēku, atbildība un morāle veido lugu sižetu grodo pavedienu. M. Zīverta ar psiholoģisku iekšēju cīņu pilnās lugas ir grūti kvalificēt vai grupēt. Nosacīti varam runāt par kara un pēckara dramatiskajām kolīzijām, kas parādījās tādos darbos kā *"Karātavu komēdija"* (1945), *"Kāds, kura nav"* (1947), *"Tvans"* (1949), *"Cenzūra"* (1951), *"Pēdējā laiva"* (1959). Traģisma piesātinātajās situācijās un pretstatos atklājas cilvēku īpašības: nelietība, mantkārība, sirdsapziņas skaidrība, uzpurēšanās, tieksme pēc augstākiem ideāliem. Otru M. Zīverta lugu grupu veido sadzīviski reālp psiholoģiski darbi. Tajos, nereti ar traģikomisku ievirzi,

Astrīde Ivaska

■ Vai, jūsuprāt, kādreiz nodibināsies savstarpēja saskana starp latviešu trimdas paaudzēm?

"Ja latviešiem nebūtu izdevies noorganizēt svešumā profesionālus teātrus, mūsu dramatiskā rakstniecība šobrīd uzrādītu vairs tikai vienu kvalificētu autoru – **Mārtiņu Zīvertu**, kas neapšaubāmi ir viens no reti sastopamiem teātra mākslas un dramatiskās formas meistariem." (Rudzītis J. "Laiks", 1947, 19. nr.)

Mārtiņš Zīverts

"Mārtiņa Zīverta lugu pievilcība un spēks slēpjas tieši tajā apstākļi, ka autors spējis ieskatīties pasaules vissarežģītākajā veidojumā – cilvēkā."

(Hausmanis V. Kas tie tādi... trimdas lugu taisītāji. – R.: Zvaigzne ABC, 1999)

Anšlavs Eglītis

parādīta emigrantu dzīve jau zināmā mērā stabilos apstākļos, kur valda patmīlība, tieksme pēc pārticības, cerības un arī vilšanās: *"Zaļā krūze"* (1949), *"Meli meklē meli"* (1952). Īpašu vietu M. Zīverta dramaturģijā ieņem vēsturiskās lugas, kas raksturo laikmeta un varas ietekmi uz cilvēku. Tas jūtams gan drāmā *"Rakte"* (1946), gan *"Smilšu tornis"* (1955), gan *"Rīga dimd"* (1966), gan arī *"Kaļostro Vilcē"* (1966). Savrupa ir M. Zīverta pēdējā luga *"Teātris"* (1987), kurā tēlainība ir tik liela, ka nav iespējams atšķirt īstenību no fantāzijas.

Otra izcila personība drāmas rakstniecībā ir **Anšlavs Eglītis** (1906–1993). Trimdas sākumposmā viņš uzrakstījis lugas: *"Labāki cilvēki"* (1946), nedaudz pārveidojot tajā stāsta *"Cūka"* motīvus, skaisto situāciju komēdiju *"Kazanovas mētelis"* (1947) un pārpratumu komēdiju *"Galma gleznotājs"* (1948).

Luga *"Labāki cilvēki"*, kurā ar ironisku smaaidu parādītas tikko trimdā aizbraukušo cilvēku mantisko un morālisko vērtību mērauklas, izsauca asas diskusijas, jo daudzi uzskatīja, ka tā ir nesmalkjūtīga zobošanās par izmisumā nonākušo bēgļu likteni.

"Kazanovas mētelis" tiek bieži salīdzināts ar M. Zīverta dzirkstošo komēdiju *"Minhauzena precības"* (1941), jo abās ir pārgalvīgi raits sižets, tēlaina valoda, asprātīgi dialogi un spilgti raksturi. *"Kazanovas mēteļa"* pozitīvo vērtējumu sekmē vēl kāds kritiķu pieminēts aspekts – pārrunās, kad notiek Kazanovas dvēseles atklāsmes, tiek risināts jautājums par dzimtenes mīlestību, par smeldzīgām ilgām pēc zaudētās laimes salas.

Pēc pārcelšanās uz ASV Anšlavs Eglītis ar savu sievu gleznotāju V. Janelsiņu uz pastāvīgu dzīvi apmetās Kalifornijā, sāka darboties arī par filmu recenzentu, rakstīja prozu. Viņš saprata, ka lugu rakstīšana var būt vaļasprieks, zināma nodeva trimdas teātrim, bet ne iztikas avots. Amerikā kā vienu no pirmajām viņš uzrakstīja divpersonu psiholoģisko drāmu *"Sandra"*, kas gan risina atbildības problēmas, tomēr nozīmīgu vietu dramaturga daiļradē neieņem.

Turpmākā A. Eglīša daiļrade saistījās galvenokārt ar rakstnieka paša romānu – *"Omartija kundze"*, *"Bezkaunīgie veči"*, *"Jolanta Durbe"*, *"Pēc kaut kā cēla, nezināma"* – dramatizēšanu.

A. Eglītis ir lielisks dialogu meistars, lugas ir raitas, asprātīgas, ar neatslābstošu kāpinājumu un galvenokārt laimīgām beigām.

Savrupu vietu A. Eglīša dramaturģijā ieņem 1964. gadā uzrakstītā, kā viņš pats to nosaucis, fantastiskā spēle *"Ferdinands un Sibilla"*, kas iestudēta Melburnas, Brisbenas, Kalifornijas, Van-kūveras un Minsteres latviešu teātros. Lugas pamatmotīvs – cilvēka iekšējā cīņa ar sevi.

Sanfrancisko Mazajam teātrim A. Eglītis uzrakstīja trīs lugas: *"Māris un Baiba"* (stāsts par draudzību, ilgām, ilūzijām un sapņiem), *"Leo"* (fantāzija un groteska par zinātnes un progresā

mānīgo apgalvojumu darīt cilvēkus laimīgus) un **"Karmen, Karmen"** (parodija par trimdas dzīvi, kurā izskan arī smeldze un tragika).

"Anšlavs Eglītis līdzās Mārtiņam Zivertam ir trimdas drāmas augstākā virsotne – neparasti daudzveidīgs, elegants, izteiksmē skops. (...) A. Eglītis rakstīja par to, ko pats pārdzīvoja vai pieredzēja, taču viņa lugas nekad nepaliek viena notikuma atklāsmes vai sadzīviska raksturojuma līmenī. (...) A. Eglītis pratis šos notikumus izkāpināt, piešķirot tiem pievilcību un nozīmīgumu."¹

Amerikas rietumkrastā intelektuālā ģimenē, kurā bieži viesi ir literāti un mākslinieki, dzīvo gleznotājs un dramaturgs **Raimonds Staprāns** (dz. 1926), kura ģimene uz ASV pārcēlās jau 1947. gadā. Jautāts par pievēršanos dramaturģijai, viņš atbild nedaudz nenopietni: "Es sāku rakstīt, protestējot, ka trimdā ir tik maz lugu un arī Latvijā to nemaz nav tik daudz."

Viņš radījis visai savdabīgu pasaules redzējumu latviešu dramaturģijā. Kamerstilā uzrakstītās lugas galvenokārt uzvestas Sanfrancisko Mazajā teātrī un atšķiras ar tēmas neierastu risinājumu un cilvēku psiholoģiju.

1980. gadā uzrakstīta luga **"Sasalšana"**, kas izsauca ne vien, kā viņš pats saka, "putekļus", bet arī īstu vētru skatītājos. Tā ir tragēdija ne vien par cilvēku attiecību sarežģītību, bet arī par sievietes un bērna stāvokli karā. Vīrietis šajā kara "spēlītē" riskē ar dzīvību, bet viņš ir samērā nodrošināts – ir disciplīna, uzdevums, ir, kaut arī skopa, ēdiena deva. Sieviete ir kā kariatīde, kurai uz pleciem ir viss smagums – neziņa, bērni, bēgļu gaitas, rūpes par iztiku un izdzīvošanu. Luga nenoliedzami ir šokējoša. Pēc kara visa pasaule smird, ir pilna ar nejēdzību un nelietību, un vīrietis nav varonis, bet gan glēvulis, kas haosā nespēj ieviest kārtību.

Cilvēciskās attiecības – sievietes kaislība pret brutālu un tukšu cilvēku, kas noved nāvē viņas vīru, – risinātas arī lugā **"Mieles"**, kas uzrakstīta pēc mirušā rakstnieka G. Zariņa darba un atkal ir kā protests pret ierastajām salonluga, kurās beigu beigās "katrs kādu dabū".

1988. gadā tika uzrakstīta luga **"Četras dienas jūnijā"**. Tas ir it kā vēsturisks stāstījums par neatkarīgās Latvijas pēdējām dienām. Raimondam Staprānam, liekas, nav sevišķu simpātiju pret Kārli Ulmani. Dramaturgs parāda, ka izšķirošajās dienās prezidents nespēj pieņemt precīzus un radikālus lēmumus, sarežģītajā laikā viņš ir nodarbināts ar it kā nebūtiskiem jautājumiem, gandrīz pat neievēro savu padoto ziņojumus. 1989. gadā uzvedums Rīgā izsauca milzīgu rezonansi.

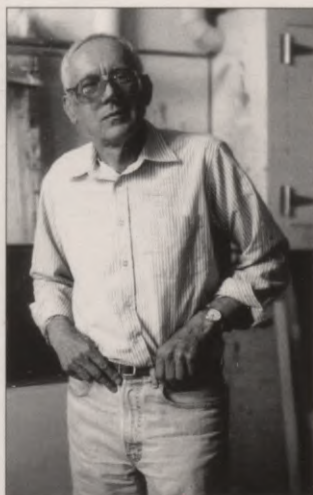
Dramaturgs **Spodris Klauverts** (1920–1980) visu trimdas laiku bija Austrālijas latviešu sabiedrības dvēsele, gara uzturētājs un kultūras dzīves rosinātājs. Viņš uzrakstījis vairākas lugas,

"Franku novada Latviešu nometņu apvienības kopsēdē nometņu pārstāvji atzinuši Anšlava Eglīša lugu "Labāki cilvēki" par pašreizējam laikam neatbilstošu, jo tā nav tik daudz audzinoša, kā mūsus pašus kompromitējoša, šīs lugas izrādīšana Franku novada latviešu nometnēs nav pieļaujama."
(*"Latvija"*, 1946, 12. okt.)

■ Raksturojiet savus iespaidus par kādu M. Ziverta vai A. Eglīša lugas uzvedumu vai arī par kādu šo autoru lugu, ko esat pats lasījis!

■ Kopš 1980. gada R. Staprāns uzrakstījis 5 lugas. Vai tas, jūsuprāt, ir daudz vai maz?

■ Kam kara "spēlītēs" ir grūtāk – vīrietim vai sievietēm un bērniem? Kas vēl pasaules literatūrā risina šādu problēmu?

Raimonds Staprāns

¹ Hausmanis V. Kas tie tādi... trimdas lugu taisītāji. – R.: Zvaigzne ABC, 1999, 157. lpp.

*"Man šķiet, ka dramaturģijā
var izspēlēt to, ko tu
attiecīgajā sabiedrībā nedrīksti
atļauties. Vienmēr ir lietas, kas
apvaino cilvēkus, sabiedrību..."*

*Tās lietas vajaga izspēlēt uz
skatuves, lai skatītājs varētu
teikt – redz, kā viņš to ir
pateicis, es to savā dzīvē
neesmu varējis izdarīt vai
atļauties."*

*(Staprāns R. Sāku rakstīt
protestējot / "Teātra
Vēstnesis", 1992, 2. nr.)*

*R. Vai jūs piekrītat
R. Staprāna vārdiem? Kāpēc?*

dramatizējis latviešu dzejnieku darbus, 60.–70. gados sarakstījis scenārijus satīras un humora programmām "**Kaleidoskops**", ko vēl mūsdienās ar panākumiem izrāda Sidneja. Veiksmīgākā ir luga "**Spēka dēls**" (1961). Darbība risinās nenoteiktā vietā un laikā, bet notikumi dod visai skaidras norādes – tas ir Pasaules tirgus, kas notiek Miermīligajā Rietumu būdā un Aizjūrījā. Te viss ir pērkams, pārdodams, maināms, un latviešu spēka dēls (faktiski pasaku Sprīdītis) ar Kukažiņas doto ieroci – kvīšu grāmatiņu grib atpirkt Dzintarzemī. Lugas autors brīvi rīkojas ar izteiksmes līdzekļiem, realitāti, izdomu, satīru, hiperbolām, jo viss notiekošais taču ir pasaka – pasaka par dzīvi, kas ir Liela Spēle, jo arī pats laikmets ir liela abstrakcija.

1963. gadā S. Klauverts uzrakstīja viencēlienu "**Etīde**"; laikraksts "Austrālijas Latvietis" rakstīja, ka šajā lugā jaunas smaržas ienes sirreālisma momenti.

1967. gadā tapa luga "**Augstiene 273**", kas tika raksturota kā skarbo dienu spēle. Darbība risinās nedaudzas stundas bailu un briesmu atmosfēras pilnā piefrontes bunkurā. Temperatūra – 273 °C ir robežlinija, aiz kuras iet bojā absolūti viss dzīvais. Caur vairākām laika atkāpēm Spodris Klauverts atklāj plašu cilvēcisku pārdzīvojumu spektru. Nāves tuvumā krīt maskas un atklājas cilvēciskās vērtības – glābums, nodevība, mīlestība, greizsirdība. Viss ir fatāls un notiek it kā kādas neredzamas rokas vadīts, noskaņas kāpina gaismas efekti, Bēthovena un Sibēliusa mūzika.

Spodris Klauverts ne dzīvē, ne dramaturģijā nebija izskaistinātājs, viņš redzēja īstenību un tiecās būt aktīvs tās pozitīvo ideālu virzītājs. S. Klauverts joprojām tiek uzskatīts par vienu no ievērojamākajiem Austrālijas kultūras darbiniekiem. 1981. gadā viņam izdota Piemiņas grāmata.

Kad neatkarīgās Latvijas pēdējos gados žurnālā "Atpūta" sāka iznākt Anšlava Eglīša romāns "**Līgavu mednieki**" un vācu okupācijas laikā presē parādījās pirmie "**Homo novus**" publicējumi, literatūras mīļotāji nepacietīgi gaidīja to turpinājumus. Gandrīz visi bija pārliecināti, ka Latvijā radušies jauni, netradicionāli sacerējumi, kas bija jaunums ne tikai tēmu un tipāžu ziņā, bet savdabīgi arī valodas lietojumā un dzirkstošu sinonīmu izvēlē. Anšlavs Eglītis viegli smaida un ironizē ne vien par saviem tēliem, bet arī pats par sevi, tiecoties sarežģījumus, dzīves grūtības un arī patīkamo pieņemt ar smaidu; tas jūtams jau viņa sacerējumā par sevi, kas ievietots T. Zeltiņa grāmatā par rakstniekiem "Pašportreti" (1965). A. Eglītis trimdā turpināja ražīgo romānista darbu, uzrakstot "**Laimīgie**" (1952), "**Es nebiju varonis**" (1955), "**Omartija kundze**" (1958), "**Nav tak dzimtene**" (1966), "**Bezkaunīgie veči**" (1968), "**Cilvēks mežā**" (1970) u.c., divdaļīgu eseju krājumu, monogrāfijas par V. Toni, latviešu baletu, daudzas kritikas par amerikāņu kino.

A. Eglītis rakstīja par bēgļu gaitām, kur atklājas cilvēka raksturs, par trimdas un mītņu zemes ļaudīm, kuros jūtama gan

nostalgija pēc dzimtenes un īsts patriotisms, gan latviskā pietībā, latviskā mantkārība un bagātnieku iedomība.

"Anšlavs Eglītis savos personāžos, kas vairums ir sīki, plātīgi, komiski egoisti, skatījis un rādījis būtībā skumīgu, bet ārēji jautru paša nostāju. Viņš mīl savu "saimi" un smeļ cauri asarām, ir tipisks humorists klasiskā izpratnē."¹

Dažkārt mēdz teikt, ka A. Eglītis bijis virspusējs, it kā neesot spējis iedziļināties dzīves būtībā. Tas ir maldīgs uzskats. Viņš savus tēlus sintezē un rada spēcīgu laikmeta atspoguļojumu, ko kritiķi dažkārt pielīdzina brāļu Kaudzišu "Mērnieku laikos" sniegtajam.

Anšlava Eglīša valodas bagātība, savdabīgi veidotās situācijas un spilgtie personāži ierindo viņu visas latviešu literatūras ievērojamāko rakstnieku saimē.

Bez skaļas sevis pieteikšanas, bez agrāk publicētu darbu pūra 1960. gadā latviešu trimdas literatūrā ienāca viens no talantīgākajiem rakstniekiem **Gunars Janovskis** (1916–2000). Trimdas sākumu pavadījis Vācijā, īsu laiku studējis Bonnas Universitātē, viņš 1947. gadā izceļoja uz mītnes zemi Angliju, kur strādāja fizisku darbu, tad nodibināja lauksaimniecības rūpalu, bet tas bankrotēja. G. Janovskis uzrakstījis vairāk nekā pusotra desmita romānu, 4 stāstu un 2 noveļu krājumus, dzejoļu krājumu kopā ar Indru Gubiņu.

Galvenie viņa romānu temati saistās ar trimdu, pēckara un vēlāko periodu, otrs temats ir dzimtenes mīlestība un ilgas pēc pagātnes, bet trešais – mīlestība, lielākoties nepiepildīta un smeldzīga. Visos sacerējumos darbību caurvij izcili skaisti dabas apraksti, kur liela vieta ir jūrai un mežam, kas gan dažos vārdos raksturoti, gan plašākā aprakstā attēloti kā trimdinieka zaudētā paradīze.

1963. gadā sarakstītais romāns "**Bez ceļa**" ir laikmeta impresijas, kurās parādīta bezcerība, "beigu sākums", 1943./1944. gads, kad krievi atkal tuvojās Latvijai. Tas ir kamerstila romāns, kurā attēloti cilvēku raksturi, spēks un vājības.

Lai gan Janovskis pats to neapgalvo, nereti jūtams, ka viņa romāni ir it kā cits cita turpinājums vai vismaz saistīti cits ar citu. 1966. gadā sarakstītajā darbā "**Pār Trentu kāpj migla**" varonis Antens Skuja atklājas kā klaidonis, kurš sabiedrībā neiederas. Antens noraida Rietumu divkosīgo politiku, kultūras banalitātes un mietpilsoniskumu, bet viņam ir sveši arī "urrā" saucošie tautieši.

Par vienu no emocionāli spēcīgākajiem tiek uzskatīts romāns "**Pēc pastardienas**" (1968), kur parādīts 1945. gads – laiks padomju un angļu zonā. G. Janovskis šeit izkliež savu cilvēcisko sāpi par ļaunumu, ko darījuši visi – gan hitlerieši, gan čehi, gan baltkrievi, vienalga, kurā pusē viņi cīnījušies. Tā ir reportāža par Laiku un Laikmetu, kuri savā asinspirti ierāvuši visus.

¹ Grīns J. Apcere par latviešu trimdas raženāko prozaistu // "Laiks", 1957, 27. aprīli.

Jānis Klīdzējs

Latgalietis **Jānis Klīdzējs** (1914–2000) bija ne mazāk populārs, iemīļots un ražīgs prozā kā iepriekšminētie autori. Pirmajā trimdas posmā Vācijā tika izdots stāstu krājums "**Mīlētāji un nīdēji**" (1946), kas vēlāk pārtapa romānā "**Cilvēka bērns**" – sacerējumā par Latgales zēna – zināmā mērā paša rakstnieka bērnību.

Sācis studēt Latvijā, J. Klīdzējs turpināja izglītoties mītnes zemē Kalifornijā, šoreiz studējot klinisko socioloģiju, kas nozīmē darbu ar cilvēkiem, kam ir psihiskas dabas problēmas. Daiļradei bija atvēlēts tikai atvaļinājuma laiks. Jānis Klīdzējs uzrakstījis 8 romānus, 9 stāstu krājumus un vairākas esejas.

Bagātajā stāstu klāstā ir gan Latgales ļaudis – nabadzīgie, pārtikušie un bagātie, gan bēgļi, trimdinieki un rakstnieka līdz galam nesaprustie ārzemnieki – kā amerikāņi, tā arī no citām zemēm iebraukušie iemītnieki un viesstrādnieki.

Būdams profesionāls psihologs, J. Klīdzējs, analizējot cilvēka darbību, atklāja psihes daudzveidīgās nianšes; to attēlojums ir daudzu viņa daiļdarbu pamatā. Apziņas un bezapziņas psiholoģijas jautājumi, cilvēka dvēseles dziļu atklāšana, kas kļūst aktuāla daudziem 20. gs. rakstniekiem, J. Klīdzēju ierindo latviešu rakstnieku modernistu saimē.

Austrālijā dzīvojošais rakstnieks **Jānis Sarma** (īst. v. Jānis Kalniņš 1884–1983), ir vecākās paaudzes literāts, kas rakstīja gan par vēstures tēmām, gan sadzīves romānus. Viņš ir īpatns raksturotājs, kas parāda plašu tipāžu galeriju, nereti izmantojot arī ironiju. Publicējis pusotra desmita stāstu, noveļu un romānu grāmatu, ievērojamu latviešu kultūras darbinieku portretējumus un citautu autoru dzejas tulkojumus.

Viens no psiholoģiski interesantākajiem, "neērtākajiem" trimdas rakstniekiem ir **Guntis Zariņš** (1926–1967), kurš dzīvoja Anglijā un tur arī beidza dzīvi pašnāvībā. Savdabīgas ievirzes domāšana bija jūtama jau bērnībā, kad, kā viņš raksta trimdas rakstnieku krājumā "Pašportreti" (1965), dzīvodams drošā pasaulē, viņš tiecies atainot baļu sajūtas.

Uzdodamies trīs gadus vecāks, Guntis Zariņš iestājās leģionā, un te notika it kā apziņas kūlenis: kādas atkāpšanās laikā, būdams atrauts no savējiem, viņš sajuta:

"Viss ir bijis liekulība un meli – es nemaz nevēlējos jaunu pasauli, sapņus un bailes. Es vēlējos drošību."

Šī smagā, neizskaidrojamā sajūta pēc tam daudzus gadus psiholoģiski vajāja rakstnieku, izraisot nicinājumu – visvairāk pret tiem, kas dzīvi vēro, bet nespēj par to dot patiesu liecību.

Pēc Vācijas atstāšanas 1952. gadā G. Zariņš devās uz Angliju, iestājās darbā psihiatriskajā slimnīcā (tam nav maza nozīme viņa tēlu psiholoģiskajā analizē) un uzsāka aktīvu darbību "Londonas Avīzē", "Ceļa Zīmēs", "Jaunajā Gaitā" un citur, rakstot par sev tuvu autoru – T. Manna, H. Heses, F. Kafkas daiļradi. Iepazīstoties ar sava laika literatūras modernajiem strāvojumiem, jaunais rakstnieks intuitīvi juta trimdas autoru it kā iekapsulēšanos noteiktā tēmu un formu pasaulē.

1965. gadā G. Zariņš apmeklēja okupēto Latviju, tikās ar O. Vācieti, I. Ziedoni, M. Čaklo un citiem, kas viņam šķita interesantāki par trimdiniekiem. Šo braucienu, sarunas un intervijas dzimtenē trimdas sabiedrība vērtēja ļoti negatīvi. G. Zariņš tika ignorēts, no viņa izvairījās, pat tika izplatītas runas, ka viņš ir "pārdevies". Tas atkal bija pamats dziļai depresijai.

Savos stāstos G. Zariņš pievērsies cilvēku psiholoģijas analīzei. Viņš rāda cilvēkus ekstrēmās situācijās (**"Ceļš uz pasaules galu"**), kad viņi izvairās domāt un runāt par būtiskiem jautājumiem (**"Lietas zem manis"**); rakstnieks runā par sabiedrībā pieņemtajiem likumiem un tikumiem, kas bieži vien ir aizsegs absurdam, mietpilsonismam un izlikšanās sērgai, par pagātnes sekošanu pa pēdām šodienai, kad cilvēks vairs nejūt īstenību, bet kļūst par nostalgijas vergu. Viens no savdabīgākajiem, it kā viegli uzrakstītajiem un tomēr ļoti dziļajiem un traģiskajiem darbiem ir rakstnieka pēdējais stāsts – **"Trimdas augstā dziesma"** (1967), kurā ir gan hiperbolizēts reālisms, gan ironija un sarkasms, bet kas vistīrākā veidā risina jautājumu par dzimtenes mīlestību, kara bezjēdzību, patiesības meklēšanu sevī un citos, par atbildību un pienākumu.

Guntis Zariņš ar savu daiļradi ir piepildījis vēlmi pateikt savas domas, ar drosmi tikt pāri bailēm un rakstniecībā būt pašam.

Dzintars Sodums (dz. 1922) ir rakstnieks, dzejnieks, tulkotājs. Otrā pasaules kara laikā viņš bija kara ziņotājs, kura uzdevums bija redzēt visu, kas notiek apkārt, un īsās reportāžās to publicēt laikrakstos. Tieši reportāžas mākslas apgūšana ir ietekmējusi kā viņa dzeju, tā prozu. Viņš ir pats ar savu domu un izteiksmi, kas pieradusi pie lirisma, romantisma, arī dramatiska dzīves vērojuma, kurš var būt patikams vai arī pilnīgi nepieņemams ar savu asumu, strupumu un sarkasmu. Dz. Sodums daudz arī tulkojis: Dž. Džoisas "Uliss" uzskatāms par vienu no labākajiem pasaules klasiku tulkojumiem latviešu valodā.

1950. gadā iznākušais dzejoļu krājums **"Trīs autori"** (Velta Sņikere, Ojārs Jēgens, Dzintars Sodums) rada saviņņojumu trimdas lasītāju aprindās. Dz. Sodums asi, nesaudzīgi, vietvietām pat rupji operē ar tagadni un rāda nesen pārdzīvotās kara šausmas. Šokēt Sodumam nav pašmērķis, bet gan vēlēšanās atmodināt romantiskos snaudulus. Viņš rakstījis arī mīlestības dzeju. Tiek uzskatīts (un ir iespējams), ka viņa dzejā ir jūtama angļu un amerikāņu modernistu ietekme.

Dz. Soduma proza ir uzkrītoši izaicinoša. Pirmajā prozas grāmatā – **"Taisām tiltu pār plašu jūru"** (1957) – parādīts kara beigu posms Kurzemē, kur kā katlā vārās vācu armijas paliekas, krievu partizāni, vlasovieši, tie latvieši, kas grib bēgt uz Vāciju vai Zviedriju, un tie, kas paliks dzimtenē. Romānam nav vienota, groda sižeta. Tas ir kaleidoskops, kurš katrā nākamajā mirklī rāda citu rakstu un citas krāsas.

Romāns **"Savai valstij audzināts"** (Rīgā, 1993) stāsta par "zelta laikiem", neatkarīgās Latvijas pirmajiem gadu desmitiem, par

Dzintars Sodums

rakstnieka bērnību un brieduma gadiem, līdz sācies karš un viņš iesaukts leģionā. Ja šo romānu uzskata par autobiogrāfisku, tad par tā nobeigumu var uzskatīt grāmatu **"Jaunie trimdā"** (1997), kas stāsta par latviešu dzīvi pēckara gados Zviedrijā.

Kā prozā, tā dzejā Dz. Soduma doma ir spuraini asa un aprauta, tēmu maiņa – brīžiem pat neloģiska. Taču tieši ar to rakstnieks parāda dzīves divas sejas – emocionālo un sausi racionālo, tehnokrātijas uzvaru pār jūtām, daiļā iznīcināšanu un cilvēku bojāeju, kļūšanu par mūžīgajiem bēgļiem, kas neprot piemēroties skarbam laikmetam.

Viena no latviešu modernās prozas pamatlicējām ir **Ilze Šķipsna** (1928–1981) – rakstniece, biogrāfe, izcila angļu un antiķās mākslas pazinēja. Viņa sarakstījusi romānus **"Aiz septītā tilta"** (1965) un **"Neapsolitās zemes"** (1970), stāstu krājumu **"Vēja stabules"** (1961), stāstus, dzejoļus un apceres angļu un latviešu valodā, kas publicētas presē un periodikā.

1984. gadā rakstnieces draugi izdeva piemiņas grāmatu **"Ilzes pasaule"**.

Ieprecējusies angļu ģimenē, dzīvojot angļu vidē, viņa savus pirmos nopietnos daiļdarbus rakstīja angļiski.

Ļoti sarežģīts uzbūves ziņā ir romāns **"Neapsolitās zemes"** (1970), kurā rakstniece tiecas gan uzdot lielos filozofiskos dzīves jautājumus, gan meklēt atbildes uz tiem. Galvenais varonis ir Mūžības koks, kura stumbrā cilvēki tikai iezīmēti.

Spilgts ir Ilzes Šķipsnas stāstu krājums **"Vidējā īstenība"** (1974). Ne melns, ne balts, ne labs, ne ļauns – vidējs. Pelēcīgā ikdiena. Hiperbolizēti, lielākoties absurdi, tomēr viņas varoņi protestē, izmisīgi meklējot izeju no bezcerības.

Ar **Andreja Johansona** (1922–1983) darbību latviešu lasītājs pazīstams mazāk. Erudīts cilvēks, rakstnieks, dzejnieks, esejists, literatūras kritiķis, latviešu un cittautu dzeju antoloģiju sastādītājs, rakstnieku portretētājs, kurš savos darbos parādījis dziļas latviešu un pasaules vēstures zināšanas, – viņš būtu pelnījis plašu monogrāfiju, kurā ievītos arī paša dzīves stāsts.

1949. gada beigās žurnāls "Ceļa Zīmes" publicēja A. Johansona pirmās esejas – "Rakstnieks kā dendrijs", "Apsēstie", "Splendidas vērotājs", tad sekoja tulkojumi, četrās burtnīcās izdotā **"Latviešu literatūra"**, vairākas dzeju antoloģijas, eseju grāmatas – **"Pārļaicīgie ceļinieki"** (1956), **"Leoparda āda"** (1956), **"Vēju mezgļi"** (1962) u.c., atmiņu grāmatas par Rīgu un pēc rakstnieka nāves 1984. gadā publicētais dzejoļu krājums **"Krēslainie spoguļi"**.

Nevis rezignācija skan rakstnieka darbos, bet gan filozofiska saruna ar sevi par laika vērtību, par bailēm kļūt mūžīgam klaidonim, zaudējot savu personību. Šīs sajūtas pastiprināja karš, aizceļošana uz Vāciju, tad atgriešanās Kurzemē un došanās atkal prom. Un, lai gan dzejoļos ir jūtama spīts

Andrejs Johansons
ar dzīvesbiedri Veroniku
Strēlerti un dēlu Pāvilu

un ticība brīvībai, cilvēciskumam, it kā neatbildēts paliek jautājums: vai mēs atgriezīsimies, un kad tas būs?

Pirmajos trimdas gados A. Johansons strādāja autobusu parkā, taču jau kopš 1949. gada viņš Stokholmas Universitātē studēja reliģijas vēsturi un etnogrāfiju. 1964. gadā A. Johansons ieguva doktora grādu un kļuva par docētāju. Jau pirmajā eseju grāmatā – **“Dūmainie spīdekļi”** (1953) – atklājās viena no turpmāko eseju savdabīgākajām iezīmēm: Johansonu interesē ne tik daudz laiks, cik spilgtās personības, bez kurām laiks būtu tikai protokollisks notikumu fiksētājs. Nereti A. Johansons esejās atrada vietu kādai spilgtai personībai Latvijas vēsturē, un visspožāk tās zīmētas eseju krājumā **“Pakavu dunona”** (1954). Saistošas un izzinošas ir apceres par Rīgu un rīdziniekiem **“Rīgas svārki mugurā”** (1966) un **“Visi Rīgas nami skan”** (1970), kuras var uzskatīt par rakstnieka memuāriem.

Viena no literātēm, kas vistālāk nesusi Latvijas vārdu pasaulē, ir rakstniece **Zenta Mauriņa** (1897–1978).

1903. gadā mazā Zenta saslima ar bērnu trieku un bija spiesta turpmāko dzīvi pavadīt braucamkrēslā. Laika gaitā tas padarīja meiteni neiecietīgu, ļoti jūtīgu, bet stiprināja izziņas kāri, attīstīja spriestspēju un vēlmi vērot dabu. Valodu zināšanas palīdzēja iepazīt pasaules rakstniecību. Tuvi kļuva krievu meistari A. Puškins, N. Gogolis, I. Turgeņevs, bet jo sevišķi F. Dostojevskis, kas visdziļāk sapratis sāpes un pretrunas cilvēku dvēselēs. Jauniete bija sajūsmināta arī par vācu romantiķiem, kas ieveda it kā citā, nerealā pasaulē. 1921. gadā viņa uzsāka studēt filozofiju Latvijas Universitātē, bet pēc pāris gadiem iestājās Baltu filoloģijas nodaļā (studijas beidza 1927. gadā). 1929. g. papildinājusies Heidelbergas Universitātē. 1938. g. Z. Mauriņa Latvijas Universitātē aizstāvēja doktora disertāciju (**“Friča Bārdas pasaules uzskats”**).

1944. gadā Z. Mauriņa kopā ar dzīvesdraugu K. Raudivi devās uz Vāciju, tur vācu valodā uzstājās plašai auditorijai ar lekcijām, bet 1946. gadā devās uz Zviedriju, cerēja strādāt Upsalas arhīvos un universitātē. Šajā laikā viņa daudz lasīja lekcijas, tulkoja grāmatas no vācu valodas. 1948. gadā Z. Mauriņa sāka strādāt arhīvā, tomēr Zviedrijas ziemas bija grūti izturēt, un viņa devās lekciju turnejās uz Franciju, Vāciju, Šveici. Sāpes un ciešanas bija nemītīgas, tās it kā aizmirsās lasot, pareizāk sakot, lielāko tiesu runājot no galvas auditorijai par literatūras un ētikas jautājumiem vai arī tiekoties ar slaveniem rakstniekiem, mūziķiem, filozofiem. 1960. gadā Z. Mauriņa ieguva Zviedrijas karaļa stipendiju, 1966. gadā –

Zenta Mauriņa

■ Izlasiet Z. Mauriņas eseju par Dostojevski, kas izdota 1931. gadā! Vai jūs piekristat viedoklim, ka eseja nav šedevrs? Salīdziniet to ar papildināto izdevumu, ko 1997. gadā tulkojumā no vācu valodas laidis klajā apgāds "Zvaigzne ABC"!

Edgars Dunsdorfs

■ Uzrakstiet eseju "Septiņi nosacījumi latviešu pasaules uzskata veidošanās procesā"!

Martina Šēngauera balvu, 1968. gadā Bādkrocingenē viņa saņēma I šķiras Nopelnu Krustu, bet 1969. gadā – Pasaules brīvo latviešu apvienības Tautas balvu. 1971. gadā sekoja Konrāda Adenauera balva, 1977. g. – Šveices naudas balva, tajā pašā gadā viņa kļuva par Bādkrocingenes goda pilsoni, Vīrtembergas Izglītības ministrija viņai piešķīra profesores titulu, bet Austrumu–Rietumu kultūras biedrība viņu apbalvoja ar zelta medaļu *"Pro Humanitate"*.

Z. Mauriņa uzskatāma par latviešu literāri filozofiskā esejas žanra iedibinātāju un kopēju. Rakstnieces filozofisko un estētisko platformu veido dažādu skolu un atziņu sintēze. Rakstījusi galvenokārt par izcilām personībām latviešu un pasaules kultūrā: *"Daži pamata motīvi Raiņa mākslā"* (1928), *"Baltais ceļš"* (1935) – par A. Brigaderi, krājums *"Saules meklētāji"* (1938) – par latviešu rakstniekiem. No cittautu literātiem visvairāk pievērsusies F. Dostojevskim. 1931. gadā sarakstīto apceri, kas pieredzējusi arī negatīvu kritiku, vēlāk trimdā bagātinājusi ar kvalitatīvi jaunām, Rietumu pasaulē izvētītām atziņām, paralēlēm. Rakstījusi arī par ētiskiem kultūrfilozofiskiem, reliģiskiem jautājumiem: *"Sirds mozaīka"* (1947), *"Par mīlestību un nāvi"* (1964). Nozīmīgi ir Z. Mauriņas pētījumi par seno latviešu pasaules uzskata veidošanos, kam par pamatu ir septiņi nosacījumi – vienotā daiļuma, svētuma un baltā krāszieda izjūta, darba un tikuma kopjēga, savas zemes mīlestība (zeme kā objekts un kā valsts), miers, klusums, līdzjūtība un spīts.

Z. Mauriņas darbi tulkoti daudzās pasaules valodās (par F. Niči – arī japāņu valodā). Rakstniece ir cēlusi tiltus starp kultūrām: centusies latviešu lasītājiem pavērt ceļu uz pasaules kultūru un latviešu literatūru parādīt pasaulei.

Pēc viņas nāves izdota dienasgrāmata *"Manas saknes ir debesīs"* (1980).

Runājot par kultūru, pieminama ir Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka, kas laika gaitā ir izveidojusies par trimdas centrālo kultūras mantojuma krātuvi un būtu pelnījusi atsevišķu plašu pētījumu. Bibliotēka nodibināta 1949. gadā. Tās vadība tika uzticēta Līlijai Dunsdorfaī, bet koncepcijas veidošanā tikpat liela nozīme ir arī viņas dzīvesbiedram prof. Edgaram Dunsdorfam.

Visai drīz bibliotēka saņēma grāmatu, žurnālu un laikrakstu ziedojumus no dažādām Austrālijas vietām, sevišķi nozīmīgu grāmatu komplektu tā ieguva no Latviešu nacionālās padomes Bibliotēku fonda Vācijā. Bibliotēkā ir iekārtots visu izdevumu alfabētiskais un sistematiskais katalogs, jaunos ieguvumus bibliotēka nekavējoties katalogizē. No 1952. gada ir savākts mācību grāmatu un jaunatnes literatūras komplekts, kas veido atsevišķu bibliotēkas nozari. Bibliotēkas īpašumā ir arī skaņuplates, ieraksti magnetofona lentēs, mūzikas diski, notis un filmas.

Melburnas Latviešu biedrības bibliotēka ir plašākā, sistematizētākā un zinātniskākā krātuve, dubletus tā nodod arī citām bibliotēkām – Austrālijā, Vācijā, Zviedrijā, ASV, Kanādā, tagad

arī Latvijā. Bibliotēku izmanto ne vien daiļliteratūras lasītāji, bet arī zinātnieki, bibliogrāfiju, katalogu un rakstu krājumu veidotāji.

Lielākas vai mazākas latviešu bibliotēkas ir gandrīz pie visām latviešu biedrībām, "Daugavas Vanagu" nodaļām, taču pašas lielākās, kā arī arhīvu krātuves ir pie Helsinku un Upsalas universitāšu bibliotēkām.

8.8. DIVI KRASTI SAVIENOJAS

J. Stradiņš par latviešu emigrācijas kultūras fenomenu raksta:

"Kaut arī bez dzimtenes un tikpat kā bez materiālajiem līdzekļiem, apmēram 150 tūkstoši trimdinieku drīz vien iedzīvojās jaunajās mītnes zemēs, saglabājot savu nacionālo identitāti un neparasti spēcīgu patriotismu. Nacionālā identitāte bija saglabāta vairākās paaudzēs, un šī trimdas kultūras dzīves ilgstošā noturība un kvalitāte jāuzskata par vienreizēju parādību Latvijas kultūras vēsturē (...). Trimdā izdoti žurnāli un almanahi par kultūru, rakstniecību, mākslu, divi latviešu enciklopēdijas izdevumi

R. Zusters.
Kompozīcija

Pasaules brīvo latviešu
apvienības dziesmu dienas
Minsterē, Vācijā

■ Kam, jūsuprāt, bija
izšķirošā loma latvietības
saglabāšanā trimdā – ilgām
pēc dzimtenes un cerībai uz
atgriešanos, izglītībai par spīti
finansiālajām grūtībām,
Dziesmusvētkiem, mākslai
un grāmatniecībai vai latvieša
pleca sajūtai – apziņai, ka
pasaulē ir daudz "savējo",
kurus uzrunāt ar "tu"?
Kāpēc?

(Zviedrijā un ASV). Rietumos darbojās un darbojas daudzi latviešu zinātnieki, arhitekti, inženieri, mediķi, kas savā profesionālajā jomā guvuši starptautisku atzīnību un pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas daudz palīdzējuši zinātnei un kultūrai dzimtenē. Kopš 1968. gada ASV darbojas Baltijas studiju veicināšanas asociācija (AABS – *Association for the Advancement of Baltic Studies*), kas balstījusi Baltijas valstu un tautu vienotības ideju, šo nāciju vēstures un kultūras mantojuma pētīšanu Rietumu pasaulē. (...) Trimdas kultūra nav bijusi tīri nostalgiska, tā uzturējusi Latvijas neatkarības ideju un veicinājusi kultūras tradīciju saglabāšanu un kultūras pēctecību.”¹

Pēc neatkarības atgūšanas jau desmit gadu garumā ir nostaigāts brīvās Latvijas kultūras ceļš, bet cik īslaicīgas un nepastāvīgas arvien vēl ir saskarsmes ar tautas garīgajiem spēkiem, kas radušies, izdzīvojuši un attīstās tur, citā dzīves krastā – trimdā! Gara gaismā nesalauzti un uzticīgi Latvijai savā dzimtenes mīlestībā ir šie spēki. Izzināt, satuvināties, apvienoties – tāds būtu latviskajai kultūrai nākotnē ejamais ceļš. Lai šis pārskats – trimdas kultūras procesus apvienojošais mēģinājums – būtu par ierosinājumu nopietnai interesei un pētījumiem nākotnē!

¹ Stradiņš J. Kultūrpolitika Latvijā. Nacionālais ziņojums // Eiropas Padomes ekspertu ziņojums. – R.: Eiropas Padomes Kultūras sadarbības padome; LR Kultūras ministrija, 1998, 37. lpp.

IX

"Pilnīgas iedzīvotāju padevības nodrošināšanai no okupētās valsts iedzīvotājiem tika pieprasīta ne tikai klusuciešana un svešu, nepieņemamu ideju pielūgsmē, bet arī totalitārisma sumināšana. Bērnudārzos tika mācītas dziesmas un dzejoļi nevis par sēnēm, zaķiem vai vasaru, bet gan par dižo vadoni un partiju. Skolās bērniem bija jādzied par laimīgo padomju tautu un jāmācās no galvas diženo ideoloģijas skolotāju biogrāfijas. Pieaugušajiem, ieraugot vadoņa vaibstus uz ekrāna kinofilmas sākumā, bija nekavējoties jālec kājās un dziļi jāpaklanās, un jāaplaudē. Ironijas un pretošanās gadījumā draudēja ieslodzījums." (Veinberga S. Ielocītās lapas. – R., 2001, 405. lpp.)

**ZEM ĻEŅINA KAROGA
STĀĻINA VADĪBĀ
UZ PRIEKŠU,
UZ KOMUNISMU!**
Plakāts. 1950

LATVIJA PSRS OKUPĀCIJAS GADOS (1945–1990)

9.1. OKUPĀCIJAS REŽĪMA KULTŪRAS POLITIKA

"Gandrīz pusgadsimtu komunisms un nacisms bez Latvijas tautas ziņas un piekrišanas ar okupantu ieceltu leļļu valdību piekrišanu veica šeit savus politiskos, saimnieciskos un kultūras eksperimentus, nodarot lielu postu Latvijas tautai (tā zaudēja ap 30% iedzīvotāju), kultūrai un garam. Šis posts atjaunotās neatkarības desmit gados vēl ne tuvu nav pārvarēts."¹

Jau pirmajās okupācijas dienās tika aizliegts viss, kas iepriekšējos gados bija svēts un Latvijai nozīmīgs. Līdz pat piecdesmito gadu vidum ļoti stingra totalitāra režīma ietvaros Latvijas iedzīvotāji tika pakļauti ne tikai politiski, bet tika prasīta arī morālā pakļautība, un tas vistiešākajā veidā skāra kultūras dzīvi. Paradoksāli, bet kā laba liecība par tajā laikā notikušo skan vārdi, kas ierakstīti kādā Rīgas 800 gadu jubilejai veltītā izdevumā. Tur vēstures hronoloģijā pretī 1944. gadam rakstīts: *Rīgā ienāk padomju karaspēks. Tiek atklāts Leļļu teātris*. Protams, hronoloģija ir tikai faktu virkne. Tomēr kultūras vēsture kā attieksmes fiksētāja šajos faktos konstatē jaunā padomju režīma īpašās rūpes

par vismazākajiem – tiem, uz kuriem tika liktas vislielākās cerības jaunā režīma stiprināšanā.

Par jauniem audzināšanas mērķiem liecina arī arhīvu dokumenti. Kādā 1944. gadā izdotā pavēlē "Par iznīcinātāju bataljonu izveidošanu" teikts: " (...) komplektējot tos, jāveido atbalsta grupas, kurās vēlams iesaistīt arī pionierus un skolēnus."²

Tāda attieksme pret jauno paaudzi bija ļoti raksturīga, un daudzi bija spiesti pakļauties stingrajam kontroles režīmam. Oficiāli sabiedrība tika aicināta uz brīvprātību visās darbības jomās, tomēr dažādos veidos tika norādīts, ka vispārējā brīvprātība īstenībā nozīmē obligātu pakļaušanos jaunā režīma prasībām, un tā kļuva par neatņemamu dzīves sastāvdaļu. No tās nebija iespējams izvairīties, tā

¹ Strods H. Kopējais Latvijas totalitārajā genocīdā. 1940–1956/ / Latvijas Vēsture. – 2001, Nr. 4, 68. lpp.

² Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 220. lpp.

bija jaunās impērijas vispārējā politika. "Latvijai, tāpat kā Lietuvai un Igaunijai, vajadzēja kļūt par sava veida "paraugrepubliku" ar relatīvi augstāku dzīves līmeni nekā citur Padomju Savienībā, lai tādējādi daļēji maskētu okupācijas faktu un parādītu Rietumu sabiedrībai "sociālisma iespējas", kā arī lai armijas virsnieki, partijas un valsts funkcionāri un viņu ģimenes varētu baudīt komfortu, pavadot te atvaļinājumu vai apmetoties uz pastāvīgu dzīvi. Šī komforta būtiska daļa bija iespēja visās dzīves jomās lietot krievu valodu un justies kā nelielo Baltijas tautu atbrīvotājiem no "kapitālistu un fašistu jūga"."¹ Šis citāts izskaidro to sarežģīto kultūrvēsturisko situāciju, kāda izveidojās padomju Latvijā. Paralēli ļoti nežēlīgām represijām un vispārējai politiskai kultūras dzīves cenzūrai tomēr veidojās it kā labvēlīgi apstākļi radošam darbam. Lai apliecinātu šo it kā pozitīvo attieksmi, vairāki mākslinieki un kultūras darbinieki tika īpaši atbalstīti. Sākot jau ar pirmajiem padomju varas gadiem, tika piešķirti goda nosaukumi (1945. gada sākumā T. Zaļkalnam tiek piešķirts Tautas mākslinieka goda nosaukums), pasūtīti līgumdarbi māksliniekiem (L. Svempam, O. Skulmem, K. Ubānam, J. Liepiņam u.c.), piešķirti radoši komandējumi. Protams, neviens nepieminēja algu, kāda būs jāmaksā par šo labvēlību. Uz šo labo darbu fona krietni patiesāka izskatījās citu, "nepaklausīgo" sabiedrības locekļu sodīšana, pārmetot neauglīgu, apolitisku individuālismu un mistisku dekadentismu. Piemēram, operdziedātāju M. Brehmani-Štengeli 1945. gadā tiesāja Kara tribunāls – viņai tika piespriesti septiņi gadi labošanas darbu kolonijā un visas mantas konfiskācija.

Kopumā padomju okupācijas periodu Latvijā var iedalīt pēc PSRS valdības vadītāju ērām, jo vietējās varas pārstāvji tikai izpildīja vissavienības rīkojumus.

Būtiski pagriezienu punkti ne tikai ekonomiskajā politikā, bet arī kultūras dzīvē iezīmējās pēc J. Staļina nāves 1953. gadā, kad autoritārais personības kults piedzīvoja krahu. Uz tā fona būtiskas šķita izmaiņas, ko realizēja Ņ. Hruščovs. Kaut kopumā tas arī bija autoritatīvs un ļoti pretrunīgs periods, tomēr kultūras vēsturē būtiska bija kaut daļēja nacionālo īpatnību legalizācija, īpaši – pēc PSKP XX kongresa. Sabiedrībā pozitīvāku noskaņojumu radīja tas, ka kopumā republikas saimnieciskajā dzīvē pieauga vietējo pārvalžu nozīme. Tomēr pēc tam, kad 1959. gadā Ņ. Hruščovs personīgi ieradās vizītē Latvijā, sākās represijas pret augstākajām valsts amatpersonām. Vizītes laikā iztapīgi vietējie darbinieki bija atraduši iespējas vērst vadoņa uzmanību uz daudziem trūkumiem un nolaidībām partijas norādījumu pildīšanā. Rezultātā piederību komunistiskajai partijai un arī amatus zaudēja apmēram 2000 amatpersonas, to vidū Ministru Padomes priekšsēdētājs Eduards Berkļavs. Bijušo nomenklatūras darbinieku vietā "augstākajos amatos tika iecelti pārkrievošanas līnijas

Izvilcumi no Kara tribunāla sprieduma operdziedātājas M. Brehmanes-Štengeles lietā: "Kara tribunāls konstatēja: 1941. gada jūlija sākumā, kad vācieši ieņēma Rīgu, tiesājamā Brehmane-Štengele, paužot savu prieku par viņu atnākšanu, aktīvi piedalījās gājienā un vācu karavīru un virsnieku sagaidīšanā, dāvināja viņiem ziedus un cienāja ar pārtikas produktiem. 1941. gada jūlija beigās, atsaucoties uz vācu ieliekteņu piedāvājumu, tiesājamā Brehmane-Štengele sniedza žurnālistiem pretpadomju apmelojoša satūra interviju par padomju īstenību, kas ar radio starpniecību tika pārraidīta Latvijas PSR iedzīvotājiem. Turklāt pēc tam, kad Sarkanā armija atbrīvoja Rīgu no vācu okupantiem, 1945. gada janvārī, kinofilmas demonstrējuma laikā paziņu lokā izsmēja partijas un Padomju valdības galvu." (Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 436. lpp.)

"Pēc 1959. gada nacionāl-komunistu kustība ilgu laiku bija paralizēta. Taču tās sēkla sabiedrībā aizvien dīga no jauna, it īpaši inteliģences vidū. Rakstnieki un dzejnieki, aktieri un gleznotāji, komponisti un arhitekti, žurnālisti, skolotāji, ārsti meklēja ceļus, kā sagatavot tautu pārmaiņām, kuras brieda padomijas dzīlēs. Nav brīnums, ka jau pirmajos lūzuma gados Latvija bija gatava cīņai par radikālām izmaiņām, par kuru kulmināciju vajadzēja kļūt valsts neatkarības atjaunošanai." (Vulfsons M. Kārtis uz galda. – R.: Liesma, 1997, 51.–52. lpp.)

¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 419. lpp.

"1961. gada 24. martā kā oficiāla direktīva parādījās "Cīņas" ievadraksts, kurā lasām: "Par novecojušu, laika garam neatbilstošu ieražu atzīstama Līgo svētku jeb Jāņu svinēšana. Laikmetā, kad padomju cilvēks liek pamatus dižajai komunisma celtnī, nepareizi un nelietderīgi būtu celt godā pagānu ieražas." (...) Jāņu siers kļuva par Lauku jeb Zemnieku sieru, savus nosaukumus zaudēja dažādu šķirņu konfektes, papiroši, kinoteātri. "Zem naža" laida skolu hrestomātijas un Andreja Pumpura "Lāčplēša" tekstu, jo tur bija pieminēti Līgo svētki. Pat no Friča Rokpeļņa "Lovates krastos" un Jūlija Vanaga "Liepnas kaujas" nozuda ar Līgo saistītie panti. Arī dziedot Emīla Dārziņa "Senatni" ar Raiņa vārdiem, rinda " (...) jānuguns spīgo" Rīgas radiofonā bija jāizpilda neskaidri, murmulējot. (...) Uz voluntāriskajām izdarībām tauta atbildēja ar ironisku dziesmiņu: "Atmaskota beidzot tika Vecā Jāņu politika... Tagad zināms – mūsu senči Bija dzērāji un plenči... Ēda sieru, dzēra alu, Kamēr dabūja tie galu." Tā neskaitāmos norakstos cirkulēja pa visu republiku. Tika izteikti priekšlikumi dot atbilstošus nosaukumus arī jānogām ("pelšenītes") un jāntārpiņiem. Daudzi dažāda līmeņa sabiedriskie darbinieki, Jāņus aizstāvēdami, upurēja karjeru." (Stradiņš J. Trešā atmoda. – R.: Zinātne, 1992, 303.–304. lpp.)

Jāņu svinēšana tika rehabilitēta tikai 1988. gadā.

piekritēji Krievijas latvieša Arvīda Pelšes vadībā. Latvijas rusifikācija pastiprinājās, un tās iedzīvotāju nacionālais sastāvs turpināja strauji mainīties par sliktu pamatnācijai; A. Pelšes politiku LKP 1. sekretāra amatā turpināja Augusts Voss, viņu 80. gados nomainīja Boriss Pugo (visi Krievijā dzimuši un auguši latviešu izcelsmes kompartijas līderi). Astoņdesmitajos gados latviešu tauta bija nonākusi tuvu izzušanas robežai.¹ Arvīds Pelše bija niknākais latviešu nacionālisma nīdējs un bezkompromisa funkcionārs, karjerists. Viņa valdīšanas laikā Latvijā tika ierīkoti nozīmīgi PSRS kara objekti, un tam sekoja politiska rakstura akts – 870 000 migrantu oficiāla iebraukšana. Pēc tam astoņpadsmit gadus viņa iesākto darbu centīgi un konsekventi turpināja A. Voss.

Neapšaubāmi, tas bija sarežģīts laiks. Nemainīgi draudīgu ilgstošas un bezcerīgas stabilitātes iespaidu sabiedriski politiskā un sociālā situācija ieguva tieši L. Brežņeva valdīšanas laikā (1964–1982).

Jaunie vadītāji realizēja daudz stingrāku politisko kursu. Daudz kas notika it kā nemanot: klusi un bez liekas reklāmas pastiprinājās dzīvā vadoņa kulta, pieauga ideoloģiskā uzraudzība un partijas diktāts. No komunistiskā režīma partijiskā viedokļa tas bija visstabilākais periods, tādēļ šo periodu mēdz saukt arī par stagnācijas gadiem. Tiešas vardarbības izpausmes un represijas notika it kā retāk, bet reāli mainījusies bija tikai varas organizācijas taktika, uzraudzība, un partijas diktāts sabiedrības dzīvē pieauga. Izsūtījumus nereti nomainīja daudz "miermīlīgākas" represijas – "nevēlamie un komunistiskajam režīmam kaitīgie elementi" tika neitralizēti, ieslogot tos psihiatriskajās klīnikās. Kultūras dzīvē stāvoklis kļuva smagāks. Visās dzīves sfērās pieauga prasības pēc stingrās ideoloģijas konsekventas realizācijas. Strauji pieauga ateistiskā propaganda. Sešdesmito gadu sākumā Rīgā ticīgajiem tika atsavināta Pareizticīgo katedrāle, piemērojot to moderna, ar vācu firmas "Zeiss" aparatūru aprīkota planetārija vajadzībām. Dievnams tika nosaukts par Zinību namu. Mākslas darbu formālajam saturam izveidojās stingras, komunistiskajam kanonam atbilstošas prasības. Pastiprinājās rusifikācija, tika būtiski ierobežota nacionālo un reliģisko svētku svinēšana, stingrai kontrolei un partijas cenzūrai bija pakļauti visi kultūras dzīves pasākumi un masu informācijas līdzekļi.

Izveidojās savdabīgs oficiālās komunikācijas veids – partijas funkcionāru runu plūdi bija piesātināti ar atsaucēm uz dažādu kongresu norādījumiem un saimniecisko plānu izpildes sasniegumiem. Kopumā šie teksti bija diezgan primitīvu frāžu savirkņēmumi, kurus tauta neuztvēra nopietni. Tā lieliski prata piemēroties šīm oficiālajām tradīcijām, iemācījās runāt un rakstīt, kā prasīts, bet saprata, ka domāt drikst, kā grib. Neoficiālos pasākumos arvien biežāk bija dzirdamas reālas, atklātības un brīvības alku

¹ Kurlovičs G., Tomašūns A. Latvijas vēsture vidusskolai. II. – R.: Zvaigzne ABC, 2000, 301. lpp.

pilnas runas, izveidojās slepeni domubiedru pulciņi, arvien jūtāmāka bija padomju iekārtas pretinieku darbība pagrīdes organizācijās. Šajā periodā sākās neatgriezeniskas pārmaiņas Latvijas dzīvē. M. Gorbačova valdīšanas laikā no 1985. gada tās jāva stiprināt un vairot pārliecību par brīvības atgūšanas iespēju. Viņa realizētās "pārbūves" un "atklātības" politikas rezultātā tiešām kļuva iespējama Latvijas neatkarības pasludināšana 1990. gada maijā.

9.2. IZGLĪTĪBA

Visu mācību iestāžu darbs tika pārkārtots atbilstoši PSRS valdošajai ideoloģijai. 1944. gadā LKP CK un LPSR Tautas Komisāru padome pieņēma lēmumu par obligātu vispārēju septiņgadīgu izglītību (tikai no 1962. gada par obligātu tika pasludināta astoņgadīgā izglītība). Ar laiku tika piedāvāta trīs klašu vidusskola, un gadu kopsummā mācību laiks bija kļuvis par diviem gadiem īsāks nekā Latvijas Republikas laikā. Vēlākajā laikā, kad latviešu skolās bija jāmacās 11 gadus, lai iegūtu vidējo izglītību, skolās ar krievu mācībvalodu saglabājās 10 klases – tā tas bija visā Padomju Savienībā. Iegūt vidējo izglītību vajadzēja arī tiem jauniešiem, kuri kara laikā nebija varējuši to izdarīt, tādēļ noorganizēja vairākas speciālas strādnieku jaunatnes un neklātienes vidusskolas. Tika pasludināta bezmaksas izglītība, noklusējot, ka par to maksāja paši strādnieki, kuru darba virsvērtību piesavinājās totalitārā valsts.

Latvijā strauji pieauga skolu skaits ar krievu mācībvalodu un attiecīgi samazinājās skolas, kurās izglītību varēja iegūt latviešu valodā. Arvien populārākas kļuva t.s. **jauktās skolas**, kurās dominēja krievu valoda. Tā bija jāmacās visiem obligāti jau no trešās klases. Kaut arī oficiālie saukļi par proletārisko internacionālismu un tautu draudzību bija aktuāli, tomēr tas attiecās tikai uz draudzību ar krievu tautu. Lietuvišu, poļu, ebreju un citu minoritāšu skolas, kuras lieliski funkcionēja pirms kara, pakāpeniski tika likvidētas. Arī pārējās skolas kļuva arvien līdzīgākas. Visur tika ieviestas vienotas programmas, centralizēta sistēma un vienādas mācību grāmatas. 1947. gadā Latvijas Valsts izdevniecība jau bija laidusi klajā 247 000 dažādus no krievu valodas tulkotus mācību līdzekļus. Latvijas vēstures vietā sāka mācīt Padomju Savienības vēsturi, kurā faktiski dominēja pirmsrevolūcijas Krievijas vēsture un pēcrevolūcijas partijas kongresi.

Izglītības darbs, kurā arvien ievērojamāku vietu ieņēma speciāli audzināšanas pasākumi, tika pakļauts īpašam politiskam nākotnes mērķim. Bija jāveido jauna tauta – padomju tauta ar vienotu un pārliecinošu, politiski uzticamu identitātes apziņu. Tas bija galvenais, ar šo mērķi bija nodarbināti speciāli kadri visās iestādēs. Lai jaunās padomju republikas iedzīvotāji apgūtu marksisma-ļeņinisma mācības pamatus, tika dibinātas jauna

■ Kā jūs īsumā raksturotu okupācijas režīma kultūras politiku?

■ Kādos periodos var iedalīt laiku no 1945. g. līdz 1990. gadam?

■ Izvēlieties trīs faktus, kas liecina par stingra režīma kontroli kultūras dzīvē un raksturojiet tos!

Par savu skolu, kurā mācījās arī A. Kirhenšteina (LPSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētāja) mazbērni, A. Sakses meitas un daudzu citu pazīstamu cilvēku bērni, Saulcerīte Viese raksta:
"Pēckara bērniem Mežaparkā ir viens patikams jaunums – tiek izveidota 47. septiņgadīgā skola kādreizējā kokrūpnieka Šmuljana mājā Visbijas prospektā 5. Bērnu nav sevišķi daudz. Garderobē un par telpu kopejām strādā dažu skolēnu mātes. Skola ir ļoti ģimeniska, jauniāko un vecāko klašu skolēni jūtas kā viena saime. Kad izdarītas blēņas, cits citu aizstāv un nenodod – arī tad, ja gaidāmas lielas nepatīkšanas. Kāds bērns reiz ir izķēmojis Staļina portretu. Skolotāji notikumu noklusē, kaut riskē viss kolektīvs, jo noklusēšana padomju varas gados tiek uzskatīta par "tautas ienaidnieku" aktīvu atbalstīšanu. (...) Skola darbojās līdz 1976. gadam, pēc tam to pievienoja krievu 42. vidusskolai Inčukalna ielā 2. Visbijas prospektā 5 un 7 ierīkoja Rīgas pilsētas 5. specializēto internātskolu." (Viese S. Mežaparks. Pilsēta prieku silā. – R., 2001, 234. un 236. lpp.)

Latvijas Komunistiskās
(boļševiku) partijas
Centrālās komitejas
divgadīgajā partijas skolā.
Nodarbības vada Padomju
Savienības Varonis Vilis
Samsons. 1949

skaitam, atklājās to veidošanas īstais iemesls. 1964. gadā tādās internātskolas bija jau 34 un tajās mācījās 11 000 skolēnu. Tās darbojās kā liels palīgs totalitārajai valstij un strādnieku ģimenei (darba nedēļas garums: $8 \times 5 + 6$ st. sestdienās = 46 stundas) jaunatnes komunistiskajā audzināšanā. Internātskolās realizētais darbs oficiālajos valsts dokumentos tika atzīts par visprogresīvāko jaunās paaudzes audzināšanas formu. Šāds atzinums savukārt nodrošināja lielu finansiālu atbalstu.

Būtisku ieguldījumu šajā darbā veica arī t.s. **pagarinātās dienas skolas**. Tajās skolēni palika pēc stundām gatavot mājas darbus skolotāja uzraudzībā.

Vēl kāda būtiska jaunās audzināšanas sastāvdaļa bija **darba un atpūtas nometnes**. Tās nebija tikai vasaras nometnes, tādās darbojās arī skolas mācību laikā. Pēcpusdienās skolēniem bija iespējams gan sportot, gan apgūt kādu amatu, gan darīt dažādus sabiedriski derīgus darbus, piemēram, vākt metāllūžņus vai makulatūru. Svarīgi bija panākt, lai, bērnus noslogojot t.s. sabiedriski derīgajā darbā, pēc iespējas mazāk tos varētu ietekmēt ģimene.

Jāatzīst, ka vēlākos gados gan internātskolas un pagarinātās dienas skolas, gan darba un atpūtas nometnes deva arī pozitīvu ieguldījumu jaunatnes attīstībā.

Režīmam nozīmīga audzināšanas darba uzdevumu izpildi aktīvi organizēja jauno politisko organizāciju grupas – oktobrēni, pionieri, komjaunieši un galvenā no visām – komunistiskā partija, kuras pirmorganizācijas bija pilnīgi visās iestādēs. Mērķis bija komunistiskā pasaules uzskata un padomju morāles ieaudzināšana. Liela nozīme šajā darbā bija uzticamiem politiskiem darbiniekiem. Pat kultūras pasākumi notika tikai ar partijas

satura **tautas universitātes**, kuru galvenais uzdevums līdzās profesionālās kvalifikācijas celšanai tagad bija sekmēt tautas masu komunistisko apzinīgumu. Visiem vadošajiem darbiniekiem tika ieteikts regulāri apmeklēt kādu fakultāti tautas universitātē, lai viņi iegūtu spējas ietekmēt ikvienu padomju cilvēku. 1963. gadā Rīgā bija 10 tautas universitātes, un tādās bija arī visās citās lielākajās Latvijas pilsētās – Valmierā, Alūksnē, Ludzā, Kuldīgā un citur.

Tika domāts arī par plānveidīgu jaunatnes audzināšanu. PSRS vadītāja N. Hruščova laikā (1956–1964) pat bija dzimusi ideja, ka vecākiem bērni jāatņem tūlīt pēc dzimšanas, lai ģimenes subjektīvā ietekme nebojātu padomju jaunatni. 1956. gadā Rīgā tika izveidota pirmā jauna tipa mācību un audzināšanas iestāde – **internātskola**. Sākumā internātskolās mācījās bāreņi un bērni no daudz bērnu ģimenēm, bet, strauji pieaugot šādu skolu

komitejas atļauju un ar nodrošinātu, politiski pareizu darbības virzību. Par to īpaši atbildēja *komsorgi* un *partorgi* (šādi salikteni no divu vai vairāku vārdu daļām, kas bija pārņemti no krievu valodas, kļuva vispārpieņemti). Jaunie darbības virzieni tika fiksēti daudzos dokumentos – pavēlēs un instrukcijās, bet kontroli par šo rīkojumu izpildi nodrošināja centralizēta atskaišu sistēma. To galvenā sadaļa sastāvēja no protokoliem un spriedumiem. Viss notika pēc plāna un grafika – 1946. gadā PSRS Augstākā padome apstiprināja piecgades plānu sociālistiskās celtniecības pirmajam posmam. Tādi plāni kā saimnieciskās dzīves mērķis bija visus padomju gadus; tiem, kas pārsniedza plānā nospraustos uzdevumus un normatīvus, piešķīra Sociālistiskā Darba Varoņa nosaukumu, viņiem “bija tas gods” braukt fotografēties Maskavas Kremli vai uz slavenā revolūcijas kuģa “Aurora” Ļeņingradā. Tas bija augstākais darba novērtējums. Priekšzīmīgākajiem komjauniešiem tika piedāvāts turpināt izglītību dažādās augstskolās ārpus Latvijas – citās republikās. PSRS izglītības sistēma bija nodrošinājusi iespēju katru gadu uzņemt apmēram 100 dažādu tautību studentus pirmajā kursā dažādās ievērojamās padomju valsts augstskolās ārpus vispārējā konkursa. Tās bija t.s. republikāniskās vietas, kas tika “sadalītas” starp visām padomju republikām. Piemēram, Latvijas izglītības sistēmas augstākās instances saņēma informāciju, ka kādā konkrētā PSRS augstskolā attiecīgā specialitātē uz nākamo mācību gadu ir piešķirta viena vai divas vietas. Tās tika piedāvātas rūpīgi izvēlētu skolu pēdējās klases audzēkņiem. Savā starpā konkurēja tikai tie, kas bija no vienas republikas. Arī pedagogiem tika līdzīgā veidā dotas iespējas celt savu kvalifikāciju PSRS augstskolās – gan kursus, gan aspirantūrā

Paši priekšzīmīgākie pionieri tika nosūtīti atpūsties uz vissavienības pionieru nometni “Arteks” pie Melnās jūras.
1964. gada fotogrāfija

Tika dibinātas jaunas un pārstrukturētas vairākas augstākās mācību iestādes: Latvijas Valsts Fiziskās kultūras institūts (1946); uz Medicīnas un Ķīmijas fakultātes Farmācijas nodaļas bāzes dibināts Rīgas Medicīnas institūts (1950); uz LVU Tehnisko zinātņu fakultāšu bāzes tika atjaunots Rīgas Politehniskais institūts (1958); Ļeņina komjaunatnes Rīgas Civilās gaisa flotes inženieru institūts (1960); Rīgas Pedagoģiskais institūts pārcelts uz Daugavpili (1958); Latvijas Lauksaimniecības akadēmija pārcelta uz Jelgavu (1960).

Atbilstoši valdošajai politikai tika dibinātas jaunas fakultātes un katedras. Latvijā sāka darboties vairāku vissavienības institūtu neklātienes filiāles, piemēram, Vissavienības tekstilrūpniecības un vieglās rūpniecības institūta un Vissavienības padomju tirdzniecības neklātienes institūta Rīgas filiāle.

"(...) totalitārās iekārtas drošību un iedzīvotāju vairākuma paklausību nodrošināja ar plaši organizētu propagandu, kas manipulēja ar tautas uzskatiem, lai panāktu valdošās elites it kā "demokrātisko" pasākumu un masu terora atbalstu."
(Strods H. Kopējais totalitārajā genocīdā 1940–1956 / / Latvijas Vēsture. – 2001, Nr. 4, 76. lpp.)

- Nosauciet svarīgākos audzināšanas darba pasākumus!
- Kā tika pārveidota skolu un vidējās izglītības sistēma okupācijas varas gados?
- Apkopojiet sniegto informāciju par augstskolu darbu un sagrupējiet faktus pēc to pozitīvās un negatīvās ietekmes!
- Raksturojiet kultūras politiskās kontroles principus un divkosību!

(tā šajā laikā sauca mācības zinātniskā grāda iegūšanai). Nereti šādi studenti palika svešajā zemē uz ilgu laiku, apprecējās un dzimtenē vairs neatgriezās. Neapšaubāmi, ideoloģiski tā bija gudra politika, jo veicināja tuvošanos vispārējam audzināšanas mērķim – vairot padomju tautu draudzību un pārnacionālo vienotību.

Visus garos padomju okupācijas gadus īpaša uzmanība tika veltīta "kadru pētīšanai". Tas nozīmēja, ka visi, ne tikai izglītības darbā strādājošie, bija pakļauti īpašai ideoloģiskai kontrolei. Piemēram, Latvijas Valsts universitātē (mācību iestādes nosaukums tolaik bija papildināts ar vārdu "valsts", bet no 1958. gada – P. Stučkas LVU; arī Latvijas Valsts konservatorija šajā gadā ieguva J. Vītola vārdu) gandrīz ceturtdaļa no kopējā pasniedzēju skaita tika atzīti vai nu par sociāli svešiem, naidīgām šķirām piederošiem, vai pretpadomiski noskaņotiem buržuāziskiem nacionālistiem.

Jau 1945. gadā notika pirmais Latvijas PSR inteliģences kongress, kurā tika iztirzāti arī augstskolas uzdevumi. Norādījumos lielākā uzmanība bija veltīta komunistiskajai audzināšanai. Valdošās ideoloģijas galvenās dogmas tika iekļautas visu zinātņu saturā – pat fizikā, ģeogrāfijā, ķīmijā un bioloģijā. Pēc jaunākajiem norādījumiem gandrīz visus zinātņu atklājumus un izgudrojumus bija paveikuši kādreiz Krievijā dzīvojušie pētnieki. It īpaši marksistiski-ļeņiniskās atziņas skāra vēsturi, filoloģiju un filozofiju. Universitātes struktūra tika mainīta tā, lai pēc iespējas pilnīgāk būtu iespējams realizēt varas iestāžu norādījumus. Šim nolūkam 1949. gadā tika izveidota Dialektiskā un vēsturiskā materiālisma katedra, 1956. gadā darbu sāka PSKP vēstures katedra, bet no 1964. gada visās republikas augstskolās kā obligāts priekšmets tika ieviests zinātniskā ateisma kurss, kurā kopsoli ar šajā laikā populāro darvinisma teoriju tika izvērstā metodiska anti-religiska propaganda.

Kopumā visā padomju režīma pastāvēšanas laikā notika intensīva cīņa par veco tradīciju izskaušanu un mērķtiecīgs darbs pie iepriekšējo, īpaši – nacionālo sasniegumu noniecināšanas. Daudzi Latvijā palikušie speciālisti un zinātnieki šajā laikā saņēma bargu nosodījumu. Tā galvenais, kaut arī ne tiešais iemesls bija aktīvā darbība pirms Otrā pasaules kara. Nosodījums bieži izvērsās par tribunāla spriedumu un beidzās ar izsūtījumu vai pat nāvessodu. Komunistiskās partijas funkcionāri arvien prāta atrast kādu iemeslu, lai nevēlamo elementu (personu, kas varēja kaitēt padomju varai) neitralizētu. Piemēram, par uzstāšanos pret padomju valodniecības vulgārsocioloģiskajām nostādnēm tika apsūdzēts filoloģijas zinātņu doktors J. Endzelīns, bet audzināšanu formālisma un konstruktīvisma garā pārmeta arhitektūras katedras vadītājam E. Štālbergam. Oficiāli tika nosodīti vecie, godājamie profesori P. Dāle, P. Stradiņš, P. Galenieks, J. A. Jansons un daudzi citi, kuri bieži pazemojošā veidā publiskās sapulcēs tika kaunināti un "audzināti".

Realizējot iepriekšminēto principu – neatslābstoši un vienlaikus rūpēties gan par kaitīgo parādību izskaušanu, gan labprātīgas pakļāvības izcelšanu –, līdzās stingrai kontrolei tika radīts iespaids, ka kultūras dzīve mācību iestādēs norit brīvi, radoši un neierobežoti. Aktīvi tika dibināti dažādi studentu pašdarbības kolektīvi, piemēram, LVU – deju kolektīvs “Dancis”, sieviešu koris, jaunatnes koris “Daina” u.c.

9.3. BAZNĪCA PADOMJU LATVIJĀ

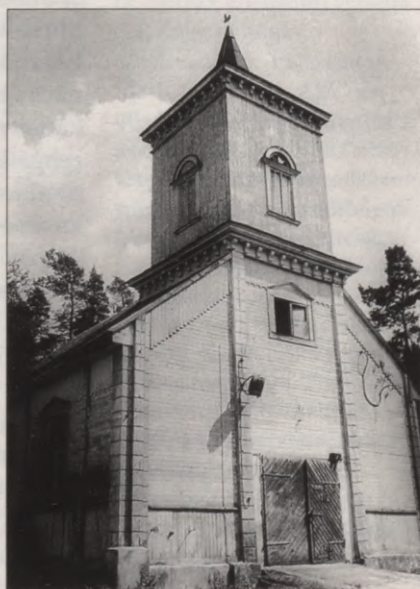
Padomju Latvijas Konstitūcijas 96. pantā bija teikts, ka Baznīca ir atdalīta no valsts un skolas, ka pilsoņiem ir tiesības uz apziņas brīvību. Kā tas īstenībā tika realizēts, pierāda jau iepriekšējā nodaļā aprakstītie fakti. Šo oficiālo likumu un īstenotās realitātes pretrunu pierāda fakts, ka Nirnbergas Starptautiskajā kara tribunālā vienā no apsūdzības runām tika minēts noziegums pret cilvēka garu, pret kultūru un dzīvesveidu. Vēsturnieks profesors Heinrihs Strods par totalitārā genocīda laiku Latvijā raksta: “Pret komunistu ļaunprātībām Latvijā, manuprāt, jau 1941. gadā sākās antikomunistiskā revolūcija. Tai bija trīs galvenie posmi: pirmais – cīņa zem svešiem karogiem pret komunistu diktatūru (1941–1945); otrais – nacionālais partizānu karš (1944–1956); trešais – nevardarbīgā un garīgā pretkomunistiskā pretošanās, kas sākās jau 1940. gadā un saglabājās kā vienīgā pretošanās forma 50.–80. gados.”¹

Mērķtiecīgs darbs kristīgo tradīciju ierobežošanā notika divos virzienos – kontrolējot garīdznieku un draudžu dzīvi un izvēršot plašu ateisma propagandu.

Padomju varas likumi būtiski izmainīja visu reliģisko konfesiju darbību. Pavēles un rīkojumi skāra visas garīdznieku darbības jomas – bija aizliegts izplatīt vai pat dāvināt kādam Biblii, bija aizliegts noturēt ticības mācības nodarbības. Mācītāji nedrīkstēja strādāt skolās, ārpus dievnama nedrīkstēja noturēt dievkalpojumus, vākt ziedojumus; pat apmeklēt slimos draudzes locekļus nebija ieteicams. Turklāt mācītājiem obligāti bija jāstājas valsts darbā. Līdzās tam daudzas jaunās prasības skāra arī draudžu locekļus – ar piederību kādai draudzei (vai pat tikai dievnama apmeklēšanu) cilvēks jau bija iekļuvis starp aizdomīgajiem, nereti viņam tika ieteikts reabilitēties, iestājoties kādā no jaunajām politiskajām organizācijām. Visos agrāk īpaši svinamajos kristīgajos svētkos bija likvidētas brīvdienas, tika pieprasīta vārda “Dievs” rakstīšana ar mazo burtu, pat svecītes veikalos un eglītes tika pārdotas tikai pēc evaņģēliskajiem un katoļu Ziemsvētkiem (pareizticīgo konfesija vēl tagad visus

“Latvijas PSR MP Reliģisko kultu lietu padomes pilnvarotā darba atskaitē par 1956. gada otro pusi teikts: “(..) Katoļu baznīcas vadība aktivizējusi darbību, dievkalpojumu laikā aicinot ticīgos sargāt bērnus no komunistiskās ietekmes. Naidīgi noskaņotā garīdzniecība dažos gadījumos aicināja vecākus nesūtīt bērnus uz internātskolām, jo tur bērni tikšot atrauti no vecāku reliģiskās audzināšanas.”” (Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 396. lpp.)

Carnikavas baznīca, kur padomju varas gados bija ierīkota elektropiederumu noliktava

¹ Strods H. Kopējais totalitārajā genocīdā 1940–1956 // Latvijas Vēsture. – 2001, Nr. 4., 75. lpp.

Izvilums no VDK aģenta 1983. g. aprīļa ziņojuma: "Luterāņu draudzes mācītājs M. Plāte (...) vairākkārt (...) aicinājis ticīgos skatīties, vai viņiem blakus nav izpildkomitejas pārstāvji, komjaunieši, kuri noklausās un meklē iespēju presē nomelnot ticīgos. Mudinājis viņus dzīt ārā no baznīcas (...). Baznīcas jaunatne bieži apspriež M. Plātes izteikumus, un daži no viņiem sāk apgalvot, ka tie luterāņu mācītāji, kuri brauc uz ārzemēm, ir saistīti ar VDK orgāniem un pilda viņu uzdevumus. (Aģents "Zenta")." (Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 412. lpp.)

"Saņemts: 1967. g. 2. XII. LKP CK Ziņojums (...) "Miruso piemiņas dienā" šā gada 26. novembrī tikai norādītās kapsētas apmeklēja apmēram 70 000 cilvēku, pie kam galvenā apmeklētāju masa, pa lielākai daļai latviešu tautības personas, ieplūda kapsētā pēc tumsas iestāšanās, paralizējot gandrīz visu pilsētas transporta kustību šo kapsētu apkārtnē. Apmeklētāju straume devās pie "Mātes" statujas Brāļu kapos, uz tā saucamo "balto krustu" rajonu 1. Meža kapos, kur vācu okupanti 1941. gadā apglabāja tā saucamos "čēkas zvērību upurus" (patiesībā notvertos un nošautos vācu izpletnu lēcējus – diversantus), pie Čakstes, Meierovica, Baloža kapiem. Norādītajās vietās apmeklētāji demonstratīvi iededzināja simtiem sveču un nolika ziedus, virknē gadījumu sarkan-balt-sarkanā krāsu sakārtojumā – buržuāziskās Latvijas bijušā karoga krāsās. (...)

religiskos svētkus svin pēc t.s. *vecā stila* kalendāra, un tas ir 13 dienas vēlāk).

Plašā ideoloģiskā darba veikšanai un uzraudzībai tika nodibināta speciāla iestāde, kas tieši bija pakļauta Valsts drošības komitejai, – *Religisko kultu lietu padome*. Piemēram, Evaņģēliski luteriskās baznīcas pārvaldes kārtībā izmaiņas notika jau 1948. gadā. Jaunā padome lika pieņemt jaunu Baznīcas Satversmi, tā atceļot iepriekšējo, 1934. gada Satversmi. Par arhibīskapu tika ievēlēts Gustavs Tūrs, kurš jau līdz tam bija šī amata vietas izpildītājs, un padomju orgāniem pakļāvīga Baznīcas Virsvalde. Par jauno arhibīskapu Ministru padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis 1948. gadā ziņo, ka "Latvijas ev. luteriskās baznīcas tagadējā vadība ir virzīta uz bezierunu sadarbību ar padomju varu un pilnīgu pakļaušanos spēkā esošajai padomju likumdošanai."¹

Visas izmaiņas notika pēc jaunās Religisko kultu lietu padomes ieteikumiem. Ik gadus augstākstāvošajām instancēm padome ziņoja par padarīto. Piemēram, 1957. gadā tiek ziņots par konkrētā darba sasniegumiem. Tur minēts, ka baptistu draudzēm nav dota atļauja izdot Baznīcas kalendāru, ka noraidīta katoļu konfesijas prasība atjaunot Kapuciešu klostera darbību sakarā ar to, ka no ieslodzījuma bija atgriezušies tā vadība, un visbeidzot tiek secināts, ka jāveic pasākumi, lai ierobežotu "kulta kalpu darbību atbilstoši pastāvošajiem likumiem".²

Totalitārā režīma attieksme pret Baznīcu bija ļoti negatīva, piemēram, bīskaps Jānis Cakuls ir apkopojis datus, ka laikā no 1940. g. līdz 1990. gadam 82% katoļu priesteru arestēja kā politiskos noziedzniekus. Padomju varas gados slēdza abas teoloģiskās fakultātes universitātē – evaņģēliski luterisko un Romas katoļu. Īpaši stāvoklis pasliktinājās sešdesmitajos gados, kad tika ierobežota arī teoloģisko semināru (vidējo mācību iestāžu) darbība.

Atsevišķos periodos politika pret Baznīcu nedaudz mainījās, liberalizējās, īpaši – pret Krievijas Pareizticīgo baznīcas darbību Latvijā. Tomēr šie periodi ir visai fragmentāri. Arvien biežāk nācās konstatēt, ka tā ir tikai kāda tālredzīga plāna politika, nekādas reālas iecietības nebija. Ja atsevišķos gadījumos tika atļauta reliģisku tekstu – Svēto Rakstu, dziesmu grāmatu – izdošana, tad tikai ļoti ierobežotā mēroga un ar revidētu tekstu. Tas nozīmēja, ka atsevišķu dziesmu pantus vai teksta vietas laboja vai izsvītroja vispār. Draudžu vadītājiem arvien biežāk nācās pakļauties dažādiem ierobežojošiem rīkojumiem un rekomendācijām, kuras, kā nereti izrādījās, bija obligātas. Nepakļāvīgie garīdznieki tika arestēti un viņu vietā iecelti cilvēki, kuri bija ar mieru pakļauties jaunās varas prasībām. Katrā draudzē mērķtiecīgi tika veidots aģentu-ziņotāju tīkls, kas nodrošināja pilnīgu kontroli pār draudžu darbību. Līdz pat astoņdesmitajiem gadiem ateistu padomes regulāri kontrolēja to, kas notika dievkalpojumos, ziņojumos

¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 387. lpp.

² Turpat, 395.–397. lpp.

norādīt, vai attiecīgajā draudzē tiek ievērota pastāvošās iekārtas likumdošana. Viens no aģentu uzdevumiem bija sakompromitēt mācītājus ticīgo vidū, tā mazinot viņu autoritāti un līdz ar to novēršot ticīgos no aktīvas darbības draudzēs.

Īpaši nozīmīga bija ateisma propaganda. 1964. gadā pie Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas sāka darboties Zinātniskā ateisma padome. Atsevišķu zinātņu – fizikas, astronomijas, dabaszinātņu u.c. nozaru – darbība, sekojot partijas norādījumiem, tika vērsta uz to, lai pierādītu ateistisko teoriju patiesumu. Šo teoriju propagandas darbā aktīvi bija iesaistās visām kultūras jomām – literatūrai, tēlotājmākslai, presei, radio un kino. Lielu darbu ateisma sludināšanā komunistiskā partija prasīja no visiem izglītības darbiniekiem. Ateisma propagandā tika izmantota pat tautas folklorā, kuras bagātīgais materiāls tika revidēts un no kuras tika atlasīts īpaši derīgais, konkrētajā gadījumā – dainas, kurās tiek pausta negatīva attieksme pret mācītājiem.

Mērķtiecīgi tika deformēta izpratne par kristīgo tradīciju nozīmi. To vietā arvien plašāk ienāca jauni padomju rituāli, piemēram, laulības dievnamā zaudēja juridisko likumību. Īpašas pretenzijas varas iestādēm bija pret Mirušo piemiņas dienas atzīmēšanu. Tā ir pēdējā svētdiena Baznīcas gadā, kad visi cilvēki īpašā veidā atceras savus mirušos radniekus un draugus. Latvijā ir izveidojusies tradīcija šajā dienā apmeklēt kapsētas un iedegt svecītes uz katra kapa. To daudzums ir pierādījums tai nemirstīgajai saiknei, kas vieno visus īpašā garīgā veidā, gan dzīvos, gan mirušos.

Padomju varas gados šo svētku svinēšana kļuva par savdabīgu tautas vienotības izpausmi. Īpaši tā netika ierobežota, vienīgi kontrolēta, aicinot nedarīt neko pretvalstisku un atstāt kapsētu pēc tās slēgšanas. Īpaši tika kontrolēti Meža kapi Rīgā. Pēc kapsētu apmeklējuma Mirušo piemiņas dienā daudzi tika aizturēti personības noskaidrošanai, bet simtiem cilvēku pēc Valsts drošības komitejas norādījumiem tika aicināti uz pārrunām dažādās instancēs – pirmām kārtām darbavietās un mācību iestādēs. Tika pārņemta nacionālistiska noskaņojuma demonstrēšana (viņi bija likuši svecītes pie brīvās Latvijas valsts vadītāju kapiem, īpaši – pie Jāņa Čakstes pieminekļa). To bija fiksējuši daudzie novērotāji kapos, un tas tika klasificēts kā naidīga attieksme pret pastāvošo iekārtu. No partijas un komjaunatnes organizācijām tika pieprasīts pastiprināts audzināšanas un izskaidrošanas darbs, jaunatne tika aicināta neapmeklēt šajā dienā kapsētas.

**Kristības Jaunajā
Sv. Ģertrūdes baznīcā
Rīgā. 20. gs. 80. gadu
sākums**

Pievērš sev uzmanību fakts, ka šais darbības piedalījās arī jaunatne. Starp apmeklētājiem tika ievēroti daudzi LVU un citu augstāko mācību iestāžu studenti, kuri vienatnē vai grupās staigāja ap nacionālistu (Baloža, Čakstes, Meierovica) kapiem, acīmredzot izmantojot to, ka augstskolu administrācija, partijas un komjaunatnes organizāciju sekretāri par to nezināja.” (Kurlovičs G., Tomašūns A. Latvijas vēsture. Okupācijas gadi. – R.: Zvaigzne ABC, 1998, 183. lpp.)

Lūgsna pie
Tirzas baznīcas
1989. gada
Vasarsvētkos.
Centrā mācītāja
Sarmīte Fišere

■ *Izvēloties divas frāzes –
"apziņas brīvība" un
"noziegums pret garu" un
salīdziniet šīs deklarācijas ar
reālo situāciju!*

■ *Kādi bija Reliģisko kulta
lietu padomes uzdevumi?*

■ *Izpētiet tuvākās kristīgās
draudzes vēsturi padomju
okupācijas gados un
komentējiet to!*

■ *Izvēlieties kādus no
Kristīgās baznīcas svētkiem
un pārdomājiet to nozīmi
sabiedrības kultūras dzīvē!*

Visas tiesiskās normas darbojās tā, lai draudzes nespētu saglabāt savus īpašumus. Tie tika nacionalizēti jau 1940. gadā, bet par to lietošanu bija jāmaksā milzīga nomas nauda. Piemēram, elektroenerģijas patēriņa tarifs bija apmēram desmit reižu lielāks nekā iedzīvotājiem. Reālā dievnamu atsavināšana noritēja pakāpeniski, iesākumā ideoloģiski apstrādājot attiecīgā rajona iedzīvotājus, samazinājās draudzes locekļu skaits. Draudzei arvien grūtāk kļuva apsaimniekot savu dievnamu, līdz nācās no tā atteikties pavisam. Tomēr nevienā gadījumā tas nenotika labprātīgi. Bieži vien īpaši labi saglabātajos dievnamos ierīkoja muzejus un koncertzāles. Kā piemērs šādām rekonstrukcijām ir baznīcēnu soli Rīgas Domā, kuru īpašais dizains ļauj pēc vajadzības mainīt skata virzienu. Koncerta laikā klausītāji varēja sēdēt ar muguru pret altāri un ar skatu uz ērģeļu prospektu. Lielākās Rīgas baznīcas tomēr izpelnījās valdības ievērību un arī rūpes. Ar īpašu Valsts plāna komitejas priekšsēdētāja Miervalža Ramāna gādību tika panākts, ka Maskavas varas iestādes finansē gan Doma ērģeļu restaurāciju, gan Sv. Pētera baznīcas torņa būvniecību. Bet tie ir izņēmumi. Daudz biežāk dievnamos ierīkoja sporta zāles un arodkomitejas, noliktavas, darbnīcas un pat rūpnīcu cehus vai pat tos uzspridzināja (piemēram, Talsu pareizticīgo baznīcu).

Nereti tie palika tukši, tika izdemolēti un sabruka.

9.4. GRĀMATNIECĪBA UN PRESE

Tika ieviesta stingri kontrolējama un centralizēta kārtība visā izdevējdarbībā. Bijušie apgādi bija nacionalizēti vai likvidēti un apvienoti vienā Latvijas Valsts izdevniecībā. Kā galvenais sasniegums ilgākā laika periodā tika minēts ļoti straujš izdevumu tirāžas pieaugums – līdz pat 17 000 eksemplāru. Par publikāciju saturu cītīgi rūpējās speciāli dibināta organizācija – Galvenā literatūras pārvalde (GLP). Tā lēma, ko padomju cilvēks drīkst lasīt

Latvijas Padomju rakstnieku savienības II kongresā. Referē PSRS Padomju rakstnieku savienības ģenerālsekretārs Aleksandrs Fadejevs. 1947

un kas viņam jālasa. Kaut arī PSRS Konstitūcijā bija rakstīts, ka Padomju Savienībā pastāv vārda brīvība, faktiski GLP (saīsinājumā saukta par "glavlitu") nodarbojās ar politisku cenzūru. Tika izveidota "vesela sistēma, kas ietvēra gan tekstus, gan to produkcēšanas mehānismu: autoru un bezgala daudzus "līdzautorus" – literatūras komandēšanas, vadišanas, apbalvošanas, iebiedēšanas un sodīšanas kompleksu"¹.

Sociālistiskajai ideoloģijai neatbilstošā literatūra tika vai nu iznīcināta, vai ievietota speciālos fondos. Turpmākajos gados tā bija pieejama tikai ar īpašām valsts drošības iestāžu izsniegtām atļaujām. 1946. gadā no Rīgas bibliotēkām tika izņemti apmēram 5 miljoni dažādu jaunajām prasībām neatbilstošu grāmatu. Tukšās vietas aizpildīja K. Marksa un F. Engelsa Kopotie raksti, Ļeņina darbu daudzie sējumi (tas viss tika iztulkots latviski jau pirmajos padomju varas gados) un, protams, arī sava valdīšanas laika valsts vadītāju sacerējumi un runas.

Par jaunās literatūras saturu lēma dažādas institūcijas. Jau gadu pēc Latvijas Padomju rakstnieku savienības nodibināšanas notika pirmais kongress, kurā ar referātu uzstājās Arvīds Pelše. Latvijas Komunistiskās partijas vadītājs skaidri norādīja mērķi, uz kuru jānododas jaunajai padomju literatūrai. Tas bija viens un ļoti skaidrs – tā bija ideālā varoņa un ienaidniekus nīstoša patriota pozitīvā tēla radīšana – tēla, kuram būtu vēlēšanās līdzināties. Partijas funkcionāri veltīja lielas pūles, lai par latviešu komunisma celmlauzi literatūrā padarītu Raini. "Kamēr šķiriskais palika tautas robežās, tikmēr tas nekļuva bīstams nacionālajiem centieniem. Rainis centās abus apvienot un tāpēc īsti neapmierināja nedz galējos lieliniekus, nedz arī nacionālos ideologus. Vai arī – abi atrada pietiekami daudz iemeslu, lai Raini kā lielu rakstnieku pasludinātu par "savējo", kā tas notika komunisma

"Runājot Andreja Upīša vārdiem, "sociālistiskais reālisms ir reālisma augstākā pakāpe un piepildījums". Domājams, frāze pietiekami izteiksmīgi raksturo gan socreālistu attieksmi pret savu daiļradi, gan viņu literatūras vēstures traktējumu: literatūra ir pastāvējusi vien tālāb, lai pēcgalā radītu sociālistisko reālismu. (...) Taču pastāv arī jautājuma otrā daļa – par socreālisma lomu literatūrā. Pie tā vērts pakavēties mazliet uzmanīgāk, jo socreālisms iezīmē veselu problēmu loku. Proti, socreālisms aiz sevis nav atstājis neko paliekošu – aptuveni vesels gadu desmits aizpildīts ar tekstiem, kurus labākajā gadījumā var uzskatīt par literāriem kurioziem." (Berelis G. Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1999. – 105., 106. lpp.)

¹ Berelis G. Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1999, 107. lpp.

Andrejs Upīts un viņa darbi

okupētajā Latvijā, no vienas, un trimdā, no otras puses. Ir labi apzināties, ka par spīti ideoloģijai Rainis kā rakstnieks pārdzīvoja laiku un viņu pienācīgi novērtēja kā vienā, tā otrā pusē.¹

Rainis tiešām bija izņēmums, lielākā daļa latviešu literatūras pārstāvju kļuva nevēlami. Par viņu daiļradi neviens nedrīkstēja interesēties, no skolu programmām viņu biogrāfijas tika svītrotas, bet brāļu Kaudziņu romānu "Mērnieku laiki" ideologi izmantoja ateisma propagandai. Nelielas izmaiņas notika pēc PSKP XX kongresa, kad t.s. "atkušņa" iespaidā skolu programmās atgriezās Jāņa Jaunsudrabiņa, Friča Bārdas, Annas Brigaderes un dažu citu līdz tam aizliegto autoru darbi. Tos izdeva samērā lielos metienos.

Tomēr pavisam īpašā statusā bija tie jaunākie padomju rakstnieki, kuri spēja atbilstoši prasībām piemērot savu daiļrades metodi sociālistiskajam realismam. Literārie darbi, kas bija *sociālistiski pēc satura*, tika izcelti, slavināti, godalgoti, ekranizēti, tulkoti visās padomju zemē dzīvojošo tautu valodās un nereti pat piemēroti dramaturģijas vajadzībām. Piemēram, 1963. gadā Latvijas PSR tika izdoti 2300 dažādu nosaukumu darbi ar kopējo metienu 11 miljoni! Tādi darbi drīkstēja būt arī *nacionāli pēc formas*; tas īstenībā nozīmēja tikai to, ka tie tika atzīti par derīgiem režīmam un tos drīkstēja publicēt nacionālajās valodās. Tādi bija Andreja Upīša, Viļa Lāča, Annas Sakses, Valda Luksa, Jāņa Sudrabkalna, Arvīda Grīguļa darbi. Bet pozitīvais, nekļūdīgais paraugvaronis kļuva par padomju literatūras neatņemamu kodolu uz ļoti ilgiem gadiem.

Nepārtraukti tika norādīts arī uz ļoti daudziem partijai nepieņemamiem trūkumiem. Piemēram, jau 1946. gada Latvijas Padomju rakstnieku savienības partijas pirmorganizācijas sapulces rezolūcijas projektā teikts: "Šodien mūsu literatūrā, īpaši lirikā, parādījušās slimīgas un kaitīgas parādības. Žurnālā "Karogs" un laikrakstā "Literatūra un Māksla" arvien vairāk parādās apolītiski, individuālisma-dekadences un mistikas caurstrāvoti dzejoļi,

Pirmās padomju varas
gados tulkotās grāmatas

¹ Nollendorfs V. Pēcvārds // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001, 622. lpp.

kuriem nav nekā kopēja ar mūsu padomju dzīves tiešamību. Šajos Rakstnieku savienības izdevumos parādījušies arī trīs stāsti, kuros nepareizi, sakropļotā veidā attēlota padomju dzīves īstenība.”¹

Trīs minētie stāsti ir Laimoņa Pura “Divi cilvēki”, Elīnas Zālītes “Ķērpis” un Annas Brodeles stāsts “Kaimiņi”. Turpmāk tiek minēti iemesli šo stāstu kaitīgumam: autori nepārvaldot ne formu, ne vielu – neizprotot padomju literatūras uzdevumus, bet redaktori sirgstot ar slimīgu draudzīgumu un tādēļ zaudējot modrību. Pie autoriem, kuri nespēj saprast jauno reglamentēto prasību būtību un nozīmi, 1946. gadā tika pieskaitīti arī Aleksandrs Čaks, Cecīlija Dinere, Atis Ķeniņš, Mirdza Ķempe u.c. Bet sešdesmitajos gados Vizmai Belševicai tika aizliegts publicēties astoņus gadus, Imantam Ziedonim uz laiku vairs nebija atļauts uzstāties dzeju vakaros.

Galvenie pārmēti arvien tika izteikti ļoti formālās frāzēs, kuras atkārtojas daudzos dokumentos, – tas esot idejiskuma trūkums, satura neskaidrība, individuālisms un daudznazīmība. Tika prasīts, lai viss uzrakstītais būtu viennozīmīgs, lai katram lasītājam būtu saprotamas padomju dzīves priekšrocības un t.s. ienaidnieku pazīmes. Īpaši jāpiemin bieži pārmestā daudznazīmība.

Tomēr lasītāji arvien meklēja zem oficiālās formas paslēpto opozicionāro kodolu, to, kas literatūru padarīja par mākslu. Tas veidoja īpašo mākslas darbu kvalitāti, to autori, neskatoties ne uz kādām represijām, prata saglabāt, pilnveidot un pamazām atrada arvien vairāk iespējas izteikt subjektīvas un individuālas domas. Lasītāji iemācījās tās lasīt starp rindām, nojaust pat nepateiktās. Pamazām sāka veidoties ļoti īpašas attiecības starp māksliniekiem un mākslas baudītājiem. Radās tāda kvalitāte, ko šobrīd, ievērojot laika distanci, var saukt par mākslas īpašo kvalitāti un fenomenu totalitārā režīma apstākļos. Ja šī daudznazīmīguma darbā nebija, tauta to parasti zināja un izdevumu netaisīja. 50. gadu beigās un 60. gados īpašu popularitāti guva dzeja. Dzeju krājumi iznāca 30 un vairāk tūkstošu eksemplāru lielos metienos, dzejas vakari bija klausītāju pārpildīti, un publika kāri tvēra katru vārdu.

Par tautas iemīļotu dzejnieku kļuva **Ojārs Vācietis** (1933–1983), kura pirmais dzejoļu krājums “Tālu ceļu vējš” iznāca 1956. gadā. Šajā un turpmākajos krājumos dzejnieka uzmanības centrā (pretstatā pirmajos pēckara gados valdošajai lozungveida dzejai) ir cilvēks, viņa iekšējā pasaule. Tā ir īsta jaunības dzeja ar romantisku trauksmi un tāluma alkām. Savukārt 1959. gadā iznākušajā garstāstā “Tās dienas acīm” atklāta sarežģītā pēckara dzīve un pirmo reizi atklāti (cik tas tajos laikos vispār bija iespējams) stāstīts par 1949. gada deportācijām. 1966. gadā iznākušajā dzejoļu krājumā “Elpa” iezīmējas dzejnieka kritiskā attieksme gan pret pasaules, gan pašu zemes negācijām caur liriskā varoņa

“Konsekventākie ideoloģijas pārkāpēji, minēšu tikai Vizmu Belševicu, Knutu Skujenieku, Visvaldi Lāmu, vēlāk – Klāvu Elsbergu, dabūja smagi maksāt par savu uzdrīkstēšanos. Citi dabūja apzināties un mācīties atļautā un neatļautā robežas. Bija tādi, kas meslus nesa, kad nevajadzēja. Nevar noliegt, ka šī koeksistence bija neērts kompromiss, kaut arī ir skaidrs, ka te veidojās, protams, stipri ierobežotas brīvības apstākļos, jauna, bet ierobežota literārā laiktelpa ar saviem noteikumiem, ar spēcīgu, lai gan pilnībā neizteiktu mijiedarbību pašu literātu, arī literātu un publikas starpā. Taču šāda hermētiska laiktelpa varēja pastāvēt tikai dotajos apstākļos – starp ārējiem spaidiem un iekšējo brīvības vajadzību. Beidzoties spaidiem, tā bija spiesta atvērties, bet atveroties tā zaudēja daudz no savas iekšējās dinamikas, kas to bija barojusi.” (Nollendorfs V. Pēcvarāds / Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001, 623.–624. lpp.)

R. Valnere. Ojārs Vācietis. 1984

¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 439. lpp.

Padomju preses izdevumi sākās ar lozungu "Visu zemju proletārieši, savienojieties!" un sociālistiskos sasniegumus fiksējošām fotogrāfijām, ko pavadīja optimisma pārpilni teksti: "Ja paveramies visapkārt, ieraugām jaunas pilsētas, jaunus namus un rūpnīcas ar modernām iekārtām, ieraugām ne tikai traktorus un kombainus, bet arī lidmašīnas, kas kalpo mūsu lauksaimniecībai. Mēs zinām, ka mūsu zvejas vīri dodas tālos okeāna plašumos un pārved dzimtajā krastā bagātus lomus, ka mūsu zinātnieki ar savu darbu ieguvuši pasaules slavu. Bet par visu to un daudziem citiem izciliem sasniegumiem, kas gūti, pašiem saimniekojot savā zemē, mēs šodien nebrīnāmies, jo uzskatām – tā jābūt. Tādus mērķus sev bijām izvirzījuši un vēl lielākus iecerējuši nākotnei. Tādēļ par tautas saimniecības automatizētajām vadības sistēmām ar skaitļošanas mašīnām, par zvaigžņu noslēpumu pētišanu ar spēcīgiem teleskopiem, par jaunām augstražīgām labības šķirnēm, kuru sēklu pašreiz gatavo lauksaimnieki, par visā savienībā lielāko zivju veikalu Rīgas Centrālajā kolhozu tirgū un daudz ko citu mēs sakām: tā ir mūsu šodiena, par ko esam pateicīgi savai – padomju iekārtai."

("Zvaigzne", 1979, Nr. 2, 1. lpp.)

Laikraksta
"Cīņa" izdošana.
1948

personiskās uztveres prizmu. Šīs līnijas risinātas visos turpmākajos O. Vācieša darbos.

1961. gadā pirmais dzejoļu krājums "Zemes un sapņu smilts" iznāk Imantam Ziedonim (dz. 1933), bet īpašu popularitāti gūst 1965. gadā publicētais krājums "Motocikls". Abus dzejniekus bieži min blakus, jo viņi ir tālaika tautas dziļāko domu izteicēji – katrs savā spilgtā, savdabīgā mākslinieciskā formā.

Prozā jaunas vēsmas ienesa Ēvalda Vilka (1923–1976) stāsti, īpaši – 50. un 60. gados publicētie darbi "Piecas minūtes par vēlu" (1961), "Divpadsmit kilometri" (1963) u.c. Tajos patiesi atspoguļota dzīve Latvijā un cilvēka bieži vien pretrunīgā iekšējā pasaule juku laikos pēc Otrā pasaules kara. Par savu uzdrīkstēšanos rakstnieks izpelnījās asus oficiālās kritikas uzbrukumus.

Lasītāju prasība pēc daudznozīmīguma izpaudās arī visā oficiāli publicētajā presē – tieši šajā laikā izstrādājās pati par sevi saprotama tradīcija, ka visu presi vajag lasīt, sākot no pēdējās lappuses. Pirmajās lapās bija atrodamas galvenokārt politiskiem saukļiem piesātinātas, tukšvārdīgas frāzes. Tas bija tautsaimniecības sasniegumu tendenciozs atspoguļojums.

Tomēr preses darbs vēl bija pilnveidojams; tam nolūkam 1959. gadā tika nodibināta Latvijas Padomju žurnālistu savienība. Par visvairāk lasītajiem žurnāliem un avīzēm līdzās jau minētajam "Karogam" un laikrakstam "Literatūra un Māksla" kļuva žurnāli "Zvaigzne" (no 1950. gada) un "Liesma" (no 1958. gada). Īpašu vietu ieņēma satīriskais žurnāls "Dadzis", kurā parādījās interesanti divdomīgi feļtoni, kurus no ideoloģiskā viedokļa nereti bija iespējams tulkot atšķirīgi. Ļoti iemīļota, salīdzinoši

neitrālā lasāmviela bija arī žurnāli "Veselība" un "Padomju Latvijas Sieviete". Vislielākā tirāža (215 000 eksemplāru) tika uzlikta partijas galvenajam laikrakstam "Cīņa", kura abonēšana bija obligāta visiem uzņēmumiem un iestādēm.

Nesaudzīgu represiju vilnis pret radošo inteligenci atsākās sešdesmito gadu sākumā. Tika aizliegta jebkāda brīvdomība, nebija pieejama ne vismazākā informācija par to, kas notika Rietumeiropā. Par galveno saukli kļuva t.s. tautas balss. Presē tika publicētas intervijas ar rūpnīcu strādniekiem, kuri pēc partijas norādījumiem vērtēja mākslinieku darbus.

"1963. gada 11. aprīlī VEF montētāja, Sociālistiskā Darba Varone Emīlija Siliņa laikrakstā "Cīņa" saka: "Mēs, strādnieki, ļoti mīlam

padomju rakstniekus un mākslas darbiniekus. Ar lielu uzmanību sekojam viņu daiļradei, patiesi priecājamies par katru izdevušos dzejoli, stāstu, lugu, gleznu, skulptūru vai teātra izrādi. Un skumstam, ja viņu daiļrade neaiziet pa to ceļu, ko norādījusi partija." Pretspēku sadursmes moments tika uzsvērts katrā partijas dotajā norādījumā. Tādi formulējumi kā "ideoloģiskā fronte", "dot graužošu triecienu komunisma ienaidniekiem", "bruņoti ar marksisma-ļeņinisma pasaules uzskatu", "partijiskās pozīcijas", "cīņa par nākotni", "saliedēt spēkus cīņai par komunismu" klejoja no viena dokumenta uz otru.¹

Politiskie fakti Eiropā liecina par traģiskās izolācijas pastiprināšanos. Tiek uzcelts mūris Berlīnē, padomju karaspēks dodas uz Prāgu, bet, kā vēsture to jau senāk ir pierādījusi, pārspilējumi ne pie kā laba nenoved un liecina par varas pozīciju nedrošību. To arvien sajūt tauta, un bieži tas tiek izmantots. Lēni, bet neatgriezeniski notiek paradigmas maiņa – orientācija ir cita. Sākas iepriekšējo gadu pārvērtēšana, tiek pausta atklāta interese par vēsturi, klasiku un folkloru – biogrāfiskie romāni, dokumentāli stāsti, filozofiska publicistika atklāj pretrunu starp oficiāli sludināto un patiesi reālo. Tas sekmēja publiskās diskusijas un vēlēšanos runāt par to, kas ilgstoši bija noklusēts. Godinot Raiņa simtgadi, 1965. gadā notiek pirmās dzejas dienas, dziesmusvētki atkal kļūst par īpašiem tautu vienojošiem svētkiem.

Pēc Rakstnieku savienības V kongresa 1965. gadā "Rakstnieku savienība kļuva par savdabīgu vidi, kurā oficiālo aprindu prasības sadūrās ar inteliģences pretestību. Rakstnieki vienlaikus it kā atradās divējādā situācijā. No vienas puses, viņu mērķis bija "atklāt patiesību", "izzināt dzīvi", radīt daiļdarbu saskaņā ar savu izpratni par pasauli, no otras, – viņu oficiālais "ideoloģiskā darbinieka" statuss pagērēja apliecināt valdošo ideoloģiju. Ar laiku Rakstnieku savienības sākotnējais mērķis – kalpot ideoloģijai – pārtop mēģinājumos pārvarēt ideoloģiskos ierobežojumus, likt varai rēķināties ar vietējo apstākļu savdabību. Vēl vēlāk – sekmēt savas, no oficiālās varas neatkarīgas ideoloģijas veidošanos un pastāvēšanu. Atrazdamās varas kontrolē un tās ieinteresētības sfērā, Rakstnieku savienība top par "brīvu telpu" ideju izspēlei, vidutāju starp komunistisko partiju un lasītāju, ideoloģiskajām prasībām un reālo dzīvi. 70. gados tā kļūst par vienu no intelektuālās dzīves centriem. Par spīti varas uzraudzībai, pateicoties dažādo paaudžu pārstāvēniecībai un to iekšējām pretrunām, Rakstnieku savienībā notiek diskusijas par literāro mantojumu, sociālajiem jautājumiem, demogrāfisko situāciju utt. vēl ilgi pirms tam, kad šīs problēmas atklāti parādās periodisko izdevumu slejās. Strīdu sekas ir daudz plašākas, tās skar ne tikai literatūru, bet arī Latvijas kultūru un sociālo dzīvi kopumā. Rakstnieku vide kļūst par solidaritātes vietu, kurā rakstnieku profesijas publiskums, arī varas piešķirtie apbalvojumi vai reizumis

■ Raksturojiet sociālistiskā reālisma metodes principus literatūrā!

■ Komentējiet iespējamās aizlieguma iemeslus kāda jums zināma autora daiļradē!

■ Kādi, jūsuprāt, bija dzejas popularitātes iemesli?

■ Salīdziniet kādu laikraksta "Cīņa" vai "Padomju Jaunatne" eksemplāru ar mūsdienu preses izdevumu.

■ Komentējiet Rakstnieku savienības kā intelektuālās dzīves centra nozīmi!

Latvijas Padomju rakstnieku savienības V kongresā Vizma Belševica savā runā piemin melu kaitīgumu:

"Piecdesmitajos gados es strādāju bērnu avīzes redakcijā. Tad mēs saņēmām vienu reizi no Maskavas avīzi, kur bija tāds liels virsraksts "Visi pionieri uz slēpēm". Un tur ar krāsainiem attēliem bija parādīti bērni ar slēpēm uz sniega. Bet, par cik šāds numurs bija iznācis Maskavā, tad arī mums bija jāizdod avīze ar šādu pašu virsrakstu – "Visi pionieri uz slēpēm". Bet pie mums tajā laikā sniega nebija, sniegs nebija uzsnidzis. Ko darīt? Redaktore teica, lai pameklē, varbūt kaut kur sniegs ir uzsnidzis, piemēram, Cēsīs. Sniegs nokūsis, fotogrāfs fotografē, mēs ievietojām fotogrāfiju – bērnus ar kamanīnām uz superfosfāta kaudzēm pie stacijas. Iznāca mūsu numurs ar visām slēpēm un ragaviņām. Ja no šiem bērniem ir izauguši skeptiķi un nihilisti, tad es par to nebrīnos, jo viņi bija klāt, kad tas tika darīts."

(Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 459. lpp.)

¹ Konstante I. Mākslas dienas Latvijā // Domas. – 2000, Nr. 5, 271. lpp.

pat tikai piederība pie šīs organizācijas var palīdzēt aizsargāties pret varu.”¹

Šajā laikā veidojās tradīcija, kura iezīmē turpmāko gadsimta ceturksni latviešu literatūrā. Līdzās jau minētajiem Ojāram Vācietim, Imantam Ziedonim un Ēvaldam Vilkam izcilus darbus publicē latviešu rakstniecības lielmeistari – Visvaldis Lāms, Ilze Indrāne, Regīna Ezera, Mirdza Bendrupe, Alberts Bels, Zigmunds Skujiņš, Dagnija Zigmonte, Andrejs Dripe, Gunārs Priede, Māris Čaklais, Vizma Belševica, Jānis Peters. Izveidojās literārais manojums, kas šodien ir skolu programmu nozīmīga sastāvdaļa.

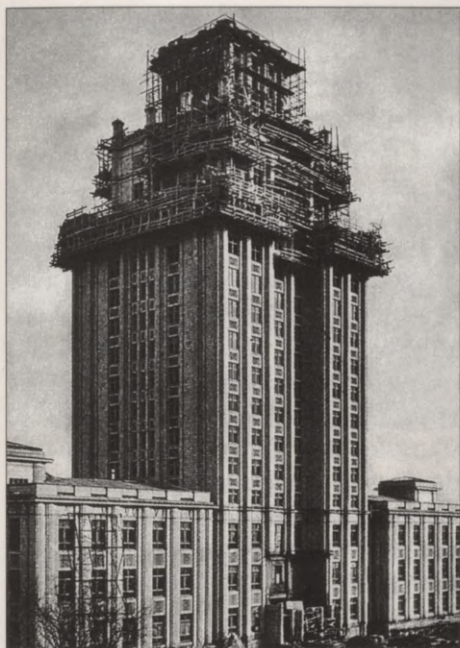
9.5. PILSĒTBŪVNIECĪBA UN ARHITEKTŪRA

Jaunās padomju zemes celtniecībai bija noteikti strikti uzdevumi – galvenais bija padomju varenības slavināšana. Daudzas Latvijas pilsētas kara laikā bija stipri cietušas. Rēzeknei, Valmierai, Liepājai, Daugavpīlij un Jelgavai tika plānots jauns centrs atbilstoši standartizēti formāliem principiem – t.s. internacionālajam modernismam. Ielām bija jābūt plašām, laukumiem – regulāriem, simetriskiem, ar Ļeņina pieminēkli centrā, bet celtnēm bija jābūt reprezentatīvām un atbilstošām visjaunākajiem un modernākajiem padomju arhitektūras principiem – tām bija jābūt lielām,

Ļeņina pieminēkļa
atklāšana Rīgā Padomju
Latvijas 10. gadadienā
1950. gadā

¹ Briedis R. Laikmeta konturējums // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001, 40.–42. lpp.

Zinātņu
Akadēmija.
Arhitekti
O. Tīlmanis,
K. Plūksne u.c.
1953–1957

plašām, gaišām un pārliecinošām. Tieši šos principus Latvijas arhitektiem izdevās iemiesot augstceltnē – namā, kurš tika celts jauna-jiem lauksaimniecības pirmrindniekiem – kolhozniekiem. Tomēr pēc uzcelšanas varenais nams tika atdots Zinātņu akadēmijai, un tā tas ir vēl mūsdienās. ZA augstceltnes arhitektu grupas vadītājs bija **Osvalds Tīlmanis** (1900–1980), piedalījās arhitekti V. Apsītis, K. Plūksne, V. Šņitņikovs un inženieris N. Gusevs.

Latvijas ZA augstceltne (1953–1957) atbilst tālaika stereotipam: tādas varenas torņveida ēkas tikaeltas vairākās “plašās padomju zemes” pilsētās. Celniecībā tika izmantota vismodernākā tehnoloģija – saliekamā dzelzsbetona karkass. Tas ļāva veidot īpaši augstu modernu celtni kā trīsdalīgu, savstarpēji it kā neatkarīgu apjomu kompozīciju.

“Tai ir piramidāls nobeigums, kura virsotne visai lielā mērā atgādina barokālu torni, tāpēc tā no jebkura skatu punkta organiski saplūst ar Vecrīgas siluetu. Zinātņu akadēmijas jaunceltne Rīgas centra plānojumā ietverta visai meistarīgi, jo skatā no Ķīpsalas tā papildina asimetrisko Vecrīgas siluetu ar it kā trūkstošo vertikālo akcentu tā labajā pusē.”¹

Darba telpas bija izvietotas sešpadsmit stāvos, virs kuriem vēl bija augsta torņa smaile. Tāda ēka tiešām demonstrēja tālaika arhitektūras sasniegumu virsotni. Interjeros tika izmantoti vislabākie materiāli, veidojot plašas telpas ar augstiem griestiem, liftus, parketa grīdas un lieliskas zāles, kurās vēl tagad notiek Zinātņu akadēmijas sanāksmes un nozīmīgas konferences.

ZA fasādes cilnis ar
padomju simboliku –
sirpi un āmuru

Lustra. ZA augstceltnes
interjera fragments

¹ Holcmanis A. Vecrīga – pilsētbūvniecības ansamblis. – R.: Zinātne, 1992, 204.–205. lpp.

Osvalds Tīlmanis jau no 1934. gada bija Rīgas pilsētas galvenais arhitekts. Kopš 1951. gada viņš bija vadošais arhitekts Latvijas Valsts pilsētu celtniecības projektēšanas institūtā (vēlākajā "Latgiprogorstroj" un "Pilsētprojektā"). 1955. gadā O. Tīlmanim tika piešķirts LPSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka nosaukums, bet no 1959. g. līdz 1965. gadam viņš bija LPSR Arhitektu savienības valdes priekšsēdētājs.

Osvalds Tīlmanis un Aleksandrs Birzenieks (1893–1980) kopā ar arhitektiem no visas Padomju Savienības piedalījās vissavienības konkursā par jauna Rīgas centra izveidi. Tālaika politiskā situācija, par ko liecināja arī plašā konkursa izsludināšana, pieprasīja padomju sociālistiskās republikas galvaspilsētas centra pilnīgu pārveidi. Jau no 1947. gada senais Iekšrīgas centrs intensīvi tika pārveidots atbilstoši jaunajam ģenerālplānojumam. Tā galvenā ideja bija 11. Novembra krastmalas, ko pārdēvēja par Komjaunatnes krastmalu, tieša savienošana ar Komunāru laukumu (tagadējo Esplanādi). Noslēgums šim jaunajam savienojumam bija Ļeņina piemineklis liepu alejas galā. Komunāru laukums kļuva par jaunās pēckara Rīgas centru. 1960. gadā parkā tika uzstādītas astoņas latviešu revolucionāriem veltītas skulptūras (piemēram, Ļeva Bukovska darinātais Jāņa Rudzutaka portrets, L. Davidovas-Medenes veidotais Imanta Sudmaļa tēls). Jaunā centra nozīme tika pastiprināta ar lielās, plašās Vidzemes maģistrāles – Ļeņina ielas (Brīvības ielas) pagarināšanu līdz Daugavai. Bijušajā Rātslaukumā tika nojauktas Otrajā pasaules karā nopostītās celtnes – Rātsnams un Melngalvju nams līdz ar visu apkārtni. Atbilstoši jaunajam plānam celtnes, kuras bija iespējams rekonstruēt, tomēr tika pilnībā nojauktas. To vietā tika veidots Kaļķu ielas turpinājums kā plašs, tiešs savienojums ar krastmalu. Tika izveidota maģistrāle – Ļeņina iela, kas iznīcināja laukumu pie Brīvības pieminekļa un varmācīgi pāršķēla Vecrīgas veidolu. Neskatoties uz daudziem iebildumiem, tas tika īstenots, un vēlāk daudzus gadus pa šo ielu cauri Vecrīgai kursēja trolejbusi no galapunkta pie Brīvības pieminekļa, kurš līdz ar to nemitīgi atradās ļoti nelabvēlīgos apstākļos, uz Pārdaugavu.

Rīdzinieki
Vecrīgā novāc
Otrā pasaules
kara drupas

20. gs. 50. gados
Vecrīgā
jaunuzcelto
dzīvojamo
ēku fasādes
ar stilizētiem
baroka
elementiem

Tehniskā universitāte
(1958) un Akmens tilts
(1953–1958) fragments

Protams, pilsētas centra savienošana ar Pārdaugavu bija ļoti svarīga (arī tagad tas notiek, tikai Vecrīgai daudz labvēlīgākā režīmā). No 1953. g. līdz 1958. gadam pāri Daugavai tika uzbūvēts jauns – Oktobra tilts (tagadējais Akmens tilts; arhitekts K. Jakovļevs un inženieris G. Popovs). Pirmo reizi Rīgas vēsturē pāri Daugavai sāka kursēt regulārs transports – tramvajs. Tilta veidols tika pieskaņots jaunās Komjaunatnes krastmalas un bijušā Rātslaukuma videi. 1959. gadā krastmalā tika atklāts piemineklis 1905. gada cīnītājiem (A. Terpilovskis). Jaunais tilts organiski papildināja krastmalu un ieveda laukumā, kuru konstruktīvi un strikti ierobežoja jaunas celtnes, piemēram, Rīgas Politehniskā institūta ēka (tagadējā Tehniskās universitātes ēka, O. Tīlmanis, 1958), kuras adrese bija Ļeņina iela 1, un visapkārt vairākas jaunas dzīvojamās ēkas, kas vizuāli norobežoja šo laukumu no Vecrīgas, bet ar stilizētiem baroka elementu rotājumiem it kā pieskaņojās Sv. Pētera baznīcas fasādei.

“Šo telpu mēs uztveram kā Vecrīgas apbūves pārtraukumu, kā tukšumu tās masā un struktūrā.”¹

Piemineklis 1905. gada
cīnītājiem. A. Terpilovskis.
1959

¹ Holcmanis A. Vecrīga – pilsētībūvniecības ansamblis. – R.: Zinātne, 1992, 168. lpp.

VEF Kultūras
pils. Arhitekts
N. Semencovs.
1960

"Tika radīta mazstāvu dzīvojamo ēku sērija – "303" (arh. V. Rammane, E. Kalniņa, inž. A. Briedis) ar samērā plašām plānojuma variācijām.

Stāvie kārniņu jumti ar mansarda logiem, kā arī silikātķieģeļu un sarkano apdares ķieģeļu apvienojums fasādē dara šīs ēkas tuvas mūsu šodienas priekšstatiem par reģionālo arhitektūru."

(Krastiņš J., u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 188. lpp.)

Liela uzmanība tika pievērsta dzīvojamai apbūvei, jo bija intensīvi jāveido jauni rajoni daudzajiem rūpnīcu strādniekiem, kuri ieradās no dažādām Padomju Savienības republikām. Liela nozīme te bija pirmskara racionālo blokēku būvniecības pieredzei. Tika izveidoti samērā veiksmīgi tipveida projekti – piemēram t.s. "301" un "303" sērijas dzīvojamām ēkām, kuras izmantoja Ilģuciema un Bolderājas apbūvei.

Intensīvi tika veidots jauns dzīvojamais rajons Valsts Elektrotehniskās fabrikas (VEF) apkārtnē. VEF strādnieki ieguva samērā kvalitatīvas dzīvojamās ēkas – to ārējais veidols bija lakonisks, fasādē bija tikai nelieli rotājumi, bet dzīvokļi – gaiši un plaši. Ļoti pretenciozs ir VEF Kultūras pils (1960, arhitekts Nikolajs Semencovs, inženieris I. Placis) portiks ar varenu kolonādi un plašām kāpnēm, kas vēl tagad pārsteidz ar Rīgai neraksturīgo gigantomāniju un tendenciozitāti. Iekštelpas rotātas, izmantojot tālaika labākos vissavienības paraugus. Tāpat kā lielākajai daļai tālaika arhitektūras, arī šeit izmantota orderu arhitektūras simetrija. Klasiskie principi samērā veiksmīgi papildināti ar jauniem, padomju okupācijas laikam raksturīgiem dekoratīviem motīviem – sirpjēm, āmuriem un zvaigznēm. To veidolā daudzviet izmantota tautas mākslas ornamentu stilizācija.

Sešdesmito gadu vidū tika veidoti vairāki jaunu dzīvojamo ēku kompleksi – Āgenskalnā (t.s. "Āgenskalna priedes"; arhitekts Nikolajs Rendels, 1913–1964), Juglā (Olģerts Krauklis, dz. 1931), Purvciemā un Ķengaragā (Gunārs Melbergs, dz. 1929). Šajā apbūvē jau daudz mazāk nekā piecdesmito gadu celtnēs bija redzamas individuālas iezīmes. Lielākoties tās ir piecstāvu ķieģeļu ēkas ar ļoti nelieliem (t.s. mazgabarīta) dzīvokļiem un minimālu palīgtelpu platību. Jauno dzīvojamo ēku rajonu apbūves vienīgā rota un lepnums bija vairākas 9 vai 12 stāvu ēkas un pēc

VEF Kultūras pils
portīkas fragments

VEF Kultūras pils
fasādes dekors

ģeometriskā plāna skaisti izveidotas, it kā funkcionālas, bet bieži neērti izvietotas atpūtas zonas. Savukārt citas estētiskās vai sociālās vajadzības vispār tika ignorētas. Pamazām, pieaugot industrializācijai un reglamentētajām prasībām, jaunie dzīvojamie rajoni kļuva cits citam arvien līdzīgāki, primitīvāki un vienmuļāki.

Daudz veiksmīgāk jaunās prasības izdevās realizēt sabiedriskajās celtnēs. Piemēram, Jūrmalas restorānu "Jūras pērle" un veikalu "Bērnu pasaule" Rīgā, Matisa ielā (abas ēkas uzceltas 1964. gadā; arhitekts Josifs Goldenbergs, 1907–1984) nešaubīgi var uzskatīt par 60. gadu savdabīgiem padomju dzīves simboliem, kas tika demonstrēti ar lepnumu. Kaut gan celtnes tika daudz kritizētas, tās pazina gandrīz visi Latvijas un Rīgas viesi. "Jūras pērle" kļuva par lieliskā kūrorta – Jūrmalas simbolu, bet "Bērnu pasaule" – par iemīļotāko iepirkšanās vietu. Kaut arī tām

Restorāns
"Jūras pērle".
Arhitekts
J. Goldenbergs.
1964

Veikals "Bēnu pasaule".
*Arhitekti J. Goldenbergs,
 L. Vaičulaitis. 1964*

Voldemārs Šusts
 no 1957. gada ir LPSR
 Arhitektu savienības biedrs, bet
 no 1965. g. līdz 1979. gadam –
 valdes priekšsēdētājs.
 Nozīmīgākie darbi ir
 pieminēklis "Koklētājs" Valkā
 (1972), Ļeņina pieminēklis
 Valkā (1975) un Madonā
 (1977), kā arī Rīgas HES
 interjeri (1975–1980). No
 1979. gada LPSR Nopelniem
 bagātais arhitekts.

piemita arhitektoniskas nepilnības un bieži tika pārmesti stereotipi, šīs celtnes bija kultūrvēsturiski tam periodam nozīmīgas. No daudzajām sabiedriskajām celtnēm vēl jāmin "Daugavas" sporta nams (1962, Vladimirs Šņitņikovs, 1913–1996), Pasažieru dzelzceļa stacija "Rīga" (1960, Vladimirs Kuzņecovs, dz. 1912) un Rīgas Autoosta (1964, Georgs Mincs, dz. 1919). Arī šīs ēkas bija ļoti nozīmīgas jau no pirmajiem pēckara gadiem mērķtiecīgi veidotajā Rīgas jaunajā sejā.

Veiksmīgi tika veidoti interjeri. Šajā jomā liela nozīme bija Mākslas akadēmijas darbībai. 1961. gadā tika izveidotas divas jaunas nodaļas – Interjera un iekārtu nodaļa un Tekstilmākslas nodaļa.

Vides mākslas nodaļas, kas toreiz bija Interjera un iekārtu nodaļa, vadītājs kopš 1964. gada bija arhitekts **Voldemārs Šusts** (dz. 1929). Viņš panāca ļoti augstu studiju līmeni – šo nozari apguvušie varēja strādāt vides mākslinieciskā tēla veidošanā, projektējot interjerus, mēbeļu dizainu un telpas reklāmu. Tam bija liela nozīme, jo, ievērojot stingri reglamentētos un normētos telpiskās vides veidošanas noteikumus, bija jāatrod iespēja izcelt telpas specifiku un padarīt to nacionāli savdabīgu, estētizējot standartizēto arhitektūru.

Lieliski palīgi šajā jomā bija Tekstilmākslas nodaļas absolventi, kuri pedagoga **Rūdolfa Heimrāta** (1926–1992) vadībā mērķtiecīgi apguva visus šīs mākslas noslēpumus. Daudzus sabiedriskos interjerus vēl šodien rotā monumentāli tekstildarbi.

Jauno nodaļu absolventi kļuva par izcilu mākslinieku interjeristu paaudzi, kas mācēja sakausēt oficiālos reglamentus ar augsti mākslinieciskām, estētiskām un nacionālām prasībām un kas tika aicināti darboties visā Padomju Savienībā kā spējīgākie šīs nozares speciālisti.

Rūdolfs Heimrāts

R. Heimrāts.
Ziedu pārdevējas. 1967

Latvijā galvenokārt tapa tam laikam atbilstoši, reprezentatīvi interjeri – restorāni "Staburags", "Rostoka", "Ruse", kinoteātris "Pionieris" ("Oskars"), kā arī rekonstrukcijas kinoteātrī "Palladium", Lielajā ģildē, kas kļuva par koncertzāli ar labu akustiku, u.c. Viens no labākajiem piemēriem šeit varētu būt ražošanas apvienības "Daiļrade" (lietišķās mākslas) salons Vaļņu ielā 25 (arhit. Andris Kalniņš, dz. 1926), kas vēl bija saglabājies līdz 2000. gada ziemai un piesaistīja Rīgas viesus ar savu unikālo, nacionālo savdabību.

Tekstilmākslinieks un keramiķis profesors **Rūdolfs Heimrāts** ir latviešu profesionālās tekstilmākslas pamatlicējs, pirmā latviešu gobelēna "Uz Dziesmu svētkiem" (1960) autors, veidojis interjeru kafējnīcai "Luna" (1962), grāmatnīcai "Globuss" (1963), kafējnīcai "Ļeņingrada" (1972).

- Kādi bija galvenie arhitektu uzdevumi pēc Otrā pasaules kara?
- Kas tika mainīts Rīgas ģenerālplānā?
- Izvēlieties piemēru no tālaika arhitektūras un raksturojiet to!
- Kāda nozīme bija interjeru mākslai jaunajos politiskajos apstākļos?

Ražošanas
apvienības
"Daiļrade" salons

"Mēs esam aculiecinieki Vecrīgas pilsētībūvnieciskā ansambļa atdzimšanai. Un varam justies gandarīti, ka savdabīgā, mums tik pierastā un mīlā vecā pilsētas daļa atkal atgūst zaudētās arhitektoniskās un telpiskās nianšes un blakus sirmās pagātnes vaibstiem iezīmējas jauni."

(Holcmanis A. Vecrīga – pilsētībūvnieciskais ansamblis. – R.: Zinātne, 1992, 215. lpp.)

"Tomēr daudzi jo daudzi memoriālie kompleksi un pieminekļi, it īpaši neskaitāmie "ļēņinekļi", kas 70. gadu nogalē kļuva obligāti vismaz jebkurā republikas rajona centrā, galvenokārt bija valdošās nomenklatūras un tās ideologu sabiedriski politisko ambīciju materializējums ar atbilstošu finansiālo segumu un līdz ar to – visai izdevīgs pasūtījums to autoriem. Parasti tika atrastas arī iespējas un līdzekļi to uzturēšanai nevainojamā kārtībā, un aizvien auga kontrasts starp šiem tautas "gaišās rītdienas" gaismekļiem un pilsētu vēsturisko apbūvi, kuras fiziskā degradācija daudzviet pārsniedza kritisko robežu."

(Krastiņš J. u.c.

Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 209. lpp.)

Latviešu sarkano strēlnieku piemineklis Rīgā. 1971

Septiņdesmitie gadi papildināja Rīgas veidolu gan ar senām un mīlām iezīmēm, gan arī ar jauniem un svešiem varas simboliem. Svarīgi pieminēt, ka 1970. gadā Rīga atguva vienu no skaistākajām baznīcu torņu smailēm – Sv. Pētera baznīcas torni. Savukārt otrs projekts ir izsaucis vislielākos strīdus un neskaidrības, jo tas ir saistīts ar Rātslaukuma atjaunošanu.

No 1968. g. līdz 1972. gadam bijušā Rātslaukuma vietā tika izveidots padomju laikmetam atbilstošs ansamblis – Latviešu sarkano strēlnieku memoriāls. Tagad, kad šajā laukumā ir atjaunoti vairāki karā nopostīti nami, septiņdesmitajos gados veidotais ansamblis ir izjaukts un arhitektoniski zaudējis savu nozīmi. Savulaik "veidot pieminekli, kas būtu latviešu sarkano strēlnieku un viņu dižo cīņas mērķu cienīgs, turklāt – pašā pilsētas sirdī, bija reti nozīmīgs, atbildīgs un reizē arī godpilns uzdevums.

Un tāpēc konkursā piedalījās visai kupls dalībnieku pulks – bija iesniegti 34 projekti. Tie reprezentēja plašu radošo meklējumu un arhitektoniski plastisko koncepciju skalu."¹

Tika pabeigta piecdesmitajos gados uzsāktā šī laukuma telpiskā organizācija. Šajā darbā iesaistījās gandrīz visi tālaika ievērojamākie pilsētībūvnieki. Mērogs, vecpilsētai atbilstošie materiāli un simboliski kontrastainās formas labi iekļāvās un papildināja jau tā neviendabīgo Rīgas tēlu. 1972. gadā par šī projekta kompleksu realizāciju tēlniekam V. Albergam, arhitektiem Dz. Dribam un G. Lūsim-Grinbergam tika piešķirta augstākā valsts atzinība – PSRS Valsts prēmija.

Šis ansambļa liktenis ir labs piemērs tam, cik sarežģīts mākslas veids ir arhitektūra. Gleznas var mierīgi glabāt fondos, tās var paļāt, bet neviens neierosina tās iznīcināt. Arhitektiem katrā jaunā laikmetā ir jāpielāgojas tā prasībai pēc būtiskām izmaiņām apkārtējā vidē. Šis laukums bija viens no labākajiem pilsētībūvnieciskajiem ansambļiem, kas bija tapis septiņdesmitajos gados, un tas liecināja par mūsu arhitektu un tēlnieku augsto meistarību, bet sakarā ar Rātslaukuma atjaunošanu ansamblis savu nozīmi ir zaudējis.

Veiksmīgāks savā risinājumā ir piemīņas ansamblis Salaspils koncentrācijas nometnes vietā. Tā projektēšana sākās jau 1959. gadā, bet atklāts tas tika 1967. gadā (arhitekti – G. Asaris, O. Ostenbergs, I. Strautmanis, O. Zakamennijs, tēlnieki – Ļ. Bukovskis,

¹ Strautmanis J., Asaris G. Padomju Latvijas memoriālie ansambļi. – R.: Zinātne, 1986, 130.–131. lpp.

Viesnīca
"Latvija". 1978

O. Skarainis, J. Zariņš). Ansambļa veidolā liela nozīme, līdzīgi kā Brāļu kapos, ir lieliskā ainavas un tēlniecisko apjomu sintēze, organiska arhitektonisko un tēlniecisko apjomu saskaņa. Plastiskas raupjums un apjomu skarbums šeit viens otru papildina un piepilda psiholoģisko un emocionālo uztveres zonu. Šo ansambli īpaši atzīmēja, piešķirot autoru kolektīvam Ļeņina prēmiju.

Objekts, kura "unikalitāte" bieži vien tika minēta presē, bija ārzemniekiem paredzētā 26 stāvu viesnīca "Latvija", kas tika pabeigta 1978. gadā (arhitekti – A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maike, I. Paegle). Tāpat kā ZA augstceltne ir piecdesmito gadu lieciniece, tā arī šī viesnīca tika veidota kā septiņdesmito gadu tradicionālās labklājības simbols. Atšķirībā no iepriekšminētā objekta jāatzīmē diezgan zemā viesnīcas celtniecības kvalitāte. Celtne, kuras stilistiku varēja pieskaitīt internacionālajam modernismam, pēc divdesmit gadiem jau bija pilnīgi tehniski nolietojusies. 2000. gadā objekts tika rekonstruēts. Šīs ēkas kultūrvēsturiskā nozīme bija tā, ka ziemeļu spārnā atradās lielākā un labākā tālaika mākslas darbu izstāžu zāle. Piemēram, gandrīz divdesmit gadus tajā notika republikas mākslas rudens skates.

Līdzīgu, samērā negatīvu rezonansi jau toreiz ieguva otra ēka – t.s. "Rīgas Modes" tag. Ģertrūdes un Brīvības ielu stūrī. Šādas un līdzīgas ēkas, kas tika uzceltas daudzās Eiropas pilsētās, bija tipiskas sava laika liecinieces un daudzviet vēl tagad izskatās pēc svešiem elementiem ielu vienmērīgajā, pierastajā veidolā. Par veiksmīgāku, bet ne mazāk problemātisku var uzskatīt "torni" Daugavas kreisajā krastā – Preses namu, kura būvniecība arī tika pabeigta 1978. gadā (arhitekts – J. Vilciņš) un kur vēl šobrīd atrodas ievērojams izdevniecību centrs.

Salaspils memoriālais
ansamblis. 1967

Dalles teātra ēka
Rīgā. 1959–1976

Vissavienības tipa projekts tika izmantots Sporta pils būvniecībā. Tas bija iespaidīgs sporta centrs, kurā transformējamā zāle radija iespēju rīkot 18 dažādu sporta veidu sacensības, kā arī koncertus.

Kā vienu no veiksmīgākajiem objektiem var minēt Dalles teātra ēku. Tās būvniecība gan ieilga (1959–1976) un norisa ar lieliem sarežģījumiem, bet ieceres garajā realizācijas procesā nezaudēja savu aktualitāti. Teātra ēka vēl mūsdienās ir atbilstoša pamatprasībām (arhitekti – M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kanders).

Internacionālā modernisma tendences skāra arī citus sociāli svarīgus objektus – skolas, dzīvojamās ēkas, rajonu centrus. Turpināja veidoties Jelgavas, Rēzeknes, Liepājas, Kuldīgas, Talsu un citu pilsētu sabiedriskie centri. Gandrīz visur tika celtas līdzīgas ēkas – standartizētās dzelzsbetona konstrukcijas noteica to ārējo veidolu. Rajonu centros īsā laikā tapa vienādi universālveikali.

Dalles teātra
iekšskats

Raksturīga
"Līvānu" māju
apbūve Latvijas
ainavā

Skolas to vienādā veidola dēļ varēja pazīt no liela attāluma, bet par ārkārtīgi līdzīgajām dzīvojamajām telpām stāstīja anekdotes, jo cilvēki tiešām varēja sajaukt savu dzīvokli ar svešu vienādā plānojuma un pat līdzīgā iekārtojuma dēļ. Ieviest kādu specifiski estētisku un mākslinieciski augstvērtīgu detaļu šajā vienveidībā bija grūti, bet vēlēšanās to izdarīt bija liela. Tāpēc cerības tika liktas uz individuālo dzīvojamo ēku celtniecību – diemžēl vizuāli tās atkal bija pilnīgi vienādas. "Neraugoties uz to, ka kopš 70. gadiem ir radīti neskaitāmi "Līvānu" māju projektu priekšlikumi, kas atbilda mūsu republikas lauku ainavai un tradīcijām, līdz pat šai dienai tiek ražots un celts būtībā tikai viens, pats elementārākais ēku tips, kādu, tikai daudz labākā kvalitātē, varam sastapt gan Zviedrijā un Dānijā, gan kaimiņrepublikās. Un ne velti "Līvānu" māja, kas iemieso sevī progresīvu tehnoloģisku sākotni, ir kļuvusi par savdabīgu lauku ainavas uniformisma sinonīmu."¹

Rīgā par samērā veiksmīgu tika uzskatīts dzīvojamo ēku rajons "Imanta". Diemžēl ne viss projektā iecerētais ir pabeigts – trūkst ērtu sabiedrisko ēku, kas šo rajonu padarītu pievilcīgāku darbdienu vakaros un svētkos.

Masveida dzīvokļu celtniecībā pilnīgi jaunu, augstāku līmeni bija paredzēts ieviest ar 119. sērijas tipveida dzīvokļu celtniecību. Plānojuma ziņā šīs sērijas ēkas tiešām bija veidotas moderni un ērti, bet atbilstoši tālaika dzīvojamās platības normatīvajiem ierobežojumiem, tāpēc tika darīts viss iespējamais, lai palielinātu dzīvokļu kopējo platību. Tomēr celtniecības zemā kvalitāte nespēja nodrošināt pietiekamu komfortu šajās ēkās. Kopš astoņdesmitajiem gadiem tās tika celtas masveidā – ļoti strauji, pavisām un atkal gandrīz visos dzīvojamajos rajonos pilnīgi vienādas.

"Laika posms aptuveni no 1975. g. līdz 1985. gadam latviešu arhitektūras attīstībā neapšaubāmi iezīmējās ar jaunām kvalitā-

Astoņdesmito gadu svarīgākie objekti:

Rīgas pilsētas klīniskā slimnīca "Gaiļezers"

(A. Purviņš, V. Kadirkovs, M. Bīviņa, A. Bīviņš, 1974–1982);

Politiskās izglītības (tagad Kongresu) nams (J. Gertmanis, V. Kadirkovs, 1982);

LATVENERGO administratīvā ēka (L. A. Knāķe, 1983);

viesnīca "Rīdzene" (J. Gertmanis, Z. Kalinka, V. Kadirkovs, 1984);

Valsts agrorūpnieciskā komiteja (tag. Zemkopības ministrija; A. Reinfelds, V. Kadirkovs, V. Maike, 1986);

"Agroprojekts" Dzirnauvu ielā 140 (J. Skalbergs, 1979–1990);

RTU peldbaseins Ķīpsalā (K. Alksnis, M. Zariņa, 1973–1988);

TV un radio komplekss Zaķusalā (A. Purviņš, B. Maike, V. Kadirkovs, 80. g. beigās);

Rīgas Motormuzejs Mežciemā (V. Valgums, A. Briedis, 1989).

¹ Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 228. lpp.

- Salīdziniet Brāļu kapu memoriālu un Salaspils ansamblī!
- Kādai, jūsuprāt, jābūt attieksmei pret objektiem, kas ir labi sava laika liecinieki, bet nav piemēroti jaunām koncepcijām?
- Kādas jaunas tendences bija būtiskas 70. gadu arhitektūrā?
- Izvēlieties divus celtniecības objektus – vienu no 50.–60. gadu celtnēm, bet otru no 70.–80. gadu celtnēm – un salīdziniet!
- Izpētiet kādu astoņdesmito gadu būvniecības objektu un noskaidrojiet tā interjera veidošanas principus!
- Uzrakstiet eseju par Rīgas vecākās daļas likteni 20. gs., izmantojot materiālus arī no iepriekšējām nodaļām!

Oto Skulme

tēm – gan jaunu dzīvojamo masīvu projektēšanā un celtniecībā, gan sabiedrisko un dzīvojamo ēku veidola meklējumos, gan arhitektūras pieminekļu un vēsturisko telpisko struktūru restaurācijā. Aizvien biežāk attiecībā uz arhitektonisko formu un telpiskās vides mijiedarbību tiek lietots jēdziens – ekoloģiska pieceja.”¹

9.6. TĒLOTĀJMĀKSĻA

“Latvijas kultūras dzīvi smagi skāra Otrā pasaules kara beigu posms. Līdz ar vairumu Latvijas vadošās inteliģences 1944. gada rudenī liela daļa ievērojamu mākslinieku kā kara bēgļi devās uz Rietumiem. Viņu vārdus jaunā padomju okupācijas vara aizliedza pieminēt un viņu radītos mākslas darbus izolēja slēgtās krātuvēs. Ļaunprātīgi tika pārrauta mākslas dabīgā attīstības gaita, un liels kļuva angažētās mākslas īpatsvars. Valsts pasūtījuma darbi, kam piemita spilgta dzīves īstenības “lakšēšanas” tendence, kļuva par izstāžu neatņemamu sastāvdaļu.”²

Pēc Otrā pasaules kara mākslas dzīve būtiski mainījās. Tika izvirzītas striktas, konkrētas prasības jaunai, radošai metodei – sociālistiskajam realismam. Īpaši grūtas bija pirmās desmitgades, kamēr tika aptvertas jaunās normas un atrasti mākslinieciski pareizie akcenti, kas ārēji tomēr nebūtu pretrunā ar oficiālajām prasībām. Šo prasību neievērošana būtiski ietekmēja labāko mākslinieku likteni. Darbu Mākslas akadēmijā vajadzēja pārtraukt Ģ. Eliasam, L. Svempam, J. Liepiņam, A. Apinim u.c. Tika mainīta V. Purviša iedibinātā akadēmijas darbnīcu sistēma, tā cenšoties pasargāt studentus no individuālas radošas attīstības, kas tika uzskatīta par kaitīgu, jo jaunajā valstī svarīgs bija kolektīvs darbs un moži uzmundrinoša mākslas didaktika. Mākslas darbi atkal sāka pildīt gadsimtos iedibinātās prasības – kalpot valdošajai varai. Māksliniekiem bija grūti pildīt jaunus noteikumus un saglabāt savas radošās pārliecības unikalitāti. Mākslas akadēmijas rektors bija **Oto Skulme** (1889–1967), kuram grūtos politiskos apstākļos vajadzēja spēt saglabāt latviešu mākslas vērtīgās tradīcijas. “Tagad vairāk nekā jebkad mūsu Mākslas akadēmijai jācenšas sagatavot jaunas dzīves celtniecībai un tās pilnveidošanai noderīgus māksliniekus, stiprus teorijā un profesionālās iemaņās, atjautīgus atcerēs un nenogurstošus jaunu izteiksmes līdzekļu meklētājus. Lai viņi skaidri apzinātos savus pienākumus pret valsti un sabiedrību, būtu spējīgi godam turpināt vecāko paaudžu labāko, progresīvāko meistarību sasniegumus mākslas, kultūras celšanā vēl augstākā pakāpē, radot sociāli nozīmīgus tematiskus mākslas darbus.”³

¹ Krastiņš J. u.c. Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998, 251. lpp.

² Konstante I. Latvijas glezniecība no 1945–1985 Plus. – R.: Doma, 2000, 8. lpp.

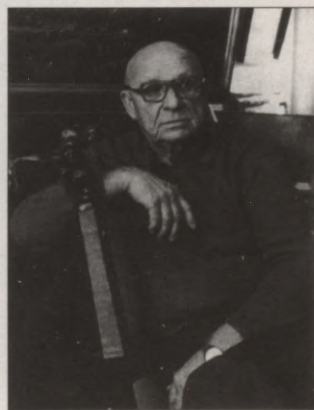
³ Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmija. – R.: Avots, 1989, 63. lpp.

O. Skulme.
Par padomju varu. 1955

Kaut gan apstākļi bija nelabvēlīgi, daudziem māksliniekiem izdevās atrast savu ceļu laikā, kad par vienīgo pareizo mākslu tika atzīta tematiskā glezniecība, kurai vajadzēja attēlot jaunās dzīves celtniecību – sociālās pārmaiņas darbaļaužu dzīvē. Latviešu mākslinieki arvien ir bijuši lieliski reālisti, tāpēc arī šādos apstākļos spēja savienot oficiālās prasības ar dabas studijām un personiski izjusto un pārdzīvoto. Attēlotais bija dokumentāli ticams un ļoti konkrēts, bet gleznieciski gandrīz vienmēr ļoti augstvērtīgs. Vislielākā nozīme bija talantīgajam gleznotājam **Eduardam Kalniņam** (1904–1988), kurš no 1952. gada vadīja gandrīz visu jauno Latvijas gleznotāju – Stājglezniecības nodaļas absolventu – diplomdarbus. Viņš sniedza lielisku metodisko pieredzi un šajā politiski sarežģītajā situācijā ar savu piemēru mācīja savienot ļoti augstu glezniecisko kvalitāti ar vērienīgu, laikmetīgu tematiku.

E. Kalniņa glezniecības pamatprincipi bija izveidojušies jau trīsdesmitajos gados, kad viņš 1935. gadā uzgleznoja figurālu kompozīciju "Plostnieki" un pirmais saņēma Romas stipendiju – tiesības vienu gadu pavadīt studiju ceļojumā Itālijā. Pēc desmit

Eduards Kalniņš

Eduards Kalniņš.
Jaunās buras. 1945

Reiz Rita Valnere atcerējās:
"Varu runāt gandrīz paaudzes
vārdā. Tie ir piecdesmitie gadi.

Viņš pašā zenītā. Es atceros,
kā mēs gājām skatīties "Jaunās
buras". Tas bija mums
atpēriena punkts. Vēlāk
pierādījās, ka viņš ir latviešu
padomju tematiskās figurālās
glezniecības pamatlicējs.

Toreiz tas vēl nekur nebija
uzrakstīts, bet mēs tāpat
jutām. Viņš bija radījis
glezniecību ar milzīgu dziļu
saturisko slodzi, un tas
sasaucās ar mūsu grupas
vadmotīvu – parādīt dzīvi
tiešamībā – tādu, kāda tā ir. Tā
kā viņš to bija redzējis – vīri
sēž laivā, strādā. Tas ir
necilības skaistums. Tikai
vēlāk pievērsāmies darba
heroismam, Iltners uzgleznoja
"Zemes saimniekus", "Vīri
nāk" – arī tas bija vienkāršā
darba skaistums."

(Melbārzdīs J. Cieši pie
vēja. – R.: Liesma, 1984,
112. lpp.)

gadiem tapa darbs "Jaunās buras", kurā Kalniņš demonstrēja, ka lieliskā, plašā, figurāli sarežģītā un gleznieciski izteikti nacionālā glezniecība kļuvusi par viņa daiļrades metodi. Šo savu pārliecību – garīgo aktivitāti un specifiski latvisko īstenības uztveri – viņš prata iedvest arī visiem saviem lieliskajiem mācekļiem, kuri izveidoja jaunu, drošu un pārliecinātu mākslinieku paaudzi. E. Kalniņa darbība ir spilgts pierādījums tam, ka, neskatoties uz stingrajiem politiskajiem reglamentiem, bija iespējams arvien celt nacionālās mākslas meistarību un saglabāt tās labākās tradīcijas.

Paralēli oficiālajām prasībām glezniecībā pastiprinājās dekoratīvitate un reizēm pat ilustratīvisma tendences. Kaut gan tematiskās prasības un sociālistiskā reālisma kritēriji stipri ierobežoja mākslinieku darbību un padarīja kopējo ainu vienveidīgu, daudzi spēja saglabāt savu individuālo stilu. Līdzās E. Kalniņam šajā laikā turpināja darboties citi V. Purviša audzēkņi – Ārijs Skride, Arvīds Egle, Nikolajs Breikšs u.c. Klusās dabas žanrā turpināja strādāt Leo Svemps, parādes portetus vēl arvien aktīvi darināja Jānis Roberts Tilbergs, bet sadzīves žanru jaunajām prasībām piemēroja Ģederts Eliass un Jānis Liepiņš.

"1953. gadā mira Padomju Savienības diktators Staļins, un līdz ar to piecdesmito gadu otrajā pusē iezīmējās *atkušņa* laiks arī māksliniekiem. 50. gadu beigās mākslā ienāca jaunā paaudze, kas, nostājoties pret valstiski aprobēto darbu parādīskumu, ikdienas izskaistinājumu un vienveidīgajiem izteiksmes līdzekļiem, uzsāka jaunas gleznieciskās kultūras meklējumus. Viņi bija tie, kas pirmie pēckara periodā pavēra ceļu daudzpusīgai mākslas tālākvirzībai, tā radot jaunu stilistisku virzienu, tā saucamo *skarbo stilu*, kas atteicās no sīkumaini detalizētā tēlojuma, iemiesoja

J. R. Tilbergs.
Režisora
E. Smilga
portrets. 1949

Ģ. Eliass.
Dubultportrets.
1952

vīrišķīgi raupju un vispārinātu mākslas tēlu, centās mākslas darbiem piešķirt plaši panorāmisku skanējumu.”¹

Šajā glezniecībā parādījās uzsvērti monumentālas formas. Tēlu vispārinājums un nosacītās krāsas veidoja skarbu, simbolisku laikmeta ainu.

Latviskās glezniecības tradīcija turpināja attīstīties smalki niansētos kolorītos un aktīvos faktūras iespēju meklējumos. Lielu nozīmi ieguva ritms un dekorativitāte, kas vienlaikus izteica liriski romantiskas un aktuāli laikmetīgas noskaņas. Šeit jāpieņem tālaika jauno mākslinieku paaudze – Ojārs Ābols, Biruta Baumanē, Boriss Bērziņš, Valdis Dišlers, Līvija Endzelīna, Edgars

E. Iltners.
Zemes saimnieki.
1960

¹ Konstante I. Latvijas glezniecība no 1945–1985 Plus. – R.: Doma, 2000, 8.–9. lpp.

"Latviešu tēlotājā mākslā arvien redzamu vietu ieņēmusi darba tēma. Darba tēlojums ļāvis māksliniekiem ielūkoties tautas dvēselē, parādīt tautas sociālo stāvokli un tās attieksmi pret svarīgākajiem dzīves jautājumiem. Ja mēs no šāda viedokļa salīdzināsim divas gleznas – K. Miesnieka 1929. gadā gleznoto "Dienišķo maiži" un E. Iltnera "Zemes saimniekus" (1960), vai tad varēsīm jautāt, kurš no šiem darbiem nacionālāks, kurā vairāk patiesības – vai K. Miesnieka gleznā, kur zemnieki izturas pret darba augļiem gandrīz vai ar reliģisku bijību, vai E. Iltnera kompozīcijā, kur cilvēki soļo pāri zemei platā, drošā solī? Istenībā mēs pat nemēģinām izvirzīt šādu jautājumu. Jo E. Iltnera atveidotajiem tēliem piemīt tas pats iekšējais spēks un nopietnā attieksme pret darbu, kādu mēs vērojam K. Miesnieka gleznā. Taču E. Iltnera radītos tēlus bagātina jauna – droša un pārliecinoša attieksme pret dzīvi." (Lāce R. Internacionālā un nacionālā dialektiskā saistība kā viens no latviešu tēlotājas mākslas attīstības faktoriem // Latviešu tēlotāja māksla. – R.: Liesma, 1977, 12.–13. lpp.)

Iltners, Henrijs Klēbahs, Leo Kokle, Gunārs Mitrevics, Laimdots Mūrnieks, Jānis Osis, Džemma Skulme, Aleksandrs Stankevičs, Rita Valnere, Indulis Zariņš, Uldis Zemzaris u.c. Visi šie mākslinieki ir lieliski koloristi un psihologi. Viņu māksla bez vārdiem iedvesmoja cilvēkus, deva tiem cerību un ticību nākotnei, mācīja aiz formālā satura saskatīt dziļu, patiesu un emocionāli piesātinātu pasaules uztveri. Regulārās kopīgās izstādes (pirmā jauno mākslinieku izstāde notika 1956. gadā) kļuva par īstiem svētkiem tautai, kura mākslas tēlos meklēja simbolus un slēptas norādes. Tas vienoja un palīdzēja saglabāt neaizskaramo tautas kopības apziņu un cerību. Māksla kļuva par dzīves virzītāju un iedvesmotāju. 1959. gadā tika iedibinātas mākslas dienu – plašu kultūras pasākumu kompleksa – tradīcijas. Mākslas dienas tika rīkotas reizi gadā pavasarī, no 1961. gada tās ilga jau vairāk nekā nedēļu.

Rita Valnere (dz. 1929) ir psiholoģiskā portreta meistare, kas pat sarežģītā figurālā kompozīcijā katram tēlam piešķir īpašu laikmeta attiecību simbola nozīmi. R. Valnere ir savrupa ceļa gājēja, un viņas pārdomas ir ļoti nozīmīgas šī sarežģītā laika izpratnei:

I. Zariņš.
Kāds augstums! 1958

R. Valnere.
Jaunības
dziesma. 1965

“Padomju īstenība piešķir lielu nozīmi cilvēka garīgajai attīstībai. Līdz ar to rodas arī jauns aspekts cilvēka atklāsmei mākslā. Tas ir radošs cilvēks, kas domā un meklē, nevis tāds, kurš jau visu atradis. Šo sabiedriski svarīgo nepieciešamību pēc jauna cilvēka tipa atklāsmes mākslā esmu redzējusi apliecinātu citos mākslas veidos, piemēram, dzejā, publicistikā (I. Ziedonis, O. Vācietis, A. Dripe), mūzikā (D. Šostakovičs, I. Kalniņš), kinomākslā (filmās “Ceļš uz virsotni”, “Andrejs Rubļovs” u.c.). Šie piemēri apliecina gan mākslinieka kā radošas personības pašapziņu, gan viņa uzdrīkstēšanos attēlot šodienas cilvēku kā laikmeta radītāju un izteicēju.

Cilvēka iekšējās pasaules atspoguļojums nav ar prātu radīta shēma, nav pārstāstījums. Tas ir pārdzīvojuma patiesīgums, kas saistīts ar parādību būtības un cilvēka dvēseles atsegšanu.”¹

Ojāra Ābola (1922–1983) sarežģītā daiļrade bija labs piemērs tam, cik krasi var mainīties mākslinieka izteiksmes līdzekļi sociālistiskā reālisma ietvaros. 60. gadu vidū, atveidojot laikabiedru tēlus, mākslinieks izmantoja vienkāršotu plakātisku kompozīciju un citus skarbā stila paņēmienus. Taču nedaudz vēlāk O. Ābola gleznu saturs un forma būtiski mainījās. Viņš gleznoja galvenokārt klusās dabas un ainavas, kurās galvenie izteiksmes līdzekļi ir zīmes un simboli. Lielu nozīmi O. Ābols piešķīra gleznas virsmas apstrādei – krāsu laukumu attiecībām, faktūrām, kolāžām.

Īpašu vietu mūsu mākslas vēsturē ieņem **Boriss Bērziņš** (1930–2002). Arī viņš līdzās Edgaram Iltneram, Indulim Zariņam un Ojāram Ābolam uzskatāms par vienu no skarbā stila pamatlīdzekļiem. Jau 60. gadu beigās B. Bērziņa daiļrades centrā izvirzās

Rita Valnere

¹ Valnere R. Pārdomas ceļā // Latviešu tēlotāja māksla. – R.: Liesma, 1980, 113.–114. lpp.

O. Ābols.
Pēc darba. 1965

B. Bērziņš.
Zvejnieku osta. 1966

vispārinājums, sintēze un alegorija, kas izteiktas ārkārtīgi smalkās krāsu niansēs. B. Bērziņa gleznas ir kā redzamās realitātes rosinātas pārdomas. Kaut gan viņam bieži tika pārmests formālisms, viņš nekad nezaudēja sižetisko konkrētību, kaut arī vispārinātu, un līdz ar to ir pieskaitāms pie lielākajiem latviešu glezniecības reālistiem. Mākslā viņu interesēja faktūra kā īpašas gleznieciskas kvalitātes, personiskas un neatkārtojamas intimitātes radītāja. Viņa teiciens, ka "māksla ir grūti izdarāma lieta", bija kļuvis par jauno gleznotāju lozungu. Sakot, ka arī abstraktā māksla ir reāla pēc būtības gan domāšanā, gan filozofijā un ka mākslinieks nevar gleznot nereāli, bez dabas, B. Bērziņš samulsināja daudzus oficiālo pārmetumu autorus un panāca, ka viņa mākslas ceļš kļuva par iedvesmas avotu daudziem jaunajiem gleznotājiem. "Es neticu, ja kāds saka: pie cita karaļa es gan būtu liels mākslinieks."¹

Grafikā šajos gados aktīvi darbojās lieliski meistari – Pēteris Upītis, Arturs Apinis un Arturs Duburs, Aleksandrs Junkers un Oļģerts Ābelīte, Kārlis Cīrulis, Dainis Rožkalns, Zigurds Zuze un, protams, vēl daudzi citi. Profesora Riharda Zariņa (1869–1939) tiešie audzēkņi nodeva jaunākajām paaudzēm latviešu grafikas labākās tradīcijas. Pirmajās pēckara desmitgadēs MA Grafikas nodaļas studentu uzmanības centrā bija perfekta reālistiska zīmējuma apguve. Tikai ar tādu stabilu pamatu jaunie grafiķi izpelnījās tiesības strādāt sarežģītās estampa tehnikās. Ainava viņu darbos bija galvenais žanrs – Latvijas daba kļuva

¹ Bērziņš B. Starptautiskā mākslas asociācija B13. – R.: Jāņa sēta, 1996, 26. lpp.

par neatņemamu katra grafiķa studiju noskaņu avotu. Dažādās estampa oriģināltehnikās tika darinātas gan stājgrafikas, gan lietišķās grafikas, kurās arvien bija izmantots kāds ainavas motīvs. Tehnisko paņēmienu daudzpusība māksliniekiem nebija pašmērķis, bet gan līdzeklis labākai tēla atklāsmei. Grafiķu darbos varēja saskatīt līdzīgas tendences kā glezniecībā – skarbā stila izteiksmes formas mijās ar emocionāli piesātinātām, intīmām un pat sentimentālām noskaņu ainavām.

Pēteris Upītis (1899–1989) tālāk attīstīja latviešu augstspieduma grafiskās tradīcijas. Faktūra, ritms, kustība meistarīgi tika demonstrēti kokdzelumā veidotos tematiskos ciklos, kuriem atbilstoši laikam bija jāslavē lauku dzīve, piemēram, “Lauku darbi”, “Cīņa par ražas paaugstināšanu”, “Latvijas zvejnieki”. “Tēlotājmākslas spilgtāko notikumu lokā šai laikā ienāca P. Upīša monumentālie stājgrafikas cikli, kas gaiši un optimistiski tēloja mierīga darba raženos soļus un ritmus, īpaši pievēršoties kolhozu jauncelsmes tēmai.

Te grafiķa meistarīgā kokgrebuma tehnika un kompozicionālais vēriens izpaudās neierobežotā varēšanā, sniedzot svinīgi nopietnu, smagnēji spēcīgu darba atklāsmi un cildinājumu.”¹

P. Upītis bija arī viens no izcilākajiem latviešu ekslibra meistariem:

“Pat tad, kad gadu nasta māksliniekam jau sniedzās pāri astoņiem desmitiem un darbā piepūlētajām rokām bija grūti strādāt ar lielām kokdzeluma plāksnēm, P. Upītis “pavēlēja” sev katru dienu izveidot ekslibri. (...) Pat šajā vecumā sirmais vīrs radīja šedevrus, bez kuriem šodienas ekslibris nav iedomājams.”²

Jau no 1945. gada, tāpat kā P. Upītis, savas zināšanas jauniešiem meistariem Mākslas akadēmijā nodeva arī A. Apinis.

Daudzu grafiķu atmiņā viņš ir palicis kā lielisks pedagogs. **Artura Apiņa** (1904–1975) tehnika bija dažādas dobspiedes varianti – galvenokārt oforts. Viņš bija lielisks reālists un izteica savu attieksmi pret pasauli ainavu atveidojumā. Tās bija plašas panorāmiskas kompozīcijas, kurās viņš prata ielikt visu savu meistarību, bet skatītāja acīs melnbaltais darbs ieguva asociatīvu krāsainību. Tikpat veiksmīgi bija grāmatu noformējumi – Raiņa Kopotie raksti, A. Puškina Kopotie raksti, Ļ. Tolstoja “Karš un miers”, kā arī daudzās miniatūrgrafikas pastmarkām, vērtspapīriem un diplomiem.

*P. Upītis.
Pīlādžu pakalne. 1968.
Kokdzelums*

¹ Lapacinska V. Aleksandrs Junkers. – R.: Zinātne, 1988, 86. lpp.

² Blūma D., Šmite E. Kā top glezna, gravūra, skulptūra. – R.: Mācību grāmata, 1998, 24. lpp.

A. Apinis.
Engurē. 1965.
Asējums

- Kādi bija 50. gadu mākslas galvenie uzdevumi?
- Kā, jūsuprāt, socialistiskā reālisma glezniecībā bija iespējams saglabāt nacionālās mākslas tradīcijas?
- Salīdziniet divas galvenās šī perioda mākslinieciskās daiļrades metodes!
- Izvēlieties divus "skarbā stila" pārstāvjus un salīdziniet viņu radošo darbību!
- Izvēlieties divus dažādu gadu (piemēram, divdesmito un sešdesmito gadu) viena sižeta glezniecības darbus un salīdziniet tos!
- Kādi Latvijas grafiķi jums ir zināmi, un kādās tehnikās viņi strādā?
- Kādas ir būtiskākās atšķirības starp glezniecību un grafiku šajā laikposmā?

"Māksla ir kā upes plūdums. Tā var tecēt rāmā apcerīgumā; graužties cauri šaubu un neziņas iežiem, drupināt viltus teoriju klintis, sagriezties mutuļojošos kaislību atvaros, pārvērsties staigānā dūksnājā, ar savu spēku dot auglību. Tā ir tik mainīga un tik nepastāvīga, tik sekla un tik dziļa savā virzībā no pagātnes uz nākotni. Tajā atspoguļojas viss – dzimtie lauki un svešas zemes, dabas krāšņums, cilvēki un tautas savās ikdienas gaitās un vēstures griežos ar savām domām un jūtām. Tātad – pati dzīve." (Zariņš I. Latvijas Mākslas akadēmija 1921–1996. – R.: Jāņa sēta, 1996, 6. lpp.)

"Pirms prasām saturisku, garīgi bagātu un skaistu mākslu, dzīvosim tā, lai mūsu pašu personiskā dzīve būtu pilnvērtīga. Tad arī gleznotājam realīstam būs vieglāk, nevajadzēs izdomāt un romantizēt ne cilvēkus, ne notikumus." (Imants Vecozols)¹

Septiņdesmitajos gados sāka veidoties jauna gleznieciskā tradīcija. Izteiksmes līdzekļu meklējumi, kuros priekšroka tika dota metaforai, alegorijai, simbolam, radīja t.s. asociatīvo glezniecību, kas pamazām saplūdināja striktā žanriskā dalījuma robežas un atvirzīja otrajā plānā ārējās saturiskās problēmas. Būtiskāka kļuva apslēptā, simboliskā jēga. Augstā gleznieciskā meistarība, individuālo rokrakstu lielā dažādība (gleznieciski interesantie kompozicionālie, koloristiskie, fakturālie meklējumi) kļuva par nacionālu vērtību uz vispārējā unificētās padomju mākslas fona. Glezniecībā tauta smēlās spēku, iedvesmu un pārliecību par savas īpašās identitātes vērtību un potencēm.

Indulis Zariņš (1929–1997) neapšaubāmi bija viens no aktīvākajiem tālaika māksliniekiem. Līdzīgi daudziem citiem, viņš bija mācījies J. Rozentāla Rīgas mākslas vidusskolā un 1958. gadā bija absolvējis Mākslas akadēmiju un ieguvis pārliecību, ka tas, "kas saprot glezniecību, tas redz pasaules krāšņumu, kas redz pasaules krāšņumu, saprot glezniecību". Pedagoģiskā darbība Mākslas akadēmijā līdzās glezniecībai kļuva par viņa otro būtību. Viņš, studentu iemīļots, līdzīgi profesoram E. Kalniņam, vadīja glezniecības meistardarbnīcu un izaudzina jaunu mākslinieku paaudzi, kas mākslā ienāca astoņdesmito gadu sākumā, – Alekseju Naumovu, Ilzi Avotiņu, Sandru Krastiņu, Daci Lielo, Frančesku Kirki, Daci Lapiņu, Inesi Siliņu u.c. No 1974. gada I. Zariņš bija profesors, bet no 1987. gada – Latvijas Mākslas akadēmijas rektors. Viņa darbus raksturo žanriskā dažādība. Atbil-

¹ Konstante I. Imants Vecozols. – R.: Liesma, 1987, 6. lpp.

stoši laikmeta prasībām viņš gleznoja vēsturiska satura darbus, atrodot šajos sižetos ļoti daudz gleznieciski risināmu problēmu. Laikmetīgajā tematikā aktuālos sižetos I. Zariņš prata risināt zemtekstu asociācijas un, izmantojot metaforas, arvien skaidri uzsvēra ciešo saikni ar latviešu figurālās glezniecības tradīcijām.

Koloristiski viņa darbi ir krāsu piesātināti un spilgti, pastozi, atgādinot par 30. gados tik nozīmīgo beļģu glezniecības ietekmi. Kaut gan latviešu glezniecībā zīmējums nekad nav bijis galvenais izteiksmes līdzeklis, tam tomēr arvien bijusi būtiska nozīme. Tas akcentēja tēmas konkrētību un nozīmīgumu arī I. Zariņa darbos. No sešdesmito gadu vidus par ļoti svarīgu tika uzskatīta figurālā glezniecība. I. Zariņš darinājis vairākus daudzfigūru darbus ar vēsturisku sižetu – latviešu sarkano strēlnieku traģisko tematiku, kurai ļoti piemēroti bija māksliniekam raksturīgie izteiksmes līdzekļi. Strādājot pie šīs tēmas interpretācijām, daudzi latviešu mākslinieki ir atraduši savas daiļrades stilistisko ievirzi. Īsais revolucionārās pieredzes laiks mūsu vēsturē interesēja arī citus māksliniekus – E. Grūbi, P. Postažu, J. Zemīti u.c. Tagad, lūkojoties uz sen tapušajiem darbiem, ir skaidri un pārliecinoši redzamas to mākslinieciskās kvalitātes. Laika distance ir likvidējusi šo darbu

I. Zariņš. Pašportrets. 1979

"Māksla
ir doma formā."
(Pēteris Postažs)

"Forma ir saturs."
(Jānis Zemītis)

J. Zemītis. Klusā
daba. 1986

E. Grūbe.
Strēlnieki. 1982

"Bez šaubām, mēs
visi esam par lielu
un nopietnu
mākslu, kas brīva
no konjunktūras,
no aprēķina,
pieņemtas
programmas.
Gleznotāji lielākā
vai mazākā mērā ir
nostabilizējušies.
Dažkārt pat liekas,
ka viņi glezno it kā
cits citam, mākslas
attīstību saprotot kā
spoguļošanas
vienam otrā,
attīstība notiek,
reizēm aizmirstot to
pamatu, kas saista
dzīvi plašākā

jēdzienā, kuras priekšā esam
atbildīgi, aizmirstot pat to,
kādēļ glezno. Mijiedarbību
"māksla un tauta" – cik bieži
mēs to vienkārši atmetam kā
nevajadzīgu! Bet tā aka drīz
vien izsīkst, ja to neuzpilda. Ir
jābūt īstai saiknei ar vidi,
kuru glezno. (...) Par
mākslinieka individualitāti es
uzskatu lietu un parādību
izpratnes, izziņāšanas
īpatnības, katrs citādi mēs to
izprotam, un tieši šeit slēpjas
mūsu atšķirība, latviešu
glezniecības daudzveidība."

(Konstante I. Imants
Vecozols. – R.: Liesma,
1987, 88.–89. lpp.)

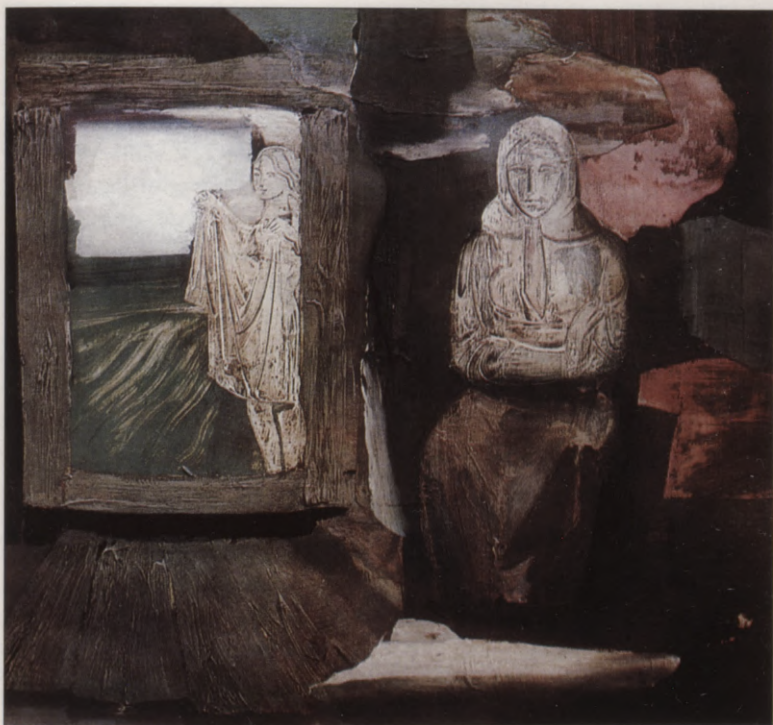
tapšanas laika politiskās piegaršas rūgtumu. Tāpat kā Spānijas karaļa Filipa galma mākslinieka – slavenā spāņu gleznotāja D. Velaskesa darinātie pasūtījuma darbi, arī daudzie latviešu strēlniekiem veltītie darbi tagad ir zaudējuši savu politiskumu un palikuši tikai kā augstas gleznieciskās meistarības liecība.

"Būt mūsdienīgam nozīmē būt patiesam. Tas ir, attēlot to pasauli, ko redzam, ko tiešām izjūtam, bez aizraušanās ar modi, bez aizraušanās ar citu mākslinieku vai sevis paša izstrādātu manieri, bez sveša satura pārņemšanas."¹

I. Zariņš izstrādāja šī jaunā laika mākslas galvenās pazīmes – bija svarīgi tās skaidri apzināties, lai jauno paaudzi veiksmīgi ievadītu "lielajā mākslā". Gan tematiski, gan gleznieciski viņa māksla bija izteikti monumentāla. Pat nelielos formātos vispārīgākie tēli bija monumentāli iedarbīgi. Mainoties laikmetiem, arī sižetiski darbos ienāca arvien vairāk asociatīvu nosacījumu, bet glezniecība kļuva dekoratīvāka un sasaucās ar emocionāli savdabīgu vēsturiskās un laikmetīgās tematikas savijumu.

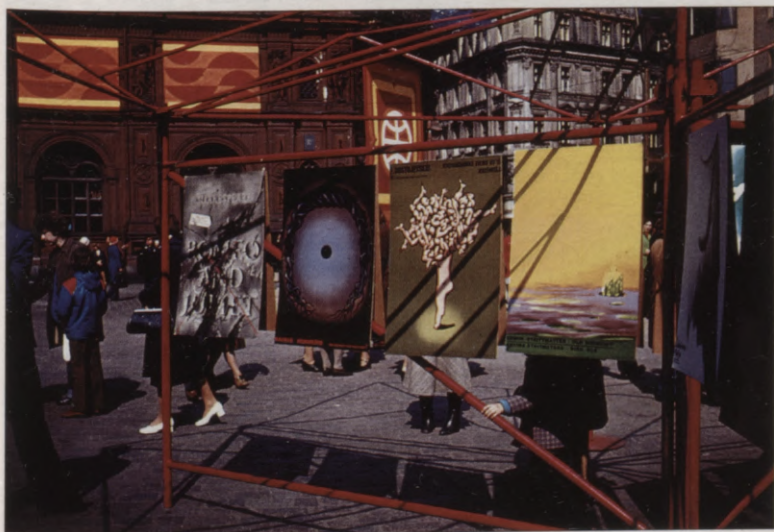
Tas izpaudās arī Džemmas Skulmes (dz. 1925) mākslā. Tie ir tēlaini, plastiski piesātināti darbi, kuros saskatāms senas itāļu mākslas un nacionāli ziemeļnieciskas tradīcijas savijums. Folkloras tematika parādās saturiski traģiskā, bet monumentālā izteiksmes formā.

¹ Zariņš I. Par tradīciju, novatorisma un eksperimenta dialektiskajām attiecībām // Latviešu tēlotāja māksla. – R.: Liesma, 1975, 125. lpp.

Dž. Skulme.
Tuvais – tālais. 1979

Koloristiski specifiskā pasaules uztvere un tēlainā domāšana latviešu glezniecību bija pacēlusi lielā garīgā un kvalitatīvā virsotnē. Septiņdesmitie un astoņdesmitie gadi bija izcils ziedu laiks latviešu glezniecībā. Kaut arī oficiāli par vienīgo daiļrades metodi tika atzīts sociālistiskais reālisms, mūsu mākslinieki bija iekarojuši tādas pozīcijas, kas pieļāva arī formālo glezniecības izteiksmes līdzekļu izmantojumu, tādēļ mākslinieka radošā brīvība sociālistiskā reālisma ietvaros tomēr bija samērā liela. To pierāda

Mākslas dienas.
Doma laukums. 1978

septiņdesmito un astoņdesmito gadu aktīvā mākslas dzīve un lielā sabiedrības atzinība un interese par to. Šie gadi bija laiks, kad notika ļoti plašas Mākslas dienas, regulāras republikas pavasara un rudens skates, plašas dažāda pārskata, piemēram, akvareļglezniecības, grafikas un tekstilmākslas izstādes. Veidojās tradīcija rīkot regulāras biennāles vai triennāles (regulāras mākslas izstādes – ik pēc diviem vai trim gadiem), kas visbiežāk tika organizētas kā kopīgas Baltijas republiku konkursa izstādes. Tajās bija iespēja demonstrēt labākos sasniegumus, izcelt jaunus talantus un valdošās ideoloģijas prasības gandrīz netraucēti sabalansēt ar modernākajiem eksperimentiem. Notika savstarpēja bagātināšanās – tā bija saruna līdzībās, informācijas apmaiņa bez vārdiem. Mākslas darba zemteksts kļuva par vienojošo elementu – brīvības karoga nesēju, tautas cerību un sapņu simbolisko iemiesotāju. Žanru skaidrais dalījums, kaut arī tradicionāli vispārpieņemts un lietots, mākslas darbos tomēr kļuva arvien nenoteiktāks. Klusās dabas un ainavas – t.s. mazie žanri – bija tieši tie

“”Asociatīvajai” gleznai latviešu mākslā piemita savas īpatnības: pirmkārt, tās aktīvs bija nevis jaunākās paaudzes mākslinieki, kā pa lielākai daļai citās republikās, bet gan tie, kas ienāca mākslā reizē ar “skarbo stilu”, tāpēc “asociatīvā” glezna latviešu mākslā lielā mērā veidojās uz iepriekšējās pieredzes bāzes, galvenokārt saglabājot monumentalitāti pašos uzbūves pamatos.”
(Lāce R. Edgars Iltners. – R.: Liesma, 1992, 52. lpp.)

A. Baušķenieks. Kritika.
1977

J. Jurjāns.
Lēģenda par
putnu. 1987

žanri, kuros mākslinieki vislabprātāk strādāja, jo ideoloģiskā kontrole šeit bija brīvāka. Tieši šī iemesla dēļ klusās dabas un ainavas mākslinieciskās kvalitātes kļuva arvien augstākas. Mākslinieki ar savu darbu apliecināja, ka ne jau ārējais saturs ir galvenais emocionālo un estētisko koncepciju nesējs. Mākslas darbu saturs kļuva arvien intīmāks un, pāraugot žanru robežas, skatītāju sāka uzrunāt personiskāk. Arvien veiksmīgāk mākslā simboliski parādījās laikmeta kolīzijas. Ar kāpinātiem izteiksmes līdzekļiem tika atklāta cilvēka iekšējās pasaules sociālā vērtība. Klasiskā modernisma mākslas studijas palīdzēja atrast izteiksmes līdzekļus garīgu zemtekstu atklāšanai. Septiņdesmitajos, kā arī astoņdesmitajos gados par nozīmīgu izteiksmes veidu kļuva arī sociālā ironija. Zemtekstu daudznozīmīgās nianšes tika novērtētas īpaši augstu, piemēram, Ausekļa Baušķenieka glezniecība "it kā paredzēja, it kā palīdzēja sagatavot tās sabiedrības atjaunošanas vēsmas, kas kļuva par realitāti astoņdesmito gadu vidū."¹

Ļoti aktīvi turpināja strādāt tā mākslinieku paaudze, kuru mākslinieciskā pārliecība bija veidojusies vienlaikus ar skarbā stila uzplaukumu. Asociatīvā simbolika bija pāraugusi saturisko atklātumu un kļuvusi par individuālu, spēcīgu personību

¹ Konstants Z. Neērtais gleznotājs // Māksla, 1989, Nr. 5, 5. lpp.

M. Tabaka.
Ģimenes portrets. 1979

izteiksmes formu. E. Iltneram, Dž. Skulmei, O. Ābolam, B. Bērziņam, B. Baumanai un R. Valnerei piepulcējās aktīvi jauni talanti – Pēteris Postažs, Edvards Grūbe, Inta Celmiņa, Daina Riņķe, Biruta Delle, Laima Eglīte, Maija Tabaka, Inta un Kārlis Dobrāji, Lija un Arvids Būmaņi, Māra Zītare, Jānis Zemītis, Uno Daņilevskis, Aija un Juris Jurjāni, Jānis Anmanis, Juris Zvirbulis, Helēna un Ivars Heinrihsoni, Anita Meldere, Vija Maldupe, Juris Baklāns, Līga Purmale, Miervaldis Polis u.c. Šie ir mākslinieki, kuri savu aktīvo darbību sāka sešdesmito gadu beigās un divas turpmākās desmitgades noteica mākslas dzīves norisi Latvijā. Tieši šī paaudze radīja mītu par latviešu glezniecības īpašo raksturu, mītu, kuru vēlējās turpināt arī viņu bērni, no kuriem daudzi ir pieskaitāmi pie Latvijas mākslinieku jaunākās paaudzes.

Gandrīz visi šeit minētie mākslinieki ir aktīvi darbojušies vairākās mākslas jomās – veidojuši plakātus, interjerus, nodarbojušies ar grāmatu grafiku, bijuši pedagogi un izstāžu organizētāji. Tas ir plašs diapazons, tomēr galvenais viņu dzīves aicinājums bija gleznošana – tajā katrs meklēja savu, individuālu manieri un žanriskās robežas. Viens no populārākajiem žanriem bija portrets, kas kļuva izteikti psiholoģisks, reizēm pat dramatisks. Emocionāli asociatīvā noskaņa mākslas darbos tika panākta ar dažādiem izteiksmes līdzekļiem.

M. Polis. Sapņojums. 1982

Pēc izteiksmes līdzekļiem var veikt nosacītu mākslas darbu iedalījumu – darbos, kuros dominē lokālā krāsa, darbos ar izteikti smalki niansētu tonālu kolorītu, darbos ar ekspresīvi pastozu glezniecības valodu, izsmalcināti lineāros darbos utt. Tomēr neviens no iedalījumiem nevar būt pietiekami piemērots vairāk nekā simts mākslinieku daudzu gadu darbu analīzei. Tāds dalījums arvien būtu nosacīts un varētu vienīgi palīdzēt orientēties ārkārtīgi bagātīgajā darbu klāstā. Kā mēģinājumu šādai analīzei varētu sīkāk apskatīt klusās dabas iedalījuma iespējas.

Klusā daba ir viens no iemīļotākajiem žanriem latviešu glezniecībā. Ar tā palīdzību latviešu mākslinieki iemācījās runāt metaforiskos zemtekstos, atklāt skatītājam nezūdošo vērtību nozīmi un priekšmetiskās intimitātes apslēpto jēgu. Piemēram, Līvijas Endzelīnas attēloto priekšmetu vizuāli smalkā un precīzā atveidojuma iedarbības spēku var sajust jebkurš skatītājs: medus, maize, lelles, pulksteņi, gliemežvāki un grāmatas ir kā cilvēka dzīves simboli, kuru daudznozīmīgā vērtība nevienam neatstāj vienaldzīgu. Šīs klusās dabas ir pieskaitāmas asociatīvajai, tonāli smalki niansētai glezniecībai. Savukārt Imanta Vecozola klusās

"Ar kluso dabu varu izteikt visu..."

(Merca V. Starptautiskā mākslas asociācija B 13. – R.: Jāņa sēta, 1996, 116. lpp.)

L. Endzelīna.
Klusā daba
ar senās Rīgas
skatu. 1976

A. Meldere.
Klusā daba. 1977

I. Vecozols.
Klusā daba. 1986

J. Anmanis.
Vectētiņa klusā daba. 1967

dabas jau ir grūti iedalīt kādā strikti noteiktā grupā – tās iederas gan pirmajā, gan nākamajā.

Otrajā kluso dabu grupā varētu ieskaitīt gleznieciski piesātinātas krāšņas klusās dabas, kuras atsauc atmiņā vecmeistara L. Svempa vai O. Jaunarāja darbus. Tie ir tradicionālie ziedi, augļi, dārzeņi vai kādi mīli, bieži lietojami priekšmeti – ikdienas vitālie liecinieki, kas neļauj iegrimt sapņainā nostalgijā, atklāj pasaules būtību, liek aktīvi darboties un priecāties par dzīves krāšņumu.

Tādas ir, piemēram, A. Melderes, U. Daņilevska, L. Būmanes vai J. Zemīša klusās dabas. Bet, piemēram, I. Zariņa klusās dabas, tāpat kā I. Vecozola darbus, var pieskaitīt gan šai, gan nākamajai grupai.

Arī trešajā mākslas darbu grupā ir skaidri jūtama cilvēka klātbūtne. Tā ir visplašākā grupa, jo ietver visas atlikušās šī žanra gleznas. Tām raksturīga intīmas atmosfēras noskaņa – tās ir vienkāršas un dabiskas, tajās ietverts kāds īpašs stāstījums, pat precīzi informatīva nozīme – piemēram, E. Kalneņika, J. Zvirbuļa vai J. Anmaņa klusās dabas, kuras gleznieciski ir dažādas, tomēr var būt līdzvērtīgas noskaņas ziņā. Tajās bieži būtiska nozīme ir ainavai. Emocionālās iedarbības ziņā septiņdesmito gadu sākumā J. Anmaņa darbi palika nepārspēti. Mākslinieka personalizstādi, kurā viņš lasīja dzeju un atskaņoja nelielas meditatīvas klavierkompozīcijas, 1972. gadā apmeklēja tūkstošiem skatītāju, kas bija stāvējuši garās rindās, lai iekļūtu muzejā.

“Tas bija savveida “emociju bads” tēlotājā mākslā, kas mocīja cilvēkus, un pēkšņi viņi šo emocionalitāti, liriku, romantismu, arī skaistumu

D. Lielā. Pie jūras. 1985

"Glezošana man ir kā ļaušanās kādai augstākai varai, tas ir – kā vīrietis mīl sievieti, kā māte mīl bērnu, kā dārzā uzplaukst zieds. Vajag tikai ļauties."
(Ilze Avotiņa)

"Galvenais mākslas tēls ir cilvēks visās tā izpausmēs. Darbu saturs ir daudzplākšņains, ar zemtekstu, kurš atklājas simbolu valodā."
(Inese Siliņa)

koncentrētā veidā atrada Jāņa Anmaņa darbos. Jāatzīst, ka tas estētiskais ideāls, kuru meklēja (vismaz tolaik meklēja) skatītāju tūkstoši un desmiti tūkstoši, ir visai simptomātisks. Acīmredzot šāda ideāla rašanos zināmā mērā noteica mūsdienu latviešu glezniecības iepriekšējā attīstība, tas ir, skarbā stila vispārinoši darbi, kuriem šī intīmā skanējuma nebija. Skatītājos bija nobriedusi nepieciešamība ar kaut ko aizpildīt mākslas emocionālo indifferenci."¹

Kopš astoņdesmitajiem gadiem šo emocionālo indifferenci piepildīja jauna mākslinieku paaudze – Aleksejs Naumovs, Ilze Avotiņa, Sandra Krastiņa, Dace Lielā, Frančeska Kirke, Lauma Sika, Īra Rozentāle, Ilze Neilande, Dace Lapiņa, Inese Siliņa, Aija Zariņa u.c. Māksla bija viņu aicinājums, darboties tajā bija viņu

"Glezniecībā faktūra ir svarīga tieši kā estētiska vērtība. Laba glezna kopumā, kā arī tās virsmas apdare sniedz estētisku baudījumu tikai tad, kad tā ir vienreizēja un neatdarināma."
(Īra Rozentāle)

S. Krastiņa.
Veltījums. 1986

A. Zariņa.
Rīts uz baltās
sienas. 1983

¹ Nodievā A. Latviešu jaunākā glezniecība. – R.: Liesma, 1981, 193.–194. lpp.

"Melnbaltā grafika ir kā čella
samtainā un emocionālā
plūsma cilvēka Dvēselē."
(Gunārs Krollis)

G. Krollis. Gunāra Krollja
grāmatzīmē. 1971

ilgu piepildījums. Kultūras dzīvi kontrolējošo institūciju modrība sāka atslābt, un mākslinieciskā izteiksme varēja kļūt arvien radikālāka. Jaunā Latvijas mākslinieku paaudze aktīvi tuvinājās pasaules mākslas procesiem – rezultātā parādījās liela radošo izpausmju dažādība, kas reizēm pārauga viena mākslas veida robežas, mērķtiecīgi un droši tuvinot arī skatītāju jaunām atklāsmēm.

Arī **grafikā** šajā periodā notika līdzīgi procesi. Tā bija kā atrašanās no ierastās vienmuļības – ļaušanās mākslas varai un valdzinājumam. Profesionālā varēšana sasniedza visaugstāko pakāpi – faktiski tai nebija robežu. Līdz ar Lietuvas, bet it īpaši ar Igaunijas meistariem Latvijas grafiķi iekļuva pasaules aprītē. 1977. gadā notika II Latvijas stājgrafikas izstāde. Tās katalogā bija zīmīgi Māra Ārgaļa vārdi:

"Emocionālā prognozēšana ir ne mazāk nozīmīga kā zinātniskā, un tēlotājam mākslai te ir īpaša loma un parāds sabiedrības priekšā. Atbrīvojusies no gadsimtiem ilgās pakļautības valodai, proti, literatūrai, tēlotāja māksla apaugļojas ar zinātnes metodoloģiju, radoši apgūst un pārvērtē arvien dziļākus savas vēsturiskās struktūras un cilvēka apziņas slāņus, atbrīvo emocionalitātes slāņus."

Patiesas un pozitīvas emocijas izraisa tālaika grafiķu augstā meistarība un profesionalitāte. Lieliski strādā profesora A. Apiņa audzēkņi – Aleksandrs Dembo un Gunārs Krollis.

Aleksandrs Dembo (1931–1999) ir rīkojis daudzas personālizstādes kopā ar kolēģiem – 1967. gadā ar I. Zariņu, 1971. gadā ar B. Bērziņu, 1982. gadā ar P. Upīti. Šim uzskaitījumam ir liela nozīme, jo tas rāda, kā agrāk bija iespējams kopīgi izteikt savu pārliecību – vienoties un uzrunāt sabiedrību. A. Dembo kļuva par ievērojamu un iemīļotu pedagogu, mudinot savus audzēkņus būt meklētājiem un neapstāties pie sasniegtā – turpināt ceļu, pakļaujot arvien jaunus izteiksmes līdzekļus, un izteikt personīgo pasaules uzskatu ar dažādu mākslas veidu palīdzību.

A. Dembo.
Cikls "Atklātas vēstules
draugam".
P. Pikaso vēstule. 1981

"Nav līnijas, ko nevarētu turpināt, nav arī laukuma, ko nevarētu pārveidot. Tēli ir tie, kas netverami," rakstījis A. Dembo.

Otrs unikāls novators ir **Gunārs Krollis** (dz. 1932), izcils pedagogs, kurš, tāpat kā savā laikā profesors A. Apinis, tagad ieved aktīvu mākslinieku kārtā savus talantīgos mācekļus, pats būdams profesors un Oforta meistardarbnīcas vadītājs.

G. Krollis ir ilgstoši strādājis dažādās grafikas tehnikās. Viņš regulāri un ļoti veiksmīgi piedalījies Tallinas grafikas triennālēs un saņēmis gan prēmijas, gan godalgas. Par iemīļotu izteiksmes veidu šajās desmitgadēs G. Krollim kļuva augstspieduma tehniku lineārā sakarība. Linogriezumā tapa daudzas Rīgai veltītas grafiku sērijas (Rīgas tēls ir mākslinieka būtiskākais iedvesmotājs līdz pat mūsu dienām) un ļoti daudzu grāmatu apdares un ilustrācijas. Tēlu sistēmai kļūstot asociatīvi arvien sarežģītākai, aktuāli kļuva arī jaunu tehnisko iespēju meklējumi. Līdzīgi A. Dembo, arī G. Krollis sāk arvien biežāk izmantot krāsu kā emocionālās izteiksmes pastiprinātāju. Septiņdesmito gadu vidū augstspieduma tehnikas likās izsmeltas, tās nomainīja dažādas dobspiedumā sakņotas autortehnikas.

9.7. MŪZIKA UN BALETS

Mūzika

Līdzīgi kā visus citus mākslas veidus, arī mūzikas dzīvi četrdesmito gadu beigās un piecdesmitajos gados ietekmēja sociālisma ideoloģijas prasības, bieži radošo mākslinieku stāvokli padarot pilnīgi bezcerīgu. Tika pārņemts formālisms, norādot uz vienīgo pareizi ejamo sociālistiskā reālisma ceļu.

Jaunajos apstākļos turpināja darboties Operas un baleta teātris, kurā līdz Staļina nāvei iestudēja galvenokārt krievu u.c. brālīgo republiku autoru darbus. 1945. g. tika nodibināts Valsts muzikālās komēdijas teātris (no 1963 – Valsts Rīgas Operetes teātris).

Latviešu mūzikas vecmeistari bija jau radījuši zelta fondu: tas bija neatgriezeniski, un tauta to novērtēja. Lai arī kādas direktīvas būtu noteiktas, latviešu klasiskās mūzikas mantojums bija neatņemama mūzikas dzīves sastāvdaļa. Bija atļauti un pieejami galvenie Jāzepa Vītola, Emīļa Melngaiļa un Jāņa Medīņa darbi, un Alfrēda Kalniņa opera "Baņuta" joprojām palika uz operas skatuves, bet atsevišķas svītas no tās kļuva par tradicionālu koncertprogrammas sastāvdaļu. "Kadru tīrīšana", par ko rakstīts iepriekš, skāra arī mūziķus un komponistus. Alfrēds Kalniņš drīz vien tika atbrīvots no Konservatorijas rektora amata, bet Emīlis Melngailis – no Komponistu savienības vadītāja pienākumiem. Arī nedaudz jaunākais Jēkabs Graubiņš kļuva par staļinisma represiju upuri – 1950. gadā viņš tika izsūtīts uz Solikamskas nometni Urālos, bet pēc atgriešanās dzimtenē viņam ar rūgtumu bija jākonstatē, ka nav vairs iespējama brīva domu apmaiņa par mākslas lietām, ka trūkst domubiedru. Kādā vēstulē draugam komponistam Jānim Līcītim uz Vorkutu viņš raksta, ka būtu labi kā agrāk apmainīties domām, "lai nevajadzētu justies kā ķiparam pie saites un raustītam ar nevēlas

■ Izskaidrojiet jēdzienu "asociatīvā glezna"!

■ Salīdziniet vismaz trīs mākslas darbus (gan glezniecību, gan grafiku) no dažādām desmitgadēm (piemēram, no 20.–30., 50.–60. un 70.–80. gadiem)!

■ Aplūkojot attēlus, pārbaudiet, vai esat sapratuši kļuso dabu dalījuma principus, un piemeklējiet atbilstošus paraugus ainavu glezniecībā!

■ Izpētiet šī perioda mākslinieku daiļrades ceļu!

■ Izmantojot konkrētus faktus, uzrakstiet eseju par latviešu mākslu! Ieteicamie tēmu paraugi: "Renesanses mākslas principi latviešu glezniecībā"; "Mākslas nozīme demokrātiskā sabiedrībā"; "Ekspressionisms latviešu glezniecībā"; "Psiholoģiskais portrets 20. gs. 70. gadu latviešu glezniecībā".

LVU Lielajā aulā dzied
LPSR Valsts koris.
Diriģē Jānis Dūmiņš. 1952

Norādījumi jaunaajiem komponistiem tika doti konkrētos PSKP CK lēmumos: "1948. gada 10. februāra lēmums "Par V. Muradeli operu "Lielā draudzība" "aizrādīja uz daudzu komponistu daiļrades nepareizo ievirzi un aicināja tos sekot krievu klasiskās mūzikas progresīvajām tradīcijām, sociālistiskā reālisma mākslas principiem. Šis lēmums būtiski ietekmēja turpmāko gadu daiļradi un visu mūzikas dzīvi.

Pašu talantīgāko padomju komponistu – D. Šostakoviča, S. Prokofjeva, N. Mjaskovska un citu māksla bija saņēmusi asu novērtējumu. Lēmuma tendenciozā interpretācija izraisīja dažādus pārpratumus un nepelnītus pārmērus.

Teiktais attiecās arī uz J. Ivanova Piekto simfoniju un Otro stīgu kvartetu, N. Grīnfelda operu "Rūta", J. Līčiša un V. Utkina skaņdarbiem. Šie skaņdarbi uz ilgu laiku pazuda no koncertdzīves." (Kārklīšs L.

Simfoniskā mūzika Latvijā. – R.: Liesma, 1990, 147. lpp.)

rokām! (...) Kur Jānis Kalniņš, Jānis Mediņš un Jānis Cīrulis, zobu trinēji un smējēji par greizajām mūzikas padarišanām? Volfgangs? Jērums? Alfr. Ozoliņš? Noritis? Brīvu mūziķu brīva sadraudze! Brīvu domu vērpēji, augstas mākslas karogneši. Ne muguru liecēji un ložņas. Nav viņu..."¹

Bija arī tādi skaņdarbi, kurus bija aizliegts atskaņot, par aizlieguma ignorēšanu sodīja, izpildītājmāksliniekiem tika aizliegts uzstāties. Tomēr tieši šī iemesla dēļ tad, kad aizliegumi tika noņemti, klausītāji par šiem skaņdarbiem izrādīja palielinātu interesi, tā demonstrējot nacionālu patriotismu. Kā piemēru šajā kontekstā var minēt kādu latviešu tautai svarīgu dievkalpojumu 1956. gada 4. novembrī, kad Rīgas Jaunajā Sv. Ģertrūdes baznīcā koris izpildīja A. Jurjāna kantāti "Tēvijai". Solo partiju dziedāja Operas un baleta teātra vadošā soliste Žermēna Heine-Vāgnere. Reliģisko kultu lietu padomes iekaukšanās aizliedza šī iecerētā koncertu cikla turpināšanos citos Latvijas dievnamos.

Pēckara desmitgadēs visu mūzikas dzīvi noteica politiskie vadītāji, kuru rīkojumi bija jāpilda arī radošajām savienībām – Komponistu savienībai un Mūzikas padomei. Kongresos un jaunrades plēnumos tika analizēti sasniegumi, noteikti turpmākie uzdevumi. Tika pasūtīti valstij vajadzīgi, vienīgās partijas režīmu slavinoši darbi – oratorijas, kantātes, dziesmu cikli un simfonijas. Tas bija neizbēgami, tomēr, tāpat kā tēlotājmākslā un rakstniecībā, arī mūzikā autori radoši pilnveidoja savu individuālo stilu un panāca augstu muzikālo kvalitāti: lai arī šo skaņdarbu nosaukumi un teksti atbilda ideoloģiskajām prasībām, tomēr skaņdarba mūzika ļāva klausītājiem saprast tā īsto jēgu. Tādu kompozīciju atskaņošana bija iespējama arī tādēļ, ka oficiālajās

¹ Viese S. Mežaparks. Pilsēta priežu silā. – R., 2001, 211. lpp.

Latviešu mākslas un literatūras dekāde Maskavā 1955. gadā. Noslēguma koncerts Lielajā teātrī

pieņemšanas komisijās bieži vien nebija neviena mūzikas speciālista, kurš varētu adekvāti saprast mūzikas valodu. Par to liecina arī dokumenti, kuros tiek norādīts uz obligātu visas atskaņojamās mūzikas ierakstu idejiskā satura un tekstu kontroli. Komunistiskās partijas propagandas prasībām atbilstošus, bet muzikāli nevērtīgus un nepatīamus darbus tauta neievēroja, ignorēja. Skatītāju zāles tādos gadījumos bija tukšas, un administrācija attiecīgos iestudējumus bija spiesta noņemt no repertuāra. Tādi skaņdarbi neguva nekādu atzinību pat tad, ja tika daudzkārt atskaņoti radio un televīzijā vai arī guva oficiālos valsts apbalvojumus. Kopumā padomju ideoloģijas prasības akcentēja lielo, monumentālo mūzikas formu nepieciešamību. Ar to ir daļēji izskaidrojams fakts, ka gandrīz vai visi komponisti ir vairāk vai mazāk pievērsušies arī simfonijas vai oratorijas (kantātes), operas vai baleta žanram.

Kaut arī komponisti, tāpat kā tēlnieki vai gleznotāji, bija spiesti līgumdarbos izpildīt varas oficiālās prasības, svarīgākais bija saņemt atļauju citu, bez pasūtījuma tapušo skaņdarbu atskaņošanai un legalizācijai. Tie tika saukti par eksperimentāliem. Tomēr klausītāji arvien atšķīra sev derīgo no uzspiestā un svešā, tieši šo intuitīvo emociju klātesamība ļāva iemīlēt Jāņa Ķepiņa (ap 300 solodziesmu, opera "Indulis un Ārija", 1969; balets "Turaidas Roze", 1960, u.c.) un Arvīda Žilinska mūziku. A. Žilinskis turpināja klasiskās latviešu solodziesmas tradīcijas. Viņa solodziesmās V. Luksa, J. Sudrabkalna, Z. Purva, A. Krūkļa vārdi piepildās ar īpašu emocionālu garīgumu un melodiskais mūzikas saturs turpina E. Dārziņa tradīcijas. Īpašs ir viņa devums bērnu mūzikas jomā (piemēram, opera "Zelta zirgs", 1965; balets "Sprīdītis", 1967, u.c.). A. Žilinska kompozīciju zelta fondā ir ierakstāmas vairāk nekā 200 dažāda veida dziesmas, nereti ar audzinošu

Komponistu savienības 5. kongress, kas notika 1962. gadā, apliecināja, ka komponisti bija nopietni tam gatavojušies, mēģinot atrast kompromisu starp pieprasīto saturu un mākslinieciski augstvērtīgu formu, nereti demonstrējot īstenus šedevrus. Grāmatā "Rīga sociālisma laikmetā" ir rakstīts, ka kongress nosprauda jaunu, stingrāku ideoloģisko virzienu: "Kongresā, kas ilga 10 dienas, 12 koncertos atskaņoja 26 skaņdarbus. Rīdziniekiem bija iespēja noklausīties tādas lielas kompozīcijas kā J. Ivanova 9. simfoniju, Ald. Kalniņa vokāli simfonisko poēmu "Varoņzeme", L. Garūtas kantāti "Viņš lido", kas radusies J. Gagarina varoņdarba ietekmē, V. Meļeškina oratoriju "Stepe darbaļaužu uzvarai zied", M. Baša vokāli simfonisko poēmu "Fašisma upuru piemiņai", Ā. Skultes kantāti "Mums viena partija", O. Grāviša kantāti "Planēta bēg no ēnas", R. Grīnblata baletu "Rigonda" u.c. Laikmetīga bija kļuvusi ne vien kompozīciju tematika, bet jaunu pakāpi sasniegusi arī mūzikas emocionāli tēlainā ievirze, tās valoda un izteiksme." (Rīga sociālisma laikmetā. – R.: Zinātne, 1980, 439. lpp.)

Dziesmusvētku simtgades
jubilejas deju uzveduma
koncerts "Daugavas"
Centrālajā stadionā. 1973

saturu, un daudzas mūzikas pedagogijā izmantojamas nelielas mūzikas formas dažādiem instrumentiem.

Arī 21. gadsimta sākumā nav iespējams skaidri atbildēt uz jautājumu, kādēļ gan okupācijas vara pieļāva tādus pasākumus kā, piemēram, dziesmusvētki, jo, kaut arī stingri tika kontrolēts repertuārs, tie tomēr vienoja tautu un arvien sniedza lielu emocionālu pārdzīvojumu. Varas pārstāvji tomēr to komentēja atbilstoši tam, kas tika prasīts. "1948. gadā pēc Pirmajiem dziesmusvētkiem pēckara Latvijā republikas valdība ziņo PSRS Ministru padomes priekšsēdētāja vietniekam K. Vorosilovam un CK sekretāram G. Maļenkovam: "Padomju Latvijas dziesmusvētki bija spēcīgs trieciens buržuāziskajiem nacionālistiem un spilgti demonstrēja padomju tautu draudzību, latviešu tautas uzticību padomju varai, bolševiku partijai un dižajam Staļinam. Dziesmusvētki bija arī latviešu padomju kultūras – nacionālas pēc formas un sociālistiskas pēc satura – liels sasniegums. Lai nostiprinātu sasniegtos rezultātus, tālāk attīstītu latviešu tautas mākslu un audzinātu Padomju Latvijas darbaļaudis komunisma garā, Latvijas PSR Ministru padome un Latvijas K(b)P Centrālā komiteja lūdz atļauju organizēt otros Padomju

Latvijas dziesmusvētkus 1950. gadā, veltot tos padomju varas desmitgadei Latvijā.”¹

Lai atzīmētu Padomju Latvijas 15. gadadienu, 1955. gadā tika uzcelta Mežaparka lielā estrāde. Tie bija trešie dziesmusvētki padomju laikā. Staļins bija miris, un dažus gadus šķita, ka politiskā situācija uzlabojas. No izsūtījuma atgriezās daudzi represētie. Viņiem vajadzēja daudz garīga spēka, un lielu iedvesmu deva tieši Latvijas koru mūzika. Dziesmusvētku tradīcija Latvijā turpinājās visus padomju varas gadus. Reizēm tie notika pat biežāk nekā ik pēc pieciem gadiem, piemēram, lai īpaši atzīmētu socialistiskās valsts pastāvēšanas jubilejas (pat 1973. gadā Dziesmusvētku simtgades jubilejas reizei bija atrasta piemērota PSRS vēstures gadadiena). Lai cik politizēti bija šie svētki (repertuārs, estrādes noformējums utt.), to galvenā nozīme saglabājās – tie bija vienotības, nacionālā spēka un brīvības idejas nesēji. “Mežaparka lielā estrāde ieņēma izcilu un visai pretrunīgu lomu nācijas kultūras dzīvē. No vienas puses – dziesmusvētki bija padomju laika sasniegumu parāde ar spilgti izteiktu propagandas raksturu, kam jādemonstrē apmierinātība ar esošo dzīvi un uzticība oficiālajai ideoloģijai. No otras puses – ļaudis, kas te saplūda no visiem Latvijas novadiem, nesa sev līdzi gan laikmetu griežos pārdzīvotā atmiņas, gan bagāto kultūras mantojumu, kas izpaudās klasiskajās dziesmās, tērpos, dejās. Šeit viņi meklēja un atrada līdzās simtiem un tūkstošiem gara radnieku – tiklab dziedātājos, kā arī diriģentos. Bija dziesmas, kuras nācās atkārtot vēl un vēl, īpaši Jāzepa Vītola “Gaismas pili”, ko allaž diriģēja Haralds Mednis, Emīla Dārziņa “Lauztās priedes” un “Mūžam zili ir Latvijas kalni”. Arī tad, kad pirmo un pēdējo nemaz neiekļāva repertuārā, publika un paši dziedātāji tās vienkārši “izplaudēja” un izsauca dziedāt.”²

Dziesmusvētku tradīcijā un dziesmukaros izauga spēcīga Latvijas koru paaudze. 1964. gadā Latvijā līdztekus diviem profesionāliem korim – Valsts Akadēmiskajam korim (dib. 1942) un Radio un televīzijas Teodora Kalniņa korim (dib. 1940) – darbojās 613 pašdarbības kori, kuru vidū vienpadsmit labākajiem tika piešķirts Tautas kolektīva nosaukums (1984. gadā jau bija 62 Tautas kori). Ievērojamākie no tiem bija jauktie kori “Daile”, “Rīga”, “Juventus”, kamerkoris “Ave Sol”, sieviešu kori “Dzintars”, “Ausma”, “Minjona”, vīru kori “Dziedonis”, “Tēvzeme”, “Gaudamus”. To diriģenti brāļi Imants un Gido Kokari, Ausma Derkēvica, Imants Cepītis, Jānis Dūmiņš, Daumants Gailis, Staņislavs Broks, Edgars Račevskis, Jānis Zīrnis vēlākajos gados kļuva par dziesmusvētku virsdiriģentiem un cienīgiem vecākās paaudzes meistarību Jēkaba Mediņa (1885–1971), Teodora Kalniņa (1890–1962), Jāņa Ozoliņa (1908–1981), Haralda Medņa (1906–2000) un Leonida Vignera (1906–2002) tradīciju turpinātājiem.

Padomju varas gados mūzikas vēsturnieki rūpīgi analizēja jaunos sasniegumus un atbilstoši radošo darbu cenzūras prasībām norādīja vēlamā ceļu, gan brīdinot par iespējamo maldīšanos, gan starp rindām norādot uz patiesām vērtībām: “Par izteiktiem lirikiem izveidojušies A. Žilinskis, J. Ozoliņš, J. Ķepītis, L. Garūta, Ald. Kalniņš. Viņu “no sirds uz sirdi” ejošā, no refleksijas maksimāli atbrīvotā, pārsvarā vienkāršās formās veidotā mūzika izraisa vismazāk problēmu uztveres ziņā. Arī te ir savas briesmas: objektīvās pasaules vienpusīgi subjektīvā izpratne, gremdēšanās šauros, intīmos pārdzīvojumos, pasīva kontemplācija, pagātnes apjūsmošana var atsvešināt mākslinieka lirisko iztēli no laikmetīgi domājošu cilvēku uztveres. Bet pilsoniski patriotiskā noskaņa aizvien paliek par lirikas laikmetiskuma etalonu. (...) Tāpēc vieglās mūzikas producentiem aizvien jābūt nomodā par sava darba divkārt svarīgo misiju: apmierināt cilvēku dabiskās prasības pēc skaistas, izklaidējošas mūzikas un visnotaļ audzināt viņu gaumi, attīstīt cildenas jūtas, sagatavot savus klausītājus arī augstāku māksliniecisku vērtību uztverei.”

(Grīnfelds N. Padomju Latvijas mūzika. – R.: Liesma, 1976, 234. lpp.)

¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R.: 1999, 453. lpp.

² Viese S. Mežaparks. Pilsēta priežu silā. – R., 2001, 240. un 241. lpp.

Dziesmusvētku
simtgades jubilejas
koncerts Mežaparka
Lielajā estrādē 1973. gadā

Piedalīšanās nopietnos starptautiskos kora mūzikas konkursos padomju laikā daudziem bija liegta, tāpēc jo īpašs ir kamerkora "Ave Sol" (diriģents I. Kokars) sasniegums starptautiskajā koru festivālā Itālijā setpiņdesmito gadu sākumā. Latvijas koris ieguva galveno balvu – *Grand Prix*, un tāds panākums, protams, nodrošināja plašu ievēribu starptautiskajā mūzikas dzīvē. Koris šo atzinību arī godam ir aizstāvējis nu jau trīsdesmit gadus.

Nozīmīgs ir simfoniskās mūzikas autoru ieguldījums sešdesmito gadu Latvijas mūzikas vēsturē. Viens no pieredzējušākajiem simfonisma pārstāvjiem šajos gados ir **Jānis Ivanovs** (1906–1983), kura kopējais devums ir divdesmit viena simfonija, no kurām ievērojamākā ir 6. jeb "Latgales simfonija" (1949). Sešdesmitajos gados viņa mākslā dominē skarba stils, kas komponista daiļradē izpaužas kā dramatiski konfliktējošu un vērienīgi episku iezīmju un izteiksmes formu kopums (9. simfonija, 1960; 11. simfonija, 1966; "*Symphonia humana*" – veltījums Ļeņina 100. dzimšanas dienas atcerei, Z. Purva vārdi, 1969, LPSR Valsts prēmija 1970), bet pēdējos darbos tas pāraug izteikti tēlainā un latviski emocionālā kvalitātē. Atvadu vārdos no Jāņa Ivanova 1983. gadā mūzikas zinātnieks un komponists Oļģerts Grāvītis to labi raksturo: "No Jāņa Ivanova komponista mantojuma klausītāju tūkstošus uzrunā noskaņā tik dažāda, reizē stilistiskajā viengabalainībā tik spēcīgais Cilvēks. Dzimtenes balto bērzu un zilo ezeru apdziedātājs. Zvejnieka dēla drosmīgo pēcnācēju slavinātājs. Savas dzīves laimības izjūtu, romantisko ilgu, sapņu, rūgtu vilšanās sāpju muzikālais gleznotājs. Monumentalitātē vēl nebijuša latviešu padomju psiholoģiskā simfonisma pamatlicējs. Mūziķis, domātājs, skaņradis, filozofs."¹

Sešdesmito gadu beigās un septiņdesmitajos gados laikmetīgu izteiksmes līdzekļu lietojumā aktīvs jauns mūzikas autors bija

¹ Grāvītis O. Atvadvārdi mūsu profesoram // Literatūra un Māksla, 1983, 1. aprīlis.

Pauls Dambis (dz. 1936), kurš, sintezējot seno tautu tradīcijas ar 20. gs. jaunākajiem sasniegumiem, radīja oriģinālus, sarežģītus darbus, īpaši kora mūzikā. Tās ir oratorijas "Zilā planēta" (1967) un "Stanza di Michelangelo" (1971). Tajās izpaužas lielas simfoniskās formas meistarība, kurā tēlaino piesātinātību rada kora un ērģeļu kopskaņa. Nozīmīgi un atzinību ieguvuši ir lielie kora dziesmu cikli ("Kurzemes burtnīca, 1967; "Sērdieņu dziesmas", 1969; "Jūras dziesmas", 1971; "Rīgas dziesmas", 1973) un solo dziesmu cikli ("Sieviešu dziesmas, 1966; "Vidzemes kalendāra dziesmas", 1968), kuros autors veiksmīgi izmanto folkloras žanriskās iztēles meditatīvos elementus.

Nozīmīga ir vokālās kamermūzikas attīstība, kurā 60. gadu beigās debitēja **Pēteris Plakidis** (dz. 1947; vokālās miniatūras "Trežuburi", I. Ziedoņa vārdi, 1967; "Liriskais cikls", L. Līvenas un K. Skujenieka vārdi, 1973; "Mazs diptihs", L. Kamaras un M. Čaklā vārdi, 1975).

Sešdesmitajos gados arvien aktīvāka kļuva koncertdarbība. Visu – gan vokālo kamermūzikas ansambļu, estrādes orķestru, gan koncertlekciju darbību regulēja un plānoja Latvijas Valsts filharmonija. Koncerti notika Latvijas Valsts universitātes Lielajā aulā, Dzintaru koncertzālē, Doma koncertzālē, kā arī Latvijas lauku rajonu un lielāko rūpnīcu kultūras namos. Filharmonijas ilggadējas solistes bija Leonarda Daine, Elfrīda Pakule, Ilga Tīkuse, Ilze Graubiņa u.c. Lielu ieguldījumu klasiskās un laikmetīgās latviešu un cittautu mūzikas popularizēšanā devis Valsts filharmonijas kamerorķestris (dib. 1967) tā ilggadējā diriģenta **Tovija Lifšica** vadībā. Daudz Latvijas mūziķu profesionālajā izaugsmē darīja profesors **Leonīds Vīgners**. Viņa vadībā orķestri regulāri koncertēja Maskavā, Ļeņingradā, Kijevā, Tallinā, Tbilisi, Viļņā un devās savās pirmajās ārzemju koncertturnejās, lai piedalītos starptautiskos mūzikas festivālos Bulgārijā un Vācijas Demokrātiskajā Republikā. Īpaši nopelni **Leonīdam Vīgneram** ir

"Kopš 60. gadiem latviešu simfoniskajā mūzikā pastāv šādi trīs muzikālās domāšanas pamattipi: liriski episkais, liriski dramatisks un dramatisks konfliktējošais simfonisms, kurš turpina un attīsta tālāk no laikmetīgā filozofiski problēmiskā simfonisma pārmantotās tradīcijas. (...) Pacelties līdz dramatisks konfliktējošajam simfonismam tipiskajam domas intensitātes līmenim izrādījās pa spēkam tikai diviem J. Ivanova laikabiedriem – **Imantam Kalniņam** (2. simfonija, 1965) un **R. Kalsonam** (1. simfonija, 1965)." (Kārklīnš L. Simfoniskā mūzika Latvijā. – R.: Liesma, 1990, 15. lpp.)

Latvijas PSR Radio un televīzijas simfoniskais orķestris 1986. gadā Dzintaru koncertzālē. Diriģents Vasiļijs Sinaiskis

Latvijas Radio simfoniskais orķestris ar diriģentu V. Sinaiski 1986. gada vasarā Dzintaru koncertzālē.
The Latvian Radio Symphony Orchestra with conductor V. Sinaiski in the Dzintaru Concert Hall in the summer of 1986.

Komponists un rakstnieks Marģeris Zariņš 1978. gada recenzijā par Imanta Kalniņa operu "Spēļu, dancoju" sniedz labu piemēru tam, kā padomju apstākļos oficiālajā kritikā varēja paust profesionālu viedokli: "Visi viņa jaundarbi jau ilgi pirms to atskaņošanas kļūst ārkārtīgi populāri. (...) Viņš tāds kā karognesējs mūsu (...) vidējās paaudzes (...) radošajos centienos. Kādreiz ar lielu pašpārliecību sāktajos, bet diezgan miglainajos. Jaunības straujumā dominēja krustvārdu mīklas, superstāra stils, bet tad nāca apskaidriba. Šodien – gulbalku ērbēģis Paulēnu kalnā pie Ineša. No tās vietas cits redzes aploks: aizgrābjošs skats uz dzimto zemi, tāli apvāršņi. Pagājušo ziemu istabā dziedājis circeņis, bet pie silta mūrīša, ietīnīes bārdā, sēdējis vientuļnieks un rakstītājs: – Spēļu, dancoju visu cauru nakti... Nu tas ir piepildīts! Radīts respektējams mākslas darbs. Tik pēctecīgi likumsakarīgs iepriekšējiem opusiem, ka nebūtu nekāds grēks operai dot blakus nosaukumu "Simfonija orķestrim, korim, solistiem un ērģelēm". Iekavās vēl – "filozofiskā". (Zariņš M. Jauna opera // Literatūra un Māksla. – 1978, Nr. 3)

Nora Bumbiere
un Viktors Lapčenoks

pēc kara atjaunotā Rīgas Radiofona orķestra, vēlākā Latvijas PSR Radio un televīzijas simfoniskā orķestra vēsturē. Kaut arī orķestra tiešajos pienākumos ietilpa kalpošana padomju mūzikas propagandai, tas nekavēja šim kolektīvam ar katru darbības gadu kļūt arvien ievērojamākam un profesionāli spēcīgākam. Sešdesmito gadu sākumā orķestrī jau bija 97 mūziķi. Aktīvas darbības un slavas laiks orķestrim turpinājās Vasilija Sinaiska vadībā, kad tas kļuva par vienu no labākajiem profesionālajiem orķestriem Padomju Savienībā – par starptautiskas klases kolektīvu. No 1978. gada orķestris uzstājās kā Valsts simfoniskais orķestris, bet tikai no 1990. gada tas nes godpilno Latvijas Nacionālā simfoniskā orķestra nosaukumu. Aktīvu koncertdarbību 70. gados uzsāka arī Rīgas pilsētas izpildkomitejas profesionālais pūtēju orķestris "Rīga" (dib. 1972) diriģenta Gunāra Ordellovskā vadībā.

Rīgas Doma pārveidošana par koncertzāli un ērģeļu restaurācija aktivizēja ērģelmūzikas dzīvi un komponistu darbību. Tika atskaņoti Alfrēda Kalniņa, Jēkaba Mediņa, Romualda Jermaka skaņdarbi, bet konservatorijā profesora Nikolaja Vanadzina vadībā izauga jauna latviešu ērģelnieku paaudze – Oļģerts Cintiņš, Pēteris Sīpolnieks, Larisa Bulava, Jevgeņija Ļisicina, Tāli valdis Deksnis.

Aktīvi darbojās jauno komponistu paaudze, piemēram, **Pēteris Vasks** (dz. 1946; "In Memoriam" divām vai četrām klavierēm, 1977; "Ainava ar putniem", 1980; "Musica dolorosa" stīgu instrumentu orķestrim, 1983). Jauno komponistu radošajam devumam ir raksturīga formu dažādība, plašs instrumentu klāsts, izteikta folkloras un latviešu tautas mūzikas elementu izmantošana, nereti atklājot mūzikas saturā vispārcilvēcisku un mūžīgu vērtību episku apceri.

Sešdesmitajos gados presē arvien biežāk sāka rakstīt par mūzikas atrautību no dzīves, tika norādīts uz dzīvespriecīgas, emocionālas un laikmetīgas mūzikas trūkumu. Atsaucoties uz šīm nepilnībām, tika nodibināts Rīgas estrādes orķestris, kura mākslinieciskais vadītājs no 1964. līdz 1971. gadam bija **Raimonds Pauls** (dz. 1936). Viņa vadībā vieglās mūzikas žanrs sāka ieņemt arvien ievērojamāku vietu Latvijas mūzikas dzīvē. 1966. gadā tika nodibināts Radio un televīzijas estrādes un vieglās mūzikas orķestris (diriģents Ringolds Ore; no 1968 – Alnis Zaķis). Plašu tautas ievēribu guva vokāli instrumentālie estrādes ansambļi "Eolika" un "Modo". Par tautā iemīļotiem solistiem kļuva Margarita Vilcāne, Nora Bumbiere, Zdzislavs Romanovskis, Ojārs Grīnbergs un Viktors Lapčenoks. Dziesmu galvenā tēma bija mīlestība, bieži to pamatā bija skumja un filozofiska A. Krūkļa vai Z. Purva dzeja. Tādas ir R. Paula dziesmas "Mežrozīte", "Tev, mana labā". Komponists savā darbā arvien apliecināja spēju izvairīties no vienmuļības, pārsteidza klausītājus ar negaidīti spraigiem un pat humoristiskiem motīviem, tā iemantojot arvien plašāku atzinību. R. Pauls ir arī daudzu kinofilmu ("Vēlā kalpi" un "Klāvs Mārtiņa dēls", 1970; "Dāvana vientuļai

sievietei", 1973; "Teātris", 1978; "Limuzīns Jāņu nakts krāsā", "Ilgaiss ceļš kāpās", 1981 u.c.) un teātra izrāžu mūzikas autors.

Liela nozīme Latvijas estrādes dziesmas vēsturē bija radioraidījumam "Mikrofons", septiņdesmitajos gados tas kļuva par vispopulārāko un iedzīvotāju iemīļotāko raidījumu.

Mūziķis un komponists, kuram ir pavisam īpaša loma Latvijas kultūras vēsturē, ir **Imants Kalniņš** (dz. 1941). Ilgus gadus kā tautas vienotības un protesta apliecinājums bija viņa Imanta dienai veltītie koncerti jūlija pirmajā svētdienā Vecpiebalgā. Imanta Kalniņa estrādes dziesmas skumjais un brīvību alkstošais gars ir nesaraujami saistīts ar ansambļa "Menuets" (dib. 1968. g.) darbību un Māra Čaklā dzeju. Šai kopdarbībai piemita īpaša vērtība. Daudzas no tālaika dziesmām ir apkopotas ansambļa trīsdesmit gadu jubilejai veltītajos albumos un ir labi pazīstamas vēl šobrīd, piemēram, "Četri balti krekli", "Es esmu bagāts" (no savulaik aizliegtās Rolanda Kalniņa filmas "Elpojiet dziļāk!", 1967), "Septiņas skumjas zvaigznes" u.c. Imanta Kalniņa kompozīcijas nenoliedzami ir latviešu vieglās mūzikas zelta fonds. Viņa kinofilmām komponētajai mūzikai piemīt īpaša, tikai I. Kalniņam raksturīga rokraksta izteiksme, piemēram, "Pūt, vējiņi!", 1973; "Ezera sonāte", 1976; "Novēli man lidojumam nelabvēlīgu laiku", 1980. Daudzas dziesmas no šīm filmām jau tiek uztvertas kā savdabīga folklorizēta latviešu tautas bagātība.

Līdzās vieglajai mūzikai un estrādes dziesmām I. Kalniņš strādā nopietnās mūzikas žanros. Viņš ir sešu simfoniju autors, kurās demonstrē savdabīgu, sintezētu muzikālo domāšanu. Simfonijās komponists talantīgi apvieno izpratni par modernās mūzikas jaunākajām tendencēm ar klasiskajām tradīcijām. Padomju laikā Imanta Kalniņa simfonijas redīgēja cenzūra, piemēram, Ceturtās simfonijas atskaņojumā (1973) neļāva spēlēt tās oriģinālo finālu. Zīmīgi šajā kontekstā ir muzikologa N. Grīnfelda 1976. gadā rakstītie vārdi, kuros var nojaust viņa patieso attieksmi pret šīm izmaiņām komponista iecerētajā fināla atskaņojumā: "Šajā neparastajā darbā par dramaturģijas faktoriem kļūst spilgts, popmūzikai radniecīgs tematisms un dažādi, galvenokārt dinamiski un tembrāli variēšanas paņēmieni. Simfonijā lietoto līdzekļu arsenāls var likties sašaurināts, iecere vienkāršota, taču no primitivitātes šo darbu paglābj visai organiskā kompozicionālā vienotība un, galvenais, tajā iemiesoto emociju spēks. Gaistošais simfonijas fināls izskan kā jautājums, kas reizē arī it kā norāda ceļu cilvēciskās domas attīstībai. Apbrīnojami izteismīgās pauzes starp atsevišķiem tematiskiem nodalījumiem rada iespaidu, ka arī klusums ir viens no dramaturģiskā kontrasta faktoriem mūzikā. Ar šo darbu Imants Kalniņš – viens no jaunās paaudzes talantīgākajiem komponistiem – parāda, kā ar simfonisko mūziku var pāvērt ceļu uz visplašāko auditoriju. Te slēpjas lielas iespējas tautas estētiskajā audzināšanā, rosinot dažāda veida žanriskās sintēzes meklējumus."¹

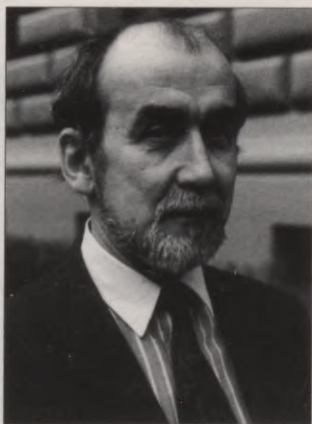
■ Komentējiet latviešu kordziedāšanas tradīciju padomju varas apstākļos!

■ Noklausieties kādu no simfoniskās mūzikas sacerējumiem un komentējiet mūzikas emocionālo iespaidu kontekstā ar tālaika vispārējo kultūrvēsturisko situāciju!

■ Izvēlieties vienu no vokālās mūzikas skaņdarbiem un komentējiet tā popularitātes iespējamās cēloņus!

Raimonds Pauls

Imants Kalniņš

¹ Grīnfelds N. Padomju Latvijas mūzika. – R.: Liesma, 1976, 228.–229. lpp.

Imants Kalniņš par savu
Ceturto simfoniju:

"Tas, kas tika spēlēts Latvijā
un līdz šim, ir variants, uz
kuru mani piespieda cenzūra.

Savā laikā man bija jāsaņem
kritikas pārmetumi tieši par
ceturto daļu, kura nebija līdz
galam saprotama, jo tur
pietrūka galvenā elementa –
dziesmas. Tas būtu tāpat, kā
no gobelēna izraut ārā diegus!

Tagad esmu gandarīts, jo,
klausoties pirmatskaņojumu,
jutu, ka simfonija burtiski
uzziedēja – nu forma un visi
punkti ir tur, kur tiem jābūt."

(Lūšiņa I. Esmu saņēmis
likteņa dāvanu // Diena. –

1997, 20. jūnijs, 14. lpp.)

Par šo simfoniju mākslinieks izpelnās oficiālu nosodījumu, seko aizlieguma gadi, kuru laikā I. Kalniņš uzraksta savu skumjāko simfoniju – Piekto, kurā ieliek visas savas sāpes, bailes un traģēdiju. Nākas saprast, ka ir situācijas, ar kurām jāprot samierināties. Ceturto simfoniju nācās pārtaisīt, un labojumi izjauca visu iecerēto kompozīciju. Tāpēc par šīs simfonijas oriģināla pirmatskaņojumu, kā uzskatīja pats komponists, kļuva koncerts ASV, Detroitā 1997. gadā. Leģendārās latviešu komponista simfonijas finālu, kas komponēts kā dziesmu cikls ar amerikāņu dzejnieces Kellijas Čerijas emocionālo liriku, pirmo reizi dziedāja mecosoprāns no Losandželosas – Patija Konore.

Šis notikums bija nozīmīgs pagrieziena punkts komponista turpmākajā radošajā darbībā.

Astoņdesmito gadu nogali un jauna ceļa sākumu labi raksturo muzikālās dzīves hronikas apraksts:

"Ir jauna loka sākums.

Pasaules Harmonijas likuma atkalmeklēšanas un atkalatrasanas laiks. Kad *musica mundana* (Visuma mūzika), *musica humana* (cilvēka iekšējā, dvēseliskā un ķermeniskā harmonijas mūzika) un *musica instrumentalis* (skaniskā mūzika) par veselumu tiecas kļūt. Atjaunojas mūsu vēsturiskā atmiņa, mūzikas garīguma atmiņa. (..)

Vai Rīga stāvējusi nostu, nomaļus no profesionālās "lielās mūzikas pasaules"? Nē. Un šī atziņa beidzot atdzimst un materializējas Rīgā, Vāgnera ielā, pirmā pilsētas teātra (1782) ēkā, atklājot jauno Kamermūzikas zāli (1988, IX). Starptautiskajā Mūzikas dienā. Bijumu vairs nešķirojot "viņējā" un "mūsējā". Un Tovija Lifšica orķestris spēlēja Vivaldi un Bahu..."¹

Balets

Nozīmīga mūzikas dzīves sastāvdaļa ir balets. Latvijas baleta skola ir devusi pasaulei vairākus ģeniālus baletdejoņus. Tie ir **Māris Liepa** (1936–1989), **Mihails Barišņikovs** (dz. 1948), **Aleksandrs Godunovs** (1949–1995) u.c. Akadēmiskā baleta vēsture ir veidojusies 20. gadsimtā, bet Latvijas balets 2002. gadā svinēja

Māris Liepa

astoņdesmit gadu jubileju, atzīmējot pirmo lielā baleta iestudējumu 1922. gadā Nikolaja Sergejeva vadībā (P. L. Hertela "Veltīga uzmanība"). Strauju uzplaukumu balets piedzīvo tieši 20. gadsimta otrajā pusē, kad izveidojas Rīgas baleta raksturīga iezīme – veiksmīga darbība divos virzienos: klasiskā, bez kuras nav iedomājams balets vispār, un vairāk vai mazāk veiksmīgos oriģināldarbos. Liela nozīme tajā bija diviem faktoriem – vispirms jau spēcīgajai Latvijas baleta skolai, kura savu spēku bija pierādījusi trīsdesmitajos gados, kad

¹ Šarkovska I. Mūzikas alūzijas. Septembris–oktobris. Loka // Māksla. – 1989, Nr. 1, 56. lpp.

tika nodibināta Rīgas baletskola un uzvests pirmais latviešu nacionālais balets – Jāņa Mediņa “Mīlas uzvara” (1935; Osvalda Lēmaņa horeogrāfija). Tomēr aktīvi ievirzīto baleta darbību pārtrauca Otrais pasaules karš (pēc kara Osvalds Lēmanis, Harijs Plūcis un daudzi citi bija devušies trimdā). Otrs nozīmīgs faktors bija izcilu Maskavas un Ļeņingradas klasiskā baleta speciālistu darbība Latvijā. Īpaši jāpiemin **Helēna Tangijeva-Birzniece** (1907–1965), kura bija Latvijas Nacionālās operas baleta soliste jau 30. gados, bet pēc Otrā pasaules kara gandrīz 20 gadus (no 1945. līdz 1965. gadam, ar nelielu pārtraukumu) vadīja LPSR Valsts Akadēmiskā operas un baleta teātra baleta trupu. Viņas veikums klasiskā baleta tradīciju iedibināšanā Rīgā ir patiesi ievērojams. Baletam tie bija grūtākie gadi, partijas direktīvas skāra arī šo mākslas veidu. Repertuārā dominēja jauniestudējumi: piemēram, pirmajā pēckara desmitgadē no 15 iestudējumiem 12 bija padomju baleta uzvedumi, kuru galvenā kvalitāte nenoliedzami bija to laikmetīgumā. Tomēr H. Tangijeva-Birzniece panāca, ka jau 50. gadu beigās par galveno satura izteicēju kļuva deja. Tā izteica visu; kustībā skatītāji redzēja gan saturu un domu, gan jūtas un emocijas, gan simbolus un zemtekstus. Mūzika un horeogrāfija sintezējās un spēcīgos vispārinātos vilcienos kļuva daudznozīmīga (Morisa Ravela “Bolero”, 1958; Romualda Grīnblata “Rigonda”, 1959). Akrobātika, kustību plastika, perfekta ritmika – tās ir kvalitātes, kuras demonstrēja jaunie solisti – Haralds Ritenbergs (dz. 1932), Velta Vilciņa (1928–1995), Aleksandrs Lembergs (1921–1985), Janīna Pankrate (dz. 1924) u.c. Tēlaini horeogrāfiskie līdzekļi tika ietverti lakoniskā formā un izteiksmīgi pauda uzveduma būtību.

Daudznozīmīgs lakonisms kļuva par pamatu arī daudzām 60. gadu izrādēm. No 1968. gada par galveno baletmeistaru kļuva Aleksandrs Lembergs, kurš ir veidojis arī daudzu uzvedumu horeogrāfijas. Īpaši veiksmīgi bija atsevišķi viencēlieni (Jana Sibēliusa “Skaramušs”, Valtera Kaminska “Mana pilsēta”, Rodiona Ščedrīna baletsvīta “Karmena”, kas veidota pēc Žorža Bizē tāda paša nosaukuma operas, – visas 1971. gadā). A. Lembergs bija gan režisors, gan baletmeistars Marģera Zariņa baletoperas “Svētā Maurīcija brīnumdarbi” (1974) uzvedumā, libreta un horeogrāfijas autors Arvīda Žilinska baletam “Lolitas brīnumputns” (1979). A. Lembergs, būdams Aleksandras Fjodorovas un Ļubovas Jegorovas (Parīze) audzēknis, faktiski izveidoja Rīgas baleta skolu, kura savus sasniegumus jau padomju varas gados spēja demonstrēt pasaulē – Francijā, Itālijā (1971–1972), Vācijā, Šveicē u.c.

Par nozīmīgiem iestudējumiem kļuva balets “Pērs Gints” (1980, Edvarda Grīga mūzika), Sergeja Prokofjeva balets “Romeo un Džuljeta” (1982), A. Žilinska “Sprīdītis” (1983). Šajos gados par izciliem baleta solistiem kļuva Zita Errsa, Lita Beiris, Inese Dumpe, Gunta Bāliņa, Zane Lieldidža, Genādijs Gorbaņovs, Aleksandrs Rumjancevs, Viesturs Jansons, Aivars Leimanis. Ievērojama loma Latvijas baleta skolas attīstībā arvien ir bijusi

Mihails Barišņikovs

■ *Sagatavojiet desmit jautājumus par baletu un uzdodiet tos grupā cits citam tā, lai rezultātā varētu uzrakstīt 10 šī mākslas veida raksturīgākās iezīmes!*

"Ārkārtīgi liela autoritāte, kāda Latvijā bija spilgtāko literatūras darbu autoriem, komponistiem, māksliniekiem u.c. tā saukto radošo profesiju pārstāvjiem, liecināja, ka tauta saprata kultūras nozīmi nacionālās identitātes saglabāšanā; turklāt tieši radošo profesiju pārstāvji gan savā daiļradē, gan okupācijas režīma rīkotajos oficiālajos pasākumos vērsās pret melīgo propagandu, cenzūras žņaugiem, tautas nacionālo tradīciju vajāšanu."
(Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 421. lpp.)

viesmeistariem. Īpaša vieta Rīgas baleta vēsturē ir Borisam Eifmanim, kurš 1976. gadā iestudēja Arama Hačaturjana baletu "Gajanē". Viņa iestudējums atzīts par vienu no labākajām šī baleta redakcijām. B. Eifmaņa sadarbība ar Rīgas baletu turpinājās arī deviņdesmitajos gados.

Savā ziņā par viesmākslinieku kļuva arī izcilais Māris Liepa. Būdams Maskavas Lielā teātra solists, viņš tomēr regulāri uzturēja kontaktus ar Rīgas baleta trupu, kura līdz ar Helēnu Tangijevu-Birzni, Jevgeņiju Čangu un Aleksandru Lembergu bija viņa skola. Rīgā noderēja gan viņa padoms, gan arī jauniešiem solistiem bija iespēja mācīties, skatoties viņa galveno lomu izpildījumus, īpaši baleta klasikā – Ādolfā Šarla Adāna "Žizelē", Pētera Čaikovska "Gulbjū ezerā" un "Apburtajā princesē", Ludviga Minkusa "Donā Kihotā". Māris Liepa ne tikai bija brīnišķīgs solists, bet arī izcils pedagogs. Viņa atziņas izsaka mūsdienu baleta būtību un iezīmē turpmāk ejamo ceļu. "Repertuārā obligāti jābūt mūsdienu horeogrāfijai, jo tā dod aktierim papildu impulsus, liek būt kustīgākam, atraisītākam. Šī horeogrāfija nedrīkst izskaust klasiku, tai jāpalīdz kolektīva individualitātes veidošanā. Baleta mākslinieku jaunaudze, zinu to kaut vai pēc paša bērniem, tiecas iepazīt visu jauno, vēl neizjusto. Viņi grib apgūt "jaunas valodas" baleta sfērā. Viņi to spēj, un tās jaunatnei ir jāapgūst. Jāprot nēsāt ne tikai pasaku prinču un romantiķu koletes, bet arī brīvi justies kombinezonos un triko, kuri paspilgtina visa ķermeņa izteiksmību. Ja man vēl izdosies uzrakstīt kādu grāmatu, speciālu nodaļu veltīšu kostīma un baleta lekšikas mijiedarbībai."¹

9.8. TEĀTRIS UN KINO

Dažādu mākslas veidu pārstāvji, it īpaši aktieri, bija tautā iemīļoti, jo Ēzopa valodas (līdzību valoda un maskētas domu izteiksmes veids) forma cenzūras apstākļos bija vienīgā iespēja garīgās brīvības un nacionālās idejas uzturēšanai. Tieši šī iemesla dēļ teātris kļuva par veldzes un cerību avotu.

Pirmajās pēckara desmitgadēs teātru galveno repertuāru veidoja vairākas iestudējumu grupas – tā bija latviešu un pasaules klasika un tulkotās padomju lugas. Latvijas kultūras vēsturei, tautas pašapziņas saglabāšanai nozīmīga ir pirmā grupa, kura sastāvēja no lielo dižgaru – Raiņa ("Uguns un nakts", "Spēleju, dancoju", "Zelta zirgs", "Pūt, vējiņi!", "Indulis un Ārija"), Rūdolfa Blaumaņa ("Ugunī", "Pazudušais dēls", "Indrāni", "No saldenās pudeles", "Trīnes grēki", "Skröderdienas Silmačos" u.c.), brāļu Kaudzīšu (romāna "Mērnieku laiki" dramatizējums) un Annas Brigaderes ("Raudupiete", "Sprīdītis", "Princese Gundega un karalis Brusubārda", "Maija un Paija") – sacerējumiem. Kaut arī nereti padomju kritika visai asi reaģēja, nopeļot saturiski tik

¹ Rīgas balets vakar un šodien. Korespondentes V. Mainieces saruna ar mākslinieku M. Liepu // Māksla. – 1989, Nr. 1, 29., 30. lpp.

Ļoti neatbilstošo materiālu, tomēr tautas atzinība un teātru aktīvais apmeklējums ļāva šim nacionāli nozīmīgajam materiālam izdzīvot. Protams, nozīmīga teātra repertuāra daļa bija pasaules teātru repertuāru zelta fonds – V. Šekspīra, H. Ibsena, Moljēra, F. Šillera, K. Goldoni, A. Čehova, N. Gogoļa darbi.

Būtisks tomēr bija jautājums par atbilstoša – strādnieku tautas dzīvi atspoguļojoša un sociālistiskā reālisma prasībām atbilstoša – repertuāra izveidošanu. Tas tika pieprasīts lēmumu un rīkojumu formā. Viļa Lāča romānu dramatizējumi – “Zvejnieka dēls” jaunais iestudējums (pirmais – 1934. gadā), “Uz jauno krastu”, kā arī Andreja Upīša romāna “Zaļā zeme” dramatizējums un lugas “Balss un atbalss” iestudējums radās kā atbilde uz partijas izteiktajiem norādījumiem. Materiāls bija bagāts un aktuāls, tāpēc ļoti piemērots: “Zaļā zeme” piedzīvoja vairākkārtējus uzvedumus – pretstatu un konfliktu tēmu varēja interpretēt atbilstoši Ēzopa valodas iespējām un atsevišķas frāzes bija dažādi saprotamas – atbilstoši publikas noskaņojumam un jūtīgumam. Radās īpaša valoda un sevišķa aktiermeistarība, kuru augstu vērtēja tauta visus garos padomju okupācijas gadus.

Tomēr reālā situācija bija dzīves dramatisma pilna. Īpaši nopietni bija jāuztver 1952. gadā notikušā PSKP XIX kongresa lēmumi. Visam, pilnīgi visam, arī teātrim, tika uzlikts par pienākumu un obligātu prasību – virzīt sabiedrību pretī komunismam. PSKP centrālajā preses orgānā “Pravda” parādījās raksts par konfliktu jeb drāmas pamatu pamata nepietiekamu izvērsumu: “Mūsu dzīves trūkumu drosmīga un apņēmīga kritika ir sociālistiskās sabiedrības likums. Un partija augstu vērtē padomju literatūru, presi par to, ka ar vārda aso ieroci tā cīnās pret visu, kas traucē mūsu virzīšanos uz priekšu. Diemžēl dramaturgi bieži vien izskaistina, izkrāso dzīvi, bīstas parādīt ļaunumus, kas pastāv īstenībā. Bet neparādīt ļaunumu nozīmē grēkot pret patiesību un atkāpties no sociālistiskā reālisma principiem.” (..) Uz “Pravdas” rakstu atsaucās arī [Latvijas Komunistiskās partijas oficiozs – A.A.] “Cīņa”, ievietojot plašu redakcijas apcerējumu “Radikāli uzlabot latviešu padomju dramaturģiju”. Rezumējot latviešu teātra panākumus, laikrakstā atzīmēts: “(..) Tagad virkne talantīgu mūsu dramaturgu vai nu ilgākus gadus pilnīgi klusējuši, vai arī uzrakstījuši neveiksmīgus darbus (..) Nepietiekama dzīves iepazīšana, virspusīga pieeja konflikta risinājumam atzīti par galvenajiem kļūmju cēloņiem.”¹

Kā atbilde uz tik stingriem norādījumiem sekoja virkne dažādu organizatorisku pasākumu situācijas sakārtošanai atbilstoši prasībām. LPSR Teātra biedrība un Mākslas lietu pārvalde organizēja

Skats no Viļa Lāča romāna “Zvejnieka dēls” iestudējuma 1949. gadā Drāmas teātrī. Oskars – Ž. Katlaps

Par jauno “Zvejnieka dēla” iestudējumu, kurā Oskaru meistarīgi atveidoja Ž. Katlaps, A. Amtmanis-Briedītis 1950. gadā raksta: “Vecajā interpretācijā Oskars aizgāja no savas ģimenes kā lepns, stipra rakstura cilvēks, kurš nonācis konfliktā ar piederīgajiem tīri personīgu, intīmu motīvu dēļ. Turpretī mūsu tagadējā uzvedumā “Zvejnieka dēls” ir barga cīņas luga, kurā galīgā nesamierinātībā atklājas kapitālistu un trūcīgo zvejnieku interešu pretešības.” (A. Amtmanis-Briedītis. Divi “Zvejnieka dēla” uzvedumi // Literatūra un Māksla. – 1950, Nr. 17, 4. lpp.)

¹ Dzene L. Latviešu padomju teātris laikā no 1944. gada oktobra līdz 50. gadu vidum // Latviešu padomju teātra vēsture. – R.: Zinātne, 1973, 1. sēj. – 64., 65. lpp.

"Eduards Smiļģis un Felicita Ertnere – tā ir viena no varenākajām talantu apvienībām mūsu teātra mākslā. Smiļģa brāzmainais temperaments, fantāzijas neapturamais lidojums un Ertneres lielā kultūra, jūtu smalkums, radošā pacietība slīpēt un slīpēt – abi meistari ideāli papildināja viens otru... Savās izrādēs F. Ertnere it kā izņēma aktieru sirdis no greznā, mākslinieciski vērīenīgā Dailes teātra ietvara, ļāva tām atvērties visdziļākajā cilvēcībā, attiecību psiholoģiskajā smalkumā un tad šīs sirdis – cilvēcībā izkoptas – lika atkal atpakaļ lielajā inscenējumā, lai zaigo tajā visās krāsās, visā mākslas pilniskā un krāšņumā."
(Dzene L. Talanta atdevība // Karogs. – 1966, Nr. 7, 168. lpp.)

Viens no izcilākajiem Jaunatnes teātra aktieriem bija Edgars Liepiņš (1929–1995), kurš pēc Valsts Teātra institūta beigšanas 1951. gadā strauji kļuvis par "skatuves mākslinieku, kas savieno spožu aktiera tehniku, spilgtu, precīzu tēla ārējo zīmējumu ar gudru, asredzīgu personāža sociālās būtības un individualitātes atklāsmi. Viņa neatlaidīgi, līdz akrobātiskai veiklībai trenētais ķermenis, mainīgie, kustīgie vaibsti, analītiskais prāts dod aktierim iespēju iekļauties dažādās režijas manierēs, izteiksmīgi un atbilstoši raksturam dzīvot jebkurā mizanscēnā."
(Freimane V. Leņina komjaunatnes Jaunatnes teātris // Latviesu padomju teātra vēsture. – R.: Zinātne, 1974, 256. lpp.)

konferences un diskusijas, analizēja K. Staņislavska metodes un sociālistiskā reālisma iespējas teātra mākslā. Notika padomju lugu skate.

Lugu saturam tika rūpīgi sekots, tas bija svarīgs ideoloģisks uzdevums: visi literārie teksti – grāmatu, periodikas, skaņuplašu un dramaturģijas saturs – tika apspriesti. Kādā ziņojumā, piemēram, ir analizēts uzveduma "Tās dienas acīm" idejiskais saturs, kuru pēc Ojāra Vācieša garstāsta motīviem Jaunatnes teātrim bija veidojis Edgars Liepiņš. 1966. gadā tas tiek izskatīts Galvenās literatūras pārvaldes sēdē, un izskan šāds secinājums: "Visnotaļ saprotams, ka patiesīgs, ar kaujiniecisku, partijisku garu caur-austs to gadu (1948–1949) notikumu attēlojums dramatiskajā poēmā mūsu dienās būtu vērā ņemams idejiskās cīņas ierocis, tas palīdzētu jaunatnei labāk saprast šķiras ienaidnieku pret-tautisko būtību, viņu cīņas metodes un veicinātu jaunatnes audzi-nāšanu padomju patriotisma garā. (...) Turpreti šī luga vietām ir visai juceklīga, tajā nav autoru skaidras, pilsoniskas pozīcijas un ir ļoti daudz politiskā ziņā divdomīgu spriedumu un mājienu, kas sevišķi attiecas uz daudzajiem Ojāra Vācieša dzejoļu iestar-pinājumiem (...). Virknē gadījumu autori notikumu vērtējumā nonāk buržuāziskā objektīvisma un idejiskas bezprincipialitātes pozīcijās."¹

Par svarīgu tika atzīta jauno aktieru audzināšana. Lai tā nori-tētu atbilstoši centralizētajām prasībām, 1948. gadā nodibināja LPSR Valsts teātra institūtu. Visas šīs oficiālās pūles bija samērā auglīgas abām pusēm – valdošajai partijai un – īpaši – latviešu tautai, jo dramatiskās valodas spēks tika sakoncentrēts: izvei-dojās spēcīga skola, ko būtībā vadīja nevis oficiālais direktors, bet gan izcila meistarū un pedagogu paaudze – **Alfreds Amtma-nis-Briedītis** (1885–1966), Drāmas (tagadējā Nacionālā) teātra galvenais režisors, **Eduards Smiļģis** (1886–1966), Dailes teātra mākslinieciskais vadītājs un režisors, **Felicita Ertnere** (1891–1975), kura līdzās E. Smiļģim ir veidojusi Dailes teātra garu, Maskavas izcilā režisora J. Vahtangova skolniece **Vera Baļuna** (1904–1978), kura no 1956. līdz 1960. gadam bija Krievu drāmas teātra gal-venā režisore, un **Žanis Katlaps** (1907–1968), režisors un Edgara lomas atveidotājs Blaumaņa lugā "Ugunī", kura uz skatuves pa-lika sešus gadus un tika izrādīta 115 reizes, kā arī Ž. Katlapa izcilie audzēkņi Lidijs Freimane (1920–1992) un Kārlis Sebris (dz. 1914), nedaudz vēlāk arī Anta Klints (1893–1970), Alfrēds Jau-nušans (dz. 1919) u.c.

1951. gadā šo institūtu pievienoja LPSR Valsts konservatorijai kā fakultāti. Pirmo izlaidumu absolventi ir latviešu teātra liel-meistari – Gunārs Placēns, Helēna Romanova, Arnolds Liniņš, Vaironis Jakāns, Žanis Priekulis, Dina Kuplē, Gunārs Cilinskis, Mudīte Šneidere, Antra Liedskalniņa – katrā izlaidumā nedaudz vairāk kā desmit izcilu aktieru. Arī režijas kursa absolventi nebija

¹ Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999, 447.–448. lpp.

mazāk perspektīvi. 1953. gadā fakultāti absolvēja Arnolds Burovs, Pēteris Pētersons u.c. Šī paaudze veido jaunu, meklējumu pilnu periodu Latvijas teātra mākslā. Vispirmām kārtām tie ir jauna satura meklējumi, formas atklāsmes un arvien tēlnieciskāka, monumentālāka dramatisma sakāpinājums.

Nozīmīga kļūst jauno dramaturgu **Gunāra Priedes** (1928–2000), **Harija Gulbja** (dz. 1926) un arī **Paula Putniņa** (dz. 1937) darbība. Šī trijotne ir veidojusi latviešu pēckara perioda oriģināldramaturģijas zelta fondu. 1955. gadā G. Priede debitē Dailes teātrī ar lugas "Jaunākā brāļa vasara" pirmizrādi Pētera Pētersona režijā ar Eduardu Pāvulu galvenajā lomā. Ar šo lugu aizsākās liriskās drāmas žanrs latviešu dramaturģijā. G. Priedes lugās risināti personības izpētes un jaunatnes ētiskās audzināšanas jautājumi ("Lai arī rudens", 1956; "Normunda meitene", 1958; "Vikas pirmā balle", 1960; "Zilā", 1976; "Sniegotie kalni", 1986; "Smaržo sēnes", 1967, teātrī 1988). Sāk veidoties jauni aktieriskā tēlojuma un izteiksmes principi. Radošais kolektīvs ciešā sadarbībā panāk dažādu izteiksmes līdzekļu maksimālu izmantojumu – tēlu, problēmu, risinājumu un skatpunktu kontrasti kļūst par sintezētu koptēlu. Kaut arī obligātā pozitīvā varoņa izcelšana ir neatņemama šī laika dramaturģijas sastāvdaļa, tomēr, mainoties desmitgadēm, mainās arī šī tēla pasniegšanas veids un sabiedrības attieksme – no tiešas identifikācijas uz alegorisku un daudznozīmīgu tā izpratni, sarežģītu vienkāršību, kas raksturīga izciliem mākslas darbiem. Nozīmīga ir arī H. Gulbja luga "Aijā, žūžū, bērns kā lācis", ko 1968. gadā pirmoreiz realizē Akadēmiskais drāmas teātris Alfrēda Jaunušana režijā. Mārtiņa Vērdiņa vai Ģirta Jakovļeva galvenās lomas atveidojums, Jāniša tēls, kļūst par diskusiju tēmas "audzinātājs – skolēni – vecāki" vadmotīvu arī ārpus teātra. Radošā veiksmē šai izrādei ir arī scenogrāfija (Gunārs Zemgals), kas bija nozīmīga novatorisma piesātināta, atbilstoši aktuāla un skarba. Pārlasot recenzijas un lugas tekstu, nākas secināt, ka šajā lugā, kas nosaukta par komēdiju, ir skarta problēmu virkne, kuru vēsturiskā aktualitāte nav mazinājusies arī mūsdienās. Trīs gadu laikā iestudējums piedzīvo 173 izrādes. Vecmāmiņas loma šajā izrādē kļūst par pēdējo aktrises Antas Klints 58 gadu darba mūžā.

Sociāli ētiskas problēmas 60. un 70. gados risinātas Paula Putniņa lugās ("Kā dalīt Zelta dievieti", 1968; "Lauzīsim galvas dotajā virzienā", 1970; "Paši pūta, paši dega", 1972, u.c.). Plašu rezonansi sabiedrībā izsauca lugas "Uzticības saldā nasta" iestudējums 1981. gadā Dailes teātrī: ar satīriski, pat groteski tēlotu vidi un sadzīvi kontrastē galvenais varonis – romantisks ideālists –, tādējādi uzsverot padomju propagandā sludināto ideju

Skats no Drāmas teātrī iestudētās Nikolaja Pogodina lugas "Kremļa kuranti" Latviešu mākslas un literatūras dekādē Maskavā 1955. gadā

"Pēdējos desmit, piecpadsmit gados mūsu dramaturģijā starp raksturu un apstākļiem iezīmējas spēku līdzsvara stāvoklis. Apstākļi šķietami tik tieši neizaicina raksturu uz darbību, bet raksturs vairāk apzina nekā ietekmē apstākļus.

Šāds līdzsvars iezīmējas arī raksturu atklāsmes principos: no vienas puses, darbojas centrēties spēki – "ieiešana sevi", bet, no otras, notiek rakstura būtības iznešana "ārpus sevis", reflektēšana sarežģītā tēlu-spoļu sistēmā, kas ir ap cilvēku. Citiem vārdiem, notiek pastiprināta apstākļu cilvēciskošana.

Rakstura jēdziens paplašinās. To vairs nesaistām tikai ar konkrētu, individualizētu cilvēka tēlu. Rakstura funkciju iegūst visa darba kopējā noskaņa, vide, dabas tēli."

(Bībers G. Raksturi noteiktos apstākļos lugā un uz skatuves // Literatūra un Māksla. – 1978, Nr. 19, 2. lpp.)

- Uzrakstiet eseju par kādu no minētajām tēmām:
 "Teātra nozīme sabiedrības dzīvē agrāk un šodien";
 "Talentīgie aktieri un skatītājs";
 "Literāro darbu dramatisējumi";
 "Raiņa nozīme latviešu teātra attīstībā"!

un reālās dzīves nesaderību. Asa sociālistiskā dzīvesveida kritika pausta lugā "Ar būdu uz baznīcu" (1987).

Par leģendu ir kļuvis latviešu skatuves mākslinieka **Ēvalda Valtera** (1894–1994) sniegums, kurš uz skatuves darbojās arī 100 gadu (!) vecumā. Par viņu teikts: "Ē. Valters ir īsts raksturošanas lielmeistars, kas bieži vien prot izvirzīt neliela apmēra lomas skatītāju uzmanības centrā."¹

Vēl viena no latviešu teātra leģendām ir Akadēmiskā Drāmas teātra aktrise **Elza Radziņa** (dz. 1917). Viņas daudzveidīgais talants, majestātiskā stāja un plašais tēloto lomu spektrs ir iemesls tam, ka tautā viņa tiek saukta par teātra karalieni. Viņa spēlējusi gan dziļi traģiskas, gan groteskas, gan komiskas lomas, tomēr visvairāk – mātes un karalienes: Elīna, Antonija, Tomuļu māte R. Blaumaņa "Skroderdienās Silmačos" (1955, 1965, 1975), Žorža Sanda poļu dramaturga J. Ivaškeviča lugā "Vasara Noānā" (1969), Elinora Dž. Goldmena "Lauva ziemā" (1979), Stella Kempbela Dž. Kiltija lugā "Mīļais melis" (1962). Šajā un daudzās citās izrādēs Elzas Radziņas partneris arvien bijis Kārlis Sebris. Abi izcilie aktieri ir arī ļoti ievērojami kinolomu atveidotāji. Augstvērtīgu māksliniecisku sniegumu kinomākslā devuši arī Dailes teātra aktieri – Vija Artmane (dz. 1929), Harijs Liepiņš (1927–1999), Artūrs Dimīters (1915–1986) un Eduards Pāvuls (dz. 1929).

Līdzās šai paaudzei veidojas jauna, talantīga un spēcīga maiņa: regulārās aktieru studijas dod bagātīgu materiālu – raksturu spektru, kas papildina un atsvaidzina Latvijas teātra stabilās tradīcijas. Tie ir aktieri, kuri iepriecina skatītājus ne tikai ievērojamākajos Rīgas teātros, bet arī Liepājā, Valmierā un Daugavpilī. Tie ir meistari, kuru talants ir iedvesmojis tūkstošiem pašdarbības kolektīvu. Tie ir aktieri un režisori, kuri kopā ar lieliskiem scenogrāfiem, kostīmu māksliniekiem kritisko recenziju un skatītāju vērtējuma pavadībā vada "kuģi, kurš neatkarīgi no laika apstākļiem dosies pretī patiesībai. Patiesībai kā mākslas vislielākajai misijai." Tā, prognozējot Dailes teātra nākotni, 1984. gadā raksta Normunds Naumanis.² Tas noteikti ir attiecināms uz visu Latvijas teātru darbības jēgu sarežģītajos padomju okupācijas gados.

Kinomākslā kopējie procesi ir līdzīgi kā teātrī, arī aktieru ansambļi nereti ir jau sastrādājušies un tādēļ īpaši veiksmīgi var sevi parādīt sarežģītu raksturu saspēlēs. Kino tuvība ar skatītāju ir daudz intimāka un tiešāka. Neviena vaibsts un skatiens nav nejaušs, nekas nepaslid garām vērigā objektīva acij, kurā lūkojas ne tikai režisori un operatori, bet arī daudzie filmu skatītāji.

Atšķirība no teātra tomēr ir ievērojama. Pirmkārt, kino ir krietni jaunāks mākslas veids, līdz ar to tradīcijas nav tik pastāvīgas un stabilas. Otrkārt, kino, sekojot Ļeņina norādījumiem,

¹ Akurātere L. Jāņa Raiņa Dailes teātris // Latviešu padomju teātra vēsture. – R.: Zinātne, 1973, 1. sēj., 228. lpp.

² Naumanis N. Cerību un iespēju krustceļos // Māksla. – 1984, Nr. 3, 40. lpp.

Padomju Savienībā bija viens no ievērojamākajiem partijas ideoloģijas ieročiem. Tā bija svarīgākā mākslas nozare un tādēļ pakļauta īpaši stingrai cenzūrai. Un, treškārt, kino katrs vaibsts un čuksts ir fiksēts filmā, to nav iespējams interpretēt atšķirīgi – piemēram, sajūtot skatītāja sirdspukstus, kā tas arvien notika labākajās teātra izrādēs.

Piecdesmito gadu Rīgas Kinostudijas darbs visai nosacīti ir saistāms ar Latvijai nozīmīgiem pasākumiem, un tās patstāvība bija visai nosacīta. Trūka gan savu režisoru, gan operatoru. Tas izskaidro faktu, ka it īpaši pirmajās desmitgadēs tika veidoti daudzi kopdarbi, filmēšanā iesaistītas vairākas studijas, dažādu tautību aktieri un režisori. Starptautiskos festivālos jaunās filmas demonstrēja kā Padomju Savienības labākos sasniegumus. Citās studijās regulāri filmējās mūsu izcilie aktieri Eduards Pāvuls, Harijs Liepiņš, Gunārs Cilinskis, Alfrēds Videnieks, Jānis Osis, Kārlis Sebris, Valdemārs Zandbergs, Valentīns Skulme, Uldis Pūcītis, Ģirts Jakovļevs, Juris Strenga, Ivars Kalniņš un aktrises Elza Radziņa, Vija Artmane, Gunta Virkava, Lilīta Ozoliņa, Akvelīna Līvmane, Regīna Razuma un daudzi daudzi citi. Tas veidoja Latvijas īpašo lomu padomju kinomākslas vēsturē.

Tomēr, īpaši pirmajās pēckara desmitgadēs, šī mākslas veida attīstība nevienu īsti neapmierināja – ne tautu, ne partiju. Par tā uzlabošanu tika lemts partijas CK. 1962. gadā tika pieņemts speciāls lēmums "Par pasākumiem republikas mākslas kinematogrāfijas darba uzlabošanai". Aizrādījumus saņēma pat dokumentālu sporta apskatu veidotāji.

Līdzās stingrajām prasībām, ievērojot īpašo specifiku, tomēr veidojās latviešu nacionālā kinoskola, par kuras panākumiem bagātu sākumu var uzskatīt V. Lāča romānu ekranizējumus. Īpašs bija jau 1938. gadā uzņemtais "Zvejnieka dēls", kur galveno lomu – Oskara tēlu – atveidoja Pēteris Lūcis (1907–1991; vēlākais Jelgavas un Valmieras teātru režisors), bet 1957. gadā tiek uzņemta jauna filma, kurā Oskaru atveidoja Eduards Pāvuls. Šīs filmas režisors bija Varis Krūmiņš (dz. 1931), bet operators – Māris Rudzītis (1932–1973), kuri bija pirmie profesionāli izglītotie kino-mākslinieki Rīgas Kinostudijā.

Lielus panākumus guva latviešu klasikas ekranizējumi. Pirmais darbs šajā jomā bija režisoru inscenētāju Leonīda Leimaņa (1910–1974) un Pāvela Armanda (1902–1964) pēc R. Blaumaņa darbu motīviem veidotā filma "Salna pavasarī" (1955). Tā ir pirmā filma, kas tapusi gandrīz tikai ar pašu – Rīgas kinostudijas darbinieku un latviešu aktieru spēkiem.

Par ievērojamu notikumu 1955. gadā kļuva arī skatītāju vērtējumam nodotā pirmā krāsainā mākslas filma "Uz jauno krastu", kas arī bija veidota pēc V. Lāča romāna. Lai gan filmas inscenētājs krievu režisors Leonids Lukovs galvenokārt uzsvēris šķiru pret-runas un revolucionāro cīņu, tajā ir izcils latviešu aktieru sniegums (Velta Līne – Ilze Līduma, Artūrs Dimīters – Antons Paceplis, Harijs Liepiņš – Arturs, Baiba Indriksone – Anna, Uldis

"Mākslas cilvēks var realizēties tēlos, viņam ir dota iespēja būt citam, ne tam, kas esi.

Vienlaicīgi nepazaudējot pašā vērtīgo un dārgo. Mākslinieks apveltīts ar laimi uzrunāt, teikt svarīgākos vārdus līdzcilvēkiem, apzināties sevi kā tautas daļu, kurā viņš dzīvo, kuras dēļ rada, kura ir devusi viņam iespēju strādāt. Būt tautas priekšā. Saules gaismā."

(N. Naumanis. Cerību un iespēju krustceļos // Māksla. – 1984, Nr. 3, 37. lpp.)

Ainas no 1955. gadā uzņemtajām filmām "Salna pavasarī" un "Uz jauno krastu"

Kadrs no filmas "Ceplis".
Titullomā E. Pāvuls. 1972

Kadrs no filmas
"Pūt, vējiņi". Baiba –
E. Ermale. 1973

Kadrs no filmas "Puika".
Jancis – I. Lācis. 1977

Liieldidžs – Aivars, Boļeslavs Ružs – Bruno u.c.), un tā tika demonstrēta XVI Venēcijas starptautiskajā kinofestivālā. Nākamā krāsainā mākslas filma tika uzņemta tikai 1963. gadā. 1963. gads ir jauns pagrieziena punkts Latvijas kinovēsturē, jo ekspluatācijā tiek nodota jaunā Rīgas Kinostudijas ēka Šmerli – tās modernais aprīkojums dod iespēju uzņemt krāsainas un platekrāna filmas.

Latvijai raksturīgas kinoskolas veidošanās ir saistīta ar izcilu režisoru darbību. Tie ir Rolands Kalniņš (dz. 1922), Gunārs Piesis (1931–1996), Jānis Streičs (dz. 1936), Dzidra Ritenberga (1928–2003), Gunārs Cilinskis (1931–1992), Varis Brasla (dz. 1939) un citi. Nozīmīga ir Aloiza Brenča (1929–1998) darbība Latvijai jaunā kinožanrā – kriminālkino, kas savijas ar episku tautas likteņa izvērtējumu. Nozīmīga viņa radošajā biogrāfijā ir septiņu sēriju filma "Ilgaiss ceļš kāpās", kas gan tika uzņemta kā PSRS Centrālās televīzijas pasūtījums un veltīta PSRS sešdesmit gadu jubilejai, taču tajā pirmoreiz samērā atklāti tika atsegti latviešu tautas smagie likteņceļi.

Rīgas Kinostudijas radošajā atmosfērā savu talantu pilnveidojuši izcili operatori – Miks Zvirbulis (dz. 1937), Gvido Skulte (dz. 1939), Mārtiņš Kleins (dz. 1938), Ivars Seleckis (dz. 1934) un citi. Jaunā kinorežisoru paaudze – Gunārs Piesis ("Nāves ēnā" un "Pūt, vējiņi!"), Rolands Kalniņš ("Ceplis"), Aivars Freimanis ("Puika"), Gunārs Cilinskis ("Agrā rūsā") – realizējusi nozīmīgus klasikas ekranizējumus.

Pie 60.–80. gadu īpašajām veiksmēm mākslas kino jomā var pieskaitīt režisora inscenētāja Leonīda Leimaņa filmas – 1966. gadā skatītājiem nodoto filmu "Purva bridējs" (galvenajās lomās Vija Artmane un Uldis Pūcītis) un – dažus gadus vēlāk – filmu "Pie bagātās kundzes" (galvenajās lomās Eduards Pāvuls, Līga Liepiņa). Veiksmīgs laikmetīgās dzīves aktualitāšu atainojums režisora Jāņa Streiča, operatora Mīka Zvirbuļa un komponista Raimonda Paula kopdarbā par skatītāju iemīļotu kinodarbu padarīja filmu "Mans draugs – nenopietns cilvēks" (1975; galvenajās lomās Jānis Paukštello un Gaļina Maculeviča). Īpašu popularitāti ieguvušas Jāņa Streiča filmas "Teātris" (1978) – režisora dāvana galvenās lomas tēlotājai Vijai Artmanei jubilejā – un "Limuzīns Jāņu nakts krāsā" (1981) ar izcilu Lilitas Bērziņas tēlojumu galvenajā lomā (abu filmu operators Harijs Kukels, komponists Raimonds Pauls).

Sešdesmitajos un septiņdesmitajos gados notiek strauja dokumentālā kino attīstība. Rodrigo Rikards (dz. 1941) pievēršas tautas daiļradei – "Dzīvais māls" (1967), "Lai dziesmīte nepietrūka" (1981), "Rūto saule, rūto bite" (1983), risina dabas aizsardzības problēmas – "Vējš no jūras" (1978), veidojis filmas par ievērojamiem kultūras darbiniekiem – Krišjāni Baronu (1984) un Raini (1985). Izcilu lappusi dokumentālā kino vēsturē iezīmē Aivara Freimaņa un Ivara Selecka sadarbība ("Gada reportāža", 1965). No vienkārša notikumu dokumentējuma un informatīva ziņojuma vēstījums kļūst par īpašas attieksmes paudēju, dzīves

vērojumu, patiesu mākslas darbu. Tas deva skatītājam iespēju pašam veidot subjektīvu notikuma, problēmas vai pretrunu vērtējumu. Filmas kodolu veido divas vadlīnijas – laika elpa un svētki. Tam pakļauts viss 25 gadu ilgās vēstures gājums (filma veidota kā veltījums padomju Latvijas jubilejai) – 16 reportāžās ietverti ne tikai nozīmīgākie notikumi, bet arī latviešu tautai svarīgās tradīcijas – dziesmusvētki, senču godināšana, pirmā ganu diena laukos utt. Pēc šīs un Ulda Brauna (dz. 1932) uzņemtās filmas “235 000 seju” Padomju Savienībā sāk runāt par “Rīgas skolu” dokumentālajā kino, par “poētisko kino”. Rīgas dokumentālā kino tradīcijas turpina kardināt Herca Franka (dz. 1926) filmas “Tava algas diena”, “Aizliegtā zona”, “Mūžs”, “Esības prieks”, “Par desmit minūtēm vecāks”, Ivara Selecka (dz. 1934) filmas “Valmieras meitenes”, “Apcirkņi”, “Sieviete, kuru gaida?”, “Šķērsiela”, Aivara Freimaņa (dz. 1936) dokumentālās filmas “Kuldīgas freskas”, “Lomī” un aktierfilmas “Ābols upē”, “Puika”, “Krišjānis Barons” u.c.

“Kinematogrāfistu paaudze, kas 60. gados sāka strādāt dokumentālajā kino, toreiz bija draudzīgs domubiedru kolektīvs, kuru ieceres un pašizpaušmes tieksmes lielā mērā bija vērstas vienā virzienā. Kopā strādāja U. Brauns ar A. Lejiņu, A. Lejiņš ar I. Selecki, I. Seleckis ar A. Freimani, H. Franks ar A. Līci un A. Freimani, A. Līcis savukārt ar A. Freimani. Līdz ar to ideāli, kurus viņi tiecās apliecināt, kā arī veids, kādā viņi to darīja, sakrita. Dokumentālistu vidē tolaik valdīja atmosfēra, kas vērsās pret visu nogludināto, sterilizēto un tiecās panākt, lai filmā ienāktu istā dzīve, paaudzei raksturīgais pavasarīgais noskaņojums un jauncelsmes gars. Kaut arī iesākumā šis noskaņojums tika pārprasts un nereti izraisīja pat pretdarbību, jaunie dokumentālisti, apzinādamies sevi kā vienotu spēku, gāja dzīvē ar kameru un magnetofonu, lai ekrāna valodā apliecinātu gatavību aizstāvēt savus ideālus. (...) Tajos gados viņus vienoja tiekšanās pēc realitātes, kas izpaudās vides un detaļu patiesīgumā, cilvēku reakciju spontanitātē un istumā. Tas viss, uzņemts filmā, sasniedza mākslas tēla pakāpi bieži vien šī poēzijas pilnā skatījuma dēļ.”¹

Par jaunā laika priekšvēstnesi un dokumentālā kino leģendu kļuva Juris Podnieks (1950–1992) un viņa filmas. Nepierastas atklātības un emocionāli patiesa dramatisma pilnas ir filmas “Strēlnieku zvaigznājs” (1982), “Veļ Sīzifs akmeni” (1985), “Vai viegli būt jaunam?” (1986) un “Krusta ceļš” (1990). Pēc 1986. gadā notikušās kino sasniegumu skates “Arsenāls”, kurā veselu nedēļu dienu dienā tika demonstrēts labākais, kas bija tapis pēdējo gadu kinomākslā, Normunds Naumanis ir rakstījis zīmīgus vārdus:

“Kas guļ, tas negrēko. Kas dara – tas kā Sīzifs veļ akmeni no nomales Vispasaules Mākslu kalnā. Varbūt nedaudz pieticīgāk – meklē vietu zem saules.”²

■ Diskutējiet par tēmu “Latviešu kinomāksla un Vilis Lācis”!

■ Komentējiet dokumentālā kino plusus un mīnusus, miniet konkrētus piemērus!

■ Noskatieties kādu no apakšnodaļā minētajām aktierfilmām un izvērtējiet operatora darba veiksmes un neveiksmes! Salīdziniet tās ar mūsdienu kino iespējām!

Kadrs no filmas “Limuzīns Jāņu nakts krāsā”.
Mīrta – L. Bērziņa. 1981

Kadrs no filmas “Strēlnieku zvaigznājs”.
1982

¹ Padomju Latvijas kinomāksla. – R.: Liesma, 1989, 112. lpp.

² Naumanis N. Nejausības un alternatīvais kino // Māksla. – 1986, Nr. 4, 47. lpp.

9.9. FOTOMĀKSLA

Divdesmitais gadsimts daudzajiem mākslas veidiem ir piepulcējis arī fotomākslu. Fotogrāfija uzsāka savu ceļu jau gandrīz pirms divsimt gadiem – iesākumā kā īpaši precīza realitātes attēlošanas tehnika, bet vēlāk jau kā pilntiesīga mākslinieciskās izteiksmes valoda. Domājot par to īpašo, ko divdesmitais gadsimts ir atstājis mantiniekiem, par to, kas ir šā laikmeta specifika, kļūst skaidrs, ka tieši melnbaltā foto fenomens ir pagājušā gadsimta īpašā zīme. Pateicoties šim mākslas veidam, ir dokumentēti daudzi svarīgi notikumi, ir fiksēts tas, kas citādi būtu jāiedomājas tikai no izlasītā teksta. Līdz ar to tieši dokumentālais foto ir kultūrvēsturiski nozīmīga divdesmitā gadsimta sastāvdaļa – ir dokumentētas gan militāras, gan tautas demonstrācijas, apbrīnojami dzīvi ir fiksētie mirkli mākslinieku un kultūras darbinieku dzīvē, nereti laimīga gadījuma pēc fotomāksliniekiem ir izdevies īstajā brīdī būt klāt ļoti īpašos, neatkārtojamos gadījumos.

Pēc Otrā pasaules kara, bet it īpaši piecdesmitajos gados atbilstoši kopējai kultūrpolitikai fotomākslinieku darbi tika pakļauti stingrai cenzūrai, un dokumentālā foto uzdevumi tika stingri reglamentēti. Tāpat kā citiem ideoloģiskās frontes darbiniekiem, arī fotogrāfiem bija jāfiksē, jāizceļ un jāslavina valdošais režims un padomju pilsoņu – darbaļaužu it kā straujā gaita preti komunismam. Šādu fotomateriālu paraugus var redzēt ļoti lielā skaitā visos tālaika preses izdevumos, piemēram, laikrakstā "Cīņa". Dokumentālā žanra stilistika šajos fotodarbos palika gandrīz nemainīga visā apskatāmajā periodā. Tomēr tādos skarbos apstākļos, līdzīgi kā citos mākslas veidos, arī fotomākslā izauga jauni, spilgti talanti. Tie bija mākslinieki, kuri, būdami periodisko izdevumu fotokorespondenti, precīzi, asi un estētiski augstvērtīgā formā dokumentēja sabiedrības dzīvi, veidoja fotoreportāžas, kas kļuva par nozīmīgu un patiesu laikmeta liecību.

Ojārs Vācietis par Vilhelma Mihailovska fotomākslu raksta: "Varbūt es esmu vecmodīgs un manas vēlēšanās – konservatīvas, bet man gribētos, lai visos jaunajos meklējumos Mihailovskis – portretists saglabātu savu simpātisko paleti un, kas ir ne mazāk svarīgi, apbrīnojami ātro spēju panākt portretējamā atraisītību un uzticēšanos. Tad arī atraisās tā cilvēcīgā domu un jūtu gamma, kas ir cienīga fiksēties uz fotofilmas, lai pēc tam parādītos daudzu jo daudzu acu priekšā, darīdama cilvēkus redzīgākus, domājošākus un jūtīgākus." (Vācietis O. Brīva improvizācija par būtības redzējumu // Māksla. – 1984, Nr. 1, 50. lpp.)

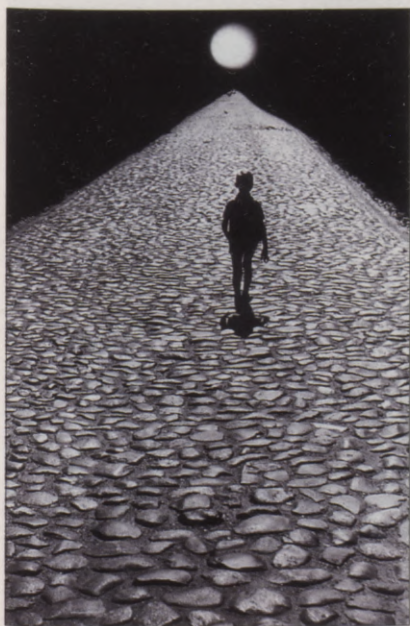
Fotogrāfs un fotovēsturnieks Pēteris Korsaks precīzi raksturo Latvijas fotomākslas iezīmes: "Latviešu padomju fotomākslai raksturīga augsta fotogrāfiskā kultūra, kompozicionāla skaidrība, izteiksmes līdzekļu mērķtiecība, veiksmīgs gaismas un gaismēnu lietojums. Tā stilistiski ir ļoti daudzveidīga, bagāta ar atšķirīgiem rokrakstiem, kas veidojušies, savdabīgam mākslinieka pasaules skatījumam apvienojoties ar interesantu tehnisko risinājumu. Latviešu padomju fotomākslai raksturīgs poētisks cilvēka un dabas attēlojums, vispārinājums un alegorija."¹ Šis raksturojums izsaka Latvijas fotomākslas būtību padomju apstākļos: fotografēšana kļuva par savdabīgu izteiksmes formu daudziem simtiem fotogrāfu, kas padarīja šo mākslas veidu par pašu demokrātiskāko – šķiet, ka ar fotografēšanu nodarbojās gandrīz vai katra ģimene.

¹ Korsaks P. Fotomāksla // Latvijas Padomju enciklopēdija. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 5. sēj., 749. lpp.

G. Binde.
Siena. 1963

Pirmā mākslas foto izstāde Latvijas PSR notika 1958. gadā Rīgā. Arvien aktīvāk darbojās dažādas fotostudijas, Rīgā vien tādās bija gandrīz desmit. Par fotomākslas centru kļuva Tautas fotostudija "Rīga" (dibināta 1962. gadā). Bet Liepājas studija pirmā visā PSRS jau 1959. gadā ieguva Tautas fotostudijas nosaukumu. Pirmajā Vissavienības māksliniecišķās pašdarbības festivālā Maskavā 1977. gadā Tautas fotostudija "Rīga" un Salacgrīvas Tautas fotostudija ieguva laureātu nosaukumu. Fotostudijas darbojās arī daudzās citās Latvijas pilsētās – Cēsīs, Bauskā, Ogrē,

I. Apkalns.
Ceļš. 1969

J. Gleizds.
Zieds. 1974

Kuldīgā, Daugavpilī un citur. Šo studiju meistari bija regulāri izstāžu dalībnieki.

Īpašs fotomākslas uzplaukums bija vērojams septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, kad regulāras personālizstādes rīkoja pirmie Latvijas fotomākslas profesionāļi – Gunārs Binde, Leons Balodis, Aivars Āķis, Ilmārs Apkalns, Jānis Kreicbergs, Juris Krieviņš, Jānis Gleizds, Vilhelms Mihailovskis, Zigurds Mežavilks, Gunārs Janaitis, Žanis Legzdiņš un citi. Īpaša vieta Latvijas fotomākslas vēsturē ir Egonam Spurim, kurš ir astoņdesmito gadu fotogrāfijas “jaunā viļņa” tēvs, Intas Rukas un Andreja Granta skolotājs. Savā pirmajā personālizstādē 1974. gadā viņš rādīja melnbalto īres namu Rīgu tik fascinējošā vienkāršībā un smalkumā, tik bagātīgi un iedvesmas pilni, ka norima visi raksturīgie tālaika strīdi, vai fotogrāfija ir māksla vai nav.

Bet Leons Balodis, nepārspējamais “skaistās Rīgas” fotogrāfs, “aizsāk savas krāsaino kadru medības un stundām salst Pārdaugavas piekrastes vējos, lai noķertu kādu īpašu agrīnās saules staru kritam uz Vecrīgas torņiem”¹.

G. Janaitis.
Gadsimti. 20. gs. 80. gadi

Latvijas fotomākslinieku aktivitāte vainagojās ar to, ka 1981. gadā tika nodibināta PSRS Žurnālistu savienības Fotoapvienības Latvijas nodaļa, un tas pavēra plašākas iespējas pida-

¹ Slava L. Rīga – mākslas pilsēta starp 700 un 800 // Rīga 2001. – Aģentūra Rīga 800, 2001, 14. lpp.

lities starptautiskās izstādēs, konkursos un izpelnīties pasaules atzinību – daudzi no Latvijas fotogrāfiem ir ieguvuši Starptautiskās fotomākslas federācijas FIAP goda titulu “EFIAP”. 1982 gadā izstāžu zālē “Latvija” notika plašākā starptautiskā fotomākslas izstāde visā PSRS, kurā piedalījās 508 mākslinieki no 32 pasaules valstīm.

1988. gada nogalē tika sarīkota Latvijas PSR Fotomākslas biedrības gada izstāde, kuras ekspozīcijā kā robežšķirtni varēja apjaust 80. gadu fotomākslas jauno lomu laikmeta patiesajā dokumentēšanā. Izstādes nolikumā bija noteikts, ka iesniegtajiem darbiem jāatspoguļo gada svarīgākais notikums. Iesniegtās fotodarbu sērijas demonstrēja fotomākslas krāsainās un daudznozīmīgās valodas izteiksmes plašās iespējas. Tās iezīmēja turpmākās attīstības perspektīvas, apliecinot, ka fotogrāfijai kā vienai no mākslinieciskās izteiksmes formām ir neierobežotas iespējas gan tēlainu asociāciju, gan vēsturiski nozīmīgu faktu fikšācijā. Piemēram, “Imanta Prēdeļa kamerai pieder fotogrāfiju sērija “Latvijas Tautas frontes dibināšana”. Skatot šos darbus, emocionālajā atmiņā atdzimst neaizmirstamie mirkļi 1988. gada 7. oktobrī Kultūras un atpūtas parka estrādē un 8. un 9. oktobrī Politiskās izglītības namā. Tāpēc I. Prēdeļa attēliem līdzī nāk balsis, noskaņas, dramatiskā uzlādētība, ticības spēks, nebijusi

L. Balodis. Rīts.
20. gs. 80. gadi

U. Briedis.
Fotogrāfija no
cikla “1989. gada
10. aprīlis Rīgā”.
1989

I. Prēdelis.
Baltica. 1989

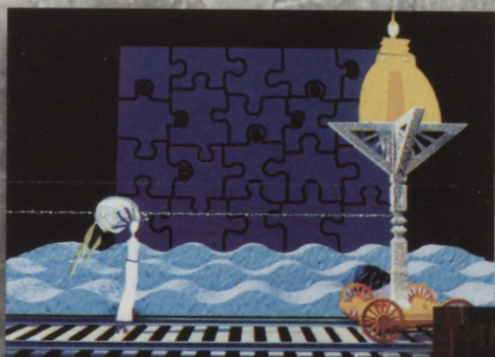
■ Salīdziniet fotogrāfijas divas iezīmes – fotogrāfija kā realitātes precīzs fiksējums un fotogrāfija kā mākslas darbs!

Sameklējiet piemērus!

■ Izvēlieties kādu no Latvijas fotomākslas meistariem un iepazīstieties ar viņa biogrāfiju!

pacilātība, domas mērķtiecība, rīcības vīrišķība, atmodas pārgalvība. (..) Šai sērijā skan "Nevis slinkojot un pūstot", skan Jāņa Petera un Daiņa Īvāna balsis, skan pārbūves ritmi, skan sarkanbaltsarkanie sirdspuksti..."¹

¹ Skallbergs A. Nevis fiksēt, bet pārdzīvot // Māksla. – 1989, Nr. 2, 58. lpp.

X

KULTŪRA ATJAUNOTAJĀ LATVIJAS REPUBLIKĀ (1990–2001)

"Sociālisms sabruka tikpat pēkšņi un apbrīnojami viegli – bez kariem, revolūcijām – kā savā laikā verdzības iekārta, lai gan daži rakstīja par vergu revolūcijām. Taču no oficiālās sabrukšanas līdz pilnīgam sabrukumam vēl tālu. Manuprāt, Latvijā okupācijas vara sabruka Viduseiropas un Austrumeiropas antikomunistiskās revolūcijas laikā nomenklaturizētā veidā, ar aktīvu ne tikai tautas, bet arī daudzslāņainās nomenklatūras atbalstu un piekrišanu, gan atstājot dziļas sekas, ko varēs pārvarēt tikai nākamās paaudzes." (Strods H. Kopējais totalitārajā genocīdā // Latvijas vēsture. – 2001, Nr. 4, 75. lpp.)

"Atmoda bija dvēseles svētki, kad viss likās iespējams, sasniedzams un tīrs. Ilgus gadus nomāktā, konjunktūras pinekļos savaingotā tautas garīgā enerģija nu izlauzās ar neparastu, attīrošu spēku. Jo lielāka bija ticība šai utopijai, ka beidzot piepildīsies nepiepildāmais un ideālais saplūdis ar īstenību, jo rūgtāka pēc šiem dvēseles svētkiem bija atjēgšanās muļķīgu ķildu un sīkumaina pašlabuma plosītājā ikdienā. Svētkos būt ir viegli. Tas neprasa piepūli. Ikdienā gan, jo tās pelēcībā atkal un atkal ir jārod spēks nepazaudēt gaismas staru, kas ved uz templi." (Kalniete S. Es laužu, tu lauži, mēs laužām, viņi lūza. – R.: Jumava, 2000, 480. lpp.)

10.1. TREŠĀ ATMODA

Jebkurš jauna laikmeta sākums, tāpat kā arvien vēsturē, ir visai nosacīti konkrēts, tas drīzāk ir process, kura gaitā ir t.s. lūzuma punkts, kad kļūst skaidrs, ka viss ir mainījies, ka sākušies jauni laiki. Tāds bija arī Latvijas ceļš uz neatkarību.

Jau 80. gadu vidū, kad Padomju Savienībā bija mainījusies valdība un līdz ar to arī tās politika, kopējā PSRS situācijā un tās sabiedrības dzīvē bija jūtamas jaunas iezīmes. Par PSKP ģenerālsekretāru 1985. gadā kļuva Mihails Gorbačovs, kura īpašā vēlēšanās bija sakārtot sociālo un ekonomisko situāciju Padomju Savienībā. Viņa valdības uzsākto reformu (reformu saukļi bija "glasnostj" – atklātība un "perestroika" – pārbūve) reālie rezultāti izpaudās kā sistēmas liberalizācija un salīdzinoši lielākas brīvības iespējas visās dzīves jomās, īpaši – nacionālo republiku iekšējā dzīvē. Konkrētajā gadījumā šī piedāvātā brīvība tika pārvērsta revolūcijā. Var teikt, ka lielās totalitārās valsts reformu politika bija pirmais pozitīvais faktors Latvijas ceļā uz neatkarību. Tieši šis faktors izraisīja virkni pārmaiņu arī sabiedrības attieksmē pret notiekošo.

Otrs nozīmīgs faktors bija notikumi, kas saistījās ar Daugavpils HES celtniecības projektu. Tas bija kāda liela projekta viens punkts, kas tika plānots Maskavas tiešā uzdevumā un bija tikai kārtējais posms lielās valsts elektroapgādes plānā – posms Daugavas hidroelektrostaciju kaskādes kopējā projektā. Tajā nebija paredzēts pārāk rēķināties ar Latvijas ainavu un latviešu īpašo attieksmi pret Daugavu, tās turpmāko likteni. Vides aizsardzības klubs un žurnālisti plašsaziņas līdzekļos aicināja tautu protestēt pret šī objekta celtniecību. Tika savākti 300 000 iedzīvotāju paraksti pret Daugavpils HES celtniecību.

Trešais nozīmīgais faktors ir notikumu virkne, kas saistīta ar aizvien aktīvāku un atklātāku disidentu darbību, arvien biežāk tika runāts par 1939. gada Hitlera–Staļina noziedzīgo vienošanos, par tās politiskajām sekām. Šī visas Baltijas brīvības jautājuma internacionalizēšana bija būtiskākais uzdevums, tikai tā varēja cerēt uz pozitīvu rezultātu tā risināšanā. Lielākā atklātā demonstrācija šī nozieguma pieminēšanai notika 1987. gada 23. augustā. Aktivākie cīņā par Latvijas neatkarības atgūšanu bija cilvēktiesību aizsardzības grupa "Helsinki 86".

Kā ceturto var minēt Latvijas Rakstnieku savienības valdes paplašināto plēnumu 1988. gada 1. un 2. jūnijā, kurā piedalījās

visu radošo organizāciju pārstāvji. Latvijas radošā inteliģence atklāti runāja par Latvijas okupācijas varas likumīgu izbeigšanu, par sabiedrības demokratizācijas iespējām, par strādnieku migrācijas pārtraukšanu no PSRS un par latviešu valodas tiesībām.

Nākamais nozīmīgais faktors bija Latvijas Tautas frontes aktīvās darbības sākums 1988. gada 7. oktobrī ar plašu manifestāciju Mežaparka estrādē, kurā piedalījās 120 000 cilvēku un klausījās levas Akurāteres dziedāto lūgšanu "Palidzi, Dievs!". Nākamajās divās dienās notika LTF dibināšanas kongress, kurā par LTF Domes priekšsēdētāju ievēlēja Daini Īvānu. Vēlākajos gados par šiem notikumiem top viena no interesantākajām memuāru grāmatām – D. Īvāna "Gadījuma karakalps".

Dažu mēnešu laikā ideja, kuras generatori bija Juris Vidiņš, Juris Rubenis un Viktors Avotiņš, materializējās Latvijas Tautas frontē ar 100 000 biedriem, un tas bija ļoti ievērojams, vienojošs spēks cīņā par neatkarības atgūšanu. 1988. gada 11. novembrī Rīgas Pils Svētā Gara tornī Ēvalds Valters pacēla sarkanbaltsarkano neatkarīgās Latvijas karogu.

Kā sestais nozīmīgais Latvijas valsts politiskās atbrīvošanas faktors ir jānosauca 23. augusts 1989. gadā, kad, pieminot Hitlera–Staļina pakta 50. gadadienu, Latvijas, Lietuvas un Igaunijas iedzīvotāji vienojās kopīgā protesta akcijā. Tas bija "Baltijas ceļš", kurā 600 kilometru garumā no Viļņas caur Rīgu uz Tallinu dzīvā ķēdē sadēvēs rokās iedzīvotāji, tā simbolizējot vienotību atbrīvošanās kustībā. Šajā dienā tika pieņemts Baltijas Padomes aicinājums "Baltijas ceļš – ceļš uz pēdējo koloniālo teritoriju atbrīvošanu Eiropā".

Kā vainagojums šiem dažādo faktoru izraisītajiem notikumiem bija Neatkarības deklarācijas un 1922. gada Konstitūcijas pasludināšana 1990. gada 4. maijā. Ar 138 balsīm par Latvijas neatkarību nobalsoja LPSR AP deputāti, un to pasludināja AP priekšsēdētājs Anatolijs Gorbunovs un deputāti.

Protams, šo nedaudzo faktoru pārskaitījums ir pārāk shematiskais, jo satur tikai mazu, mazu daļiņu no lielās notikumu hronikas, ko par šo laiku ir fiksējusi vēsture, – tā nav tikai veiksmju un panākumu hronika, bet arī sāpju, baiļu, nodevību un zaudējumu hronika. Cīnoties par Padomju Savienības saglabāšanu, 1991. gada janvārī Īpašo uzdevumu milicijas vienības (OMON) Rīgā un Viļņā nogalināja un ievainoja daudzus brīvības sargus, augustā notika PSRS valsts apvērsuma mēģinājums, kura iespaids skāra vairākas bijušās padomju republikas: Rīgas ielās pārvietojās smagā kauju tehnika, tika ieņemta televīzijas ēka un vairākas citas. Bet pēc tam, kad Islande, Dānija un Zviedrija diplomātiski atzina neatkarīgās Baltijas valstis, arī PSRS Augstākajai Padomei tas bija formāli jāizdara. Vērtējot tagad jau samērā senos notikumus un pārskatot fiksētos faktus, arvien ir jāatceras, ka tie stāsta ne tikai par mūsu zemes un tautas Trešo atmodu, ne tikai par dziesmoto revolūciju, bet arī par veselās paaudzes sāpēm, bēdām un mīlestību: "Mūsdienās daudzi Trešās atmodas veterāni

Fragments no Ēvalda Valtera uzrunas Latvijas Tautas frontes dibināšanas kongresā:
"Mana mīlā, drosmīgā arāju tauta! Drosmīgā, sīkstā, izturīgā – ja tu tāda nebūtu, tad nekad dauna nevēstītu mums tādus vārdus: "Man pieder tēvu zeme ar visām atmatām, man pašam kungam būt, man pašam arājam." (Aplausi.) Kaut šie vārdi būtu dziļi sirdī ierakstīti arī mūsu Tautas fronte! Pagāja gadu simti, un šos pašus drosmīgos vārdus atkārtoja izcils mūsu tautas dzejnieks: "Mēs gribam būt kungi mūsu dzimtajā zemē, mēs gribam te paši sev likumus lemt. Šī zeme ir mūsu, šīs pilsētas mūsu, mēs negribam lūgt to, kas mūsu, bet ņemt." (Aplausi.) Un lai arī šie vārdi būtu dziļi sirdī ierakstīti mūsu Tautas fronte! Un visai tautai.
 (...) Palidzi, Dievs! Palidzi, Dievs, izvest mūsu tautu brīvībā." (Latvijas Tautas fronte. 1988–1991. – R.: Jāņa sēta, 1998, 5. lpp.)

Krusts pie Vecmīlgrāvja tilta, kur 1991. gada janvārī omonieši nogalināja Latvijas brīvības aizstāvi Robertu Mūrnieku

■ Salīdziniet apakšnodaļā minētos Trešo atmodu veicinošos faktorus un izvēlieties vienu, jūsuprāt, būtiskāko! Komentējiet savu viedokli!

■ Nosauciet vismaz piecus Trešās atmodas dalībniekus un noskaidrojiet dažu biogrāfiskos datus!

■ Kāpēc, jūsuprāt, tieši intelligences pārstāvi bija Trešās atmodas priekšgalā?

Vēl 1997. gadā arhitekts Jānis Zilgalvis raksta: "Restaurētie un atjaunotie objekti, piemēram, Rundāles un Mežotnes pils, Šlokenbekas apbūve u.c., kļuva par parādes objektiem. Lai cik tas dīvaini arī būtu, vēl šodien mēs Latvijas muižu arhitektūras mantojumu galvenokārt reprezentējam ar padomju laikā sakoptajiem pieminekļiem. Gribētos jautāt: ar ko zīmīgi muižu būvmākslai būs atjaunotās Latvijas gadi? Pirmkārt, ar unikālu baroka pieminekļu bojāeju Vecapguldē, Tāšos, Izriedē, Rankā, Lādē, otrkārt, ar profesionālu izpēti, kurai finansiālo grūtību dēļ nesejo praktiska darbība, treškārt, ar lauku kultūrvēsturiskai videi būtisku ainavas elementu – krogu, dzirnavu un daudzu šķietami vienkāršu muižu ēku izzušanu." (Zilgalvis J. Muižu attīstība un pieminekļi // Latvijas Arhitektūra. – 1997, Nr. 12, 4. lpp.)

izjūt nepārvaramu vēlmi nekavēties ar savām atmiņām un publicēt uzrakstīto. Ne jau lai sevi cildinātu vai attaisnotu. Viņus vienkārši māj bažas, ka ikdienā no šīs Latvijas vēstures zelta pamales kaut kas nozīmīgs var palikt aizmirstībā. Viņi uzskata, ka šīs pilsoniskās drosmes, politiskās uzdrīkstēšanās un jaunrades posms prasa atspoguļojumu pēc iespējas daudzkrāsainākā paletē, jo tajā savu sirdsdegsmi, savu "es" ieauduši tūkstoši, kuri stāvēja plecu pie pleca."¹

Kopumā pārejas posms bija smags, tas nesa līdzī sarežģītas un arī neparedzētas problēmas, kas strauji iezīmējās ne tikai sociālajā un ekonomiskajā jomā, bet būtiski ietekmēja arī Latvijas kultūru.

10.2. KULTŪRAS MANTOJUMA ATDZIMŠANA

Kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšana ir specifiska kultūras nozare, kas cieši saistīta ar valsts ekonomisko un ideoloģisko stāvokli. Jaunajos apstākļos iepriekšējo gadu sistēma un likumdošana bija strauji jāmaina, jo tā praktiski nedarbojās un bija nederīga. Daudzo tautas vēstures un arī mākslas pieminekļu, vismaz to trešās daļas, stāvoklis deviņdesmito gadu sākumā bija kritisks, bet 200 objekti – sevišķā bīstamības stāvoklī. Ilggadējs pieminekļu aizsardzības speciālists Mārtiņš Apinis jau 1989. gadā rakstīja: "Labi, ka Latvijā nav vulkānu, praktiski izslēgta zemes-trīču iespēja, mūs neskar cunami, nopietni neapdraud noslīdeņi un kalnu nogrūvumi. Tas jo vairāk palielina mūsu sāpes un izmisumu, padziļina vainas izjūtu un kāpina atbildību, jo tieši blakus un visapkārt mums rēgojas sadrupušu pieminekļu pamati, sandangāti parki, apdrupušas ēku fasādes, iebrukusi jumti. (..)

Neiespējami aptvert, ka K. Zemdegas, K. Jansona vai E. Melderā radītie pieminekļi tika pielīdzināti šiem caru un viņu kalpu pieminekļiem un to gāzēju un spridzinātāju izriktāji nespēja saskatīt tajos ne zinātnisku, ne vēsturisku, ne māksliniecisku vērtību. Būtu pamācoši vai vismaz interesanti palasīt postītāju atmiņas. Bet vēl svarīgāk savākt to cilvēku dzīves stāstu pierakstus, kuriem izdevās nosargāt Brīvības pieminekli, Rūjienas Taurētāju, Tukuma Strēlnieku, pieminekļus Džūkstē, Raunā, Smārdē, Nāvessalā..."²

Pēc toreizējās Izglītības, kultūras un zinātnes ministrijas pasūtījuma 1993. gadā speciālistu grupa Imanta Ziedoņa vadībā radīja projektu "Latvijas Valsts kultūrpolicies pamatnostādnes", kurā raksturots valsts atbildības līmenis par kultūras programmu nepārtrauktības nodrošināšanu un kultūras identitātes saglabāšanas ceļš. Šajā projektā tika uzsvērts, ka valsts atbalsts visvairāk nepieciešams kultūras mantojuma apzināšanai un sakārtošanai.

¹ Vulfsons M. Kārtis uz galda! – R.: Liesma, 1997, 184. lpp.

² Apinis M. Vai mūsu pieminekļiem daudz ienaidnieku? // Māksla. – 1989, Nr. 6, 41. lpp.

Veicamie uzdevumi šajā jomā tika iedalīti divās lielās grupās – arhitektūras un mākslas pieminekļu steidzama konservācija, ietverot projektā turpmāko restaurāciju un rekonstrukciju, un vēsturiskās atmiņas saglabāšana ne tikai arhīvos vai grāmatās, bet arī atjaunojot un veidojot jaunus pieminekļus un piemiņas vietas. Šāds darbs bija ieguldāms kultūras identitātes saglabāšanai un tālāknodešanai.

Kaut arī oficiāla (teorētiska) kultūras un mākslas pieminekļu aizsardzība bija notikusi jau visus iepriekšējos gadus, tas vairāk bija apzināšanas un fiksēšanas darbs, ko veica entuziasti. Pieminekļi tika fotografēti un uzmērīti, informācija tika apkopota arhīvos, tomēr reāls pieminekļu saglabāšanas darbs netika veikts. To kavēja gan ideoloģiski iemesli, kuru dēļ netika restaurēti daudzie dievnami, gan arī finansiāli iemesli, jo ikvienā gadījumā bija jāpierāda objekta absolūtais valsts mēroga (reprezentācijas) svarīgums. Nozīmīgu darbu vēsturiski un mākslinieciski vērtīgu objektu saglabāšanā Rīgā vēl padomju gados no 1982. gada veica Polijas senatnes pieminekļu konservācijas darbnīcas jeb PKZ. Viņu darbība novērsa katastrofālo stāvokli daudzos objektos un deva Latvijas restauratoriem tādu pieredzes skolu, kuru analizējot bija iespēja mācīties no svešām kļūdām un gūt arī ļoti pozitīvu iedvesmu. Tam bija ļoti būtiska nozīme jaunajos apstākļos.

Deviņdesmitajos gados situācija arhitektūras pieminekļu saglabāšanā mainījās ļoti lēni, tikai iemesli bija citi. Vispirms jau tas bija saistīts ar īpašumu denacionalizāciju un ar jautājumu par to, kam objekts turpmāk piederēs. Īpaši tas skāra dzīvojamās ēkas; jau padomju gados daudzas no tām tika atzītas par avārijas stāvokli esošām. Lēni virzījās to restaurācija un rekonstrukcija, bet, pārskatot desmitgades kopējos rezultātus, var droši apgalvot, ka atsevišķu objektu sakārtošanā ir paveikts ļoti daudz. Savukārt ar pilsētplānošanas jautājumu risināšanu, kas ir būtiska turpmāk saglabājamo ēku dzīves sastāvdaļa, tik labi neveicas, jo tur saduras gan valsts kopējās, gan privātpersonu individuālās intereses. Jaunā laika plašās iespējas un "pilsētvides straujā attīstība Latvijā ir vietumis izraisījusi neatgriezeniskas un attiecībā pret kultūras mantojumu – pat dramatiskas pārmaiņas, kas liek šaubīties par šodienas sabiedrības spēju nākamām paaudzēm nodot līdz mūsu dienām saglabājušos kultūras mantojumu. Rīgas vēsturiskā, UNESCO aizsardzībā esošā centra pārveide, nojaucot koka ēkas, iznīcinot jūgendstila fasāžu un interjera detaļas, būvējot neiederīgas jaunceltnes, bet kultūras mantojuma reālo aizsardzību maskējot ar daudzu miljonu vērtā Rātslaukuma pseidovēsturisko tēlu, ir liecība par šauri resorisku vai ekonomisku izdevīguma interešu pārsvaru pār sabiedrības interesēm. Tas ir unikāls gadījums Eiropas pilsētu vēsturē, kad pilnīgi nopostīta laukuma apbūve pēc ilga laika perioda pilnībā tiek veidota no jauna. Savā vecajā vietā jau ir uzcelts jauns Rātsnams, kas kopā ar pārējām jaunuzceltajām ēkām veido senās Rīgas sirds nosacīti autentisku ilūziju. Īpaša loma šajā kompleksā ir Melngalvju namam.

Latvija pēdējā desmitgadē ir sadarbojusies ar Eiropas Padomes Kultūras mantojuma komisiju, EP Pieminekļu departamentu, UNESCO un starptautisko organizāciju EUROPA NOSTRA (EN), kuras mērķis ir Eiropas kopējā kultūras mantojuma aizsargāšana. Ir notikuši daudzi starptautiski pasākumi, kas veltīti plašam restaurācijas un pilsētvides rekonstrukcijas jautājumu spektram, Latvijā ir notikušas ikgadējās Eiropas kultūras mantojuma dienas, kā arī citi svarīgi starptautiski kultūras mantojuma aizsardzībai veltīti pasākumi: 1995 – "Latvijas koka apbūve"; 1996 – "Latvijas kultūras mantojums, 1920–1940"; Otrais Eiropas arheologu kongress Rīgā; 1997 – "Pilis un muižas Latvijā"; 1997 – Īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas "Abavas ieleja" aizsardzības un attīstības programma (pilnvarnieks – tēlnieks Ojārs Feldbergs, dz. 1947); 1998 – Rīgas vēsturiskais centrs tiek iekļauts UNESCO Pasaules kultūras mantojuma sarakstā; 1998 un 1999 – "Latvijas pilskalni"; 1999 – nodibināts fonds LATVIA NOSTRA – oficiālais EN pārstāvis Latvijā, tā dibinātāji – arhitekti Zaiga Gaile un Pēteris Blūms; 2001 – Eiropas kultūras mantojuma dienu oficiālā atklāšanas ceremonija.

Vecpiebalgas Evaņģēliski luteriskās draudzes dievnams. Arhitekts A. Skujiņa. 1997

Vecpiebalgas dievnama atdzimšanā, kas sākās jau 1988. gadā, "iesākums bija grūts, trūka jebkādu līdzekļu, un pašu saziedotais ļāva tikai nedaudz izkustināt iecerēto.

Bet ļaužu entuziasms bija liels. Tur, kur drupās kuploja krūmāji, tagad attīrītajā baznīcas grīdas laukumā notika dievkalpojumi zem klajas debess. Tas atgādināja kaut ko no agrīno kristiešu askētiskās dievbijības un spīta stāties pretim apstākļu varai.

Tad palīdzīgu roku sniedza Čikāgas latviešu draudze un tās loceklis – kādreizējais piebaldzēns Harijs Broks.

1994. gadā sākās pirmie celtniecības darbi." (Borgs J. Atdzimšana. Ar pietāti.

Vecpiebalgas baznīca // Latvijas Arhitektūra. – 1998, Nr. 16, 17. lpp.)

Rīgas paraugam seko Jūrmalas pilsēt būvniecības pieminekļu teritoriju struktūru pārveide, kāpu apbūve un koka arhitektūras iznīcināšana vai devalvācija, Bauskas vēsturiskā centra upurēšana VIA BALTICA interesēm u.c."¹

Vērtējot desmitgadi kopumā, jāatzīst, ka ir tapuši arī ļoti daudzi labi projekti. Nereti atrasti veiksmīgi kompromisa risinājumi starp obligāti saglabājamo pieminekļu daļu un jaunajām komforta vajadzībām un izmantošanas funkcijām to veiksmīgai pastāvēšanai. Tas attiecas ne tikai uz muižām un pilīm, bet arī uz dzīvojamām ēkām, skolām, tirdzniecības telpām un viesnīcām. Arī dievnamiem. Daudzie izpostītie dievnami nonāca atkal kristīgo draudžu pārvaldījumā, un līdz ar to lēnām, bet ar lielu neatlaidību un daudz, daudzu privātpersonu finansiālu ziedojumu palīdzību tie ir atkal atdzimuši. Atdzimusi nereti no drupām, kā, piemēram, Vecpiebalgas Evaņģēliski luteriskās draudzes dievnams. Arī citas dievnamu celtnes ir ieguvušas jaunus jumtus, krustus, zvanus, krāsojumu, interjeru, sakoptu apkārtni. Pēc piecdesmit gadu sastinguma tie atkal ir kļuvuši dzīvi.

Deviņdesmito gadu otrajā pusē arvien skaidrāk iezīmējas situācija Latvijas piļu un muižu saglabāšanā un turpmākā izmantošanā. Tā gandrīz vienmēr ir privāta iniciatīva, kuras rezultātā no nebūtības tiek atgūti kultūrvēsturiski nozīmīgi objekti, bet augstvērtīgi interjeri nodrošina lieliskas tūrisma iespējas. Izcilu vietu starp lielākajiem objektiem ieņem Ventspils vēsturiskais centrs. Ventspilī jau 1995. gadā notika starptautisks seminārs, veltīts Ventspils ordeņa pils konservācijas un restaurācijas problēmām. Līdzās Latvijas speciālistiem šeit strādāja Zviedrijas, Vācijas, Somijas un Igaunijas arhitekti un restauratori. Pils kompleksa rekonstrukcija un restaurācija ir noritējusi ļoti plānveidīgi un mūsdienīgi.

Starptautiska mēroga restaurācijas nometne 1996. gada vasarā notika arī Ungurmuižā. Tā bija veltīta Kungu mājas unikālā vēsturiskā interjera krāsojuma izpētei. Līdzās Ventspilij un Ungurmuižai arī daudzās citās pilīs un muižās notiek veiksmīga restaurācija un rekonstrukcija – Bīriņos, Krustpilī, Durbē un citur. Izcilākais piemērs, iedvesmotājs šiem darbiem arvien ir bijusi Rundāles pils, kas atvērta apmeklētājiem jau no 1981. gada. Kopš deviņdesmitajiem gadiem pils piedāvā apmeklētājiem visaugstākās kvalitātes vēsturiski autentisku un reprezentablu interjeru un apkārtni. Rundāles pilī notiek senās mūzikas festivāli, tur viesojies Somijas prezidents Marti Ahtisāri, Zviedrijas karalis Kārlis XVI Gustavs, Dānijas karaliene Margrēte II, bet Latvijas Republikas prezidente Vaira Vīķe-Freiberga 1999. gada 8. jūlijā šeit teica savu inaugurācijas runu. Restaurācija Rundāles pilī notiek jau kopš 1972. gada, bet kopš 1976. gada Rundāles pils

¹ Pētersons R. Kultūras mantojums pilsētvidē 20. gs. 90. gados. Attīstība Latvijā ar un bez plānošanas // II Pasaules latviešu zinātnieku kongress. – Rīga, 2001.

Brīvības pieminekļa
restaurācija. 1999–2001

muzeja direktors ir **Imants Lancmanis** (dz. 1941): "Restaurācijas jēga nav jūsmošanā par šo gudro vārdu. Tā ir veselas tautas kultūras apziņas un tās tradīciju radīta sistēma. Kaut cik izjūtot savas tautas kultūru, vistuvāko līdzību attieksmē pret vidi, priekšmetiem, telpas uztveri saskatu skandināvos, īpaši vecā norvēģu mājā."¹ Imanta Lancmaņa starptautiskā autoritāte ir unikāla. Ceļa sākums bija apstākļos, kad ieceru īstenošana likās pilnīgi bezcerīga, bet tagad šī neatlaidība ir piemērs kultūras pieminekļu sargātājiem visā pasaulē.

10.3. ARHITEKTŪRA UN PILSĒTBŪVNICĪBA

Jautājums par arhitektūras pieminekļu saglabāšanu un izmantošanu ir visciešākajā veidā saistīts ar jaunas vides veidošanu un jaunu objektu būvniecību. Strīdi un diskusijas par to, vai un kādi jaunā laika liecinieki Rīgas centram ir vajadzīgi, notiek regulāri. Jaunu celtniecības projektu pieteikumu skaits pēdējos gados ir pieaudzis no 400 pieteikumiem 1993. gadā līdz 4000 pieteikumiem 2000. gadā. Šis skaitlis attiecas tikai uz būvniecību Rīgā un kopumā pierāda centralizētas plānošanas un koordinācijas absolūtu nepieciešamību. Teorētiski ir izstrādāts Rīgas pilsētas attīstības plāns desmit gadiem no 1995. līdz 2005. gadam. Tajā ir paredzēts risināt gan satiksmes, gan ielu, gan citu komunikāciju rekonstrukcijas, kā arī tiltu būvniecības jautājumus. Nozīmīgu sadaļu veido starptautiska mēroga sadarbības projekti, kuru attīstību veicina Eiropas Savienība, – "Baltijas Palete", kurā iesaistīta ne tikai Rīga, bet arī Stokholma, Helsinki, Tallina un Sanktpēterburga, un "Via Baltica".

¹ Rietumblāzmas polonēze. Pētera Blūma jautājumi Imantam Lancmanim ar komentāriem // Māksla. – 1989, Nr. 4, 76. lpp.

Imants Lancmanis

- Kādi vēstures vai mākslas pieminekļi atrodas jūsu pilsētā vai apkārtnē, kāda ir to kultūrvēsturiskā vērtība?
- Kuri no tiem ir kritiskā stāvoklī, kāds tam ir iemesls? Diskutējiet par ievāktu informāciju!
- Kādi ir mūsdienīgākie restaurācijas pamatprincipi, kuros objektos Latvijā tie ir veiksmīgi ievēroti?
- Komentējiet Rātslaukuma apbūves procesu, izmantojot citātu no 428. lpp. ārslējas!

Latvijas
Nacionālās
operas celtnē.
Restaurācijas un
rekonstrukcijas
otrā kārtā.
Arhitekts
J. Gertmanis.
1993–2001

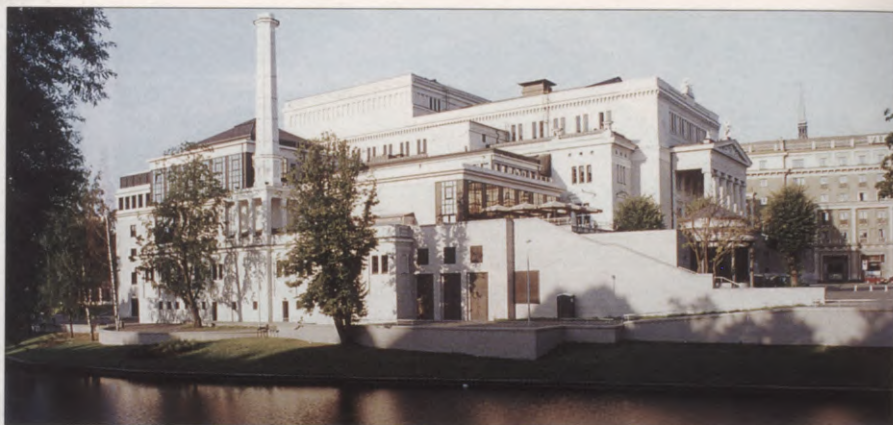
*“Mūsu paaudzes
sāpju bērns ir Rīgas
sirds,” –*

*1998. gadā par
Rātslaukuma*

*apbūves konkursiem raksta
hab. arhitektūras doktors Jānis
Krastiņš. “Rātslaukuma un tā
apkārtnes apbūvē visvarīgāk
ir nevis atjaunot zudušos
apjomus iespējami autentiskā
formā, bet ievērot Vecrīgas
videi atbilstošu telpisko un
detaļu mērogu. Tā ir it kā
aksioma, bet gan līdzšinējā
praktiskā pieredze, gan vairāki
konkursa projektu
priekšlikumi parāda, ka nav
nemaz tik viegli izpildāma.
Bez tam, ņemot vērā pasaules
mūsdienu nostādnes
pieminekļu aizsardzībā un
restaurācijā, vairāk vai mazāk
saglabājami ir visi vēsturiskie
uzslāņojumi, bet jebkurai
jaunizgatavotai detaļai
jāatšķiras no autentiskā
oriģināla. Vecrīga kopumā ir
piemineklis, bet Rātslaukums
un tā apkārtnē – šā pieminekļa
restaurējamā daļa. Arī no tās
kā nebijušu nevar izdzēst
pēdējo 50 gadu vēsturi.”*

*(Krastiņš J. Rātslaukuma
atdzimšanas ceļā // Latvijas
Arhitektūra. – 1998, Nr. 16,
84. lpp.)*

Kafejnīca “Kolonāde”.
Rekonstrukcija.
Arhitekti A. Kronbergs,
J. Lasis. 1994

Jau 90. gadu sākumā, tāpat kā visu sabiedrības dzīvi, arī arhitektūras nozari skāra straujas izmaiņas. Par celtniecības darbu projektētājiem un arī izpildītājiem kļuva sākumā kooperatīvi un vēlāk privāti arhitektu biroji un uzņēmumi. Jaunceltnu veidolu pilnīgi izmainīja jaunās būvtechnoloģijas un plaši pieejamie sintētiskie siltnāšanas un apdares materiāli, jaunās santehniskās ierīces, apkures sistēmas utt. Paši arhitekti atzīst, ka pirmie pieci gadi bijuši vajadzīgi tikai tam, lai tos vispār apgūtu, un plaša to lietošana ir nozīmīgs pavērsiens Latvijas arhitektūras vēsturē. Pamazām jaunā pieredze ir aptvērusi visus arhitektūras veidus – gan nelielas sabiedriskās un dzīvojamās ēkas, gan plaša mēroga vērīenīgus un sabiedriski nozīmīgus objektus.

Viens no iespaidīgākajiem būvpassākumiem bija Latvijas Nacionālās operas celtnes restaurācijas (arhitekts Liesma Markova, dz. 1953) un rekonstrukcijas projekta realizācija, kurā piedalījās 108 celtniecības un materiālu piegādātāju firmas. 2001. gadā tika pabeigta arī otrās kārtas būvniecība, kuras grandiozais apjoms ar pirmās elektrostacijas skursteni centrā veido vizuāli pārsteidzošu iespaidu, īpaši – skatā no kanāla otras puses. Visam operas kompleksam kopumā kopš 1993. gada ģenerālprojektētājs ir arhitekta Jura Gertmaņa (dz. 1947) birojs.

Iespaidīgā operas celtnē ir labi apskatāma no netālu esošās kafejnīcas "Kolonnāde" jaunās terases. Celtnē ir atguvusi savu emocionālo nozīmi un jaunu vizuālu veidolu. Mūsdienīgais interjers un vēsturiski un stilistiski tīras eksterjera detaļas padara šo nelielo 1924. gada celtni par pievilcīgu atpūtas vietu. Kopumā veiksmīgā ēkas rekonstrukcija un blakus esošais "Laimas" pulkstenis veido savdabīgu pāreju no jaunās uz veco Rīgu.

Kā veiksmīgāko privātipašuma apbūves rekonstrukcijas projektu var minēt kvartāla "Berga bazārs" izveidošanu par reprezentablu sabiedrisku centru. Tajā ir gan galerijas, gan veikali un restorāni, gan biroju telpas. Kvartāla iekšējie pagalmi ir veidoti ērti, labi izgaismoti un mākslinieciski augstvērtīgi. Šī sarežģītā projekta komplekso pārraudzību veica arhitekta Zaiga Gaile (dz. 1951), bet atsevišķu projekta daļu realizācijā bija iesaistīti vairāki arhitektu biroji un vismaz piecpadsmit arhitekti.

Pilnīgi jauni, specifiski uzdevumi bija jārisina arhitektiem, realizējot visdažādākos banku ēku projektus – savienojot restaurācijas un rekonstrukcijas vai rekonstrukcijas un jaunbūves uzdevumus un īpašās tehniskās prasības. Deviņdesmito gadu vidū Latvijā bija jau gandrīz piecdesmit dažādu piemēru šādām veiksmīgām, no jauna iekārtotām telpām. Kā labāko projektu realizētājus šeit var minēt arhitektus Andri Purviņu (dz. 1940), Zani Kalinku (dz. 1947), Andi Sili (dz. 1965) un Andri Kronbergu (dz. 1951), bet kā veiksmīgāko projektu – tagadējās Pirmās bankas ēku Smilšu un Aldaru ielas stūrī.

Īpašu nozīmi ieguva uzdevumi, kuri bija tieši saistīti ar tūkstošgadu mijas notikumiem – Eiropas Rekonstrukcijas un attīstības bankas sanāksmi, Rīgas 800 gadu jubilejas svinībām un to, ka 2001. g. augustā un septembrī Rīga kļuva par Eiropas kultūras mēneša pilsētu. Sakarā ar šiem notikumiem īsā laikā daudzi ļoti kvalitatīvi objekti tikuši restaurēti (piemēram, Rīgas Latviešu biedrības nams, Mazā gilde, Brīvības piemineklis), pārbūvēti atbilstoši visjaunākajām prasībām (piemēram, Kongresu nams un vairākas viesnīcas) un labiekārtoti (piemēram, bulvāru loka apstādījumi un Rīgas kanāla zona, ielu segumi, autotransporta novietnes). Visu paveikto nav iespējams nosaukt. Kaut arī vēl daudz kas jādara, kaut arī ir pieļautas kļūdas, tomēr var droši teikt, ka deviņdesmitajos gados Latvija kļuva daudz tīkamāka tūristiem, pilsētas atguva izcilus, restaurētus un sakārtotus pieminekļus, ielas pievilcīgākas padarīja gaišās un krāsainās ēku fasādes, bet iedzīvotāju ērtībām tika sakoptas sabiedriskās vietas.

"Berga bazārs".
Rekonstrukcija.
Arhitekta
Z. Gaile.
1994–1998

■ Kādi jauni konkrēti pilsētbūvniecības (ne tikai Rīgas) uzdevumi bijuši galvenie deviņdesmitajos gados?

■ Analizējiet Rīgas Rātslaukuma jauno apbūvi, tās iespējamo izmantošanu un vēsturisko un māksliniecisko vērtību!

■ Nosauciet jums zināmās jaunbūves tuvākajā apkārtnē, komentējiet šo celtnu arhitektoniskās veiksmes un neveiksmes!

■ Salīdziniet divas vai vairākas skolu ēkas! Kādas ir to konkrētās prioritātes, un kādi, jūsuprāt, ir trūkumi?

■ Noskaidrojiet savas skolas arhitektonisko specifiku un analizējiet tās telpu plānojumu! Izplānojiet ideālas skolas ēku (materiālus, apjomus, telpu daudzumu un funkcijas)! Izmantojiet informāciju par arhitektes Ausmas Skujiņas projektēto Līdzēnu alternatīvo Valdorfa skolu Valmieras rajona Rencēnu pagastā, kā arī citām skolām žurnālā "Latvijas Arhitektūra" (Nr. 6 (38), 2001)!

Neatkarības pasludināšanas datums "iezīmē arī kultūras autonomijas aizsākumu, tas ir laiks, kad, atbrīvojoties no visa liekā, balstoties uz tautas etnogrāfiskām vērtībām, ir jāatrod sava vieta starp ziemeļniecisko nošķirtību, rietumniecisko dzīvesveidu un krievisko ideālismu. Atbrīvojoties no sārņiem, iegūstot jaunu pasaules redzējumu un sevis novērtējumu starptautiskā kontekstā, Latvija dara mums zināmu savas mākslas atšifrējumu. Novatoriska ir pati kulturālās neatkarības ideja." (Economopoulos H. Jaunais latviskās izteiksmes veids // Pittori dell' Accademia di belle Arti di Riga: Kāatalogs astoņu Latvijas mākslinieku izstādei Romā. – 1999, 41. lpp.)

S. Māliņa.
Mākslas izstādes
"Rudens 2000" plakāts

10.4. TĒLOTĀJMĀKSLA

Līdzīgi kā arhitektūrā, arī tēlotājmākslā deviņdesmitie gadi bija eksperimentu, jauninājumu, brīvi pieejamu modernu materiālu un tehniku apguves laiks. Pamazām plašākas kļuva izglītības iespējas, arvien aktīvāka kļuva izstāžu darbība. Strauji pieauga mākslas galeriju skaits, lēni, tomēr veidojās arī mākslas tirgus. Līdzās šim tīri praktiskām iespējām, kādas māksliniekiem deva Latvijas neatkarības statuss, daudz sarežģītāki bija jaunās mākslas būtības meklējumi kontekstā ar laikmetīgās mākslas jaunajām izpausmēm, virtuālo mediju ienākšanu un nepieciešamību pēc mākslas izglītības centru pārveidošanas. Var teikt, ka deviņdesmitie gadi iezīmē stabilu principu – tradicionālo mākslas veidu aktīvu un pilnvērtīgu līdzaspastāvēšanu ar netradicionālajām, jaunajām multimedialajām mākslas izteiksmes formām. Par pēdējo aktīvu un konstitucionāli noteiktu atbalstītāju kļuva Sorosa Mūsdienu mākslas centrs, kas Rīgā darbojas no 1993. gada (SMMC-R arī kultūras mantojuma programmai piešķir ļoti ievērojamus līdzekļus).

Kā viena no aktīvākajām gleznotāju grupām, kura pirmā sāka pārvērtēt bijušo un meklēt jaunus ceļus, bija starptautiskā asociācija "B-13", kas tika nodibāta 1993. gadā Latvijas Mākslas akadēmijas paspārnē. Uzskaitot asociācijas darbības estētiskās koncepcijas un galvenās tendences, ir saprotami mākslas dzīves galvenie uzdevumi:

- 1) mākslinieku intelektuālā potenciāla pilnveidošana jaunceļamajā valstī;
- 2) latviskas mākslas principu noskaidrošana un izvērtēšana, tajā pašā laikā stiprinot kontaktus ar citiem Eiropas māksliniekiem un mākslas augstskolām;
- 3) postsociālisma mākslas iekļaušana kopīgajos mākslas attīstības procesos;
- 4) jaunu talantu iespēju veicināšana.¹

Katru no šiem punktiem nodrošināja kāda no jaunā laika iespējām, katru no šiem punktiem kāds mērķtiecīgi realizēja. Vispirms jau tie bija intensīvi kontaktu meklējumi ar citu zemju māksliniekiem, pirmām kārtām ar trimdas latviešiem. Tika un joprojām tiek veidotas plašas pasaules latviešu mākslas skates, tās izraisa gan ovācijas, gan vilšanos un pierāda (parāda), cik dažādās pasaulēs ir dzīvojušas tautas abas daļas. Tomēr daudziem jo daudziem tās paver radošu kontaktu iespējas, dod rosmi meklēt domubiedrus. Arvien biežāk rodas iespēja doties radošos komandējumos, piedalīties simpozijos, starptautiskos plenēros un konkursos, biennālēs un mesās. Visas šīs jaunās iespējas kļuva par svarīgu virzītājspēku. Pateicoties Latvijas Mākslas akadēmijas profesoru aktivitātei, cieša sadarbība sāka veidoties ar

¹ Burāne I. Starptautiskā mākslas asociācija B-13. – R.: Jāņa sēta, 1996, 7. lpp.

A. Naumovs.
Impresija.
Zelta Grifa
laureāts freskas
glezniecības
biennālē Docā,
Itālijā. 1995

vairākām rietumvalstīm, īpaši ar Itāliju. Latvijas mākslinieki piedalījās vienā no plašākajām mākslas skatēm Eiropā "Arte Fiera Bologna". 1995. gadā šajā mākslas festivālā piedalījās gleznotāji Jānis Osis, Roberts Muzis, Aleksejs Naumovs, Ivars Heinrihsons, Kaspars un Kristaps Zariņi. Augstu atzinību starptautiskajā fresku glezniecības biennālē Docā Itālijā (*Biennale D'arte Il Muro Dipinto*) ieguva Alekseja Naumova darinātā freska "Impresija" – viņš 1995. gadā kļuva par Zelta Grifa laureātu.

Kristaps Zariņš. Olē! 1998

F. Kirke.
Roze ir roze,
ir roze, ir roze...
1997

Par 90. gadu
 sarežģīto situāciju
 mākslā var teikt:

"Pašlaik viss

Rietumu pasaulē mākslā
 izmēģinātais, pieņemtais un
 atmestais tiek izdzīvots dažos
 ļoti piesātinātos, drudzainos
 un nervozos gados. Piedevām
 visi Rietumu mākslas procesi
 bija dziļi organiski saistīti ar
 vēsturiski sociālajām
 parādībām un kataklizmām
 (jaunatnes kustības, arī hipiji
 un panki, seksuālā revolūcija,
 komunikatīvā integritāte,
 migrācijas lavīnveida
 pieaugums, minoritāšu
 politiskā aktivizācija u. tml.),
 turpretim Latvijā viss iepriekš

Rietumos mēģinātais tika
 "pārmēģināts" pašmāju
 sociālisma nometnes valstu
 izpratnes un pieredzes gaumē.

Labi vai slikti – tas jau gluži
 cits jautājums. Minētā

situācija nevarēja
 neatspoguļoties arī "klasiskajā"

glezniecībā. Atkrita izlikšanās,

laipošana, zemtekstu un

kompromisu meklējumi

socrealisma prasību ietvaros,

bet daudz būtiskāku

pārbaudījumu tā sauktajai

klasiskajai glezniecībai radīja

robežu izžušana starp mākslas

veidiem." (Konstante I.

Kuģis atkal piedzēries:
 Izstādes katalogs. – 1995,
 4. lpp.)

Pamazām mainījās arī Latvijas mākslas dzīves koncepcija. Arvien lielāku nozīmi ieguva aktīva izstāžu darbība vietējās galerijās. Par centrālo un reprezentablāko ir kļuvusi Ineses Riņķes vadītā Rīgas galerija, Agijas Sūnas galerija kļuvusi īpaša ar veiksmīgi organizētajām konkursskatēm, bet galerijā "Bastejs" regulāri izstādes rīko Mākslas akadēmijas pasniedzēji un studenti. Kā īpašu vērtību var minēt izstāžu zāles "Arsenāls" darbību. Kaut arī oficiālās koncepcijas katru gadu mainās, tomēr arvien vēl aktuālas ir tradicionālās Rudens mākslas skates, gada laureātu, debitantu un veiksmīgākās personālizstādes autora nominēšana. Īpašu vietu mākslas dzīvē ieņem plašas Ilmāra Blumberga, Sandras Krastiņas, Birutas Baumanes, Frančeskas Kirkes un daudzu, daudzu citu personālizstādes Latvijas Mākslas muzejā.

Aktīvi šīs desmitgades autori bija mākslinieki Ieva Iltnere (dz. 1957), Sandra Krastiņa (dz. 1957), Aija Zariņa (dz. 1954), Jānis Mitrēvics (dz. 1957), Ģirts Muižnieks (dz. 1956) un Edgars Vērpe (dz. 1958). Deviņdesmito gadu sākumā viņi sevi pieteica kā domubiedri, organizējot izstādi "Maigās svārstības". Tā bija ievērojama ar to, ka katrs apmeklētājs varēja lūkoties, kā mākslinieks strādā, kā katrs glezno, – viss notika uz vietas, izstāžu zālē bija kļuvusi par viņu radošās dzīves telpu.

Ar lielu aktivitāti izstāžu darbībā deviņdesmito gadu vidū izcēlās to mākslinieku grupa, kuru vienojošais spēks un kodols bija izcilā gleznotāja un pedagoga profesora Borisa Bērziņa meistardarbnīcā pavadītie gadi. To veidoja Zane Iltnere (dz. 1961), Vita Jurjāne (dz. 1962), Ilze Neilande (dz. 1959), Māra Ozola (dz. 1965), Īra Rozentāle (dz. 1959), Lauma Sika (dz. 1962), Baiba Sprance (dz. 1963), Juris Utāns (dz. 1959), Vija Zariņa (dz. 1961) un vēl vairāki citi. Kopīgi tika organizēta izstāde ar nosaukumu "Piedzēries kuģis" 1994. gadā un "Kuģis atkal piedzēries" 1995. gadā. Šī bija tāda mēroga un kvalitātes pēdējā kopāšanās, kuras vienojošais elements bija klasiski kvalitatīva glezniecība un latviešu glezniecības tradīciju un nozīmes apliecinājums.

Īpaša vieta, kaut arī Latvijā, tai ir ļoti īsa vēsture, šī perioda mākslas dzīvē ir konceptuālajai mākslai. Latvijā tās straujo attīstību ir veicinājis gan Sorosa Mūsdienu mākslas centrs, gan Kultūras ministrija, gan Kultūrkapitāla fonds, gan Mākslinieku savienība, gan pašu mākslinieku nenogurstošais entuziasms. Par vienu no konceptuālās mākslas centriem tēlnieka Ojāra Feldberga neatlaidīga darba un pašreizējās rezultātā ir izveidojies brīvības mākslas muzejs Abavas ainavu parkā netālu no Sabiles – Pedvālē. Pēc viņa iniciatīvas tur regulāri notiek laikmetīgās un konceptuālās mākslas pasākumi, simpoziji un konferences.

Kā aktīvi konceptuālās mākslas pārstāvji jānosauca Aigars Bikše, Ēriks Božis, Agnese Bule, Dace Džeriņa, Kirils Panteļejevs, Anta Pence un Līga Marcinkēviča. Viens no pieredzes pagātākajiem (deviņdesmito gadu personālizstādes Hamburgā, Stokholmā, Visbijā, Berlīnē u.c.) šīs mākslas pārstāvjiem, skolotājs visjaunākajai paaudzei ir Mākslas akadēmijas Vizuālās komunikācijas nodaļas pasniedzējs **Ojārs Pētersons** (dz. 1956). Tieši pēc viņa iniciatīvas notika pirmais studentu (toreizējās Dizaina grafikas nodaļas) brauciens uz lielajām laikmetīgās mākslas skatēm – 47. Venēcijas biennāli un *Documenta* Kaselē 1997. gadā. Ojāra Pētersona deviņdesmito gadu darbus vieno konceptuāli atpazīstamais "Pētersona oranžais". Krāsa kā objekts, krāsa kā tēla nesēja un uzbudinoši materiālā būtības izteicēja, oranžais kā process.

Nozīmīga ir Latvijas mākslinieku piedalīšanās Venēcijas laikmetīgās mākslas biennālēs – īpaši 1999. gadā, kad notika 48. Venēcijas biennāle, kurā pirmoreiz piedalījās visas trīs Baltijas valstis. Latvijas ekspozīcija bija iekārtota *San Giovanni Novo* baznīcā. Ekspozīcijas, kuras autori bija Inta Ruka, Anita Zabiļevska un Ojārs Pētersons, kuratore bija laikmetīgās mākslas kritiķe Helēna Demakova.

Helēna Demakova vaicā Ojāram Pētersonam: "Kā tu domā: kas ir būtisks šībrīža mākslas procesos pasaulē? – Būtiski ir tas, ka māksla ir atjēgusies un steidzīgi atradusi vietu reālajā dzīvē. Saistībā ar informācijas un komunikācijas sabiedrības izveidošanos tā ir izteiktāks PROCESS nekā jebkad agrāk. Esmu ar to ļoti apmierināts." (*Demakova H. Portrets / / Studija. – 1999, Nr. 6, 17. lpp.*)

Veidojiet konceptuālās mākslas analītiķu grupu un atbildiet uz trim jautājumiem (*Demakova H. Portrets / / Studija. – 1999, Nr. 6, 17. lpp.*), kurus Helēna Demakova uzdeva Ojāram Pētersonam!

1. Vai tevi kādreiz ir ietekmējuši un vēl joprojām ietekmē "pagātnes fenomeni" mākslā?

2. Kā tu domā: kas ir būtisks šībrīža mākslas procesu pasaulē?

3. Kā tu prognozē mākslas attīstību un savu vietu tajā? (Vai arī kā skatītājam tev tajā būs vieta? Kāda?)

Kura no mākslas paralēlajām līnijām, jūsuprāt, ieņem svarīgāku lomu sabiedrībā, izglītībā? Kādi ir "par" un "pret", komentējot deviņdesmito gadu glezniecību? Komentējiet multimedialās mākslas nozīmi cilvēka dzīvē! Salīdziniet virtuālās izstādes apskati un izstāžu zāles apmeklējumu!

Patstāvīgā darbā, lietojot internetu, iepazīstieties ar dažādiem kultūras atbalsta fondiem! Salīdziniet un analizējiet iegūto informāciju!

Kultūras un mākslas centrs "Noass". 1998

O. Pētersons.
Mākslas objekts.
Bredas parks Nīderlandē.
2000

I. Avotiņa.
Saldā smarža. 1992

Anita Zabiļevska (dz. 1963) savā mākslā kā atskaites punktu izvēlējusies tradicionāla tēla – ainavas filozofisko, laikmetīgi atsvešināto dimensiju. Tā nav pasaules izzināšanas vai estētisku priekšstatu fiksācija, drīzāk – aicinājums uz kompromisa meklējumiem virtuālās realitātes radītajās ilūzijās un uz atraušanos no tradicionālajiem priekšstatiem: “Skatītāju uztveres inerce tiek paralizēta, un tieši šajā brīdī attēls iegūst patstāvīgu vērtību, kam nav vairs nekāda sakara ar mūsu formālajiem priekšstatiem par ainavu kā attālumu, kas jāpārvar, vai arī – attālumu, kas jānovērš, jo mūsu ceļojumi taču arvien beidzas turpat, kur sākušies. Tā ir tāda tūristu loģika: nevis apgūt attālumu, bet likvidēt. Tā tūkstošiem ļaužu diendienā nemitīgi likvidē Parīzi, Romu, Pekinu, Oslo u.t.jpr. Viņi tur ir bijuši, un viņu iztēlē šīs vietas vairs nepastāv. Tā mēs diendienā likvidējam Lielupi, Baltezeru, Ogres Kangarus vai Piebalgas ainavu. Drīz no tā visa nekas vairs nepaliks pāri? Tikai nosaukumi kartēs? Aerofotogrāfijas?”¹

Svarīga nozīme bija arī jauno plašsaziņas līdzekļu attīstības procesam. Tās ir instalācijas, akcijas, video, vides māksla, foto, elektroniskā māksla. Šo jomu pārstāv jaunie meistari – Rasa Šmite un Raitis Šmits, Jānis Garančs un Alise Tifentāle, kas ir mediju centra *e-lab* dibinātāji, koordinatori. Viņu vadībā jaunās tehnoloģiju kultūras veicināšana notiek ļoti aktīvi jau no 1996. gada, un viņu organizētie projekti vairākkārt ir ieguvuši starptautisku atzinību.

Raitis Šmits ir arī viens no radošās inteliģences apvienības “Noass” dibinātājiem. Aktīvi idejas nesēji tautā ir arī mākslinieki Oļegs Tilbergs, Dzintars Zilgalvis un Aija Zariņa, mākslas zinātnieces Ieva Kalniņa un Solvita Krese, dzejniece Amanda Aizpuriete un prozaiķe Nora Ikstena, fotogrāfs Gvido Kajons. Tas ir kultūras un mākslas projekts, kura mērķis ir nekomerciālās mā-

¹ Boiko J. Ainava spoguļi / Studija. – 1999, Nr. 7, 36. lpp.

slas izpaušmju veicināšana, labdarības pasākumu organizēšana, dažādu mākslas veidu sintēzes meklējumi un iespēju apliecinājums. Šajā apvienībā, kuras centrs kā 400 m² liela izstāžu zāle atrodas uz ūdens, kopā darbojas dažādu kultūras jomu pārstāvji – dzejnieki, fotogrāfi, filologi un mākslinieki. Filozofisko kodolu veido Kaspars Rolšteins, kurš jau 1997. gadā ar Sorosa Mūsdienu mākslas centra atbalstu realizēja grandiozu pasākumu – operu *"Rolstein on the Beach"*.

10.5. RAKSTNIECĪBA

Jau astoņdesmito gadu vidū bija vērojamas straujas izmaiņas šī mākslas veida attīstības procesos, un tas, ka, sākoties atmodai, ļoti strauji parādījās jaunas postmodernas literārās domāšanas liecības, apliecināja, ka iekšējos procesos gan prozas, gan dzejas autori jaunajam laikam jau bija nobrieduši. Protams, kā jebkurš jauna laika sākums, arī šis bija pretrunu pilns un ļoti neviendabīgs meklējumu laiks.

Atmodas laika enerģiju un iedvesmu nomainīja bēdīga nostalgija, atklātības vilnis nesa līdzī arī bēdas par realitāti, jo tika noniecināts gandrīz viss, kas bija noticis iepriekšējos gadu desmitos. Daudziem nācās vilties, jo, kā arvien revolūciju laikos, katrs gaida brīnišķīgu, saulainu nākotni, bet tā arvien atnāk ar smagām sociālām un morālām problēmām. Rakstniecības likteni savā veidā var salīdzināt ar laikraksta *"Literatūra un Māksla"* deviņdesmito gadu vēsturi. Tas bija klasisks, lasītāju iemīļots izdevums, kurš, līdzīgi literārajam žurnālam *"Karogs"*, aktīvi sekoja visām jaunākajām izpaušmēm mākslā. Tomēr ekonomisku problēmu dēļ laikraksts *"Literatūra un Māksla"* vairākkārt tika pārdēvēts, koncepcija un nosaukums mainījās, bet izdevuma pastāvēšana kļuva arvien problemātiskāka, līdz 2002. gadā laikraksts *"Literatūra un Māksla Latvija"* piedzīvo savu pēdējo numuru. Protams, latviešu rakstniecību tāds liktenis nav piemēlējis, tomēr daudzi literāri un kultūrfilozofiski izdevumi, kuri daudzsoļi sāka savu jaunā laika dzīvi (*"Avots"*, *"Grāmata"*, *"Kentaurs XXI"*), arī vairs netiek izdoti.

Zināmu stabilitāti jaunie procesi tomēr ieguva deviņdesmito gadu vidū, kad savu vietu ieņēma četri noturīgi virzieni. Pirmkārt, nozīmīga vieta šī laika prozas darbos tika ierādīta dokumentālajai prozai – atmiņām, dienasgrāmatām, stāstiem par to cilvēku dzīvi, par kuriem sociālisma laikā bija aizliegts runāt: patiesība un atklātība bija galvenais un vienīgais, pēc kā ilgojās lasītāji. Daudz tika rakstīts par represijām, izsūtīšanām, deportācijām. Vērtīgāko šādu grāmatu daļu veidoja latviešu prozas klasiķu – Miervalda Birzes, Zigmunda Skujiņa, Regīnas Ezeras, Vizmas Belševicas darbi.

Otru, iepriekš aizliegtu izdevumu grupu veidoja ļoti plašā "pirmās Latvijas Republikas" laika literatūra, kuras atkārtoti izdevumi veidoja ievērojamu daļu vairāku izdevniecību produkcijā.

Nozīmīga un ļoti sarežģīta ir postmodernisma izpaušme straujajā pārmaiņu laikā, kad, sabrūkot impērijai, "zūd totalitārās ideoloģijas mākslīgi uzturētā ilūzija par vienoto literāro procesu. "Lielais vēstījums" sairst, un parādās daudzi "mazi vēstījumi". Grafiskajā attēlojumā pēc pārrāvuma tukšā posma iezīmējas nevis vairs viena, bet daudzas, savā starpā nesaistītas līnijas vai laukumi, telpas daļas, kas pašpietiekami eksistē katra par sevi, reizēm brīnumainā kārtā tomēr saskaroties vai daļēji pārklājoties, satuvinoties un attālinoties. Šādi var raksturot, piemēram, paaudžu attiecības literatūrā un tāpat arī atsevišķu personību radīto literāro pasaulu attiecības. (Te ir vietā atgādināt, ka postmodernisma ētikas ideāls ir atšķirība, citādība līdz ar toleranci pret atšķirīgo un citādo.) Tajā pašā laikā saskares zonas un jauna tipa attiecības veidojas tur, kur agrāk tradicionāli pastāvēja nošķirums. Aktualizējas mākslu sinkrētisms, top dažādi starpnozaru, multimedijāli projekti (literatūra + vizuālās mākslas, literatūra + mūzika utt.)." (Sekte I. Proza. 90. gadi // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001, 3. sēj., 303. lpp.)

Par jaunaģiem prozaiģiem, kas ienāca literatūrā deviņdesmito gadu sākumā, un viņu paveikto

Guntis Berelis raksta:
 "Literatūra – un kultūra vispār – bija pārtapusi intelektuālo vērtību visumā, no kura nepieciešamības gadījumā iespējams kaut ko aizņemt un izmantot saviem nolūkiem: nevis nogāzt, piemēram, Raini vai Čaku no pjedestāla, bet gan atrast maģisko formulu, lai atdzīvinātu šīs ar tik lieliem pūlīņiem par pieminekļiem pārtapinātās personas. Un, iespējams, pakļautu savai iecerei. Tas nozīmē, ka literatūra jau ir uzrakstīta, tomēr atlikuši bezgala daudzi kultūras kodi un refleksijas, turklāt – visi šie kodi nozīmīguma ziņā ir līdzvērtīgi. Nepastāv kāds reālisms, kas būtu "reālāks", "objektīvāks" vai "patiesāks" par citām rakstībām, pastāv vien reālisms, ko dažkārt var izspēlēt kā trumpja kārti (elegantī apspēlēt iespējams pat socreālisma klišeju). Līdz ar to zuda ticība vienai no lielākajām literatūras ilūzijām – īstenības un tās apraksta adekvātumam." (Berelis G.

Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1999, 307. lpp.)

Guntis Berelis

Apskaužamu popularitāti ieguva trimdas rakstniecības plašais klāsts un pilnīgi brīvi pieejamā tulkotā ārzemju literatūra, kas veidoja trešo un ceturto interešu virzienu: katrs lasītājs tagad varēja izvēlēties pats, ko lasīt, bet piedāvājums bija tik plašs un nevienmērīgs, ka nereti to bija ļoti grūti izdarīt, tāpēc nenogurstoši darbojās un par neatslābstošu lasītāju interesi rūpējās dažādi periodiskie izdevumi un citi plašsaziņas līdzekļi. Aktivitāti visos šajos virzienos nodrošināja krietns skaits izdevniecību, kuru izdevumi regulāri ieguva balvas ikgadējos konkursos "Skaistākā grāmata", – "Preses nams", "Jumava", "Atēna", "Zvaigzne ABC", "Neputns", "Pētergailis".

Līdzīgu dažādību demonstrēja arī paši literāti. Jaunā literatūra bija postmoderna ne tikai pēc satura, bet arī pēc formas, bija mainīga un neklasificējama. Kā laba liecība tam ir šo gadu literatūras kritika: atšķirībā no vizuālās mākslas, kur kritika praktiski nepastāv, literatūras kritika kļuva par aizraujošu prozu. Tās tapšanā aktīvi darbojās ne vairs tikai profesionāli kritiķi, bet paši rakstnieki. Īpaša nozīme deviņdesmito gadu prozas vēsturē un arī tieši literatūrkritikas kontekstā bija rakstniekam un kritiķim **Guntim Berelim** (dz. 1961). Nozīmīgs viņa šo gadu izdevums ir "Latviešu literatūras vēsture". "Literatūra pastāv tikai attiecībā," savas grāmatas ievadā apgalvo Guntis Berelis. Berelim attiecības ar latviešu literatūru kā gardēdim ar pavārmākslu. Ēd tikai to, kas garšo. To, kas negaršo, atstāj vēsturei. Bet, ticiet man, šīs attiecības ir tikpat unikālas kā Ilmāra Blumberga "mākslinieciskā patvaļa" Bereļa tekstā."¹

Jāpiemin arī īsprozas krājums "Mīnotaura medības" (abas 1999), eseju un recenziju krājums "Klusums un vārds" (1997). Tajā apkopoti darbi, kuros kā būtiskākais jautājums izskan literatūras eksistences tradicionālās nozīmes pārvērtēšana, t.i.: kādi ir literatūras sociālās misijas uzdevumi, cik nozīmīga ir reālistiskās īstenības fiksācija un cik būtisks ir klasiskais žanru dalījums. Atbildes uz šiem jautājumiem meklē arī citi latviešu postmodernie prozaiķi – Aivars Ozoliņš (dz. 1957; "Dukts", 1991), Mārtiņš Zelmenis (dz. 1956; "Pelēkā brāļa stāsti", 1987; "Rokenroli un citas izmeklētas mīlasdziesmas", 1999), Jānis Vēveris (dz. 1960; "Spoguļu vīns", 1995) un Jānis Einfelds (dz. 1967; "Mēness bērns", 1994).

Īpašu vietu latviešu literatūras vēsturē ieņem Gundega Repše (dz. 1960). Spilgtās metaforās un dzelīgos kontrastos nozīmīgu kultūrvēsturisku saturu pauž unikāli darbi – sarunas ar ievērojamajiem latviešu māksliniekiem ("Pieskārieni", eseja par Kurtu Fridrihsonu, 1988; "Tuvplāni. Džemma Skulme", 2000).

Arī latviešu dzejā deviņdesmito gadu beigās, šķiet, noskaidrojās divi pasaules modeļi, divi pasaules izjūtas un uztveres veidi: "Pirmais modelis saistīts ar ticību cilvēka eksistences jēgai, tam ir izteikta vērtību hierarhija, starp kurām cilvēks atrod savu vietu, spēj tās aizstāvēt vai arī noliegt nepieņemamo. Pasaulei piemīt vese-

¹ Ikstena N. Marta grāmatu izlase // Jaunā Avīze. – 1999, 30. marts, 14. lpp.

lums – ja arī tā ir sašķelta, pretrunas iespējams harmonizēt. Cilvēks šai pasaule jūtas atbildīgs, saistīts ar tautu vai kādu tās daļu.

Otrajā modeli dominē pasaules izziņas, uztveres postmodernais diskurss. Pasaule zaudējusi veselumu, dominē fragmentārisms. Pasaules jēga kļuvusi apšaubāma, vērtību sistēmā valda relativisms un nenoteiktība. Viss kļuvis savstarpēji nomaināms, līdz ar to atcelti pretstati, binārās opozīcijas. Valda īpašs apziņas stāvoklis, kurā nevar nodalīt labo no ļaunā, skaisto no neglītā.”¹

Pirmo modeli veido aktīvi klātesoši visu paaudžu dzejnieki – Imants Ziedonis (“Viegli”, 1993; “Es skaitīju un nonācu pie Viena”, 1996), Imants Auziņš, Knuts Skujenieks, Māris Čaklais, Jānis Rokpelnis (“Lirika”, 1999), Māra Zālite. Būtiska šajā modeli ir Ojāra Vācieša lirikas ietekme. 90. gados turpina iznākt O. Vācieša Kopoti raksti.

Otro modeli pārstāv vidējā paaudze, kura dzejā ienāca deviņdesmito gadu vidū un sevi dēvē par Klāva Elsberga paaudzi, – Amanda Aizpuriete (“Pēdējā vasara”, 1995), Pēters Brūveris (“Sirdī melnajam putnam lizda”, 1995; “Ziedi zaudētājam”, 1999), Guntars Godiņš (“Ēnu nesēji”, 1993), Anna Rancāne (“Advente”, 1991; “Aizlūgums”, 1997).

10.6. TEĀTRIS UN KINO

Misijas zaudējuma apziņa pavada ne tikai oriģināldramaturģiju, bet arī visu teātru dzīvi. Tikai lēnām savas pozīcijas un skatītāju simpātijas ir izdevies iekarot Jaunajam Rīgas teātrim.

90. gadu vidū Latvijas teātros ienāca jaunā paaudze, kas meklēja ko nebijušu, neparastu, kas vēlējās ne tikai šokēt, bet arī teikt savu vārdu teātra vēsturē. 1996. gadā Rīgā tika nodibināts “Nepanesamā teātra artelis”. Tā iedvesmotājs bija Raimonds Rupeiks (dz. 1966), kura teātri pieņemtais vārds ir **Dž. Dž. Džilindžers**. Viņš veidojis tādas izrādes kā “Concerto grosso Nr. 1” (1996), Jaunajā Rīgas teātri – I. Bašēvisa-Zingera lugu “Muzikants un prostitūta” (1997), Dailes teātri – P. Handkes “Vīrs, kurš pārjāja pāri Konstancas ezeram” (1997), A. Strindberga lugu “Spēle ar uguni” (1998). Dž. Dž. Džilindžers ir libreta autors un režisors A. Vilcāna rokoperai “Fausts” pēc J. V. Gētes “Fausta” motīviem (1999).

“Džilindžeru interesējuši jaunas teātra valodas un tēlainības meklējumi, intelektuālas spēles ar varoņu racionālo, emocionālo, juteklisko pieredzi, postmodernu uzveduma struktūru radīšana. Iestudējumiem raksturīgs estētisks minimālisms, pārsmalcinātība, arī psiholoģisks pārdzīvojums.”²

¹ Kalniņa I. Dzeja. 90. gadi / Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001, 3. sēj., 333. lpp.

² Zeltiņa G. Dž. Dž. Džilindžers / Teātris un kino. – R.: Preses nams, 1999, 276. lpp.

■ No četriem deviņdesmitajos gados populārajiem prozas veidiem izvēlieties vienu, kuru labāk pārzināt! Izceliet tā kultūrvēsturisko vērtību!

■ Sameklējiet izdevumus no katras nosauktās izdevniecības un salīdziniet grāmatu veidolu – mākslinieciskā ietērpā un satura atbilstību! Izvēlieties savu “Skaistāko grāmatu”, pamatojiet savu izvēli!

■ Izvēlieties vienu no minētajiem dzejas modeļiem un, lasot oriģināltekstus, salīdziniet tos ar attiecīgā stila piemēriem no vizuālās mākslas (sk. 10.4.)!

■ Analizējiet jaunākos literatūras kritikas piemērus no laikrakstiem vai žurnāliem! Analizējiet kritikas formālo uzbūvi un uzrakstiet savu variantu! Grupās izvēlieties labāko kritikas autoru!

■ Rakstiet pārspridumu par oriģināldramaturģijas iespējamo lomu un nozīmi 21. gadsimta sabiedrībā!

■ Raksturojiet kādu no redzētajām Džilindžera veidotajām izrādēm!

■ Uzrakstiet eseju “20. gadsimta nogales kultūras iezīmes Džilindžera iestudējumos”!

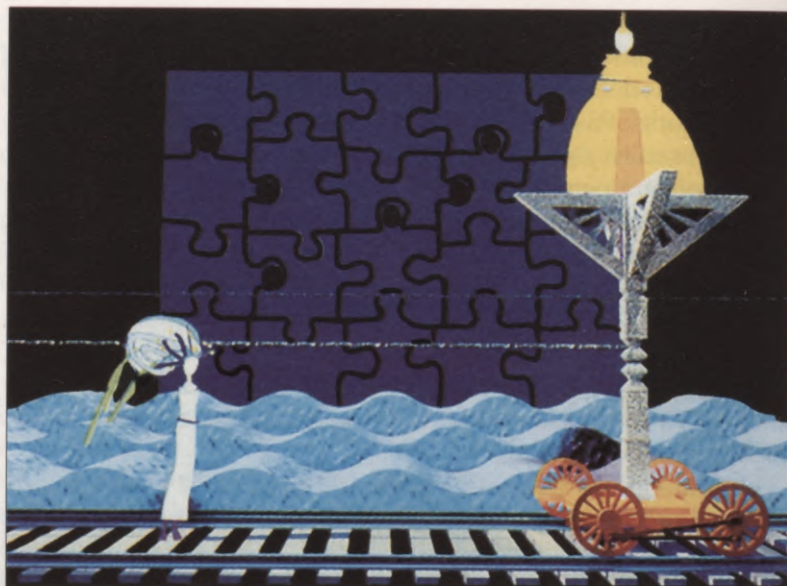
Dž. Dž. Džilindžers

Alvis Hermanis

I. Gailāns. H. Lediņa
"Rolstein on the Beach".
1997

"Neparasta situācija latviešu
oriģināldramaturģijā izveidojās

90. gados pēc Latvijas
neatkarības atgūšanas. Uz
vairākiem gadiem mūsu teātri
un dramatiķi nonāca tādā kā
apmulsuma stāvoklī, jo tie bija
zaudējuši savu pamat-
funkciju – atsaukšanos uz
aktuālajām dzīves norisēm un
spēju atklātāk par radio,
televīziju vai presi paust
patiesību. 90. gados tiešu,
atklātu valodu par visu dzīvē
notiekošo runāja masu
informācijas līdzekļi, un
teātris pēkšņi bija zaudējis
savu misijas apziņu."

(Hausmanis V. Drāma.

90. gadi/ /Latviešu
literatūras vēsture. – R.:
Zvaigzne ABC, 2001, 3. sēj.,
339. lpp.)

90. gadu 2. pusē elektronikas attīstība tika izmantota arī teātra mākslā. Tā, piemēram, scenogrāfs **Indulis Gailāns** (dz. 1962) H. Lediņa operai "Rolstein on the Beach" (1997) izmantoja dator-tehniku, bet **Alvis Hermanis** (dz. 1965) jau stilistiski strādāja ar postmodernisma estētiskajām kultūras zīmēm, izmantojot audio-vizuālu tehniku. Talantīgais režisors kopš 1997. gada ir Jaunā Rīgas teātra mākslinieciskais vadītājs un direktors. Ar šādu nosaukumu Rīgā gadsimta garumā ir darbojušies vairāki teātri, bet 90. gadu vidū jaunā paaudze vēlējās atklāt teātra mākslā kaut ko neredzētu un svaigu. Pie izcilākajiem Alvijs Hermanis iestudējumiem Jaunajā Rīgas teātrī pieder J. Mišimas luga "Marķīze de Sada" (1993), kurai kostīmus veidoja V. Varslavāne, O. Vailda "Doriana Greja ģimēne" (A. Hermanis scenogrāfija, V. Varslavānes kostīmi, 1994), tomēr par režisora izcilāko veikumu jāuzskata Jāņa Medīņa operas "Uguns un nakts" režija un scenogrāfija Nacionālajā operā (1995), kā arī T. Stoparda drāmas "Arkādija" inscenējums 1998. gadā Jaunajā Rīgas teātrī.

No Latvijas ievērojamāko dramaturgu devuma jāmin Gunāra Priedes viencēlieni "Tāltālā zemē", "Pie mums martā" un "Burbuļi" ciklā "Mēļš frotē divielis" (1997), Harija Gulbja "Uz Liepsalām ejot" (1997), Jāņa Jurkāna "Dūdieviņš", "Amālija" (1997), Paula Putniņa "Muldēšanas svētki" (1999), "Kvēli ilgotā" (2001), Pētera Pētersona (1923–1998) "Neviena paša vārda" (1996), "Felikss un Felicita" (1998).

Pēc valstiskās neatkarības atjaunošanas Latvijas kultūrpolitiku **kinomākslas** nozarē veido Latvijas Nacionālais Kino centrs (LNKC), kas dibināts 1991. gadā.

Pāreja uz tirgus principiem tika pieļauta pārāk agri, nerēķinoties ar nozares īpatnībām, speciālistu sagatavotību darbam brīvā tirgus apstākļos. Rezultātā 90. gadu sākumā filmu rūpnie-

cības pamatā esošā infrastruktūra izjuka. Neskaidrās finanšu situācijas dēļ krasi samazinājās producēto filmu skaits.

Nepietiekamais valsts finansējums rosināja filmu veidotājus pievērsties sadarbībai ar citām valstīm. Parādījās jauna tendence – iesaistišanās kopražojumu veidošanā. Tādā veidā tapa režisores Lailas Pakalniņas spēlfilma “Kurpe” (Latvija un Vācija), Unas Celmas spēlfilma “Seko man” (Latvija un Zviedrija), Latvijas un Igaunijas kopsadarbības spēlfilma “Trīs stāsti par...” (Latvijas daļas – “Tristans un Izolde” režisors bija Askolds Saulītis) u.c.

Latvijā notiek trīs filmu festivāli.

Nacionālais filmu festivāls “Lielais Kristaps”

Festivālu organizē Latvijas nacionālais Kino centrs un Kineamatogrāfistu savienība. Turpmāk ieplānots to rīkot reizi divos gados, festivāla starplaikos demonstrējot Latvijā veidotas filmas.

Filmas tiek grupētas vienā no triju veidu skatēm – konkursa skatē, informatīvajā skatē un “atvērtajā ekrānā” (eksperimentālie darbi, speciālprogrammas, studentu radošie meklējumi).

Starptautiskais kinoforums “Arsenāls”

Festivāls notiek reizi divos gados kopš 1986. gada, un to rīko Starptautiskais Kino centrs sadarbībā ar Rīgas Doma un Latvijas Republikas Kultūras ministriju. Atbalstu tam sniedz Latvijas Republikas Ārlietu ministrija. Starptautiskā kinoforumā direktors ir **Augusts Sukuts**. Kinoforumā aizsākums bija *Kino dienas* 86. 1998. gadā “Arsenāla” ietvaros nedēļas laikā Rīgā tika demonstrētas 220 filmas no 42 valstīm.

Starptautiskais kinoaktieru festivāls “Baltijas Pērle”

Festivāls notiek katru gadu kopš 1994. gada, izvirzot centrā filmaktiera profesiju. Festivāla laikā notiek interesantas tikšanās ar leģendāriem aktieriem.

Latvijā strauji ienāk ārzemju, galvenokārt amerikāņu kino. Rīgā atrodas divi Somijas un Latvijas filmu kopuzņēmuma *Baltic Cinema* kinoteātri – “**Daile**” (rekonstruēts 1997) un “**Oskars**”. Kopš 1993. gada *Baltic Cinema* direktors Latvijā ir **Atis Amoliņš**.

Cerības par latviešu kino atdzimšanu ir radījusi **jaunā kino-režisoru, operatoru un producentu paaudze** Latvijas Kultūras akadēmijā.

Atis Amoliņš

10.7. MŪZIKA

Desmitgadē pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas arī mūzikas dzīvē notika straujas pārmaiņas. Lielo pārvērtību laikā tieši mūzika bija tā, kas vienoja tautu, un vēlākajos gados atbrīvošanās process kopumā ieguva “dziesmotās revolūcijas” apzīmējumu. Tā cauri visiem sarežģītajiem sociālpolitiskajiem laikiem nu jau gandrīz pusotru gadsimtu tieši dziesmusvētku tradīcija ir bijusi vienojošā, iedvesmojošā un nemainīgi stabilā tautas gara glabātāja. Īpaša pacēluma gaisotne bija raksturīga 1990. gada dziesmusvētkiem, kuros pirmoreiz piedalījās arī ārzemēs dzīvojošo

- Komentējiet autentiskas folkloras nepieciešamību mūsdienu sabiedrībā!
- Atrodiet grāmatās informāciju par dziesmusvētku tradīciju un izvērtējiet šīs tradīcijas nozīmi!
- Uzrakstiet pārspriedumu par klasiskās mūzikas nozīmi 21. gs. cilvēka dzīvē!

Muzikoloģe Inese Lūsiņa ir raksturojusi daudzus Latvijas mūziķus. Gidons Krēmers ir pasaules pirmā vijole. Viņu pazīst visi, pat tie, kas nekad nav dzirdējuši par Latviju.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas šīs Rīgā dzimušais mūziķis ir uzņēmis savas dzimtenes un tās kultūras popularizēšanas misiju pasaulē. Jauniešu kamerorķestris, kurā spēlē mūziķi no visām Baltijas valstīm, kopā ar maestro ir koncertējis visā pasaulē, izsaucot vispārēju atzinību. Kā īpaša vērtība ir jāmin arī tas, ka orķestra repertuārā nozīmīgu daļu ieņem latviešu oriģinālmūzika, piemēram, Pēterā Vaska "Tālā gaisma". Šajā orķestrī kā izcils talants ir uzplaukusi čellistes Martas Sudrabas meistarība. Pēdējos gados Gidons Krēmers arvien biežāk ierodas Rīgā, kur ir nodibināta arī KREMERata Baltica birojs.

latviešu kori un deju kopas. Grūti vārdos atklāt emocionālo savijējumu Lūcijas Garūtas lūgšanas "Mūsu tēvs debesīs" (no kantātes "Dievs, Tava zeme deg!") izpildījuma brīdī, kad tūkstošiem sveču liesmiņu vienoja kopkori un klausītājus. Ar 1993. gadu tika atjaunota pirmās Latvijas Republikas laiku tradīcija dziesmusvētkus rīkot gados, kas beidzas ar 3 un 8, nevis ar 0 un 5 kā padomju laikā, kad šos svētkus vajadzēja pielāgot 1940. gada "sociālistiskās revolūcijas" jubilejām.

Izlaušanās aiz padomju laiku "dzelzs priekšvara" deva iespēju daudziem amatierkoriem līdzās slavenajiem "Ave Sol" un "Dzintaram" plūkt laurus starptautiskos konkursos.

Kopīgas dziedāšanas tradīcijas spēks pierādījās arī Rīgas 800 gadu jubilejas svinībās, kad zonā "Rīga dzied" visai dienai netrūka ne melodiju, ne dziedātāju. "Tedvesmas pilsēta", kā Rīga tika saukta svētku laikā, dziedāja kā vēl nekad.

Atjaunotnes ceļš, kas noveda pie tāda visas tautas dziedātprieka, sākās jau 20. gs. astoņdesmito gadu beigās, kad presē sākās polemika par autentiskas folkloras nepieciešamību. Pseudotautiskā ārišķība, pompozitāte un neīstums, kāds bija raksturīgs tautas mūzikas padomju laika interpretācijām, atklāja "pret-runu starp īsto, dzīvo un dabisko, taču pagrīdē iedzīto tautas mākslu un kosmopolitizēto, manekenizēto folkloras surogātu"¹. Tā rakstīja Māra Zālite pirms tautas mūzikas festivāla "Baltica – 88". Tautas mūzikas festivāli bija ļoti nozīmīgi visu triju Baltijas zemju atmodas kustībā, tie vienoja, stiprināja un atgādināja par nacionāli savdabīgo un seno tautu vēsturi. Šajos gados arvien aktīvāka kļuva arī dažādu tautas mūzikas ansambļu darbība, tika meklēta īstā – gan muzikālā, gan saturiskā identitāte. Nozīmīgi pētījumi tika veikti arī tautas mūzikas instrumentu pētniecībā un iedzīvināšanā.

Mūzikas dzīves uzplaukumā nozīmīgu ieguldījumu ir devuši klasiskās mūzikas izpildītājmākslinieki. Pasaules klases soprāns Inese Galante šo gadu laikā ir pierādījusi savas unikālās balss īpašā tembra augsto kvalitāti un neizmējamās iespējas uz dažādām pasaules operu skatuvēm, ieguvusi zelta (1999) un platīna (2000) disku. Viņas partneri ir pasauleslavenie Rīgas viesi – čellists Mstislavs Rostropovičs, tenors Hosē Karrera. Cikla "Pilsētai un pasaulei" ietvaros notikuši Ineses Galantes solokoncerti un Gidona Krēmera orķestra KREMERata Baltica koncerti 2001. gada vasarā vislabāk raksturoja ceļu, kādu bija nogājuši Latvijas mūziķi pēdējo desmit gadu laikā. Tā ir visaugstākā meistarība un pasaules atzinība. Tieši tādiem vārdiem var raksturot arī Egila Siliņa sasniegumus – viņš ir daudzu starptautisku konkursu laureāts, dziedājis nozīmīgas lomas gandrīz visos slavenākajos opernamos pasaulē – Vīnē, Hamburgā, Parīzē, Barselonā, Vašingtonā, Ņujorkā un daudz kur citur.

¹ Zālite M. Pirms festivāla // Literatūra un Māksla. – 1988, 22. jūlijs, 3. lpp.

Tautas iemīļoti solisti ir Inese Galante (soprāns), Sonora Vaice (soprāns), Inga Kalna (soprāns), Kristīne Gailīte (soprāns), Antra Bigača (mecosoprāns), Elina Garanča (mecosoprāns), Kristīne Zadovska (mecosoprāns), Ingus Pētersons (tenors), Viesturs Jansons (tenors), Nikolajs Goršeņins (baritons), Samsons Izjumovs (baritons), Egīls Siliņš (bass), Krišjānis Norvelis (bass). Apbrīnojams ir Latvijas Nacionālās operas vecmeistara tenora Kārļa Zariņa sniegums. Viņš savā 70 gadu jubilejā iepriecināja daudzus viņa talanta cienītājus ar balss dzidrumu, spēku un jauneklīgu spožumu. Par tradīciju ir kļuvuši koncerti Opermūzikas svētkos Siguldā, senās un klasiskās mūzikas koncerti Bauskā un Rundāles pilī. Neaizmirstami mūzikas svētki ir Operas festivāli, kas pirmoreiz notika 1998. gadā. Šo svētku un festivālu norise arvien garantē pašu augstvērtīgāko izpildītājmeistarības demonstrējumu.

Lielu ieguldījumu Latvijas mūzikas dzīvē sniedz Latvijas Nacionālā opera (LNO). Operas kolektīva darbībā nozīmīgs bija 1995. gads, kad "Baltais nams", kā to jau trīsdesmitajos gados nosauca Mariss Vētra, vēra savas durvis pēc ilgstošas restaurācijas. Zīmīgi, ka pirmā opera uz atjaunotās skatuves bija Jāņa Medīņa "Uguns un nakts", kurā kā debitants uzstājās režisors un scenogrāfs Alvis Hermanis. Pagrieziens Latvijas Nacionālās operas vēsturē ir saistīts ar 1996. gadu, kad par operas direktoru sāka strādāt Andrejs Žagars. Cits pēc cita top krāšņi, teatrāli pilnskanīgi un scenogrāfiski meistarīgi uzvedumi (piemēram, Dž. Verdi "Nabuko", Gunta Gailiša iestudējums, Andra Freiberga scenogrāfija, 1996; G. Doniceti "Lucia di Lammermoor", režisors Pēteris Krilovs, scenogrāfs Andris Freibergs, 1997; Dž. Verdi "Aīda" – debija LNO režisorei Mārai Ķimelei un scenogrāfam Ilmāram Blumbergam, 1998). Operas plašo repertuāru nav

Obojists un diriģents
Normunds Šnē

Skats no Džuzepes Verdi operas "Aīda" uzveduma Latvijas Nacionālajā operā. 1998

Skats no Jāņa Mediņa
operas "Uguns
un nakts" uzveduma
Latvijas Nacionālajā operā.
1995

1998. gadā uz LNO skatuves pirmoreiz tika iestudēta G. F. Hendeļa opera "Alčīna" (diriģents Andris Veismanis – debija LNO, režisore Kristīna Vuss – debija LNO, scenogrāfs Andris Freibergs, kostīmu māksliniece Kristīne Pasternaka). "Šīs filozofiskās pasakas pievilcība slēpjas visu elementu harmonijā: ne dziedoņi, ne diriģents, ne režisors, ne dekorācijas un kostīmi nenomāc cits citu, bet saplūst vienā veselumā. Spilgtais, aizraujošais un izsmalcinātais uzvedums, kas saglabā vēsturiski nosacīto izklaidējošo raksturu, kļuva par vēl vienu soli nākamajā gadsimtā, kur opera tomēr būs teātris, nevis koncerts kostīmos. Šajā izrādē uzmirdzēja Sonora Vaice, kuras balss un skatuviskais talants sakļāvās Alčīnas tēlā kā roka cimdā. "Tautās izgāja" arī LNO jaunatne: soprāns Ilze Kozlovska, tenori Aleksandrs Antošenko un Viesturs Jansons, bass Romāns Poljšadovs." (Pētersone O. Latvijas Nacionālā opera 1991–1999 / Latvijas Nacionālajai operai – 80. – R., 1999)

iespējams uzskaitīt, uzvedumu veiksmes apliecinājums ir tautas mīlestību, pasaules slavu ieguvušo meistarību darbība un pilnās skatītāju zāles.

Ievērojama ir mūziķa un diriģenta Normunda Šnē un viņa 1987. gadā dibinātā orķestra "Rīgas kameramūziķi" darbība. Šis mūziķu kolektīvs uzskata par savu uzdevumu iepazīstināt klausītājus ar 20. gadsimta pasaules labāko klasisko mūziku (B. Bartoka, G. Mālera, O. Mesiāna, A. Šnitkes u.c. komponistu darbi), kura padomju Latvijā bija ļoti maz pazīstama. Kolektīvs ir guvis ievērojamus panākumus daudzos vieskoncertos. Par nozīmīgāko notikumu, kura iespaidu daudzi rīdzinieki un viesi no visas pasaules atcerēsies vēl ilgi, kļuva N. Šnē speciāli Rīgas jubilejai nodibinātā Rīgas Festivālu orķestra un komponista Mārtiņa Brauna dāvāna Rīgai 800 gadu jubilejā. Tas ir skaņdarbs "Sapnis par Rīgu", kurš 2001. gada 18. augustā tika atskaņots Daugavas krastos svētku ugunošanas laikā. Opuss, kurā pilnskanīgi tiek izmantoti dažādi muzikālās izteiksmes līdzekļi, talantīgā sintēzē demonstrē monumentālu formu, kas, iespaidīgo ugunspuķu krāsu mirdzuma pavadītā, kļuva par grandiozu svētku kulmināciju.

IZSKAŅA

Gadsimtu mijas kultūras hronika

05. 11. 99

1. novembrī Čehijas premjers Ārzemju mākslas muzejā atklāja **jūgendstila zvaigznes A. Muhas izstādi**. Muha atklājas kā plakātists, reklāmas un dekora meistars, sevišķi slaveni ir Muhas plakāti V. Sardū drāmai "Žismonda" ar aktrisi S. Bernāru kā galveno tēlu.

(E. Kļaviņš. – Diena, 14. lpp.)

■ Lasot šo nodaļu, grupējiet sniegto informāciju pēc principa:

- 1) mākslas veidi, zinātne,
- 2) notikumu nozīme!

Veiciet analīzi un komentējiet rezultātu!

■ Izvēlieties 10 svarīgākos notikumus, kuri jūsuprāt, tiks ierakstīti 21. gs. Latvijas kultūras vēsturē!

Celtnieku sāktā RTU laboratorijas ēku demontāža atbrīvos **vieta Rātslaukuma būvei** un ļaus atjaunot arī kādreiz bijušo ielu.

(S. Kočāne. – Diena, 1. lpp.)

12. 11. 99

Somijas Zviedru kultūras fonds sācis jaunu sadarbības programmu Baltijas valstīs – "**Rezidences mākslinieks**". Par pirmo rezidentu Eenes Lietišķās mākslas koledžā izraudzīts keramiķis Imants Klīdzējs.

(R. Muižniece. – Diena, 14. lpp.)

Aktrise **Dina Kuple** Dailes teātra jaunajā iestudējumā "Tēlu meistari" atveido galveno – zviedru rakstnieces **Selmas Lāgerlēvas tēlu**. Šis lugas pirmuzvedums notika Stokholmas drāmas teātrī 1998. gada 13. februārī.

(T. Šaitere. – Diena, 16. lpp.)

A. Muhas
izstādes ieejas
biļete

Nacionālās
bibliotēkas
projekts.
Arhitekts
G. Birkerts

13. 11. 99

UNESCO ģenerālā konference piektdien vienbalsīgi un bez diskusijām pieņēma rezolūciju par atbalstu jaunās **Latvijas Nacionālās bibliotēkas celtniecībai**. Rakstiski bibliotēkas celtniecības projektu jau atbalstījušas 11 valstis.
(E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

19. 11. 99

Itāļu izcelsmes **amerikāņu mūzikas producenta Dana Pauls Perns** no Ņujorkas uz Latviju brauc, lai šeit ar mūsu mūziķiem ierakstītu savu un citu amerikāņu mūsdienu komponistu mūziku.

(I. Lūsiņa. – Diena, 14. lpp.)

20. 11. 99

Venēcijas 48. mākslas biennālē Latvijas ekspozīcija tika iekārtota *San Giovanni Novo* baznīcā ar Intas Rukas, Anitas Zabiļevskas un Ojāra Pētersona darbiem.

(I. Rupenheite. – Diena, 12. lpp.)

24. 11. 99

Aija Zariņa zīmē bezgalības zīmes un veltī tās **Jēzus 2000. dzimšanas dienai**. Izstāde būs skatāma "Noasā", Daugavā pie AB dambja visu janvāri.

(T. Šaitere. – Diena, 16. lpp.)

26. 11. 99

Šodien kinoteātrī "Rīga" ir pirmizrāde Latvijas un Igaunijas projektam – filmu triloģijai "Trīs stāsti par...", kuru veido 3 īsfilmas par mīlestību. Latviešu romāni pēc leģendas "**Tristans un Izolde**" motīviem veidojis Askolds Saulītis.

(A. Kalve. – Diena, 16. lpp.)

3. 12. 99

Līdz 12. decembrim Valsts Mākslas muzejā skatāma gada labākā personalizstāde, **Sandras Krastiņas "Glezna un glezna"**. (E. Zirnis. – Diena, 16. lpp.)

4. 12. 99

Pirmo reizi Latvijas ērģelbūves vēsturē Ventspils rajona Ugālē mācītāja un starptautiski atzīta ērģelbūves meistara **Jāņa Kalniņa darbnīcā** izgatavots instruments, kuru pasūtījis Jorans Grāns no Stokholmas.

(J. Trops. – Diena, 10. lpp.)

2001. gada augustā paredzēta pirmā mise **Liepājas Ezerkrasta katoļu baznīcā**. Jauno, moderno, stiklā būvēto dievnamu Liepājai dāvina Vatikāns. Baznīcas ēku būvē Hannoverē kā Vatikāna paviljonu EXPO 2000, to projektējuši vācu un latviešu arhitekti.

(N. Driķe. – Diena, 1. lpp.)

Lielbritānijas kompānija *Campion Records* laidusi klajā jaunu **Ineses Galantes CD AIETTA**. Starptautiski iecienītais Latvijas soprāns Londonas kamerorķestra Londonas *Musici* pavadījumā dziedāja laicīgās un garīgās baroka laikmeta komponistu – Hendeļa, Durantes, Monteverdi ārijas.

(Diena, 14. lpp.)

Piektdien Doma baznīcā sveica šī gada Baltijas balvas laureātus. Latviešu literatūrkritiķei **Janīnai Kursītei** balvu pasniedza asamblejas priekšsēdētājs R. Ražuks.

(Diena, 1. lpp.)

9. 12. 99

Neviens šodien neapšaubīs Glikas Bībeles tulkojuma fundamentālo ietekmi uz latviešu valodas veidošanās vēsturi, tomēr valoda attīstās un mainās. (..) Ziemassvētku priekšvakarā esam sagaidījuši Latvijas Bībeles biedrības tulkošanas komisijas veikto darbu **"Evaņģēliji un Apustuļu darbi"**.

(J. Rubenis. – Diena, 20. lpp.)

10. 12. 99

"Vakar spēlēju Valmierā, nesen atgriezies no Japānas, bet vēl pirms tam viesturnejā Ķīnā pirmo reizi piedalījos Pekinas mūzikas festivālā. Parīt jau būšu Venēcijā, tad vienu vakaru varēšu būt kopā ar ģimeni Beļģijā," – tā īsi pirms uzstāšanās Berlīnē kopā ar Latvijas Nacionālo simfonisko orķestri 28. novembrī stāstīja pasauleslavenais **ebreju čellists, kādreizējais rīdzinieks Miša Maiskis**.

(I. Lūsiņa. – Diena, 18. lpp.)

Sandra Krastiņa

Inese Galante

11. 12. 99

Pasaka par pasaules raksturu

Reiz Dievs sacīja Ādamam:
"Tev būs sava pasaule."
"Kāda tā būs?" Ādams vaicāja.
"Tajā būs iemiesots viss, kas
starp mums ir noticis," teica
Dievs.

(J. Rubenis, M. Subačs. – Diena.)

■ Komentējiet I. Raiskuma vārdus! Par kādu izstāžu zāli un kāpēc runā kritiķe? Kāds tai sakars ar tirgu un gadskārtējām mākslas izstādēm?

Rīgas Rātslaukums ar Melngalvju nama kompleksu un Rolanda statuju atkal kļūst par galvaspilsētas centru – šāda doma izskanēja 9. decembra pēcpusdienā svinīgajā **Rātslaukuma atklāšanā un Melngalvju nama iesvētīšanā**.

(S. Kočāne. – Diena, 1. lpp.)

Mākslas muzejā **Arsenāls** līdz gada beigām apskatāma gads-kārtējā **Rudens '99 izstāde**. Tā ir gluži laba izsaukuma zīme šim (arī) mākslas gadsimtam, kārtējo reizi atgādinot, ka vienīgā lielā (ne tuvu ideālā) izstāžu zāle, ak, ironija, Latvija vārdā, pārvērsta par tirgu...

(I. Raiskuma. – Diena, 14. lpp.)

17. 12. 99

Nācis klajā **Ingas Gailes** pirmais dzejoļu krājums "Laiks bija iemīlējis" un **Ingas Ābeles** stāstu krājums "Akas māja".

(D. Bērziņš. – Diena, 20. lpp.)

18. 12. 99

Uz izstādes atklāšanu Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā "Un to visu es atstāju jums" **Marta Alberinga** ieradās spilgti sarkanā tērpā un dejoja spāņu dejas. Viņai ir 90 gadi un 4 mēneši.

(A. Kalve. – Diena, 16. lpp.)

8. 01. 2000

Mākslas akadēmijā jaunā gada sākumā bija pulcējušies bērni no 18 Latvijas mākslas skolām, lai piedalītos pasaules bērnu mākslas projektā **Child Art 2000**, kuru rīko Starptautiskais bērnu mākslas fonds ICAF (*International Child Art Foundation*) Vašingtonā, ASV. Latviju pārstāvēs Mārtiņa Muzikanta darbs "Jauks vakars pie ezera 2000. gadā".

(T. Muzikants. – Diena, 14. lpp.)

14. 01. 2000

Gada nogalē izdevniecība "Zvaigzne ABC" laidusi klajā K. Skalbes "Mazās piezīmes" un G. Merķeļa "Latviešus".

(Diena, 12. lpp.)

Mākslas akadēmijā apskatāma **grafikas klasiķu O. Ābelītes, O. Noriša, J. Plēpja un P. Upīša** piemiņas izstāde.

(A. Lūse. – Diena, 12. lpp.)

15. 01. 2000

Rolanda statuja, ko decembra sākumā novietoja Rātslaukumā pie Melngalvju nama, piektdien tika demontēta. Turpmāk tā kalpos par paraugu firmas "Restaurators" akmeņkajiem, kuri izgatavos statujas kopiju.

(Diena, 9. lpp.)

GARLĪBS MERKELIS
LATVIEŠI

G. Merķeļa "Latvieši"
un K. Skalbes "Mazās
piezīmes"

22. 01. 2000

Latvijas Nacionālās operas solists **tenors Kārlis Zariņš**, kurš savā 40 gadus ilgajā skatuves mūžā izpildījis vairāk nekā 50 operlomu, 21. janvārī tika godināts par mūža ieguldījumu opermākslā.

(Diena, 1. lpp.)

28. 01. 2000

Šovakar Rīgas Domā **Larisas Bulavas** 50 gadu jubilejas koncerts un 25 gadi, kopš viņa pirmo reizi sēdusies pie Doma ērģelēm. Koncertā L. Bulava spēlēja J. S. Bahu.

(I. Lūsiņa. – Diena, 12. lpp.)

5. 02. 2000

Vairāk nekā 60 grāmatu tulkotāja, izsūtījumu pārdzīvojuši kādreizējā "franču grupas" dalībniece **Milda Grīnfelde** 4. februārī no Valsts prezidentes V. Vīķes-Freibergas saņēma Triju Zvaigžņu ordeni.

(E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

11. 02. 2000

Šodien mūsu Baltajā namā **Inga Kalna** dziedās G. F. Hendeļa operā "Alčīna". Trešdien uz tās pašas skatuves un ar to pašu partneri, tenoru Nauri Puntuli viņa bija titulpārī Dž. Verdi operā "Traviata", ko pirmo reizi Rīgā diriģēja poļu diriģents Z. Graca, bet rīt I. Kalna jau būs Vācijā, kur patlaban ir Hamburgas operas soliste.

(I. Lūsiņa. – Diena, 14. lpp.)

12. 02. 2000

"**Ilgu tramvaja**" galvenās lomas tēlotāja Indra Briķe saka, ka divas reizes viņai nākas iet izcilu aktrišu pēdās – bija A. Liedskalniņa un viņas Blanša, bija E. Radziņa un viņas Stella Kempbela "Mīlajā melī", kuras lomu iestudēs Indra.

(T. Šaitere. – Diena, 14. lpp.)

18. 02. 2000

Rīgas Domes valde akceptējusi likumprojektu par Filharmonijas skvēra pārdēvēšanu par **Līvu laukumu** un Eduarda ielas pārdēvēšanu par **Nikolaja Rēriha ielu**.

(Diena, 1. lpp.)

11. 03. 2000

"Teātris man sapņos rādās, pat skatuves smaržu jūtu," saka aktrise **Milda Klētniece**, kura savu dzīves jubileju svin šodien Dailes teātrī.

(T. Šaitere. – Diena, 14. lpp.)

Rolanda statuja atjaunotā Melngalvju nama priekšā. 1999

■ *Kāpēc Rolanda statujai vajadzīga kopija? Vai jūs zināt līdzīgus gadījumus pasaules mākslas vēsturē?*

Indra Briķe Blanšas lomā T. Viljamsa izrādē "Ilgu tramvajs"

Šonedēļ iespaidīgajā Starptautiskā Valūtas fonda mākslas galerijā Vašingtonā atklāja baltiešu mākslas izstādi *Baltijas māksla – mūslaiku gleznas un skulptūras*. Izstādē pārstāvēti 43 Latvijas, Lietuvas un Igaunijas mākslinieku darbi. (L. Eglīte. – Diena, 14. lpp.)

Pēteris Vasks

2000. gada 3. martā Nacionālajā operā Festivāla orķestris dirigenta **Normunda Šnē** vadībā pirmo reizi Latvijā atskaņoja **Pētera Vaska 2. simfoniju**. Monumentālais skaņdarbs tapis pēc radio *BBC* un Bornmosas simfoniskā orķestra pasūtījuma. 1999. gada vasarā tas pirmo reizi tika atskaņots **Londonas Albertholā**.

“Saprotu, ka rakstīt simfoniju mūsdienās ir neprāts: cilvēkiem nav laika lasīt grāmatas, kur nu vēl klausīties simfonijas. (..) Es komponēju ļoti lēni un ilgi, ar atbildību par jebkuru takti un skaņu. Bet, kad esmu pabeidzis, pasaku: tas ir viss, ko šobrīd varu. Pasaule ir pilna skaņu, mūzikas un trokšņu, tāpēc komponists nedrīkst jebkura acumirkļa iegribu pārlikt skaņās un pagērēt, lai to klausās. Mana mūzika var nepatikt, bet nepārmēti man pavisību, iedomību vai augstprātību! Vienkārši labāk nevaru!”

(I. Lūsiņa. P. Vasks // Diena, 2000. gada 3. martā)

11. 03. 2000

Gleznotājam **Džemmai Skulmei** šis laiks ir nozīmīgu notikumu un gandarījuma pilns. Apgādi *Jumava* un *Neputns* izdevuši krāšņu katalogu “Mākslinieki Skulmes. XX gadsimts”, bet Maskavā vienā no pasaules lielākajiem un prestižākajiem mākslas muzejiem – Valsts Tretjakova galerijā norit Skulmju dzimtas izstāde. (A. Kalve. Skulmju dzimtas sāga // Diena, 16. lpp.)

21.03.2000

Latvijas Nacionālās operas baleta soliste **Margarita Demjanoka** kļuvusi par diplomandi IV starptautiskajā Rūdolfa Nurijsa baleta konkursā Budapeštā, kurā piedalījās 80 dejojāji no 16 pasaules valstīm.

(E. Tivums. – Diena, 14. lpp.)

4.04.2000

Priecājos par to, ka Jaunais Rīgas teātris atkal pratis sevi apliecināt, ieintriģēt un piemērot austriešu modernās literatūras aizsācēja **Artura Šniclera** (1862–1931) skandalozo lugu “Rondo”, A.A.) mūsdienu Latvijas dzīves realitātēm.

(T. Šaitere. – Diena, 12. lpp.)

14.04.2000

Pasaules mūzikas vēsturē apbrīnojams, patiesi unikāls fakts. Mūsu Nacionālās operas tenors **Kārlis Zariņš** savā septiņdesmitās jubilejas gadā ierakstījis kompaktdisku.

(I. Lūsiņa. – Diena, 14. lpp.)

Berlinē, Hebela teātrī, 13., 14. un 15. aprīlī notiks **Jaunā Rīgas teātra** viesizrādes iestudējumam **"Čūska"**, kuru veidojis režisors Viesturs Kairiņš.

(Diena, 14. lpp.)

28.04.2000

Zviedrijas Nacionālā radio pirmajā programmā divdesmit deviņos turpinājumos, sākot ar 26. aprīli, pārraida **Vizmas Belševicas "Bille dzīvo tālāk"** (tulkojis Juris Kronbergs).

(Diena, 13. lpp.)

17.05.2000

Darbs, ko paveicis aktieris un dramaturģa autors **Rūdolfs Plēpis** ar savu klātbūtni Daugavpils teātra izrādē **"Sapņu spēles jeb Dvēseles kumēdiņi"** [par J. Poruku, A.A.], nekautrīgi, bet pārliecinoši ierindojams aktiermākslas šedevru kārtā.

(N. Naumanis. – Diena, 13. lpp.)

22.05.2000

Jaunās dokumentālās muzikālās videofilmas **"Tempus perfectum"** pirmizrāde notiks Latvijas filmu festivālā **"Lielais Kristaps"**. Filmēti 1998. un 1999. gada Starptautiskie Senās mūzikas festivāli Bauskā, Rundālē, Rīgā.

(Diena, 14. lpp.)

30.05.2000

Plašā izstādē [lietišķās mākslas un dizaina izstādē **"Deviņdesmitie"**, A.A.], kurā piedalīsies visu paaudžu mākslinieki, iecerēta kā aptverošs pārskats par latviešu lietišķās mākslas un dizaina attīstību desmit gados.

(Diena, 14. lpp.)

15.06.2000

Šodien mākslas muzejā **"Arsenāls"** atklāj **Starptautisko tēlniecības kvadriennāli "Rīga 2000"**, ko rīko Latvijas Mākslinieku savienība. Tajā savus darbus piekrituši eksponēt Latvijas, Igaunijas, Lietuvas, Krievijas, Norvēģijas un Somijas tēlnieki.

(Diena, 13. lpp.)

17.06.2000

Zviedrijas radio populārās mūzikas kanālā latviešu grupu **"Prāta vētra"** pēdējā laikā raida katru dienu, un tā ir pirmajās vietās klausītāju aptaujās.

(I. Lūsiņa. – Diena, 13. lpp.)

Kārlis Zariņš

V. Belševica "Bille dzīvo tālāk". 1996

Muzicē "Prāta vētra"

H. Elers
EXPO Latvijas
paviljons Hannoverē

1.07.2000

Ap 500 mākslinieku piektdien pārvērtā Latvijas Nacionālo dienu **pasaules izstādē EXPO 2000** par latviešu mūzikas un deju krāšņu festivālu.

(O. Rozītis, Hannoverē. – Diena, 1. lpp.)

3.07.2000

Svētdien, uzrunājot **Latvijas Skolu jaunatnes 8. dziesmu un deju svētku** noslēgumkoncerta dalībniekus Mežaparka Lielajā estrādē, Valsts prezidente **Vaira Vīķe-Freiberga** novēlēja, lai visiem šie svētki paliek atmiņā uz mūžu.

(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

6.07.2000

Otrdien, 4. jūlijā, 93 gadu vecumā miris leģendārais latviešu koru diriģēšanas vecmeistars **Haralds Mednis** – diriģents, kura tēls tautas apziņā saaudzis ar J. Vītola "Gaismas pili", dziesmu-svētkiem, tautas atmodu, vīru kori "Tēvzeme" un Latvijā pirmo skolotāju kori "Skaņupe".

(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

7.07.2000

Spējam un siltam vasaras lietum listot, Turaidas muzejrezervātā ar Avota dienu sākās **XIII Starptautiskais folkloras festivāls**, vienlaikus tika atzīmēta gan Turaidas Dainu kalna 15 gadu jubileja, gad Dziesmu dārza pastāvēšanas 10. gadskārta un atklāta skulptūra "Šai saulē – viņsaulē", kas noslēdz tēlnieka **Induļa Rankas** veidoto 25 akmens skulptūru ansambli.

(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

12.07.2000

Pirmoreiz teātra festivālā Aviņonā debitē latviešu teātris tā "dzīvajās formās" – jau minētās galvenās programmas "Teātris no Balkāniem līdz Baltijai" ietvaros 16 reizes tiks rādīta izrāde "Hotel Europa". Bet šī apvienotās mākslas prece – izrāde "Eiropas viesnīca" – ir vairāku Eiropas kultūrinstitūciju projekts, kurā savu daļu ienes latviešu grupiņa: režisors **Viesturs Kairišs**, māksliniece **Ieva Jurjāne**, aktieri **Maija Apine**, **Natālija Grebņeva**, **Andis Strods** un organizators Latvijā – Jaunā teātra institūts. (N. Naumanis. – Diena, 12. lpp.)

S. Skribnovskis, E. Krūmiņš.
**Piemineklis Annai
 Ģertrūdei Vērmanei
 Vērmanes dārzā Rīgā. 2000.**
 (Piemineklis pirmoreiz
 tika uzstādīts 1829. gadā
 pēc viņas dēla
 J. K. Vērmaņa pasūtījuma.)

17.07.2000

"Pārliecinošas trupas brīnišķīga izrāde," – tā "Apburto princesi" vērtē ārzemju prese. Solisti – **Jūlija Gurviča** un **Igors Pavļeņins**.

(E. Tivums. – Diena, 14. lpp.)

25.07.2000

Džeza zvaigzne, tenorsaksofonists **Billijs Harpers** no Ņujorkas pirmdien ieradās Rīgā, lai šonedēļ sniegtu meistarklases un žūrijas komisijas sastāvā vērtētu otro **starptautisko saksofonmūzikas konkursu Staicelē "Spožā notis"**.

(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

27.07.2000

Trešdien, Annas dienā, Vērmanes dārzā svinīgi atklāja tā idejas autores un pamatlicējas **Annas Ģertrūdes Vērmanes** atjaunoto pieminekli.

(I. Saltā. – Diena, 1. lpp.)

M. Polis. Piemineklis
Krišjānim Valdemāram.
Ventspils. 2000.
Attēlā redzams autors
pie sava darba.

28.07.2000

Mākslinieka **Miervalža Poļa** bronzā veidotais **K. Valdemāra** tēls piektdien uz mūžīgiem laikiem apmetīsies uz čuguna soliņa Ventspils vecpilsētas daļā upes krastā līdzās Brīvostas pārvaldes ēkai ar skatu uz jūru.
(J. Trops. – Diena, 1. lpp.)

3.08.2000

Latvijas piļu un muižu asociācijas prezidents **Kaspars Sīmanis** cer, ka seši simti vēl Latvijā atlikušās pilsis un muižas pamazām tiks sakoptas un spoki no tām nepazudīs.
(T. Šaitere. – Diena, 14. lpp.)

7.08.2000

Meksikāņu baritons **Alfredo Daza** un latviešu diriģents **Ilmārs Lapiņš** lieliski sadarbojās kupli apmeklētajā Siguldas Opermūzikas svētku galā koncertā.
(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

9.08.2000

Vakar Agija Sūna pavisam ikdienišķi vēra savas galerijas "Melnajā balodī" durvis divu mākslinieču – latvietes **Anitas Melderis** un norvēģietes **Beates Gjersvoldes** kopizstādei "Tāls un tuvs".
(T. Šaitere. – Diena, 14. lpp.)

Agijas Sūnas galerijā tālr. 7087543
Kalēju ielā 9, Melnajā balodī,
P.O.T.C., pt., s. 11-19; sv. 12-17

ASUNA

08.08-21.08 izstāde

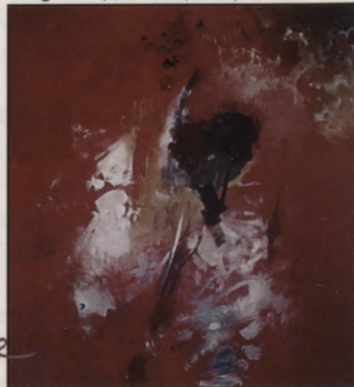
tāls un tuvs

"Norvēģijas ainava" (45×80) akr., p.

Norvēģija

"Degošs" (160×150) akr., a.

Latvija

24.08.2000

Elektroniskās mākslas un jauno mediju centrs E-Lab, sadarbojoties ar jauno mediju kultūras centru RIXC, no 24. līdz 26. augustam ceturto reizi Rīgā rīko Starptautisko jauno mediju kultūras festivālu "Māksla + Komunikācija".
(A. Kļaviņa. – Diena, 14. lpp.)

25.08.2000

Šveiciešu aktieris un režisors Maksimiliāns Šells un vācu aktrise un režisore Margarēta fon Trota ievada zvaigžņu parādi 7. Starptautiskajā kinoaktieru festivālā "**Baltijas Pērle**", kuras greznākais rotājums – franču dīva **Katrīna Denēva**.
(D. Rietuma. – Diena, 1. lpp.)

29.08.2000

Šodien Nacionālais teātris jauno sezonu tradicionāli sāk ar vērienīga darba – **Māras Zālītes** un **Jāņa Lūsēna** rokoperas "**Livonijas Indriķis**" mēģinājumiem.
(T. Šaitere. – Diena, 13. lpp.)

8.09.2000

G. Janovskim bija lemti astoņdesmit trīs mūža gadi. Tagad viņš atgriežas mājās, lai Raiņa kapos paliktu kopā ar tēvu un māti.
(Z. Skujiņš. – Diena, 12. lpp.)

13.09.2000

"Jau visu pagājušo nedēļu internetā ir skatāma laikraksta "**Diena**" jauna mājas lapa un avīzes elektroniskā versija.
(I. Puķe. – Diena, 16. lpp.)

15.09.2000

Ceturtdien pasauleslavenajā Tretjakova mākslas galerijā Maskavā atklāta latviešu ainavista **Vilhelma Purvīša** darbu izstāde.
(E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

16.09.2000

Diriģents **Mārtiņš Klišāns** jau divus gadus vada slaveno Rīgas Doma zēnu kori, kas piektdien koncertā Latvijas Universitātes aulā svētija savu pusgadsimta jubileju.
(I. Lūsiņa. – Diena, 16. lpp.)

18.09.2000

Sirreālisma motīvi "**Arsenāla**" atklāšanas ceremonijā Rīgas Kongresu namā – spāņu režisora **Luisa Bunjuela** sirreālās filmas "**Andalūzijas suns**" kadri uz ekrāna un Bunjuelam veltītā **Uģa Prauliņa** skaņdarba izpildījums diriģenta **Normunda Šnē** vadībā.
(D. Rietuma. – Diena, 1. lpp.)

21.09.2000

Rīgas Domes finanšu komiteja trešdien atbalstīja 150 000 latu piešķiršanu **Brīvības pieminekļa restaurācijai**, atzīstot, ka līdz pilsētas astoņsimtgades svinībām nākamvasar tam jābūt skatāmam visā godībā.
(E. Prokopova. – Diena, 12. lpp.)

Mārtiņš Klišāns

21.09.2000

Sadarbībā ar datorfirmu "Tilde" tapis Latvijā unikāls projekts – kompaktdisks, kas ar filmu fragmentiem, fotogrāfijām, kolēģu un kinozinātnieku vērtējumu stāsta par **Juri Podnieku** un sniedz profesionālu ieskatu latviešu dokumentālajā kino kopumā.
(E. Prokopova. – Diena, 13. lpp.)

5.10.2000

Rīgas Domei iesniegti divi iespējamie **Latvijas Nacionālā teātra** renovācijas un rekonstrukcijas projekti, kas piedāvā atšķirīgus jaunās piebūves variantus.
(Dz. Āboliņa. – Diena, 13. lpp.)

6.10.2000

Sveicējus 60 gadu jubilejā ceturtdien pieņēma žurnāla "**Karogs**" veidotāji. Nu jau bijusī žurnāla redaktore **Māra Zālīte**, sveicot jauno redaktoru **Māri Čaklo**, sacīja, ka šie "svētki ir ne tikai literārā izdevuma svētki, bet arī visas rakstniecības svētki, jo "**Karoga**" vēsture ir arī literatūras vēsture".
(Diena, 2. lpp.)

26.10.2000

Septembrī, kad Valsts Mākslas muzejā bija skatāma **H. Demakovas** kūrētā izstāde "**Ilmārs Blumbergs. Logi/Windows**", klajā nāca H. Demakovas un I. Blumberga grāmata "**Logi/Windows**". Tajā ir reproducēti visi izstādes darbi un publicēts H. Demakovas teksts latviešu un angļu valodā. Grāmata ir Latvijas Laikmetīgā mākslas centra pirmais simboliskais solis.
(A. Vanaga. – Diena, 11. lpp.)

27.10.2000

Vijolnieks
Gidons Krēmers

Slavenā vijolnieka **Gidona Krēmera** vadītais jauniešu kamerorķestris "**KREMERata Baltica**" 20. oktobrī ar panākumiem debiņtējis Ņujorkas Karnegīhollā, vienā no pasaules nozīmīgākajām koncertzālēm.
(I. Lūsiņa. – Diena, 14. lpp.)

31.10.2000

Tallinā no 25. līdz 27. oktobrim notika Baltijas ministru padomes rīkotā konference "**Jaunie Igaunijas, Latvijas un Lietuvas kultūrpolitikas uzdevumi**", ko atbalstīja Eiropas Padome.
(B. Tjarve. – Diena, 13. lpp.)

1.11.2000

Šonedēļ ar plašām svinībām visas nedēļas garumā **Latvijas radio** atzīmē 75. dzimšanas dienu.
(Diena, 1. lpp.)

3.11.2000

Pirmoreiz uz trim Baltijas valstīm pošas starptautiski pazīstamā Šveices horeogrāfa **Filipa Sēra** modernās dejas grupa no Lozannas, ko iepazīt izrādē Jaunajā Rīgas teātrī 14. novembrī piedāvā ikgadējo starptautisko baleta festivālu rīkotāja **Lita Beiris** sadarbībā ar Šveices vēstniecību un ar vairāku sponsoru atbalstu. (I. Lūsiņa. – Diena, 12. lpp.)

8.11.2000

Mežotnes pilī, par kuras atjaunošanu rūpējas Valsts nekustamā īpašuma aģentūra, otrdien līdz ar tumsas iestāšanos svinīgi tika iedegta jaunā, no bronzas gatavotā ampīra stila lustra ar 40 svecēm. Imants Lancmanis, kaimiņos esošās Rundāles pils direktors, paveikto pils atjaunošanā atzina par lielu Latvijas kultūras uzvaru un pauda cerību, ka no drupām atjaunotā Mežotnes pils rādīs piemēru pārējām pilīm. (D. Plato. – Diena, 4. lpp.)

16.11.2000

Dailes teātra 80 gadu jubileju radošais kolektīvs svētīs svētdien, 19. novembrī, ar pirmizrādi – Mārtiņa Zīverta lugu "Āksts". (E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

17.11.2000

Brāļiem diriģentiem, ilggadējiem mūsu koru kultūras pilāriem **Imantam** un **Gido Kokariem** ceturtdien Ministru kabineta svinību zālē pasniedza ikgadējo Ministru kabineta balvu par mūža ieguldījumu Latvijas koru kultūras attīstībā. (I. Lūsiņa. – Diena, 16. lpp.)

22.11.2000

Mūsu priekšā ir patiesi unikāla grāmata [J. Rubenis un M. Subačs. "Es ticu, Dievs, ka tu mani saproti", A.A.], vienreizējs materiāls: beidzot divi kristieši starp mums (luterānis un katolis) uzdrīkstas kopīgi (!) runāt par, iespējams, pašu grūtāko un svarīgāko šodienas dzīvē – cilvēka attiecību veidošanu ar Dievu. (M. Plāte. – Diena, 12. lpp.)

23.11.2000

Fotogrāfiju izstāde "**Latvijas vēstures desmit gadi "Dienā"**" un starptautiska konference par preses lomu jaunajās demokrātijās ir pasākumi, kurus, svinot savu desmitgadi, laikraksts "Diena" dāvina sev, lasītājiem un kolēģiem. (E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

24.11.2000

No 22. novembra Latvijas laikmetīgās mākslas izstāde "**Distance**" Tallinā. (I. Rupenheite. – Diena, 13. lpp.)

Mežotnes pils

Diriģenti Gido
un Imants Kokari

27.11.2000

25. novembrī ar Latvijas vēstnieka Zviedrijā Jāņa Dripes un pārdesmit Latvijas kultūras darbinieku klātbūtni, kuru vidū bija Raiņa pētnieks Roalds Dobrovenskis, teātra enciklopēdiste Lilija Dzene, Stokholmā populārajā eksperimentālajā teātrī "Orions" notika Raiņa lugas "Jāzepe un viņa brāļi" pirmizrāde.

(N. Naumanis. – Diena, 1. lpp.)

28.11.2000

Gada Lielo balvu par izcilu radošo sniegumu saņēma vizuālo mākslu žurnāls "Studija" par profesionālu, kvalitatīvu un ieinteresētu Latvijas mākslas atspoguļojumu, vērtējumu un dokumentālu fiksējumu gan šodienai, gan nākotnei.

(I. Rupenheite. – Diena, 1. lpp.)

Žurnāla "Studija"
radošais kolektīvs

6.12.2000

Latvijas Nacionālās operas, Latvijas Bērnu fonda un žurnāla "Mans Mazais" rīkotajā akcijā "Nāc ar putnu plaukstā" Operā otrdien "salidoja" 225 putni, ko bija darinājuši bērni no visas Latvijas. 55 interesantāko putnu autoriem kopā ar māmiņām vai skolotājiem dāvinās biļetes uz Māras Zālītes un Jāņa Lūsēna "Putnu operas" pirmizrādēm, kas sāksies 22. decembrī.

(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

8.12.2000

Ārzemju Mākslas muzejs adventes laikā piedāvā skatītājiem izstādi "Kristietības divtūkstošgade".

(A. Vanaga. – Diena, 18. lpp.)

12.12.2000

Baltijas asamblejas 17. sesijas ietvaros 8. decembrī Viļņā notika 2000. gada asamblejas balvas pasniegšana literatūrā, mākslā un zinātnē. (..) Latvijas Rakstnieku savienības izvirzīts, Jānis Rokpelnis balvu ieguvis par dzejas izlasi "Lirika".

(A. Kļaviņa. – Diena, 13. lpp.)

Izstādes "Kristietības
divtūkstošgade"
kataloga vāks

4.01.2001

Trīs koncertos un trīs izrādēs no 8. janvāra līdz 14. janvārim latviešu estrādes mūzikas dzīvā leģenda **Raimonds Pauls** svētīs savu radošā darba 50 gadu jubileju.
(I. Lūsiņa. – Diena, 11. lpp.)

5.01.2001

No 5. līdz 28. I Arsenālā būs apskatāma mākslas izstāde "**Starplaiks**". Deviņdesmitie gadi latviešu mākslā ir pārejas periods. Tāpat kā valstij.
(E. Ansone. – Diena, 12. lpp.)

6.01.2001

Klavesīniste **Aina Kalnciema** un dzejnieks **Imants Ziedonis** kopīgā mūzikas un dzejas vakarā Zvaigznes jeb Epifānijas dienā, 6. I, plkst. 18 Reiterņa nama Velvu zālē tiekas jau astoto gadu.
(I. Lūsiņa. – Diena, 11. lpp.)

16.01.2001

Pirmais simfonisko skaņdarbu konkurss Baltijas valstīs "**Sinfonia Baltica**" ir noslēdzies, un svētdien vēlu vakarā pēc sešu finālskaņdarbu noklausīšanās konkursa iniciatora Latvijas Nacionālā simfoniskā orķestra un jaunā igauņu diriģenta Olari Elsta sniegumā uzzinājām, ka uzvarētājs ir mums pašiem maz zināmais latviešu komponists **Andris Riekstiņš** no Cēsīm.
(I. Lūsiņa. – Diena, 13. lpp.)

25.01.2001

"Tā ir arī mana mūziķes [flautistes **Ditas Krenbergas**, A.A.] misija – caur melodiju, kuras skanējums cilvēkiem iepaticies, rosināt pozitīvu interesi par Latviju un Rīgu."
(I. Lūsiņa. – Diena, 16. lpp.)

2.02.2001

Mākslinieks **Ilmārs Blumbergs** Latvijas Nacionālajā operā pasaku par burvju flautu tulkojis mūsdienīgā valodā.
(V. Matisa. – Diena, 11. lpp.)

20.02.2001

Skanot senām latviešu tautasdziesmām, pirmdien Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātē pirmo darba dienu sāka "**Letonikas**" centrs – vieta, kur pulcēties dažādu tautu etnogrāfijas, folkloras un vēstures interesentiem un kur audioierakstos, videoierakstos un internetā meklēt informāciju par latviešu un citu tautu tradicionālo kultūru.
(G. Nagle. – Diena, 1. lpp.)

Dita Krenberga

"KREMERata Baltica"
biroja dibināšana

22.02.2001

Romas pāvests Jānis Pāvils II Svētā Pētera laukumā Vatikānā dod svētību jaunajam kardinālam, Rīgas arhibīskapam **Jānim Pujatam**.
(G. Sloga. – Diena, 1. lpp.)

Kardināls Jānis Pujats

3.03.2001

5. martā vēsturiskajā Rīgas Vācu teātra ēkā Vāgnera ielā 4 iemājos **Gidona Krēmera** lolojuma, Baltijas jauniešu kamerorķestra **"KREMERata Baltica"** birojs.
(I. Lūsiņa. – Diena, 13. lpp.)

5.03.2001

Ar Jāņa Ivanova Koncertu klavierēm ar orķestri Jura Žvikova un Liepājas simfoniskā orķestra izpildījumā svētdienas vakarā Liepājā tika atklāts **Starptautiskais** – desmit valstu mūziķu pārstāvētais – **pianisma zvaigžņu festivāls**.
(N. Driķe, Liepājā. – Diena, 1. lpp.)

8.03.2001

Svinīgā ceremonijā pārgriežot lenti restaurētās jūgendstila ēkas Alberta ielā 13 un mācību korpusa pagalmā, trešdien Valsts prezidente Vaira Vīķe-Freiberga un Zviedrijas kronprincese Viktorija atklāja Zviedrijas un Latvijas sadarbībā izveidotās **Rīgas Juridiskās augstskolas namu**.
(G. Nagle. – Diena, 1. lpp.)

5.04.2001

Šodien izstāžu zālē **Arsenāls** un Eduarda Smiļģa muzejā atklāta Laikmetīgās mākslas centra starptautiskā izstāde **Mūsdienu utopija**.
(Diena, 16. lpp.)

12.04.2001

Starptautiskais zēnu koru festivāls "Rīgas Doms" Latvijā notiek kopš 1990. gada un piedāvā iespēju iepazīt, kā un ko dzied eņģeļi dažādās zemēs. Festivāls "Rīgas Doms" šoreiz ir iekļauts Rīgas astoņsimtgades svinību oficiālajā programmā.
(I. Lūsiņa. – Diena, 19. lpp.)

14.04.2001

Latvijas Fotogrāfijas muzejam jau desmitā dzimšanas diena, un visu šo laiku tā vadītājs ir **Vilnis Auziņš**.
(T. Šaitere. – Diena, 14. lpp.)

26.04.2001

Latvijas ekspozīcijā no 24. aprīļa līdz 7. maijam starptautiskajā projektā "Art Moscow" Centrālajā Mākslinieku namā [Maskavā, A.A.] piedalās Latvijas mākslinieki Oļegs Tilbergs, Ojārs Pētersons, Kristaps Ģelzis, Andris Breže, Aigars Bikše, Sarmīte Māliņa, Sandra Krastiņa, Jānis Mitrēvics un Ritums Ivanovs.
(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

28.04.2001

Kopš 24. aprīļa līdz nākamā gada 20. janvārim Parīzes muzeja fasādi rotās liels, balts panno ar pūces saktu un uzrakstu "*Lettonie – Latvija: Histoire, Arts, Traditions*", kas vēsta, ka Cilvēka muzejā redzamas Latvijas Vēstures muzeja kolekcijas. Tas ir savilņojoši, ka deviņus mēnešus Eifēļa tornis un pūces sakta atradīsies gandrīz līdzās.
(S. Kalniete, Latvijas vēstniece Francijā. – Diena, 1. lpp.)

5.05.2001

Kinomākslas cienītājiem Rīgas 800 gadu jubilejas paspārnē ar dāsnu aģentūras "Rīga – 800" un pilsētas domes finansiālu atbalstu tapušais projekts "**Gadsimta kino parāde**" droši pieskaitāms svētku pasākumu izglītojošākajām pamatvērtībām.
(N. Naumanis. – Diena, 1. lpp.)

11.05.2001

"Jo vairāk svētku, jo mazāk negatīvās enerģijas. Prieks dod spēku, un tas nu ir vajadzīgs visiem," saka Māra Kokina, **Mākslas dienu** notikumu koordinatore.
(A. Kalve. – Diena, 16. lpp.)

25.05.2001

Pedvāles Brīvdabas mākslas muzejā mākslinieks Marts Erdmanis uzstāda savu vides mākslas objektu "Ugunsmēle". 26. maijā plkst. 17 atklās 2001. gada sezonu "**Ugunszeme**", kurā jau tradicionālā plenērā tiek veidoti vides mākslas objekti un kurš ir iesākums turpmākajam četru gadu projektam – pasaules pirmelementi: zeme, ūdens, gaiss, uguns.
(Diena, 1. lpp.)

Vijolniece Baiba Skride

28.05.2001

Latvijas jaunā vijolniece **Baiba Skride** ieguvusi pārliecinošu pirmo vietu un galveno – konkursa patroneses Karalienes Fabiolas balvu šī gada starptautiskajā konkursā. (K. Plamše, Briselē. – Diena, 1. lpp.)

1.06.2001

Krava ar pasaulē tradicionāli prestižākās starptautiskās mākslas skates – **49. Venēcijas biennāles** – Latvijas ekspozīcijas “uzskatāmo aģitāciju” veiksmīgi nonākusi Venēcijā. (N. Naumanis. – Diena, 1. lpp.)

7.06.2001

Ceturtais Rīgas Operas festivāls, kas Latvijas Nacionālajā operā sāksies ceturtdien, 7. jūnijā, un ilgs 10 dienas, skatītājus uzrunās mūsdienīgāk. (I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

15.06.2001

Klātesot vairākiem tūkstošiem cilvēku, ceturtdien, 60. gadadienā kopš 1941. gada 14. jūnija deportācijām, pie Torņakalna stacijas atklāja tēlnieka **Paula Jaunzema** un arhitekta **Jura Pogas** veidoto **Komunistiskā terora upuru pieminēkli**. Vairāk nekā 15 000 uz Sibīriju aizvestos Latvijas iedzīvotājus pieminēja arī citviet Latvijā. (Diena, 1. lpp.)

Lielā Kristapa statuļa
Vecrīgā, Poļu gātes galā.
2001.

Koktēlnieks G. Upītis.
Kopija no M. Brinkmaņa
1682. gada darba.

21.06.2001

Vecrīgā, Poļu gātes galā, ceturtdien savā vietā pēc SIA “Rīgas nami” iniciatīvas atgriezīsies “**Lielā Kristapa**” statuļa, kas ilgu laiku atradās Doles muzejā. Statuļas atklāšanas laikā garām vedīs vīru koku dāvināto **Jēkaba katedrāles zvanu**, kas tornī atradies kopš seniem laikiem un noņemts XX gadsimta sākumā. Tā simboliski pirmo reizi vēsturē sastapsies abi pilsētas simboli. (Diena, 1. lpp.)

30.06.2001

Kopš piektdienas ar latviešu – vācbaltiešu centra “*Domus Rigensis*” atbalstu **Rīgas Svētā Pētera baznīcu** pēc 60 gadiem atkal rotā altāris. Ozolkokā darinātā altāra augstums ir 60 m, to darinājuši Rīgas Amatniecības skolas absolventi. Iepriekšējais altāris tika iznīcināts Otrā pasaules kara laikā. (Diena, 1. lpp.)

24.07.2001

Divarpus gadu laikā tauta **Brīvības pieminēkļa atjaunošanai** saziņojusi vairāk nekā pusmiljonu latu. (..) Otrdien ar svinīgu

pasākumu pēc divus gadus ilgušiem darbiem tiks atklāts atjaunotais Brīvības piemineklis.
(E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

30.07.2001

Vitālā un dziesmotā gājienā svētdien simboliskā lokā pa Rīgu no Doma laukuma, gar Brīvības pieminekli, Ministru kabinetu un Rīgas Doma līdz Rīgas pilij devās vairāk nekā 20 tūkstoši **Dziesmu un deju svētku "Rīgai – 800" dalībnieki.**
(I. Lūsiņa. – Diena, 1. lpp.)

2.08.2001

Visu augustu un septembri Rīgas ielās, izstāžu un koncertu zālēs, klubos un pagalmos būs jaušamas Eiropas kultūras vēsmas. Uz diviem mēnešiem Latvijas galvaspilsēta kļūs par visas Eiropas pilsētu, piedāvājot rīdžiniekiem un Rīgas viesiem nobaudīt jaunākās tendences Vecās pasaules kultūrā.
(E. Prokopova. – Diena, 1. lpp.)

Eiropas kultūras mēneša ietvaros "Rīgas galerijā" no 7. augusta līdz 8. septembrim notiks laikmetīgās mākslas izstāde "**Identitāte**".

(Diena, 1. lpp.)

7.08.2001

Enerģētikas institūta direktors Juris Ekmanis uz **Pasaules latviešu zinātnieku 2. kongresu** saaicinājis astoņus simtus zinātnieku.

(E. Zirnis. – Diena, 14. lpp.)

16.08.2001

Trīs dienas Rīgā – nenokavē iespēju piedalīties!

Piektdien – Rīgas radīšana.

Sestdien – Rīga svin;

Rīga mēro spēkus;

Rīga pūš ragus;

Rīga pušķo Rīdziņu;

H. Elers. Rīga – 800. 2001

Rīga klausās mūziku
Rīga dejo

Rīga tērpjas
Rīga skatās "Burvju flautu"

17.08.2001

Izstāde "Metropole: Rīga", kas šodien ver durvis Rīgas Biržas namā, stāsta un rāda reģiona lielāko un iekārotāko pilsētu, kura nu jau otrreiz ir arī Latvijas Republikas galvaspilsēta, tātad metropole vismaz šai ziņā. Bet man daudz būtiskāk šķiet, ka kuratores Inese Baranovska un Frančeska Kirke, aktīvi līdzdarbojoties iekārtotājam māksliniekam Holgeram Eleram un viņa studentiem, ir izveidojušas izsvērtu, faktiem bagātu un tai pašā laikā poētiski dziļu suminājumu (*laudatio*) Rīgai – mātes pilsētai tādā nozīmē, kādā tiek runāts par mītisko pirmmāti, par tumšo spēku, kas dzemdinājis visu dzīvo, pretrunīgo.
(P. Bankovskis. – Diena, 11. lpp.)

Rīga ēd;
Rīga tērpjas;
Rīga dejo;
Rīga dzied;
Rīga dzirkstī;
Rīga klausās mūziku;
Rīga skatās kumēdiju;
Rīga skatās "Burvju flautu".
Plkst. 23:35 "Sapnis par Rīgu".

Skaņas un gaismas priekšnesums ar Mār-
tiņa Brauna radīto mūziku virs Daugavas
vedīs klausītājus cauri laikiem.
Svētdien – Rīga pieder bērniem.

PERSONU RĀDĪTĀJS

Personu rādītājā aiz lappušu cipariem nereti sastopami burti P un A, kas nozīmē, ka tajā lappusē atrodams attiecīgās personas portrets vai darba reprodukcija. Rādītājā netiek iekļauti citātu autori.

A

- Ābele Ādolfs (1889–1967) – komponists, dirigents 224, 259, 260, 261, 287, 309, 310, 326
 Ābele Ernests (1910–1988) – gleznotājs, grafiķis 294
 Ābele Inga (dz. 1972) – rakstniece 446
 Ābele Kārlis (1896–1961) – dzejnieks 325
 Ābelīte Oļģerts (1909–1972) – grafiķis 232, 253, 384, 446
 Ābelītiņš Kārlis (dz. 1921) – aktieris 327
 Āboliņš Uldis (dz. 1923) – gleznotājs 291, 331
 Ābols Ojārs (1922–1983) – gleznotājs 381, 383, 384A, 392
 Abučs Jānis (1914–1978) – grāmatizdevējs 301
 Adamovičs Fricis (1863–1933) – pedagogs, tulkotājs 151, 227
 Adamsons Eriks (1907–1946) – rakstnieks 274, 301, 335
 Adāns Ādolfs Šarls (1803–1856) – franču komponists 132, 408
 Ādolfijs Heinrihs (1622–1686) – baltvācu mācītājs, literāts 94
 Ahtisāri Marti (dz. 1937) – Somijas prezidents 426
 Aistara Zinta (dz. 1957) – rakstniece 337
 Aistars Ernests (1899–1998) – rakstnieks, pedagogs 331
 Aizpuriete Amanda (dz. 1956) – dzejniece 434, 437
 Akmentiņa Dace (1858–1936) – aktrise 206, 207, 208, 208P
 Akurātere Ieva (dz. 1958) – aktrise, dziedātāja 423
 Akuraters Jānis (1876–1937) – rakstnieks 169, 214, 239, 258, 327
 Āķis Aivars (dz. 1934) – fotomākslinieks 418
 Albergs Valdis (1922–1984) – tēlnieks 374
 Alberinga Marta (dz. 1909) – dejotāja 446
 Albērs Ežēns d' (1864–1932) – vācu komponists, pianists 300
 Alberts (ap 1165–1229) – vācu bīskaps 17, 43, 45, 46, 48, 49
 Alberts Uga (1913–1974) – arhitekts, gleznotājs 293
 Aleksandrs I (1777–1825) – Krievijas imperators 125, 141, 147
 Aleksandrs III (1845–1894) – Krievijas imperators 150, 165
 Alksnis Ādams (1864–1897) – grafiķis, gleznotājs 191
 Alksnis Kārlis (dz. 1938) – arhitekts 377
 Alunāns Ādolfs (1848–1912) – aktieris, režisors un dramaturgs 163, 163P, 164, 167, 170, 208, 258, 302, 309, 315
 Alunāns Indriķis (1835–1904) – grāmatizdevējs 164
 Alunāns Juris (1832–1864) – dzejnieks, sabiedriska darbinieks 153, 156
 Alunāns Pēteris (1821–1903) – Ādolfa Alunāna brālis 164
 Amoliņš Atis (dz. 1953) – kinodarbinieks 439, 439P
 Amtmanis Teodors (1883–1938) – aktieris, režisors 211
 Amtmanis-Briedītis Alfreds (1885–1966) – režisors, aktieris 211, 258, 278, 409, 410
 Andersone Ligita (dz. 1930) – aktrise 299
 Andželi Antonio d' (18. gs.) – itāliešu gleznotājs 104
 Anmanis Jānis (dz. 1943) – gleznotājs 392, 394, 394A, 395
 Annusa-Hāgena Anna (dz. 1937) – tēlniece, scenogrāfe 293
 Annuss Augusts (1893–1984) – gleznotājs 252, 276, 284, 291, 292, 293, 293P, 294, 316, 316A, 317, 326
 Annuss Jānis (dz. 1935) – gleznotājs 318
 Ansule Mirdza (1925–1991) – aktrise 327

- Antonovs Sergejs (1884–1956) – arhitekts 244A, 245
- Antonenko Aleksandrs (dz. 1975) – dziedātājs 442
- Apine Maija (dz. 1961) – aktrise 451
- Apinis Aleksejs (dz. 1926) – grāmatzinātnieks 70, 169
- Apinis Arturs (1904–1975) – grafiķis 378, 384, 385, 386A, 396, 397
- Apinis Mārtiņš (1938–1991) – pieminēkļu aizsardzības speciālists 424
- Apkalns Ilmārs (dz. 1931) – fotomākslinieks 417A, 418
- Apsišu Jēkabs (1858–1929) – rakstnieks 263
- Apsitis Vaidelotis (dz. 1921) – arhitekts 367
- Āre Jānis (1882–?) – dziedātājs 230, 230P
- Ārgalis Māris (dz. 1954) – grafiķis 396
- Armands Pāvels (1902–1964) – kinorežisors 413
- Ārona Elvīra (dz. 1911) – dziedātāja 325
- Artmane Vija (dz. 1929) – aktrise 412, 413, 414
- Artums Ansis (1908–1997) – gleznotājs 251, 253, 275
- Asaris Gunārs (dz. 1934) – arhitekts 374
- Asars Hermanis (1882–1942) – žurnālists 185
- Aspazija (1865–1943) – dzejniece 168, 169, 172, 207, 208, 209, 210, 213, 215, 235, 258, 261, 278
- Augstroze Ralfs (dz. 1960) – diriģents, komponists, sabiedriska darbinieks 311
- Augustīns Aurēlijs Sv. (354–430) – kristiešu teologs, filozofs 43
- Auseklis (1850–1879) – dzejnieks 154, 212, 213
- Austriņa Mudīte (1924–1941) – literāte 323, 335
- Austriņš Antons (1884–1934) – rakstnieks 231
- Austrums Jānis (dz. 1912) – diriģents 287
- Auškāps Jūlijs (1884–1941) – ķīmiķis 226
- Auziņš Imants (dz. 1937) – dzejnieks, literatūrkritiķis 437
- Auziņš Vilnis (dz. 1948) – fotomākslinieks 459
- Avens Voldemārs (dz. 1924) – gleznotājs, dzejnieks 318, 322
- Avotiņa Ilze (dz. 1952) – gleznotāja 386, 395, 434A
- Avotiņš Viktors (dz. 1947) – dzejnieks, viens no Latvijas Tautas frontes dibinātājiem 423
- B**
- Bahs Johans Sebastīāns (1685–1750) – vācu komponists, ērģelnieks 111, 133, 406, 447
- Bairons Džordžs Gordons (1788–1824) – angļu dzejnieks 170
- Baklāns Juris (1947–1989) – gleznotājs 392
- Bāliņa Gunta (dz. 1955) – baletdejojāja 407
- Balodis Dāvis (1809–1864) – hernhūtiešu sludinātājs, vēlāk pareizticīgo priesteris 126
- Balodis Francis (1882–1947) – arheologs, filozofs 234, 237, 252
- Balodis Jānis (1881–1965) – ģenerālis, sabiedriski politisks darbinieks 358, 359
- Balodis Leons (dz. 1940) – fotomākslinieks 418, 419A
- Baltgailis Kārlis (1893–1979) – gleznotājs 253
- Balutis Voldemārs (1914–1984) – tēlnieks 303
- Balzaks Onorē de (1799–1850) – franču rakstnieks 228
- Baļuna Vera (1904–1978) – režisore, skatuves mākslas pedagoge 410
- Banders A. – režisors 289
- Banders Pēteris (1906–1962) – diriģents 287
- Banga Francis (1895–1974) – grafiķis 294
- Banga Tija (1882–1957) – aktrise 208, 209A, 211
- Baranovska Inese (dz. 1959) – mākslas zinātniece 462
- Bārda Frīcis (1880–1919) – dzejnieks 215, 239, 249, 345, 362
- Bariņņikovs Mihails (dz. 1948) – baletdejojātājs 406, 407A
- Barizjens Frīdrihs Hartmanis (1724–1796) – vācu gleznotājs 96, 97A, 104, 134A
- Barnajs Ludvigs (1842–1924) – vācu aktieris 162
- Barons Krišjānis (1835–1923) – folklorists, jaunlatviešu darbinieks 129, 153, 156, 227, 228, 414
- Bārs Oskars (1848–1914) – arhitekts 156
- Bartoks Bēla (1881–1945) – ungāru komponists, diriģents 442
- Bašēviiss-Zingers I. – dramaturgs 437
- Bašs Mendelis (dz. 1919) – komponists 399
- Baštiks Viktors (1912–2001) – komponists 326
- Batorijs Stefans (1533–1586) – Polijas karalis, karavadonis 78
- Baumane Biruta (dz. 1922) – gleznotāja 381, 392, 432
- Baumanis Jānis Frīdrihs (1834–1891) – arhitekts 159A, 178, 179, 179P, 181, 181A, 223A
- Baumanis Joahims (1712–1759) – baltvācu mācītājs, Kurzemes superintendents 146
- Baumanis Johans Heinrihs (1753–1832) – baltvācu gleznotājs, literāts 146, 147, 147A
- Baumanis Vilnis (dz. 1936) – režisors 310
- Baumaņu Kārlis (1835–1905) – komponists 160, 160P, 161, 211
- Baušķenieks Auseklis (dz. 1910) – gleznotājs 390A, 391

- Beine Kārlis (1815–1858) – arhitekts 178
 Beire Lita (arī Lita Beiris; dz. 1952) –
 baletdejotāja 407, 455
 Beklešova Lidiija (dz. 1918) – daiļamatniece 331
 Beklešovs Sergejs – daiļamatnieks 331
 Bēkons Frānsiss (1561–1626) – angļu filozofs
 237
 Bellini Vinčenco (1801–1835) – itāliešu
 komponists 132
 Bels Alberts (dz. 1938) – rakstnieks 366
 Belševica Vizma (dz. 1931) – dzejniece 363,
 365, 366, 435, 449, 449A
 Beļajevs Mitrofans (1836–1904) – krievu
 mūzikas darbinieks 212
 Beļcova Aleksandra (1892–1981) – gleznotāja
 256, 256A
 Benda Jirži (1722–1795) – čehu komponists 132
 Bendrupe Mirdza (1910–1995) – dzejniece 366
 Bendrups Viktors (dz. 1925) – diriģents 326
 Benefelde Ada (1887–1967) – dziedātāja 218,
 261, 262
 Benets Stefans (1898–1943) – amerikāņu
 rakstnieks 302
 Benjamiņa Emīlija (1881–1941) – laikrakstu
 izdevēja 204
 Benjamiņš Antons (1860–1939) – žurnālists,
 rakstnieks 204, 233, 233P
 Berči Pauls Makss (1840–1911) – baltvācu
 arhitekts 111
 Berelis Guntis (dz. 1961) – rakstnieks,
 literatūrkritiķis 436, 436P
 Bērenss Ārends (1687–1747) – baltvācu
 tirgotājs, mecenāts 128
 Bērenss Johāns Kristofs (1729–1792) –
 baltvācu tirgotājs, mecenāts 128
 Bērenss Kārlis (1725–1789) – baltvācu tirgotājs,
 mecenāts 128
 Bērenss Reinholds (1745–1823) – baltvācu ārsts
 128
 Bergmanis Andrejs (1810–1869) – literāts,
 pedagogs 140
 Bergs Edgars (1878–1961) – prāvests 285
 Bergs Kristaps (1843–1907) – rūpnieks,
 sabiedriska darbinieks 182
 Bergsons Anrī (1859–1941) – franču filozofs
 237, 238
 Berkholds Pauls (dz. 1956) – dziedātājs 310
 Berklavs Eduards (dz. 1914) – sabiedriski
 politisks darbinieks 351
 Berķis Arvīds (1906–1974) – diriģents 287
 Berlics Johāns Georgs (1753–1837) – baltvācu
 arhitekts 144
 Berliozs Hektors Luijs (1803–1869) – franču
 komponists 132
 Bērmanis Alfons (?–1871) – fotogrāfs 190
 Bernāra Sāra (1844–1923) – franču aktrise 443
 Bernīni Džovanni Lorencos (1598–1680) –
 itāliešu arhitekts, tēlnieks 106
 Berndts (19. gs.) – mācītājs no Ventspils 166
 Bēri fon – baltvācu baronu dzimta no 16. gs.
 166
 Bērs Johāns Karls (1801–1869) – baltvācu
 gleznotājs 148
 Bertolds (?–1198) – vācu bīskaps 44
 Bērziņa-Dzelme Erna (dz. 1906) – grafiķe 328
 Bērziņa Lilita (1903–1983) – aktrise 257, 258,
 259A, 278, 414, 415A
 Bērziņš Arturs (1882–1962) – teātra kritiķis 168
 Bērziņš Boriss (1930–2002) – gleznotājs 381,
 383, 384, 384A, 392, 396, 432
 Bērziņš Ludvigs (1870–1965) –
 literatūrzinātnieks, folklorists 309
 Bērzkalns Valentīns (1914–1975) – komponists,
 muzikologs, diriģents 310
 Betge Kurts (1888–?) – būvinženieris, arhitekts
 239, 239A, 240
 Bēthovens Ludvigs van (1770–1827) – vācu
 komponists 132, 272, 278, 340
 Bētiņš Jānis (1830–1912) – diriģents,
 ērgelnieks, pedagogs 141, 160, 161
 Bičole Baiba (dz. 1931) – dzejniece 324, 325,
 336, 337
 Biezaitis Ēriks (1911–1994) – muzikologs,
 militārs un sabiedriska darbinieks 327
 Biezbārdis Kaspars (1806–1889) – sabiedriska
 darbinieks, filozofs 170
 Bigača Antra (dz. 1964) – dziedātāja 441
 Bikše Aigars (dz. 1969) – tēlnieks, instalāciju
 un vides objektu mākslinieks 433, 459
 Bikše Kārlis (1887–1955) – arhitekts 239, 240
 Bilenšteins Augusts (1826–1907) – vācu
 tautības latviešu folkloras, etnogrāfijas un
 Latvijas vēstures pētnieks 185
 Bīlovs Stefans (16. gs.) – Gotharda Ketlera
 galma mācītājs 69
 Bīmanis Mārtiņš (1864–1946) – būvinženieris
 235
 Binde Gunārs (dz. 1933) – fotomākslinieks
 417A, 418
 Bindenšū Ruperts (1645–1698) – baltvācu
 būvmeistars 99A, 100
 Bīne Jēkabs (1895–1955) – gleznotājs, vitražists
 231, 256, 265, 266A
 Birkhāns Alfrēds (1897–1974) – arhitekts 243A,
 244
 Birkerts Gunārs (dz. 1925) – arhitekts 444A
 Bīrons Pēteris (1724–1800) – Kurzemes hercogs
 97P, 134, 139

- Birons Ernests Johans (1690–1772) – Kurzemes hercogs 93P, 101, 103, 138
- Birze Miervaldis (1921–2000) – rakstnieks, publicists 435
- Birzenieks Aleksandrs (1893–1980) – arhitekts 368
- Birzgale Rasma (dz. 1936) – aktrise 313
- Birzgalis Reinis (1907–1990) – grafiķis, aktieris, režisors 290, 313, 315
- Birznieks-Upītis Ernests (1871–1960) – rakstnieks 172
- Bisenieks Ojārs (dz. 1924) – gleznotājs 329
- Bīviņa Maija (dz. 1943) – arhitekte 377
- Bīviņš Atis (dz. 1943) – arhitekts 377
- Bizē Žoržs (1838–1875) – franču komponists 217, 278, 407
- Blankenburgs Indriķis (1887–1944) – arhitekts 242A, 243
- Blaufüss Frīdrihs Bernhards (1697–1756) – Jēkaba baznīcas mācītājs 126
- Blaumanis Rūdolfs (1863–1908) – rakstnieks 167, 169, 193, 195, 202, 207, 209, 237, 249, 249A, 257, 289, 290, 296, 302, 312, 315, 325, 327, 408, 412, 413
- Blaus Pēteris (1900–1971) – žurnālists 270
- Blekte Andris (dz. 1923) – režisors 302
- Blese Ernests (1892–1964) – valodnieks 237
- Blumbergs Ilmārs (dz. 1943) – grafiķis, scenogrāfs 419P, 432, 436, 442, 453, 454, 457
- Blūms Pēteris (dz. 1949) – arhitekts 425
- Bobkovics Artūrs (1885–1954) – diriģents 217
- Bokslafs Vilhelms Ludvigs Nikolajs (1858–1945) – baltvācu arhitekts 51A, 156, 167, 178, 180, 205
- Bolšvings Frīdrihs Aleksandrs Verners fon (1769–1833) – baltvācu valsts ierēdnis 139
- Bonštets Ludvigs (1822–1885) – baltvācu arhitekts 162A, 177
- Borbals Staņislavs (1907–2000) – arhitekts 234
- Bose Ernsts Gothilfs (1785–1862) – baltvācu gleznotājs 177A
- Božis Ēriks (dz. 1969) – mākslinieks 433
- Brasla Varis (dz. 1939) – kinorežisors, teātra režisors 414
- Brastiņš Ernests (1892–1940) – gleznotājs, mākslas teorētiķis 253, 254, 265, 272
- Brauns Mārtiņš (dz. 1951) – komponists 442, 462
- Brauns Uldis (dz. 1932) – kinorežisors, kinooperators 415
- Braveleits Kristofs (18. gs.) – prūšu ērģelbūvētājs 109
- Braže Gustavs (1802–1883) – baltvācu mācītājs, literāts 152
- Brēdemanis J. – diriģents 300
- Brehmane-Štengele Milda (1893–1981) – dziedātāja 261, 262, 262A, 273, 351
- Breikšs Leonīds (1908–1942) – dzejnieks 272
- Breikšs Nikolajs (1911–1972) – gleznotājs 380
- Breitkreics Kristiāns Frīdrihs (1781?–1820) – baltvācu arhitekts 144A
- Brencēns Eduards (1885–1929) – gleznotājs, grafiķis 203, 253
- Brencēns Kārlis (1879–1951) – gleznotājs, vitrāzists 154A, 252
- Brenčs Aloīzs (1929–1998) – kinorežisors 414
- Breže Andris (dz. 1958) – grafiķis, dizainers, instalāciju un vides mākslinieks 459
- Brežņevs Leonīds (1906–1982) – padomju valsts un PSKP darbinieks 352
- Briede Aleksandra (1901–1992) – tēlniece 276
- Briedis Arnolds (dz. 1920) – inženieris 370, 377
- Briedis Uldis (dz. 1940) – fotomākslinieks 419A
- Briedītis Leo Jānis (ps. Leo Jans; dz. 1922) – gleznotājs, tēlnieks 291, 304, 304PAA, 305
- Brigadere Anna (1861–1933) – rakstniece 173, 193, 198, 205, 207, 239, 258, 278, 296, 310, 313, 325, 326, 346, 362, 408
- Briķe Indra (dz. 1957) – aktrise 447, 447A
- Brinkmanis Mihaels (17. gs.) – koktēlnieks 460A
- Brīvzemnieks Fricis (1846–1907) – folklorists, literāts 151, 166, 213
- Broce Johans Kristofs (1742–1823) – čehu izcelsmes Baltijas novadpētnieks 58A, 63A, 64A, 66A, 82A, 129, 135A, 137, 138A, 142A, 145, 145P A
- Brodele Anna (1910–1981) – rakstniece 363
- Broks Harijs – Čikāgas latviešu draudzes loceklis, Vecpiebalgas baznīcas atjaunošanas sponsors 426
- Broks Staņislavs (1926–1977) – diriģents 401
- Bruģis Dainis (dz. 1956) – mākslas zinātnieks 178
- Brūns E. – grāmattirgotājs 169
- Brusubārdis Ernests (arī Ernests Brusubārda; 1880–1968) – diriģents 287
- Brutāne Olga (dz. 1921) – aktrise 327
- Brūveris F. – sabiedrisks darbinieks 325
- Brūveris Pēters (dz. 1957) – dzejnieks, tulkotājs 437
- Buclers Mārtiņš (1866–1944) – fotomākslinieks 190
- Bukēns Pauls (?–1586) – Domscolas mūzikas skolotājs 68
- Bukovskis Ļevs (1910–1984) – tēlnieks 368, 374
- Bulava Larisa (dz. 1950) – ērģelniece 404, 447
- Bule Agnese (dz. 1972) – dizaingrafiķe, video un animācijas māksliniece 433
- Būmane Lija (1940–1990) – gleznotāja 392, 394

Būmanis Aleksandrs (1881–1937) – jurists,
tulkotājs, žurnālists 226
Būmanis Arvids (1942–2000) – gleznotājs 392
Bumbiere Nora (1947–1994) – dziedātāja 404,
404P
Bunjuels Luiss (1900–1983) – spāņu
kinorežisors 453
Buntebarts Magnuss Frīdrihs (?–1750) –
hernhūtiešu diakons, Jēnas teologs 122
Bušs Kārlis (1841–1900) – grāmatizdevējs 170,
171
Bušs Miķelis – grāmatizdevējs 170
Burovs Arnolds (dz. 1915) – režisors,
scenogrāfs 411

C

Cakuls Jānis (dz. 1926) – bīskaps 358
Ceics Dītrihs fon (17. gs.) – vācu gleznotājs 96A
Celestīns (12. gs.) – Romas pāvests 44
Celma Una (dz. 1960) – kinorežisore 439
Celmiņa Inta (dz. 1946) – gleznotāja 392
Celmiņa Vija (dz. 1939) – grafiķe, gleznotāja
320, 321A, 322, 322A
Celmiņš Gustavs (1899–1968) – preses izdevējs
274
Celms Jānis (1895–1968) – ķīmiķis, valsts un
sabiedrisks darbinieks 235
Celms Teodors (1893–1989) – filozofs 237, 238,
238P, 309
Cepītis Imants (1933–1993) – diriģents 401
Cēzars Gajs Jūlijs (102 vai 100–44 pr. Kr.) –
Senās Romas valsts darbinieks 48
Cielava Jānis (arī Jānis Cielavs; 1890–1968) –
gleznotājs 316
Cielava Skaidrīte (dz. 1920) – mākslas
zinātniece 178
Ciesnieks Vilis (1908–1989) – grafiķis 299
Cilinskis Gunārs (1931–1992) – aktieris,
kinorežisors 410, 413, 414
Cimze Dāvids (1822–1872) – pedagogs,
komponists 211
Cimze Jānis (1814–1881) – pedagogs,
komponists 141, 141P, 152, 160, 161, 211, 327
Cināts Kārlis (1889–1979) – arhitekts,
inženieris 244
Cincendorfs Nikolajs Ludvigs fon (1700–
1760) – hernhūtisma sludinātājs Baltijā,
grāfs 120, 120P, 122, 227P
Cintiņš Oļģerts (dz. 1935) – ērģelnieks,
diriģents 404
Cīrulis Ansis (1883–1942) – lietišķās mākslas
meistars, gleznotājs, grafiķis 203, 206, 278

Cīrulis Jānis (1897–1962) – komponists 386
Cīrulis Jānis (1908–1995) – gleznotājs, grafiķis
291
Cīrulis Kārlis (1925–1994) – grafiķis 372, 384
Cuki Karlo (1682–1767) – itāliešu gleznotājs 102

Č

Čaikovskis Pēteris (1840–1893) – krievu
komponists 216, 217, 218, 278, 408
Čaklais Māris (dz. 1940) – dzejnieks 343, 366,
403, 405, 437, 453
Čaks Aleksandrs (1901–1950) – rakstnieks 274,
335, 363, 436
Čakste Jānis (1859–1927) – Latvijas Valsts
prezidents 221, 221P, 224, 226, 358, 359
Čanga Jevgeņijs (1920–1999) – baletmeistars 408
Čehovs Antons (1860–1901) – krievu rakstnieks
300, 409
Čerija Kellija – amerikāņu rakstniece,
Viskonsinas Medisonas Universitātes
profesore 406
Čipendeils Tomass (1718–1779) – angļu
mēbeļu meistars 206

D

Dagnija Daina (dz. 1937) – gleznotāja,
grafiķe 318
Daine Leonarda (dz. 1924) – dziedātāja 403
Dajevskis Ēvalds (1914–1990) – scenogrāfs,
gleznotājs 290, 310, 313
Dāle Pauls (1889–1968) – filozofs, psihologs
224, 225, 237, 237P, 239, 356
Dāliņš Jānis (1904–1978) – vieglatlēts 230
Dambergs Valdemārs (1886–1960) –
vēsturnieks 265
Dambis Edgars (1901–1975) – agronoms,
diriģents 287
Dambis Pauls (dz. 1936) – komponists 391
Damroze Maiga (1912–1991) – aktrise 290
Dannenšterns Ernests Metsū (17. gs.) –
holandiešu tirgotājs, kuģīpašnieks 99, 100
Dante Aligjēri (1265–1321) – itāliešu dzejnieks
69
Daņilevskis Uno (dz. 1945) – gleznotājs 392,
394
Dārziņa Anna (1911–1998) – gleznotāja 291
Dārziņš Emīls (1875–1910) – komponists,
mūzikas kritiķis 190, 193, 213, 214, 215,
215P, 216, 217, 309, 352, 399, 401
Dārziņš T. – grāmatizdevējs 296

- Dārziņš Volfgangs (1906–1962) – komponists, pianists, mūzikas kritiķis 261, 309, 398
- Daugaviete Elza (dz. 1915) – aktrise 301
- Dauge Aleksandrs (1868–1973) – publicists, pedagogs 233, 234P, 236
- Davidova-Medene Lea (1921–1986) – tēlniece 368
- Dāvids Kristiāns (18. gs.) – hernhūtiētis 120, 121P
- Daza Alfredo (dz. 1975) – meksikāņu dziedātājs 452
- Debisī Klods Ašils (1862–1918) – franču komponists 217
- Degā Ilērs Žermēns Edgars (1834–1917) – franču gleznotājs, grafiķis, tēlnieks 323
- Deglavs Augusts (1862–1922) – rakstnieks 250A
- Deksnis Tāivaldis (dz. 1946) – ērģelnieks, pianists 404
- Dēķens Kārlis (1866–1942) – pedagogs 235
- Delle Biruta (dz. 1944) – gleznotāja 392
- Demakova Helēna (dz. 1959) – mākslas zinātniece 433, 453, 454
- Dembo Aleksandrs (1931–1999) – grafiķis 396, 396A, 397
- Demjanoka Margarita (dz. 1978) – baletdejojāja 448
- Denēva Katrīna (dz. 1943) – franču kinoaktrise 453
- Dēriņš Jūliuss Johans (1818–1898) – baltvācu gleznotājs 144, 190
- Derkēvica Ausma (dz. 1929) – diriģente 401
- Devendruss Heinrihs (arī Indriķis Devendruss; 19. gs. 2. p.–20. gs. 1. p.) – arhitekts 181
- Dīce Oto (1832–1890) – baltvācu arhitekts 174
- Didro Denī (1713–1784) – franču filozofs, apgaismotājs 128
- Diltejs Vilhelms (1833–1911) – vācu filozofs, kultūrvēsturnieks 238
- Dimiters Artūrs (1915–1986) – aktieris 412, 414
- Dimons K. – kapelmeistars 162
- Dindone Dace (dz. 1951) – baletdejojāja, baletmeistare 311
- Dinere Cecīlija (dz. 1919) – rakstniece 363
- Dinsbergs Ernests (1816–1902) – rakstnieks, tulkotājs 140, 140P, 151, 157, 158, 164, 166, 173, 174
- Dīriķis Bernhards (1831–1892) – žurnālists 158, 170
- Dišlers Valdis (dz. 1922) – gleznotājs 381
- Dobrāja Inta (dz. 1940) – gleznotāja 392
- Dobrājs Kārlis (dz. 1943) – gleznotājs 392
- Dobrovenskis Roalds (dz. 1936) – krievu rakstnieks 456
- Doku Atis (1861–1903) rakstnieks 169
- Dombrovska-Larsena Lidijs (dz. 1925) – gleznotāja, mākslas teorētiķe, dzejniece 331, 331A
- Dombrovskis Augusts (1845–1927) – rūpnieks, mecenāts 226
- Doniceti Gaetāno (1797–1848) – itāliešu komponists 132
- Dorns Heinrihs (1804–1892) – komponists, diriģents 133, 133P
- Dortēzens Georgs Dītrihs fon (1778–1844) – Meldzeres dzimtskungs, Prūsijas armijas leitnants 151
- Dorns Johans Kristofs (1671–?) – baltvācu arhitekts 111
- Dostojevskis Fjodors (1821–1881) – krievu rakstnieks 228, 345, 346
- Drapče Nora (1887–1968) – gleznotāja 294
- Dravnieks Jēkabs (1858–1927) – grāmatizdevējs 166
- Dreibergs Jānis (1854–1932) – diriģents 160
- Dreijmanis Pāvils (1895–1953) – arhitekts 241, 241P A
- Dreimane Valda (1932–1994) – dzejniece, literatūrzinātniece 336
- Dreimanis V. – dzejas kritiķis 168
- Drēviņš Aleksandrs (1899–1938) – gleznotājs 200
- Driba Dzintars (dz. 1928) – arhitekts 374
- Dripe Andrejs (dz. 1929) – rakstnieks 366, 383
- Dripe Jānis (dz. 1953) – arhitekts 456
- Duburs Arturs (1899–1973) – grafiķis 384
- Duburs Jēkabs (1866–1916) – aktieris, režisors, skatuves mākslas pedagogs 207, 209, 218
- Ducmanis Kārlis (1881–1943) – publicists, sabiedriskais darbinieks 196
- Dūmiņš Jānis (dz. 1922) – diriģents 398P, 401
- Dūmiņš Jānis Alfrēds (1895–?) skolu pārzinis, diriģents 287
- Dumpe Inese (dz. 1959) – baletdejojāja 407
- Dunsdorfa Lilijs (dz. 1906) – agronome, Melnburnas latviešu bibliotēkas pārzine 346
- Dunsdorfs Edgars (1904–2002) – vēsturnieks 226, 283, 286, 290, 295, 301, 346, 346P
- Durante Frančesko (1684–1755) – itāliešu komponists 445
- Dzene Lilijs (dz. 1929) – teātra zinātniece, rakstniece 456
- Dzenis Burkards (1879–1966) – tēlnieks 205, 250, 252, 276
- Dzenis Eduards (1907–1999) – grafiķis, gleznotājs 294, 316
- Dzenis Ēriks (dz. 1925) – gleznotājs 323, 323A
- Dzērvīte Aleksandra (1904–1984) – tekstilmāksliniece, etnogrāfe 292

Dzilna-Cekule Laima (dz. 1917) – aktrise 301
 Džilēja Kārlis (1891–1963) – rakstnieks,
 vēsturnieks 171, 190
 Dziļums Alfrēds (1907–1976) – rakstnieks 296,
 301
 Džeriņa Dace (dz. 1971) – māksliniece 433
 Džilindžers Dž. Dž. (ist. v. Raimonds Rupeiks;
 dz. 1966) – režisors 437, 437P
 Džoišs Džeimss (1882–1941) – īru rakstnieks
 343

E

Ēberšteins Harijs (1906–1964) – gleznotājs,
 grafiķis 293
 Eginks Johans Lēberehts (1784–1867) –
 baltvācu gleznotājs 139A, 144, 147, 148A
 Egle Arvids (1905–1977) – gleznotājs 380
 Egle Kārlis (1887–1974) – literatūrvēsturnieks,
 bibliogrāfs, tulkotājs 234
 Egle Rūdolfs (1889–1947) – literatūrzinātnieks
 232, 232P, 235
 Eglīte Laima (dz. 1945) – gleznotāja 392
 Eglītis Andrejs (dz. 1912) – dzejnieks 278, 326,
 333, 333P
 Eglītis Anšlavs (1906–1993) – rakstnieks,
 gleznotājs 231, 275, 278, 289, 290, 293, 294,
 295, 296, 301, 331, 332, 338, 338P, 339, 340
 Eglītis Laimons (dz. 1929) – gleznotājs 318
 Eglītis Mintauts (1911–1990) – rakstnieks,
 grāmatizdevējs 525
 Eglītis Viktors (1877–1945) – rakstnieks 168,
 199, 217, 254, 265, 274
 Eifelis Gistavs (1832–1923) – franču inženieris
 459
 Eifmanis Boriss (dz. 1946) – krievu
 baletdejojotājs 408
 Einbergs Jānis (1843–1931) – advokāts 159
 Einfelds Jānis (dz. 1967) – rakstnieks 436
 Einhorns Aleksandrs (?–1575) – hercoga
 Gotharda Ketlera galma mācītājs 69
 Eizens Johans Georgs (1717–1779) – baltvācu
 mācītājs 128
 Eizenhauers Dvairs Deivids (1890–1969) – ASV
 valsts un militārais darbinieks 316
 Eizenšteins Mihails (1867–1921) – arhitekts
 182, 183AA
 Eiziņa Maija (dz. 1946) – grafiķe, gleznotāja
 306, 306A
 Ekmanis Juris (dz. 1941) – fiziķis, LZA
 viceprezidents 461
 Eks Johans (?–ap 1552) – baltvācu mācītājs 67,
 70
 Eks Nikolauss (1541–1623) – birģermeistars 68
 Ēkss Jozefs Dominiks (1776–1836) – gleznotājs
 144
 Elers Holgers (dz. 1967) – mākslinieks 450A,
 461A, 462
 Eliass Ģederts (1887–1975) – gleznotājs 231,
 252, 253, 253A, 378, 380, 381A
 Elizabete Petrovna (1709–1762) – Krievijas
 imperatore 120, 125, 131
 Elsbergs Klāvs (1959–1987) – dzejnieks,
 tulkotājs 363, 437
 Elsts Olari (dz. 1971) – igauņu diriģents 457
 Elverss Kaspars (1680–1750) – Rīgas Sv. Jāņa
 draudzes mācītājs 126
 Endzelina Līvija (dz. 1927) – gleznotāja 381,
 393, 393A
 Endzelins Jānis (1873–1961) – valodnieks 41,
 154, 222, 228, 228P, 236, 356
 Engelss Frīdrihs (1820–1895) – viens no
 “zinātniskā komunisma” pamatlicējiem 361
 Ensors Džeimss (1860–1949) – beļģu
 gleznotājs, grafiķis 254
 Epners Ansis (1937–2003) – kinorežisors 37, 328
 Erdmanis Marts (dz. 1978) – mākslinieks 459
 Ērika Liliņa (1893–1981) – aktrise 258
 Eriņa Rita (1912–1981) – aktrise 327
 Ermale Esmeralda (dz. 1956) – aktrise 414A
 Errsa Zita (dz. 1952) – baletdejojotāja 407
 Ertnera Felicita (1891–1975) – režisore 278, 410
 Ērmanis Pēteris (1893–1969) – rakstnieks,
 literatūras kritiķis 290, 296, 331, 332
 Ešenbahs Volframs fon (1170–1220) – vācu
 minnezenglers 48
 Etingers Johans Frīdrihs (18. gs.) – baltvācu
 arhitekts 142
 Ezera Regīna (1930–2002) – rakstniece 366, 435
 Ezergaile Aina (dz. 1922) – baletdejojotāja 324
 Ēzops (6. gs. pr. Kr.) – sengrieķu dzejnieks 408,
 409

F

Fadejevs Aleksandrs (1901–1956) – krievu
 rakstnieks, sabiedrisks darbinieks 361P
 Feders Jūlijs (1838–1909) – gleznotājs 148, 188,
 189, 189A, 190
 Feders Pēteris (1868–1936) – arhitekts 195
 Feihtners Francs Ādams (1742–1822) – vācu
 vijolnieks, komponists 134
 Feldbergs Ojārs (dz. 1947) – tēlnieks 280A,
 425, 433
 Feldmane Meta – gleznotāja Jāņa Valtera sieva
 190

- Felsbergs Ernests (1866–1928) – filologs, mākslas vēsturnieks 154, 224, 224P, 236
- Felsko Johans Daniels (1813–1902) – baltvācu arhitekts 174, 178
- Felsko Kārlis (1844–1918) – baltvācu arhitekts 156, 182
- Fibigs Arvīds (1903–1977) – baletdejojotājs 325
- Firekers Kristofors (ap 1615–1684 vai 1685) – vācu izcelsmes latviešu valodnieks 67
- Filips IV (1605–1665) – Spānijas karalis 388
- Fišere Sarmīte (dz. 1960) – mācītāja 360P
- Fišers Johans (1636–1705) – Vidzemes hercogistes ģenerālsuperintendents 84, 84P
- Fišers Johans (1646–1721) – vācu vijolnieks, komponists 116
- Fitinghofts Oto Hermanis fon (1722–1792) – baltvācu sabiedrisko darbinieks 131, 132, 162
- Fjodorova Aleksandra (1884–1972) – krievu baletdejojotāja, baletmeistare 407
- Folcs Augusts (1851–1926) – tēlnieks 204, 204A, 205
- Forsele-Rozentāle Elija (1871–1943) – somu dziedātāja, gleznotāja Jāņa Rozentāla sieva 167, 167P, 183, 193
- Franks Hercs (dz. 1926) – kinorežisors, scenārists 415
- Freiberģs Andris (dz. 1938) – scenogrāfs 441, 442
- Freimane Ērika (1911–1960) – komponiste 326
- Freimane Lidiņa (1920–1992) – aktrise 410
- Freimanis Aivars (dz. 1936) – kinorežisors, scenārists 414, 415
- Freimanis Dzintars (1925–1978) – rakstnieks, literatūrzinātnieks 325, 335
- Freimanis Eižens (1906–1968) – pianists 325
- Freimanis K. – diriģents 324
- Frēlihs J. M. – mūrniekmeistars 111
- Frēze Gerts (16. gs. 2. p.–17. gs. sāk.) – baltvācu būvmeistars 64
- Frībe Vilhelms (1762–1811) – mājskolotājs 128
- Fridrihs Kazimīrs (1650–1698) – Kurzemes hercogs 90, 94, 116
- Fridrihsons Kurts (1911–1991) – gleznotājs 436
- Frišs Rūdolfs (1849–?) – arhitekts, būvīnženieris 182
- Gagarins Jurijs (1934–1968) – krievu kosmonauts 399
- Gailāns Indulis (dz. 1962) – scenogrāfs 438, 438A
- Gaile Inga (dz. 1976) – dzejniece 446
- Gaile Zaiga (dz. 1951) – arhitekte 425, 429, 429A
- Gailis Daumants (dz. 1927) – diriģents 401
- Gailis Jānis (1903–1975) – gleznotājs 291, 316, 317, 318
- Gailīte Kristīne (dz. 1970) – dziedātāja 441
- Gailīte Lija (1901–1991) – aktrise 327
- Gailītis Guntis (dz. 1949) – režisors 441
- Gailītis Pauls (1869–1943) – mācītājs, žurnālists 236
- Galante Inese (dz. 1954) – dziedātāja 440, 441, 445, 445P
- Gāle Rita (dz. 1925) – dzejniece 337
- Galenieks Pauls (1891–1962) – botāniķis 356
- Galindoms Arturs (1894–1966) – arhitekts 242A, 244
- Garanča Elīna (dz. 1976) – dziedātāja 441
- Garančs Jānis (dz. 1973) – mākslinieks 434
- Garūta Lūcija (1902–1977) – komponiste, pianiste 278, 333, 399, 401, 440
- Gauja Mārtiņš (dz. 1915) – grafiķis 331
- Geistaute Erna (1911–1975) – gleznotāja, grafiķe 291, 294
- Gertmanis Jānis (dz. 1947) – arhitekts 377
- Gertmanis Juris (dz. 1947) – arhitekts 377, 428, 428A
- Gērcs V. – baltvācu komponists 162
- Gēte Johans Volfgangs (1749–1832) – vācu rakstnieks 132, 169, 172, 215, 437
- Gjersvolde Beate (dz. 1954) – norvēģu gleznotāja 452, 452A
- Gīze Mārtiņš (ap 1560–1589) – baltvācu politisks darbinieks 68
- Gleizds Jānis (dz. 1924) – fotomākslinieks 417A, 418
- Gliks Ernests (1652–1705) – baltvācu mācītājs, literāts 81, 82, 83, 445
- Gļinka Mihails (1804–1857) – krievu komponists 207, 217
- Godiņš Guntars (dz. 1958) – dzejnieks, tulkotājs 437
- Godunovs Aleksandrs (1949–1995) – baletdejojotājs 406
- Gogolis Nikolajs (1809–1852) – krievu rakstnieks 164, 165, 300, 345
- Goija Fransisko Hosē (1746–1828) – spāņu gleznotājs 200, 319
- Goldenbergs Josifs (1907–1984) – arhitekts 371, 371A, 372A
- Goldmens Džeimss (1927–1998) – dramaturgs 412
- Goldoni Karlo (1707–1793) – itāliešu dramaturgs 409
- Goppers Miķelis (1908–1996) – grāmatizdevējs 232, 301

G

Gorbačovs Mihails (dz. 1931) – padomju valsts un PSKP darbinieks 353, 422
 Gorbaņovs Genādijs (dz. 1950) – baletdejočājs 407
 Gorbunovs Anatolijs (dz. 1942) – valsts darbinieks 423
 Goršeņins Nikolajs (1947–2000) – dziedātājs 441
 Gotfrīds Johans Dāniels (1768–1831) – būvmeistars 144
 Graca Zbignevs (dz. 1956) – poļu diriģents 447
 Grāfs Johans Mihaels (?–pēc 1796) – baltvācu tēlnieks 102, 104
 Grants Andrejs (dz. 1955) – fotomākslinieks 418
 Grass Karls Gothards (1767–1814) – baltvācu gleznotājs, dzejnieks 129, 146, 146A
 Graubiņa Ilze (1941–2001) – pianiste 403
 Graubiņš Jēkabs (1886–1961) – komponists, folklorists 261, 397
 Graudiņa Irma (dz. 1911) – aktrise, režisore 315
 Grāvītis Ernests (1857–1925) – pedagogs 166
 Grāvītis Oļģerts (dz. 1926) – komponists, muzikologs 399, 402
 Grāvleja Ruta (dz. 1958) – gleznotāja, tēlniece, instalāciju māksliniece 324
 Grebņeva Natālija (dz. 1975) – aktrise 451
 Grebze Irma (1912–2000) – rakstniece 296, 331, 322
 Grebže Oto (1910–1992) – gleznotājs 322
 Gregors IX (13. gs.) – Romas pāvests 49
 Gretrī Andrē Ernests Modests (1741–1813) – franču komponists 132
 Gribojedovs Aleksandrs (1795–1829) – krievu rakstnieks, diplomāts 163
 Gricēvičs Harijs (dz. 1921) – grafiķis, gleznotājs, dekorators 294
 Grīgs Edvards (1843–1907) – norvēģu komponists 214, 215, 236, 407
 Grigulis Arvids (1906–1989) – rakstnieks, literatūrzinātnieks 274, 362
 Grīna Aija (dz. 1937) – arhitekte 375
 Grīnfelde Milda (1909–2000) – tulkotāja 447
 Grīnfelds Nilss (1907–1986) – komponists, muzikologs 398, 405
 Grīnbergs Ojārs (dz. 1942) – dziedātājs 404
 Grīnbergs Teodors (1870–1962) – arhibīskaps 263, 264, 265P, 266
 Grīnblats Romualds (dz. 1930) – komponists 399
 Grīns Aleksandrs (1895–1941) – rakstnieks 230, 233, 234P, 272
 Grīns Jānis (1890–1966) – žurnālists, rakstnieks 232, 301

Grosvalds Frīdrihs (1850–1924) – advokāts 199
 Grosvalds Jāzeps (1891–1920) – gleznotājs 198, 199, 199A, 200, 200A, 201, 202, 250, 316
 Grots Jānis (1901–1968) – rakstnieks 274
 Grūbe Edvards (dz. 1935) – gleznotājs 387, 388A, 392
 Grundšteins E. – mākslinieks 294
 Gubiņa Indra (dz. 1927) – rakstniece 331, 341
 Gulbis Ansis (1873–1936) – grāmatizdevējs 167, 172, 173, 173P, 227, 235, 249
 Gulbis Harijs (dz. 1926) – rakstnieks 314, 411, 438
 Guleke Johans Heinrihs (1821–1889) – baltvācu teologs, skolu padomnieks 152, 158
 Guno Šarls (1818–1893) – franču komponists 217
 Gurviča Jūlija (dz. 1973) – baletdejočāja 451
 Gusevs N. – inženieris 367
 Gustavs II Ādolfs (1594–1632) – Zviedrijas karalis, karavadonis 79, 80P, 81, 84, 86, 229
 Gūtmane Margita (dz. 1943) – rakstniece 337
 Gūtmanis Juris – aktieris 302

G

Ģelzis Kristaps (dz. 1962) – grafiķis, instalāciju mākslinieks 459
 Ģermanis Uldis (1915–1997) – rakstnieks, vēsturnieks 331
 Ģērsons Ādolfs (1876–1934) – rakstnieks, žurnālists, tulkotājs 233

H

Häberlands Kristofs (1750–1803) – baltvācu arhitekts 131A, 132, 143, 143A
 Hačaturjans Arams (1903–1978) – armēņu komponists, diriģents 408
 Halcickis Pēteris (15. gs.) – garīdznieks no Bohēmijas 120
 Hallarte Magdalēna (1683–1750) – baltvācu muižniece 122
 Hāmanis Johans Georgs (1730–1788) – vācu filozofs 129, 135, 138
 Hamsuns Knuts (1859–1952) – norvēģu rakstnieks 230
 Handke Pēters (dz. 1942) – austriešu rakstnieks 437
 Harpers Billijs (dz. 1943) – amerikāņu saksofonists 451
 Hartknohs Johans Frīdrihs (1740–1789) – baltvācu grāmatizdevējs 128, 135, 135P, 138

- Hastfērs Jākobs Jūhans (1647–1695) –
Zviedrijas valsts darbinieks, Vidzemes
ģenerālgubernators 81, 85
- Hauptmanis Gerhards (1862–1962) – vācu
rakstnieks 278
- Häzentēters Hanss (?–1586) – vācu literāts,
grafīkis 70
- Heimrāts Rūdolfis (1926–1992) –
tekstilmākslinieks 372, 373, 373P A
- Heincs Johans (17. gs.) – kokgriezējs 90
- Heine-Vāgnere Žermēna (dz. 1923) –
dziedātāja 398
- Heinrihsone Helēna (dz. 1948) – gleznotāja 392
- Heinrihsons Ivars (dz. 1945) – gleznotājs 392,
431
- Hendelis Georgs Frīdrihs (1685–1759) – vācu
komponists 442, 445, 447
- Hennings Zalomons fon (1528–1589) –
Livonijas ordeņa padomnieks, vēsturnieks
69
- Herders Johans Gotfrīds (1744–1803) – vācu
rakstnieks, filozofs, apgaismotājs 115, 128,
128P, 129, 131, 135, 136, 137, 138
- Hermanis Alvis (dz. 1965) – režisors,
scenogrāfs 438, 438P, 441
- Hermanis Kārlis (1807–1868) – ērģelbūvētājs
111
- Hermanovskis Egils (1918–1992) – arhitekts,
dizainers, gleznotājs 282
- Hermanovskis Teodors (1883–1964) –
būvinženieris 239, 294
- Hērodots (ap 484–424 pr. Kr.) – sengrieķu
vēsturnieks 13
- Herolds Hanss Jirgens (1631–1693) – vācu
tēlnieks 99
- Hertels Pēters Ludvigs (1817–1899) – vācu
komponists 406
- Hese Hermanis (1877–1962) – vācu rakstnieks
342
- Hilbig Gustavs Ferdinands Aleksandrs
(1822–1887) – baltvācu arhitekts 155, 155A,
175
- Himzelis Nikolajs (1729–1764) – ārsts, bibliofils,
mākslas priekšmetu kolekcionārs 136, 136A
- Hitlers Ādolfs (1889–1945) – fašistiskās Vācijas
valsts un politiskais darbinieks 273, 279, 422,
423
- Hofmanis Ernests Teodors Amadejs (1776–
1822) – vācu rakstnieks, komponists 258
- Holcmanis Andrejs (dz. 1920) – arhitekts 178
- Holtejs Kārlis fon (1798–1880) – vācu
rakstnieks 132
- Homillius Luijs (1845–1908) – krievu
ērģelnieks 214
- Honorijs III (13. gs.) – Romas pāvests 48
- Hopenštets F. (17. gs.) – koka tēlnieks no
Brēmenes 114
- Hruščovs Ņikita (1894–1971) – padomju valsts
un PSKP darbinieks 351, 354
- Hūns Kārlis (1830–1877) – gleznotājs 148, 188,
189, 189A, 231
- Huserls Edmunds (1859–1938) – vācu filozofs
238

I

- Ibsens Henriks (1828–1906) – norvēģu
dramaturgs 409
- Igo Viktors (1802–1885) – franču rakstnieks 228
- Ikstena Nora (dz. 1969) – rakstniece 434
- Ikše-Bergmane Sandra (dz. 1945) –
tekstilmāksliniece 306
- Iltnerē Ieva (dz. 1957) – gleznotāja 432
- Iltnerē Zane (dz. 1961) – gleznotāja 432
- Iltners Edgars (1925–1983) – gleznotājs 380,
381, 381A, 382, 383, 392
- Indrāne Ilze (dz. 1927) – rakstniece 366
- Indriksone Baiba (dz. 1932) – aktrise 413
- Induss Jānis (1907–1996) – gleznotājs 304
- Indriķis (13. gs.) – hronists 41A, 43
- Innocents III (1160 vai 1161–1216) – Romas
pāvests 45, 47, 48
- Irbe Andrejs (dz. 1924) – rakstnieks 336
- Irbe Kārlis (1861–1934) – bīskaps 263, 263P,
264
- Irbe P. – publicists 296
- Ivanovs Jānis (1906–1983) – komponists 386,
387, 390, 398, 399, 402, 403, 458
- Ivanovs Ritums (dz. 1968) – gleznotājs 459
- Ivans Bargais (1530–1584) – Krievijas cars 66
- Īvāns Dainis (dz. 1955) – žurnālists, Latvijas
Tautas frontes Domes pirmais priekšsēdētājs
420, 423
- Ivaska Astrīde (dz. 1926) – dzejniece 319, 324,
336, 337P
- Ivaskis Ivars (1921–1992) – igauņu dzejnieks,
literatūrvēsturnieks, kritiķis 336
- Ivaškevičs Jaroslavs (1894–1960) – poļu
rakstnieks 412
- Izjumovs Samsons (dz. 1950) – dziedātājs 441

J

- Jakāns Vaironis (dz. 1927) – aktieris 410
- Jakobi K. A. – celtniecības un mākslas
vakarskolas dibinātājs 141

Jākobsons Imants (dz. 1934) – arhitekts 374
 Jakovļevs Ģirts (dz. 1940) – aktieris 411, 413
 Jakovļevs Konstantīns (1896–?) – arhitekts 369
 Janaitis Gunārs (dz. 1934) – fotomākslinieks 418, 418A
 Janaus Augusts Kristians fon (1852–1889) – Piltenes baltvācu mācītājs 166
 Janelsiņa Veronika (1910–2001) – gleznotāja, rakstniece 293, 294, 338
 Jānis Pāvils II (dz. 1920) – Romas pāvests 106
 Jannavs Heinrihs Johans (1752–1821) – mācītājs 128
 Janovskis Gunars (1916–2000) – rakstnieks 341, 453
 Jansons Andrejs (dz. 1938) – diriģents 310
 Jansons Jānis Alberts (1892–1971) – literatūrvēsturnieks, folklorists 356
 Jansons Kārlis (1896–1986) – tēlnieks 250, 250A, 424
 Jansons Viesturs (dz. 1974) – dziedātājs 441, 442
 Jansons Viesturs (dz. 1958) – baletdejojotājs 407
 Janševskis Jēkabs (1865–1931) – rakstnieks 259
 Jaunarājs Oļģerts (1907–2003) – gleznotājs 394
 Jaunsudrabiņš Jānis (1877–1962) – rakstnieks, gleznotājs 169, 173, 203, 206, 296, 301, 331, 332, 332P, 362
 Jaunušans Alfrēds (dz. 1919) – aktieris, režisors 410, 411
 Jaunzems Pauls (dz. 1951) – tēlnieks 460
 Jēgens Ojārs (dz. 1924) – dzejnieks, mākslinieks, grāmatizdevējs 343
 Jēger-Freimane Paula (1886–1975) – teātra zinātniece 288, 289, 312
 Jēgers Benjamiņš (dz. 1915) – valodnieks, bibliogrāfs 283, 295, 301
 Jegorova Ļubova (1880–1972) – krievu baletdejojāja 407
 Jēkabs (1610–1682) – Kurzemes un Zemgales hercogs 88, 89, 89P, 90, 94, 116, 187
 Jensens Severīns (1723–pēc 1809) – dāņu arhitekts 103, 103A, 104A
 Jermaks Romualds (dz. 1931) – komponists 404
 Jerums Alberts (1919–1978) – komponists 310, 326, 398
 Jesens Andrejs (1873–1958) – grāmatizdevējs 172, 232
 Joahims Johans (18. gs.) – ērģelbūvētājs 111
 Johansons Andrejs (1922–1983) – rakstnieks 118, 331, 344, 344P, 345
 Johansons Kārlis (1892–1929) – tēlnieks 200
 Jostens Jakobs (17. gs.) – holandiešu arhitekts, Rīgas galvenais būvmeistars 99
 Jozess K. – grāmatu tirgotājs 173

Jozuus Pēteris Pauls (1873–1937) – diriģents, ērģelnieks 260
 Junga-Štilinga Elīze (1829–1904) – gleznotāja, pedagoģe 196
 Junkers Aleksandrs (1899–1976) – grafiķis 232, 253, 276, 277A, 384
 Jurevičs Pauls (1891–1981) – filozofs 237, 525
 Jurjāne Aija (dz. 1944) – gleznotāja 392
 Jurjāne Ieva (dz. 1972) – māksliniece 451
 Jurjāne Vita (dz. 1962) – gleznotāja 432
 Jurjāns Gunārs (dz. 1922) – gleznotājs, grafiķis 328, 329
 Jurjāns Jānis (1830–1879) – ārsts 153, 154
 Jurjāns Juris (dz. 1944) – gleznotājs 391A, 392
 Jurjāns Pāvuls (1866–1948) – diriģents, komponists 216, 217, 218
 Jurjānu Andrejs (arī Andrejs Jurjāns; 1856–1922) – komponists, ērģelnieks, mežradznieks, mūzikas folklorists 161, 211, 211P, 212, 217, 236, 260, 309, 398
 Jurkāns Jānis (dz. 1950) – dramaturgs 438
 Jurševskis Zigfrīds (1910–1989) – keramiķis, tēlnieks 324
 Justiniāns I (483–565) – Bizantijas imperators 42
 Jusupovs – krievu kņazs 191

K

Kadirkovs Valērijs (dz. 1939) – arhitekts 377
 Kafka Francs (1883–1924) – austriešu rakstnieks 342
 Kairišs Viesturs (dz. 1971) – režisors 449, 451
 Kajons Gvido (dz. 1955) – fotomākslinieks 434
 Kaktiņš Ādolfs (1885–1965) – dziedātājs 218, 261, 262, 279, 285, 285P
 Kalinka Zane (dz. 1947) – arhitekte 377, 429
 Kalme Egīls (1909–1983) – rakstnieks, gleznotājs 288, 289
 Kalmīte Jānis (1907–1996) – gleznotājs 253, 293, 316, 317, 318
 Kalmīte Lelde (dz. 1946) – gleznotāja, mākslas zinātniece 317
 Kalna Inga (dz. 1972) – dziedātāja 441, 447
 Kalnājs Arnolds (1906–1975) – diriģents 286, 287, 309
 Kalnciema Aina (dz. 1944) – klavesiniste 457
 Kalnenieks Edvīns (dz. 1939) – gleznotājs 394
 Kalniņa Emma (1899–1985) – arhitekte 370
 Kalniņa Ieva (dz. 1969) – mākslas zinātniece 434
 Kalniņa Lūcija (1905–1995) – režisore 326
 Kalniņš Aldonis (dz. 1928) – komponists 399, 401

- Kalniņš Alfrēds (1906–1971) – gleznotājs, grafiķis 287
- Kalniņš Alfrēds (1879–1951) – komponists, ērģelnieks 187, 212, 213, 214, 214A, 215, 217, 223, 224, 236, 259, 260, 261, 262, 278, 326, 397, 404
- Kalniņš Andris (dz. 1925) – arhitekts 373
- Kalniņš A. – mākslinieks 299
- Kalniņš Arvids (1894–1981) – inženieris, Latvijas Republikas izglītības ministrs 236
- Kalniņš Eduards (1904–1988) – gleznotājs 251, 379, 379P, 380, 380A, 386
- Kalniņš Imants (dz. 1941) – komponists 383, 403, 404, 405, 405P, 406
- Kalniņš Ivars (dz. 1948) – aktieris 413
- Kalniņš Jānis (dz. 1964) – ērģelmeistars 445
- Kalniņš Jānis (1904–2000) – komponists, diriģents 261, 271, 278, 398
- Kalniņš Jānis (ps. Jānis Sarma; 1884–1983) – gleznotājs, rakstnieks 293, 328; sk. arī *Sarma Jānis*
- Kalniņš Jānis (1922–2000) – rakstnieks, literatūrzinātnieks 141, 320
- Kalniņš Krišjānis (1847–1885) – advokāts, sabiedrisks darbinieks 159, 161
- Kalniņš Ludvigs (1912–1996) – tēlnieks 324
- Kalniņš Pauls (dz. 1907) – režisors 289
- Kalniņš Rodrigo (1883–1940) – aktieris 258
- Kalniņš Rolands (dz. 1922) – kinorežisors 405, 414
- Kalniņš Sigurds (1918–1956) – grafiķis 293, 328
- Kalniņš Teodors (1890–1962) – diriģents 260, 261P, 401
- Kalnroze Valdis (1894–1993) – gleznotājs 251, 253, 275
- Kalpaks Oskars (1882–1919) – Latvijas bruņoto spēku pirmais pavēlnieks 179, 247
- Kalsons Romualds (dz. 1936) – komponists 403
- Kalve Pēteris (1882–1913) – gleznotājs, grafiķis 198
- Kalvins Žans (1509–1564) – reformācijas darbinieks Vācijā un Šveicē 88, 89
- Kamara Laimonis (1934–1983) – dzejnieks, tulkotājs 403
- Kaminskis Valters (1929–1997) – komponists 407
- Kanders Haralds (dz. 1927) – arhitekts 376
- Kants Imanuels (1724–1804) – vācu filozofs 135, 138, 237
- Kants Ivars (dz. 1949) – aktieris 328
- Kants Johans (1735–1800) – baltvācu mācītājs, Imanuela Kanta brālis 138
- Kaņeps Rolands (dz. 1925) – gleznotājs 318
- Kapustins Mihails (1830–1899) – tautskolu inspektors 151, 166
- Kārklis Jānis (1891–1975) – dzejnieks 233
- Kārklis Valdemārs (1906–1964) – rakstnieks, tulkotājs 230, 288, 289, 332
- Kārlis IX (1550–1611) – Zviedrijas karalis 80
- Kārlis XII (1682–1718) – Zviedrijas karalis 85
- Kārlis XVI Gustavs (dz. 1946) – Zviedrijas karalis 426
- Kārlis Lielais (742–814) – Franku valsts karalis, imperators 61
- Karpa Milda (1914–1987) – aktrise 302
- Karrerass Hosē (dz. 1946) – dziedātājs 440
- Karrs Alfrēds (1886–1949) – arhitekts 239, 239A, 240
- Kasparsons Kārlis (1865–1962) – zinātnieks, Latvijas Republikas izglītības ministrs 153
- Katlaps Žanis (1907–1968) – aktieris, režisors 409, 409A, 410
- Katrīna I (1684–1727) – Krievijas imperatore 131
- Katrīna II (1729–1796) – Krievijas imperatore 120, 125, 176
- Kaudzīte Matīss (1848–1926) – rakstnieks 152, 158, 159, 160, 165, 168, 168P, 171, 172, 203, 341, 362, 408
- Kaudzīte Reinis (1839–1920) – rakstnieks 152, 160, 172, 198, 203, 205, 341, 362, 408
- Kaugara Baiba (dz. 1945) – dzejniece 337
- Kaulis K. – diriģents 300
- Kaupo (?–1217) – lībiešu valdnieks Turaidā 52
- Kazaks Jēkabs (1895–1920) – gleznotājs, grafiķis 196, 199, 201, 201P, 202A
- Kellermanis Bernhards (1879–1951) – vācu rakstnieks 228, 230
- Ketlere Anna (1533–1602) – Kurzemes hercogiene 88P
- Ketlers Fridrihs (16. gs. 2. p.–17. gs. sāk.) – Kurzemes hercogs 88
- Ketlers Gothards (1517–1587) – Kurzemes hercogs 64, 69, 86, 87, 88, 88P, 89, 94
- Ketlers Vilhelms (1574–1640) – Kurzemes hercogs 88, 92P, 96
- Kīgelgens Francis Gerhards (1772–1820) – gleznotājs 144
- Kīgelgens Kārlis Ferdinands (1772–1832) – gleznotājs 144
- Kiltijs Džeroms (dz. 1922) – amerikāņu dramaturgs 412
- Kirhenšteins Augusts (1872–1963) – mikrobiologs, padomju valsts darbinieks 264, 270, 353
- Kirke Frančeska (dz. 1953) – gleznotāja 386, 395, 432, 432A, 462
- Klārka-Apene B. – gleznotāja 331
- Klauverts Spodris (1920–1980) – dramaturgs 328, 339, 340

- Klēbahs Henrijs (dz. 1928) – gleznotājs 382
 Kleins Mārtiņš (dz. 1938) – kinooperators 414
 Klētniece Milda (dz. 1915) – aktrise 447
 Klīdzējs Imants (dz. 1956) – keramiķis 443
 Klīdzējs Jānis (1914–2000) – rakstnieks 296, 331, 333, 342, 342P
 Klinklāvs Aleksandrs (1899–1982) – arhitekts 244A, 245
 Klints Anta (1893–1970) – aktrise 258, 278, 410, 411
 Klišāns Mārtiņš (dz. 1967) – diriģents 453, 453P
 Kloss Gotfrīds (18. gs.) – ērģelbūvētājs 133
 Klots Oto Roberts (1808–1876) – skolu padomnieks 158
 Kļaviņš Eduards (dz. 1937) – mākslas zinātnieks 191
 Kļaviņa Ilze (dz. 1951) – baletdejojāja 311
 Kļaviņš Jānis (dz. 1921) – ārsts, dziedātājs 310
 Knāķe Lia Asta (dz. 1929) – arhitekts 377
 Knopkens Andreass (ap 1468–1539) – vācu garīdznieks, reformācijas darbinieks 66, 67
 Knopkens Jakobs – Sv. Pētera baznīcas domkungs 67
 Kokars Gido (dz. 1921) – diriģents 401, 455, 455P
 Kokars Imants (dz. 1921) – diriģents 401, 455, 455P
 Kokina Māra (dz. 1952) – mākslas dienu koordinatore 459
 Kokle Leo (1924–1964) – gleznotājs 382
 Komenskis Jans Amoss (1592–1670) – čehu rakstnieks, pedagogs 120
 Konciuss Heinrihs Andreass (ap 1714–?) – ērģelbūvētājs 111, 133
 Konore Patija – amerikāņu dziedātāja 406
 Kopmanis Augusts (1910–1976) – tēlnieks 324
 Korsaks Pēteris (dz. 1937) – fotogrāfs, fotovēsturnieks 416
 Kovaļevska Margarita (1910–1999) – gleznotāja, rakstniece 294
 Kozlovska Ilze (dz. 1976) – dziedātāja 442
 Krāslavietis Valdis (dz. 1920) – dzejnieks 336
 Krasnais Vilberts (dz. 1909) – žurnālists 271
 Krastiņa Sandra (dz. 1957) – gleznotāja 386, 395, 395A, 432, 445, 445P, 459
 Krastiņš Jānis (dz. 1943) – arhitekts 178, 428
 Krastkalns Andrejs (1868–1939) – politisks darbinieks 183A, 184
 Krastiņš Voldemārs (1908–1960) – grafiķis 274
 Krauklis Jēkabs – skolotājs, laikraksta “Tēvija” redaktors 165
 Krauklis Oļģerts (dz. 1931) – arhitekts 370
 Kreicbergs Jānis (dz. 1939) – fotomākslinieks 418
 Kreicers Konradins (1780–1849) – vācu komponists, diriģents 208
 Kreicfelds Joahims (18. gs.) – koktēlnieks 109
 Krēmers Gidons (dz. 1947) – vijolnieks 440, 454, 454P, 458
 Krenberga Dita (dz. 1968) – flautiste 457, 457P
 Krese Solvita (dz. 1967) – mākslas zinātniece 434
 Krēsliņš Jānis (dz. 1924) – rakstnieks, vēsturnieks 331
 Krieviņš Juris (dz. 1933) – fotomākslinieks 418
 Krilovs Pēteris (dz. 1949) – režisors 441
 Kristiani Arnolds Frīdrihs (1807–1886) – baltvācu mācītājs, Vidzemes superintendents 171
 Krīvs Džems (1924–1989) – grafiķis, dekorators 331
 Kroders Oļģerts (dz. 1921) – režisors 230
 Krollis Gunārs (dz. 1932) – grafiķis 396, 396A, 397
 Krolls Oto (1888–1969) – grāmatizdevējs 296
 Kronberga Ērika – mākslas zinātniece 322
 Kronbergs Andris (dz. 1951) – arhitekts 428A, 429
 Kronbergs Kārlis (dz. 1923) – gleznotājs 323, 324A
 Kronbergs Rūdolfs (1911–1977) – gleznotājs, scenogrāfs, aktieris 304
 Kronenbergs Alberts (1887–1958) – grafiķis 253
 Kronvalds Atis (1837–1875) – pedagogs, valodnieks, publicists 152, 158, 158P 160, 164, 243, 249
 Krūka Aleksandrs (1889–1987) – gleznotājs, grafiķis, mākslas teorētiķis 299
 Krūklis Alfrēds (1921–2003) – dzejnieks 399, 404
 Krūmiņš Artūrs (1879–1969) – arhitekts 226, 240
 Krūmiņš Edvīns (dz. 1959) – tēlnieks 451A
 Krūmiņš Hugo (1901–1990) – dramaturgs 289
 Krūmiņš Gunārs (dz. 1925) – gleznotājs 331
 Krūmiņš Mārtiņš (1900–1992) – gleznotājs 291, 316, 317
 Krūmiņš Valters (1879–?) – arhitekts 156
 Krūmiņš Varis (dz. 1931) – kinorežisors 413
 Kūfalts Georgs (1853–1938) – baltvācu ainavu arhitekts, daiļdarznieks 167, 175, 177, 184
 Kuga Jānis (1878–1969) – scenogrāfs 208A, 209, 209A, 210, 210A, 211, 224, 231, 252, 256, 256P, 277A, 290, 294, 313
 Kuindži Arhips (1841–1910) – krievu gleznotājs 193, 195, 253
 Kukels Harijs (dz. 1941) – kinooperators 414
 Kundziņš Kārlis (1882–1962) – arhibīskaps 285
 Kundziņš Pauls (1888–1983) – arhitekts 231, 242, 243, 251, 253, 301

Kunrāts Aleksandrs (dz. 1915) – žurnālists, latviešu frontes teātra dibinātājs 278
 Kunstmanis P. – diriģents
 Kupers Emīls (1877–1960) – krievu diriģents 254, 260
 Kuplē Dina (dz. 1930) – aktrise 410, 443
 Kurbē Gistavs (1819–1877) – franču gleznotājs 188
 Kursīte Janīna (dz. 1952) – literatūrzinātniece 445
 Kuzņecovs Sidors (19. gs.) – krievu rūpnieks 251
 Kuzņecovs Vladimirs (dz. 1912) – arhitekts 372
 Kvarengi Džakomo (1744–1817) – itāliešu izcelsmes krievu arhitekts 144
 Kviesis Alberts (1881–1944) – politisks darbinieks 249

K

Kempe Mirdza (1907–1974) – dzejniece 363
 Ķeniņš Atis (1874–1961) – dzejnieks 169, 183A, 184, 363
 Ķeniņš Tālvāldis (dz. 1919) – komponists 288, 288P, 309, 315
 Ķepītis Jānis (1908–1989) – komponists 399, 401
 Ķezbere Elza (dz. 1911) – dzejniece 301, 331, 334
 Ķīkauka Tālvāldis (1929–2000) – gleznotājs, rakstnieks 335
 Ķimele Māra (dz. 1943) – režisore 441

L

Lācis Jūlijs (1892–1941) – rakstnieks, padomju politisks darbinieks 270, 271
 Lācis Vilis (1904–1966) – rakstnieks, padomju valsts darbinieks 257, 270, 358, 362, 409, 409A, 413, 415
 Lāgerlēva Selma (1858–1940) – zviedru rakstniece 230, 259, 443
 Lagzdiņš Kārlis (1896–1960) – aktieris 290
 Lagzdiņš M. – aktieris 313
 Lamekins (13. gs.) – Kursas valdnieks 47P, 54
 Lāms Visvaldis (dz. 1923) – rakstnieks 363, 366
 Lamze Arnolds (1889–1945) – arhitekts 240, 242
 Lancmanis Imants (dz. 1941) – mākslas zinātnieks 104, 178, 427, 427A, 455
 Lapas Mārtiņš (1846–1909) – rakstnieks, žurnālists 170
 Lapčenoks Viktors (dz. 1947) – dziedātājs 404, 404P

Lapenieks Vilis (1908–1983) – kinorežisors 256, 289
 Lapiņa Dace (dz. 1954) – gleznotāja 386, 395
 Lapiņš Andrejs (1866–1952) – gleznotājs 282
 Lapiņš Ilmārs (dz. 1944) – diriģents 452
 Lasis Juris (dz. 1969) – arhitekts 428A
 Laube Eižens (1880–1967) – arhitekts 156, 159, 167, 182, 183, 183AA, 184, 184P, 185, 186A, 231, 240, 245, 245A, 246A, 262
 Lauberts Aleksandrs (dz. 1908) – žurnālists 313
 Lauberts Ērihs (1878–1931) – aktieris, režisors 262
 Laukirbe Alfrēds (1891–1993) – arhitekts 244
 Lautenbahs Jēkabs (1847–1928) – rakstnieks, filologs 154, 224
 Lauva Laimonis (1902–?) – gleznotājs, dekorators 328
 Lavrovs Jefims (1848–1907) – krievu aktieris 163
 Lavrovskis Nikolajs (1825–1899) – skolu padomnieks 166
 Lazda Zinaīda (1902–1957) – dzejniece 296, 309, 331, 332, 334, 334P
 Lazdiņš Jānis (1875–1953) – vijolnieks 223
 Leblons Žans (1679–1719) – franču arhitekts 176
 Lediņš Hārdijs (dz. 1955) – arhitekts, mākslinieks 438, 438A
 Legzdiņš Žanis (1915–1991) – fotomākslinieks 418
 Leimane Ilona (1905–1989) – rakstniece 331, 332
 Leimanis Aivars (dz. 1958) – baletdejočājs, baletmeistars 407
 Leimanis Leonīds (1910–1974) – aktieris, kinorežisors 251, 257, 413, 414
 Lejiņš Armīns (dz. 1938) – scenārists 415
 Lejiņš Jānis (1899–1990) – aktieris, režisors, rakstnieks, gleznotājs 289, 290, 312
 Lejnieks Kārlis sk. *Dziļleja Kārlis*
 Lēmane Erna (dz. 1919) – aktrise 327
 Lēmanis Osvalds (1903–1965) – baletdejočājs, baletmeistars 407
 Lembergs Aleksandrs (1921–1985) – baletdejočājs, baletmeistars 407, 408
 Lembits (arī Lembitu; ?–1217) – Sakalas novada igauņu valdnieks, karavadonis 54
 Lembreks Baltazars (16. gs.) – Tukuma mācītājs 70
 Lencs Jākobs Mihaels (1751–1792) – vācu rakstnieks 135
 Leonardo da Vinči (1452–1519) – itāliešu gleznotājs, tēlnieks, arhitekts, zinātnieks, inženieris 144, 147, 201

- Leonkavallo Rudžjēro (1857–1919) – itāliešu komponists 218
- Lepne J. – aktrise 327
- Lerhis-Puškaitis Ansis (1859–1903) – folklorists, rakstnieks 171
- Lesings Gotholds Efraims (1729–1781) – vācu rakstnieks 132
- Lesiņš Knuts (1909–2000) – rakstnieks 287, 301, 331, 332, 333
- Liberts Ludolfs (1895–1959) – gleznotājs, scenogrāfs 46A, 47A, 212A, 227, 227P, 234, 251, 251A, 252, 253, 254, 260, 267, 275, 276A, 291, 294, 316, 317, 326
- Līcis Aivars (dz. 1933) – kinooperators, kinorežisors 415
- Līcīte Paula (1889–1966) – komponiste 218
- Līcītis Jānis (1913–1978) – komponists 397, 398
- Liedags K. – dziedātājs 325
- Liedskalniņa Antra (1930–2000) – aktrise 410, 447
- Liedskalniņš Eduards (1887–1951) – tēlnieks, konstruktors 283, 383A
- Lielā Dace (dz. 1957) – gleznotāja 386, 395, 395A
- Lieldidža Zane (dz. 1960) – baletdejojāja 407
- Lieldižs Uldis (dz. 1933) – aktieris 413, 414
- Lielmane Rasma (dz. 1945) – vijolniece 311, 311P
- Lielnavs Harijs – sabiedrisko darbinieks 307
- Liepa Māris (1936–1989) – baletdejojātājs 406, 406A, 408
- Liepa V. – režisors 289
- Liepa Zenta (1916–1988) – dzejniece 332
- Liepiņa Līga (dz. 1946) – aktrise 414
- Liepiņš Edgars (1928–1995) – aktieris 410
- Liepiņš Harijs (1927–1999) – aktieris 412, 413
- Liepiņš Jānis (1894–1964) – gleznotājs 206, 255A, 351, 378, 380
- Liepsala Irma (1910–1989) – rakstniece 332
- Lietiņš Kārlis (1908–1979) – diriģents, komponists 290
- Lifšics Tovijs (dz. 1928) – diriģents, vijolnieks 403, 406
- Līgotņū Jēkabs (1874–1942) – rakstnieks, literatūras kritiķis 272
- Līmanis S. – diriģents 326
- Lindgrēns Armass (1874–1923) – somu arhitekts 182
- Linde Verners (1895–1970) – grafiķis, gleznotājs 328
- Lindemanis H. – diriģents 287
- Line Velta (dz. 1923) – aktrise 413
- Linīņš Arnolds (1930–1998) – aktieris, režisors 410
- Lists Ferencs (1811–1886) – ungāru komponists 132
- Livena Laima (dz. 1943) – dzejniece 403
- Livens Vilhelms Heinrihs fon (1799–1880) – barons, Baltijas ģenerālgubernators 150
- Liventāls Ansis (1803–1878) – dzejnieks 155
- Liventāls Augusts (1844–1900) – ekonomists 155
- Livmane Akvelīna (dz. 1951) – aktrise 413
- Lojola Ignacijs (1491–1556) – spāņu teologs 75, 76
- Lūcis Pēteris (1907–1991) – aktieris, režisors 257A, 413
- Luijs XVIII (1755–1824) – Francijas karalis 138
- Luīze Šarlote (17. gs.) – Kurzemes hercogiene 88, 89A
- Lukini Ivans (1784–1853) – krievu arhitekts 144
- Lukovs Leonīds (1909–1963) – krievu kinorežisors 413
- Lukss Valdis (1905–1985) – rakstnieks 362, 399
- Lūkins Svens (dz. 1934) – gleznotājs 318
- Lūse Herta (1892–1980) – operdziedātāja 261, 285, 285P, 309
- Lūsēns Jānis (dz. 1959) – komponists 453, 456
- Lūsiņa Inese (dz. 1958) – muzikoloģe 440
- Lūsis Arnolds (1908–1993) – arhibīskaps 267, 268, 284
- Lūsis-Grinbergs Gunārs (dz. 1932) – arhitekts 374
- Luters Mārtiņš (1483–1546) – vācu kristīgās baznīcas reformators 66, 67, 67A, 68, 76, 85, 122

L

- Ļadovs Anatolijs (1855–1914) – krievu komponists 214
- Ļeņins (ist. v. Vladimirs Uljanovs; 1870–1924) – PSKP organizētājs, padomju valsts vadītājs 273, 336, 350, 361, 366, 366P, 368, 372, 402
- Ļisicina Jevgeņija (dz. 1942) – ērģelniece 404

M

- Maculeviča Gaļina (dz. 1948) – aktrise 414
- Mača Alma (1894–1990) – aktrise 327
- Mačs Emīls (1892–1958) – aktieris, režisors 258
- Madernieks Jūlijs (1870–1955) – lietišķās mākslas meistars 172, 172A, 190, 192, 198, 201, 206, 206P, 214A, 217, 253
- Magnuss G. H. (1534–1583) – hercogs 66

- Maidels Frīdrihs Ludvigs (1795–1846) – vācu grafiķis, gleznotājs, tēlnieks 43A
- Maike Baiba (dz. 1943) – arhitekts 377
- Maike Valters (1924–1973) – arhitekts 375, 377
- Maiskis Mihails (dz. 1948) – čellists 445
- Makintošs Čārlzs Renijs (1868–1928) – skotu arhitekts, interjerists 206
- Makšejevs V. – valsts padomnieks 162
- Maldonis Voldemārs (1870–1941) – teologs 266, 266P, 267
- Maldupe Vija (1947–1996) – gleznotāja 392
- Mālers Gustavs (1860–1911) – austriešu komponists, diriģents 442
- Māliņa Sarmīte (dz. 1960) – dizainere 430A, 459
- Malvess Augusts (1878–1951) – arhitekts 156
- Maļenkovs Georgijs (1902–1988) – padomju valsts un partijas darbinieks 400
- Mancelis Georgs (1593–1654) – baltvācu mācītājs, valodnieks, literāts 67, 70
- Manē Eduārs (1832–1883) – franču gleznotājs 188
- Markvarts Mihaels (17. gs.) – baltvācu tēlnieks 113
- Manns Tomass (1875–1955) – vācu rakstnieks 342
- Mantnieks Pēteris (1895–1979) – kartogrāfs, grāmatizdevējs 228
- Marcinkēviča Līga (dz. 1975) – multimediju māksliniece 433
- Margrēte II (dz. 1940) – Dānijas karaliene 426
- Markova Liesma (dz. 1953) – arhitekts 428
- Markss Kārlis (1818–1883) – “zinātniskā komunisma” pamatlicējs 361
- Māršans E. – dziedātājs 325
- Martini Frančesko (18. gs.) – itāliešu gleznotājs 102
- Maskanji Pjetro (1863–1945) – itāliešu komponists 218
- Matejko Jans (1838–1893) – poļu gleznotājs 106
- Matisons Jūlijs (1898–1978) – gleznotājs 294
- Matiss Anrī (1869–1954) – franču gleznotājs 254
- Matvejs Voldemārs (1877–1914) – gleznotājs 198
- Mauriņa Zenta (1897–1978) – rakstniece, literatūrzinātniece 274, 296, 331, 345, 345P, 346
- Mauris Rihards (1888–1966) – tēlnieks 250, 293
- Mazītis Arnolds (1913–2002) – gleznotājs 299
- Medenis Jānis (1903–1961) – rakstnieks 267
- Mēdema Doroteja fon (1761–1821) – Kurzemes hercogiene 134
- Meders Alfrēds (1873–1944) – matemātiķis 155
- Mediņš Jānis (1890–1966) – komponists, diriģents 218, 257, 259, 260, 261, 262, 397, 398, 401, 407, 438, 441, 442A
- Mediņš Jāzeps (1877–1947) – komponists, diriģents 255, 261
- Mediņš Jēkabs (1885–1971) – komponists, diriģents 389, 404
- Mednis Arvīds – mākslinieks 328
- Mednis Haralds (1906–2000) – diriģents 161, 401, 450
- Mednis Kārlis (dz. 1910) – gleznotājs 329, 331
- Meierholds Vsevolods (1874–1940) – režisors 258
- Meierovics Zigfrīds Anna (1887–1925) – Latvijas Republikas ārlietu ministrs, Ministru prezidents 221, 264, 358, 359
- Meilerte-Krastiņa Ludmila (1908–1997) – gleznotāja 326, 329
- Meinards (arī Meinhards; ap1125–1196) – vācu bīskaps 44, 44P, 50
- Meirāne Maija (dz. 1934) – dzejniece 337
- Mēkons Frīcis (1833–1901) – latviešu mācību grāmatu un vārdnīcu autors 171
- Melanhtons Filips (1497–1560) – vācu teologs, pedagogs 67, 68, 76
- Melbārde Nīna (dz. 1912) – aktrise 290, 313
- Melbergs Gunārs (dz. 1929) – arhitekts 370
- Meldere Anita (dz. 1949) – gleznotāja 392, 394, 394A, 452, 452A
- Melderis Emīls (1889–1979) – tēlnieks 276, 424
- Mellers Heinrihs (?–1603) – Domscolas rektors 68
- Melngailis Emīls (1874–1954) – komponists, mūzikas folklorists 167, 187, 212, 213, 213P, 253, 254, 255, 260, 261, 297, 309, 385, 397
- Melvins L. – arhitekts 182
- Meļeškins Vladimirs (1923–1981) – krievu komponists 399
- Meļņikovs Pēteris (1870–1940) – operu režisors 254, 260
- Mercs Hugo (1904–1976) – koktēlnieks 292, 294
- Merežkovskis Dmitrijs (1866–1941) – krievu rakstnieks 228
- Merimē Prospērs (1803–1870) – franču rakstnieks 173
- Merķelis Garlibs Helvigs (1769–1850) – baltvācu literāts, apgaismotājs, filozofs 129, 130, 130P, 138, 172, 446, 446A
- Mesiāns Olivjē (1908–1992) – franču komponists, ērģelnieks 442
- Mežavilks Zigurds (dz. 1926) – fotomākslinieks 418
- Mežulis Dzintars (dz. 1950) – tēlnieks, rotkalis, fotomākslinieks 324
- Mieriņš Laimonis (dz. 1929) – gleznotājs, mākslas kritiķis 299, 299P A
- Mierkalne Zelma – mākslas salona vadītāja 277

- Mierlauks Alekss (1866–1943) – aktieris, režisors 167, 209, 210, 211, 257, 258, 258P, 262
- Miesnieks Jonāss (1896–1975) – rakstnieks 332
- Miesnieks Kārlis (1887–1977) – gleznotājs 206, 252, 253, 256, 258A, 276, 382
- Mihailovskis Alfons (1899–1966) – gleznotājs 299
- Mihailovskis Vilhelms (dz. 1942) – fotomākslinieks 416, 418
- Mihelsons Arveds (1886–1961) – aktieris, rakstnieks 258
- Mihelsons Georgs (?–1912) – aktieris 165
- Mike Kristiāns (16. gs.) – iecavas mācītājs 70
- Miķelsone Elza (1907–?) – rakstniece 277
- Miķelsone Konstance (1905–1955) – rakstniece 289, 296
- Miķelsons Jānis (1914–1994) – aktieris 313
- Milenbahs Kārlis (1853–1916) – latviešu valodnieks 171, 228
- Millers Jūliuss Konrāds Daniels (1759–1830) – grāmatiespiedējs 171
- Millers Oto (1813–1867) – Rīgas birģermeistars 188
- Milts Frīdrihs (1906–1993) – gleznotājs 278, 291, 316, 317, 335
- Mincs Georgs (dz. 1919) – arhitekts 372
- Minka (ist. v. Kļaviņa Minjona; dz. 1932) – tēlniece 321
- Minkuss Ludvigs (1826–1917) – čehu komponists, vijolnieks 408
- Minsters Sebastians (1489–1552) – vācu zinātnieks, kartogrāfs 55A, 70, 70P, 78
- Misiņš Jānis (1862–1945) – bibliofils, bibliogrāfs 167, 173, 174, 203, 234
- Mišima Jukio (1925–1970) – japāņu rakstnieks 438
- Mītels Johans Gotfrīds (1728–1788) – baltvācu komponists, ērģelnieks 133
- Mitrēvics Augusts (1898–1964) – aktieris, režisors 289, 290, 313
- Mitrevics Gunārs (dz. 1928) – gleznotājs 382
- Mitrēvics Jānis (dz. 1957) – gleznotājs 432, 459
- Mjaskovskis Nikolajs (1881–1950) – krievu komponists 398
- Mocarts Volfgangs Amadejs (1756–1791) – austriešu komponists 278
- Modēnas Vilhelms (ap 1184–1251) – pāvesta legāts Baltijā 43, 48, 49
- Moljērs (1622–1673) – franču dramaturgs 131, 132, 258, 259, 409
- Mollins Nikolauss (1550–1625) – pirmais grāmatu iespiedējs Rīgā 71, 71A, 81
- Monteverdi Klaudio (1567–1643) – itāliešu komponists 445
- Mopasāns Gijs de (1850–1893) – franču rakstnieks 228
- Morbergs Kristaps (1844–1928) – arhitekts, mecenāts 226, 226P, 237
- Moriss Viljams (1834–1896) – angļu mākslinieks, mākslas teorētiķis, rakstnieks 206
- Muceniece Otilija (1871–1951) – aktrise, režisore 209
- Muceniece-Induse Marija (1904–1974) – grafiķe 304
- Muha Alfonss (1860–1939) – čehu gleznotājs, grafiķis, plakātists 443, 443A
- Muižniece Lalita (dz. 1935) – dzejniece, valodniece 302, 336
- Muižniece Sarma (dz. 1960) – dzejniece, māksliniece 337
- Muižnieks Čirts (dz. 1956) – gleznotājs 432
- Muncis Jānis (1886–1955) – režisors, scenogrāfs 258, 289
- Muradeli Vano (1908–1970) – gruzīnu komponists 398
- Murjāns Osvalds (1902–1982) – aktieris, režisors 302
- Mūrnieks Laimdots (dz. 1922) – gleznotājs 382
- Mūrnieks Roberts (1952–1991) – Latvijas brīvības aizstāvis 423
- Musorgskis Modests (1839–1881) – krievu komponists 254, 260
- Muzikants Mārtiņš (dz. 1987) – mākslas skolas audzēknis 446
- Muzis Roberts (dz. 1944) – gleznotājs 431

N

- Nameisis sk. *Namejs*
- Namejs (arī Nameisis; 13. gs.) – zemgaļu feodālis, brīvības cīņu vadonis, Tērvetes valdnieks 18, 47
- Napoleons I (1769–1821) – Francijas imperators 48
- Naumanis Normunds (dz. 1962) – kinokritiķis, teātra zinātnieks 415
- Naumovs Aleksejs (dz. 1955) – gleznotājs 386, 395, 431, 431A
- Neikens Juris (1826–1868) – rakstnieks, mācītājs 153, 153P
- Neilande Ilze (dz. 1959) – gleznotāja 395, 432
- Neilis Kārlis (1906–1991) – gleznotājs 253, 291
- Neimanis Jānis (1906–1989) – aktieris 290, 313
- Neimanis Vilhelms (1849–1919) – baltvācu arhitekts, mākslinieks, mākslas vēsturnieks 178P, 179, 179A, 205, 218

Nellingers Aleksandrs (18. gs. beigās–19. gs. sāk.) – krievu arhitekts 144
 Nīcis Kārlis (1888–1985) – dziedātājs 325
 Nīcmane Aina (dz. 1929) – gleznotāja 331
 Nīče Fridrihs (1844–1900) – vācu filozofs 237, 346
 Niedra Aida (1899–1972) – rakstniece 274, 332
 Niedra Andrievs (1871–1942) – rakstnieks 169, 214, 217, 272
 Niedre Jānis (1909–1987) – rakstnieks 271
 Nīenstede Francs (1540–1622) – baltvācu vēsturnieks, hronists 64, 79
 Nikolajs I (1796–1855) – Krievijas imperators 144
 Norītis Arvīds (1902–1981) – vijolnieks 287, 300, 398
 Norītis Haralds (dz. 1927) – gleznotājs 329, 329A
 Norītis Oskars (1909–1942) – grafiķis, gleznotājs 274, 446
 Norvelis Krišjānis (dz. 1971) – dziedātājs 441
 Norvilis Jānis (1906–1994) – komponists 259, 309
 Nulītis Arnolds (1896–1988) – gleznotājs 316

O

Ogule Austrā (1906–1983) – gleznotāja 294
 Opsomers Izidors (1878–1967) – beļģu gleznotājs 254
 Ordeļovskis Gunārs (1927–1990) – diriģents, komponists 404
 Ore Ringolds (1931–1968) – komponists, diriģents 404
 Ore Zenta (dz. 1915) – aktrise 302
 Ortega i Gaset Hosē (1883–1955) – spāņu filozofs 238
 Osis Jānis (1926–1991) – gleznotājs 382
 Osis Jānis (dz. 1943) – gleznotājs 431
 Osis Jānis (1895–1973) – aktieris 258, 413
 Osis Jēkabs (1860–1920) – filozofs 154, 224, 237
 Ostenbergs Oļģerts (dz. 1925) – arhitekts 374
 Ostēni-Sakeni fon – muižnieku dzimta 139
 Ostrovskis Aleksandrs (1823–1886) – krievu dramaturgs 163
 Ošiņš Aleksandrs (1981–1930) – kartogrāfs, grāmatizdevējs 228
 Ozola Māra (dz. 1965) – gleznotāja 432
 Ozoliņa Lilita (dz. 1947) – aktrise 413
 Ozoliņš Aivars (dz. 1957) – rakstnieks 436
 Ozoliņš Alfrēds (1895–?) – čellists, pedagogs 398
 Ozoliņš Arturs (dz. 1946) – pianists 311, 311P
 Ozoliņš Jānis (1908–1981) – komponists, diriģents 401
 Ozoliņš Pēteris (1864–1938) – aktieris, režisors 207
 Ozoliņš Valdemārs (1896–1973) – diriģents, komponists 309, 326
 Ozols Auseklis (dz. 1941) – gleznotājs 320, 320P, 321A
 Ozols Jānis (1859–1906) – grāmatizdevējs 172, 172P
 Ozols Jēkabs (1863–1902) – komponists, diriģents 212

P

Padegs Kārlis (1911–1940) – gleznotājs, grafiķis 253
 Paegle Ilmārs (dz. 1921) – arhitekts 375
 Pakalniņa Laila (dz. 1962) – kinorežisore 439
 Pakule Elfrīda (1912–1991) – dziedātāja 403
 Paleviča Milda (1889–1972) – filozofe 238, 238P
 Pālite-Bendrupe M. – žurnāliste 286
 Pankrate Janīna (1924–1997) – baletdejojāja, baletmeistare 407
 Panteļejevs Kirils (dz. 1969) – tēlnieks 433
 Pantēniuss Vilhelms Kristiāns (1806–1849) – mācītājs Jelgavā, "Latviešu Avīžu" redaktors 151
 Pārups Arvīds (1890–1946) – diriģents 218
 Pasternaka Kristīne (dz. 1952) – tekstilmāksliniece, kostīmu māksliniece 442
 Pauflers Fridrihs Nikolauss (1778–1856) – mācītājs 151
 Paukštello Jānis (dz. 1951) – aktieris 414
 Pauls Raimonds (dz. 1936) – komponists, pianists 404, 405P, 414, 457
 Pavasars Helmers (1903–1998) – komponists 298, 298P, 310, 326
 Pāvils I (1754–1801) – Krievijas imperators 135, 139
 Pavļeņins Igors (dz. 1966) – baletdejojātājs 451
 Pāvuls Eduards (dz. 1929) – aktieris 411, 412, 413, 414, 414A
 Pecolds – vācu teātra režisors 218
 Peitāns Jānis (18. gs. 2. p.–19. gs. sāk.) – muižas kalpotājs, pirmās lugas iestudētājs latviešu valodā 163
 Pēkšēns Konstantīns (1859–1928) – arhitekts 156, 182, 182P, 184, 185
 Pelše Arvīds (1899–1983) – padomju valsts un PSKP darbinieks 352, 361
 Pence Anta (dz. 1975) – māksliniece 433
 Pence Skaidrīte (1901–1976) – aktrise 290, 313

- Perns Dana Pauls – amerikāņu mūzikas
producents 444
- Pēteris I (1672–1725) – Krievijas cars,
imperators 85, 118, 118P, 131, 150, 229
- Peters Jānis (dz. 1939) – dzejnieks 366, 420
- Pētersons Ingus (dz. 1959) – dziedātājs 441
- Pētersons Jūlijs (1880–1945) – dramaturgs 289
- Pētersons Kārlis (1828–1881) – matemātiķis 154
- Pētersons Kārlis (1836–1908) – gleznotājs 187
- Pētersons Ojārs (dz. 1956) – dizainers,
instalators, grafiķis 433, 434A, 444, 459
- Pētersons Pēteris (1923–1998) – režisors,
dramaturgs 411, 438
- Petrēvics Edgars (dz. 1919) – dziedātājs 324
- Pfeifers Jūliuss (1849–1904) – civilinženieris,
arhitekts 181
- Pflaums Hermanis (1862–1912) – baltvācu
fiziķis 155
- Pflūgs Roberts (1832–1885) – baltvācu arhitekts
156, 178
- Piesis Gunārs (1931–1996) – kinorežisors 414
- Pikaso Pablo (1881–1973) – spāņu izcelsmes
franču gleznotājs, grafiķis 254, 396
- Pilsātnieks Jēkabs (1838–1879) – literāts,
pedagogs 160
- Placēns Gunārs (dz. 1927) – aktieris 410
- Placis I. – inženieris 370
- Plakans A. – režisors 326
- Plakidis Pēteris (dz. 1947) – komponists 403
- Plāķis Juris (1869–1942) – valodnieks, LR
izglītības ministrs 236
- Platbārdis Aleksandrs (1899–1975) – rakstnieks
301
- Plāte Modris (dz. 1951) – mācītājs 358
- Plātess Ernests (1821–1887) – baltvācu
grāmatiespiedējs 227
- Platons (428 vai 427–348 vai 347 pr. Kr.) –
sengrieķu filozofs 237, 238
- Plēpis Jānis (1909–1947) – grafiķis 232, 274,
276, 277, 446
- Plēpis Rūdolfs (dz. 1950) – aktieris 449
- Pletenbergs Valters fon (1450–1535) – Livonijas
ordeņa mestrs 66, 66P, 67
- Plinijs Basilijs (16. gs. 2. p.–1605) – baltvācu
ārsts, dzejnieks 72
- Plīte-Pleita Alfrēds (1888–1921) – grafiķis 203
- Plūcis Harijs (1900–1972) – baletdejojātājs 407
- Plūdons Vilis (1874–1940) – dzejnieks 46, 214,
262, 267
- Plūksne Kārlis (1906–1973) – arhitekts 367
- Plavenieks Pāvuls (1856–1888) – žurnālists,
dramaturgs, tulkotājs 164
- Pobedonoscevs Konstantīns (1827–1907) –
Krievijas valsts darbinieks 166
- Poco Andrea (1642–1709) – itāliešu gleznotājs
106
- Podnieks Juris (1950–1992) – kinooperators,
kinorežisors 415, 454
- Podnieks Teodors (1879–1936) – aktieris,
režisors 217
- Poga Juris (dz. 1957) – arhitekts 460
- Pogodins Nikolajs (1900–1962) – krievu
dramaturgs 411A
- Pole Ernests (1872–1914) – arhitekts 159, 185,
186A, 187
- Polis Miervaldis (dz. 1948) – gleznotājs 392,
392A, 452, 452P A
- Polisadovs Romāns (dz. 1964) – dziedātājs 442
- Pommers Jānis (1876–1936) – arhibīskaps 263,
265, 265P
- Pone A. – komponists 309
- Popovs Gļebs (1903–?) – būvinženieris 369
- Porietis Jānis (1886–?) – žurnālists 233
- Poruks Jānis (1871–1911) – rakstnieks 213, 215,
231, 237, 239, 249, 296, 449
- Poruks Jēkabs (1895–1963) – komponists,
mūzikas kritiķis 287, 309
- Postažs Pēteris (dz. 1940) – gleznotājs 387, 392
- Praulīšs Uģis (dz. 1957) – komponists 453
- Prēdelis Imants (dz. 1950) – fotomākslinieks
419, 420A
- Priede Gunārs (1928–2000) – dramaturgs 366,
411, 438
- Priednieks Kavarra Arturs (1901–1979) –
dziedātājs 261
- Priekulis Žanis (dz. 1920) – aktieris 410
- Prīms Viktors (1925–1989) – tēlnieks,
keramiķis 298, 298P A
- Pristlijs Džons Bointons (1894–1984) – angļu
rakstnieks 325
- Prokofjevs Sergejs (1891–1953) – krievu
komponists 398, 407
- Pūce Elza (1912–1997) – aktrise 313
- Pūce Voldemārs (1906–1981) – režisors 289
- Pūcītis Uldis (1937–2000) – aktieris 413, 414
- Pugo Boriss (1937–1991) – padomju valsts,
PSKP darbinieks 352
- Pujats Jānis (dz. 1930) – kardināls 458, 458A
- Pumpurs Andrejs (1841–1902) – dzejnieks 154,
169, 247, 352
- Puntulis Nauris (dz. 1961) – dziedātājs 447
- Purapuķe Jānis (1864–1902) – rakstnieks 169
- Puriņš Ģirts (dz. 1937) – gleznotājs 319, 319A,
320
- Purmale Līga (dz. 1948) – gleznotāja 392
- Purs Laimonis (dz. 1922) – rakstnieks 363
- Purva Inta (dz. 1931) – sabiedriska darbiniece
315

Purviņš Andris (dz. 1940) – arhitekts 377, 429
 Purvītis Vilhelms (1872–1945) – gleznotājs 167, 172, 190, 191, 195, 195A, 196, 197, 197A, 198, 203, 206, 224, 224P, 230, 231, 251, 252, 253, 260, 262, 277, 279, 284, 291, 318, 322, 326, 378, 380, 453
 Purvs Arvids (dz. 1926) – diriģents, komponists 326
 Purvs Ziedonis (1923–1989) – dzejnieks 399, 402, 404
 Puškins Aleksandrs (1799–1837) – krievu rakstnieks 218, 345, 385
 Putniņš Pauls (dz. 1937) – dramaturgs 438, 441
 Puzins Pauls (arī Pauls Puzinas; 1907–1967) – gleznotājs 294, 316, 318, 318A

R

Rabācs Kārlis (1902–1983) – dzejnieks, žurnālists 296
 Rābs Jākobs (16. gs. b.–17. gs. sāk.) – vācu ērģelbūvētājs 64
 Račevskis Edgars (dz. 1936) – diriģents 401
 Radziņa Elza (dz. 1917) – aktrise 412, 413, 447
 Rainis Jānis (1865–1929) – rakstnieks 167, 169, 172, 173, 196, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 221, 236, 237, 250A, 257, 258, 260, 289, 296, 301, 302, 303, 346, 352, 362, 365, 385, 408, 412, 414, 436, 456
 Ramāns Miervaldis (dz. 1925) – padomju valsts darbinieks 360
 Ramats Eduards (1888–1983) – diriģents 286, 309
 Ramats Konstantīns (1867–1922) – filologs 154
 Rammane Velta (dz. 1915) – arhitekte 370
 Ramms Nikolajs (?–1532) – baltvācu mācītājs 67, 69, 70
 Rancāne Anna (dz. 1959) – dzejniece 437
 Rancāns Jāzeps (1886–1969) – katoļu biskaps 226, 262
 Rāneuss Kornēliuss jaunākais (1671–1719) – ērģelbūvētājs 13
 Ranka Indulis (dz. 1934) – tēlnieks 450
 Rapa Jānis (1885–1941) – grāmatizdevējs 227, 228, 228P
 Rastrelli Frančesko Bartolomeo (1700–1771) – itāliešu izcelsmes Krievijas arhitekts 101, 101AA, 103, 104A
 Raudive Konstantīns (1909–1974) – rakstnieks, filozofs 331, 345
 Ravelis Moriss (1875–1937) – franču komponists 407
 Razuma Regīna (dz. 1951) – aktrise 413
 Ražuks Romualds (dz. 1955) – ārsts, Latvijas Tautas frontes Domes priekšsēdētājs 445
 Rēehūzens Johans Georgs (?–pirms 1650) – baltvācu mācītājs Lielvārdē, valodnieks 82
 Reimers Gothards (16. gs.) – Bauskas mācītājs 70
 Reinbergs Augusts (1860–1908) – arhitekts 156
 Reinfelds Arturs (dz. 1911) – arhitekts 375, 377
 Reinholds Visvaldis (dz. 1924) – gleznotājs 324
 Reiterns Johans (1635–1698) – Rīgas rātskungs 98, 99A
 Reiters Teodors (1884–1956) – diriģents 260, 260P, 279, 286, 300
 Rendels Nikolajs (1913–1964) – arhitekts 270
 Renners Johans (1525–1583) – vācu hronists 48
 Rentgens Vilhelms (1845–1923) – vācu fiziķis 155
 Repins Ilja (1844–1930) – krievu gleznotājs 193
 Repše Gundega (dz. 1960) – rakstniece, mākslas zinātniece 436
 Rērihs Nikolajs (1874–1947) – krievu gleznotājs, sabiedrisks darbinieks 253, 447
 Rihters Voldemārs (1908–1980) – dramaturgs 289
 Riekstiņš Andris (dz. 1951) – komponists 457
 Rikards Rodrigo (dz. 1941) – kinooperators 414
 Rimskis-Korsakovs Nikolajs (1844–1908) – krievu komponists 212, 217, 260
 Riņķe Daina (dz. 1941) – gleznotāja 392
 Riņķe Inese (dz. 1950) – mākslas galerijas vadītāja 432
 Rirdāns Ernests (1901–1954) – grafiķis, karikatūrists 299
 Ritenberga Dzidra (1928–2003) aktrise, kinorežisore 414
 Ritenbergs Haralds (dz. 1932) – baletdejojātājs 407
 Ritmane Lolita (dz. 1962) – komponiste 310
 Rīvijs Johans (?–1586) – Dobeles mācītājs 70
 Robežgruntnieks Gundars (dz. 1953) – vitrāžists 324
 Robiņa Laila (dz. 1959) – aktrise 310
 Rode Johans (18. gs.) – gleznotājs 109
 Rode-Ēbelings Hermanis (1846–1903) – vācu aktieris, režisors 217
 Rodēns Ogists (1840–1917) – franču tēlnieks 250
 Rodze-Čisele E. – režisore 328
 Roga V. – diriģents 326
 Rokpelnis Fricis (1909–1969) – rakstnieks 352
 Rokpelnis Jānis (dz. 1945) – dzejnieks 437, 456
 Rolands (?–778) – franku Bretaņas markgrāfs, bruņinieks, Kārļa Lielā brāļadēls 61, 204, 205

Rolāns Romēns (1866–1944) – franču rakstnieks, muzikologs 228
 Rolšteins Kaspars (dz. 1971) – filozofs, reklāmas mākslinieks 435
 Romanova Helēna (1929–1987) – aktrise 410
 Romanovskis Zdzislavs (dz. 1936) – dziedātājs 404
 Romans Aleksandrs (1878–1911) – gleznotājs 198
 Rončevskis Konstantīns (1875–1935) – tēlnieks, arhitekts 249, 250, 253
 Rosīni Džoakīno (1792–1868) – itāliešu komponists 132, 278, 291
 Rostropovičs Mstislavs (dz. 1927) – čellists 440
 Roterdamas Erasmus (1469–1536) – nīderlandiešu zinātnieks, humānists, rakstnieks 67
 Rots Mihaels (1721–1785) – skolotājs Dagdā 139
 Roze Jānis (1878–1942) – grāmatizdevējs 231, 231P
 Roze Jānis Staņislavs (1823–1897) – gleznotājs 179A, 187, 188, 188A, 282
 Roze Jūlijs (1892–1972) – rakstnieks 290
 Rozentāle Īra (dz. 1959) – gleznotāja 395, 432
 Rozentāls Janis (1866–1917) – gleznotājs 167, 167A, 172, 183, 185, 187, 190, 191, 192, 192A, 193, 193P A, 194, 194AA, 196, 198, 203, 207A, 212, 216, 222, 275, 386
 Rozentāls Jānis (1904–1997) – mācītājs 222
 Rozentāls Miķelis (1907–1952) – gleznotājs 167
 Rozīte Ance (1903–1978) – aktrise 313
 Rozīte Māra (dz. 1952) – aktrise, režisore, dramaturģe 302
 Rozītis Elmārs (1909–1974) – mācītājs 222
 Rozītis Elmārs Ernsts (dz. 1948) – arhibīskaps 222
 Rozītis Juris (dz. 1951) – režisors 302
 Rozītis Pāvils (1889–1937) – rakstnieks 226
 Rožkalns Dainis (dz. 1928) – grafiķis 384
 Rožlāpa Pēteris (1906–1991) – scenogrāfs 278
 Rubenis Juris (dz. 1961) – mācītājs, viens no Tautas frontes dibinātājiem 423, 445, 455
 Rubess Bruno (dz. 1926) – sabiedriska darbinieks 307, 308
 Rubinšteins Antons (1829–1894) – krievu komponists, pianists, diriģents 218
 Rudzītis Helmars (1903–2001) – grāmatizdevējs 228, 229, 230, 274, 296, 296P
 Rudzītis Jānis (1909–1970) – literatūras zinātnieks, kritiķis 335
 Rudzītis Māris (1932–1973) – kinooperators, kinorežisors 413
 Rudzutaks Jānis (1887–1938) – padomju valsts un PSKP darbinieks 368
 Ruka Inta (dz. 1958) – fotomāksliniece 418, 433, 444

Rumaks Leons (1919–1987) – grāmatizdevējs 283, 284, 295, 296
 Rumjancevs Aleksandrs (dz. 1952) – baletdejojātājs 407
 Rūmniece Berta (1865–1953) – aktrise 258
 Rundāne Anita – ērgelniece 311
 Runeštams Arvīds (1887–?) – zviedru teologs, Upsalas Universitātes profesors 266
 Ruņģe Sniedze (dz. 1951) – dzejniece, teātra darbiniece 337
 Rusovs Baltzars (1542–1602) – baltvācu hronists 48
 Ruševics Valdemārs (dz. 1907) – vijolnieks 287
 Rutups Haralds (dz. 1922) – diriģents, dziedātājs 326
 Ružs Boļeslavs (1928–2000) – kinorežisors, kinoaktieris 414

S

Sadovskis Karls – ērgelnieks 141
 Sakse Anna (1905–1981) – rakstniece 353, 362
 Sakss Pauls (1878–1966) – dziedātājs 215, 261
 Salamonskis Alberts (1839–1913) – cirka antreprenieris, cirka mākslinieks 181
 Saliņa Zelma (dz. 1908) – aktrise 327
 Saliņš Gunārs (dz. 1926) – gleznotājs, grafiķis 329
 Saliņš Gunārs (1924–2002) – dzejnieks 331, 335, 336, 336P
 Salivans Lūiss (1856–1924) – amerikāņu arhitekts 182
 Salnais Ģirts (1906–1974) – rakstnieks 296, 332
 Salnais Voldemārs (1886–?) – diplomāts 300
 Samoilova Nadežda (1818–1899) – krievu aktrise 162
 Samsons Hermanis (1579–1643) – teologs, Sv. Pētera baznīcas mācītājs 72, 72P, 80
 Samsons Vilis (dz. 1920) – vēsturnieks, filozofs, valsts darbinieks 354P
 Sapietis Zīgurds (1924–1983) – tēlnieks 299
 Sardū Viktorjēns (1831–1908) – franču dramaturgs 443
 Sārinens Eliels (1873–1950) – somu un amerikāņu arhitekts 182
 Sarkane Māra (dz. 1941) – grafiķe 299
 Sarkans Vitālijs (dz. 1925) – karikatūrists 299
 Sarma Jānis (ist. v. Jānis Kalniņš; 1884–1983) – rakstnieks, gleznotājs 319, 330, 331, 342; sk. arī *Kalniņš Jānis*
 Sārts Jānis (1905–1980) – rakstnieks 272, 274
 Sauleskalns Voldemārs (līdz 1939 ist. v. Voldemārs Zonbergs; 1905–1973) – dramaturgs 272

- Saulietis Augusts (1869–1933) – rakstnieks 272, 301
- Saulitis Askolds (dz. 1966) – kinorežisors 439, 444
- Saulitis Bruno (1922–1970) – rakstnieks 274
- Sausais Jānis – J. Misiņa krusttēvs 173
- Sebris Kārlis (dz. 1914) – aktieris 410, 412, 413
- Sēfrenss Nikolajs jaunākais (1662–1710) – koka tēlnieks 104, 105, 105A, 110, 111
- Sēfrenss Nikolass vecākais (?–1694) – koka tēlnieks 104
- Seleckis Ivars (dz. 1934) – kinooperators 414, 415
- Semencovs Nikolajs (1915–1988) – arhitekts 370, 370A
- Sergejevs Nikolajs (1876–1951) – krievu baletmeistars, baletdejojātājs 406
- Sērs Filips – šveiciešu horeogrāfs 455
- Sibēliuss Jans (1865–1957) – somu komponists 215, 216, 340, 407
- Sīka Lauma (dz. 1962) – gleznotāja 395, 432
- Sildegs Arnolds (dz. 1915) – gleznotājs, mākslas zinātnieks 310, 322
- Siliņa Emīlija (dz. 1914) – rūpniecības darbiniece 364
- Siliņa Inese (dz. 1952) – gleznotāja 383, 386, 395
- Siliņš Egils (dz. 1961) – dziedātājs 440, 441
- Siliņš Jānis (1896–1991) – mākslas zinātnieks 252, 301
- Siliņš Laimonis (dz. 1926) – aktieris, režisors 314
- Siliņš Nikolajs – “Jaunāko Ziņu” redaktors 233
- Silis Andis (dz. 1965) – arhitekts 429
- Sils Herberts (1912–1965) – gleznotājs 294
- Simanis Kaspars (dz. 1974) – piļu un muižu asociācijas prezidents 452
- Simanis Vitauts (dz. 1928) – grafiķis, gleznotājs 322
- Sinaiskis Vasilijš (dz. 1947) – krievu diriģents 403P, 404
- Sipolnieks Pēteris (1913–1984) – ērģelnieks 404
- Skalbe Kārlis (1879–1945) – rakstnieks 169, 172, 173, 213, 214, 220, 231, 232, 235, 239, 249, 274, 296, 301, 325, 331, 332, 446, 446A
- Skalbergs Juris (dz. 1935) – arhitekts 377
- Skarainis Oļegs (dz. 1923) – tēlnieks 375
- Skrastiņš M. – teātra organizācijas iniciators 290
- Skribnovskis Sandris (dz. 1948) – akmeņkaļa amata meistars 451A
- Skride Ārijs (1906–1987) – gleznotājs 251, 276, 380
- Skride Baiba (dz. 1981) – vijolniece 460, 460P
- Skrjabins Aleksandrs (1872–1915) – krievu komponists, pianists 217
- Skudra O. – dziedātājs 324
- Skujeniece Biruta (1888–1931) – aktrise 208, 208A, 211
- Skujeniece Emīls (1903–1965) – rakstnieks 332
- Skujeniece Knuts (dz. 1936) – dzejnieks 363, 403, 437
- Skujiņa Ausma (dz. 1931) – arhitekte 426A, 429
- Skujiņa Rūta (1907–1964) – dzejniece 285, 296, 332
- Skujiņš Frīdrihs (1890–1957) – arhitekts 242A, 243, 244
- Skujiņš Zigmunds (dz. 1926) – rakstnieks 366, 435
- Skuja Frīdis (1887–?) – rakstnieks, sabiedrisko darbinieks 272
- Skulme Džemma (dz. 1925) – gleznotāja 382, 388, 389A, 392, 436, 448
- Skulme Marta (1890–1962) – tēlniece 253, 276
- Skulme Oto (1889–1967) – gleznotājs, scenogrāfs 253, 257, 262, 351, 378, 378P, 379A
- Skulme Uga (1895–1963) – gleznotājs 198, 253
- Skulme Valentīns (1922–1989) – aktieris 413
- Skulte Ādolfs (1909–2000) – komponists 399
- Skulte Bruno (1905–1976) – komponists, diriģents 309, 309P, 310
- Skulte Gvido (dz. 1939) – kinooperators 414
- Skupšķele Ilze (dz. 1945) – dzejniece 337
- Slavičeks J. (18. gs.) – kokgriezējs 109
- Smiltēnis K. – mākslinieks 299
- Smilģis Eduards (1886–1966) – režisors, aktieris 211, 258, 278, 381A, 410, 458
- Snells Kārlis Filips Mihaēls (1753–1806) – Rīgas Domskolas rektors 128
- Sniķere Velta (dz. 1920) – dzejniece 331, 343
- Sodums Dzintars (dz. 1922) – rakstnieks 331, 335, 336, 343, 343P, 344
- Soikans Juris (1920–1995) – gleznotājs, mākslas zinātnieks 291, 294, 294A, 295, 296, 299
- Soikans Nikolajs (1926–1980) – grafiķis 294, 296, 299
- Spāģis Andrejs (1820–1871) – jaunlatviešu kustības dalībnieks, publicists 140, 140P, 151, 170
- Spāritis Ojārs (dz. 1955) – mākslas zinātnieks 178
- Spinoza Benedikts (1632–1677) – nīderlandiešu filozofs 231, 238
- Sprance Baiba (dz. 1963) – gleznotāja 432
- Springovičs Antonijs (1876–1958) – bīskaps 263, 264, 265, 265P
- Sproģis Jānis (1833–1916) – folklorists 165

- Sprūdžs Alberts (1908–1944) – rakstnieks 272
 Spuris Egons (dz. 1931) – fotomākslinieks 418
 Stālbergs Ansis – grāmatizdevējs, Kārļa
 Stālberga brālis 170
 Stālbergs Kārlis (1837–1895) – grāmatizdevējs
 170, 171
 Staļins Josifs (īst. v. Josifs Džugašvili; 1879–
 1953) – PSKP un padomju valsts darbinieks
 270, 273, 350P, 351, 353, 380, 397, 400, 401,
 422, 423
 Stankevičs Aleksandrs (dz. 1932) – gleznotājs,
 grafiķis 382
 Staņa Marta (1913–1972) – arhitekte 376
 Staņislavskis Konstantins (1863–1938) – krievu
 aktieris, režisors, skatuves mākslas
 pedagogs 410
 Staprāns Raimonds (dz. 1926) – rakstnieks,
 gleznotājs 314, 320, 320P, 321A, 339, 339P,
 340
 Stasovs Vladimirs (1824–1906) – krievu
 mūzikas un mākslas zinātnieks 188
 Stefenhāgens Johans Fridrihs (1744–1812) –
 baltvācu grāmatizdevējs 170, 227
 Stenders Aleksandrs Johans (1744–1819) –
 baltvācu mācītājs, pirmās lugas autors
 latviešu valodā 163
 Stenders Gothards Frīdrihs (1714–1796) –
 baltvācu mācītājs, valodnieks, rakstnieks
 130, 130P, 173
 Stērste Elza (1885–1976) – dzejniece, prozaikē,
 dramaturģe 274
 Stīpniece Margita (dz. 1910) – gleznotāja 328
 Stopards Toms (dz. 1937) – angļu dramaturgs
 438
 Stradiņš Jānis (dz. 1933) – fizikālkīmiķis,
 dabaszinātņu vēsturnieks 53, 72, 347
 Stradiņš Pauls (1896–1958) – ķirurgs,
 onkologs, medicīnas vēsturnieks 356
 Strautmanis Alfrēds (dz. 1921) – aktieris 315
 Strautmanis Edvins (1933–1992) – gleznotājs
 319, 319AA
 Strautmanis Ivars (dz. 1932) – arhitekts 374
 Straubergs Kārlis (1890–1962) – sabiedriska
 darbinieks, filologs 237
 Streičs Jānis (dz. 1936) – kinorežisors 414
 Streips Valfrīds (1895–1980) – aktieris, režisors
 290
 Strēlerte Veronika (1912–1995) – dzejniece 301,
 331, 333, 334, 334P, 335
 Strenga Juris (dz. 1937) – aktieris 413
 Strindbergs Augusts (1849–1912) – zviedru
 rakstnieks 228, 437
 Strods Andis (dz. 1969) – aktieris 451
 Strods Heinrihs (dz. 1925) – vēsturnieks 357
 Strods Jānis (1908–1990) – gleznotājs 293
 Strunke Laris (dz. 1931) – gleznotājs 305,
 305P A, 306
 Strunke Niklāvs (1894–1966) – gleznotājs,
 grafiķis 206, 253, 254P, 256, 291, 294, 295,
 302, 303, 303P A, 305
 Stumbre Lelde (dz. 1952) – dramaturģe 314
 Stumbrs Olafs (1931–1996) – dzejnieks 324,
 336, 337
 Stūre Mirdza (1905–?) – pianiste 324
 Subačs Māris (dz. 1963) – grafiķis 445, 455
 Sudmalis Imants (1916–1944) – komjauniešu
 partizāns 368
 Sudraba Marta (dz. 1975) – čelliste 440
 Sudrabkalns Jānis (1894–1975) – dzejnieks 274,
 362, 399
 Sukuts Augusts (dz. 1947) – starptautiskā
 kinoforma direktors 439
 Sūna Agija (dz. 1938) – TV žurnāliste, mākslas
 galerijas vadītāja 432, 452
 Sūniņš Žanis (1904–1993) – gleznotājs 253
 Suta Romans (1896–1944) – gleznotājs, grafiķis,
 dizainers, scenogrāfs 206, 253, 256, 256A
 Suvorovs Aleksandrs (1804–1882) – Baltijas
 ģenerālgubernators 174
 Svemps Leo (1897–1975) – gleznotājs 253, 254,
 255, 255A, 351, 378, 389, 394
 Svenne Kaspars (dz. 1911) – diriģents 326
 Svensens Juhans Severīns (1840–1910) –
 norvēģu komponists 212, 215
 Sventeckis K. – Indianapolisas dziesmusvētku
 rīcības komitejas priekšsēdētājs 310
 Sviķeris Leo (dz. 1910) – gleznotājs, arhitekts
 329

Š

- Šābers Ernests (1796–1852) – grafiķis 190
 Šāberts Jānis (1892–1973) – aktieris, režisors
 314
 Šalts Andrejs (dz. 1914) – diriģents, aktieris 300
 Šampiņa A. – lietišķās mākslas meistare 292
 Šauss Johans Daniels (?–1703) – baltvācu
 kokačudnieks 112
 Ščedrins Rodions (dz. 1932) – krievu
 komponists 407
 Šekspīrs Viljams (1564–1616) – angļu
 dramaturgs, dzejnieks 131, 132, 173, 258,
 278, 290, 328, 409
 Šēls Heinrihs (1829–1909) – baltvācu arhitekts
 175, 178, 182
 Šells Maksimiliāns (dz. 1930) – šveiciešu
 aktieris, režisors 453

- Šēnbergs Jānis (dz. 1939) – gleznotājs 330, 331
 Šēnfelds Eduards (1907–1990) – komponists 309
 Šenkings Oto (?–1637) – Vidzemes bīskaps 78
 Šepskis Oskars (1850–1914) – ērģelnieks 211
 Šics K. – sabiedrisks darbinieks 325
 Šillers Frīdrihs (1759–1805) – vācu rakstnieks 170, 173, 278, 409
 Širmanis Jānis (1904–1992) – rakstnieks 331, 332
 Šķilters Gustavs (1874–1954) – tēlnieks 172, 192, 205, 205A, 250
 Šķipsna Ilze (1928–1981) – rakstniece 331, 344
 Šleiere Dagnija (dz. 1919) – grāmatizdevēja 301
 Šleiers Georgs (dz. 1917) – grāmatizdevējs 301
 Šmēlings Aleksandrs (1877–1961) – baltvācu arhitekts 184
 Šmēlings Reinholds (1840–1917) – baltvācu arhitekts 185
 Šmīselis Hanss Valters (17. gs.) – baltvācu tēlnieks 99
 Šmite Rasa (dz. 1969) – multimediju māksliniece 434
 Šmithene Mirdza (1887–1978) – aktrise 211, 258
 Šmits Pēteris (1869–1938) – valodnieks, folklorists, etnogrāfs 228, 236, 237, 262
 Šmits Raitis (dz. 1966) – multimediju mākslinieks 434
 Šmits-Kasels Gustavs (1867–?) – vācu tēlnieks 118
 Šmuljans – kokrūpnieks 341
 Šnē Normunds (dz. 1960) – obojists, diriģents 441P, 442, 448, 453
 Šneidere Mudīte (dz. 1934) – aktrise 410
 Šniclers Arturs (1862–1931) – austriešu rakstnieks 448
 Šnitke Alfrēds (dz. 1934) – krievu komponists 442
 Šņitņikovs Vladimirs (1913–1996) – arhitekts 367, 372
 Šorers Leonards (1715–1777) – vācu gleznotājs 93A
 Šostakovičs Dmitrijs (1906–1975) – krievu komponists 383, 398
 Špenglers Osvalds (1880–1936) – vācu filozofs 238
 Šrēders Gerhards (1615?–1657) – grāmatiespiedējs 81
 Šrēders Hanss (17. gs. vidus–18. gs. sāk.) – būvmeistars 110
 Štālbergs Ernests (1883–1958) – arhitekts 241, 247, 249, 356
 Štāls Vilberts (1904–1995) – aktieris 327
 Šteinberga Doroteja sk. *Akmentiņa Dace*
 Šteinhausers Jānis (1705–1779) – namīpašnieks, mastu šķīrotājs 126, 129
 Šteinhausers Matiss (?–1734) – namīpašnieks, mastu šķīrotājs 126, 129
 Štengele Lilija (1891–1958) – aktrise, režisore 290
 Štiglics Aleksandrs (1814–1884) – krievu finansists, mecenāts 192, 199, 205, 206
 Štrāls Aleksandrs (1879–1947) – gleznotājs 256
 Štrauss Rihards (1864–1949) – vācu komponists 256
 Šturma Eleonora (dz. 1928) – mākslas zinātniece 317, 322
 Šturms Arnolds (1912–1999) – komponists 309, 311
 Šūberts Francis (1797–1828) – austriešu komponists 310, 311
 Šūberts Pauls (1884–1945) – pianists 223
 Šulcs Filips Johans – landrāts 188, 188P
 Šūmane Klāra (1819–1896) – vācu pianiste, komponiste 132
 Šūmanis Roberts Aleksandrs (1810–1856) – vācu komponists 132
 Šusts Voldemārs (dz. 1929) – arhitekts 372, 372P
- ## T
- Tabaka Maija (dz. 1939) – gleznotāja 392, 392A
 Tacits Pūblijs Kornēlijs (ap 55–120) – romiešu vēsturnieks 13, 19
 Tāivaldis (?–1215) – Tālavas valdnieks 47P, 181, 252
 Tangijeva-Birzniece Helēna (1907–1965) – baletdejojāja, baletmeistare 407, 408
 Tauns Linards (1922–1963) – dzejnieks 331, 335, 336
 Tegetmeijers Silvestrs (ap 1495–1552) – luterisma sludinātājs 67
 Teihmanis Atis (dz. 1907) – čellists 287
 Tēlemanis Georgs Filips (1681–1767) – vācu komponists 133
 Tēlemanis Georgs Mihaels (1748–1831) – vācu komponists 133, 134
 Teodorihs (?–1219) – cisterciešu ordeņa abats 45
 Terpilovskis Alberts (1922–2002) – tēlnieks 369, 369A
 Tidemanis Jānis (1897–1964) – gleznotājs 198, 203, 224, 232, 255A, 380, 381A
 Tifentāle Alise (dz. 1977) – māksliniece 434
 Tikmane Eiženija (dz. 1905) – režisore 289
 Tiknuse Ilga (dz. 1930) – dziedātāja 403
 Tilbergs Jānis Roberts (arī Jānis Roberts Tillbergs; 1880–1972) – gleznotājs, grafiķis, tēlnieks 198, 203, 224, 252, 256, 380, 381A

Tillbergs Oļegs (dz. 1956) – instalāciju mākslinieks 434, 459
 Tillers Imants (dz. 1950) – gleznotājs 330, 330A
 Tilmanis Osvalds (1900–1980) – arhitekts 240A, 241, 367, 368, 369
 Timms Georgs Vilhelms (1820–1895) – gleznotājs 148
 Tirums A. – komponists 309
 Tisens E. – galdnieks 104
 Tizenhauzens Gerhards fon (1878–1916) – baltvācu arhitekts 184A
 Tolgsdorfs Ertmanis (1550–1620) – baltvācu mācītājs, tulkotājs 78
 Tolstojs Ļevs (1828–1910) – krievu rakstnieks 385
 Toma Velta (1912–1999) – dzejniece 331, 332, 334, 335
 Tomsons Rihards (1834–1884) – rakstnieks, publicists 158, 159, 165
 Tomsons Teodors (1909–1988) – dzejnieks 296, 325, 331
 Tomss Georgs (1843–1902) – baltvācu agroķīmiķis 155
 Tone Valdemārs (1892–1958) – gleznotājs 196, 200, 252, 253, 254, 254A, 276, 291, 291P, 298, 326, 240
 Torvaldsens Bertels (1768 vai 1770–1844) – dāņu tēlnieks 147
 Treibergs Arnolds (1906–1993) – gleznotājs 294
 Treimanis Dz. – čellists 287
 Treimanis E. – pianists 287
 Tress Kārlis (1849–1886) – filologs 154
 Trota Margarēta fon (dz. 1942) – vācu aktrise, režisore 453
 Trumpis Kārlis (dz. 1910) – gleznotājs 328, 329
 Turgeņevs Ivans (1818–1883) – krievu rakstnieks 345
 Tūrs Gustavs (1890–1973) – arhibīskaps 358

U

Ubāns Konrāds (1893–1981) – gleznotājs 200, 251, 252, 252A, 254, 351
 Ubāns Māris (dz. 1929) – režisors 310
 Ūders Teodors (1868–1915) – gleznotājs, grafiķis 316
 Ūdris Jēkabs (1909–1996) – koncertmeistars 287
 Ūlands Ludvigs (1787–1862) – vācu dzejnieks 66
 Ulmanis Kārlis (1877–1942) – Latvijas Valsts Ministru prezidents, Latvijas Valsts prezidents 220, 221, 234, 235, 235P, 239, 245, 251, 252, 256, 262, 267, 268P, 270, 339
 Upītis Pēteris (1899–1989) – grafiķis 203, 275, 276, 278, 384, 385, 385A, 396, 446
 Upītis Gints (dz. 1963) – koka tēlnieks 460A
 Upītis Andrejs (1877–1970) – rakstnieks, literatūrzinātnieks 258, 274, 361, 362, 362P A, 409
 Upmanis E. – režisors 309
 Urbāns Māris – teātra zinātnieks 298
 Uršteins Osvalds (1910–1980) – režisors 290, 313, 315
 Utāns Juris (dz. 1959) – gleznotājs 432
 Utkins Valentīns (1904–1995) – komponists 398

V

Vācietis Ojārs (1933–1983) – dzejnieks 336, 343, 363, 363P, 364, 366, 383, 410, 416, 437
 Vāgners Rihards (1813–1883) – vācu komponists, diriģents, rakstnieks 132, 133, 217, 278
 Vahtangovs Jevgeņijs (1883–1922) – krievu režisors, aktieris 410
 Voice Sonora (dz. 1969) – dziedātāja 441, 442
 Vaičulaitis Leons (1926–1997) – arhitekts 372A
 Vailds Oskars (1854–1900) – angļu rakstnieks 438
 Vaits G. – angļu grafiķis 206
 Valdemārs Krišjānis (1825–1891) – sabiedrisko darbinieks, publicists 150, 153, 154A, 156, 158, 161, 166, 170, 171, 179, 215, 452, 452A
 Valdmanis Ferdinands (1910–1998) – diriģents 287
 Valeskalns Pēteris (1899–1987) – padomju valsts darbinieks 271
 Valgums Viktors (dz. 1948) – arhitekts 377
 Valle Aleksandrs (1890–1972) – diriģents 326
 Valnere Rita (dz. 1929) – gleznotāja 363A, 380, 382, 383, 383P A, 392
 Valters Arturs (1870–1924) – grāmatizdevējs 227, 228
 Valters Ēvalds (1894–1994) – aktieris 412, 423
 Valters Jānis (1869–1932) – gleznotājs 190, 191, 191A, 196, 326
 Valters Ferdinands (1801–1889) – Vidzemes ģenerālsuperintendents 141
 Vanadžņš Nikolajs (1892–1978) – ērģelnieks 404
 Vanags Aleksandrs (1873–1919) – arhitekts 182
 Vanags Jūlijs (1903–1986) – rakstnieks 352
 Vannahs Bernhards (1867–1928) – astronoms 154
 Vannahs Rūdolfs (1862–1931) – ķirurgs 154
 Varslavāne Večella (dz. 1931) – kostīmu māksliniece 438

- Varšlavāns Francisks (1899–1949) – gleznotājs 253, 256
- Vask Pēteris (dz. 1946) – komponists 404, 440, 448, 448P
- Vatsons Kārlis (1777–1826) – Lestenes mācītājs, redaktors 157
- Vecozols Imants (dz. 1933) – gleznotājs 386, 393, 394, 394A
- Vegmanis Johans (16. gs.) – Saldus mācītājs 70
- Vēgners (Obdovs) Kārlis – aktieris 165
- Veica-Kope Vilhelmīne – aktrise 290
- Veics Kārlis (1902–1983) – aktieris, režisors 290, 312, 312P
- Venbergs A. – advokāts 159
- Veinbergs E. – teātra kritiķis 168
- Veinbergs Fridrihs (1844–1924) – advokāts, latviešu sabiedriska darbinieks, žurnālists 159
- Veinbergs Kārlis (1916–1991) – gleznotājs 328
- Veismanis Andris (dz. 1965) – diriģents 442
- Veiss (Švarcs) Voldemārs – aktieris, tirgus komisārs 165
- Velaskess Djego (1599–1660) – spāņu gleznotājs 388
- Verdi Džuzepe (1813–1901) – itāliešu komponists 217, 218, 278, 291, 441A, 447
- Vērdiņš Mārtiņš (dz. 1941) – aktieris 411
- Vērenieks Gunārs (dz. 1926) – režisors 315
- Vergilijs Marons Publijs (70–19 pr. Kr.) – romiešu dzejnieks 72
- Vērmāne Anna Ģertrūde (1750–1827) – mecenāte 177, 177P A, 451, 451A
- Vērmanis Johans Kristofs (1784–1843) – Annas Ģertrūdes Vērmanes dēls 451
- Vernē Horācijs (1789–1863) – franču gleznotājs 148
- Vērpe Edgars (dz. 1958) – gleznotājs 432
- Veselis Jānis (1896–1962) – rakstnieks 272, 274, 309, 332
- Vētra Mariss (1901–1965) – dziedātājs 229, 261, 279, 285, 301, 315, 441
- Vetseke (12. gs. 2. p.–13. gs. sāk.) – Kokneses valdnieks 18
- Vēveris Jānis (dz. 1960) – rakstnieks 436
- Vickopfs Ādolfs – Valsts tehnikuma direktors 222
- Vidbergs Sigismunds (1890–1970) – grafiķis 229, 229P A, 253, 285, 291, 294, 316, 317, 317A
- Videnieks Alfrēds (1908–2002) – aktieris 413
- Vidiņš Juris (dz. 1938) – ārsts, viens no Latvijas Tautas frontes dibinātājiem 423
- Vidzirkste Sigurds (1920–1974) – gleznotājs, grafiķis 318
- Viese Saulcerīte (dz. 1932) – rakstniece, literatūrzinātniece 353
- Viesiens Jānis (arī Jānis Gulbītis; dz. 1916) – dramaturgs, režisors, aktieris 302
- Viestards (13. gs.) – Tērvetes valdnieks 47P, 252
- Vīgnere-Grīnberga Malvīne (1871–1949) – dziedātāja 194P, 195, 215, 217
- Vīgnere-Muižarāja M. – diriģente 286A, 287
- Vīgners Leonīds (1906–2001) – diriģents 401, 403
- Vīgneru Ernests (1850–1933) – diriģents, komponists 161, 211
- Vika Hilda (1897–1963) – gleznotāja 247, 253
- Viksna Ingrida (dz. 1920) – rakstniece 314
- Viktorija (dz. 1978) – Zviedrijas kroņprincese 458
- Viķe-Freiberga Vaira (dz. 1938) – filoloģe, Latvijas Valsts prezidente 221, 245, 426, 447, 450, 458
- Vilcāne Margarita (dz. 1940) – dziedātāja 404
- Vilcāns Andris (dz. 1966) – komponists 437
- Vilciņa Velta (1928–1994) – baletdejotāja 407
- Vilciņš Jānis (dz. 1931) – arhitekts 375
- Viljams Tenesijs (1911–1983) – amerikāņu dramaturgs 447
- Vilka Erna – māksliniece 329
- Vilks Ēvalds (1923–1976) – rakstnieks 364, 366
- Vilmanis Ādolfs (1904–) – arhitekts 244
- Viļumainis Jūlijs (1909–1981) – gleznotājs 278
- Vimba Voldemārs (1904–1985) – gleznotājs 253
- Vīners E. – mūziķis 287
- Vinklers Ardis (1907–2000) – scenogrāfs 313
- Vinters A. – arhitekts 308A
- Vints Tenis – igauņu mākslinieks 36
- Virkava Gunta (dz. 1951) – aktrise 413
- Virza Edvarts (1883–1940) – rakstnieks 239, 254, 262, 267, 272, 277, 296, 301
- Visvaldis (?–13. gs. 30. gadi) – Jersikas valdnieks 17, 46, 46P, 252
- Višinskis Andrejs (1883–1954) – padomju politisks darbinieks 270
- Vitands Verners (1903–1982) – arhitekts 243A, 244
- Vītoļiņš Andris (dz. 1931) – diriģents, komponists 300
- Vītols Hugo (1900–1976) – mākslas zinātnieks 231
- Vītols Jāzeps (1863–1948) – komponists 161, 167, 187, 203, 206, 212, 212P, 213, 214, 223, 230, 259, 260, 261, 262, 263, 287, 297, 309, 326, 356, 397, 401, 450
- Vitrūvijs (1. gs. 2. p. pr. Kr.) – romiešu arhitekts, inženieris 144
- Vivaldi Antonio (1678–1741) – itāliešu komponists, vijolnieks 406

Vizbulis Roberts (1881–?) – operdziedātājs 229
 Vjačo (?–1224) – senās Kokneses valdnieks 45
 Vladimirs (12.–13. gs.) – Polockas kņazs 46
 Voisejs Čārlzs (1857–1941) – angļu interjerists, arhitekts 206
 Volters Johans Kristofs (1773–1858) – Cīravas mācītājs 140, 151
 Vorošilovs Kliments (1881–1969) – padomju valsts partijas un militārais darbinieks 400
 Voss Augusts (1916–1994) – padomju valsts un PSKP darbinieks 352
 Vulfs Edvards (1886–1919) – rakstnieks 300
 Vuss Kristīna (dz. 1969) – režisore 442

Z

Zabiļevska Anita (dz. 1963) – māksliniece 433, 434, 444
 Zadvovska Kristīne (dz. 1969) – dziedātāja 441
 Zakamennijs Oļegs (1914–1969) – arhitekts 374
 Zaķis Alnis (dz. 1931) – vijolnieks, diriģents, komponists 404
 Zaķis Jēkabs (1893–1961) – režisors 313
 Zaķītis I. – advokāts 159
 Zāle Kārlis (1888–1942) – tēlnieks 246, 246A, 247, 247P, 248A, 249, 251, 252, 253, 273
 Zāle Klāra (dz. 1911) – dzejniece 296, 332
 Zālīte Elīna (1889–1955) – rakstniece 327, 363
 Zālīte Māra (dz. 1952) – dzejniece, dramaturģe 314, 437, 440, 452, 453, 456
 Zālīte Pēteris (1864–1939) – filozofs, žurnālists 172, 237, 229
 Zālītis Jānis (1884–1943) – komponists, mūzikas kritiķis 223, 260, 261
 Zālītis Fridis (1865–1944) – vēsturnieks 49
 Zālītis Voldemārs (ps. Valdis; 1865–1934) – rakstnieks, pedagogs 173, 235
 Zaļkalns Teodors (līdz 1930. g. Teodors Grīnbergs; 1876–1972) – tēlnieks 192, 198, 205, 249, 249A, 250, 254, 276, 351
 Zandbergs Valdemārs (1927–1994) – aktieris 413
 Zanders Ojārs (dz. 1931) – literatūrvēsturnieks 68
 Zanders Viesturs (dz. 1964) – literatūrzinātnieks 168
 Zariņa Aija (dz. 1954) – gleznotāja 395, 395A, 432, 434, 444
 Zariņa Eva (1870–1929) – grafiķa Riharda Zariņa dzīvesbiedre 203
 Zariņa Marita (dz. 1940) – arhitekte 377
 Zariņa Vija (dz. 1961) – gleznotāja 432
 Zariņš Dāvids (1892–1980) – arhitekts 239A, 240
 Zariņš Guntis (1926–1965) – rakstnieks 339, 342, 343
 Zariņš Indulis (1929–1997) – gleznotājs 382, 382A, 383, 386, 387A, 388, 396
 Zariņš Jānis (1913–2000) – tēlnieks 375
 Zariņš Jānis (1893–1979) – režisors 278, 279, 290, 291, 299, 300, 302
 Zariņš Kārlis (dz. 1930) – dziedātājs 441, 447, 449, 449P
 Zariņš Kārlis (1889–1978) – rakstnieks 274
 Zariņš Kaspars (dz. 1962) – gleznotājs 431
 Zariņš Kristaps (dz. 1962) – gleznotājs 431, 431A
 Zariņš Rihards (1869–1939) – grafiķis 174A, 192, 198, 199, 203, 203A, 206, 224, 227, 252, 384, 394
 Zariņš Marģeris (1910–1993) – komponists, rakstnieks 404, 407
 Zeberīņš Indriķis (1882–1969) – gleznotājs, grafiķis 203, 253, 326
 Zēge Laurenbergs Sigismunds fon (?–1788) – vācu arhitekts 143
 Zeidakss Andrejs (1874–1964) – dārzu arhitekts 167, 246
 Zeiferts Teodors (1865–1929) – literatūrzinātnieks 158, 168, 233
 Zēligers Kārlis Vilhelms (1766–1821) – vācu gleznotājs 145A
 Zelmenis Mārtiņš (dz. 1956) – rakstnieks 436
 Zeltiņš Teodors (1914–1991) – rakstnieks 332, 340
 Zeltmatis (1868–1961) – skatuves mākslas pedagogs, rakstnieks 168
 Zemdega Kārlis (līdz 1935. g. Kārlis Baumanis; 1894–1963) – tēlnieks 231, 249, 250, 250A, 253, 276, 424
 Zemgale Lita (1917–1991) – aktrise 327
 Zemgals Gunārs (dz. 1934) – scenogrāfs 411
 Zemītis Jānis (dz. 1940) – gleznotājs 387, 387A, 392, 394
 Zemzaris Uldis (dz. 1928) – gleznotājs 382
 Ziedonis Imants (dz. 1933) – dzejnieks 343, 363, 364, 366, 383, 403, 424, 437, 457
 Ziedonis V. – vijolnieks 287
 Ziemeļe (Kleine) Otilija (?–1928) – aktrise, šuvēja 165
 Zigmonte Dagnija (1931–1997) – rakstniece 366
 Zigmunds Johans (19. gs.) – režisors 131
 Zīle Indriķis (1841–1919) – diriģents 160, 161
 Zilgalvis Dzintars (dz. 1956) – mākslinieks 434
 Zilgalvis Jānis (dz. 1955) – arhitekts 424
 Zirnis Jānis (dz. 1944) – diriģents 401
 Zislaks Eduards (1850–1888) – grāmatizdevējs 170
 Zitare Māra (dz. 1937) – gleznotāja 392
 Zīvers Jegors (1823–1879) – lauksaimnieks 155

- Zīverts Ernests (1879–1937) – grafiķis 203, 319
 Zīverts Mārtiņš (1903–1990) – dramaturgs 278,
 289, 290, 302, 312, 314, 315, 325, 327, 328P,
 331, 337, 338, 338P, 339, 455
 Zonbergs Voldemārs sk. *Sauleskalns Voldemārs*
 Zūdermanis Hermanis (1857–1928) – vācu
 rakstnieks 228
 Zuika Roberts (dz. 1913) – diriģents 286, 297,
 297A
 Zuntaks Jānis (1906–1985) – gleznotājs 294
 Zusters Reinis (1918–1999) – gleznotājs 329,
 330P, 347A
 Zuze Zigurds (dz. 1929) – grafiķis 384
 Zvirbule Alise (1906–1996) – gleznotāja 253
 Zvirbulis Juris (dz. 1944) – gleznotājs 392, 394
 Zvirbulis Miks (dz. 1937) – kinooperators 414

Zvirgzdiņa (Magone) Vilhelmīne – aktrise,
 dziedātāja 165

Ž

- Žagars Andrejs (dz. 1958) – aktieris, Latvijas
 Nacionālās operas direktors 441
 Žibalts Gustavs (1873–1938) – aktieris 208
 Žilinskis Arvīds (1905–1993) – komponists 399,
 401, 407
 Žilinskis Ēriks (dz. 1912) – gleznotājs 299
 Žubīte Elza (1890–1972) – dziedātāja 218
 Žubītis Oskars (1882–1973) – dziedātājs 218
 Žvīgule Lilija (1902–1993) – aktrise 258
 Žvikovs Juris (dz. 1970) – pianists 458

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

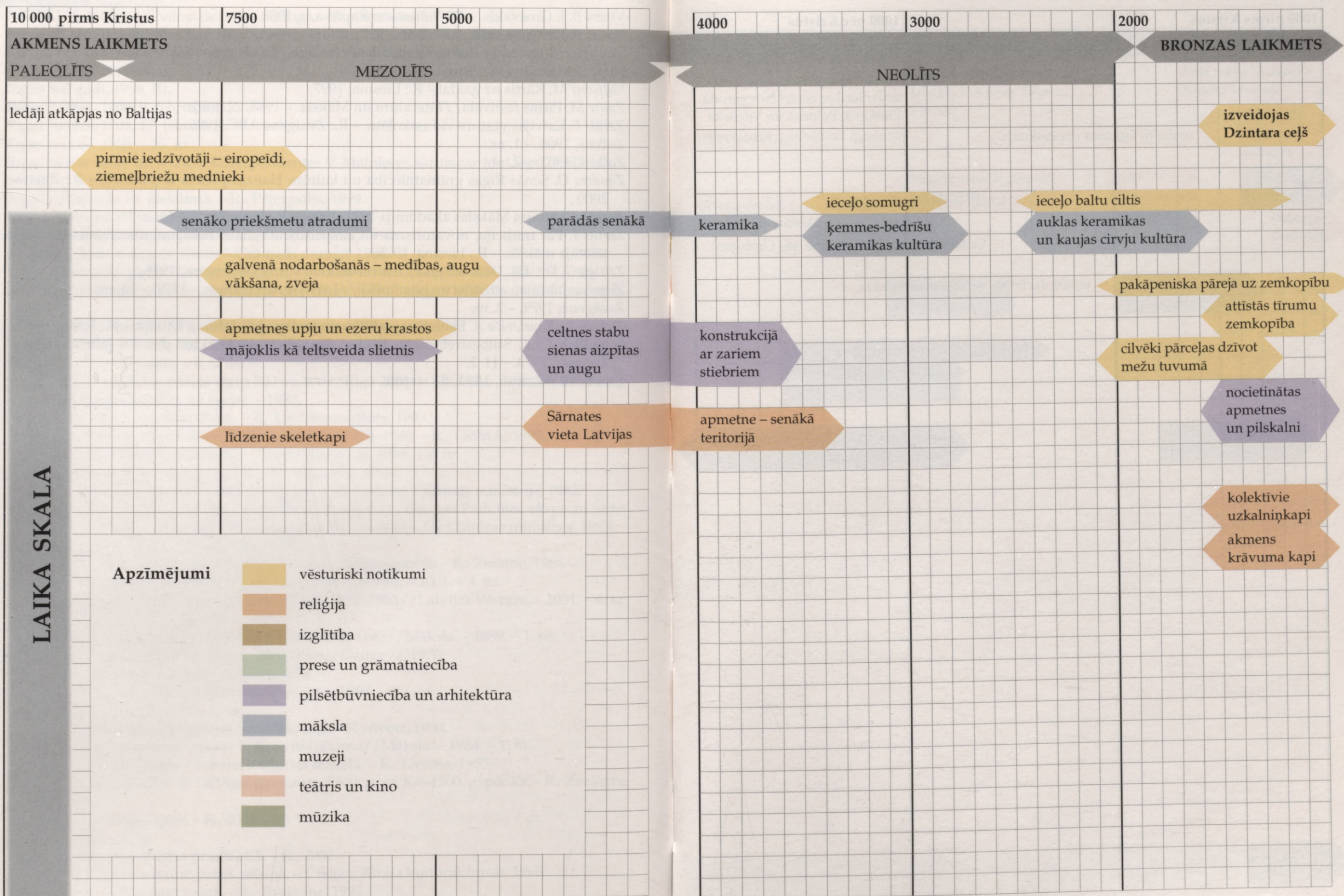
- Akurātere L. Jāņa Raiņa Dailes teātris // Latviešu padomju teātra vēsture. – R.: Zinātne, 1973. – 1. sēj.
- Amtmanis-Briedītis A. Divi "Zvejnieka dēla" uzvedumi // Literatūra un Māksla. – 1950. – 17. nr.
- Apals J. u. c. Latvijas PSR arheoloģija. – R.: Zinātne, 1974.
- Apals J. Senie mājokļi Latvijā. – R.: RaKa, 1996.
- Apinis A. Latviešu grāmatniecība. – R., 1977.
- Apinis M. Vai mūsu pieminekļiem daudz ienaidnieku? // Māksla. – 1989. – 6. nr.
- Asars J. Kopoti raksti. – R., 1910. – 1. sēj.
- Atskaņu hronika. – R.: Zinātne, 1998.
- Balodis F. Ludolfs Liberts. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1938.
- Baltijas vēstnesis, 1870. – 20. nr.
- Bēms R. Apceres par Latvijas mākslu simt gados. – R.: Zinātne, 1984.
- Berelis G. Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1999.
- Bībers G. Raksturi noteiktos apstākļos lugā un uz skatuves // Literatūra un Māksla. – 1978. – 19. nr.
- Bilenšteins B. Bet mājas palika. – R.: Jumava, 1998.
- Bilmanis. Latviešu aviāniecība // Latvieši II. – R., 1932.
- Blūma G., Šmite E. Kā top glezna, gravūra, skulptūra. – R.: Mācību grāmata, 1988.
- Boiko I. Ainava spogulī // Studija. – 1999. – 7. nr.
- Borgs J. Atdzimšana. Ar pietāti. Vecpiebalgas baznīca // Latvijas Arhitektūra. – 1998. – 16. nr.
- Brehmane-Štengele M. Laime. – R.: Liesma, 1986.
- Briedis R. Laikmeta konturējums // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001.
- Ceļa zīmes, 1954. – 20. nr.
- Ceļš, 1946. – 4. nr.
- Ceļš, 1996. – 48. nr.
- Cielava S. Arhitektūras stili Latvijā. – R.: Mācību apgāds, 1998.
- Cielava S. J. Kuga. – R.: Zinātne, 1992.
- Ciņa, 1963, 11. aprīlis.
- Demakova H. Portrets // Studija. – 1999. – 6. nr.
- Dienas Lapa, 1887, 24. janvāris.
- Dunsdorfs E. Senie stāsti. Latvijas vēstures lasāmgrāmata. – Melburna: Austrālijas latvietis, 1955.
- Dzene L. Labais mūžs. – R., 1964.
- Dzene L. Latviešu padomju teātris laikā no 1944. gada oktobra līdz 50. gadu vidum // Latviešu padomju teātra vēsture. – R.: Zinātne, 1973. – 1. sēj.
- Dzene L. Talanta atdevība // Karogs. – 1966. – 7. nr.
- Dziļleja K. Janis Rozentāls. – R.: Signe, 1996.
- Dzimtenes Vēstnesis, 1908. – 22. nr.
- Dzimtenes Vēstnesis, 1908. – 23. nr.

- Economopoulos H.* Jaunais latviskās izteiksmes veids // *Pittori dell' Accademia di belle Arti di Riga*: Katalogs astoņu Latvijas mākslinieku izstādei Romā, 1999.
- Eglītis A.* Valdemārs Tone. – R.: Latvju grāmata, 1944.
- Enciklopēdija "Latvijas pilsētas". – R.: Apgāds Preses nams, 1999.
- Freimane V.* Ļeņina komjaunatnes Jaunatnes teātris // *Latviešu padomju teātra vēsture*. – R.: Zinātne, 1974.
- Gills N.* Baznīca un valsts Latvijā 1918–1940 // *Ceļš*. – R.: Latvijas Universitāte, 1996. – 48. nr.
- Gimbutiene M.* Balti aizvēsturiskos laikos. – R.: Zinātne, 1994.
- Grauzdiņa I.* Tūkstoš mēlēm ērģeles spēlē. – R.: Liesma, 1987.
- Grauzdiņa I., Siliņš Ē.* Mūzika 9.–12. kl. – R.: Zvaigzne ABC, 1998.
- Grāvītis O.* Atvadvārdi mūsu profesoram // *Literatūra un Māksla*. – 1983, 1. aprīlis.
- Grīnfelds N.* Padomju Latvijas mūzika. – R.: Liesma, 1976.
- Grīns J.* Apcere par latviešu trimdas raženāko prozaistu // *Laiks*. – 1957, 27. aprīlis.
- Grīns M., Grīna M.* Latviešu lietiskā daiļrade. – Latviešu daiļamatnieku savienība ASV, 1990.
- Hausmanis V.* Drāma. 90. gadi // *Latviešu literatūras vēsture*. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 3. sēj.
- Holcmanis A.* Vecrīga – pilsētībūvniecības ansamblis. – R.: Zinātne, 1992.
- Ideju vēsture Latvijā. Antoloģija*. – R.: Zvaigzne ABC, 1995.
- Ikstena N.* Marta grāmatu izlase // *Jaunā Avīze*. – 1999, 30. marts.
- Ilustrēts Žurnāls*, 1923. – 50. nr.
- Ilustrēts Žurnāls*, 1926. – 8. nr.
- Indriķa hronika*. – R.: Zinātne, 1993.
- Jaunais Rīgas teātris*. – R., 1958.
- Jaunā Gaita*, 1977. – 14. nr.
- Jaunā Gaita*, 1960. – 70. nr.
- Jaunsudrabiņš J.* Ornaments: Jūlija Madernieka oriģinālzīmējumu krājums, 1913. – 1. d.
- Jurevičs J.* Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – R.: Valsts papīru spiestuves izdevums, 1931.
- Kačalova T.* Vilhelms Purvītis. – R.: Liesma, 1971.
- Kalniņe S.* Es lauzu, tu lauzi, mēs lauzām, viņi lūza. – R.: Jumava, 2000.
- Kalniņa I.* Dzeja. 90. gadi // *Latviešu literatūras vēsture*. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 3. sēj.
- Karlsons Ž.* Zviedru laiki Vidzemē. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1935.
- Kaudzītes Matīss.* Atmiņas no tautiskā laikmeta. – R.: Zvaigzne ABC, 1994.
- Kļaviņš E.* Latviešu portreta glezniecība. 1850–1916. – R.: Zinātne, 1996.
- Konstante I.* Imants Vecozols. – R.: Liesma, 1987.
- Konstante I.* Kuģis atkal piedzēries: Izstādes katalogs. – 1995.
- Konstante I.* Latvijas glezniecība no 1945 līdz 1985 Plus. – R.: Doma, 2000.
- Konstante I.* Mākslas dienas Latvijā // *Domas*. – 2000. – 5. nr.
- Konstants Z.* Neērtais gleznotājs // *Māksla*. – 1989. – 5. nr.
- Konsavs P.* Fotomāksla // *Latvijas Padomju enciklopēdija*. – R.: Galvenā enciklopēdiju redakcija. – 5. sēj.
- Krastiņš J.* Rātslaukuma atdzimšanas ceļā // *Latvijas Arhitektūra*. – 1998. – 16. nr.
- Krastiņš J., Strautmanis I., Dripe J.* Latvijas arhitektūra no senatnes līdz mūsdienām. – R.: Baltika, 1998.
- Kultūrpolitika Latvijā*. – R.: *Council of Europe*; LR Kultūras ministrija, 1998.
- Kundziņš K.* Latviešu teātra vēsture. II. – R., 1972.
- Kurlovičs G., Tomašūns A.* Latvijas vēsture vidusskolai. II. – R.: Zvaigzne ABC, 2000.
- Kursīte J.* Mītiskais folklorā, literatūrā, mākslā. – R.: Zinātne, 1999.
- Lāce R.* Edgars Iltners. – R.: Liesma, 1992.
- Lāce R.* Internacionālā un nacionālā dialektiskā saistība kā viens no latviešu tēlotājas mākslas faktoriem // *Latviešu tēlotāja māksla*. – R.: Liesma, 1977.

- Laiks, 1947. – 19. nr.
- Laiks, 1951, 22. decembris.
- Lamberga D. Latviešu glezniecība Eiropas mākslas kontekstā // Latvijas kultūra 1900–1940. – R.: LMMA, 1990.
- Lapacinska V. Aleksandrs Junkers. – R.: Zinātne, 1988.
- Lapiņa M. Mākslas dzīve Latvijā vācu okupācijas laikā // Doma. – R.: Latvijas Mākslas muzeju apvienība, 1994.
- Latviešu konversācijas vārdnīca. – R.: A. Gulbja apgāds, 1927–1940. – 1.–21. sēj.
- Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 1998. – 1. d.
- Latvija, 1910, 31. jūlijs. – 2. nr.
- Latvija, 1946, 12. oktobris.
- Latvijas arhitektūra. – R.: Latvijas Arhitektu savienība, 1989.
- Latvijas Arhīvi. I. – R.: Latvijas Valsts arhīvu ģenerāldirekcija, 1999.
- Latvijas Nacionālā opera. – R.: Jumava, 2000.
- Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmija. – R.: Avots, 1989.
- Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr.–1200. g. – R.: LU Latvijas Vēstures institūta apgāds, 2001.
- Latvijas Tautas fronte. 1988–1991. Veltījums Trešajai atmodai un Latvijas Tautas frontes dibināšanas desmitgadei. – R.: Jāņa sēta, 1998.
- Latvijas universitātei – 75. – R.: Latvijas Universitāte, 1984.
- Latvijas universitātei – 80. – R.: Latvijas Universitāte.
- Latvju enciklopēdija, 1985. – 2. sēj.
- Latvju kultūra. – Ludvigsburga: Klāvsona apgāds, 1948.
- Latvju māksla, 1975. – 2. nr.
- Lejnieks K. Grāmata, tās vēsture un nozīme. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1935.
- Leo Jans. Personālizstādes katalogs. – Latvijas Valsts Mākslas muzejs, 1997.
- Lesiņš K. Problēmas un sejas latviešu mūzikā. – R.: A. Gulbja apgāds, 1939.
- Lūsiņa I. Esmu saņēmis likteņa dāvanu // Diena, 1997, 20. jūnijs.
- Lūsis A. Viņš necinījās pasaulīgi. Arhibīskapa Arnolda Lūša piemiņai. – R.: LELBAS apgāds, 1997.
- Mājas Viesis, 1904, 11. februāris.
- Māksla, 162. – 2. nr.
- Melbārdis J. Cieši pie vēja. – R.: Liesma, 1984.
- Mesters Ē. Kārlis Irbe. – Svētdienas Rīts, 1994.
- Mitoloģijas enciklopēdija. – R.: Latvijas enciklopēdija, 1994. – II d.
- Monētas. – R.: Latvijas Banka, 2000.
- Naumanis N. Cerību un iespēju krustceļos // Māksla. – 1984. – 3. nr.
- Naumanis N. Nejaušības un alternatīvais kino // Māksla. – 1986. – 4. nr.
- Nodieva A. Latviešu jaunākā glezniecība. – R.: Liesma, 1981.
- Nollendorfs V. Pēcvārds // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001.
- Novadniece I. Jūlijs Madernieks. – R.: Zinātne, 1982.
- Okupācijas varu politika Latvijā. 1939–1991. – R., 1999.
- Ornaments Latvijā. – R.: Zinātne, 1994.
- Padomju Latvijas kinomāksla. – R.: Liesma, 1989.
- Paleviča M. Aistētikas problēmas. – R.: A. Gulbja apgāds, 1936.
- Pēterburgas Avīzes, 1902, 1. decembris.
- Pētersone O. Latvijas Nacionālā opera 1991–1999 // Latvijas Nacionālajai operai – 80. – R., 1999.
- Pētersons R. Kultūras mantojums pilsētvidē 20. gs. 90. gados. Attīstība Latvijā ar un bez plānošanas // II Pasaules latviešu zinātnieku kongress. – R., 2001.

- Priede G. Arhitekts Vilhelms Bokslafs un Rīga. – R.: Jāņa sēta, 1997.
- Purva D. Mūzikas kultūra Latvijā // Latvijas kultūra 1920–1940. – R.: LMMA, 1990.
- Rietumblāzmas polonēze. Pētera Blūma jautājumi Imantam Lancmanim ar komentāriem // Māksla. – 1989. – 4. nr.
- Rīgas 800 gadi, 1998, III.
- Rīgas Avīzes, 1904, 9. februāris.
- Rīgas Avīzes, 1904, 17. februāris.
- Rīgas Avīzes, 1908. – 26. nr.
- Rīgas balets vakar un šodien. Korespondentes V. Mainieces saruna ar M. Liepu // Māksla. – 1989. – 1. nr.
- Rīgas kultūrvide 19. gadsimtā. – R.: Pētergailis, 1999.
- Rīga sociālisma laikmetā. – R.: Zinātne, 1980.
- Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs. – R.: Liesma, 1990.
- Rudzītis S. Manas dzīves dēkas. – Grāmatu draugs, 1984.
- Sekste I. Proza 90. gadi // Latviešu literatūras vēsture. – R.: Zvaigzne ABC, 2001. – 3. sēj.
- Senā Rīga. Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – R.: Latvijas Vēstures institūta apgāds, 1998.
- Siliņš J. Latvijas māksla 1915–1940, I d. – Stokholma: Daugava, 1988.
- Skalbergs A. Nevis fiksēt, bet pārdzīvot // Māksla. – 1989. – 2. nr.
- Skulme Dž. Dzīves paleta. – R.: Pils.
- Slava L. Rīga – mākslas pilsēta starp 700 un 800 // Rīga 2001. – Aģentūra Rīga 800, 2001.
- Soikans J. Mākslas kritikas un esejas. – 1983.
- Sosnovskis U. Rīga – parku pilsēta. – R.: Latvijas Institūts, 1999.
- Staprāns R. Brīvības skurbumā // Latvijas kultūra 1920–1940. – R.: LMMA, 1990.
- Staprāns R. Sāku rakstīt protestējot // Teātra Vēstnesis, 1999. – 2. nr.
- Starptautiskā mākslas asociācija B13. – R.: Jāņa sēta, 1996.
- Stradiņš J. Etīdes par Latvijas zinātņu pagātņi. – R.: Latvijas Kultūras ministrija, 1982.
- Stradiņš J. Kultūrpolitika Latvijā. Nacionālais ziņojums // Eiropas Padomes ekspertu ziņojums. – R.: Eiropas Padomes Kultūras sadarbības padome; LR Kultūras ministrija, 1998.
- Stradiņš J. Trešā atmoda. – R.: Zinātne, 1992.
- Strautmanis J., Asaris G. Padomju Latvijas memoriālie ansambļi. – R.: Zinātne, 1986.
- Strods H. Kopējais totalitārajā genocīdā // Latvijas Vēsture. – 2001. – 4. nr.
- Strods H. Kopējais Latvijas totalitārajā genocīdā 1940–1956 // Latvijas Vēsture. – 2001. – 4. nr.
- Strunke N. Trimdas grāmata. – B. v., 1971.
- Šarkovska I. Mūzikas alūzijas. Septembris–oktobris. Loki // Māksla. – 1989. – 1. nr.
- Šilde Ā. Latvijas vēsture 1914–1940. – Stokholma: Daugava, 1976.
- Šterna M. Senā gadskārtā. – R.: Zinātne, 1998.
- Šterns I. Latvijas vēsture. – Stokholma: Daugava, 1997.
- Teātra vēstnesis, 1937/1938. – 1. nr.
- Urtāns J. Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. – R.: Avots, 1990.
- Vācietis O. Brīva improvizācija par būtības redzējumu // Māksla. – 1984. – 1. nr.
- Valnere R. Pārdomas ceļā // Latviešu tēlotāja māksla. – R.: Liesma, 1980.
- Vasks A., Vaska B., Grāvere R. Latvijas aizvēsture. 8500. g. pr. Kr.–1200. g. pēc Kr. – R.: Zvaigzne ABC, 1997.
- Veinberga T. Ielocītās lapas. – R., 2001.
- Vērotājs, 1903. – 1. nr.
- Viese S. Mežaparks. Pilsēta prieku silā. – R., 2001.
- Viksnis N. Latvijas vēsture jaunā gaismā. – Čikāga: Krolla kultūras birojs, 1968.
- Viķe-Freiberga V. Dzintara kalnā. – R.: Zvaigzne, 1993.

- Vipers B. J. Grosvalds. – R.: Valtera un Rapas a/s, 1938.
- Vipers B. Latvju māksla. – R.: Leta, 1927.
- Vītolīņš J., Krasīnska L. Latviešu mūzikas vēsture. – R.: Liesma, 1972.
- Vītols J. Mana koradziesma. – R., 1933.
- Vulfsons M. Kārtis uz galda! – R.: Liesma, 1997.
- Zālite M. Pirms festivāla // Literatūra un Māksla. – 1988, 22. jūlijs.
- Zālītis F. Latvijas vēsture vidusskolām. – R.: Zvaigzne ABC, 1996.
- Zalktis, 1906. – 1. nr.
- Zalktis, 1907. – 2. nr.
- Zanders O. Senās Rīgas grāmatniecība un kultūra Hanzas pilsētu kopsakarā. – R.: Zinātne, 2000.
- Zariņš I. Latvijas Mākslas akadēmija 1921–1996. – R.: Jāņa sēta, 1996.
- Zariņš I. Par tradīciju, novatorisma un eksperimenta dialektiskajām attiecībām // Latviešu tēlotāja māksla. – R.: Liesma, 1975.
- Zeltiņa G. Dž. Dž. Džilindžers // Teātris un kino – R.: Preses nams, 1999.
- Zilgalvis J. Muižu attīstība un pieminējumi // Latvijas Arhitektūra. – 1997. – 12. nr.
- Zvaigzne, 1979. – 2. nr.
- Žukovs L., Kopeloviča A. Skolotāju izglītība un pedagogiskā doma Latvijā. – R.: RaKa, 1997.
- Schädlich Chr., Stilbestrebungen in der deutschen Architektur des 19. Jahrhunderts. – Weimar, 1973. – H. 2.
- Рижский вестник, 1891, 21 марта.

1000 pirms Kristus

BRONZAS LAIKMETS

1000 pēc Kristus

DZELZS LAIKMETS

tautu staigāšanas laiks

tirdzniecības centri Novgorodā,
Pleskavā, Polockā un Vitebskā

senbaltu kultūras uzplaukums

1030–1192

latgaļi ieceļo Austrumlatvijā

Gotlandes kolonija Kurzemē (pie Grobiņas)

iegūst dzelzi no vietējās purva rūdas

pilskalni – novadu centri

Āraišu ezerpils

ugunskapi, individuālie uzkalniņkapi,
lidzenie skeletkapi

1050

1100

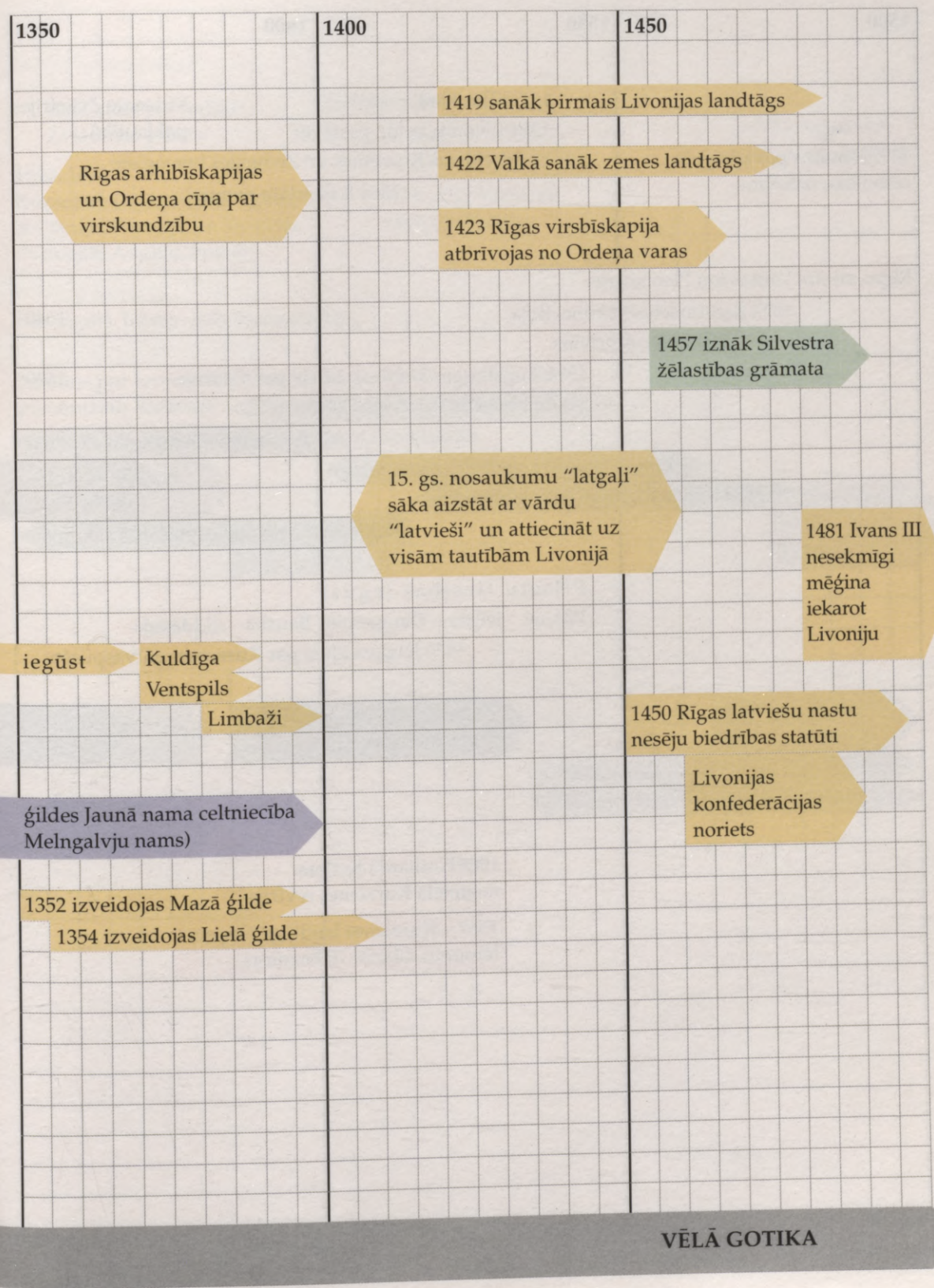
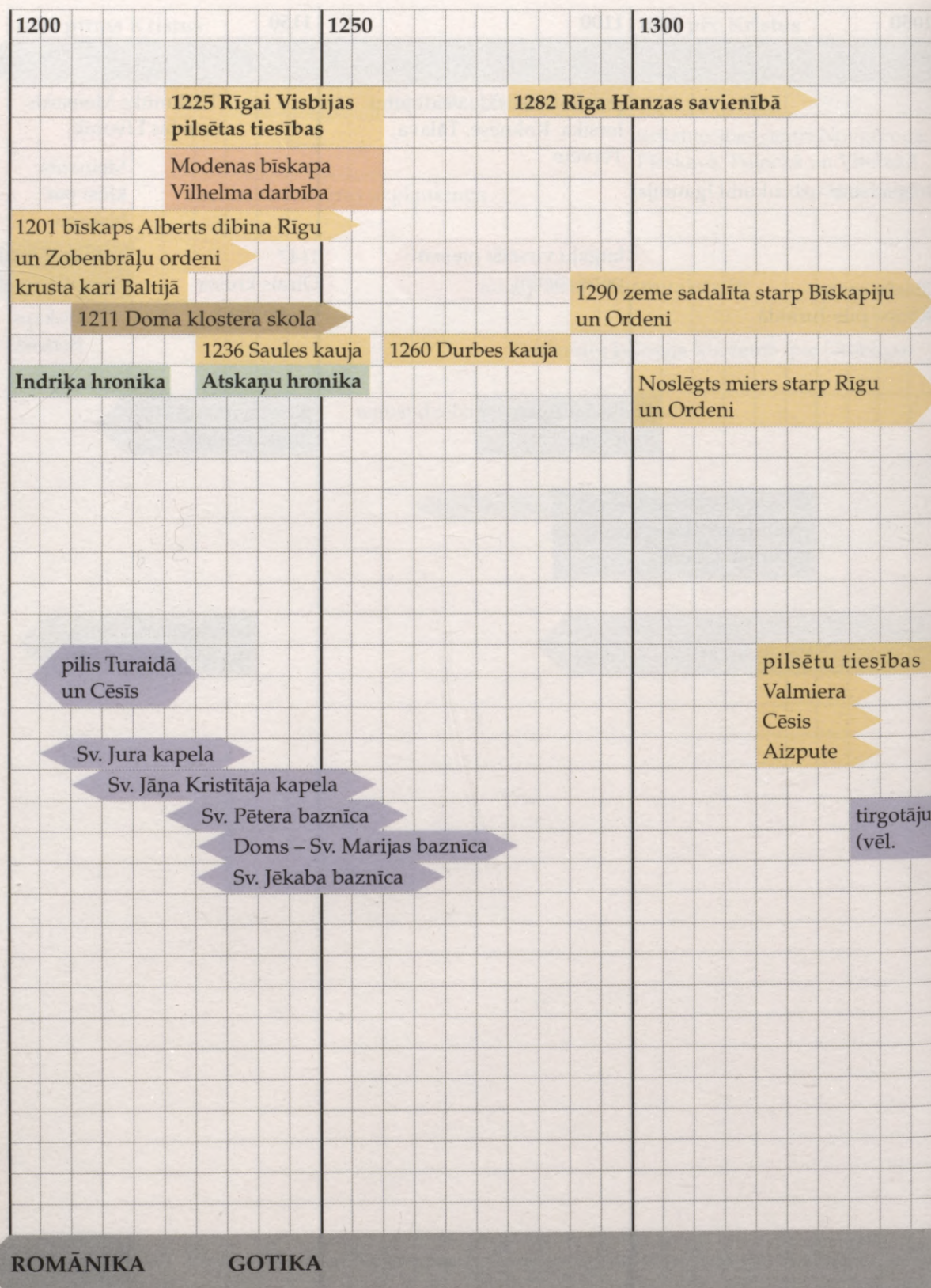
1150

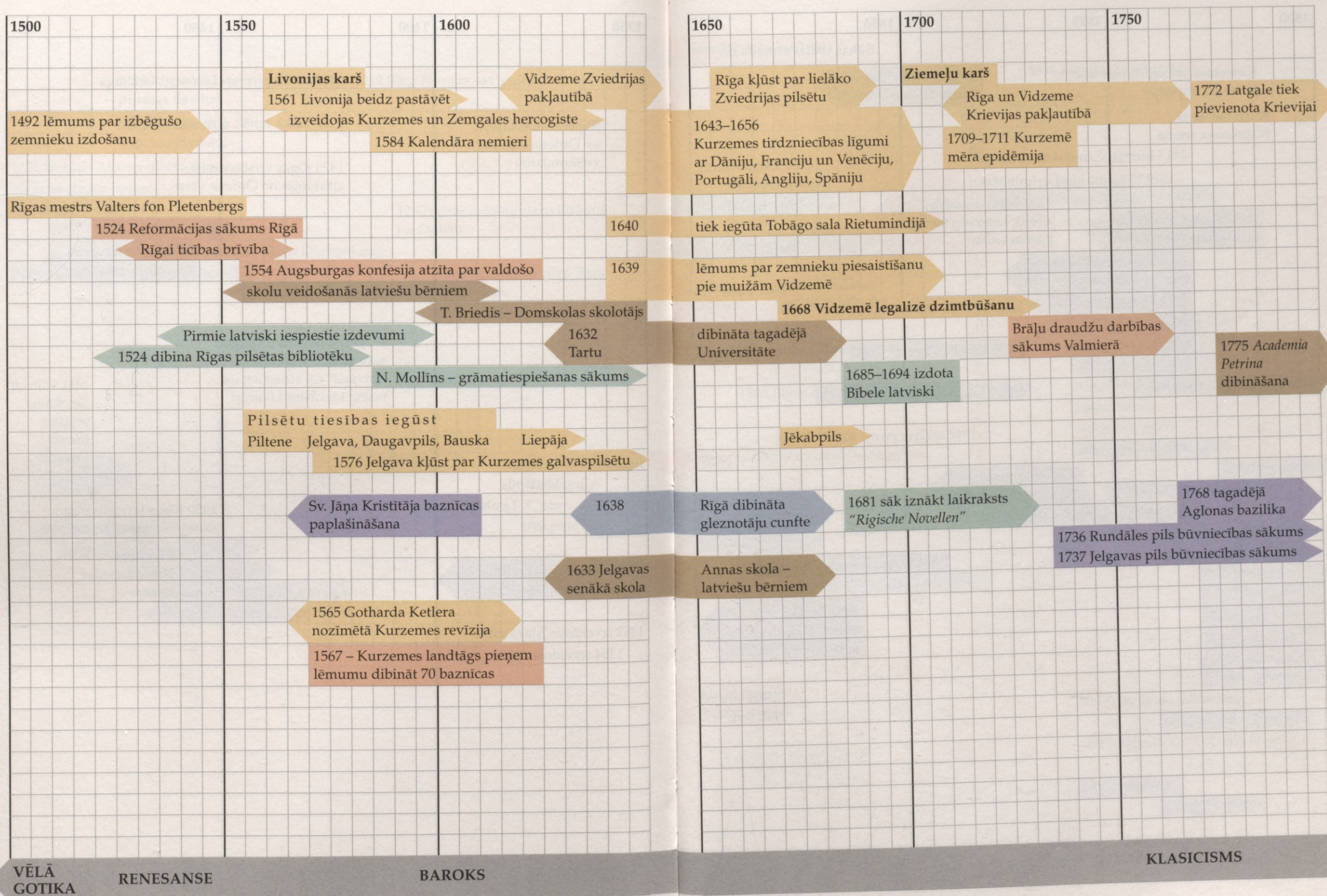
pirmie valstiskie veidojumi
Jersika, Koknese, Tālava,
Tērvete1164 mūks Meinards
ierodas LivonijāMeinards
kļūst par
bīskapu

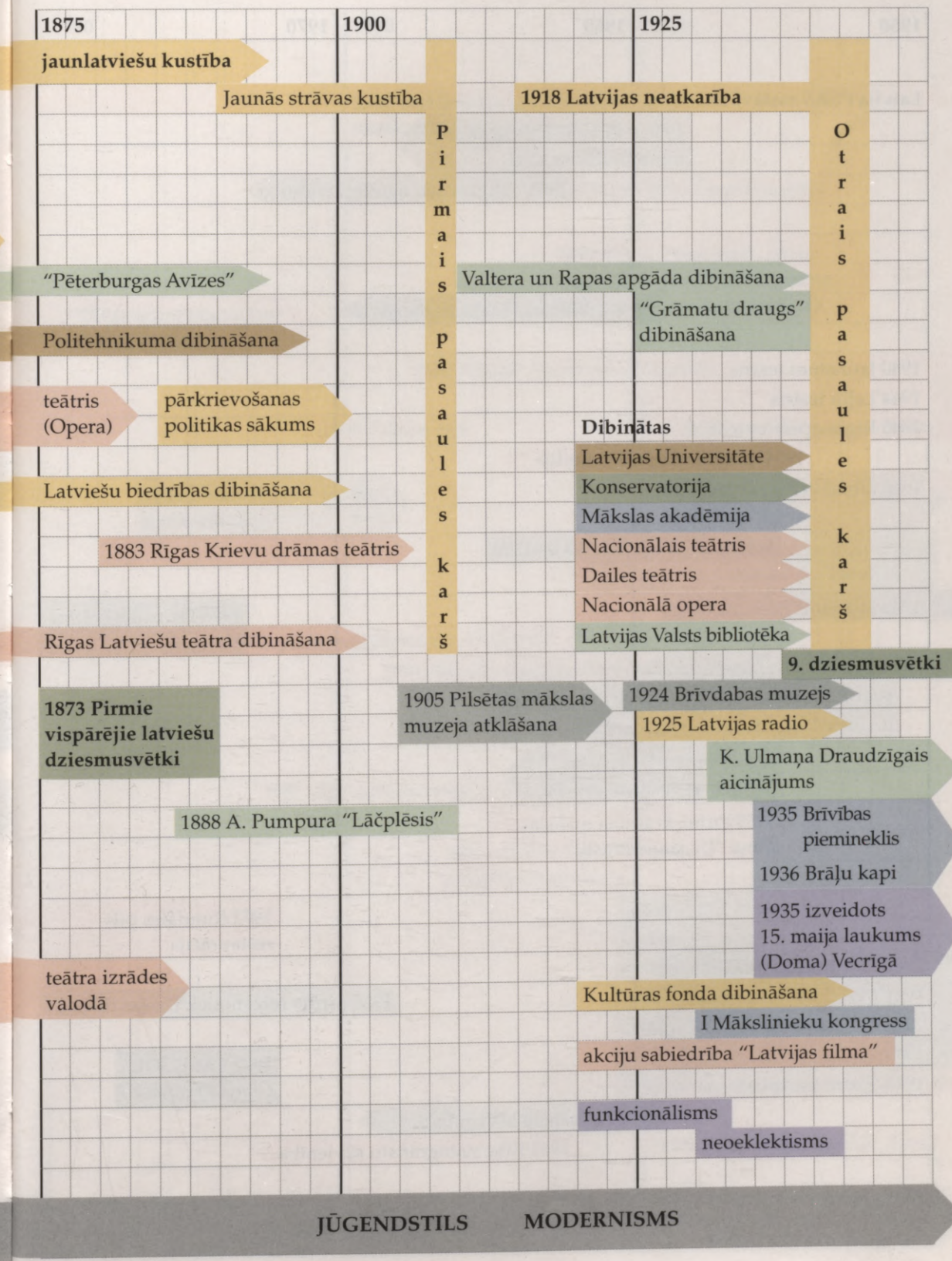
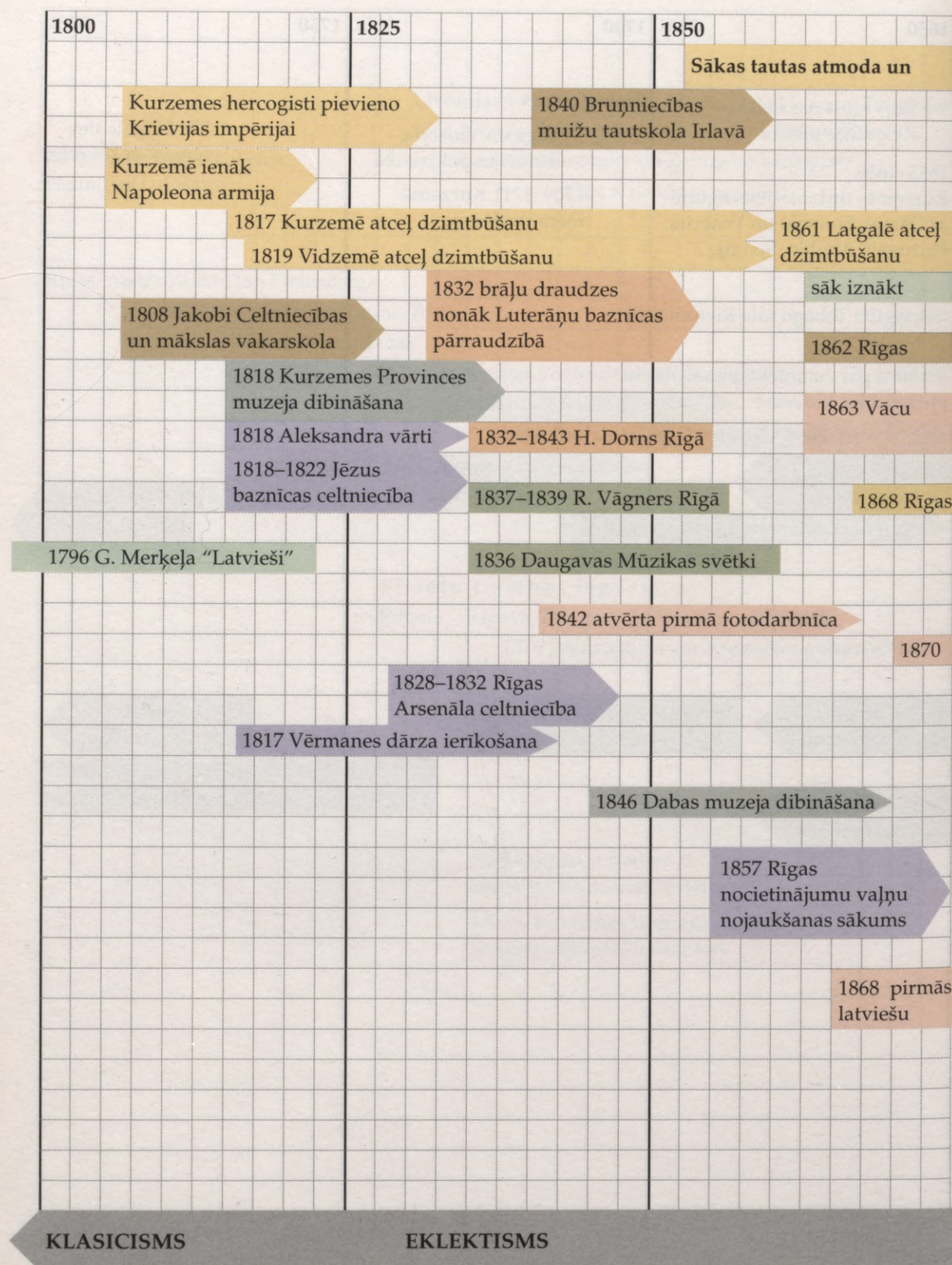
trīspadsmit uzbrukumi Igaunijai

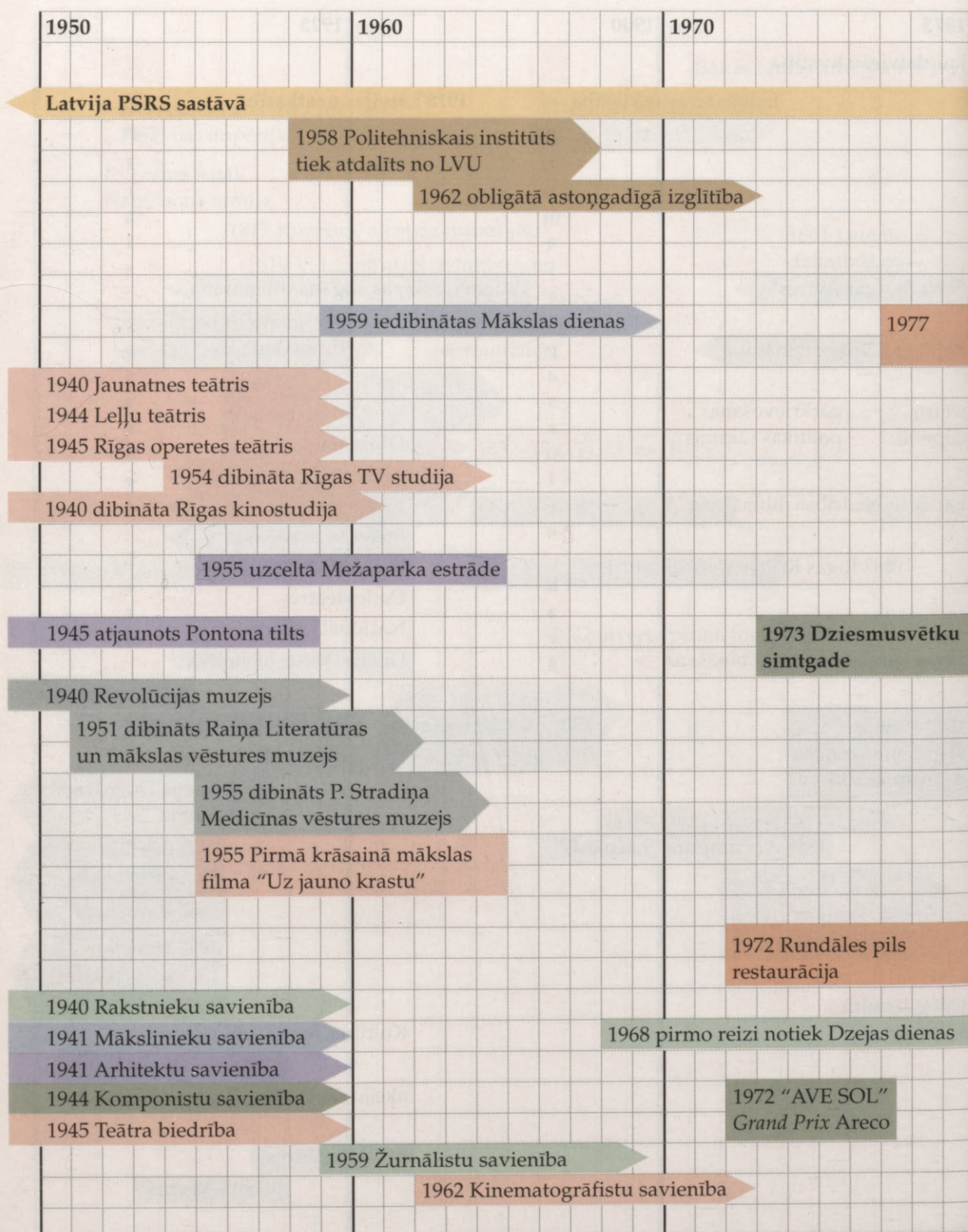
lībiešu centrs –
Kaupo pils Turaidālatgaļu virsaiši pieņem
pareizticību1147
Otrais krusta
karagājiens1185 Ikšķiles
komplekssBīskaps
Bertoldspodnieka ripas
ieviešanagleznojumi uz koka
priekšmetiemsāk izgatavot traukus pēc
pasūtījuma ar iespiestām
īpašuma zīmēmtridekšnis, klabatas,
timpāni, rags, taure

ROMĀNIKA

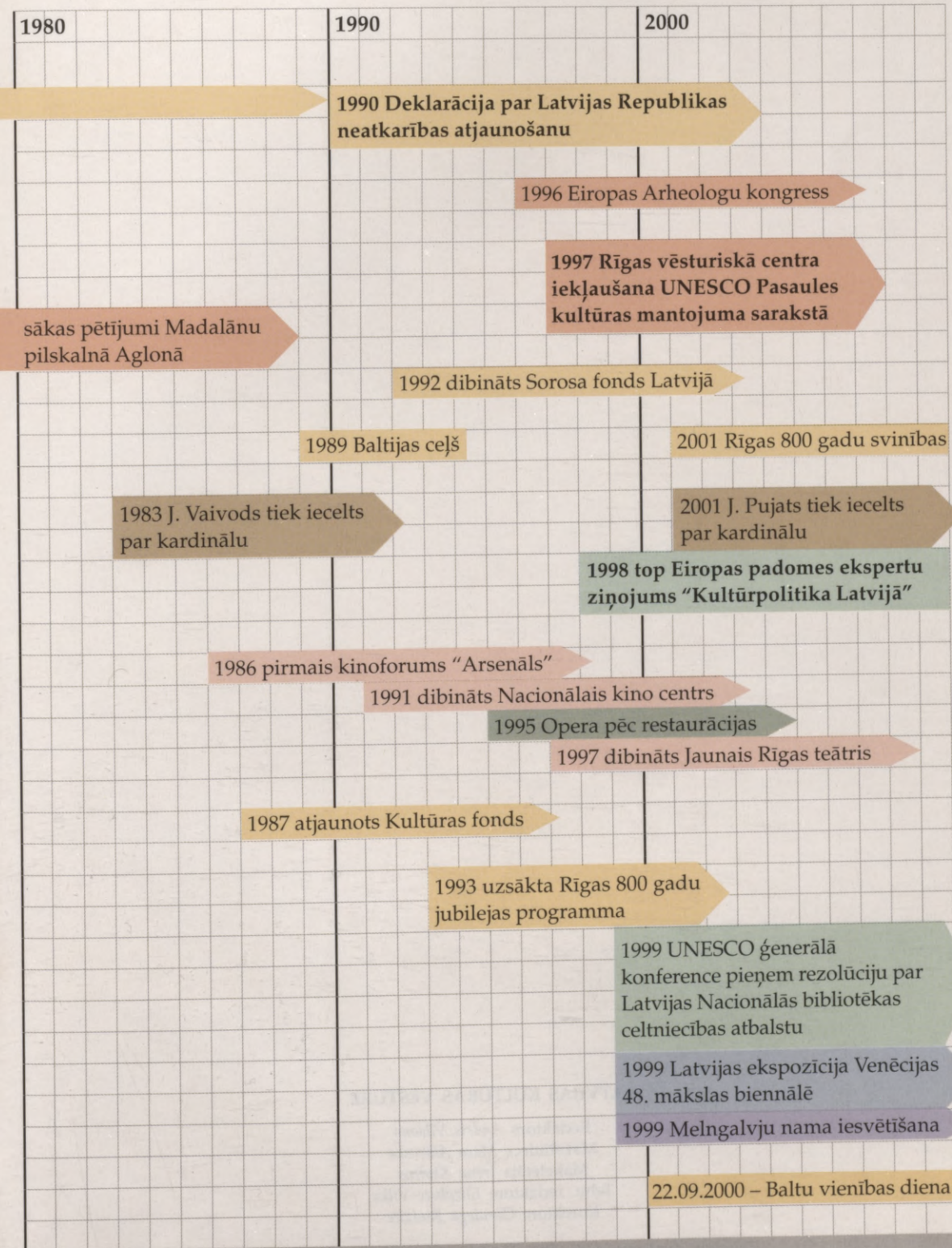

PADOMJU FUNKCIONĀLISMS

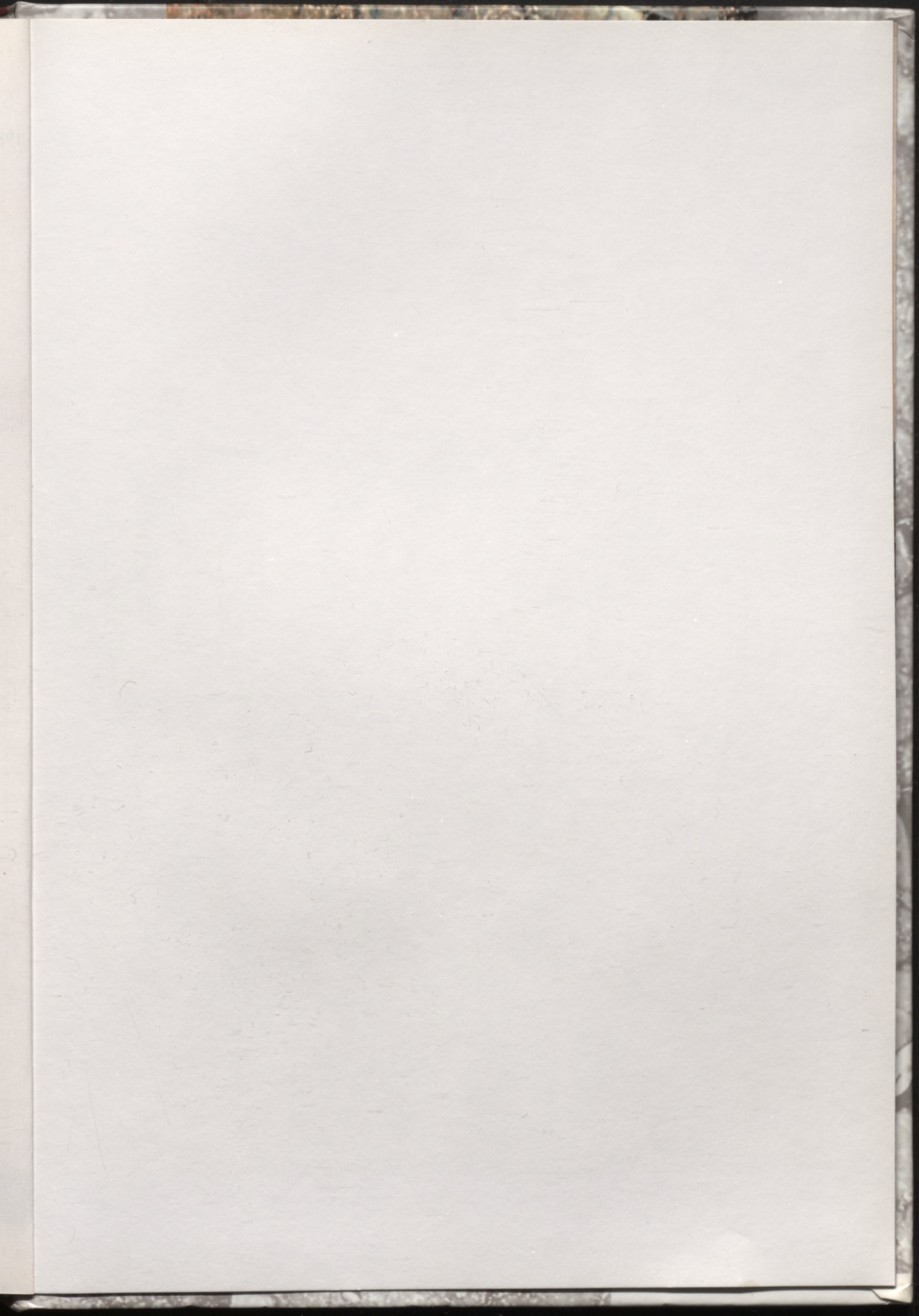
POSTMODERNISMS

LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURE

Redaktors *Andris Vilsons*
Māksliniece *Māra Alševska*
Maketētāja *Irēna Kivliņa*
Tehn. redaktore *Elizabete Vilka*
Korektore *Gundega Rudzīte*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.
Red. nr. L-1248.

A/s Preses nams poligrāfijas grupa Jāņa sēta

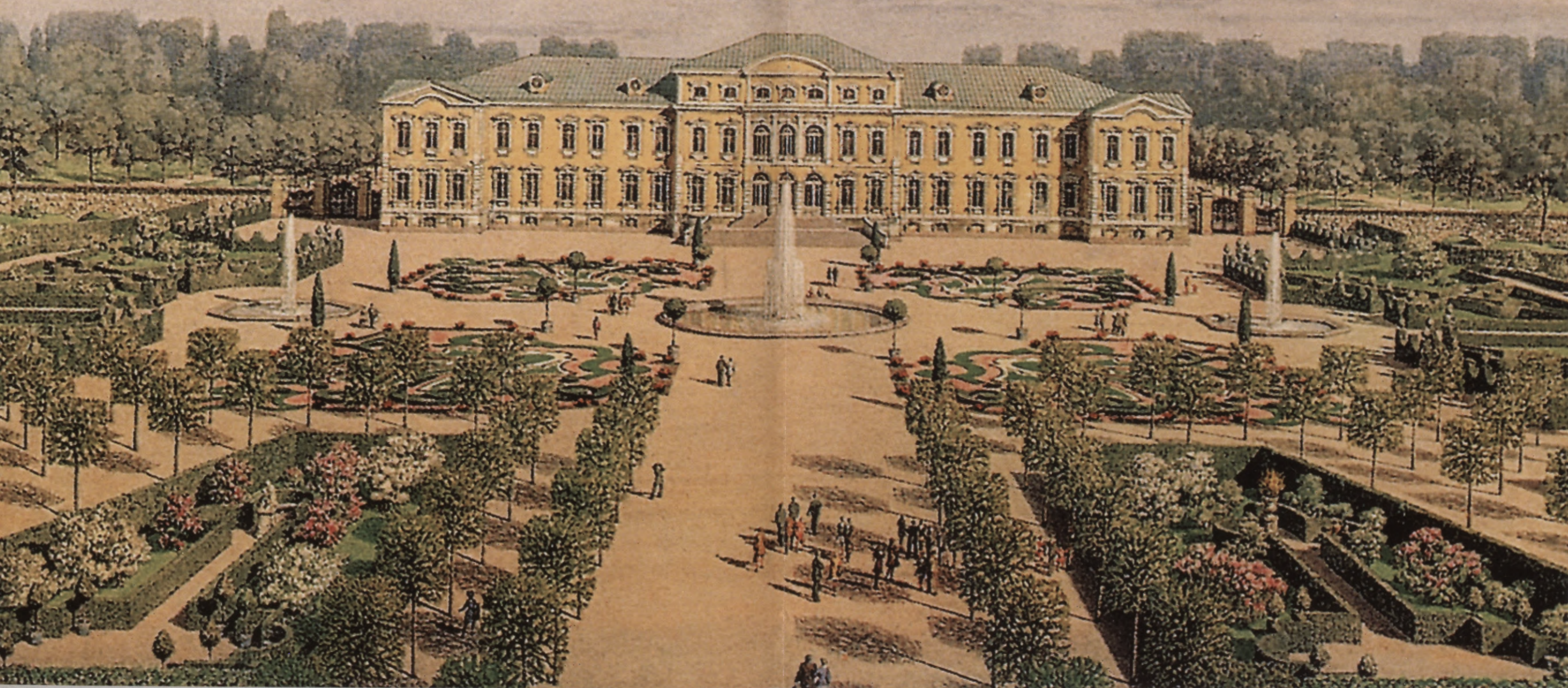

Ls. 7,50

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0304037742

Rundāles pils parka rekonstrukcijas projekta
zīmējuma fragments. 1973. gads. Institūts "Giproteatr"

2003-5
L 171

A. Avotiņa, D. Blūma, A. Līdaka, I. Ņefedova, E. Šmite

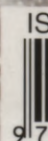
LATVIJAS KULTŪRAS VĒSTURE

"Latvijas kultūras vēsturē" pirmo reizi vienā grāmatā ir aptverts materiāls no vissenākajiem laikiem Baltijā līdz pat 2001. gada augustam, kad tika svinēta Rīgas 800 gadu jubileja. Grāmatas autoru uzdevums bija izcelt Baltijas jūras piekrastes mazās zemes burvību un pastāstīt par cilvēkiem, kas te dzīvojuši, sapņojuši un guvuši dvēseles piepildījumu.

Kultūras vēsture ir kā netverama realitāte, kas arvien pastāv starp cilvēka redzamo darbību un neredzamajiem darbības cēloņiem. Tā ir pasaules uztveres un cilvēku savstarpējo attiecību vēsture.

ZVAIGZNE ABC

9 78

Latv. kult. vē.

ISBN 9984-17-863-3

9 789984 178639